

+

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV

FŐTITKÁR

HUSZONHETEDIK KÖTET.

1916. ÉVFOLYAM.

313-324. FÜZET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1916.

HORNÝANSZKY V. CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVNYOMDÁJA

50024

TARTALOM.

I. Előadások és cikkek.

	Oldal
<i>Áldásy Antal</i> : Jelentés az 1916. évi nagyjuttalomról és Marzi- bányi-mellékjuttalomról	355
<i>Angyal Pál</i> : A visszaható erő az anyagi büntetőjogban	429
<i>Beöthy Zsolt</i> : Jelentés az 1913—4. évi Péczely-regénypályázatról	157
— — Jelentés a Bésán-pályázatról	453
— — Bizottsági jelentés az idegen helynevekről	562
<i>Bugarszky István</i> : Jelentés a Lukács Krisztina-pályázatról (chomia)	493
<i>Császár Elemér</i> : Jelentés a Bulyovszky-juttalomról	255
— — Shakespeare és a magyar költészet	548
<i>Divald Kornél</i> : Jelentés a Bésán-pályázatról	453
<i>Éber László</i> : Fabriczy Kornél kisebb dolgozatai	574
<i>Fejér Lipót</i> : Jelentés a Lukács Krisztina-pályázatról (mathe- matika)	483
<i>Fellner Frigyes</i> : Magyarország és Ausztria nemzeti jövedelme .	263
<i>Ferenczi Zoltán</i> : Balassa Bálint és Ferencz haláláról Vizkeleti Tamás († 1611) egykorú naplójából	180
— — Jelentés a gróf Karátsonyi-pályázatról	241
<i>Fináczy Ernő</i> : Jelentés a Gorove-juttalomról	462
<i>Forster Gyula báró</i> : Zsigmond király 1409. évi adománylevele.	77
<i>Földes Béla</i> : A nemzetközi kereskedelem elmélete	17
— — Jelentés a Dóra-juttalomról	481
<i>Gergely Sámuel</i> : Teleki Mihály levelezése	620
<i>György Endre</i> : Jelentés a Dóra-juttalomról	482
<i>Harsányi István</i> : Tompa-reliquiák a sárospataki könyvtárból .	142
<i>Hegedüs István</i> : Shakespeare (költemény)	544
<i>Heinrich Gusztáv</i> : Főtitkári jelentés	537
— — Jelentés a Wodianer-juttalmakról	258
<i>Heller Bernát</i> : Az 'Antar-regény	39
<i>Hóman Bálint</i> : A XI. századi pénzromlás	605
<i>Jánosi Béla</i> : Schedius Lajos aestheticája	27
<i>Karácsonyi János</i> : Szent László délvidéki hódításai	34
Keleti kéziratok és könyvek Vámbéry könyvtárból.	660

	Oldal
<i>Kemény Lajos</i> : Kazinczy Ferencz levelezéséhez	629
<i>R. Kiss István</i> : Mátyás király nádori törvénye	166
<i>Kozma Andor</i> : Baksay Sándor emlékezete	544
<i>Kürschák József</i> : Jelentés a Lukács Krisztina-pályázatról (ma- thematika)	483
<i>Lenhossék Mihály</i> : Jelentés a Rózsay-pályázatról	495
— — Jelentés a finn-ugor hadifoglyokon végzett anthropologiai vizsgálatokról	685
<i>Marczali Henrik</i> : A Botond-monda történeti kapcsolatai	90
<i>Méhely Kálmán</i> : Adatok a munkáskérdés megvilágításához	569
<i>Melich János</i> : Jelentés a Sámuel-díjról	405
<i>Munkácsi Bernát</i> : Jelentés a fogolytáborban végzett votják tanulmányairól	61
<i>Négyesy László</i> : Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról	237
<i>Pasteiner Gyula</i> : Jelentés a Bésán-pályázatról	453
<i>Pauler Ákos</i> : Jelentés a Gorove-jutalomról	462
<i>Pecz Vilmos</i> : Bölcs Leo Taktikájának Vári-főle szövegkiadása	567
<i>Plósz Sándor</i> : Elnöki megnyitó beszéd	525
<i>Preiszig Hugó</i> : Jelentés a Rózsay-pályázatról	495
<i>Rácz Lajos</i> : Leibniz és Magyarország	713
<i>Reiner János</i> : Jelentés a Sztrokay-jutalomról	390
<i>Rexa Dezső</i> : Egy második Nemzeti Színház eszméje 1843-ban	131
<i>Schmidt József</i> : Az indo-árja polyandria eredete	10
<i>Stumme János</i> : A berber népek	5
<i>Szádeczky Kardoss Lajos</i> : Jelentés a Vigyázó-jutalomról	472
<i>Szász Béla</i> : Négy b. Jósika Miklós-levél	171
<i>Szentpétery Imre</i> : A borsmonostori apátság árpádkori oklevelei	100
<i>Szinnyei Ferencz</i> : Jelentés az 1915-ik évi Vojnits-jutalomról	160
— — Jelentés a Lehr Albert-jutalomról	462
— — A Kärthausi forrásai	612
<i>Téglás Gábor</i> : Dacia határperce a két Moesiával	271
<i>Tolnai Vilmos</i> : Jelentés a Nádasdy-pályázatról	460
<i>Váczy János</i> : Jelentés a gróf Teleki-pályázatról	221
<i>Vikár Béla</i> : Jelentés fogolytábori tanulmányaimról	702
<i>Viszota Gyula</i> : Széchenyi és az 1816-iki bécsi löversenyek	107
— — Jelentés a Kóczán-jutalomról	445

II. Jelentés a pályázatokról.

Bésán-pályázat (<i>Beöthy Zsolt, Pasteiner Gyula, Divald Kornél</i>)	453
Bulyovszky-jutalom (<i>Császár Elemér</i>)	255
Dóra-jutalom (<i>Földes Béla, György Endre</i>)	481
Egyetemi hallgatók részére kifizűött jutalmak	406, 453
Farkas-Raskó-pályázat (<i>Négyesy László</i>)	237

	Oldal
Gorove-jutalom (<i>Fináczy Ernő és Pauler Ákos</i>)	426
Gróf Karátsonyi-pályázat (<i>Ferenczi Zoltán</i>)	241
Kóczán-jutalom (<i>Viszota Gyula</i>)	445
Lehr Albert-jutalom (<i>Szinnyei Ferencz</i>)	462
Lukács Krisztina-pályázat (<i>Kürschák József, Fejér Lipót</i>)	483
Lukács Krisztina-pályázat (<i>Bugarszky István</i>)	493
Nádasdy-pályázat (<i>Tolnai Vilmos</i>)	460
Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom (<i>Áldásy Antal</i>)	355
Péczely-regénypályázat (<i>Beöthy Zsolt</i>)	157
Pollák Henrik-pályázat	492
Rózsay-pályázat (<i>Lenhossék M. és Preisz Hugó</i>)	495
Sámuel-díj (<i>Melch János</i>)	405
Szőnyi Pál-féle alapítványból történt megbízás	497
Sztrokay-jutalom (<i>Reiner János</i>)	390
Teleki-pályázat (<i>Váczy János</i>)	221
Tomori—Theodorovics Anasztáz-alapból hirdetett matematikai pályázat	492
Vigyázó Sándor-jutalom (<i>Szádeczky Kardoss Lajos, Márki Sándor</i>)	472
Vojnits-jutalom (<i>Szinnyei Ferencz</i>)	160
Wodianer-jutalmak (<i>Heinrich Gusztáv</i>)	258

III. Akadémiai ügyek.

A M. Tud. Akadémia belső tagjai 1916 január 1-én	1
Beérkezett pályaművek	57
Belső tagok irodalmi munkássága	751
Elnöki megnyitó beszéd, <i>Plósz Sándortól</i>	525
Főtitkári jelentés, <i>Heinrich Gusztávtól</i>	437
Jelentés az idegen helynevekről (<i>Beöthy Zsolt, Szily Kálmán, Nagy Gyula</i>)	175
Jelentés az Akadémia 1915. évi munkásságáról:	
I. Ülések	301
II. Állandó bizottságok	304
III. Az 1915-ik évben eldöntött pályázatok	331
IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1915-ben	333
V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével megjelent munkák és folyóiratok	335
VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják	336
VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek	341
VIII. A M. Tud. Akadémia könyvtára	346
IX. A M. Tud. Akadémia pénztárának állása 1915-ben	351
X. A M. Tud. Akadémia halottjai 1915/16-ban	354

	Oldal
Jelentés a pályázatok eldöntéséről	355
Jelentés az akadémiai választásokról	407
A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei	408
Pályázási szabályok	422
A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Vállalata (1875—1915)	423
Jegyzőkönyvek :	
I. osztály	145, 147, 191, 293, 505, 521, 655, 657, 738
II. osztály	146, 190, 289, 501, 520, 600, 656, 737, 743
III. osztály	146, 191, 293, 501, 521, 601, 656, 737, 744
Összes ülés	147, 192, 294, 295, 502, 521, 601, 651, 657
Igazgató-Tanács	289, 513, 738
Nagygyűlés	505, 519
Elegyes ülés	518, 742
Körlevél a nagygyűlés ügyében	300
A M. Tud. Akadémia pénztári számadása 1915-ről és költségvetése 1916-ra	197

IV. Folyóiratok szemléje.

Archaeologiai Értesítő	115
Budapesti Szemle	117, 119, 582, 583, 584, 634, 635, 636, 638, 639
Egyetemes Philol. Közöny	53, 181, 183, 498, 640, 642, 645, 647, 727
Ethnographia	586, 590
Irodalomtörténeti Közlemények	185, 594, 649
Közgazdasági Szemle	119, 122, 128, 188, 283, 285, 597, 598, 730

V. Nekrologok.

<i>Concha Győző</i> beszéde Hajnik Imre sírjánál (1902-ben)	299
<i>Csánki Dezső</i> beszéde Thallóczy Lajos ravatalánál	748
<i>Éber László</i> beszéde Téglás Gábor ravatalánál	156
<i>Fejérvataky László</i> beszéde Ortvy Tivadar ravatalánál	603
<i>Horváth Géza</i> beszéde Mocsáry Sándor ravatalánál	59
<i>Ilosvay Lajos</i> beszéde gróf Teleki Samu ravatalánál	298
<i>Lóczy Lajos</i> beszéde Konkoly-Thege Miklós ravatalánál	194
<i>Tuzson János</i> beszéde Galgóczy Károly ravatalánál	659

TÁRGYMUTATÓ.

*A *-gal jelölt számok a jegyzőkönyvben foglaltakra utalnak.*

- Adalékok a hatványsorok Hadamard-és Hurwitz-féle compositióihoz, BEKE MANÓ-tól *502.
- ADÁM IVÁN a nagyjutalmi jelentésben 384.
- Adomány, TÖRÖK BERTALAN (250 kor.) *154.
- CERNOCZ JÁNOS 10,000 kor. *289.
- ÖRTVAY TIVADAR, 10,000 kor. *291.
- Magyar Országos Központi Takarékpénztártól 500 kor. *297.
- gr. Széchenyi Béla 50 kor. *739.
- ÁGOSTON PÉTER a nagyjutalmi jelentésben 377.
- Ajándékkönyvek *154, *297, *523, *603, *654, *747.
- Akadémia belső tagjai 1916 január 1-én 1.
- AKANTISZ VIKTOR-tól illusztrált példánya Mikszáth K. egy novellájának *654.
- Albánia Hemiptera-faunája, HORVÁTH GÉZÁ-tól *293.
- ÁLDÁSY ANTAL: Zsigmond császári koronázása etc. *191.
- Jelentés a nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról 355.
- a nagyjutalmi-bizottság előadója 389, *505.
- a Hadtört. Biz. új r. tagja *602.
- Algebrai egyenletek rationalis megoldhatóságának congruentia-feltételei, RADOS GUSZTÁV-tól *521.
- ALSZEGHY ZSOLT az Irod. Biz. s. tagja *602.
- Altalános felületről, GRÖCZE ZOÁRD-tól *656.
- AMBRUS ZOLTÁN Karátsonyi-bíráló 241, *295.
- Kóczán-bíráló 445, *502.
- Ammianus Marcellinus fordítás sajtó alatt 306.
- Gr. ANDRÁSSY DÉNES hagyatékának lefizetésére halasztás *292.
- hagyatéka II. osztálygyesség *517.
- hagyatékáról jelentés *741.
- Gr. ANDRÁSSY GYÖRGY hagyatékának kamatai *741.
- Gr. ANDRÁSSY GYULA a Sztrokay-jelentésben 391.
- Gr. ANDRÁSSY GYULA a nagyjutalmi jelentésben 355, 370.
- ANDRASOVSKY JÓZSEF a Ralkán-expeditio tagja *653.
- ANGYAL DÁVID a nagyjutalmi bizottság tagja 389, *505.
- a Sztrokay-jelentésben 391.
- ANGYAL PÁL a Sztrokay-jelentésben 398.
- Sztrokay-jutalmat nyer 403, *507.
- A visszahatóérv az anyagi büntetőségben 429, *520.
- bemutatja Irk Albert értekezését *744.
- irodalmi munkássága 751.
- Antar-regény, HELLER BERNÁT-tól 39.
- Anthropologiai vizsgálatok finn-ugor foglyokon, LENHÖSSÉK MIHÁLY-tól *656, 685.
- Arabis hirsuta alakjai, TUCSON JÁNOS-tól *191.
- Arany előfordulási viszonyairól, PÁLFY MÓRICZ-tól *293.
- Archaeologiai Bizottság működése 1915-ben 309.
- megalakulása *512.
- Archaeologiai Értesítő 115.
- szerkesztője 309.
- „A régi ház“ (TORMAY CÉCILE regénye) Péczely-jutalmat nyer *148.
- Árpádkori kir. oklevelek repertoriuma folyik 307.
- ASBÓTH OSZKÁR szerkeszti a „Nyelvtudomány“-t 305.
- a Sámuel-bizottság tagja 405.
- felkértek Leskien Ágost feletti emlékezésére *658.
- irodalmi munkássága 753.
- Astrophotometriai megfigyelésekről jelentés, KONKOLY-THÉGE MIKLÓS-tól *293.
- Átalányfizetés (könyvekért) megváltása *193, *291.
- Átalányfizetők 336.
- Áusztria és Magyarország nemzeti jövedelme, FELLNER FRIGYES-től 263, *289.
- Auwers Arthur feletti emlékezés tartására b. HARKÁNYI BÉLA kérietk föl *297.

- „Bach-korszak“ cz. kézirat megvásárlása 308.
- BACSA NYINÉ RAUMBERG GABRIELLA versei *514.
- BACSO GYULA a Nagy Szótár gyűjtője 312.
- BACSO JENŐ a Sztrókay-jelentésben 397.
- BADICS FERENCZ Karátsonyi-bíráló 241, *295.
- kiadja Gyöngyösy munkáinak II. kötetét 305.
- BAJZA JÓZSEF az Irod. Biz. s. tagja *602.
- Baksay Sándor emlékezete KOZMA ANDOR-tól *505, 514.
- BALANYI GYÖRGY a nagyjutalmi jelentésben 360.
- BALÁS MARGIT könyvjutalmat nyer 406, *509.
- Balassa Bálint és Ferencz haláláról Vizeleti Tamás naplójában, FERENCZI ZOLTÁN-tól 180.
- BÁLINT ISTVÁN halasztást kér 311.
- Balkáni Bizottság megalakulása *511, *512.
- Keleti Bizottsággá alakul *637.
- Balkáni és Előázsiai Földrajzi Intézet ügyében gr. TELKAI PÁL javaslata *149.
- Balkáni-jutalmak hirdetése 408, 409.
- Balkáni-pályázaton török-magyar szótár *510.
- Balkán-kutatásra 10,000 kor. subventio *633, *739.
- BALLAGI ALADÁR: A száműzött Rákóczi *146.
- irodalmi munkássága 753.
- BALOGH ALBIN a nagyjutalmi jelentésben 363.
- BÁNKI DONÁT a Lánchíd-Bizottság tagja *153.
- irodalmi munkássága 753.
- BÁNÓCZI JÓZSEF Nádasdy-bíráló 460.
- BÁNSZKY JÁNOS ügyészszé választatik *738.
- ügyészi jelentései *741.
- BARABÁS SAMU a nagyjutalmi jelentésben 366, 385.
- BARTHA LÁSZLÓ a nagyjutalmi jelentésben 377.
- BARTONIEK EMMA könyvjutalmat nyer 406, *509.
- hg. BATHYÁNY-STRATTMANN LÁSZLÓ köszönete taggá választásáért *289
- BAUMBERG GABRIELLA versei *514.
- BAUMGARTNER ALÁN a nagyjutalmi jelentésben 380.
- BAYER JÓZSEF irodalmi munkássága 754.
- Bécsi-ködex I. füzete megjelent 305.
- Bécsi Tudományos Akadémia a Balkán-kutatás ü. *503.
- kiadványainkat kéri az osztrák egyetemek számára *658.
- Beérkezett pályaművek 57, *148.
- BEER KONSTANTIN a festmények restaurálására felkéretik *740.
- BÉKEFI REMIG a nagyjutalmi jelentésben 357, 374.
- irodalmi munkássága 754.
- BEKE MÁNÓ: Adalékok a hatványsorok Hadamard- és Hurwitz-féle compositióihoz 502.
- előterjeszti Fekete Mihály értekezését *657.
- BEKE ÖDÖN a Nyelvtud. Közl. munkatársa 305.
- BELLA LAJOS az Archaeol. Biz. s. tagja *603.
- Belső tagok 1916 január 1-én 1.
- BENE KÁLMÁN és GYIMÓTHY JENŐ: Celsus De Medicina bírálat alatt 306.
- BENEDEK JÁNOS a Farkas-Raskó-pályázaton dícséretet nyer *522.
- BENEDEK VINCZE a Wodianer-bizottság tagja 260.
- BEÖTHY ZSOLT-indítvány ügyében Lóczy Lajos különvéleménye *296.
- indítványa ügyében különvélemények *503.
- Bizottsági jelentés az-idegen helynevekről 562, *602.
- indítványáról bizottsági jelentés 175, *193.
- jelentése a Bésán-pályázatról 453, *506.
- Jelentés az 1913—1914. évi Péczely-regénypályázatról *148, 157.
- Péczely-regénybíráló (1915) *148.
- Toldy Ferencz leányai ü. *517.
- Berber népek, STUMME JÁNOS-tól 5.
- BERCELLER LÁSZLÓ a Rózsay-pályázaton megbízást nyer 496, *508.
- BERCZIK ÁRPÁD Karátsonyi-bíráló 241, *295.
- t. taggá választatik 407, 510, *520.
- BERDE MÁRIA beadványa Bacsa Nyiné versei ü. *514.
- 600 kor. jutalmat kap *517.
- BERTALAN JÓZSEF halasztást kér 311.
- BERZEVICZY ALBERT a Wodianer-bizottság elnöke 260.
- megemlékezése Telkai Józsefről *294.
- a nagyjutalmi jelentésben 357, 358, 367, 371.
- elnökké választatik (1916—1919) 519*.
- elnöki beszéde a nyári szünet után *651.
- megemlékezése Ortway Tivadarról és Zemplén Győzőről *652.
- et Ő Felsőge elnöki minőségében megerősíti *653, *738.
- a Duna-conferentián *654.
- beszéde Ő Felsőge I. Ferencz József halála alkalmából *742.
- megemlékezése Thallóczy L.-ról *745.
- irodalmi munkássága 754.
- Bésán-pályázatról (aesthetika) jelentés 453, *506.
- Bethlen Gábor és Illésházy Gáspár levelezése megjelent 308.

- Bezárédj-életrajzra halasztás *153.
 Bibliographia, Történelmi — munkálatai folynak 307.
 Binom congruentiák stb. RADOS GUSZTÁV-tól *502.
 Binó VENCZEL Vigyázó-jutalmat nyer 481, *507.
 Bizottsági s. tagok választása *602, *658, *746.
 Bizottságok, állandó 304.
 — megalakulása *522.
 — eddigi elnökeiket és elődöiket megválasztották *522.
 Bódiss JCSZTIN irodalmi munkássága 754.
 BODNÁR ISTVÁN és GÁRDONYI ALBERT Bezárédj-életrajzra halasztást kérnek *153.
 BODNÁR JÁNOS halasztást kér 311.
 BODOR ANTAL a Sztrokay-jelentésben 402.
 Bölcs Leó Taktikájának Vári-féle szövegkiadása 567.
 Bolgár tudományos akadémia csereviszonyt ajánl *654.
 BORBÉLY LAJOS a Wahrmann-aranyérem költségeit megtéríti *290.
 BOHOVSZKY SAMU a nagyjutalmi jelentésben 373.
 Borsmonostori apátság oklevelei cz. mű kiadásra elfogadtatott 308.
 — oklevelek, SZENTPÉTERY IMRE-től 100.
 Borsod-Miskolci gőzmalmi részvények elővételi joga *740.
 Bósz EGYED a nagyjutalmi jelentésben 380.
 Botond-monda, MARCZALI HENRIK-től 190.
 Braun József ezredesnek köszönet *148.
 BRÉIT JÓZSEF, a Hadtört. Biz. s. tagja tagja *602.
 BRUNS ERNŐ k. taggá választatik 407, *510, *520.
 — köszönete taggá választásáért *654.
 RICHBÖCK GUSZTÁV a Lukács Krisztina-(chemiai) pályázat bírálója *154, 495, *509.
 — irodalmi munkássága 755.
 Budapesti Szemle 117, 582, 634.
 BUDAY KÁLMÁN irodalmi munkássága 755.
 — széket foglal *737.
 — Vaslerakódások jelentősége a Bantikóros lépnagyobbodásokban *737.
 BUDAY LÁSZLÓ az idegen helynevek bizottságának tagja 176.
 — a Sztrokay-jelentésben 403.
 — Sztrokay-bíráló 405, *507.
 — Népiünk halandósági viszonyai *737.
 BUGARSZKY ISTVÁN a Lukács Krisztina-(chemiai) pályázat bírálója *154.
 — bemutatja Mauthner Nándor értekezését *744.
 — a Lukács Krisztina-pályázat (chemia) bírálója *154, 495, *509.
 — fölkerétki Ramsay Vilmos feletti emlékbeszéd tartására *658.
 Bulyovszky-jutalomról jelentés 255, *291.
 — pályázaton a Magyar Óda cz. költemény dícséretet nyer *295.
 Bunyitay Vince emlékezete, KARÁCSONYI JÁNOS-tól *657.
 — hagyatéka *517, *741.
 Búzának egy új, vadontermő fajvegytíléke *744.
 Bük-jutalom hirdetése 416.
 Büntetőjogi okozatiság, IRK ALBERT-től *744.
 CHOLNOKY JENŐ a Balkán-expeditió tagja *653.
 CICERO: De Oratore fordítása kéziratban készen 306.
 Classica-philologiai Bizottság megalakulása *511.
 működése 1915-ben 306.
 Commentarius Exegeticus ad Ovidii Epistulas ex Ponto megjelent 306.
 Complex elemekből álló láncztortek stb., SZÁSZ OTTÓ-tól *502.
 CONCHA Győző a nagyjutalmi jelentésben 357.
 — a Wodianer-bizottság tagja 260.
 — beszéde Hajnik Imre ravatalánál *299.
 — osztályelnökké választatik *510.
 Corpus Tacticorum Graecorum megindítása 314.
 Csáky Albin alapítványa befolyt *290.
 CSÁNKI DEZSŐ a Fraknoi-bizottság tagja *503.
 — a nagyjutalmi bizottság tagja 389, *505.
 — az idegen helynevek bizottságának tagja 176.
 — folytatja a Hunyadiak korára vonatkozó levéltári kutatásait 307.
 — beszéde Thallóczy Lajos ravatalánál *745, 748.
 CSÁSZÁR ELEMÉR a jeligés leveleket elhamvasztja *295.
 — az Irodalomtörténeti Biz. helyettes előadója 305.
 — Jelentés a Bulyovszky-jutalomról 255, *294.
 — Shakespeare és a magyar költészet *505, 548.
 — Vojnits-jutalombíráló (1915) *148.
 — irodalmi munkássága 756.
 CSÁSZÁR MIHÁLY a nagyjutalmi jelentésben 375.
 CSEKÉY ISTVÁN: A magyar pragmatica sanctio irott eredetijéről *146.
 — a nagyjutalmi jelentésben 370.
 CSÉNGEY GUSZTÁV a nagyjutalmi jelentésben 360.
 CSÉNGERI JÁNOS fordította Euripides drámáit 313.
 — Euripides töredékei kéziratban készen 306.
 — irodalmi munkássága 756.
 CSERÉP JÓZSEF a Class.-Philol. Biz. s. tagja *602.

- CSEBNOCH JÁNOS köszönete taggá választásáért *289.
 — 10,000 kor. adománya *289.
- CSIKI ERNŐ a Balkán-expeditio tagja *653.
- CSOMA JÓZSEF a nagyjutalmi jelentésben 385.
- CSOMOR LAJOS a nagyjutalmi jelentésben 379.
- CZEBE GYULA a Class.-Philol. Biz. s. tagja *602.
- CZEZEL GÁBOR a nagyjutalmi jelentésben 380.
- CZETTLER JENŐ a Sztrokay-jelentésben 400.
 — a telepítés kérdésének tanulmányozásával megbízatik 416, *508.
- Dacia határpere a két Moesiával. TÉGLÁS GÁBOR-tól 271.
- DARKÓ JENŐ a nagyjutalmi jelentésben 360.
- DÁVIDNÉ Zsoltárai sajtó alatt 305.
- Debreczeni István-Gözmalmi részvények elővételi joga *740.
- DÉCHY MÓR fölkéretik a gr. Teleki Samu fölötti emlékbeszéd tartására *522.
 — az idegen helynevek bizottságának tagja 176.
 — a Duna-conferentián *654.
- DEGEN ÁRPÁD I. taggá választatik 407, *510, *520.
 — irodalmi munkássága 757.
 — a búzának egy új, vadontermő fajvegyülete *714.
- DEKÁNY ISTVÁN a nagyjutalmi jelentésben 357, 361.
- Déli Kárpátok Hórája *521.
- Dicséretet nyert pályaművek:
 Farkas-Raskó-pályázaton *295.
 Bulyovszky-pályázaton *295.
 Vigyázó-pályázaton *481, *523.
- Diplomatariumok (vásárolt) 349.
- DIVALD KORNÉL az Archaeol. Bizottság új r. tagja *603.
 — jelentése a Bésán-pályázatról 456, *506.
 — a nagyjutalmi jelentésben 383.
 — „Akadémiai kalauz” elkészült *517.
- DIVÉKY ADORJÁN a nagyjutalmi jelentésben 375.
- DOLESCHALL ALFRÉD a Sztrokay-jelentésben 392.
- DOMANOVSKY SÁNDOR: A harminczad-vám eredete *501.
 — a nagyjutalmi jelentésben 361, 361.
- Dóra-jutalomról jelentés 481, *507.
 — jutalom nem adatik ki 483, *507.
- Dotatio a Nagy Szótár részére *290.
- DÖRY FERENCZ a nagyjutalmi jelentésben 385.
- Drágasági pótlék a tisztviselőknél *290, *740.
 — a szolgáltnak *290, *740.
- DRÉGELY GÁBOR Vojnits-jutalmat nyer *148.
 Duna-conferentia nevében Budapest polgármesterének köszönete a teremért *654.
 — conferentián képviseletünk *654.
- DUBER LÁSZLÓ: Fabriczy Kornél kisebb dolgozatai 574.
 — Téglás Gábor ravatalánál 156, *192.
 — a nagyjutalmi jelentésben 383.
- ÉBLE GÁBOR a nagyjutalmi jelentésben 376.
- ECKHART FERENCZ közreműködik a Budai Basák Magyar Levelei kiadásában 305.
 — a nagyjutalmi jelentésben 368, 377, 384.
- Edl-Holzer-öszöntőj hirdetése elhalasztatik *193.
- Egyenlőtlenségi tételek, FARKAS GYULÁ-tól *737.
- Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár jutalmának hirdetése 415, *508.
- Egyetemes Philologiai Közlöny 53, 181, 498, 640, 727.
- Egyetemi hallgatók (zággrábi) könyvjutalmának odaítélése 406, 453, *509, *522.
 — hallgatók könyvjutalmának hirdetése 413.
- Elegyes ülés *518, *712.
- Elemicin és isoelemicin szerkezete MAUTHNER NÁNDOR-tól *744.
- ELLEND JÓZSEF a nagyjutalmi jelentésben 381.
- Elméleti mechanikai technologia REJTŐ SÁNDOR-tól *147.
- Elnöki megnyitó beszéd PLÓSZ SÁNDOR-tól *505, 525.
- Első Budapesti Gözmalmi R. T. részvények elővételi joga *513, *740.
- Első Magyar Általános Biztosító Társaság alapítványa kamatainak felhasználása *508.
- Emlékbeszédek:
 — Bunyitay Vincze I. tagról *657.
 — Engel Ernő k. tagról *744.
 — Jalava Antal k. tagról *522.
 — Hajnik Imre r. tagról *295.
 — Lengyel Béla r. tagról *294.
 — Mommsen Tivadar k. tagról *652.
- Emlékművek (Belgrádban, Varsóban, Berlinben) felállítására ügyében indítvány *296.
- EMÖDY LÁSZLÓ kéri a Széphalmi Mausoleum költségeinek emelését *290.
 — ösztöndíjat kér fia számára *290, *740.
- ENDRÖDI SÁNDOR Bulyovszky-bíráló 258, *294.
- ENGEL EMIL a nagyjutalmi jelentésben 377.
- Engel Ernő emlékezete FÖLDES BÉLA-tól *714.

- id. ENTZ GÉZA a Wodianer-bizottság tagja 260.
 — a Fraknoi-reliefek bizottságának tagja *522.
 — egy szavazatot nyer a másodelnöki választáson *519.
 — a Fraknoi-bizottság tagja *503.
 — osztályelnökké választatik *510.
 — irodalmi munkássága 793.
 — a Rózsay-pályázat (1917) bírálója *746.
- ifj. ENTZ GÉZA irodalmi munkássága 793.
- b. EÖTVÖS LORÁND az Akadémia számadásainak felülvizsgálatára felkértek *291.
 — a fizikai pályázatok bírálója 311.
 — nak köszönetet a számadások felülvizsgálásáért *513.
- ERDÉLYI ALADÁR a nagyjutalmi jelentésben 355.
- ERDÉLYI GYULA a nagyjutalmi jelentésben 374.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ a nagyjutalmi jelentésben 361, 375, 381.
- EREKY ISTVÁN a Sztrókay-jelentésben 391, 396.
- Éremkedvelők Egyesületének Telcs-féle plakettje *523.
- ERNYÉY JÓZSEF a nagyjutalmi jelentésben 385.
- Ethnographia (szemle) 586.
- EURIPIDES drámái. Ford. CSÉNGERI JÁNOS, megjelent 313.
 — töredékei kéziratban készen 306.
- Fabrizzy-alapítvány értékpapírai *513.
- FABRICZY KORNÉL: Kisebb dolgozatok, megjelent 313.
 — Kisebb dolgozatai, válasz egy bíráltra, EBER LÁSZLÓ-tól 574.
 — Sámuel-féle iglői műalmi részvények *290.
 — alapítvány gőzalmi részvényei *740.
- FARKAS GYULA: Egyenlőtlenségi tételek *737.
 — előterjeszti Suták József értekezését *738.
 — irodalmi munkássága 793.
 Farkas-Raskó-pályazatról jelentés 237, *295.
 — pályázaton BENEDEK JÁNOS dícséretet nyer *522.
 — pályázat megdicsértjei *295.
 — jutalom hirdetése 409, *506.
- Fáy-alapból megbízás a telepítés kérdésének megoldására 416, *508.
 — jutalom hirdetése (nyelvészet) 411, *507.
 — jutalom hirdetése (közgazdaság) 415, *508.
- Fehér Árnýékok (FERENTZI MAGDA regénye) Péczely-jutalmat nyer *148.
- FEHÉR GÉZA a nagyjutalmi jelentésben 363.
- FEJÉR LIPÓT bemutatja Sz. Nagy Gyula értekezését *191.
 — előterjeszti Reisz Frigyes értekezését *191.
 — a Tomori-pályazatról 492, *509.
 — a Lukács Krisztina-pályázat (matematikai) bírálója *154, 483, *509.
- FEJÉRPATAKY KÁLMÁN ügyész halála *148, *289.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ bemutatja R. Kiss István értekezését *191.
 — beszéde Ortvay Tivadar ravatalánál 603, *652.
 — a nagyjutalmi bizottság tagja 389, *505.
 — a Wodianer-bizottság tagja 260.
- FEJÉRPATAKY TIBOR az ügyészt helyettesíti *289.
- Fekete Lajos halála *652.
 — feletti emlékbeszéd tartására Migo-csy-DIETZ SÁNDOR felkértek *658.
- FEKETE MIHÁLY: Summabilitási factorsorozatok *657.
- FELLNER FRIGYES: Magyarország és Ausztria nemzeti jövedelme 263, *289.
 — irodalmi munkássága 793
- FELSZEGHY BÉLA a Sztrókay-jelentésben 401.
- Felület területének Peano-féle definíciójáról, GEÖCZE ZOÁRD-tól *293.
- FÉNYI GYULA I. taggá választatik 407, *510, *520.
 — irodalmi munkássága 793.
- FERDINANDY GEYZA a nagyjutalmi jelentésben 364.
- I. Ferencz József Ő Felsege az Akadémia elnökeit megerősíti választásukban *653, *738.
 — halála alkalmából BERZEVICZY ALBERT beszéde *742.
- FERENCZY ÁRPÁD a Sztrókay-jelentésben 393.
- FERENCZI IMRE a Sztrókay-jelentésben 402.
- FERENCZI ZOLTÁN: Jelentés a Karátszonyi-pályazatról 241, *295.
 — Balassa Bálint és Ferencz haláláról Vizkeleti Tamás naplójában 180.
 — Vojnits-jutalom-bíró (1915) *148.
 — Karátszonyi-bíró 241, *295.
 — jelíges levelek elhamvasztója *296.
 — a nagyjutalmi jelentésben 356, 372.
- FERENTZI MAGDA: Fehér Árnýékok cz. regénye Péczely-jutalmat nyer *148.
- Feridun-alapítványból KARÁCSON IMRE: Török történetírók III. adatik ki 308.
- FEST ALADÁR a nagyjutalmi jelentésben 374, 377, 382.
- FEST SÁNDOR-nak felolvasási engedély adatik *746.
- Festmények restaurálása *740.
- FINÁCZY ERNŐ a nagyjutalmi jelentésben 355.

- FINKEY FERENCZ a Sztrokay-jelentésben 398.
 — irodalmi munkássága 799.
 Flór-kamatok felhasználása *508.
 Fogarasi János sírjának javítása *513.
 FÖGEL JÓZSEF a nagyjutalmi jelentésben 367, 375.
 Fogolytáborban végzett tanulmányok
 MUNKÁCSI BERNÁT, KUNOS IGNÁCZ
 és VIKÁR BÉLÁTÓI. *146.
 Fogolytábori tanulmányokról jelentés,
 — LENHOSSÉK MIHÁLY-tól *656, 685.
 — MUNKÁCSI BERNÁT-tól 62.
 — VIKÁR BÉLÁTÓI *657, 702.
 FOKOS DÁVID a Nyelvtudományi Közlemények munkatársa 305.
 FÖLDES BÉLA: Nemzetkevezi kereskedelem elmélete 17.
 — Jelentés a Dóra-jutalomról 481, *507.
 — a Sztrokay-jelentésben 400.
 — a Duna-conferentián *654.
 — Engel Ernő emlékezete *744.
 — irodalmi munkássága 800.
 Folyóiratok Szemléje 53, 115, 283, 498, 582, 634, 727.
 b. FORSTER GYULA: Zsigmond király 1409. évi adománylevele 77.
 — a Tört. Biz. tagja *153.
 — az Akadémia gondnoki számadásainak felülvizsgálatára felkéretik *291.
 — a Fraknói-bizottság tagja *503.
 — a Sztrokay-jelentésben 394.
 — a nagyjutalmi bizottság elnöke 389, *505.
 — -nak köszönet a gondoki számadások felülvizsgálásáért *513.
 Forster-Scitovszky-alapítvány kamatainak felhasználása *508.
 FÖRSTER AURÉL a Class.-Philol. Biz. s. tagja *602.
 Főtitkári jelentés HEINRICH GUSZTÁV *505, 537.
 FRANKÓI VILMOS indítványa Belgrádban, Varsóban, Berlinben felállítandó emléktáblák ü. *296.
 — a nagyjutalmi jelentésben 364, 365, 366.
 — javaslata ügyében bizottság *503.
 — költségén készülő reliefek bizottsága *522.
 — irodalmi munkássága 801.
 FRÁNEK DÖMÖTÖR a nagyjutalmi jelentésben 380.
 FRECSKAY JÁNOS a Nyelvtud. Biz. s. tagja *602.
 FRIEDREICH ENDRE a nagyjutalmi jelentésben 380.
 FRIEDREICH ISTVÁN a nagyjutalmi jelentésben 371, 372.
 FRÖHLICH IZIDOR: A teljes fényvisszaverődésnél megtört sugár polárosságáról *191.
 — a Wodianer-bizottság tagja 260.
 — előterjeszti Konkoly-Thege Miklós értekezését *293.
 FRÖHLICH IZIDOR a physikai pályázatok bírálója 311.
 — bemutatja Pogány Béla értekezését *502.
 — A physikai optika egy viszonyossági tételéről *601.
 — a Rössay-pályázat bírálója *746.
 FUCHS DÁVID a Nyelvtud. Biz. s. tagja 602.
 GAÁL ISTVÁN halasztást kér 311.
 GAÁL JENŐ a nagyjutalmi jelentésben 371.
 GABÁNYI JÁNOS a Hadtört. Biz. s. tagja *602.
 Galgóczy Károly halála *658.
 — ravatalánál Tuzson János beszéde 658, 659.
 — fölötti emlékbeszéd tartása ISTVÁNFY GYULA kéretik fel *747.
 GÁRDONYI ALBERT a nagyjutalmi jelentésben 384, 385.
 — I. Bodnár István *153.
 GÉCZY ISTVÁN és SZÁVAY GYULA Teleki-jutalmat nyer *294.
 Gégebeidegzés problémái, ÖNODY ADOLF-tól *738.
 GENETZ ARVID k. tag meghalt *522.
 — felett emlékbeszéd tartására VIKÁR BÉLA kéretik föl *658.
 GERÉB JÓZSEF a Class.-Philol. Biz. s. tagja *602.
 GERGELY SÁMUEL a nagyjutalmi jelentésben 368.
 — Teleki Mihály levelezése 620.
 GEÖCZE ZOÁRD: A felület területének Peano-féle definitiójáról *293.
 — Az általános felületről *656.
 — halála *745.
 GIESSWEIN SÁNDOR irodalmi munkássága 801.
 GILLMING FERENCZ hagyománya *517, *741.
 Goethe Faustjából, KOZMA ANDOR-tól *192.
 GOLDZIHNER IGNÁCZ a Wodianer-bizottság tagja 260.
 — osztályelnökké választatik *510.
 — a Fraknói-reliefek bizottságának tagja *522.
 — irodalmi munkássága 802.
 GOMBOSZ ENDRE a nagyjutalmi jelentésben 378.
 GOMBOSZ ALBIN a nagyjutalmi jelentésben 361, 364.
 Gondnoki számadások felülvizsgálása *291, *513.
 GORIUPP ALISZ könyvjutalmat nyer 406, *509.
 Gorove-jutalom hirdetése 414, *507.
 — (ethika) hirdetése (másodszor) 418.
 — (paedagogia) nem adatik ki 471, *507.
 — pályázatról (paedagogia) jelentés 462, *507.
 Gorove-jutalom (történet) hirdetése 419.

- GÖRGEY KORNÉL kérvénye *740.
 Grafikai iparosok áremelése *517.
 GRAGGER RÓBERT az Irod. Biz. s. tagja *602.
 GULYÁS JÓZSEF és HARSÁNYI ISTVÁN kiadják Dávidné Zsoltárait 305.
 — b. Palocsay Horváth György költeményes holmiját 305.
 GULYÁS PÁL a nagyjuttalmi jelentésben 375.
 — az Irod. Biz. s. tagja *602.
 GYALOKAY JENŐ a Hadtört. Biz. s. tagja *602.
 — a nagyjuttalmi jelentésben 382.
 GYÁRFÁS TIHAMÉR a nagyjuttalmi jelentésben 376, 383.
 GYENES LÁSZLÓ Teleki-bíráló 221, *294.
 GYIMÓTHY JENŐ és BENE KÁLMÁN: Celsus De Medicina bírálat alatt 306.
 GYÖNGYÖSY ISTVÁN összes munkái II. sajtó alatt 305.
 GYÖRGY ENDRE: Jelentés a Dóra-juttalomról 481, *507.
 GYÖRGYEI KÁLMÁN hagyatéka befolyt *741.
- HAAR ALFRÉD: Kettős integrálok variációjáról. Előterjeszti Kürschák József r. t. 502.
 Hadikölcsön (harmadik) 200,000 kor. *290.
 — (negyedik) 200,000 kor. *513, *522.
 — (ötödik) 200,000 kor. *522, *740.
 Hadtörténelmi Bizottság működése 1915-ben 309.
 — megalakulása *512.
 HAJNAL ISTVÁN a nagyjuttalmi jelentésben 384.
 Hajnik Imre fölött emlékszcéd Kovács GYULA-tól *295.
 — ravatalánál CONCHA Győző *299.
 HALÁSZ IMRE a nagyjuttalmi jelentésben 362, 372.
 Halmos Izor-juttalom hirdetése 410, *507.
 Halottak 1915—16. 354.
 Halottak:
 FEKETE LAJOS l. t. *652.
 GALGÓCZY KÁROLY t. t. *658.
 GENETZ ARVID k. t. *522.
 KONKOLY-THÉGE MIKLÓS *192.
 LESKIN AGOST k. t. *652.
 ORTVAY TIVADAR r. t. *652.
 RAMSAY VILMOS k. t. *652.
 TÉGLÁS GÁBOR *192.
 gr. TELEKI SAMU *296.
 SZÖGYÉNY-MARICH LÁSZLÓ *601, *738.
 THALLÓCZY LAJOS r. t. *745.
 ZEMPLÉN GYÖZÖ l. t. *651.
 HANTOS ELEMÉR a Sztrokay-jelentésben 391, 402.
 HANUY FERENCZ a nagyjuttalmi jelentésben 381.
 HARASZTI GYULA: Molière és a közép-kori vígjáték *505.
- b. HARKÁNYI BÉLA felkéretik az Auwers Arthur feletti emlékszcéd tartására *297.
 Harminczadvám, DOMANOVSKY SÁNDOR-tól *501.
 HARSÁNYI ISTVÁN: Tompa-reliquiák Sárospatakon 142
 HARSÁNYI ISTVÁN és GULYÁS JÓZSEF kiadják Dávidné Zsoltárait 305.
 — b. Palocsay Horváth György költeményes holmiját 305.
 HÁRSING ISTVÁN a Nagy Szótár gyűjtője 312.
 Hatványsorokról — Megadott tagokkal kezdődő —, RIESZ FRIGYES-től *737.
 Héderváry-család oklevéltára II. sajtó alatt 308.
 HEGEDŰS ISTVÁN Farkas-Raskó-bíráló 237, *295.
 — Shakespeare (költemény) 505, *544.
 — A sententia Senecánál és Shakespeare-nél *738.
 HEINLEIN ISTVÁN a nagyjuttalmi jelentésben 360.
 — a Class.-Philol. Biz. s. tagja *602.
 HEINRICH GUSZTÁV: Shakespeare János királyáról *147.
 — Péczely-regény-bíráló (1915) *148,
 — felolvassa a Farkas-Raskó-pályázatról szóló jelentést 237, *295.
 — Jelentés a Wodianer-juttalmakról 258, *296.
 — a Wodianer-bizottság jegyzője 260.
 — javaslata a Nagy Szótár dotatiója ügyében *290,
 — kiadja Kazinczy Tübingai pályaművét 305.
 — Kóczán-bíráló 445, *502.
 — Főtírkári jelentés 505, 537
 — az Egyetem és Műegyetem megnyitó ünnepélyén *651.
 — irodalmi munkássága 803.
 HELLE KÁROLY a Sztrokay-jelentésben 394.
 HELLEBRANT ÁRPÁD az Irod. Bizottság s. tagja *602.
 — folytatja a történelmi bibliográfiát 307.
 HELLER BERNÁT: Az Antar-regény 39.
 HELTAI GÁSPÁR: Háló. Kiadja Trócsányi Zoltán 305.
 HERCZEG FERENCZ Teleki-bíráló 221, *291.
 HILLEBRAND JENŐ a nagyjuttalmi jelentésben 359.
 Hippolyt-codex lemásolása 308.
 Hivatalból küldetnek kiadványok egyes intézeteknek 341.
 HODINKA ANTAL a nagyjuttalmi jelentésben 377, 381.
 — a jeligés levelek elhamvasztója *510.
 — Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai sajtó alatt 308.
 — a Történelmi Bizottság tagjává választatik *746.
 — l. Thallóczy a. is.

- HÓMAN BÁLINT a nagyjuttalmi jelentésben 361, 363, 384.
 — A XI. századi pénzümlés stb. *600, 605.
 — Magyar Pénztörténet kiadásra elfogadtatott 308.
 — a Történelmi Bizottság s. tagjává választatik *746.
 HOOR-TEMPIS MÓR javaslata (Lánchíd-történet) ügyében határozat *153.
 HORGER ANTAL a Nyelvtud. Bizottság s. tagja *602.
 HORNYÁNSZKY GYULA a nagyjuttalmi jelentésben 355, 357.
 HORVÁTH CYRILL: A Régi Magyar Költők Tárának új kiadása 305, *657.
 HORVÁTH GÉZA beszéde Mocsáry Sándor ravatalánál 59, *148.
 — az idegen helynevek bizottságának tagja 176.
 — Albánia Hemiptera-faunája *293.
 — irodalmi munkássága 804.
 HORVÁTH JÁNOS az Irod. Biz. s. tagja *602.
 HORVÁTH JENŐ a nagyjuttalmi jelentésben 361.
 HORVÁTH SÁNDOR a nagyjuttalmi jelentésben 385.
 HÖRMAN SZILÁRD részvéte Thallóczy L. halála alkalmából *747.
 Hunyadiak korára vonatkozó levéltári kutatásokat CSÁNKI DEZSŐ folytatja 307.
 HUSZÁR FERENCZ a Vigyázó-pályázaton dícséretet nyer 481, *523.
 „Huszárok dalolnak“ cz. költemény dícséretet nyer *295.
 „Husszita uralom Magyarországon“ sajtó alatt 308.
 Idegen helynevek bizottságának jelentése 175, *193.
 — helynevekről jelentés, BEÜTHY ZSOLT-tól 562, *602.
 — helynevek ügyében LÓCZY LAJOS különvéleménye *296.
 — helynevek ügyében különvélemények (LÓCZY L., RICHTER A.) *303.
 Igazgató-Tanács üléseiről (1915) jelentés 328.
 Igeragozás (tárgyas) esetei, SIMONYI ZSIGMOND-tól *293.
 Iglói-Múmalom-R.-T. részvényei *290.
 ILLES IMRE a Sztrókay-jelentésben 402.
 ILLES JÓZSEF szöveget foglal *656.
 — A magyar címek jogtörténete *656.
 — irodalmi munkássága 804.
 Illésházy Gáspár és Bethlen Gábor levelezése megjelent 308.
 ILOSVAY LAJOS beszéde gr. Teleki Samu ravatalánál *296, *298.
 — Emlékbeszéd Lengyel Béla fölött *294.
 — másodelnökké választatik (1916—1919) *519.
 ILOSVAY LAJOS másodelnököt Ő Felsője elnöki minőségében megerősíti *653, *738.
 INCZE BÉNI: Plinius-levelek fordítása kéziratban készen 306.
 Indo-árja polyandria eredete, SCHMIDT JÓZSEF-től 10.
 Ipolyi-juttalom (történet) hirdetése 413, *507.
 — juttalom hirdetése (másodszor) 418.
 IRK ALBERT a Sztrókay-jelentésben 397.
 — személyes felolvasási engedélyt nyer *659.
 — A büntetőjogi okozatiság kritikája *744.
 Irodalmi munkásság ügyében körlevél *654.
 Irodalomtörténeti Bizottság megalakulása *511.
 — működése 1915-ben 305.
 — h. előadója CSÁSZÁR ELEMÉR 305.
 Irodalomtörténeti Közlemények 185, 594, 649.
 Isolált izomrost szerkezete, LENDL ADOLF-tól *147.
 ISTVÁNFY GYULA tölkéretik Galgóczy Károly fölött emlékezés tartására *747.
 — a Rózsay-pályázat bírálója *747.
 — irodalmi munkássága 804.
 IVÁNYI BÉLA a nagyjuttalmi jelentésben 374.
 — a Történelmi Bizottság s. tagjává választatik *746.
 JABLONKAY GÁBOR a nagyjuttalmi jelentésben 379.
 Jajcza története oklevélzárral cz. mű megjelent 308.
 Jalava Antal emlékezete, SZINNYEI JÓZSEF-től *522.
 JANCsó BENEDEK I. taggá választatik 407, *510, *520.
 JÁNOSI BÉLA: Schedius Lajos aesthetikája 27.
 — Nádasy-bíráól 460, *506.
 — A lélektani aesthetika úttörői stb. 505.
 JEDLICSKA PÁL a nagyjuttalmi jelentésben 385.
 Jegyzőkönyvek 145, 190, 289, 501, 600, 737.
 Jelentés a Rész-pályazatról (aesthetika) 453, *506.
 — a Bulyovszky-juttalomról 255, *294.
 — a Dóra-juttalomról 481, *507.
 — a Farkas-Raskó-pályazatról 237, *295.
 — fogolytábori tanulmányokról, LENHOSSEK MIHÁLY-tól *656, *685.
 — VIKÁR BÉLA-tól *656, *702.
 — fogolytáborban végzett tanulmányokról, MUNKÁCSI BERNÁT-tól 61.
 — a Gorove-pályazatról (paedagogia) 462, *507.

- Jelentés az idegen helynevekről, SZILY KÁLMÁN-tól 175, *193.
- u. az BEÜTHY ZSOLT-tól 562, *602.
 - az Igazgató-Tanács üléseiről (1915) 328.
 - a Karátsonyi-pályázatról 241, *295.
 - a Kóczán-jutalomról 445, *502.
 - a könyvtárról (1915) 346.
 - a Lehr Albert-pályázatról 462, *506.
 - a Lukács Krisztina-pályázatról (chemia) 493, *508.
 - a Lukács Krisztina-pályázatról (matematika) 483, *509.
 - a M. Tud. Akadémia 1915. évi munkásságáról 301.
 - a Nádasdy-pályázatról 460, *506.
 - a Nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról 355.
 - az ógyallai astrophysikai observatoriumon végzett astrophotometriai megfigyelésekről, KONKOLY-THÉGE MIKLÓS-tól *293.
 - az I. osztály működéséről 1915-ben 301.
 - a II. osztály működéséről 1915-ben 302.
 - a III. osztály működéséről 1915-ben 303.
 - az összes ülésekről (1915) 316.
 - a Péczely-regény-pályázatról *148.
 - az 1913—1914. évi Péczely-regény-pályázatról 157.
 - a Pollák Henrik-pályázatról 492, *509.
 - a Rózsay-pályázatról 495, *508.
 - a Sámuel-jutalomról 405, *506.
 - a Sztrokay-jutalomról 390.
 - a Szőnyi-pályázatról 497, *509.
 - a gr. Teleki-pályázatról 222, *294.
 - a Tomori-pályázatról 492, *509.
 - a Vigyázó-jutalomról 472, *507.
 - a Vojnits-jutalomról *148.
 - az 1915. évi Vojnits-jutalomról 160.
 - a Wodianer-jutalmakról 258, *296, *503.
- Jeligés levelek elhamvasztói *295, *296.
- JENDRASSIK ERNŐ irodalmi munkássága 805.
- JIRÁČEK K. részvétel Thalóczy L. halála alkalmából *747.
- Jogi Monographia segély-pályázatának hirdetése 414, *508.
- b. Jósika Miklós-féle levelek, Szász Béla-tól 171.
- „A II. József-féle népszámlálás“ előmunkálatban 311.
- József-Műgyegetem átirata Zemplén Győző árvái ügyében *739.
- JUNGERTH MIHÁLY a Keleti Bizottság s. tagjává választatik *658.
- Jutalomtételek 408.
- KACZIÁNY GÉZA a nagyjutalmi jelentésben 356.
- KÁLEAY UBCE a nagyjutalmi jelentésben 384.
- KALLÓS EDE a Class-Philol. Bizottság s. tagja *602.
- KAMMERER ERNŐ a nagyjutalmi jelentésben 385.
- KAPOSI JÓZSEF a nagyjutalmi jelentésben 355.
- KARÁCSON IMRE: Török történetirők III. kiadásra elfogadottatott 308.
- a nagyjutalmi jelentésben 369.
- KARÁCSONYI JÁNOS: Szent László délvidéki hódításai 34.
- a nagyjutalmi jelentésben 358, 372, 379, 381, 384.
 - Bunyitay Vincze emlékezete *657.
 - irodalmi munkássága 805.
- Karátsonyi-jutalom hirdetése 409, *507.
- pályázatról jelentés 241, 295.
- KÁROLYI ÁRPÁD a nagyjutalmi jelentésben 357.
- Gr. KÁROLYI GYULA köszönete ig. taggá választásáért *289.
- Karthausi források, SZINYEI FERENCZ-től 612, *655.
- KASSOWITZ BR. TIVADAR a nagyjutalmi jelentésben 361.
- KATONA JÓZSEF ISTVÁN a Nagy Szótár gyűjtője 312.
- Kazinczy Ferencz Tübingai pályaműve sajtó alatt 305.
- élete és kora II. előkészületben 305.
 - Levelezése XXI. pötkötet sajtó alatt 305.
 - levelezéséhez, KEMÉNY LAJOS-tól 629.
- KÉKI LAJOS az Irod. Biz. s. tagja *602.
- Keleti Bizottság alakulása *657.
- új előadója *658.
 - segédtagjai *658.
 - -nak (Balkán-biz.) munkák kiadására 10,000 K. *739.
- KEMÉNY LAJOS · Kazinczy Ferencz levelezéséhez 629.
- Kereskedelmi Csarnok (Magyar) Széchenyi-adományának hirdetése 415, 417, *508.
- KERTÉSZ KÁLMÁN: A Pachygastrinák neveinek fejlődéstani kapcsolata *293.
- fölkérte a Mocsáry Sándor fölötti emlékezésért tartására *153.
 - A magyarországi Dorylaidák 311.
 - a jeligés levelek elhamvasztója *503.
- KERTÉSZ MANÓ a Nyelvtud. Bizottság s. tagja *602.
- Kettős integrálok variációja, HAAR ALFRÉD-től *502.
- KHERNDL ANTAL a Lánchíd-Bizottság tagja *153.
- Kigyók látóidegeiről, LENHOSSÉK MIHÁLY-tól *601.
- KIRÁLY GYÖRGY az Irod. Biz. s. tagja *602.
- KIRÁLYFI ÁRPÁD a Sztrokay-jelentésben 395.
- R. KISS ISTVÁN: Mátyás király nádori törvénye 166, *191.

- R. KISS ISTVÁN a nagyjuttalmi jelentésben 358, 382.
- KLEIN GYULA fölötti emlékezés tartására MÁGOCSY-DREZS SÁNDOR kéri föl *153.
- KLEIN GYULA kiküldetik Richter Aladár egy műve bírálatára 311.
- KMOSKÓ MIHÁLY a nagyjuttalmi jelentésben 359.
- Kőzán-jutalom hirdetése 410, 412, *506.
- jutalomról jelentés 445, *502.
- jutalmat LAMPÉRTH GÉZA nyeri el 445, *502.
- KOLLÁNYI FERENCZ a nagyjuttalmi jelentésben 378, 381,
- KOLOSVÁRY BALINT a Sztrókay-jelentésben 395.
- KOMÁROMY ANDOR a nagyjuttalmi jelentésben 376.
- KOMÁROMY ANDRÁS levéltári kutatásai 307.
- a nagyjuttalmi jelentésben 368,
- KOMLÓSSY FERENCZ a nagyjuttalmi jelentésben 372.
- KONKOLY-THÉGE MIKLÓS halála *192.
- ravatalánál LÓCZY LAJOS beszéde *192, 194.
- Jelentés az ógyallai astrophysikai observatoriumon végzett astrophotometriai megfigyelésekről *293.
- feletti emlékezés tartására KÖVESLIGETHY RADÓ kéri föl. *297.
- KONT IGNÁCZ nővéreinek kérvénye *740.
- KORNIS GYULA a nagyjuttalmi jelentésben 357.
- l. taggá választatik 407, *510, *520.
- a Class.-Philol. Biz. új r. tagja *602.
- irodalmi munkássága 805.
- Kosutány Tamás feletti emlékezés tartására SIGMOND ELEK kéri föl *297.
- KOSZTOLÁNYI ZOLTÁN a Nagy Szótár gyűjtője 312.
- KOTTAUN NÁNDOR kinevezetik a könyvkiadó-hivatal vezetőjévé *740, *746.
- KOVÁCS GÁBOR a Sztrókay-jelentésben 401.
- KOVÁCS DEZSŐ a Nagy Szótár gyűjtője 312.
- KOVÁTS ANDOR a Sztrókay-jelentésben 393.
- KOVÁTS GYULA: Emlékezés Hajnik Imre fölött *295.
- irodalmi munkássága 809.
- KOZMA ANDOR: Goethe Faustjából *192.
- Farkas-Raskó-bíráló 237, *295.
- Baksay Sándor emlékezete *505, 544.
- Költségvetés 1916-ra *194, 197, *291.
- szerkezetének módosítása *291.
- KÖNYG DÉNES megbizatik tervezete kidolgozásával 493, *509.
- Königsbergi szójegyzék hasonmásai *522.
- Könyvajándék az ottomán cs. kormánynak *148.
- Könyvkiadás *155, *194, *297, *603, *747.
- Könyvkiadások (1915) 333.
- Könyvkiadó-Bizotts. megalakulása *512.
- Könyvkiadóhivatal vezetésében személyi változás *740.
- Könyvkiadó-Vállalat számára adomány *154.
- jegyzéke (1875—1915) 423.
- Könyvtárról jelentés (1915) 316.
- Körlevél tagajánlások ügyében *148.
- nagygyűlés ügyében *300, *503.
- irodalmi munkásság ügyében *654.
- a számadások s költségvetések ügyében *747.
- Kőrös-jutalom hirdetése 415, 417, *508.
- Kostyán Ferencz hagyománya *517.
- Kostyán Ferenczné-hagyomány befolyt *513.
- Középkori magyar művészet problémája, VARI ELEMÉR-től *501.
- KÖVESLIGETHY RADÓ Konkoly-Thege Miklós ravatalánál *192.
- felkéri a Konkoly-Thege Miklós feletti emlékezés tartására *297
- Közgazdasági Szemle 119, 188, 283, 597.
- KRENNER JÓZSEF a Szónyi-pályázaton megbízást nyer 497, *509.
- jubileuma *745.
- KRISZTICS SÁNDOR a Sztrókay-jelentésben 399.
- KROBATIN SÁNDOR hadügyminiszternek köszönet *148.
- részvéte Thallóczy L. halála alkalmából *747.
- KUBESCH OTTÓ főhadnagynak köszönet *148.
- KUBINYI MIKLÓS a nagyjuttalmi jelentésben 385.
- KUJÁNI GÁBOR a nagyjuttalmi jelentésben 358.
- Kummer egyik nevezetes számelméleti tételéről, RADOS GUSZTÁV-tól *737.
- KUNCZ ÖNÖN a Sztrókay-jelentésben 396.
- KÚNSZ IGNÁCZ: Fogolytáborban végzett tanulmányok *146.
- felkéri Szilasi Móricz felett emlékezés tartására *153.
- irodalmi munkássága 809.
- Gr. KUUN GÉZÁNÉ adománya a levéltár számára *523.
- KUZSINSZKY BALINT felkéri Téglás Gábor felett tartandó emlékezés tartására *297.
- KÜRSCHÁK JÓZSEF a Lukács Krisztina (matematikai) pályázat bírálója *154, 483, *509.
- előterjeszti Haar Alfréd értekezését *502.
- a Tomori-pályázatról 492, *509.
- LAKATOS DÖME a nagyjuttalmi jelentésben 380.
- Lakbère, a szolgálknak *290.
- LAKOS LAJOS Bach-korszak cz. kézirat 308.

- LAMPÉRTH GÉZA Kőcán-jutalmat nyer 453, *502.
- Lánczihíd történetének megírására ZELOVICH KORNÉL kéri fel *154.
- LÁNG MARGIT: „Ókori női öltözködési stílusok“ segélye 310.
— a nagyjutalmi jelentésben 360.
- Lányi József néptanító hagyománya *741.
- LEHR ALBERT Bulyovszky-bíráló 258, *294.
— a Nagy Szótár gyűjtője 312.
— jutalom hirdetése 411, *506.
— pályázatról jelentés 462, *506
— pályadíj nem adatik ki 462, *506.
- Leibniz, RÁcz LAJOS-tól 713.
- Lélektani aesthetika úttörői stb., JÁNOSI BÉLA-tól *505.
- LENDL ADOLF: Az izolált izomrost stb. *147.
- Lengyel Béla fölött emlékbeszéd, LOSVAY LAJOS-tól *294.
- LENHOSSEK MIHÁLY Rózsay bíráló *154.
— a nagyjutalmi jelentésben 359.
— jelentése a Rózsay-pályázatról 495, *508.
— bemutatja Szent-Györgyi Albert értekezését *502.
— Varratelsontosodások *521.
— A kigyók látóidegeiről *601.
— Anthropologiai vizsgálatok finn-ugor foglyokon *656.
— a Rózsay-pályázat bírálója *746.
— Jelentés a foglytáborokban végzett anthropologiai tanulmányokról *656, 685.
— irodalmi munkássága 810.
- Leskien Agost k. t. halála *652.
- Léótti emlékbeszéd tartására ASBÓTH OSZKÁR kéri fel *658.
- Lévay-jutalom hirdetése 416, *508.
- Limeskutatói eredmények közzétételéről az Arch. Bizottság lemond 310.
- Linearis függvényegyenletekről, RIESZ FRIGYES-től *191.
- List Frigyes memoranduma 310.
- LÓCZY LAJOS az idegen helynevek bizottságának tagja 176.
— beszéde Konkoly-Thege Miklós ravatalánál *192, 194.
— különvéleménye az idegen helynevek ü. *296.
— különvéleménye (idegen helynevek ü.) bizottsági jelentés *562, *602.
- Lomblevelek alkalmazkodása, MÁGOCSEY-DIETZ SÁNDOR-tól *502.
- Losonc város alapítványának kamata *741.
- LOSONCZY ZOLTÁN könyvjutalmat nyer 406, *509.
- LOVAS ELEMÉR a nagyjutalmi jelentésben 364.
- LÖRENTHEY IMRE: Crustacea 311.
— irodalmi munkássága 810.
- Lukács Krisztina-(chemiai-)pályázat bíráló *154.
- Lukács Krisztina-pályázatról (chemia) jelentés 493, *508.
— pályázaton (chemia) adott megbízások 495, *509.
— (mathematikai-)pályázat bíráló *154.
— jutalom (mathematikai) nem adatik ki 492, *509.
— pályázatról jelentés (mathematikai) 483, *509.
— jutalom (mathematikai) hirdetése 420, *509.
— jutalom (philosophia) hirdetése (másodszor) 418.
— jutalom (mondattan) kiadása *746.
- LUKACSICS JÓZSEF a nagyjutalmi jelentésben 379.
- LUKACSICS PÁL a nagyjutalmi jelentésben 358.
- LUKINICH IMRE harezteri szolgálata miatt nem folytathatta a Történelmi Bibliographiát 307.
— a nagyjutalmi jelentésben 360, 363.
— a Történelmi Bizottság s. tagjává választatik *746.
- LUTTER FERENCZ a nagyjutalmi jelentésben 380.
- MADZSAR IMRE a nagyjutalmi jelentésben 357, 363.
- MÁGOCSEY-DIETZ SÁNDOR felkéri Klein Gyula fölötti emlékbeszéd tartására *153.
— kiküldetik Richter Aladár egy műve bírálatára 311.
— székfoglalója: „A lomblevelek alkalmazkodása“ 502.
— bemutatja Paál Alfréd értekezését *601.
— felkéri Fekete Lajos feletti emlékbeszéd tartására *658.
- Magyar czimer jogtörténete, ILLES JÓZSEF-től *656.
- „Magyar föld“ cz. költemény dicséretben részesül *295.
- Magyar hangtörténetből fejezetek, MELICH JÁNOS-tól *521.
- Magyar Óda cz. költemény dicséretet nyer *295.
- Magyarország és Ausztria nemzeti jóvedelme, FELLNER FRIGYES-től 263, *289.
- Magyar Országgyűlési Emlékek XII. k. elmunkálatban 308.
- Magyar Országos Központi Takarékpénztár adománya *297, *513.
- „Magyar tanító“ cz. költemény dicséretet nyer *295.
- Magyar Tört. Tár III. sor. II. kötet megjelent 308.
- MAGYARY GÉZA irodalmi munkássága 810.
- MAHLER EDE a nagyjutalmi jelentésben 359, 360.
— Naptárunk újjáalakítása és a husvét-kérdés *744.

- „Malthus és Ricardo agrárpolitikai dolgozatai“ elmunkálatban 311.
- MARCGRAVIACEAE-sorozat, RICHTER ALADÁR-tól *147.
- MAR CZALI HENRIK: Botond-monda 90.
— a nagyjuttalmi jelentésben 357, 363, 370.
- Marczibányi-juttalom (nyelvészet) hirdetése 410, 412, *506.
— mellékjuttalomról jelentés 355. *506.
— mellékjuttalmat ÖRTVAY TIVADAR nyeri el 389, *506.
- MARGALITS EDE: Szerb repertorium, sajtó alatt 308.
- MÁRKI SÁNDOR a nagyjuttalmi jelentésben 357, 361, 362, 367, 369, 382.
— a Vigyázó-pályázat bírálója 180, *507.
— irodalmi munkássága 811.
- Mathematikai és Természettudományi Bizottság működése 1915-ben 311.
— megalakulása *512.
- MATICS DÖME a nagyjuttalmi jelentésben 380.
- MATLEKOVITS SÁNDOR a Duna-conferentián *654.
— irodalmi munkássága 811.
- Mátyás király nádori törvénye R. Kiss István-tól 166, *191.
- MAUTHNER NÁNDOR szervezete kidolgozásával megbíztatik 495, *509.
— Az elemicin és isoelemicin szerkezete *744.
- MAYR GYÖRGY k. taggá választatik 407, *510, *520.
— köszönete taggá választatásáért *651.
— Meddő pályázatok *510.
- MEDVE CZKY ANTAL az ügyészt helyettesíti *289.
— ügyészsze választatik *289.
— ügyészi jelentései *291, *517.
— halála *653, *738.
- Meghívók *154, *194, *297, *504, *523, *654, *659, *747.
- MÉHELY KÁLMÁN: Adatok a munkáskérdés megvilágításához 569, *600.
- MÉHELY LAJOS bemutatja Lendl Adolf értekezését *147.
— az idegen helynevek bizottságának tagja 176.
— irodalmi munkássága 812.
- Meisel-Hess Grete kérvénye *740.
- MELICH JÁNOS az idegen helynevek bizottságának tagja 176.
— értekezése elhalasztatik *294.
— a Sámuel-bizottság előadója 405, *506.
— Fejezetek a magyar hangtörténetből *521.
- MELTZL BALAMBÉR a nagyjuttalmi jelentésben 359.
- Merev rendszerek mozgása SUTÁK JÓZSEF-től *738.
- MÉSZÖLY GEDEON: Bécsi kódex 1. füzetje megjelent 305.
— a Nagy Szótár gyűjtője 312.
— a Sámuel-jelentésben 405, *506,
— a Nyelvtud. Biz. s. tagja *602.
- MIHALIK JÓZSEF a nagyjuttalmi jelentésben 384.
— irodalmi munkássága 812.
- MIHALYFI KÁROLY Teleki-bíráló 221, *294.
- MIKÉ GRIGORIJE könyvjuttalmat nyer 453, *522.
- MIKSZÁTH KÁLMÁN: Mátyás párbaja cz. novella illusztrált példánya megvásároltatik *654.
- MILLEKER BÓDOG a nagyjuttalmi jelentésben 386.
- MISKOLCZI GYULA a nagyjuttalmi jelentésben 360, 382.
- MISKOLCZI ISTVÁN a nagyjuttalmi jelentésben 361.
- Mittag-Leffler Magnus Gösta nemzetközi matematikai alapítványa *522.
- Mocsáry Sándor ravatalánál HORVÁTH GÉZA beszéde 59.
— elhunyt *148.
— fölötti emlékbeszéd tartására KERTÉSZ KÁLMÁN kéretik föl *153.
- Molière és a középkori vigjáték HARASZTI GYULÁ-tól *505.
- MOLITORISZ KÁROLY a nagyjuttalmi jelentésben 360.
- MOUSSONG GÉZA a Wodianer-bizottság tagja 260.
- MÖLLER ISTVÁN a nagyjuttalmi jelentésben 384.
— az Archaeol. Biz. s. tagja *603
- MUNKÁCSI BERNÁT: Jelentés az esztergomi fogolytáborban végzett nyelvi és néprajzi tanulmányokról 61.
— Fogolytáborban végzett tanulmányok *145.
— Vogl népk. gyűjtemény folytatolagos kötete sajtó alatt 305.
— irodalmi munkássága 812.
- MUNKÁCSY MIHÁLY könyvtáristtá kinevezetik *154.
- „Munkanélküliség problémája“ elmunkálatban 311.
- Munkáskérdés megvilágításához adatok, MÉHELY KÁLMÁN-tól 569, *600.
- MUNKÁS LÁSZLÓ a nagyjuttalmi jelentésben 377.
- MÜLLER FRIGYES a nagyjuttalmi jelentésben 363.
- Műgyetem átírata a Zemplén-árvák ügyében *653.
- NÁDASDY FERENCZ gróf élet- és jellemrajza megjelent 309.
- Nádasdy-juttalom nem adatik ki 161, *506.
— pályázatról jelentés 460. *506.
- NAGY BÉNI a nagyjuttalmi jelentésben 380.
- NAGY FERENCZ a Duna-conferentián *654.
- NAGY GÉZA a nagyjuttalmi jelentésben 357, 360, 363, 364, 382.
Nagyjuttalom hirdetése 419, *509.

- Nagyjuttalmat THALLÓCZY LAJOS nyeri el 389, *506.
 Nagyjuttalomról jelentés 355, *506.
 NAGY GYULA az idegen helynevek bizottságának tagja 176.
 Sz. NAGY GYULA: Hurrkolt és lánczolt algebrai térgörbék *191.
 Nagygyűlés *5. 5.
 Nagygyűlési körlevél *503.
 NAGY KÁROLY az Akadémia villamos világításáról *290.
 Nagy Mihály hagyatéka (utóöröklés) *741.
 NAGY MIKLÓS a nagyjuttalmi jelentésben 361.
 Nagy Szótár dotatiója *290.
 — gyűjtői 312.
 Naptárunk újjáalakítása és a husvétkérdés, MAHLER EDE *744.
 NAVRATIL ÁKOS a Sztrokay-jelentésben 401.
 NÉGYESY LÁSZLÓ az idegen helynevek bizottságának tagja 176.
 — Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról 237, *295.
 NÉMETH GYULA a Nyelvtud. Közl. munkatársa 305.
 NÉMETH JÓZSEF a Keleti Bizottság s. tagjává választatik *658.
 NÉMETHY GÉZA: Commentarius Exegeticus ad Ovidii Epistulas ex Ponto 306.
 — a jelíges levelek elhervasztója *510.
 NÉMETHY LAJOS a nagyjuttalmi jelentésben 364.
 Nemzetgazdasági Bizottság megalakulása *512.
 — működése 1915-ben 310.
 Nemzeti Színház (második) eszméje 1843-ban. REXA DEZSŐ-től 131.
 Nemzetközi keresk. elmélete, FÖLDES BÉLA-tól 17.
 Néprajzi Társaság köszönete az ülés-teremért *504.
 Néptünk halandósági viszonyai, BUDAY LÁSZLÓ-tól *737.
 Neurogláról (Ép és kóros-), SCHAFER KÁROLY-tól *656.
 Norantea phylogeniájáról, RICHTER ALADÁR-tól *502.
 b. NYÁRY ALBERT a nagyjuttalmi jelentésben 369.
 Nyelvtudományi Bizottság megalakulása *511.
 — működése 1915-ben 304.
 Nyelvtudomány munkatársai 305.
 — szerkesztője 305.
 Nyelvtudományi Közlemények munkatársai 305.
 — szerkesztője 305.
 Nyomdak áremelése *523, *654, *739.
 Hg. ODESCALCHI ARTHUR az Archaeol. Biz s. tagja *603.
 Oltványi-juttalom hirdetése (másodszer) 418.
 ÓNODI ADOLF: A gégebeidegzés problémái *738.
 Optika (physikai) egy viszonyossági tételről *601.
 Ormódy-juttalom hirdetése 412.
 Orosz évkönyvek magyar vonatkozásai sajtó alatt 308.
 ORTVAY TIVADAR 10,000 K adománya *291.
 — az idegen helynevek bizottságának tagja 176.
 — Temes vármegye-története I. megjelent 308.
 — Marczibányi-mellékjuttalmat nyer 389, *506.
 — a nagyjuttalmi jelentésben 357, 367, 373, 387.
 — halála *652.
 — Mommsen Tivadar k. t. emlékezete *652.
 — ravatalánál Fejérpataky László beszéde 603, *652.
 — fölötti emlékszed tartására SZENT-KLÁRAY JENŐ kérétek föl *746.
 Osztályelnökök választása *510.
 Osztály III. saját céljaira kéri a Vályi-alap kamatait *290.
 Osztály II. túlkiadása *602.
 Ottomán cs. kormányjövandéka *148.
 Összes ülésekről (1915) jelentés 316.
 PÁAL ALFRÉD: A phototropos inger vezetéséről *601.
 PACHER DONÁT a nagyjuttalmi jelentésben 379.
 Pachygastrinák nevének fejlődéstani kapcsolata, KERTÉSZ KÁLMÁN-tól *293.
 PÁLFY MÓR: Az aranyelőfordulási viszonyairól *293.
 — széklet foglal *293.
 — irodalmi munkássága 812.
 Pálik Oszkár ezredesnek köszönet *148.
 Palocsay Horváth György költeményes holmija 305.
 Pályaművek — beérkezett 57, *148.
 Pályázási szabályok 422.
 Pályázati hirdetés (zoologia v. physiologia) 219.
 Pályázatok határnapja elhalasztatik *503.
 Pályázatok — eldöntött (1915) 331.
 PAPP FERENCZ az Irod. Biz. s. tagja *602.
 Paratúltengésekről—levélbeli, RICHTER ALADÁR-tól *147.
 PASTEINER GYULA Bésán-bíráló *506.
 PASTEINER IVÁN a Sztrokay-jelentésben 399.
 PATEK FERENCZ a nagyjuttalmi jelentésben 380.
 PÁTI FERENCZ könyvjuttalmat nyer 406, *509.
 PAULER ÁKOS: Jelentés a Gorove-pályázatról 462, *507.

- PÉCSI ALBERT a Balkán-expeditio tagja *653.
- PECZ VILMOS bírálata a *Corpus Tacticorum Graecorum*-ról 315, 567.
— irodalmi munkássága 815.
- PÉCZELY-JUTALOM (történeti) hirdetése (másodszer) 418.
— regénypályázatról jelentés, BEÖTHY ZSOLT-tól *148, 157.
— jutalmat FERENTZI MAGDA és TORMAI CECILE nyerik el *148.
— pályázat (történelem) hirdetése 414, *507.
— regényjutalom hirdetése 411.
- PEKÁR GYULA Karátsonyi-bíró 241, *295.
- PÉNZROMLÁS, XI. századi stb., HÓMAN BÁLINT-tól *600, 605.
- Pénztár állása (1915) 351.
- Pénztörténet, Magyar — kiadásra elfogadtatott 308.
- Pesti Magyar Kereskedelmi Bank — jutalmának hirdetése (másodszer) 419.
- PÉTERFY MÁRTON: Magyarország tőzeggohai 311.
— halasztást kér 311.
- Petronius Cena Trimalchionis kéziratban készen 306.
- PETTKÓ BÉLA a nagyjutalmi jelentésben 376.
- PETZ GEDEON a Sámuel-bizottság tagja 405.
- Physikai pályázatok elbírálására kiküldött bizottság 311.
- Phototropos inger vezetéséről, PAÁL ALFRED-től *601.
- PILCH JENŐ a Hadtört. Biz. s. tagja *602.
- PINTÉR JENŐ I. taggá választatik 407, *510, *520.
— az Irod. Biz. r. tagja *602.
— irodalmi munkássága. 816.
- PIRCHALA IMRE: Ammianus Marcellinus fordítása sajtó alatt 306.
- PIVÁNY JENŐ a nagyjutalmi jelentésben 371.
- PLATZ BONIFÁCZ a nagyjutalmi jelentésben 359.
— irodalmi munkássága 818.
- Plinius-levelek fordítása kéziratban készen 306.
— Naturalis Historia fordítása munkába véve 306.
- PLÓSZ SÁNDOR az ügyézi számadások felülvizsgálatára fölkéretik *291.
— Elnöki megnyitó *505, 525.
— másodelnöki mandátuma lejárt *519.
— nak köszönet az ügyézi számadások felülvizsgálásért *513.
- POGÁNY BÉLA: Vékony fémrétegek dispersiójáról és absorptiójáról 502.
- Polárosság, A teljes fényvisszaverődésnél megtört sugár —ról, FRÖHLICH IZDOR-tól *191.
- Pollák-alapítvány kamatai *740.
— jutalom (statisztika) hirdetése (másodszer) 421.
- Pollák-pályázatról jelentés 492, *509.
- Polyandria, Indo-árja — SCHMIDT JÓZSEF-től 10.
- POMPÉRY AURÉL a nagyjutalmi jelentésben 370.
- PÓR ANTAL a nagyjutalmi jelentésben 365.
- Pragmatica sanctio stb., CSEKEY ISTVÁNTól *146.
- PREISZ HUGÓ Rózsay-bíró *154.
— jelentése a Rózsay-pályázatról 495, *508.
- PROHÁSZKA OTTOKÁR Szögyény-Marich László temetésén *611.
- PRÖHLE VILMOS a Balkáni-pályázaton megbízást nyer *153, 313, *510.
- PRUZSINSZKY PÁL a nagyjutalmi jelentésben 362.
- PRUZSINSZKY JÁNOS a Class.-Philologiai Biz. s. tagja *602.
- PÚTNOKY IMRE tanár áthelyeztetése 312.
— a Nagy Szótár gyűjtője 312.
— a Szótári Bizottság s. tagjává választatik *658.
- Quintilianns Ékesszólástana II. munkába véve 306.
- RÁBEL LÁSZLÓ a Sztrokay-jelentésben 391.
- RÁBOLD GUSZTÁV: Cicero De Oratore fordítása kéziratban készen 306.
- RÁCZ LAJOS: Leibniz és Magyarország 713.
- RÁCZ MIHÁLY a nagyjutalmi jelentésben 361.
- Gr. Ráday Gedeonhoz gr. Széchenyi István *149.
- RADISICS JENŐ az Archaeol. Bizottság s. tagja *603.
- RADOS GUSZTÁV: Algebrai egyenletek stb. congruentia-feltételei *521.
— A binom congruentiák elméletének új alapozása *502.
— Kummer egyik nevezetes számelméleti tételéről *737.
— előterjeszti Geöcze Zoárd értekezését *656.
— előterjeszti Szász Ottó értekezését *502.
— indítványa az Akadémia átalányfizetése megváltása ügyében *291, *193.
— a Lánchíd-Bizottság tagja *153.
— a Tomory-pályázatról 492, *509.
- Rajzok a török világból I. II. TAKÁTS SÁNDOR-tól megjelent 313.
- b. RADYÁNSZKY BÉLA a nagyjutalmi jelentésben 385.
- Rákóczi (Száműzött), BALLAGI ALADÁRTól *146.
- Rákóczi László naplója 308.
- RAMSAY VILMOS k. t. halála *652.
— feletti emlékezésd tartására BURGASZKY ISTVÁN fölkéretik *658.

- Ranunculus binatus Kit., SCHILLER ZSIGMOND-tól *656.
- RÁTZ ISTVÁN irodalmi munkássága 819.
- Régi Magyar Költők Tára I. sajtó alatt 305.
- Tárának új kiadása, HORVÁTH CYRILL-től *657.
- REINER JÁNOS: Jelentés a Sztrokay-jutalomról 390.
- a Sztrokay-bizottság elnöke 405, *507.
- irodalmi munkássága 819.
- REISZIG EDE a nagyjutalmi jelentésben 380.
- REJTŐ SÁNDOR: Az elméleti mechanikai technológia *147.
- irodalmi munkássága 819.
- RÉTHY MÓR irodalmi munkássága 820.
- RÉYAY JÓZSEF: Petronius Cena Trimalchionis kéziratban készen 306.
- a Class.-Philol. Biz. s. tagja *602.
- RÉVÉSZ IMRE a nagyjutalmi jelentésben 357, 360.
- RENA DEZSŐ: Egy második Nemzeti Színház eszméje 1843-ban 131.
- RÉZ MIHÁLY a nagyjutalmi jelentésben 362, 371.
- a Sztrokay-jelentésben 395
- „Ricardo és Maltius agrárpolitikai dolgozatai“ előmunkálatban 311.
- RICHTER ALADÁR: A levelelbeli para-töltengésekről I. *147.
- A víztartó szövet s a felemáslevelűség 311.
- Két ritka Norantea phylogeniájáról 502.
- különvéleményére (idegen helynevek ügyében) bizottsági jelentés 562, *602.
- RIEDL FRIGYES a Lehr-pályázat bírálója 462.
- RIEZY FRIGYES: Linearis függvény-egyenletekről *191.
- I. taggá választatik 407, *510, *520.
- Megadott tagokkal kezdődő hatványsorokról *737.
- széklet foglalt *737.
- ROSENFELD ALFRÉD hagyatékának csökenése *292.
- ROTH VIKTOR a Bésán-pályázat megbízást nyer 460, *506.
- a nagyjutalmi jelentésben 384.
- Rovásírás hiteles emlékei cz. mű SEBESTYÉN GYULA-tól megjelent 310.
- RÓZSAFFY DEZSŐ fordította Fabriczy K. kisebb dolgozatait 313.
- Rózsay-jutalom hirdetése 420, *509.
- pályázat (1916) bírálói *154.
- pályázat (1917) bírálói *746.
- pályázatról jelentés 495, *508.
- RUDNAY BÉLA a nagyjutalmi jelentésben 385.
- RUZITSKA BÉLA tervezete kidolgozásával megbízatik 495, *509.
- RYBÁR ISTVÁN: A visszavert fény polarizása cz. pályaműve 311.
- SÁGI ISTVÁN a Szótári Bizottság s. tagjává választatik *658.
- Sámmel-díj hirdetése 413.
- díjról jelentés 405, *506.
- díj nyertese SIMAI ÖDÖN 405, *506.
- I. Sándor szerb király által készített hasonmása egy régi szerb evangéliumfordításnak (ajándék) *653.
- SÁRKÁNY LAJOS a nagyjutalmi jelentésben 381.
- SCHAFARZIK FERENCZ r. taggá választatik 407, *510, *520.
- SCHLAFFER KÁROLY: Ép és kóros neurogliáról *656.
- irodalmi munkássága 822.
- Schedius Lajos aesthetikája, JÁNOSI BÉLA-tól 27.
- SCHIEFFLER JÁNOS a nagyjutalmi jelentésben 380.
- SCHILLER ZSIGMOND: Ranunculus binatus Kit. *656.
- SCHMIDT HENRIK a Nyelvtud. Bizottság s. tagja *602.
- SCHMIDT JÓZSEF: Az indo-árja polyandria eredete 10.
- a Nyelvtudomány munkatársa 305.
- irodalmi munkássága 822.
- Schossberger-alapítvány kamatainak felhasználása *508.
- SCHÖNHERR GYULA a nagyjutalmi jelentésben 374.
- Schreiber-Kautz-jutalom hirdetése 417.
- SCHULLER ALAJOS irodalmi munkássága 822.
- SEBESS DÉNES a Sztrokay-jelentésben 391.
- SEBESTYÉN GYULA: „A magyar rovásírás hiteles emlékei“ megjelent 310.
- a nagyjutalmi jelentésben 377.
- SEBESTYÉN JÓZSEF Wodianer-jutalmat nyer 261, *296, *503.
- Segélyezett munkák 335.
- SELÉNYI PÁL: „Az elektromosság atomistikus szerkezete“ cz. pályaműve 311.
- Senecánál és Shakespearenél a sententia, HEGEDŰS ISTVÁN-tól *738.
- Shakespeare János királya, HEINRICH GUSZTÁV-tól *147.
- Shakespeare és a magyar költészet, CSÁSZÁR ELEMÉR-től *505, 548.
- Shakespeare (költemény) HEGEDŰS ISTVÁN-tól *505, 544.
- SIGMOND ELEK széklet foglalt *191.
- Zeolithok előállítás-összetétele *191.
- fölkéretik a Kosutány Tamás feletti emlékbeszéd tartására *297.
- irodalmi munkássága 822.
- SIMA LÁSZLÓ a nagyjutalmi jelentésben 374.
- SIMAI ÖDÖN a Nagy Szótár gyűjtője 312.
- Sámuel-díjat nyer 405, *506.
- SIMON KÁROLY könyvjutalmat nyer 406, *509.
- SIMONYI ZSIGMOND az idegen helynevek bizottságának tagja 176.

- SIMONYI ZSIGMOND: A tárgyas igeragozás esetei *293.
 — a Sámuel-bizottság tagja 405.
 — a Lukács-Krisztina-pályadíjat elnyeri *746.
- SMIETH ANTAL tábornoknak köszönet *148.
- SOMLÓ SÁNDOR halála *652.
- SÖRÖS PONGRÁCZ a nagyjuttalmi jelentésben 358, 379.
 — irodalmi munkássága 824.
- STEHLÓ OTTÓ az Archaeol. Biz. s. tagja *603.
- STUDINKA OTTÓNÉ I. Zichy Antalné a. is.
 — pörében évi 2000 K életjáradékot állapít meg a bíróság *292, *741.
- STUMME JÁNOS: A berber népek 5.
 — Távirati üdvözlés a nagygyűléshez *505.
- Summabilitási factor-sorozatok, FEKETE MIHÁLY-tól *657.
- SUTÁK JÓZSEF: Merev rendszerek mozgása stb. *738.
- SZABÓ DEZSŐ a nagyjuttalmi jelentésben 367.
- SZABÓ LÁSZLÓ a nagyjuttalmi jelentésben 383, 385.
- SZÁDECKZY BÉLA a nagyjuttalmi jelentésben 376
- SZÁDECKZY KARDOSS LAJOS: Bethlen Gábor és Illésházy Gáspár levelezése megjelent 308.
 — a nagyjuttalmi jelentésben 368, 377.
 — Jelentés a Vigyázó-juttalomról 472, *507.
- SZALAY GÁBOR a nagyjuttalmi jelentésben 357.
 b. SZALAY IMRE a nagyjuttalmi jelentésben 358.
 — az Archaeol. Biz. s. tagja *603.
- Számadás 1915-ről, költségvetés 1916-ra *194, 197, *291.
 — felülvizsgálatára b. FÜTVÖS LORÁND és gr. SZÉCHENYI BÉLA kéretik föl *291.
- Számadások felülvizsgálása *513.
- Száműzött Rákóczi, BALLAGI ALADÁR-tól *146
- SZANDTNER PÁL a Sztrókay-jelentésben 399.
- SZARKA GYULA a nagyjuttalmi jelentésben 380.
- SZARVASSY IMRE a Rózsay-pályázat bírálója *747.
- SZÁSZ BÉLA: Négy b. Jósika Miklóslevél 171.
- SZÁSZ OTTÓ részéről: „Complex elemekből álló végtelen lánczörték összetartásáról“ 502.
- SZÁVAY GYULA és GÉCZY ISTVÁN Teleki-juttalmat nyer *294.
- Gr. SZÉCHENYI BÉLA az Akadémia számadásainak felülvizsgálatára fölkéretik *291.
 — adománya *739.
 — nak köszönet a számadások felülvizsgálásáért *513.
- Széchenyi István és az 1816-iki bécsi Ióversenyek, VISZOTA GYULÁ-tól 107.
 — Hitélének történetéhez, VISZOTA GYULÁ-tól *147.
 — levele gr. Ráday Gedeonhoz *149.
 — juttalom hirdetése 408.
 — Pál alapítványa befolyt *741.
 — Viktor irodalmi adománya *149.
- SZEGEDY REZSŐ a Nyelvtud. Közl. munkatársa 305.
 — a nagyjuttalmi jelentésben 372.
- SZÉKELY ISTVÁN a Class.-Philol. Bizottság s. tagja *602.
- Székfoglalók:
 BUDAY KÁLMÁN *737.
 DEGEN ÁRPÁD *744.
 DOMANOVSKY SÁNDOR *501.
 FELLNER FRIGYES *789.
 ILLÉS JÓZSEF *656.
 JÁNOSI BÉLA *505.
 MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR *502.
 PÁLFY MÓRICZ *293.
 RIEZS FRIGYES *737.
 VARIJÚ ELEMÉR *501.
- SZEKFI GYULA a nagyjuttalmi jelentésben 365, 368, 370, 375, 358.
 — kiadja Karácson Imre Török Történetirők III. cz. művet 308.
 — közreműködik a Budai Basák Magyar Levelei kiadásában 305.
- SZEMZŐ ISTVÁN hagyatéka *291.
 — osztályegység *741.
 — hagyatéka után ügyvédi tiszteletdíj *518.
- SZENDREI JÁNOS irodalmi munkássága 824.
- SZENT-GYÖRGYI ALBERT: „Vizsgálatok az ívegtestről“ 502.
- Szent István-Akadémia megalakulása *192.
- SZENTKLÁRAY JENŐ jubileuma *149, *193.
 — a nagyjuttalmi jelentésben 358, 373.
 — felkéretik Ortway Tivadar feletti emlékszed tartására *746.
- Szent László délvideki hódításai KARÁCSONYI JÁNOS-tól 34.
- SZENTPÉTERY IMRE: A borsmonostori apátság árpádkori oklevelei 100.
 — folytatja az Árpádkori kir. oklevelek repertoriumát 307.
 — Borsmonostori apátság Árpádkori oklevélcsoportja kiadásra elfogadtatott 308.
 — a Tört. Biz. s. tagja *602.
 — a nagyjuttalmi jelentésben 384.
- Széphalmi Manuoleum költségeinek emelése *290.
 — számadások felülvizsgálása *513.
- Szerb repertorium 308.
- Szerbiai katonai kormányzás könyvajándéka *653.
- SZERÉMI a nagyjuttalmi jelentésben 385.
- SZEREMLEY SAMU a nagyjuttalmi jelentésben 374.

- SZIDAROVSKY JÁNOS a Nagy Szótár gyűjtője 312.
- Szilády Áron helyettesítése az Irodalom-tört. Bizottságban 305.
- Szilasi Móricz feletti emlékbeszéd tartására KUNOS IGNÁCZ kéréti fel *153.
- SZILY KÁLMÁN az idegen helynevek bizottságának tagja 176.
- bemutatja az idegen helynevek használatára vonatkozó bizottsági munkálattal *193.
- javasolja a költségvetés szerkezetének módosítását *291.
- az idegen helynevek ü. *503.
- a Fraknói-bizottság tagja *503, *522.
- az elegyes ülés korelnöke *519.
- a Műegyetem évmegnyitó ünnepélyén *654.
- irodalmi munkássága 825.
- SZINNYEI FERENCZ: Jelentés a Vojnits-jutalomról *148, *160.
- A karthausi forrásai 612, *655.
- Jelentés a Lehr Albert-pályázatról 465, *506.
- irodalmi munkássága 825.
- SZINNYEI JÓZSEF, az idegen helynevek bizottságának tagja 176.
- a Wodianer-bizottság tagja 260.
- szerkeszti a Nyelvtudományi Közleményeket 305.
- Sámuel-bizottság elnöke 405.
- Jalava Antal emlékezete *522.
- a Fraknói-reliefek bizottságának tagja *522.
- irodalmi munkássága 826.
- Szolgák drágasági pótléka *290.
- lakbéré *290.
- kérvénye drágasági pótlékért (1917) *740.
- Szótár, nagy — dotatiója *290.
- Szótári Bizottság megalakulása *512.
- Szögyény-Marich László halála *601, *738.
- SZÖKE ADOLF: Polybios II. bírálat alatt 306.
- Szönyegek vásárlása *290.
- Szónyi-pályázatról jelentés 497, *509.
- Sztrókay-jutalom hirdetése 416, *508.
- jutalomról jelentés 390.
- jutalmat Angyal Pál nyeri el 403, 405, *507.
- SZÜCSI JÓZSEF a nagyjutalmi jelentésben 358.
- SZÜTS ANDOR: A földi giliszta idegrendszerének finomabb szerkezete 311.
- Tagajánlások ü. körlevél *148.
- TAGÁNYI KÁROLY a nagyjutalmi jelentésben 365.
- Tagok — belső, 1916 január 1-én 1.
- (új) köszönete *522.
- Tagválasztás 407, *520.
- TAKÁTS SÁNDOR: Budai basák magyar levelezése 305.
- a nagyjutalmi jelentésben 368, 378.
- TAKÁTS SÁNDOR: Rajzok a török világból I—II. meglelt 313.
- Tanítók Eötvös-alapja köszönete az ülés-teremért *193.
- Tárgyas igeragozás esetei, SIMONYI ZSIGMOND-tól *293.
- TARNAY JÁNOS a Sztrókay-jelentésben 392, 398.
- TÉGLÁS GÁBOR: Dacia határperce a két Moesiával 271.
- halála *192.
- ravatalánál ÉBER LÁSZLÓ 156, *192.
- a nagyjutalmi jelentésben 360.
- feletti emlékbeszéd tartására KUZSINSZKY PÁLINT kéri fel *297.
- Teleki Józsefről elnök úr megemlékezése *294.
- jutalom hirdetése 409, *506.
- pályázatról jelentés 222, *294.
- Teleki Mihály levelezése GERGELY SÁMUEL-tól 620.
- „— levelezése“ támogatásban részesül 308.
- Gr. TELEKI PÁL javaslata egy Balkáni és Előázsiai Földrajzi Intézet ü. *149.
- Balkán-expeditio tagja *653.
- a Keleti Bizottság előadójává választatik *658.
- Gr. TELEKI SAMU halála *296.
- ravatalánál Hlovay Lajos beszéde *296, 298.
- feletti emlékbeszédre DÉCHY MÓR kéri fel *522.
- „Temes vm. I.“, ORTVAY TIVADAR-tól megjelent 308.
- stb. monographiájának folytat. *654.
- TÉREY GÁBOR az Archaeol. Biz. s. tagja *603.
- Térgörbék (hurkolt és lánczolt) Sz. NAGY GYULÁ-tól *191.
- TETÉLENI ÁRMÉN a Sztrókay-jelentésben 392.
- THALLÓCZY LAJOS — Horváth Sándor: Jajcza története oklevéltárral megjelent 308.
- a nagyjutalmi jelentésben 357, 362, 365, 366, 367, 387.
- nagyjutalmat nyer 389, *506.
- elhunyt *745.
- ravatalánál Csánki Dezső beszéde *745, 748.
- HODINKA: Horvát Oklevéltár előmunkálatban 308.
- THALY KÁLMÁN a nagyjutalmi jelentésben 369.
- P. THEWREWK EMIL: Teleki-bíráló 221, *294.
- irodalmi munkássága 826.
- THURZÓ KÁLMÁN: fogarasi Nádasdy Ferencz gróf élet- és jellemrajza megjelent 309.
- a nagyjutalmi jelentésben 372, 382.
- TRINGER BÉLA nyugdíjaztatása *740.
- Gr. TISZA ISTVÁN a nagyjutalmi jelentésben 362.
- Tisztviselők drágasági pótléka *290.

- Tiszviselők kérvénye drágasági pótlékért (1917) *740.
- TOLDY FERENCZ leányainak évi segély *517.
- TOLNAI VILMOS: Jelentés a Nádasypályázatról 460, *506.
— a Nagy Szótár gyűjtője 312.
— irodalmi munkássága 826.
- Tomori-alapból KÖNIG DÉNES megbízást nyer 493, *509.
— pályázatról jelentés 493, *509.
- Tompa-reliquiák, HARSÁNYI ISTVÁN-tól 142.
- TORMAY CÉCILE: A régi ház cz. regénye Péczely-jutalmat nyer *148.
- TÓTH-SZABÓ PÁL: A huszita-uralom Magyarországon. Sajtó alatt 308.
- Török Bertalan adománya *154, *290.
- Török szótár készítésével dr. PRÖHLE VILMOS bízatik meg *153.
— történetírók III. KARÁCSON IMRE fordításában kiadásra elfogadtatott 308.
- Történelmi Bibliographia munkálatai folynak 307.
- Történelmi Bizottság működése 1915-ben 306.
— megalakulása *511.
— támogatásai 308.
„Történeti Eletrajzok“ támogatásban részesül 308.
- Trisetum barengense, TUZSON JÁNOS-tól *656.
- TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Heltai Gáspár Hálója 305.
— a Nagy Szótár gyűjtője 312.
— a Nyelvtud. Biz. s. tagja *602.
- Tülkiadások ügye (II. osztály) *602, *654.
— nem engedélyeztetnek *739, 747.
- TUZSON JÁNOS: Az Arabis hirsuta alakjai *191.
— A Déli-Kárpátok flórája *521.
— előterjeszti Schiller Zsigmond értékelését *656.
— Trisetum barengense *656.
— beszéde Galgóczy Károly ravatalánál *658, 659.
- ÜHRIN KÁROLY Wodianer-jutalmat nyer 262, *296, *503.
- UJHELYI PÉTER a Hadtört. Biz. s. tagja *602.
— a nagyjutalmi jelentésben 382.
- Ullmann-jutalom hirdetése (másodszer) 417.
- Ügyész halála (FEJÉRPATAKY KÁLMÁN) *148, *289.
— (MEDVECZKY ANTAL) *653, *738.
— helyettesítése *289,
— választás *289, *738.
- Ügyészi jelentések *291, *517, *741.
- Ügyészi számadások felülvizsgálása *291, *513.
- Ügyészség MEDVECZKY ANTAL választatik *289.
- Ügyészség BÁNSZKY JÁNOS választatik *738.
- Ügyrend új pontja (Keleti Bizotts.) *658.
- Ülőssor 1917-re *746.
- Ünnepélyes közülés programja *505.
- VÁCZY JÁNOS Teleki-bíráló 221, *291.
— Jelentés a Teleki-pályázatról 222, *291.
— a jelígés leveleket elhamvasztja *295.
— Kazinczy Ferencz élete és kora II. előkészületben 305.
— kiadja Kazinczy Levelezésének XXI. ptkötetét 305.
— a nagyjutalmi jelentésben 356, 358, 370.
— irodalmi munkássága 827.
- VÁGÓ IGNÁC a Hadtört. Biz. s. tagja *602.
- VAIKÓ PÁL a Sztrokay-jelentésben 392.
- Vallás- és közoktatásügyi miniszter a Balkán-kutatók ügyében *503.
— megküldi az Eremkedvelők Egyesületének Teles-féle plakettjét *523.
— a Balkán-kutatókora 10,000 koronát folyósít *653, *739.
— a Keleti Bizottságnak munkák kiadására 10,000 koronát folyósít *739.
- Vályi-alap kamatai *290.
- Vámbéri Ármin könyvtárának jegyzéke 660.
- VANINO MIROSLÁV könyvjutalmat nyer 453, *522.
- VARGHA DAMJÁN az Irod. Biz. s. tagja *602.
- VÁRI REZSŐ: Corpus Tacticorum Graecorum 314.
— Böles Leo Taktikájának kiadásáról PECCZ VILMOS jelentése 567.
- VARJÚ ELEMÉR az Archaeologiai Értesítő szerkesztője 309.
— A középkori magyar művészet problémája (székfoglaló) *501.
- Varratelesontosodások a gyermekkorban, LENHIÓSSÉK MIHÁLY-tól *521.
- Vaslerakodások jelentősége a Bantikóros lépnagyobbodásokban, BUDAY KÁLMÁN-tól *737.
- Vékony fémrétegek dispersiójáról, POGÁNY BÉLA-tól *502.
- VELLEDITS LAJOS a Nagy Szótár gyűjtője 312.
- VELICS LÁSZLÓ a nagyjutalmi jelentésben 379.
- VERESS ENDRE a nagyjutalmi jelentésben 368, 378.
- Vértanuk cz. dráma Teleki-jutalmat nyer *294.
- VÉRTESY DEZSŐ a Class.-Philol. Biz. s. tagja *602.
- VÉRTESY JENŐ az Irod. Biz. s. tagja *602.
— halála *652.
- Vigyázó-jutalomról jelentés 472, *507.
— jutalom (physika történet) hirdetése (másodszer) 421.

- Vigyázó-jutalom (történet) hirdetése 414, *507.
- jutalom (irodalomtörténet) hirdetése 413.
- pályázaton BIRÓ VENCZEL jutalmat, HUSZÁR FERENCZ díszseretet nyer 481, *507.
- VIKÁR BÉLA: Fogolytáborban végzett tanulmányok *146.
- jeligés levelek elhamvasztója *296.
- távirata Lipcséből *505.
- Újabb jelentés fogolytábori tanulmányaimról *657, *702.
- fölkéretik Genetz Arvid fölötti emlékbeszéd tartására *658.
- Villanyvilágítási tervzet az Akadémia palotája számára *290.
- VISEGRÁDI JÁNOS a nagyjutalmi jelentésben 380.
- Vitéz-alapítvány hirdetése 414, *508.
- VISZOTA GYULA: Adatok Széchenyi Hitelének történetéhez *147.
- a jeligés levelek elhamvasztója *503.
- Jelentés a Közén-jutalomról 445, *502.
- a nagyjutalmi jelentésben 371, 382.
- Széchenyi és az 1816-iki bécsi lövészenyek 107.
- Visszaható erő az anyagi büntetőjogban, ANGYAL PÁL-tól 429, *520.
- Vizkeleti Tamás naplójában Balassa Bálint és Ferencz haláláról, FERENCZI ZOLTÁN-tól 180.
- Vizsgálatok az ívegetestről, SZENT-GYÖRGYI ALBERT-től *502.
- VOINOVICH GÉZA a Lehr-pályázat bírálója 462.
- Péczely-regénybíró *148.
- Vojnits-jutalom hirdetése 410, *506.
- -ról jelentés *148, 160.
- VONHÁZ ISTVÁN a nagyjutalmi jelentésben 374.
- R. VOZÁRY GYULA a Nagy Szótár gyűjtője 312.
- Wahrman-érem költségeit nyertes megtéríti *290.
- WALLENFINYI DEZSŐ: Rákóczi László naplója 308.
- WERTHEIMER EDE a nagyjutalmi jelentésben 372.
- WERTNER MÓR a nagyjutalmi jelentésben 364, 365.
- WITTMANN ERNŐ a Sztrokay-jelentésben 391.
- WITTMANN FERENCZ fölkéretik Zemplén Győző feletti emlékbeszéd tartására *658.
- b. WLASSICS GYULA a nagyjutalmi jelentésben 358.
- a Sztrokay-jelentésben 391.
- a Sztrokay-bizottság elnöke 405, *507.
- irodalmi munkássága 827.
- Wodianer-jutalom hirdetése 408.
- jutalmakról jelentés 258, *296.
- ZÁKONYI MIHÁLY a nagyjutalmi jelentésben 380.
- ZÁVODSZKY LEVENTE: Héderváry-család oklevéltára II. sajtó alatt 308.
- a nagyjutalmi jelentésben 371, 385.
- ZAYZON SÁNDOR a nagyjutalmi jelentésben 370.
- ZELOVICH KORNÉL a Lánchíd történetének megírására fölkéretik *154.
- a Lánchíd történetének megírását elvállalja *193.
- ZEMPLEN Győző hősi halála *652.
- arcképe ügyében a III. osztály javaslatára *746.
- árvái ügyében a Műegyetem átirata *653, *739.
- árváinak segély *739.
- feletti emlékbeszéd tartására WITTMANN FERENCZ kéretik föl *658.
- Zeolithok előállítására, összetétele, SIGMOND ELEK-től *191.
- ZICHY ANTALNÉ I. Studinka Ottóné alatt is.
- ellen lakásszolgalmi jog megváltása iránt per *292, *741.
- ZIMÁNYI KÁROLY irodalmi munkássága 828.
- ZOLNAI GYULA a Nagy Szótár gyűjtője 312.
- ZOVÁNYI JENŐ a nagyjutalmi jelentésben 381.
- Zsigmond császári koronázása, ÁLDÁSY ANTAL-tól *191.
- Zsigmond király 1409. évi adománylevele, b. FORSTER GYULÁ-tól 77.
- ZSIVORA GYÖRGY hagyatéka után tartozás *518, *741.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
HEINRICH GUSZTÁV.

XXVII. KÖTET.

1916. január 15.

1. FÜZET.

A Magyar Tudományos Akadémia belső tagjai
1916 január 1-én.

Elnökség:

Berzeviczy Albert ig. és t. t., elnök.

Plósz Sándor ig. és t. t. másodelnök

Heinrich Gusztáv r. t., főtítkár.

Igazgató-tanács:

Az Igazgató-Tanács választottjai:

Gr. Dessewffy Aurél.
Gr. Apponyi Sándor t. t.
Semsey Andor t. t.
Szögyény-Marich László.
József főherczeg.
Gr. Apponyi Albert t. t.
B. Hornig Károly.
Herczeg Esterházy Miklós.
Wekerle Sándor.
Csernoch János.
Herczeg Batthyány-Strattmann
László.
12. Gr. Károlyi Gyula.

Az Akadémia választottjai:

Gr. Széchenyi Béla t. t.
Szily Kálmán r. t.
Fraknoi Vilmos t. t.
Beöthy Zsolt r. t.
Wlassics Gyula r. t.
B. Forster Gyula t. t.
Pauer Imre t. t.
B. Eötvös Lóránd r. t.
Entz Géza r. t.
Goldziher Ignác r. t.
Gr. Andrássy Gyula r. t.
12. Concha Győző r. t.

I.

Nyelv- és széptudományi osztály:

Osztályelnök: Goldziher Ignác r. t.

Osztálytitkár: Szinnyi József r. t.

Tiszteleti tagok:

Gr. Apponyi Sándor ig. t. Benczúr Gyula.
Ponori Thewrewk Emil. Gr. Zichy Géza.
Lévay József. 7. Herczeg Ferencz.
Rákosi Jenő.

Nyelvtudományi alosztály:

Rendes tagok:

Goldziher Ignác ig. t.
 Simonyi Zsigmond.
 Szinnyei József.
 Pecz Vilmos.
 Asbóth Oszkár.
 Hegedűs István.
 Munkácsi Bernát.

8. Némethy Géza.

Levelező tagok:

Bánóczy József.
 Lehr Albert.
 Csengeri János.
 Kúnos Ignác.
 Petz Gedeon.
 Négyesy László
 Zolnai Gyula.
 Gyomlay Gyula.
 Melich János.
 Gombocz Zoltán.
 Kégl Sándor.
 Vári Rezső.
 Pápay József.
 Tolnai Vilmos.
 Bleyer Jakab.
 Láng Nándor.
 Vikár Béla.
 Bódiss Jusztin.
 Schmidt József.

20. Darkó Jenő.

B) Széptudományi alosztály:

Rendes tagok:

Szilády Áron.
 Beóthy Zsolt ig. t.
 Heinrich Gusztáv, főtítká.
 Berczik Árpád.
 Pasteiner Gyula.
 Badics Ferencz.
 Bayer József.

8. Jánosi Béla.

Levelező tagok:

Gr. Zichy Ágost.
 Bogisich Mihály.
 Riedl Frigyes.
 Endrődi Sándor.
 Kozma Andor.
 Haraszi Gyula.
 Ferenczi Zoltán.
 Dézsi Lajos.
 Szaboleska Mihály.
 Váczy János.
 Császár Elemér.
 Voinovich Géza.
 Gárdonyi Géza.
 Pekár Gyula.
 Divald Kornél.
 Ambrus Zoltán.
 Horváth Cyrill.
 Viszota Gyula.

19. Szinnyei Ferencz.

II.

A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok
osztálya.*Osztályelnök:* Concha Győző r. t.*Osztálytitkár:* Fejérpataky László r. t.*Tiszteleti tagok:*

Gr. Apponyi Albert ig. t.

Darányi Ignác.

B. Forster Gyula ig. t.

Plósz Sándor ig. t.

Berzeviczy Albert ig. t., elnök.

Fraknoi Vilmos ig. t.

Gr. Tisza István.

Pauer Imre ig. t.

9. Gr. Khuen-Héderváry Károly.

A) Bölcs. és társad. alosztály. B) Történettudományi alosztály.

Rendes tagok:

Wlassics Gyula, ig. t.
 B. Láng Lajos.
 Concha Győző ig. t.
 Földes Béla.
 Nagy Ferencz.
 Gr. Andrassy Gyula ig. t.
 Vargha Gyula.
 Gaal Jenő.
 Matlekovits Sándor.
 Balogh Jenő.

11. Alexander Bernát.

Levelező tagok.

György Endre.
 Kozma Ferencz.
 Kováts Gyula.
 Óvári Kelemen.
 Kolosvári Sándor.
 Farkas Lajos.
 Edvi Illés Károly.
 Nagy Ernő.
 Grosse Schmid Béni.
 Reiner János.
 Thirring Gusztáv.
 Kunz Jenő.
 Ferdinándy Géza.
 Magyary Géza.
 Balogh Artúr.
 Bernát István.
 Finkey Ferencz.
 Polner Ödön.
 Platz Bonifác.
 Angyal Pál.
 Prohászka Ottokár.
 Réz Mihály.
 Pauler Ákos.
 Jankovich Béla.
 Schneller István.
 Giesswein Sándor.
 Buday László.
 Illés József.
 Fellner Frigyes.

Rendes tagok:

Károlyi Árpád.
 Fejérpataky László.
 Thallóczy Lajos.
 Zsilinszky Mihály.
 Csánki Dezső.
 Karácsonyi János.
 Ballagi Aladár.
 Ortway Tivadar.
 Békefi Remig.
 Szádeczky Kardoss Lajos.
 Márki Sándor.

12. Fináczy Ernő.

Levelező tagok:

Szentkláray Jenő.
 Csontos János.
 Téglás Gábor.
 Nagy Gyula.
 Óváry Lipót.
 Marczali Henrik.
 Komáromy András.
 Tagányi Károly.
 Csoma József.
 Wertheimer Ede.
 Angyal Dávid.
 Kollányi Ferencz.
 Szendrei János.
 Erdélyi László.
 Sebestyén Gyula.
 Mihalik József.
 Takáts Sándor.
 Kuzsinszky Bálint.
 Áldásy Antal.
 Szeremlei Samu.
 Mahler Ede.
 Hornyánszky Gyula.
 Sörös Pongrácz.
 Barabás Samu.
 Hodinka Antal.
 Gr. Teleki Pál.
 Éber László.
 Domanovszky Sándor.

29. Varjú Elemér.

III.

Mathematikai és természettudományi osztály.

Osztályelnök: Entz Géza ig. és r. t.

Osztálytitkár: Fröhlich Izidor r. t.

Tiszteleti tagok:

Gr. Széchenyi Béla ig. t.	Gr. Teleki Samu.
Semsey Andor ig. t.	Lenard Fülöp.
Konkoly-Thege Miklós.	7. Galgóczy Károly.
B. Podmaniczky Géza.	

A) Math. és phys. alosztály.

B) Természettudományi alosztály.

*Rendes tagok:**Rendes tagok:*

Szily Kálmán ig. t., főkönyvtárnok.	Krenner József.
B. Eötvös Loránd ig. t.	Entz Géza ig. t.
Fröhlich Izidor.	Horváth Géza.
Schuller Alajos.	Koch Antal.
Kherndl Antal.	Lóczy Lajos.
Réthy Mór.	Lenhossék Mihály.
Ilosvay Lajos.	Genersich Antal.
Rados Gusztáv.	Mágócsy-Dietz Sándor.
Kövesligethy Radó.	Tangl Ferencz.
Farkas Gyula.	Méhely Lajos.
Kürschák József.	11. Daday Jenő.
12. Fabinyi Rezső.	

*Levelező tagok:**Levelező tagok:*

Schulhof Lipót.	Bedő Albert.
Balló Mátyás.	Inkey Béla.
Zipernovszky Károly.	Paszlavszy József.
Hankó Vilmos.	Bókay Árpád.
Schulek Frigyes.	Franzenau Ágoston.
Winkler Lajos.	Ónodi Adolf.
Tötössy Béla.	B. Kétly Károly.
Bugarszky István.	Apáthy István.
Hoor-Tempis Mór.	Jendrássik Ernő.
Schlesinger Lajos.	Istvánffy Gyula.
Bodola Lajos.	Schafarzik Ferencz.
Buchböck Gusztáv.	Rätz István.
Klupathy Jenő.	Hollós László.
Tangl Károly.	Zimányi Károly.
Wittmann Ferencz.	Lőrenthey Imre.
Zemplén Győző.	Tuzson János.

Fejér Lipót.
 Szarvasy Imre.
 B. Harkányi Béla.
 Bánki Donát.
 Rejtő Sándor.
 Beke Manó.
 23. 'Signond Elek.

Déchy Mór.
 Ifj. Entz Géza.
 Hutýra Ferencz.
 Fekete Lajos.
 Kertész Kálmán.
 Richter Aladár.
 Preisz Hugó.
 Buday Kálmán.
 Mauritz Béla.
 Schaffer Károly.
 Krompecher Ödön.
 Böckh Hugó.

29. Pálffy Mór.

A berber népek.

(Kivonat *Stumme János* külső tagnak 1915 november 2-án tartott előadásából.)

Magribnak nevezik az arabok azt az óriási földterületet, mely Egyiptom nyugati határától egész az Atlanti oceánig terjed. Az ottlevő államokban, Tripolisban, Tuniszban, Algirban és Marokkóban nagyjából arabok laknak, kik harcziás vezérek alatt a Krisztus utáni VII. században törtek be ezekre a területekre s hódították meg a sok törzsre osztott lakosságot, mely ott élt részint művelt, részint puszta vidékeken. E bennszülött lakosságnak a berber nevet adták az arabok, — e név természetesen a latin barbarus-ból származik. A rómaiak is gyakran használták ezt a szót a Marmarika, Libya, Numidia és Mauretania provinciákban lakó néptörzsek általános megnevezésére; de más neveket is adtak nekik, például Mauri-nak vagy Libyes-nek hívták őket, általánosítván ezeket a neveket, melyek eredetileg törzsnevek voltak. Nasamones, Garamantes, Phazanii, Gaetuli, Massyli stb. szintén ilyen törzsnevek voltak. A classikus iroknál azt olvassuk, hogy az ősberber népek egyetlen egy nyelvet beszéltek; kétségtelen azonban, hogy akkor is voltak már tájsházolásaik, melyek közül egyik vagy másik bizonyára nagyon csúnyán hangzott a római fülnek. Az idősebb Plinius például arról panaszkodik egyik művében, hogy Észak-Afrika törzs- és helységneveit csak a Mauri ejthetik ki, nomina ineffabilia praeterquam ipsorum linguis.

Nem valószínű, hogy az ősbereber műveltsége igen nagy lett volna. Olvasunk ugyan nagyobb városokról s ezeken uralkodó királyokról, de ritkán akadnak köztük olyan, ki népét felvirágoztatta s a szomszéd törzseken erős kézzel uralkodott. Ha

keletkezett is egy-egy nagyobb, erősebb berber állam, hatalma sohasem tartott hosszú ideig. Az erőskezű Massinissa a rómaiak segítségével egész Numidiát meghódította, de birodalma hamarosan összeomlott; ugyanez a sors érte II. Juba királyságát, melyet Augusztus császár alapított. Hatalmas uralkodók e szerint nem akadnak az ősberber Afrikában, de kiskirályok (reguli) annál többen. Némelyiknek bizonyára nem volt nagyobb a hatalma és tekintélye, mint egyik-másik négerfőnöknek és igen valószínűtlen, hogy egy-egy ilyen regulusnak a háza vagy kunyhója műveltségi központ lett volna. A hol az ősberbereknél mégis némi műveltség mutatkozik, az bizonyára Rómából, vagy későbbben Bizáncból vándorolt be, esetleg még régibb időben Karthagóból. Latin eredetű szók a mai berber nyelvben éppen nem ritkák; különösen a földművelésre és az ezzel kapcsolatos dolgokra vonatkozó szavak jó része latin forrásból származik. Így például afillus kakas, asnus szamár, awatru eke, tajuga iga, iger szántóföld, urti kert, ikiker bagolyborsó. Kinek nem jut eszébe a pullus, asinus, aratrum, jugum, ager, hortus, cicer? A punok nyelvéből is kerültek ilyen szók az ősberber nyelvbe. A mai berberben a kapa neve például amadir, a halastóé agulmim, a nádé aganim. a vöröshagymáé asalim; kinek nem jutnak eszébe (tudniillik a ki ismeri a héber nyelvet, mely a phoenitiai legközelebbi rokona), mondom, kinek nem jutnak eszébe a héber szók: ma'ader, agummim, kánim, bęcälím?

Az ősberbereknek saját írásuk volt, melyet közönségesen libyai írásnak neveznek. Az archaeologusok már sok libyai feliratot összegyűjtöttek, köztük kétnyelvűeket is, a melyeken az ősberber szöveg mellett phoenitiai, latin vagy görög szöveg is található. Az ősberber feliratok betűi a phoenitiai betűkhöz nem nagyon hasonlítanak; e betűk eredetét megállapítani igen nehéz. Újabban a kutatók arra a véleményre jutottak, hogy az ősberber betűk az úgynevezett aegaei alphabeta formáiból fejlődtek. Az ősberber nyelvről a classikus íróknál nagyon kevés feljegyzést találunk; csak itt-ott akad egy szó, például Coiripusnál vagy Prokopiusnál. De mivel a berber nyelv ma is él, azt hinné az ember, hogy ennek az élő nyelvnek a segítségével könnyű dolog volna a feliratok kibetűzése. Sajnos, nem így van a dolog. Az ősberber feliratok nagyobb részt még ma is megfejtetlenek, még azok is, melyek kétnyelvűek, a hol tehát a tartalom egészen világos.

Az ősberber ábéce, természetesen bizonyos változásokkal, mai nap is él. Használják a tuaregek, a Szaharán keresztül-vándorló berber törzsek. Sajátságos benyomást gyakorolt rám, mikor először láttam ily ódon alakú betűkkel írt szöveget. Csupán függőleges és vízszintes vonalak álltak ott a papíron, — kereszttek,

pontok, körök, háromszögek, négyszögek. Először azt hittem, hogy talán egy archaeologus másolta ezeket a feliratokat valami régi kőről. Pedig egészen modern levelek voltak azok a szövegek. A tuaregek tiffinag-nak nevezik e furcsa betűket; tiffinag föbbes számú alak, egyes száma; tafinek. A szó a „Phoenikes“ névből ered.

Uraim! Nem akarok mély nyelvészeti fejtegetésekbe bocsátkozni. De nem mulaszthatom el, hogy néhány szóval meg ne emlékezzem a berber nyelv eredetének kérdéséről. E kérdésre különben nem nehéz megfelelni. A „sémi nyelvek“ megnevezést az utóbbi időben tágabb értelemben használják. Régebben csak a babyloni, arámi, héber, arab és aethiopiai nyelveknek s egyéb még néhány ezekkel rokon nyelvnek, például a phoenitiainak, adták a „linguae semiticae“ nevet; ma pedig a megnevezett nyelvek mellé teszik még az egyiptomit, a kusita nyelveket és a berber nyelvet, s az összest foglalják egybe a „linguae semiticae“ névvel.

Az egyes berber nyelvek között meglehetősen eltérések vannak. Nem mondhatjuk azonban, hogy olyan nagy volna az eltérés, mint például az egyes szláv nyelvek között. Érthető, hogy a berberologusok közül némelyek berber nyelvekről, mások berber dialektusokról beszélnek. Csodálatos különben, hogy az eltérések az egyes berber nyelvek között nem nagyobbak, mert a berber népek általában igen messze laknak egymástól. Ha a marokkói berber valahol Afrikában vagy talán Mekkában találkozik a tripoliszi berberrel, arabul beszél vele és arabul levelez is. Sőt még ha ugyanannak a törzsnek a tagjai, vagy ugyanannak a falunak a lakosai leveleznek is egymással, a levelezés majdnem mindig arabul folyik, mert ezt tanulják az iskolában; ritka dolog, hogy a saját nyelvük leírásában oktatást nyernek. Ha esetleg a saját nyelvükön írnak, akkor azt arab betűkkel írják, kivéve a tuaregeket, a kik, mint fenn említettem, a tiffinag-ábécét használják. Algirban és Tuniszban találunk olyan berbereket is, a kik latin betűkkel írják a nyelvüket, ezekről későbben fogok beszélni.

Egyébiránt, vajjon tudja-e például egy Szivában, tehát egyiptomi földön lakó berber, hogy rokonai élnek Afrikának más vidékein? Igen, tudja: hallja a karavánoktól, a zarándoktól, hogy a Zaghbub, Audsila, Szokna, Ghadámesz, Tuggurt, Wargla és egyéb oázisokon vagy a távol nyugat nagyobb földterületein olyan emberek élnek, kik az övéhez hasonló nyelvet beszélnek; látja azt is, hogy a messze Marokkóból az ő oázisához vándorló akrobatacsoportoknak és czéllövőknek nyelve nem egészen érthetetlen neki; de nem sokat törődik e tudattal s nem fáj a szíve, ha kiháló berbertörzsekről hall. Mert kiháló a berber

nyelv; elmerül az arab tengerben, — de talán még sem oly hamar, mint ezelőtt gondolták.

Beszéltem már azokról a vidékekről, a melyeken berberek élnek, hat saharai oázist említettem és pedig a következőket: Sziva (a régiéknél Ammonium), Zaghub, Szokna, Tuggurt, Wargla és Ghadāmesz. Említsünk még meg néhány berber népet: a Szahara nyugati részében élnek az imosag-berberek, köztük a nomád tuaregek, aztán a zenaga-berberek, kik egészen Szene-galig elkóborolnak. Marokkó déli részén laknak a silhák vagy sluhok, ezektől északra a berá-berek, a híres Rif (latin ripa) tájékán pedig a rif-berberek; Algir nyugoti részén laknak a beni iznászen-berberek, Cherchel környékén a bni menászertörzsek, aztán a bni mzáb, a sávia berberek, a kabilok. Utóbbiak a leg-nevezetesebbek az algiri berberek között. Más berber népek is élnek Algirban, de ezeket most mellőzhetjük. Az algir-tuniszi határon élnek a vitéz khumirok; a tripolisz-tuniszi határon a matmáta-berberek; a Dserba-szigeten és a szomszéd tuniszi tengerparton is élnek berber-törzsek. Végül megemlítem a Dsebel Nef-fusza-berbereket, olasz Észak-Áfrikában, kik az olaszok nem nagy öröme, két három nap alatt elérhetik Tripolisz városát hegyi hazájukból.

Az élő berber népek mellett egy kihalt berber népet is meg kell említenem, noha tulajdonképen nem akarom tárgyalni a kihalt berber népeket. De ennek a kihalt berber népnek a története igen megragadó. Tele van vitézi tettekkel, hűséggel és győzelemmel, de árulással meg balsorssal is. De az árulás és kegyetlenség azokban a hosszú harcokban, melyeket csak a berberek és az európaiak vívtak egymással, majd mindig az európaiak részén található — nem a berbereknél! Uraim, a kanáriai berberekéről akarok beszélni! Igen, a Kanári-szigeteken, az „*Insulae fortunatae*“ szép partjain és hegyein élt egyszer egy berber nép. Derék főnökök vagy királyok alatt békésen élt, a meddig európai kalandorok (spanyolok, portugálok, francziák, de különösen normannok) a középkor végén és az újkor kezdetén meg nem zavarták ezt a békességet. Ha minden kihalt berber népről olyan sok történetet jegyeztek volna fel a történetírók, mint ezekről a guancheszekekről, akkor igazán örülhetnénk. Az ezekre vonatkozó történeti leírások legérdekesebb részét Franz von Löher állította össze „*Das Kanarierbuch*“ című könyvében, a melyet gyakran idéznek. A ki szeretné megismerni a kanáriaiak vagy guancheszek történetét, annak nagyon ajánlhatjuk ezt a könyvet; Firenzében, a Magliabecchi-könyvtárban van egy régi napló, a melyet a hírneves novellaíró Boccaccio vezetett, és a melybe feljegyezte mindazokat az új és szép dolgokat, melyeket vidám életében hallott és olvasott. Lemásolt ebben a

naplóban egy levelet is, a melyet Szevillában lakó firenzeiek írtak Firenzében lakó rokonaihoz; hirt adnak nekik egy 1341-ben megtett kanáriai utazásról. Írják, hogy bennszülötteket találtak, óriási termetű embereket, a kiknek szőke a hajuk s majdnem egészen meztelenek. Derék és bátor emberek voltak ezek a szőke vadak, azonkívül igen okosak is. Nagyon szépen énekeltek és tánczoltak „majdnem mint a francziák” — írja a levélíró —, kaczagtak és tréfálóztak az utazókkal, mint régi ismerősökkel. Nem ismerték a bort, de volt fűgójük és árpájuk; ökör, teve, szamar nem volt a szigeteken, de kecske és juh bőven volt. Nyíltak és becsületesek voltak a vadak; ha az utazók ennivalót adtak közülük valamelyiknek, az mindjárt megosztotta az adományt társaival. Nyelvükről is beszél a levél; de csak az első tíz számnevet másolta le Boccaccio, — azután megüntha a philológiát, — talán már törte a fejét egy új novella érdekes anyagán. A kanáriai számnevek így hangzottak e levél szerint: nait, smetti, amelotti, acodetti, samusetti, sasetti, satti, tametti, aldamarava, marava. A berber számnevek pedig: jät, snät, kradt, kort, selirt, sät, tamt, dzzät, meraut; a ki figyelembe veszi ezeknek a számneveknek a hasonlatosságát, meg más kanáriai és berber szavak egyezését — mint például tameszin vagy tumzzin „árpa“, irichen vagy irden „búza“ ahemon vagy aman „víz“, aho vagy ágo „tej“, — mondom: a ki figyelembe veszi ezt a hasonlatosságot, kétségbevonhatja e e nyelvek rokonságát? Löher mégis kétségbevonja. Löher művének czíme is különös; ennek csak egy részét említettem eddig, mert az egész czím így hangzik: „Das Kanarierbuch. Geschichte der Germanen auf den Kanarischen Inseln!“ Tehát germánok ezek a kanáriaiak, ezek a guancheszek, a hogy a spanyolok nevezték őket! És miért? Mivel szőke volt a hajuk! És ez a szőke haj a legmerészebb következtetésekre csábítja Löher-ünket; vandálokat lát a guancheszekben, miáltal szinte komikussá válik a munkája s csak jó történeti anyagáért ajánlható olvasásra.

A guancheszek nyelve a XVII. század végén kihalt; a Kanári-szigeteken a spanyol nyelv most mindenütt uralkodik, de szőkehajú és nem spanyol arcú emberek bőven találhatók a félreesőbb völgyekben; és távol a városoktól bizonyára laknak olyan emberek, a kiknek ereiben egy csepp európai vér sem folyik. A bennszülöttek és a bevándoroltak nagyon összekeveredtek és pedig nemcsak a legelső néprétegek, hanem a nemesség is, mert a spanyol nemesek, különösen pedig a norman grófok és bárók, a kik a kalandos Jean de Béthencourt-al 1402-ben a Kanári-szigetekre utaztak, igen szívesen vették feleségül a kanáriai királyoescák szép szőke leányait, — annál is inkább, mivel a leányok nevelésében nem volt kivetni való. Biztos, hogy

nem kevés mai spanyol vagy francia nemes ereiben kanáriai-berber vér is folyik. A pogány hit különben gyorsan eltűnt a Kanári-szigeteken, — azok a nemes leányok tehát keresztények voltak, de berbernyelvűek.

Említettem már, hogy a nők tekintélye igen nagy volt a kanáriai berber népnél, s ez megvan majdnem minden berber törzsnél. A berber kedélye sokkal érzékenyebb és mélyebb, mint az arabé. Vallási életük is ezt mutatja. Azért nem csoda, hogy külön felekezetek fejlődtek a berbereknél, — mind a keresztény ősbereknél (például a donatisták), mind későbbben a mohamedán berbereknél (például az abáditák). A mit a pogány berberekről, különösen a hitükről olvasunk a latin íróknál, például Corrippus-nál vagy Prokopius-nál, bizonyos mértékben az is csak rokonszenvesen érint bennünket.

Az indo-árja polyandria eredete.

(Kivonat Schmidt József l. t. 1915 november 22-iki előadásából.)

A polyandria, egy nőnek több, rendszeren közeloakon férfival (testvérekkel etc.) való házassági közössége, alsóbb kultúrájú primitív népek között az egész föld kerekességén előfordul, többek közt relative széles kiterjedésben Indiában is, úgy északon a Himalayában és a Panjābban, mint délen a Dekhanban — és pedig részben indo-árja (sikh, jāt etc.) törzseknél is, de túlnyomólag nem-árja, tibeti mongoloid és délindiai drávida (telugu, toda, etc.) törzseknél (*Schlagintweit*, Indien, 100, 139. *Werner*, Das Kaiserreich Ostindien, 298, 588. *Jolly*, Recht u. Sitte, 48. *Barnett*, Antiquities of India, 12, 116 etc.). Ez eleve arra a gondolatra vezet, hogy a polyandria nem indo-árja eredetű. A védákban csakugyan nyoma sincs e szokásnak, a Mahabhāratāban csak néhány esete fordul elő s a jogi irodalomban (a Manu-codexben, a dharmasūtrákban) is csak hébe-hóba történik rá vonatkozás (*Ludwig*, Rigveda, VI. 146. *Schroeder*, Indiens Lit. u. Cultur, 431. *Jolly*, l. c. 47.). Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a polyandria homlokegyenest ellenkezik a brahmanizmus felfogásával s hogy a brahmanok mindig kikeltek ellene (*Lassen*, Ind. Alterthumskunde, I. 790. *Jolly*, l. c. 48. *Barnett*, l. c. 116. *Hirt*, Die Idg. 414. *Winternitz*, Gesch. der ind. Lit. 282 etc.), még erősebbé lesz az a praesumptio, hogy a polyandria Indiában valamikor csak nem-árja törzsek között dívott. Ez a nézet tényleg fel is merült, de szaktekintélyek (*Jolly*, *Barnett* etc.) szerint nem volna bebizonyítható. Jelen értekezés célja ezt a bizonyítást megkísérelni.

Mindenekelőtt utalni kell arra, hogy az összes idg. népek legrégebb periodusaiban kivétel nélkül mindenütt kimutathatólag a patriarchatus és az ezzel összefüggő polygamia, ill. monogamia uralkodott, míg a matriarchatus és a vele kapcsolatos polyandria csak imitt-amott és fölötte gyér nyomokban lép föl — még pedig minden valószínűség szerint allophyl (iber, bask, pikt, etrusk etc.) őslakosság befolyása alatt (Feist, Kultur etc. der Indogerm. 116—117. 512. Schruder, Reallex. s. v. Familie, Mutterrecht, Polyandrie etc.). Az indo-árjához oly közelálló iráni népeknél is a polygamia uralkodott, csak a médekénél részben a polyandria is (Spiegel, Eränische Alterthumskunde, III. 677). Az indo-árja polyandria tehát semmiesetre sem ősidg. időkből való örökség, hanem minden analogia szerint szintén allophyl népség befolyása alatt támadt secundär jelenség.

Ha valahol, Indiában nem kell keresni ily allophyl lakosságot: a mai Indiának mintegy 280 millióra rúgó lakosságából körülbelül 80 millió allophyl s ennek túlnyomó többsége, mintegy 60 millió, köl és drávida nyelvű, ausztrál-néger typusú tömeg (Baines, Ethnography, 8) — általánosan uralkodó nézet szerint India lakosságának legrégebb és legelső rétege, utódai azoknak az istentelen feketebőrű anárja dasyuknak, a kiket az igazbitű fehérbőrű árja bevándorlók egész Hindüstanban leigáztak s a kikkel keveredve a mai hindukká váltak. Ez a történetileg és anthropologiailag beigazolt vérkeveredés szükségkép karöltve járt az eredeti árja socialis viszonyok mélyreható átalakulásával, a mely többek közt a kasztrendszer kialakulásában is kézzelfoghatólag jelentkezik (cf. ói. várṇah, kaszt', tkp. szin'). Ha már most a védikus társadalom még egész biztosan patriarchalis, az aborigines társadalma pedig többé-kevésbé matriarchalis (Barnett, l. c. 4), semmi sem lehet közelebb fekvő gondolat, minthogy az indo-árja cultura matriarchalis elemei az őslakók culturájából vannak kölcsönözve.

Ez első tekintetre tetszetős thesis verifikálására semmi sem lehet alkalmasabb, mint az indo-árja polyandria legrégebb és leghíresebb esete, a Mahābhārata-beli öt Pāṇḍava testvér és Drūpadi házassága. Részletes és beható vizsgálat alapján arra az eredményre kell jutni, hogy a Pāṇḍavák polyandriája anárja, mert ők maguk is matriarchalis viszonyok közt élő anárja elemek képviselői.

A mai Mahābhāratába beágyazott epos történeti magva tudvalevőleg az, hogy a bharatákon uralkodó régi legitim Kurucsaládot az ifjabb Pāṇḍava-dynastia a pañcāla, matsya és yādava népek segítségével az uralomból kiszorítja s az említett népeket mind egy hatalmas birodalomban egyesíti. E harezot a mai redactio testvérharcznak akarja feltüntetni, de ez a kísérlet csak

az új dynastia érdekében elkövetett hamisítások egyike, a mely sokkal átlátszóbb és phantastikusabb, semhogy tévedésbe ejtethetne (cf. *Lassen*, l. c. I. 774, 780—781. *Schroeder*, l. c. 477 etc.). Vicitravirya, az utolsó Kuru-ivadék, utód nélkül halván el, Vyāsa, ugyanazon anyától, de más apától való állítólagos féltestvére (az epos állítólagos szerzője!), nemz két özvegye számára fiúkat, a kiknek egyike Pāṇḍu (Mbh. I. 95: 50—54 a calcuttai editióban). Pāṇḍu tehát a fennforgó esetben megengedett leviratusi házasságból születik s de jure ugyan tagja volna a Kuru-családnak, de de facto egy csöpp Kuru-vér sem folyik ereiben. Pāṇḍu maga megint utód nélkül halván el, két özvegye istenek segítségével jut fiakhoz: az egyik, Kuntī vagy Prtha, Dharmā, Indra és Vāyu istenektől Yudhiṣṭhira, Arjuna és Bhīma anyjává lesz, a másik, Mādrī, pedig a két Aśvintól Nakula és Sahadēva anyjává (Mbh. I. 95: 60, 62; I. 123. 124. 126: 23—26). A Pāṇḍavák tehát megint csak de jure fiai Pāṇḍunak s végképp semmi vérségi kapcsolatban nem állanak a Kuru-családdal. E fiúk azonkívül születésük után egy ideig az erdőben nevelkednek és szent r̥sik révén jutnak el a Kuru-család fővárosába (Mbh. I. 95: 65—66; I. 126: 5—6, 34). A Pāṇḍavák tehát a legsötétebb homályból merülnek föl s nem tagjai sem a Kuru-, sem más legitim dynastiának. Későbbi történetükből csak az tűnik ki, hogy a pañcala nép segítségével jutnak jelentőségre, mióta Drupada pañcala király leányát, Draupadit, nőül vették. Mivel a pañcala népnek öt törzse volt (*Lassen*, l. c. I. 791), a Pāṇḍavák ötös száma is a pañcala néppel való kapcsolatukra utalhat. Mindenesetre tény, hogy a Pāṇḍavák betolakodott ismeretlen idegenek voltak.

A Pāṇḍavák történetében egyébként is hemzsegnek a homályos pontok, a melyek mind összevéve jelentősen kidomborítják idegen és homályos származásukat.

A sötét foltok egyike az, hogy a Pāṇḍavák végleges uralomra jutásuk előtt egy ideig Virāta matsya király, későbbi szövetségesük, udvarában tartózkodnak álnév alatt és álruhában mint ennek *alkalmazottai*: Yudhiṣṭhira legalább mint a király *mulattatója* (*sabhaistārah*), de a többiek egészen alacsony szolgálatban: Bhīma mint *sakács*, Arjuna mint *eunuch*, ének- és *táncmester*, Nakula mint *lovász*, Sahadēva mint *tehenész* s közös feleségük Draupadī, mint nem is valami jobb fajta *komorna* (Mbh. IV. 1—3). — Foglalkozásáknak megfelel jellemük is: a lovagias és nemes gondolkozású Bharatákkal szemben a Pāṇḍavák a lovagiatlanság és nemtelenség képviselői: Yudhiṣṭhira, minden erények ezen edénye (Mbh. V. 8: 36), seregének megmentése végett gyalázatos árulást eszel ki (Mbh. V. 8), a melynek Karna, az egyik ellenséges vezér, esik áldozatul, s tudatos

hazugsággal bénítja meg Dróna, egy másik vezér, lelki erejét (Mbh. VII. 194), minek folytán ez is életét veszti; — Arjuna, az ind kšatriyák e virága, Śikhandin, egy volt nő, háta mögé bújva áruló módon nyilazza halálra az ősz Bhīsmát, az utolsó igazi Kuru-ivadékot (Mbh. VI. 120) s mint Yudhištira tervének végrehajtója orozva gyilkolja meg a harci szekerével bajlódó Karnát (Mbh. VIII. 91); — Bhīma méltó párja a két elsőnek, a mennyiben Duryódhana vezért Arjuna útmutatása szerint a buzogányharcz szabályai ellenére köldökön alul sujtja halálra (Mbh. IX. 58), de vadállati kegyetlenségben még felül is múlja őket, mikor Dubšāsana vezérnek mellét felszakítja és szíve vérét iszsza (Mbh. VIII. 83) stb. S mindezen bectelenségek értelmi szerzője és kimagyarázója mindig Kršna, az ő hűséges szövetségésük, a yádavák ura, később Višnu néven a hinduizmus nagy istene, a mint hogy az epos végén a többi latrokból is istenek gubóznak ki — kézzel fogható jeléül annak, hogy az eredeti viszonyok a Pāṇḍavák javára mennyire képtelenül el vannak torzítva. A régi redactio emlékét őrzi talán a Nakula név is, ha *na + kula-* (oly képzés mint *na-pumsa-* 'entmann' etc. *Wackernagel*, Ai Gr. II. 77); a szó értelme ez esetben a. m. 'nemtelen' (cf. *Lassen*, l. c. I. 787) s eredeti és átvitt jelentésben valamennyiükre ráillik. — Alacsony és szegényes származásukra utalhat polyandriájuk is, mert a polyandria nem gyökerez szükségkép nőhiányban, hanem inkább vagyoni viszonyokban (cf. *Schlagintweit*, l. c. 101) — abban, a mint egy modern kulu is mondotta, hogy több férfi könnyebben el tud egy nőt tartani (*Werner*, l. c. 588).

A Mahābhāratában a Pāṇḍavák *ethnologiai* helyzetére vonatkozólag is fölötte instructiv nyomok akadnak, a melyek alapján igen *gyanús relatióba kerülnek az autochton feketebőrűekkel*. Már Vyasa, a Pāṇḍavák javára történt hindu diaskeuasis personificatiója, külsejével valóságos vadember benyomását kelti, a kinek láttára az egyik Panḍu-özvegy irtózáttal behunyja szemét, a másik félelmében elhalaványul (Mbh. I. 106 : 5, 15—16), mert az érdemes rsi vörösbarna hajú és szakállú, villogó szemű és erős szagú *fekete (kršṇah)* ember volt, a ki feketeségéről a Kršna nevet is viselte. Ez azért jelentős, mert a *kršṇa- adjectivum az Rgvédában az anárja dasyuk v. dasák jelzője* (cf. *Rgv.* I. 101, 1. I. 130, 8. II. 20, 7. IV. 16, 13. VI. 47, 21 etc.). A Pāṇḍavák egyike, Arjuna, olykor szintén *Kršna* néven szerepel s minden valószínűség szerint ez volt az eredeti neve is, a mennyiben csak úgy lett később Arjuna 'ezüstfehér', mint megfordítva az ellenséges Suyódhana 'jó harcos' később kimutathatólag Duryódhana 'rossz harcos' lett. — Fölötte kompromittáló a Pāṇḍavákra, jelesül Bhimára, hogy ez fivérei bele-

egyezésével egy emberevő *rakšasa* nővérével, Hidimbaval, adja magát össze, s a tőle született rettentő Ghatótkaca *rākšasa* a Pāṇḍavák hatalmas szövetségese és segítője lesz (Mbh. I. 154—157). A *rākšasákkal* különben minden igaz árja isten és ember harcban áll — és pedig azért, mert vagy démonok vagy mert álarcuk alatt nem ritkán a feketebőrű autochthonok lappanganak — bizonynyal már az Rgveda korában is (cf. *Ludwig*, Rígv. III. 210—214), de mindenesetre az ind. középkorban. A Rāmāyanában pl. az árja colonisatorok iránt ellenséges indulttal viseltető őslakók úgy szerepelnek mint démonok és óriások, a milyen pl. Rāvana, míg az irántuk barátságos autochthon elemek úgy lépnek föl mint majmok, a milyen pl. Hanūmant (*Weber*, Akad. Vorles. über ind. Literaturgesch. 209 etc.). Érdekes, hogy Hanūmant majom Vāyu isten fia, tehát Bhīma testvére, még inkább, hogy a későbbi időkben az assami Kachar v. Kacar fejedelmei, a kik Bhīma és Hidimbá sarjadékainak tekintették magukat, az alacsony származású *śūdra* vagy *kāivarta* kaszthoz tartoztak (*Lassen*, l. c. I. 813. III. 471).

Jellemző még a Pāṇḍavák társadalmi állására, hogy Vidura nevű féltestvérük, Vyāsa egyik fia, *śūdra rabnőtől* (*dāsi*) született (Mbh. I. 106. 24. 28) s száműzetésük tartama alatt anyjuk, Kuntī, e Vidura házában lakott (Mbh. II. 79 : 31). Ugyanez a Vidura és Yudhištira egy alkalommal *barbár nyelven* (*pralāpa*) beszélgetnek, a melyet senki sem ért (Mbh. I. 147 : 20, 29). Ebből a látószögből nézve mélyebb jelentőséget nyer az a körülmény, hogy Yudhištira a végleges uralomra jutás előtt egy alkalommal *eljátszotta* — azaz *rabszolgaságra juttatta* — *testvéreit és saját magát* (Mbh. I. 65).

A Pāṇḍavák rokonai és szövetségesei körülbelül egy húron pendülnek velük. A yādavák ura, a későbbi nagy hindu isten, a Kršna nevet viseli s a Pāṇḍavák nagybátyja volt (atyja, Vasudēva, Kuntī fitestvére) s ha az uralkodó fekete volt, minden valószínűség szerint fekete alattvalókon is uralkodott. A yādavák igen primitív culturájú törzs lehetek, mert az asszonyt még rabolták, a mi abból tűnik ki, hogy Arjuna Kršna tanácsára elrabolja ennek Subhadrā nevű nőtestvérét (Mbh. I. 221). A Pāṇḍavák közös felesége, Drupada pañcāla király leánya, közönségesen a Drāupadī nevet viseli, de igazi neve *Kršnā* (v. ö. pl. Mbh. I. 187 : 36 ; 189 : 3, 5 ; 190 : 28 etc.), s ha Drāupadī fekete volt, fekete lehetett maga Drupada és a pañcāla nép is. A yadava Kršna és a pañcāla Kršnā feketeségén már *Lassen* felakadt s azt következtette belőle, hogy a yādavák és a pañcālák nem voltak ugyan fekete bennszülöttek, de igenis korábban bevándorlott árja törzsek, a melyek az éghajlat hatása alatt nyerték sötétebb színüket (*Lassen*, l. c. I. 790—791).

Ez lehetséges, de a mi szempontunkból irrelevans. Ha az említett törzsek csakugyan bevándorlott árják voltak, akkor — mivel a Madhyadēša keleti és déli részét birtokolták (*Lassen*, l. c. I. 743, 747. *Schroeder*, l. c. 471. *Hoernle*, *Hist. of India*, 13. *Smith*, *Early hist. of India*, 20) — éppen korábbi bevándorlásuk folytán korábban és tartósabban kellett keveredniök az autochthon őslakókkal s szorosabb vérségi és socialis kapcsolatba kellett velük kerülniök. Mutatis mutandis ugyanez áll magukról a Pāṇḍavákról.

Ily körülmények között nem csoda, ha a Pāṇḍavák epikus történetében többé-kevésbé világos jelek *matriarchalis uralomra utalnak*.

A matriarchatus felvételével combinálható mindenekelőtt az a sajátosság tény, hogy a Pāṇḍava-dynastiában *az apa volta-képen ismeretlen*: Pāṇḍu atyja, Vyāsa, elismerten mythikus alak, ellenben anyja, Ambālikā földi nő s épp így a Pāṇḍavák nemzői istenek, de Kuntī és Madri húsból és vérből való lények. E feltűnő tény azzal állhat kapcsolatban, hogy *Pāṇḍu és a Pāṇḍavák anyajogon kerültek uralomra*. — Ugyancsak matriarchatusra utalhat a *névképzés*. Patriarchatusban élő népeknél a névképzés eo ipso patronymikus és ez a szabály az ó-ind eposban is: Bhārata, Kāurava etc. egy Bharata, Kuru etc. nevű apának fia v. sarja (cf. gör. Κρονίων, Τελαμώνιος, Τανταλίδης etc., óp. Haxāmanišiya — etc. *Brugmann*, *Grr. II. 2.* 602 stb.). A hol atya nem volt, ill. nem játszott szerepet, mint a matriarchatusban, ott a névképzés természetszerűleg metronymikus volt (cf. *Schrader*, *Reallex.* 576 etc.). Már most Pāṇḍava patronymicum ugyan, de mivel Pāṇḍu csak de jure volt a Pāṇḍavák atyja (p. 3), helyette és mellette metronymicum várható és tényleg van is: a három legtekintélyesebb Pāṇḍava neve *Kauntēya* v. *Pārtha* i. e. „Kuntī v. Prthā fiai” s a *Pārthāh* pluralis mind az öt Pāṇḍava összefoglalása.

A legfeltűnőbb azonban, hogy *a Pāṇḍavák polyandriája anyai tekintélyvel van indokolva*. Mikor Drupada felszólítja Yudhištīrát, hogy vegye nőül leányát v. adja nőül ahhoz, a kihez akarja, Yudhištīra így szól:

*sarvēśām mahiṣi, rājan, Drāupadi nō bhaviṣyati:
ēvam pratyāhrtam pūrvam mama mātṛā, viśāmpatē.*

„Mindnyájunk felesége lesz Draupadi, oh király: így van (ez) kimondva (már) rég *anyám* által, oh fejedelem” (Mbh. I. 197: 23) — és alább arra a kérdésre, hogy miként juthatott ily bünös gondolatra, ezt válaszolja:

*na mē vāg anrtam prāhu, nūdharmē dhīyatē manah.
ēvam cāiva vadaty ambā, mama cāitan manōgatam.*

„Nyelvem nem mond hazugságot, elmém nem irányul igaztalanra. Így mondja (ezt) *anyánk* is s magam is így gondolkozom” (Mbh. I. 197: 30).

Hogy pedig ez a polyandria nem volt valami elszigetelt eset, a hogy az epos feltüntetni szeretné (l. alább), az kitűnik Yudhištira szavaiból:

*ēśa nah samayo, rājan, ratnasya sahābhōjanam.
na ea tam hātum iechāmah samayam, rājasattama.*

„Ez a mi *szokásunk*, oh király: a birtoknak együttes élvezése. Nem akarunk ettől a *szokástól* eltérni, oh legjobb király” (Mbh. I. 197: 25) — és alább arra a szemrehányásra, hogy a törvénnyel ellenkező dolgot (*adharmam*) követ el, ez a felelete:

*sikṣmō dharmō, mahāvṛāja, nāsye vidmō vayam gatim.
pūrvēśam ānupurvēṇa yātam vartmānuyāmahē.*

„Subtilis (dolog) a dharma. oh nagy király, nem ismerjük mi annak a mivoltát. Haladjunk (tehát) az *ősöktől* rendre járt úton” (Mbh. I. 197: 29).

Már most a thema fölött folytatott discussio folyamán újra meg újra hangsúlyozva van, hogy a polyandria az *ősi* (indo-árja, brahmani) *szokásokkal homlokegyenest ellenkezik*, hogy *szokásba és védákba ütköző és az ősoktól sohasem gyakorolt adharmah* (Mbh. I. 197: 28; 198: 6—9). Ha tehát Yudhištira is *ősi szokásra* hivatkozik, nyilvánvaló, hogy *az ő ősei nem járhattak az indo-árja ősök nyomdokaiban*. A későbbi diaskeuasznak elég baja volt vele, hogy a Pāṇḍava-dynastia polyandriáját igazolja. E végből — minden chronológiáról megfedkezve — egy a késő hindu puránákból vett analogiát ad Yudhištira szájába (Mbh. I. 198: 14). Egy másik igazolás az a mese akarna lenni, hogy a Drāupadival hazatérő Pāṇḍavák azzal állítanak be anyjukhoz, hogy megjöttek az összekéregedett alamizsnával, mire Kuntī fel sem nézve, ezt feleli nekik: „élvezzétek mind együtt” (*bhunkta . . . samētya sarvē*: Mbh. I. 193: 2), s csak aztán veszi észre a bajt, de már — állítólag — késő, mert az anya szavának minden körülmények között igaznak kell maradnia (Mbh. I. 198: 16—18). Kuntī aggodalmának eloszlatására végül a böles Vyāsa plane annak kimutatására vállalkozik, hogy a Pāṇḍavák polyandriája *örök törvény* (*dharmah . . . sanātanaḥ*: Mbh. I. 198: 19), s egy zűrzavaros és phantastikus mesét talál föl, a melynek az az értelme, hogy mind az öt Pāṇḍava voltaképen csak az egy Indra isten incarnatiója s így Drāupadinak, Lakṣmī istennő incarnatiójának, voltaképen csak egy férje van (Mbh. I. 199). Ezek a kétségbeesett kísérletek mutatják, hogy

a Pāṇḍava-dynastia tradíciói kibékíthetetlen ellenmondásban állottak az ősi indo-árja tradíciókkal. A brahmani traditio sokkal erősebb volt, semhogy hallgatólag mellőzni lehetett volna, viszont a Pāṇḍava-dynastia is sokkal erősebb volt, semhogy polyandriáját kárhozhatni engedte volna. Így hát nem volt más hátra, mint a két, egymással diametralis ellentétben levő tradítiót per fas et nefas amalgamizálni. De ilyenén compromissumra nyilván sohasem lett volna szükség, ha a Pāṇḍava-traditio is indo-árja volt volna.

Hogy a Pāṇḍavák idegen eredetű anárja barbárok voltak, azt már masok is gondolták (*Schroeder*, l. c. 478. *Barnett*, l. c. 11). Mint ilyenek ipso facto alkalmas hordozói voltak az anárja polyandriának (cf. *Holtzmann*, Ueber das alte ind. Epos, 19). Ha mégis árja eredetűek voltak (*Hoernle*, l. c. 12), akkor nyilvánvalólag keveredtek az autochthon őslakokkal s átvették ezeknek egyik-másik szokását (cf. *Barnett*, l. c. 3), nevezetesen a polyandriát (*Hoernle*, l. c. 11). Végeredményben ez mindegy: az epikus polyandria semmiesetre sem lehet árja eredetű.

A nemzetközi kereskedelem elmélete.

(Kivonat Földes Béla r. tagnak 1915 nov. 8-án tartott előadásából.)

A nagy zavarok, melyeket a világháború a nemzetközi kereskedelmi viszonylatokban előidézett, és a nagy átalakulások, melyeket e téren a béke okvetlenül magával fog hozni, időszerteinek mutatják, hogy a nemzetközi kereskedelem jelenségeit ismét behatóbb vizsgálat tárgyává tegyük. Ily vizsgálódások nemcsak elméletileg nyújtanak nyereséget, hanem gyakorlatilag is, mivel tulajdonképen a nemzetközi kereskedelem jelenségeinek, az azt befolyásoló természeti hatványok helyes megragadásában egyúttal a gyakorlati alakulások megítélésének kulcsa rejlik, valamint a kulcs arra, hogy az itt érvényesült törekvések jogosultságát eldöntsük. Csak egy a nemzetközi kereskedelem lényegét megragadó tudományos elmélet vezethet helyes kereskedelmi politikához, habár viszont nem egyedül ebben kell annak értékét keresni, mivel ilyen elmélet önnönmagában is jelentékeny tudományos értékkel bír.

Egyébként a nemzetközi kereskedelem alapjelenségeinek vizsgálata már azért is jelentőséggel bír, mivel a külkereskedelem nagyrészt a közvetlen árucserre jelleget mutatja és így a nemzetközi kereskedelem vizsgálata egyúttal vizsgálat az áruforgalom eredeti formái tekintetében.

Két államnak kereskedelmére nézve saját termelvényeikben a következő előfeltételeket állapíthatjuk meg:

a) Az egyik ország vásárolja a másik ország termelvényeit, mivel természeti körülmények folytán nem képes azokat előállítani. Ez persze teljes mértékben csak nyersterményekre, őstermelvényekre vonatkozólag áll, melyeknek termelése bizonyos természeti előfeltételektől függ, melyek csak az egyik országban találhatók. Ilyen természetű elsősorban a mérsékelt éghajlat forgalma a tropikus vidékekkel. Ezeket a mérsékelt éghajlat alatt előállítani egyáltalában nem lehet. Azért mutatja a történelem, hogy a világkereskedelem tengelyét évezredek óta azok a termelvények alkotják, melyek a tropikus világrészekben termeltetnek, illetőleg találtak. Ilyenek természetesen az északi vidékek bizonyos termelvényei is. Itt a nemzetközi kereskedelem abszolút szükségességének esetével állunk szemben. A külkereskedelem itt fejtegetett része képezi a külkereskedelem abszolút szükségességének területét.

b) Országok cserélhetnek továbbá termelvényeket a nemzetközi kereskedelem útján, melyek ugyan mindkét országban előállíthatók volnának, mégis a termelés helyébe lép a csere, a kereskedelem, mivel az egyik ország termelési előnyökkel rendelkezik, melyek a másikban hiányoznak, és a melyek folytán a termelvények az egyik országban olcsóbban állíttatnak elő, mint a másikban. A termelési előnyök ezen különbözősége nemzetközi munkamegosztást idéz elő, melylyel szemben a nemzetközi kereskedelem a munkaegyesítés szerepét játssza. Az óriási kereskedelem, melyet az európai államok egymással folytatnak, nagyobb részt ezen alapon nyugszik. A kereskedelem itt fejtegetett része a külkereskedelem relatív szükségességének területe.

c) Pillanatnyi hiány is okozhat kereskedelmi összeköttetést, a mennyiben országok termelési zavarok következtében, pl. rosz termés, árukat külföldön vásárolnak, melyeket rendes körülmények között maguk külföldre szállítanak.

d) Végül a külkereskedelem néha azt a sajátos jelenséget mutatja, hogy a termelvények nem mindig abban az országban termeltetnek, melyekben legolcsóbban állíttatnak elő, és odavitetnek. a hol drágábban termeltetnének, hanem a nemzetközi kereskedelem arra is nyújt példát, hogy valamely ország oly termelvényt külföldön vásárol, melyet otthon olcsóbban termelhetne és viszont valamely ország oly termelvény eladójaként szerepel, mely nem tartozik legkönnyebben termelt árú közé. Ez az az eset, melyet Ricardo élesen megvilágított és melynek magyarázatát a comparatív termelési költségek elmélete nyújtja, mely azt bizonyítja, hogy a nemzetközi forgalomban nem az abszolút, hanem a comparatív költségek döntenek el, mely árú tesz a nemzetközi

forgalom tárgyát. Átme gyünk most ezen elmélet ismertetésére. A külkereskedelem itt fejtegetett része a külkereskedelem comparativ szükségességének területe.

A külkereskedelem comparativ termelési költségektől való függésének, Ricardo által felállított elméletében, az értelem a következő: Tőkének és munkának átvitele egyik országból a másikba sokkal nagyobb nehézségekkel jár, mint annak átvitele valamely ország egyik részéből a másikba. Ebből következik, hogy két ország között kereskedelmi forgalom keletkezhetik, mely elmaradna, ha a két terület egy országhoz tartoznék, mert ez esetben nem az árúk vándorolnának, hanem a termelő erők. Ha pl. Erdély vasérczetek termel és az Alföld búzát, úgy ez azt bizonyítja, hogy mindkét terület az ott termelt árúban a másikkal szemben előnyben van, mert különben a kereskedelem a kettő között hamar megszűnnék. Azonban ha két különböző országról van szó, úgy lehetséges, hogy az egyik mindkét jószág tekintetében előnyben van a másik fölött és mégis az egyiket külföldön fogja venni. Oka ennek az, hogy bár a termelés állapota tökéletesebb volna, ha a termelő erők a kevésbbé termelékeny területéről a termékenyebbre vitetnének át, minthogy azonban ez különböző nehézségekbe ütközik, úgy az az elrendezkedés fog bekövetkezni, mely a két állam érdekének legjobban felel meg. Ez pedig nem a kereskedelem teljes szünetelése, hanem annak folytatása, de ennek feltétele ismét az, hogy a kedvezőbb helyzetben levő ország előnyei a különböző termelési ágakban ne legyenek egyformák, hanem különbözők. Mert ekkor az az ország, mely minden termelési ágban előnyben van, azt az árút mégis külföldről fogja behozni, melynél előnye kisebb, mert ezáltal lehetővé válik, hogy egész erejét, tőkéjét és munkáját amaz árú termelésére fordítsa, melyben előnye a legnagyobb; de ez megint csak úgy lehetséges, ha hajlandó a másik árút a külföldről vásárolni. Azáltal, hogy a külföld termelvénye számára piacát megnyitja, biztosítja magának a külföldi piacot azon árú számára, melyet a legnagyobb előnyökkel tud termelni. Hogy tehát két ország között kereskedelmi forgalom létrejőjön, arra a lényeges, de egyúttal elegendő feltétel az, hogy a kereskedelmi forgalom tárgyául szolgáló árúk comparativ termelési költségei különbözzenek, vagyis az árúk termelési költségei egymás között itt és ott, miben tulajdonképp a különböző termelési erő különböző productivitása a két országban kifejezésre jut. Tegyük fel, hogy Ausztria termelési előnyei folytán mindent olcsóbban tudna termelni mint Magyarország, 100 munkanappal, mihez Magyarországon 150 nap kellene. Ily körülmények között kereskedelmi forgalom a két állam között nem jöhetne létre, mivel Magyarország minden árúnál hátrányban volna, minden árúban

az előny Ausztriáé volna. De ha a termelési költségek nem minden árúnál egyformán a fenti különbséget mutatják, 100 : 150, hanem egy árúnál az előny nagyobb mint a többiekénél, pl. vászonban Ausztria 100 nap alatt annyit volna képes előállítani, mint Magyarország 200 nap alatt, akkor úgy Magyarországra, mint Ausztriára nézve előnyös lesz kereskedelmi összeköttetésbe lépni, mert ha Ausztria a vásznat 190 nappal számítja, akkor 90 munkanapot nyer; ha pedig Magyarországtól a búzát 160 napért cseréli be, 60 napot veszít, össznyeresége mégis 30 nap, a mely természetesen elmaradna, ha a két állam között egyáltalában kereskedelmi összeköttetés nem volna. Magyarország pedig szintén nyer 20 napot, tizet a vételnél, tizet az eladásnál.

A comparatív termelési költségek hatását több fontos esettel lehet kimutatni. Iskolapélda Ausztrália az ausztráliai aranyterületek felfedezése után. Ezen időszak előtt Ausztráliában a munkabér 4 shillinget tett. Ausztrália, melynek előbb is termelési előnyei voltak, de főleg mezei és állati termékeknél, melyek azért jelentékeny kivitel tárgyát képezték is, most legelőnyösebben termeli az aranyat. A comparatív termelési költségek hatásának előfeltételei bekövetkeztek: Ausztrália elejti az eddigi termelési ágakat, mert ezeknél előnyei kisebbek, és minden erejét, munkáját, tőkéjét az arany termelésére fordítja, mert ebben előnyei a legnagyobbak.

Kifejtettük a comparatív termelési költségek elméletét és kijelöltük jogosultságának vonalát. Áttérünk most néhány bírálati megjegyzés megtételére.

A comparatív termelési költségek elmélete már első feltételezésében is általános szempontból okot szolgáltat a bírálatra. Ezen elméletből szigorú következetesség mellett ugyanis az következik, hogy a termelő erőket mindig oda kellene átvinni, a hol a legnagyobb eredményt mutatják és hogy ez nem történik, az csak azon akadályoknak tulajdonítandó, melyek az országról országra való átvitel tekintetében érvényesülnek.

Tisztán gazdasági szempontból tehát feltételeztetik, hogy a termelő erők, tehát tőke és munka, bizonyos országot teljesen elhagynának, ha más országban azok számára kedvezőbb értékesítési alkalom mutatkoznék. De mi volna egy ország, melyből minden tőke és munka kivándorolna? Alig több, mint sivatag. Ily eset tehát nem következhetik be és ha bekövetkezhetnék, a törvényhozás azt megakadályozná. Itt is ismét látjuk oly felfogás szirtjét, mely mindentől eltekintve, csak a tisztán üzletszerű mozzanatra fektet súlyt. Az elmélet okvetlenül hiányos, mert ökonomiailag tekintve, ily helyzet nem következhetik be. Lényegében a külkereskedelem azon tényen alapszik, hogy az egyes országok, nemzetek gazdasági egyéniségekké fejlődnek. Ezen egyéniségek

főntartása a népek életében az alaptörvény, melynek minden egyéb alá van rendelve.

Vizsgáljuk most az elmélet egy másik föltevését és annak jogosultságát. Azt mondja a comparatív termelési költségek elmélete, hogy képzelhető az, miszerint valamely ország minden termelési ágban előnyben lehet egy másik felett. Ez a feltevés, különösen, ha nagyobb és mégis a cultura tekintetében némi haladást tett államokat tartunk szem előtt, nem igen bír gyakorlati jelentőséggel, ha csak nem gondolunk olyan területekre, melyekkel a természet a legmostohábban bánt, de ezek még a comparatív termelési költségek hatása mellett sem tudnának csereforgalomba lépni más államokkal. Lehetséges az, és az elő is fordul, hogy az egyik a legtöbb iparágban, a másik a legtöbb mezőgazdasági ágban előnyben van a másik felett. Az is lehetséges, hogy két mezőgazdasági állam között az egyik előnyben van — akkor is ritkán mindenben — a másik felett; vagy hogy két ipari állam között az egyik előnyben van a másik felett. Rendes körülmények között pedig, akármilyen nagy legyen az egyik ország előnye, mégis a többi országok szükségletét ritkán fogja teljesen fedezhetni. Legyen a tokaji vagy rajnai bor bármilyen jó, a lyoni selyem bármilyen szép, a termelést mégsem monopolizálhatják. A külföldi verseny különben is bizonyos akadályokba ütközik; ide tartozik 1. a távolság; 2. az idővesztés; 3. az utazás alatt felmerülő veszélyek és értékcsökkenések, bizonyos árúk a viziszállítást nem tűrik vagy megsínylik; 4. fogyasztási szokások; 5. készfizetés és hitelviszonyok; 6. pénzrendszer; 7. nyelv; 8. a szükséglet csekélyége stb. Sok árút meg kell tekinteni, mielőtt vásárolhatunk, a mi esetleg messze utazással jár. Az Ausztráliában és Californiában történtek csak elszigetelt esetek, melyek nem igen ismétlődnek. E jelenség csak bizonyos termelési ágaknál mutatkozhatik, mert feltételezi, hogy hirtelen oly nagy kiterjesztés következék be egy termelési ágban, mely a népesség egy nagy részét más termelési ágtól elvonja; ez főleg nagyértékű őstermelvényeknél következik be, melyek váratlanul nagy mennyiségben kínálkoznak. Tehát leginkább az az eset fordulhat elő, hogy valamely ország több árúban előnyben van. Ezen árúk közül leginkább azok termelhetnek, melyeknél az előny a legnagyobb, míg a viszonyok nem változnak. Így pl. Magyarország bizonyára több mezőgazdasági termelvényben előnyben van más országok felett; de a viszonyok követelményei szerint, Magyarország hosszú időn át főleg gyapjút és dohányt, későbbben búzát, aztán lisztet, végül állati termékeket vitt ki stb.

Az értekezés áttér most a következő problémák tárgyalására: Áralakulás a nemzetközi kereskedelemben, nemzetközi kereske-

delem és nemesérczforgalom, nemzetközi mérlegek, nemzetközi kereskedelem és jövedelemelosztás, nemzetközi kereskedelem és belkereskedelem, a nemzetközi kereskedelem előnyei.

A nemzetközi kereskedelem előnyeit vizsgálva, Smith Ádám szerint a leghasznosabb a belkereskedelem, melynél mindkét tőke, melyet termékenyít, a belföldé, minthogy okoskodásaiban minden transactiót a szerint ítél meg, mennyiben termékenyíti a tőkét, mennyiben tágitja a belföldi piacot. A külkereskedelem már sokkal kevésbé hasznos mint a belkereskedelem, mert itt a termékenyített tőkék egyike a külföldé, tehát a haszon egy része is a külföldé. Legkevésbé hasznos az átviteli kereskedelem, mert itt tulajdonkép mindkét tőke a külföldé és az átviteli kereskedelem haszna csak azon tőkék termékenyítésében áll, melyek ezen kereskedelemnél felhasználatnak. Különb. elismeri Smith, hogy nemcsak az itt érintett mozzanat jön tekintetbe, hanem pl. a tőke forgatásának száma, a mely pedig a távolsággal szabály szerint csökken. De ki kell emelni, hogy különösen egy körülmény játszik fontos szerepet, t. i. a profitráta magassága, mely pedig a külkereskedelemben magasabb lehet, mint a belkereskedelemben. Hogy a belső piac, melyre Smith mindig súlyt fektet, a külsőt terjedelemben meghaladja, az még világkereskedelmet űző országban, mint Angliában is áll. Angliában a külkereskedelem összegét a belkereskedelem egyhatodára becsülik. Sőt Giffen azt mondja: „A kiviteli iparágakban befektetett tőke és az abban értékesített munka az angol iparnak csak egy töredéke. Ha ez a töredék el is tűnnék, Anglia mégis egy nagy és gazdag ország lenne“.¹

A külkereskedelem hasznossága Torrens szerint² különösen ott mutatkozik, a hol fiatal országok régiekkel kerülnek összeköttetésbe. A fiatal országokban a külkereskedelem gyorsítja a gazdagodást, a régiekben elhárítja annak akadályát és kitolja a stationär állapot hatását. Új országokban, a hol nem szükséges a kevésbé jó földeket művelni, sem azokat, melyek jók, de a melyeknek művelése nagy költségeket okoz, a mezőgazdaság termelékenysége rendkívül nagy, míg a gyér népesség és a csekélyebb tőkekészlet folytán az ipari gépezet és a munkamegosztás hiányos, az ipar termelékenysége tehát csekély. Az ellenkező áll régi országokról. Itt a kényszer, kevésbé termékeny területek művelésére átmenni, vagy nagyobb tőkével művelni a területeket, napról napra nehezebbé teszi a mezőgazdasági termelés fokozását, míg a sűrűbb népesség és nagyobb tőkebőség következtében, az ipar termelékenysége emelkedőben van. Azért

¹ Financial essays. (London, 1880.) 146. l.

² Essay on the production of wealth. (London, 1821.) 252. l. s. k.

új országokban a haladást gátolja az ipari termékek előállításának nehézsége, a régi országokban viszont a mezeti termelvények megszerzésének nehézsége. Ezeket a nehézségeket megszünteti a külkereskedelem, mely legnagyobb eredményeit ilyen országoknak összeköttetésében éri el. Azonban ebből következik Torrens¹ szerint az is, hogy a gazdagodás és a népesség szaporodásával az egyes országokban a külkereskedelem előnyei esőkennek.

Érdekes megvilágítást nyer a külkereskedelem a mostani háborúban, a mennyiben azt látjuk, hogy a központi hatalmak, melyek gazdaságilag jóformán egy zárt területen vannak és a hol a javak forgalma jóformán egy magában zárt körmozgást végez, teherképesebbek, mint az entente hatalmai, melyek nem ily zárt egészek és a melyek arany, és adóssági terhek ellenében kénytelenek a külföldről nagy mennyiségű élelmicizikket, nyersanyagot, munitiót vásárolni. A középhatalmak gazdasági schemája egy zárt kör; a gazdaság termel javakat, túlnyomóan a hadsereg számára, a hadsereg ez ellenében fizetési eszközöket nyújt, a nemzet kölcsönökben ezen fizetési eszközöket az állannak ismét visszaadja és így tovább. Így a VI. Edward által concipált diabolicus eszme, a bekerítés, az elszigetelés, fokozva a kiéheztetés gonosz kísérletéig, melylyel Anglia a központi hatalmakat sújtani akarta, azok javára szolgálnak.

Tekintettel a külkereskedelemből származó előnyökre, az a kérdés is felmerült, vajjon valamely országra nézve a bevétel vagy a kivétel előnyösebb-e? Természetes, hogy végső kialakulásban behozatal és kivétel egymáshoz tartoznak és el nem választhatók, mert egymást feltételezik. Minden egyes ország szempontjából a kivétel az eszköz arra, hogy az országnak bevétele legyen. A kivétel az eszköz, a behozatal a cél. A célt el nem érhetem, ha az eszközzel nem rendelkezem. A bevétel egy hiányra enged következtetni, a kivétel egy fölöslegre. A kivétel javaknak odaadása, átengedése, a bevétel javaknak megszerzése, a kivétel által tehát az ország javaktól megfosztatik, a bevétel által javakban gazdagíttatik. A bevétel tehát kétségtelenül az, mely közvetlenül előmozdítja a szükségletkielégítést, a kivétel ellenben csak közvetve és így tehát joggal mondhatni, hogy a behozatal az, mely tulajdonkép a szükségletkielégítést tökélesbíti — természetesen föltételezi a kivételt. Épp oly keresett, mint az a kérdés: fontosabb-e a bevétel, vagy a kivétel, az a kérdés volna: mi célszerűbb: venni vagy eladni? Minthogy az eladás bevétellel jár, a vétel kiadással, rendesen az embereket az előbbit hasznosabbnak tekintik. Ez épp a munkamegosztás következménye, hogy az egyes

¹ U. o. 288. l.

gazdálkodó alanyok életében a termelő, illetőleg az eladó szempontja előtérbe jut, mivel a munkamegosztásos társadalomban tényleg minden ember gazdasági sorsa attól függ, miképen tud ő mint termelő vagy eladó érvényesülni. Ez a népek forgalmáról is áll.

Hogy hová vezet az exportfanatismus végső következményeiben, azt legjobban az a jelenség mutatja, melyet általánosan imperializmusnak neveznek és mely törekvés először csak arra irányult, hogy a külföldi piac mentül jobban kiterjesztessék, második stadiumban arra, hogy az állam a külkereskedelem terén a legerősebb legyen a többi államokkal szemben, végre harmadik stadiumában, hogy egyedül legyen a nagy világkereskedelemben, a többi államok kizárásával. Angliából kiindulva, mely más államoknak ipari államokká fejlődésétől túlságosan féltette — pedig még óriási kiterjedési képessége van a világkereskedelemnek — saját piaczeit, többé-kevésbé más nagyobb iparral bíró államok is hasonló célokat tűztek maguk elé, melyek tudvalevőleg a legújabb kor politikai eseményeit nagy mértékben és sajnálatos módon befolyásolták.

Az imperializmus által okozott világháború visszahatása bizonyára mély nyomokat fog hagyni, legalább jó ideig, a külkereskedelem alakulásában. Bizonyos, hogy igen erős törekvések fognak érvényesülni első sorban az egyes államok gazdasági berendezésének önállósítására. A háború tanulságai következtében nagyon elterjedt az az érzés, hogy egyetlen fontos termelvény tekintetében sem szabad egy államnak más államtól függnie, hanem arra kell törekedni, hogy minden fontos jószág, termelvény, melyre békében vagy háborúban szüksége van, otthon állíttassék elő, a mennyire azt természeti és gazdasági körülmények teljesen ki nem zárják. A mennyiben a hadi iparról van szó, ez egy perczig kétséget nem szenved.

De már nehezebb annak eldöntése, mi az a hadi ipar, vagy termelés? A mostani háború legjobban mutatta, mily szoros összefüggésben áll háború és gazdaság. A termelésnek, vagy fogyasztásnak bármily téren való megzavarása visszahat a hadi erőre. A háború alatt majdnem az egész termelés hadi termeléssé válik. Minden, a mire embernek szüksége van, arra szüksége van a katonának is, a szoros értelemben vett katonai szükségletein kívül. Tehát az emberi szükségletek egész körének a biztosítása szolgál a haderőnek, nemcsak a munitio, nemcsak az élelem, hanem a jószágok legnagyobb része is. Hiszen ha az egész, az állam, hadi állapotban van, akkor a rész is háborúban van. Már a munkamegosztás következménye, hogy a nemzeti termelés egészet képez, egyik ág a másik nélkül nem képzelhető. A katona ruhája hadi szükséglet; de ha ez hadi szükséglet, akkor természetesen

a szövet is hadi szükséglet; ha a szövet, akkor a fonál is, ha a fonál, akkor a nyersanyag is, a gép is, a szerszám is, a festék is, a szóda is, a szappan is stb. Hadi szükséglet a hósapka, a keztyű, a csokoládé, a cukor, a papír, az irón, a hordágy, a látszó, a film, a gyógyszer, a zsinég, a nyomdafesték, a kefe, szóval minden. A fronton kicsiben találjuk jóformán az összes foglalkozásokat, folytatva: ruhavarrást, főzést, építést, fuvarozást, nyomdászatot, mezőgazdasági munkát, stb. stb., eme foglalkozások pedig megakadnak számtalan cikk hiányában, melyek tehát mind a hadi szükségletek körébe esnek. Mindamellett sajnálatos volna, ha ezen tény végső következményéig érvényre törekednék. Sem az aristotelesi autarchia, sem Fichte zárt kereskedelmi állama, sem egy Thünen féle elszigetelt állam, de még List Frigyes „magában tökéletes nemzet“ a világ gazdasági mai fokán meg nem valósítható. Természetes, hogy a hadsereg számára szükséges összes cikkeknek termelése, illetőleg beszerzése a lehetőségig függetlenítendő a külföldtől. Arra kell törekedni, hogy mindazon cikkek, melyek ezentúl a hadsereg és a népesség fenntartására szükségesek, lehetőleg nagy készletekben álljanak rendelkezésre. Hiszen e tekintetben még Smith Ádámról is lehet hivatkozni, a ki a szabad külkereskedelem korlátozását jogosultnak tartotta ott, a hol az ország védelme forog szóban, miért is a nemzeti lobogó fejlesztését még úgynevezett hajózási törvényekkel, tehát a legerősebb protectionismussal jogosultnak tartotta. Azonban a mi a hajózásról áll, azt bátran alkalmazni sok más fontos termelési ágra, mondjuk a kenyér termelésére, a mezőgazdaságra, mert a nélkül sem lehet az ország védelmét biztosítani.

Kétségtelen, hogy más mozzanatok is meg fogják nehezíteni a külkereskedelem kialakulását. Az óriási hadikölcsönök az országok vételerejét csökkenteni fogják és ez éreztetni fogja magát a külkereskedelem terén. Ezt csak azon államok fellendülése ellensúlyozhatja, melyek a háborúban nem vettek részt és melyek fokozott erővel élhetnek gazdasági fejlődésüknek. A népek között a háború következtében elterjedt bizalmatlanság is éreztetni fogja magát, a hitel megszappanása, a valuta szabálytalansága, a nemzetközi kötelekek, szervezetek meglazulása, a nemzetközi kereskedelem szerveinek tehetetlensége stb. A háború megmutatta, hogy milyen kevés tisztelettel viseltettek egyes államok a tulajdonjog, általában a magánjog iránt, milyen precarius a kötelmi jog, a kereskedelmi, a tengeri jog, stb.

A háború különösen a mezőgazdaság tekintetében az eddigi felfogások változását fogja maga után vonni. Az elzárási merénylete a négyes szövetségnek megmutatta különösen az őstermelésnek, elsősorban a mezőgazdaságnak nagy fontosságát, főleg az autarchia szempontjából.

A mi különösen hazánkat illeti, érdekes, hogy az új korszak Magyarország gazdaságát éppen abban a stádiumban találja, melyben mezeti termelvényeivel már nem igen keresi fel a külföldi piacokat, viszont ipari termelése erőteljesen halad az önállóság felé. Egyes cikkek tekintetében természetesen a külföldi piaccz, sőt még az entente-államok piacza is szerepet fog játszani, bár egészben véve ezekkel a háború előtt is Magyarország közvetlen kereskedelme csekély volt, mint ezt a következő számok mutatják. Esett (1913) Magyarország

	behozatalából	kiviteléből
Szerbiára	0·5	1·0
Angliára	1·9	3·5
Belgiumra	0·3	0·2
Franciaországra	1·2	1·1
Oroszországra	0·5	0·6
Olaszországra	1·4	2·1
Összesen	5·8	8·5

Az egész behozatalból esik tehát azon államokra, melyekkel most harczban állunk és a melyekkel alkalmasint a béke után is alig fog teljesen helyreállani a kereskedelmi intercurus, 5·8%, a kivitelünkből 8·5%, a mi mindenesetre jelentéktelen és még ha a forgalom teljesen megszűnnék, a mi lehetetlen, ez más államokkal folytatott kereskedelem által bizonyára kipótolható.

Kétségtelen továbbá, hogy teljes elzárkózás és arra való törekvés, más államoktól teljesen függetlenné válni, ez nagy emberi-ségi érdekekkel összeütközik. Valóban beszámíthatatlan hóbort, ha egy francia nemzetgazda a gazdasági háborúnak örök időkre való folytatását hirdeti. Kétségtelen, hogy a mennyiben a mostani két hatalmi csoport a háború következtében a megkötött béke után is hosszú ideig egymással szemben elkülönítésre törekednék, úgy másfelől minden csoporton belül, a szövetséges államok gazdaságilag bensőbb szövetségeket fognak alkotni, mely feladat megoldása már erősen foglalkoztatja a szellemeket.

Schedius Lajos aesthetikája.

(Kivonat *Jánosi Béla* r. tagnak 1915 márcz. 1-én tartott felolvasásából.)

Schedius Lajos (1768—1847), a pesti egyetemen 50 éven át az aesthetika tanára. a közélet és az irodalom legkülönbözőbb terein sokoldalú és értékes munkásságot fejtett ki. Azoknak a jeleseknak sorából való, kik a mai Magyarország műveltségének és jóllétének alapjait lerakni segítettek és csendben, feltűnés nélkül munkálkodtak egy szebb jövő előkészítésén. Bár Révai-nak és Kármánnak barátja s Kisfaludy Károly körének is tagja, nem tartozik a nemzeti szellem jelesebb méltányloi s a nemzeti irány művelői közé. Többnyire latinul és németül írt műveiben azonban sok hasznosat kezdeményezett és kivált német nyelvű folyóiratával (*Zeitschrift von und für Ungarn*), melyben a hazai viszonyokat a külfölddel megismertette, nagy érdemeket szerzett. Pályafutását és munkásságát 1848-ban tartott akadémiai emlékbeszédében Toldy Ferencz részletesebben ismertette és érdemeit Heinrich Gusztáv 1902-ben a Kisfaludy-Társaságban a Gyulaiszerleggel kezében behatóan méltányolta. Hiányzik azonban még aesthetikai munkájának vizsgálata s annak megállapítása, mi az ő jelentősége a magyar aesthetikai törekvések történetében. Ezt a mulasztást akarják pótolni a következő lapok.

Aesthetikai elméletét két iratában találjuk meg. Az egyik néhány oldalra terjedő népszerű cikk: „A szépség tudománya“ (*Aurora* 1822.), a másik terjedelmes, nehézkes, latin nyelvű tanulmány: „*Principia philocaliae seu doctrina pulcri*“ (*Pest.* 1828.). Rendszerének magvát és alapelvét a *Philocalia* bevezetésében találjuk meg.

Öntudatunk arról tanuskodik, hogy lényünk kettősen meghatározott. Testünk és lelkünk van s ezek kölcsönös viszonyban állanak egymással. Ezzel kulcsot nyerünk a rajtunk kívül eső dolgok megértéséhez. Bennök is megtaláljuk a külsőt (anyag, materia), a belsőt (erő, potentia) s a köztük való viszonyt, mely az alkotó elemeket arányos, megfelelő fokban állóknak mutatja, vagy valamelyiket a másik fölött elhatalmasodva szemlélteti. A bensőleges és arányos ilyen viszony a külső tárgyokban a szépség, az alanyokban a humanitas, mely szintén szépségnek

mondható. Az előbbi a külső szépség (*pulcritudo externa seu objectiva*), az utóbbi a belső szépség (*pulcritudo interna seu subjectiva*). Mindkettő lényegében egy és ugyanaz: az erőnek s az anyagnak benső és egyenlő kapcsolata (*Materiae ac Potentiae intima et aequalis coniunctio*).

Ehhez az apodictikus kijelentéshez, úgy látszik, egy analogia segítette Schediust. Az emberi természet tökéletességének megismert feltételeit terjesztette ki az összes szép jelenségekre. Az Aurora-cikkben olvassuk ugyanis, hogy az ember akkor éri el a valódi culturát, — tehát a Philocaliában említett subjectív szépséget, — ha ellenkező tehetségei szorosan elegyedett egészet tesznek. „Mennél inkább kifejlődik az embernek érzéki természete tulajdon törvényei szerint, úgy mindazonáltal, hogy a lelki valósága is benne szintén egyarányos előmenetellel tökélesül: annál nagyobb díszszel ragyog külső jelenése, annál magasabb polczát éri el a tökéletes szépségnek.“ Így a külső tárgyak érzéki és érzékentüli részeinek is arányos és szorosan elegyedett egészet kell tenniök, hogy tökéletesek és kellemetesek lehessenek. A szépség egyik oldalról anyagi, érzéki, a másiktól „lelkes“ természetű; mivel azonban anyag és erő legtöbbször együtt jár, nem ennek a két alkotó elemnek jelenléte, hanem bizonyos (bensőleges és egyenlő arányú) összeköttetése adja a szépet. Így tekintve ez a tan a harmonismus felé hajlik.

Schedius megtalálta az alapot, melyre építhessen. Az elv elég általános, hogy mindent alája rendelhessen és elég hajlékonyságot ígér arra, hogy a jelenségek sokféleségét vele meg tudja magyarázni. A szépnek a felfogó alanyban rejlő feltételeit nem nyomozza. Nem jár Kant ösvényén.

Kiinduláspontján tana mereven dualistikus. A két „szer“, az érzéki s az érzékentüli, nemcsak különbözik egymástól, de ellenkezik is egymással, „egymást szegő törvényeket követ“ és mégis egymással mindenütt szoros kapcsolatba, sőt egységbe lépnek. Az észí erő behat a materiába s vele összeforrván életet ébreszt, virágot fakaszt, gyümölcsöt természet. Nem is válik el a két ellenkező elem, csak az egyén romlásával. Arra, hogy az egymásra hatás és egyesülés lehetőségének valami magyarázatát keresse, vagy a két polarison ellentétes elvet áthidalja, írónk nem gondol, bár a nehézségeket élénken érzi. Távol marad a dynamismustól, mely a korabeli természetphilosophiában uralkodó felfogássá lett s az erők hatásából eredtette az anyagot. Az atomismusra nem támaszkodott, a monaszok tanának világmagyarázatát nem fogadta el. Nem kereste a philosophia legfőbb elvét Schellinggel az ellentéteket egyesítő absolut identitásban. Nem tekintette, mint Spinoza, a gondolkozást s a kiterjedést az örök substantia attributumainak. Ezek a nagy kérdések hidegen

hagyták. Egyszerűen elfogadta a tényt, melyet a tapasztalat nyújtott s megnyugodott abban, hogy a titkot elrejtő sűrű kárpiton emberi gyengeségünk folytán átvilágítani vagy átlátni nem tudunk. Hiába pazarolja elmésségét a philosophus, semmiféle rendszer, legyen az idealismus, realismus, synthetismus, nem tud kielégítő magyarázatot nyújtani.

Bár Schedius két különböző és ellentétes tényezőből indult ki s ezeknek viszonyát egész művén keresztül figyelemmel kísérte, feltűnő az a törekvése, hogy a szép tárgyokban rejlő változatos-ságot egy folyamatnak mennyiségi és minőségi különbségek érvényesülése folytán előálló fokai gyanánt fogja fel. Ennyiben maga is annak az eszmeáramlatnak irányában vezetett, mely a század fordulója körül a szellemi mozgalmak minden ágában feltűnik s melyet Fischer Kuno Einheitsstendenz, Einheitsdurst, Einheitsdrang szókkal jelölt meg. Egy formulába szorítani bele a szép világának mérhetetlen gazdagságát, ezt tekintette feladatának.

A szép metaphysikáját akarta megírni s ennek a tudománynak új nevet keresett. Azokban a magasságokban ugyanis, hová az ész segélyével föl akart emelkedni, a szépnak tisztának és abszoltnak, minden alkalmazottságtól és viszonylagosságtól mentnek, magától valónak kell lennie. Az „aesthetika“ szó pedig eredeti értelménél fogva már a szépnak a felfogó alanyhoz való viszonyát fejezi ki s így nem alkalmazható a széptudomány egész körére. Az abszolút szép tana a „Calleologia“ s ez mint különálló rész az „Aesthetika“ (tehát a relativ szép elmélete) fölött helyezkedett el. Az egész tudomány pedig, mely mind a két részt maga alá foglalja, „Philocalia“ nevet kapott.

A ki megszokta, hogy szép alatt olyasmit értsen, a mi reá hat s éppen e hatásnál fogva szép, idegenkedve fogadja az abszolút, semmi alany lelkében nyomot nem hagyó szépséget. De Schedius a metaphysika magasságaiban mozgott legnagyobb biztosságai s legotthonosabban. Itt állította fel a kereteket, mikbe lejjebb a jelenségek tömegeit kellett elhelyeznie. Egész művén át kiváló gondot fordított az osztályokra, alosztályokra, a válfajokra s módosulásokra, a tárgyalt fogalmak viszonyainak feltüntetésére. Mindezt áttekinthető, világosan tagolt, jól elrendezett egészben állította elénk. Tárgyalási módja szigorúan tudományos és rendszeres volt. Elaprózódó fejtegetései és ismétlé- ei azonban előadását nehézkessé s fárasztóvá tették.

Tárgyalásai az abszolút s a relativ szép elméletét először metaphysikai, aztán physikai vagy tapasztalati alapról világítják meg. Az anyagnak, az erőnek s a kettő kapcsolatának különböző fajait vizsgálván, megállapítja a szép feltételeit s ezek beteljesüléséből a szépségnek három fokát hozza le: a szerves- len világban, a szerves testeken s lelki szervezeteken megjelenőt.

A szép ú. n. változatai közül a fenségest s a nevetségest érinti. Az aesthetikai alany vizsgálatában a képzelet nagy fontosságát emeli ki. Ez az anyag (érzékiiség) s a szellem (mens) közt közvetítő szerepet játszik és a szép megérezésének s létrehozásának lényeges eszközlője. Az aesthetikai hatás természetének megjelölése Kant és Herder tanulmányozását árulja el. A művészeteket a tapintás, a látás és a hallás érzékeire viszi vissza. Az első a szobrászatnak, a második a festészetnek, a harmadik a zenének adja törvényeit. Az egyszerűekhez csatlakoznak a több érzékre támaszkodó összetettek: a kertészet, a tánc s a mimika. A költészet, mely a főfelosztásból hiányzik, csak a képzőművészeteknek a jelölő (jelek segítségével kifejező) művészetektől való elválasztásakor kerül szóba. Mindezeknek részletesebb elmélete azonban hiányzik Schedius művéből. Ez mind vázlatosabb lesz, a mint az egyes művészi formákhoz kellene alászállania s végül teljesen magunkra hagy.

A hatások, melyeknek Schedius aesthetikája nyomaikat viseli, három nagy szellemi áramlattól erednek.

1. Heyne tanítványa Göttingában szorgalommal mélyedt el a görög és római klasszikusok s az ókori philosophia tanulmányozásába. Elsősorban a természetphilosophusok érdekelték őt az ion bölcsészekről fel Demokritosig. Kimutatni igyekezett, hogy egyiknél világosabban, másoknál homályosabban kifejezve, de mindenütt ott van a világot létrehozó kettős elvnek, a potentiának s a materiának elismerése. A mit pedig Cicero után a régi Akadémiának s a peripatetikusoknak tanáról mond, teljesen megfelel Schedius elméletének az empirikus anyagról, az erőről s a testről, mely a kettőnek eredménye. Ilyen helyek világosan mutatják, hogy gondolatainak egyik forrását kétségtelenül a görög ókor hagyományaiban kell keresnünk.

2. A rá ható második hatalmas tényező Schelling philosophiája. Erdélyi ennek befolyását annyira becsülte, hogy irónkban a német bölcsész tanának legkiválóbb magyar képviselőjét vélte látni. Azonban Schedius nem egyszerű szolgáló követő. A német philosophus rá főleg elmékedésének általános irányával hatott. A tapasztalás körét messze maga alatt hagyó speculation jellemzi őt is. De egyébként is a materia és potentia polarison ellentétes elveinek egybekapcsolásáról szóló tan, mely a tiszta, észleges gondolkodás körében megállapítva az összes létezőkben a szervetlentől a szervesig s lelkiig, a természettől a művészet legmagasabb nyilvánulásáig a szép jelenségeit megmagyarázza, az identitas-elmélet szellemében hangzik. Schellingre emlékeztet a létrehozó természet erőteljes hangoztatása, az organismus behatóbb vizsgálata, a természeti s a művészi alkotás közt elismert analogia, valamint az a törekvés, hogy a létezők

különböző fokozatait egységes elvek alapján összefüggő sorként állítsa elénk. Az egyező felfogásról tanuskodó helyek mellé azonban egész sorát állíthatjuk az eltéréseknek. Schelling szépség-meghatározása más. Schedius a végtelen fogalmát nem szerepelteti, a legfőbb szépségről nem beszél, az istenségét sem vonja bele a magyarázatba. Ha azonban azt halljuk Schellingnél, hogy a szépség, a szabadság s a szükségyszerűség indifferenciája a realisban szemlélve, ez már Schediust juttatja eszünkbe, kinél az anyag a *lex necessitatis*, az erő a *lex spontaneitatis*, a tudatos erő a *lex libertatis* határozmányai szerint működik; a szépség pedig ezeknek egyesülése. Schelling is használja a „realist“ az anyag, az „idealist“ a tevékenység értelmében, mely kettő az organismusban egygyéforr. Ezért mondja pl. Ast Frigyes landshuti egyetemi tanár, Schelling követője, a szépséget az anyag s az erő, a realis s az idealis egységének. Itt az egyezés Schediussal föltűnő. Schelling gondolatai kétségtelenül „megihlették“ a mi írónkat, de a mint a minduntalan fölbukkanó eltérések tanúsítják, ez ejtették őt annyira hatalmukba, hogy vak követővé szegődött volna. Egyénisége is más. A mi Schediusunk józan, nyugodt, száraz okoskodó; nincsen hatalmas inventiója, nincs eleven phantasiája, nincsenek szárnyai, mint Schellingnek. Ha elnézzük, hogy magyarázgatja a *potentia spontanea* hatásából az anyagra az életjelenségeket, a *motus organicus*, a *vita corporca* s a *natura animata* tényeit s arra gondolunk, hogy ezzel szemben milyen genialis merészséggel beszél Schelling a természet átszellemítéséről, a mely folyamatban az egyes fokok csak az intelligentiának különböző érvényesülései (*System des transcendentalen Idealismus*), úgy érezzük, mintha az ösvényen fáradtan bandukoló utas fölött a felhők magasában hatalmas lendülettel szállana tova a kattogó gépmadár.

Ez az óvatossága azonban hasznos is volt, mert megóvta őt a Schelling-iskola túlzásaitól. Pedig a kor természetfilozófiai irodalmát Schedius jól ismerte. Wilbrand, Weber József, Hellwag, Chladni, Blumenbach, Wagner, Eschenmayer, Camper, Heinroth, Oken, Burdach, Oersted műveiből gyakran idézget.

3. Míg az előbbi hatások inkább rendszertani felfogását irányították, *aesthetikai* nézetei Schediust a korabeli német műelmélet alapos tanulmányozójának mutatják. A *philosophiai aesthetika* művelőit ritkán szólaltatja meg, de a művészet elméletének fejtegetőit ismeri. Legbehatóbban Humboldt Vilmossal, Jean Paullal, Herderrel és Goethével foglalkozott, kivált a két utóbbival. Herder egyenes hatása sokszor tűnik fel fontos kérdések eldöntésekor, Goethe-idézetekkel pedig elég sűrűn van telehintegetve a *Philocalia* szövege. A „*Propyläen*“ folyóirat bevezetése, a Winckelmann-cikk s az olasz útleírások éppen

úgy szerepelnek forrásai közt, mint a természettudományi munkák. Schillernek is megtaláljuk egy-két jelentősebb gondolatát. A nagyok mellett Eckermann, Goethe titkára is többször jut szóhoz költészettani fejtegetéseivel. Így Schedius tana a művészetekről nagyjában összhangzik a német irodalom virágkorának elveivel. A romantikusokról alig vesz tudomást. Ez annál meglepőbb, mert Schlegel Frigyessel, kivel Pesten is többször érintkezett, személyes jó ismeretségben volt.

Bár Schedius sok forrásból merítgetett, még sem mondhatjuk őt önállótlannak sem általános elveit, sem ezek alkalmazását tekintve. A görög iskolák cosmologiai elvét az aesthetika fölélévé tette. Ez az átvitel s megszorítás lényegesen megkülönbözteti a magyar író tanát. Azt a gondolatot, hogy az erő és az anyag kapcsolatát aesthetikai alakként gyümölcsöztesse, Schelling tanulmánya érlelhette meg benne. Így alakult meg az ő rendszere, mely, bár érintkezési pontokat, megegyezést és átvételt eleget mutat, mégis saját alkotása és senki másé. Ehhez aztán szilárdul ragaszkodott mindvégig. Sem a népszerű Krug és Bouterwek, sem Solger vagy Schopenhauer nem ingatta meg álláspontjának helyessége felől táplált sziklaszilárd meggyőződésében.

A magyar aesthetikai munkákról nem vett tudomást. Szerdahelyt vagy Greguss Mihályt meg sem említi. Magyar vonatkozást is alig fedezhetünk fel az egész könyvben.

Aesthetikája nálunk figyelemreméltó kísérlet volt. Egységes alkotás, egy alapelvnek alkalmazása a jelenségek egész világára. A rendszer, a pontos tudományos levezetés s az egésznek architektonikus felépítése nála a fő. Az elvont tárgyalásokon, a szép metaphysikáján van a fősúly s a jelenségek az így nyert keretekbe helyezkedtek el sokszor nem erőltetés nélkül. A szigorú következetességgel végrehajtott s éles elmeről tanuskodó gondolati munka, a paragraphus-láncolatoknak egy látszólag hiánytalan nagy egészszé való összekapcsolása s a tekintélyes tudományos apparatus, melylyel fejtegetéseit támogatta, imponáltak a maga korában s elismerést érdemelnek fölünk is, ha történeti álláspontra helyezkedve, akkori philosophiai és aesthetikai irodalmunk mértékét alkalmazzuk a műre.

Nála a szép objectiv minőség, mely ott kint rejlik a tárgyakban és szép akkor is, ha nem veszi észre s gyönyörködtető hatását föl nem fogja senki. Még az is, a mit subjectiv szépségnek mond, az emberben rejlő bizonyos arány az érzéki és szellemi tulajdonságok közt. Aesthetikájának éppen az a szerencsés főgondolata, hogy az aesthetikai alany s az aesthetikai tárgy ugyanazon törvényszerűségnek hódol s az előbbi: a fenti értelemben vett harmonikus egyéniség ezt a benne rejlő minőséget (az erőbeli vagy szellemi s az anyagi elv benső és egyenlő

aránya együttlétét, tehát a maga benső valóját) veszi észre azokon a tárgyakon is, melyeket szépeknek ítél.

A szép eredetét olyan magasságokban keresi, hova az *aesthetikai* megérzés föl nem juthat. Ezért kellett külön nevet is keresnie tudománya számára. Az elmélkedés megbízhatóságát kétségen felülinek tartva, a tapasztalást mellőzi vagy elhanyagolja, a kérdés lélektani oldalát alig hogy érinti. Nem a tulajdonképeni *aesthetikai* folyamat érdeklí, hanem a transsubjectiv valóság, melyet e mögött állani lát. Az *aesthetikai* gyönyör forrását nem kutatja, sajátos természetének megállapítását rövidesen elintézi. Érzéseink gazdag sokfélesége nem tűnik fel neki; a szép ú. n. változatai közül úgyszólván csak a fenségest igyekszik megmagyarázni s ezt sem az *aesthetikában* az alanyra tett hatás elemzése alapján, hanem a *calleologiai* részben, az alanytól teljesen elvonatkozó tárgyalás közben.

Az általános elmélet körében kedvvel időzve a részletekre kevésse gondol. Kivált a műelméleti résznél látszik ez, hol az egyes művészetek tanával végleg adós marad. Rövidsége törekedve, sokszor vázlatossá lesz. Ilyenkor szinte kitérni látszik az egyes kérdések elmélyedő tárgyalása elől. Különösebb érteket sem a természetűi szépség, sem a művészetek iránt nem árul el. Schellingről nem is beszélve, egy Herder lelkesége s a szép jelenségekről adott színes képei hiányzanak ebben a szürke világban.

Meg kell különben jegyeznünk, hogy a lélektani és tapasztalati *aesthetika*, bár előzményei a Kant előtti időkbe nyulnak vissza és pl. egy Herder a szép tudományához minél szélesebb tapasztalati alapvetést tart szükségesnek, a XIX. század első felében a speculativ szellem térfoglalásával szemben mindenfelé hátraszorult és Németországban is csak jóval később jutott újabb virágzáshoz. Schedius tehát korának eszméit fejezte ki s korának tudományos módszerét alkalmazta. Ebben van ereje s gyengesége.

A *Philocalia* régióbb *aesthetikai* irodalmunknak mindenestre egyik legjelentékenyebb terméke s a viszonylagosan legeredetibb ilyen kísérletek közé tartozik. Fogyatékoságai mellett is számottevő munka volt s nekünk azért is becses, mert magyar elme gondolta ki s alkotta meg.

Szent-László délvidéki hódításai.

(Kivonat *Karácsonyi János* r. tag 1915 nov. 8-án tartott értekezéséből.)

Hogyan került a régi Szlavónia a magyar királysághoz? Erre még eddig senki sem tudott kielégítő feleletet adni.

Akadályozták egyes írók tudatlanságból vagy dicsekvésből származó könnyelmű állításai, akadályozták egyes XIV. században készült, de azért 1057-re és 1235-re tett hamisítványok. Ezeket tehát, mint a tisztánlátás akadályait el kell távolítani. Nevezetesen sem a magyar Anonymus sem az olasz Tamás főesperest állításai után nem szabad indulni, mert mind a kettő az országot XIII. századbeli határait tartja szem előtt s azokat viszi vissza a IX. századra. Tamás főesperest azonfelül műve XIII. és XV. fejezeteiben önnönmagának kétszeresen is ellentmond s így a tanuk sorából okvetetlenül kirekesztendő.

Ha csakis egykorú, teljesen megbízható adatok alapján kutatjuk, hogy hová tartozott a régi Szlavónia a IX. és X. századokban, úgy találjuk, hogy Magyarországhoz nem tartozott, mert még Szent-István is öröket állított, gyepüket rakatott a mai Körös és Varasd megyék felé. De nem tartozott az a horvát királysághoz sem, mert annak határait, egyes megyéit pontosan leírja 950-ben Porphyrogeneta Konstantin s abból nyilván kilátszik, hogy Horvátország nem terjedt feljebb a Gozd (Kis-Kapela) hegységnél. Nincs is a horvát történetíróknak egyetlenegy IX—X. századbeli adatuk se, a melylyel igazolhatnák, hogy akkori horvát fejedelmek, majd királyok a régi Szlavónia területén rendelkeznének, mert a spalatói 926-iki zsinat iratait csak nagy tévedésből és félreértésből vonatkoztatták erre. A dalmát püspökök nem rendelkezhetek a Száva-Dráva közén, mert ez sohase tartozott Dalmáciához, hanem a X. században is Pannoniához, s ennél fogva a 926-iki zsinat irataiban említett sisciana ecclesia nem a szávamenti Sziszeket jelenti, hanem a Sicum nevű (s később Sebenicovallal azonosított) dalmát várost. Ennek nevéből képezték dalmát latinsággal (v. ö. Arbum-Arbitana, Ragusium-Ragusitana) a sicitana-t ecclesia s ezt később valamelyik másoló sisciana ecclesia-ra fordította.

Magyarországon kívül a régi Szlavónia még csak a német

birodalommal volt határos s biztosan tudjuk, hogy a magyarok bejövetelekor e terület a német birodalomhoz tartozott. A 884—896. években a nyugat-római császár hűbérese Braszlav vagy magyarosan Boroszló herceg kormányozta e tartományt, mint a régi Pannonia-nak Savia nevű részét, később pedig a német császárok a bajor hercegséghez csatolták. A bajor hercegek pedig legalább is 970 táján a drávajobbparti részt a pettaui határgróf a szávamenti részt pedig a sanni határgróf őrizetére bízták, s azonkívül felállították a krajnai grófságot is, de ezt már nem a magyarok, hanem a horvátok becsapásai ellen szervezték. 976-ban II. Ottó császár elszakítván Bajorországtól a délkeleti grófságokat, belőlük a karinthiai, magyarosan korontáli hercegséget alakította s ettől kezdve a régi Szlavónia területén a korontáli herceg parancsolt. Biztos adatunk van erre nézve 1035-ből, mert az akkori korontáli herceg: Adalbero azért mert szembeszállni a német császárral, mert szomszédainak, a horvátoknak és a tudákosan myrmidonoknak írt bosnyák-szerbek segítségével bízott. A bosnyák szerbekkel pedig csak úgy lehetett a korontáli herceg szomszédos, ha a régi Szlavónia (még régebben Savia) az ő hercegségéhez tartozott. III. Kreszimir horvát király abbéli panasza is, hogy a korontáli urak az ő országának bánóságát (marchia) elfoglalták, csak úgy érthető meg, ha a korontálok 1066-ban még kezükben tartották a mai Károlyváros környékét s innen törtek át a horvát bánóságba, mert csupán Castua és Fiume felől azt elfoglalni akkoriban lehetetlenség volt.

Azon korontáli főurak közül, a kik az 1058—1072. években csaknem felosztották és függetlenül kormányozták a korontáli hercegséget egyik nagyon közeli családi összeköttetésben állott Szent-Lászlóval, a kegyes és vitéz magyar királylyal. Weimar Ulrik volt ez, Wecilia istriai gróf unokája, Szent-Lászlónak pedig sógora, mert Szent-Lászlónak nénjét, Zsófiát vette nőül s ettől született két fia: II. Ulrik és Poppo.

Ezen rokoni összeköttetés és az elüzlött Salamon királynak állandó fenyegetése okozta, hogy Szent-László mindjárt trónra lépte után háborúba keveredett IV. Henrik német császárral, illetőleg a német birodalommal.

IV. Henrik ugyanis, mint a világtörténetből tudjuk, 1077 tavaszán végleg szakított VII. Gergely pápával és a szászokkal. Az ő szemében lázadó szászok voltak Weimar Ulrik fiai is és így 1077 tavaszán megfosztotta őket a krajnai határgrófságtól meg az istriai grófságtól és azokat az aquilejai patriarchának, az ő hívének, majd utóbb a krajnai határgrófságot az új korontáli herceg öcscsének Eppenstein Henriknek ajándékozta. Biztatta azonkívül sógorát, Salamont is, hogy majd visszaszerzi neki Magyarországot.

Nagyon természetes tehát, hogy Szent-László unokaöcscseinek pártját fogta s IV. Henrik ellenfeivel szövetségbe lépett vele s annak megerősítésére Rudolf ellenkirály leányát, Adelheidot nőül vette.

Igy aztán legalább is 1078 végén nyílt háború tört ki Magyar és Németország között. IV. Henrik 1079-ben nagy sereggel támadta meg hazánkat, de nem nagy eredménnyel, mert május 12-re már Regensburgba vonult vissza.

Szent Lászlónak tehát teljes joga volt a német birodalom megtámadására és a kárpótlás megszerzésére.

Midőn azt a pontot kereste, hol támadhatná meg a német birodalomban IV. Henrik híveit, csakis délnyugatra irányulhatott figyelme. Északnyugaton Morvaországban az ő másik sógora, Atha herceg kormányzott, nyugaton Alsó-Ausztriában és Stájerországban (akkor még korontáli határgrófságban) VII. Gergely pápa hívei és az ő szövetségesei voltak a határgrófok s így ezeket se támadhatta. Ellenben a korontáli hercegségben, a Murától és Drávától délre éppen IV. Henrik legerősebb párthívei és egyúttal Szent László unokaöcscseinek személyes ellenfelei: az Eppensteinok voltak az urak.

Azért Szent-László 1082—83 telén a korontáli hercegségbe tört be, az ott örökdő német sereget megverte, a Muraközt, továbbá a mai Zágráb, Körös és Varasd megyék területeit elfoglalta és azokat hadikárpótlásként Magyarországhoz csatolta.

Hogy e területek meghódítása Szent-László műve volt, azt két adat kétségtelenné teszi. Egyik az, hogy 1066-ban még a területek a korontáli urak kezében voltak, 1088-ban pedig kétségtelenül a magyar király rendelkezett ott. A másik pedig az, hogy a zágrábi egyház meg nem szakított s 1217-ben már hivatalos okiratba foglalt hagyománya szerint e részeket Szent-László csatolta Magyarország koronájához (corone Hungarie subjugavit.)

Hogy e hódítás 1082—83 telén, nevezetesen 1083 elején történt, megállapítható abból, hogy IV. Henrik éppen 1082 őszén szedte össze minden erejét s indult 1082 december elején Róma hét hónapig tartó ostromára. Viszont Szent-Lászlónak, mint VII. Gergely pápa hívének ekkor kellett megtámadnia IV. Henriket, hogy őt vagy legalább seregének egy részét Róma ostromától elvonja. A Gödény nevű magyar főúr nevében kiállított oklevél nyíltan mondja is, hogy a bölcs László király téli időben indult a németek pusztítására (hiemali tempore Theutonicos devastaturus pergeret.)

A német birodalomból elhódított területet Szent-László mindjárt biztosítani is igyekezett a magyar nemzet számára. E végből a következő évben, vagy már 1083 végén megalapí-

totta a zágrábi püspökséget. Ennek védőszentéül az éppen akkor a szentek sorába iktatott Szent-Istvánt választotta, felügyelőjéül pedig a kalocsai-bácsi érseket rendelte. Máskor nagy nehézségekbe ütközött volna e püspökség felállítására, mert e terület még Nagy Károly császár 810-iki döntése értelmében az aquilejai patriarchához tartozott s ez nehezen mondott volna le jogairól és jövedelmeiről. Ámde 1083-ban az aquilejai patriarcha a kiközösített pápaüldöző IV. Henrik párthíve volt, VII. Gergely tehát szívesen adta beleegyezését, hogy egyik nagy ellenségének hatalmát megnyirbálják és különben is túlságos nagy egyházmegyéjének keleti részén a zágrábi püspökséget felállítsák.

Másik eszköz volt e területek biztosítására az, hogy Szent-László ott három: Zágráb, Varasd és Körös nevű teljesen magyar módon szervezett vármegyét alkotott ispánokkal, udvarbírákkal, várjobbágyokkal és várnépekkel. Legfőként pedig biztosította azt állandóan Magyarországnak az 1092-iki békekötéssel.

1091-észen három súlyos gond nehezedett Szent-László vállaira. Félnie kellett a Temesközén megvert kúnok bosszújától, aggódnia kellett unokaöcsesei, Álmos, Gyécse fia, továbbá Weimar Ulrik és Poppo sorsáról, mert Álmos csak úgy tarthatta meg az 1091 tavaszán szerzett horvát királyságot, Weimar Ulrik és Poppo pedig csak úgy kaphatták meg a krajnai határgrófságot, ha Zágráb környéke magyar kézben marad és harmadszor, tartania kellett a Mántova—Verona környékén táborozó IV. Henrik támadásától.

Hozzá még 1090-ben meghalt neje Rheinfeldén Adelheid, meghalt sógora Rheinfeldén Bertót a sváb herceg, meghalt a Gergelypárti híres salzburgi érsek, meghalt az Ens mentén birtokos és hatalmas würzburgi püspök.

Tehát mindenkitől elhagyatva és unokaöcsesei sorsát biztosítandó, megtette Szent-László a nagy elhatározást: hajlandó volt IV. Henrikkel békét kötni, IV. Henrik viszont nem akarta akkori főczélját Toscana megtámadását elejteni és így 1092 februárban valahol a Száva felső völgyében megtörtént a találkozás a két uralkodó közt. Szent-László elszakadt VII. Gergely utódának, II. Orbánnak hiveitől, IV. Henrik szövetségese lett, viszont IV. Henrik lemondott a mai Zágráb, Körös és Varasd megyék, meg a Muraköz területéről és beleegyezett, hogy Weimar Ulrik és Poppo, Szent-László unokaöcsesei Krajnát és Istriát megtarthassák.

Ezekből nyilvánvaló, hogy a mai Zágráb, Varasd és Körös megyék területe sohase volt valami önálló királyság, hanem a magyar nemzetnek fegyverrel szerzett és békekötéssel biztosított birtoka.

Maguk a XII—XIII. századbéli hivatalos német oklevelek

is elismerik ezt, mert a Gurk és Szutla folyók mentét marchia Ungarica-nak, magyar határszélnek írják.

Maga Szent László nem is adott az így elfoglalt új szerzeménynek semmiféle önkormányzatot. Ő felosztotta azt vármegyékre s ezek épp úgy a magyar királyi udvar közvetlen kormányzása alatt állottak, mint akár Fejér- vagy Heves vármegyék.

Azonban III. Béla 1190-ben Imre fia számára felállítván a horvát-dalmát hercegséget, Zágráb, Varasd és Körösmegyéket is ehhez csatolta. Ez azután így maradt a következő hercegek: II. András, IV. Béla és Kálmán volt orosz király alatt is. Mivel pedig a horvát-dalmát részeket olaszosan Szlavóniának hívták, e Szlavónia név átvonódott a horvát-dalmát hercegséghez csatolt három vármegyére is, sőt 1273-ban, IV. László szerencsétlen kormányzása idején a telhetetlen főurak két részre osztván a volt Szlavóniában alá tartozó területet, a déli részt elnevezték horvát bánságnak, az északi részt pedig szlavon bánságnak. Így jutott külön bán kormányzása alá Szent-László hódítása, így lett belőle a régi 1273—1746-iki Szlavónia, így kezdődött annak külön jogi fejlődése.

De azért e külön jogi fejlődés sohasem fejlődött volna annyira, hogy éppen a régi Szlavónia, Szent-László szerzeménye legyen gyújtópontja a magyar királyságtól való elszakadást követelő vágyaknak, ha nem jő az 1526-iki mohácsi vész. Egész addig nagyon jól tudták, hogy a régi Szlavónia sohase volt önálló királyság, hisz 1496-ban a bővített czimert is csak mint „ducatus“-nak, hercegségnek ajándékozták, egész addig Szlavóniát a legbővebb magyar királyi czimbe se vették fel. Csak midőn Szlavónia Zápolyai Jánost ismerte el magyar királyul, akkor, hogy e területhez való jogát fentartsa, csak akkor iktatta be I. Ferdinánd a többi országok nevei közé Szlavóniát, de ezzel azt sem királyságra nem emelte, sem jogokat biztosító törvényt nem alkotott.

A másik oka annak, hogy a hajdan annyira magyarérezelmű Szlavónia önkormányzattal meg nem elégedve a magyar királyság egysége ellen tört, volt a horvátok bevándorlása. A régi Szlavónia népe tájszólásilag erősen különbözött s jórészt ma is különbözik a horvát néptől. Csakhogy 1526 után a töröktől szorongatott horvát nemesek, katonák elsősorban a régi Szlavóniát lepték el és kiszorították onnan a magyarérezelmű nemeseket, birtokosokat. E horvát származású nemességnek roppantul kapóra jött Lucius János dalmát írónak 1666-ban nyomtatott s Dalmácia történetéről szóló könyve, mert abban megjelent Tamás főesperes műve a horvát nemzetségek meghódolásáról szóló hirdeti függelékkal együtt. Rögtön magukévá tették annak minden

tévedését, különösen azt, mintha a horvát királyság egykoron a Drávaig terjedt volna s ráépítették a magyar királyságtól való elszakadásnak igazolását, majd kikiáltották a történetileg hamis és jogtalan trojedina kraljevina-t (a háromegegy királyságot) és tönkretették Szent-László művét.

De bizzunk a jó Istenben és a történeti igazságok erejében, hogy a sok feledés és félreértés ködén áttör majd az az igazság napja s meglátják horvát-szlavon testvéreink, hogy a magyar nemzet volt e rosszakarójuk azzal, hogy őket a görög és a német császárság hatalmából kiragadta s nekik önkormányzatot adott s azt sem vehetik rossz néven, ha a magyarok nem engedik szétszaggatni Szent-Lászlónak vérük hullásával szerzett művét: az egységes magyar királyságot.

Az Antar-regény.

(Kivonat Heller Bernát vendégnek 1915 nov. 22-iki előadásából.)

Az elbeszélő irodalomban nem közönséges hely illeti meg az Antarról szóló regényt. Terjedelemben a maga 32 kötetével túltesz a Sah-Namehn s vetekszik az indus eposokkal. Anyagában pedig egész irodalmat pótol, egész történelmet képvisel. Pótolja a lovagregényt megelőző epikai fejlődést, képviseli az arabság félévezredes történelmét.

A Muhammed előtti korból nincsen arab név szélesebb körben elterjedt, csengőbb hangzású mint Antaré. Kivált Franciaország csüng hagyományos bámullattal ezen a néven. Öt évvel ezelőtt több francia színpadon, a nagytekintélyű Odéonban is, dráma hősenek mutatták be Antart. Páris bámulta a beduin daliát. Franciaországban újra föllobbant az Antar-cultus. Ez a cultus a XIX. században lángolt, tüzét francia tudósok gyujtották meg s mint rajongó főpapja, Lamartine élesztette.

Keleti útján Lamartine Jeruzsálemben hallja, miként énekelnek arab férfiak szinte magukfeledten Antarról s ekkor ő is zengi dicséretét: Antar a kóbor arabnak fajképe, pásztor, harcos és költő egyben, nemzeti énekeibe befoglalta a sivatag egész képét, epikus mint Homeros, panaszoé mint Jób, szerelmes mint Theokritos, elmélkedő mint Salamon... Antar költeménye (így nevezi Lamartine az Antar-regényt) a kóbor arabnak nemzeti költészete, képzeletének szent könyve... Antar költeménye nincsen mint Homerosé egészében versben... sajátysága, hogy az elbeszélésnek prózai alkotó részei mérhetetlenül fölülhaladják a lyrai töredékeket, a melyek beléjük szövődnek. Lamartine sokszor nézte, mily áhíthatos figyelemmel hallgatják arabjai ezeket

az énekeket. Fájjalja, hogy avatott orientalista nem fordítja le az egész Antart „ez többet érne mint egy utazás, mert mi sem tükrözteti annyira az erkölcsöket mint költemény; ez megifjítaná a mi saját ihletünket azokkal az új színekkel, melyeket Antar a pusztáiból merített; ez mulattatna miként Ariosto, megindítana miként Tasso... Antar érdekesebb mint az Ezeregy éjszaka, mert kevésbé csodaszerű; érdekességét az emberi szívből, hőségének és szerelmesének való vagy valószínű kalandjaiból meríti“. Lamartine szemelvényt is csatol útleírásához, de érzi, hogy fordítása alig sejteti az eredetinek bámulatos szépségét. A mikor pedig Lamartine irodalmi emléket állított az emberiség nagyjainak, már a legelső kötetbe, Homeros, Sokrates, Cicero és Rustem mellé kerül nála Antar.

Lamartine óta az Antar-tisztelet nem enyészett el Franciaországban. Chateaubriand is úgy képzeli a beduint, hogy Antarról énekel. A francia folyóiratok évtizedeken át szemelvényeket adtak közre Antar regényéből; egész kötetekre való gyűjtemények jelentek meg több kiadásban.

De sajtóságos, az egész műnek összefoglaló ismeretéből szerezhető itélethez a francia tudomány nem jutott el. Vitatták azt is, hogy az Antar-regény európai befolyás alatt keletkezett, azt is, hogy az európai lovagi epika, sőt az egész lovagság az Antar-regény behatása alatt fejlődött. De mindedig nem láttak hozzá, hogy az Antar-regény problémáit rendszeresen fölvevessék s hogy azokat a mű történelmi anyagának, irodalmi és folklórisztikus alkotórészeinek elemzésével tisztázzák.

Ezt kísérli meg az a mű, a melyet közzététel végett a Magyar Tudományos Akadémiának betérjeszteni bátorkodom.

Itt s ezúttal a főbb kérdéseket csak pedzhetem, az eredményeket alig is vázolhatom.

*
*
*

A történelmi Antaráról vajmi keveset tudunk. A Muhammed előtti nemzedéknek hőse és költője. Dicső részt vett a lóversenyháborúban, a mely számos éven át dült azért, mert a Fazavatórzs fondorlattal megíhúsította Absz versenyparipájának célhozérését. Maradt Antaratól egy kötetre való költemény, de dívánjának legtüzetesebb kutatója, Ahlwardt, mindössze egy költeményt tart kétségen fölül eredetinek. Ez az egyetlen költemény megőrizte nekünk Antara szerelmesének nevét: Ablának hívják azt a nőt, a kiért regényünkben tíz kötetnek minden ármányát kénytelen Antar leküzdeni, tíz kötet minden vakmerőségét kifejteni, hogy elnyerje s húsz további kötetnek minden erélyét érvényesíteni, hogy megtartsa.

Már Antar atyjának nevéől ingadozik a hagyomány, anyjának Zabibát mondja, egy abessiniai rabnót. Absz törzsét megvédő, megmentő hősiességével kivívta, hogy atya fölvette őt a törzs nemzetségébe s kivívta szeretett Abláját is.

Evvel a régi hagyományyal megtoldva is, a történelmi adatokból korántsem futná egy harminczkét kötetes hőskölte-ményre. De regényünk Antarát, az egyént, az arab nép törekvéseinek megtestesítőjévé, Antarát, a pogányt, az iszlám évszázados küzdelmeinek bajnokává magasztosítja. Tükröződik benne az arab törzseknek végnélküli tusakodása egymás ellen; tükröződik az aethiops hatalom elleni küzdelem; tükröződik az a fönnhatóság, a melyet Muhammed előtti időben Perzsia királyai az arab Irák fölött gyakoroltak, majd az a diadal, melyet az ifjú iszlám a megingott perzsa uralmon kivív; tükröződik benne az a sajátságos történelmi helyzet, mely Arábia zsidóinak a VII. századig jut; tükröződik benne az a siker, a melyet a kereszténység az arabok körében, kivált Syriában elért; tükröződnek benne azok a harczok, melyeket Byzáncz ellen folytatott a perzsa, majd a muszlim Kelet; tükröződik benne az a győzelmes előnyomulás, melyvel az iszlám Európát megremegtette, részben meg is hódította; tükröződnek benne végül azok a világtörténelmi küzdelmek, a melyek legtartósabban állították szembe a muhammedán Keletet a keresztény Nyugattal: a kereszties hadjáratok.

Regényünk betölti földrajzi és történelmi szemkörét Antar tetteivel. Legelőbb törzsében válik ki. Lovagiasságával és hősiességével a nők tiszteletét, a legderekabbak becsülését vívja ki: rabszolgasorból Absz oltalmazójának rangjára emelkedik. Sok száz arab törzsszel jut ellenséges vagy szövetséges viszonyba; legyőzött ellenfeleit nagyrészt barátokul nyeri meg.

A regény ügyesen ejti módját, hogy Antart Arábián túl vigye. Nászhozományul 'aszâfir tevét kell szereznie, már pedig ilyet csak Irákban tenyésztenek. Itt Mundzir király uralkodik mint Khoszru helytartója, de épp vizályban áll a perzsa királlyal. Antar megsegíti Mundzirt Khoszru ellen s így megszerzi az 'aszâfir tevét. Viszont Khoszrunak épp bajvívó hőstre van szüksége a kereszténység lovagja, a byzáneci Batramût ellen. Így kerül kapcsolatba nemcsak a perzsa uralommal, hanem Byzáncz-czal. Damaskusban elébb mint Aretas király ellenségét, utóbb mint szabadítóját látjuk; Aretas halála után mint kiskorú fiának gyámja, Antar éveken át kormányozza Syriát.

Európai seregekkel, úgy görögökkel mint frankokkal, Antarnak már Syriában és Perzsiában akadt dolga. Az által, hogy Syria keresztény uralmát támogatja, egyúttal Byzáncz hatalmát gyarapítja. A császár meghívja. Miközben Antar a káprázatónak

rajzolt Konstantinápolyban a vendége, a frankok hadat indítanak Byzáncz ellen, A császárnak fiával, Herakliussal Antar vezeteli a byzáncki sereget diadalról diadalra, tengeren és frank földön, megteszi a frank királyt Byzáncz hűbéresévé. Spanyolország lázong a byzáncki-antari uralom ellen. Antar hódolatra készíti nemcsak Andaluziát, hanem ennek északafrikai tartományait Marokkótól Egyiptomig, Tuniszban, Barkában, Alexandriában, Nubiában, Afrika belsejéig. Konstantinápolyban a császár felállíttatja Antar lovasszobrát.

Még egy mulasztást kell hősünknek pótolnia: nem volt Rómában. Közvetlenül Antar halála előtt a frank Bohemund a byzáncki uralmat Rómában támadja meg; Antar Konstantinápolyból pusztákon átvágva ott terem Róma előtt, leteríti Bohemundot, fölszabadítja Rómát. *Vedere Roma e poi morire*. Visszatér az Euphrates mellé s meghal Vizr ibn Dsábir nyilatól.

* * *

Regényünknek súlyos erkölcsi nehézséggel kellett megküzdenie: a mű hőse szilaj pogány, a mű közönséges jámbor muszlim. Arany János, nyilván saját eposalkotó tapasztalata jogán, élénken színezi, mily nehéz a cselekvényt bonyolítania oly szerzőnek, a ki más korban él, mint alakjai. De a cselekvénybonyolításnál nehezebb még a költemény erkölcsi irányát megszabni, ha a költő kora elhagyta műve személyeinek eszményét.

A világirodalom nagy eposaiban a hősnek erkölcsi felfogása megegyezik a szerzőével és közönségével. Achilles és Odysseus a késő görög koroknak is egyik tragikus, másik szerencsekísérte eszménye, még Nagy Sándor irigységét is keltő. Vergilius maga századában sem kívánt volna külön római, mint a milyenek ő Aeneas festi. Nagy Károly, Guillaume d'Orange, Roland, Olivier, de még a Nagy Károly ellen lázadó Haimonfiak is mintái a daliás bajnoknak. A mythikus Siegfriedet az epos dicső lovaggá finomította. Kudrun és Parzival a női hűségnek és a lelki küzdelmekben megtisztult leventének eszményét ábrázolják. A Megszabadított Jeruzsálem szerzője még a XVI. században is kereszties hadjáratban szeretett volna részt venni. Zrinyi a költő, hazafiú és vallásos lelkének teljes verőfényével ragyogtatja be Szigetvárnál elesett őseit. Zalán futása is „a jövő reményét a mult dicsőségébe“ játszsza. Arany Eteléje mekkora erkölcsi értékkel egyesíti vitézi jelességét. Toldi a magyar nép erényeinek lesz vonzó példájává, a töredékes hagyomány erőbűvészt Arany nép-hőssé emelte. „S vajjon Toldi, a pórsuhancz, ki lerázza a viszonyok jármát, fölfelé tör, népünk eszményi oldalait tünteti föl, — kérdi Gyulai — nem hangzott-e össze azon kor vágyaival és élmé-

nyeivel, melyben az első rész megjelent?“ Nem szólunk Dantéről, a ki némikép önmagát teszi meg költeménye középpontjává, sem Klopstockról, a ki imádással fordul hőiséhez.

Általában, nem szólva romantikus vagy humoros eposról, az epoea költői saját erkölcsi hitüket sugallják hőseiknek.

Az Antar-regény szerzője vagy szerkesztője ezt nem tehetette: hősenek eszményét az ő kora, az ő közönsége többé nem vallja. Miként Firdúsi, úgy az Antar-regény is némi történelmi eltolással segít magán. Antar az iszlámnak iszlám előtti harczosává, Muhammed-város, Muhammed-hirdető, Muhammed-előkészítő bajnokává lesz. Így azután Antar diadalmas pályája praeformálja az iszlám hódító útját Perzsiában, Syriában, Byzáncz és a keresztény Európa ellen, Spanyolországban és Észak-Afrikában.

Hogy a regény pragmatismusa teljes legyen, kapcsolatba ejti Antart az első kereszteshadjárat két legkiválóbb hőisével, Bohemunddal és Bouilloni Gottfrieddal. Gottfriedot egyenest Antar fiává teszi. Antiokhia és Damaskus ellen hadakozva, Gottfried fölismeri Antar gyermekeiben a maga testvéreit s velük együtt gyászolja és megtorolja Antar halálát.

Itt a mondaalkotás egy fölötte nevezetes eljárásával van dolgunk: a nemzetnek, a vallásnak büszkesége föllázad az ellen, hogy más nemzet fia, más vallás híve lealázta: merész elhatározással a győzött, a hódítót megteszi a magáévá. Így lett Nagy Sándor a perzsa mondában Dárius fiává, Egyiptomban Nectanebo gyermekévé, a Pseudo-Kallisthenes egyik interpolációjában zsidóvá. Így tette meg az egyház legendája Pilatust, Longinust keresztény szentekké, Khoszrát, Szaladint, magát Muhammedet is keresztényekké. Akad viszont oly hagyomány is, mely szerint Roland muszlimként hal meg. Így válik Bouilloni Gottfried is Antar fiává.

* * *

Amolyan ünnepi prophétavárás lebeg az Antar-regény tusáinak vérpárája fölött. A mekkai Haramban az arabok bölcsei megvitatják, hogy beteg a világ: ez keresztet csókol és cingulust ölt, amaz a tűz hatalmát tiszteli; van ki a sphaerák forgása előtt borul le, más meg bálvány, kő előtt hajlong; akad ki Mózeset tiszteli, szombaton munkát nem végez, a tórára, zsoltárra esküszik. Ez a beteg világ várja az orvosát, nyilván Muhammedet. Antar története vezet át a dsáhilijjából az iszlámba. Ádám óta az emberek ítélő, hatalmas, teremtő Istent vallottak, de feléje sóvárogva, igyekezve, sötétbe tévedtek, míg Muhammed meg nem mutatta az igaz utat. Antar már arra vágyott, hogy Muhammedért és Aliért harcolhasson. (Az iszlámot ketté szakasztó

nagy kérdésben: sí'a vagy szunna, regényünk nem vall határozott színt, de árnyalatokban, úgy látszik, a sí'a felé vonzódik.)

A parszi vallást már csak távol idők kódén át látja regényünk. Annál tüzetesebb értesülései vannak a perzsa történelemről és hagyományról. Perzsia a pompát és a szertartást képviseli, szemben az arab erővel és egyszerűséggel. Ismeretesek előtte ennek a szertartásos ünnepiességnak részletei: a fényűzés, a fölvonulás, a pazar dísz, a ktesiphoni palota, a trónterem a lánczon lelógó koronával, az uralom jelképei (trónus, korona, zászló, a szőnyeg), a khoszrúi kertek, a királyi vadászat sólyommal, keresenyvel, gepárddal. Ismeretesek a perzsa méltóságok: a vezír, a móbed, a marzpan, a pehlevan, az ajtónállók. Szerepel a perzsák különleges fegyvere, a buzogány és a vetőhurok. Meglepnek az oly finom adatok mint a király szemeiről, a szaháridsa-ról (= écuyers tranchants, föltaláló apródok). A perzsa történelemnek és a perzsa mondának legfőbb alakjait föllépteti, vagy legalább az ő neveikkel ruhazza föl perzsa személyeit. Perzsa szókat szó be előadásába, sőt egy egész perzsa mondatot is beilleszt. Mondhatni, hogy az iszlámon kívül egy kört sem ismer regényünk oly jól, mint a perzsát.

A zsidóságról keveset tud az Antar-regény, de megőrizte a khajbari zsidóság képének érdekes vonásait s egy messianikus mozgalomnak, sőt az állítólagos messiásnak, Jüsa al-Akbar-nak, a nagy Józsuának emlékét.

Rendkívül emlőző tárgy regényünk viszonyát a kereszténységhez megfigyelni. Ismeri az arabiai keresztényeket, a syriai keresztény arabokat, a byzáncziakat és az európaiakat. Kelet és Nyugat harcainak színtere Syria: Damaskus, Antiókhia, melyek mellett még Aleppo és Circesium szerepel. A harc földi és erkölcsi javakért egyaránt folyik. El kell dőlnie, Khoszru és Kaiszar közül melyik fizessen a másikának adót. Másrészt Khoszru tűzimádásra akarná a római birodalmat téríteni, Kaiszar pedig azt követeli Khoszrutól, rontsa le a tűz templomát, építsen messiás- és cingulusimádó egyházat, fesse zászlaira Jézust-Máriát.

Byzánc nagysága bődítő: a fürge elméjű Sejbûbnak is egy évre volna szüksége, hogy benne eligazodjék. A pompa kápráztató: aranypalota arany-, ezüst-, elefántcsont-trónusokkal, szobrokkal, melyek Jézus-Messiást, Boldogasszony Máriát és a 12 apostolt ábrázolják. Szemünk láttára készül a byzánczi művészet remeke: Antar lovasszobra; két bátyjával mint mellékalkokkal. Regényünk a legnagyobbszerű lovagi tornáját is Byzáncba teszi. A császárt Radsimnak mondja, fia Heraklius Antar segítségével meghódítja a frankok földjét, Spanyolországot és Észak-Afrikát.

A frankokat ismeri regényünk, még pedig világos, hogy a

keresztes hadjáratokról. Föllépnek vitézek a kereszttel a mellükön. A frank király Jeruzsálembe és Siloch forrásához igyekszik, lan-
kadó hadait korholja, hogy őket csak prédavágy és csak a
büntetéstől való rettegés hozta a szentföldre, a görög császárt
pedig azzal vádolja, hogy csak a szerzeteseitől való félelme
indította őt a szent háborúra. Az igazi keresztény hős az atyáért
és fiúért, a hit terjesztéseért harcol.

Földrajzilag regényünk nem bírja Európát elképzelni. Byzán-
czon túl elhagyja a valóság talaját s a képzelet levegőjében lóg.
Úgy látszik, a Kelet neki a szárazföld, az európai Nyugat neki
tengervidéke, Szigetország, oázisok földje, némiképp Meseország
is Bálványvárával, Kristályvárral.

A frank nevek közül kiemelendők Sahrimán király fiai:
Kejladsán vagy Khalandsán király, Mübert (vagy Nübert vagy
Jübert), Szübert, Kübert, végül Bohemund. Ezek közül Bohe-
mund neve biztos. Sahrimánban, ily előkelő dynastia fejében,
merjük-e Charlamagne-t sejtteni? Kétséges. Nübert, Szübert.
Kübert nevéhez hozzájárul még a „tengeri“ (európai) Sübert.
Ime oly névcsoporttal van dolgunk, mely egészében — bert-re
végződik. Valóban alig van végződés, mely a középkori francia
nevekben gyakrabban akadna. (Dagobert, Engelbert, Foubert,
Gerbert, Gombert, Herbert, Isambert, Jobert, Lambert, Aubert,
Robert, Tibert.) Bohemund atyja is Guiscard Róbert. Kübert fiának
tekinti magát, valóságban Antarnak gyermeke: Dsaufarán, Dsû-
farán. E mögött Bouilloni Gottfried középkori francia neve rejlik:
Jofroi, Jefroi, Geffroi.

Az európai viszonyokról regényünk keveset tud, de cso-
dálja az európai művészetet s túlozva rajzolja a frank nők tár-
sadalmi szabadságát.

A keresztény vallást nem ugyan az egyház irodalmából
vagy történelméből, de felöltő megnyilatkozásaiából ismeri. Szembe-
szökő tévedés nem akad sok: azt hiszi, hogy a keresztény vallás
tiltja a húseledelt; a kereszt mellett a legnagyobb tiszteletben
a cingulust részesítteti. A keresztény vallás külsőségei közül leg-
inkább a kereszt, a papi vagy szerzetesi öltözet, a harangszó, a
keresztvetés, a keresztvíz ragadta meg figyelmét. Tud a gyónásról,
a halotti szentségek fölvételéről. A keresztény naptárból karácsony
ünnepe és virágvasárnapot említi.

Regényünk leírja a papság nagy jelentőségét az egyházban:
a frankoknál a papok az elsők, Spanyolországban az uralmat
szerzetesek, papok gyakorolják, ők végzik a politikai levelezést
is. A papok egyúttal az egyház művészei. Úgy látszik a clerusnak
arról a hatalmáról is értesült a regény, hogy az egyház közös-
ségéből kizárhatja az ellenszegülőket. Megtaláljuk benne azt az

adatot is, hogy a kánonjog tiltja unokatestvérek házasságát. Egy búcsúhelyről is nyerünk részletes leírást.

A regénybeli keresztények Jézusra, Máriára, az apostolokra, Keresztelő Szent Jánosra, Szent Lukácsra, Szent Simonra, a 7 ígére, a 70 zsoltárra, a nagy egyházra, a cingulusra esküsznek.

A polémia a kereszténység ellen nagyrészt mértéktartó. Csak egy Boccaccio-ízű elbeszélés támadja erősebben az apáczai és szerzetesi életet s itt-ott szólal meg bántóbb gúny. Mikor Aretas syr király Antart a keresztény hitnek akarja megnyerni, hősünk azzal hártja el a térítést, hogy ő nem vall oly hitet, melynek külső és belső mivoltát nem érti. De gyakran szövetkezik keresztényekkel, oltalmazza a kereszténységet.

Regényünk gyakran méltányolja a kereszténységet és híveit. Úgy méltányosság mint tájékozottság dolgában messze fölötte áll pl. a Chansons de Geste-nek az iszlámról alkotott ítélete fölött. A középkori epika az iszlámot a legtarkább bálványimádásnak, Jupiter, Apollo, Cahu, Malquedant, Tervagant cultusának bélyegzi. A részeg Muhammedot megették a disznók, azért nem szabad a muszlimoknak sem bort inniök sem disznóhúst enniök. Viszont az Antar-regény oly bámulattal viseltetik a keresztiesek iránt, hogy legkiválóbbjukat, Gottfriedot, megteszi arabnak, Antar fiának.

Közvetlen irodalmi átvételre regényünk kevés helye vall. Akad néhány perzsa eredetű hagyomány: a boldog és boldogtalan nap Irákban, Khoszru igazságszolgáltató csengője (Der Kaiser und die Schlange-typus). Egy-két adat nyilván egy Afrikáról szóló földrajzi vagy néprajzi műből került regényünkbe. A byzáncai chrysotriklinium egy csodája, mesterséges madarak éneke regényünkben ismételtelen szerepel. Arany ezt a csodát Etele udvarába teszi át:

Míndez csuda művel remeken alkotva,
Véső hegye által virágzik a holt fa,
Hajt levelet, lombot, de nem úgy mint hajdan,
Idegen sok színre van festve olajban.

Vérpiros a zöldje, arany a virága,
Sziszegő sárkánynya fonódik az ága.
Zöld madarak közte hallgatva megülnek,
Madárszavú csengők a helyett csendülnek.

(Buda halála, X., 73. 79.)

Népies hiedelmek és szokások is behatoltak az eléggé reflectáló Antar-regénybe. Szörnyek, csoda lények, sárkányok csak későn toldott kötetekben lépnek föl a műben. Ellenben jelképes beszédre, kijátszott esküre, boszorkánykonyhára regényünk nagyon jellegzetes példákat ad.

Regényünk 32 kötetébe természetesen sok epikai közhely szövődik pld. a hős termetéről, erejéről. Számos párhuzam akad Demirhám ethopoeájához :

Mert ez gyökeréből nagy tölgyfát kirántott;
Ököllel agyonvert egy nagy elefántot.

(Szigeti veszedelem, I. 83.)

Gyakori a csodás hőstett, az oroszlánölés. Előfordul a harcznak oly módja, mint Toldi farkasviadala, hogy a hős egyik ellenfelével sujtja a másikat, néha ezt még erősíti a Kinizsi-Kadosa-motívum a kétkézrevívással. Gyakori a hosszú élet (melyet Arany is, Firdúszira hivatkozva, az epikus költő szabadságaképp vesz igénybe Nagy Lajos részére), az álom és látomás (Arany fölveszi az epikai közhelyek sorába), a harezoló nő. A nőharczsról regényünk sem osztja Wesselényi kifakadását :

Hős asszony! asszonyhős! neme kinövése,
A csodás természet méla tévedése.

(Arany, Murány ostroma I, 91).

Előfordul a Hildebrand-Hadubrand-motívum (atyá harca a fiával) a Kudrun-motívum, a Parzival-motívum, (Dümmling), a hős nagylelkűségével visszaélő álnok ellenfél (Toldi és a cseh).

Némely egyezés valóban meglepő. Az egyik arab hős kardját, mint Roland, nehogy ellenség kezére kerüljön, sziklához csapja : a szikla hasad szét. Antar halála után lova a pusztának száguld, többé nem látjuk, mint Renaud de Montauban lova, mely az Ardennek erdejébe menekült. De szinte bámulatos párhuzamot tüntet föl Antar és Raba ibn Mukaddam viadala egyrészt Roland és Olivier párbajával. Viaskodnak, az egyik ellenfél lefegyverzi a másikat, új kardot ajánl föl neki, kibékülnek, barátságra és sógorságra lépnek.

Az egyes párhuzamokat széles összehasonlító alapon vizsgálva arra az eredményre jutottam, hogy nem áll fönn irodalmi kölcsönhatás az Antar-regény és az európai epika közt. Az egyezések a Chansons de Geste-nek és az Antar-regénynek rokon gondolkodásából, a mindkettőt eltöltő lovagi szellemből erednek.

A Szírat Antar joggal lovagregénynek ismeretes. Az európai irodalomhoz és történelemhez való viszonyát is a lovagiasságról való felfogása alapján akarták eldönteni. Antar díszneve: a lovagok atyja, lovagok lovagja. Nem mind lovag, ki lóra száll, — hirdeti ő maga. A lovag első erénye a vitézség, de a lovagi jellemhez hozzátartozik még a nemesség, nagylelkűség ; a becsület és hűség ; bőkezűség és vendéglátás ; özvegyekről, árvákról, éhezőkről való gondoskodás. Antar maga mindenkor kész a szoron-

gatottak oltalmára; zsákmányát özvegyeknek, árváknak szegényeknek osztogatja; lakodalmon, halottas toron özvegyet-árvát etet.

A lovagi vonások közül, mint az európai középkorban, a nőtisztelet ragyog legfényesebben. Szerelem és hősiesség egybeforr; lándzsája nyitja meg Antarnak a nők szívét:

Nur der verdient die Gunst der Frauen,
Der kräftig sie zu schützen weiss.

(Goethe, Faust, II. Teil, III. Akt).

Viszont Abla iránti szerelme ébresztett benne ékes szót, költői lelket, harczy bátorságot. Viadalában Abla a jelszó, a melylyel győz. Sőt a nő valóságos cultus tárgya lesz. Antar Ablára, Abla szemére esküszik. Antar azt vallja, hogy őt Allah a nők védelmére rendelte. Kiirtja a fajtalan nőrablókat (regényünkben a rablólovag typusát nőrablók képviselik), kiszabadítja a veszedelembé került nőket, híres a fogoly nők iránti erkölcsi önmegtartóztatásáról. Málík királyfi, Antar első barátja, kifakad a nők méltánytalan társadalmi helyzete ellen: vajjon a nő csak méztartó edény-e, a melyből kiszedjük a mézet s azután eldobjuk az edényt? Lovagi pályáját Antar egy szegény özvegy és egy öreg nő megoltalmazásával kezdi, s mint nővédő válik meg az étlettől: haldokolva, sőt holtan is elriasztja az Ablára támadókat.

Antar, mint rabszolgának született feketebőrű hős, a demokrata lovagiasságot hirdeti, a mi másnak a származása, az neki a szilárdsága, ereje, kiválósága, erkölce; a mi másnak az atyja, nagyatyja, nemes őse, az neki, kardja, lándzsája, paripája. A francia epikában is megszólal ez a fölfogás: Rainouard (Rennewart) kifakad: Mit gáncsolsz, hogy foszlányos a ruhám, hogy fejem fekete és borzas? A szív nincs prémbe burkolva, a kebelben dobog, a hová lsten plántálta.

A lovagiasság összeforr a költészettel is. Gaston Paris a Chanson de Geste hőseit úgy jellemzi, hogy miközben dárdájuk zúg, kardjuk sivit, ők már azt hallják, a mit majd róluk énekelnek, a dicsőítő vagy gúnyoló dalt. Arany János is hasonló állapotot fest: „a nép, mely énekelt, a nép, mely azt hallgatta, egyazonos volt a cselekvő, a hódító, a harczoló nemzettel“. (Naiv eposunk). Az Antar-regényben a kapcsolat annál szorosabb, mivel már a történeti Antara is valóban mint hős és mint költő vált ki.

Egyébként az Antar-regényben a hősöknek általában költőknek is kell lenniök, mert összecsapás előtt szinte kötelező a hidsá, a gúnyoló, kihívó, daczoló dal. „Szavakkal objurgatio a harcz előtt“, — így nevezi Arany ezt az eljárást, a melyet a bibliában, Homerosnál, Shakespearenél, a román és germán irodalomban érdekes követni. A Szigeti Veszedelem gazdag ilyenmű hidsá-ban, melynek alapmotivuma:

De étke léssz ebeknek és az hollóknak.

(Szigeti Veszedelem III., 106).

Deli Vid meg is sokallja, egészen mint Antar is, a szócsatát:

De nem disportálni én teveled jüttem,
Hanem hadd váljék meg, mit tudunk mi ketten.

(XI., 63).

És vajjon mi egyéb szellemes hidsá-nál a baráti kámzsában viaskodó vén Toldi szóváltása a taljással:

„Vég pap, mit keressz itt? meguntad életed?“
„Olasz! neked hoztam utolsó kenetet.“

(Toldi Estéje III., 32).

De nincs irodalom, harci gúnydalban gazdagabb mint az arab, s nincs arab mű gazdagabb mint az Antar regény.

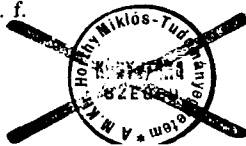
Antar önjellemzésében nemcsak a nők-gyermekek védőjének, hanem költők tisztelőjének is vallja magát. A költők iránt pazar bőkezűség nyilvánul az Antar-regényben. Ez általános arab sajátság. Muratori lehetőnek mondja, hogy az olaszok és francziák számos más szokással együtt az araboktól azt is átvették, hogy a hegedősöket és mutatványosokat pazarul megajándékozták.

Az Antar-regény lovagi intézményeket is tükröztet: apród-ságot, apródnevelést, lovagi tornát, vívást éltelen fegyverrel, dárda-vetést gyűrűkbe. Lovagi tornát találni a perzsa és az ind eposban is, de az Antar-regény sokkal közelebb áll gondolkodásával és intézményeivel az európai lovagiasághoz. Azért történt, hogy az Antar-regényt az európai lovagregényből, viszont az egész európai lovagi társadalmat az Antar-regényből eredeztették.

Regényünk szeret önmagáról és keletkezéséről nyilatkozni. De ezek a nyilatkozatok mind azt akarják elhitetni, hogy a regény merőben a történelmi valóságot tükrözteti, hogy hagyományát Antartól és a mű egyéb szereplőitől szerezte. Ez a kútfőkoholás általános sajátsága az epikának. A Sah-Nameh sűrűn hivatkozik dihkánra, régi nemesre, a Chansons de Geste pedig okiratokkal, Saint-Denis-beli krónikákkal szeretik előadásuk hitelét emelni. Az Antar-regény valóságos rendszert alkot ebből a kútfőkoholásból s így költött nagy tekintélyek mögé rejti a mű igazi szerzőit. Az Antar-regény szerzőjét épp oly kevéssé ismerjük mint a Nibelungen-énekét vagy a Roland-dalét.

Hol keletkezett a regény? A kereszténységről való ismeretei Syriára, tüzetes értesülése perzsa hagyományokról, perzsa nyelvismerete és sífita hajlandósága Irákra utalnak.

Mikor keletkezett? A regény nem ismeri Európát s jól ismeri a keresztényeket, nyilván Ázsiában ismerte meg őket a

keresztes - hadjáratokon. Melyiken? Antar legyőzi Bohemundot, viszont Bouilloni Gottfriedről kiderül, hogy Antar fia. Bohemund és Gottfried föllépte a XI. és XII. század mesgyéjére visz. A regény keletkezését ezért a XII. századra tehetjük: a keresztes-hadak és lovagi intézmények már tükröződhetnek benne, Gottfried dicsősége ekkor betölti a Keletet, Bohemund hiruve pedig még nem homályosult el. A regény szerkesztése tehát előbb mint a XII. században nem állapodott meg. Megindulnia pedig olyankor kellett, a mikor a történelmi Antar emléke még élt, föltehetőleg a VII. században. E szerint egy fél évezred juthatott az Antar-regénynek a kifejlésére.

Hogyan keletkezett? Századok folyamán réteg rétegre rakódott. Eredeti alkotó része megérdemelte a címet: Antar és Ablá. Antar Abláért küzd, Ablát kiküzdí magának. Ifjú szerelmének első dala Ablának szól, megtörő szemének utolsó pillantása Ablára esik, haldokolva, holtan is megoltalmazza. Ennek az eredeti Antar-regénynek a körvonalait philológiai valószínűséggel meg lehet húzni Antarnak hatyúéneke nyomán, a melyben a haldokló bajnok szemlét tart azokon az arab törzseken és azokon a nem arab népeken, a melyeket legyőzött. Az arab törzsek mellett még csak a ghasszanidákon és a perzsákon kivivott diadalára tekint vissza. Byzáncz, a frank birodalom, Spanyolország, Fez, Tunisz, Barka, Egyptom, az itáliai Róma, sem Aethiopia a Szudánnal nem kerül Antar pályájának térképére. Búcsúénekében fiairól sem szól Antar.

Ennek az eredeti Antar-hagyománynak kibővítésére a következő erők hatottak közre:

1. Az iszlámizáló irányzat, a mely talán még ma is érvényesül a regény előadásánál.

2. Az ismétlésre való hajlandóság. Egyes régebbi elbeszélések sikere másolásra, módosításra, rendszerint túlhajtásra csábított.

3. A „genealogiai monomania“: Antarnak őseket kerestek a szudáni királyoknak és a habesi négusnak családjában, utódokat, folytatókat és megtorlókat a sorra föllépő fiaiban.

4. A keresztes hadjáratok, melyek közrehatva a genealogiai hajlandósággal, Antart megtették Gottfried (és tán Balduin) atyjává, a hidsági beduint világtörténelmi alakká.

Az Antar-regényt nemcsak történelmi viszonyok tükrének, nemcsak kulturhistóriai emléknek, hanem költői műnek is kell tekintenünk. Jellemalkotásaival, cselekvényfejtésével, előadásával az aesthetikai vizsgálatot is megérdemli és megállja.

Személyei néha művészi jellemekké rajzolódnak pl. Hârith és Lubna történetében a férfiú, a ki a szeretett leány becsületét többre tartja a maga szerelmi vágyánál, a nő, a ki utána hal szeretettjének. Ilyen Dsejdâ, a harcra nevelt leány, a ki a

hősnőnek nagyságát a szerető leány érzékenységgel, a gyöngéd feleség hűségével művészi képpé egyesíti. Ilyen Hâtim Tejj, a bőkezű, a vendéglátó, az önfeláldozó, a ki magát rabszolgául eladatja, hogy vendégeiről gondoskodjék. Módföltött szép Rabi'a ibn Mukaddam, a nagylelkű, a ki legyőzött támadóinak megbocsát, az odaadóan hű, a ki Antar nagylelkűségét nemes barátsággal hálálja meg, a lovag, a ki haldokolva is megvédi a nőt, családot.

Ámde az ily epizódikus alakoknál jóval több műgondot követeltek és nyertek azok a személyek, kik a regény számos oldala felől kapnak bele a cselekvénybe: Antar, Abla, a kiben megvalósul, hogy férfiú sorsa a nő, családjuk, Antar barátai és ellenségei. Legpazarabb leleményét, legáradóbb humorát regényünk Sejbûbra fordította, a regény Odysseusára, a ki nem fogy ki a furfangból, az alakoskodásból; az elkötött lovat a saját gazdájának képes eladni, a nőt alvó vagy akár éber férje öléből kilopni. Vádolták az Antar-regényt, hogy hősenek ellenségét melodramai intrikussá torzítja; a vád nem jogtalan, de viszont a regény bizonyosságát adja árnyékoló művészetének is, a mikor még Antar gyilkosának jellemébe is műgonddal, szinte szeretettel mélyed bele.

Az Antar-regény cselekvénye bámulatosan változatos; a mikor pedig egyes elemeit összevetjük forrásukkal, nyilvánvalóvá lesz, hogy czéltudóan művészi is.

Az Antar-regény előadása bő áradatban hömpölyög; nyelvi készsége kifogyhatatlan. Rimes prózáját Lamartine még költőibbnek találja, mint verseinek százait. Ezek közt akad szerelmi dal, harci ének, gyászoló elegia. Csatadalainak szilaj ereje néha Petőfire, Bertrand de Born-ra emlékeztet, pl.: Oh Istenem, ne engedj meghalnom sirató nők közepette, hanem megölt testem fölött röpködjék a ragadozó madár s a csatatér hollói iganak sebeimből, a puszta vadjai harapjanak belőlem a sivatagban.

Szemléltető és élénkítő stiluselemekkel pazarul él a regény, kivált hasonlatokkal, metaphorákkal, hyperbolákkal és paraphrasissokkal. A több száz közül csak néhány példa a magyar megfelelőjével. Deli Vid és Demirham összecsap

Mint tengeren gálya ha kettő öszvedül.

(Szigeti veszedelem, XIV, 105.)

Regényünkben is két viaskodó összecsap mint két hajó, fölöttük fölszáll a por, mint tengeren a köd. A regény a szűk edényből kiszökő vízsugarat ismételten fölhasználja az erős és gyorsaság képéül, — az öreg Toldi is

Erővel nyomá ki utolsó szavait; —

Mint, ha szűk edényből öntenek valamit.

(Toldi Estéje, IV, 10.)

A kik egymáson csüngenek, azok az Antar-regényben oly nehezen válnak el egymástól, mint a test a lélektől. Hasonlóan olvassuk Kármánnál: Mint a test a lélektől, úgy esik megválnom a kisasszonytól (Fanni hagyományai XXVII). Antar panaszkodik: májam (szívem) a válástól megszakad, szemem a bú vizébe fül, szemem könnye nem oltja májam búját. Mintha Petőfit hallanók:

S kinja lángi el nem aluvának
Jég gyöngyétől szeme harmatának. (Távolból.)

Victor Hugónak Gaston Paris bámulta képe, hogy az ellenség torka lesz a hős kardjának hüvelye, az Antar-regényben mint a Sah Namehban több változatban ismétlődik.

Az Antar-regény stílusának keleti mivolta erősen nyilatkozik meg hyberboláiban, túlzó fenyegetődzésekben és fogadkozásokban, a melyek leginkább a csillagokat, a sphaerákat keresik.

Mért a vágy a lázas agyban
Szállni csillagok fölé? (Petőfi, Halálvágy.)

Hatásosak az Antar-regény paraphrasisai: a pusztulást szereti a pusztában tanyázó vadak, bagoly, holló, róka fősorolásával jellemezni, mint Az ó torony-ról:

Rajta pihen a féllábú gólya,
Vércse, bagoly örökös lakója. (Arany, Az ó torony.)

A Daliás Időkben is fölhangzik a panasz, hogy Visegrád királyi termeiben

Most a róka bujkál, ássa kicsiny vermét.

Még költőibben szokta körülírni a mindenséget (Typus: Téged dicsőít a Zenith és Nadir), vagy az örökkévalóságot (Typus: Iuranics és Radivoj neve élni fog)

Míg az nap meg nem áll.
(Szigeti veszedelem, IX. 78.)

Az Antar-regény humora legdúsabban Sejbűb-nál nyilatkozik meg. Azonkívül néhány komikus alakban, a kik a fukarságot és a gyávaságot testesítik meg. Így a komikumban is negative megszólal regényünk eszménye: a nemes bőkezűség és a bajnoki vitézség.

Culturtörténetileg az Antar-regény a pogány arab lovagvilágnak, egy önmagában rendkívüli fejlődésnek, eredeti művelődésnek adja, ha nem is okiratszerű emlékét, de jellegzetes, szemléltető, hatalmas rajzát.

Irodalmi és folkloristikus összevetésre nagyon bő anyagot ad. Közvetlen irodalmi kölcsönhatást az Antar-regény és az

európai lovagi epika közt részletes vizsgálódásunk nem talált, de igenis erős történelmi hatását a kereszteshadjáratoknak.

Az összehasonlító irodalmi kutatás az Antar-regényben a párhuzamos fejlődésnek rendkívül nevezetes példáját nyeri. Három fejlődési fokozat különböztethető meg annál az epikánál, a mely, mint a francia, keletkezésétől a bomlásáig kísérhető: 1. Kisebb epikai dal. 2. Az egységes hősköltemény. 3. A lovagregény. A Szírat Antar a fejlődési fokozatok utolsóját mutatja föl a hanyatló epika tüneteivel, mint a milyenek: ismétlés, kiegészítés, toldás, túlkiáltás s ezzel kapcsolatban rengeteg terjedelem. De azért összehasonlíthatlanul nagyobb a jelentősége mint a francia lovagregénynek. Először is azért, mert a közbeneső fokozatnak, az epopeának arab megfelelőjét nem bírjuk. Másodszor pedig, mert gazdag gyűjteményét őrizte meg az első fejlődési fokozatbeli epikai daloknak és rövidebb elbeszéléseknek.

Arab epos híján az Antar-regény hivatva van nekünk az arab elbeszélő költészet alakulásának fokozatait részben közvetíteni, részben pótolni. Irodalmi belső értéke is túlemeli a hanyatló műfaj színvonalán. Ki nem merülő képzeteknek ragyogó színeivel, el nem lankadó bonyolításnak, cselekvényfejtésnek bámulatos változatosságával, pazar költői előadás stílusbeli ügyességével megfesti nekünk egy vonzó kornak sokoldalú, szemléltető képét.

Folyóiratok szemléje.

1. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY 1915. évi IX—X. (novemberi—decemberi) füzetének élén Huszti József *Horatius Carm. III. 2.* czímen Horatius nevezett költeményét magyarázza. Az óda, mint Mommsen utalt rá, az állandó hadseregére s az állandó hivatalnoki karra czélez; ez egyiknek a ,virtus'-t, a másíknak a ,fidele silentium'-ot köti lelkére a költő. A költeményt beállítván a kor történetébe, Huszti Corssennal szemben kimutatja, hogy itt föltétlenül az állandó katonaságra történik czélzás, s módosítandónak tartja Kiessling fölfogását, amennyiben az első sorban olvasható ,repulsa' szó nem választásokon szenvedett bukásnak, hanem harcztéri vereségnek értelmezendő; a ,fidele silentium' pedig Gallus ismeretes botrányával hozható kapcsolatba. — Wagner József *A Wagner-operák magyar fordításairól* értekezvén a ,Walkür', ,Siegfried', ,Istenek alkonya', ,Tristan és Isolde' és ,Parsifal' fordításainak főleg a hűség s a zenei követelményeinek szempontjából való beható bírálata után röviden összefoglalja értekezése eredményeit. — Benigny Gyula *A görög-θη-aoristos eredetéhez* című dolgozatában arra az eredményre jut, hogy Collitz véleményével szemben Wackernagelnek nézete a helyes, a mely szerint e passiv aoristos az aorist. med. 2. személyű ragjából

fejlődött ki. — Fogarasi Béla *Az irodalomtörténet filozófiai problémái*-ről értekezvén az irodalomtörténet tárgyát a műalkotás és a benne kifejezésre jutó világnézet kapcsolatának tanulmányozásában jelöli meg, az irodalomtörténeti értékítéletről megállapítja, hogy ez nem azonos sem az esztétikai abszolút értékeléssel, sem a jelenben élő irodalmi kritikával, hanem a történeti értékelés szempontja biztosítja jogosultságát. Kiemelvén az irodalom continuitásának jelentőségét, a Taine-féle milieu-elméletet bírálja, mely nem egyéb, mint szellemi jelenségeknek a politikai, társadalmi, földrajzi jelenségek alá való rendelése, azonban figyelemre méltó benne a szellemi élet és a kulturális élet különálló termékei párhuzamos áttekintésének elve. Az irodalomtörténetben az okság kategóriájának igazi formája a hatás, melynek kutatása kiterjeszkedik úgy a tárgyi, mint a stílusbeli hatásra. A hatások és kölcsönhatások vizsgálata, meghaladván az egyes művek, írók, irányok viszonyát, eljuttat a nemzetek irodalmának egymásra hatásához, az összehasonlító irodalomtörténet termékeny módszereihez. — Lajti István *A satyr-dráma eredete* című értekezésének befejező közleményében kimutatja, hogy az argolisi népies játékot Pratinas irodalmi formában az athéni színpadra vitte. A satyr-kar itt az attikai satyr maszkiájában lép fel. Végül azt vizsgálja, hogy a már kialakult satyrdrámában miféle elemei maradtak meg a peloponnesusi parasztcultusnak, s hogy mennyiben maradt idegen a tragédiától. A kettőt a dór paraszt-szellem választja el. — *A Hazai Irodalom* rovatának vezető helyén Heinrich Gusztáv Koszó Jánosnak *Fessler J. A. élete és szépirodalmi működése* című dolgozatát ismerteti, mely nem ad ugyan sem egységes, sem teljes képet Fessler szépirodalmi működéséről, de megjegyzései helyesek s az életrajz alapos, Fessler belső életének tárgyalása pedig beható és helyes. — *A Manu törvényeinek (Mánava Dharmasāstra)* Büchler Páltól való fordítása, mint Schmidt József megállapítja, komoly és érdemes munka, a Bochkor Mihálytól való bevezetés is minden tekintetben kielégítő, csak a buddhizmus és brahmamizmus jelentőségének méltatása nem egészen helytálló. — *A Lában* Antaltól sajtó alá rendezett *Pulszky Ferencz kisebb dolgozatai* című művet, mely az Akadémia kiadásában jelent meg, Váczy János bírálja. A Marczali Henrik-től való bevezetésben kifogásolja, hogy nem próbálta megállapítani a dolgozatok irodalmi becsét, a szerkesztő munkájában pedig hibáztatja, hogy minden vezérlő szempont nélkül, csak találmásra szedte össze a cikkeket. Ezután röviden ismerteti Pulszky cikkeinek jelentőségét. — *Czeker Marianne* a *Walter Pater: Görög irodalmi tanulmányok* című műnek Kőszegi Lászlótól való fordítását, mely az Akadémia kiadásában jelent meg, a Patert fordító irodalom egyik legsikerültebb termékének itéli. — Bruckner Győzőnek *A szeptesi szász nép* című könyve, mely a 'Nemzetiségi Ismertető Könyvtár' II. kötetének második részét alkotja, Gréb Gyula véleménye szerint, mint tudomá-

nyos tájékoztató, megbízható, mint olvasmány pedig könnyed előadású, érdekes. — Scheffel J. Viktor *Ekkehard* című regényének Antal Gézától való fordítása, mint Berde Mária megállapítja, gonddal és szeretettel, de nem sok sajátossággal készült. — A *Külföldi Irodalom* rovatának élén L á n g N á n d o r számol be René Dussaudnak *Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la Mère Égée* című nagy művéről, melynek legfőbb érdeme, hogy a krétai emlékesoportot az aegaei egyéb emlékeivel szoros kapcsolathozza és a képhe beilleszti a szigetek s a görög szárazföld legújabbban föltárt prae-historikus leleteit. — Ottó Crusiusnak *Mannhaftigkeit und Bürgersinn* című anthológiáját Geréb József ismerteti. Az európai kultúr-öntudatot megteremtő görög gondolat történeti kifejlődésében 12 szakaszra csoportosítva mutatja be Crusius a szemelvényeit, a férfias és polgári érzület ez anthológiáját. — Ferdinand Brunot *Histoire de la langue française des origines à 1900* című művének IV. kötetét — Birkás Géza szerint — az áttekinthetőség és élvezetes előadás jellemi. — Trostler József Rudolf Haymnak *Die Roman-tische Schule* (Dritte Auflage) című művéről ad számot. — A Berthold Litzmanntól szerkesztett *Theatergeschichtliche Forschungen* 26—28. számának (W. Bamberg: „Die Verwendung des Monologs in Goethes Dramen”, H. Richter. „Schauspielercharakteristiken” és W. Hochgreve: „Die Technik der Aktschlüsse im deutschen Drama”) anyagát Kádár Jolán ismerteti. — Ernst Samter *Die Religion der Griechen* című műve, mint Lajti István megállapítja, világos képet ad tárgyáról. — A *Programm-Értekezések* során Mittler Ferencnek *Lessing és Aristoteles* című dolgozatát Heinrich Gusztáv bírálja (töredékes és homályos); Barla-Szabó Titusznak *A Halotti Beszéd a román philologia világitásában* című dolgozatáról Melich János ad számot (teljesen elhibázott munka); Hetcou Györgynek *Columna lui Traian* című munkája, Finály Gábor szerint, tudományos igények nélkül való; Gyomlay László *Homeros mondatszerkesztéséről iskolai olvastatás szempontjából* című értekezésének, mint Geréb József megállapítja, hiányai mellett is megvan az érdeme, hogy a tények megállapításában pontos, magyarázatai világosak; Szilárd Leó *Szent László a régi magyar irodalomban* című dolgozatát Alszeghy Zsolt a tanulókra nézve hasznos munkának tartja, bár tudományos jelentősége nincsen; Gálos Rezső szerint Weiner Róbertnek *A Schiller-Goethe-féle xenion-harcz és egy állítólagos pesti paródia* című értekezése világosan van megírva, de borzasztó sajtóhibái nagy gondatlanságra vallanak; Helle Ferenc Hugó *Arany János Bolond Istókja* című dolgozatáról Király György megállapítja, hogy aesthetikai és pszichologiai elemzései eléggé sikerültek, ugyanő Bodor Aladár *Eötvös* és Kardeván Károly *Eötvös és Madách* című tanulmányát érdemes munkáknak itéli; ez a véleménye Thienemann Tivadarnak Trostler József dolgozatáról: *Magyar elemek a XVII.*

század német irodalmában; Trócsányi Zoltán szerint Illés Istvánnak *Fejezetek Arany János mondattanából* című dolgozata nem értéktelen munka, Pesti Balázs *Tinódi-magyarázat* című szó-értelmezései pedig elfogadhatók; Pápay Gézának *Ibsen az iskolában* című munkája Weber Arthur szerint élénk és közvetlen előadásával hat; végül Bleyer Jakab elismeréssel mutat rá Thienemann *A szentgalleni Margit-legenda* című értekezésének mintaszerű tárgyiaságára és előadásának ritka tudományos tömörségére. — A *Vegyesek* között Bayer József az Othello- és Desdemona-motívumok sajátos alkalmazására mutat rá Kazinczy Gábornak *A dal leánya'* című novellájában. — Ferenczi Zoltán, Vitéz Kádár István éneké't adja ki egy 1671.-i másolatból, mely a költemény legkorábbi szövege. — Csermely Sándor két görög magánlevelet ismertet, melyeket W. Schubart tett közzé; a levelek (Traianus korából, ill. a IV. vagy V. századból) nem tartalmuk, hanem formájuk miatt érdekesek. — *Zolnai Béla* Chateaubriand *'Atala'* című drámájának Bozóky Istvántól való fordítását és Bonyhádi Perczell Imrének a francia dráma nyomán írt *'Atala'* című darabját ismerteti. — Maróti Károly az *'Ember tragédiája'* egy helyéhez (3861. sor) fűz kommentárt, Byron, közvetve pedig Plutarchus hatására mutatván rá. — György Lajos Czövek István, Báthori István *regényes története'* című regényéről kimutatja, hogy Zschokke hasonló című regényének fordítása, Ajtay Sándor, *'Tanitva mulatató . . . Anekdoták'* és *'Erkölcsmesítő . . . történetek'* című elbeszéléseiről pedig megállapítja, hogy A. G. Meiszner, *'Skizzen'* című gyűjteménye 26 daradjának fordításai. — Gulyás József szerint Ányos Pál, *'Egy hív szívnek keserve kedvese sirjánál'* című költeményének tárgyát, *'Szigwart'*-ből vette. — Pitroff Pál rámutat arra, hogy Háy János alakja már megtalálta irodalmi feldolgozását (*'Egy obsitos katonának Éneke'*, 1803) Garay Obsitosa előtt is; Petőfire azonban Garay feldolgozása hatott. — Gorzó Gellért Tompa Mihály, *'Temetés'* című költeményén Goethe, *'Erlkönig'*-jének, *'Az öreg szolgáló'*-n pedig Uhland *'Das Glück von Edenhall'*-jének hatását állapítja meg. — Kereszty István Wágner Józsefnek *'A Wagner-operák magyar fordításairól'* című dolgozatához fűz megjegyzést. — Az *Új könyvek* és *Beküldött könyvek* között szintén olvashatunk a modern philologia körébe vágó művekről ismertetések. — A füzetet az Akadémiának a *'Magyar Írók'* tárgyában való fölhívása fejezi be.

Beérkezett pályaművek.

A meghosszabbított határidőig, 1915 december 31-ig a következő pályaművek érkeztek a főtítkári hivatalhoz. (A jeligék zárjelben.)

I. Teleki-pályázat. (Szomorújátékok): 1. *Ledőlt kolosszus.* Szomorújáték 5 felvonásban. (Visszatérő idők.) — 2. *Gyulai Pál.* Szomorújáték 3 felvonásban. (A régi csapáson.) — 3. *A magdalai Miriám.* Bibliai dráma Krisztus urunk idejéből 5 felvonásban. (A magdalai Miriám.) — 4. *A két anya.* Színmű 4 felvonásban. (A két anya.) — 5. *A megpróbáltatás.* Társadalmi színmű 3 felvonásban. (A megpróbáltatás.) — 6. *A fegyverkovács.* Népszínmű dalokkal 4 felvonásban. (A fegyverkovács.) — 7. *Gülnáré.* Verses szomorújáték 3 felvonásban. (Emlékezzünk régiekről.) — 8. *Morfín.* Szomorújáték 6 szímben. (Mely kancsalúl festett egekbe néz.) — 9. *Laczkovits János.* Történeti tragoedia 5 felvonásban. — 10. *Az utolsó táltos.* Tragoedia 3 felvonásban. (Hadúr.) — 11. *Szívek.* Tragoedia 4 felvonásban. (Színpad.) — 12. *A cselszövő királyné.* Történeti szomorújáték 5 felvonásban. (Mindent a hatalomért.) — 13. *Vértanúk.* Szomorújáték 5 felvonásban. (Hőskorban élünk.) — 14. *A legyőzött.* Történeti szomorújáték 3 felvonásban. (Lélekjárás) — 15. *A vasfejű.* Szomorújáték 5 felvonásban. — 16. *Északi fény.* Verses szomorújáték 3 felvonásban. (Észak felé).

II. Farkas-Raskó-pályázat. (Hazafias költemény): 1. *Királyhymnus.* (Bizalmam az ősi erényben.) Jelíges levele nincs. — 2. *Királyhymnus.* (Ab imo pectore.) — 3. *Bölcsődal 1915-ben.* (Lángrózsa.) — 4. *Hymnus 1915.* (Balsorsa kit régen tép.) — 5. *Új indulás előtt.* (A győzelem után.) — 6. *Miatyánk.* (A nagy háború imája.) — 7. *A két daru.* (Poeta nascitur.) — 8. *Plaudite.* (Plaudite.) — 9. *A király imája.* (Imádkozik a király.) — 10. *A havas alján szöttek álmot.* (Álom és valóság.) — 11. *Tábori lap.* (Tábori lap.) — 12. *Honvédinduló (1915).* — 13. *Titán úr és a nép.* (Satyra.) — 14. *I. Ferencz József és II. Vilmos.* (Isten.) — 15. *A magyar katonák.* (Király.) — 16. *A honvédök.* (Haza.) — 17. *Krausz Henrik.* Lakik VII., Wesselényi-u. 8.: *Der Honvéd.* Nyomtatásban a mellékelt: „216 Vaterlands-, Volks- und Soldatenlieder“ című műben. — 18. *Üzenet a végekről.* (Ha mindnyájan ott veszünk is.) — 19. *Pannonhalmán.* (Árpád.) Nyomtatásban megjelent, szerző visszavonta. — 20. *A magyar föld.* (Ez a föld, melyen annyiszor.) — 21. *A bisztrai ör.* (Jelígeje nincs.) — 22. *Klárka imája.* (Jó szellemem, segíts!) — 23. *Márciusus idusa.* (Márciusus.) — 24. *A szentelt fájdalom.* (Tiéd, hazám, egy szentelt fájdalom.) — 25. *Huszárok dalolnak.* (Fiaim csak énekeljetek.) — 26. *A magyar vitézség.* (Vagy üstökös vagy stb.) — 27. *Magyar költészet.* (Szent a költő lantja.) — 28. *Ott voltam én is.* (Ott voltam én is.) — 29. *Itt már a föld.* (Háború van most.) — 30. *Apotheosis.* (Legszebb élet: halmi a honért.) — 31. *Új márczius.* (Világszabadság.) — 32. *Több költemény.*

(Szeresd hazádat.) — 33. *A magyar tanító.* (A magyarsáért.) — 34. *A trombitás.* (Roham.) — 35. *Új hit.* (Jövendő.) — 36. *Kárpátoknak alján.* (Nemzet ez az ország.) — 37. *A harmadik seb.* (Ha a föld Isten kalapja, Úgy hazánk bokréta rajta.) — 38. *Háborús elégia.* (Pro patria.) — 39. *Budapest.* (Budapest az ország szíve.) — 40. *A hét magyar.* (Visszanéz a magyar.)

III. Bulyovszky-pályázat. (Hazafias óda): 1. *Honvédhuszár.* (Nem hal meg a huszár, csillag lesz etc.) — 2. *I. Ferencz Józsefhez.* (Melpomene.) — 3. *Legenda.* (Csata'dzsa.) — 4. *A magyarság a nagy harcban.* (Nagy a magyar nemzet.) — 5. *Háború.* (Állnak a katonák még.) — 6. *Krausz Henrik: Der Honvéd.* A „216 Vaterlands-, Volks- und Soldatenlieder“ cz. nyomtatott műben. — 7. *A magyar katonához.* (Semper idem.) — 8. *Ének a tüztenger közepéből.* (—) — 9. *Egy magyar anyához.* (Mater dolorosa.) — 10. *Harcsi riadó.* (Győz a magyar igazság.) — 11. *A szent harc.* (A jövő záloga.) — 12. *Hősök temetője.* (Nyugosznak ök.) — 13. *Ne bántsá a magyart.* (Velünk az Isten.) — 14. *Széchenyi Pestje.* (Széchenyi Pestje.) — 16. *Magyar óda.* (Napkelet.) — 16. *Márczius idusán 1915.* (Hulló fiak vére.) — 17. *Honvéd.* (Szegény magyarok, Büszke magyarok.)

IV. Kóczán-pályázat. (Történelmi színmű): 1. *A kancellár.* Dráma 4 felvonásban. (Lux in tenebris.) — 2. *Csáky Zára.* Történelmi színmű 3 felvonásban. (Love is not love etc. Shakespeare.) — 3. *Kuruczok csillaga.* Történelmi színmű 3 felvonásban. (Tenéked irtam) — 4. *Pekry grófné.* Szomorújáték 4 felvonásban. (Szívem az buba mint sűrű füstbe ful, Jaj! a szerencsének tétettem ki tárgyul.) — 5. *Kuruczvilág.* Színmű 3 felvonásban. (Rákóczi.) — 6. *Rákóczy.* (S bár Tempe völgyén még fiatal vagyok, Hárfám erőtlen, Húrjai sem nagyok, Hogy ennyi Hérost énekeljen Csokonai) — 7. *Órök harc.* 5 felvonásos drámai költemény. (Magyar végzet.) — 8. *Az új báróság.* Színmű 4 felvonásban (Hazáért és a szabadságért.)

V. Karátsonyi-pályázat. (Vigjáték): 1. *A béke — a Talismán.* Telepátikus vigjáték 3 felvonásban. (Jer, oh jer! Jelenj meg.) — 2. *A schonnai.* Vigjáték 3 felvonásban. (Egész világ nem a mi birtokunk, A mennyit a szív felfoghat magába etc.) — 3. *A rózsaszínű veszedelem.* Vigjáték 3 felvonásban. (Per aspera.) — 4. *Evi.* Comoedia 3 felvonásban. (A missio.) — 5. *A selyemháló.* Vigjáték 4 felvonásban. (Asszonypolitika.) — 6. *A jótékonyág jegyében.* Vigjáték 3 felvonásban. (Tréfa.) — 7. *Konzervált illúziók.* Vigjáték 3 felvonásban. (Alea jacta est.) — 8. *Enid.* Vigjáték 3 felvonásban. (What you will.) — 9. *Bolondok.* Vigjáték 4 felvonásban. (Fele se tréfa.) — 10. *Kimizsi Pál házassága.* Vigjáték 3 felvonásban. (Régi erkölcs.)

VI. Gróf Nádasdy-pályázat. (Elbeszélő költemény): 1. *Sétám az állatkertben.* (Fuinus Troes.) — 2. *Az csesztű fiú levele.* Költői elbeszélés. (Oh, istenem, hiszen elég bőven Volt már részünk zimankos időben.) — 3. *A magyar csodaszarvas őse.* Rege. I. rész. Szökött istenek. (Non possumus.) — 4. *Fény a múltból.* (Anyai szív, százszor áldott, Tisztelünk. Szébbé tetted a világot Minekünk.) — 5. *Munkács.* (Istennel a hazáért.) — 6. *Mondák könyve.* (Négy.) — 7. *A vár.* (Mars sisakjában stb.) — 8. *Fehér Anna.* Költői elbeszélés 4 énekben. (Be szép vagy stb.) — 9. *Gyerekesiny.* Elbeszélés. (Éretlen gyerekesiny, Nem rögzött gonoszság.) — 10. *Magyar dicsőség.* (Üstökös vagy, oh magyar dicsőség.) — 11. *Hedvig királynő.* Költői beszély. (Desideria.) — 12. *Mater Dolorosa.* (Ember küzdj és bizva bízzál. Madách.) — 13. *Hadik András ajándéka.* (Emlékezzünk régiekről.)

VII. Vojnits-jutalom: 1. *Bónyi Adorján.* Modell. Színmű 3 felvonásban.

VIII. Bézsán-nyílt pályázat. (A középkori művészet története Erdélyben): *Dr. Róth Viktor*. Czime: a pályakérdés.

IX. Lehr Albert-pályázat. (A népiesség elmélete irodalmunkban Dugonicstól Petőfiig): 1. Czime: a pályatétel. (A természetben nincs ugrás, A nép az én műzsám.)

X. Nagyjutalom. (Történelmi művek): 1. *Kacziány Géza* beadványa. — 2. *Sebestyén Gyula*, A magyar rovásírás hiteles emlékei.

XI. Bojári-Vigyázó-alap. (Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése): 1. Czime: a pályatétel. (Életünket és vérünket.) — 2. Czime: a pályatétel. (Csak törpe nép felelhet ős nagyságot.)

XII. Dóra-pályázat. (A magyar államvasúti rendszer fejlődése): 1. Czime: a pályatétel. (Nemzetállam.)

XIII. Gorove-pályázat. (Az értelmi és erkölcsi nevelés viszonya): 1. Czime: a pályatétel. (A jó ember teszi a jócselekedetet etc.) — 2. Czime: a pályatétel. (Qui proficit in studiis, sed deficit in moribus, plus deficit, quam proficit.) — 3. Czime: a pályatétel. (Animo libero.) — 4. Czime: a pályatétel. I. II. (Egyéniségből személyiség.) — 5. Czime: a pályatétel. (Amicus meus Plato, amicus meus Cicero, sed maxima amica mea: veritas.) — 6. Czime: a pályatétel. (Nagy kényelem a megnyugvás hitünkben etc.) — 7. Czime: a pályatétel. (Tamen est laudanda voluntas.)

XIV. Lukács Krisztina-pályázat. (A Fourier-féle sorok elmélete): 1. Czime: a pályatétel. (Analysis infinitorum.)

XV. Lukács Krisztina-nyílt-pályázat. (Chemia): 1. *Dr. Mauthner Nándor*, Glukosidek synthetikus előállítására. — 2. *Dr. Ruzitska Béla* beadványa.

XVI. Balkán-félsziget: 1. *Horváth Jenő*, A balkáni kérdés története. (Kézirat.)

Meddön maradt pályakérdések: I. *Felhívás:* Balkán-szótárak. — II. *Gorove-pályázat* (A stílus a művészetben). — III. *Fáy-alapítvány* (Agrárvámok története). — IV. *Pollák-alapítvány* (Matematikai statisztika). — V. *Tomori-alapítvány* ($p = 1$ genusú görbék).

Nekrolog.

Horváth Géza r. t. beszéde Mocsáry Sándor l. t. ravatalánál, 1915 deczember hó 28-án.

Gyászoló Gyülekezet! Megilletődött szívvel állunk e ravatal előtt, hogy utolsó búcsút mondjunk érdemes társunknak, a ki közel félszázados fáradhatatlan és eredményes munkálkodás után immár véglegesen elköltözött sorainkból.

Mocsáry Sándor, a kinek végtisztességére itt megjelenünk, egy hosszú életen át szerényen bár, de mindig hiven és becsülettel szolgálta a magyar tudományosságot. Különleges szakmájában, a rovartan egyik ágában kifejtett tudományos működésével pedig az illetékes szakkörökben messzeföldön, hazánk határain túl is elismerést és megbecsülést szerzett a magyar névnek.

A Magyar Nemzeti Múzeum és a rovartan: ez volt az a kettős munkakör, a melynek ő már korán lelkes munkásává szegődött, s a melynek aztán élte fogytáig állhatatos híve maradt.

Midőn ezelőtt 45 évvel, mint 30 éves fiatal ember a Magyar Nemzeti Múzeumhoz került, akkor bizonyára még ő maga sem gondolta volna, hogy nemzeti intézetünk rovargyűjteményeinek az a csoportja, melynek gondozását ő reá bízta, mostani magas színvonalára fog valaha emelkedni. Az ő példás hangyaszorgalmával, az ő lankadatlan buzgalmával azonban sikerült elérnie, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum darázs-, méh- és hangyagyűjteménye most már a világ legnagyobb természetrajzi múzeumainak hasonnemű gyűjteményeivel úgy gazdagságra, mint tudományos értékre nézve bátran vetekedhetik, sőt egyes részeiben azokat jóval felül is múlja. Ennek a gyűjteménynek, e gyűjtemény szeretetteljes gondozásának, rendszeres fejlesztésének és tudományos feldolgozásának szentelte ő tudásának és tehetségének legjavát.

Szakirodalmi munkássága eleinte csak a hazai fauna körére szorítkozott, de utóbb kiterjedt mind az öt világrész faunájára és nevét, klasszikus latinsága révén, a külföldi szakkörökben is mindinkább ismeretessé és becsültté tette. Szakmájában egyik legelső és általánosan elismert tekintélyelvé azonban tulajdonképpen az a nagy műve avatta őt, a melylyel 1889-ben a Magyar Tudományos Akadémiában levelezőtagsági székét elfoglalta, és mely az egész földkerekség fémdarazsait tárgyalja. Ez volt az ő főműve, a melyről, ha szerénysége engedi, méltán elmondhatta volna, hogy „non omnis moriar“, mert az valóban az állattani világirodalomnak mindenha örökbecsű és nélkülözhetetlen forrásmunkája fog maradni.

Midőn e szomorú alkalommal a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia őszinte gyászát tolmácsolom, fájdalmas búcsút veszek tőle egyszersmind úgy a magam, mint itt megjelent barátai és tisztelői nevében is, a kik benne nemcsak a tudomány érdemes munkását becsülték, hanem az egyenes lelkű és romlatlan kedélyű, jó és igaz embert szerették.

Mocsáry Sándor! Valamint kedvenceid, az aranyosan csillogó fémdarazsak, meleg ragaszkodással fogják a sírhalmodon nyíló virágokat évről évre körülöpködni, mi is épp oly hiven, épp oly kegyelettel fogjuk emlékedet szívünkben megőrizni.

Nyugodjál békében! Isten veled!

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
HEINRICH GUSZTÁV.

XXVII. KÖTET.

1916. február 15.

2. FÜZET.

**Jelentés az esztergomi fogolytáborban végzett
votják nyelvi és néprajzi tanulmányaimról.**

(Felolvasta *Munkácsi Bernát* r. t. 1916 jan. 3.)

Tekintetes Akadémia! Lelkes érdeklődéssel csüng a magyar tekintete Európa keletén, a tájon, hol nemzeti létének hajnala derengett s merre ösmultjának regéi szárnyalnak. Az egykori haza s az elszakadt testvérek fölkeresése tündérkép gyanánt bájolja évszázadokon át a régi dicsőségért rajongó lelkeket s az östörténeti gondolat a legfőbb vonzóerő azokban az újabb-kori tanulmányutakban is, melyeknek a rokon népek és nyelvek tudományos felkutatása a célja. De nevezetes jelenség, hogy az összetartozás érzésének ezt a nemes buzdulását keletről soha hasonló megnyilatkozás nem viszonzta. A Bíborbanszületett császár írja ugyan, hogy a honalapítás idején a nyugat felé lakó magyarok követeket küldenek a Perzsia táján tőlük elmaradt s „szemmel tartott“ magyar néphez s hogy „gyakori választ is nyernek emezektől“ (MHK. 123); de ez időtől fogva nincs történeti emlékezet arra, hogy valaha is ellátogattak volna egyesek vagy csoportok hazánkba akár ama volgatáji magyaroktól, kiket 1236-ban Julián barát keresett fel s velük még magyarul is beszélhetett; akár ama volga-uráli népek közül, melyeknek nyelvi rokonsága *Strahlenberg* 1730-ban megjelent híres könyve óta az egész világ előtt nyilvánvaló s melyek között jó számban akadnak magasabb képzettségű emberek, papok, tanítók és írók is; akár Jugriából, melynek népéről pedig Mathias de *Miechov* krakói orvos már 1517-ben megírta „Tractatus de duabus Sarmatijs“ művében, hogy a magyarral egyfajta nyelven beszél, sőt hogy — a mit utána még sokan tévedve ismételték — „hanc esse illam Juhram regionem Scithiae, de qua egressi sunt *Juhri*, a posterioribus *hungari* dicti“ (l. Ethnographia X, 249). A jelen világháború, mely oly sok rendkívüli és soha még csak képzeletben sem vélt dolgot vitt végbe, megvalósította azt a csodálatos eseményt is, hogy ime a magyar nép rokonai mindenfelől nagy számban meg-

jelentek a mi földünkön. Mint a dühöngő vihar fölkaparja a tenger mélységeit s fölszínre veti azok szem nem látta bámulatos életvilágát, úgy sodorta elő a népek dúló fergetege Oroszország keleti tájainak félreeső zugaiból azokat a minden népi öntudat híján való, elhagyott nemzetiségeket, melyeket eddig csak fáradalmas tanulmányutakkal volt módunk megközelíteni s alaposabban megismerni. Előkerültek erdőségeikből önkénytelenül s odaverődtek a Kárpátok lejtőjéhez, mint ellenségeink, kiknek azonban fogalmuk sem volt arról, hogy miért s kikkel harcolnak. Eljutottak fogolytáborainkba, a nélkül hogy tudnák, hogy az ország, hová őket a szélvész elhordta egy rokon s legalább tudományos köreiben irántuk érdeklődő népnek hazája. Csupán az esztergomi táborban a múlt év január havában a következő számokban írtak össze volga-uráli népeket: mordvin volt 73, cseremisiz 56, votják 39, zürjén 2, csuvas 91, krimi s egyéb tatár 16, baskir 39 s ezeknek száma a nyár felé mindinkább gyarapodott. Képzeltető, hogy ilyféle hadifoglyok hasonló arányban jutottak egyéb gyűjtőtáborokba is s minthogy ezek emberanyagukat mindenfelé kiontották gazdasági ipari czélokra, itt Budapesten s a vikéki városokban, valamint falvakban épp úgy járhatnak mordvinok, cseremiszek, votjákok és csuvasok, mint akár Kazan városában, vagy Szibirszkben, ha nem is otthoni festői viseletükben, hanem az orosz katonaköpenyegnek minden népi vonást eltörlő szürkeségében.

Már a háború első hónapjában, mihelyt az első orosz hadifoglyok az országba érkeztek, fölmerült nyelvtudósaink között a gondolat, hogy a hadifoglyok közt ural-altaji népekből valók is lehetnek s hogy meg kellene ragadni a jó alkalmat ezeknek helyben való tanulmányára. *Pekár Gyula* úr szíves közreműködésével utóbb ez ügyben teljes bizonyossághoz jutottunk, a meny nyiben tagtársunk az 1914-ik év december havában künn járván az amerikai consul kíséretében a kenyérmezei fogolytáborban, személyesen győződött meg róla, hogy a foglyok közt tatárok is vannak s nyomban arról is gondoskodott, hogy az érdeklődő tudósok tájékoztatására a kelet-oroszországi népek közül való hadifoglyok nemzetiségeik szerint összeírassanak. Közben a Turáni Társaság egy beadványa alkalmat adott az ügy tárgyalására a Magy. Tud. Akadémiának is, mely december hó 14-ikén tartott összes ülésén elhatározta, hogy a foglyok tanulmánya érdekében a maga részéről is megteszi a szükséges lépéseket (l. Akad. Értesítő 1914. évf. 707. l.). Ebből folyólag ugyane hó 28-ikán fölterjesztés ment a m. kir. miniszterelnök úr közvetítésével a cs. és kir. hadügyminiszterhez s már január 4-ikén meg is jött erre a válasz, mely a Magy. Tud. Akadémia tagjainak a kenyérmezei tábor látogatását megengedi, de azt a fontos kérelmünket,

hogy a tanulmány céljára szükséges foglyok Budapestre, valamely kaszárnnyába helyeztessenek át, elvi okokra való utalással nem hagyja jóvá (u. o. 1915. évf. 108. l.). Ily módon, ha rendkívül nehézkes és fáradsalmas eljárással is, meg volt adva a lehetőség a foglyokkal való érintkezésre; sajnos azonban, így sem a szükséges bő keretben, mert az a körülmény, hogy az engedély csupán a Magy. Tud. Akadémia tagjaira vonatkozott, megakadályozta ifjabb szaktársainknak bevonását tudományos munkánkba s ennél fogva oly kiválóan fontos feladatok, mint pl. a mordvin, cseremisiz, zürjén, csuvas, baskir és özét nyelvnek tanulmánya művelők híján maradtak. Magam mindjárt a *votják* hadifoglyok nyelvi és néprajzi tanulmányát vettem szándékba, tekintettel arra, hogy e nép között már volt alkalmam 30 évvel ezelőtt saját lakóföldjén ugyanily kutatásokkal foglalkozni. Akkori tanulmányutam eredményeit „*Votják népköltészeti hagyományok*“ (1887) és „*A votják nyelv szótára*“ (1896) című munkáimban tettem közzé s most az a remény biztatott, hogy a votják hadifoglyok révén módomban lesz nemcsak gyarapítani ezek anyagát, hanem a mire különös súlyt helyeztem, a votják nyelv már ismert szókincsét is újabb átvizsgálással s az adatok helyesbítésével, illetve kiegészítésével a tudományos használat céljára megbízhatóbbá tenni. Társaimmal együtt az Akadémia márczius 8-ikán tartott összes ülésén nyertük megbízatásunkat a fogolytábor látogatására, de a kitört ragályos betegségek miatt csak harmadfél hónap mulva kaphattuk meg a katonai hatóságoktól a belépési engedélyt.

Május 30-ikán jelentünk meg először az esztergomi táborban, hová az időközben megszűnt kenyérmezei fogolytábor népe átköltözött. Itt *Braun József* ezredes, táborparancsnok úrnál szíves fogadtatást találtunk s az ő rendelkezése folytán ezentúl *Kubesch Ottó* főhadnagy úr állott támogatásunkra. A hálás elismerés legmelegebb szavaival illik e helyt megköszönnöm azt a lelkes buzgóságot s lekötelező szolgálatkészséget, melylyel Kubesch főhadnagy munkánkat kezdettől fogva mindvégig elősegítette s melynek nagy része van abban, hogy fáradozásunk eredményhez vezetett. Ő megbízatását nem pusztá katonai kötelességnek tekintette, hanem mint nemzeti tudományosságunknak teljesített szolgálatot s öröme telt benne, ha valamiképp hozzájárulhatott bajaink könnyítéséhez. A nyári forróságban, úgy mint a téli hidegben nap-hosszat velünk volt s figyelmes érdeklődéssel kísérte munkánk haladását. Ő volt az, ki a kelet-oroszországi finn-ugor, tatár és kaukázusi fajta népekből való foglyoknak fent említett összeírását végezte, mi nem csekély munka volt, mert 30,000 foglyot kellett végig vizsgálnia s rábeszéléssel kellett hatnia a külsejük után fölismerhetetlen nem-orosz nemzetiségű katonákra, hogy népi eredetüket bevallják, mivel t. i. ezt kezdetben némelyek restellették,

mások az oroszország megtagadásával holmi hazaárulásnak vélték, sokan még attól tartottak, hogy külön nemzetiségük fölismeretése itt is ártalmukra válhatik. Kubesch főhadnagy gondoskodott arról, hogy a votják és tatár foglyokat külön barakban állandóan együtt tartsák, helyi munkákra lehetőleg ne alkalmazzák s főképen el ne vigyék, minek veszedelme folyton fenyegetett. Jelenléte könnyedén keresztül segített bennünket a foglyok előszerzését gátló sok sok katonai szabályon; de keserves volt az a napunk, midőn őt valamely másirányú fontos kötelesség, vagy egyéb ok tőlünk távoltartotta. Különösen becses szolgálatot tett számunkra kitünő orosz nyelvtudása, mert 11 évet töltött magánhivatalnok minőségben Szentpétervárott s ez alatt a társalgási nyelvet oly alaposan elsajátította, hogy a táborban is minden hivatalos tolmácsi feladatot ő teljesít. Valahányszor votják parasztjaim a hozzájuk intézett orosz kérdést nem jól értették, ő azonnal segítségemre jött folyékony orosz népies beszédével, egyik oroszul nem tudó társamnak pedig rendszeresen fordítgatta az orosz szótár szavait, sőt azt is megtette, hogy kívánságára lejegyeztette egy hosszú verses népregét egy orosz foglytól s ezt lefordította magyarra. Ilyformán Kubesch Ottó főhadnagy nemcsak ügyünk lelkiismeretes gondozója és pártfogója, hanem bizonyos fokban munkatársunk is volt.

Képzeltető a votjákok meglepetése, midőn Kubesch főhadnagy megjelent közöttük s felszólította őket, hogy vele együtt átmenjenek a tisztai táborba. A bemutatkozás az ezredes és az egész tisztikar jelenlétében történt s távolabbról több fogoly orosz tiszt is figyelte. A legnagyobb fokú izgalom tükrözött a votjákok arcán, mintha valami végzetes bajtól tartottak volna. Egyik vérvörös, másik halotthalvány volt, a harmadiknak szemepillája rezgett a feszült várakozásban. Votjákul köszöntöttem őket: 'džec-na-a?! („Jól vagytok-e?!“), mire visszafeleltek: 'džec! („Jól!“). A hangulat kissé enyhült a hazai szólástól s erre én oroszra fordítottam a beszédet: „Gyermekek, ne féljete, mondtam, semmi bántásotok nem lesz!“ „A katona nem fél!“ hangzott erre az egyik votják válasza. Ezután leültem őket a készen tartott padkára s beszélgetni kezdtem velük. Elmondtam nekik, hogy ifjú koromban jártam hazájukban s hogy kik voltak akkori votják nyelvmestereim: kérdezősködtem is felőlük, mert ismerték őket. Majd megmutattam votják kiadványaimat s felolvastam népköltési gyűjteményemből egy mesét s néhány dalt. Ez jó kedvet s bizalmat keltett, kijelentették, hogy ők is tudnak ilyen dalokat és meséket s készek azokat el is mondani. Biztattam jó szándékukat azzal, hogy minden közlésükért díjazást kapnak.

Másnap kezdődött a komoly munka s ekkor megtudtuk, hogy nincs más helyiség, melyben a foglyok tanulmányával fog-

lalkozhatunk, mint a táboron kívül álló s időnként templomul szolgáló nagy kerek ponyvasátor. Ennek füledt s rekkenő levegőjében képtelenség volt megmaradnunk, miért is inkább a szabad mezőn helyezkedtünk el keresve a néhány arasznyi árnyékot, melyet a ponyvasátor falai negyedóránként változva más-más helyen vetettek. Ekkortájt már a foglyok nagy részét széthordták mezei munkákra mindenféle az országban s elszéledtek köztük a votjákok is, úgy hogy mindössze 11 maradt meg közülök, kik származásuk szerint a vjatkai kormányzóság szarapuli, jela-bugai és glazovi kerületeiből valók voltak. Ezekkel munkásságom mindjárt eleitől két célra, t. i. szöveg- és szóanyag-gyűjtésre irányult. Mindig a szöveg, t. i. dal vagy mese jegyzésével kezdtem s midőn ebben embereim kimerültek, a szótári munkára tértem át. Ez utóbbiban votják szótárom volt a vezérfonal, melynek minden egyes adatát sorra vettem s kikérdeztem az egyes nyelv-járás-vidékek szerint. A fontosabb szóknál kiterjeszkedtem a hozzátartozó egész fogalomcsoportra, pl. az *akĭ* 'néne' szónál az összes rokonságjelzésekre, az *akač-tukač* 'csiga' szónál az összes csúszómászókra, az *arĭa* 'hét' szónál az egyes napok neveire. Nagyon meglepett az ismeretlen nyelvanyag nagy bősége, mely ily módon gyors egymásutánban jutott tudomásomra. Az emberek rendesen minden nehézség nélkül adták meg a választ a fölvetett kérdésre s ha az egyiknek magyarázata tökéletlen volt, a másik nyomban helyreigazította s szükség esetén példamondattal világította meg a való értelmet. Csakhamar rájöttem, hogy votjákjaim egy része írástudó s hogy orosz betűkkel saját nyelvükön is képesek dalokat, meséket s egyéb szövegeket föl-jegyezni. Ettől fogva arra kértem őket, hogy minden ily közleni valóikat előbb ők maguk vessék papírra saját módjuk szerint; ez t. i. tetemesen megkönnyítette és meggyorsította a magam munkáját, mely ezután csak a kész szöveg nyelvészeti átírásából s a szükséges nyelvi és tárgyi magyarázatok hozzájegyzéséből állott. Természetesen kioktattam őket ezzel kapcsolatban arra nézve, hogy minő tárgyak tartoznak kutatásaim körébe, figyel-mükbe ajánlva a népköltés különféle ágain kívül egyszersmind a *néprajzi közléseket*, vagyis hogy írják le saját népük anyagi és szellemi életének különféle jelenségeit a születéstől kezdve a halálig. Ez az intézkedés igen czélszerűnek bizonyult, mert lehetővé tette, hogy embereim távollétében is foglalkozhattak fel-adatom előmunkálataival.

Június végén Kubesch főhadnagy azt az örvendetes hírt jelentette, hogy új votják foglyok érkeztek. Midőn ezeket elő-állították, kiderült, hogy a kazáni és ufai kormányzóságokból valók. Az utóbbiak különösen érdekelték, mivel a Kámától délre lakó votjákok többi votják testvéreiktől nagyon el vannak szige-

telve s kevésbé ismert nyelvük fölötté tanulságos. Midőn 1885-ban közöttük utaztam, nem sok szerencsével jártam, mert megérkezve a birszki kerület Mozsga nevű falujába nem akadtam oroszul tudó, értelmes nyelvtanítóra, úgy hogy néhány napi bosszúság és vergődés után végre is kénytelen voltam jelentéktelen eredménynel visszatérni. A most előkerült votjások érdekességét az is fokozta, hogy közülök 6 még keresztleetlen pogány volt, a minthogy eddigi embereim közül is volt egy (Biktimirov), ki röviddel a háború előtt tért a keresztségre hitbuzgó tisztjének folytonos unszolására. Óriási reményeket fűztem e pogány votjásokhoz abból a szempontból, hogy tőlük fogom megtudni az ősi votják pogány hitélet mind azt a titkát, a mi eddig előttem rejtve maradt. De mily nagy volt csalódásom, midőn azt tapasztaltam, hogy míg a keresztény votjások apróra elmondották áldozati szokásaikat, sőt néhány pogány imádságot is közöltek, a pogány votjásoktól semmi ilyest kitudni nem bírtam. Ha áldozati szokást kérdeztem, azt felelték, hogy ők évenként egyszer áldoznak a mezőn a tavaszi munka befejezésekor s ez olyan, mint a keresztény votjások áldozati szertartása. Ha imádságot kívántam tőlük, azt felelték, hogy ők még fiatalok s imádkozni kellőképen nem tudnak. Eleinte azt hittem, hogy a közlések e megtagadása merő nyakasság, vagy félelemből való rejtegetés; de a keresztény votjások is állították, hogy a fiatalság náluk se törí magát a votják imádságok ismeretéért s a régi szertartások gyakorlataért s még inkább érthető ez az ufai votjásoknál. kikhél, mint mondják, ritkább az áldozás. Meg kellett e magyarázatba nyugodnom, de nagyon gondolkodóba ejtett, hogy a pogány votjások a házi istenséget jelentő *voršud* szót s a nyári sátorban levő áldozati oszlop *mudor* nevét sem ismerik, sőt egyáltalán nincs ilyen *kvala*-építményük s *bídzim kvala*-juk, vagyis falusátruk sem. Tudvalevő ugyanis, hogy a keresztény votják házakban, a hol még nem nagyfokú az eloroszosodás, a modern építkezésű gerendaház (*kor-ka*) mellett az udvar hátuljában többnyire megvan a régi egyszerű élet maradványaként a padozatlan s kemencze nélkül való, vagyis pusztán nyílt tűzhelyvel és füstnyílással felszerelt *kvala*-sátor, melynek elő részében egy vastag fatönk áll, hová az istenségnek ajánlott ételeket s áldozati tárgyakat helyezik. Ebben a *kvala*-ban történik rendszeren a házi ájtatosság, míg az egész falunak külön van egy hasonló „nagy sátora“, melybe közös istentiszteletre gyülekeznek. Az tehát, hogy a pogány votjásoknak nincsen *kvala*-juk és *mudor*-juk, azt jelenti, hogy nincs templomuk s nincs oltáruk, míg a pogány vallásgyakorlat e lényeges kellékei a keresztény votjásoknál megvannak. Igen kíváncsivá tett ez az állapot s fölvettem a kérdést, ha e votjásoknak nincs, vagy alig van pogány vallási élete, miért van mégis

hogy annyi gúnyt s hátrányt tűrve állhatatosan ragaszkodnak a pogánysághoz s hogy ki az, ki bennük e lelki erőt ébren tartja s kitartásra serkenti: valamely pogány pap talán, vagy samánféle? Azt felelték erre a keresztény votjások, hogy a tatár mullák biztatják a pogányokat az orosz vallás ellen való állásfoglalásra s szoktatják a maguk vallásgyakorlatára. Tényleg a pogány votjások a pénteket tartják heti ünnepnapnak, disznóhúst nem esznek, tatár nevet viselnek, tatár módon temetkeznek, tehát titkos mohamedánok. Nyitja pedig a dolognak talán az, hogy az államtörvény csak az orthodox vallásra engedi meg az áttérést a pogányságból, de nem az iszlámra; várják tehát a pogány votjások a tatárok buzdításának hatása alatt a jobb időt, midőn a vallásszabadság lehetővé teszi számukra a nyílt csatlakozást apostolaik hitéhez.

De ha az ujonnan érkezett votjások nem feleltek meg reményemnek a pogányságra vonatkozó tudósítások tárgyában, annál bővebben kárpótoltak népköltési anyaggal. *Vaszilij Szemjonov*, kazáni kormányzóságból való votják egymaga 171 dalt és *Szabyrzjan Muchajarov*, ufai kormányzóságból való votják 94 dalt szolgáltatott népköltési gyűjteményembe sok mesén s egyéb szövegen kívül. Igen szükséges volt természetesen szókinszük s tájéjtésük rendszeres vizsgálata is, ezért abbahagytam az északi votjásokkal a szótári munkát s újból elejénél kezdtem az ufai és kazáni votjásokkal. A votják hangok pontos fonetikai megállapítása céljából *Balassa József* tanár úr szíves volt több ízben kijönni a táborba s fonogramm-fölvételeket készíteni több nyelvjárás anyagából. Fogadja e fáradozásáért e helyt is hálás köszönetem kifejezését.

Több heti szakadatlan munka után jócskán kimerülve július 11-ikén otthagytam a tábor s nyári üdülésre Trencsén-Teplitzbe utaztam. Votjákjaim közben utasításaim szerint szorgalmasan jegyeztették közléseiket s jó Kubesch főhadnagy két ízben is küldött utánam vaskos iratesomagokat. Midőn augusztus 26-ikán újból megkezdtem a votjásokkal való foglalkozást két havi munkába került, míg a nyári gyűjtés átírását s magyarázó jegyzeteit befejezhettem. Ez időben már alkalmasabb helyiség állott rendelkezésünkre, melyet a táborparancsnok úr a felépült új tábor üdülőkórházában jelölt ki számunkra. A szövegjegyzés mellett az őszi hónapokban a szótári munkálatot is folytattam, főkép a kazáni és ufai votjásokkal; de még nem értem el ezekkel a többi votják nyelvjárások nyáron elvégzett anyagának határpontját, midőn egy váratlan esemény ismét megakasztotta e munkám előhaladását.

November elején t. i. egyik emberem azt jelentette, hogy a mezei munkákból visszatért hadifoglyok közt megismerkedett egy votjással, ki a *szamarai* kormányzóságból való. Mőd nélkül

izgatott a dolog, mert szamarai kormányzóságból való votjákat még nyelvkuató szeme nem látott s éppen csak hogy tudomásunk van ezek létezéséről. Az ember hamarosan előkerült s akkor kiderült, hogy a szamarai kormányzóság keleti részének bugulmai kerületében hat votják falu van, és pedig annyira elszigetelve a többi votják néptől, hogy *Mikolai Lukianov* mindaddig, míg a jelen háború ki nem tört s őt a távoli Szamarába nem vitték, még csak nem is sejtette, hogy kívülök is vannak még votjások a föld hátán. Itt a kaszárnyában találkozott más országtájból való votjásokkal. Rövid társalgás után föltetszett, hogy emberünk nyelvjárása szerfölött sajtáságos és tanulságos. Másnap ismét egy hazatért votják foglyot hoztak, ki szintén egy még soha nem kutatott nyelvterületről, a vjatkai kormányzóság szlobodszki kerületéből való. Természetes, hogy e két ember nyelvjárásának szótári felvétele számomra elsősorú feladattá vált s hogy ezért most már harmadszor kellett előlről kezdenem ily tárgyú gyűjtésem munkáját. Rendkívül sok új anyag került ismét elő az ismeretlenség homályából, a szamarai votják 31 dalt s egy mesét is közölt; de az új tárnák alaposabb felkutatása, valamint általában a szótári feladat koránt sincs befejezve s több hónap munkáját fogja még követelni.

A votják foglyokkal való tanulmányaim történetének e vázolata után néhány megemlékezni kívánok gyűjtésem eredményeiről. Feljegyeztem eddig 522 dalt, 30 mesét, illetve elbeszélést, 53 fejezet néprajzi közlést, 9 pogány imádságot, 3 ráolvasó ígét, több találós mesét és közmondást, végül egy jelentékeny s tetemes részben ismeretlen adatokból álló szógyűjteményt.

A *dalokat* az ifjúság a téli esték összejövetelein, ünnepi és áldozati lakomák, lakodalmak, s a falu hosszat való csoportos sétálások (*jumšan*) alkalmával énekli. Tárgyuk leginkább a szerelem és barátság, de igen gyakran a hazájától messze szakadt ifjúnak honvágya s szenvedéseinek való kesergése is. Néhány gyermekdalt s madárszót utánzó versikét is sikerült tollra kapnom. A dalok versalkata, mint az eddigi népköltési gyűjteményekben is megállapítható, két határozottan különböző típushoz tartozik. Az egyiknek rythmusa szabadabb és változatos, a sorok száma pedig tetszés szerinti; a másiké megszabott, t. i. többnyire változó 4 és 3 ütemű, esetleg 3—3 ütemű sorokból áll, a sorok száma több mint 4 nem lehet s a gondolat többnyire visszatérő. Ha az énekhez több szó, vagy szótag szükséges, azt gyakran énekpótló *oj, no, gñä, mel*-féle szócskákka, vagy a többesképző, illetve valamely birtokosrag fölösleges alkalmazásával érik el. Az előbbi versforma lehet az eredeti s ősi, mert egyezik a zürjén dalok s a vogul sorsénekek versalkatáival; míg az utóbbiról tatár hatást lehet föltenni, mert megvan a tatár dalokban is s éppen

a tatárokkal kevert lakosságú kazáni, mamadyši, birszki és bugulmai kerületekben divik. Álljon itt néhány mutatvány e dalokból:

1.

Szél, szél fujdogálja bozótod,
Szénaboglyáid tetejét;
Sűrűn hull eged esője
Szénakazlaid fölibe.
Ha én fehér nyúl lehetnék,
Nem mennék én ki az erdőből;
Ha én atyuskám gyermeke lehetnék,
Nem mennék én el házából.
E sötét erdőben mi minden nincsen!
Száma végtelen sok madár van.
E sötét erdőben oly vig az élet!
Kakukod szól, fülemléd énekel,
Ha kijössz e sötét erdőből,
Hajh, ott hónál is hidegebb a dér!
Ha elmegyek atyuskám házából,
Haj, ott botnál is keményebb a nyelv.

2.

Ej, anyuska, minek is neveltél bennünket?
Azt hitted talán, hogy válladról a vízholdó rudat fölváltjuk?
Ej, atyuska, miért is tartottál bennünket?
Azt hitted talán, hogy házad mellé házat építünk?
Ej, anyuskám, ha párjával tarka ludakat neveltél volna,
Ludaidnak tolla fejed alá vánkosul jó volna.
Ej, atyuska, ha helyettünk pej lovakat tartottál volna,
Befogva őket, a hova kedved tartja, oda mehettél volna,

3.

Atyámnak fia, ej-haj, csak három van:
Hogy a csárhoz (katonának) menjenek, ej-haj, arra nagyon kedvesek!
Anyámnak leánya, ej-haj, csak három van:
Hogy idegenbe (férjhez) menjenek, ej-haj, arra nagyon kedvesek!
Ugyan minek is nevelt engem anyám-apám?!
A helyett hogy engem nevelt, inkább zelnizemeggy-kertjét ápolta volna.
Akkor tavasz idején virágát szedhetné,
Ha őszre fordul, boggyóját szedhetné.
Ej-haj elmarad immár az én szülőföldem!
Visszatérek-e még, vagy sem atyuskám házába?! —
Ej-haj csak ezt mondogatják anyám-apám,
Midőn elviszi fölnevelt fiújokat a csár.
Ej-haj hangosan rikolt fel ludad is,
Midőn fölnevelt fiait az ölyv elragadja.

Michail Szemjonov, jelabugai kerületből való fogoly meghallván, hogy Kunos társam tatárjai a fogolytáborban való hangukatat versbe foglalják, maga is megpróbálkozott ezzel s a votják dalok eszme körében a következő verset írta:

A Duna partján édegelve,
Fölmentem futva a hegytetőre:
Hátha megláthatom votják földemet?!
Votják földemet bizony nem láhattam,
Csak Esztergom városát láttam ott én.

Leereszkedtem a hegy tövébe:
Hátha megláthatom orosz népemet,
Hátha megláthatom votják társimat?;
Őket bizony sehogysem láhattam,
A magyar népet láttam ott én...

E dalok az első typushoz tartoznak, a másodiknak példájául a következők szolgáljanak:

Fehér hattyú röpdös, pelyhe hull:
Pelyhét ugyan ki szedi össze?!
Ha mi idegen földön halunk meg,
A mi csontjainkat ki szedi össze?!

A mi hazánk mely tájon van,
Szemeink le nem vesszük mi arról;
A repülve járó szárnyas állatnak
Mondva küldjük el üzenetünk.

Énekelnék, de nótám nincs,
A nótám a láda fenekén;
Kinyitnám én, de kulesom nincs
A kulcs apámnak a kezén.

A mi apánk nagy mester volt
Mezőre kimenne szántani;
Mi apánknál nagyobb mesterek lettünk
Kész vagyónát dalolva elinni.

A *mesék* nagyobbrészt érdekes, szövevényes elbeszélések; szemléltető képei a közismert igazságnak, hogy többet észszel, mint erővel. A főhős rendszeren valamely bolondnak mondott, vagy testvéreitől üldözött, szerencsétlen ifjú, ki okosságával s furfangjával legyőzi az ellene támadó nyers, anyagi erőt vagy hatalmat. Ezekhez több állatmese csatlakozik, melyekben ugyanily történetek játszódnak le a róka, vagy kecske főszerepével. Az apró elbeszélések szintén leginkább tréfás tartalmúak, furesaságok s vidám élmények rövid közlései.

A szorosán vett *néprajzi közlések* tárgyköre kiterjed a néphitre, születési, lakodalmi és temetkezési szokásokra, az ősi pogány vallásyakorlatra, medvetiszteletre s a varázslásra. Egy fejezet meseszerű elbeszélés keretében azt a képzetet mutatja be, hogy a lélek álom idején *menyét* alakjában kimegy az emberből s hozzá fölébredés előtt visszatér. Ez emlékeztet arra, hogy egy irtisi osztják hőséneken az elhalt hősök lelkei „vörös csipőjű

evet“ alakjában járnak az égben s hogy a vogul ének a testtől elváló lelket „*veréb-lélek, vércse-lélek*“ jelzéssel említi (I. Vogul Népkgy. I: 179, 182). Egész sorozata a meséknek állítja elének a házban, erdőben, vízben és szélben lakozó jó és rossz indulatú szellemek, úgyszintén az ördögök, boszorkányok és tündérek felől alkotott képzeteket. Két fejezet a természeti s egyéb jelekhez fűződő jóslásokat ismerteti. Érdekes s új észlelet, hogy a votjákoknál is megvan maradványa a *medvetiszteletnek*, mely tudvalevőleg nagy szerepű a voguloknál s más szibériai népeknél. Az erdőnek e félelmes vadját ők is rendszeren nem a maga valódi nevéen (*gondlár*), hanem „öreg apó“ (*perés ataj*), „idős ember“ (*möji murt*), „széles homlok“ (*paškít kímás*) s egyéb díszjelzésekkel említik. Tiszteletére, ha leterítve hazahozzák, ünnepet rendeznek, melyen épp úgy mint a vogulok, eléje állva mentegetik magukat, hogy nem szándékosan ölték meg, nem is keresték útját, hanem valahogy tévedésből a kutyák miatt történt a baleset. miért is kéri, hogy ne haragudják reájuk. Mielőtt a vadász zsákmányával a faluba ért volna, szintén épp úgy mint a voguloknál, üdvövéssel jelzi előre a nagy esetet. A medvebőrt házból házba hurczolva rendezik a víg tort, melynek elmaradása a népfelfogás szerint avval a következménnyel járna, hogy a megölt medve térsáit hívná a vadász ellen bosszúra. A medvetornak az a feladata, hogy a megbántott állat haragját kiengesztelje. Az erről szóló fejezethez medvével foglalkozó több elbeszélés, illetve mese csatlakozik.

Igen becsesek az *áldozati szertartásokra* s a pogány ünnepi szokásokra vonatkozó közlemények. *Jefrem Chudjakov* és *Terentej Murkov* idősebb népfölkelő osztályokból való foglyok részletesen felsorolva közölték, hogy a hagyományos vallásgyakorlat az élet különféle alkalmánál minő áldozatot követel. Több fejezet szól a tavaszi szántás előtt való s azt befejező, úgy szintén a kaszálás és aratás előtt való nagy áldozatokról, melyek rendszeren valamely határozottan megnevezett istenségnek vannak ajánlva, mint pl. a vetés befejezésekor áldozott vörös tulok a *Föld-istennek* (*Mu-kil'in-inmar*). Sok helyt, úgy állítják a votják foglyok, maga a helység papja is megjelenik a szent képekkel az ily áldozatoknál s kiveszi a maga részét az áldozati állat húsából. A halotti torról s a halottak részére hozott egyéb áldozatokról is szól egy fejezet. Néhány közlemény a télvégi ördögüzés víg szokásait ismerteti. Egy *Jorok* nevű nagyhatalmú votják táltosnak viselt dolgairól való leírás történeti hagyomány számába vehető. Gyűjtéseim itt vázolt csoportjából mutatványkép közlöm e helyt megrövidítve azt az imádságot, melyet „lombünnepkor“ (*kvar-sur*) a házban, az ételekkel s italokkal megrakott asztal előtt mondanak:

„Uram, jó istenem, teremtő egem, uram! Az évfordulóra megérkezett lombünneped idején im mi téged, uram istenem, hódolva tisztelünk.

Ez asztalra helyezett ételleddel-italoddal hódolunk neked. Ennek a kézbe fogott egész kenyerednek telije, java a tied legyen; mi hálaadás nélkül nem eszünk, nem iszunk, istenem, uram! Ennek a kézbe fogott tojáslepényednek, süteményednek, ennek a kenyér fölé helyezett húsételednek, vajadnak, haladnak telije, java a tied legyen! Ennek a kézbe fogott serlegednek, sörödnek, pálinkádnak telije, java a tied legyen, mi hálaadás nélkül nem eszünk, nem iszunk. (Minden étel-ital említésénél az imádkozó kezébe veszi az illető ételt-italt.)

Lomb-ünneped napján a régi készlettel imádkozunk hozzád; rendezd, igazítsd hogy az új gabona ennél is bővebb legyen! Elvetett, szétszórt gabonádat óvd meg a féregtől; meleg, lágy esővelled érleld meg, fejleszd ki magjait, mint földi epredet, mint szedredet; arany szárúvá, ezüst magúvá termeszd, istenem, uram!

Nevelt lábas jószágodat teli istállóval, teli mezővel add! A mezőn, a halmon gonosz szem verésétől, ellenséges hastól, fenevadaktól magad óvd meg, tartsd meg őket, istenem, teremtő egem, uram!

Felséges csárodnak az ő adóját, az ő fizetését megfizetni add a te jó végzetedet!

Evvel a te családdal együtt hogy jól élhessek, meglehessek, arra add a te jó végzeted, a te könnyű sorsod! Ezekkel a te leányaiddal, fiaiddal hogy játszva, nevetgélve élhessek, meglehessek, hogy a jó néppel, szomszédjaimmal, rokonaimmal könnyű lélekkel, jó kedvvel élhessek, add azt, óh jó istenem, teremtő egem, uram!

A ki jó indulatú irántam, azt hozd elém; a ki rossz indulatú, azt távolítsd el határom kerítésén túl! Ha a nép közé megyek, óvj meg a gonosz szemtől, az ellenséges hastól (kapzsiságtól), istenem, teremtő egem, uram!

Ezt a tőled kért imádságomat fogadd kegyesen! Én ennél többet mondani nem tudok; magad rendezd, igazítsd ki a mi többet kellett volna mondanom istenem, teremtő egem, uram!“

Nyelvészeink érdeklődése bizonyára fokozott mértékben irányul az újonnan földerített *szótári anyagból* várható tanulságokra. Főlemlitek ezek köréből is néhány példát különös tekintettel a magyar nyelvhasználatra:

A zürjén és votják nyelvek magánhangzó-alkata tudvalevőleg gyakran feltűnően eltér a többi finn-magyar nyelvekben mutatkozó hangalak közösségétől, így pl. midőn a tőszótágban votják *u* áll magyar *é*, *e* hanggal szemben, mint ezekben: votják *kur-* = magy. *kér-*, *ul-* = *él-*, *uj* = *éj*, *lup* = *lép* (Milz), *lu'dž* =

légy (Fliege), *lul* = *lél*-ek, *puz-* (kar) = *fész*-ek; *us-* = *es-*, *kul-* = *kell-*, *lu-*, *lul-* = *lev-* (le-sz-). Nehéz kérdés, hogy miként kell e hangfejlődést értenünk, vagyis hogy minő közvetítő hangalakok útján lett az eredeti magashangúságból mély hangúság. Útba igazít talán e részben, hogy a közvotják *u*-nak gyakran felelnek meg a kazáni és szamarai nyelvjárásokban *ü*-féle s az ufaiban *i* hangok, pl. a magyar *kér*-eg (*kír*-eg) alaprészenek mása, a közvotják *kur* 'fakéreg' szó e nyelvjárásokban *kür*, *kür*, *kír* ejtéssel hangzik olyformán, mint a cseremisz *kür*, *kör* (vastag) hárskéreg'. Hasonló viszony mutatkozik a magyar *méh*-nek megfelelő közvotják *muš*, kazáni *müš*, szamarai *müš* és cseremisz *müš* alakok közt; továbbá ezekben: votj. *us-*, *üs-* = *es-*, *lu-*, *lü-*, *li-* = *lev-*, *uj*, *új* = *éj*, *lul*, *lül* = *lél*-ek s több más adatban. A votják *u* hangzónak tehát ily esetekben **i*, **ü*-féle vocalis lehetett az előzménye.

Tövégi alkatukkal föltűnnek a votjákban a magyar *tó* és *kő* szavaknak megfelelő *tö* és *kö* szavak, mely utóbbinak 'malomkő' a jelentése. Ezek t. i. a kazáni nyelvjárásban tövégi *w*-vel veszik föl a magánhangzóval kezdődő nyelvtani végzeteket, pl. a birtokosragokat: *töw-ä*, *töw-et*, *tkw-ez* s a többesképzőt: *töw-os*; szintigy: *köw-ä*, *köw-et*, *köw-ez*, *köw-os*, míg az ufai nyelvjárásban e *w* helyén *j* hangzik: *töj-ä*, *töj-ed*, *töj-ez*; *köj-ä*, *köj-ed*, *köj-ez*. Az eset épp olyan, mint a magyarban: *tó* ∼ *tava-k*, *kő* ∼ *köve-k*. Hasonló igei tövek is vannak, még pedig más nyelvjárásokban is, pl. *luwod* 'leszel', *juw-on* 'ívás', *šuwäm* 'szólott' a *lu-*, *ju-*, *šu*-igékből. Ugyancsak ilyen szó a kazáni nyelvjárásban *ö* 'bél-giliszta', ragozva: *öw-ä*, *öw-et*, *öw-ez*, többese: *öu-jos*; ez talán a magyar *óvantag* 'kullancs' szó alaprészével egyeztethető.

A magyar *szem* szónak közvotják megfelelője *šin*, mely teljesebb *šim*-tövében a finn *silmä* mássalhangzó-csoportjának változatát mutatja. Már votják szótáram ismeri e szónak a magyar *szem*, osztják *sēm* és vogul *sam* alakokhoz közelebb álló ufai votják *šim* mását, mihez most hozzátehetem, hogy e szó a szlobodszki nyelvjárásban is *šim*-nek hangzik, csak hogy míg amott a *tö* szintén *šim*-(a birtokosragokkal: *šim-l*, *šim-ld*, *šim-lz*), emitt a *nm* hasonulásával *šimm*-(*šimm-l*, *šimm-ld*, *šimm-lz*). Hasonló esetek még: ufai és szlobodszki *im* 'ég' = közvotják *in* (*tö*: *inm*-) = finn *ilma*, vogul-osztják *jēlēm*, *ēlēm* 'levegő' és közvotják *um* 'álom' = magy. *álm* (*tö*: *álm*-), vogul *ülēm* (*tö*: *ülm*-) stb. A *tö* ezekben is: az ufaiban *im*- és *um*- (*um-l*, *um-ld*, *um-lz*), a szlobodszkiban *imm*- és több votják nyelvjárás *uunm*-tövének megfelelőleg *umm*-.

Néhány újabb adat a magyar szókincs etymologiai kapcsolataihoz: M. *darázs* ∼ S. *durinši*, J. *durinči*, G. *dirinči*, Slob. *dirlnči* Uf. *dirlnči*, K. *durinči*, Sam. *durinči*, 'darázs' | (*fene*

∞ közönséges votják szidó szólás: *jírdü punł med jírjoz!* S. J.) „rágja meg fejedet a kutya!“, U. *'dirdü pínł med šioz* „egy meg fejedet a kutya!“ (ilyes lehetett a m. 'fene egye meg' szidás eredeti értelme); vö. *kļž-punī* 'egy járványos betegség' (melyet azért neveznek így, mert kutya módjára házról házra jár) | *fürt* ∞ S. *per*, J. *pur* 'fürt (szőlő, ribiszke)', *sutār-pur* (ки-стинкъ смородины) | *gyámol* ∞ S. *'džim-* 'megtámasztani' (под-переть) *keñer majīgān* *'džimo* 'a kerítést rúddal támasztják meg', *'džimät*, *žimon* 'gyámol', *keñer-'džimon* 'támasztórúd' (подпора) | *hó* (tő: *hav-*) 'nix' ∞ G. *kim* 'vékony, friss hó (тонкой, свѣжій снѣгъ)' | *hunyorít* ∞ S. *šinzä kññirtä* (mom.), *kññirja* (frequ.), 'szemét hunyorítja (моргать глазами)', Uf. *'šimzä kunertä* (mom.), *kumerla* (frequ.) | *iny* ∞ S. J. K. *ay* (*vīlš ay*) 'iny, szájpaddlás (неба)', U. *'dir-ay*, Sam. *'dēr-ay* | *kapar-* ∞ S. *kopirt-* 'kaparni': *val pīdlñüz kopirtä* 'a ló lábával kapar' (копырнеть) | *kedv* ∞ *kid*: S. Gl. *peres murtlän užani kidez bīräm* 'az öreg embernek a dologtól elment a kedve (веселость кончалась)' | *keserű* ∞ S. J. G. Uf. *kōš* 'nem édes, nem izletes (не сладкий, не вкусный)', *ām-jum kōš*, *zīymäm čorig kōš* 'az orvosság, a büdös hal (íze) kōš' | *könnyű* ∞ *kanil*: *ta už k.* 'ez a dolog könnyű' (эта работа легка), *kanilän kuli* 'könnyen megfogtam (легко поймалъ, безъ труда)' | *köszvény* ∞ S. *ku'džirt-*, J. Slob., U. *kužirt-*: *pīd, ki kužirtä* 'köszvény bántja lábam, kezem', *ku'džlrtön kužlrtön* 'köszvény' (ревматизмъ) | *kutya* ∞ S. *kuča*, *kuča*, J. *kuča* 'a kutya hízegő nevezete' (*kuča mä náñ!* 'nesze, kutyus, kenyér!'); egyébként: S. G. J. *kuča-pi*, K. *kūča-pi*, Uf. *kūča-pi*, Sam. *kuča-pi* 'kutya-kölyök'; megvan a G. és Slob. nyelvjárásokban az *agár* szónak esuvasból került *akar*, *akar-punī* 'agár (гончая собака)' megfelelője is | *mász-* ∞ J. *miskilal-*, Uf. K. Sam. *miskil'al-*, G. *niskilal-*, S. *niskilal-* 'csuszkálni' (pl. a jégen) | *mell* ∞ U. *mīl*, K. *mēl* 'mell' (*mīlī višä* 'mellem fáj'), S. *mīl-a'dž* 'melltáj (embernel és lónál)', J. G. Slob. *mīl-až* 'a ló és barom mellrésze'; e mellett *māl* ∞ S. G. *mōl* 'a madár (lúd, kacs) mellrésze' | *mer-* 'haurire' ∞ K. *omērt-* (mom.), *omērja'* (frequ.), Uf. *omlirt-*, *omlirlal-*, Slob. *omlirt-*, *omlirjal-* 'meríteni (почерпнуть)'; vö. vog. *āmērt-* id. | *nevet-*, *nevet-* ∞ Sam. *mīñ-mīñ šeräg'da* 'mosolyog (безъ голоуы смѣется)', S. *mīñk potä*, Uf. *muñak potä*, J. *muñkktä* 'elmosolyogja magát (улыбнётся)', *muñkja* 'mosolyog' vö. vog. *mäyñnt-* 'nevetni' | *nyű-l-* ∞ S., J. U. G. *nuž*, *nuž-ak*: *n. vīdū* 'elnyújtózza fekszik (растянулся)'; vö. vog. *nūnsi* 'nyúlik, nyújtózik' | *sás* ∞ S. G. *šaš*, U. J. *šašī*, Sam. K. *šašē* 'sás (осока)' | *sor* ∞ S. J. *čurän* 'sorban, egymás után' ('*dža'džägjos čurän mīno*), Sam. *turän* | *ün-* ∞ S. J. *im-*, U. *um-* 'megünni' (*ta šijon mīnim umiz* 'ezt az ételt megüntam, эта пища мнѣ надобля; *šijisa umäm* id.)

Szótári gyűjtéseim tárgykörébe belevontam a földrajzi s

régi nemzetségneveket (*vižl-nim*) is. Minden votják fogolytól kikérdeztem az előtte ismeretes összes helységek, vizek, hegyek s határrészek votják neveit, úgyszintén a hol még az emlékezetben fenmaradtak, a több rokon családot összefoglaló jelzéseket. Az ilykép összeírt helynévjegyzéknek nevezetes tanulsága, hogy az adatok tetemes része a votják nyelv alapján meg nem fejthető, mi arra vall, hogy e nép nem őslakója mai kámavidéki hazájának, hanem oda bevándorolt, a mint ezt másutt nyelvi okokkal is bizonyítottam. Figyelemreméltó, hogy e helynevek gyakran hasonló végzetűek, mint: *Možga, Pudga, Nilga, Omga, vrga, Suga*, vagy *Šu'dža, Buldža, 'džatča, Čukirca, Uča, Kakša*, vagy *Jumna, Mtnna, Kína, Vočna, 'džumja, 'džikja, Bija*, továbbá *Idna, Čudna, Gožna; Donđi, Jundđi, 'Sakšadi; Tužmđ, Tižmđ* stb.; úgy látszik, hogy ezeknek utórése ugyanazon szóval való összetétel. A votjakok magukat tudvalevőleg a maguk nyelvén *ud-murt*-nak (Mal. Glaz. *ud-mort*) nevezik; e szónak változata a kazáni és szlobodszki nyelvjárásokban *urt-mort*, a szamaraiban *uk-mort*. Nem valószínű az a régi nézet, hogy a votjakok népeve a *Vjatka* folyótól ered, mert ennek a szlobodszki nyelvjárásban fenmaradt régi neve *Kilno-šur* (Vjatka városáé: *Kilno*), egybeült pedig a votjakok e folyót orosz szóval *Valka*-nak, a kazániai *Vatka-Kam*-nak hívják. *Perm* városának neve a glazovi votjakoknál *Perma*; ez mintha finn szó, t. i. *perä maa* 'Hinterland' volna, mely az egykori Dvina-táji keleti finnektől eredhetett. Ezzel szemben a normannok *Bjarma* szava, melylyel a Pecsora felső táját jelezték, talán inkább a zürjén *bör-mu* 'Hinterland' régi alakján alapul. Érdekes, hogy a kazáni és szamarai votjakok a Volgát is, épp úgy mint a Káma és Bjélaja folyókat *Kam*-nak nevezik, még pedig megkülönböztetésül a Volgát „Nagy Kam“-nak (*Badžem Kam*), a Kámát „kis“ (*Piči Kam*) s a Bjélajat „fehér Kam“-nak (*To'dě Kam*). Ismeretes, hogy a tatárok és csuvasok is egyazon *Iděl*, illetve *Aděl* néven nevezik a Volgát és Kámát, csak hogy emez *Ak-Iděl*, csuvasul *Šur'-Aděl* „fehér Idel“. Az ufai votjakok a Bjélaja folyót külön néven *Tanip*-nak hívják.

A nemzetségnevekkel foglalkozva meglepetés volt számomra, midőn Chudjakov származása helyének, a szarapuli kerület *Kij-lud* ('Kigyómező') családjait ekkép sorolta elő: *Kvaka-vi'džil* ('Varjú-nemzetség'), *Kočo-v.* ('Szarka-nemzetség'), *Suron-v., Ran-v. Čači-v., Ma'djar-v., Tuktar-v.* Nem most hallottam a *Ma'djar* nevet először votják közlőtől. Midőn 1885 június havában a votják *Vuž-Džumja* faluban időztem, jegyeztem fel egy leány éneke nyomán a következő dalt:

„*Ta babili žir-sidä
mar vöjän vöjaškod?*“ —

„*Madjar-vőjän vőjasko.*“
 „*Mar sinän slnaškod?*“ —
 „*Tuj-'džirijo sinän slnaško.*“

„Ezt a göndörfürtös hajadat
 micsoda olajjal olajozod?“ —
 „*Ma'djar-i olajjal olajozom.*“
 „Micsoda fésűvel fésülöd?“ —
 „*Bádogsarkú fésűvel fésülöm.*“

(Votják Népk. Hagy. 224. 1.).

Érthető kíváncsisággal kérdeztem nyomban: Mi az a *Ma'djar-vőj*, melyről a dalban szó van s a magyarázat felvilágosított, hogy nem igen messze egy *Ma'djar* nevű falu van, hol napraforgó-magból hajkenésre alkalmas jófajta olajat készítenek: ez a *Ma'djar-vőj*. Nemsokára alkalmam nyílt ezt a malmysi kerületben fekvő s 'Sölti (Селты) egyházközséghez tartozó falut meg is látogatni s ekkor az utamban kísérő pap, Vladimir Kapacsinszkij úgy mondotta, hogy van *Ma'djar* nevű személy is s állítólag ennek őse lett volna a falu alapítója (l. u. o. 227. l.). Ugyancsak a vjatkai kormányzóságnak orlovi kerületében van egy *Ma'darovo* nevű falu (l. I. N. Smirnov: *Votjaki*. 5. l.) s azt hiszem nem merész föltevés, ha e hely- és személynevekről azt vélem, hogy ama magyarok szétszórt töredékeinek emlékei, kiket Julián barát 1236-ban a Volgától keletre talált. E magyarokról Julián azt írja, hogy a tatárokhoz csatlakoztak s részt vettek ezek pusztító hadjárataiban; de bizonyos, hogy ezt csak a harcos elem tette; míg a békésebb, földművelő éltehez szokott rész, futott a merre tudott a tatárok elől. Így kerülhettek sokan a Kámától északra eső rengeteg erdőségtől védett tájra, hol ezek idővel beolvadtak a votjákok közé. Más töredékek viszont átkelve a Volgán azokon a vidékeken kereshettek menekülést, melyekben egykori otl létük nyomait a *Mažary*, *Mažarka*, *Možarovo*, *Možarka*, *Možarovka* s más hasonló helynevek hirdetik. Ezeket I. N. Smirnov elhunyt kazáni tudós nyomán 'Ad Magnam Hungariam' című kis közleményemben állítottam össze (*Ethnogr.* VI: 140), a hol arra is felbívtam a figyelmet, hogy e keleti magyarok népi életének emléke még egy 1539-ből való oklevélben is fennmaradt. Ebben t. i. Kugušev fejedelemnek jog adatik, hogy a régi mód szerint bíróilag büntethesse és megkötözhesse a *tarchanok*, *baš-kirok* és *možerjanok* közül való *tatárokat*, a kik *Tjemnikovban* laknak (*sudiš ji vjazaf po starině Tatar jiz Tarchanov ji Baš-kircev ji Možerjan, kotoryje živut v 'Temnikově*). Látjuk ez adatból, hogy már a XVI. században a *možerjan*-ok — a hogy az oroszok saját szóképzésük és írásuk szerint a régi *magyer*,

illetve tatáros ejtéssel *ma'džer* népnevet átalakították — a bas-kirokkal és tarchanokkal együtt említve „tatár“ számba jönnek s hogy Tjemnikovban laknak. Ez ma nagyobb orosz város s kerületi központ a tambovi kormányzóság északi részében, a hol közelében ma is vannak tatár és mordvin falvak. Magyar östörténeti szempontból mily fontos volna ennek s a többi „mozserján“ területeknek nyelvi és néprajzi átkutatása!”

Ime, tekintetes Akadémia, nagyjában vázolva ez a története s ilyen az eredménye a votják hadifoglyokkal hét hónap óta folytatott tanulmányaimnak. Bármily szerény és igénytelen ez a mi munkásságunk, megvan mégis az a nevezetessége, hogy alkalmat és módját mai dicsőséges világháborúnk szolgáltatta s hogy általa a magyar tudományosság s Akadémiánk a maga sajátos feladataival vesz részt a nagy idők eseményeiben. Ha majd Isten segedelmével e gyűjtések rendezve és kiadva megjelennek, azok hadi emlékek, trophäumok lesznek; de nem olyanok, mint a harcstéren szerzett zászlók és ágyúk, melyeket midőn meglát múzeumainkban az ellenséges nép fia, a szégyen és megalázás érzete tölti el, hanem olyanok, melyeket ő maga is szíves érdeklődéssel fogad s óhajtvá keres, ha tudásszomja a bennük buzgó források felé vonzza. Mert a tudomány közkincese az embe-riségnek, nem ismer ellenséges határokat; de szétoszlatja a gyűlölet mérgét a lelkekben s kiengesztelődésre, egymás megbecsülésére, szeretetre és békére neveli a nemzeteket.

Zsigmond király 1409. évi adománylevele.

(Kivonat báró *Forster Gyula* t. tagnak, 1915 december 6-án tartott előadásából.)

Az értekező felolvasása előtt az osztály engedélyét kérte némi felvilágosítás és magyarázat előrebocsátására annak beval-lásával, hogy bizonyos mérvig feszélyezettnek s kényes hely-zetben levőnek tekinti magát. Miként lehessen ugyanis bátor, hogy ő, ki a mindennap teendője által lekötve sem erővel, sem idővel nem rendelkezett, hogy teljes tevékenységét fordíthassa valamely szak alapos tanulmányozására, ellentmondjon legelő-kelebb történetiróinknak abban, mit ők történeti ténynek és igaz-ságnak vallanak.

Az értekezőnek mellékkörülmény szolgáltatott alkalmat ismertetése megírására. Möller István a vajdahunyadi vár épí-tésze a Műemlékek országos bizottsága által kiadott közlemé-nyek III-ik kötetében a hunyadvári frescokról irt cikkében azt állította, hogy ez a festmény a Hunyadi Jánosnak Zsigmond királytól való származására vonatkozó hagyományt tünteti fel.

Ennek ellenében történetíróink nagynevű nestora Fraknói a Turulban tiltakozó czáfolatot tett közzé — azzal a felkéréssel — báró Forster Gyulához, mint a Műemléki Közlemények szerkesztőjéhez, hogy helyreigazító fejtegetéseit a legközelebbi kötetben közzölje.

A Möller műépítész nyilatkozata és az általa valónak tartott hagyomány ellen Fraknói részéről közzétett tiltakozás szükségképen előtérbe helyezte annak a ténynek a megvilágítását, hogy Hunyadvárát Zsigmond király adományozta-e a Hunyadiaknak vagy, mint ezt a halhatatlan emlékü gr. Teleki József a Hunyadiakról írt monumentális művében állítja — és ezt az ő nagy tekintélye után indulva legjelesebb történetíróink vallják — Hunyadot már Hunyadi János ősei is birták királyi adományozásból és Zsigmond azt csak újból adományozta a családnak és csak a régi adományt erősítette meg.

A kérdés megoldására döntő az adománylevél. Már pedig annak szövege az adománylevelek jogi kifejezései szerint kétségtelenné teszi, hogy a fennforgó esetben nem megújított, megerősített adományról, hanem a király által a családnak első ízben adományozott jószágról, a család részére első új adományról van szó, mint ezt a többi ténykörülmeny is igazolja.

Egyenesen Zsigmond király volt az, ki 1409 okt. 18-án udvari vitézének Wayknak és családjának Hunyadvárt, melyről a család is nevét nyerte, adományozta. Zsigmond volt az, ki a történetbe bevezette Wayk fiával Jánossal, a későbbi kormányzóval a Hunyadi nevet, mely a nagy hadvezér és fia, a nagy király által örök fényt áraszt a magyar névre.

Ez az adománylevél századokon át ismeretlen volt. Sokan ennek az adománylevélnek a felfedezésétől várták az bizonyítékot, mely el fogja dönteni Hunyadi származásának kérdését, jelesen azt, vajjon Zsigmond király és Morzsinai Erzsébet szülöttje-e?

Három század letelte után Benkő József Transsilvánia művében vetette fel újra a kérdést és ő, ki eleinte Hunyadit Buthi Vojk és Paleologa Erzsébet gyermekének állította, csakhamar megváltoztatta nézetét . . . „a mester szavaira kell-e esküdni és Sokratessel és Platóval nem inkább kedves az igazság? Bátran kimondom tehát azt, mit vallok, azt mi igaz“ s kijelenti, hogy Hunyadi Zsigmondnak és Morzsinai Erzsébetnek a fia.

Aranka György több mint három évtized után Hunyadit a Hunyadi Székely nemzetségből származtatja. Szerinte a hunyadi jószágot és evvel a nevet már az ősei is birták s az reá és testvérére (az ifjabb Jánosra) atyjáról szállott. Kazinczy, ki, gr. Dessewffy Józsefhez 1816-ban írt egyik erdélyi levelében foglalja a kérdéssel, Aranka véleményéhez csatlakozik s kimondja, hogy Hunyadi János kétségtelenül unokája Hunyadi Mihálynak és kis unokája Hunyadi Székely Jánosnak.

Kazinczy mégis Benkőnek, ki azt állítja, hogy Hunyad nem akkor adatott Hunyadinak, midőn már érdemeket szerzett, hanem még bölcsőjében, bizonyos engedményt tesz. Benkő hiszi, hogy az adománylevél elő fog kerülni: quod si contingat omnis de Joannis ortu controversia terminabitur — terminata jam nobis. Erre mondja Kazinczy, hogy semmi nyoma az adománylevélnek, de ha Benkő reménye mégis bekövetkezik s előkerül az adománylevél és a statutoria „akkor magunk is apostatákká válunk“.

És ime néhány évtized múltán megvalósul Benkő reménye; előkerül Zsigmond adománylevele, ámde nem következik be, mit Benkő és Kazinczy hittek, hogy Hunyadi születésére nézve a vita befejezést nyer. Fejér György szerint Hunyadi atyja az oláh Vojk, anyja oláh nemes leány Morzsinai Erzsébet, Gróf Teleki, a Hunyadiak halhatatlan nevű írója az ő nagy művében azt állapítja meg, hogy már az ő ősei a magyar királyok adományából birtokos nemesek voltak, kik Hunyadot bírták s anyja Morzsinai Erzsébet. Telekit követték legjelesebb történetíróink. Szalay szerint Hunyadi Havasalföldre szakadt erdélyi nemesnek, hunyadi Oláh Vojknak és Morzsinai Erzsébetnek fia. Fraknoi Vilmos a Magyar Nemzet története című művében kétségtelen ténynek jelenti ki, hogy Hunyadi Erdély egyik régi nemes családjából származott. Atyja Hunyadi Vuk (Vojk) volt, kinek már elei is bírták Hunyadot, míg anyja Morzsinai Erzsébet több előkelő nemzetséggel rokon birtokos családnak sarja.

A kérdés ma is nyílt és annak megoldását Teleki nehezebbé tette azzal a kijelentésével, hogy Zsigmond 1409. évi adománylevele csak a korábbi adomány megerősítése, mert Hunyadvárt királyi adományból Hunyadi ősei már Zsigmond előtt bírták.

Valóban megmagyarázhatatlan elnézésen alapulhatott Telekinek ez a véleménye. Az ő nagy tekintélyének tulajdonítandó, hogy azt legjelesebb történetíróink elfogadták és követték.

Még kevésbé magyarázható meg Telekinék és az őt követőknek az az állítása, mely szerint László király a tényállással ellenkezőleg mondja Hunyadirol, hogy őtet legelőször nagyatyja, Zsigmond adományozta meg jószággal.

László király 1453 február 1-én Pozsonyban a tordamegyeyi Görgén és hunyadmegyeyi Déva váraknak adományozása iránt kiadott oklevelében azt mondja, hogy nagyatyja Zsigmond Hunyadit különös királyi szeretetére méltónak találta és ő adományozta meg első birtokkal országunkban és még magasabb méltóságokra is emelte volna, ha e világból nagyatyja ki nem költözik.

Teleki a királynak ezt a kijelentését, mint most említettük, hibásnak ítéli, mert Zsigmond Hunyadi atyját 1409 okt. 18-án kelt oklevele szerint „megajándékozta Hunyad helységével, még

pedig új adomány czíme alatt; mi kétségen kívül oda mutat, hogy már Hunyadi János ősei is birtokában voltak ezen jószág-
nak és így annak családja már több nemzedékeken keresztül a magyar birtokos nemesek sorába tartozott“.

Teleki és utána mások is ez állításukkal tévedést követtek el.

A Hunyadiak Zsigmond adományából kapták 1409-ben „Hunyadvárt“ és pedig nem olyképpen, hogy annak birtokában mint régi adományosok megerősítettek, hanem a király kegyéből csak ekkor jutottak először a vár és az uradalom birtokába. Hogy ez így van, az oklevélnek egész szövege mutatja: Zsigmond kijelenti, hogy Sorbe fia Woykot hű szolgálataiért kegyére kívánja méltatni és hogy ezután még buzgóbban szolgálja ötét „remuneracionis praegustatu“, megjutalmazásának izlettetéséül, Hunyadvárnak nevezett királyi birtokával megadományozza örök joggal és visszavonhatatlanul. Már az, mi még királyi birtok; az mit izlettetötül adnak, valóban nem lehet már korábban adott és élvezett jószágbirtoklásának megerősítése.

Az 1409. évi oklevelet ismételtén, hasonmásban is közölték. Dr. Csánki Dezső országos főlevéltárnok nagy szivességéből teszszük közzé az erdélyi káptalan bizonyosságlevelét is arról, hogy az adományosokat Hunyad nevű királyi birtok tulajdonába 1409 október 28-án, mintán a várakozási három nap alatt senki részéről ellenmondás nem történt, szabályszerűen beiktatta.

Megjegyzendők a nevekre nézve a következő eltérések. Az adománylevélben, valamint ez utóbbinak és az iktatási jelentésnek: statutorio-relatoriának 1410 febr. 10-én kelt átírásában Wayk helyett Woyk, Sorbe helyett Serbe, Radul helyett Radol, Hwnyad helyett pedig Hwnyadvar és Hwnyadvar olvasható. Ezekre a változásokra kívánatos reámutatni annak feltüntetése végett, hogy sokszor mily kockázatos és nehéz a nevek betűiben előforduló eltérésekből döntő következtetéseket vonni, mint ezt éppen a fentemlített személynevekre nézve felmerült vita is mutatja,

Az adományozási rendszer tudvalevőleg az Anjouk alatt nyerte azt a kialakulását, mely szerint az megszűnéseig hazánkban fennállott.

Minden birtok a szent koronából ered és oda tér vissza, hogy azt a király újra érdemes személynek adományozhassa. Ez az új adomány, a nova donatio, melylyel a király az ő jogát, a ius regiumot az adományosra ruházza. Az, kit a király az adományban részesített, új adományos és birtoka új adomány. Egészen más, ha valaki korábbi törvényes birtoklás czimén, jogai oltalmára, elvesztett levelei pótlására kér új adománylevelet. Erről szól Mátyás 1464: XX. t.-cikke: kiknek oklevelei ellenségektől és hatalmasaktól elvették, ha igazolják, hogy ők és

elődeik azon javaknak és birtokoknak, melyeket az elvett levelek illettek, békés birtokában voltak, birtokaikat új adományunk ezime alatt, titulo novae nostrae donationis adni fogjuk és adományozandjuk. Ezt a törvényt az 1715 : LXX. t.-cikk az 1545 : XXXVIII. t.-cikkekre is hivatkozva, megújította. Jogtudósaink mind ezt tanítják. Így Kövy Sándor, Kelemen Imre. Utóbbi így szól: Nova donatio universe accepta, Collatio est, qua Majestas alicui, bonum per familiam jam prius diu, et pacifice possessum, de recenti impertitur, cum clausula: In cujus pacifico Dominio progenitores suos perstitisse, seque persistere, asserit etiam de praesenti. Ez tehát régi jog megerősítése. Ezzel szemben áll a király részéről az első adományozás, mely mint Kövy mondja „est acquisitio et prima collatio, nec est confirmatio“.

A jeles jogtudós, Frank Ignác tanár tanítja, hogy valaha minden adományozás új adomány czimén történőnek mondatott, mert a szent koronára visszaháramlott jószágok teszik az adományozás tárgyát. A király a korona tulajdonában levő, vagy visszaháramlás útján reászállott birtokot újra adományozás útján ismét érdemes honfinak adományozza és az illető adományos új birtokot nyer.

Ezt mondja Zsigmond király is 1409. évi oklevelében: „Quandam possessionem nostram regalem Hvyadvar vocatam . . . ex certa nostra scientia, Praelatorumque et Baronum nostrorum consilio, ac novae nostrae donationis titulo et omni eo iure, quo eadem ad nostram spectant collationem donamus“.

Ez világosan új adomány, mely most adatik: mint Frank mondja, új keresmény, nova acquisitio, nem pedig „régiebb, hiányos vagy nem hiányos levél és jelen birtok mellett ismételt adomány, iterata donatio“, illetőleg a régi adomány megerősítése, melynek záradéka az oklevélben, mint említettük, a korábbi birtoklást állapítja meg a következő szavakkal: in cujus pacifico dominio progenitores suos perstitisse, seque persistere asserit etiam de praesenti.

Például hozható fel az eredeti, az első az új adományra az 1388. évi adománylevel (Fehér C. D. X. I. 454. l.), melylyel Kanizsai János esztergomi érsek Nyerges-Ujfalú, Bajóth, Maróth, Moes, Süttő, Csenke stb. birtokait nyerte: „ . . . novae donationis titulo, et omni iure, quo eadem ad Nostram regiam rite et rationabiliter pertinere dignoscuntur collationem, de nostris regiis manibus dedimus“. Példa egyebek közt az az oklevél is, melylyel Zsigmond a királyi kápolna comeseinek rendelt jószágokból Pilis megyében bizonyos birtokot *khasit* és azt a nevezett esztergomi érseknek „novaeque nostrae donationis titulo“ adományozza 1395. évben (Pray, de Sigillis, 119. l.).

De példa Ulászlónak 1440. aug. 9-én kelt adománylevele, melyben mindkét Jánosnak, Hunyadi Wayk fiai szőrenyi bánoknak adományozza Sólymost, Berekszot, Nyavalyást, Buryánt Hunyadban és Bosárt Temesben „nove nostre donationis titulo et omni eo jure quo cedem nostre regie dignoscuntur spectare collacioni, de nostris regys manibus.“

Szól erről Werbőczy is (I. 37. §. 6.) és pedig Lajos és Zsigmond adományleveleire hivatkozólág: „Az adomány pedig azért és annyiban mondatik újnak, mivel akkor és újonnan történt a birtokoknak a fejedelem által való adományozása, amint-hogy fenséges fejedelmek, néhai Lajos és Zsigmond császár s magyar királyurak némely kiváltság- és adományleveleiből lát-
tam és olvastam az új adomány czime alatt történt birtok-
adományozásokat . . . annak felemlítése nélkül, hogy a felkérő
elődei ily új adomány mellett nyert birtokok és birtokjogok
eirásában valaha voltak vagy maga az adományos lett volna,
banem . . . a fejedelem által akkor újonnan s nem korább tört-
ént részére a birtokadományozás.“

Még világosabbá teszi Werbőczy ugyanezen 37-ik czim-
ben a különbséget a következő fejtegetéseivel. Az új adományt
kétféleképen lehet venni; „Először az ország szent koronáját
vagy fejedelmünk hatóságát illetőleg, kire az adományozás tar-
tozik. Másodszor pedig“ adományosokra, t. i. „a nemzetségbeli
fitestvérekre s nőágbeliekre nézve.“

„Fejedelmünk joghatóságát illetőleg azonban az új ado-
mány nem kíván s nem is feltételez korábbi adományt. Mert ha
a korábbi adomány törvényesen tétetett, azon birtokjogot nem
szükség újból felkérni, hanem inkább a korábbi adományt kell
megerősíteni.“

„Mert ha előbb is ezen jogok és birtokok felől adományt
birt volna, akkor nem új adományt kellett volna nyerni, hanem
inkább a korabbit megerősíteni“, mert „szükség tudni, hogy a
mostani időben azon záradékkal beiktatni szokott új adomány:
— melynek vagy melyeknek, hogy elődei békés birtokában vol-
tak s maga is jelenleg van, állítja — nem egyéb, mint a korábbi
törvényesen tett adomány újabbi megerősítése, mely saját kifeje-
zés értelménél fogva mindenkor korábbi adományt vagy a birtok-
koknak egyéb szerzését feltételezi . . . sőt ez a megerősítés
szükségesnek nem is látszik, mivel a megerősítés nem az ado-
mány vagy birtokjog bírásának szükségére, hanem csak jobb
voltára van.“

Már világos Werbőczy tanítása szerint is, hogy a Hunyadiak
1409 előtt Hunyadra nézve sem adományyal nem birtak, sem
annak birtoklásában egyébként nem voltak.

Kétségtelen, hogy Zsigmond volt az, ki először ajándé-

kozta meg a Hunyadiakat jószággal; ez az első adomány Hunyadvár volt és az erre vonatkozó adománylevélben maga Zsigmond először nevezi meg Hunyadi Jánost.

Adománylevél és iktatás egyaránt feltüntetik, hogy itt nem ismételt, megerősített régi, hanem szoros értelemben vett új adományról van szó.

Feltűnik, hogy Woyk gyermekei közül az adománylevélben nincs megnevezve, mire szükség különben sincs. csak Hunyadi János. Zsigmond király csak öt veszi név szerint az adományosok közé.

Csak később kerül elő még két fiú neve, midőn az erdélyi káptalan „Anthonius, filius Johannis de Hosdad in personis Ladislai alio nomine Radul, germani Wayk militis, necnon Johannis, Johan et Wayk, filiorum dicti Wayk militis nobilium de Hwnyad“ kérésére 1419 febr. 12-én átírja ugyanazon káptalannak 1409 okt. 31-én kelt iktatólevelét, amely szerint Zsigmond királynak ugyanazon évi okt. 18-án kelt iktatóparancsa értelmében Waykot, testvéreit: Magast és Radult, unokafivérét: Radult és fiát: Jánost Hunyad birtokába beiktatta.

Ebben az átírásban tehát már Hunyadi János két fivérének Johan- és Wayknak neve is előfordul, mi természetes, hiszen Wayk az atya már nem élt és így meg kellett nevezni örököseit; de ez nem változtat azon a tényen, hogy az adománylevélben Zsigmond király csak Hunyadi Jánost nevezi meg, pedig kizártnak tekintendő, hogy az adományozás idején, az 1409-ben 21 éves Hunyadinak fivérei csak ez idő után születtek volna.

Ha még szükséges indokolás, hogy az 1409. évi adomány az első, az új adomány a Hunyadiak részére, akkor azt László királynak 1456 május 12-én Budán kelt új oklevele a régi adományról szolgáltatja, melylyel Hunyadi Jánost és örököseit és utódait Hunyadvára és városa és a temesmegyei Komyáth kerület birtokában megerősíti.

Ez az oklevel ellenmondást nem tűrő bizonyíték, mert ismétli Zsigmond adományozását. Hunyadra tehát megvan a Hunyadiaknak az ő első *adományuk*: a nova donatio és megvan Werbőczy és Frank szerint az ismételt adomány az új adománylevéllel: az anterioris donationis confirmatio.

Az oklevél első fele Hunyadi dicséretét tartalmazza, ki a háborúkban nemcsak számos legkedvesebb barátját és fivereit és hozzátartozóit veszttette el, hanem saját vérét is bőségesen ontotta: „non solum carissimos plures et amicos et fratres ac familiares, belli sibi calamitate raptos amisit, sed et proprii sanguinis plurimum effudit“.

Az adományozás szempontjából nagyfontosságú ez az ok-

levél, de más szempontból is érdekel bír, mert ebből tudjuk meg, hogy nemcsak Johan, a frater minor, a miles militum harcban esett el, mint ezt már maga Hunyadi írta, hanem a másik fivér: Wayk is.

Fontosá teszi ezt az oklevelet V. Lászlónak az a kijelentése is, hogy Hunyadot, valamint Ikes kerületet nagyatyja Zsigmond, a komyháti kerületet pedig atyja Albert adományozta „neki“.

László adománylevelének a nova donatióra vonatkozó része a következőleg szól: „... Castrum Hunyad appellatum, nec non opidum similiter Hunyad . . . Item districtum Komyat nuncupatum in Comitatu Themesiensi . . . alias per Serenissimum condam principem dominum Sigismundum Romanorum Imperatorem, ac huis (így) Regni Hungarie etc. Regem, auum nostrum Item districtum Ikes nominatum . . . alias per condam Excellentissimum principem dominum Albertum Regem genitorem nostrum carissimos, ut asseritur sibi collatum et donatas. In quarum pacifico dominio Idem Comes Johannes, post pretactas donationes dictorum progenitorum nostrorum se perstitisse et persistere asserit etiam de praesenti . . . memorato Johanni Comiti, suisque heredibus et posteritatibus universis noue nostre donationis titulo, dedimus donauimus et contulimus, ymmo damus donamus et conferimus . . .“

Ugyanily módon és ugyanazon napról állít ki László király Hunyadi és utódai részére nova donatio-t ráczországi Rwdischa mezővárosról is.

Ime ez a nova donatio, a régi adománynak megerősítése régi adomány vagy birtokbanlétel alapján. A jelen esetben megvan mindakettő.

Nem kételkedünk, hogy ez az oklevél végleg eldőnti a kérdést, még ha az 1409. évi adományleveléből, annak egész szövegéből, az adományos Wayk atyjának Serbének (Sorbe-nek) megjelöléséből nem is tűnnék ki — mi azonban kétséget nem szenvedhet — hogy Serbe még nem volt Hunyadnak birtokosa, hanem fia, Wayk által jutott az a Hunyadiak tulajdonába.

Szóvá kell tennünk azt a kérdést is, vajjon a Hunyadi adományleveléből lehet-e következtetést vonni Hunyadi János korára és kivüle még más gyermekek létezésére is.

Wertner Mór ugyanis azt állítja „A Hunyadiak“ cím alatt megjelent dolgozatában, hogy Hunyadinak 1409-ben legalább 21 évesnek kellett lennie, mert az ez évi adománylevelében neve előfordul. Hunyadi korának megállapítására nincs szükség az adománylevelet segítségül hívni, mert megmondja azt maga Hunyadi 1448. évi levelében. Az adományleveléből vonni következtetést Hunyadi korára nem lehet. Zsigmond király kijelenti a rendes formula szerint, hogy Hunyadvárát Woyk utó-

dainak és örököseinek is adományozza. Ezek között benn van Hunyadi János is, sőt megnevezve csakis ő. De ez az ő korával semmi összefüggésben sincs, mert arra nézve, hogy a netán már létező örökösök név szerint és bizonyos kortól beveendő, semmiféle jogszabály nem létezik. Az adományozás egyszerűen az utódok részére, rendszerint nem szerint való különbség nélkül történik, esetleg világosan kimondva mindkét nembelieknek, vagy csak fiúknak, vagy ezek kihaltával a nőknek is.

Sem a korra, sem a gyermekek számára nézve az adománylevélből nem vonható következtetés.

A rendes formula az, hogy a jószágok az „örökösöknek és utódoknak“ „heredibus et posteritatibus“ adatnak.

Ha Hunyadi János az adománylevélbe azonkívül, hogy ő, mint az adományos Wayk fia az örökösök közt ügyis benntoglaltatott, még mint közvetlen adományos külön is bevétellett és az ő utódaira és örökösöseire is kiterjesztetett az adomány, jöllehet az reá, mint Wayk fiára úgy is vonatkozott, ez világosan azt jelenti, hogy Zsigmond király Hunyadi Jánost határozottan meg akarta nevezni és iránta különös kegyet kívánt tanusítani.

Ennélfogva az az állítás, hogy mivel Hunyadi két fivére az adománylevélben meg nem nevezetett, ekkor még nem is éltek, teljesen önkényes és mivel sem támogatható. Az adománylevélben megnevezés nélkül is benn voltak.

Viszont azonban, midőn Wayk halála után az erdélyi káptalan az adománylevelet a többi adományosok és örökösök számára 1419-ben átírja és az örökösök gyanánt az eredeti adományosokon, t. i. Wayk két fivérén, unokafivérén és Hunyadi Jánoson kívül csak ennek két fivérét: az ifjabb Jánost és Waykot nevezi meg, világos, hogy Hunyadi János atyjának Wayknak — legalább ebben az időben — sem több fiú-, sem leánygyermek nem volt.

Be kell vallani mégis, hogy arra nézve, vajjon Wayknak leánygyermekai — ha ugyan . . . lettek volna — feltétlenül értendők-e az örökösök és utódok (maradékok) között, észrevétel, sőt kifogás is lenne tehető azok által, kik Werbőczy tekintélyére joggal hivatkoznak.

Az adománylevelek záradékai ugyanis az adományosokat különféleképen határozzák meg: 1. heredibus et posteritatibus; 2. heredibus et posteritatibus masculini sexus; 3. heredibus et posteritatibus utriusque sexus universis; 4. heredibus et posteritatibus primum quidem masculini ac post horum defectum etiam femini sexus universis; 5. heredibus et posteritatibus, legatariis item cessionariis. Ezek közt a heredibus et posteritatibus magában bizonytalan záradék és illetheti a fiágot kizárólag és mindkét ágat is. Annak

erejét a szerzés gyökere határozza. Királyi adományban ezen szavak csak fimaradékot jelentenek, mit Werbőczy (H. K. I. 18) abból magyaráz, hogy a királyi adományok eleinte és közönségesen hadi szolgálatok jutalmára adattak, már pedig nők, leányok nem szoktak és nem is tudnak katonáskodni. Ellenben nem adományi javakban (H. K. I. 19) a jószág a fi- és leány-maradékokat egyenlően illeti. Innen ez a jogi elv, hogy az adományi javak csak a fiágot, ellenben az adományon kívüli jószágok mind a két ágat illetik. Extra-donationalia bona utrumque sexum concernunt, donationalia vero solum masculinum; nisi contrarium certo constat. (Kövy).

Werbőczy (I. 17.) azt tanítja, hogy „ámbár maradékok (posteritates) neve alatt mindazok értetnek, kiknek atyjok vagy anyjok után törvény szerint kell örökösödniök, akár férfiak, akár nők legyenek . . . mindazon országunk régi s jóváhagyott szokásánál fogva örökösök alatt csupán a törvényes fiak értetnek, kik az atyai jogokban örökölni szoktak.

Ámbár abban az esetben, ha az atyai vagy anyai birtokok és birtokjogok mind a két ágat, tudniillik úgy a fiúkat, mint a leányokat is illetik, az örökös nevet a leányok is (jöllehet nem tulajdonképen) viselhetik“.

Ámde a hereditibus et posteritatibus kitétel értelme fölött megoszolnak a vélemények.

El kell fogadni, hogy akkor, midőn Werbőczy az ország szokásjogát följegyezte, már az a jogelv fejlődött ki, hogy kétes esetekben adományi javakban csak fiúk, a nem adományiakban pedig fiúk, leányok egyaránt örökösödnek; ámde ebből azt következtetni, hogy az adományrendszer behozatalával a hereditibus et posteritatibus záradék a nők kizárását eo ipso jelentette, még sem lehet. Ha pedig a szándék az volt, hogy a nők az adományból kizárassanak, akkor ez expressis verbis ki is mondatott. Bizonyítékul a jelen esetben a legjobb tanura, magára Zsigmond királyra, az ő adományaira hivatkozhatunk.

Világos, hogy ha nincs megemlítve a nők kizárása, akkor ők is az adományosok közé tartoznak.

Tekintettel a Zsigmond király adományaiból vett példákra is a hunyadvári adomány esetében bizvást mellőzhető az a föltevés, hogy midőn Wayknak unokafivére is bevétetett az adományosok közé az ő örökösei és utódaival együtt, akkor Wayknak saját leánygyermekai kizárattak. Ha ez lett volna a szándék, akkor ezt világosan kifejezésre is juttatták volna.

Hány testvére volt tehát Hunyadinak? Ő maga mondja 1442-iki levelében, hogy „ifjabb Hunyadi János, vitézek vitéze, legkedvesebb testvérem“ elesett. Más fivéről nem is szól; azonban szól az 1419. évi átírás: mely szerint Wayk fiai:

János, Johan és Wayk. Tehát az okirat szerint ez a három testvér Wayk fia volt.

De voltak-e Wayknak leányai és így Hunyadinak édes nővérei. Erre azt kell válaszolnunk: nem. Az 1419. évi transcriptum nem említi meg őket, tehát nem voltak, mert különben mint Wayk utódainak, örököseinek meg kellett volna nevezetniök.

Hunyadi Klárát megnevezi, azonban mint „soror uteriná“-t, anyai testvérét. Ez tehát nem Hunyadi Woyk leánya. A mi pedig Marinát illeti, Argyesi Manzilla feleségét, ezt Karácsonyi is kihagyja. Azonban beveszi a nemzedék-rendbe az ismeretlen nevű leányt, egy Székely nevű nemes feleségét Erre nézve Karácsonyi (Turul, 1901. évf.) azt mondja, hogy Dlugosznak sem hiszi el, hogy ennek fia horvát-szlavon bán volt; mi pedig hozzáteszük, hogy nemcsak Dlugosznak, hanem nagy sajnálatunkra, Dlugoss mélyen tisztelt kanonok és történettudós kollégájának sem hiszszük el, hogy ez Hunyadi Wayknak leánya volt, nemcsak azért mert az 1419. évi transcriptum meg nem említi, hanem életkori oknál fogva sem.

Még ha feltételezzük is, hogy Wayk már 1414 második felében meghalt és Hunyadi Wayk özvegye sietett újra férjhez menni, az új házaspárnak 1415—16 előtt gyermeke nem lehetett. Ha ez leány volt és férjhez ment 17—18 éves korában, gyermeke előbb nem lehetett mint 1433—34-ben Már azt elhiszszük, hogy Hunyadi László 20 éves korában horvát bán, de azt, még sem hiszszük el, hogy az ismeretlen Székely fia 1448-ban, 14—15 éves korában bán volt és azt még kevésbé hiszszük el, hogy 1448-ban a rigómezei csatában elesett.

Wertner szerint a kormányzónak három nőtestvére volt: 1. Marina, ki Dán oláh vajda fiához ment nőül, 2. Klára, ki Dengeleghi Pongrácz felesége lett és 3. a harmadik leány, neje az erdélyi kövendi Székely Jánosnak.

Wertner, ki Telekivel szemben azt vitatja, hogy Klára Hunyadinak apáról, anyáról való édes, mert „uterina“-nak nevezett testvére volt, csodálkozik azon, hogy nemcsak Teleki idejében, hanem még mai napság is akadnak olyanok, kik az uterinus kifejezés alatt az ugyanazon anyától, de más atyától származott testvért értik, már pedig megczáfolhatatlan, hogy az okiratok az uterinus alatt mindég az ugyanazon atya és anyától származó édes testvért értik, míg az egy atyától, de más anyától való „carnalis“ megjelölés illeti.

Erre nézve annyit jegyzünk meg, hogy talán Teleki mégis tisztában lehetett az „uterinus“ megjelölés értelmé iránt.

Wertner tévedése szembeötlő. Az uterinus a szó értelme szerint nem jelenthet mást, mint ugyanazon anyától, ugyanazon

méhből származást. Valóban különös és bámulatosan önkényes az uterinus kifejezésből az atyára vonni következtetést. A helyes fogalomnak egyenesen ellentmond. A carnalis kifejezés jogi értelemben azonban kétségtelenül, atyáról való testvéri viszonyt jelent.

Telekeinek feltétlenül igaza van, midőn Klárát csak anyáról való testvérnek mondja. Kétségtelenül igazolja ezt az a tény is, hogy az 1419. évi adománylevél-átírásban az örökösök közt a 3 fiún kívül senki meg nem neveztetik, már pedig ha Hunyadi Wayknak leánya lett volna, akkor az az örökösök között előkerült volna. Hunyadi Wayknak leánya vagy nem született, vagy nem maradt. Ha Hunyadi Jánosnak anyai testvére volt, akkor az ő anyja vagy mint özvegy ment férjhez Waykhoz, vagy ennek halála után lépett újra házasságra.

Ha pedig a carnalis megjelölés a jogi műszó helyes alkalmazásával használtatott Hunyadi János fivéreire; ifjabb Jánosra és Waykra, akkor a következtetés ebből az lenne, hogy Hunyadi János atyjának Wayknak két felesége volt, egyikőtől származott a kormányzó, a másiktól ifjabb János és Wayk.

Valóban sajnálatraméltó, hogy abba a homályba, mely Hunyadi családjának eredetét és annak tagjait borítja, vajmi kevés adat világít. Írásos adat alig van és a melyek reánk jutottak, sok kérdést megoldatlanul hagynak és kételyeket is támasztanak. Hiányoznak a születési és halálozási adatok és hiányoznak, vagy csak romokban maradtak fenn azok a síremlékek, melyeket hamvaik fölé állított a családi és nemzeti kegyelet és hála. De lehet-e csodálni ezt, midőn a pusztítás nem kímélte még az országalapító Szent István, Szent László, Nagy Lajos, Mátyás síremlékeit sem, nem egyetlen egy királyét sem, kivéve III. Béla és hitvese kőkoporsóit, melyeket az anyaföld mélye biztosított a szentségtörők ellen.

A gyulafehérvári székesegyházban három síremlék maradt fenn, melyeket a Hunyadiaknak tulajdonítanak: Jánosnak, a kormányzónak, a szerencsétlen Lászlónak és a kormányzó fivérének, kit ő maga „Joannes minor de Hunyad, miles militum, frater nostre charissimus“ névvel illet. Csakis ezen ifjabb János síremlékén maradt meg a felírás.

A felírást ismételten közölték. Jelesen Szereday Antal gyulafehérvári nagyprépost, Kazinczy, Fehér György, Teleki és mások. Aranka is adja, de magyarul. Megállapítja azonban, hogy a felírás három Hunyadi Jánost említ: a kormányzót, kinek egy János nevű atyafia és ifjabb János fivére nyugosznak a közös sírban.

A szöveg régebben hiányosan közöltetett és még legújabb időben is egy kitört szóra és két szó részletére nézve a szö-

veg nem mutatkozott biztosan megállapítottnak. Gárdonyi székesfővárosi főlevéltárosnak sikerült a hiányzó szót és a kétes betűket és a szöveg felosztását biztosan megállapítani.

A szöveg első része: *Hic est tumulus miles Johannes vocatus, frater gubernatoris sit iunctus coelicis choris.* A második rész: *Anno domini MCCCCXXXV de Huniád etc. hic est tumulus Johannes miles iunior de Huniád vocatus frater eiusdem fratris gubernatoris sit iunctus celicis choris.*

Gárdonyi határozottan iunior-nak s nem minor-nak olvassa a Hunyadi fivérére vonatkozó jelzőt. Ez valószínűvé tette, hogy Fejér tévesen olvasta Hunyadinak a fivére lelki üdvére tett alapítványról 1442 jan. 3-án kiállított adományozási oklevelében a *Joannes minor* de Hunyad-ot *Joannes iunior* de Hunyad helyett. Az eredeti oklevél Gyulafehérvárt van, de előkerült az országos levéltárból Hunyadinak ugyanazon napról kelt iktatóparancsa és Csánki országos főlevéltárnok megállapította, hogy Hunyadi nem *frater minor*, hanem *junior* névvel illeti János fivérét.

A szöveg különböző feltevésekre nyit utat. Annyi azonban kétségtelen, hogy Hunyadi Jánosnak két János fivérét említi. De ki tud két János fiverről? Az 1409. évi adománylevelnek 1419. évi átírása Hunyadinak két fivérét említi ugyan, de egyik János, másik *Wayk*. Ki tehát ez a második János, kit Aranka a kormányzó atyafiának mond, bár másutt azt is említi, hogy a kormányzónak „még egy vagy talám több testvére is volt; mindenik Hunyadi János.“

Ha a sirirat kételyt nem tűr, ki lehet ez a másik János? Fejér szerint a Thuróczy által említett s a rigómezei ütközetben elesett Székely János, Hunyadi *consanguineusa*, kire nézve azonban Teleki és Karácsonyi megjegyzi, hogy ez a Székely Hunyadi nővérenek volt a fia.

Volt azonban a Csolnokosiak közt is János. Hunyadi anyja ugyanis Teleki szerint első férje halála után Csolnokosi Jariszlavhoz ment férjhez. Az ezen házasságból származott gyermekek közt szintén előfordul egy János. Az ezen összeköttetésre vonatkozó adatok oklevelileg nincsenek bizonyítva. Kétségtelen azonban, hogy a Csolnokosiak Hunyadi János és fia Mátyás által jószágadományozásokban részesültek, sőt még ha hamisítvány is, mint ezt Karácsonyi vitatja, az az oklevél, mellyel Hunyadi János az ő osztályos fivérét Csolnokosi Waykot s a többi Csolnokosiakat a hadkötelezettség és adózásoktól felmentti, az mégis bizonyos, hogy Csolnokoson ez a család tényleg mentességeket élvezett.

Ime mennyi még a kétely és a homály Hunyadi családjára nézve az 1409. évi adománylevelnek és az adománylevel 1419. évi átírásának napfényre kerülése után is. És ahelyett,

hogy ennek a homálynak elhárítására fordíttatnék a teljes törekvés, a felderítés útjába újabb akadály gördült azáltal, hogy feladatul tűzik ki oly adománylevél keresését, melylyel már Hunyadi ősei nyerték Hunyadot adományul, mely tehát megelőzi a Zsigmond által 1409-ben kiállítottat.

Gróf Teleki elnézésből tévedést követett el, midőn Hunyadot már Hunyadi ősei által birtokoltnak állította s ezt még fokozta azzal a kijelentésével, hogy Zsigmond 1409 évben csak a korábbi adományt erősítette meg és pedig nem is Hunyadi János, hanem atyja részére, holott az oklevél kétségtelen tanúsága szerint Hunyadi János az adományosok között világosan megnevezetik.

Teleki véleményéhez csatlakozott jeles történetírónk Karácsonyi is, sőt egyik nagybecsű dolgozatában azt mondja, hogy „a magyar történetírás dicsősége lesz, ha ezen kérdésre vonatkozó döntő bizonyítékot, a vajdahunyadi vár elajándékozásáról szóló első adománylevelet mielőbb felmutatja“.

Ez hiú remény. Meddő, teljességgel eredménytelen munkára való felhívás oly adománylevelet keresni, melyet sohasem állítottak ki.

A kutatásnak azonban még nagy a területe. Széles és nehéz kutatásokat kíván még különösen a Hunyadiak eredetének és rokonsági viszonyainak megállapítása és világosságba helyezése. Ha azonban ezen a téren a Hunyadiak kortársai nem tudtak teljes világosságot teremteni, sokkal terhesebb a feladat az utódokra, hogy öt század után juthassanak kedvezőbb eredményre. Ámde ennek eléréséről lemondani nem lehet és nem szabad, mert eddig ismeretlen adatok felkutatása újabb világosságot áraszthat az igazságot ma még eltakaró homályra.

A Botond-monda történeti kapcsolatai.

(Felolvasta *Marczali Henrik* 1. t. 1915 decz. 6-án.)

Nem tudom én, melyik volt szebb,
Melyik dicsobb, melyik nagyobb,
Az-e, a ki bedöngette
Keleten a nagy érczkaput.

Vagy: és itt Tóth Kálmánnak annyira kedvelt és annyszor elszavalt költeményében sorban következnek Árpád, Lehel, Szent László, Dugovics Titus, Hunyadi, Hollós Mátyás és Zrinyi Miklós. Azoknak az elén, kiknek hazafias tettei e szavakra ragadják a költőt:

Csak áldom az istenemet,
A mért én is magyar vagyok,

Botond áll: a legkisebb magyar.

Más időkben talán lehetne vitatkozni arról, vajjon a testi-erő és ügyesség elég érdem-e ahhoz, hogy miatta a nemzet legnagyobb büszkeségei közé sorozzanak bárkit. Ma ismét a harczos culturának éljük korát. Különbben is a népek kezdő korában, melyben a mondák születnek, testierő és ügyesség a legfőbb dicsőség megszerzője.

Nem is tudnám, de nem is akarom a magyar hősi monda első népies herosának hírét-nevét bármiben csökkenteni. Inkább, azt hiszem, általánosabbá, valóban emberivé teszem dicsőségét, midőn benne egy általános mythos hazai képviselőjét mutatom be és midőn lehetőleg megállapítani igyekezem: mi benne történeti és minő díszszel vette őt körül a rege.

Régi előszertetet köt engem a buzogányos hűshöz. Már első könyvemben „az Árpádok korának kútfőiről“ egész lapokat szenteltem neki. Rég volt együtt ez értekezés egész anyaga: háromszor is letelt a Horatius követelte kilencz év azóta a mai napig, midőn a T. Akadémia elé bocsátani bátorodom.

A monda anyagát és irodalmát kritikailag összeállította Sebestyén Gyula koszorús pályaművében.¹ Így minden bevezetés nélkül egyenesen a kérdés tárgyalásához foghatok.

Kézai elbeszélése szerint Konstantinápoly ostrománál Botond, mint mondják, bárdjával, melyet magánál szokott hordani, nekirontott a város érzekapujának és bárdja egy csapásával, állítólag, akkora hasadást vágott benne, hogy a görögök, a csuda miatt, nem is akarták kijavítani ezt a kaput.²

A budai krónika és a képes krónika szerint ezt a csapást Opor vezér parancsára mérte a kapura és oly nagy volt a nyílás, hogy azon egy ötéves gyermek kényelmesen ki- és bejárhatott volna.³ Itt is érzekapuról van szó, csak a kifejezés más: metallina. Viszont a nyílás természete más-más fegyverre mutat, bár annak latin szava egy: dolabrum. A hasadást csak bárd ejthette, a lyukat, melyen ötéves gyermek átjárhatott volna (foramen) csak buzogány.

A krónikák csak feltételesen adnak hitelt e mondának (fecisse dicitur; perhibetur), Béla király névtelen jegyzője azon-

¹ A magyar honfoglalás mondái. II. 153—171.

² Quidam Hungarus, Botond dictus, super portam Urbis, quae aerea est, praecurrit, tantam que fissuram in ea fecisse dicitur, cum dolabro uno ictu, ut Graeci propter monstrum ipsam portam resarcire noluerunt. Simon de Kéza, Gesta Hungarorum, ed. Endlicher 107. l.

³ Budai Krónika, ed. Podhraczký, 59. l. „Ego sum Botond, rectus Hungarus, minimus Hungarorum. — Veniens autem ad portam metallinam talem ictum et caesuram in ipsa porta fecisse perhibetur, quod puer quinque annorum per ipsum foramen exire et intrare satis large potuisset. Marci Chronicon (Pictum), ed. Toldy“, szórol szóra ugyanaz.

ban, egészen természete ellenére, kritikussá válván, kereken megtagadja hitelét az elbeszélésről. Elmondja azt a szörnyen valószínűtlen történetet, hogy Botond, Tassal és Lehellel együtt, még Árpád korában túszokat vesz a bolgároktól, elfoglalja a rácz földet, hatalmasan és békésen, annak hercegét pedig sokáig bilincsben tartja. Innen a tengerhez vágatnak — nem mondja meg, Albánián vagy Montenegrón keresztül — elfoglalják Spalato városát és Horvátországot is alávetve Árpádnak, hazatérnek.¹ „Kiknek háborúit és kemény tetteit, ha nem akarjátok elhinni ez írasnak, higyjétek el a regösök csacska énekének és a parasztok hazug meséinek, kik mai napig sem feledkeztek meg a magyarok kemény tetteiről és háborúiról. Némelyek azt mondják, hogy egész Konstantinápolyig jutottak és hogy Botond Konstantinápoly aranykapuját bárdjával beszakította.”² De mivel ezt semminő történeti könyvben nem találtam, csak a parasztok hazug meséiből hallottam, jelen munkámba iktatni nem szándékoztam.“

A tudákos jegyző, ki maga oly nagyokat tud mesélni, természetesen nem hisz a tudatlan népmondának. És mégis e megjegyzése által nagy szolgálatot tesz a történetnek. Fenn tartja a munka eredeti alakját: azt, hogy Botond aranykapun mutatta erejét. A krónikák sem sokkal jobbak nála. Úgy látszik rationabilisabbnak, hihetőbbnek tartották az érzekaput az aranyból.

Mint a történetben annyiszor, itt is a valószínűtlenebb az igaz. Konstantinápolynak volt aranykapuja: χρυσή πύργη. A város nyugoti részén most is mutatják helyét, nem is messze a Jedikulától. Kellett, hogy a többi kapunál díszesebb legyen, rajta keresztül vonultak be a császárok triumphusban székvárosukba.³ E dísz nyomai mai napig láthatók, de a kaput befalazták, csak kis ajtó vezet át rajta.

Kardamos bolgár fejedelem 791-ben megüzente VI. Konstantin császárnak: „vagy megfizeted mire szerződted, vagy elmegyek az Aranykapuig“. Az Aranykapu már is symboluma Konstantinápolynak⁴

809-ben Kr. u., a bolgárok Krum királyuknak, az ő Attilájuknak, vagy Bajánjuknak uralma idején, elfoglalják Szófia városát, melyet kütfőink Scereducy, Sardike név alatt ismernek.⁵

¹ Anonymus, ed. Fejérfpataky. C. 41. és 42.

² Et portam auream Constantinopolis Botondium cum suo dolabro incidisse.

³ και εως ην εθος βασιλευσι δια προπομπιον δοχης δια της χρυσης καιουμένης πύλης εις το Βυζαντιον εισελευναι, Notae ad Theophan. Chron. ad p. 785. Goartól.

⁴ Theophanes Chronogr. ed. Bekker, 728. l. Καρδάμος ο κύριος των Βουλγάρων ήγγραψε τω βασιλει, η τελουον μου τάκτα, η έργουαι εως της χρυσης πύργης. Szórol szóra átvette Kedrenos, II. 26. l.

⁵ Anonymus, i. h. 45. fej. Castrum Scereducy.

Nikephoros császár megtorló háborút zudit ellenök, nagy sereggel betör Bulgáriába, három napon át pusztítja az országot, leégeti udvarhelyöket (ἀυλή), mely épp úgy fapalotákból állhatott, mint a hunn királyi és elveti békeajánlataikat. Közben Krum eltorlaszoltatja a Balkán szorosait és megkerüli az ellenséget. A görögököt körülfogják és felkoncolják az egész hadat. Kegyelmet nem adnak, foglyot nem ejtenek (811 júl. 26-án). A császár fejét lándzsára tűzve mutatták, aztán Krum ezüstbe foglaltatta a koponyát és ivóedénynek használva azt, koczintott bojárjaival.¹ Itt is megvolt hát a germánoknak a longobard mondában oly nagy szerepet játszó iszonyú szokása. Nikephoros utóda, veje Mihály sem volt szerencsésebb, Drinápolynál 813 januáriusában nagy veszteséget szenved. Serege fellázad ellene és a keleti hadak vezérét, az örmény Leót kiáltja ki császárnak, ki az Aranykapun bevonul Konstantinápolyba és magát másnap, júl. 11-én megkoronáztatja.²

Hat nappal később Krum is ott terem hadával „mint egy új Szennacherib“, ez a görög krónikások közös kifejezése. Tábora a Blaehernák palotájától az Aranykapuig terjedt. A következő eseményeket a teljesen egykorú és nagyon megbízható Theophanes e szavakkal mondja el: „A bolgár király teljes hadi erejével, gyalogokkal és lovasokkal körülvette a császári várost, mutogatva a maga hatalmát. Illetlen és ördögi áldozatokat végzett az Aranykaputól a tengerig terjedő réten és felszólította a császárt, hogy ő lándzsáját beszúrhabba az Aranykapuba. Mikor pedig a császár ezt megtagadta, visszavonult sátrába.“³

Ezt az egyszerű elbeszélést a már 817-ben meghalt Theophanes folytatói, különösen Symeon mester és Logotheta, ki honfoglalásunk kütfői közt is szerepel, nagyon kidíszítették. Symeon szerint Krum az Aranykapu előtti téren, népe szokása szerint, sok embert és barmot áldozott. Aztán a tengerben áztatta lábát, megmosakodott a tenger vizében, meglocsolta hadát és attól üdvözölve, elsétált ágyasai közt, azok pedig dicsőítették őt s hódoltak neki.⁴ Mindezt a görögök a falakról nézték, de

¹ Jireček, Geschichte der Bulgaren, 144—145. I Strahl-Hermann, Geschichte des russischen Staates I. 102. I. beszéli, hogy Szvjatoszláv kiewi orosz fejedelem koponyáját is ivópohárrá alakíttatta át Kuria besenyő fejedelem.

² Theophanes, 784. I.: Λέων διά τῆς χρυσῆς πόρτης κατέρχεται, καταλαμβάντᾶ βασιλεία.

³ Theophanes, 785. I.: Κροῦμμος — ἠτήσατο τῷ βασιλεῖ πῆξαι τὸ δόρυ αὐτοῦ κατ' αὐτῆς τῆς χρυσῆς πόρτης, τοῦ δὲ τοῦτο μὴ κατα δεξιμένον, ὑπέστρεψε εἰς τὴν ἰδίαν σκηνήν.

⁴ Symeonis Magistri et Logothetae Annales ed. Bekker, 612. I. Ὁ Κροῦμμος θυσίαν κατὰ τὸ ἔθος αὐτοῦ, ἔξωθεν τῆς χρυσῆς πόρτης ἔθυσεν, ἀνθρώπους καὶ κτήνη πύλλα. καὶ εἰς τὸν ἀγιάλῳν τῆς θαλάσσης βρέξας

senki sem merete őt zavarni, vagy kopját vetni reá. A város ostromáról azonban hamar letett és béketárgyalásokat kezdett, nagysúlyú aranyt, számos ruhát és válogatott szép fiatal leányokat követelve a béke díjául.

E folytatásokból, az egy a X. század végén írott Georgios barát krónikáját kivéve, a sok díszítésnek miatta, kimaradt a lándzsadöfés említése. Ez a kihagyás és az a tény, hogy ez az adat legvégén van Theophanes chronographiájának, magyarázza meg, hogy a historiographia, mellőzve az első forrást, nem vett tudomást erről a kétségtelenül fontos adatról. Nem találtam meg egyik történetírónál sem, még az annyira alapos és kimerítő Jireček is elhallgatja bolgár történetében. Nemcsak a könyveknek, a mythosoknak is megvan végzetük. Hogy ez az adat annyi ideig lappanghatott, annál különösebb, mert megvan Theophanes latin kivonatában, Anastasius „Historia Ecclesiastica“-jában is, igaz, hogy ott is a legvégén.¹ Pedig az Aranykapuról szóló mondatkörnek ez az első történeti hitelességű feljegyzése.

A hatalmas bolgár uralkodónak tehát, minden áldozata és szertartása ellenére sem sikerült az óhajtott lándzsadöfés. Szerencsésebb volt nála a kétszáz évvel később élő nagy lengyel hódító, Boleszláv Chrobry, Lengyelország első királya.

Kiev városa nemcsak egyházi tekintetben volt édes leánya Byzancznak; az volt építészetében és kereskedelmén alapuló gazdagságában is. Nemcsak papjai és szerzetesei voltak görögök, hanem építései is. Tudjuk, hogy görög architektusok építették a Kozárok várát, Sarkelt-t, a távoli Don mellett,² tudjuk, hogy Byzanczból hozatta Szent István királyunk azokat az építőmestereket, kik a Székesfehérvári bazilikával örökítették meg nevüket.³ Hogyne épült volna byzanci mintára, Nagy Vladimírnak és utódainak székvárosa? A teljesen egykorú Thietmar merzeburgi püspök krónikája szerint négyszáznál több temploma és nyolcz vásártere volt a Deneper melletti orosz metropolisnak.⁴ Nem hiányozhatott Aranykapuja sem.

Jarozsláv nagyfejedelem, Szent Vladimir fia és utóda, mint a XII. század elejével való lengyel krónika, nemzeti krónikának korban és tartalomban méltó mása, a történeti monda fenntartója, beszéli, megtagadta a már öregedő és elhízott Bolesz-

τοῦς πόδας αὐτοῦ, ραντίσας τὸν λαὸν αὐτοῦ καὶ εὐφημισθεὶς ὑπ' αὐτῶν διηλθε μέσον τῶν παλλακίδων αὐτοῦ. Bury szerint (Byz. Ztschr.) Symeon ezt az elbeszélést az Incertus autor Vitae Leonis-ból vette át.

¹ Theophanis Continuatio, bonni kiadás, 284. l.

² Konstant. Porph. de administrando imperio. c. 42. ed. Bekker, 177. l.

³ Magistri lapicide de Grecia. Budai Krón. 68.

⁴ Thietmar Chron. ed. Kurz, Mon. Germ. VIII. 33. f.

lávától nővére kezét. Ebből háború lett. Boleszláv vitézeivel átúsztatott a Bug folyamán és ellenállás nélkül elfoglalván a várost, kivont kardjával áthasította az Aranykaput. Bámulóinak nevetve mondta el, miért tette. A tőle rútol megtagadott királyleányt, még az éjjel, nem feleségévé, hanem ágyasává teszi, hogy megtorolja a nemzetségén esett sérelmet, az oroszok gyalázatára, lealjasítására. Így is lett.¹ Boleszláv kardját, mely e vágás által kicsorbult, „szcerbce“ név alatt századokon át őrizték a lengyel királyi kincstárban.² Most valószínűleg a moszkvai Kremlben van III. Ottó császárnak ez a felírással ajándéka.

Történetben elég óvatosak és szkeptikusok sosem lehetünk. Hátha az egész történet a kard csorbájának megmagyarázására készült? De az bizonyos, hogy Boleszláv 1018-ban bevonult Kiev városába. Thietmar még azt is tudja, hogy hadában 500 magyar, 300 német és 1000 besenyő is volt. Ugyancsak a merseburgi püspök beszéli, hogy Jaroszláv nővére ekkor ágyasa lett a vén paráznának.³ A zsákmány végtelen volt; egész Lengyelország meggazdagodott belé. Ez volt az első háború lengyelek és oroszok közt.

Mi volt a harcos barbárnak a város! Hát még az a város, melynek arany a kapuja! Tömérdék kincset, végtelen élvezetet rejt magában. Csak egy nagy erőfeszítés kell, hogy a vitéz mindennek birtokába jusson. Már akkor is lelkében különböző a bolgár, a magyar, a lengyel, különböző fegyvere is: a lándzsa, a kard, a bárd, de a kincses városról egyformán gondolkodott. E gondolkodás és képzelődés gyümölcse mindháromnál az Aranykapu mondája.

Így egy megállapodott szertartás fejlődött ki az ostromra és elfoglalásra nézve. Nem szabadulhatunk attól a felfogástól, hogy bizonyos symbolistika játszik közbe. A város mintegy nő, kit magáévá tesz a diadalmas férfi. Ez a vonás éppen úgy megvan Krum „illetlen és ördögi“ körmenetében ágyasaival, mint Boleszláv szavában és tettében. Ez a symbolismus tovább is él. Gondoljunk Komárom várának fügét mutató szüzére. Barbár és brutális módon van meg, mit Goethe Faustjában énekel a vitézek kara:

¹ Chron. Polonorum, Mon. Germ. Script. IX. 430. Evaginato gladio in aurea porta civitatis percutiens, risu satis jocosus suis admirantibus, cur hoc fecisset, enodavit: sicut in hac hora aurea porta civitatis ab isto ense perentitur, sic in nocte sequenti soror regis, ignavissime mihi dare prohibita conumpetur, quatenus hoc facto nostri generis iniuria vindicetur et Ruthenis ad dedecus et ignominiam impuetur. Sic dixit, dictaque factis complevit.

² Roepek, Geschichte Polens I 148. l. jegyzet.

³ Kurz, Mon. Germ. Chronici libr. VIII. 33.

Burgen mit hohen
 Mauern und Zinnen,
 Mädchen mit stolzen
 Höhnenden Sinnen
 Möcht' ich gewinnen.
 Kühn ist das Mühlen,
 Herrlich der Lohn.

Kezdetben a Botond-mondában is meg kellett lennie e vonásnak. A „fissura“ Kézainál erre mutat. Ez az eredeti, népies eleme aztán az Anonymusnál is, a Képes Krónikában is veszendőbe megy. De kétségtelen, hogy e mondában is, minden változatában, az Aranykapunak jut a főszerep.

Annál feltűnőbb a magyar mondának egy igen jelentékeny eltérése a többitől. Krum és Boleszláv, az Aranykapu ostromlói, harczos nagy népek hatalmas urai, királyai. Botond csak egyszerűen igaz magyarnak, népéből is legkisebbnek nevezi magát.¹

Krónikáink nem is tudnak felőle többet, mint Konstantinápoly előtti szereplését, hol nem is ő vezérkedik, hanem Opour parancsára mutatja erejét. Anonymus ellenben, ki éppen a konstantinápolyi hadjáratot nem hiszi el, odaemeli őt nemzete nagyjai közé. Bulcsúval és Lélel együtt vezérkedik, velük együtt kormányozza az országot Árpád halála után, Zsolt kiskorúsága alatt, „mert ezek hadakozó, erős lelkű férfiak valának“.² Sőt, midőn Bulcsú és Lél a „Konrád császár“ elleni hadjáratban elvesznek, Botond az, ki halálukat megbosszulja és győzelmesen tér haza. Mindezt elvégezteti vele: a honfoglalástól az ágostai csata utánig, tehát legalább két emberöltőn át egyre szolgáltatta, ráhalmoz dicsőséget, méltóságot. De egyre ő sem képes. Nembe nem illesztheti be hőségét. Ő, ki annyit tud, még azt is tudja, hogy atyja Kulpun volt, Lélnék nagybátyja, ki nagy adományt kap Árpádtól a Vajas vize mellett Bodrog megyében, de nemzetséget nem származtat tőle. Adós marad a felelettel arra a természetes kérdésre is: hogy jut a törzsökös magyar hős besenyő nevű apához? holott ez a nép akkor halálos ellenségünk. Ismerve Anonymust, feltehetjük róla, hogy mindezt költötte: mert ki oly nagy tetteket vitt véghez, oly nagy hirt-nevet, becsületet szerzett, csak nem lehet közönséges, szegény ember fia?

De ebben sem következetes. A bőkezű Árpád, a „jókedvű adakozó“ fia, szállásbirtokot, várat, szolgálkat ad mindenkinek, kit Anonymus említ. Csak éppen a nemzet legjobb vitéze nem részesült a legkisebb adományban sem. Az az egy helység, mely nevét fenntartja, Botond, Heves megyében, nem ott található, hol

¹ Botond sum, rectus Hungarus, minimus Hungarorum. Budai Krónika, Képes Krónika és a tőlük származó elbeszélések.

² Erant enim isti viri bellicosii et fortes animo. C. 53.

Árpád atyjának adott volna donatiót.¹ Épp oly kevéssé található ott a Verőcze folyó, mely mellett eltemették a hadi munkától megtört, „csudálatos módon betegeskedni kezdő“ agg harczost.

Pedig, hogy a mondához visszatérjünk, a kapu áttörése csak egy részlete Konstantinápoly előtt szerzett dicsőségének. „Mialatt a magyarok a város ostromán fáradtak, egy óriás fajta görög azt kívánta, hogy két magyar felváltva birkózzék vele, mondván, ha mind a kettőt le nem győzi, a görög császár adófizetője lesz a magyaroknak. Minthogy ez a magyarokat szerfölött bosszantotta, akadtak ellenfelére, ki a göröggel szemben így szólott: Botond vagyok, igaz magyar, népemben a legkisebb. Végy magad mellé két görögöt, hadd fogja fel az egyik kiszálló lelkedet, a másik meg temesse el hulládat, mert bizony adófizetőjévé teszem népemnek a császárt. A látványt nézni jöttek a görögök és magyarok, a kapu előtt színkört készítettek és alig egy óra mulva úgy földhöz teremtette a magyar a görögöt, hogy az nyomban kiadta lelkét. A görög császár nejével és udvarhölgyeivel² és főuraival ott állott a bástyán, de mikor az eset megtörtént, szégyenökben elfordították arcukat és palotájukba tértek. Mikor pedig a magyarok az adót követelték, nevetésre fordította a császár a dolgot. Erre a magyarok, elhagyva az ostromot, elpusztították az egész Görögországot és végtelen sok aranyat, drágakövet és jószágot zsákmányolva, hazamentek.“³

Íme a kép, melyet Theophanes rajzolt és folytatói kifestettek: a tér az Aranykapu előtt, a felülről báméskodó görögök, kik nem háborgatják az ostromlókat, az ostromlók, kik mégsem bíznak a sikerben és megelégszenek a zsákmánnyal. Sokszor láthatta Byzancz ezt a jelenetet és nem egyszer a magyarok voltak hősei. Hogy e 970-ben végkép megszűnt hadjáratoknak megmaradt az emléke s hogy a görögök adófizetéséről sem feledkeztek meg: nagyon régi, a pogány korba visszamenő tradícióra vall. A népköltészet tartja fenn és ezért fogadja be oly későn, és mint láttuk, oly kételkedőn, a deáknyelvű történetírás.

Valószínű, hogy Botond neve⁴ egyidejű ezzel a hagyományval, mely, alap híján, 970 után. miután ekkor a Konstanti-

¹ Ez a helység 1388-ban említettik: Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában.

² Csak Kézainál, despotinis.

³ Kézai, ed. Endlicher, 157. l. Budai Krónika, ed. Podhraczyk, 54—60. l. Képes Krónika, ed. Toldy.

⁴ Anonymusnál e név három változatban fordul elő: Botond, Bothond és Botund, mert a kétszer is előforduló Bonten alakot bátran nézhetjük íráshibának. A krónikák következetesen Botondnak írják. Szabad talán azt a véleményt kockáztatni, hogy Batond-nak kellene ejtenem, úgy mint Opour ugyanazon szövegben Apor. A nyelv-tudósok könnyen eldönthetik ezt a kérdést.

nápoly ellen intézett hadjáratok végkép megszűntek, nem is keletkezhetett.

Anonymus, ki a népmondából vette át e nevet, a lehetetlent is megteszi, hogy viselőjét felvehesse azon aristokratikus társadalom ősei közé, melyet a XIII. században maga körül látott és melynek befolyása alól a szegény királyi jegyző szabadulni sehogys sem birt. Hiszen Pauler Gyula is megírta róla: „Különbén egyik főcélja éppen, hogy megírja a magyar nemesek és királyok genealogiáját”.¹ A krónikákban ellenben mitsem tudnak az Anonymus által koholt vezérkedéséről, sem hadjáratairól és tisztségeiről, csak az Aranykapu előtt végzett tetteit örökítik meg. Náluk a „legkisebb magyar”, nincs sem atyja, sem rokonsága, sem tisztsége, sem birtoka. Kétségtelenül ez az eredeti hagyomány. Az Anonymus kísérlete, őt és hírét, minthogy már elhomályosítani nem lehetett, az úri osztály javára lefoglalni, nem sikerült. A krónikák teljes tanúságot tesznek a felől, hogy személyében a nép magának emelt emléket. Minő demokratikus már az is, hogy a hős nem fejedelmének, hanem népének (genti mee) akarta adófizetőjévé tenni a császárt. A népies és aristokratikus elvek harcát látjuk tehát olyformán, mint a kurucz énekekben:

Szegény ember, nem úr lova,
Ment mind Bécs váráig.

Nemcsak az Aranykapunak volt történeti alapja. Nem hiányzott Konstantinápoly falai előtt a párviadál sem. 967-ben Nikephoros Phokas görög császár hadat üzent Péter bolgár királynak, mert ez, ígérete ellenére, átengedte a magyarokat a Dunán, úgy hogy több ízben is elportyáztak Byzanczig. E harcokba beavatkozott 969-ben Szvjatoszláv kievi nagyfejedelem is, ki, mint a görögök szövetségese, megszállotta Bulgáriát, de aztán a maga részére akarta azt megtartani. E miatt Nikephoros utódával, a hatalmas Taimiszkész János császárral kellett fogvívnia. Hogy megállhasson, besenyő és magyar hadakat is fogadott.² A görög vezér, a „kemény” Bardas Mihály, a görögök Toldi Miklósa, mint Kedrenos elbeszéli, bajt vívott „szittyá vitézekkel”. A csata eldöntetlenül folyt, midőn egy hatalmas, termete és férfias lelke által kiváló szittyá nekirontott a vezérnek, ki arra lovagolt és csapatait bátorította és kardjával sisakjára csapott.³ E viadalban Bardas a győztes. Nevezetes, hogy

¹ A magyar honfoglalás kútfői. 389. l.

² Kedvencz kifejezése szerint „Nyugaton, Pannoniában lakó turkokat”. τους πρὸς ὄψεις ἐν Παννονίᾳ κατοικισμένους Τούρκους. 384. l.

³ Kedrenos, Synopsis Historiarum, bonni kiadás, II. 387. Kai ἦν μὲν ἄχρι τίνος ἡ μάχη ἀγχώματος, ἕως οὗ Σκίθης τις μεγέθει σώ-

a görög hagyomány szerint az ő vitézük küzdött meg óriás természetű ellenséggel. Még érdekesebb, és tán leghibiztosabban mutatja a Botond-monda popularis eredetét, hogy hőse nem lovagi módon vív bajt, lándzsával és karddal, hanem birkózik, mint a „hazug meséket mondó“ parasztok szoktak. Ilyen viadalnak lehetett hőse Botond és ennek köszönhette neve fennmaradását regében, énekekben.

Azaz, oly különös a hírnév fennmaradása, veszély fenyegette még nevét, sőt magyar voltát is. 1060-ban I. András roskadozó trónjának védelmére német vitézek gyűltek a magyar határra. Köztük volt Boto is, a bajor palotagróf fia, kinek társával, a thüringiai Vilmoossal együtt végzett hőstettei, német tudósok szerint, a Nibelung-ének egy híres epizódjának, Hagen és Volker őrállásának szolgáltatják történeti alapját. Erről írja az 1101. évben Aurai Ekkehard: „Pannonia olyannak ismerte őt, minőknek a régi óriásokat hiszik. Többet írnék róla, ha e rövid munka terjedelme engedné.“¹

Nincs kétség benne: a név hasonlóságánál fogva sajátította ki a krónikás nemzete részére a magyar herost.² A megfordított eset nem állhat. A 970-ben végződő görög harcokról, Konstantinápoly vívásáról, görög hadisarczról és így sem Aranykapuról, sem ott lefolyt párviadalról 1060 után nem keletkezhetett monda Magyarországon, még kevésbé német földön. A Boto-tól származó lébenyi és magyaróvári Poth-ok hatalmas és gazdag nemzetsége „propter laudem saecularem“ lefoglalta volna magának a pogány magyar herost, ha ezt bárminő módon tehette volna. Az óriással való küzdelemnek meg kellett lennie már a monda első szerkezetében, különben Ekkehard nehezen használja a „Gygas“ szót: azt, mit krónikáink.

Igazi történeti mondával állunk itt szemben. Történet, mert biztos tények szolgáltatják alapját; monda, mert a népies képzelet kedvére színezi ki hősenek szavait és tetteit. Megvan benne az egyénítés és az általánosító symbolismus egyaránt. Symbolum az Aranykapu és áttörése, symbolum már a trójai háború, Dávid és Góliát, a Horatiusok és Curiatiusok harczi óta az egymással küzdő nemzetek elsősége fölött döntő párviadal is.

ματος, και άνδρία ψυχής επιαιρόμανος των άλλων υπερπηδησας επ' αυτών τον μάχιτρον φέρεται παράπμοντα και τας τάξεις παρα θαρρόνοντα και ξίφου παισι κατά του κράνους. A szittyia lehet magyar vagy besenyő, de nem orosz.

¹ Chronicus mundi, ed. Waitz Pertz, Mon. Germ. Scr. VI. 225.

² Botot bajos Bátor Opossal azonosítani, ki krónikáink szerint Guth-Kelad nemzetség volt, sváb földről eredt, nem pedig bajor. Krónikánk külön és már előbb említi Poth de Altenburg nemzetségét. Hogy ezt összezavarja Hernistussal, azaz Ernsttel, II. Konrád császár fiával, a német monda híres hőisével, szintén tanusítja a nevek ingadozását és a mondák vándorlását.

Megmarad tehát egyéninek Botond neve.

De ha visszavezet is hozzá eredeti hagyomány: mit jelent ez az elszigetelt hős, a „legkisebb magyar“, de „igaz magyar“, család, vagyon, előd és utód nélkül?

Másutt az uralkodó személyesíti a nemzeti dicsőséget, nála és jobbágyaiban van a döntő erő. Agamemnonnal és Achilleussal szemben minő rüt szerep jut a plebejus Thersitesnek. Nálunk ellenben a nép fia a heros.

Az, ki az ország harcát vívja, ki helyreüti, mit mások, nagyok, elrontottak, ki hadi fáradságban tölti életét, jutalom nélkül: több az egy embernél, a legkiválóbbnál is. Symbolum Botond is, noha öntudatlanul tette azzá a nép lelke. A hadra-termett, bajtól, veszélytől vissza nem riadó, a nemzet dicsőségét, becsületét bárki ellen fenntartó, nagy tetteiért elismerést nem nyerő, de nem is váró magyar nép megtettesítése: a legkisebb magyar.

A történet folytonosság és közösség. A rég sírba omlott nemzedékeket kell hogy összekösse a késő utódokkal. Ma inkább, mint valaha, szabad és kell is kimondani ezt a nemcsak történeti, hanem lelki igazságot.

A borsmonostori apátság árpádkori oklevelei.

(Kivonat *dr. Szentpétery Imre* vendégünk 1915 decz. 6-án felolvasott értekezéséből.)

A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága még az 1913. év folyamán megbízást adott a felolvasónak árpádkori királyi okleveleink kritikai jegyzékének elkészítésére. Az erre vonatkozólag nyomban megindult munkálatok már jelentékenyen előhaladtak.

Ennek a készülő kritikai jegyzéknek a felveendő oklevelek hitelessége kérdésében minden egyes esetben állást kell foglalnia, megbélyegezve a hamis és a gyanus okleveleket. Szükségessé vált ennek következtében az egész anyagnak, főképen pedig XIII. századi királyi okleveleinknek beható kritikai átvizsgálása is.

Míg ugyanis XI. és XII. századi okleveleink nagyobb része rendszeres és alapos diplomatikai feldolgozásban részesült, a későbbi oklevelek nagy többségével vagy egyáltalán nem is foglalkozott eddigelé a kritika, vagy pedig különböző történeti kérdések kapcsán inkább csak úgy mellékesen került sor egy-egy oklevél kritikájára. Pedig az oklevelek ilyenén, alkalmyszerűen történő elbírálásának az a veszedelme, hogy a kritika így egy

vagy más szempontból egyoldalúvá válhatik. Sokszor azért egyoldalú, mert csupán tárgyi, vagy legfeljebb még nyelvi okokra támaszkodik, holott az oklevélvizsgálat kielégítő eredményre csak a külső és a belső ismertetőjeleknek, valamint a tárgyi okoknak teljesen egyforma mértékben való méltatása mellett vezethet. Máskor azért egyoldalú a kritika, mert az okleveleket magukban, a velük alakilag és tárgyilag összefüggő oklevelektől elszigetelten bírálja, holott a vizsgálódás csak úgy nyugodhatik biztos alapokon, ha teljesen ura valamennyi oklevélnek, amely a vizsgált oklevéllel összefügg. És végül nem ritkán azért egyoldalú, mert az ilyen alkalmoszerű oklevélbírálathoz rendesen valamely elmélet érdekében történik, annak támogatására, de persze attól befolyásolva is.

Ez teszi szükségessé az eddig kritika alá nem vont oklevelek megvizsgálásán kívül ezeknek az elszórt kritikai megállapításoknak a revidálását is.

Némileg megkönnyíti a dolgot, vagy legalább is egyszerűbbé teszi az áttekintést az a körülmény, hogy a beható vizsgálat alá veendő oklevelek többnyire egy-egy nagyobb csoportba tartoznak, melynek tagjai tárgyilag összefüggnek, vagy ugyanazon személy (testület) részére szólnak. Ekként az egymást kiegészítő oklevelek nagyobb száma sok, e nélkül homályban maradó kérdés megvilágítását teszi lehetővé a kritika számára.

Ilyen egybetartozó csoport kerül tárgyalásra a szentmáriahegyi vagy borsmonostori oklevelekről szóló tanulmányban. Különösen erős kritikára szoruló csoport ez, mert az idetartozó elég tekintélyes számú oklevél közt aránylag sok van, a mely egy vagy más okból kihívja maga ellen a kritikát. E miatt már az egész csoport meglehetősen gyanussá lett és hitelét veszítette.

A kritika főleg újabban, az első állami adó kérdése fölött megindult vita kapcsán foglalkozott a borsmonostori oklevelek közül néhányval. De ezeknek a kritikai megállapításoknak az a gyengeségük, hogy nem az eredeti okleveleken, hanem a sokszor hibás kiadásokon alapszanak. Már pedig fontos szabály, hogy az oklevélkritikának mindig az eredetire kell támaszkodnia, ha az eredeti oklevél egyáltalában megvan; mert a kiadás hibái nem egyszer alaptalanul keverik gyanuba az oklevelet. Így van ez a borsmonostori, vagy mint a XIII. században nevezték: a szentmáriahegyi oklevelekkel is. Ezek némelyikének hitelességét is a kiadásokból ismert szövegüknek homályos vagy zavaros volta alapján vonták kétségbe, holott az eredeti oklevélben ezek a kifogásolt értelmetlenségek nincsenek meg. Ezért aztán az eredeti oklevelek vizsgálata az eddigi megállapításoktól több tekintetben eltérő eredményekre vezet.

A borsmonostori árpádkori oklevelek csoportjába 83 oklevél tartozik, melyeknek ugyan csak a fele, 41 drb. királyi oklevél, de ezeknek kritikája természetesen nem választható el az idetartozó, nem királyi kiadványok kritikájától. A 83 oklevél közt csak három van, amelynek eredetijét vagy csak kevéssel fiatalabb átiratát nem ismerve, kritikájukban a kiadások alapjául szolgáló kézirati másolatokhoz kell fordulnunk. Az eredeti oklevelek legnagyobb részét az Országos levéltár őrzi; néhány darab a heiligenkreuzi apátság levéltárában, továbbá a pannonhalmi főmonostori, a kismartoni hercegi, a soproni városi és a Nemzeti Múzeumban letett gr. Forgách-levéltárban van. Ezek között az oklevelek közt jelentékeny azoknak a száma, amelyek köztörténeti vagy más szempontból bírnak fontossággal, és így hitelességük kérdésének megoldása általánosabb érdekel bir.

Módszertani szempontból jelentős az a körülmény, hogy ezeknek az eredeti okleveleknek a kritikai tárgyalása alkalmat nyújt az írásösszehasonlítás módszerének szélesebbkörű alkalmazására. A modern diplomatikának ez a fontos eszköze, kapcsolatban a fogalmazat- (dictatum) összehasonlítással nálunk ezideig meglehetősen figyelmen kívül maradt az oklevélkritikában. Ezt az teszi érthetővé, hogy oklevélkritikánk eddigelé inkább csak XI.—XII. századi okleveleinkkel foglalkozott rendszeresen, már pedig ebben a korszakban az eredeti anyag csekély volta miatt alig lehet nagyobb tere az írásösszehasonlításnak. Ellenben a XIII. században az eredeti oklevelek számai már lehetővé, de szükségessé is teszik ennek a fontos kritikai eszköznek az alkalmazását.

Az árpádkori kritikai regesták szerkesztése kapcsán czélul van kitűzve XIII. századi okleveleink valamennyi darabjának eredetiben való tanulmányozása. Ha majd ez a czél a lehetőség szerint legalább túlnyomó nagy részében megvalósul, akkor lesz lehetséges az írásösszehasonlításnak is teljes sikerrel való alkalmazása. A szentmáriahegyi oklevelek tanulmányozásakor XIII. századi okleveleinknek még csak egy része állott rendelkezésre, de már erre is elég biztosan támaszkodhattunk ennek a tanulmánynak a megállapításaiban.

Án bár az oklevéltani vizsgálatok természete olyan, hogy a specialis részletekre való kiterjeszkedést követeli meg, és a megállapítások értéke többnyire éppen a részletektől függ, mégis a tanulmánynak nagyobb terjedelme folytán itt csupán a tárgy rövidre fogott vázlatának előterjesztésére és néhány jelentősebb megállapítás kiemelésére kell a következőkben szorítkoznunk.

Maguk között a borsmonostori oklevelek között is részint a tárgyi összetartozás, részint egyéb szempontok alapján kisebb csoportokat alkothatunk.

Az első adományokról és megerősítésekről szóló oklevelek közt kritikai szempontból különösen Domonkos bán alapítólevele, ennek III. Béla királytól származó megerősítése és Imre királynak a monostor cseberadószedési és egyéb jogait biztosító keltezetlen oklevele fontos. Domonkos bán oklevele¹ a beható kritikával szemben is megáll, ellenben a III. Béla király oklevele² hamisítványnak bizonyul, melynek keletkezését czélzata és írása alapján 1230 tájára kell tennünk. Imre király keltezetlen oklevele ellen³ újabban kifogások merültek fel,⁴ a melyek azonban részben a Sopronmegyei oklevéltár⁵ hibás közlésén alapszanak, részben pedig nem elég erősek arra, hogy az oklevél hitelessége mellett felhozható nagyon erős bizonyítékkal szemben megálljanak. Az oklevél ugyanis Imre királynak a bécsi udv. levéltárban eredetiben meglévő három oklevelével egyezik úgy szerkezetét, mint az írás rokonságát tekintve. Minthogy pedig az utóbbi oklevelek Spalato és Scardona részére szólván, a borsmonostori oklevélre nézve teljesen idegenek, egyezésük mind a négy mandátumnak a királyi udvarból származását, tehát hitelességét bizonyítja.

Ez az oklevél volt a mintája II. Endre király egyik, szintén keltezetlen oklevelének,⁶ a mely az Imre király oklevelét igen csekély eltéréssel szó szerint utánozza, de a melynek hamis volta graphikai okok alapján, főképen pedig az írás jellegéből kimutatható.

Külön csoportba foglalhatók azok az oklevelek, a melyekben a monostornak Laztay (László) nevű birtokáról van szó. Ez a birtok két, igen kritikus oklevélben tűnik föl először; II. Endre királynak 1224-iki oklevele mind a kettő. Ezek egyikét,⁷ a mely a monostor részére tett sóadományról szól, újabban hamisítványnak minősítették.⁸ A beható vizsgálat azonban azt mutatja, hogy a szerkezetileg és külsőleg is kifogástalan oklevél egészben hiteles, de egy helyen rasura van benne, hová utólag hamisították be a sóadomány összegét. Ezzel függ össze II. Endre királynak az az 1233-iki oklevele,⁹ a mely a Jakab praenestei biborossal történt megállapodásra hivatkozva olyan sóadományt akar igazolni a szentmáriahegyi monostor számára is, mint a melyet ugyan-

¹ MODL. 34. sz. Kiadva: Wenzel XI. 57.

² U. o. 36. Wenzel XI. 58.

³ U. o. 38. sz.

⁴ Erdélyi L. Az első áll. egyenesadó elm. 5. l. 3. jegyz.

⁵ l. 4.

⁶ MODL. 776. sz. Kiadatlan.

⁷ MODL. 110. sz. Fejér, III. 1. 457.

⁸ Századok. 1913. 191 l.

⁹ A heiligenkreuzi apátság levéltárában. Rub. 48. fasc. XIV. Nr. 2. Fejér, III. 2. 357.

akkor Pannonhalma, Tihany és sok más egyház kapott. Azonban az erről szóló borsmonostori oklevelet szerkezete is, külseje is hamisítványnak mutatja, és ez azután megfejti az 1224-iki oklevél interpolálásának okát és célját is.

Egészben hamisítvány a másik, 1224 évi oklevél.¹ valamint Miklós nádornak több, 1285-ből² és 1288-ból³ való oklevele is, a mely utóbbiak a már régebben birt Alsó-Lasztay mellett Felső-Lasztayt akarták a monostor részére biztosítani. Ellenben IV. Bélának 1267. évi oklevele, a mely két eredeti példányban van meg,⁴ az írásösszehasonlítás által kétségtelenül bizonyítható hitelességű, bár a két példánynak némi eltérései az oklevél hitelességét gyanúba sodorhatnák.

A Sydan (Zsidány) birtokról szóló oklevelek beható vizsgálata ezek hitelességét igazolja, ellenben néhány oklevél, mely a II. Endre király, Béla ifjabb király és Bors ispán nevében Heteser nevű birtok megszerzésének célzatával készült, nem állja ki a szigorú kritikát.

A borsmonostori oklevelek között a legfontosabb és diplomatikai szempontból a legérdekesebb II. Endre király 1225-iki nagy oklevele,⁵ a későbbi oklevelekben privilegium magnum néven szereplő oklevél, a melyben a király felsorolja és megerősíti a monostor birtokait és kiváltságait. Az alkalmat az oklevél kiállítására az adta meg, hogy Bors ispán, az alapító Domonkos bán fia, fiutód nélkül való halála esetére a monostor kegyuraságát a királyra hagyta.

Újabban ezt az oklevelet is hamisítványnak minősítették,⁶ a mely állítólag azért készült, hogy a monostor zsaroló kegyuratól, Borstól szabaduljon, és állítólag olyan viszonyokat említ, melyek egy századdal is későbbi időre illenek, mint a melyet az oklevél kelte föltüntet.

Azonban az oklevél tartalmának vizsgálata arra az eredményre vezet bennünket, hogy az oklevélben alig van olyan birtok és kiváltság, a mely már előző hiteles oklevélben benne nem volna. A mi az oklevélben újnak látszik, az nem olyan, hogy a hamisítás célzatát igazolná. Ellenkezőleg a privilegium magnumra támaszkodó és bebizonyíthatólag hamis oklevelektől olyan

¹ U. o. Rub. 48. fasc. 13. Nr. 7. F. III. 1. 455.

² U. o. Rub. 53. fasc. X. Nr. 11. és MODL. 1186. F. V. 3. 308. és W. IX. 427.

³ Másolata a Nemz. Muzem kézírattárának Quart. Lat. 1280. jelzetű codexének III. kötetében 59. sz. a. F. V. 3. 441.

⁴ MODL. 625. A másik példány Pannonhalmán, Abb. de Borsmonostr. fasc. 85. 16. 10. jelzet alatt. W. XI. 567.

⁵ A hg. Eszterházy-cs. kismartoni lvt. Rep. 17. fasc. O. Nr. 482.

⁶ Erdélyi L. i m. 23—24. és Századok, 1913. 190. 1.

dolgokban tér el ez a nagy oklevél, a melyek benne a monostorra nézve kevésbé előnyösek; tehát ezeknek a későbbi hamisítványokban való megváltoztatása éppen az utóbbi oklevelek czélzatos és hamis voltának lesz az árulója. Közlebbi vizsgálatnál az oklevél ellen felhozott érvek sem bizonyulnak elég erőseknek, míg az oklevél szerkezete, valamint eredetijének külső ismertetőjelei a hitelesség mellett szólnak.

De legfőképen a hitelesség mellett szól az a körülmény, hogy az oklevél írása minden kétséget kizáró módon azonos egy a pannonhalmi monostornak szóló¹ és egy másik, a vasvári káptalannak adott eredeti királyi oklevél írásával.² A pannonhalmi monostornak szóló, 1226-iki keltű oklevél másolata be van vezetve a pannonhalmi nevezetes másolati könyvbe, a Liber ruberbe is, a mely általános felfogás szerint 1240 körül keletkezett. Ha tehát mind a három egyező írású oklevél: a szentmáriahegyi, a vasvári és a pannonhalmi hamisítvány lenne, még akkor is tarthatatlan volna az a felfogás, a mely a borsmonostori oklevelet egy századdal is későbbi keletkezésűnek mondja. Azonban a hamisítás feltevésére a három, egyező írású oklevéllel szemben külön-külön sincsen ok; egyező írásuk pedig közvetlen bizonyítéka annak, hogy egy helyen: a királyi udvarban írták mind a hármat.

Az ekként hitelesnek bizonyuló privilegium magnum II. Endre királynak és Béla ifjabb királynak több nagyobbára keltezetlen oklevelével függ össze, amelyeknek egy része a szentmáriahegyi monostor javára³ másik része pedig az anyamonostor: Heiligenkreuz javára szól.⁴ Ezeknek az okleveleknek a szövegét összehasonlítva megállapíthatjuk a filiatiojukat, a mely egyfelől az 1225-iki nagy oklevélre, másfelől pedig II. Endrének Heiligenkreuz részére adott 1222-iki oklevelére⁵ támaszkodik. Az okleveleknek ez az összefüggő szerkezete, valamint a tartalmi egybevetésből kiderülő czélzatosága elárulja hamis voltukat. Írásuknak összehasonlítása pedig arra vezet rá, hogy ezek a hamis oklevelek mind ugyanabból a kézből származnak; sőt ugyanazt az írást ismerjük fel III. Béla királynak 1195-iki és II. Endrének már érintett 1224-iki hamis oklevelében is. Mindezek tehát ugyanannak a hamisítónak a művei, aki ezeket az okleveleket más okleveleknek, így a privilegium magnumnak is

¹ A pannonhalmi r.-lvtban XVIII. T.

² Szombathelyi kápt. lvt. V. I. 1.

³ MODL. 124. 775. 779. F. III. 2. 189. 192. 82.

⁴ A heiligenkreuzi lvt. Rub. 49. fasc. II. Nr. 5. és Nr. 1. Weis Urkunden etc. Nr. LX. LXIV.

⁵ U. o fasc. XII. Nr. 6. Weis, Nr. K.

fölhasználásával valószínűleg 1230 után, de nem egyszerre hamisította.

Igen érdekes, hogy a szabad dénárok (*liberi denarii*) kifejezés ezekben az oklevelekben (*libertini denarii*) alakban fordul elő, a melynek szokatlansága méltán keltett megütközést. Ez a hibás kifejezés a filiatio alapján a nagy oklevélre megy vissza, a melyben egyetlen egyszer fordul elő és ott bizonyára íráshiba. A nagy oklevél szövegére támaszkodó hamisítványok ezt a kifejezést átvették és több ízben használják, sőt az ebbe a hamisítvány-csoportba tartozó egyik heiligenkreuzi oklevélbe, az 1229-ibe világosan utólag van bebecorrigálva a *libertini* a helyes *liberi* fölébe. Tekintve, hogy az 1225-iki nagy oklevél írása egészes más, mint ezé a hamisítvány-csoporté, ez a körülmény is (bár indirecte) a privilegium magnum hitelességére vall, és egyszersmind jellemző példája a középkori hamisítók eljárásának.

A borsmonostori oklevelek közül azok, a melyek a XIII. század második felében a monostor kegyuraságára és a sopronmegyei dézsmahuszadra vonatkoznak, némely tekintetben egymással ellentmondóknak látszanak ugyan, azonban közelebbi vizsgálathoz ezek az ellentmondások kiegyenlíthetők: az oklevelek hitelessége fenntartható. Az V. István, IV. László és III. Endre királyoktól származó átíró és megerősítő oklevelek pedig azáltal bizonyulnak kétségtelenül hiteleseknek, hogy a királyi cancellariának ekkor már fejlettebb szervezete folytán más, nem a monostornak szóló okleveleken is felismerhető ugyanannak az írónak az írása, a ki a szóbanforgó borsmonostori oklevelek egyikét vagy másikat írta. Az azonos írásnak ezekben az esetekben több, egymásra nézve közömbös oklevélben való megállapítása a Sickel-féle elv szerint a kérdéses oklevelek cancellariái eredetét, tehát hitelességét garantálja.

Természetesen az itt jelzett megállapítások magában a tanulmányban részletes és beható tárgyalás eredményei, a melyeket e futólagos áttekintésben még érinteni is csak felületesen lehet.

Végeredményben a vizsgálat alá vett 83 árpádkori oklevél közül 16, tehát az egész csoportnak $\frac{1}{5}$ része bizonyul hamisítványnak. Ez elég lesújtó eredmény, a melyre nézve azonban szem előtt kell tartanunk, hogy árpádkori okleveleinknek egyik, leginkább compromittált csoportjával van dolgunk. Van még néhány ilyen erősen kritikus csoport; ezeknek hitelességi arányszámát azonban semmiképen sem szabad árpádkori okleveleinkre nézve általánosítanunk.

Jellemző, hogy csaknem valamennyi borsmonostori hamis oklevél esetében közélegykorú hamisítvánnyal van dolgunk. Alig egy-két oklevél mutatkozik jóval későbbi, XIV. századi hamisít-

ványnak. A hamisítás három alkalommal történt: 1230 körül, 1237—47 közt és III. Endre király uralkodása elején.

A hamisítványok igen tökéletesek: pecsétjük is kifogástalannak látszik. De hogy mégis valószínűleg hamis, nem pedig más oklevélről levett pecsétekkel van dolgunk, azt Béla ifjabb királynak két pecsétje igazolja, a melyek II. Endre királynak heiligenkreuzi oklevelein függenek. Ezek a pecsétek, bár igen tökéletesek, mégis kimutatható módon hamisak, és így azt mutatják, hogy megvolt a mód a hamis pecsétek előállítására. Ugyanezt tehetjük fel II. Endre kettős pecsétjéről, valamint Bors ispánnak és Héder nb. János bánnak a borsmonostori hamisítványokon előforduló pecsétjeiről is. Csupán egyetlen hamis oklevélen, a Chak ispán 1237-iki hamis oklevélen van olyan pecsét, mely előbb szemmel láthatólag más oklevélen függött.

A hamisnak bizonyuló oklevelek számát még növeli az, hogy a borsmonostori oklevelekkel szoros kapcsolatban álló heiligenkreuzi oklevelek közül is több mutatkozik hamisítványnak. Ezzel szemben azonban a beható kritikai vizsgálat néhány igen fontos oklevelet mentesít a hamisítás vádja alól.

E kritikai kérdések tárgyalása több, a XIII. századi oklevelés gyakorlatra és a cancellariai viszonyok ismeretére fontos megállapításra vezet rá, melyek az árpád-házi királyok okleveleinek diplomatikájában lesznek majd kellőképpen értékesíthetők. Ez a mű a kritikai regesták szerkesztésével egyidejűleg készül.

Széchenyi és az 1816-iki bécsi lóversenyek.

Viszota Gyula I. tagtól.

Gróf Széchenyi István és a magyarországi lóversenyek megalapítása czímű értekezésemben (Magy. Gazdaságtört. Szemle 1904. évf.) Széchenyi Naplóinak 1826. feljegyzései alapján érintettem, hogy Széchenyinek az osztrák lóversenyek megalapításában is tevékeny része volt.

Széchenyi ugyanis az 1825-ben megnyílt országgyűlés alatt 1826. ápr. 9-én (mint a Hazai és Külf. Tudósítások 1826. I. 233. l. is megírja) Pozsonyban lóversenyt rendezett. Ezt a holicai versenyek hatása alatt tette s bizonyos, hogy a pozsonyi verseny előfutára volt az 1827-ben kezdődő pesti versenyeknek.

A pozsonyi lóverseny miatt Széchenyinek némi kellemetlenségei voltak felsőbb hatóságával. Ezt mutatja 1826. ápr. 15-iki következő feljegyzése: „Clamm, der Wau Wau kam an, und versammelte das Officiers Corps um es wegen dem Wettreiten auszumachen. Er behauptet, dass wieder ich an allem Schuld

bin“. Április 17-iki feljegyzése még fontosabb. Azt írja: „Alle Wettrennen etc. sind in Wien höhern Orts-resultate. — — — Ich proponirte die Wettrennen, ging nicht — nun führen sie es ein, um mir einen Verdruss zu machen. Gottlob, dass es nur gehet!“ Fontos e jegyzete azért, mert tényleg 1826 május 26-án Bécs mellett „az osztrák császárság néhány bőkezű polgára segítségével a lótenyésztés előmozdítására... jelentékeny jutalmakkal a jövődre is biztosított“ lóverseny volt s e verseny hatása alatt alakult meg 1826-ban a Wiener Jockey Club s e versenyre hivatkozva bocsátott ki Széchenyi egy Jelentést és Meghívást (Magyar Kurir 1826 II. évf. 167) a pesti verseny érdekében. De fontos azért is, mert határozottan nyilatkozik, hogy a mikor ő javasolta a versenyeget, akkor (t. i. 1816-ban) nem tudta állandósítani.

E nyomon haladva oly adatoknak jutottam birtokába, a melyek bizonyítják, hogy Széchenyi az első 1816-iki bécsi versenyek megalapításában főrészes volt. Széchenyi leveleiből ugyanis kiderül, hogy Bécsben nem az 1826-iki verseny volt az első, hanem hogy már 1816-ban is voltak itt versenyek.

Széchenyi 1815-iki angolországi útjából 1816 jan. 2-án érkezett haza, tele újtó vágygyal. Ezt ő 1815 nov. 8-iki Londonból küldött levelében így fejezi ki: „Mein melancholischer Sinn, oder vielmehr der in England bereits ererbte Spleen (kann) bloss durch Neuheit der Dinge und eine grosse Variation derselben dissipirt werden.“ Különösen a lóverseny nyerte meg tettségét. 1816 január 9-iki levelében kéri jószágigazgatóját, Liebenberget, küldje Bécsbe két lovát, mert „ich hab bedeutende Wette auf diese beiden Pferde gemacht: ich müsste auch zahlen, im Fall, dass einer dieser Pferde untauglich würde mitzulaufen.“ Január 10-én pedig így ír neki: „Beten Sie manchmal mit Ihrer lieben Frau ein Ave Maria für mich — da ich den 17 April in verschiedenen Wetten bereits um 700 Ducaten stehe.“ Már e két nyilatkozatából is kitűnik, hogy Széchenyi angliai tapasztalatai alapján rögtön hazaérkezte után azon fáradozott, hogy akkori tartózkodása helyén, Bécsben is legyen lóverseny. 1816 január 14-iki levele e tekintetben minden kétséget kizár, midőn ezt írja Liebenbergnek: „4 Dinge sind's, um die ich als Rittmeister „c'est la pointe“ ambitionire: Wettrennen in Simmering, Schifffahrt auf der Drau, Fuchsjagd in Zinkendorf, das Haus von der Zelinka in der Jäger-Zeile in Wien.“ Magáról az április 17-iki versenyről Széchenyi Meszéna főhadnagyhoz intézett és Bécsben ápr. 18-án kelt levelében ilyképen nyilatkozik: „Gestern habe ich viele Wetten gewonnen. 3 meiner Pferde sind gelaufen: eines hat verloren.“ A bécsi verseny hatása alatt augusztus végén verseny volt Holitson, Hunyady József birtokán (augusztus

20. levele) s terveztek ugyancsak Bécsben egyet október 28-án (október 4. levele). Ez is megtartatott, de nem október 28-án, hanem november 13-án. Széchenyi (november 13-iki levele szerint) ezen nem volt jelen, mert Angliából szállítandó lovai miatt ekkor Frankfurtban időzött; lovai azonban futottak.

Ez adatokat tudva különösen érdekelt: az egykorú bécsi lapok irtak-e és mit irtak a versenyekről. Abban az időben a következő lapok jelentek meg: ¹ 1. Wiener Zeitung, 2. Oesterreichischer Beobachter, 3. Wiener Theaterzeitung, 4. Wiener Moden-Zeitung, 5. Wanderer és 6. Magazin für Zeitungsleser.

Az Oesterreichischer Beobachter és a Wiener Theater-Zeitung nem emlékeznek meg az április 17-iki lóversenyről. A Wiener Zeitung sem ír róla, de az ápr. 22. és 24-iki számában hirdetést közöl egy rézmetszetről, amely az ápr. 17-iki lóverseny első két lovának versenyét ábrázolja. A Wiener Moden-Zeitung und Zeitschrift für Kunst, schöne Literatur und Theater (1816 ápr. 25-ik; I. évf. 17. száma 162—164 lap) és a Wanderer (1816 ápr. 21., 112. sz. 456—7. lap) hosszabb cikket közöl a versenyről. A Wiener Zeitung leírása (Das Pferderennen auf der Simmeringer Haide) színesebb és adatokban gazdagabb, azért ezt fogom kivonatban ismertetni. A cikk a nap jelentőségét így méltatja:

Der 17. April des Jahres 1816 wird in den Jahrbüchern der hiesigen Pferdegesehichte für immer denkwürdig bleiben, so wie er unseren eleganten Zirkeln noch lange Stoff und Veranlassung zu anziehenden und lebhaften Gesprächen darbieten wird. An diesem Tage nehmlieh sah Wien das vorher noch ungekannte Schauspiel eines Pferdewettrennens. Dieser hohe Genuss war in neuerer Zeit bisher nur England in ganzer Fülle zu Theil geworden, welchem dadurch in dem Stern seines Ruhmes ein Strahl mehr aufging; die französischen Pferderennen unter der vorigen Dynastie an feyerlichen Tagen der neueren Geschichte Frankreichs verloren ihren Ruhm mit dem Verschwinden der Zeitungsblätter, die ihn verkündigt; jene in Bayern zur Ermunterung der Pferdezuucht eingeführten werden von denen, welche ihnen beywohnten, gerühmt, und die in Ungarn aus gleichen Absichten auf den Gütern einiger Magnaten angestellten nicht minder gelobt. Nun sollte endlich auch Wien, das durch Reichthum an schönen Pferden und an kundigen Pferdeliebhabern ausgezeichnete und berühmte Wien, ein gleiches Schauspiel und zwar nach Art und Weise der in England üblichen geniessen,

¹ Ez adatok és az 1816-iki versenyekről megjelent tudósítások másolatát Szily Kálmán közvetítésével Károlyi Árpád és dr. Goldmann Artúr szíveségének köszönhetem.

ein Schauspiel, das durch die Wettenden ein um so grösseres Interesse erhalten musste. Dieses Pferderennen war lange zuvor der Gegenstand der Gespräche in den höheren Gesellschaften der Hauptstadt und die Neugierde war hochgespannt. Ganz Europa kennt die Simmeringer Haide und unvergesslich wird sie ihm seyn durch jene daselbst Statt gefundene grosse Versammlung der Sieger von Leipzig, welche am 18. Oktober des Jahres 1814 an dieser Stelle das Andeken der Befreyung Deutschlands feyerten. Sie führt von dem nächst Wien an der Heerstrasse nach Ungarn gelegenen Dorfe Simmering den Nahmen und wird gegen Anfang durch das schöne Dorf Kaiser-Ebersdorf, gegen Abend durch Gemüse-Gärten, gegen Mittag von der genannten Heerstrasse und gegen Mitternacht von einem Donauarme begrenzt, der sie vom Prater scheidet. Ihr Flächeninhalt mag beyläufig eine deutsche Meile in's Gevierte betragen. Hier nun war es, wo der grosse Streit entschieden werden sollte, ob ein Pferd des Fürsten Wenzel von Lichtenstein gegen eines des Grafen von Pickler den Sieg davon tragen würde. Eine kreisförmige Rennbahn von 4 englischen Meilen war hierzu ausgezeichnet, und zum Theil mit Seilen gegen den Andrang der Zuschauer zu beyden Seiten verwahrt. An jenem Punkte, der das Ziel bezeichnete, war links und rechts eine Tribune für die schöne Welt errichtet und glänzend besetzt. Eine unermessliche Anzahl von Wagen, Reitern und solchen Schaulustigen, die zu Fuss dahin zu wandern es der Mühe werth hielten, bedeckte in buntem Gewühle die Ebene, die man von den Tribunen aus bequem überschauen konnte, so wie man die ganze Rennbahn vollkommen im Auge hatte.

Ezután részletesen leírja magát a versenyt, a mely délután 2 órakor kezdődött.

Először is herczeg Lichtenstein Wenzel meggybarna kanczája futott gróf Pickler fehér ménével. A verseny e száma 8 percz alatt folyt le, az út 8 angol mérföld volt; a nyertes Pickler lova lett, a mely Londonban már 5 versenyben volt győztes. A főtét 1000 aranyra rügott.

Ezután ugyancsak herczeg Lichtenstein Wenzel és gróf Széchenyi (Szeczenyi) 1—1 lova futott versenyt. A nyertes Lichtenstein lova lett. Ez a verseny — a híradás szerint — nem volt oly izgató, mint az első.

Érdekes volt gr. Pálffy Ferencz magyar lovának versenye Mr. Gordon angol követnek angol lovával, mert a magyar ló lett a győztes, a mi a czikk szerint a magyar lovak kiválóságát igazolta.

Majd ezután gróf Széchenyi 4 éves lova versenyzett gróf Fries 7 éves ménjével. A nyertes Széchenyi lova lett.¹

Az ötödik számot a czikk csak említi minden név nélkül. A *Wanderer* csak annyit említi, hogy gróf Czernin lova is futott. Mivel e tudósítások Széchenyinek csak két lováról tesznek említést, míg Széchenyi fenti levelében határozottan hármatot említ s közülök kettőt győztesnek jelöl, bizonyára az ötödik versenyben futott és győzött Széchenyi harmadik lova.

Ez a leírás ékesen bizonyítja azt a nagy hatást, a melyet a lóverseny a bécsi társadalomban előidézett. A verseny rendezéséről azonban egyik lap sem tesz említést. A rendezés bizonyára sok munkát és költséget igényelt. Erre nézve ad felvilágosítást a Széchenyi iratai között reánk maradt három irat.

Az egyikben (8° 1 lap) Széchenyi saját kezével feljegyezte azok nevét, a kik az 1816-iki versenyre (költségekre, díjakra) aláírtak: Ez az irat így hangzik:

Subscriptionen für die Wettrennen 1816.

	In Gold	#
L. Stewart		100
Fürst Liechnowsky		100
Carl of Clanwilliam		20
Mr. Gordon		20
Mr. Castright		10
Mr. During		10
Mr. Brown		10
		<hr/>
		270
	In Einlösungscheinen	Fl.
Fürst W. Lichtenstein		1000
Rittmeister Széchenyi		1000
Graf Paul Széchenyi		100
Graf Louis Széchenyi		100
Graf Constantin Wartensleben		100
Graf Emerich Festetich		100
Graf Wilhelm Hadik		100
Graf Franz Széchenyi		100
Baron Mesnil		100
Graf Josef Eszterhazy		500
Graf Franz Pallffy		500
		<hr/>
		3700
Graf Winzenz Eszterhazy		200
Graf Johann Baptist Bathiany		100
Marquis d'Erba		100
		<hr/>
		4100

¹ A *Wanderer* cikke megemlíti a fogadás összegét is: 500 arany.

A második irat (8° 1 lap) szintén Széchenyi kézírása, tulajdonképen fogadás gróf Széchenyi és Stewart lord között, melyben az 1816 ápr. 17. és 18. ikára tervezett lóversenyre megnevezik lovaikat és megjelölik a feltételeket.

A lapszélén levő számozás, véleményem szerint, azt mutatja, hogy a lovak milyen sorrendben futottak volna. Verseny — mint a fentiekből kitűnik — csak április 17-én volt, de ezen Széchenyi és Stewart itt említett lovai nem futottak.

A fogadás szövege szószerint a következő :

	St.	#	
4. Lord Stewarts horse Domino	8,	5	against
C. Széchenyis filly by Delpini	8,	—	2 Miles
150 Ducats pay or play the 17 of April.			
—			
2. Lord Stewarts horse Caper	9,	2	against
C. Széchenyis filly Elbreda	8,	6	1 Mile
150 Ducats pay or play the 17 of April.			
—			
1. Lord Stewarts Bandog	8,	10	against
C. Széchenyis Smolensko	8,	10	4 Miles
150 Ducats pay of play the 17 of April.			
—			
5. Lord Stewarts Bandog	9,	2	against
C. Széchenyis Georgiana	8,	6	2 Miles
150 Ducats pay or play the 18 or 19 of April.			
—			
3. Lord Stewarts Sir Lowry	10	—	against
C. Széchenyis Milton	10	—	3 Miles
150 Ducats pay or play the 17 of April.			
—			
Lord Stewarts Bandog	10—7	—	against
C. Széchenyis tack my lad	11—	4	Miles
150 Ducats pay or play the 18 of April.			
C. Széchenyi.			Stewart.

A harmadik irat (idegen kéz írása, 8° 1 lap) az 1816 április 17-iki simmeringi verseny hatása alatt keletkezett s célja az volt, hogy a versenyeket rendszeresítse. Teljesen az angol versenyek hatása alatt készült s tulajdonképen felhívás a ló- és versenykedvelő bécsi főurakhoz egy újabb verseny rendezése tárgyában. Aláírási feltételeket is tartalmaz. választmány szervezését is kitézi, a mely gondoskodnék verseny-dijakról és szabályokról.

Ez az irat így hangzik :

Das Pferderennen in Simmering am 17-ten April 1816, verschaffte dem Wiener Adel und Publikum soviel Vergnügen, dass man wünscht, den Wiener Adel dahin zu stimmen, eine Unterhaltung zu erneuern, welche er mit national Interesse betrachtet.

Folgende Vorschläge werden daher der Meinung und Bestimmung der Wiener Renn- und Pferdeliebhaber unterlegt.

1. Es wird vorgeschlagen eine Wettrenn Zusammenkunft, in der ersten Woche Oktobers zu halten.

2. Unabhängig von allen Nebenwetten, oder Sweepstakes würde es zur Befestigung und Nutzen der Zusammenkunft gereichen, gleich den Kings Plates in England, gewisse Plates Gewinne, Preise zu bestimmen, welche durch eine vorhergegangene freywillige Unterzeichnung erschaffen würden.

3. Jeder Unterzeichner habe eine Stimme zur Ernennung eines Ausschusses von fünf oder sieben Personen, welche ohne Zeitverlust zu bestimmen sind, so wie die Preise, Bedingungen und die Tage des Rennens.

4. Die Summe der Unterzeichnung kann nicht minder denn zehn Dukaten in Gold, nicht über hundert seyn, oder von hundert Gulden Wiener Währung, bis tausend Gulden Wiener Währung.

5. Jede zehn Dukaten, sowie hundert Gulden W. W. Unterzeichnung geben eine Stimme.

6. Wollten Damen unterzeichnen, so könnte ein Damen Gewinn errichtet werden.

7. Der Ausschuss habe volle Macht, entweder in baarem, oder in Pokalen, Bechern die Gewinne zu reichen, kurz ganz nach Gutdünken zu handeln.

8. Es werde von dem Ausschuss eines seiner Mitglieder zu einem Gebietenden, über das Wettrennen, während der Zeit der Zusammenkunft erwählt,

9. Die Gesetze des Jockey-Club in Newmarket sollen bei allen Gelegenheiten zur Richtschnur dienen.

10. Der Ausschuss habe ausschliessliche Gewalt alles Einzurichtende und Vorzugehende zu bestimmen.

Wenn diese allgemeine Idee Gefallen findet, trägt man zuerst folgende Unterzeichnung an.

Az októberre tervezett verseny — mint már fentebb is említetttem — nem októberben, hanem november 13-án tartatott meg.

Ezt a versenyt előre hirdeti az Oesterreichischer Beobachter november 12-iki (317.) számában. A verseny sorrendjét a következőképen hirdeti :

1. Stewart lord Caper nevű, 4 éves lova gróf Széchenyi Smolensko nevű lova ellen; mindegyik ló 8 stone 7 font azaz

119 angol font súlylyal terhelve. Kétszeri futás (3—3 angol mérföldre), a díj 200 arany.

2. Gróf Széchenyi Sledmere nevű lova, 8 éves, 8 stone 7 font vagy 119 angol font súlylyal, Stewart lord Domino nevű, 3 éves, 6 stone 7 font azaz 91 angol font súlylyal futó lova ellen. A nyertes 200 aranyat kap, a távolság 2 angol mérföld.

3. Az 1. pont alatt említett lovak másodszori futása.

4. Herczeg Lichtenstein Venczel Beningborough nevű, Stewart lord Sir Lowry és herczeg Lichnowsky Star nevű lovának versenye. Mindegyik ló 6 éves és 8 stone 7 font azaz 119 angol font súlylyal terhelve fut. A tét 180 arany egy egy lóra, az út 1 angol mérföld.

5. Stewart lord Bendog nevű 4 éves lova, 7 stone 7 font, azaz 101 angol font teherrel gróf Széchenyi Sledmere nevű 8 éves, 8 stone 7 font azaz 119 angol font teherrel futó lova ellen. A tét 100 arany, az út 1 angol mérföld.

6. Ha az 1. és 3. szám alatt említett lovak 1.szer—1.szer győznenek, egy újabb futás döntene.

A verseny eredményét ugyanez a lap a 319. (nov. 15.) számban közli. E szerint Stewart lord Caper nevű lova nyert Széchenyi Smolensko-ja ellen, Stewart lord Domino-ja és Sir Lowry-ja Széchenyi Sledmere-je és Lichtenstein Beningborough-ja ellen (Lichnowsky lova nem futott) és Széchenyi Sledmere-je Stewart Bendog-ja ellen.

A mint látjuk, e versenynél nagyrészt Széchenyi és Stewart lord lovai futottak, több olyan nevű ló, a milyent a fenti fogadás említ.

1816 nov. 13-ika után nem volt több lóverseny Bécsben 1826-ig. Hogy miért nem volt, erre választ ad Széchenyi fent idézett naplójegyzete: Ich proponirte die Wettrennen, ging nicht . . .

Széchenyi már ebben az időben is gyakran jutott abba a helyzetbe, hogy a hivatalos körök tetteiben kellemetlenkedést láttak, s utólag szemrehányást tettek neki, őt okolták. Ez az eset volt 1826-ban a pozsonyi versenynél, a mikor azt vetették szemére: „dass wieder ich an allem Schuld bin.“ S ekkor megtörtént az, hogy ellensúlyozásul 1826-ban elrendelték, hogy minden verseny Bécsben legyen. Ezért alakult meg 1826-ban a Wiener Jockey Club, noha már 1816-ban voltak itt lóversenyek s már ekkor megalakulhatott volna gróf Széchenyi István és Stewart lord jóvoltából.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ 1915. évi, az új szerkesztő, V a r j ú E l e m é r szerkesztésében megjelent évfolyama 1—2. kettős füzetének élén arcképpel díszített kegyeletes megemlékezés van a folyóirat elhunyt kiváló szerkesztőjéről, N a g y G é z á - r ó l . — B a r t u c z L a j o s *Embentan és régészet* című cikkében az anthropologia fontosságát hangoztatja az archaeológiával való együttműködés szempontjából. Ezen a téren igen sok a tennivaló, a multak sok mulasztását kell pótolni. Sírmezők föltárásánál a csontleleteket többnyire figyelmen kívül hagyták és csak a sirmellékletekkel törődtek. Így még mindig nem lehet pl. a hunok, avarok, magyarok csontvázait egymástól megkülönböztetni. Minthogy az Országos Régészeti és Embertani Társulat tevékenységében az anthropologia művelése háttérbe szorult és a budapesti tudományegyetem embertani múzeuma sem felel meg a követelményeknek, önálló anthropologiai társulat alapítása vagy a rokon társulatokkal karöltve széleskörű embertani, néprajzi és régészeti társulat szervezése sürgősen szükséges. — I f j . K r e c s - m á r i k E n d r e száznegyvennégy ábra kíséretében behatóan ismerteti *A békésszarvasi őstelepek* leleteit, a melyek az ú. n. szappanos szőlők egyik halmából kerültek elő. A kiásott cserepek és egyéb leletek, ezek díszítései, a temetés módja (guggoló csontvázak) az Aranka folyó mentének őskori lakosságával való kapcsolatokat mutatnak. A fém teljesen hiányzik. Ez és a temetkezés módja a neolith culturára vall, még pedig annak régibb szakára, mert égetőkemence nyomai nem kerültek elő. Békésszarvas környékén az őskori ember nyomai másutt is fölbukkannak. — T é g l á s I s t v á n ama *Potaissai feliratok és domborművek* ismertetését adja, melyeket Tordán és vidékén a legutóbbi években ástak ki, néhány olyanl együtt, a melyek már régebben ismertek voltak, de időközben lappangtak. — H a m p e l J ó z s e f és N a g y G é z a úttörő kutatásai nyomán S u p k a G é z a *A nagyszentmiklósi kincs revíziója* czímen törekszik az „Attila kincse” néven ismert híres kincslelet meghatározására és főleg a kincs egyes darabjain levő nem-bizánczi, hanem ó-török feliratok alapján arra az eredményre jut, hogy a nagyszentmiklósi kincs sem antik, sem görög, sem gót, sem gepida, sem egyéb germán készítmény, hanem a szerző által már régebben föltételezett, egykor virágzó középzásiai

synkretistikus turk művészet terméke. — Felvinczi Takács Zoltán *A belsőázsiai népek művészetének alapformáihoz* című értekezésében kimutatja azokat a hatásokat, a melyek Belső-Ázsia óriási területén a régi népek culturalis és művészeti fejlődését Mesopotámia és főleg Kína felől érték. Az archaeologiai leletek tanúsága szerint az ó-török, illetőleg skytha népek ama művészeti formái, a melyek a kínaiakkal közvetlen rokonságban vannak, a belsőázsiai művészet alapformái közé tartoznak. A szerző megfigyelései szerint a kínai eredetű motívumok vándorlása azt az utat jelöli meg, a melyen az Európába vándorló hunok vonultak, az ilyen emlékek tehát részben maguktól a hunoktól származnak, részint a Kína szomszédságában való tartózkodásuk idején jutottak el a belsőázsiai, illetőleg keleteurópai népekhez. — Gerevich Tibor *A krakói Czartoryski-képtár olasz képei* beható ismertetésének első részét adja. A képtár egy része a Czartoryski hercegek híres múzeumának, a melyet 1880 körül Wladislaus Czartoryski a család három kastélyában elhelyezett gyűjteményeinek egyesítésével szervezett. A szerző gazdag összehasonlító anyag segítségével a következő festményeket határozza meg és méltatja azokat művészeti és történeti jelentőségük szerint. A sienai iskolából: Pietro Lorenzetti, Mihály arkangyal; Simone Martini követője (a Codice di S. Giorgio mestere), Angyali üdvözlés, Szt. Lőrinc és Szt. István vértanúk; Giovanni di Paolo, Krisztus a keresztfán; Stefano di Giovanni (Sassetta), Keresztelő János és egy vértanu női szent; Neroccio di Bartolomeo Landi, Madonna a kis Jézussal és két angyallal. A firenzei iskolából: Taddeo Gaddi, Felhőkön trónoló Krisztus angyalokkal; Benozzo Gozzoli, Madonna a kis Jézussal; Amico di Sandro, Madonna a gyermek Jézussal, a kis keresztelő Jánossal és két angyallal; Lorenzo di Credi tanítványa, Gyermekét imádó Mária és a kis keresztelő János; Andrea del Sarto, Férfitanulmány, talán apostol (János?) alakjához. Az umbriai iskolából: Allegretto Nuzi, Madonna a kis Jézussal, Szt. István vértanu és egy szent mártír. — *A bártfai Szent Egyed-templom*-nak szentelt tanulmánya első közleményében Divald Kornél a templom építésének történetét ismerteti. — Zoltai Lajos kimerítően foglalja össze a *Debreczen szab. kir. város múzeuma* alakulására, eddigi működésére, mai állapotára vonatkozó adatokat, abból az alkalomból, hogy a Csokonai Vitéz Mihály halála századik évfordulója alkalmából 1915-ben megnyitott múzeum főnnállásának tizedik évét betöltötte. — A *Vegyes közlések* rovatában Nagy Géza *A berczeli (Szabolcs megye) szkita lelet*, egy névtelen czikk *A karászi Gara-halom* ismertetését adja. Supka Géza E. Bretschneider 1876-ban megjelent műve nyomán a kínai krónikáknak a magyarokra vonatkozó adatait közli. — Munkácsy Mihály közli és méltatja *A Baška közelében, a Szent Lucia-templomban, Krk szigetén levő glagolita-felíratot*, a mely a horvát egyházi szláv nyelvű irodalom legrégebb glagolita-betűs

emléke. — Marosi Arnold egy 1910-ben talált, 1373-ból való székesfehérvári síremlék-ről ad hírt. — A Kemény Lajos által közölt *Műtörténeti adatok Kassa város levéltárából* művelődés- és művészettörténeti értékek. — Janicsék József *Régészeti tárlatok Sáros megyéből* címen tarkói emlékekkel foglalkozik. — Kemény Lajos *Új keresztény cserépedények*-ről Kassa város levéltárában őrzött iratokban előforduló adatokra hívja föl a figyelmet. Ezeknek az agyagtárgyaknak készítői a Morvaországból kiűzött és északnyugati Magyarországnban megtelepedett újkeresztények (fratres moravici) voltak. — Marosi Arnold a Végh család verebi kastélyában őrzött *Vereli régiségeket* ismerteti. — A *Szemle* rovatnak vezető helyén hosszabb nekrológot kapunk Réthy László-ról, H. P. tollából, továbbá Pintér Sándor, Puky József, Brinckmann Justus nekrológjait, kisebb közleményeket *A háború pusztításai*-ról, a *Műemlékek védelméről a háborúban*, jelentést a *Fehérvármegyei és székesfehérvári múzeumból* (Marosi Arnold-tól), Az Országos Régészeti és Embertani Társulat hivatalos közleményeit. Az *Irodalom* rovatának Bibliophil Koch Günther, *Kunstwerke und Bücher am Markte* című művét ismerteti. Alapos és lelkiismeretes, igen használható munka, a melynek legjobb fejezete a hamisításról és a műtárgyakkal fűzött visszaélésekről szól. — Gerevich Tibor melegen méltatja Francesco Malaguzzi Valeri, *La corte di Lodovico il Moro. La vita privata e l'arte a Milano nella seconda metà del Quattrocento* című művét, a mely az ismertető szerint az utolsó évek legnagyobbszabású műveltség- és művészettörténeti monographiája. A könyv legfontosabb része Leonardo da Vinci milánói tartózkodásának van szentelve. „Az új Leonardo, melylyel Malaguzzi bennünket megismertet, kevésbé szinpadias, mint a régi, de mindenesetre igazabb s talán érdekesebb is.“

2. A BUDAPESTI SZEMLE novemberi füzetének tartalma Matlekovits Sándor *Vámegyesülés Németországgal* címmel azt a kérdést tárgyalja, vajjon lépjen-e Magyarország Ausztriával együtt a német vámegyesületbe, megalakítsuk-e a német-magyar-osztrák vámuniót? E kérdésre csak föltételesen felelhetünk. A föltételek gazdasági és politikai természetűek. E vámunió hatalmas gazdasági terület lesz. A világ gazdaságban tényező és épp azért a nemzetközi kereskedelmi politikára hatást gyakorol. Ily gazdasági szervezet az egyes alkatrészekre és Magyarország közgazdaságára jótékony hatású lesz. A kezdet nehézségeit, főképp egyes iparágaink szempontjából, nagy gonddal kell elhárítani és nem szabad a dolgok fejlődését magára hagyni. A vámunió létesítésének éppen egyik föltétele az, hogy a meglévő gazdasági életképes alakulások a hirtelen szabad verseny ellen megvédessenek és további létükben fejleszteszenek. Gazdasági fejlődés szempontjából egyike a föltételeknek a tervezett vámuniónál az, hogy a megalakulásnál gyöngébb gazdasági alakulásokat az egységes gazdasági területbe lépő erősebb elemek létükben

ne veszélyeztessék. — A vámunió megalakulásánál tisztában kell lenni két dologgal: először is, hogy az uniónak nem szabad a ma fennálló iparvállalatokat életükben veszélyeztetni, — másodszer, hogy ez a cél erélyes kormányintézkedést, állami beavatkozást, az unió ügyeinek, intéző közegeinek gondos megfigyelését és tevékenységét igényli. Az unió létesítésének további feltétele az, hogy Magyarország mint különálló fogyasztási adó- és jövedéki terület, függetlenül az unió többi területeitől, fennállhasson és e végből külön adóvonalak által különíttessék el a többi unió-területektől. Ha a vámunióban ebbeli jogunkat fenn kell tartanunk, le kell mondanunk a vámpolitika intézésének eddigi formájáról. Ez egy közös, német, magyar és osztrák törvényhozás és közeg hatásába jutna. Át kell szervezni nálunk az 1867: XII. t.-cz.-nek a vám- és kereskedelmi politikára vonatkozó részét. Ugyancsak Németországgal közös ügy támad valutánk rendezése és az osztrák-magyar jegybank tekintetében. Egy vámterületen a kétféle valutának egymáshoz való viszonyát és kétféle bankjegyeknek forgalmát szabályozatlanul nem lehet hagyni. Ehhez járul még a vasúti díjak tekintetében meghonosítandó együttes intézkedésnek szükséges volta. Ezek azok a nehézségek, melyek a még oly kívánatos vámunió megteremtése előtt állanak és melyek, ha el nem háríttatnak, magyar szempontból az unió ellen szólnak. — Marczali Henrik *A pragmatica sanctio új megvilágításban* czímmel Bernatzik Edmundnak Bécsben megjelent munkáját bírálja. — Takács Sándor, *Zrinyi Miklós ismeretlen leveleiről* szóló tanulmányának befejező részét adja. — Petz Gedeon *az egyetemi év kezdetén az egyetem ezidei tanmegnyitó ünnepén elmondott dékáni beszédét* közli. Az egyetemnek igaz életető elemét: a tudományos kutatás szabadságát és a tanítás szabadságát hangoztatva, inti az ifjúságot, hogy az életük feladatául választott tudománysszakok tanulmányozása mellett igyekezzenek a rokonszakokban is tájékozódni. Az értelmi képzés mellett esztétikai képzésüket s ezzel együtt szívük, kedélyük képzését is mindig szemük előtt tartásák. A szépirodalom, a költészet remekeiben való gyönyörködés mellett igyekezzenek behatolni a képzőművészetek és a zeneművészet alkotásainak tanulmányozásába és élvezetébe is. — Hantos Elemér *A monarchia hadi kölcsönei* eredményével foglalkozik. — Gulyás Pál *Mátyás király könyvtáráról* kezd tanulmányt. E közleményben a könyvtár keletkezését, fejlesztését ismerteti. — Ezután Huch Ricarda a harminczéves háború korából vett *Der grosse Krieg in Deutschland* című regényének *A béke* fejezete fordítása következik. — A *Költemények* között Vargha Gyula három költeményét találjuk. — A *Szemlében* Kárpáti Aurél *Háborús könyvek* czímmel Fényes László: A szerb harcztérről, Fehéri Armand: A nyugati harcztérről, Landauer Béla: A nagy esztendő, Herczeg Géza: Sarajevótól Lodzig, Nyáry Andor: Sírnak a hősök, Lázár Miklós: A fronton, Szomorj Emil: Sá-

rossy municziót!, Havasi gyopár, Vasadi Balogh György: A hol az ágyú szól, Pilisi Lajos: A kárpáti harcokból, Sven Hedin és Aage Madelung naplója című magyar háborús irodalmi termékeket ismerteti. — Dékány István *Nationalismus és imperialismus a német háborús irodalomban* címmel a német háborús irodalmat egységes szempontok közé csoportosítja. — Az *Értesítő*-ben Bonkáló S.: A szlávok (Munkácsy Mihálytól), Gubányi K.: Tengerentúli történetek, Erdősi D.: Emberi írások, Wettstein R.: Der Krieg und unsere Schulen, Gragger R.: Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn (Gálos Rezsőtől), Szomaházy István öt regénye vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat decemberi füzetének tartalma: Fraknói Vilmos *Tanulmányok a hármasszövetség történetéhez* című tanulmányában a hármasszövetség megkötéséről és a szerződés föltételeiről szól, majd az osztrák-magyar, német, orosz, angol, francia, belga és szerb okmánytárak, valamint az Olaszország hadüzenete után az osztrák-magyar és az olasz kormányok által közrebocsátott diplomáciai okiratok alapján a hármasszövetség haldoklását és kimúltát ismerteti. — Stumme János lipcei egyetemi tanár a M. T. Akadémiában *A berber népekről* székfoglalóként tartott felolvasását közli, a melyben azzal a kérdéssel foglalkozik, milyen eredetű a berber nyelv. — Németh József *A balkáni szövetség történetéhez* címmel összekapcsolja a balkáni szövetség történetének egyes, Magyarország és a monarchia létérdekei szempontjából fontos mozzanatait. — Gulyás Pál befejezi *Mátyás király könyvtárából* szóló tanulmányát. E részben Mátyásnak a könyvtárra fordított költségeit, a könyvtár irányát, a könyvek kötését ismerteti. Szól a kéziratok belső értékéről, a könyvtár további sorsáról. — Szmracsányi Béla *Talpalatnyi föld* című elbeszélését közli. — A *Költemények* közt van Lévy József *Csokonai* eredeti verse. Radó Antal *Újabb német költőkből* Lillencron, Kurz Isolde egy-egy költeményét, Huch Ricarda két költeményét fordította le. — A *Szemlé*-ben Somló Sándor a nemrég elhunyt *Ujházi Edé*-ről írt jellemzést. — Az *Értesítő*-ben Fekete Miklós *A vámunió irodalmáról* szóló néhány munkát ismertet. Zolnai Béla Német philológiai dolgozatok 1912-ben megjelent műről írt ismertetést.

3. A KÜZGAZDASÁGI SZEMLE 1915. júniusi számában első helyen Neubauser Ferencz *Zálogleveles jelzáloghitelünk válsága* címmel közöl hosszabb értekezést. Szerző elsősorban a hazai állapotokat ismerteti; kutatja azon okokat, melyek a hazai jelzáloghitel, tehát a hosszúlejáratú mezőgazdasági hitel fejlődését megakadályozták. Ezek között egyike a legfontosabbaknak az, hogy jelzáloghitelintézetünk francia érdekeltségünkél fogva a Credit Foncier de France merev üzletfeltételeit követik, melyek a kezelési költségek és a kamatláb felemelésére igen alkalmasak. Szerző ezután a német és osztrák közhasznú záloglevélkibocsátó intézetek, főleg a porosz Land-

schaftok-at, azok szervezetét és altruistikus működését ismerteti. Végül a hadikölcsön kibocsátása alkalmából szerzett tapasztalatok alapján, hogy hazánkban kellő tőke van és hogy a fix kamatozású papírok a széles néprétegekben ismeretesek lettek, szerző azt ajánlja, hogy a záloglevelek kibocsátására, melyek biztosabbak, mint az állampapírok, országrészenként külön hivatalokat létesítsen az állam a záloglevélkibocsátás jogi és adminisztratív teendőinek ellátására, a többi teendő, kölcsönmegszavazás, biztonság, becslés stb. a kölcsönt igénybe vett földbirtokosok feladata volna. Szerző javaslatai a becslési módozatokra, a kamatlábra és kezelési költségre fejezik be ezt az érdekes tanulmányt. — Második helyen Rényi Artúr *Észrevételek a pénz lényegének kérdéséhez* címmel értekezik. A cikk írója rectificálni igyekszik Szana Zsigmond „A háború kihatásai a pénz lényegére” cz., a Közg. Szemle 1915 márcz. havi számában megjelent cikkének némely állításait, különösen azt, hogy a bankjegy vásárlóképeségének alapját nem az aranyfedezet, hanem az illető állam productiv ereje adja meg. Czikkiró ezzel szemben kifejti, hogy az aranyfizetési kötelezettség, illetve ezt pótló devisa-politika megszüntetése a bankjegyből az állam által kibocsátott papírpénzt csinált. Ha az állam az általa szükségelt terményeket, iparczikkeket stb. nem requirálja ellenérték nélkül, hanem papírpénzt ad ellenükben, úgy ezzel az a célja, hogy pusztán a szállítás ténye által senki ne károsodjék; a háború okozta költségeket bizonyos megállapított teherviselési terv szerint az egész nemzetnek kell viselnie, nem éppen csak azoknak, kik valamely hadi célra felhasználható terménynek vagy iparczikknek birtokában vannak s azt a hadvezetőségnek átengedik. Az igazságos teherelosztás ezen célját azonban az állam csak úgy érheti el, ha gondoskodik róla, hogy a terményekért stb. adott papírpénz további útjában is megtartsa azon vásárlóképeségét, mely az ügylet megkötésének alapjául szolgált, t. i. a papírpénzzel egyenlő névértékű aranyérmekével egyenlő vásárlóképeséget. Ez a cél úgy érhető el, ha az állam gondoskodik arról, hogy hadikölcsön kibocsátása által a felesleges bankjegyforgalom megszüntetessék s csak kevés, a rendes mennyiségnek megfelelő bankjegy maradjon forgalomban, melyeknek aranyfedezetéről a szokásos arányban gondoskodhatunk, s a melyek ennek következtében — minthogy ily rendes bankjegyforgalom szükség esetén az aranyfizetés felvételét is megengedi — a névértéküknek megfelelő aranyérmekével egyenlő vásárlóképeségűek. Az arany vásárlóképesége egy számtalan világgazdasági viszonylat által stabilisált tény, s évről évre, mint az indexszámok mutatják, aránylag keveset változik. Látjuk tehát, hogy a papírpénz vásárlóképeségének alapja mégis csak az arany világpiacon vásárlóképesége és az aranyfedezet rendes arányának visszatérésébe vetett bizalom. Kisebb eltérés az egyes valuták között ideiglenesen bekövetkezhetik, mert az exportáló

ország az importálóval szemben kihasználja monopolistikus helyzetét és saját országának a fizetés teljesítésére kikötött pénzjegyeit csak drágán,agio-val hajlandó átengedni az importáló országnak a fizetések teljesítése céljából. De hogy nem nagyobbak a különbségek, annak az a biztos tudat az oka, hogy az importáló ország képes lesz hadikölcsöneit úgy elhelyezni, hogy a csökkent bankjegyforgalom ismét az arannyal egyenértékű lesz; a mikor is, az aranykiküldés lehetővé válván, a paritástól (egyenlő mennyiségű egységet tartalmazó érmék súlyarányától) való eltérés is már csak legfeljebb az aranykiküldés és átveretés stb. költségei erejéig lesz lehetséges. A papírpénz vásárlóképességének alapja tehát az arany, a hadikölcsön kibocsátása pedig a kapitalisták papírpénztulajdonos része érdekében történő intézkedés papírpénzük vásárlóképességének megőrzésére. Ha majdan egy nagy gazdasági és politikai unió fogja egyesíteni a világ népeit, az arany tényleg feleslegessé fog válni, mert nincsenek megóvandó külön valuták, s mert az egységes elvek szerint kibocsátott világállamjegyek, épp oly internationális vásárlóképességgel fognak birni, mint ma az arany. De míg ez elérve nincs, addig az aranyat nem nélkülözhetjük; a Német birodalmi bank politikája, mely a háború alatt több mint egy milliárddal növelte aranykészletét, helyes. — Harmadik helyen Móricz Miklós *Árúüzlet és moratorium* címmel értekezik. Szerző úgy véli, hogy a moratoriumot közgazdasági szempontból behatóbban kellett volna tanulmányozni. Az ország hiteléletéről kevés adat van és ezért a moratorium alá eső követelések és tartozások összegei pontosan, számszerűen nem állapíthatók meg, a melyek pedig rendkívül érdekes adatokat szolgáltatott volna. Kassa város kereskedelmi forgalma évenként 40-50 millió koronára tehető és a forgalomnak körülbelül a harmadrésze esett moratorium alá. Ez az eredmény azonban nem feltétlenül megbízható. A faiparnál a moratorium nem zavarta meg az üzlet kifejlődését, de kizárta az incasso lehetőségét. A szeszüzletnél a moratorium semmi zavart sem okozott, mert moratorium alá leginkább a hosszú lejáratú tételek kerültek. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában Ferenczi Imre a *munkanélküliek első összeírása Budapesten és 24 szomszédos községben* című munka van első helyen röviden ismertetve. Ez érdekes és úttörő könyv a 27 ezer munkanélkülinek különböző szempontból fontos statisztikáját nyújtja. — A *háború és közgazdaság* című rovatban az elmúlt két hónap legfontosabb gazdasági jelenségei, melyek körében lényeges változás nem volt észlelhető, vannak ismertetve. — A kormány intézkedései az élelmiszerkérdés terén mutatkozó hiányok megszüntetésére és a jövő termés biztosítására vonatkoztak. Több nyersanyagnak maximális árait is hivatalosan megállapították. A pénzpiacznak nevezetes eseményei a második 6 és 5 $\frac{1}{2}$ ‰-os hadikölcsön kibocsátása volt, mely fényes eredménnyel járt. — Külkereskedel-

münk is emelkedő irányzatot mutat. — Az építőipar fellendítésére 50 millió korona záloglevélkibocsátásban az állam 20 milliót átvett. — Dr. Vidacs Gyula *Olaszország gazdasági helyzetét* ismerteti, mely a monarchia és Olaszország közt kitört háború óta Olaszországnak a kettős szövetségre való ráutaltságánál fogva, erősen rosszabbodott. — p. p., *Európai háború — amerikai közgazdaság (I. Egyesült-Államok)* címmel azokat a gazdasági jelenségeket ismerteti, melyek a háború folytán majd erős visszaesést, majd fellendülést eredményeztek. — *Egyiptom külkereskedelme 1914-ben* a háború kitörése óta érzékeny hanyatlást mutat fel. — Ezután Sch. *Az Egyesült-Államok 1914. évi vasérctermelésére* vonatkozó adatokat. — *A világ aranytermelésének 1914. évi adatai* azt mutatják, hogy a háború az aranytermelésre nem volt befolyással, némely helyen még éppen több aranyat termeltek. — *Az Egyesült-Államok petroleumtermelése 1914. évben* az előző évhez képest 13°/₁₀₀-al emelkedett — Sz. L. Katona Béla: *Magyarország közgazdasága 1914-ben* című könyvét ismerteti röviden — S—r. végül Kovács Lipót *A bel-földi hitel függetlenítése az aranyáramlásoktól* című könyvéről közöl ismertetést. — E számhoz a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* 1914 november—december havi füzeté is csatolva volt.

Ügyane folyóirat 1915. évi július—augusztusi számában első helyen Vágó József *Vámpolitikai közlekedés és legtöbb kedvezményre való jog* című értekezésében az e tárgyra vonatkozó dolgozatokról, a melyek a háború alatt nagy számban jelentek meg, mond általában véleményt. Miután Németország a háború előtti években a szerződéses vámterületen kívüli országokban oly nagy kivittelt bonyolított le, a melyhez képest csak igen csekély kárpótlást nyujtana neki az, ha elfoglalná a mi vámterületünkön azt a piacot, a melyet eddig a többi vámkülföldi országok láttak el, azért tévesnek és felületesnek tartja azokat az érveléseket, a melyek szerint a Német Birodalom és a mi szerződéses vámterületünk a világpiacpon való térvésztésükért a vámunió útján kárpótolhatják magukat egymás piacain. Egyelőre lehetetlen eldönteni azt, hogy háború után Németország és Ausztria-Magyarország biztosíthatnának-e maguknak olyan vámkedvezményeket, a melyekben más államokat nem részesítenének. Szerző, Jastrow „Die mitteleuropäische Zollanherung und die Meistbegünstigung“ című munkáját ismerteti, amelyben Jastrow kimutatja, hogy a vámterületek egyesülése csakis a német Zollverein alapján lehetséges. — Második helyen Mezey Lajos: *A jövedelemelosztás alapelve* címmel közöl értekezést. Jövedelemre úgy teszünk szert, hogy áruba bocsájtjuk azt, amink van s aminek mások értéket tulajdonítanak. A földbirtokos a terményeit, az iparos a készítményeit, a munkás a munkáját. Ezeknek az ára lesz az egyesek jövedelme. A jövedelem elmélete tehát az árelméleten alapszik. Az ár pedig annál nagyobb, minél nagyobb a

kereslet s minél kisebb a kínálat. A termelő (kínálat) minél drágábban akarja eladni portékáját s mivel a keresletet nem befolyásolhatja, törekvése lesz: csökkenteni a kínálatot. De nem azért, hogy ő a maga termelését megszorítja; ez érdeke ellen volna. Hanem igyekszik versenytársait kiszorítani. Erre eszköze éppen a nagyban termelés, mert olcsósága által lehetővé teszi az ár mérséklését s a kevésbé versenyképes, kisebb termelők kibuktatását s így végeredményben a kínálat csökkenését. A termelők célja tehát: minél kevesebb versenytárs, azaz, minél monopolistikusabb helyzet. A gazdasági harc = harc a monopolért. Ennek eszköze pl. a kivételes tehetség, alkalmas helyzet (szőlő Tokajban). Továbbá a földbirtok, mert nem mindenkinek, hanem aránylag csak kevés embernek lehet földje a mai viszonyok között. Ugyanez mondható a tőketulajdonról is. Mind ez esetekben a verseny korlátozva van. A monopolistikus helyzetre való törekvés a trustuk, kartellek alakítása. Sőt — szem előtt tartva, hogy a monopolium jellemzője: a verseny korlátozása — monopolitörekvés maga a munkásmozgalom is. Ennek célja ugyanis: megakadályozni a munkások között a versenyt, azt, hogy egyik a másikat igyekezzék kitérni olcsóbb bérjáánlatával. Ezért nem hagyja a munka árát, a bért a munkáskereslet és kínálat szabad játékaul, hanem szabályozza a munkapiacot a kínálat fölött való rendelkezésével (strike). Ime, a jövedelem nagysága a társadalom minden osztályában (földbirtokosok, tőkésék, munkások) ugyanazon tényezőktől függ: annál nagyobb, minél monopolistikusabb helyzetet élveznek az illetők. — Harmadik helyen Müller Vilmos: *Bankjegy vagy államjegy?* czimmal értekezik. A pénzforgalmi viszonyoknak a háború folytán beállott változásait vizsgálva, arra a következtetésre jut, hogy a jövőben az állam legokosabban tenné, ha a papírpénzkibocsátást maga venné a kezébe és nem bízná többé jegybankra. Minthogy a forgalom bizonyos mennyiségű csereeszközt sohasem nélkülözhet, ezeket az állam bocsássa a forgalom rendelkezésére államjegyek alakjában és ily módon kamatmentes kölcsönhöz juthat. A mai jegy kibocsátó intézmény helyébe egy központi hitelforrásul működő bank lépne, amelynek az állam bocsátaná az eszközöket rendelkezésére államjegyek formájában, amelyeket a bank az állam betétjeként kezelne és kamatoztatna az állam javára. A bank az általa fizetett kamaton felül bizonyos százalékot, pl. 1%-ot számíthatna fel ügyfeleinek és ez képezné az ő nyereségét. Az állam a betétjét a bankkal kötött szerződés tartama alatt nem követelhetné vissza, a bank ellenben a szerint teljesíthetne visszafizetéseket, amint üzletei alakulnak, úgy, hogy fölös pénzeknek kihelyezésével nem volna gondja. Az államjegyek értékének a külfölddel szemben való fenntartása az állambatalom feladata lenne, a mely feladatot ma a jegybank látja el nálunk. Az ily irányban felmerülő deviza- és valutatranszaciók, mint az osztrák-magyar bank mérlegei-

ből látható, igen tekintélyes nyereségeket produkálnak, a melyek állami paritásfenntartás mellett a maguk egészében az állampénztárt gazdagítanak. E műveletek lebonyolítására és az állami jegyforgalom folytonos szemeltartására külön állami hivatal volna szervezendő. Az állam tehát a jegykibocsátásból kifolyólag a következő előnyökhöz jutna: 1.) a központi bank útján kibocsátott jegyek után kamatot élvez a banktól, 2.) más úton (pl. tisztviselőinek fizetése, stb.) kibocsátott jegyek kamatmentes kölcsönt jelentenek az állam részére addig az időpontig, a míg járadékkibocsátás vagy devizaeladások útján való bevonásuk szükségessé nem válik. Negyedik helyen — Goldziher Károly *A kamatszámítás gazdasági-mathematikai elmélete* cz. értekezésében az egyszerű és a kamatos-kamatszámítás szokásos képleteinek axiomatikus alapvetését adja. A háromváltozós kamatfüggvény formális tanulmányozása céljából a postulatumok gazdaságilag indokolt rendszerét állapítja meg és ezen az alapon a képletek érvényességének feltételeit a függvényegyenletek exakt módszerével kutatja. A követelések rendszere: 1.) a kamatfüggvény független legyen a tőke feldarabolásától, 2.) a kamatfüggvény független legyen az időtartam feldarabolásától, 3.) a kamatfüggvény a piaci kamatlábváltozások tekintetében tartsa meg a kamatlábak illetőleg a kamattényezők bizonyos associatív jellegű középértékét. A tőkekamatt formalis elmélete e vizsgálat során a matematikai statistika módszerével jut kapcsolatba. A középérték megmaradásának elve a normalis kamatláb elméleti meghatározását adja, melynek a tényleges conjuncturális viszonyokhoz történő concret alkalmazása széleskörű correlatiós számítások szükségét jelzi. A dolgozat első része megvilágítja a követelések gazdasági hátterét és fejtegeti az előforduló statistikai középértékek fontosabb tulajdonságait. A dolgozat második része bemutatja a matematikai tárgyalás részeit, megoldja általános alakjában az elmélet alapjául szolgáló háromargumentumos függvényegyenletet és e megoldást alkalmazza a kamatszámítás használati képleteinek levezetésére. A részletes tárgyalás közben a 3.) követelés nyújtja a formális tagozódás szempontjait és eredményül adja, hogy az egyszerű kamatszámításra a kamatlábak mérlegelt arithmetikai középértékének, a kamatos-kamatszámításra a kamattényezők mérlegelt geometriai középértékének megmaradása a jellemző formális mozzanat. A matematikai fejtegetés a szokásos kamatfüggvények általános alakját határozza meg és egyéb nem használatos kamatfüggvényekre is ráutal. — Ötödik helyen Rósa Ferencz: *Megtámadhatatlan biztosítási kötvények* czime alatt foglalkozik elsősorban is a biztosítási kötvények megtámadhatóságának eseteivel. Szerinte a megtámadhatóság okai két főcsoportba oszthatók. Az egyikbe tartoznak azok, a melyek a biztosítás kötésakor a biztosított által történő valótlán közlésekből a másikba azok, a melyek a biztosított vétkes vagy szándékos cselekedeteiből

folynak. — Mindezek kapcsán elsősorban a közlési kötelezettségnek jogi és gazdasági constructióját fejtegeti és ennek nyomán megállapítja hogy miután a közlési kötelezettség a biztosítási üzem ok- és egyszerű folytatásához feltétlenül megkivántatik, az oly biztosítások, a melyek a közlési kötelezettség mellőzésével kötettek, illetve az ez alapon létesülő megtámadhatatlan kötvények úgy jogi mint közgazdasági szempontból elvetendők, mert a biztosítási szerződéseket egyszerű szerencseszerződésekke degradálnák azokká, a mik hajdanta voltak. A másik csoportban főképen az öngyilkosság kérdésével foglalkozik, mint olyannal, a melyet nemcsak biztosítás technikai szempontból, de erkölcsi szempontból sem szabad a biztosítás körébe vonni. Azért az oly megtámadhatatlan kötvények, a melyeknek megtámadhatatlansága az öngyilkosság esetére is kiterjed, elvetendők. Az öngyilkosság kérdése körül azonban distingvál a szerző a beszámítható és beszámíthatatlan állapotban elkövetett öngyilkosságok között; az utóbbiakat nem sorozván a biztosítás hatályát praejudicialó cselekmények közé. — Azután dr. Csé r e L a j o s *A jövődő hazai Stájerföld* czímen teszi vizsgálata tárgyává Erdély jellegzetes s nagy kiterjedésű rét és legelőterülettel bíró községeinek viszonyait s arra a megállapodásra jött, hogy Erdély mezőgazdaságának főczélja ma is még beláthatatlan időkig az állattenyésztés lehető kiterjesztése és fejlesztése lenne. Erre praedestinálják a geographiai és éghajlati viszonyok következtében ekeművelésre nem használható területek legeltetésre, szénakészítésre alkalmas fűtermése. Ez az Erdélyt körülölelő 1000—1800 méter magasságú hegyek s közbirtokossági legelőin szinte prairie-jelleget ölt; az Erdély közepét elfoglaló ú. n. „Mezőségen“ inkább uradalmi fűtermő helyeken s a tarló legelőkön „pampász“-szerű a fűtermés. Egyáltalán az inkább csapadékos klíma következtében az állati takarmányul szolgáló fű biztosabban megterem bő hozammal — mint pl. a kalászosok. Ennek daczára mind gyakoribbá válik azon jelenség, hogy a kapzsi ember itt-ott feltöri réjtjét, kaszálóját csak azért, hogy pár évig a buja földből bő kenyérmag-termést uzsorázzon ki, pedig kisebb gazdasági intelligentiája s kevés üzemi tőke révén inkább a fűtermésre, tehát az állattenyésztésre praedestinált! Azt találja szerző, hogy ennek daczára Erdély sok vidéken sem mennyiségileg, sem minőségileg nem kielégítő az állattenyésztés. Igy pld. Csikszépviz községnek 10070 k. hold a rét és kaszáló, 9207 k. hold a legelő területe = tehát az összes határnak 63%-án termelnek fűvet, mégis csak 1539 drb a számos állatlétszám — pedig 4820 darabot lehetne tartani. Lehetne! ha általán ezek a havasalji fűtermő helyek (kaszalók és legelők) gondoztatnának, pótoltatnának, ha bitangolás helyett betartanák a legeltetési rendet, ha időszakonként a gyept felújítanák, trágyáznának stb. úgy, a hogy azt a földművelésügyi kormány vidéki szakközegei már ca. 300 községben mintegy 15.000 k. holdon sikeresen

végrehajtották. Pedig Erdély 1914—15. évi állatkiviteli statistikája már is igazolhatja, hogy a most folyó háború „gyomrába“ vonat-számra gyúrta Erdély földje a vágómarhát, az ágyúvontató ökröt, bivalyt meg a málhás- és a gépfegyveres hegyi lovat — de a jövőben természeti viszonyai, földrajzi fekvése révén, a kelet s nyugat sarkában, a Szarmata síkság és a Balkán-felé tenyészállatot kellene exportálnia svájczai módra — nyugat felé húst és igaerőt —, ha csak felényire is úgy gondolnák az erdélyi fűtermő helyeket, mint Svájcban. És ez irányban egy kis állami imperativummal reá lehetne terelni Erdély havasi népét. — Azután Balkányi Béla *Gabona-árak alakulása 1906 óta az osztrák-magyar vámterületen* cím alatt a vámok hatását vizsgálja az osztrák-magyar monarchia gabonaár-alakulásában az 1916-ban megindult új vámaerában. A vámok hatását szerinte az áremelkedés tényéből magából még nem lehet megítélni, csupán az áremelkedés mértéke nálunk és a világpiaczon nyújthat felvilágosítást. A gabona áralakulásánál a monarchiában leglényegesebb kérdés, hogy a termés fedezi-e a belső szükségletet. Ha behozatalra szorulunk, akkor a vámot is természetesen meg kell fizetni, úgyszintén a külföldről ide szállított gabona fuvarját is. Ez azonban nem jelenti, hogy a mi áraink behozatal esetén mindig a vám és a fuvar teljes összegével állanak a brailai vagy az odessai paritás fölött. Minél nagyobb a mi importszükségletünk, annál nagyobb az a velünk határos terület, a melynek árúja mihozzánk jön. Ezen terület legszélsőbb határvonalától, az ú. n. demarkációs vonaltól kell megfizetni a hozzánk való fuvar költséget és a vámot. Természetes, hogy a mi hozzánk közelebb eső területek, a melyek olcsóbb fuvarral tudnak szállítani, szintén kihasználják ezen előnyöket és ők már mindjárt magasabb áron adják el árújukat odahaza. Minél nagyobb a mi importszükségletünk, annál jobban távolodik a demarkációs vonal, következésképpen annyival drágábban kell az importálandó árut beszerezni. A vám érvényesülése — a mint Balkányi statistikailag is igazolja — attól függ, hogy a vám folytán fölemelt árak mily mértékben apasztják a belföldi szükségletet. A takarmánygabona (árpa, zab és tengeri) áralakulásánál Balkányi az egymást helyettesítő gabonafélék vámjainak a kölcsönhatásait is vizsgálja és arra a következtetésre jut, hogy a tengeri, árpa és zab vámja átlagosan legfeljebb a vámtétel felével emeli fel ugyanazon termékek eladási árát, de takarmányhiány idején, a mikor legnagyobb szükség van a piaci takarmányok behozatalára, nemcsak az egész vámtétel érvényesül, hanem mind a háromféle vámtétel kölcsönösen, sőt a búza és rozs vámja is befolyással van az összes piaci takarmányok áralakulására. Minthogy a helyettesítő takarmány is vám alá esik, tehát takarmányhiány idején még távolabbi helyről kell a takarmányt beszerezni, így a vámhoz még a vám összegét esetleg két-háromszorososan felülmúló fuvar költség is járul. A szerző még a gabona-

vámok hatását vizsgálja a gazdaságban előállított, nehezen szállítható takarmányok értékesítésére. — Végül Neubaer Ferencz *Záloglevéles jelzáloghitelünk válsága* című értekezésének befejező részét közli. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában *Háború és közgazdaság* címmel Sz. L. a legnevezetesebb gazdasági jelenségeket ismerteti, nevezetesen a gabona maximális árának újbóli megállapítása; a gabonatermés zár alá vételéről a Hadi termény r.-t. útján; a liszt-neműek előállításáról és legmagasabb árának megállapításáról szóló rendelet, továbbá a cukor legmagasabb árának megállapítása; hasonló rendelet kiadatott a marha- és lóborókra vonatkozólag. Intézkedett továbbá a kormány a repceolaj zár alá vételéről, a készletek bejelentéséről és szállításáról. A pénzügyek terén a legfontosabb esemény volt a nagysikerű második hadikölcsön lezárása, továbbá egy újabb valutaszabályozó kölcsön megkötése. A külkereskedelem az előző hónapok keretében mozog. Fontos kérdés a hadirokkantak ellátása, melynek ideiglenes rendezése már megtörtént. — Sch. igen érdekes adatokat közöl *Iparoktatásunk az 1912—14. években* cím alatt (p. p.) *Európai háború — amerikai közgazdaság* címmel ismerteti a nagy háború hatását Chile közgazdaságára. — Ugyancsak (p. p.)-től való azon rövid cikk, mely *Anglia gazdasági életét a világháborúban* bemutatja. — *A Szezei-csatorna* lényegesen csökkent forgalmáról közöl adatokat a következő cikk. *Nagybritania hajózása 1914-ben* című cikk adatai már a háború hatása látszik. — *A világ autómobil forgalma* az egyes országokban levő autómobilok számait közli. — *Orosz vasútépítés* 4500 versznyi hosszúságban a háború daczára is folyik. *A Hajóközlekedés Anglia és Oroszország között* a Dardanellák elzárása következtében csak az archangeli útra szorítkozik; kedvező sugár esetén igen rövid időre az Ob és Jeniszei torkolata is hajóval megközelíthető. — *Oroszország vasútjai 1914-ben* az előző évhez képest forgalom tekintetében lényeges visszaesést mutatnak. — *Az amerikai kereskedelmi hajóhad* fejlesztésére vonatkozó törekvéseket ismerteti a következő cikk. — *Svédország külkereskedelme 1914-ben* az előző évhez képest változatlan képet mutat. — *Az Egyesült-Államok külkereskedelme az 1914. évben* a pangás jegyében állott. Az év első felében a régóta tartó amerikai depressio, majd a világháború hatása, melynek első hónapjai a semleges kereskedésnek óriási károkat okozott, érvényesült. — *A svájci külkereskedelem 1914-ben* erős visszaesést mutat. — *A brünni gyapjúárúipar 1914-ben* a hadsereg-szállítások folytán kedvező eredményekre tekinthet vissza. — *Az európai kőolajtermelés a háborúban* kedvező conjuncturák közt volt, kivéve Romániát. — *A világ aranytermelése 1914-ben* a háború daczára sem apadt. — *Az amerikai petróleumtermelés 1914. évben* újból emelkedett. — A további rövid cikkek Oroszország bányáiparáról, az angol gyapotkereskedelemről, az olasz olivajolajtermésről, az orosz leniparról, a chinai petróleumelőfordulásokról, Szibéria vajkivi-

teléről, az amerikai vasprodukczióról, Oroszország réztermeléséről. — Wolff Gerő *a kereskedelmi tudományok tanítása az egyetemen cz.* tanulmányában igen széleskörű és életrevaló eszméket pendít meg. — Szabó Ervin Epstein László: *A tengerentúli kivándorlás elméletorvosi szempontból cz.* könyvét ismerteti. — Sz. L. *Külön vámterület és vámegység* című munkájáról közöl rövid ismertetést. A munka az osztrák-magyar közbeeső vámvonaltörténetét adja és a közös vámterület mellett törpalezát. — Schlesinger Károly P. *Fleischl: Versch einer Theorie der Produktion* című könyvét ismerteti ezután. — V. I. Gelléri Mór *új könyveiről* közöl ismertetést. — A füzet végén *A budapesti állami rendőrség működése 1914-ben* czim alatt a rendőrség gazdasági és szociális tevéységéről közöltetnek igen érdekes adatok.

Ugyane folyóirat 1915. évi szeptemberi számában első helyen Németh József *Ó-Szerbia és Szerb-Macedonia közgazdasági leírása* című tanulmánya jelent meg. Szerző, mint a földművelésügyi miniszter belgrádi és konstantinápolyi szaktudósítója a világháború kitörése előtt Belgrádban tartózkodott s birtokába jutott egy immár nagyon kevés példányban létező hivatalos szerb kormánykiadványnak. E hivatalos kiadvány azoknak a szakembereknek a jelentéseit tartalmazza, a kiket a szerb kormány az 1913. év folyamán azzal a feladattal küldött ki, hogy a Szerbiához Törökországból csatolt területet utazzák be s a szakkörükbe eső közgazdasági ág állapotáról jelentést tegyenek. A szakértői jelentéseket a szerb kormány közvetlenül a háború kitörése előtt tette közzé s e tanulmányok a kereskedelem-, ipar- és forgalomra, a földművelésre, az állattenyésztésre, az erdészetre és a bányászatra terjednek ki. A Közgazdasági Szemle eddig a mezőgazdaságra, illetve a forgalom, kereskedelem és iparra vonatkozó részletes adatokat tette közzé Németh József elől említett című tanulmányában. Mivel a hivatalos jelentés adatait a szerző nem dolgozza fel kritika és felvilágosító megjegyzések nélkül, a szóbanlevő dolgozat nem tekinthető egyszerű fordításnak, hanem inkább olyan közvetlen és eredeti forrásokból merített tanulmánynak, a milyenhez hasonló részletességű Ó-Szerbia és Szerb-Macedónia vidékeire nézve irodalmunkban eddig nem jelent meg. A bevezetésben Ó-Szerbia és Szerb-Macedónia területi és népességi elemzését találjuk. A rendkívül tarka nemzetiségi rajzú lakosság életviszonyairól és termelő munkásságáról a mezőgazdasági szakértők jelentései adnak irodalmilag eddig alig ismertetett részleteket. A forgalom és kereskedelemről szóló fejezetnek az ad különös érdekességet, hogy a kivitel és behozatal a hivatalos török statisztikából már a szóbanlevő vidékekre van átszámítva. E szerint Szerbia újonnan hódított vidékeinek valamivel 50 millió fölül volt a behozatala, melyben a kettős monarchia egy negyedrésszel volt érdekelve. A kivitel mindössze 275 millióra rugott. A kereskedelmi mérleg passivitását a szerb közgazdasági szakértők

szerint a Szerbiában, Bulgáriában, Romániában és Amerikában dolgozó munkások bére (évenként 20 millió) — a szerb, görög és bolgár komitádzi organizatio költsége (évi 3—4 millió), végül a török katonaságnak 10 millió dinárra tett zsoldja egyenlített ki. Az ipari téren itt még mindig a kis ipar viszi a főszerepet. A nagyipari vállalatok közül csak a malomipar van 17 nagyobb malom által képviselve. Egyébként az ipari fejlődés e területen még egészben a jövő fejleményeit várja. A mezőgazdasági termelésre nézve azt nyertük főjellemonásul, hogy a nép nagy igénytelenségben, kevés munkával, primitív eszközökkel aránylag nagyon keveset termel. A nagybirtokosok és a kisbirtokosok és munkások között nagyon rossz volt a viszony úgy jogilag, mint erkölcsileg. Leggyakoribb volt a feles és negyedes, általában a részes művelés. A nagybirtokos mohamedánok az utóbbi időben a közbiztonsági viszonyok elromlása miatt alig tudtak jövedelmet kapni s a kisbirtokosok és munkások is csak a minimumot igyekeztek termelni. Mezőgazdaságilag a szakértők a következő vidékekre osztva adják a szóbanlevő terület részletes leírását: Szkoplye (Üszküb) vidéke; a Presevó-Kumanovoi vidék; Szredorék, Sztracin és Szlaviste, Kratovo, Lesznovo és Zletovo vidéke; az Ovse Polye — mely utóbbi három vidék szerb Maczedóniának észak-keleti csücskét alkotja. Ehhez csatlakozik délfelé Stip és Kocsane vidéke, majd a Veleszi medence. Még lejjebb délre a Vardar mindkét partján terül el a Tikves nevű vidék és gyevgyelii medence. Legtermékenyebb és legjelentékenyebb mezőgazdasági vidékei Szerb-Macedóniának a bitoly-prilepi medence (Pelagonia), továbbá a tetovoi (kalkandeleni) katlan. Ez utóbbi vidékeken nagyon változatos a termelés, mert a gabonaneműeken kívül, jelentékeny termékei: a mák, a dohány, a szőlő és gyümölcs, rizs, szezám is. Az úgynevezett Ó-Szerbiát három vidék leírásából ösmerjük meg. Ezek: A Koszovo Polye (Rigómező); a Metohija-Prizreni vidék és végül Novibazár vidéke. Az egész terület kiterjedése 38 ezer négyszög-km, vagyis 3.800.000 hektár. A mezőgazdaságilag értékesíthető terület ennek csak felét teszi. Valósággal azonban legföljebb 10%-án folyik termelő munka a művelhető földnek. A nagyon kezdetleges gazdasági viszonyoknak javulása csak sok befektetés árán, nevezetesen a vízszabályozások befejeztével, az utak és vasutak kiépítésével és a modern mezőgazdasági eszközök elterjedésével s a megfelelő állati vonóerő és emberi munkaerő kifejlődésével várható. — Második helyen Müller Vilmos *Bankjegy vagy államjegy?* című értekezésének befejező részét közli. — Harmadik helyen Bauer Albert Béla: *Holland kikötők* című értekezésének első részében a nemzetközi fontosságú Rotterdam hajózási, forgalmi és kereskedelmi constructióját tárgyalja, annak a szempontnak különös megvilágításával, hogy Rotterdam mint rajnai és tengeri kikötő a német kereskedelmi és behajózási érdekekre mint transitó-kikötő különös és eminens

fontossággal bír. Figyelmet kíván felhívni arra, a körülményre is, hogy Rotterdammak Hollandiával ilyenmódon elfoglalt szerepe nem csorbíthatja a holland állam hozzá jogosan fűzött kívánalmait, t. i., hogy mint elsőrendű hazai kikötő oly anyaországgal szemben is teljesítse úgy hajózási mint államháztartási és nemzetgazdasági szerepét: a transitó-forgalomból az országra áramló nagy haszon mellett a kikötőn át az országba áramló árúk helyes forgalmi és gazdasági elosztásában ne legyen Hollandia kárára a német ipar és kereskedelem, közvetítő kikötője. A kikötőt — kedvező geografia fekvésén kívül, nagygyá tevő városi kikötőpolitika méltatása is helyet nyer az értekezésben. A város, mint a kikötő egységének és nagyságának megteremtője, helyes, hozzáértő, kereskedelmileg és hajózásiilag tájékozott kikötőpolitikával mozdítja elő a nemzeti nagy kereskedelmi ideálok és szükség parancsolta kívánalmak teljesedését. A kikötő helyes, adminisztrálása, a fejlett német ipar és a földrajzi fekvés voltak azok a factorok, a melyek Rotterdammot aránylag rövid idő leforgása alatt az Északi-tenger hatalmasan rivalizáló kikötői közé emelték; szükséges, hogy a már meglévő, de a háború folytán intenzitásában visszamaradt német-holland kereskedelmet, a világháború bevégeztével a monarchia közreműködésével és teljes interessementje mellett egy illetékes hajózási, ipari és kereskedelmi körök lehető legnagyobb mértékben figyelembe vegyék. Hollandiának a háborúban mindeddig nagy áldozatokkal tanusított correct magatartása, továbbá a háború után kielégítésére, pótlására és recreálásra váró nemzetgazdasági igényeink, melyek Rotterdamban igen alkalmas, megbízható közvetítőt fognak találni, indokoltá teszik, hogy a kereskedővilág és egyéb illetékes tényezők hazánkban Rotterdam esetleges szerepét előjegyezzék a világháború után várható nagy közgazdasági mozgalmakra. A kikötő berendezései, adminisztrációjá Budapest jövőbeli nagy kereskedelmi kikötőjének megalkotásakor mindenesetre — in applicationem — tanulmányozandók volnának. Hangsúlyoztatik, hogy Rotterdam fellendülése is csak azért volt lehetséges, mert az intéző körök *hozzáértéssel* felfogták a német „Hinterland“ indicálta kikötő-charaktert, t. i. hogy a nagy német ipar megfelelő úton óriási felvevőképeségű és hogy Rotterdam csak mint teljesen teljesítőképes *tömegárú-kikötő* képes a hozzáfűzött igények kielégítésére. — *A Közlemények és ismertetések* rovatában (s.) *Gelléri Mórról* közöl emelkedett hangú necrologot. — *A háború és közgazdaság* rovatában Sz. elsősorban a kormánynak a közlélelmzés rendezése tárgyában kiadott újabb nagyfontosságú rendeleteit ismerteti. A szesziparra nézve két igen fontos rendelet jelent meg, az egyik a szesztermelés korlátozásáról, a másik a kincstárnak a szesz eladási árában való részesedéséről. Fontos közgazdasági vonatkozású a kormány azon rendelete, mely a moratoriumot feloldja. — Az 1915. XIV. t. cz. a háború okozta károk figyelembe vételét rendeli el a föld-, a ház-

és I., III. oszt. keresetadónál. A rokkantellátás hathatós foganatosítására külön hivatal állíttatott fel. — (p. p.) folytatólag ismerteti *Európai háború — amerikai közgazdaság* czímmel Argentina a háború előtti súlyos közgazdasági állapotát. — *A Bagdad-vasútról* érdekes adatokat közöl a következő cikkek; a háború daczára egyes vonalrészeket továbbépítettek. — *A világ hajóvesztése*, illetve tonnage-csökkenéséről 1914-ben felvilágosítást nyújt a Lloyd's Register statisztikája, melyben a háború is visszatükröződik. — p. p. *A tengerentúli személyforgalom és a háború* cím alatt közöl az erős csökkenést igazoló adatokat. E számot a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* 1915 április—június havi füzeté zárja be.

Egy második Nemzeti Színház eszméje 1843-ban.

— *Rexa Dezső-től.* —

A magyar nemzeti színészet félszázados diadalmas küzdelem után megnyerte első állandó színházát: a kezdetben *Pesti Magyar*, — utóbb *Nemzeti Színháznak* nevezett intézetet. Hosszú reménykedések, nagy küzdelmek s önzetlen áldozatok eredménye volt ez s végre otthona termett egy olyan színésztársaságnak, mely megérdemelte a nemzeti rajongás e nehéz munkáját. — A *Kön. Städtisches Schauspielhaus* világhírű pompájának jellemző párdarabjaul épült ez egyszerű külvárosi színház — a magyar művelődéstörténet és a magyar társadalmi élet új epocháját nyitva meg. A színház körül új szellemi élet keletkezett s míg egyrészt az irodalmat gazdagította, másrészt közönséget teremtett annak számára. Nem lehet a színház jelentőségét lebecsülnünk abban a tekintetben sem, hogy hatása nyilvánul a magyar időszakos irodalom nagyobb fellendülésében is, a melynek értéke az általános művelődéstörténetben igen jelentős.

Így hat különböző irányban a *Nemzeti Színház* a magyar szellemi életre s valóban, — mint Vörösmarty írja (*Árpád Ébredése*) — „a kis valóság nagy remény 'után“ — nagy nemzeti sikerét igazában azon általános fellendülésben láthatta, mely körötte történt s ha színészet-művészeti tekintetben eredménye nem volt oly általános, — mint lehetett s kellett volna, úgy annak oka két tényben áll: az első a komoly bírálat oly ritka voltában, a második a színi iskola hiányában. Az elsőnek következménye volt az a sok egyenlőtlenség, a miről minduntalan olvashatunk az egykorú érdemes hozzászólásokban, — a másodiknak következménye volt, hogy a színház színészgárdája — emberöltő emberöltő után mulván — mind halványabbá válik s azok a művészi értékek, a melyek arra voltak hivatva, hogy az új nemzedék művészetének irányt szabjanak — nem hathattak

kellőkép s a Nemzeti Színház művészársasága — nem hatott úgy a jövő nemzedék fejlődésére, a mint kellett volna.

E két nagy hiány jut kifejezésre egy országos indítványban, a melyet Veszprém vármegye karai és rendei adott az ország valamennyi törvényhatósága elé. A bírálókat, az éltető, irányító censura hiánya miatt — látszott a Nemzeti Színház egy szigorú erkölcsi érzetű nemes úr előtt — megrovandónak, sőt kétségtelenül nagy jóakarattól vezetve ezért kiáltá ki a Tekintetes vármegye congregatiója előtt, hogy *ceterum censeo — esse delendum*.

Veszprém vármegye 1843-ban választmányt küldött ki a karok és rendek kebeléből, melynek kötelességévé tétetett az országgyűlési követeknek adandó utasítások megállapítása. E választmány a nemzeti követelmények minden részére kiterjesztvén figyelmét, szóba hozta a nemzeti áldozatkészségből felállított Pesti Nemzeti Színház kérdését is; a bizottságban — úgy látszik — felszólalt valaki s kifogásolta a színház játékkrendjét, darabjainak erkölcsi tendenciáját, — kifejtette valószínűleg, hogy a magyar erkölcsi felfogás — nem lehet nemzetközi, nem lehet szabad szellemű, nem lehet más, mint nemes, mint magyar.

Pedig ekkor már a színpadon hódított a kétértelműség. Sőt már 1833-ban fel-feltűnik a gyengeerejű, de erkölcsi tekintetéből szigorú bírálók szava, melylyel követelik, hogy a színpad olyan darabokat hozzon a színház, melyben a közönség „erkölcsre épül”.¹ Egy ilyen bírálatra érdekes megjegyzést tesz csillag alatt Mátrai (akkor még Rothkrepf) Gábor szerkesztő:²

Ne legyünk egoisták. A' bírálóknak már több ízben említett hasonló jegyzeteikre a' színész-igazgató urak védelméül bátorkodunk figyelmeztetni az érdeemes tudósítókat, hogy a' hasonló tartalmú daraboknak is vannak kedvelői 's olyanok most is játszatnak nem csak Pesten, hanem Bécsben is, 's a' külföldön mindenütt. Csak olly nagy városokban, hol több színház van egynél, lehet azt kívánni, hogy egyik színházban csupán illyen, másikban csupán amollyan darabok adassanak és a' köznépet csiklandozó darabok egészen elhagyattassanak. A' melly színészi igazgató csupán szoros értelmű erkölcsi vagy remek darabot akarna színpadján adatni, bizonyosan nem sokára banquette lenne. A' tapasztalás bizonyítja

¹ Honművész 1833. évi II. r. 67. sz. 541. lap, midőn a *Valburg éjszakája* cz. 2 felv. tündérajáték (Birch-Pfeiffer K. — Kiss János) 1833. évi okt. 28-iki szabadkai előadásáról ír Szabadlaki Nemrut Szeraf. Vagy utóbb a Pesti Divatlap azt írja *Richelieu első párbaja* című darabról, hogy ez „egyike ismét azon kétértelmű botrányos párizsi erkölcselenségeknek, mellyektől közönség és sajtó egyaránt undorodik“ (1840. évf. 427. lap).

² Ugyanott. 542 lap.

ezt Bécsben, Párisban, Londonban. Látjuk Pesten is, hogy a' *Lumpaci vagabundus* mindig egészen megtölti emberrel a' színházat, 's ezen előadásnak egyetlen jövedelme többet behoz a' színház bérlőjének, mint hat *Stuart Mária, Essex, Sappho* 's a' t. A' esupa moralisták csak akkor tarthatnak-el magok izlésük szerint egy theatrumot, ha annak legalább egy millió frtot adnak pótló segedelemül.

A' szerkező [sic!] jegyzete.

A „pénz beszél“ igazságának e liberális szellőztetésére mi adhatott okot? A színház ez időbeli műsora ma nem azt árulja el, — mintha szükség lett volna purifikálóra.

Jellemző, hogy a mai kedvelt szinpadai motívum: a hősnő egy (legalább egy) ágyban játszott jelenete milyen máskép festett például Kelemenék idejében. Ők is játszottak darabot, melyben a hősnő — mint az instructio mondja: „(Beta) szép vetett nyoszolyában fekszik“ — sőt aztán ki kel az ágyból s a tükör elé lép s ezt mondja:

— Be drága szép öltözet ez itt rajtam!

Tehát *felöltözve* fekszik az ágyban.¹

Ilyen felfogást hangoztat később egy jólelkű, de szűk látókörű minorita barát, *Török Damascenus*,² a ki egy kétségbeesett jankiáltásban tör ki — a játékszín miatt, félti hön szeretett hazáját, hogy annak sirját az időt töltő multságok, különösen a játékszín megássa. Művének tartalma elárulja intenióját; a tartalomjegyzék utolsó pontjai:

Ártalmasok-é ma közönségesebben szólván a theatrumok az erkölcsi tisztaságnak?

Mit kellene a játékszínek eránt rendelni, hogy ártalmasok ne légyenek?

Az első felvetett kérdésre persze azt feleli, hogy: igenis, sőt nagyon ártalmasok! A második kérdésre olyan véleményt mond, melyet csak a szeretet jámbor szolgálójának bocsátunk meg, a ki a maga eredendő naivitásában nem lát tovább, mint addig az erkölcsi czélig, a melyért szóharczra kelni ment fel a szószékbé. Ő is szolgál indítványokkal a játékszín erkölcsi tartalmának megőrzésére, de az ő indítványa csaknem kaczagtató lesz, midőn mint legutolsó, legvégső eszközt ajánlja, hogy „néhány nyomós ítéletű tisztas férfiak hiúzi szemekkel hassanak el a'

¹ „Házi orvosság“ vigjáték 3 felv. Weise [közvetve Coffey] után Simai Kristóf K. O. P. II. felv. V. jelenés. (Először adták 1793. VIII. 9. s utána többször, még a XIX. század elején is — elég sűrűn.)

² P. *Török Damascenus*: Az időt töltő multságok, és különös figyelemmel a játékszín erkölcsi tekintetben. Miskolcz, 1818. Nyom. Ns. Szigethy Mihálynál. (8 r. 71 lap.)

játék-szín tágasának minden helyeire, vizsgálódván: nem tétetnek-e a különböző személyektől olly valami rendetlenségek, mellyeket tilt nem csak a' keresztényi szemérmesség, hanem az emberi okosság is¹.

1818-ban tehát már a játékszín tágasának tapsain át szűrődik egy hang, mely aggodalmaskodva szól, hogy „ritka játék adatik ma elő, melynek mosóra szüksége nem volna.”²

Ugyancsak ez a megrögzött tudat fogta el azt a pécsi püspököt is, a ki az állandó pécsi színházra bőkezően adakozott, adván öt szekér szalmát, két szekér tűzifát, egy hordó petroleumot, kikötvén azonban, hogy a szalmát és a fát egy halomba szórják, öntsék le a petroleummal, tegyék az egészre rá a theatriát mindenestől és gyujtsák meg.³

Míg az erkölcs nevében szóló színészet-ellenes hangok legnagyobb részben az egyház buzgó papjaitól kerültek ki, addig a világi társadalom el volt telve annak nagyszerű nemzeti és culturalis jelentőségével. Még az az 1825. évi diaeta, mely a hatalmas szellemi erejű *Székesfejérvári Nemzeti Színjászó Társaságot* Pozsonyban bukni hagyta, a színészet dolgában mily lelkesen nyilatkozott meg.

Az országgyűlés, mint mindig, a nemzeti követelmények jegyében indul, alapeszméje ennek a magyar nyelv kizárólagos joga.

November 2-án az egyik hazafiás és nemes felszólamlás a másikat érte, végül Máriássy István kir. tanácsos, Gömör vármegye első alispánja és követe szólalt fel s szabadelvű felszólalása első részében azt feszegeti, hogy életrevaló tanítás csak a világiaktól várható. Beszédét így fejezi be:

Azt mondom hát, hogy a magyar nyelvre nézve jó volna egy tudós társaságot állítani; — a processusok is magyarul follyanak. A nemzeti színjászó társaság már valahára lábra állana, melly azonkívül, hogy a nyelvet pallérozza, a vétkeket is megutáltatja, a virtust pedig megkedvelteti, úgy hogy tíz praedicationából sem tanul sokszor az ember annyit, mint egy jól készült s jól előadott theatrumi darabból.

Még folytatta volna Máriássy, de az éljen kiáltások s Csauz úr főtiszt. káptalani követ úrnak ezen szavai: Csuda hát, hogy Krisztus urunk is nem theatrumot rendelt... beszédét félbe szakaszták.⁴

¹ U. o. 66. l. — ² U. o. 53. l.

³ Ezt a jelenetet elmondja Szilágyi Pál a veterán színész feljegyzéseiben: *A nagypapa mesél az unokájának*. Megjelent a Nefelejts (Szerk. Bulyovszky Gyula) 1859. évi folyamataiban.

⁴ Guzmics Izidor naplójából közölte Vaszary Kolos: *A magyar nyelv ügye az 1825-iki országgyűlésen* czímen. Abafi Figyelő 1877, II. k. 41 lap. Az itt említett követ Csauz István, a kalocsai káptalan küldöttje volt.

Valószínűnek tartjuk,¹ hogy a veszprémi delegatus, a ki a követi utasítások tárgyalásánál a theatromot illető aggodalmait előadta — szintén a püspök vagy egy kanonok is lehetett s az ő tekintélyének nyomása alatt hozta a bizottmány azt a határozatot, — mely a jegyzőkönyvbe így vezetettet be: ²

a 28-k pont alatt a' magyar nemzeti színházra nézve foglalt nézetekhez képest is minden megyei törvényhatóságok figyelmeztetni 's a' megye czélzatának közremunkálás általi előmozdítására felszólíttatni határozottnak.

Az indítvány második része már jóval realisabb, mint az első. Mert míg ez nem kívánt egyebet, mint hogy a pesti Nemzeti Színház hegyibe — egy második épüljön, amaz a színész-képzés egyetlen igazi módja keresztülvitelére egy „conservatoriumot“, színészeti akadémiát óhajt felállítani.

Ez a kívánság sem volt már új 1843-ban.

Már a 30-as évek színbíráói felvetik ez intézmény égetőn szükséges voltának kérdését. A *Honművész* névtelen bírálója — Garay — 1833 őszén így ír lapjában:

Fájdalmas sóhajtással tünt fel szemünk előtt a' muzsikai conservatoriumnak vagy pedig fővárosunkban örökre alapítandó országos magyar színház mellé kapcsolandó declamatoriális és muzsikai iskolának hiánya. De biztat hazánknak védangyala, biztat a honosoknak napenkint fejedező buzgósága, hogy illy hasznos intézetek létesítését is mennél előbb eszközölni, 's ha minket nem is, legalább utódinkat előre haladt műveltségünknek ezen emlékével is szerencsésíteni fogja.³

Rövid idő mulva⁴ Kassáról jö egy polemikus levél a *Honművész* szerkesztőségének, a melyben A b a u j v á r i egy bizonyos K. úr bírálatára tévén megjegyzéseket — utolsóul így szól:

Szívünk óhajtása lenne, hogy Budapesten állandó nemzeti színész-intézet álljon fel, mit egy nevelő institutum alapításával lehetne elérni.

Majd utóbb⁵ egy Kátai nevű levelező, abból az alkalomból, hogy Pest városának előljárósága (mint hírellek! teszi hozzá írása bizonyosságát kissé lefokozandó) megegyezett, „hogy Pesten még egy városi színház építtessék és pedig csupán a' magyar

¹ A veszprémvármegyei levéltár bizonyos épületkalmitások folytán ma oly rendezetlen, hogy a bizottm. jegyzőkönyvek hozzáférhetetlenek, így részleteket nem tudtunk kideríteni.

² Veszprémvármegyei levéltár: közgyűlési jegyzőkönyv 1843 febr. 6-áról a 103. szám alatt.

³ *Honművész* (szerk. Rothkrepf Gábor. 1833. II. negyed. 50. sz. 402. l.

⁴ U. o. 1834. I. negy. 6. sz. 47. lap.

⁵ U. o. 1834. II. negy. 34. sz. 270 lap.

színészet számára“ — felveti, a színészet szükséges eszközei kérdését: ezek között:

2. Már most kellene oly declamatoriális magyar iskolát állítani Budapesten, melyben (minthogy még hazánkban oly tökéletes magyar színésztársaságunk nincsen, mely fiatalabb színészeknek minden tekintetben iskolául szolgálhatna) előleges declamatoriális leccéken gyakorolhatnák magokat az ezen pályára lépett személyek.

Talán a *Honművész* lelkes agitációjának hatása alatt történt, hogy özvegy Komáromy Györgyné született Vay Anna egy ily intézet felállítására már alapítványt is tett. A lap *Hazafői áldozatok a' magyar színészet előmozdítására* czimen, midőn közölné¹ hg. Grassalkovich ama közismert telekadományozását a színház czéljára így folytatja:

2. N. V a y A n n a asszony, néhai Komáromy György úr özvegyének ama nemes ajánlása és kötelező levele, mellynek ereje szerint 5000 ezüst forintnak kamatját évenként fizetni kész leend egy oly magyar conservatorium költségeire, mellyben hangászai iskolán kívül declamatorialis 's más egyéb megkivántató leccék is fognak tartatni, mellyekben magyar színészek képeztetnének. — — — Az utóbbi jeles ajánlást örvendő hálával fogadta minden, ki, valamint már folyóiratunk is több ízben óhajta, az ily conservatoriumnak szükségét és hasznát, egész hazánk művészi műveltségére legsikeresebb hatását elismerni képes. Adja a jó Isten, hogy a' honszeretettől buzgó jeles Asszonyságnak ezen nemes és a maga nemében első ajánlása számos követőkre, és az, ugyan az ő költségén egy hazafi által ily czím alatt írt s nyomtatásban a múlt héten kijött és azon conservatorium felállítása felől érkező munkácska „egyetlen egy mód a' magyar játékszín czélirányos megalapítására“² minden tehetős hazánkfijainál szíves elfogadásra de egyszersmind tetteges részvételre is találjon³ — — —

Íme, a veszprémi országos indítványt tíz évvel megelőzte a sajtó, és a maecenás. Volt tehát alapja annak a veszprémi felszólamlásnak, melyet kinyomatva az ország minden törvényhatósága megkapott, s mely teljes egészében a következőképen szól:

¹ Ugyanott 1834. II. negy. 49. sz. 389. és 390. lap.

² E művet Fogarassy János, a jogtudós és nyelvész írta. Lásd Bayer Játékszín tört. II. k. 29. l.

³ Érdekes volna kinyomozni, mi lett ez alapítvány további sorsa!

Nagy Méltóságú, Méltóságos, Fő-Tisztelendő, Nagyságos,
Tekintetes, Nemes, Nemzetes, és Vitézlő Urak,
Kedves Barátink és Atyáinkfiai!

„Forrón ohajtotta a' nemzet' hogy — miért buzgó sohaj
„epedezett száz ezerek' ajakán:“ a' Nemzeti Színház létre
jőjön. Ohajtánk mi is, mert tudjuk, hogy nemzeteknek is meg
levén szint úgy a' magok egyediségei, mi egy helytt szükség-
telen, máshol nemzeti kellék; 's mert kivántuk, hogy emel-
kedjék oltár hozzájárultunkkal is, mellyen a' jó erkölcs' és
nemzetiség' őrangyalai karöltve, és szeplőtelen alakban áldoz-
zanak a' szeretett hon' közjávára. 'S ha szinte az országos
ajánlatot mi oda kivántuk is irányoztatni, hogy e' nemzetnek,
saját honában, minden lealacsonyító külvárosi alárendeltségtől
menten, méltóságához és díszéhez illő helyen, ennek megfelelő
nemzeti építmény állíttassék fel, 's legyen egyszersmind —
a' színművészet' mint egy veteményes kertjéről — nemzeti
conservatoriumról is országosan gondoskodva: noha továbbá
a' — nézetünk szerint az ohajtott nagy czélnak soha — mint
kell — meg nem felelhető helyre, és móddal — úgy hisszük
jobb szándékkal, mint tapasztaljuk sikerrel — rögtönzött mos-
tani pesti magyar színháznak az ország' részérőlí átvételéhez
utolsó szükség' esetére járultunk: mégis az országgyűlésileg
megajánlott summából ránk esett rész' megadására magunkat
kétszer felszólítani nem engedtük. Mert törvény az, mi ezt
parancsolá; 's mert törvénynek halasztás nélkül engedelmes-
kedni egyike honpolgári legkellemesebb kötelességeinknek.

Semmi sem lehetne tehát ránkézve szomorítóbb, mint
annak fájdalommal tapasztalása, hogy e' szegény nemzetnek,
melly sok akadályok által szűkített jövedelmeiből is örömmel
áldozott a' haza' oltárára; e' nemzetnek, melly ha teendőit
szoros sorba állította volna, tán ennél elsőbb rendbeliek is
találkoztak volna azoknak tömegében; e' nemzetnek, melly a'
nép' nevelésére nézve nem áldozott még akkor, mikor az éle-
medettek' kedvtöltésére már olly roppant summát, majd csaknem
világzerete is páratlan bőkezűséggel látszott ajánlani; e' népnek,
melynek jó erkölcsösége világtörténetileg el van ismerve; a'
magyarnak, ki nemzetisége' megtartására eddig vért ontott,
's most pénzbeli áldozatban — mert tőle ennek részére kíván-
tatott az — sem maradt hátra; a' törvényhozó testnek, melly
előtt a' törvény' alkotásakor magasabb czélnak kelle lebegni,
mint néhány kéjtéljes esték' szerzése; egyszóval az egész
hazának forró ohajtása meghíúsult. Mert ott, hol a' nemesség
keservesen szerzett — de azért örömmel nyújtott — ado-
mánya, ezrekbe kerülő, 's csak fület csiklandoztató — de
nemzetiséget és erkölcsöt nem nemesítő — mert érthetetlen

— czikornyákra pazaroltatik, hol arról még csak szó sincs' — 's mint mondatik nem is lehet, — hogy egy jeles művész, kihaltával annak helyét ki pótolandja? sőt, hol az új korbéli francia művekbeni — erkölesrontó kaczerkodások, sikamlós kifejezések — hogy nemondjuk fajtalanóságok, — mellyek, ha már egyszer előadtvák, soha utánuk kellő elégtétel az erénynek többé nem adathatók, — a' színpadon, mintegy közönség' oskolájában tanítanak akkor, ha netalán éppen holmi bohócok, szemfényvesztők, ugrálók 's más mutatványosak nem foglaltak el — 's hogy férfiasan kimondjuk, mi szívünkön van — szentségteleníték meg — a' nemzet által nemzetiség' és jó erkölcsök' terjesztésére — és semmi másra nem — rendelt, 's mégis gyakran idegen nyelven előadásokkal is kigúnyolt nemzeti színház' dicső rendeltetését. Hol pénzbeli érdek vagy a' jelenkor' korcs izlésének való hódolás határozza el e' vagy ama' darab adatását; hol a' nemzetiségre és jó erkölcsökre buzdító honi elmeszülemények csak szükségből, és mintegy külföldi divatdarabok' pótlékául, vagy valami pazon fizetett énekesnő' fellépni nemtetszése esetében vonszoltattak elő alárendelt, — hogy ne mondjuk megvetett — helyzeteikből; hol a' színház magánosnak adatik bérbe — megengedjük tán egyetlen kíségetésül — a legtöbbet ígérőnek vagy inkább legkevesebb segélyt kívánónak: ott nemzeti színházat — millynek, hogy országos rendeltetésének megfelelően, lennie kellene — óhajtani igen, de találni nem — lehet.

Mik legyenek ezen szerencsétlen helyzetben — a' reményekben így csalódott nemzet' részéről teendő; hogyan lehessen a már sokszor említettük fő — sőt mondhatjuk egyetlen — czélt, „a' nemzetiség' és erkölcsiségnek nemzetemelte tempomzatot“ létesíteni? ez érdembeni nézeteink bővebb kijelentését fenntartjuk azon időre, midőn az 1840: XLIV. t. cz. rendelte országos küldöttség ezen színházügy' egész mivoltáról, s különösen a bejött pénzeknek hová 's mi bátorságosítás mellett? lett kiadásáról is — a' legközelebbi országgyűlésre okvetetlen teendő — jelentését beadandja. Azonban hűtelenek lettünk volna hazafui érzeteinkhez — tehát önmagunkhoz — ha illy meggyőződésben — levén — Nagyságtok, kegyelme- teket, minden el nem fogultak által naponkint tapasztalható ezen elég szomorító körülményekről nem értesítettük volna, 's honpolgári igaz tisztelettel, és atyafiságos bizodalommal arra nem kérnénk, hogy: a' hiba megvan, ezt jóvá tenni kötelesség, 's a' tévedés' megismerése a' czélszerű javítást könnyítendi.

Addig is kijelentjük nyíltan és egyenesen azon meggyőződésünket, hogy: a' magyar nemzet a pénzfecsérelhetésre szegény, — a tékozlástól őrizkedésre elég becsületes, — az

erkölcstelenségtől undorodásra — hála az égnek — elég erényes; a' nemzetiség' terjesztésére elég hazafias érzésű levén — illy drágán bánatot nem vásárolhat. A' dolog tehát így, mint van, nem maradhat, 's egyetleni idves változtatás az lenne, *ha hazánk' fővárosa azt, mit tőle a' nemzet, ez érdemben olly régen, mint méltó joggal vár önként teljesíteni tovább nem késlekednék;* 's így — vagy tán más czélirányos móddal — Buda-Pesten, — tehát Budának sem kizárásával — a' nemzet méltóságának és díszének megfelelő helyen — conservatoriummal egybekötött — olly színház létesülne, mely külalakjára nézve is a' külföld' miveltebb izlésétől nem maradna hátra; belsejére nézve pedig a' tiszta erkölcs és nemzetiségre való egyedüli tekintet vezérelvén — és semmi más — az előadásokat, minden kitünő hazai észtermékek ápoló intézetet, a' nemzetiség dajkát, a' jó erkölcsök tanítót; a' művészet, — mely a nagy czélnak eszköze lehet, de itt cél nem, — oskolát nyernének benne; 's ha az adandó darabok, illy szempontból, ahoz értő bizottság által — 's nem rendezői vagy igazgatói magános nézetek után — megbíralva választatnának, lenne a' magyarnak is olly nemzeti színháza, milylyennel a Felsőes Udvar, a' hozzá legközelebb eső „Udvári Színházban“ Bécsset már rég szerencséltetete.

Ezek nézetünk. Hibásak lehetnek ezek, de tiszták minden magánosakhoz is illetlen — törvényhatóságot pedig csak lealacsonyítható gyanúsításoktól; mert egyedül jót kívánó szándékból sarjadoztak; 's mert csak a' haza' java az, mellyért aggódva szólamlunk föl, és egyéb semmi. 'S ha a' szomorító tényekre nézve csalódnánk: az ellenkezőről való meggyőződés nekünk esnék legkellemesebben; mikint azt is édes örömmel nyilvánítjuk, hogy a jelen igazgatóságnak — melly eddig is többet tett, 's mint szabad rendelkezésű lehetett is, a' nemzetiség érdekében — szép igyekezetét teljesen méltányoljuk. De mi nem egyes jellemben, hanem a' rendszer' javításában keressük a' dolgok' jól menendése' kezességét. És mindezekre midőn Nagyságtok — kegyelmeteket figyelmeztetvén fontolóravételük végett kérnénk, és a' miképségités? módjáról — mellyen *országos újabb kivetést mi sem értünk* — hasonló jó indulattal és tiszta szándékkal leendő gondolkozásra ismert honpolgári buzgóságukat felszólítnánk, többire atyafiságukba, és szives barátságukba ajánlottak, szokott tisztelettel maradunk

Nagyságtok Kegyelmeteknek

Kelt 1843-dik esztendei Február' 6-ik s több napjain Veszprém mezővárosban tartott közgyűlésünkből.

Kész köteles szolgálai, szives baráti és attyokfiai

Veszprém Vármegye Közönsége.

Ez a jóhiszemű indítvány szétküldetett. Minden vármegye megkapta és csodálatos! — a legkevesebb helyen került tárgyalás alá. Az, hogy az indítvány szétküldetett — azt igazolja az a nyomtatott példány, melyet Fejér vármegye levéltárában őriz¹ — s mely a beérkezését követő legközelebbi congregatió n a rendek elé került.

Ez a legközelebbi partialis congregatio március elsején volt, a midőn Veszprém megye e határozatait tárgyalták. Erről a közgyűlési jegyzőkönyvben a következő feljegyzés maradt fenn:

1232. Nemes Veszprém vármegye f. é. Februárius 6-ról 103. sz. a. költ levelében barátságosan elő terjeszti: hogy miután nézete szerint a' most létező magyar színház iránt táplált reményeiben a Nemzet meg tsalatozott: mert a' helyett, hogy a' Nemzetiségnek és erköltsiségnek emelt volna templomot, 's a' hazai észtermékek ápoló intézetivé vált volna az — francia kaczér művek előadása van napi renden, hol pénzbeli érdek, vagy a' jelenkor kores izlésének való hódolás határozza el e' vagy ama darab adatását — illy körülmények közt a' Nemzet méltóságának megfelelő Nemzeti Színházról szó sem lehetvén 's ha már a hiba megvan, ezen segíteni kötelesség lévén abbéli indítványának fontolóra vétele végett, miszerint Buda-Pesten egy Conservatoriummal egybe kötött olly színház, mely külalakjára nézve is a külföld műveltebb izlésétől nem maradna el; belsejére nézve pedig a' tiszta erkölts s nemzetiség iskolájává válna — 's az abban előadandó darabok ahoz értő bizottság által bíráltatnának meg, ujjabb országos kivetés nélkül miképp létesíttessék — e' megyét felszólítja.

A' közgyűlésre általtétetni rendeltetik.

A közgyűlés aztán április 18-tól 27-ig tartott, a midőn 1606. és 1607. szám alatt tárgyalták az áttett kérdést.

Fejér megye tényleg tárgyalta is az ügyet — ellentétben más vármegyékkel, mert sok vármegye — ilyen volt mindjárt a legközelebbiről érdekelt Pest megye is — érdemesnek sem tartotta, hogy elővegye, nem látván be, hogy a Nemzeti Színház műsora veszélyezteti a nemzeti erkölcsöket. Fejérmegye azonban következőkép határozott:

1606. Felvétellett Ns. Veszprém vgynek a' f. é. jk. 1232. sz. a. ide által tett abbéli hivatalos levele, mellyben a' nemzeti színház ügyében azon üdvös változtatás létesíttésének óhajtságát nyilváníttja, mi szerint a haza Fővárosa önkényt teljesíthetné azt, mit tőle a Nemzet méltó joggal vár t. i. Buda-Pesten, tehát Budának sem kizárásával a Nemzet méltóságának és díszének megfelelő helyen Conservatoriummal egybekötött

¹ Vm. levéltár. „Kultura“ csomójában, a „Szinészet“ alcím alatt.

olly színházat létesítsen; mely kül alakjára is a' külföld miveltebb izlésétől nem maradna hátra; belszerkezetére nézve pedig tiszta Erkölt, és Nemzetiség dajkája legyen: és lenne a' magyarnak is olly nemzeti színháza, millyenel Bécszet a Felsőleges Udvar hozzá legközelebb eső színházzal szerencsétette. És miután figyelmezteté a megyét, hogy a dolgok jól menendése kezelését a' rendszer javításában kívánja keresni, egyszersmind felhívja; hogy az ügyet ezen szempontból fontolóra venné. Egyébiránt a' jelen választmányi igazgatóságunk szép ügyekezete iránt méltánylását kívánnyá kijelenteni.

1607. Ennek folytában Gróf Zichy Ödön Ur az illy választmányi igazgatóság, valamint az országgyűléséből ennek folyamán kívüli munkálódásokra megbízatni szokott küldöttségek ellen elvileg ellenvéleményét nyilvánítván, azon javallatot terjeszté elő, mi szerént az illy küldöttségek helyett a kijelelt tárgyakbani munkálódásokra jutalom mellett egyes tag bizatnék meg.

A Nemzeti színházban pedig, mint erköltsiség és mivéldés tanodájába olly darabok előadása rendezessék, — mellyek eme célnak megfelelők.

Az ezennel felfogott javallat célerányossága felöl a Kk. és Rk. meggyőződve lévén, az miszerént a' szükséges munkák elkészítésére, mellyekre eddig küldöttségek neveztetek ki, ezentul az ország gyűlése, díjjak mellett egyes tagokat bizna meg, elfogadtatott ugyan, azonban azon hozzáadással, hogy éppen azon munkákra pályadíj mellett mások is felhivassanak, minthogy ezek öszveeresztetése által vélik a Kk. és Rk. a' cél legtekélyetesebb megközelíthetésit és mindezen végzés, mind pedig Ns Veszprém megyének levele követ urakk, amaz utasítás képpen, ez pedig olly utasítással kiadatni rendeltetik, hogy a midőn a Nemzeti színház szőnyegre kerülend a' nélkül, hogy valamely újabb terhek megajánlásába ereszkednének, olly módokról gondoskodjanak, miszerént a színházi igazgatóság ollyképpen intézkedjék, hogy ez céljának melly a mivéldés és erköltsiség — megfeleljen.

A követ uraknak ez a közgyűlési határozat, illetve utasítás bizonnal¹ meg is küldetett — de hogy a követ urak előálltak-e a monstrosus indítványnyal — nem tudjuk. Hiszszük és reméljük, hogy nem — úgy gondolkoztak valószínűleg — álljon vele elő Veszprém vármegye követe.

Mert ha az ötlet — egy második Nemzeti Színházat állítani — nem volt életrevaló, de ez eszmének a feledés homályából való kiemelése mégis érdekes kor- és művelődéstörténeti curiosum.

¹ Ennek nyomát a levéltárban nem találtuk.

Tompa-reliquiák a sárospataki könyvtárból.

Közl: *Harsányi István* főgimn. tanár.

A sárospataki főiskola könyvtárában 1911 óta Tompának jelentékeny számú reliquiáját (leveleit, az „Olajág“ kéziratának első 8 levelét, hozzá írott leveleket) őrizzük. Ezek legnagyobb része már ki van adva (Irá. Közl. 1913. évf.). Csak az újabb gyarapodásból való alábbi két költeménye s a szalánczi vár emlékkönyvében levő sorai kiadatlanok. A két költemény nem Tompa hagyatékából került napfényre. Tudott dolog ugyanis, hogy kéziratban, Lévay József határozott tudomása szerint, nem maradt kiadatlan költeménye Tompának (Kéki L.: T. M. művei. I. k. 379. l.). Itt közölt versei jó barátai és tisztelői révén menekültek meg az elkallódástól.

I.

Kincskeresőknek.

Mellyet kerestek, a kincs
Csikorgó zár alatt van;
Vérfű a kulcs, előtte
Zár és lakat lepattan;
S melly a kincs átkos öre
A sárkány veszve tőle.

S hol a vidék?
És merre a [így!] boldog mező?
A mellynek ily
Bilincs törő virága nő?
Az a harcoknak mezeje,
Piros virága győzelem;
Bilincset tör, lánczot szakaszt
De véres harmattal terem.

Kincskeresők kincskeresők!
Csak vérfüvet szereztek!
Bilincset tör, lánczot szakaszt...
Harmatjáról ösmerni meg!

Jegyzet. Ez a költemény Tompa sajátkezű. jól ismert írásával egy negyedrétalakú kék papirosra van írva. Rajta sem a költő névalírása, sem az íratás idejét jelző évszám nem olvasható. Íratásának idejét, tartalmából, teljes bizonyossággal meg lehet állapítani. Ezt a szép költeményt Tompa, szerintünk, az 1848—49-iki szabadságharc idején írta. Nem egyéb ez, mint *buzdítás, lelkesítés a szabadságharcra*. A költemény tartalma mindent megmagyaráz. A kincs, melyet a kincskeresők kutatnak: a szabadság; a kincskeresők: a szabadságharc lelkes bajnokai, vezetői. A keresett kincs (a szabadság) zár, lakat és láncz-bilincs alatt van. Hogy a keresők hozzáférhessenek,

le kell törniök, szét kell zúzniok a zárat, a lakatot, a láncz-bilincset. Ezek széttörése pedig csupán csak a *vérfüvel* lehetséges, a mely a harcok mezején terem. Ezt kell hát megszerezniök a kincskeresőknek, vagyis életükkel, vérükkel kell áldozniok, hogy a zárral, lakattal elzárt és sárkánytól őrzött drága kincset: a szabadságot megtalálják. [A *vérfü*, melynek „zárványító hatalma“ van, szerepel Tompának „A kincskereső“ cz. költői elbeszélésében is. V. ö. Ethnographia 1915, 90. l.] Hogy ez a költemény a kéziratban maradt s a költő névaláírása nélkül forgott jó barátai és ismerősei között közkézen, az egészen természetes és könnyen érthető. Ha iratása idején nyomtatásban megjelenik: szerzője bizonyosan börtönbe jut. Ezert járt kézről kézre névaláírás nélkül. A jó barátok és jó ismerősök azonban tudták, hogy Tompa írta. Tartalmából, hangulatából az is megállapítható, hogy a szabadságharcz első felében iratott. E becses kéziratot Dusza Lajos zádorfalvai református lelkész ajándékozta 1914-ben a sáros-pataki főiskolának.

II.

Névnapi üdvözlét.

(Japponaeum 1840. sz.)

Mi az, mi a kebelben megfeszült
Szívűrokat hangokra költi fel?
Hogy annak érzetét e szűk lapon
Egy pár szerény sorokban zengje el.

A tisztelet, mely benne él; de ez
Feléd pompás köntösben nem repül,
Egy kis virágsomót, csak egyszerűt
Nyujt ez neked hő tisztelet jelül!

Ez hát csak árnya a valódinak,
Csak gyenge sugár a tűzpoint helyett
A sok virág között csak egyszerű
Csak fejlődő bimbó e tisztelet.

Csak egyszerű, de annál láthatóbb
Sok szódagály közé nem búvik el,
Csak azt mutatja fel lepletlenül
Mit érez — mely őt szülé — e kebel.

Nem rakja ez rád a nevetséges
Áldásözönnek tulzó halmazát,
Nem hordja össze a föld porszemét
A róna fűvét 's az ég csillagát,

A pátriarchák legvénebbikének
Neked nem kívánja életkorát,
Ceylon 's Peru vakító kincseit
A hír 's dicsőség szédítő fokát,

* * *

Csak azt óhajtja ez, hogy élj soká
És boldogúl, mint sajtban a kukacz
'S e f ldi jókból annvi ré-zt vegyél,
Mint őszzsel a csermakkból a malacz.

Az isten adja, hogy te engemet
Gyakorta láss, — ered tapintani
Jusson nekem, — ha behunyád szemed
Penészes erszényed kibontani.

Kisérjen a szerencse mint szökött
Huszárt szokás a Stockhaus felé,
Vezessen a boldogság — mint olasz
Lánczolt maczkóját az utcán elé.

Élj boldogúl, míg úgy megvénhedél
Hogy orrod a térdedbe ütközik
'S elől fejed kettős ablakának
Világa végképen elköltözik.

Legyél nyájadnak hú kolomposa
E földi lét kopár ugarjain
Mig egy tőlünk óhajtvá várt napon
Szól a halál „Descende vén Kain!”

Mich. pant de Tompa.

Címzés: „Nagytsizteletű Fodor Pál úrnak stb. minden jókívánatokkal megtömvé.”

[Ívrétalakú papiroson, mely borítékalakra van összehajtvás a címzés külső oldalára írva.]

Jegyzet. Tompa ezt az első részében komoly, második részében humoros, eddig ismeretlen és kiadatlan verses névnapüdvözlét, mint a címzés mutatja, Fodor Pál (1816—1894. Életrajzát lásd *Sárospataki Lapok* 1895. 231—236. hasáb) nevű barátjához és paptársához írta. Barátságuk a sárospataki ref. főiskola falai között szövődött, ahol mint lelkészi pályára készülő diákok az 1832—33. iskolai évtől 1845 decz. elejéig (leszámtva azt az időt — 1838 márcz. 13-dikától 1839 márcz. 13-dikáig — melyet Tompa Sárbogárdon és azt — 1840 január 15-dikétől deczember 5-dikéig + 1844—45-dik isk. év — a melyet Hernádkakon majd Eperjesen töltött), bár nem egy és ugyanazon osztályban [az 1843—44-ik iskolai évben Fodor IX., Tompa pedig VI. éves tógátus volt], együtt tanultak.

A névnapüdvözlét tartalmából iratásának ideje és helye, ha nem teljes bizonyossággal is, de legalább hozzávetőlegesen meghatározható. A megállapításhoz támaszpontot nyújt az, hogy a második rész utolsó versszaka szerint (Legyél nyájadnak hú kolomposa) Fodor, mikor ezt az üdvözlét kapta, már önálló lelkész volt. Erre mutat a „Nagytsizteletű” cím is. Így tehát, miután Fodor 1849 ápr. 29-én választatott a vilmányi (Abauj-Torna megye) ref. egyházközség lelkészévé s miután továbbá a verses köszöntő humoros, második fele arra enged következtetni, hogy azt fiatalabb éveiben, minden valószínűség szerint bejei pap korában írta Tompa: keletkezési ideje Fodor vilmányi papságának talán éppen első Pál-napjára, vagyis 1850 január hó 25-ikére tehető.

Ez az eredeti kézirat 1903 febr. 24-ig Tóth Bertalan tornyosnémeti ref. lelkész, majd 1913 aug. 20-ig fia: Tóth Bertalan kassai I. o. örömlés birtokában volt, a ki 1913 aug. 20-án a sárospataki főiskolai könyvtárnak ajándékozta. A kéziratot ifj. Tóth Bertalan 1903-ban, mikor az tulajdona lett, az első lap felső bal sarkában 12—903. sz. jelzéssel látta el.

III.

A Tompa Mihály barátai által 1870-ben sajtó alá rendezett hatkötetes Tompa - kiadás néhai Csiky Kálmán budapesti műegyetemi tanár birta példányának (jelenleg a sárospataki könyvtár tulajdona) II-ik kötetében, az utótábla előtti második előzéklevélen, Csiky Kálmán sajátkezű kézírásával a következő tájékoztatást és Tompa-émléksorokat találtam:

„A szaláncezi várban, mely a Forgách grófoké s melynek egy tornya renoválva és régiesen van berendezve, a látogatók könyvében olvastam Tompától 1861-ben a következő verset, mely most 12 év után tisztán eszembe jut, csak abban nem vagyok bizonyos, hogy nem több-e ennél. Valószínűleg nem. Amaz emléksorok így hangzanak:

„A multak kétesen
Derengő délibábján
Mint annyi óriások
Tűnnek fel őseink.
Ők voltak-e oly nagyok,
Vagy mi fölötte törpék?“

Cs. K.“

Jegyzet. Ez emlékkvers eredeti terjedelméről határozott tudomást akarván szerezni, 1915 elején fölkertem Idrányi Zoltán VII. o., Nagyszaláncezra való tanítványomat, hogy jegyezze ki a szaláncezi vár vendégkönyvéből betűhíven a Tompától 1861 előtt bejegyzett sorokat. Azonban Idrányi kérésére az emlékkönyvet nem tudták megkeresni, mert az oroszok betörésekor (1914 őszén) úgy elrejtették, hogy gondos keresés után sem akadtak reá. Az emlékkerseceks minden valószínűség szerint csak abból a kerek gondolatot tartalmazó hat sorból áll, a melyre Csiky Kálmán a Tompa-kötetek lapozgatása közben (1873-ban) visszaemlékezett.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály első ülése.

1916 január 3-án.

GOLDZIEHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Asbóth Oszkár, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Jánosi Béla, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Divald Kornél, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Kúnos Ignác, Négyesy László, Pekár Gyula, Szinyei Ferencz, Tolnai Vilmos, Vikár Béla. *Viszota Gyula, Voimovich Géza l. tt.* — *A másik két osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Kövesligethy Radó, Ortway Tivadar. Szily Kálmán r. tt. — Giesswein Sándor, Mahler Ede, l. tt. — *Jegyző*: Szinyei József osztálytitkár.

1. MUNKÁCSI BERNÁT r. t.,

2. KUNOS IGNÁCZ I. t.,

3. VIKÁR BÉLA I. t. fölolvassák az orosz fogolytáborokban végzett tanulmányaikról szóló jelentéseiket.

4. Osztályelnök köszönetet mond a fölolvásoknak s ezzel kapcsolatban javasolja: kérje föl az osztály az Akadémiát, hogy fejezze ki köszönetét a cs. és kir. közös hadügyminiszter úrnak a fogolytáborokban végzendő tanulmányokra való engedély megadásáért és azoknak a tiszt uraknak, a kik tanulmányozó tagtársainkat munkájukban támogatták.

5. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MUNKÁCSI BERNÁT r. és KUNOS IGNÁCZ I. tagot kéri föl.

MÁSODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály első ülése.

1916 január 10-én.

CONCHA Győző osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, báró Forster Gyula, t. tt., — Ballagi Aladár, Békefi Remig, Csánki Dezső, Fináczy Ernő, Földes Béla, Ortway Tivadar, Wlassics Gyula r. tt. — Bernát István, Domanovszky Sándor, Eber László, Ferdinandy Géza, György Endre, Illés József, Kollányi Ferencz, Kuzsinszky Bálint, Magyary Géza, Mahler Ede, Nagy Ernő, Nagy Gyula, Pauler Ákos I. tt. — *A másik két osztályból*: Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Horváth Géza r. tt. — Bleyer Jakab, Kertész Kálmán, Ónodi Adolf, Vári Rezső I. tt. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

6. BALLAGI ALADÁR r. t.: A „száműzött Rákóczi“ (II.)

7. CSEKEY ISTVÁN (vendég): A magyar *pragmatica sanctio* írott eredetijéről.

8. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Wlassics Gyula és Földes Béla r. tagokat kéri föl.

HARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1916 január 17-én.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Konkoly Thege Miklós t. t. — Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Lóczy Lajos, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán, r. tt. — Beké Manó, Bugarszky István, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Franzenau Ágoston, b. Harkányi Béla, Hoór-Tempis Mór, Istvánffy Gyula, Kertész Kálmán, Pálffy Móricz, Preisz Hugó, Rejtő Sándor, Richter Aladár, Schafarzik Ferencz, Sigmund Elek, Tötössy Béla, Tuzson János I. tt. — *A másik két osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Jánosi Béla, Ortway Tivadar r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor r. t. osztálytitkár.

9. RICHTER ALADÁR lev. tag: „Összehasonlító alkat- és fejlődés-tani vizsgálatok a levélbeli paratültengésekről. I. Marcgraviaceae-sorozat.“

10. REJTŐ SÁNDOR lev. tag bemutatja „Az elméleti mechanikai technologia“ cz. munkája megjelent első kötetét: „A melegség hatása a szilárd anyagok mechanikai tulajdonságaira.“

11. LENDL ADOLF részéről: „Az izolált izomrost szöveti szerkezete.“ Előterjeszti MÉHELY LAJOS r. t.

12. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MÉHELY LAJOS r. és REJTŐ SÁNDOR l. tagot kéri föl.

NEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály második ülése.

1915 január 24-én.

GOLDZIHER IGNÁZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Beöthy Zolt, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Jánosi Béla, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Divald Kornél, Gyomlay Gyula, Kúnos Ignác, Melich János, Pekár Gyula, Szinnyi Ferencz, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vári Rezső, Viszota Gyula, Voinovich Géza l. tt. — *A másik két osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Fejérpataky László, Gaal Jenő, Horváth Géza, Ortway Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Angyal Pál, Déchy Mór, Eber László, Mahler Ede l. tt. — Jegyző: Szinnyi József osztálytitkár.

13. HEINRICH GUSZTÁV r. t.: Shakespeare János királyáról.

14. VISZOTA GYULA l. t.: Adatok Széchenyi Hitelének történetéhez.

15. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEINRICH GUSZTÁV r. és VISZOTA GYULA l. tagot kéri föl.

ÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Első összes ülés.

1916 január 31-én.

BERZEVICZY ALBERT ak. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Plósz Sándor t. t. másodelnök — Alexander Bernát, Badics Ferencz, Beöthy Zolt, id. Entz Géza, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Hegedüs István, Horváth Géza, Jánosi Béla, Kherndl Antal, Kövesligethy Radó, Lóczy Lajos, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, Szinnyi József r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Beke Manó, Bodola Lajos, Buday László, Császár Elemér, Déchy Mór, Eber László, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Fellner Frigyes, Ferdinandy Géza, Ferenczi Zoltán, Giesswein Sándor, Gyomlay Gyula, György Endre, b. Harkányi Béla, Hoór-Tempis Mór, Hutyra Ferencz Lörenthey Imre, Mahler Ede, Marczali Henrik, Melich János, Nagy Gyula, Négyesy László, Pálffy Mór, Pauler Ákos, Pekár Gyula, Rátz István, Reiner János, Sigmund Elek, Szinnyi Ferencz, Tolnai Vilmos, Voinovich Géza l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

16. BEÖTHY ZSOLT r. t. felolvassa a Péczy-regénypályázatról szóló jelentését. A kiküldött bizottság (Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv r. tt., Voinovich Géza l. t.) az 1913–1914-ben megjelent regények közül legértékesebbnek mondja Ferentzi Magda és Tormay Cécile műveit. Az előbbi (Fehér árnyékok) tisztán aesthetikai szempontból talán értékesebb, de az utóbbi (A régi ház), mely szintén kiváló alkotás, jobban felel meg az alapítvány követelésének, a mennyiben tényleg történeti háttere van. A bizottság azért Tormay Cécile regényét ajánlja a jutalomra, de igen óhajtanónak tartja, hogy Ferentzi Magda is jutalomban részesüljön. — Az összes ülés e jelentés alapján a Péczy-jutalmat Tormay Cécile (A régi ház) regényének ítéli oda, de egyúttal Ferentzi Magda regényét (Fehér árnyékok) ugyanily összegű jutalomban részesíti.

17. SZINNYEI FERENCZ l. tag felolvassa jelentését az 1915. évi Vojnits-jutalomról. A kiküldött bíráló bizottság (Császár Elemér, Ferenczi Zoltán és Szinnyei Ferencz l. tt.) szótöbbséggel Drégely Gábor „A kisasszony férje” cz. játékát ajánlja a jutalomra. (A harmadik bíráló a jutalomdíj ki nem adását javasolta.) — Az összes ülés a bizottság javaslatát elfogadta.

18. Elnök úr mély megilletődéssel bejelenti FEJÉRPATAKY KÁLMÁN akadémiai ügyésznék január 31-én bekövetkezett elhunytát. A meghaldogult 28 éven át volt az Akadémia tisztviselője és ezen idő alatt nemcsak szaktudásával, buzgalmával és ügyszeretetével vívta ki az akadémia teljes meglegedését és elismerését, de személyi kiválóságaival, feddhetetlen jellemével mindnyájunk nagyrabecsülését és rokonszenvét is. Az Elnökség külön gyászjelentést adott ki elhunytáról, koszorút helyezett ravatalára és személyesen tolmácsolta az Akadémia őszinte részvétét a gyászoló családnál. — Az összes ülés általános megilletődéssel fogadja az elnök úr bejelentését és helyesléssel veszi tudomásul az Elnökség intézkedését.

19. Főtitkár meleg részvétellel bejelenti MOCSÁRY SÁNDOR l. tagnak, a jeles természetűdónak 1915. december 26-án bekövetkezett elhunytát. Az elnökség koszorút tett nagyérdemű tagtársunk ravatalára, a gyászszertartáson pedig HORVÁTH GÉZA r. t. juttatta ki-fejezésre az Akadémia részvétét (l. fönt 59 l.). — Szomorú tudomásul van. Egyúttal fölkéretik a III. osztály, hogy emlékbeszéd tartása iránt intézkedni sziveskedjék.

20. Főtitkár jelenti, hogy a tagajánlások ügyében f. évi január 30-án az ügyrend értelmében körlevelet intézett az Akadémia beltagjaihoz. — Tudomásul van.

21. Főtitkár bejelenti az 1915. december 31-ig, az elhalasztott határnapig beérkezett pályaműveket (l. fönt 57 l.), melyek az osztályokhoz máris áttétettek. — Tudomásul van. A pályázatok jelíges levelei még az ülés folyamán lepecsételtettek.

22. Főtitkár jelenti, hogy az ottomán császári kormány legújabbán megjelent három török munkát (l. alább 37. pont) küldött az Akadémiának. Az elnökség megköszönte a török kormány figyelmét, egyúttal megküldte neki legújabb török vonatkozású kiadványunkat, TAKÁTS SÁNDOR l. t. „Rajzok a török világból I. II.” cz. művét két példányban. — Tudomásul van.

23. Főtitkár jelenti, hogy az Elnökség az orosz fogolytáborokba kiküldött tagtársaink jelentése alapján és az I. osztály javaslatára köszönetét fejezi ki Krobotin Sándor cs. és kir. hadügyminiszter úrnak, továbbá Smieth Antal tábornok, Braun József, Pálk Oszkár ezredes és Kubesch Ottó főhadnagy uraknak a magyar tudomány és kutatók irányában tanúsított jóakarátú támogatásukért A nevezett

cs. és kir. tisztek az Akadémia figyelmét meleg köszönettel fogadták és továbbra is megígérték készséges közreműködésüket. — Tudomásul van.

24. Főtitkár jelenti, hogy nagyérdemű tiszteit tagtársunk, SZENTKLÁRAY JENŐ l. t. barátai és tisztelői legszűkebb körében most ünnepelte írói működésének félszázados fordulóját. — Az összes ülés a bejelentést tudomásul veszi s fölkéri az elnökséget, hogy az Akadémia legőszintébb szerencsekívánatait juttassa a jubiláns tudomására.

25. Főtitkár jelenti, hogy gróf SZÉCHENYI VIKTOR főispán úr gróf Széchenyi Istvánnak 1847. febr. 27. kelt és gróf Ráday Gedeonhoz intézett következő, eddig csak fogalmazványában ismert levelét adományozta az Akadémiának:

„Kedves Barátom,

Vasárnapi — dátum és hely nem volt kitéve — leveledet tegnap vettem. Nagyon köszönöm, hogy irtál és légy bizonyos: ha valaki, biz én tudom méltányolni aggodalmaidat.

Nagy baj — ez a német színházi esemény; de mit lehet művelni? A németiség nagyon hatalmas Pesten. Ha jó módjával nem engedik át az építendő színházat, akkor bizony nem tudom, mi volna teendő!

Bár csak maradt volna még tovább fel a leégett alkalmatlan építmény. Nehány év után alkalmasint oly erős gyökeret vert vala Pesten a magyarság, hogy az illetőknek többsége hihetőleg a nemzetit kívánta volna a német helyibe. Most ki tudja, lesz-e többség; mesterkéltlen többség használhat, erőltetés nem.

Leveled minden sora áll! Én is nagy csapásnak tartom nemzetiségünkre nézve az egészet.

Ámde kérdezlek: mit tehetni? S kivált mit tehetek én? István Főhg., kinck állása még olly annyira indefinialt, kinck annyi tekinteteket kell szembe tartani s kimélni — ő nem hiszem, hogy magát e tárgyra nézve határozottan kimondaná.

Alna a Dieta — ez már változtathatna a dolgon, mert Dieta nélkül alig lehetne elhatározni az országos m/400 forintnak építésre való fordítását, a törvény által kijelelt teleknek átengedését etc.

Időt és többséget nyerni, e körül forog most — mint én hiszem — a dolog sarka. Ha tehetek valamit az ügy mellett, kérlek: parancsolj. Én Martius 10, 12-ikéig itt Sopron és Czenki jószágom közt maradok.

Dolgom, elgondolhatod, tömérdek van — — és semmit sem végezhetek.

Isten tartson. Maradjál, Barátom, Jóakaróm, valamint én maradok valódi tisztellettal vagyok őszinte barátod kész szolgád, Bécs, febr. 17. 1847. Széchenyi István.“ —

Az összes ülés az ajándékot meleg köszönettel veszi s az Akadémia Széchenyi-múzeumában helyezi el.

26. Főtitkár előterjeszti GRÓF TELEKI PÁL l. tagnak egy „Balkáni és Előázsiai Földrajzi Intézet“ ügyében beterjesztett következő javaslatát:

„Nagyméltóságú Miniszter Úr!

A Magyar Tudományos Akadémia még a világháború kitérése előtt alakított egy Balkán-bizottságot, a melynek nevében és f. évi január hó 24-én tartott üléséből fordulunk Nagyméltóságodhoz.

A világháború kitérése és főleg az utolsó félévben vett fordulat óta tudományos és gazdasági köreink figyelme hatványozott mér-

tékben fordul a Balkán felé. Szerne az országban ébredni kezd a „Keletre magyar“ megértése, és a hol nem ébredt volna fel, ott a nemzet szellemi vezetőinek fel kell azt kelteni, mert arról a positióról van szó, a melyet a világháború elmúlása után el fogunk foglalni a nemzetek között.

Nincs kétségünk az iránt, hogy Nagyméltóságod is át van hatva a Kelet felé való tudományos expansio fontosságától. Az Akadémia és Balkán-bizottsága egyrészt oly fontosnak és nagyoknak, másrészt oly sürgősnek tartja ezt a feladatot, hogy úgy véli, nem lehetséges azt meglévő kevés anyagi eszközzel rendelkező tudományos társulatainknak megindítaniok a szükséges energiával, — másrészt a társadalom áldozatkészségére való appellatiót és új specialis célú tudományos társaság alapítását és működésének megindulását bevárni pótolhatatlan idővesztésnek és mulasztásnak tartaná. Itt csak az állam ereje alkothat méltó és a cél és munka nagyságának megfelelő intézményeket. A Balkánon és a Közel-Keleten túl vagyunk a felfedező expeditiók korán, — ma már rendszeres, szervezett tudományos munka a feladatunk ott. Az Akadémia és Balkánbizottsága kötelességének fogja tartani az államot egész erejével támogatni.

Balkánbizottságunk leghelyesebbnek tartaná, hogy az állam egy tudományos intézetet alapítson, a mely hivatva lenne a Balkán- és általában a Keleti kutatást irányítani és javasolja Nagyméltóságodnak egy „Balkáni és Előázsiai Földrajzi Intézet“ alapítását. Földrajzi intézetet azért, mert a megoldandó feladatok jelentékeny része így topographiai, geológiai és agrogeológiai felvételek, rendszeres meteorológiai megfigyelések és rendszeres gazdaságföldrajzi kutatás a földrajz és rokon tudományainak körébe vágnak és különben is a modern földrajzi tudomány a természeti, történeti és társadalmi tudományok között állva, minden irányban adhat segítséget és informatiót. Végül a földrajz keretébe tartoznak leginkább és abban csoportosíthatók azok az általános ismeretek, a melyeket az idegen földön tudományosan kutatónak, bármely szakhoz tartozzék is, tudnia kell. Az Előázsiai mindenestire szervezendő régészeti kutatásoknak is hasznos előkészítő szerve és sok tekintetben támasza lehet egy ilyen intézet.

A „Balkáni és Előázsiai Földrajzi Intézet“ feladata tehát a tudományos kutatás szervezése lenne. Erre 1. szerveznie kell, illetve szervesen használható formában össze kell gyűjtenie mindazt az anyagot és informatiót, a mire a készülő kutatónak, valamint azt, a melyre a gazdasági kihasználás vezetőinek, kiinduló exponenseinek tudományos szempontból szüksége lehet; 2. szerveznie kell a kutatók új nemzedékének tanulmányi menetét; 3. szerveznie kell magát a kutatást.

Az 1. alatti célnak saját helyiséggel és személyzettel, könyv-, térkép-, fénykép- és diapositivtárral, múzeummal és publicatiókkal, a 2. alattinak, ezeken kívül, cursusok szervezésével és irányításával és úgy az idegen nagy egyetemeken, valamint a Kelet intézeteiben való továbbképzés lehetőségeinek könnyítésével és szervezésével felel majd meg. A 3. alatti feladat a végső cél, sokban az előbbieken épül föl, és nagysága folytán éppen az lenne az intézet feladata, hogy a megoldandó kérdéseket az anyag és szakértők kínálkozása és fontosságuk szerint megválogassa; kutató és tanulmányi utazások jó előkészítésével, illetékes hivatalos és gazdasági köreink figyelmének azon területekre irányításával, a melyek felszínük alakulása, természeti kincseik és lakosságuk folytán különösen alkalmasak gazdasági térfoglalásunkra, szolgálja a Keleten való érvényesülésünk nagy nemzeti ügyét!

Nem lehetséges, de, úgy gondoljuk, nem is szükséges, hogy itt a messze jövő perspectíváját fessük Nagyméltóságodnak. A tér,

a mely az intézet működésének nyílik, egyrészt óriási és alig van irány, a melyben ne nyílna a tudományos kutatás lehetősége; másrészt más intézményekkel, idegen nemzetekkel kell versenyre kelniünk és osztoznunk a munkában, a melynek megválasztása tehát nemcsak tőlünk fog függni. Itt is rá kell hogy mutassunk arra, hogy az intézet csak úgy fog eredményt elérni, a magyar névnek becsületet szerezni, ha tudományos és állami erőnk teljessége áll majd mögötte!

Ma csak azokra az intézkedésekre hívjuk fel Nagyméltóságod különös figyelmét, a melyek azonnal megtehetőek és azonnal meg is teendők, ha azt akarjuk, hogy az intézet a közeli tudományos kutatásnak megalapítása percétől számbavehető tényezője legyen.

Ehhez elsősorban meg kell adni az intézetnek a megfelelő szervezetet és pedig lehetőleg mindjárt keresve a kapcsolatot a Balkán államaival, mindenekelőtt Török- és Bolgárországgal. Diplomatiánk támogatása mellett az intézet vezetősége — talán legalkalmasabban, úgy mint a berlini Archäologisches Institut-ban, egy igazgató és egy melléje adott kis tanácsadó testület, a melynek kiküldését az Akadémia szívesen vállalná, — azonnal érintkezésbe kellene, hogy lépjen a török és bolgár tudományos körökkel, egyrészt azért, hogy az intézetek felállítását kezdeményezzék, másrészt és főleg azért, hogy az intézetnél Budapesten képviseltessék magukat egy-egy állandó képviselővel olyanformán, mint az a Római Földművelési Intézetnél van. Ezzel a képviselővel az állandó képviselő kinevezéséig megbizhatnák ugyan az illető államok consulaikat, de törekedni kellene, hogy mielőbb küldessenek állandó képviselőkként tudósok. A képviseltetésnek ez az intézménye nagyon emelné az intézet tekintélyét, súlyát, — rendkívül szorossá tenné az összeköttetést a Balkán és Előázsia tudományos köreivel és megkönnyítené az intézet munkáját minden törekvésében. De ez is argumentum a mellett, hogy az intézetet mint *államit* kell megteremteni, mert társulat ilyen kapcsolatot az állandóság biztosításával nem teremthet.

Sürgősen gondoskodni kell arról is, hogy az intézetnek mielőbb legyen oly periodikus publicitója, a melynek révén a tudományos körökben — külföldön is — ismertté, bizonyos mértékig nélkülözhetetlenné lesz. Erre egy ilyen intézetnél alkalmasabbnak tartunk folyóiratnál, a mely helyesebben párhuzamosan dolgozó társulatok organuma lehet és a melyet társulatok könnyebben is szerkesztenek — egy *évkönyvet*. Ennek tartalmaznia kellene mindazt az információt, a melyet a Balkánra és Előázsia tudományos vagy közgazdasági, egyáltalán komoly czállal utazó kereshet; — tehát a különböző nap-tárakon kívül a Balkánnal és Előázsiaival foglalkozó tudósok, közgazdák, stb., a tudományos intézetek, iskolák, társulatok, a közigazgatási, oktatásügyi és tudományos állami szervek, a consulusok és számbajövő gazdasági intézmények stb., végül az idevágó folyóiratok név- és czímjegyzékét; évenként az idevágó irodalmat, a fontos tudományos és politikai eseményeket, a tudományos kutatások eredményeit természetesen kis térképmellékletekkel; esetleg a legfontosabb statisztikai adatokat és minden évben tartalmazhatna valamely más szak körébe vágó történeti visszapillantást.

Ennek az évkönyvnek előmunkálatait, hogy, mint kívánatos, már 1916 karácsonyára megjelenhessék I-ső kötete, minél előbb meg kellene kezdeni, mert 8—10 hónap a legminimálisabb idő elkészítésére.

Természetes, hogy a könyvtár és tartozékainak alapját is minél előbb le kell rakni, a legszükségesebb könyv- és térképtárt azonnal meg kellene teremteni. Az intézet diapositiv-gyűjteményét is minél előbb létre kell hozni és minél gazdagabbá kell tenni, mert azt, véle-

ményünk szerint, kötelessége lesz az intézetnek bőkezűen rendelkezésre bocsátani a főváros és a vidék társulatainak, felolvasóknak, sőt az intézetnek magának is egyik feladata lesz gondoskodni a Balkánt és Előázsiaát ismertető és nagy nemzeti akciónkat népszerűsítő felolvasásokról az egész országban.

Igen hasznos volna azonnal megkezdeni egy földrajzi (länderkundlich-)múzeum előmunkálatait, mely természetes és gazdasági régiók szerint csoportosítaná a morphologiai mintákat, képeket, geologiai speciméneket, karakteristikus állatokat és növényeket, az ember típusait és foglalkozásait ehhez a milieuhöz való alkalmazkodásában stb.

Magát a tudományos munkát a Balkánon és Előázsiaában természetesen az intézet saját erejéből nem végezheti. Kötelessége az lesz, hogy mihamarabb lehető teljes információt szerezzen annak lehetőségéről más tényezők és idegen államok munkásságának állásáról és terveiről, — ezeket további működése folyamán is állandóan figyelemmel kísérje és regisztrálja, — és előterjesztéseket tegyen, egyes esetekben munkaprogramokat adjon be a kormánynak, valamint iránt mutasson, gondolatokat adjon a társadalom tudományos és tudománypártoló tevékenységének. Ebben a tekintetben első feladata lesz az intézetnek, információt szerző tevékenységét megindítani és könnyíteni, az intézet ügyeiben utazókat diplomatiánk és consulátusaink részéről minden támogatásban részesíttetni.

Végül mielőbbi kötelessége lesz az intézetnek egy tanfolyamot létesíteni azon ismeretek megszerzésére, a melyekre minden kevésbé ismert országokban kutatóknak, utazóknak szükségük van, bármi legyen is specialis szakjuk; olyast, a minőt az angol földrajzi társaság tart minden évben. Tárgyai: 1. Topographiai felvétel és térképelés; 2. praktikus és elemi geologiai gyakorlatok; 3. botanika; 4. zoologia (és mindkettővel kapcsolatban a praeparatio, conserválás technikája); 5. anthropologiai méretek vétele; 6. ásatási technika elemei; 7. fényképezés; 8. meteorologia; 9. egészségtan és felszereléstan lehetnének. Értékes segítséget nyújthat az intézet felszerelések összeállítására, beszerzése és közvetítése körül is.

Ezeket a tanfolyamokat sem kizárólag saját helyiségében és erejéből tartja majd az intézet, hanem azoknak csak szervezője, kezdeményezője lesz. Mielőbb érintkezésbe kell hogy lépjen Egyeteminkkel, Múzeumainkkal, Földtani, Meteorologiai és más intézeteinkkel és esetleg tudományos társulatainkkal és azoknak közreműködésével kell, hogy megteremtse ezeket a fontos cursusokat. Hiszszük ugyanis, hogy ezek a tanfolyamok közre fognak működni az idegen földek beutazására való kedv felköltésében, élesíteni fogják a kiutazók megfigyelőképességét és ifjúságunk látkörét szélesíteni fogják, a mire nagy szükség van.

Szükségesnek tartjuk még megemlíteni, hogy az intézetnek kötelessége lesz azoknak az utazásoknak és kutatásoknak, a melyek kezdeményezésére indultak meg, akár állami akár társadalmi hozzájárulással, eredményeit kiadni, illetőleg kiadásukról gondoskodni, és nincs kétségünk az iránt, hogy az állam, a mely a balatoni kutatás eredményeit oly elismeréseméltó áldozatkészséggel kiadta, ebben támogatni fogja.

Ennyi az, a mit, úgy gondoljuk, elég szerény eszközökkel meg lehet rövid idő alatt teremteni vagy legalább megindítani. Az intézet működése és az állam támogatása, reméljük, meg fogja győzni társadalmunkat is és talán fel fog ébredni benne a világháború iskolája után a kötelességérzet az ország határain túl való érvényesülésünknek nagy nemzeti céljai iránt. Angolországban 1912-ben a Hongkongba és Hankauba tervezett angol-kinai iskolák céljaira egészen rövid

idő alatt több mint 12 millió korona gyűlt össze. Az amerikai Egyesült-Államok a boxerlázadás és a fenyítőhadjárat után lemondtak a Kína részéről fizetendő hadisarczról, azon kötelezettség vállalkozásával szemben, hogy Kína évenként államköltségen 100—100 diákok küldjön ki Északamerikába. A Grenoblei egyetem saját iniciatívájából creálta a Beiruti „Université St. Joseph”-et és épp a világháború k t r se előtt fogott hozzá jog- és  llamtudom nyi facultással való kibővítéséhez. Nálunk is föl kell ismernie társadalmunknak, politikai vezetőinknek és tudományos intézményeinknek, hogy egyszerűen l tfenn-tartásunk követeli erőteljes t rfoglal sunkat a Balkánon és a Keleten!

A legnagyobb nyomatékkal kérjük tehát Nagym lt s gotat, tegyen s rg s intézkedést a „Balkáni  s El  zsi Földrajzi Intézet” megalapítására. Az aacheni S damerika-Institut, a berlini Amerika-Institut igazolják a tudományos kutatás területi specializ l s nak eredményességét. A társulati alapon, a Deutsches Vorderasienkomitee által alapított lipcei Vorderasieninstitut (1914)  s a kisebb területen működő, már régebbi, sarajevói Balkaninstitut fölött az alapítandó intézet az állami alapítás erejével és a Kelet országútján fekvő nagy kulturk zpont geographiai energiájának erejével lesz előnyben és ha nem k s nk, ha nem sz fk sk d nk, sok tekintetben magunkhoz ragadhatjuk a vezetést.” — Főtitkár jelenti, hogy ezt a javaslatot az Akadémia Balkán-bizottsága folyó 1916 január 21- n és folytatolag 25- n behat on és részletesen tárgyalta. Az indítványozó szaktudásának és buzgalmának készséges elismerése mellett a bizottság nem járulhatott hozzá a nagyszabású javaslathoz, melynek megval sításat anyagi eszközeink elégtelensége és a nélkülözhetetlen szellemi munkások hiánya ez idő szerint lehetetlen  teszik. Azért fölkérte a bizottság az indítványozót, hogy dolgozzon ki újabb, szerényebb javaslatot, mely mostani viszonyaink közt is megvalósítható. — Tudomásul van.

27. Az I. osztály jelenti, hogy SZILASI MÓRICZ I. tag fölött emlékbeszéd tartására MUNKÁCSI BERNÁT r. tag helyett KUNOS IGNÁCZ I. tagot kérte f l. — Tudomásul van.

28. Az I. osztály jelenti, hogy török-magyar és magyar-török szótár kidolgozásával dr. PROHLE VILMOS nyiregyh zai f gyimn. tanárt javasolja megbízni. — Elfogadtatik.

29. A II. osztály jelenti, hogy BODNÁR ISTVÁN  s GÁRDONYI ALBERT bek ldt k megbízásból készülő Bezerédj- letrajzuknak első felét s a második rész benyujtásának határnapját f.  vi deczember 31-re kérik elhalasztani. — Elfogadtatik.

30. A II. osztály kéri b. FORSTER GYULA t. tagnak a T rtelmi Bizottság tagjává való megval szt s t. — Megval sztatik.

31. A III. osztály jelenti, hogy KLEIN GYULA r. tagról MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR r. t., MOCSÁRY SÁNDOR I. tagról pedig KERTESZ KÁLMÁN I. t. fog emlékbeszédet tartani. — Tudomásul van.

32. Főtitkár jelenti, hogy a III. osztály HOÓR-TEMPIS M R I tagnak az 1915. nov. 29- n tartott összes ülésen előterjesztett, a L nczhid történetének megírását indítványozó javaslatára (I. Akad.  rtesit  1915. 687. l. 217. p.) vonatkozolag deczemberi zárt  l s nek következő jegyzőkönyvi kivonat val értesíti az Akadémiát:

„Osztálytitkár jelenti, hogy Hoór-Tempis M r I. tagnak az összes ülés által az osztályhoz áttett indítványa tárgyában, mely a régi L nczhid és az  j Széchenyi-lánczhid kritikai történetéről megír nd  m  létesítésére vonatkozik, a mult osztályülés Kherndl Antal  s Rados Gusztáv rendes, Hoór-Tempis M r  s Bánki Donát levelez tagokb l álló bizottságot kérte f l véleményezésére. E bizottság jelen-

tését jelenlévő elnöke Kherndl Antal és előadója Rados Gusztáv következőkben terjesztik elő:

„A bizottság e megbízásban eljárva folyó január hó 15-én tartott ülésében egyhangú határozattal javasolja az Akadémia III. osztályának, hogy e mű a pályázat mellőzésével megbízás alapján irassék meg és tisztelettel ajánlja, hogy megírására ZELOVICH KORNÉL műegyetemi nyilv. r. tanár, a magyar államvasutak volt aligazgatója kéressék föl, a kinek eddigi irodalmi művei széleskörű mérnöki tudásról és alapos közgazdasági ismeretekről tesznek tanúságot és a ki már évek óta a Lánchíd történetével foglalkozván, a bizottság véleménye szerint leginkább hivatott e mű megírására.

„A bizottság még tisztelettel kiemeli, hogy a mű 15—18 nyolezadrét ivre terjedne és hogy a hozzávaló tervek atlasza (20,000 cm² elihével) mintegy 1000 K költséggel járna.

„Ennek kapcsán Rados Gusztáv rendes tag előadó e mű tervezetének vázlatos ismertetését közli, a fő és alfejezetek tartalmának, valamint a melléklendő képeknek és tervrajzoknak felsorolásával. — Az osztály egyhangúlag elfogadja a bizottság jelentését s megbizzza titkárát, hogy ilyen értelemben értesítse a főtítkárságot. Egyben felkéri az osztálytitkárt, hogy a létesítendő mű költségei tárgyában tájékozzódjék s hogy e költségek egy részét az osztály f. évi költségvetésébe állítsa be, a költség hátralevő részének fedezésére pedig az igazgatósághoz forduljon“.

Az összes ülés e javaslatokhoz hozzájárul.

33. A III. osztály a következő bírálókat jelenti be: a) a Rózsay-pályázathoz Lenhossék Mihály r. és Preysz Hugó l. t. — b) a Lukács Krisztina-féle matematikai pályázathoz Kürschák József r. és Fejér Lipót l. t. — c) a Lukács Krisztina-féle chemiai pályázathoz Buchböck Gusztáv és Bugarszky István l. tt. — Tudomásul van.

34. Főtítkár jelenti, hogy az elnök úr az egyetemi tanárrá kinevezett HEINLEIN ISTVAN helyére MUNKÁCSY MIHALY cz. nemz. műz. segédort nevezte ki könyvtártisztté. — Tudomásul van.

35. Főtítkár jelenti, hogy özv. Török Bertalané Nagyenyedről elhunyt férje végakaratóból 250 K-át küldött az Akademiának „Könyvkiadó-Vállalata céljaira azokért a nemz. élvezetekért, melyeket megboldogult férjének a Könyvkiadó-Vállalat munkásságával szerezett“. — Meleg köszönettel fogadtatik.

36. Meghívó érkezett a Petőfi-Társaságnak évi rendes közgyűlésére (1916. január 6.), a melyen a főtítkár képviselte az Akadémiát. — Tudomásul van.

37. Az Akadémia könyv- és irattára az utolsó ülés óta a következő adományokat kapta: 1. A császári ottoman kormánytól: a) Tevarich-i al-i Osmanban (az Osman-ház története) cz. vállalatból 'aşik-paşa-zade tarichi (Aşik-paşa-zade történeti műve). Konstantinápoly, 1332. — b) Milli tettebü'ler mażmü'asy (Nemzeti tanulmányok folyóirata). I évfolyam, 1. szám. Konstantinápoly, 1331. — c) Kitab-i divan-i lugat-ül-türk (Török szótár). Írása ideje: 466. Szerzője: Mahmüd ben el-Hüsejn ben Mohammed el-Kaşgari, I. kötet. Konstantinápoly 1333. — 2. Dr. Schaffer Károly l. tagtól: Hirnpathologiche Beiträge. I. — 3. Rejtő Sándor l. tagtól: Az elméleti mechanikai technológia alapelvei és a fémek technológiája. I. „A melegség hatása a szilárd anyagok mechanikai tulajdonságaira.“ — 4. Blum Sándor mérnök és földbirtokos (Felső-Várad) úrtól, boldogult Móricz bátyja hagyatékából: a) Jeannarakis, A.: Neugriechische Grammatik. Hannover, 1877. — b) Mallouf, N.: Dictionnaire turc-français. 1. 2. Paris, 1863. és français-turc. 2. édit. Paris, 1866. — c) Boethor, E.: Dictionnaire

français-arabe. 1. 2. Caïre, 1871. — *d*) Bergé, A.: Dictionnaire persan-français. Paris, Leipzig, 1868. — *e*) Forbes, D.: A grammar of the Hindustain language. A new edition. London, 1855. — *f*) Derobry, Ch., Dictionnaire. L'art épistolaire français. Paris, 1836. — *g*) Wahrungund A.: Praktische Grammatik d. osman-türkischen Sprache. 1. 2. Giessen, 1869. — *h*) Adelburg, Ed.: Auswahl türkischer Erzählungen aus dem Humajun-Namé, Wien, 1855. — 5. Báró Radvánszky Kálmán úrtól: Mely ménekkel fedeztetném a fenéki ménes anyakanczáit. Budapest, 1915. Észrevételek telivértenyésztesünk kérdéséhez, Budapest, 1916. — 6. Klug Péter úrtól: A siketnéma mint a közműveltség munkása. (Szeged.) — 7. Muskens, L. J. J. úrtól dolgozatainak különnyomatai: Die Projektion der radialen und ulnaren Gefühlsfelder auf die postzentralen und parietalen Grosshirnwindlungen. (Separat-Abdruck.) — Genesis of the Alterning Pulse. — Studies on the maintenance of the equilibrium of motion and its disturbances, so-called „Forced movements“. — An anatomico — physiological Study of the Posterior Longitudinal Bundle in its Relation to Forced Movements. — Anatomical research about cerebellar connections. — Rolling movements an the ascending vestibulary connections. — 8. Király Emma úrhölgytől: *a*) Galgóczy Károly: Kertészet kézikönyve. 3. kiadás. Átnézte és jegyzetekkel bővítette Dr. Farkas Mihály. Budapest, 1874. — *b*) Herman Ottó: A madarak hasznáról és káráról. Budapest, 1901. — 9. Holba Stefan úrtól: Eine neue Bahn in das Reich der Algebra. Forschungen und Gedanken eines Unberufenen. Budapest, 1915. — 10. Griesbach Hermann úrtól: Physikalische-chemische Propädeutik unter besonderer Berücksichtigung der medizinischen Wissenschaften. II. Band. Leipzig, 1915. — és: Die Physiologie und Hygiene der Ernährung in populär-wissenschaftlicher Darstellung etc. Dresden. — 11. Abauj és Torna vármegye történelmi monographiája. II. kötet. 1. és 2. Rész. — Köszönettel fogadtatnak

38. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1915 november és deczember havában megjelentek: Akadémiai Értesítő, 311—312. füz. (1915. 11. és 12. sz.) — Mathemat. és Természettud. Értesítő: XXXIII: 3. 4. füz. — Csengeri János: Euripides drámái, II. köt. (Könyvkiadó-vállalati illetmény 1915-re.) — Fabriczy Kornél kisebb dolgozatai. (Könyvkiadó-vállalati illetmény 1915-re.) — Földes Béla r. t.: A nemzetközi kereskedelem elméletéhez. (Philos. és Társad. Érték. I. 6.) — Goldziher Ignác r. t.: Vámbéry Ármin t. t. emlékezete. (Emlébeszések. XVII. 6.) — Magyar Etymologiai Szótár. V. füz. — Szádeczky Lajos r. t.: Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz 1619—1629. (Magyar Tört. Tár XXVII. köt.) — Ifj. Szüts Andor: A földi giliszta idegrendszerének finomabb szerkezete. (Math. és Term. Közl. XXXIII. 2.) — Takáts Sándor: Rajzok a török világól. I. II. köt. (Könyvkiadó-váll. illetmény 1915-re.) — F. 1916. év január havában megjelentek: M. Tud. Akadémiai Almanach 1916-ra. — Akad. Értesítő. 313 füz. (1916. 1. sz.) — Irodalomtört. Közlemények. XXVI. évf. 1. füz. — Nyelvtudomány. V. köt. 4. füz. — Történeti Szemle. V. évf. 1. füz. — Mathemat. és Természettud. Értesítő. XXXIII. köt. 5. füz. — Künos Ignác l. t.: A nyugati cultura hatása a török irodalomban. (Előadások Körösi Csoma Sándor emlékezetére. V. sz.) — Mahler Ede l. t.: Ókori chronologiai kutatások. (Történettud. Értekez. XXIV. 1.) — Thallóczy Lajos: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450—1527. (Magyar Történelmi Emlékek. I. oszt. 40. köt.) — Tudomásul van.

39. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BEÖTHY ZSOLT és ORTVAY TIVADAR r. tagokat kéri föl.

Nekrolog.

Eber László l. t. beszéde Téglás Gábor l. t. ravatalánál, 1916 február hó 6-án.

Tisztelt gyászoló gyülekezet!

Ha valaha, úgy most itt, elköltözött társunk ravatalánál érezzük az *egy* érzés, *egy* gondolat szolgálatában eltöltött munkás élet erejét. A szülőföldhöz való rajongó ragaszkodás, a szűkebb haza, Erdély multja iránt táplált tudományos érdeklődés jellemzi Téglás Gábor egész működésének irányát, tartalmát, czélját. Kevesen ismerték úgy mint ő a bérczes ország minden zegét-zugát, a melyeket fáradságos, nélkülözésekkel teljes utazásai közben átkutatott. Jobban mondva, nem is a mai Erdélyt járta be, hanem a régi Dáciát, a rejtelmes országot, a maga ősi lakosságával, a mely oly szívósan védelmezte szabadságát a római légiókkal szemben, — aranybányaival, a melyek Téglás föltevése szerint az imperatorok hódító vágyainak fő okai voltak, — sajátos culturájával, a mely Dácia végzetének beteljesedésével előállott.

Mélységes érdeklődésének reconstruáló hajlamával igyekezett a régi Dácia képét, annak életét minden vonatkozásaiban újból fölidézni. Herodotos gyér adatai, építészeti és föliratos emlékek, az úthálózat, régi erődök és a birodalmi határ maradványai, római történetírók tudósításai és a Trajanus-oszlop nevezetes dombormű-krónikája megelevenedtek az ő keze alatt és ha munkáinak hosszú sorában némely állítását, hypothesisét a tudomány meg is másítja, tevékenysége a Dáciára vonatkozó archaeologiai kutatások terén úttörő marad és sok oly problema vár még megoldásra, melyeket ő tűzött ki először.

Téglás Gábor a Magyar Tudományos Akadémiának negyedszázadnál tovább volt mindvégig buzgó tagja. Sokat dolgozott, Sokat szeretett volna még dolgozni. Az ő kedves Dáciáját nem látja meg többé! De törekvése tovább fog élni azokban a kutatókban, a kiknek föladata lesz a Dáciára vonatkozó nagy tudományos föladatokat, így a limes és a dák várrendszer megismerését, előbbre vinni, megvalósítani.

Az élők kötelessége a további munka, oly utakon, a melyeken elhunyt társunk oly sokat járt. Az élők hálás kegyelete kísérje őt utolsó útjára.

Nyugodjék békében!

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főtítkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXVII. KÖTET.

1916. márczius 15.

3. FÜZET.

Jelentés az 1913—4. évi Péczely-regénypályázatról.

(Felolvasta *Beöthy Zsolt* r. t. 1916 január 31-én.)

A Péczely-regénypályázat bíráló bizottsága, melynek az előadón kívül Heinrich Gusztáv r. t. és Voinovich Géza l. t. voltak tagjai, az utóbbi évpár termésében is örömmel látta a serény, elég bő s újabb meg újabb erővel gyarapodó munkásságot. Ezt a munkásságot egészben főképp az előadás eleven-sége, elméssége, nem ritkán ötletessége tünteti ki, mely inkább érdekes helyzeteknek, mint érdekes lelkeknek rajzával keresi a hatást. Annak a művészi becsvágynak, mely emberi lelkeken át az emberi sorsra, emberi életre törekszik világosságot vetni: már kevesebb a példája. Minthogy pedig annak a fejlődésnek, melyet minden költői pályadíj szolgálni kíván, a gyökere éppen ebben a törekvésben, ennek a kísérleteiben, ennek a kisebb-nagyobb sikereiben van: a bő és érdemes regénytermésből csak két olyan munkát kívánunk röviden kiemelni, a melyek épp ebben a tekintetben érdemelnek dicséretet. Nemesak mást és többet akarnak, hanem mást és többet is adnak, mint az átlagtermés.

Egyik egy fiatal leány munkája: *Fehér árnyékok*, Ferentzi Magdától. Igen szomorú könyv: egy beteg ifjú léleknek képe, tűnődése, vívódása, sorsa a halál árnyékában, egy davosi szanatoriumban. Hangulatának sajátos mélysége, sokszor félelmes igazsága s végig szinte lázas eleven-sége ugyanabban az árnyékban fakadt: szerzője már nem érthette meg könyvének megjelenését. A regény szereplői csupa betegek; színtere egy gyógyítóintézet s széljárta, hóbefúttá környéke, melytől nyilván mindenki borzad s titkon mindenki remél; meséje fölötté vékony: inkább a Feuillet-féle „belső forradalmak“, mint külső események sora. Egy szegény ifjú története, ki életét szerelmében, s egy leányé, ki szerelmétől való menekvésében keresi. A két lélek, a mint minden magyarázgatás, minden mesterkedés nélkül föltáruul előttünk: az életérzésnek szinte kettős lázával fűzi magá-

hoz lelkünket s a kevéssé vonzó tárgy és a kevéssé változatos mese szokatlanul izgatóvá és mélyen megindítóvá lesz.

A könyvnek mindjárt első lapjain érezzük, hogy egy kiváló szellem szemével nézünk szét a világban. Mozaik-képek sora követi egymást, a Turgenyevtől kezdett s azóta szinte általánossá lett regény-technika módján. E képekben, melyek közt a pszichológiai fejlesztés szempontjából talán egyetlen felesleges sincs, ritka rajzoló erő tündöklök: élességével és színeivel, mértéktartásával és érzésével. Csak a davosplatzi virágvásárt említem például. Lélekrajza sem marad természeti képei mögött. E lélekrajznak csak legfontosabb mozzanatára legyen szabad rámutatnom. Tárgy, alakok, felfogás, hang, mind különös jelentőségre emelik a pathológiának ebben a világában a tudat alatti, rejtekező, névtelen érzéseket és hangulatokat; ezek szinte vezető motívumai az egész regénynek. Tehát olyan motívumok, melyekkel kissé homályos, de nagyon modern elméletek az egész költészetet reformálandónak hirdetik. Regényünk azonban ezeknek a motívumoknak felhasználásában jobb utat mutat, azaz igazibb költői tehetséget, mint az említett elméleteknek sokszor nagyhangú, mesterkedő, zagyva gyakorlata és példatára, mely a tudat alatti tartalommal nem igen bír felvergődni a józan emberi értelem világosságáig. Ferentzi Magda gazdag intuíciója és követelő műveltsége, képzelete s mindennekefelett őszinte és tiszta átérzése szemünk elé tudja állítani a rejtekezőt, érthetővé tenni a sejtelmest, képpé alakítani az illanó hangulatot s mesévé szőni a sóhajokat. Valóban, költői finomság és költői erő együtt nyilatkoznak ebben a lélektani szövevényben és művészi feltárásában.

Ezt a ritka könyvet, egy nemes és mély tehetség alkotását, néhány remek számba vehető leírásával, nagy intuícióról és kifejező költői erőről tanuskodó lélekrajzával s ebben szinte utat mutató példával: a *Fehér árnyékok*at határoztuk a magyar regényírás 1913—4. évekbeli terméséből legelső sorban kiemelendőnek. De fájdalom, koszorúnkat már csak egy fejfára tehetjük, mely alatt regényköltészetünknek kétségtelenül egyik legszebb reménye nyugszik.

A Péczely-pályázat ügyrendi szabályzata azonban azt mondja, hogy a „pályadíjra elsősorban magyar történelmi tárgyú vagy történelmi háttérű regények pályázhatnak“ s csak „ha ezek közt jutalomra érdemes munka nem található, másodsorban a magyar társadalmi életből írt regények“. Az Ügyrend tehát csak abban az esetben engedné meg a *Fehér árnyékok* kitüntetését, ha jutalomra érdemes magyar történelmi regény ebben az év-párban nem jelent volna meg. Azonban egyet ezek közül is szívesen és méltán ajánlhatunk a koszorúra.

Ez is nőíró munkája: *A régi ház*, Tormay Czecziltől.

Ellentétben Ferentzi Magdának néhány személy között néhány nap alatt, néhány jelenetben lepergő belső történetével: Tormay Czeczil három nemzedéknek mondja el egész életesorát. Hőse nem egy személy, hanem egy nemzetség, ennek története a tetőponttól a végromlásig. Nemzetség- vagy család-regény, kétségtelenül Mann *Buddenbrookok*-jának hatása alatt, melyre nemcsak tárgya, nemcsak a családi ház fontos szerepe mutat, hanem vázlatai között a zenemotivum jelentősége is.

A szerző mindenestre nagy, érdekes és művészi feladatot tűz maga elé s megoldásán tehetséggel és gondnal dolgozik. Egy régi pesti ház történetében symbolizálni akarja az átalakulást, melyen a főváros társadalma a múlt század három nemzedékében keresztülment. A német földről ideszármazott Ulwing ácsmester még pusztaságban építi és fölvirágoztatja a házat; tekintélyét, jólétét oly szilárd alapokra veri, hogy ezek még az akarattalan fiú idejében is helytállanak; a korhely, tékozló unoka alatt azután elpusztul minden. A családnak csak egy leány-sarja marad, kivel története egy alföldi magyar nemzetség sorsába megy át. Minthogy az ősi ház falait nem az idők, viszonyok alakulása, hanem ezekkel semmi összeköttetésben nem levő egyéni gyarlóság dönti romba; s minthogy az átolvadás csak a régi polgári jólétnek és czégeknek összeomlása után történik: a symbolizálás mindenestre érdekesebb, mint a milyen világos.

Az idő, melyen a symbolizált fejlődés végbement, kétségkívül hosszabb, mint a regényben vázolt történet tartama, melybe mintegy össze van vonva; de ez nem fontos. Figyelemre méltóbb hogy számtalan alakja és képe között, az egész gazdag sceneriában a szerző milyen eleven, könnyed otthonossággal mozog és vezet bennünket. E tekintetben bizonyára meghaladja német mintáját. Rajzai inkább frissek, egy-egy vonással vázolók, mint élesek és mélyrehatók; de képzeltek és vonzók. Röpke, néha szinte keresetten rövides s a divatos mesterkedésnek is nyomait mutató előadása szintén vázelve festő és elbeszélő módját szolgálja. Ezt a vázoló módot nem hibáztatom, annál kevésbbé, mert a regény legszebb mozzanatainak hatásában kétségtelen része van. Hogy csupán azokat említsem, melyek csak igazi költői érzésben és képzeletben foganhattak: az öreg Ulwing Kristóf halálára, az özvegy Annának „haza idegenbe“ útjára mutathatók. de különösen egy szegény budai német órásnak a várostrom alatt lelövetésére, melynek rajzában és egész beállításában igen szeretetreméltó és finom szentimentális ironia játszik.

A mi a történeti háttérrel illeti: az inkább társadalmi, mint politikai színű: az embereknek inkább szokásaikban, viseletökben, mint felfogásukban és érzésökben való változásait festi. Széchenyi kora, a forradalom és Buda bevétele, a Bach-világ,

a kiegyezés után következő évek csak egy-két célzással érintve mint ködfátyolképek vonulnak el szemeink előtt. A történet alakjai közül a vásznon egy pillanatra megjelennek Petőfi és Görgey megnevezetlen alakjai, inkább csak jelezve a kort. De a festett belső, polgári, házi világnak bizonyára van valami kedves történeti levegője, mely tanulmányból került, de a képzeletből kapta frissességét.

Mindezek alapján, Ügyrendünk idézett szakaszának értelmében tisztelettel javasoljuk, hogy a Péczely-regényjutalmat ezúttal Tormay Czeczil *A régi ház* című magyar történeti háttérű regényének méltóztassék kiadni. De ugyancsak az előadottakkal indokolva bátrak vagyunk azt az egyértelmű kérésünket is előterjeszteni, hogyha a tekintetes Akadémia módját ejtheti: méltóztassék Ferentzi Magdának *Fehér árnyékok* című regényét is ez alkalommal valamely rendelkezésre álló alaptól jutalomban részesíteni. Ő maga gyönyörű emléket állított magának irodalmunkban; megilleti, hogy mi is állítsunk neki.

Jelentés az 1915-ik évi Vojnits-jutalomról.

(Fölolvasta Szinyei Ferencz l. t. 1915 január 31-én.)

Az 1915. évben színrekerült darabok megítélésére Ferenczi Zoltán, Császár Elemér l. tagot s e jelentés íróját küldte ki az I. osztály. A bizottság feladata volt kiválasztani az ügyrend értelmében azt az „irodalmi becsű“ és „szinpadon sikert aratott“ darabot, mely a Vojnits-jutalomra érdemes.

Jelentésemben nem kívánok minden előadott színdarabbal foglalkozni, mert nézetem szerint ennek a jelentésnek nem az a célja, hogy az elmúlt év szinpadai termésének pontos áttekintését és részletes bírálatát adja, hanem az, hogy megokolja a bizottságnak a díj odaitélésére vagy ki nem adására vonatkozó javaslatát. Ezért a nélkül, hogy minden előadott darabban behatóan foglalkoznám, inkább csak általánosságban teszek néhány megjegyzést a figyelemreméltóbbakra vagy azokra, melyek nagyobb szinpadai sikert arattak az elmúlt év folyamán.

A színházak, melyek a háború első hónapjaiban részint elnémultak, részint tanácstalanul álltak a szokatlan viszonyok között s eleinte csak lelkesítő alkalmi darabokkal mertek próbálkozni, az 1915. évben lassankint visszatértek eredeti műsorukhoz. A világháborúnak ránk nézve kedvező és biztató nagy fordulatai s ezzel kapcsolatos más körülmények rendkívül élénk s a legjobb színházi évekével vetekedő színházi életet teremtettek. Az egy évvel ezelőtt műsor és közönség nélkül tengődő

színházaink ma már majdnem minden este zsúfolásig megtelnek mulatni, vagy talán feledni vágyó közönséggel.

Ez a nagy érdeklődés, melylyel kecsgetető anyagi siker jár, a drámaírókat is élénkebb tevékenységre készítette, s az 1915. év drámatermése az 1914. év második felének pangása után némi javulást és föllendülést mutat. A javulás egyik jele, hogy az írók közül többen lemondtak az aktualitásról s nem írtak háborús darabokat, vagy akik ilyeneket írtak, azok is iparkodtak az alkalmiság fölé emelkedve az irodalmi színvonalat elérni.¹

Azok közül az írók közül, kiket a világháború hangulata ragadott meg, ketten (társ szerzők) angol milieut hoztak a színpadra természetesen telve angol gyűlölettel s túlságosan sok napi benyomással. Még László Fülöp esete is ott van a mellékese-mények között, továbbá szerepel a darabjukban rosszlelkű és ridegen önző államférfi, angolgyűlölő ir, alattomos és aljas japán. Személyei ilyeneket mondanak: „Minden nem lehet hazugság, még Angliában sem.“ „Franciaországgal való szövetkezésünk sokkal erkölcseselebb, semhogy maradandó lehetne.“ A sok efféle megjegyzés és vitatkozás, mely nem egyszer vezérczikk-izü, igen szárazzá teszi a darabot. Magva különben egy német hazafi szerelmi idyllje, melyet összezúznak a világesemények. Régi jó thema, de itt belevész az aktualitások tengerébe. Ez a főhibája ennek a különben jó technikával megírt darabnak.

Egy másik színjáték szintén szerelmi történetet hoz színre, csakhogy galicziai zsidó-környezetben. Ebből hiányzik az éles tendentia és a napi politika, s helyébe túlzott romantika lép. Általános ismert dráma-motivumoknak, riktó naturalizmusnak és lélektani valószínűtlenségeknek sajátzerű keveréke ez a darab, melynek a modern színpadon meglehetősen elcsépelet zsidómilieu-rajza sem egészen realis (mint egy zsidó felekezeti lap részletesen kimutatta). Jellemző tényként említhetjük, hogy ezt a drámát sajtónk és közönségünk egy része nagy érdeklődéssel és rokonszenvvel fogadta.

A harmadik actualis darab fővárosunkban játszik s a beteg-ápolásban mulatságot, flirt-öt kereső pesti pénzarisztokrata höl-

¹ A darabok, melyekről röviden szólok, sorrendben a következők: Ivánfi Jenő és Horváth Jenő: *Idegen földön*, színmű 3 fv. (először a N. Színházban febr. 26.), Bródy Sándor: *Lyon Lea*, regényes színjáték 3 fv. (el. a M. Színházban szept. 4.) Hajó Sándor: *Déliab utca 7.*, vígjáték 4 fv. (el. a Vígyszínházban jan. 30.), Hevesi Sándor: *A madonna rózsája*, dráma 3 fv. (el. a N. Színházban nov. 13.), Gábor Andor: *Ciklámen*, színjáték 3 fv. (el. a Vígyszínházban decz. 18.), Lengyel Menyhért: *A tánczosnő*, színmű 3 fv. (el. a Vígyszínházban decz. 3.), Gábor Andor *Palika*, színmű 3 fv. (el. a N. Színházban okt. 16.),

gyeket gúnyolja ki. Meséje jóformán nincs, fő benne a szatira, mely nem éles, csak mulattató. Van benne sok jó megfigyelés, találó ötlet, de az egész gerinczetlen valami.

Mint a mondottakból látjuk, az óriási küzdelem, a milliók rettentően fenséges harca nem tudta eddig drámairóinkat igazán megihletni. A nemzetek életét és halálát eldöntő események nagy fordulatai borzasztó és mindnyájunk lelkét lenyűgöző actualitással, úgy látszik, inkább megbénítják alkotó erejüket. Ebből az izzó, chaotikus esemény- és érzeletömegeből még nem tudnak igazán művészi alakítani. Talán ma még lehetetlen is.

Többen érezték ezt drámairóink közül s inkább a szerelem örök problémájával próbálkoztak.

Egyikük az ideális szerelemnek az érzéki szerelmen való győzelmét rajzolta történelmi renaissance-milieuban, mely azonban mellékes és szintelen, fő benne egy női lélek átalakulása: hogyan szeret bele egy gögös, erélyes nő, a ki más szeretett heves szenvedélylyel, egy ábrándos és iránta eszményi rajongással telt gyermekifjába. Ennek a nehéz problémának megoldására azonban nem volt elég a szerző lélekrajzoló ereje.

Körülbelül ugyanezt a témát variálta egy másik darab, csak hogy modern környezetben és sajnos, operettszerű bonyodalom keretében (alapja t. i. két nő tökéletes hasonlósága). Fő szépsége egy poetikus és finom szerelmi jelenet s egy tiszta és ártatlan leány vonzó alakjának szinte lelkes rajza, a mi mai nap-ság darabjainkban ritkaságszámba megy. Milieuje, a modern színészélet sok találó vonással rajzolva.

Ugyanez a háttere a harmadik darabnak s témája hogy egy művész s egy másfajta, nem művész ember szerelme rendszeren nem boldog és nem tartós. Ez a számtalanszor felhasznált thema ezúttal nem talált szerencsés variálóra. A darab gondolatmenete nem eredeti; a két szerelmes lénye között igen ríktó az ellentét, mely nem annyira finoman rajzolt lelki küzdelemben nyilatkozik, mint inkább durva külsőségekben tör ki. A mellékalakok rajzában itt is több a sikerült vonás.

Ez a három darab jobb az említett másik háromnál, de hiányzik belőlük a lélekrajznak s a belőle folyó jellemzésnek az a biztossága és művészete, mely a drámának igazi értéket ad.

Nem tartalmi, hanem formai szempontból kívánok néhány szót szólni egy darabról, mely a Nemzeti Színházban került színre. Ha nem ott játszották volna, hallgatással mellőzném a különben is megbukott darabot, de így nem hagyhatom megjegyzés nélkül. Ennek a színműnek az alakjai ilyen magyarsággal beszélnek: „Megint ezek a sok öngyilkosságok“ . . . „Tedd félre . . . azt a lejbhent és készítsd ki . . . a nagy rejjeros kalapot“. „Plörözzen menni színházba most nem divat“. „Megkeresem a

tasztert“. „Hogy jösz te ahhoz“? „Micsoda ember ez mostan?“ „Ne pakoljátok ki a multat“. „Hagyjam abba?“ „Pont holnap ilyenkor“. „Mind a húsznak be lett írva a számlájába“. „Az nem létezik“. „Evvél horgoltuk... és hogy ugrott!“ „Olyan könyv, a mibe minden bennáll“... stb. És ezen a gyönyörű, új magyar drámai nyelven így szellemeskednek: „Hogy gondolsz ilyet? — Gyalog“. „Messze esett ez az alma éntőlem“. „Én ne igyam meg? Hát ez igyon meg engem?“ „Nem értem, a miket mondani tetszik. — Tetszik? Nekem nem tetszik, a mit mondok. De nekik se tetszik“. „Olyan unalmas volt, majd leszakadt a térdem. Tudod, hogy az unalom mindig a térdem kalácsába megy“. „Megint leittaql magadat... — Hát kit ittam volna le, ha nem magamat?“ stb. A szerző bizonyosan azt mondja, hogy az ő alakjai valóban így beszélnek s hogy ez a milieuraizhoz tartozik. Megengedjük, de mit keresnek ezek az alakok a Nemzeti Színház színpadán s nem szomorú-e, hogy az ország első színházában ez az útálatos pesti torz-magyarság megszólalhatott?

Az utolsó darab, a melyről szólni akarok s a melyre a tek. Akadémia figyelmét felhívni bátorkodom, Drégely Gábor háromfelvonásos „játéka“ (el. a Magyar Színházban decz. 4.): *A kisasszony férje*. Tartalma a következő:

Dorozsmay István, az előkelő és ismert gavallér képviselő nagy barátja a nőknek, kik erősen bolondulnak is utána. Különben megrögzött agglegény, a kinek esze ágában sincs házasodni. Főkortese, az öreg Zamárdy Béni hiába fenyegeti, hogy egyszer majd utóléri a végzet, s úgy jár mint ő, a ki a maga idejében egészen olyan elveket vallott, mint Dorozsmay, s mégis megfogta boldogult felesége. Igaz, hogy az a Verebélyi lányok közül való volt, a kik arról híresek, hogy mindegyik ahhoz megy férjhez, a kit ő választ ki magának. Hiába ellenkeznék az illető, a Verebélyi lány „jön, fog és visz“, mint az öreg úr mondja. Dorozsmay felsőbbbségesen mosolyog: őt nem lehet megfogni, pedig az öreg váltig biztatja, hogy jöjjön le a birtokára s megismerkedhetik rokonával, az utolsó Verebélyi lánynyal. Dorozsmay nem igen kíváncsi rá s Zamárdy is komolyabb dologról kezd beszélni. A veje, Gáthy Pali egy idő óta sokat utazgat s állítólag régi jó barátját, Dorozsmayt látogatja gyakran. Dorozsmay bizony színét se látta Palinak s így valószínű, hogy a fiatal férj és családapa a tilosban jár és alibit akar kimutatni. Alig megy el az öreg, beállít Pali dúlt ábrázattal s hűledező barátjának elmondja, hogy halálosan beleszeretett egy szép leányba, Nellybe, udvarolt neki s annyira elvesztette az eszét, hogy megkérte, sőt az anyakönyvvezető előtt meg is esküdött vele. Dorozsmay módfölött felháborodik ezen az örültségen és gyalázatoságon, de dühe

még fokozódik, mikor Pali megtörve azt is megvallja neki, hogy nagyobb hatás kedvéért s hogy valódi neve titokban maradjon, Dorozsmaynak adta ki magát s az ő nevében esküdött meg Nellyvel. Most hát ő házasesember! A dolognak azonban folytatása is van. Paliban mégis fölébredt a lelkiismeret, s a nászúton megvallotta Nellynek a csalást, ki megvetőleg fordult el tőle s most már azt kívánta, hogy Pali vigye el az igazi Dorozsmayhoz, kitől néhány napi színleges házasság után el fog válni. Ennél okosabbat nem is tehetnek: így Pali is meg van mentve, a leány jó híre is és Dorozsmay is megszabadul a feleségtől, a kit tudtán kívül vett el.

Nelly, ki lenn várt a kocsiiban, megjelenik s Dorozsmay konstatálja, hogy a szép, eszes és rendkívül művelt leánynyal nem fog szégyent vallani a világ előtt, ha mint feleségét bemutatja. Igen kedvesen és udvariasan fogadja a zavarban lévő, de lassankint nekibátorodó leányt, s az alkalmatlan Palit mindenáron le akarja rázni a nyakáról; de ez noha bűnének tudatában igen alázatos, borzasztóan féltékeny Dorozsmayra s folyton ott lábatlankodik közöttük. Nelly elfoglalja Dorozsmay hálószobáját, Dorozsmay meg Pali egymást őrzik s hülye gavallér-barátjuknak úgy magyarázzák meg a fura helyzetet, hogy a fiatal asszony igen vallásos lévén, addig nem akar Dorozsmay felesége lenni, a míg meg nem volt az egyházi esküvő is.

Napok múlnak, Dorozsmay bemutatja feleségét a társaságban, hol körülrajongják a fiatal asszonyt, Dorozsmay mind jobban és jobban beleszeret Nellybe, ki szintén vonzalmat mutat iránta, de azért a nagy nőhódító még sincs vele tisztában s gyanakszik, hogy a leány még mindig Palit szereti. Megerősíti gyanuját az, hogy mikor Pali felesége betoppan, Nelly is megjelenik s mint nevelőnö mutatkozik be. A fiatal mama természetesen el van ragadtatva a szépen zongorázó, angolul és francziául jól beszélő nevelőnőtől, Pali nem kevésbé s így rögtön megfogadják. Dorozsmay minden áron le akarja beszélni az asszonyt a dolgról, de ez nem gyanakszik, sőt azt is helyesli, hogy a később utazó Pali kísérje le birtokukra az új kisasszonyt. Nelly azzal nyugtatja meg Dorozsmayt, hogy csak komédiázott, mert nagyon kíváncsi volt Pali feleségére, kit látni akart, s végre beleegyeznek, hogy igazán Dorozsmay felesége lesz, ha megtartják az egyházi esketést. A férj boldog, hiszen úgylis elrendezett már mindent s néppárti képviselő barátjának csak üzennie kell s az még ma összedjaja őket. Lázasan készül a boldog pillanatra, mikor egyszerre lecsap a villám: Nelly elutazott Palival. Tehát mégis szerette és feláldozta magát érte és belőle csak játékot üzött, és milyen komoly játékot!

Dorozsmay leutazik Zamárdy birtokára. El van keseredve

s felháborodva tudja meg, hogy Nelly valóban nevelő Paliék-nál. Most már nem kíváncsi az utolsó Verebélyi-lányra sem, kit bosszúságában s hogy Nellynek megmutassa, hogy nem törődik vele, feleségül akart venni. Ekkor aztán kiderül, hogy az egész dolog, tehát a bigamia is, óriási komédia volt, melyet azért rendeztek Zamárdy bácsi, Pali, a felesége és Nelly, hogy a meg-rögzött Don Juant lépre csalják. Nelly nem más, mint Verebély Kata, a ki meglátta, megszerette Dorozsmayt s elhatározta, hogy a felesége lesz. A megtréfált és megkínzott, de még mindig nagyon szerelmes képviselő úr nem haragszik a tréféért s boldogan öleli meg menyasszonyát.

A szerző játéknak nevezi darabját, s valóban az is, vagyis bohózat, s nem is akar több lenni. Mint bohózat azonban a jobbak közül való. Kiindulópontja, a bigamiának Dorozsmayval való elhitetése természetesen nagyon valószínűtlen, bár a komédia olyan ügyesen van kiszelve s a szereplők mind olyan furfangosan játszsziák szerepüket, hogy hajlandók vagyunk elhinni, vagy jobban mondva megbocsátani a szerzőnek Dorozsmay lehetetlen naivságát. A bohózatból úgy sem követelhetjük meg a vígjáték valószínűbb bonyodalmát. Itt fő a játék frissesége, gyors menete, az egésznek mulatságos volta, s ezeket a tulajdonságokat megtaláljuk Drégely darabjában, főként a két első felvonásban.

Alakjait elég ügyesen rajzolja: a bonvivant, felsőbbes, kedvesen léha, de alapjában véve tisztességes gavallért, ki egyszer életében igazán szerelmes lesz; a furfangos, kaczer, energikus szép leányt, kinek szívesen megbocsátjuk sok csalafintaságát, hiszen szerelemből teszi; a kétségbeesett, féltékeny s vadul szerelmes férfi szerepét jól játszó Palit; a jóízű magyar földesurat s a félkegyelmű gavallér fura, bár nem új, figuráját. A darab technikája a francia bohózatokéval versenyez, cselekvénye gyors tempóban pereg le, egymást érik a mulatságos jelenetek, s az egészben igazi bohózat, játékos jókedv pezseg a nélkül, hogy bárhol túlságba, vagy durva pikanteriába csapna át. A darabnak ez a fehér volta manapság szintén elég ritka és dicséretes tulajdonság. Ha még megemlítjük, hogy milieuje eléggé magyar, minden jó oldalát kiemeltük. Gyenge oldalai a szándékosan részletes tartalomból úgyszólván kiténtek: főként a sok régi vígjáték-motívum és a többrendbeli valószínűtlenség.

Tek. Akadémia! Még egyszer ismétlem, hogy bohózattal van dolgunk, s a bohózat elvégre jogosult irodalmi műfaj, főleg a jó bohózat. Szigligeti Liliomfija, mely 1849 végén került először színre, még ma is mulattatja a magyar közönséget és belekerült az irodalomtörténetbe.

Drégely bohózatáról annyit bátran mondhatunk, hogy a jobbak közé tartozik, s szerzője legalább iparkodott irodalmi

színvonalra emelkedni. A többi darabok szerzői komolyabb alkotásra törekedtek, s ez nem sikerült nekik. Drégely bohózatot akart írni s nem vallott vele szégyent.

A bizottság mindenesetre szívesebben ajánlott volna jutalmazásra egy igazán értékes és magas irodalmi színvonalon álló művet, de mivel ezt nem teheti, szótöbbséggel (két szavazattal egy ellenében, mely a díj kiadása ellen foglalt állást) azt javasolja a tek. Akadémiának, hogy az 1915. évi Vojnits-jutalmat a föntebbi indokok alapján Drégely Gábor A kisasszony férje cz. bohózatának méltóztassék kiadni.

Mátyás király nádori törvénye.

(Kivonat R. Kiss István 1916 február 7-én bemutatott értekezéséből.)

A nádorság és egyben a magyar alkotmány történetében alapvető kérdést tesz a szerző tanulmány tárgyává az idézett czim alatt.

A nádori törvény hitelét már Kovachich Márton György kétségesnek tartotta egyik kéziratban maradt munkájában; fia, Kovachich József pedig rövidre fogott, de nyomós érvek alapján a nyilvánosság előtt is a leghatározottabban kétségbevonta azt. Nagy dolog volt ez akkor, a mikor még a nádorság virágzott, mert Kovachich történelmi alapon kétségbe vonván a nádori czikkelyek többségét, egyszersmind azt is állította, hogy a nádorság előkelő közjogi jogköre egy kétes eredetű hamisítvány, avagy törvénytervezet szüleménye.

Azóta több történetíró és jogtudós nyilatkozott a kérdésben, a nélkül azonban, hogy azt bővebb tanulmány tárgyává tették volna. Végre Fraknói Vilmos egy nagyobb tanulmányában, szakítva régebbi véleményével, elfogadta és újabb adatok kíséretében mutatta be Kovachich érveit.

A két kiváló tudós tekintélye alapján már-már eldöntöttnek látszott a kérdés, midőn a szerző tanulmánya ismét feléje fordítja a figyelmet.

Bevezetésül ismerteti és általános kritikai szempontból bíráló megjegyzésekkel kíséri a kérdés irodalmát, különösen Kovachich és Fraknói munkáját. Már itt megállapítja, hogy mindkettő módszertani hibát követett el, midőn a külső kritikai szempontokat annyira figyelmen kívül hagyták, hogy sem a rendelkezésükre álló kéziratokat, sem pedig a nádori törvény első kiadását nem tekintették meg.

Szerző módszertani szempontból helytelennek tartja a belső kritika terén követett eljárásukat is, mert sem azon korhatárokat

nem állapítják meg, melyeknek keretén belül a történelmi adatoknak bizonyító ereje lehet, sem pedig különbséget nem tesznek a pozitív és negatív adatok bizonyító ereje között.

Szerző módszeresen megszabva a korhatárokat és értékezése kereteit, elsősorban is izenként vizsgálja a törvény szövegét, az ellene felhozott érveket és gazdag okleveles anyag kíséretében ismerteti a vitás kérdések, az egyes nádori jogkörök fejlődését a legrégebb időtől Nádasdy Tamás haláláig.

Kezdi a czimen, melynél Kovachich és Fraknoi azt a kifogást emelte, hogy 1485-ben nem volt országgyűlés, még kevésbbé nádorválasztó gyűlés. Ezen érvel szemben kimutatja, hogy sem a kéziratokban, sem a nádori törvény első kiadásában, melyet Mossóczy kéziratából Sámbock adott, az 1485. évszám nem fordul elő. Evidens tehát, hogy az évszámot a pontosságra törekvő Mossóczy állapította meg; — az ő hibáját tehát nem helyes a nádori törvény hitele ellen felhasználni. — Három oklevél közlésével igazolja, hogy a nádorválasztó gyűlést 1486-ban, a januári országgyűlés után tartották. Több példa felemlítésével igazolja, hogy a nádorokat rendszerint az egyetemes országgyűlések befejezése után a városi követei kizárásával a főpapok, bárók és a megyék követei választották. Minthogy a megyék követei a legtöbb esetben még a törvényhozó gyűlés végét sem várták be, ebből érthető, hogy a különböző időkben ránk maradt szavazatok száma oly csekély (32—56); és hogy a főrendi párt jelöltjének választását általában könnyű szerezni.

Bár már ezen adatokkal is igazolható, hogy a nádori széklet választás útján töltötték be, de Kovachich és Fraknoi a bevezetés hitele ellen azért emelt kifogást, mert Szapolyay Imre nádori választásáról tett említést. — Minthogy általában a nádori szék betöltésének kérdését homály fedi, — szerző ezzel kapcsolatban bővebben kiterjeszkedik ennek ismertetésére.

A sokszor citált II. és III. Endre-féle törvényekből és a nádori méltóság közjogi jellegéből indul ki. Míg azelőtt csak azon nádorok választását ismerték el, kikről nem lehetett azt letagadni, a többitől pedig azt állították, hogy a királyok korlátlanul nevezték ki; — ő attól kezdve, hogy a nádor országos méltóság (palatinus regni) lett, feltételezi, hogy a korlátlan királyi kinevezés többé nem, vagy csak kivételképen fordult elő. — Különösen kiemeli a magyar alkotmány következetes, logikus fejlődését; a nádorságra vonatkozólag ezzel összefüggően rajzolja meg a főbb állomásokat: 1. II. Endre alatt jogot nyert a nemzet arra, hogy a kormányt megbuktathatja, 2. III. Endre alatt befolyást a kormány alakítására. 3. Albert alatt kimondják, hogy a nádort országgyűlés választja. Azon nézettel szemben, hogy e törvény tetőzte be a nádorság fejlődését, hangsúlyozza, hogy ez

csak féltörvény addig, míg a király korlátlanul, tetszése szerint elbocsáthatja a nádort. — Hogy ezen általánosan ismert, de alapos megfontolás tárgyává nem tett törvényekkel szemben miért fejlődhetett ki ellentétes nézet, összefoglalóan ismerteti.

Rámutat, hogy azok, akik a kérdéssel foglalkoztak, összehavarták a korlátlan kinevező és kormánybuktató jogot. Kovachich és Bartal például azon csodálkozik és azért vonja kétségbe a bevezetést és azzal a czikkelyek hitelét is, mert nem tudják elképzelni, hogy az a zsarnok engedte volna, hogy a rendek nádort válaszszanak, a ki uralkodását azzal kezdette, hogy Garait a nádorságtól megfosztotta.

A másik hiba az, hogy ellentétbe helyezték a választást és királyi kinevezést; arról a nádorról, a kiről kinevezést olvastak, nem tudták feltételezni, hogy előzetesen országgyűlés választotta, pedig a két jogot nemzet és király már Albert törvénye szerint is *pari voluntate* gyakorolta.

E kérdést nem csekély mértékben homályosította a nádorok kinevezésükre vonatkozó formulás nyilatkozata. — Vizsgálat tárgyává teszi e formulákat és kimutatja, hogy a megcsontosodott formulával több olyan nádor hálálkodik méltóságáért a királyi kegyelmének, a kit olyan időben választottak, a mikor király nem volt, vagy pedig a király távolléte, vagy fogsága miatt választására befolyást sem gyakorolhatott, — valamint olyanok is, a kiknek választásáról, sőt a ráesett szavazatok számáról is biztos tudomásunk van.

Bár igazoltnak tekinti azon véleményét, hogy legalább is III. Endre korától a választás tényét csak azon nádoroknál szabad kétségbe vonni, a kiknek *korlátlan* királyi kinevezéséről kétségtelen tudomásunk van, — mégis érvei igazolására párhuzamba állítja a nádorok hivatalba lépésének és az országgyűléseknek nyomdokait. Eddig a középkorból csak 3—4 nádorról tétéleztek fel, hogy országgyűlés választotta, — szerző még direct adatok alapján is megsokszorozza ezeknek számát; a párhuzam alapján pedig Zsigmond korától csak egyetlen nádor akad, kinek kinevezésénél az országgyűlés befolyását tagadásba lehet venni.

Ezután a tulajdonképeni törvényczikkelyeket teszi tanulmány tárgyává. Köztudomás szerint a czikkelyek a nádorság főbb jogköreit tartalmazzák. E jogkörök kellő méltánylása érdekében előrebocsátja a nádorságnak e törvényben nem foglalt, eddig irodalmunkban sem tárgyalt, legfontosabb alapjogait. A nádor a tanács elnöke, mint ilyen repraesentálja a tanácsot, sőt az egész országot is; ezenkívül pedig az ország legfőbb bírója. E két alapjogból természetsszerűleg következnek a czikkelyekben foglalt jogkörök.

Először sorra veszi azokat, melyek a tanácselnöki méltó-

sággal vannak szoros kapcsolatban. Ezek a kormányzatra vonatkoznak és majdnem mindeniket rendkívüli jogkörnek kell tekinteni.

Ilyenek azon czikkelyek, a melyek a királyi szék betöltésére és a király helyettesítésére vonatkoznak: a nádoré királyválasztásnál az első szavazat, ő hívja össze a királyválasztó országgyűlést, ő az interrex, ő kiskorú király alatt a gyámkormányzó, a távollevő, vagy természeti fogyatkozásban szenvedő király helyettese.

Mindeniknél az előre megjelölt kritikai korhatárokba eső adatokat bemutatja. A fejlődés során látjuk, hogy a királyi tanács által gyakorolt jogokat lassanként hogyan veszik át a nádorok, helyesebben mondva, hogyan fejezik ki személyileg a királyi tanácsot és már a második czikkelynél adatot találunk arra, hogy a Kovachich és Fraknoi állítása szerint „soha törvényerőre nem emelkedett“ czikkelyekre már az 1561. évi országgyűlésen mint Mátyás király decretumára hivatkozott I. Ferdinánd király. Bár mindenik czikkely ismertetése általános figyelemre tarthat számot, de különösen tanulságos a gyámkormányzóságra és helytartóságra vonatkozó fejtegetés. Az előbbinél zavart okozott eddig az, hogy a magán és közjogi gyámság között nem tettek különbséget és a magánjogi gyámságról maradt adatokat a nádori törvény hitele ellen fordították. Közjogászainkat különösen érdekelni fogja, hogy a nádori törvény és az összes ismert adatok összevetése alapján megállapítja, hogy a király kiskorúságának határa a betöltött 14. életév. A helytartóságra vonatkozó czikkely már terjedelménél fogva is feltűnik. Szerző már foglalkozott a helytartói intézmény fejlődésének egyik korszakával, itt pedig a középkori helytartóságok önállóan is megállható monographiáját adja. Az adatoknak nem is remélt nagy számából önként következik azon conclusio, hogy a nádort, ha csak a királyt nem követte, vagy hadban másutt távol nem volt, soha nem mellőzték; Mátyás korától kezdve pedig következetesen érvényesül azon elv, hogy a nádor a király távolléte alatt nem is hagyhatja el az országot, mert csak ő lehet helytartó.

A dolog természeténél fogva e rendkívüli jogköröket vonta határozottabban kétségbe úgy Kovachich, mint Fraknoi; éppen ezért ezeknek igazolása nagyobb teret tölt be. — A nádor birói jogköreinek igazolása már rövidebb; de azért eddigi ismereteinket minden czikkelye bővíti.

Végül a nádor fővezéri méltóságára vonatkozó adatokat vonultatja fel. E czikkelyben figyelemreméltó annak kifejtése, hogy különbséget kell tenni a supremus capitaneus regni és regis között. Az előbbi rendszerint a nádor, még olyan esetben is, midőn erre alkalmatlansága nyilvánvaló.

Miután szerző az összes cikkelyek tartalmi hitelét igazolta, a forrás közelebbi meghatározását tűzte ki feladatául. Kimutatja, hogy az eddigi meghatározások tarthatatlanok. Minthogy azok a kik a forrás hitelében kételkedtek, a közelebbi meghatározást nem magában a forrásban keresték, mások pedig a nádorválasztás említésében szokatlan valamit láttak, vagy politikai kérdésekkel kapcsolták össze, pedig a forrás címe és bevezetése minden kétséget kizárólag meghatározza önmagát.

Ennek megértése céljából ismerteti a nádorválasztás formáit. A választógyűlésen a király királyi díszben jelenik meg, trónusa előtt lábánál a főkancellár foglal helyet és elébe járulnak méltóságuk sorrendjében a főpapok, főurak és vármegyék. Előbb esküt tesznek, hogy a legméltóbb emberre adják szavazatukat, majd röviden előadják jelöltjük érdemeit. Ez az ünnepélyes actus biztosítani akarja azt, hogy mindig az ország legkiválóbb, legrátermettebb embere viselje a nádorságot.

Ugyanezt a célt szolgálja a nádori törvény is. Bevezetése szerint felolvasták Szapolyai Imre nádorra választása előtt, hogy a választók legyenek tisztában azzal, hogy régi rendelkezések szerint mi a nádor joga és kötelessége és hogy ezzel és a fennforgó körülményekkel számot vetve arra az emberre adják szavazatukat, a ki legalkalmasabb.

Hogy más választó gyűléseken is felszokták-e olvasni a nádor jogkörére vonatkozó régi rendelkezéseket, erről közvetlen adatunk nincs, de minthogy Goldastus egy *korábbi* nádori törvényről tesz említést, ez már a dolog természeténél fogva is feltételezhető.

Ebből következik egyfelől az, hogy a cikkelyekben nincs semmi új dolog, hanem régi rendelkezéseket és jogszokásokat foglal írásba, — a mit különben a szerző már előzetesen minden egyes cikkelynél hosszas gyakorlat bemutatásával igazolt, — másfelől pedig az, hogy a nádori törvény nyelvével Mátyásnak nem lehetett semmiféle rejtett célja.

Ezzel szerző két régóta kísértő tévedést irt ki történelmünkéből; a nádori törvény nem tartalmazván új rendelkezéseket, nem is képezhet új korszakot még a nádorság történetében sem, — és semmiképen nem hozható összefüggésbe Korvin János trónutódlásának kérdésével. Nem hogy új jogot adna Mátyás nádornak, hanem, a mint szövegkritikai alapon kimutatható, apróbb megszorításokat is tesz a gyöngébb királyok alatt kifejlődött gyakorlattal szemben.

Keletkezési módját és formáját tekintve tehát nem is törvény nyelvével, hanem írásba foglalt jogszokással van dolgunk, melynek különös tekintélyt kölcsönöz az, hogy a törvényhozó factorok jelenlétében ünnepélyesen prononciálták.

Ez azonban a legszigorúbb történelmi kritika megállapítása — és még arra sem jogosít fel, hogy a nádori törvényt *nádori czikkelyekre* kereszteljük, mert a jogi kritika azt nem engedi.

Lenne minden pontja evidens hamisítvány, miután szerző kimutatta, hogy Mátyás kora óta egyetlen esetben sem sértették meg rendelkezéseit, hogy arra már I. Ferdinánd korában országgyűlésen, mint törvényre hivatkoztak, hogy a Quadripartitum is törvénynek tekinti, — hogy újabb törvények is mint törvényt erősítik meg: a jogi kritika nevében törvény gyanánt kellene tisztelnünk.

Ezután szerző függelékben adja a nádori jogkör legrégibb összefoglaló ismertetéseit; egyfelől Kovachich azon állításával szemben, hogy csak Mossóczy tekintélye kölcsönzött tekintélyt a nádori törvénynek, másfelől pedig *Az első magyar közjog* című értekezésében kifejtett véleményének igazolásául.

Végül szerző terve szerint a nádori törvény kritikai kiadása zárja be az értekezést és a legrégibb kéziratok bevezető részének facsimiléje annak igazolásául, hogy az 1485. év egyetlen régi kéziratban sem fordul elő, illetve, ott a hol előfordul (Nádasdy. c.), későbbi kéz más tintával toldotta be.

Négy b. Jósika Miklós-levél.

(Közli Szász Béla városi könyvtártiszt Marosvásárhelyt.)

Az alább következő Jósika-ereklyék a Teleki-nemzetség marosvásárhelyi levéltárából valók s ha nem is merőben új, de mindenesetre érdekes színekkel és adatokkal járulnak hozzá: a nagy regényíró emigrációjának, nehéz küzdelmeinek, reménykedéseinek, a külföldi és hazai irodalmi körökkel való összekötésének történetéhez, és írójuk lelkivilágának ama synthesiséhez, amelybe bepillantván mintha Mikes Kelemen utolsó leveleinek borongós, lemondásteljes hangulata áradna felénk. Mintha a rodostói epistolákban olvasgatnánk a kintlevők megfoghatkozásáról, remények megszűnéséről.

Reinsberg báró, a kiról a levelekben szó esik, Otto von Reinsberg, kinek neje Ida *Düringsfeld* korának egyik ismert nevű irónője, számos igen népszerű regény szerzője s Jósikát és nejét, úgy látszik, szoros személyi és irodalmi barátság fűzte hozzájuk.

Az alábbi közlemény a *német*-nyelvű levelek eredetijének fordítása. A nagy időköz, melyben e levelek irattak (1859—1862), szinte bizonyossá teszi, hogy Jósika és Reinsbergék között sűrű

levélváltás folyt. A külföldi Jósika-reliquiák felkutatására vár az a feladat, hogy a magyar regényírás atyamesterének külföldön töltött éveire teljesebb világot derítsen és Jósika Miklósnak a német irodalmi körökkel való nexusait ismertté tegye.

I.

Brüsszel, 1855. június 1.
Rue St. Alphonse.

Kedves jó Báróné!

Barátságos sorai a legkellemesebben leptek meg; természetes mindkettőnknek kedvesebb lett volna levele helyett önt magát és Reinsberg bárót itt láthatni. Gyakran történt velem az életben, hogy a sors izelitőt adott a kellemes dolgokból s aztán ismét elvonta azt tőlem, mintha azt akarta volna bizonyítani, hogy sokat tehetne, de nem akar. Ugyanez jutott osztályrészül nekem és az én jó Juliámnak az ön ismeretségét illetőleg — meghagyta nekünk az emléket és elvette a valóságot; mindazonáltal még mindig reméljük, hogy Brüsselt ismét meglátogatja és talán hosszabb időre.

A mi kicsiny kolóniánk a tavaszon nagyon meg fog csapanni, gróf Battyáni (sic!) Magyarországba vándorol, Almási Sveiczba — Teleki most Tourban van — szomorú kilátások, hacsak mások nem jönnek helyükbe, a mit azonban alig lehet remélni, — kivált oly kedves embereket.

Nagyon kíváncsiak vagyunk az ön francia regényére s azon leszünk, hogy a Mousquetairet megszerezzük magunknak. Az utóbbi időben Korvin Mátyás királynak történelmi életrajzán dolgoztam — mely mint az 55-ös évek végső diszítése tegnap került ki a révből.

Nagyon örvendek, hogy a valóságos világból ismét az én képzeleti világomba vitorlázhatok. Ez nekem jobbnak tetszik, mint a másik, a mi négy falunk világát kivéve.

Magyarországból nem nagyon jó híreket kaptunk, ott még mindig a kísérletezés stádiumában vannak, úgy látszik, hogy a jó embereknek otthon még nem igazították jól a fejüket, hiszen nagyon görbén állottak — s az ilyesmihez idő kell.

A mi magyar irodalmunk Vörösmarty a költő halálával, a ki a mi Pusckinunk és Mikieviczünk (sic!) volt egy személyben pótolhatatlan veszteséget szenvedett; — azonban succedunt novi — veteres migrate coloni. — Szép idő; meleg napok; ezért sokat sétálunk. Minden jót Reinsberg bárónak és mindkettőjüknek, mindkettőnkől alázatos szolgálja.

Jósika.

II.

Brüssel, 1859. ápr. 28.

Kedves jó Báróné!

Bünlajstromom elkészült és a Classen (?) kezében van. Már évek óta akartam csak úgy a magam és a gyermekeim számára élményeimről vázlatot készíteni. Midőn ön bennünket felszólított, hogy csekélységünkről egyes részleteket adjunk, azt gondoltam, hogy jobb egyszer dolgozni, mint kétszer és egy olyan önéletrajzfélét rögtönöztem, a mit mint mondám csupán magánhasználatra később magyarul fogok kidolgozni. — Ez az oka, hogy a kézirat valamivel testesebb lett, mint ahogy én gondoltam. Átadom önnek minden nyelvi és stilusbeli fogyatékossgával a maga nyers, eredeti alakjában. A hol sok van — abból jobban lehet válogatni és jobban lehet törölni.

Sokat talál benne, a mi bennünket mint emlék érdekel, de nem a nyilvánosság számára való. A választás nehéz és az ön tapintata, különösen pedig az ön irántunk való barátsága fogja megmondani, hogy minket a mi helyzetünkben sem regényes, sem pedig magas talapzatra nem lehet állítani. Az elsőhöz én már nagyon öreg vagyok, — a második nem illet bennünket.

És most Isten önnel s üdvözljük a jó bárót. Mihelyt időnk lesz, önt fogjuk meglátogatni és nem Málinet.

Piemontban dörögnek már az ágyuk — honfítársaim remélnék, — mi már elfeledtünk remélni, — mi várunk.

Egészen az öné,

Jósika.

Julia biographiája zárja be a kéziratot. Minden jót mindkettőjüknek tőle.

Julia azt állítja, hogy a kézirat nagyon zavaros! Oh jaj! — Természetesen azzal vigasztal, hogy ön majd rendbe hozza.

(Oldalt írva más (női) írással):

Legszívélyesebb kívánatokat az új évre azon kéréssel, hogy gondoljanak néha barátságosan reánk. J. J. (*Jósika Julia.*)

III.

Brüssel, 1861. nov. 22.

Kedves jó Bátor!

A mellékletben megtalálja ön a kívánt óvatlan példányt a majom collectio számára. Hogy az iconographia általában és a fotografia speciálisan nyere általa, annál is inkább kétségbe merem vonni, mert a kép már eredetileg is ügyetlenül sikerült. Azonban az Illustrierte Blätter annyi sok gorillához szoktatott, hogy a puszták fia — in effugie egészen jól elcsúszik.

Ezzel hát megvolnánk: és most önön és az ön kedves és szeretetre méltó bárónéján volna a sor, hogy elküldjék nekünk képeiket. A mi dolgainkról semmi különöset sem írhatok, — én most a kilencz évvel ezelőtt Braunschweigban megjelent: *Egy magyar család a forradalom alatt* című regényem folytatásán dolgozom. Ennek négy első kötete már a második kiadást érte el, én már a nyolczadik kötetéig jutottam: most a hatodikat nyomják, — a tizedik kötettel végződik a hosszú és unalmas, félig politikai, félig zavaros regény.

II. *Rákóczy Ferencz* egy sequestráció után, mely a nonum in annum-ot megvalósította, szintén megjelent. 6 kötete van és két hét alatt elkapkodták. *Heckenast* szeretne egy második kiadást rendezni, de nincs hozzá bátorsága: mert nálunk ismét virágzik a confusio mindenütt.

Végül egy ártatlan regényt fabrikáltam két kötetben, ingujban és hálósapkában; czíme: *Két élet*. Ez és Juliámnak szintén két kötetes, *Családélet* című regénye éppen most van a sajtó alatt.

Voilà pour 1861.

Ha az én jó feleségem nem volna beteg és én nem szenvednék, úgy egészségesek volnánk: de a mi nincs, még megjöhethet.

Minden képzeltető jót mindkettőjüknek mindkettőnkől tout a vous.

Jósika.

IV.

Brüssel, 1862. máj. 5.
33. R. S. Alphonse.

Kedves jó Báróné!

Reinsberg báró könyvecskéjét megkaptam, olvastam, s nagyon jól szórakoztam; és aztán meg is bíráltam: Hogy mennyire igyekeztem bírálói méltóságomat megőrizni s a könyvet lerántani, képzelteti ön; de sehogy sem sikerült és így kénytelen voltam a könyvet egy kissé feldicsérni.

A mint cikkem megjelenik, meg fogja kapni eredetiben, persze magyarul.

Lipsésében mindig tartózkodnak magyarok és Reinsberg báró maga sincs soha zavarban, ha arról van szó, hogy egy európai nyelvet megértsen. Kritikai siránkozásom a *Magyar Sajtóban* (a legnagyobb politikai ujság Magyarországon) jelent meg és meglehetősen hosszú.

Ezer szép és kívánatos dolgot mindkettőjüknek mindkettőnkől

alázatos szolgálja

Jósika.

Bizottsági jelentés az idegen helynevekről.

A M. Tud. Akadémia 1915 márczius 8-án tartott Összes ülésén *Beöthy Zsolt* ig. és rt. az idegen helynevekre vonatkozólag a következő indítványt nyújtotta be:

„Határozza el az Akadémia, I. hogy kiadványaiban azokat az idegen helyneveket, melyeknek az irodalomban és közéletben magyar alakja fejlődött ki és terjedt el, magyar szövegekben magyaros alakjokkal nevezi meg és II. a hivatalos kiadványokra és szövegekre nézve ugyanilyen értelmű kéréssel fordul a nagyméltóságú m. kir. kormányhoz.“

Indítványát *Beöthy Zsolt* a következő okokkal támogatta:

1. A földrajzi tulajdonneveknek eredeti, azaz idegen alakjukban használata mindig *következetlen* marad. Nem terjed ki az országok, folyók, hegyek neveire (Deutsches Reich, La France, Russzija, stb.), a mi culturánk területétől távolabb eső országokra stb., sőt a kiváltkép szóban forgó városnevekre sem alkalmazható (Mast = Kairó, Iszkenderije = Alexandria, Peking stb.). Aztán a Dunát hogyan hívjuk: németül, magyarul, ráczul vagy oláhul?

2. Az egész *elszigetelt* dolog: egyetlen nyugati művelt államban sincs példája sem a hivatalos, sem az irodalmi nyelvhasználatában. Egyedül állván vele: a kultur-ágaskodásnak nem éppen kedvező benyomását teszszük.

4. Történetileg gyült és alakult *nyelvkincsünket fogyasztjuk*, szegényítjük vele. Még pedig a mire sem nálunk, sem a műveltség világában tudunkra példa nincs: tudatosan, sőt szándékosan fogyasztjuk.

4. Irodalmi *stílusunk tisztaságát rontjuk* általa. Elképzelhető-e nemcsak magyar versben, hanem igazi irodalmi színű prózában nemcsak a Wien, hanem p. Breslau, Leipzig, Dresden, sőt Tübingen és Göttingen?

5. Mivel az összes idegen helynevek magyaros alakjai történelmi érintkezések emlékei, művelődési, hadi, politikai érintkezéseké: kiirtásukkal vagy elfeledésükkel ezek az emlékek is végkép veszendőbe mennek s a mire egész művelődésünknek, sőt egész nemzeti életünknek olyan multhatatlan szüksége van:

történeti tudatunk romlik és gyöngül. Belgrád neve Prinz Eugént és marsát juttatja eszünkbe, Nándorfehérvár Hunyadi Jánost és énekeseit: Kisfaludy Károlyt, Vörösmartyt, Czuczort és Eötvöst.

Az indítványt az összes ülés általános tetszéssel fogadta s tárgyalás és jelentéstétel végett az osztályokhoz tette át.

A három osztály, miután külön-külön tárgyalta és egyhangúlag elfogadta az előterjesztett indítványt, a közös jelentés megszerkesztésére vegyes bizottságot küldött ki, melynek tagjaiul az I. osztály az indítványozót, továbbá *Simonyi Zsigmond*, *Szinnyei József* r. és *Négyesy László*, *Melich János* l. tagokat, a II. osztály *Csánky Dezső*, *Ortvay Tivadar* r. és *Nagy Gyula*, *Buday László* l. tagokat, a III. osztály *Szily Kálmán*, *Horváth Géza*, *Lóczy Lajos*, *Méhely Lajos* r. és *Déchy Mór* l. tagot választotta meg.

Az osztályok kiküldött tagjaiból megalakult bizottság az indítványt egyhangúlag ajánlja elfogadásra s annak értelmében javasolja:

Mondja ki az Akadémia, hogy mindazok a helynevek (városok, helységek, folyók, tavak, hegyek neve s egyéb földrajzi elnevezések), melyeknek az irodalomban és közéletben magyar vagy magyaros alakja fejlődött ki és terjedt el, a M. Tud. Akadémia magyar szövegű kiadványaiban ezen magyaros alakjokban használandók; tehát mindazok, melyek akár eredeti magyar nevek (pl. Bécs, Jászvásár), akár átidomítottak (pl. Boroszló, Nápoly), akár fordítás útján keletkeztek (pl. Fokváros, Szent-Pétervár); ide értve azokat is, melyeknél a magyar nyelvhasználat az idegen névnek csupán végzetét módosította (pl. Göttinga, Ardennák), valamint azok is, melyek annyira meggyökereztek a magyar nyelvhasználatban, hogy idegen voltukat alig, vagy nem is érezzük többé (pl. Rodostó, Várna, Róma).

E meghatározás szerint az alábbi földrajzi név-sorozatot állította össze a bizottság, megjegyezvén, hogy abba csak oly neveket vélt felveendőknék, melyek ma is élnek, használatban vannak vagy legalább teljességgel feledésbe még nem mentek. Ezek a következők:

I.

Városok, helységek.

Athén (Athénai)	Bukarest (București)
Bécs (Wien)	Diakovár (Djakovo)
Bécs-Újhely (Wiener-Neustadt)	Drezda (Dresden)
Boroszló (Breslau)	Drinápoly (Edirné)
Bréma (Bremen)	Erdőd (Erdüt)

Erdővég (Erdevik)	Nikápoly (Nighebolu)
Eszék (Osijek)	Pádua (Padova)
Filippopoly (Filibe)	Párizs (Paris)
Fokváros (Captown)	Párma (Parma)
Génua (Genova)	Pétervárad (Petrovaradin)
Göttinga (Göttingen)	Prága (Praha)
Hága (S' Gravenhage)	Regede (Radkersburg)
Ipek (Peč)	Rodostó (Tekirrdagh)
Jajcza (Jajcze)	Róma (Roma)
Jászvásár (Jassy)	Spárta (Sparta)
Jeruzsálem (Elkudsz)	Szabács (Šabac)
Kairó (Masr el Kahira)	Szendrő (Smederevo)
Kaproncza (Koprivnica)	Szent-Pétervár (Petrograd)
Karlócza (Karlovic)	Szerém (Srijem)
Károlyváros (Karlovac)	Sziszek (Sisak)
Konstantinápoly (Sztambul)	Trapezunt (Tarabuzun)
Koppenhága (Kjöbenhavn)	Trója (Troja)
Kőrös (Křiževci)	Turin (Torino)
Krakkó (Krakow)	Tübinga (Tübingen)
Krapina-Tepliez (Krapinske Toplice)	Ujlak (Ilok)
Lipcese (Leipzig)	Valpo (Valpovo)
Lisszabon (Lisboa)	Varasd (Varaždin)
Magyar-Rétfalu (Madžarska Retfala)	Varasd-Tepliez (Varaždinske Teplice)
Mantua (Mantova)	Várna (Warna)
Monoszló (Moslavina)	Varsó (Warszawa)
Nándor-Fehérvár (Beograd)	Velence (Venezia)
Nápoly (Nápoli)	Verőcze (Virovitica)
Német-Rétfalu (Njemačka Retfala)	Zágráb (Zagreb)
	Zengg (Senj)
	Zimony (Zemun)

II.

Folyók, tavak, csatornák.

Dnyeper	Medve-tó	Szent-Lőrincz folyam
Dnyeszter	Moldva	Szent-György csatorna
Elba	Morva	Szajna
Etsch	Nilus	Themze
Felső-tó	Odera	Tiberis
Lajta	Rabszolga-tó	Visztula
Majna	Rajna	

III.

Tengerek.

Balti-tenger	Földközi-tenger	Keleti-tenger
Csendes-Óceán	Holt-tenger	Márvány-tenger
Északi-tenger	Jeges-tenger	Sárga-tenger
Fehér-tenger	Káspi-tenger	Veres-tenger
Fekete-tenger		

IV.

Fokok, szigetek.

Antillák	Karolinák	Szent-Ilona sziget
Északi fok	Keleti fok	Szent-Vincze fok
Fülöp-szigetek	Medve-sziget	Új-Hebridák
Jóreménység foka	Spitzbergák	Zöld-fok
Hebridák		

V.

Hegyek, erdők.

Alpesek	Ércz-hegység	Pirenéusok
Apenninek	Fekete-erdő	Szent-Bernát hegy
Ardennák	Himalája	Vezúv
Cseh-erdő	Óriás-hegység	Vogézek

VI.

Országok, vidékek.

Abesszinia	Kelet-India	Morvamező	Szibéria
Aranypart	Khina	Perzsia	Túrmező
Egyiptom	Macsó	Rigómező	Tüzföld
Fokföld			

Javasolja továbbá a bizottság, hogy a mely városoknál kétféle idegen elnevezés közt van választás, a megszokottabbakat fogadja el az Akadémia, u. m.

Aleppo	(s nem Haleb)	Flórencz	(s nem Firenze)
Antivári	(„ Bar)	Genf	(„ Genève)
Ántwerpen	(„ Anvers)	Gent	(„ Gand)
Buccari	(„ Bakar)	Grác	(„ Gréc)
Dorpat	(„ Jurjev)	Karlopago	(„ Bag)
Düinkirchen	(„ Dunkerque)	Löwen	(„ Louvain)

Lüttich	(s nem Liège)	Szerajevó	(s nem Sarajevo)
Mecheln	(„ Malines)	Szkutari	(„ Szkadar)
Milanó	(„ Mailand)	Terzatto	(„ Trsat)
Nizza	(„ Nice)	Trient	(„ Trentino)
Ragúza	(„ Dubrovnik)	Üszküib	(„ Szkopje)

Végezetül a bizottság a következőket ajánlja elfogadásra :

1. Az olyan szerb, horvát helynevek, a melyeknek magyar nevök nincs, a magyar kiejtésnek megfelelőleg, magyar ékezetekkel irandók.

2. A dalmáciai városokra nézve általánosságban csak azt javasolja a bizottság, hogy azok az irodalomban eddig is megszokott nevökön neveztesse, pl. Arbe (nem Rab), Castelnuovo (nem Ercegnovi), Nona (nem Nin), Scardona (nem Skradin) stb.

3. Kivánatos, hogy az idegen helynevek és földrajzi nevek jelzői, a hol csak lehetséges, magyarul írassanak, pl. tehát így : Új-Gradiska, Kis-Brezovecz, Majna-Frankfurt, Odera-Frankfurt, Fehér-Elster, Fekete-Elster, Új-Foundland, Új-Amsterdam stb.

A mi végül az indítvány értelmében a hivatalos kiadványokra és szövegekre nézve a Nagymélt. m. kir. kormányhoz intézendő előterjesztést illeti, a bizottság véleménye az, hogy különösen 1. a Közoktatásügyi Minisztériumot kellene arra kérni, hogy a tankönyvek hivatalos engedélyezésénél szigorúan örködnék a felett, hogy saját rendeletét, a melyet 1903-ban a helynevek írására nézve kibocsátott, a tankönyvirók tartsák meg s hogy az iskolák használatára jövőben csak olyan tankönyvek engedélyeztesse, melyek az Akadémia által elfogadott magyar elnevezésekkel s írásmódjukkal élnek, az idegen neveket pedig a magyar vagy magyaros névalak után zárójelek közt tüntetik fel. 2. Fölkérendő volna különösen a Kereskedelmi Minisztérium is, hogy a közlekedési vállalatok menetrendjeiben első helyen a helynevek magyar elnevezései emlittessenek s az idegen név zárójelben függesztessék hozzá.

Budapest, 1916 február 28.

Szily Kálmán,
rt.

Beöthy Zsolt,
rt.

Nagy Gyula,
lt.

Balassa Bálint és Ferencz haláláról Vizkeleti Tamás († 1611.) egykorú naplójában.

Ferenczi Zoltán l. tagtól.

Pár héttel ezelőtt a budapesti egyetemi könyvtár birtokába jutott Vizkeleti Tamás naplója (G. 151. zz. jelzet), mely 4r-ben 143, 1 lapra terjed. Tartalma: 1. A Miksa és Rudolf által Magyarországon eladott koronajavak jegyzéke latinul. 1—4. l. — 2. Vegyes jegyzetek. 5—6. l. — 3. Latin alkalmi versek. 7—16. l. — 4. *Medicamenta quibus Maximilianus secundus Romanorum imperator usus est.* 17—28. l. — 5. Vegyesek. 29—30. l. — 6. Magyar orvosi receptek. 31—36. l. — 7. Latin idézetek classikusokból. 38—40. l. — 8. Napló magyar nyelven 1592—1603. 41—124. l. — 9. Magyar és latin orvosi és állatgyógyászati receptek. 125—140. l. — 10. Dobó Ferencz levele 1593-ból Hasszán pasához. — 11. Egy jegyzet az íróról: *Ope divina. Cujus opus est? Thomae Wizkeleti, virtutis alumni...* Anno Domini 1611.

E naplóban elég részletes leírása van Esztergom 1594-iki ostromának is, de e helyen Balassa Bálint elestét nem említi. Ellenben ugyanitt az 52—53. l.-on megemlékezik mind Bálint, mind Ferencz elestéről 1594-ben, a következőképen, a mint ezt a szakadozott és sokhelyt hiányos lapokról el lehetett olvasni:

„31. Julij megh szalla Győrtt. (T. i. Szinán basa.) Ezenben az Tatar Cham Czaszar szaz ezer Magawall az Nester mellett, Podolliara jeöwen az Hawassokon: Husztnall Magiar orszagban jeöwenek általl, Kikett noha az Lengyelek nagj Hadall lesetenek, Lengyel Cancellarius együtt, Samoisius Jánossall, ky Lengyell orszagh Hadnagia is wala, de Heaba, mert walamy áal gyalogh uthokon Mindenkeppen békewell jüwenek, az mintt mondam, Husztnal Magiar orszagha be.

Ezekre azertt Rea gyültek wala az Aiföldy urak is, Bathory Isthwán, Rakoczy Sigmond, Homonnay Istwan, Balassi Ferencz, es egyeb feö nemes emberek is az warmegyekbüll, es az wegeckbüll is: ighen szorgalmaztattak az Karssay feö generalis Capitantt Tiefenbachott, hogj az nemett fejwjerese kell, es egyeb nemet szolgálw all eö is ell siettne Hozajuk. De ez, (tardior Cochleá) az eö modgya szerent ighen keswe indula. Bathory

István, az töb urakkall egyetembe [utban] wala az waradÿ és Erdely Hadak is. Hogy azok is azon [napon] es orában azon Hellen lennenek, hogy az Tatarokkall megh vinának. Wala akkor Erdélybe wayda Bathori Sigmond, B[athori Kristo]fnak fia, ifju legenj, kÿ minden Tanaczi [ellenere] indultatott wala, hogy mind . . . wanall, s az Hawas alföldewel egyetemben, . . . jutna . . . Török Csaszár . . .“ (a rongyolt papir miatt csak egyes szók vehető ki a lap alján, a következő lapon így folytatódik :) „(Homonnai) Istvan, Somliay Bathory Istvan. Az Cancellarius (elrongyolt hely) . . . azon Partiakall mindniajan ebben feleötte magokat tartanak (olvashatatlanul elmosódott hely) és annak okkaertt az Erdeoly Hadatt nem boczatták az Tatarokra: . . . az wayda akkarattya ellen sok ajandekott küldenek az Tataroknak. — Es ez okkaertt Batthori Sigmond kewessen lewen nem (bir)hatta megh az Tatarokkal: Harezott adott wala azert nekiek, mely Harezon szegeny Balassi Ferenczett megh ölte az Tatarok. Ennek az Battyattis, virum doctrina et arte militari insignum, Balassi Balintott esztergam alatt! löték wala megh. Es igy az Tatar Bekewell jöve minden Hadawal, es onnan Györ ala jeowe Szinan Passahoz“.

Ebből a bejegyzésből megállapítható, hogy Balassa Ferencz július 31-én esett el. Eddig csak a hónapot tudtuk, de napját nem.

Folyóiratok szemléje.

1. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY 1916. évi januári füzetének vezető helyén Révay József *De codicibus Cenae Trimalchionis eorumque cognatione* című, latinnyelvű dolgozata olvasható, bemutatóképen a szerző Cena Trimalchionis-kiadásának mely az Akadémia költségén a közel jövőben jelenik meg, függelékéből. Szerző beszámol a fennmaradt kéziratokról és ismerteti összefüggésüket, illetőleg leszármazásukat. — Zolnai Béla *Mikes Törökországi Leveleinek keletkezéséhez* című értekezésében elsősorban azon mulattató és elmékedő fictiv leveleket ismerteti, melyek Mikesnek irodalmi mintakul szolgálhattak. E gyűjtemények ősi Giovanni-Paolo Marana 'Espion turc' néven ismert munkája, mely folytonosan bővülve jelent meg vagy harmincz kiadásban, s nincs kizárva, hogy Mikes is ismerte. Mintául szolgálhatott a D. L. C. álnév alatt 1743-ban megjelent 'Lettres politiques' stb., szóba jöhet még Saussure levelein kívül számos e nemű gyűjtemény (De la Croix 'Mémoires', 'Lettres historiques et galants de Mme de C.', 'Lettres choisies de Messiers de l'Academie francoise'), s Zolnai az összehasonlításokból Mikes levélírói tudatosságára következtet. Tárgyi, eszmei és technikai egyezéseket állapít meg szerző Mikes és D'Argens marquisnak

1737-ben megjelent 'Lettres Juives' című gyűjteménye között, sőt Montesquieu híres 'Lettres Persanes'-ja között is. — Szentirmai Gizella Lenau és a tragikum című dolgozatának első közleményében Lenau jelleme és világnézete elemzése alapján törekszik megállapítani a költő tragédiáinak kialakulását és jelentőségét. Lenau tragédia-elmélettel nem foglalkozott, a tragikumhoz az az ösztönyszerű érzés juttatja, hogy a tragikum lényege és saját geniusza sokban megegyeznek. Természetének egyik fővonása éppen a fejlődés erős vágya volt, a dissonantiákon át való előrejutás nagy értékelése, tehát a tragikus természet egyik alapvonása. — Maróczy Károly *Homerus comparatus IV.* című dolgozatának első közleményében Homeros egy helyéhez (s. 85. kk), t. i., hogy Hermes Kalypso kérdésére csak azután felel, miután jóllakott, szolgál magyarázattal, idevonván 'az evés közben való hallgatás' ethnographiai problémáját. — A *Hazai irodalom* rovatának vezető helyén Vértesy Jenő Voinovich Gézának *Madách Imre és Az ember tragédiája* című könyvét bírálja. Kiemeli az író józan ítéletét és költői tollát, de nem találja igazságosnak 'Az ember tragédiája' színrehozatalával szemben. — Vértesy Dezső Hornyánszky Gyulának *A homerosi beszédek tömeglélektani vonatkozásukban* című, az Akadémia kiadásában megjelent értekezését ismertetvén, elismeréssel emeli ki Hornyánszky szempontjainak új és eredeti voltát, valamint elgondolásai önállóságát és újdonszerűségét. E dolgozatban szerző az élőszó retorikáját alapozza meg. — Jénaki Ferencnek *Károni János énekeskönyve és forrásai*-ról írt dolgozatát Alszeghy Zsolt bírálja; az értekezés tudományos eredményét az énekeskönyv forrásainak kimutatásában s a terjedelmes kéziratos énekeskönyvről való érdekes tájékoztatásban látja. Föltevése azonban, hogy a 'Pataki Anna kesergése' Balassi költeménye, elfogadhatatlan. — Hettesheimer Ernőnek *Arany uralomrajutása az irodalomban* című műve, Weber Arthur szerint, szépen és érdekesen van megírva, de a végső okok kutatásánál egyoldalú, amennyiben mindent a hazai viszonyokból próbál megfejteni. — A *Külföldi irodalom* rovatát Heinrich Gusztávnak Josef Klopfer *Die Legende vom Armen Heinrich* című értekezéséről írt bírálata vezeti be. A 'Szegény Henrik' forrását Klopfer egy népies elbeszélésben jelöli meg, mely két XIV. századbéli latin példagyűjteményben olvasható s tartalmával Máté VIII. egyik helyéhez simul. E latin példából vette tárgyát Hartmann von Aue, ha nem is közvetlenül, de nála az egyszerű meséből udvari novella lett. Klopfer föltevése, hogy a latin szöveg egy verses elbeszélésből származik, nem túlságosan meggyőző, de nem is eleve elvetendő. — Révai József U. v. Wilamowitz-Moellendorffnak *Reden aus der Kriegszeit* és Friedrich Leonak *Kriegserinnerungen an 1870—71* című művéről számol be. Wilamowitz a geniének éleslátásával elemzi az actualis kérdéseket s a philologia szempontjából különösen az

antik és modern hősiesség között párhuzamot vonó beszéde érdekes. Leo visszaemlékezéseit, melyeket az epikus nyugalnával vetett papírra a nagy háborúról, szintén Wilamowitz vezet be s pompás megfigyelésével és fölülény humorával nyeri meg az olvasót. — Ugyancsak Révay számol be röviden C. Synnebergnek *Die neuesten Beiträge zur Minucius-Literatur* című elevenen megírt összefoglaló értekezéséről, melynek legnagyobb hibája, hogy Waltzing nézetein túl nem terjeszkedik. — Erich Bethe *Homer, Dichtung und Sage* című művének első kötetét Marót Károly bírálja részletesen. Bethe theoriája, hogy az Ilias, bármennyire is egy költő tervszerű munkája egy alapot és tervet adó vázba — egy ősi $\mu\eta\upsilon\sigma$ -dalba — beledolgozott énekek szövevénye, nem állhatja ki e próbát. — Sas Andor Eduard Metisnek *Gutzkow als Dramatiker* című könyvével foglalkozik. Metis összefoglaló képet nyújt Gutzkow drámairói tevékenységéről, elsősorban társadalmi színműveiről, műve második részében pedig Gutzkownak a politikára, művészetre stb. vonatkozó gondolatait csoportosítja. A dolgozat lelkiismeretes kutatások eredménye s módszeressége, ha helyenkint iskolásság nyomait árulja is el, kutatásra való hivatottságot árul el. — A Friedrich v. d. Leyen és Paul Jauner szerkesztésében megjelenő *Die Märchen der Weltliteratur*-ról Schwartz Frigyes szolgál ismertetéssel. A nagyérdemű vállalat, mely sok eddig hozzáférhetetlen darabot is ad ki, jeles mesekutatók műve, de nagyon meglepő, hogy tervezetében nem találkozunk magyar népmesékkal. — A *Vegyések* között Bayer József Dumas Othello-novellájának a Pesti Szalon 1843-i évfolyamában megjelent magyar fordításáról ír, melynek nagy része volt abban, hogy közforgalomba jött az a téves vélemény, hogy Rossini 'Othello'-ja elfeledteti Shakespeare remekét. — Tolnai Vilmos György Lajos egyik megállapításához szólnán hozzá, értesít, hogy azt a névtelen francia írótól való 'Le Pacha de Bude' című regényt, melyet Pichler K. beledolgozott egyik regényébe, Zschokke H is fölhasználta *Der Pasa von Buda* című kisebb regényében. — Szigetvári Iván azt véli, hogy Gyulai Pál 'Éji látogatás'-ának közvetlen forrása a költőt ért csapáson kívül Tolnai Lajosnak 'Az édesanya' című költeménye, egy dán balladának Haug S. után készült fordítása. Maga az eredeti ('Moder under Mulde') megtalálható a 'Svend Grundtvig' cz. gyűjteményben. — A füzetet az *Új könyvek* és a *beküldött könyvek* rovatai rekesztik be, melyek között szintén olvashatunk rövidebb ismertetések.

Ugyane folyóirat folyó évi februári füzetének vezető helyén Marót Károly *Homerus comparatus IV.* című értekezésének második, befejező közleménye olvasható. Véleménye szerint a hallgatva való evés anyagszerűségének érzése a népek általános sajátossága egy specialis fokon, s ezen a fokon volt a Homeroskorabeli néplélek; midőn az Odysseia említett helyén Hermes nem

akar étkezés előtt beszélni s így ürügyet talál habozásának, zavarának elleplezésére is, ebben az előadás tudatos gondosságának és előrelátó művészetének documentumát kell látnunk. — *Szentirmai Gizella Lenau és a tragikum* című értekezését folytatja. Lenauban a tragikus themák feldolgozásának hajlama elsősorban vallásphilosophiai, morális, tehát elméleti érdekekből fakad, nem aesthetikai szükségleteiből, ezért ő a tragikus tartalmat inkább csak megfogalmazza, mint drámai cselekvényben valósággal kialakítja. Ennek megállapítása után fejtegeti, hogy a ‚Faust‘ themája csakis a költő subjectív szükségleteiből s természetének kettős, dissonans alapjából érthető meg, nem pedig a Goethe-féle Fausttal vagy bármely más Fausttal való párhuzamba-állításból. — *Zolnai Béla* befejezi *Mikes Törökországi Levelleinek keletkezéséhez* című dolgozatát. Zolnai többféle kapcsolatot állapít meg Montesquieu ‚Lettres Persanes‘-ja és Mikes levelei között, majd érinti Fénelon ‚Télémaque‘-jának hatását is, a levélformára nézve mintául szolgálhattak az első közleményben említett mulattató és fictiv levélgyűjtemények, de Mikes érdeme, hogy a levélformát a bujdosók életének letéteményesévé szélesítette ki s emlékiratává a maga subjectivismusának. A ‚Források‘ című fejezetben a történeti tudósítások eredetét a francia ujságokban jelöli meg, Mikes exotismusát keleti utirajzokban, végül pedig a leveleknek az Addison-féle ‚Spectator‘ című gyűjteménnyel való többszörös kapcsolatát állapítja meg. A ‚Függelék‘ a leveleknek eddig figyelembe nem vett idegen anyagát sorolja fel. — *Benigny Gyula* a *jelentésváltozás egy faja a görögben* című értekezésének IV. közleményében folytatja a testrészek nevei, továbbá az állat-, növény és ásványnevek jelentésváltozásának ismertetését. — *A Hazai Irodalom* rovatának élén *Hannay Ferencz Révay Józsefnek Nero fákljai* című tanulmányait bírálja. A kortörténet profán forrásaiban s az ókeresztény tárgyú szépirodalomban szerző eléggé otthonos, de a szorosán vett theologiai dolgokban nem eléggé óvatos s állításai nem állnak némelykor a szaktudomány alapján; mivel nem emelkedett forrásai fölé, nem nyújtja igazi s kielégítő képét az ókori kereszténységnek. — *Takáts Sándornak Rajzok a török világból* című, az Akadémia kiadásában megjelent munkájáról *Szekfü Gyula* számol be, ki a munka nagy érdemeit a török hódoltságról a köztudatban élő helytelen fölfogás helyreigazításában és a XVI. századbeli magyarság életének hív rajzolásában jelöli meg. — A szintén akadémiai kiadványként Trócsányi Zoltántól sajtó alá rendezett *Heltai-féle Hálót* *Kristóf György* ismerteti s a kiadást mintaszerűnek tartja. — Ugyanígy alapos philologiai készültséggel és nagy buzgósággal végezték munkájukat, *Király György* ítélete szerint, *Guttman Mihály* és *Harmos Sándor*, kik *Péchy Simon Szombatos Imádságos Könyvét* adták ki körülbelül 25 különböző codex alapján. — *Gréb Gyula* a *Német Philologiai Dolgozatok* három füzeteről ír: *Schwartz Elemér*

„A rábalapincsközi nyelvjárás hangtana” című dolgozatában bebizonyítja, hogy e nyelvjárás területét nem hienček, hanem stájerok lakják; Trócsányi Dezső (Humboldt Vilmos nyelvbölcselete) tömören foglalja össze a Humboldt-féle nyelvphilosophiai eszméket s eredményesen kutatja ez eszmék forrását; Mornau József dolgozata (A szeghegyi német nyelvjárás hangtana) a szakirodalom lelkiismeretes felhasználásával készült alapos munka. — A *Külföldi Irodalom* rovatát Heinrich Gusztávnak Louis Albrecht *Neue Untersuchungen zu Shakespeares Mass für Mass* című terjedelmes dissertációjáról való bírálata nyitja meg: az alapos, részletes és fárasztó dolgozat a darab aesthetikai méltatását majdnem teljesen mellőzi s voltaképen két főkérdést tárgyal: a darab forrásait, létrejöttét és szellemi, philosophiai anyagát. Az előbbi kérdésre vonatkozó fejtegetések (egy újabb forrásnak, Jakab király, Basilikon Doron'-jának fölvétele) nem nagyon lényegesek, a második rész a darab lelkes apologiája, melyhez az ismertető is hozzájárul. — Wilhelm Hillnek *Die deutschen Theaterzeitschriften des achzehnten Jahrhunderts* című dolgozata, mint Kádár Jolán megállapítja, jól használható segédkönyv a kor színészettörténetének kutatói számára. — Révay József szerint Louis de Langle-nak *L'oeuvre de Pétrone. Le Satyricon* cz. könyve a Petronius-kutatást nem vitte előbbre, sőt az eddigi eredményeket sem foglalja áttekinthetően össze. — Baranyai Zoltán a Champion-féle Stendhal-kiadás 3. és 4. kötetéről (*Vie de Haydn, de Mozart et de Métaſtase* és Henri Cordier: *Bibliographie Stendhalienne*), továbbá Adolphe Paupenak *La vie littéraire de Stendhal* című művéről nyújt ismertetést. — Hans Wahl-nak *Geschichte des Teutschen Merkur* című műve jól áttekinthető, összefüggő képet ad az első közérdeklődésnek örvendett német folyóirat külső és belső történetéről. — A *Vegyesek* között Császár Elemér Nadarász Flórisról, Révay József pedig Friedrich Leoról ír nekrológot. — Tolnai Vilmos megállapítja, hogy Gyulai Pál az „Éji látogatás” tárgyát nem Tolnai Lajos fordításából, hanem a Prior-féle gyűjteményből vette. — Trostler József a „Fülemile” tárgytörténetéhez szolgál újabb adattal. — Bleyer Jakab Vönház István „A szatmármegyei német telepítés” című dolgozata kapcsán fölhívja a figyelmet arra, hogy itt az ideje pontos és módszeres részletkutatásokkal megvilágítani a culturtörténeti szempontból oly fontos telepítés történetét. — Czebe Gyula egy római közép-kori görög fecskedalról számol be, melyet P. Maas közölt. — A rovatot Pecz Vilmos *Συγκριτική τροπική* című művéről szóló külföldi vélemények rövid ismertetése rekeszti be. — Az *Új könyvek* között egy-két rövidebb könyvismertetést találunk. — A füzet az 1914-15. évi philologiai tárgyú programm-értekezések felsorolásával zárul.

2. AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK 1916. évi 1. füzetét Alszeghy Zsolt-nak *A magyar reformáció és anti-reformáció temetési énekei* című értekezése nyitja meg. Ismertetvén

a korabeli vigasztaló könyvek alapján a kor vallásos felfogását a halálról, a temetési énekek három fajtáját különbözteti meg: vagy jó elmúlásért fohászkodik az író, vagy intést foglal versébe, vagy vigasztal. A költő többnyire a halott nevében beszél s így két mozzanatot is tolmácsolhatja az efajta énekeknek, a vigasztalást és intést; a fohász a halálra készülő ember ajkáról szól. Ismerteti a tárgyalt kor e nemű gyűjteményeinek (Újfalvi Imre, Ács Mihály, Nyéki Vörös Mátyás, Hajnal, Kájoni stb.) anyagát s megállapítja, hogy határozott haladást látunk a kifejezés terén, maga az énekkészlet pedig a katolikus gyűjteményekben a középkori latin verseknek, Ácsnál pedig a német halottas énekeknek fordításával újult meg. — Gragger Róbert *Irodalomtörténeti forrástanulmányok* című dolgozatának IV. közleményében először Gvadányi és Gaál Nótárius'-ának utánezatairól számol be. A ponyván Tatár Péter háromszor is felélesztette e népszerű alakot 1857. és 1860. között s érdekes, hogy egyik feldolgozása Mikszáth Kálmánnak szolgált mintául s forrásul az 'Új Zrinyiász'-hoz; ezenkívül még két ponyvafüzetben szerepel a nótárius (1870 és 1873). Vas Gereben a 'Napkelet'-ben szatirikus megjegyzésekre használta fel az ismert gúnyolódó alakot, hirlapi vállalkozásai közül a 'Peleskei Nótárius', a 'Kétgarasos Ujság' és a 'Képes Ujság' foglalkozik vele. 1885 óta a Bucsánszky-czég is ad ki egy naptárt 'A peleskei nótárius naptára' czimen. A színpadon is tovább élt e népszerű alak. 1853-ban Megerle asszony 'Teuchsusel und Dorfrichter' czimmel német vígjátékká dolgozta fel, Tinódy Lajos (Toldy István) pedig a francia 'Cagnotte' cz. burleszk felhasználásával bohózatot csinált belőle. Ezután 'Tollagi Jónás'-ról állapítja meg Gragger, hogy Kisfaludy Károly e komikus alakja a 'Falusi Nótárius', az Eipeldai és a bohózatok nevetséges falusi nemesének alakjából szűrődött össze. P. Thewrewk József és Fáy András ismeretes plágium-vádjá tarthatatlan, s az alak maga Kotzebue egyik alakjának, a 'Der Landjunker zum erstenmal in der Residenz' hősének hatása alatt keletkezett. Tollagi utánezata Nyilfitől a 'Pipárdi Nótárius Pesten' (1835). — R a k o d c z a y P á l *Szigeti József forrásaihoz* című dolgozatában a színész-drámairó darbjain megállapítható idegen hatásokról számol be: a 'Szép juhász' egy mozzanata Raupachnak, Királyleány mint koldusnő' című darbjából való; a 'Viola' Eötvös 'A falu jegyzője' cz. regényének leleményes átdolgozása; 'A vén bakancsos' forrásai Fáy A. 'Hasznosi kincskeresés'-e, Tompa 'Szuhay Mátyás'-a és Vörösmarty 'A katona' cz. románcsorozata, de egyéb, a hagyományra emlékeztető hatások is állapíthatók meg rajta; a 'Rang és mód' keletkezésére Kaiser Frigyes 'Der Viehhändler von Ober-Österreich' cz. drámája hatott; a 'Csókonyszerzett völégény' alapeszméje Albininak 'Die gefährliche Tante' cz. vígjátékából való, megoldása pedig Weisenthurm Johannának 'Az idegen nő' című darbjából, hová szintén mint irodalmi hagyomány került; a 'Nőemanczipáció' alapeszméje a németből dol-

gozott „Leány és nem fiú”-éra emlékeztet; „A rokokós bíró” alkotáskor Tóth Kálmán „Dobó Katiczá”-ja lebegett az író szeme előtt. — Dézsi Lajos *Régi magyar verseskönyvek ismertetése* címen az Akadémia kéziratárában levő, XVII. századbéli „Kuun-codex” tartalmát ismerteti s kiadatlan darabjait közli. — Az *Adattár* rovatában Papp Ferencz *Arany János és Gyulai Pál első találkozásáról* ír. Megállapítja, hogy a névtelen szerzőtől való *Néhány nap Erdélyben* című tárczacikk, mely a „Pesti Napló” 1851. évf. 4. és 5. számában jelent meg, Gyulai Pál műve s közli belőle azt a részt, melyben Gyulai az Arany otthonában eltöltött napot írja le. — Harsányi István *Bessenyei György levelezéséhez* címen négy levelet ad ki Bessenyei főconsistoriumi titkársága idejéből, melyek a sárospataki ref. főiskolai levéltárban vannak. Az elsőt Szalay Sámuel írta Bessenyeinek, a másodikat a költő Belezsnaynak, a harmadikat Szathmáry Király György Bessenyeinek, a negyediket Bessenyei Mihály egy ref. lelkészhez; utóbbi Bessenyei György és Mária Terézia néhány érdekes nyilatkozatát tartalmazza. — Gorzó Gellért *Bessenyei-kéziratok a Ráday-könyvtárban* címen négy kéziratot ismertet: két levelet (az egyik memorandum, a másik declaratio), továbbá a „Buda tragédiájá”-nak és „Tarimenes utazásá”-nak egy-egy írott példányát. — Rexa Dezső Lessing „Faust”-törredékének 1818-ból való magyar fordítását közli; Rexa véleménye szerint a fordítás Ináncsi Pap Gábornak, Fehér vármegye ügyészének munkája. — Gálos Rezső Tompa Mihálynak két levelét teszi közzé; mindkettőt 1868-ban írta a költő Doleschal Gábornak s „fényképezéshez szükséges cyankalit” kér orvos barátjától. — Szücsi József *Megtalált Petőfi-kézirat* című közleményében kimutatja, hogy az „Ország-Világ” 1915. évi 33. számában Huttkay Lipóttól közölt vers nem egyéb, mint Petőfi két Felhők-beli kis versének nem éppen szerencsés összecombinálása, a keletkezéséről való családi hagyománynak pedig nincs hitele. — Morvay Győző Zalár Józsefnek hozzá intézett leveleiből közöl irodalomtörténeti értékű részeket, melyek első sorban Zalár egyéniségére vetnek fényt; különösen nevezetes az 1901. jan. 17-én kelt levélbe foglalt önéletrajzi vázlat. — A *Könyvismertetés* rovatában Sas Andor elítéli Adolf Bartelsnak *Nationale oder universale Literaturwissenschaft* című művét pangermán elfogultsága miatt. — Kristóf György Jánosi Bélának *A magyar esztetika története* című dolgozatáról számol be, mely a William Knight-féle esztetika-történet függeléke gyanánt jelent meg. Jánosi összefoglalása részletességével és pontosságával válik ki. — Gorzó Gellértnek *Rádai Ráday Pál* című monographiája, mint Gálos Rezső megállapítja, módszeres és kimerítő, de csak önálló tanulmányok gyűjteménye. — Heltai Gáspár *Háló*-jának az Akadémia „Régi Magyar Könyvtárá”-ban való kiadását, melyet Trócsányi Zoltán rendezett sajtó alá, Alszeghy Zsolt ismerteti. —

S a s A n d o r elismeréssel méltatja Hollaender Rózsának *Déry Julianna élete és költészete* című doktori dissertációját. — Ugyanő Koszó Jánosnak *Fessler Ignác Aurél élete és szépirodalmi működése* című értékeséről írván, röviden fejtegeti Fessler regényírói jelentőségét. — A Petrik Géza szerkesztette *Magyar könyvészet 1901—1910.* című művet, mely az Akadémia kiadásában jelent meg. C s á s z á r E l e m é r ismerteti s elismeréssel nyilatkozik a szerkesztő szorgalmáról, pontosságáról s a mű czélszerű berendezéséről.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE 1915. évi októberi számában első helyen H o r v á t h Ö d ö n *A gabonabehozatali jegyek meghonosításáról* címmel értekezik. A gabonabehozatali jegyek rendszere a német közgazdasági és kereskedelempolitikai törekvések legjellemzőbb műve, a mely azonban bonyolulttá vált azáltal, hogy olyan gazdaságpolitikai területekre telepítették át, a melyeken kihatásai szinte már át sem tekinthetők. Ez tisztán a német agráriusok mohóságának köszönhető, mert a gabonabehozatali jegyrendszer tulajdonképpen igen hasznos intézménynek bizonyult a német mezőgazdasági gabonakereskedelem stb. szempontjából. Így elsősorban egyszerűsít, a belföld és a külföld különböző minőségű gabonájának kicserélését; továbbá a német gabonakínálat túltengése esetén a behozatali jegy a német termelőközéppontokban megakadályozza az áraknak a világpiaczi árszínvonal alá való sülyedését. A behozatali jegyek lehetővé teszik a hazai keresletet felülmúló kínálatnak a külföldre való kiáramlását, nyitva hagyva azt a lehetőséget, hogy egy későbbi időpontban az árú aránylag kedvezőbb áron pótolgassék. Az által, hogy a behozatali jegyek felhasználását nemcsak nem hasonló terményfajták vámjának fizetésénél, hanem még csak nem is mezőgazdasági cikkek importálásánál is megengedték, e kiváló gazdaságpolitikai eszközt bizonyos tekintetben diszcreditálták. Magyarország mezőgazdasági viszonyai természetesen mások, mint a német iparállaméi és épp ezért e vámpolitikai eszköz hatásai nálunk hasonlíthatatlanul kedvezőbbek lennének. Nálunk külön kell választani: 1. az árpa- és 2. a búza- és a rozsbehozatali jegyeket. Az árpabehozatali jegyeknek meghonosítása Németországba irányuló sörárpakivitelünket újból fellendítené, úgy hogy a hazai termelés nem érezné annyira a német kereskedelmi szerződés hátrányait és e lépés Németország árpavámpolitikáját kétségkívül bizonyos tekintetben ellensúlyozhatná. A Németországba irányuló osztrák-magyar árpakivitel visszafejlődése arra vezethető vissza, hogy a német árpavám felemelése hasonló vámemeléssel válaszoltunk és a vámtételt szintén túlmagassá tettük, de nem tettünk különbséget a takarmány- és sörárpa közt. A behozatali jegyek kiállításának módja tekintetében általában a német rendszer szolgálhatna mintaképül, csak azt kellene mérlegelni, hogy a sörárpa kivitele alkalmából kiállított behozatali jegy hasonló, nagyobb vagy kisebb árúmenyiség behozatalára

legyen-e elégséges. Az időtartam tekintetében a jegyek forgási idejét félévre vagy még ennél is többre terjeszthetők ki. Időszerűtlen lenne azonban már most eldönteni, hogy a jegyekkel csak árpavámost vagy más czikkek vámját is ki lehessen-e egyenlíteni. Éppúgy mérlegelendő volna, hogy a tengeri kivitelének ne állíttassék-e ki szintén behozatali jegy; ez által a tengeri kivitelét újból életre lehetne kelteni. Megfontolandó az is, hogy az árpa- és tengeri-behozatali jegy érvényességi idejét nem lehetne-e akképen módosítani, hogy pld. az árpabehozatali jegynek árpára vonatkozólag 6 hónapi érvénye volna, de a negyedik és ötödik hónapban érvényes volna tengerre s a hatodik hónapban húsrá is. Az árpabehozatali jeggyel a legszorosabban összefügg a maláta kivitelénél is kiállítható behozatali jegyek kérdése. Itt azonban nem lehet alapelv, hogy a maláta kivitele esetén a kiállítandó árpabehozatali jegy összege annyira szőljön, mintha maga a mezőgazdasági termék (árpa) szállíttatnék ki. A behozatali jegyek meghonosítását németországi multján okulva akképen hajthatjuk végre, hogy azokat a károkat, a melyek a behozatali jegyrendszer helytelen túlfélesztéséből származtak, mi már elkerülhessük. A behozatali jegy mint compensatiós eszköz felhasználható volna a Balkán-államokkal kötendő kereskedelmi szerződéseknel. Végül lehetővé tenné a búzának eredeti állapotban Dél-Németországba és Svájcba való kivitelét, mely mennyiséget azután később a Balkán országokból pótolhatnók. A búzabehozatali jegyek meghonosításának természetes folyománya volna a liszt kivitelénél kiállítandó behozatali jegyek intézménye. De a behozatali jegyrendszerrel különösen Németországgal szemben oly versenyesszköz birtokába jutnánk, mely alkalmas volna a német védővám és a német behozatali jegyrendszer ellensúlyozására. A hazai mezőgazdasági érdekelttség elfogultságának el kell oszlania; a kereskedelemre és fuvarozási vállalatokra ez a jegyrendszer nálunk is előnyös volna. A behozatali jegyrendszert méltán tekinthetjük a védővámrendszer correctivumának, mely egyedül biztosíthatja a védővámok mellett a világkereskedelmi positio megtartását. Különösen nagyjelentőségűek e tekintetben a Tauern-vasút kiépítésével beálló nagy változások, melyek a délnémet árúkereskedelem viszonyaiban fognak létrejönni, amikor is az Adria Dél-Németországra nézve elsőrendű fontossággal fog birni. — Második helyen Pereszlényi Pál *Adatok Anglia háborús közgazdaságához* című tanulmányában a gazdaságilag oly hatalmas Anglia anyagi gondjait igyekszik megvilágítani. Az angol államférfiak, amikor a hadikölesönök nyújtotta összegeket a háború már fölemészette, kénytelenek voltak a pénzszerzés legkülönbözőbb módjait kieszelni. Anglia háborús gazdasági életének talán legfontosabb és legmélyrehatóbb eseménye egyrészt, hogy már 1915 szeptember 21-én új adórendszert létesítő törvényt terjesztettek az angol alsóház elé, mely az új adatokkal együtt fontos czikkekre magas vámokat

ró s ezzel megtöri az angol szabadkereskedelem fennen hirdetett elvét. A másik esemény pedig az újbóli s immár erőteljes felvetődése a Nagyobb-Británia eszméjének, mely a Chamberlain és Rhode Cecil-féle eszmék megvalósítását jelentené és Anglia vámpolitikájában új korszakot hozna létre. Részletesen foglalkozik a tanulmány az angol bank helyzetével és a háborúnak az angol iparra és kereskedelemre való hatásával. — Harmadik helyen Németh József *Ó-Szerbia és Szerb-Macedónia közgazdasági leírása* című értekezésének II-ik részét közli. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában az első cikk a *világháború költségeit* tárgyalja. A különböző becslések eredménye igen eltérő, jelenleg azonban megközelítő pontossággal a költségeket megállapítani nem lehet. — *Az Egyesült-Államok hadiszervezete* különösen az 1915. év folyamán óriási mértékben emelkedett. Amerikai lapok jelentései alapján a cikk az egyes társaságok megrendeléseit sorolja fel. — *A svájci húsbevitel* a háború miatt, különösen azért, mert az ország minden oldalon hadviselő államokkal határos, lényegesen csökkent. — *A francia vasúttársaságok és a háború* című közlemény a vasúttársaságok jelentései alapján a lényegesen megcsökkent üzleti eredményeket ismerteti. A legtöbb társaság, hogy osztalékot fizessen, államsegélyt volt kénytelen igénybevenni. — *Oroszország aranytermelését* a háború alatt igyekezett fokozni, de az elért eredmény alig haladja meg valamivel a múlt évi eredményt. — *A munkanélküliség Ausztriában a háború alatt* kezdetben ijesztő mérveket öltött, majd fokozatosan a katonai behívások miatt csökkent, úgy hogy a férfimunkásoknál munkanélküliségről jelenleg már nem beszélhetünk. *Nagybritánia mezőgazdasági termelőképesége* a háború hatása alatt már némiképen emelkedett. *A Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény fejezi be a számot.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1916 február 7-én.

CONCHA Győző osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, báró Forster Gyula, gróf Khuen-Héderváry Károly t. tt. — Fináczy Ernő, Gaal Jenő, báró Láng Lajos, Matlekovits Sándor, Ortway Tivadar, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Buday László, Domanovszky Sándor, Eber László, Fellner Frigyes, György Endre, Kuzsinszky Bálint, Mahler Ede, Marczali Henrik, Mihalik József, Nagy Ernő, Reiner János, Tagányi Károly I. tt. — *A másik két osztályból*: Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv r. tt. — Vári Rezső I. t. — Jegyző: Fejérfpataky László osztálytitkár.

40. ÁLDÁSY ANTAL l. t. felolvassa „Zsigmond császári koronázása és a németországi zsidók“ cz. értekezését.

41. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. t., osztálytitkár bemutatja R. KISS ISTVÁN vendég „Mátyás király nádori törvénye“ cz. értekezését.

42. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ZSILINSZKY MIHÁLY r. és ÁLDÁSY ANTAL l. tagot kéri föl.

HETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1916 február 14-én.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkoly Thege Miklós t. t. — báró Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lóczy Lajos, Mágocsy-Dietz Sándor, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Beke Manó, Bodola Lajos, Böckh Hugó, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Hankó Vilmos, b. Harkányi Béla, Hoór-Tempis Mór, Istvánffy Gyula, Kertész Kálmán, Lörenthey Imre, Ónodi Adolf, Pálffy Mór, Preisz Hugó, Rátz István, Rejtő Sándor, Schafarzik Ferencz, Sigmond Elek, Szarvasy Imre, Tötössi Béla, Tuzson János, Wittmann Ferencz, Zimányi Károly l. tt. — A másik két osztályból: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortvyar Tivadar r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

43. SIGMOND ELEK l. t. székfoglalója: „A talajismeret szempontjából fontos mesterséges zeolithok előállítása, összetétele, sajátosságai és jelentősége.“

44. FRÖHLICH IZIDOR r. t.: „A teljes fényvisszaverődésnél megtört sugár polarosságáról.“

45. TUZSON JÁNOS l. t.: „Az Arabis hirsuta alakjai.“

46. RIESZ FRIGYES részéről: „Linearis függvényegyenletekről.“ Előterjeszti FEJÉR LIPÓT l. t.

47. SZ. NAGY GYULA részéről: „Hurkolt és lánczolt algebrai térgörbék algebrai előállításáról.“ (Második közlemény.) Előterjeszti FEJÉR LIPÓT l. t.

48. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére TUZSON JÁNOS és FEJÉR LIPÓT l. tagokat kéri föl.

NYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály harmadik ülése.

1916 február 21-én.

GOLDZIEHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Beöthy Árpád, Berzók Árpád, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Ferenczi Zoltán, Gyomlay Gyula, Kozma Andor, Melich János, Négyesy László, Pekár Gyula, Szinnyei Ferencz, Tolnai Vilmos, Váczy János, Viszota Gyula, Voinovich Géza l. tt. — A másik két osztályból: Berzeviczy Albert, gróf Széchenyi Béla t. tt. — Alexander Bernát, báró Eötvös Loránd, Fejérpatakgy László, Ortvyar

Tivadar, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, Vargha Gyula r. tt. — Angyal Dávid, Giesswein Sándor, Marczali Henrik, Reiner János, Sebestyén Gyula l. tt. — Elmaradását kimentette: gróf Apponyi Sándor t. t. — Jegyző: Szinnyei József osztálytitkár.

49. KOZMA ANDOR l. t.: „Goethe Faust-jának I. részéből Mephistopheles megjelenése és a vérszerződés.“ (Műfordítás.)

50. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDŰS ISTVÁN r. és KOZMA ANDOR l. tagot kéri föl.

KILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Második összes ülés.

1916 február 29-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak. báró Forster Gyula t. t. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, id. Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Horváth Géza, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Mágocsy-Dietz Sándor, Matlekovits Sándor, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Rados Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Császár Elemér, Eber László, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Fellner Frigyes, Giesswein Sándor, Gyomlay Gyula, báró Harkányi Béla, Illosvay Lajos, Kuzsinszky Bálint, Lörenthey Imre, Mahler Ede, Melich János, Nagy Gyula, Onodi Adolf, Pálffy Mór, Pauler Ákos, Rátz István, Reiner János, Rejtő Sándor, Schafarzik Ferencz, Sigmund Elek, Szendrei János, Thirring Gusztáv, Viszota Gyula l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

Plósz Sándor másodelnök és Méhely Lajos r. t. betegséggel mentették ki távolmaradásukat.

51. Főtitkár mély megilletődéssel bejelenti az Akadémia újabb súlyos veszteségeit: február 17-én elhunyt Konkoly-Thege Miklós t. t., a kitűnő természettudós, Akadémiánknak egyik legérdemesebb és legbuzgóbb tagja, a kitől palotánk oszlopcarnokában búcsúztunk el; a ravatalnál Lóczy Lajos r. t. méltatta az elhunyt nagy tudományos érdemeit (l. alább 194. l.), temetésén Ó-Gyallán pedig Kövesligethy Radó r. t. képviselte Akadémiánkat; — és február 4-én halt meg Téglás Gábor l. t., az archaeológiának fáradhatatlan munkása, a ki főleg az ókori Erdélynek földerítése körül szerzett nagy érdemeket. Gyászszertartásán Eber László l. t. búcsúzott el Akadémiánk nevében elhunyt társunktól (l. fönt 156. l.). — Az összes ülés a mai ülés jegyzőkönyvében örökíti meg a kettős súlyos veszteségen érzett igaz megilletődését és fölhívja a III., illetve II. osztályt, hogy emlékezésük iránt intézkedjenek.

52. Főtitkár bemutatja a f. évi február 3-án érkezett, az Akadémia Elnökéhez intézett következő átiratot:

„5/1916.

Nagyméltóságú Elnök úr!

A Szent István Társulat kebelében 1886 óta működött Irodalmi és Tudományos Osztály nagy világháborúnk várható eredményeinek mérlegelésében arra a meggyőződésre jutott, hogy a nemzetünkre is

váro megnövekedő új kulturális feladatok kötelességévé teszik, hogy rendszeresebb munkálkodás és magasabb szervezet alakjában állítsa erőt és tevékenységét a magyar kultúra megnövekedő feladatainak szolgálatába, s hogy megtalálja a kapcsolatot és szellemi kölcsönhatást a katolikus tudományosság külföldi szervezeteivel is és kellő súllyal és tekintéllyel léphessen fel ebben a szellemi érintkezésben.

Ezen célból határozta el az Irodalmi és Tudományos Osztály kezdeményezésére a Szent István Társulat 1915. évi november hó 29-én, Irodalmi és Tudományos Osztályának átalakításával, a Szent István Akadémia alapítását.

Az újonnan létesült Szent István Akadémia feladata és célja lévén, hogy munkásságát egybekapcsolja a tudományt művelő s a kultúrát szolgáló hivatott intézetek és szervezetek munkásságával — munkásságának megkezdésekor folyó január hó 18-án megtartott első együttes üléséből tiszteletteljesen üdvözli a Nagyméltóságod elnöklete alatt álló Magyar Tudományos Akadémiát s munkásságához tisztelettel kéri annak támogatását.

Amidőn egyidejűleg van szerencsénk a Szent István Akadémia ügyrendjét, a Hercegprimás Ö Eminenciájának a Szent István Akadémia alapítását vezető beszédét, valamint az együttes ülésen elhangzott beszédek megküldeni, kifejezést adunk Nagyméltóságod iránti kiváló tiszteletünknek. — Budapest, 1916 január 20-án. — *Giesswein Sándor* s. k., elnök. *Reiner János* s. k., főtítkár.

Az összes ülés rokonszenvesen fogadja az új intézet megalakulását és biztosítja a Szent István-Akadémiát, hogy tudományos törekvéseit tőle telhetőleg mindig készségesen támogatni fogja.

53. Főtítkár jelenti, hogy SZENTKLÁRAY JENŐ l. t., kit az Akadémia ötvenéves írói jubileuma alkalmából üdvözölt (fönt 149. l. 24. p.), Temesvárott f. é. február 9-én kelt, az Akadémia Elnökéhez intézett levelében melegen megköszönte figyelmünket. — Tudomásul van.

54. Főtítkár az Edl-Holzer-féle ösztöndíjra vonatkozólag, mely a folyó évben technikusnak volna adományozandó, a háborús viszonyokra való tekintetből javasolja, hogy az ne az idén, hanem a háború befejezte esetére a jövő évben hirdettessék, úgy hogy 1917-ben a nevezett alapból két ösztöndíj, egy technikus és egy orvosi, lesz adományozandó. — Elfogadtatik.

55. Főtítkár jelenti, hogy ZELOVICH KORNÉL műegyetemi tanár, kit a III. osztály az összes ülés megbízásából a budapesti lánczhíd történetének megírására fölhívott (l. fönt 153. l. 32. p.), f. évi február 15-én kelt levelében a megtisztelő bizalomért köszönetét fejezi ki és egyúttal bejelenti, „hogy a nevezett munka megírására készséggel vállalkozik és teljes erejével rajta lesz, hogy az előzetes bizalomnak megfelelhessen“. — Örvendetes tudomásul van.

56. RADOS GUSZTÁV r. t. indítványozza, hogy az Akadémia általányszavazati évi járulékkukat (20 K) alá, itvány alakjában (egyszer s mindenkorra 500 K) is lefizethessék. — Az összes ülés a javaslatot tetszéssel fogadja és pártolóláig terjeszti az Igazgató-Tanács elé.

57. SZILY KÁLMÁN r. t. mint előadó bemutatja az idegen helynevek használatára (BRÖTHY ZSOLT r. t. indítványát l. Akad. Ertesítő 1915. 257. l. 53. p.) vonatkozó bizottsági munkálalatot (l. fönt 175. l.). — Az összes ülés örömmel fogadja a fontos ügy elintézését és elhatározza, hogy az kinyomatva az összes beltagoknak megküldessék, mire a márczius 27-én tartandó összes ülésen részletesen tárgyalandó lesz.

58. Főtítkár jelenti, hogy a Magyar Tanítók Eötvös-alapja 1916 február 10-én kelt átiratában halás köszönetét fejezi ki azért a le-

kötelező előzékenységért, melylyel az Akadémia kistermét az Eötvös-
emlékünnepe czéljaira átengedni szíves volt. — Tudomásul van.

59. Meghívó érkezett a Kisfaludy-Társaságtól február 6-iki köz-
gyűlésére, melyen az Elnök és Főtítkárr képviselték az Akadémiát. —
Tudomásul van.

60. A nyilvános összes ülést zárt ülés követte, melyben Fő-
títkárr bemutatatta az Akadémia pénztári számadását 1915-ről és költ-
ségvetését 1916-ra, melyet az Elnökök és Titkárok értekezlete a pénz-
ügyi és építési bizottsággal február 26-án részletesen letárgyalt és
nemely, inkább formai módosítással elfogadott volt. — Az összes
ülés szintén elfogadja a költségvetést és pártolólágg terjeszti az Igaz-
gató-Tanács elé.

61. Az Akadémia könyvkiadásában f. évi február hóban
megjelentek: Akadémiai Értesítő 314. füzet (1916: 2. sz.). — Had-
történelmi Közlemények XV. évf. 4. füzet. — Réthy Mór r. t.: Vályi
Gyula l. t. emlékezte (Emlékbeszédek XVII: 5.). — Szendrei János
l. t.: Rónai Horváth Jenő t. t. emlékezte (Emlékbeszédek XVII: 7.).
— Sebestyén Gyula l. t.: A magyar rovásírás hiteles emlékei. —
Tudomásul van.

61. Elnök úr a nyilvános és zárt ülés jegyzőkönyveinek hite-
lesítésére báró FORSTER GYULA t. és RADOS GUSZTÁV r. tagot kéri föl.

Nekrológ.

Lóczy Lajos r. t. beszéde Konkoly Thege Miklós t. t.
ravatalánál az Akadémia oszlopcsarnokában 1916 febr. 19.

Gyászoló Gyülekezet!

Fájdalmas kegyelettel állok e koporsó előtt, hogy a Magyar
Tudományos Akadémia, a kir. m. Természettudományi Társulat,
a m. kir. Földtani Intézet, a Magyar Földrajzi Társaság, a
Magyarhoni Földtani Társulat és a m. kir. Földtani Intézet nevé-
ben utolsó Istenhozzádot mondjak egyik elköltözött kedves tár-
sunknak az ő utolsó útjára.

Félszázados közművelődésünknek nem volt lelkesebb, érde-
mesebb munkása Konkoly-Thege Miklósnál és alig van
még valaki az exact tudományok művelői között hazánkban, a
kinek nevét országszerte jobban ismerné a nemzet mint az övét.

A kik a múlt század hatvanas éveitől hazánk újraébredé-
sét végigélték, büszke örömmel emlékezhetnek arra, hogy ő, e
gyászos ravatal lakója, a régi nemesség egyik genialis sarja,
milyen páratlanul sokoldalú szellemi tevékenységgel és lankadat-
lan buzgólkodással munkálkodott culturánk fejlesztésén.

Közülünk, öregek közül, ki ne emlékeznék vissza azokra
a népdalokra és zeneművekre, a melyekkel alkotmányunk vissza-
nyerése hajnalán sírva vigádtunk. A „Volt nekem egy darúszőrű
paripám“, „Tele van a rózsabokor virággal“ és a „Paraszt
csárdás“ dalköltőjének nevét Erdély szélső határától a Dunántúl

mesgyéjéig ismerte a magyarság. Illő, hogy a magyar tudományosság komoly csarnokában is hálával emlékezzünk meg fiatal éveink lelkesítőjéről.

Az a fiatal ember, a ki költészettel szólt először szívünkhöz és a ki a népdal és a classikus zene művelésének mestere volt, egyszersmind alapos külföldi tudást is hozott közénk. Ritka készséggel állt már 50 év előtt a csillagászat szolgálatába és híve maradt ennek a magasröptű, más világok alkotását vizsgáló tudománynak utolsó leheletéig.

Ósi nemzetség fia lévén, a ki nagybirtokok urának született és a kit a legerősebb magyar vármegyékben kiterjedt atyafiság támogatott, fényes politikai pálya állott nyitva előtte. A felpezsdülő megyei közélet azonban csak rövid időre kötötte le a csillagászt. 1867-ben a 25 éves komáromvármegyei aljegyző csakhamar búcsút mondott a hivatalnak és az égi látcsőhöz fordult. Ógyallai parkjában az ősi kastély mellé ekkor kezdte építeni az első jól felszerelt magyar csillagvizsgálót, a melynek szerényen megindult munkássága épp most tölti be negyedszázadát. Megalapítója az évek folyamán mesteri kézzel szerelte fel maga szerkesztette műszerekkel és ellátta finomabb és komplikáltabb gépszerkezetekben járatos gyakorlata alapján új meg új eszközökkel.

Az ógyallai csillagvizsgáló, astrophysikai megfigyelései révén csakhamar világszerte ismertté lett; a tudományos és művészi fényképezést is magas fokra fejlesztette ez az intézet.

Tudományos testületek elismerése honorálta itthon és a külföldön Konkoly-Thege Miklóst. Akadémiánk már 40 év előtt levelező tagjai közé iktatta és 1884-ben a most élők egyik legregibb tiszteleti tagjává emelte; felséges királyunk legfelsőbb kegyességéből is magas kitüntetések jutottak birtokába.

Maradandó érdem fűződik boldogult társunk nevéhez a meteorologiai és földmágnességi intézet újjászervezésében is, a melynek élére a Magyar Tudományos Akadémia ajánlásával 1890-ben került. Az országos időjelzést és a földrengések hírszolgálatát ő rendezte.

Néhány évvel ezelőtt az ógyallai, hímes virágokban és sok ritka fában pompázó park nagyhirű csillagvizsgálóját odaajánlódokozta lelkes alapítója a nemzetnek.

Az ősi birtok jövedelmeiből emelt intézet a fenntartására szolgáló vagyonnal együtt Konkoly-Thege Miklós nevének legszebb emléke. Egyetemünk csillagász növendékei évek óta ebben az immár országos csillagvizsgálóban szerzik meg az észlelések gyakorlatát.

Régóta messziről is zarándokoltak tudós férfiak, fiatal csillagászok, jóbarátok, államférfiak a komáromi alföld szívében

fekvő Ógyallára, a hol 45 év óta egy minden ízében szinmagyar tudományos központ áll fenn. Sokaknak elfeledhetetlen kedves emléke marad az odalátogatás ; mert a tudományos okulás után egy boldog harmoniában élő úri család vendégszeretetében, a művészi zene élvezetében és egy fennkölt lelkű nagyasszony szíveségében volt részük.

Azok közül a ritka férfiak közül való volt e koszorúkkal borított koporsó néma lakója, a kiknek életében nem támadt egyetlen haragosa.

Önzetlen jóakarattal támogatott ő minden igaz ügyet és nem kímélte az áldozatokat sem a jó eszmék megtestesítésére.

Hálásan emlékezem magam is arra, hogy milyen nagy odaadással segítette a Balaton tanulmányozását és mindennemű egyéb tudományos törekvéseinket.

Nemcsak azon Tudományos Társaságokban, a melyeknek nevében elköltöző nemes barátunkhoz intézem rövid búcsúszómat, hanem a magyar művelődés történetben is Konkoly-Thege Miklós emléke élni fog, a míg csak művelt magyar ember marad e földön.

Elköltözött társunk, kedves Miklós bátyánk! ifjúságunk lelkesítője, félszázadon át oktatónk, a kinek egész élete zavartalan boldog harmoniában telt el és kimúlása is a lelki nyugalom csendességében történt, mélységes gyászszal, de büszkélkedve Veled, veszünk Tőled búcsút és újból köszönjük Neked mindazt, a mit nemzetünk culturájának tettél, alkottál, áldoztál. Szolgáljon életed az ősi magyarságnak példaadásként! Isten veled!

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
PÉNZTÁRI SZÁMADÁSA 1915-RŐL
ÉS KÖLTSÉGVETÉSE 1916-RA.

A Magyar Tudományos Akadémia

Folyószám	A c t i v u m	Kor. értékben				
		korona	fl.	korona	fl.	
1	Ingatlanok : Az Akadémia palotája, bérháza könyv- készlete és egyéb felszerelésének értéke a Zichy-féle Wesselényi-utczai ház . a széphalmi birtok a Kazinczy-mauzo- leummal (20.000 K) és a Román-hagya- tékből (10.600 K)	2000000 40000		70600	2070600	—
2	Értékpapírok :				5695575	99
3	Feridun Kiamil Zade ösztöndíj-alapít- ványának az alapító-level értelmében tőkésítendő része 4% és 4½% K ért. Magy. földhitelintézeti záloglevelekben				225600	—
4	Be nem folyt alapítványok				66018	—
5	Hátralékos kamatok a be nem folyt ala- pítványok után				1172	68
6	Személyzet által felvett előlegek				903	—
7	Követelések (jelesen, n. Zsivora György hagyatékából eredő követelés 29.179'88 és különféle követelések 45.709'53) . .				74889	41
8	1916. évet illető személyzeti fizetések .				5630	67
9	1916. évet illető kiadások				7115	22
					8147504	97

Budapest, 1915

A Magyar Tudományos Akadémia
Magyar föld-

Simon s. k.

vagyommérlege 1915 december 31-én.

Polvószám	P a s s i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Alapítványok:				
	a) alapítványok pályadíjakra, jutalmakra és segélyezésekre 1915. évben hozzájött	1138715	61	628940	72
	Fel nem használt kamatok 1915 december 31-én			28332	32
	b) alapítványok, melyeknek kamatai tőkésítendőek			87258	93
	c) alapítványok, melyeknek kamatai felett az akadémia szabadon rendelkezik				
	1914 december 31-én volt	4645245	22	4645245	22
	Összesen			6528492	80
2	Feridun Kiamil Zade ösztöndíj-alap értékpapirban	225600	—		
	készpénzben		1	225601	47
3	Tartozások, jelesen Magyar Földhitelintézet (677.190'64), Római magyar történ. intézet (14.057'94), kiadandó Bólyai-jutalom (12,500), Temes megye Monographiája (9403'76), osztályok maradékai (62.484'92) és kisebbek			784599	16
4	Előre fizetett házbér. mely az 1916. évet illeti			6816	67
5	Vagyommérleg:				
	Vagyon a, b, és c alapítványokon felül 1914 december 31-én	597097	55		
	1915. évi rendkívüli bevételek			36300	—
	1915. évi vagyonnevelési hiány			31402	68
	1915. évi vagyonszaporulat összesen	4897	32	601994	87
				8147504	97

december 31-én.
 vagyonának kezelője:
 hitelintézet.

Probáld s. k.

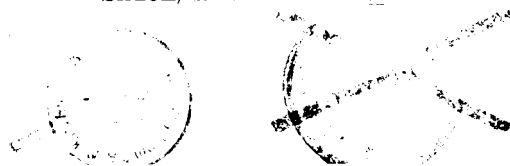
A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	a) Főbb tisztviselők fizetése	22400	12		
	b) Többi tisztviselők fizetése	33060	08		
	c) Szolgák fizetése és ruházata	13444	24		
	d) Nyugdíjak	4724	78		
	e) Segélyezés, drágasági pótlék, nyugdíj- járulék és jutalmak	8591	40		
	f) Napidíjak	3690		85910	62
2	Almanach és Értesítő			10243	06
3	Az I. osztály és bizottságai részére			40203	78
4	A II. osztály és bizottságai részére			100909	41
5	A III. osztály és bizottságai részére			30195	47
5a	Szótári bizottság részére			6000	—
6	Könyvkiadó bizottság: az Akad. Természett. és Orvosi könyvkiadó vállalatok segélye			6000	—
7	Széchenyi múzeumra			1500	—
8	Jutalmakra			38768	18
8a	Később esedékessé váló jutalmakra, pályá- díjakra és segélyekre			3971	32
8b	Határozott rendeltetésű alapítványok és alapok kamatai			15835	38
9	Bólyai jutalomra			2500	—
10	Budapesti Szemle segélyezése			8000	—
11	Magyar irodalom ismertetése külföldön			12200	—
12	Könyvtára a) vásárlásokra	12874	14		
	b) diplomatáriákra	2000	—	14874	14
13	Az akadémia épületeire a) rendes fenntartási költségek	18172	05		
	b) rendkívüli javítási és átalakítási kiadá- sok költségvetés szerint	12728	28	30900	33
14	Irodai, ügyvédi és vegyes kiadásokra, lom- bard-kölcsön kamata (18.554.74).			30661	74
15	Adó			33343	57
16	Előre nem látott szükségletekre			2711	—
	Összesen a rendes kiadások			474728	—
17	Az akadémia rendes bevételeivel szemben a rendes kiadások tettek	443325	32	474728	—
	az 1915. évi vagyonkezelési hiány lesz . hozzá az 1915. évi rendkívüli bevételek összegét	31402	68	36300	—
18	Összesen tiszta eredmény, mely az akadémia vagyonát szaporítja	4897	32	4897	32
				479625	32

Budapest, 1915

A Magyar Tudományos Akadémia
Magyar föld-

Simon, s. k.

nyeremény-számlája 1915 december 31-én.

Pólyasz.	B e v é t e l	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Bevételezett kamatok:				
	a) befizetetlen alapítványok kamatai . . .	3256	72		
	b) különféle követelések után	1578	02		
		4834	74		
2	Értékpapírok után	199753	66		
3	Házbér:				
	a) palota és bérház után 86366-66				
	b) Wesselényi-utcai ház után 814-—	87180	66		
4	Könyvek eladásából	14656	26	306425	32
5	Országos dotatio:				
	a) történelmi és irodalomtörténeti czélokra	30000	—		
	b) régészeti közleményekre	10000	—		
	c) természettudományi czélokra	10000	—		
	d) classica-philologiai czélokra	3000	—		
	e) könyvtárra:				
	1. vásárlásokra 10000-—				
	2. diplomatáriákra 2000-—	12000	—		
	f) Szótári munkásságra	4000	—		
	g) az akadémia összehajlaira	60000	—		
	h) a Honvédelmi Minisztertől hozzájárulás a Hadtörténelmi Közlemények kiadására	7000	—	136000	—
6	Régészeti és embertani társulat járuléka			900	—
	összesen rendes bevételek			443325	32
	<i>Rendkívüli bevételek:</i>				
7	Hagyományok	4000	—		
8	Adományok	2500	—		
9	Árfolyamkülönbözetek vett értékpapiroknál, melyek a mérlegben pari árfolyammal vétettek fel	29800	—	36300	—
				479625	32

december 31-én.
 vagyonának kezelője:
 h i t e l i n t é z e t .

Probáld, s. k.

FÜGGELÉK.

„A“ alapítványok,

melyeknek kamatai pályadíjakra, jutalmakra és segélyezésekre fordítandók vagy külön rendeltetéssel bírnak.

	Tökében	Kamat
	koronaértékben	
Bésán József	80.000—	
Bródy Zsigmond	40.000—	
Bulyovszky Gyula	4.000—	
Bük László	14.000—	
Dóra Szilárd	4.000—	
Duka Tivadar	2.000—	
Edl—Holczer	32.000—	
Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár pályadíj-alapítványa	8.000—	1.115'84
Dr. Elischer Gyula „Goethe-alap“	4.000—	
Első Magyar Általános Biztosító-Társaság	22.000—	
Fabriczy Sámuel emlékére tett alapítvány	277.000—	2.806'58
Farkas István	4.000—	
Peridun bey (akadémiai rész)	80.000—	5.834'30
Gróf Festetics László	21.000—	
Flór Ferencz és neje	40.000—	
Forster János	24.000—	
Fraknói Vilmos	58.200—	133'09
Gorove László és István	22.000—	
Ipolyi Arnold	26.837—	
Kanizsai Károly	2.800—	
Gróf Karátsonyi Guidó	63.000—	
Kautz Gyula	4.000—	
Kóczán Ferencz	28.000—	
Kőrösi József alapítványa	8.000—	2.138'88
Lederer Béla	10.000—	
Lehr Albert	2.000—	92'88
Lévay Henrik	20.000—	
Lukács Móricz	40.000—	
Marczibányi nemzetség	8.400—	
Ifj. gróf Nádasdy Ferencz	10.500—	
Oltványi Pál	2.400—	840—
Ormódy Vilmos	10.000—	400—
Ortvay Tivadar	40.000—	
Péczeley József	10.500—	
Pollák Jakab	12.000—	
Rózsai József	8.400—	
Rökk Szilárd	20.000—	
Sámuel Alajos	2.100—	
Schossberger Zsigmond	20.000—	
Schreiber Ignác által néhai Kautz Gyula emlékezetére alkotott alapítvány	10.000—	1.698'60
Scitovszky János	31.000—	
Semsey Ándor	200.000—	8.999'57
Székely kivándorlási alap	49.678'61	
Átvitel	1,375.815'61	24.059'74

	Tőkében	Kamat
	koronaértékben	
Áthozat	1,375.815'61	24.059'74
Szilágyi István	4.000—	1.400—
Szitányi Ullmann testvérek	10.000—	
Szönyi Pál	23.000—	2.871'87
Sztrokay Lujza	10.000—	
Gróf Teleki József	24.000—	
Tomori Anasztáz	20.000—	
Ullmann Imre és testvérei	6.000—	
Vályi Gyula	10.000—	
Bojári Vigyázó Sándor	76.340'72	
Vitéz-alap	2.100—	
Özv. Vojnits Tivadarné	20.000—	
Wahrmann Mór	20.000—	
Wodianer Albert	58.400—	
Gróf Andrássy Dénes alapítványa	108.000—	—71
„A“ alapítványok összege:	1,767.656'33	28.332'32

Ezenkívül a Pesti Hazai Első Takarékpénztár kezelése alatt van:
 Pesti Takarékpénztár (Fáy-alap) K 40.000—
 A Pesti M. Keresk. Bank alapítványa saját kezelésében „ 10.000—
 mely utóbbi alapítvány kamatja minden öt évben a M. Föld-
 hitelintézetnél 2000 K összegben fizetettik be.

„B“ alapítványok,

melyeknek kamatai tőkésítendőek.

	Koronaértékben
Gróf Kuun Géza	11.687'43
Ordódy István	4.435'76
Udvardi Cherna János	2.175'54
Hg. Czartoryski-féle alapítvány	5.249'90
Reguly-alap	4.096'82
Tisztviselők nyugdíjalapja	43.302'25
Kovács Ferencz pályadíj-alapítványa	14.068'35
Erzsébet királyné emlékmű-alap	29'19
Galgóczy Károly	2.213'69
„B“ alapítványok összege:	87.258'93

„C“ alapítványok,

melyek az Akadémia szabad rendelkezésére vannak: évenként közli az akadémiai Almanach.

E „C“ alapítványok összege K 4,645.245'22

Budapest, 1915 december 31.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar Földhitelintézet.

Értékpapírok.

Folyósz.	A c t i v u m		Kor. értékben			
			korona	fl.	korona	fl.
	Magyar földhitelint. 4 ⁰ / ₀ szab. tj. zgl. K 3,502.200.—					
	kamat okt.—decz. 31-ig „ 35.022.—		3537222	—		
	Magyar földhitelint. 4 ⁰ / ₀ k. é. zgl. K 619.200.—					
	kamat júl. 1.—decz. 31-ig. „ 12.384.—		631584	—		
	Magyar földhitelint. 3 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ k. é. zgl. K 6.000.—					
	kamat okt.—decz. 31-ig „ 52:50		6052	50		
	Magyar földhitelint 4 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ kor. é. zgl. K 22.800.—					
	kamat nov. 1.—decz. 31-ig. „ 171.—		22971	—	4197829	50
	Egyes. bpesti fővárosi takptr. 4 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ zgl. K 6.000.—					
	4 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ kamat nov.1.—decz. 31-ig „ 45.—		6045	—		
3 drb	Első bpesti gőzmalom-részvény		1500	—		
	4 ⁰ / ₀ -os magyar koronajáradék kötv. K 89.700.—					
	4 ⁰ / ₀ kamat decz 1—31-ig „ 299.—		89999	—		
14 drb	Kisbirt. orsz. földhitelint. alapító-okmány		21000	—		
9 drb	Tiszaszabályozási sorsjegy		2800	—		
	Pesti hazai első takarékpénzt. részvény		155250	—		
	Kisbirt. orsz. földhitelint. 4 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ zgl. K 11.000.—					
	kamat nov.—decz. 31-ig „ 82:50		11082	50		
	Magyar 4 ⁰ / ₀ földteherment. kötvény K 8.000.—					
	kamat nov.—decz. 31-ig „ 53:33		8053	33		
50 drb	Belvárosi takarékpénztár részvény		25000	—		
	6 ⁰ / ₀ -os m. kir. 1914. es 1915. évi állami					
	járadékkölcsön (Hadi kölcsön) K 410.000.—					
	kamat nov. 1.—decz. 31-ig. „ 4.100.—		414100	—		
	5 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ -os m. kir. 1915. évi állami járadék-					
	kölcsön (Hadi kölcsön) K 200.000.—					
	kamat december 1-től 31-ig „ 916:66		200916	66	935746	49
					5133575	99
	Elkülönítve kezelt értékpapírok:					
1.	Néhai Fabriczy S. emlékére tett alapítv. :					
	Magyar földhitelint. 4 ⁰ / ₀ k. é. zglben K 58.400.—					
	Magy. földhitelint. 4 ⁰ / ₀ szab. és tljav. zgl. „ 145.400.—					
	20 drb Borsodmiskolczi gőzmalom-részv. „ 4.000.—					
	6 drb Szepesi első takarékptr. részv. „ 2.400.—					
	Badische-Anilin & Sodafabrik részv. Mrk. 9.600.—					
	Württembergische Vereinsbank részv. „ 7.200.—					
	1 drb Kötelezvény „ 10.000.—		275800	—		
	és 1200 K készpénz.					
2.	Dr. Ortvy Tivadar alapítványa:					
	Magyar földhitelint. 4 ⁰ / ₀ kor. ért. záloglevelekben		40000	—		
3.	Fraknoi Vilmos alapítványa:					
	Magyar földhitelint. 4 ⁰ / ₀ k. é. zglvelekben K 42.200.—					
	Magyar földhitelint. 4 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ kor. ért. zgl. „ 15.000.—					
	Magyar földhitelint. 4 ⁰ / ₀ szab. és tljav. zgl. „ 1.000.—		58200	—		
4.	Feridun bey alapítványa (akadémiai rész)					
	Magyar földhitelint. 4 ⁰ / ₀ k. é. zglvelekben		80000	—		
5.	Néhai gróf Andrassy Dénes alapítványa:					
	4 ⁰ / ₀ -os magyar koronajáradék-kötvény		108000	—	562000	—
	A mérlegben felvett összes értékpapírok értéke 1915.				5695575	99
	deczember 31-én.					

Budapest, 1915 deczember 31.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Simon, s. k.

Magyar Földhitelintézet.

Probáld, s. k.

Előirányzat 1916-ra.

Bevétel.

<i>Rendes bevételek :</i>	Előirányzat 1915-re	Tényleg befolyt 1915-ben	Előirányozva 1916-ra
I. Befizetetlen alapítv. kamatai	3.256·72	3.256·72	3.256·72
II. Különféle követelések	1.251·82	1.578·02	1.232·32
III. Értékpapírok kamataiból	191.000·—	199.753·66	204.153·66
IV. Házbérekből	85.000·—	87.180·66	81.800·—
V. Könyvek eladásából	18.000·—	14.656·26	14.000·—
VI. Országos dotatio :			
a) Tört. és irodalomtört. czélokra	30.000·—	30.000·—	30.000·—
b) Régészeti közleményekre	10.000·—	10.000·—	10.000·—
c) Természettud. kutatásokra	10.000·—	10.000·—	10.000·—
d) Classica-philologiai czélokra	3.000·—	3.000·—	3.000·—
e) Szótári munkásságra	4.000·—	4.000·—	4.000·—
f) Könyvtára (a belügyminiszte- rium befizetésével együtt)	12.000·—	12.000·—	12.000·—
g) Az Akad. szabad rendelkezésére	60.000·—	60.000·—	60.000·—
VII. A Honvédelmi Minisztertől hozzájárulás a Hadtörténelmi Közlemények kiadására	7.000·—	7.000·—	9.000·—
	<u>434.508·54</u>	<u>442.425·32</u>	<u>442.442·70</u>

Átfutó bevételek :

Maradék az osztályok munkálataira	18.613·39		
Régész. és Embert. társ. járuléka	900·—	900·—	900·—
	<u>19.513·39</u>		
Összes bevétel	454.021·93	443.325·32	443.342·70

Kiadás :

	Előirányzat 1915-re	Tényleg. kiadás 1915-ben	Előirányozva 1916-ra
I. Személyes járandóságok	80.329·40	85.910·62	82.000—
II. Általános kiadások :			
Értesítő	8.500—	10.243·06	8.000—
Almanach			
Akad. kiadványok jegyzéke			
Helyesírási szabályok			
III. I. osztály	40.203·78	40.203·78	38.950—
IV. II. „	100.909·41	100.909·41	78.000—
V. III. osztály	30.195·47	30.195·47	30.400—
Va. Szótári bizottság	6.000—	6.000—	8.400—
VI. Könyvk. vállal. segélyezésére	6.000—	6.000—	6.000—
VII. Széchenyi-múzeumra	1.500—	1.500—	1.500—
VIII. Jutalmakra	36.000—	38.768·18	38.000—
VIIIa. Később esedékessé váló ju- talmakra és segélyekre	4.000—	3.971·32	3.971·32
VIIIb. Határozott rendeltetésű ala- pok kamatai	15.000—	15.835·38	16.200—
IX. A Bolyai-jutalomra	2.500—	2.500—	—
X. Budapesti Szemle segélye.	8.000—	8.000—	8.000—
XI. A magyar irodalom ismer- tetése külföldön	12.400—	12.200—	12.000—
XII. Könyvtára és diplomata- riumokra	15.000—	14.874·14	15.000—
XIII. Az Akadémia épületeire :			
a) rendes fenntart. költségek	20.000—	18.172·05	28.000—
b) rendkiv. javítási „			
XIV. Irodai kiadások 12.107.— és folyó számla kamatai 18.554·74	22.000—	30.661·74	39.000—
XV. Adó	33.500—	33.343·57	33.500—
XVI. Előre nem látott szükség- letekre	5.530—	2.711—	3.000—
Összesen	459.568·06	474.728—	449.921·32
Levonás az osztályoknál	5.546·13	—	6.578·62
Végösszeg	454.021·93	—	443.342·70

Megjegyzések a zárszámadáshoz és a jövő évi költségvetéshez.

Az 1915. évi költségvetésben a bevétellel szemben ugyanolyan összegű kiadás lévén előirányozva, az alaptőke gyarapítására előirányzott összeg nem volt.

Az 1915. évben a rendes bevétel tényleg . . . 443.325·32 K
volt, míg ezzel szemben a tényleges kiadás . . . 474.728 — K,
minek folytán az 1915. évi deficit kitett 31.402·68 K-t.

Mínthogy azonban a veszteség és nyereségszámla 7., 8. és 9. pontjai szerint a rendkívüli bevétel 36.300— K-t tett ki, az alaptőke gyarapítására a folyó évben . . . 4.897·32 K volt mégis fordítható.

Az egyes kiadási tételeknél az előirányozathoz képest túllépések voltak:

a személyzeti kiadásoknál	5.581·22 K
az általános kiadásoknál	1.743·06 „
a jutalmak tételénél	2.768·18 „
a határozott rendeltetésű alapok kamatainál . . .	835·38 „
az irodai, ügyvédi és vegyes kiadások és lombardkölcsön tételénél	8.661·74 „

mely utolsó túlkiadást a Magyar Földhitelintézetnél lévő folyószámla tartozás utáni kamat összegének emelkedése indokolja.

Összesen 19.589·58 K.

Ellenben megtakarítások voltak az előirányozattal szemben:

a később esedékes jutalmak stb. tételénél	28·68 K
a magyar irodalom külföldi ismertetése rovatnál	200— „
a könyvtár tételénél	125·86 „
az akadémiai épületeknél	1099·67 „
az adónál	156·43 „
az előre nem látott szükségletek tételénél	2819— „
végeredményben tehát	15.159·94 K-

val az előirányzott 459.568·06 K-nyi kiadásnál több adatott ki.

Áthozat . . . 15.159'94 K

A bevételeknél *több* bevétele volt az Akadémianak, mint a mennyi elő volt irányozva :

a különféle követelések utáni kamatok tételénél	326'20 K
az értékpapírok utáni kamatokból	8753'66 „
a házbérekéből	2180'66 „
együtt	<u>11.260'52 K</u>

kevesebb bevétele volt ezzel szemben az

eladott könyvek tételénél	3343'74 „
osztálymaradékoknál	<u>18.613'39 „</u>

marad tehát bevétel-kevesebbet . 21.957'13 K 10.696'61 K,
melyhez hozzáadva a fent kimutatott kiadási többletet, valamint a levonást az osztályoknál (lásd az előirányzatot) 5.546'13 K-t,

kijön a kimutatott deficit 31.402'68 K,
melyet levonva a rendkívüli bevételekből 36.300 K-ból,
marad az 1915. évi vagyonszaporulat, mint fent . . . 4.897'32 K.

Az alapítványok összege szaporodott részint az alapítványi összegek tőkésítése, részint pedig újabb alapítványok adományozása folytán :

az „A” alapítványoknál	2.600— K,
a „B” „	16.196'07 „
a „C” „	10.000— „
Összesen	<u>28.796'07 K-val</u>

Az értékpapírok *szaporodtak* a folyó évben újabb beszerzés, illetve letétel folytán :

200.000— K	} m. kir. 1915. évi állami járadékkölcsön-köt- vényvel (Hadikölcsön),
200.000— „	
2.600— „	Magyar földhitelintézeti záloglevéllel, a Fraknoi Vilmos-alapítványhoz csatolva,
10.000— „	Magyar földhitelintézeti 4 ^o / _o -os kor. ért. záloglevéllel, az Ortway Tivadar-alapítványhoz csatolva,
10.000— „	6 ^o / _o -os m. kir. hadikölcsönrel, Csernoch János bíboros hercegprímás alapítványa a „C” alapítványok között.
<u>422.600— K.</u>	<i>Csökkent</i> ellenben a Fabriczy S. alapítványánál a felszámolt Iglói műmalom 6 db részvénybeváltása folytán :
1.200— K-val,	maradt a szaporulat végösszege tehát :
<u>421.400— K.</u>	

A külön kimutatott Feridun Kiamil Zádé ösztöndíjalapítvány értékpapírállaga gyarapodott 10.000 kor. n. é. záloglevéllel.

Áttérve az 1916. évi költségelőirányzatra, egyes tételekhez a következő megjegyzéseket kell tennem:

Ad I. A Személyes Járandóságoknál 1915-ben mutatkozó kiadástöbblet onnan származott, hogy az Igazgató-Tanács rendkívüli hadi drágasági pótlékot szavazott meg a tisztviselőknek.

Ad II. A túlkidást 1915-ben az új helyesirási szabályzat okozta, mely még tárgyalás alatt van, de a nyomdát ki kellett fizetni.

Ad III—V. Az osztályok hozzájárulása a Nagy Szótárhoz megszűnik, de a Nagy Szótárnak innen származó járuléka (2400 K) pótolva van. Az osztályok maradékai a fönti 1916-ik évi előirányzatban nincsenek föltüntetve, egyedül az I. osztályéban szerepel a Feridun-alapítványnak 350 K maradéka és idei 1600 K kamata. — Az osztályoknak alább kimutatott maradékai rendelkezésre állanak.

A régi VIII. tétel (Magyar Írók Életrajza) átmenetileg szünetel, míg az új szerkesztő, dr. Gulyás Pál, megindítja a néhai Szinnyei József lev. tagtól első sorozatában befejezett munkának második sorozatát.

Ad IX. A folyó 1916. évben esedékes jutalmak: Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom 3000, Wodianer 2000, Teleki 1200, Karátszonyi 2400, Farkas-Raskó 200, Bulyovszky 400, Nádasdy 1200, Kóczán (1915) 1200, Kóczán (1916) 1200, Vojnits 800, Péczely (regény) 6000, Lehr Albert 200, Bézsán 2400. Sámuel 180, Sztrokay 1200, Vigyázó 2000, Gorove 1200, Dóra 600, Lukács Krisztina (chemia) 2000, Lukács Krisztina (mathematika) 2000, Röck Szilárd 1000, Flór 800, Forster-Scitovszky (1915-ről maradt) 1350, Első Magyar Biztosító Társaság 1000 — összesen 35.530 K.

Az arany 12 koronával van számítva.

Ehhez járulnak az Igazgató-Tanáctól tavaly megszavazott segélyek: 1. Posch Jenő Lélektana 3000 K, — 2. Bihari: Eötvös politikája 2000 K, — 3. Petrik könyvészete 1000 K, — 4. Bogdánffy: Vizi erő 1000 K, — 5. Ballagi Géza műve 1000 K, — 6. Néprajzi Társaság 500 K, — 7. Philologiai Közlöny 2000 K, — és az 1916 márcz. 7-én engedélyezett segélyek: 8. Numizmatikai Társaság 600 K, — 9. Barlangkutatás 500 K, — 10. Keleti Szemle 1500 K, — 11. Böhm Károly philosophiai műve 2500 K (esetleg csak 1917-ben), — 12. Zelovich Kornél műve a Lánczhydról kb. 4000 K (későbbi részletekben), — összesen 19.600 K.

Végösszeg $35.530 + 19.800 = 55.130$ K. — Minthogy sem a jutalmak, sem a segélyek nem fognak 1916-ban mind kifizetésre kerülni, az előirányzatba felvett összeg meg fog felelni.

ELSZÁMOLÁS 1915-RŐL ÉS KÖLTSÉGVETÉS 1916-RA.

I. Első osztály és bizottságai.

I. *Első osztály.*

Rendelkezésre állott 1915-ben 7173·73 K.

	Kiadás 1915-ben	Előirányzat 1916-ra
1. Értekezésekre	1479·95	
2. Emlékbeszédekre	375·30	
3. Simonyi: „Jelzők” nyomdaköltsége	1890—	
4. Bírálok díjazására	650—	
5. Szótári Bizottság támogatására	1600—	
6. Kisebb nyomtatványokra	68—	
Összesen	6063·25	
Maradék 1915-ről		1110·48
Évi dotatio		6500—
Összesen		K 7610·48

Az Osztály az 1916-ra előirányzott 7610·48 K-t értekezésekre, emlékbeszédekre, a pályamunkák bírálóinak díjazására, nyomdai tartozások törlesztésére és kisebb nyomtatványokra óhajtja fordítani.

II. *Nyelvtudományi bizottság:*

Rendelkezésre állott 1915-ben 13.452·93 K.

1. Nyelvtudományi Közlemények	5516·35	
2. Nyelvtudomány	2073·70	
3. Új Nyelvemléktár	—·—	
4. Vogul népköltési gyűjtemény	—·—	
5. Vogul Szótár előmunkálataira	—·—	
6. Szepesi német szótár	500—	
7. Fogolytáborokban végzett nyelvi tanulmányok segélyezésére	500—	
8. Előadó tiszteletdíja	800—	
Összesen	9390·05	
Maradék 1915-ről		4.062·88
Évi dotatio		11.000—
Összesen		K 15.062·88

A bizottság az 1916-ra előirányzott összeget a következő tételre kívánja fordítani: *a)* Nyelvtudományi Közlemények, *b)* Nyelvtudomány, *c)* Új Nyelvelméltára, *d)* Vogul Népköltési Gyűjtemény befejezése, *e)* Vogul Szótár előmunkálatai, *f)* Szepeesi német szótár, *g)* Fogolytáborokban nyelvi tanulmányok, *h)* Előadó tiszteletdíja.

Jegyzet. *A)* A maradék abból keletkezett, hogy részint a nyomdai személyzet elégtelensége, részint a szerzők másnemű elfoglaltsága miatt az 1., 3., 4., 5. alatti munkálatokat nem lehetett a tervezett mértékben folytatni. — A bizottság a fenn elszámoltakon kívül még költött:

1. A Feridun-alap kamataiból 1250 K-t a Budai basák magyar levelezése I. k. tiszteletdíjaira,

2. A Rökk Szilárd-alap 1915-iki kamataiból 1000 K-t a Vogul Népköltési Gyűjtemény sajtó alatt levő utolsó kötete nyomdai költségére, mint második részletet.

3. Az összes Akadémia költségvetése terhére (előre nem látott kiadások) 1000 K-t az esztergomi és égeri fogolytáborokban végzett nyelvészeti tanulmányok költségére.

B) A bizottság kéri a Feridun-alap 1915-iki kamataiból maradt 350 K-t s az 1916-iki kamatokból 1600 K-t a Budai basák levelezése I. k. nyomdai költségének (4727 K) részbeli fődözésére.

C) A bizottság ez év folyamán kívánja sajtó alá adni Pápay József I. tagnak osztják szövegét (36 iv) és Pável Ágostontól a Szláv Nyelvjárásoknak egy füzetét. Ezeknek költségeit az 1917-iki költségvetés terhére írja, minthogy 1917 előtt amúgy se igen jelenhetnek meg.

III. Classica-philologiai bizottság:

Rendelkezésre állott 1915-ben 7000 K.

	Kiadás 1915-ben	Előirányzat 1916-ra
1. Nyomdaköltség a Némethy-féle Ovidius ex ponto commentariusokra	617.—	
2. Írói díjakra:		
<i>a)</i> Némethy Commentariusok Ovidius ex ponto-jához	330.—	
<i>b)</i> Pirchala Imre: Ammianus Marcellinus fordítás I—II. részletül	2000.—	
<i>c)</i> Révay József Petronius kiadványáért II. részletül	500.—	
<i>d)</i> Csengeri Jánosnak Euripides-törédek fordításáért	2000.—	
<i>e)</i> Rábold Gusztávnak a Cicero de oratore fordításáért I. részletül	300.—	
3. Bírálati díjakra	450.—	
4. Előadó tiszteletdíja	800.—	
Összesen	6997.—	

Maradék 1915-ről 3.—
Evi dotatio 7000.—

Összesen K 7003.—

Sajtó alatt vannak: Pirchala Imre Ammianus Marcellinus fordítása. Elkészülése esetén esedékes lesz körülbelül 3000 K nyomdaköltség és körülbelül 1000 K írói tiszteletdíj.

Kiadásra vár: Révay József Petroniusa, Csengeri Jánostól az Euripides-törödékek fordítása, Rábold Gusztávtól a Cicero de oratore fordítása, Incze Béni: Plinius-levelek. (A három első kiadvány írói díjai már részben törlesztettek.)

Munkában van: Quintilianus ékesszólástanának II. kötete, a Plinius-féle Naturalis Historia fordítása és még több más kiadvány.

Mindezek a kiadványok normális nyomdai viszonyok mellett mintegy három évig teljesen ki fogják meríteni az évi 7000 koronás dotatiót.

IV. Irodalomtörténeti bizottság:

Rendelkezésre állott 1915-ben a Kazinczy-kiadásokkal együtt 12.637.12 K. Ehhez járult az Országos Központi Takarékpénztár adománya 500 K. Összesen 13.137.12 K.

	Kiadás 1915-ben	Előirányzat 1916-ra
1. Mult (1914.) évi tartozások törlesztésére:		
a) Irodalomtörténeti Közlemények 1914. évi IV. füzetének nyomdaköltsége	730.88	
b) A Régi Magyar Könyvtár 34. és 35. kötetének nyomdai költsége	1463.95	
c) Gyöngyösi munkái I. kötetének nyomdai költsége	3765.03	
d) Gyöngyösi munkái II. kötetének kiadói tiszteletdíjára előleg	500.—	
2. Az Irodalomtörténeti Közlemények 1915-ben	5238.39	
3. Váczy János: Kazinczy Ferencz és kora I. nyomdai költsége	4321.96	
4. Előadó tiszteletdíja	800.—	
Összesen	K 16.820.21	
Évi dotatio		9500.—
Kazinczy-kiadásokra		3000.—
Összesen		K 12.500.—

A bizottságnak 1915-ben 13.137.12 K összeg állott rendelkezésére. Költött 16.820.21 K-t. Az előállott 3683.09 K hiánynak fődözését a bizottság az Akadémiától kéri. Megjegyzi a bizottság, hogy a hiány nem a lefolyt évben előállott túlkiadások eredménye; egyrészt régebről származik: 1912—1914-ben megindított költséges vállalatok (pl. Gyöngyösi műveinek kiadása) idézték elő, másrészt az a körülmény, hogy az Akadémia I. osztályától a bizottsághoz átutalt Kazinczy-monographia kiadása jóval többbe került, mint a mennyi költséget a kiadásra előírán vhatott. Egyszersmind azt is kéri a bizottság, hogy az Akadémia emelje föl az ő évi dotatióját, mert a bizottság rendelkezésére álló évi 9500 K-t állandó kiadványai és tételei (Irodalomtörténeti Közlemények, Régi Magyar Könyvtár, előadói díj) teljesen fölemészti s így egyéb irodalomtörténeti feladatai elvégzésére normal-budgetje keretében egyáltalán nem áll fődözet rendelkezésére. Pedig a bizottságnak már régebben megindított hézagpótló munkái vannak folyamatban: a Régi Magyar Költők Tára I. kö-

tetének rég óhajtott új, a verses maradványokat betűhív másolatban közlő kiadása sajtó alatt van. Gyöngyösi munkáinak II. kötete szintén szedés alatt van és Váczy Kazinczy-monographiájának II. kötete előkészületben van, sőt közel a befejezéshez. Ezenkívül a bizottság szeretné a közel jövőben befejezni Kazinczy munkái III. sorozatának, a Levelezésnek kiadását: a Pótkötet, mint a vállalat XXII. kötete sajtóra készen áll, s tervbe vette Bessenyei György munkáinak kiadását; mindez csak úgy valósulhat meg, ha az Akadémia az évi dotatiót fölemeli.

Az I. osztályés bizottságai előirányzata összesen : 42.176'36 K.

II. Második osztály és bizottságai.

I. Második osztály.

Rendelkezésre állott 1915-ben 25.046'01 K.

	Kiadás 1915-ben	Előirányzat 1916-ra
1. Értekezésekre	3697'45	
2. Emlékbeszédekre	1082'35	
3. Bírálati díjakra	1420'—	
4. Böhm Károly: Az ember és világa V. .	—'—	
5. Athenaeum kiadására	4021'60	
6. Történeti Szemle	6609'90	
7. M. Jogászegylet jogtud. vállalata segélye	—'—	
8. Jelesebb jogi monographiákra	2000'—	
9. Philosophiai Írók Tára segélye	1000'—	
10. Philosophiai Társaság segélye	1000'—	
11. Magyar Paedagogia	600'—	
12. Nagy Szótár segélye	400'—	
13. Meghívók, apró nyomtatványok	91'40	
Összesen	K 21.922'70	

Maradvány 1915-ről	3.123'31
Évi dotatio	22.000'—
Rökk Szilárd-alap kamatai	1000'—
Összesen	K 26.123'31

Az osztály a rendelkezésére álló 26.123'31 K-t a következő tételre kívánja fordítani: a) Értekezések, b) Emlékbeszédek, c) Bírálati díjak, d) Meghívók, apró nyomtatványok, e) Athenaeum segélye, f) Történeti Szemle kiadása, g) Magyar Jogászegylet könyvkiadóvállalatának segélyezése, h) Jelesebb jogi monographiák kiadása, i) Philosophiai Írók Tára segélyezése, k) Magyar Paedagogia segélye.

II. Történelmi bizottság.

Rendelkezésre állott 1915-ben 30.432'07 K.

	Kiadás 1915-ben	Előirányzat 1916-ra
1. Thallóczy-Horváth: Jajczai Oklevéltár hát- rálékos tiszteletdíja a bevezetésért és kli- sékért	1182—	
2. Temes megye és Temesvár monographiája I. köt. nyomásáért	1355'21	
3. Szentpétery Imrének az Árpádkori oklevelek kritikai kiadásának előmunkálataira évi átalány	1200—	
4. Hellebrant-Lukinich: Történelmi bibliogra- phia előmunkálataira évi átalány	1000—	
5. A Magyar Történelmi Tár kiadására Szá- deczky Lajosnak tiszteletdíj (Bethlen-Illés- házy levelezése)	277'50	
6. Másolásokra	965'26	
7. Lakos Lajosnak „A Bach-korszak“ cz. kéz- irat vételára	500—	
8. Magyar Történelmi Életrajzok segélye	1000—	
9. Teleky Mihály levelezése XII. (utolsó) részlet 10. Előadó tiszteletdíja	2000— 800—	
11. Hunyadiak kora levéltári kutatásokra évi átalány	400—	
12. Bizottsági kisebb kiadásokra	160—	
Összesen	K 10.839'97	
Maradvány 1915-ről		19.592'10
Evi dotatio		22.000—
Összesen		K 41.592'10

A Történelmi Bizottság a rendelkezésére álló 41.592'10 K-t a következő tételekre óhajtja fordítani: a) Thallóczy Lajos és Horváth Sándor: A jajczai banság oklevéltára nyomdai költségei, b) Károlyi Árpád: Magyar Országgyűlési Emlékek. XII. k., c) Závodszyky Levente: A Héderváry család oklevéltára II. k., d) Hodinka Antal: Az orosz történelmi források magyar vonatkozásai, e) Lukinich Imre: Az erdélyi fejedelemség területi változásai, f) Tóth-Szabó Pál: A husszita uralom Magyarországon, g) Margalits Ede: Szerb repertorium, h) Hóman Bálint: Magyar pénztörténet, i) Wallentinyi Dezső: Rákóczi László naplója, k) Thallóczy-Hodinka. Horvát végvidék oklevéltára II. köt., l) Szentpétery Imre: A horsmonostori apátság árpádkori oklevélcsoportja, m) Magyar Történelmi Tár új folyama III., n) Az Árpádkori királyi oklevelek kritikai kiadásának előmunkálataira évi átalány, o) Történelmi bibliographia előmunkálataira évi átalány, p) Hunyadiak korára vonatkozó levéltári kutatásokra évi átalány, q) a Magyar Történelmi Életrajzok segélye, r) az Árpádkori királyi oklevelek kritikai kiadása érdekében végzendő irásösszehasonlítás céljaira szükséges felvételek készítése végett egy fényképezőgép beszerzése, s) Másolásokra, t) Előadó tiszteletdíja, u) Bizottsági kisebb kiadások.

Jegyzet. 1. A Flór-alap kamatainak (800 K) felhasználása tárgyában a bizottság az 1916. év folyamán fog intézkedni.

2. A Feridun bey-féle alapítványból rendelkezésre álló összeg terhére a bizottság a Török Történetíróknak néhai Karácson Imre által szerkesztett és Szekfű Gyula által sajtó alá rendezett III. kötetét szándékozik kiadni.

3. A 2. sz. tétel a „Temes megye monographiája“ alapot terhelő, melyre átiratlik.

III. Hadtörténelmi bizottság.

Rendelkezésre állott 1915-ben 13.255'26 K.

	Kiadás 1915-ben	Előirányzat 1916-ra
1. A Hadtörténelmi Közleményekre	6756'62	
2. Klisékre	102'08	
3. Előadó tiszteletdíja	800'—	
4. Szerkesztői s kisebb kiadásokra	840'—	
5. A Hadtörténelmi Közlemények 1914. 2. füzeté	915'88	
<hr/>		
Összesen	K 9414'58	
Maradvány 1915-ről		3840'68
M. kir. Honvédelmi Ministerium támogatása		9000'—
M. kir. Honvédelmi Ministerium előfizetése 1916-ra		1270'—
Festetich-alap kamatai		1200'—
<hr/>		
Összesen		K 15.310'68

A bizottság a rendelkezésére álló 15.310'68 K-t a következő tételekre kívánja fordítani: *a)* Hadtörténelmi Közlemények kiadása 37 ivnyi terjedelemben, *b)* Előadó és szerkesztő tiszteletdíja, *c)* Vegyes kezelési és apróbb kiadások.

IV. Archaeologiai bizottság.

Rendelkezésre állott 1915-ben 22.771'04 K.

1. Archaeologiai Értesítő	12.712'11	
2. Archaeologiai Közlemények	2.292'—	
3. Előadói tiszteletdíj	800'—	
4. Szerkesztői tiszteletdíj (kétszer)	1.600'—	
5. Képes dúcok kezelőjének	360'—	
6. Az Archaeologiai Értesítő számára 1914- ben készített dúcokért	1.053'12	
7. Vegyes apró kiadások	74'—	
<hr/>		
Összesen	18.891'23	
Maradvány 1915-ről		3.879'81
Állami dotatio		10.000'—
Az Akadémiától kért összeg		4.130'—
Az Orsz. Régészeti és Embertani Társulattól		900'—
<hr/>		
Összesen		K 18.909'81

A bizottság a 18.909'81 K-t a következő tételekre kívánja fordítani: *a)* Archaeologiai Értesítő 1915. 3–5. számaira, *b)* Ugyanannak 1916. évfolyamára, *c)* Archaeologiai Közlemények (Sebestyén Gyula: A magyar rovásírás emlékei), *d)* Láng Margit: A női viselet a classikus népeknél cz. művének segélyezése, *e)* Előadó tiszteletdíja, *f)* az Archaeologiai Értesítő szerkesztői tiszteletdíja, *g)* Dúckezelő tiszteletdíja, *h)* Apró kiadások.

V. Nemzetgazdasági bizottság.

Rendelkezésre állott 1915-ben 9405'03 K.

	Kiadás 1915-ben	Előirányzat 1916-ra
1. Közgazdasági Szemle segélye	4880—	
2. Előadói tiszteletdíj	800—	
3. Hozzájárulás Hantos Elemér: A monarchia pénzügyi harcckészültsége cz. műhöz . . .	470—	
4. Vegyes kiadásokra	120—	
Összesen	6270—	
Maradvány 1915-ről		3135'03
Schossberger-alap		800—
Evi dotatio		7200—
Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság alapja		1000—
Összesen		K 12.135'03

A bizottság a rendelkezésre álló 12.135'03 K-t a következő tételekre óhajtja fordítani: a) Közgazdasági Szemle segélye, b) Megyei monographiak, c) Közgazdasági Könyvtár és Remekírók tára, d) Előadói tiszteletdíj, e) Apróbb kiadások.

A II. osztály és bizottságai összesen: 114.070'93 K.

III. Harmadik osztály és bizottságai.

I. Harmadik osztály.

Rendelkezésre állott 1915-ben a Vályi-alap kamataival (400 K) együtt 20.002'78 K.

1. Matematikai és Természettudom. Értesítő	11.708'75
2. Emlékbeszédekre és apróbb kiadásokra . .	1.354'51
3. Nagy Szótár segélye	400—
4. Matematikai és Fizikai Társulat segélye .	1.000—
5. Orvosi Hetilap segélye	1.200—
6. Nemzetközi Természettudom. Bibliographia .	—
7. „Leonhardi Euleri opera omnia“ előfizetési díja	—
8. Tudományos vizsgálatokra (orosz foglyok anthropologiai vizsgálata) s előre nem látott kiadások	200—
Összesen	15.863'26
Maradvány 1915-ről	4.139'52
Vályi-alap kamatai	400—
Evi dotatio	20.000—
Összesen	K 24.539'52

Az osztály a rendelkezésre álló 24.539'52 K-t a következő tételekre óhajtja fordítani: a főnti 1., 2., 4., 5., 6., 7., 8. sz. tételekre, Ónodi Adolf: „Fejanatomiai kutatások“ segélyezésére (kutatási anyag és klisék) I. részlet, Zelovich Kornél művére és egyéb tudományos vizsgálatok segélyezésére.

Jegyzet. a) A Stäckel Pál-féle Bolyai-életrajz még kifizetetlen költség részlete: 1643·70 K (Franklin-Társulat nyomdai számlájának utolsó részlete), mely összeg az Igazgató-Tanács beleegyezésével a gróf Andrássy Dénes-féle alapítvány évi 4320 K kamataiból lenne fedezendő.

b) Zelovich Kornél: „A lánczhíd története“ cz. mű költségei körülbelül 6300 K-t fognak kitenni, miért is 4300 K-t az osztály az Igazgató-Tanáctól (esetleg részletekben is) kér.

II. Math. és Természettud. Bizottság.

Rendelkezésre állott 1915-ben 10.192·69 K.

	Kiadás 1915-ben	Előirányzat 1916-ra
1. Előadó tiszteletdíja 1915 és 1916-ra	1.600—	
2. Jungmayer M.: Budapest evezőlábú rákjai	1.081·32	
3. Matematikai és Phys. Társulat évi segélye	1.000—	
4. Selényi Pálnak, Bodnár Jánosnak és Bertalan Józsefnek előlegül megbízatásukra	700—	
5. Szüts Andor: Földi giliszta idegrendszere etc. táblái	578·84	
6. Ugyanannak nyomdaköltségei	473·68	
7. Szüts táblázatainak vámmilletékei	11·34	

Összesen K 5.445·18

Maradvány 1915-ről 4.747·75

Évi dotatio 10.000—

Budai J. tiszteletdíj-visszatérítése 300—

Összesen K 15.047·75

A bizottság a rendelkezésére álló 15.047·85 K-t a következő tételekre óhajtja fordítani: *a)* Kertész Kálmán: A magyarországi Dorylaidák rendszeres áttekintése, *b)* Richter Aladár: A víztartó szövet s a felemás levelűség (10 iv 12 táblával), *c)* Péterfi Márton: Magyarország tőzegmohái, *d)* a Matematikai és Fizikai Társulat segélye, *e)* Zoologiai vagy physiologiai pályázat, *f)* esetleg még év közben beérkező munkák kiadása.

Az osztály és bizottságai összesen 39.587·27 K.

Szótári Bizottság.

Rendelkezésre állott 1915-ben 17.031·54 K.

1. Adatgyűjtés	12.300—
2. Adatrendezés	500—
3. Könyvkötő számlája (czédula, doboz stb.).	338·80
4. Bizottsági segédtag illetménykülönbözete	300—
5. Előadói tiszteletdíj	800—

Összesen K 14.238·80

Maradvány 1915-ről 2.792·54

Állami dotatio 4.000—

Akadémia évi dotatiója 4.400—

Semsey-alap kamatai 8.000—

Összesen K 19.192·74

A bizottság a rendelkezésére álló 19.192'74 K-t a fenti 1., 2., 3., 5. sz. tételre óhajtja fordítani, továbbá könyvvásárlásra s egy nagyobb szekrény készíttetésére, mely körülbelül 2000 K-ba kerülne.

Személyes járandóságok részletezése.

	Előirányzat 1915-re	Előirányzat 1916-ra
1. Főbb tisztviselők fizetése :		
Főtisztár	6.000 kor.	6.000 kor.
Három osztálytitkár	6.000 "	6.000 "
Főkönyvtárnok	6.000 "	6.000 "
" lakáspénze	2.400 "	2.400 "
Akadémiai ügyész	2.000 "	2.000 "
	<u>22.400 kor.</u>	<u>22.400 kor.</u>
2. Többi tisztviselők fizetése és lakbéré :		
Hellebrant Árpád alkönyvtárnok	4.800 kor.	4.800 kor.
Munkácsy Mihály könyvtártiszt	— "	2.600 "
Trócsányi Z. irodaigazgató	3.800 "	3.800 "
Jónás Károly gondnok	4.800 "	4.800 "
Szentes Károly irodatiszt	4.080 "	4.080 "
Heinlein István könyvtártiszt	3.320 "	— "
Jónás, Szentes és Trócsányinak fő- titkári segédteendőiért	1.400 "	2.400 "
Tiringer Béla, a könyvkiadóhivatal vezetője	3.600 "	3.600 "
Mészöly Gedeon könyvtártiszt	2.880 "	2.880 "
Lakbérek (Hellebrant, Szentes, Tirin- ger, Munkácsy, Trócsányi, Hein- lein és Mészöly)	7.200 "	7.000 "
Szolgák drágasági pótléka	2.470 "	2.730 "
	<u>38.350 kor.</u>	<u>38.690 kor.</u>
Szolgák fizetése, lakbéré és ruházata :		
4 bennlakó szolga (1140+2140)	4.450 kor.	4.450 kor.
5 künnlakó szolga	7.300— "	7.600 "
Ruházat	2.305— "	2.305 "
	<u>14.055— kor.</u>	<u>14.355 kor.</u>
Nyugdíjak és segélyezések :		
Borovszky Samu özvegye	2.000 kor.	2.000 kor.
Lindner Ernő özvegye	1.000 "	— "
Berecz Károly árvái	200 "	200 "
Knoll Károly özvegye	600 "	600 "
Emődi Mihály özvegye	200 "	200 "
Horn Antal nyug. szolga	1.008 "	1.008 "
Nyugdíj-alap	320 "	320 "
Fizetés-járu. a Bukovinszky-alapból	196'40	196'40 "
	<u>5'524'40</u>	<u>4'524'40</u>
	<u>80.329'40</u>	<u>79.969'40 K.</u>

Pályázati hirdetés.

A M. Tud. Akadémia Matematikai és Természettudományi Bizottsága az 1916-ik évben 2000 koronát olyan tudományos munkálatok előmozdítására kíván fordítani, melyek a **zoológia** vagy **physiologia** körébe vágnak. A munkálatok lehetnek elvont, elméleti irányúak vagy olyanok, a melyek hazánk természeti viszonyainak kutatását tűzik ki céljokul. — Mindenkinnek egyenlő alkalmat akarván nyújtani, hogy a föntebb említett szakba vágó munkával versenyre kelhessen, a Bizottság ezennel felhívja az érdekelteket, hogy tervezetöket (esetleg kész munkájokat) küldjék be, magukat megnevezvén és kijelentvén, hogy a kitűzött egész összegre, vagy annak milyen részére tartanak számot. A megszavazott összeg rendszerint a munkálat befejeztével adatik ki. Az így készülő munkálat a Magyar Tud. Akadémia tulajdona; de ez a kiadás jogát a szerzőnek — ha kívánja — esetről-esetre át is engedheti. A tervezetek vagy kész munkák ugyancsak **f. évi márczius 31-ig** a bizottság előadóájához, **Dr. Méhely Lajos** egyetemi tanárhoz (VIII., Múzeum-körút 4. a) küldendők be.

**A Magyar Tudományos Akadémia
Főtítkári-Hivatala.**

Értesítés az átalányfizetésről.

A M. Tud. Akadémia 1890 október hó 27-ikén hozott határozata értelmében:

A hazai iskolák, könyvtárak, egyesületek és társaskörök a M. Tud. Akadémia kiadásában évenként megjelenő kiadványok közül a következőket, ú. m. az

Akadémiai Értesítőt,

Almanachot,

Archaeologiai Értesítőt,

Archaeologiai Közleményeket,

Emlékbeszédeket,

Értekezéseket (Nyelv- és Széptudományi, Bölcsészeti, Történelmi, Társadalomtudományi),

Magyarországi Német Nyelvjárásokat,

Magyarországi Szláv Nyelvjárásokat,

Mathematikai és Természettudományi Értesítőt,

Mathematikai és Természettudományi Közleményeket,

Nyelvtudományi Közleményeket,

Magyar történelmi emlékeket: Okmánytárak, Írók, Országgyűlési emlékek,

Könyvkiadó-Vállalatból évenként négy kötetet

évi 20 korona átalányösszegért, vagy ha a Könyvkiadó-Vállalat most említett négy kötetét angolvásznon-kötésben kívánják, év 24 koronáért rendelhetik meg.

Mindezen iskolák, könyvtárak, egyesületek stb. a M. Tud. Akadémia többi kiadványait 25% engedménnyel szerezhetik meg a **M. Tud. Akadémia főttkári hivatalánál.**

• Ha a föntebbi átalányösszeg az év első felében küldetik be a könyvkiadóhivatalhoz, a kiadványok portomentesen küldetnek meg; ellenkező esetben az évi 20 korona (esetleg 24 korona) átalányösszeg a Könyvkiadó-Vállalat négy kötetének megküldésekor, november végén, utánvétellel kéretik be, s ekkor a czimzett a postaköltséget is viselni tartozik.

Eddigélé 357 hazai iskola, könyvtár és egyesület részesül az átalányfizetés kedvezményében.

Ez iránti jelentkezések a főttkári hivatalhoz intézendők.

Magyar Tudom. Akadémia
Könyvkiadó-hivatala

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főttkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXVII. KÖTET.

1916. április 15.

4. FÜZET.

Jelentés a gr. Teleki-pályázatról.

(Felolvasta Váczy János l. t. 1916 márczius 20-án.)

A gr. Teleki-díjra — a mult évi pályázati hirdetés értelmében — szomorújátékok pályáztak. Tizenhat darab ilyen pályaművet küldtek az Akadémiához és a bizottság, a melynek tagjai Ponori Thewrewk Emil s Herczeg Ferencz tiszteleti és Váczy János lev. tag, továbbá Gyenes László s Mihályfi Károly, a Nemzeti Színház tagjai voltak, 16 darab pályaművet vett kézhez bírálat végett. Folyó hó 6-án Herczeg Ferencz elnöklete alatt tartott ülésében számolt be a bizottság a pályaművek értékéről, megállapodásra jutott az iránt, melyiket ajánlhatja legtöbb lelki megnyugvással, mint viszonylag legkevésbé gyöngét a jutalomra, mivel — a mint majdnem évenként idézzük — az Ügyrend 137. §-ának 4-ik pontja szerint „a jutalom a viszonylag legjobb műnek is mindig kijár, még pedig megosztatlanul“. Egyszermind a bizottság engem bizott meg a jelentés megírásával.

A bizottság mindenek előtt a pályázat szabályainak meg nem felelő művek sorsáról döntött. Mivel a pályaművek közt hat darab prózában van írva, ezeket a versenyből ki kellett zárni, mert az Ügyrend idézett szakaszának 3-ik pontja világosan és föltétlenül megkívánja a tragédia verses alakját. E prózai alakú művek a következők: 3. sz. *A Magdalai Miriam*, 4. sz. *A két anya*, 5. sz. *A megpróáltatás* 6. sz. *A fegyverkovács*, 11. sz. *Szivek* és 12. sz. *A cselszövő királyné*. Ezek közt az első négy nem is szomorújáték, hanem középfajú dráma, társadalmi vagy népszínmű; tehát két okból sem volt figyelembe vehető, mert az Ügyrend idézett szakasza csak valódi tragédiákat kíván, a középfajok kizárásával.

A többi, összesen tíz pályamű közt is hiába keresett a bizottság olyat, a mely a költői becsértéket szinszerűséggel úgy párosítaná, hogy irodalmi és játékszini nyereségnek egyaránt mondható volna, mintha igaza lenne a bizottság elnökének, hogy: sajnos, a jó drámaírók is nyilván a lövészárokban küzdenek. Nyolcz

pályamű szerzője a történelemből veszi tárgyát, még pedig nemzetünk ős korából s részint az Árpádok korából három, az Anjouk korából kettő; Báthory Zsigmond kancellárját, Gyulai Pált, egy, s a Martinovics-féle mozgalmat két író próbálja tragédiává alakítani. Két pályamű a jelen társadalmából meríti tárgyát: a 8. számú, *A morfin* című és a 16. számú, a melynek czime: *Északi fény*. Az előbbivel könnyen végezhetünk: gyöngé társai közt is a leggyöngébb, valódi morfinista agy munkája, silány közhelyeknek s a mindennapi élet sivárságainak izléstelen tákolmánya.

Az így megmaradt kilencz darab közt négy szintén csekély figyelemre tarthat számot. Szerzőik vagy szerény szárnypróbálgatók, de a kiknek később lehet némi érzéke ha nem is a dráma, legalább az eseményes költészet iránt, mint az 1. számú, *A ledől kolosszus* című 5 felvonásos szomorújáték, s a 2. számú, *Gyulai Pál* című 3 felvonásban írt tragédia szerzőjének; vagy pedig a tárgyválasztásban járnak célra vezethető nyomon, s esetleg egy-egy drámaiabb jelenet is kikerül tolluk alól. Ilyenek a 9. és 15. számú művek írói; amannak a tárgya és hőse *Latzkovits János*, emezé *A vasfejű* czimvel Csák Máté.

A ledől kolosszus szerzője gyöngé kezdő lehet; van egy pár költői gondolata, de a drámai cselekvény alakításához édeskeveset ért. Megjegyzi a mű végén, hogy „az összes szlávok egyesítésének a jelenlegi világháborúra vezető egyik okát célozta minden időben hiába való törekvésnek feltüntetni“ s így — mint folytatja — „nemcsak költői, hanem hazafias célt is kívánt szolgálni, midőn a világháborúban ellenünk támadt országokkal győzelmesen megküzdő nemzetünk elé akarja tárni multunk nagy példáját, vonatkozásban képzelgetve jelenünk óriás küzdelmével, hitet nyujtva ezekből jövőnk nemzeti biztonságára nézve“. Mindenesetre szép cél, hazafias költő tollára való; de e mű nagyon messze jár a kitűzött céltől. Igaz ugyan, hogy Szvatopluk Árpád kezétől esik el, csakhogy e nem történeti valóság előadása éppen nem teszi ránk a tragikus bukás hatását. A *Gyulai Pál* szerzője választott jeligéje szerint, „a régi csapáson“ jár s nyilván azt érti, hogy művét Kemény Zsigmond ismert regénye alapján írta; vagy azt, hogy a cselekvény szerkesztésében a régi drámaíróktól vert csapáson halad. Annyi bizonyos, hogy kísérlete éppen nem sikerült. Nála Gyulait nem a fejedelem végezteti ki, mint Kemény Zsigmond regényében. A szerző előadásában Báthory Boldizsár kibékül a fejedellel s visszatér Gyulafehérvárra, s mivel Gyulai Pál Szennót önkényesen végezteti ki, Báthory Boldizsártól való félelmében halálra rémul. A szerzőnek van bizonyos érzéke a drámai párbeszéd iránt, de a szenvedély szaggatott nyelvét még majd mindig összetéveszti az érthetetlen, zavaros kifejezésekkel.

A *vasfeji* című szomorújáték 5 felvonásában jellegje: Új átdolgozás, a mi arra mutat, hogy nem először próbál szerencsét, de épp oly alaptalanul, mint első ízben. Csák Máté, a vasfeji, Károly Róbert s vele együtt az idegen erkölcsök uralma ellen küzd, a miből csakugyan lehetne érdekes tragikai összeköttetést írni, de a szerző a kínálkozó alpból semmi életre való bonyodalmat nem tud fejleszteni. Voltaképp Csák Máté nincs is tisztában czéljával. A Gentilis által kimondott egyházi átkot föl sem veszi ugyan, de csak tétova lépésekkel közelg Károly Róbert tábora felé s először is a királyné előtt az idegen műveltség ellen tör ki: Mért is láttalak, mért is ismertelek meg titeket? szól a királynéhez. Mire Mária ezt kérdi: Mit jelent ez éles, nyers beszéd? (Bajos megmondani, miféle nyersség van Csák szavaiban.) Csák felel:

Ide csapongó lepkék illenek,
Hagyd maga útján a magyar bikát!

Szeretné a királyhoz pártolt fiát, Miklóst, visszavinni magával, de Miklóst a királynő egyik udvarhölgye szerelemre lobbantván, nem tud mozdulni, a miért apja így fakad ki:

Te pipogya, nem tudsz lemondani?

Károly király (kit — melleleg megjegyezve — a szerző mindig *Róbert* néven említ, mintha ily nevű királyunk lett volna valaha) épp oly határozatlan, mint ellenfele; midőn már emberei indulnának az ellenség ellen, ő tartja vissza azokat. Végre megindul a harc. Csák emberei hátrálnak s már-már feladják a várat. Ő maga külföldi segílyt keres azon a réven, hogy leányát, a kit egy idegen lovag szeret, valamelyik Habsburgi herceghez adja. De minden hiába. Emberei lassankint mind elpártolnak tőle, leánya pedig az idegen lovaggal megesküszik, mire szörnyű átkot szór a tovavágtató ifjú párra. Aztán tört merít szívébe. A szerző sem cselekvényt nem tud szerkeszteni, sem jellemet csak megközelítő következetességgel is ábrázolni. Egész meséje zavar, tervtelenség. Nyelve is fölötte gyarló.

Szintén e korban, a század vége felé játszik a 14. számú, *A legyőzött* című, történeti szomorújáték. Azonban szerzője határozottan tehetségesebb író amazénál. Ő is másodszor versenyez, de még mindig távol marad a győztesektől. Pedig van érzéke a tragikai alap kitalálásához; de a cselekvény tervszerű fölépítésében s a jellemzésben őt is sokszor elhagyja ereje. Nem egy erős drámai helyzetet alkot; de máskor szükségtelenül hosszú, terjengős párbeszédet mondat személyeivel. Fő hőse, *A legyőzött*, Erzsébet, Nagy Lajos özvegye, valamint leánya, Mária és Horváti János néhány jellemzetes, egyéni vonással emelkedik ki, de többi alakja majd mind belevesz az általánosításba. Nyelve és verselése

is egyenetlen, itt-ott erővel teljes, máshol úgy tetszik, mintha a szerző keresve keresné s mégsem találná meg a kellő kifejezéseket. Verselése is sok helytt gyakorlatlanságot mutat; fontosabb párbeszédeinek végső sorai rimben csengenek össze, de az erőltetettséget, nehézkességet nem tudják kikerülni.

A darab azzal kezdődik, hogy Kis-Károly koronázására készülődnek. Az ő pártján Horváti bán azzal vádolja Erzsébetet, hogy romlásba taszította országunkat; de ez nem tartóztatja vissza, hogy feleségül ne kérje Erzsébetet, a ki Forgách Balázs iránt érez melegebben s egy dagályos beszédben elutasítja Horvátit. Csak midőn a bitorló koronázására kénytelen indulni, akkor viseli magát a megbántott özvegyhez méltóan, föllebbentvén a leplet a hatalom visszaszerzése reményéről. Szavaiból,

Kínpadra lépünk ma bilincsbe verve,
Mély sírba zárva hangzik jajszavunk,
(Sejtelmesen) De az igazság győztes szent jelében
Eljő az óra és feltámadunk,

már következtethetünk a jövendő nagy eseményekre.

Azonban az elég jól, bár vontatottan induló esemény hamarosan megreked. Kivált azok a jelenetek, a melyekben Frangepán szerepel, unalmasok s esnek sok kifogás alá a lélektani okadás szempontjából is. Az ő szerelme Mária iránt újabb drámai összeütközés magvát rejti magában annál is inkább, mivel Frangepánt meg Csabi Klára, Mária udvarhölgye szereti. Csakhogy Frangepán jellemében annyi határozatlanság, szándékában annyi tétovázás van, hogy e miatt a műnek úgy szólva legérdekesebben induló jelenetei hatástalanul vesznek el. Mária előjogaira és Zsigmonddal váltott gyűrűjére hivatkozva nem viszonzhatja Frangepán szerelmét, de úgy tetszik, mintha küzdene önmagával, a mi hatalmas drámai összeütközést sejtet. Azonban Frangepán a férfiás elhatározás alól a mindennapi élet prózájával abban keres kibuvót, hogy birtokára kell utaznia. Csak midőn Mária is vele akarna távozni, lobban ki Frangepánban a szenvedély tüze, de ezután is nagyon egyenetlenül lobog. A szerelmes vitéz önmagának is ellentmond, mikor így szól:

Ember vagyok, gyarló, esendő ember,

s a következő sorban így folytatja:

*Férfi vagyok, kinek a vére ég,
Lemondást, nyugvást nem ismerek.*

Ezzel párhuzamosan halad a főcselekvény Erzsébet és Horváti János alakja körül. Erzsébet celt sző hatalma visszanyerésére, s midőn Garai őt, Erzsébet pedig Garait eléggé meggyőzi a terv lehetőségéről, az özvegy királyné kimondja, hogy nincs más

menekvés: vagy pusztulunk mi, vagy pusztuljon ő, t. i. Kis-Károly; mire Garai felkiált: pusztuljon ő, a bitorló! Erzsébet titkos vágya ezzel nyílt kifejezésre talál: megért a gyümölcs, le kell hullnia. Töprengve a cél elérésén, az imazsámolyra térdel. Ott lepi meg gyóntatója, Ambrózius. Ennek elpanaszolja szörnyű lelki háborgását s azt a megnyugtató lelki vigaszt akarja mintegy kicsikarni tőle, hogy a bitorló király gyilkosát nem éri utól Isten büntető keze. Ambrózius belelát Erzsébet titkos tervébe, s midőn ez egyre sürgeti megnyugtató válaszáért, hogy ha a gyilkos örök életet nem nyer is, feloldozást csak nyerhet, finom tapintattal így hártja el magától a választ:

Imádkozunk a bünbocsánatért,
Isten irgalma, az kifogyhatatlan.

Nem akar papi hivatásával ellenkezőt mondani, de a királyné kegyét sem akarja eljátszani. Szavait úgy intézi, hogy az elvakult királyné mind a maga javára magyarázza. Ez a szerelmi ellágyulás hangján tisztázza tervét Forgáchcsal: az idő betelt, Károly és hívei el akarják a királynékat pusztítani, meg kell őket előzni. Forgách némi habozás után késznek nyilatkozik. Ámde Horváti újra próbát tesz Erzsébetnél s mivel nem boldogul szerelmében, megmondja neki, hogy a királyt ellene ingerli: végezzen a királynékkal. Kár, hogy ez a jelenet meg nem előzi az előbbent; mennyivel erősebb s igazolhatóbb alapja volna így Erzsébet sötét tervének; mert nemcsak a hatalom visszanyerése, hanem saját életének a megmentése is újabb rúgója lehetne cselszövényének. Erzsébet terve sikerülni látszik. Kis-Károly súlyosan megsebesül, de Kont megjósolja a bünhődést. S legott megütközéssel hallja Erzsébet, hogy a király emberei közül épp a legveszedelmesebbnek, Horváti bánnak sikerült megmenekülnie.

A 3-dik felvonás a novigrádi börtönben játszódik le. A megtört Mária megadja magát sorsának, de anyja a lánczra vert oroslán bösz dühével átkozza Horvátit. Csabi Klára mint szolgáló bejut a királynékhoz és reményt kelt bennök, hogy mihamar megszabadulnak. Minden el van készítve a szökésre, midőn Horváti belép s pokoli kárörömmel szemléli a menekülni készülők rettenetes meghökkenését; de a velencei segílyt hozó Frangepánt nem akadályozza meg, hogy a királynékkal ne érintkezzék. Frangepán és Mária börtönjelenete a darab legszebb részei közé tartozik; de ennek a hatását is megrontja a lovag határozatlansága. Neki mindig valami kibuvóhoz kell folyamodnia, midőn a gyors cselekvés órája üt. Erzsébet Frangepán ígéretében bizakodva, megvetéssel utasítja el utoljára Horvátit, a ki békekötést ajánl neki. Kár, hogy e jelenet hosszabb, terjengősebb, mint a

tedőpontjára jutott szenvedély kitörése megengedhetné. Ha Horváti ez irányban czélt akar elérni, előbb kell föllepleznie szándékát: mikép akarta Erzsébet kezével Magyarország koronáját a maga fejére tétetni. A kettejük közt megvívott küzdelem egész folyamatát részletezve a szerző, a megrázó drámai jelenetet elernyeszti, sőt ellaposítja. Erzsébet hideg bölcselkedéssel okokat hord elő: miért nem hallgathat Horváti szavára s menekülés után néz, de a bán megragadja s átadja a peczérnek: végezzen vele. Ördögi gúnycaczájba tör ki:

A legyőzött újra felülkerült,
Ki maradt hát most végképen alul?

Ezzel be is fejeződhetnék a cselekmény, s nem volna szabad Horvátinak ilyen útszéli összefoglalással tovább nyujtani a jelenetet:

Meghalt?... Rendben van!... Isten ítélt!
S én végrehajtam az ítéletet.
Jöhetnek már a megmentésére,
Csak holttestét találják.

Ekkor rohan be Frangepán, a kinek megengedi a bán, hogy Máriát magával vigye.

Szerzője kétségtelenül jól kigondolta a cselekvény vázlatát, de a kidolgozásban sok helytt cserben hagyta tehetsége. Ugyanezt mondhatjuk a 10. és 16-dik számú darabok, *Az utolsó táltos* és az *Északi fény* szerzőiről. Ez utóbbi pályamű Ibsen-utánezat s Norvégiában játszik. Meséjét az író Voss Richárdnak *Léghajón az északi sarkra* című regényéből vette; de a cselekvény ügyes szerkezetének megalkotása az ő érdeme. Kár, hogy jellemei közül a két főalaké merőben elhibázott, és a darab színszerűsége szóba is alig jöhet. Svend Hansen szegény halászfiú kimentvén gyermekkorában a tengerből Arne Allmers tiszteletes leányát, Marent, úgy hiszi, hogy joga van a fölserdült leány kezéhez is. Maren meg csak hálát érez megmentője iránt, de szerelmet nem, még akkor sem, mikor Svend előtte a dicsőségért rajong, a melynek révén akarná Marent megnyerni. De mikép kovácsoljon magának hírnevet? hogy szerezzen léghajót az északi sarkra? Mig e gondolatokkal tépelődik: barátja, Szigurd, beleszeret a leányba, s ez viszonzozza szerelmét. E hirtelen fellobbant szerelem, a mely egy kissé varázsszerű rögtönzéssel támad, egészen betölti szívöket. De Maren boldogsága nem lehet teljes. Bevallja Szigurdnak, hogy ő már nem szabad, kezére Svend Hansen tart jogot. Szigurd meggyőzi, hogy szerelmével mindenki szabad, s így az ő boldogságuk elé mi sem vethet akadályt. Svend baljóslatú komorsággal fogadja Szigurdot és zordonan válaszol szavaira, hogy elrabolta tőle a leányt. Mikor magára marad, kegyetlen bosszút esküszik barátja, Szigurd ellen.

A jegyesek boldogsága rövid életű. Szigurd is a dicsőségért eped. Lelke mélyén forrong egy eszme: mikép jusson az északi sarkra? De szerelméből újabb erőt merít, hogy széttörjön minden korlátot. A mint egy sirály felröppen előttük, Szigurd rajongása e dalba tör ki:

Előre, észak felé!...
 Előre, észak felé!...
 Sirály madár, elhagylak én.
 Az én hajóm viszi a szél,
 A szél, a szél, a szél, a szél...
 Előre, észak felé,
 Előre, észak felé!

A leány hűséget ígér, de balsejtelmét nem tudja elnyomni, bár Szigurd merész önbizalma mintegy magával ragadja. Szigurd azzal akarja lefegyverezni barátját, hogy őt, mint az északi sark felkutatásának tervezőjét magával viszi. Az indulás előtt a leány még egyszer próbát tesz, hogy balsejtelmét elűzze. Kérleli a bosszús Svendet, a ki egyre csak azt hajtja Szigurdról, hogy elrabolta tőle, a mi az övé volt. Hiába tiltakozik Maren, hogy soha sem volt az övé. De mindegy. Őt bár gyűlölje Svend, csak jegyesét, Szigurdot óvja a véstől. Szigurd búcsút vesz:

Isten veled, menyasszonyom,
 A vágy utánad szárnyat ad nekem...
 Én visszatérek...

Elmúlik két év, s még mindig semmi hír a merész légi utasokról. Végre az egyik utazóról hírt hallanak. Maren kétség s remény közt találgatja: melyik jö vissza. Először reménye erősebb: csak Szigurd lehet a győztes. Örjítő gondolatok hullámanak agyában: hátha nem Szigurd tér vissza... Egyszerre csak Svend feltűnik előtte. Maren megdermedve áll és szinte üvegesedő szemmel bámul. Nem tudja megérteni a szörnyű valót: Szigurd a Jeges-tengerbe ugrott, mert célja iránti hitét elvesztette. Maren mindezt hihetetlennek tartja s felocsudván rémületéből, kérdőre vonja Svendet: miért nem tartotta vissza jegyesét. Ezért gyűlöli s megveti¹¹-t. Vajon miért bünteti az Isten? Mert megszegted hűségedet, feleli Svend, a ki bevallja a tengernek, hogy ő gyilkolta meg Szigurdot. Rettenetes elbizakodottság s Istennel való böszült dacz nyilatkozik szavaiban: nem bánja tettét. Csak egy dolog üt szeged a fejébe: Szigurd naplója megvan. Ez az emlék folyvást égeti lelkét. A lélektani következetlenség itt szembe-
 szökő; érthetetlen, miért nem semmisíti meg a naplót, ha vallo-
 másától félnie kell. A naplóban e sor olvasható: „És mégis
 átrepülök a sark fölött.“ Svend e sor mellé jegyzi: „És nem
 repült át, mert Svend Hansen!... én megültem és lelöktem a
 hajóból Maren Allmers miatt.“ Ez alattomos gázság csak utálatot

gerjeszthet. Bajosan érthető, hogy a leány — mert Isten ítéletének tekinti Szigurd halálát — kezét nyújtja Svendnek, s Maren apja legott össze is adja őket. Svend erre a községben kiütött nagy tüzvész áldozata lesz. Pedig nevét a hír szárnyára veszi, és Maren szívében is szánalom gerjed. Hanem a holttest ruhájában megmarad a napló, mely az igazságot kideríti. Az egyszerű, de jól fejlesztett cselekvény éppen a kifejeletnél hagyja cserben a szerző tehetségét. De e pályamű így is a legkülönbek közé tartozik. Szerzője gyakorlott és ügyes tollal írja párbeszédeit.

A következő két darab szerzője tárgyát az ős magyar történelemből meríti: a 7. és 10. számú; annak *Gülmaré* a címe, ennek *Az utolsó táltos*. Amaz verses szomorújáték 3 felvonásban. Jóllehet azonban Árpád fiai és Marót fejedelem fia és leányai mind meghalnak benne, még sem tragédia, hanem operaszöveg. Azzá teszik előadása, nyelve, énekelhető, legtöbbször nyolczszótagú, két ütemű verssorai, a melyekben a lyrai hév kedves, behízelgő hangon zeng hozzánk. Mindenütt gazdagon árad benne a forró szerelmi érzés költészete, könnyed, színező nyelven, a mely önkéntelenül a *Csongor és Tünde* bájos nyelvére emlékeztet. Mint énekesjáték voltaképp kizárandó volna a pályázatból, csak az említett sajátságai miatt kellett itt róla megemlékeznünk. A darab meséje azt mutatja, hogy inkább költői elbeszélésre, mint drámai alakításra való. Szerzője az érzelmes költői elbeszélést sikerrel művelhetné.

Sok tekintetben rokon vele *Az utolsó táltos* írója, de valamivel több érzeke van a drámai szerkezet iránt, noha azt lyrai áradozásra való hajlama nem egyszer elnyomja. Meséje az ős hazában maradt pogány szittyák és az új hazába költözött magyarok közti küzdelemből van szöve, s a két világnézet összecsapása költészeti s játékszíni tekintetben egyaránt nagy vára-kozást gerjeszt, a melyet azonban a szerző az említett oknál fogva csak kis részben tud kielégíteni. A darab főhőse ősz Bezét, az ős hazában élő kevés számú szittyák utolsó táltosa, a ki csak az imént menti meg rokonát, a bájos kis Csalabért a tatárok vezére, Kohutt kezétől. A tatárok a szittyák ellen harcolnak, s Kohutt csak úgy hajlandó békét hagyni nekik, ha Csalabért feleségül veheti. Azonban Csalabér Csobán vezért szereti, a legderekkabb szittyá vitézt. Csakhogy ez Julián szerzeteshez csatlakozik, az új hazába jön s megkeresztelkedik. Természetesen átalakul egész világfelfogása, a mi őt arra készíti, hogy szittyá testvéreit mind az új hazába edesgesse s a keresztény vallás hiveivé tegye. Célját annál nagyobb önbizalommal szolgálhatja, minél inkább érzi, mily előkelő helyet foglalt el a szittyák közt, s mennyire fájlalják ezek, hogy őt is magával ragadta az a veszedelmes kórság, a mely a régi szittyá erkölcsöket egyre

jobban megrontja. Csobán kísérlete teljes sikerrel jár. Az ősz táltos igen kevesedmagával marad. E miatt esküdt ellenségévé lesz Csobánnak, kivált mikor meghallja, hogy Csalabér is, bár Csobán nem titkolja előtte, hogy szerelme már csak ifjú emlék, Csobán volt igriczével, Tabolczczal utána indult. A leány azt hiszi, hogy még visszahódíthatja Csobánt s úttalan úton követi s el is ér az új Magyarországra. Csobánt a király, IV. Béla, nagy kitüntetéssel fogadja, drágakövekkel ékesített kardot s egy díszes köntöst ajándékoz neki, azt híven, hogy új támaszt nyer benne a rakonczátlankodó főurak ellen. Mert a nemes vitézek és főpapok egyaránt gyanúsán szemlélik a kunok növekvő hatalmát, Kötöny elbizakodott gögjét, a kivel a király szövetséget köt s az országban maga után az első embernek tekinti, noha az e miatt támadt elégedetlenség moraja már a fülébe hat.

Ez alatt Bezét, hogy a keresztény magyarok elkorcsosulásától fajtát megmentse, a tatárokkal szövetkezik az új Magyarország ellen. Éppen ekkor a tatárokhoz szökik az árulóvá lett Kötöny is, a mi a király körében nagy elkeseredést okoz. E kínos hangulatban jelenti Julián a királynak a tatárok közeledését s az öreg Bezét óhaját, hogy a királylyal szólhasson. A kínalkozó erős drámai összeütközés helyzetét nem aknázza ki kellőleg a szerző. Sokkal élesebb különbséget tüntethetne föl az ősz táltos és a király közt, mint a hogy valósággal teszi. A régi faj és vallás szeretete lüktetőbb és elbizakodóbb szenvedélyvel állíthatná az utolsó táltost a keresztény Magyarország királyával szembe, mert most az ő haza magasztalása, a szittyai erkölcsök feltétele s a korlátlan szabadságért való rajongás kevés jellemző kifejezést talál Bezét ajkán. Csak akkor kapnak meg szavai, midőn szemébe vágja a királynak, hogy tönkre teszi a magyar fajt. A király is lanyhán védekezik a vád ellen, hogy ő inkább megmenti a magyart, midőn az európai polgárosodás részesévé avatja. Különben ő senkit nem kényszerített erőszakkal, a szittyai vitézek saját jószántukból jöttek hozzá; de ha éppen valaki megbánta volna idejövetelét, szabad az út vissza az ő hazába. A király szavára senki sem mozdul, egyedül Csalabér, a ki fájdalmasan győződik meg, hogy Csobán vezér már nem őt, hanem Etelkát szereti.

A szittyai vitézek maradása a királynak ad igazat, a mi Bezetre rendkívüli hatással van. Midőn hívó szavára senki sem mozdul, megrendül hite. Még nem meri megvallani magának sem, hogy a szittyák istene, Hadúr napja leáldozó félben van; de a szittyai vitézség utolsó képviselői, Ekese és társai legott észreveszik, micsoda tragikai fordulat történt az utolsó táltos lelkében. Azonban a szerző a helyett, hogy e fordulat hatását rajzolná, még mindig Csalabér reménytelen szerelmét festi, a mivel megakasztja a cselekmény drámai haladását. Csalabér kezét már

Bezét oda ajánlta Kohuttnak, de a leány még egy napi szabadságot kér, a mit arra használ fel, hogy búcsút vegyen régi kedvesétől. Látva Csalabér, hogy Csobán vezér Etelkával a boldogság küszöbére lép, neki meg minden emléke, álma, reménye összeomlik, élettelenül hanyatlik a földre, s Csobán a királytól kapott köntössel takarja le. Ekkor ront reá Ekese, s Csobán egyik kezével Etelkát tartja, másikkal kardját forgatja s elűzik egymást. Ekese szavai kívülről hallatszanak: „Csobán, te itt maradsz...” Meghallja ezt az ősz táltos és azt hiven, hogy a díszes köntös Csobán holttestét födi, kiönti reá keserűségét, de mégis bizonyos elégtételt érez a hűtlen vezér halálán. A hitében megrendült Bezét megfélekedzik a tatárok szövetségéről, s nem ok nélkül hajszolja Kohutt, hogy biztassa vitézeit, hisz a Mohi pusztán már nyomukban van a magyar sereg és győz.

Kisebb történelmi valóságot megváltoztatni joga van a költőnek művészeti céljai érdekében; de olyan történelmi valóságot, a mely századok óta kiirthatatlanul él a nemzet köztudatában, semmiféle érdek miatt nem változtathat az ellenkezőre: a Mohi pusztán szenvedett vereséget győzelemre, a mohácsi csatatér gyászát örömmre. *Az utolsó táltos* szerzőjének nincs is szüksége, hogy a magyarokat csak bár eleinte is győzőkké tegye. Bezétben a tragikus fordulatot úgy sem ez okozza. Régi erős hite megtörik, s csak töredezett hangjai mutatják: mikép támad fel régi világnézetének egész alapja ellen. Kissé burkolt szavakba foglalja kétségeit s csak akkor szól világosabban, midőn Julián szerzetes megfenyegeti:

Vigyázz, Bezét, a bűnök átka rajtad,
S közel a percz, hogy Isten pallosát
Megérezd s elvedd büntetésedet!

Bezét nem akarja érteni: miért bűnhődnek ő. Hát — kérdi Julián — ki vitte vérét ön vére ellen, a fajrokont a fajrokon, magyart a magyar ellen? Nem látod-e, hogy mindenféle vér, pusztulás? A te diadalod tenfajod halála. Bezét vadul felkaczag: ha fut is a sereg, ő diadalt aratott, mert a szittyá erkölcsök első nagy áldozata, Csobán, már ott fekszik halva. Pedig csalódik. Mert a mint a díszes köntöst fölemeli, megtörve látja, hogy alatta Csalabér holtteste nyugszik. Ki megy hát most már vele vissza az ős hazába? Búsan felzokog. Bukása teljes, Julián győzelmet vesz rajta, kérdezve:

Megérzed Isten büntető kezét?
Elvette tőled a legédesebbet,
Elvette tőled minden örömed...
Most végre láthatod: Hadúr koholmány,
Isten csak egy van, a mindenható. (Vállára teszi
Erezd az új idők fuvalmait, kezét)

S becsüld és tiszteld Isten szent tanát,
Örök jelvényét, az örök keresztet...

Bezét szörnyű küzdelmet vív magával, kérdeve:

Hogy mondd, ősz pap, a keresztet? Én?
Ez büntetett meg? E kereszt? Ez itt?
E sápadt jelvény?

Átokra nyújtja kezét s kiált:

Úgy legyen megátk— —

Julián szavába vág: Ne átkozd! S a felhők közül, miként Nagy Konstantinnak, egy csillogó kereszt tűnik ki, a melyre Julián figyelmezteti, hogy emberi kéz hiába akarja összetörni. Bezét álmélkodva rajta feledi szemét s megtört hangon rebegi:

Hadúr, te elhagysz, egymagamra hagysz,
Dicső világod immár romba dől! (s Julián felé fordulva:)
Agg szerzetes, betelt már végzetem,
Már kezdem sejtteni dicső tanod,
Megértem, mit jelent e szép kereszt:
Örök nyugalmat, békét, pihenést...
Hadúr! ítéltél! hűtlen lett fiad,
Hitét tagadja meg ősz táltosod,
A szittyai nép utolsó táltosa... (kardjába dölve:)
Hadúr ha nincs, mit ér úgy táltosa?

Holtan rogy Csalabér teteméhez, Julián pedig hálákat ad Istennek.

A darab jelen alakjában igen hosszú a sok lyrai áradozástól. A szerző költői ereje majd mindenütt nyilatkozik, néhol éppen művészileg, de nagyon kevészer a drámai szenvedély hangján. Személyei sokat szavalnak, érzelmeskednek, a mi cselekvésüket is megbénítja. A szerző jól kigondolta a mese vázlatát, de a kidolgozásban, a drámai szerkezetre alkalmazásban kevés szinpadismeretet mutat, a bonyodalmat lassan, nehézkesen fejleszti. Különösen Csobán és Csalabér szerelme akasztja meg a haladást, pedig ez epizód csak kevésbé függ össze a főhős sorsával. Bezét alakját legjobban rajzolja az író, de csak kevés egyénibb vonással. Úgy szólva egy uralkodó szenvedélye van: fájának s vallásának szeretete, azonban ez sem oly erős, mint az igazi tragikus hősök mutatják. De a művet így is dicséretben részesíti a bizottság, s hogy a jutalomra nem ajánlhatja, csupán a játékszíni hatás csekélysége okozza.

A Martinovics-tragédiát tárgyal választó két mű szerzője lelkiismeretesen készült munkájához. Mindegyik szorgalmasan áttanulmányozta az adatokat s igyekezett a történetíróknál talált néhány jellemző mondást, sőt a káté szavait is felhasználni. A *Latzkovits János* címűnek a szerzője még panaszlik is a

miatt, hogy az Országos Levéltárban nem juthatott a Martinovic سرا s társaira vonatkozó adatokhoz. Pedig fáradsága minden valószínűség szerint akkor is kárba veszett volna, mert nemcsak hogy drámát írni nem tud, hanem általában írni is nagyon nehezen. Alig van sejtelve, hogyan kell párbeszédet egymásba fűzni. Nyelve olyan, mintha az utolsó száz év teljesen hatástalanul vonult volna át irodalmunk felett; verselése többször kritikán aluli. De azért akad egy pár érdekesebb jelenete, kivált az, midőn Borbála fokozatosan tudatára jut, hogy öntudatlanul ő árulta el jegyesét, Latzkovitsot. A zavaros cselekvényű darab czimbéli hőse Latzkovits, de nagyobb szerepe van kedvesének, Borbálának, a ki iránt csakugyan rokonszenv ébred bennünk, bár alakja annyi ellenmondással teljes, hogy érdemlegesen bajos róla nyilatkozni. Szerelmét, a melyet apja fenyegetései ellen is hűségesen táplál, a féltékenység egészen kiforgatja a maga valójából s a leányt egy viharos éjszakán Latzkovits lakására üzi, de aztán könnyen-hívőleg megadja magát jegyesének. Borbála atyja, a budai kereskedő, érthetetlen brutális alak. Drámai fejlesztésről szó sincs a darabban; a személyek minden ok nélkül jönnek-mennek, mintha dróton rángatnák őket.

E tekintetben az utolsó pályamű, a *Vértanúk* személyei sem dicsérhetők. Mind lelkes hazafisággal s bizonyos kozmopolita szabadelvűséggel szavalnak, a történetíróktól rajzolt jellemvonásokat lehetőleg hiven visszatükröztetik, de élő, küzdő drámai szervezetbe sorakozni kevésbé tudnak. Szerzője, mint a többi történelmi tárgyú pályaműé is, a hiteles adatokhoz való ragaszkodástól többször nem veszi észre a történelmileg valószínűbbet, az általános emberi szempontból érdekesebbet, a megtörtént eseménytől a megtörténhetőt, a mely megrázó drámai helyzetek ábrázolására vezethetné. Célját *mélynek s rajongónak* hirdeti. Írott emléket akart — úgy mond — állítani a hősöknek s „elhelyezni őket történelmi s eszmei igazsággal a kor levegőjében“. Voltakép ez a történettudós, vagy az essay-író feladata. A drámaírónak a szenvedélyek megkapó rajzát kellene a színpadra vinnie. A történelmi tragédia sikeréhez bizonyára hozzájárul a kor eszméinek hű rajza, de ez magában véve még korán sem elég. A *Vértanúk* szerzője azonban a történelemből vett anyagot a színpad teljes ismeretével oly hatásos jelenetekbe foglalja, hogy a mű igen csekély javítással jelen alakjában is sikerrel előadható, — a mennyiben a forradalmi eszmék dicsőítése félreértést nem okoz mostani törvényes felfogásunk szerint.

A *Vértanúk* a magyar jakobinusok tragédiáját szinte változtatás nélkül ábrázolja. Szerzője igen figyelmesen ellesi a történetírók jellemző adatait, igyekezve hű maradni a hagyományhoz és történelmi igazsághoz. Mintha azt hitte volna, hogy

a kész tragédiát csak jelenetekbe kell osztani, s a siker elmaradhatatlan. Ennélfogva a személyek csak a történetíróktól megállapított jellemvonásokkal szerepelnek, egyénibb vonásaikat vagy a szenvedélyeknek az emberi élet más körébe ható küzdelmeit csak egy epizódban látjuk. Csupán az állami rend s a francia forradalmi eszmék közti éles ellentét domborodik ki előttünk, de ez is csak egy pár fívonásában. Egyetlen egy személye sincs, a kit főhősnek mondhatnánk, azonban legalább látszólag Martinovics személyének varázsa jól összetartja az esemény szálait. A köréje szövődő tragédia mellett egy kedves epizód játszódik le, Szolárscsik és Rajcsányi Irén szerelmének története, a mely végig húzódik az egész művön, de a főeseményt igazában sem nem fejleszti, sem nem módosítja, inkább megakasztja vagy késlelteti. Az utolsó felvonás meg csupán ez epizód befejezése, mintegy a vérmezei tragédia megszerzése vagy ráadása, néhány megkapó lyrai jelenet, a melyek a színpadon bizonyára nem tévesztik el hatásukat.

A két első felvonás Martinovics és társainak tanácskozása és tette készülődése. Hajnóczy József jegyesével, Máriával, éppen lakását rendezi be s baráti vacsorára készülődik. A jövődő anyós, az istenes Engelhardtné, régi ismerősét, Kartucsek jezsuita atyát is meghívja e vacsorára, a mit Hajnóczy érthető, de elpalástolt megütközéssel fogad, előre sejtve, hogy ebből tüzes vita támad. S csakugyan, a mint Hajnóczy vendégei, Sehy, Latzkovits, Szentmarjay (*Ferencz* és nem László, mint a szerző írja) és Szolárscsik közé Kartucsek megérkezik, mindjárt a megismerkedés alatt finom csipős észrevételeket tesz a jelenvoltakra, kivált Szolárscsikra, a kinek ő seminariumi igazgatója volt, s a kiről az a véleménye, hogy az „egyház bástyázott falai“ közül az élet csábította ki. Szolárscsik meg az ott szenteskedően meglapult bűnökre vet, hogy azok miatt lépett a világba. Az emberiség — úgy mond — kinőtt már a gyermekszobából; a béke, világosság s testvéri melegség vezérli, főerénye a vallási türelem; így keresi emberi jogait, s bár az egyház a fejedelmekkel kezét fogva célját meggátolni törekszik, előbb-utóbb el kell érnie. Természetesen Kartucsek nagy tévelygést lát Szolárscsik szavaiban, annál inkább, mert az ily tévelygők

— — — habzó gúnyos ajkkal
 Törnek vadul mind arra, a mi szent
 S kiváltságos volt évezreken át.
 Hol a mentség a jakobinusoknak
 S párjuknak, a szabadkőműveseknek,
 Kik kigúnyolva vallást és hitet,
 Felkent királyok ellen küzdenek?...

Kartucsek derekasan védelmezi az egyház tanításával ellenkezők,

a lelki betegek ellen a saját felfogását. A vitát a háttérben észrevétlenül megjelent Martinovics is hallgatja. Kartucsek őt is tévelygőnek mondja, bár nagy eszét elismeri. A magyar jakobinusok mind Martinovics pártjára kelnek; de Kartucsek egy tapodtat sem enged s minden támadást vitézül visszaver. E vitát ügyesen felhasználja a szerző, hogy személyeinek a történelemből ismert néhány jellemző vonását élesen kiemelje: Latzkovitsnak az egyház, kivált a jezsuiták elleni szilaj haragját s elkeseredett hazafiságát, a melyet, mivel katona létére is magyar akart maradni, nemcsak az udvar üldözött, hanem saját nemzete is cserben hagyott. Látjuk Szentmarjajnak a világszabadságért, a francia forradalomért való lelkesülését. Halljuk Hajnóczy megfontolt politikai hitvallását s az állami és társadalmi életnek a kor kívánalmai szerint való átalakítására czélzó mérsékelt s a törvényes keretekhez illeszkedő eszméit. Jellemzetesen táruul élénk Martinovics kielégítetlen becsvágya, mely az egyház tanításait semmibe sem veszi. Finom gúnnyal mondja el élettörténetét, a jezsuitáknak ellene való áskálódásait, hogy nem átalották őt tudatlannak híresztelni, midőn a pesti egyetemre folyamodott. „Vigyázz, — feddi Kartucsek — apáti palástod alatt, beléd fogódzva, meg ne bujjanak azok a vészes tévelygő bűnök, melyek neked is veszteted okozzák.“ Csakhogy a *bűn* Martinovics szerint vajmi nehezen határozható meg. „Az ember — mondja — azt teszi s azt tartja jónak, mit ráparancsol organizmusa“. A természeti fejlődés törvénye — folytatja — mit sem törődik az egyház tanításaival, vagy a királyok tekintélyével s a társadalmi különbséget nem a születéstől, hanem az érdemtől és tehetségtől teszi függővé.

Az elmérgesedett vitának Hajnóczy jegyese vet véget, s a beavatottak magukra maradva, számba vehetik: mit kell sürgősen elintéznök: a *Litterae ad imperatorem* magyar és német fordításának kinyomatását s a káté másolatait, mikor Moor Anna és Lavotta megérkezése más irányba ragadja a társaság hangulatát. Amaz Bacsányinak ismert forradalmi versét szavalja, emez hegedűjén játszik.

A második felvonásban előttünk avatja fel Szolárcsik az ifjú Hirgeistot az *Egyenlőség és szabadság társasága* tagjává, s Martinovics ünnepélyesen tudtára adja az egybegyülteknek, hogy az „elavult bástyák régi romjain új Magyarország van megszületőben“, mert János fővételének napján a cselekvés terére kell lépniök. Az ekkor érkező Kazinczyt lelkesedve fogadják, s Hebenstreit hírül viheti Bécsbe, hogy a magyar jakobinusok tette készen állanak. Martinovics mint Demokrit Montagne áll élökre, míg Hebenstreit harmadfélezer elszánt emberével alkotmányt eszközöl ki Bécsben, vagy elfogja a császárt. Hajnóczy rémülve

hallja a király elleni merénylet gondolatát, s rémületében osztozik Kazinczy is, a ki a pártütéstől iszonyodik s csak az eszmék forradalmában akar társ lenni és törvényes eszközökkel harcolni a népjogokért. De a jelenvoltak a lelkesedés mámorában, midőn Martinovics a francia segítségére hivatkozik, a mi a fölkelés sikerét biztosítja, magukkal ragadják a mérséklőket. Martinovics felolvassa a káté 5-ik szakaszát:

Vagyon-e a nemzetnek jussa, hogy

Székéből a királyt is letaszítsa?

Felelet: A nemzetnek jussa van,

S ha szabad akar lenni, köteles is rá —

erre Kazinczy és Hajnóczy is kezet fog velük.

Elérkezvén a kitűzött nap, a társak együtt vannak, hogy a felpirkadó hajnallal üdvözölhessék a várva várt szabadságot. Lavotta egy ábrándot játszik, s a rajongó Szentmarjay a fölkelő nap első sugarainak bevilanásakor a bölcsesség, szépség s erő „három egy istenségre“ köszönt poharat, midőn az utczáról nagy zaj hallatszik, s Hajnóczy magából kikelve, sápadt arczezal jelenti, hogy Martinovicsot elfogták. Ki lehet az áruló? tanakodnak s gyanús szemeket vetnek Sehyre, a ki különösen Szoláresik előtt mentegtetődik, mert ő is szereti Rajcsányi Irént.

Most már gyorsan gördülnek az események. Hajnóczyt is elfogják, aztán a még együtt levő többi társakat is. Még csak az ítélet van hátra, s voltaképp ezzel a mű a harmadik felvonásban be is fejeződhetnék, mert a negyedik felvonás csak Martinovicsnak az egyházi méltóságától való megfosztását mutatja be költői tekintetben keveset, de szini hatás tekintetében annál többet érő néhány jelenetben, a melyek a látványosságra gyűlt nép különböző lelki nyilvánulásait egy sajnálkozó német korcsmáros, egy keményszívű magyar polgár, egy mindentől irtózó, de karján tartott kis gyermekével előre tolakodó asszony, végre egy huszárkaplár (a ki Latzkovitsra ráismer) megjegyzéseiben jellemzően juttatják kifejezésre. Az elítélteket, mint Lavotta a körülötte állóknak megjegyzi, a *Gott erhalte* néphymnus kíséri a templomba. Ez annál feltűnőbb anachronismus, mert a szerző éppen Lavottával téteti e magyarázatot. A néphymnus a vérmezei tragédia után (1795 május 20) majd két évre keletkezett, 1797 január 28-án, Ferencz császár nevenapjának előestéjén énekelték először (s nem az 1848—49-iki szabadságharcban küzdő hősök kivégzésekor, mint Kaas Ivor báró állította).

Az ötödik felvonásban Szoláresikot a siralomházban látjuk. Itt keresi föl jegyese, Irén, a ki az örkatona jóvoltából mint fodrásznő jut be hozzá. Nem hihető ugyan, hogy az örkatónák ilyet megengedjenek, de a szerző nem akarta e szép lyrai jelenet

nélkül bevégezni darabját, ha mindjárt a valószínűség rovására is. A mint utolszor megöleli jegyesét Szoláracsik, Kartucsek jezsuita lép be hozzá, hogy utolsó útjára lelki vigaszszal lássa el, a mire azonban az ifjú éppen nem szorult, mert a sajnálkozó Kartucseknek, hogy tehetséges tanítványa kárhozatra jut, önérzettel felel:

Nem, szentatyám, én nem kárhozom el,
 Kálváriákon át vivő útam
 A megdicsőüléshez jár közel,
 Az én utam most a végéhez ért,
 Az életemet adom oda most
 Hívó lelkeim szent igazaiért. (A falra festett törzs-
 Rombolhattok. A nagy Gondviselés fára mutat:)
 Törvénye mindent újra épít,
 Látjátok ezt a csonka fát?
 „Laetius e trunco florebit“,
 Kínövi ez a veszteségit —

s ezzel elindul utolsó útjára.

A szerző a szabadság eszméiért való rajongást ez ifjú vértanúban ábrázolja legmegindítóbban. Az ő tragédiája keletkezésétől bukásáig előttünk gördül le s külön kis színjátéknak tetszik. Hőslelkű jegyese, a férfias bátorságú Irén tervet sző, hogy megszöktesse a siralomházból, de Szoláracsiknak zokon esik, hogy ilyet még csak föl is tehetett róla jegyese.

Mint érintettük, a mű költői tekintetben nem nagy becsű, de színi hatására nézve kiváló. A történelemből ismert alakok jelleme hű marad ahhoz az eszményi felfogáshoz, a melyet a hagyomány nekik tulajdonít, de a népeletből vett alakok valószínűek. Párbeszédei könnyen egymásba szövődnek, s nyelve is néhány helytelen kifejezést (*vagyonkezelt* gyermek, *kész van, leöltözöm, övedzésig lemeztelenített* asszony) nem számítva, tárgyához illő, helylyelközzel fordultatos, színező. Mindezeket tekintetbe véve a bizottság többsége (négyen egy ellen) ezt tartja a pályázat legkülönb darabjának s azért a bizottság nevében arra kérem a Tekintetes Akadémiát, hogy az Ügyrend idézett szakasza értelmében a jutalmat a 13. számú, *Vértanúk* című s „Hős korban élünk — hősookról regéljünk“ jellegű műnek odaitélni méltóztassék.

Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról.

(Felolvasta *Négyesy László* l. t., előadó helyett *Heinrich Gusztáv* r. t. 1916 márcz. 27.)

A Farkas-Raskó-pályadíjért az idén 40 mű versenyzett. Egyet a szerzője időközben visszavont (19. sz.), egyet pedig ki kellett zárni, mert a vers németnyelvű, s a mellett szerzője meg is nevezi magát. Így a bírálóbizottságnak, mely Hegedüs István rendes, Kozma Andor és a jelentéstevő levelező tagokból állt, 38 pályaművel volt dolga.

Természetes, hogy az egész pályázat, majdnem kivétel nélkül a háború jegyében áll. A magyarság áldozatos küzdelmét, újra felragyogó erőnyeit, a jobb jövőhöz való jogát hangoztatják több-kevesebb lelkesedéssel és eredetiséggel.

Hogy a versek felelészéről mint gyermekes, vagy költőietlen, az irodalmi színvonalon mélyen alul maradó kísérletekről nincs az akadémiai forum előtt mit mondanunk, az rendes jelenség a pályázatokon. De még azt sem kell elszomorító jelnek tekinteni, hogy a figyelmet érdemlő darabok közt sem akadt egy sem, melyet a bíráló-bizottság akadémiai koszorúra ajánlhatna. Hiszen a pályázatok ritkán fejezik ki az irodalom szolgáltató képességét. A kiválóbb, biztos irodalmi térrel rendelkező szerzők alig vesznek részt a névtelen versenyekben, s így a pályázatokon ritkán van együtt az, a mire a magyar szellem az illető körben képes volna. Az idei Farkas-Raskó-pályázat sem hű tükre a mai magyar lyrának s egyáltalán nem jelzi azt a fokot, a meddig költőink emelkedni tudnak.

Viszont azonban azt sem mondhatjuk, mintha a magyar lyra lépést tartana a nagy időkkel, mintha uralkodnék a lelkeken, visszhangozni tudná a nemzeti lélek erő kifejtésének hatalmas benső hangulatát, vagy sugalmazná, irányítaná a nemzet közérzetét. Vagy nincs olyan tüdő, mely a trombitába mindenféle meghallhatólag bele tudna fujni, vagy a nyilvánosság akusztikája olyan, hogy elnyeli a hangot.

Ezen a pályázaton még éppen középszerű versek adtak egymásnak találkozót. Egyikben-másikban volna újabbszerű gondolat, de elemi technikai akadályokkal küzd a költő. Például az

Új indulás előtt cz. vers alapgondolata, hogy új világot ne a tengeren túl keressünk, hanem itt alkossunk, majd a háború után; de ilyen sorai vannak:

Ki a hont védő lelkeket fölráztad,
Lelket ma új honalkotásba rázz.

Új hangulat volna helyenkint a *Miatyánk* című cyclyusban, mely egy-egy költeménnyel glossaformán magyarázza a Miatyánk mondatait. Van benne valami értékes elem, van lyrai felbuzdulás, de nem tud alakot ölteni, zavaros, kiforratlan marad. Épp úgy van mondanivalója a 32. sz. „Szeresd hazádat“ jelígéjű nyolcz versből álló sorozat szerzőjének is; kár hogy annyira technikátlanok a versek.

Még több az ellenkező eset, több az olyan vers, mely meglehetősen gyakorlott technikával régi eszméket, régi szólásokat variál. A becsületes, magyar szellemű költészetet semmi sem compromittálja annyira, mint ezek az elmúlt hangok, ezek az ósdi reminiscenciák, a magyar lyra nemes, classikus korszakának ezek a velőtlen visszhangjai. Ezek sorában a jobbak közé tartozik a *Honvédinduló* (12. sz. a.), mely régi phrasisokat szed pattogó daktylusokba, s a *magyar-agyar* rimre is rászorol.

Ilyen az *Apotheosis* is, melynek pointe-je az volna: legszebb élet halni a honért; de ez a pointe sehogysem következik a hosszú versből, mely közhelyszerű gondolatokkal és szólásokkal azt festi, hogy mi minden van a harcztéri sirokba eltemetve.

Az egyik költemény (*Márczius idusa* 1915. 23. sz.) a régi themának az actualitással ad új fordulatot. Azt akarja mondani, hogy most fizetünk meg az oroszoknak 1849-ért, szabadságunk elnyomásáért és Petőfi haláláért. Van benne szenvedély, de hangja rekedtes, bántó, nem művészi. 1849-ben orosz kéz fonta szabadságunkra — úgymond — a „hurkolást.“ „Legyen érte egy nemzet átkozott“, teszi hozzá.

Sokkal nemesebbhangú költemény *A szentelt fejedelem*, azzal a refrain-nel:

Sokat kívánsz ez árva, szegény néptől,
Nagyon sokat oh szentelt fájdalom.

A thema jó, de a kidolgozásra nincs a szerzőnek elég gondolata és elég mélysége.

Két vers is szól a nemzetietlen költészet ellen: *Titán úr és a nép* (13. sz.) jó magyaros rithmusú vers, de elég prózai; első fele satira a kávéházakban költő nyegle, modernkedő írókra, másik fele a szabad ég alatt élő és cselekedő egészséges magyar néplélek dicsőítése; kár, hogy nem finomabb, nem elmésebb és

nem jellemzőbb. A *Magyar költészet* (27. sz.) a léhaság ellen s a női eszmény, hősi eszmény, tisztaság, magyarság mellett prédikál hosszasan és unalmasan.

Van két meglehetősen hatásos kép: *A bisztrai őr* (21. sz.) és *A trombitás*. Mindegyiknek megvan a pszichológiai compositiója, a mivel eleget mondtunk; ügyes a technikája is, de a leleményük nem elég természetes, nincs epikai hitelük, csinált versek. Nem is egészen magyar ízű lelemények.

Az érdekesebbek közül való az *Új hit*. Rhythmusában változatosság, szónoki képeiben újszerűség érzik, a szerző odaadó érzése is elismerést érdemel; a végső felkiáltó sor: „Vagyunk! Vagyunk“ jó: egyszerű és hatásos. Azonban a képek halmozása és erre, amarra forgatása inkább artisztikussá teszi a verset, mint művészien költőivé.

A hét magyar (40. sz.) a magyar nemzeti élet utolsó évszázadából hét alakot ünnepel, mint a magyarság biztos vezéreit. A politikai, sőt történelmi intelligentiával, a „Széchenyi emlékezete“ erős hatása alatt irt vers körülírásaiból ki lehet venni, hogy a meg nem nevezett személyeken Széchenyi, Kossuth, Görgei, Deák, Andrásy, Tisza Kálmán és Tisza István értendő. A compositio azonban nem erős, a sorozat inkább összeállításnak tetszik; a főgondolat nem emelkedik ki határozottan.

Három költemény tetszett a bírálóknak legjobban: *A magyar föld*, *Huszárok dalolnak* és *A magyar tanító*.

„*A magyar föld* (Őszi vetés után)“ (20. sz.) lelkes és szerelmes dicsőítése a jó, a drága, a hűséges magyar földnek, szép költői nyelven.

Vetettünk most is. Im az ős barázdán
Zöld bärsonyával zsendül a vetés!
A földanyától biztató ígérlet:
Az éhezőnek új reménykedés!

Hajh, zöld vetésnek rengő koszorúja!
Szép gondolatnak mily dicső keret!
A rögből szól itt a nagy kijelentés:
Az embernél a föld jobban szeret!
Szerelme szent! Hűsége nem hazugság!
Csak életet szül, csak terem, csak áld,
Míg a viharban elsodort szülőtte
Szilaj kezekkel hinti a halált.
. . . hozzon bármit emberek csatája,
A nagy diadalt mégis te nyered,
Csak ontsd az áldást, s adj az éhezőnek,
Oh, adj tovább is áldott kenyeret! . . .

Kár, hogy egy kissé lassan indul meg az érzelmi fejlődés; pl. a 3. versszak egészen felesleges. És kár, hogy a kezdete egy kissé elkopott modorú:

Neved imádság, oltárkép az arezod,
A glóriában tündöklő, szelid.

A *Huszárok dalolnak* (25. sz.) hasonlóképp szép nyelvű, biztos technikájú vers. Expositiójául egy reggeli tájleírás, friss, színes vonásokkal, csak egy kissé szélesen, abból egy daloló huszárcsapat bontakozik ki; a többiben aztán a magyar dalt jellemzi a költő, meleg, költői ékesszólással. Kár, hogy az utolsó két strófát hozzáírta. Ezekben a költemény emelkedni akarna, de bombasztokba téved.

Mikor megbomlik a teremtés rendje —
És sorvad a föld titkos vész miatt,
A szerelemnek meddő lesz a csókja,
S a hervadt emlő nem táplál fiat,
S e földnek nem lesz már több katonája,
Hívó szava a puszta légbe hal,
És harczon elhullt az utolsó férfi,
Csak akkor nem lesz itt a dal magyar !

Az utolsó strófa még fokozza e nagyotmondást (Mikor a Tisza véres habbal omlik, Mikor a büszke Tátra össze-roppan . . .) Így ennek a költeménynek is hiányzik a művészi összhangja.

A *magyar tanító* (33. sz.) Vonzó idyllikus jellemkép. Egyszerűsége, hazafiassága és szerény kelleme a pályázat legjobb darabjai közé emeli. Tárnya láthatólag lelkesíti a szerzőt; szeretettel alkotta meg a képet. A kép vonásai nem mindig elég hathatósak és nem mentek bizonyos conventiótól, úgy hogy a költemény, mint művészi alkotás, nem eléggé jelentékeny.

A bizottság tisztelettel azt a javaslatot terjeszti a tekintetes Akadémia elé, hogy a Farkas - Raskó - féle pályadíjat ez évben ne adja ki; azonban méltóztassék dícsérettel kitéüntetni a nevezett három költeményt, ú. m.:

20. sz. *A magyar föld.* Jelige: „Ez a föld, melyen annyiszor“.

25. sz. *Huszárok dalolnak.* Jelige: „Fiaim, csak énekeljetek“.

33. sz. *A magyar tanító.* Jelige: „A magyarságért“.
Budapest, 1916 márczius 24.

Jelentés a gróf Karátsonyi-pályázatról.

(Felolvasta *Ferenczi Zoltán* l. t. 1916 márcz. 27.)

Tekintetes Akadémia! A T. Akadémia hirdetése szerint „A gróf Karátsonyi-jutalomért 1915-ben vígjátékok pályáznak, ideértve a vígjáték valamennyi faját“. (*Akadémiai Értesítő* 1915. 345. l.).

E pályatételre a kitűzött, illetve meghosszabbított határnapig, t. i. 1915 szept. 30-ika helyett decz. 31-ig, összesen 10 pályamű érkezett be. Az Akadémia I. osztálya a bírálattal *Berczik Árpád*, dr. *Badics Ferencz* r. tagokat, *Ambrus Zoltán*, *Pekár Gyula*, dr. *Ferenczi Zoltán* l. tagokat bízta meg. A bizottság *Berczik Árpád* r. t. elnöklete alatt f. évi márcz. 13-án tartott ülésében döntött egyhangú megállapodással a pályaművekről s ugyanakkor a jelentés megírásával alólírtat bízta meg. Ezt a jelentést tisztelettel a következőkben terjesztem elő.

A bizottság tekintetbe vette Akadémiánk ügyrendjének a gr. Karátsonyi-pályaművekre vonatkozó különösebb rendelkezését, mely így szól: „A jutalom a viszonylag legjobb műnek csak úgy adatik ki, ha egyszersmind drámái, színi és nyelvi tekintetben is becsesnek s így kitüntetésre méltónak bizonyul“. Ennek alapján bírálva meg egyenkint a műveket, sajnálattal volt kénytelen beható eszmecsere alapján megállapítani, hogy a pályaművek közt olyat, minőt a szabályok, vagy még inkább a művészet és színszerűség elvei együttesen kívánnak, egyet sem talált. Ennélfogva egyhangúlag azt határozta, hogy ez alkalommal a jutalom ki nem adását javasolja a T. Akadémiának, sőt még abban a kedvező helyzetben sincs, hogy valamelyiket különösebb dicséretre ajánlja.

Ennek a határozatnak indokolása ez alkalommal nem okoz különösebb nehézséget. Ugyanis a benyújtott pályaműveknek egy része csak bizonyos tágabb szempontból vehető vígjátéknak. A vígjáték fogalmát t. i., mint ismeretes, nem fedi egyenesen az ú. n. jó befejezés. A vígjátéknak vignak, vidámnak is kell lennie. Erre főbb eszközei a humor, olykor a satyra, irónia, de főleg a jellemekben rajzolt komikum, a helyzetekben való nevetőségesség, az összeütközések furcsasága, a párbeszédnek vidám-

sága, élénksége, ötletessége, fordulatossága s az egészen előmlő derű, jóleső, megnyugtató világnézet, mely feltárja a ferde gondolkozásúaknak, a nem nagy dolgokban nagyképzű fontoskodással fellépőknek, kik erről azt hiszik, hogy az valami nagy, fontos, továbbá az egy nem nagy jelentőségű jellemhibának s hasonlóknak kudarczát vagy morális megsemmisülését, a mint ez magát üresnek, semmisnek leplezi le, vagy a szereplők ilyenek bizonyítják be. Ennélfogva ez oly valami, melyet tehát a néző is a maga fensőbb lelki öntudatában lenéz, a nélkül, hogy nagyobb érzések ébrednének benne, mert akkor derült meglepődésének és mulatságának vége. Ha a komikumnak, mint annyi más aesthetikai fogalomnak, meghatározása eddig nem sikerült is, az bizonyos, hogy ennek és a nevetségesnek lényege azon az ellentétben, ellentmondáson alapul, mely egyfelől a józan ész logikus, természetes, bizonyos tekintetben megszokott és rendszeres eljárása, másfelől az ettől eltérő, az ezzel szembehelyezkedő furcsa ész és jellem gondolkozása és magában véve amazt lényegében nem fenyegető, egészben ártalmatlan, de meglepő és ellentállásra készített eljárása között előáll. Az ebből előálló s ellentét rajza, megkapó fordulatok és helyzetek egymásutánjával, a furcsaságnak váratlan leleplezésével, melylyel szemben magunkat szellemi fölényben érezzük, adja aztán a nézőben a vigjátéki hangulatot, a mosolyt, nevetést és megkönnyebbülés érzését.

Tisztán e szempontból tekintve, a 7-ik (*Konzervált illúziók*), a 6-ik (*A jótékonyság jegyében*), az 5-ik számú (*A selyemháló*), valósággal csak éppen a jó kifejlés szempontjából nevezhetők vigjátékoknak, valósággal ú. n. középfaju művek, melyeneket a költészettan színműveknek nevez. Egyet a szerző maga „komédiá“-nak nevez (4-ik számú, *Évi*), mely elnevezés alatt szintén nem teljesen vigjátékot ért, hanem ennek valami változatát, mely újabban lett szokásos. Ezt vagy hasonló (tréfa, bohózat) elnevezést még bátran lehetne pár másra is alkalmazni. Ezért állíthatjuk, hogy ha a vigjátékot akár úgy nézzük, mint a vidámság, báj, idylli érzések s a komikum vagy tragikomikum vegyületét, akár mint az észszerű és észszerűtlen törekvések küzdelmét, akár mint félreértések és nevetséges helyzetek halmozását, a mint pedig egyiknek vagy másiknak kell néznünk, ilyest a pályaműnek összességében is keveset találunk. Még kevésbé találunk valódi költészetet vagy költői érzésekre törekvést, egyet kivéve, mely verses alakjában, habár cselekvényében kevés valószínűséggel, de e törekvést elárulja. A többi majdnem kizárólag a mai színpadi technika szem előtt tartásával van többé-kevésbé írva s e szempontból némelyik ügyes gyakorlatot árul el a már ismert eszközök alkalmazásában. Ebben mindenestre haladás van; de ezekkel lehet darabot írni, azonban nem költői művet alkotni. A művek, egyet kivéve,

prózában vannak írva, azon a nyelven, mely laza pongyolaságával és szabatoságbeli hiányával ott is uralkodik, hol a jellemzetesség nem kívánja. Ez ellen végre mind több a helyes felszólalás, mely legelőször akadémiánk bírálatain hangzott el s reméljük, lesz sikere; mert az mégis feltűnő, hogy grammatikátlan nyelvhasználat, gondatlanság s hasonlók éppen szépirodalmunkban s kivált színdarabjainkban hatalmasodjék el, honnan pedig legtöbben tanulják nyelvünket. Megemlítem itt kivált az *a* névelő beteges használatát, az *ik*-es igék következtelen hajlítását, a birtokos és birtok rossz szórendjét szükségtelenül is, a szórendnek általában egyéb hibáit is, az *a mi* és *a mely* helytelen használatát, a budapesti ú. n. kabarényelv terjedését komolyabb művekben is, a stylusnak mellékmondatokban való felesleges felbomlását. Sőt benyomásunk némileg az, mintha ebben bizonyos kedvtelés vagy éppen dacz és affectatio nyilatkoznék meg. Vagy ebben az élet nyelvéhez való közeledés volna? Mindenesetre az életnek és irodalomnak nagy köze van egymáshoz, sőt elválaszthatatlanok; de ez a viszony nem abban áll, hogy az irodalom szálljon le, hanem hogy az életet emelje fel.

Rátérve a részletekre, az 1-ső számúró, a *A béke* (vigj. 3 fv.) címűről, melyet szerző egy utóbb beadott levelében *Ilyen a béke* címmel kíván neveztetni s melyet „telepatikus vigjáték”-nak mond, teljesen fölösleges szólani, ha csak azt nem akarjuk róla megjegyezni, hogy szinte csodálatosan zavaros, a mihez egészen különös képesség szükséges. Hasonlóan röviden szólhatunk a 10-ik számúró, a *Kinizsi Pál házasságá*-ról (vigjáték három felvonásban), mely udvari cselvigjáték akar lenni. Főszeplői Mátyás, Beatrix, Magyar Benigna, Kinizsi s a király olasz tudósai. A főlényeg benne az, hogy Magyar Benigna büntetésből mind a négy olasz tudóst hálójába keríti, mert az olaszok a magyarokat magukhoz mérve lelkileg szegényeknek tartják. Ez felébreszti Kinizsinek csak vázlatosan rajzolt feltékenységét, míg aztán az okos Benigna a király jelenlétében leplezi le őket a királyi kertben adott találkozáson. Látni való, hogy ez vigjátéki ötlet, de a kidolgozás nem vigjátéki, egyenesen elnagyolt és vázlatos.

A többi pályamű mindenikében van valami jó, a mi figyelmet érdemel s ezért kissé bővebben kell velők a közérdek szempontjából is foglalkoznunk. Ezek közül kivált négy az, melyekben a bírálat több figyelemreméltót talált, habár nem állanak is lényegesen a másik négy felett. Előbb ez utóbbiakról s azután amazokról fogunk szólani.

Ezek közül a 8-ik számú, *Enid* (vigj. 3 fv.), egy fővárosi mai életkép, némi komolyabb vigjátéki elemmel. Lényege az, hogy miss Enid Mirabel, ki a darab fő alakja, egy amerikai

multimilliomos leány, felfogadja Karády Pált, hogy vezesse be a főváros életébe s természetesen az éjjelibe is, melyről sokat hallott. Karády, kinek apja kastélyát bérlí Enid valahol a főváros közelében, különben nagyon komoly ember, tudós, feltaláló vegyész, ki a fenti szerepre azért vállalkozik, mert Enidtól találmánya értékesítésére egy millió dollár kölcsönt remél s a leány ezt hol megigéri, hol megtagadja. Mindennek pedig alapja némi enyelgés, mert Enid szereti Karádyt és viszont, de egyik sem akarja megvallani. A darab II. felvonása egy harmadrangú éjjeli kávéházban foly le, hová szerző ügyesen hozza össze alakjait. Az előbbivel párhuzamosan szerző egy másik cselekvényt is belevon, az Ujadi Leó-ét, a ki pinczér és munkásvezér lesz, hogy apját megtörje, ki nem akarja lóversenyi veszteségeit kifizetni s természetesen ugyanazon kávéházban kap alkalmazást, a hol Enid az éjjeli élet szemlélője. Természetes az is, hogy szerepel egy magyar ú. n. művészpár, kik közül a leány állandóan eladja magát s ellop 100,000 koronát. Ezek az éjjeli képek, melyek nem érdemesek nagyobb részletezésre, nem vallanak kiválóbb izlésre s aligha hitelesek, de mindenesetre felesleges volt őket Enidnek megmutatni. A végkifejlés magától értetődik. Karády azt mondja, hogy ő csak oly nőt vesz el, a ki magyar, tehát Enid némi kísérletek után, mialatt szinleg eljegyezi magát Ujadi Leóval, melyet azonnal fel is bont, egy arató ünnepen mint magyar leány jelen meg s Karády neje lesz. Az egész cselekvény két nap alatt foly le s természetesen, sok minden van benne, miről nem szóltunk. Látható, hogy egy teljesen kigondolt, ú. n. íróasztal-ötletéről van szó. Bár sokat kereste írója, de a vidámságot megtalálni nem tudta s legfőlebb itt-ott ügyes technikusként s elég jó párbeszédírónak mutatta magát. A mű nem ú. n. igazi irodalom.

Nem sokkal inkább az a 3-ik számú, *A rózsaszínű veszedelem* sem (vigj. 3 fv.), mely „U. államban, napjainkban“ játszik, tehát valahol Amerikában. Lényegében satyrikus vigjáték akar lenni. A nők szerinte Észak-Amerikában már bírják a szavazati jogot, sőt éppen a darab cselekvényében többségre jutnak a parlamentben is. E női propaganda vezetője Leprince grófné s fő tagjai a többek közt két amerikai multimilliomos leány is, Nellson Nenuphara és nővére, Plebeja. E győzelem rajzában van kétségtelenül némi satyrikus elem; de hogy mi a vége, hogy a nők bírják-e a vezetést vagy kudarcz éri, minderről nem kapunk felvilágosítást s így az egész valami félelges. Ebbe a keretbe belehelyezi egy mérnöknek, Smith-nek szerelmét Nenuphara iránt és gr. Leprince válószándékát a női liga vezetőjétől, kitől amúgy is külön él, de a nő válni nem akar. Természetesen, végül mindkettő sikerül s ez volna a vigjátéki befejezés. A mű lassú, szó-

szerint fárasztó menetű, párbeszédei kevés szellemességet tanusítanak, hosszú szónoklatok, fejtegetések vannak benne s jellemzőleg oly dolgokról, melyeket a szereplőknek tudniok kell, tehát nem volna miért nekik elmondani. Parker pl. az első felvonásban egy helyt $4\frac{1}{2}$ oldalra terjedő beszédet mond. Hogy gondolja szerző ezt színpadon? Ugyanez a Parker, a darab ú. n. raisonneur-je, ki egyébaránt szerző szerint süket, egész felesleges vitát folytat a női nem gyengéiről, mely nem vezet semmire, csak fárasztó és időt töltő, éppen úgy, mint Nellson Plebeja orvostanhallgatói naplójának részben való felolvasása. A mű technikai felépítésben is szegény, helyzeteiben is kevés a komikum, menete vontatott és érdektelen.

Elismeréssel kell szólnunk a 2-ik számú, *A sehonnai* (vigj. 3 felv.) pályamű verselési oldaláról. E terjedelmes pályamű mintegy 2600 sorra terjedő rimes jambusokban van írva s ez oldalról kétségkívül nagy gonddal s nem egy helyt lyrai lendülettel; de aztán, fájdalom, kellő könnyedség és világosság nélkül. Feltűnik majd mindennél a számítás és merevség, mint a melyben nem a versek vannak a gondolatokért, hanem megfordítva s így inkább a töprengő műgond, mint ihlet és költőiség munkája. Még nagyobb baj, hogy szerző e fáradságot gyöngé és részben valószínűtlen mesére pazarolta s feleslegesen nyújtotta ki három felvonásra. Szeme előtt mindenestre a magasabbrendű, regényes vigjáték példányai lebegtek, főleg spanyol nagy költők mintája szerint, de nézetünk szerint, nem sikerrel. Ezt a cselekvény rövid váza megmutatja. Lotario fősvény, gazdag velencei polgárnak a XIX. század elején, mert akkor játszódik a darab, két leánya van, Lucca és Rita s egy fia, Gianni. Rítát egy gazdag paduai ifjú, Mario, szereti, Luccát a velencei szegény Fabio, Gianni pedig Cecco kocsmáros szegény leányát, Elvirát szereti és viszont. A helyzet természetesen az, hogy Lotarionak tetszik Rita és Mario házassága, a másik kettőhöz megtagadja beleegyezését. A vigjátéki csel célja most az, hogy a másik két szerelmes pár is célhoz érjen. Ezt Fabio intézi a következőképen. Ráveszi az éppen eljegyzésre jövő Mariot, hogy szegényes áruhába öltözve, jelentse ki Lotarionak, hogy Mario meghalt s hogy jegyesét ráhagyta. Ebből meg fog győződni, hogy Lotario csak pénzét szerette s kipuhathatja Rita igazi érzelmeit; Gianni pedig rábeszéli, hogy mondjon le vagyonáról s megkapja Elvirát; egy-szersmind Mariotól kiköti, hogy segítse őt Lucca megnyeréséhez. E cselek nekünk nemcsak furcsáknak, hanem részben feleslegeseknek, részben célra éppen nem vezetőknek látszanak; túlságosan naivak s éppen nem mutatják Fabio ezermeisteri találékonyságát, melyet szerző be akar mutatni, inkább rendkívüli bőbeszédűségét. Mert miért kell Mariónak Lotario, az apa érzelmeiről meggyő-

zödni, hiszen a leányt akarja elvenni s az apa iránt akár közönyös lehet. Már pedig ez jóformán az I. felvonás egyetlen kézzel fogható tárgya. Természetesen, Lotario elutasítja, mit előre tudhatott volna. A II. felvonásban megtudjuk, hogy Rita csak Mariot szereti s szeretné szegényen is, Gianni meg valóban lemond vagyónáról, mire természetesen Cecco utasítja el, ki különben sem helyeselte ezt a házasságot, de okát nem tudjuk. Giannit és Elvirát azonban ez nem zavarja, hanem a téren levő csodakút mellett elalusznek, melyből bűvös versek hangzanak ki s ők párszor fel-felébredve szerelmes párbeszédekben öntik ki szívöket. Lotariónak e közben kétségei támadnak abban, hogy Mario meghalt. Paduába megy tehát személyes meggyőződés végett s háza őrizetét Ceccora bizza. Most Fabio előre küldi Mario szolgáját, hogy a gyászba vont házban fogadja Lotariot, azalatt elaltatják Ceccot, a leányok segítségével ellopják Lotario kincses ládáit s elrejtik. Megjön Lotario meggyőződve Mario haláláról, lesujtja kincseinek elveszése s nyomban írásban Fabionak ajándékozza házát, ha ez kincseit, mint igéri, előszerzi. Ez természetesen megtörténik s most már Fabio nem szegény, megkaphatja Luccát. Fabio azonban ily áron czélt érni nem akar. Visszaadja az irást s Lotario a szegénység erejét megértve, odaadja neki Luccát s most felolvassák Mario végrendeletét, ki a Canal Grandén veendő házra pénzt hagyományoz annak, ki Rita vőlegénye lesz. Természetesen az álruhába öltözött Mario most leleplezi magát s a boldogság általános. Ugyanis Lotario most már a még mindig alvó Gianni és Elvira szerelmét is megáldja s aztán templomba távoznak, midőn Elvira és Gianni újra felébrednek a kút mellett, szerelmes szavakat váltanak s orgonaszó mellett újra elalusznek.

Ez a cselekvény lényege, melynek minden további elemzése is megmutatja, hogy mily nagy, de felesleges fáradságot fordított rá a szerző, akár maga gondolta ki, akár valamely olasz régibb elbeszélésből vette. Az egész teljesen irreális; képzeleti, kigondolt s valljuk meg, élettelen schemák mozgatása. Ezért hideg és fárasztó, sőt a gyakran tartalmas sorok is mintegy nem odaillő módon hatnak. Maga mondja a prologban, hogy most „álomhonba“ akarja emelni a lelket, de ez a bírálók egyhangú nézete szerint nem sikerült. Maga a cselekmény egyszerű megtekintése arról is meggyőz, hogy az egész megtörténhetett volna egy felvonásban s talán így hihetőbb is volna, ha pl. a Mario halálát Lotario előtt Mario szolgája bizonyítgatná s nem menne Paduába, a hol úgylis az első megszólított polgár megmondaná, hogy Mario nem halt meg, mert hiszen egy oly gazdag ember halála oly kis városban nem maradhatna titok. De aztán valószínű-e az, hogy Lotario csak úgy ötletyszerűen az ellenségének tartott Fabionak ajándékozza házát, mielőtt kincsei visszaszer-

zését csak meg is próbálta volna? Ez a Molière-től vett motívum itt annál kevésbé hat, mert Lotario fősvény kapzsisága nincs is kiemelve, sőt nem is látjuk, hogy fősvény, egyik leánya meg éppen tagadja. Így hirtelen való lelki átalakulása is érdektelen, s nagy mértékben valószínűtlen. De ismételjük, gondosan verselő s e tekintetben kétségtelenül gyakorlott író munkája, kinek szeme előtt, ha ez alkalommal siker nélkül is, de magasabb cél lebegett s erre célzatosan törekedett.

A 7-ik számú, *Konzervált illúziók* (vígj. 3 felv.) pályamű, címét egy regénytől kapta, melyet egy Fulgurator nevű író írt álnév alatt, a ki nem más, mint dr. Ibolyay Ádám ügyvéd. Ez a könyv Páva szűkebb családi körében szerfölötti nagy bajok okozója. Tana az, hogy a régi házaselet lejárta magát, mert megöli az illúziókat a férj és nő együttélése miatt; új módszerű házasság mentheti meg csak a szerelmet s óvhat meg a csalódástól, olyan, mely titokban köttetik, a férj és nő benne külön élnek, csak időnkint látják egymást és teljesen megőrzik függetlenségüket. Ez a könyv lényege, ha jól értettük meg. Ez bizonyára elég furcsaság, de valami olyan, miről ezelőtt néhány évvel, elismerjük, hogy más alakban, francia és magyar írók már írtak színdarabokat s hasonló themájú regényre is emlékszünk. Elég az, hogy ez a könyv nagy bajokat okoz, mert ennek hatása alatt Páva Kajetán, gazdag magánzónak Klotild nevű leánya válni akar derék férjétől, Kabók Kázmér műépítésztlől, noha kölcsönösen szeretik egymást; másik leánya, Évi pedig szeretné, ha éppen a könyv írója, Ibolyay, nőül venné, kit szeret s ki szintén szereti, de elvei fentartásával. Most Évi, kit apja éppen nagykorúsíttat, hogy nényét is megnyerje a tervnek, szintleg belemegy az Ibolyay tanai szerint való házasságba, megragadja nagykorúsíttatása alkalmát, titokban férjhez megy Ibolyaihoz, s élnek külön, mint azelőtt, Évi mint leány, Ibolyay mint legényember. Ez így tart két hétig, mialatt már mindketten, de kivált Ibolyay—Fulgurator, megunták a helyzetet. Fulgurator már vágyik lemondani elveiről, Klotild nagyon is hajlandó kibékülni férjével, de a mi kissé zavaros, most Évi ragaszkodik ezekhez a tanokhoz. Elég az, hogy a II. felvonásban szerző elég ügyesen összehozza az egész társaságot Ibolyay lakásán, hová Klotild védelme alatt, Évi férjének látogatására megy s Kabók, ki azt hiszi, hogy nejét hűtlenségen kapta, valamint megtudva, hogy Ibolyay írta a sok bajt okozott könyvet, párbajra hívja Ibolyayt. E helyzetben csak az a különös, hogy Klotild, ki már-már megadólag akar férje nyakába borulni vagy Évi, ki természetesen elképed rajta, hogy a sógorok egymással párbajozzanak, nem mondják ki a helyzetet megoldó vallomást, melyet másnap reggel minden további vonatkozás nélkül megmondanak, csak mert ezzel meg volna oldva

a csomó s mi lenne a III. felvonással? Valóban, szervesen tekintve a helyzetet, a hosszú III. felvonásra nincs szükség s ez zavaros is. Kabók t. i. elhatározza, hogy öngyilkos lesz inkább, hogysen Ibolyayra löjjön s nem jelenik meg a párbaj színhelyén. Ezt megírja Klotildnak. Ibolyay pedig szintén fölteszi, hogy feláldozza magát, mert nem akarja Klotildot özvegygé tenni s ezt ő is megírja Évinek; de mindkét levelet Páva bontja fel s magához véve őket, elsiet a párbaj meggátlására, a mi végre egyébiránt a két nő már korábban elrohant. De hát Kabók szerencsére nem hajtja végre tervét s megjelenik Pávaéknál, hol Klotilddal és Évivel tisztázódik a helyzet. Megérkezik Ibolyay, majd Páva s végre a helyzet Páva előtt is tisztázódik s a fiatalok bele nyugodva a házasság régi módszerébe, egymás nyakába borulnak. A mű, mint látható, szintén egy nem nagyon valószínű ötletből indul ki. Mi nem hiszszük s nem hihetjük el, hogy Klotild ily okból válopert indíthatna férje ellen, a kit egyébként szeret, viszont nem valószínű, hogy Évi megváltoztassa elveit az esküvő után, ha csak ezt nem férje megtörésére színből teszi, de szerző ezt homályban hagyja. Nem értjük Kabók öngyilkossági szándékát sem s ha már elhatározta, nem értjük haborzását sem. Végül nem valószínű, éppen nem, hogy, mint említettük, Klotild el ne árulja a II. felvonás végén, hogy Évivel együtt mit kerestek Ibolyaynál, a mi aztán a III. felvonást feleslegessé tenné. De nem folytatjuk, csak megjegyezzük még, hogy noha a darab helyzeteken alapul, mégis vontatott és hosszadalmas. Hiányzik belőle a fordulatosság, elevenség, élet, a mi éppen az ily művekben elengedhetetlen. E mellett nyelve is laza, telve a mai magyar szépirodalmi stylus és nyelv gyarlóságaival. Olvasva állandóan az az érzésünk, hogy szeretőnk kijavítani s hosszú, gyakran szük-ségtelen párbeszédeit megrövidíteni, a mivel ezek sokat nyernének; de továbbá a párbeszédekben nincs könnyedség s ötletesség sem, a melylyel kivált modern francia írók kárpótolni szoktak a költőiség hiányáért.

Ezzel az utolsó négy darabra térünk át.

Ezek közül az 5-ik számú, *A selyemháló* cz. 4 felvonásos vígjáték, a magyar testőrség idejében játszik s első felvonása egy még kéziratban levő elbeszélésből van merítve, mint a pályamű megjegyzi. Ez úgy is van, sőt ez az elbeszélés a Kisfaludy-Társaság elbeszélés-pályázatán részt vett, mire alóírt, ki ott is bíráló volt, jól emlékezik. A mű ott némi figyelmet ébresztett jó korrajzáért, a mint Fekete János gr. az ifjú Lóránt Andrást testőrnek szerzi be jegyese akarata ellen; de mindez úgy tűnt fel, mint egy nagyobb mű, talán regény bevezető fejezete, a minthogy itt csakugyan egy terjedelmes szindarab I. fv.-a lett, csak igen kevés változtatással. E szerint tehát Fekete János gr.

ügyes diplomatazálása következtében Lóránt András ott hagyja anyját és jegyesét, Őz Esztert s Bécsbe megy Mária Terézia testőrei közé pár évre, hogy kimívelődjék, miben anyja is megnyugszik, mert nevelt leánya, Eszter, úgy is még fiatal; de az ifjak hűségi fogadalmat tesznek. Ez az I. fv., noha benne nagyon kevés történik, mégis a mű legjobb része ebben az alakban is. A többi kissé szétfolyó, kuszált s nem is minden részében világos. A szerző udvari cselvigjáték vagy színmű tervét gondolta el s úgy rémlik, mintha írás közben kissé sokat markolt volna vagy terve nem lett volna elég világos. A II. fv. egy nagy ünnep keretében foly le De Ligne herczegnőnél, melyben megtudjuk, hogy özv. Hohenstein Mimi grófné, udvarhölgy, kivetette hálóját Lóránt Andrásra, sőt itt az ünnepélyen úgy hálójába keríti (ez a selyemháló), melyből csak egy a kibontakozás: Mimi nőülvérese és jegyesének tett ígérete megszegése. Azonban egy szédelgő olasz, Arco lovag, kivel András Mimiért párbajt is vív, András anyjának fia életmódjáról egy rágalmazó levelet ír, ki siet Bécsbe, hogy fiát hazahozza s magával viszi Esztert is, kivel éppen a fenti ünnepi nap után érkezik meg. A III. fv. Bécs egyik vendéglőjében foly le, hol a magyar testőrök gyűlnek össze írói műveiket felolvasni és mulatni. Idejön Mimi, mint virágárús leány, figyelmeztetni Andrást az öt fenyegető veszélyekre s emlékeztetni ígéretére. Ide van szállva Lórántné és Eszter s a multság tetőpontján belépnek a testőrök közé. Lórántné lehordja őket, kik jobbulást ígérve távoznak s a jelenlevő alkanczellártól másnapra kihallgatást erőszakol ki a királynétől. A IV. fv. maga a kihallgatás, melyen a királyné meghatódik ugyan Lórántné és Eszter kérésén, de kedvelt tervét, hogy András elvegye Mimit és Bécsben maradjon, mégsem akarja elejteni. Előhivatja hát Mimit, Andrással magára hagyja, ki azonban meggyőződve róla, hogy András vonzalma csak múltó másor volt, maga intézi egy csókesellel úgy a helyzetet, hogy András megkapja az elbocsátást s haza mehet anyjával és Eszterrel.

E terv keresztülvitelében több helyt van zavar. Így a fődologban seholsem tudjuk meg, hogy András miként szédült bele a hálóba? Akarta-e vagy csak vonták? Mert néha úgy tünik fel, hogy akarta is. Ha vonták, szerelmes-e beléje Mimi vagy nem? Akar-e neje lenni vagy nem? Ha igen, az nem vall női természetre, hogy oly könnyen lemond, sőt ellenkezőleg, éppen e küzdelemnek rajza lett volna a cselvigjáték igazi tárgya, mely elől szerző kitér s helyette oda nem tartozó dolgokat halmoz fel. Kérdjük pl. mire való a testőrök mulatsága, hiszen nem foly be a fődologra? mire Lórántné nagyasszonyos fellépése éppen ott, hiszen a testőrök nem csinálnak semmi rosszat? Verseket olvasnak fel, dalolnak, a magyar irodalom ápolására

páran fogadalmat tesznek, beavatják Bessenyei Györgyöt, egy kicsit isznak és kártyáznak, de mindez csak éjfélig folyhat. Mindebben nincs bűn. Mire a romlottság miatti panasz? Egészen más, ha szerző ezt akarta volna rajzolni, de nem tette. A kihallgatás maga egész felvonást vesz igénybe sok feleslegessel, mely ismét a kihallgatásoknak bizonyos jellemzése akar lenni. Helyes; de mi szükség van rá? A dolgot csakis hátráltatja s nem találtuk különösen érdekesnek sem és talán nem is egészen valószínű, hogy Lórántné mindazt elmondhatta, a mit szerző szerint elmondott. Aztán ugyanott lefolyhat-e oly jelenet, minőt András és Mimi között rajzol? E mellett András itt is megtántorodik egy pillanatra. Ha a szerző szerint oly ingadozó jellem, a ki folyton kigyógyul s folyton visszaesik, mi jót várhat Eszter leendő férjétől? Ismételjük, hogy zavaros cselekményű mű, sok, ebben az alakban felesleges részlettel és bőbeszédűséggel. Ki kell emelnünk még, hogy nyelvezete feltűnően elnagyolt s ebből egyedül számos példát hozhatnánk fel mindazon hanyagságokra, melyek jó részben jellemzik szépirodalmunk mai stílusának gondatlanságait.

Kiváló színpad-technikai jártassággal megírt pályamű a 6-ik számú, *A jótékonyág nevében*, vj. 3 fv.-ban, mely teljesen a modern Budapest egy részét akarja rajzolni a kalandokat vadászó férjjel, a ki ezt az árvák fölsegítésének álarca alatt teszi, a demokratikus eszmékkal kacérkodó gazdag kereskedővel, ki palotájában jótékony bazárt rendez, mert báró akar lenni, ennek túlmodern 15—16 éves leányával, ki mindegyre meg akar valakivel szökní, a fölényes és mindentudó szerkesztővel, az ábrándos és mellette a mindenre kapható ügyes hírlapírókkal, a letört, de Ausztráliában nagy vagyont szerzett gavallérral, az elkeseredett leánynyal, az ártatlansággal, a kikapós feleséggel, jótékony hölgyekkel, kültelki csalókkal stb. stb. A szerző több mint 40 alakot mozgat, kiknek sorsa azonban a fölényes, mindentudó s mindent megtenni bíró Dobai szerkesztő kezében van letéve. Az I. fv., mint említettük, egy jótékony bazár keretében foly le, hol egy főhercegnő is megjelenik s itt szerző bemutatja összes főbb személyeit, köztök tehát Dobait is, ki megmentette Lahotai életét, midőn ezt sok évvel ezelőtt a kaszinóból kigolyózták s most milliókkal tért vissza Ausztráliából; továbbá az elkeseredett Kovács Irént, kinek anyja a jótékonyág leple alatt férjet vadásztat, míg végre itt Lahotai és Irén egymásra találnak. De Lahotaira igényt tart Szeniczzei neje is, kinek vele viszonya volt s abban jár, hogy férjétől elválván, Lahotai neje legyen. Dobai ekközben megtudja, hogy Szeniczzei egy ártatlan leányt akar hálójába keríteni, ki özvegy anyjával éppen ott lakik, hová másnap a jótékony hölgyek helyszíni szemlére akarnak kimenni egy

nyolcz gyermekes család felsegítésére. Elhatározza a leány megmentését és Szeniczei leleplezését. Ez tölti be a II. felvonást, melyben szerző egy kültelki házba vezet, hol a koldusok szövetségének irodája van, melynek elnöke Vornyak, éppen az, ki a jótékony hölgyeket rá akarja szedni. Itt a szerző sokféle nyomort, tömeglakást, csalást mutat be oly helyiségben, mely háromfelé osztható s legmélyén a szokatlan fényes klubhelyiség van. Dobai, ki mint gróf lép fel, itt ráakad Meyerre, az ő lelkes tisztelőjére, ki ideális czélekből hirlapíró akar lenni s be is fogadja lapjához; beszél Annuskával, Szeniczei kiszemelt áldozatával, kit szendének, ártatlannak talál s elhatározza megmentését, a mi Szeniczei leleplezésével sikerül is. Leleplezi természetesen Vornyakékat is s a rendőrség az egész klubhelyiséget lefoglalja. Szeniczeiné végre ujong, mert válóokot talált férje ellen s biztos benne, hogy Lahotai akkor nőül veszi, de Irén elhatározza, hogy Lahotait megmenti. A III. fv. Lahotai lakásán foly le, hol szereplőink rendre megjelennek. Megjelenik Vornyak is és künn csoportosul a koldusok egész szövetsége. Dobai, hogy szabaduljon tőlök, megígéri, hogy a rendőrséggel mindent eligazít. Megjelenik Irén is, ki elmondja Lahotainak, hogy Szeniczeiné most meg fogja látogatni, mert férje beleegyezett a válásba, ha magát Lahotaival compromittálja, miből Lahotai meggyőződik, hogy Irén szereti. Jön Szeniczeiné, csakugyan eljátsza a komédiát, belép Szeniczei is, ki adja a sértett férjet s válást emleget. Erre Lahotai behívja Dobait, ki Szeniczeinek szemébe mondja bűneit s a sajtóval fenyegeti. Mindez Szeniczeinét nem riasztja vissza. Ő mégis válni fog. Ekkor belép Irén, ki, hogy megmentse a helyzetet, inkább Lahotai kedvesének vallja magát. Szeniczeiek most elvonulnak s Lahotai elragadtatva öleli keblére Irént. Ebből áll a tényleg ügyesen megírt darab, de alig is van benne több, mint ügyesség, színpadi jártasság; mert különben sok benne a felesleges. Kérdjük, mire az egész bazár és jótékonyosság, ha nem keletkezik belőle semmi? Mért leplezi le Dobai Vornyakékat, ha tüstént kész nekik megbocsátni? Csak azért, hogy Lahotait s Irént összehozza? Erre ekkora szervezetre csakugyan nem lett volna szükség, hiszen az első beszélgetés egymáshoz vonja őket s Irén sorsába az összes személyek közül csak Szeniczeiné foly be. A többi mind csak életképi rajz, mely játéknak játék ugyan s valószínűleg tapasztalaton is alapszik, de nem vált művészi czéllá, csak széles keretté. Természetesen az ügyességen kívül nem jut tér a költészetnek, humornak s komikun is alig pár helyzetben van. Ezért soroztuk a közép fajok közé e lapok elején, de nem hiszszük, hogy jelentősebb irodalmi érték volna benne.

A pályázatnak mindenesetre legmulatságosabb darabja a 9-ik számú, *Bolondok* cz. 4 fv.-os vígjáték. Tulajdonképen bohó-

zat vagy tréfa, még pedig ennek elég szélső neméből. Ezt megmutatja a tárgy rövid előadása is. Egyik főalakja Széles Andor miniszteri tanácsos, t. i. miniszteri tanácsosok és államtitkárok, ég tudja mért, újabban igen kedvelt alakjai vigjátékiróinknak. Ennek második neje egy gazdag nő, Erzsébet, ki meglehetősen mostohán bánik mostohagyermekével, Péterrel, egy futurista festővel, Lilivel, ki egy örültek háza igazgatójának és tulajdonosának felesége és Mariskával, ki sportolni, mulatni és férjhez menni szeretne, de nincs rá módja s kinek udvarol Robák, a ki footballos világbajnok. Széles felesége teljesen bolondja egy ölebnek s éppen ennek nevenapját ünneplik, midőn Széles, az apa, chloroformmal a kutyát elaltatja, czilinderébe teszi, elrejt s úgy tünteti fel, hogy valaki ellopta. Teszi pedig ezt bosszúságában, hogy feleségétől nem kap pénzt. Most az asszony előbb 100, majd 200 ezer korona jutalmat tűz ki a megtalálónak, mire mindenki a kutyát keresi, mert különböző okokból mindenkinek kell a sok pénz: Péternek, hogy ne szoruljon képeire, Lilinek, hogy férjétől függetlenné tegye magát, a dokornak, hogy intézetével versenytársát legőzze, Mariskának, hogy végre élvezhesse az életet; Szélesnek, az apának, a ki kikapós ember, hogy szeretőjét fényesen elláthassa, mert apja férjhez akarja adni. Az öleb keresése tehát a darab tárgya. Az erről való beszélgetést kihallgatja két örült a Pap Tihámér intézetében, t. i. Sasadi Gábor, ki államtitkárnak és Bencze, a ki dokornak képzeli magát s kik együtt egy örültek házát terveznek, melybe természetesen a magok véleménye szerinti örülteket szállítják be, kik nem mások ebben az esetben, mint a kutyakeresők. Mint-hogy véletlenül új a kapus, mint államtitkárnak és orvosnak sikerül az örültek házából kijutniok s a „Paradicsommadár“ vendéglőbe mennek, mert hallották, hogy mindenki ott keresi az ölebet. Ez csakugyan ott is van, mert Szélesnek sikerült kilopatnia oda Terkával, kedvesével, a ki azonban még nem tud róla, hogy Szélesnek ezzel mi a célja. Oda aztán összegyűl az egész társaság s a két örült nagyon okosan viseli magát, mindenesetre okosabban, mint az épeszűek. Ugyanis a kis kutyát egy közeli kohóba dobatják s így senki sem kaphatja meg a kitűzött díjat. Közben azonban kitudódik, hogy örültek szabadultak ki a szanatoriumból s most Sasadi és Bencze az elősiető rendőrökkel az egész kutyakereső társaságot, mint megannyi örültet, bevitetik; mert azt csakugyan valószínűvé bírják tenni, hogy a kik egy ölebet hajszolnak, valóban örültek. Természetesen, mindenki felsül, elsősorban Széles, ki elveszti Terkát és egy főpinczér jegyzi el. Mint látható tehát, itt tárgy, alap, kidolgozás, mindvégig bohózatos s azon, a különben egészséges elmétől el nem fogadható föltevésen alapszik, hogy valaki egy öleb visszakeri-

téséért 200 ezer koronát adjon. Ha ezt elfogadjuk, akkor a többi elég jól és elég mulatságosan van bonyolítva s hogy az örültek a józanokat örülteknek nézik és magok foglalják el helyöket, nem új gondolat ugyan, de itt elég új alakban van bemutatva. A darabnak már irodalmi kidolgozása kevésbé jó, vázlatos és az elsziettség hatását teszi. Inkább bohózati, mint szatirikus jelleme lép előtérbe; más szóval nem válik jelentékenynyé, annál kevésbé mélyíti el szerző a jellemnek finomabb, irodalmibb rajzával, kiket jóformán csak a furcsa helyzet tesz komikusakká. A műben van tehát ötlet s van bohózatos is, de nem jelentékeny sem kidolgozásában, sem beállításában, sem jellemrajzaiban, sem nyelvében, mely elég szabatos ugyan, de különösebb fordulatosság, ötletesség vagy éppen szellem nélkül.

A 4-ik sz. pályamű, *Évi*, „komédia 3 felvonásban“, szintén ma történik, sőt éppen a háború alatt, még pedig két első felvonása egy alföldi vidéki városban, mely alatt Szeged sejtethető, de ez mellékes, a 3-ik felvonása Varsóban, egy hercegi kastélyban berendezett kórházban. Lényege az, hogy Szalacsy betegség címén Németországba megy s ügyvédi irodája vezetését dr. Fogarasi Péter rokonára és közigazdasági íróra, egy tanult, de egyébként pedáns és magával eltelt fiatal tudósra bizza, ki magával viszi ügyvédbojtárul Robicsek Edét. Valóságban pedig Szalacsy aligha beteg, hanem terve, hogy Évi leányát, egy végzett színinövendéket, elvegye Fogarasi, mert úgy is érdeklődik a leány iránt és megfordítva, mert félti leányát a szinpadtól. Ez a helyzet egyfelől, másfelől pedig az, hogy Robicsek meg azért lesz ügyvédbojtár, mert Szalacsy Mancziba szerelmes és közelében akar lenni. A cél tehát az, hogy miként kerül össze a két szerelmes pár. Ezt a szerző a következő keretben oldja meg. A szóbanforgó városban a szereplő hölgyek mind a veres-kereszt tagjai, de tényleg gr. Ohnewasné elnöklelte alatt semmit sem csinálnak. Eközben pedig Fogarasi a városban semmi, szellemének megfelelő tért nem kapván, vissza akar térni Budapestre, annál is inkább, mert egy barátja beszédéből rájön Szalacsy házassító tervére. Évi azonban nem akarja Fogarasit elbocsátni s így megragadja az alkalmat, hogy egy veres-kereszt kórházi missiót szervezzen, melyben Fogarasi mint megbízott az egésznek vezetője lesz, a mit, minthogy most méltó működési térre talál, örömmel vállal el. Az egész mozgalomnak természetesen lelke, szellemi vezetője Évi lesz, ki a missiót ügyesen, pénz nélkül felszereli, szervezi, miben egyszersmind folyton az a célja, hogy Fogarasit tolja előtérbe s hogy feszességéből kigyógyítsa. Egyszóval igazi magasabbrendű nő, kinek „lelke“ van; de ezt természetesen Fogarasi csak a végén veszi észre, épp úgy mint azt, hogy ő Évi nélkül élni sem bírna. A II. fel-

vonás éppen e szervezkedés rajza s meg kell adni, ügyesen és sok találékonysággal van megalkotva. Az egész csupa mozgalom, elevenség. Míg Fogarasi pedánsul bajlódik az alapszabálytervezettel. Évi pénzt, felszerelést, missiói férfi- és női tagokat teremt elő; tesz, vesz, kiegyenlít, kibékít s rendkívüli gyakorlati érzéket árul el, a nélkül, hogy előtérbe tolná magát. A III. felvonás két színe Varsóba visz s a kórház belső életébe vet bepillantást, hol a két orvos czivódása a gipszes és sínes eljárás körül, Fogarasi tehetetlensége és féltékenykedése szintén mulatságos rajzban állanak előttünk. A féltékenység oka gr. Szentmiklósy Tibor főhadnagy. Évi régibb ismerőse és imádója, ki sebesülten szintén odakerül. Természetesen Robicsek is féltékenykedik, hol a két igazgató-orvosra (dr. Murrelius és dr. Miskey), hol Drágos Elekre, de végre is annál inkább megnyeri Manczit, mert ez úgyis tudja, hogy Robicsek csak érte tesz mindent s ő maga is csak játékból udvaroltatott másokkal. Fogarasi ekközben belátva azt, hogy ő mennyire felesleges s mennyire semmi az egész vállalatban, féltékenységtől hajtva a harctérre megy közlegénynek, hol annyira kitünteti magát, hogy rövidesen őrmester lesz. Ez idő alatt a missio kórháza fölkelti a kormány és katonai hatóságok figyelmét és mert Évi úgy mutatja be, hogy mindez Fogarasi érdeme, őt hivatalból visszarendelik a kórház élére; híre ismert lesz az említett alföldi városban is, mely büszkén lépteti fel képviselőjelöltjének. Kivívja egyszersmind a kormány elismerését is, maga sem tudja hogyan s ekkor végre belátva azt, mit Évi tett érte, kirukkol, hogy legyen a felesége.

Évi (nevetve, boldogan). Nagyon szívesen. És most mondja meg, szeretett férfit, miért nem közölte ezt az óhaját már előbb?

Fogarasi. Mert azt akartam, hogy tehetségem érvényesülésével érdemeljem meg magát.

Évi. És végre is tehetségtelensége által . . . s egy ily bolondsággal terheltén, mint visszahozott szökevény . . .

Fogarasi. Azt hiszem, helyesebb, ha az eredményt latolgatjuk. Azt tapasztalom, kissé megváltoztam; nem törődöm annyira a nagy szavakkal. De mégis mondja, ha egy kicsit szeret, miért szeret? Talán mégis az egyéniségem . . .

Évi. Nem, nem az egyénisége, nagystilúsége, higgadt-sága . . . ezért az egy bolondságáért, melyet értem követett el.

Ez kedves és van benne finomság is, megfigyelés is. Ilyet még párt idézhetnénk a műből s kétségbevonhatatlan, hogy kivált a mint Fogarasit beszélteti, az jól van elgondolva, találó s következetes is. De az egész cselekvény fölépítésében van ingadozás és bizonytalanság; mert az pl. a műből nem világlik ki, hogy Évi valóban oly kiváló nő s hogy a mit tesz, csak-

ugyan Fogarasi kiemelése érdekében teszi és hogy minden oly jól sikerül, valóban mind az ő érdeme, az ő tapintatának és körültekintésének eredménye. Maga a missio gondolata sem az övé, csak véletlenül ragadja meg Murmelius előadásából. E mellett a mint a doktorok czivódását rajzolja a III. fv. I. színében, már egyenesen karrikatura, kevéssé valószínű s talán nem is méltó a mai események között, még ha valószínűnek elfogadhatnók is. De mindamellett társai közt kiváló, s ha jutalomra vagy különösebb dícséretre nem ajánlható is, azt nem tagadhatjuk meg tőle, hogy céljai irodalmiak s eszközei a választékosabbak közé tartoznak.

Ezekben kívánjuk a pályázat eredményét bemutatni. Ismétljük, hogy az ismertetett nyolcz pályamű mindenikében van valami, némelyikben, kivált az utóbb említettekben, több is, mint az előbbieken, párban gyakorlat és ügyes elrendezés; de sem a komikum finomabb vagy jellemzőbb rajza, sem cselekmény és jellemrajz, sem költői vagy kiválóbb irodalmi nyelv nem emeli egyiket sem valami kiválóbb elismerésre méltóvá s ezért a jutalom kiadását ez alkalommal nem javasolhatjuk.

Jelentés a Bulyovszky-jutalomról.

(Felolvasta Császár Elemér l. t. 1916 márczius 20-án).

A Bulyovszky-alapítványnak 400 K-ra rúgó kamatai minden második esztendőben ódai költemény megjutalmazására fordítandók, ha a hirdetett pályázat önálló becsű, irodalmi értékű művet vet föl. Ez az eset idén nem következett be: a versenyző 17 költemény között egy sincs olyan, hogy megérdemelné a koszorút. Pedig nem minden remény nélkül fogtunk a versek olvasásához. A pályázat föltételei között ott szerepel, hogy a pályázó művek tárgyukat lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelem- és eszmeköréből vegyék — s mikor élt meg nemzetünk a mostanihoz hasonló küzdelmes, válságos időket! Valóban, a pályázó versek, egy kivételével mind, a jelennek elemi erővel hömpölygő árából merítettek ihletet. Joggal hinné az ember, hogy a hazafiúi lelkesedésnek és aggodalomnak ez a soha nem érzett ereje költőink képzeletét páratlan tevékenységre izgatja s a világháború izzó levegője éppen a hazafias óda termőfáját borítja buja virágpompájába. Csalódtunk, s; valamint a kelleténél erősebb villamos áram gyakran nem fejt ki a tőle várt hatást, ódaköltőink szárnyaló képzeletét is lenyűgözte az érzésnek túlságos ereje — legalább az előttünk fekvő pályaművek szerint.

A 17 pályamű közül egyet, a 6. sz. *Der Honved* címűt, ki kellett rekeszteni a pályázatból, nem azért, mert ez a 40 soros vers, szerzője szerint, „hősköltemény“, hanem először, mert nyomtatásban is megjelent, másodszer mert szerzője mind a beküldött nyomtatványban, mind a melléje csatolt folyamodványban megnevezi magát (Krausz Henrik költő, szül. — maga mondja — Lissza községben 1866-ban s jelenleg a Wesselényi-uteza 8. sz. alatt lakik), végül mert a vers német nyelvű. Sietek megjegyezni, hogy ezzel a kirekesztéssel a költőn semmi sérelem nem esett: verse olyan irgalmatlanul rossz, még prózának is annyira lapos, hogy nyomtatásban, Németországban történt megjelenését valóban restelnünk kell. Ízelítőül közlöm az első versszakát:

Im Lande der Ungarn ist jeder Ort gut bewacht,
Die Honved sind die Heldentruppen der Magyaren;
Freilich haben die Russen auch nie daran gedacht,
Dass dieses melden werden müssen dem Zaren.

Sajnos, a pályázó magyar versek között van kettő, mely még ennél a német prózánál is alacsonyabb színvonalon áll, *A magyarság a nagy harczban* (4. sz.; jeligéje: *Nagy a magyar nemzet*) és a *Ne bántsá a magyart* című (13. sz.; jeligéje: *Velünk az Isten*). A kettő egy kéz munkája, s a szerzője, a mint az írás technikája, a vers érzésvilága, formája, stíljegyaránt elárulja, még nem esett keresztül az önképzőkör tisztító tüzén, hanem legjobb esetben a gimnázium valamelyik alsóbb osztályának — nyelvi botlásaiból következtetve — igen gyöngé diákja.

A következő öt vers már egy fokkal az előbbieknél áll s az emelkedő rendben elhelyezett sorozat egyes tagjait egymástól is alig észrevehető — mondjuk — értékek választják el. Ezek: *I. Ferencz József* (2. sz.; jeligéje: *Melpomene*); *Harczi riadó* (10. sz.; jeligéje: *Győz a magyar igazság*); *Legenda* (3. sz.; jeligéje: *Csataldzsa*); *Egy magyar anyához* (9. sz.; jeligéje: *Mater dolorosa*); *Széchenyi Pestje* (14. sz.; jelige a cím). Szerzőiknek legalább a kezük vonása és a nyelvismeretük biztos, a sor vége felé elhelyezettekben már helyenként rimek is felcsillannak, sőt az utolsó, még fogyatékos készséggel ugyan, de már iambusokba foglalja mondanivalóját. Versnek azonban egyik sem nevezhető, még a legjobb indulattal sem. *A szent harcz* címűt (11. sz.; jeligéje: *A jövő záloga*) nem akartam az előbbiekkal egy akolba terelni, mert ez egy szempontból már vers: van költői dietiója. Igaz, hogy más szempontból meg nem az: csengő szavai mögött nincs értelem, képei és eszméi pusztá költői virágok s nem rendeződnek értelmes egészszé.

A komoly tárgyalást csak a megmaradt versek érdemlik. Három közülük már a műfaja miatt sem jöhet szóba: nem ódák. A *Háború* (5. sz.; jeligeje: *Állnak a katonák még*) nem érték-telen alkotás, rövid, dalszerű költemény, de emeltebb hangon, erővel telten: pár vonással megkapó, szemléletes képet ad a háború megdöbbentő fordulatáról. A *honvéd huszárnak* (1. sz.; jeligeje: *Nem hal meg a huszár, csillag lesz belőle*) tárgya nem új: románcz a Dnyeszter partján elesett s a halála percében hazagondoló huszárról, de egyszerűen, kedvesen, a népköltészet hangján elbeszelve. Nagyobb értéke nincs, de csinos apróság; kár, hogy elrontja a sem tartalmilag, sem formailag nem hozzá-illő, nehézkes refrain. A *Honvéd* című (17. sz.; jeligeje: *Szegény magyarok! Büszke magyarok!*) ódai hangot üt meg lantján, de csak a hang ódai s nem az érzés, maga a vers pedig alig több, mint lelkesedéssel festett genre-kép. Ez nem kicsinylés, csak annak kiemelése, hogy az ügyesen, nagy költői gyakorlattal írt és verselt költemény nem felel meg a pályázat követelményeinek. Az akadémiai mértéket azonban ez sem ütne meg.

Viszont a *Márczius idusán 1915.* című vers (16. sz.; jeligeje: *Hulló fiak vére*) műfajilag ugyan óda, de az egyébként is közkeletű eszméjét, az 1848-iki s 1915-ik márczius 15-ikének összekapcsolását, csak értelmesen tudja kifejteni, elmélyíteni és költőivé varázsolni nincs ereje. Több a költőiség a következő három versben. Az egyik *Ének a tüztenger közepéből* (8. sz., jelige nélkül) alcíme szerint *Regős ének 1914. évből.* Az ugyan nem, de helyette ódaszerűen indul, merészen lendül s a közepéig szépen emelkedik: dicsőíti azt az erőt, melylyel nemzetünk részt vesz a világok harcában. Itt azonban elbágyad s a második felében több dagálylyal, mint igazsággal, azok ellen fordul, a kiknek a szíve nem e föld szíveért dobban. A vers ezáltal két, eszmében is, hangulatban is, egymástól eltérő részre szakad. Nagy gyakorlatú, sőt ha nem csalódom, hivatott költő munkája *A magyar katonához* című (7. sz.; jeligeje: *Semper idem*). A technika s a költői nyelv egészen hatalmában van, könnyen, természetesen fűzi egymásba a jól esendülő, megkapó képekkel és jelzőkkel átszőtt sorokat, át is érzi azt a nagy dicsőséget, melyet nemzetünkre katonáink vitézsége áraszt, de phantasiája elmarad szárnyaló érzése mögött, gondolataiban kevés az újság, a mindannyiunkban élő eszméknek nem tud új formát adni. Mélység helyett terjengősség jellemzi s helyenként szóáradatba vész. Költői dictio tekintetében versenyez vele a *Hősök temetője* (12. sz.; jeligeje: *Nyugosznak ők a hős fiak, Dúló csaták után*) szintén gyakorlott író műve. Rövidebb, egységesebb az előbbinél; eszméje költői: azt a sok reményt siratja, mely a

hősökkel együtt el van sirjukba temetve, s ezt az eszmét itt-ott ugyan kissé fátyolosabban, mint szeretnők, de belső formája szerint kereken alakítja költeménynyé, a mely azonban már tárgyából következően is közelebb jár az elegiához, mint az ódához.

Ugyanez az egyik fogyatkozása a pályázat legértékesebb darabjának, a *Magyar ódának* (15. sz.; jellegje: *Napkelet*): inkább elegia mint óda. Egyébként messze kiválik társai közül. Szerzőjét erős, egyéni érzés hatja át: megdöbben a magyar hősiség csodája, s megriadva kérdi, nem elég-e már a könnyből, vérből, gyászból, kibírja-e nemzete a nagy áldozatot. Nem gyáva kétség szólal meg lelkében, hanem a komoly, hazáját féltő gonddal szerető férfi aggodalma s ezt a sajátyszerű érzéshangulatot, a honfűszekesség és a honfűbű vegyületét, a maga egyéni hangján tudja megszólaltatni. Meleg pathosa, tiszta, nyugodt s mégis erővel telt előadása mutatják, hogy nemcsak költői lélek, hanem költői erő is lakik benne. A költeménynek azonban van egy másik fogyatkozása is: nem elég egységes s az eszméje csak a második felében emelkedik ki tisztán, határozottan. Gondolatai majd minden szakban önálló, kisebb egységekké kristályosodnak, az első nagyobb fele szinte széthull elemeire s csak a költői hangulata tartja őket némileg össze. Ezeket a szempontokat figyelembevéve a bizottság, melynek tagjai voltak jelentéstevőn kívül Endrődi Sándor és Lehr Albert I. tagok, még ezt a költeményt sem ajánlja a jutalommal való kitüntetésre, csak dicséretre.

Jelentés a Wodianer-jutalmakról.

(Felolvasta *Heinrich Gusztáv* főtitkár 1916 márczius 27-én.)

Id. Kapriorai Wodianer Albert báró 1892 december 3-án kelt végrendeletében 50,000 korona tőkeösszeget hagyott a Magyar Tud. Akadémiára, oly rendeltetéssel, hogy ez összegnek évi kamatai, két egyenlő részre osztva, tehát ezer-ezer korona, jutalmul adassanak évenként két oly néptanítónak, a kiket Akadémiánk e kitüntetésre a legméltóbbnak tart. A jutalomnak odaitélésénél figyelembe veendő a néptanítónak a gyermekek nevelése és tanítása körül kifejtett gyakorlati munkássága és buzgalma, a gyermekekkel való gondos és szerető bánásmód az iskolában és az iskolán kívül, tanításának helyes módszere és erkölcsi hatása; továbbá a tanítónak az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi helyzetének javítása körül kifejtett gyakorlati fáradozása; végre egyéb, a tanító értékét és közbecsülését a társadalomban emelő tevékenysége.

Akadémiánk az Ügyrend 145. §-a értelmében felkérte a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumot a tankerületi hatóságok ajánlatainak beszerzésére, mire az idén 63 tanfelügyelőségtől érkezett be jelentés, a mi 63 érdemes tanférfit jelent. Mert az Akadémia a múlt évben, az illetékes bizottság javaslatára, oly kéréssel fordult a miniszter úrhoz, hogy a tanfelügyelőségek figyelmeztetendők volnának az Ügyrend idézett szakaszának azon megállapítására, mely szerint minden tanfelügyelő tankerületének legkiválóbb tanítói közül csak egyet terjeszsen föl. Ez intézkedésnek következménye, hogy most tényleg annyi tanító van javaslatba hozva, a hány tanfelügyelői fölterjesztés készült, s így minden tanfelügyelő a saját hatáskörében szorosabban mérlegelhette a fölterjesztendők érdemességét.

A beérkezett 63 jelentésen kívül még 9 nemleges (tavaly 8 volt) fölterjesztés érkezett be, azaz: az illető tanfelügyelőségnek nem volt módjában kellő tájékozást szerezni arról, hogy kit terjeszthetne fel kitüntetésre. Ez a 9 tankerület a következő: Arad, Fogaras, Liptó, Somogy, Túrócz, Udvarhely és Vas vármegyék tanfelügyelőségei, valamint Kecskemét és Kiskunhalas tanfelügyelői nem találtak tankerületükben javaslatba hozható tanítót. Figyelmet érdemel, hogy Liptó, Túrócz, Udvarhely és Vas vármegyékből már több ízben *csak nemleges* jelentés érkezett.

Tehát 63 (tavaly 95) érdemes tanférfit munkásságát kellett az Akadémiának mérlegelnie. Kétségtelen tény, hogy a fölterjesztett tanítók és igazgatók általában mind figyelmet érdemelnek, noha Aranyos-Torda vármegye tanfelügyelőjének jelöltje, a múlt évben kimutatott sikeres 9 évi szolgálatával szemben is ezúttal csak tíz évi szolgálattal bír és érdemei sem lehetnek olyanok, mint a múlt évben vele ugyanazon tanfelügyelő által fölterjesztett 36 és 41 évi szolgálattal bíró másik két kartársáé, a kiket pedig most tanfelügyelője vele szemben egyszerűen elejtett. Ugyancsak elejtette Esztergom vármegye tanfelügyelője azelőtti egyetlen jelöltjét, a ki pedig tanítói körökben munkásságáról előnyösen elismert tanítói egyéniség. Az ilyen ingadozások mindig előfordulhatnak, de ily feltűnőbb esetekben talán egy-két magyarázó vagy indokoló megjegyzést elbírnának.

Az ajánlott 63 tanférfit az iskolafenntartók szerint a következő csoportokba sorolhatók:

a) felekezeti iskolai tanító . . .	10	tavaly	17,
b) felekezeti iskolai igazgató . . .	7	"	11,
c) községi iskolai tanító . . .	—	"	2,
d) községi iskolai igazgató . . .	3	"	4,
e) állami iskolai tanító . . .	—	"	1,
f) állami iskolai igazgató . . .	41	"	58.
g) társulati iskolai igazgató . . .	2	"	2.

Már a mult évben utaltunk arra a feltűnő körülményre, hogy az állami iskolai igazgatók mily túlsúlyra emelkednek a tanfelügyelőségi javaslatokban. Ezúttal is kitűnik, hogy 63 érdemes tanfőnök közül 41 állami és csupán 22 nem-állami, holott tudvalevőleg a népiskoláknak körülbelül csak egynegyede állami intézetek. Az oly nagyszámú nem-állami iskolai tanítók érdekében kívánatosnak jelezte a bizottság, hogy a vallás- és közoktatási miniszter úr talán fölhívna a tanfelügyelő urak figyelmét erre a körülményre is, mert hisz nyilvánvaló, hogy azokban a régi és nagyszámú felekezeti iskolákban, a hol a tanítók anyagi viszonyai átlag sokkal kedvezőtlenebbek, bizonyára szintén akadnak kiváló munkásságot igazoló tanfőnökök.

A bíráló-bizottság, melynek elnöke a Magy. Tud. Akadémia elnöke, *Berzeviczy Albert* r. és ig. tag volt, az idén is, az Ügyrendnek idézett szakasza értelmében, az Akadémia elnökeiből (*Concha Győző*, *Goldziher Ignác*, *Entz Géza* r. tagok) és titkáraiból (*Szinnyei József*, *Fejérfataky László*, *Fröhlich Izidor* r. tt.) állott (jegyzője *Heinrich Gusztáv* főtitkár volt) és a bizottságba, felvilágosítás szolgáltatása végett, a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr kiküldötte *Jankovich György* min. tanácsos és *Neterda Modest* miniszteri osztálytanácsos urakat, a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága pedig *Moussong Géza* székesfővárosi szakfelügyelő igazgató és *Benedek Vincze* győri igazgató-tanító urakat. (*Jankovich György* miniszteri tanácsos úr akadályozva volt a tanácskozásban való részvételben.) Az elnök úr, a bizottság tagjainak meghallgatásával, a beérkezett ajánlatok áttanulmányozására és ezek alapján a részletesen minősítő táblázat elkészítésére *Moussong Géza* igazgató urat kérte fel, a ki e reá bízott fáradságos és kényes feladatnak rendkívüli igyszeretettel és lelkiismeretes-séggel felelt meg.

A bizottság f. évi márczius hó 27-én tartott ülésében beható vizsgálat alá vette a beérkezett ajánlatokban foglalt adatokat tanulságos és teljesen tájékoztató áttekintésben feltüntető minősítési táblázatot, elfogadta az előadó javaslata értelmében valamennyit a jutalomra érdemesnek és kiemelte a hosszú sorból azokat, a kik különösebb érdemeik alapján a jutalmazásra elsősorban igényt tarthatnak. Ilyennek az előadó és a tanítóképzés képviselőjében résztvevő igazgató-tanító úr a következő 15 tanfőnököt mutattak be, oly megjegyzéssel, hogy bármelyiköket a jelen évben kitüntetésre méltónak találják. Ezek betűsorban a következők:

1. *Bencze Károly* állami isk. igazg.-tanító, Széken (Szolnok-Doboka vm.), a ki 1857-ben született és 41 év óta működik.
2. *Bene Ambrus* állami isk. igazgató-tanító, Ippi (Szilágy vm.), a ki 1852-ben született és 45 év óta működik.

3. *Csighy Sándor* állami isk. igazgató-tanító, Algyógy (Hunyad vm.), a ki 1869-ben született és 29 év óta működik.

4. *Havas Pál* állami isk. igazgató-tanító, Gyöngyös (Héves vm.), a ki 1859-ben született és 34 év óta működik.

5. *Józsa Dániel* állami isk. igazgató-tanító, Ujpest (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.), a ki 1862-ben született és 36 év óta működik.

6. *Marcsa György* közs. isk. cz. igazgató-tanító Komárom (Komárom vm.), a ki 1856-ban született és 42 év óta működik.

7. *Ónody Gusztáv* állami isk. igazgató-tanító Erzsébetfalva (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.), a ki 1865-ben született és 29 év óta működik.

8. *Porazik György* bányatársulati iskola-igazgató Salgótarján (Nógrád vm.), a ki 1851-ben született és 45 év óta működik.

9. *Ruhmann Andor* ág. ev. isk. igazgató-tanító Nyíregyháza (Szabolcs vm.), a ki 1855-ben született és 40 év óta működik.

10. *Sára András* állami isk. igazgató-tanító Brassó (Brassó vm.), a ki 1860-ban született és 34 év óta működik.

11. *Sebestyén József* állami isk. igazgató-tanító Besztercze (Besztercze-Naszód vm.), a ki 1855-ben született és 41 év óta működik.

12. *Sziller Károly* róm. kath. isk. igazgató-tanító Nagykikinda (Torontál vm.), a ki 1858-ban született, működési éveit nem pontosak.

13. *Uhrin Károly* ág. ev. isk. igazgató-tanító Békéscsaba (Békés vm.), a ki 1869-ben született és 28 év óta működik.

14. *Végh István* ref. isk. igazgató-tanító, Vámosladány (Bars vm.) a kinek születési ideje ismeretlen, 36 év óta működik.

15. *Zsutty Béla* közs. isk. igazgató-tanító Fehértemplom (Temes vm.), a ki 1863-ban született és 32 évi működése van.

A felsoroltak közül a jelölésekben már eddig is szerepeltek a következők: Csighy Sándor és Uhrin Károly 1911 óta, Ónody Gusztáv 1912 óta, Sebestyén József 1913 óta, Havas Pál, Józsa Dániel és Marcsa György 1914 óta, Bencze Károly és Zsutty Béla 1915 óta. A többi név ezúttal először szerepel ebben a kiemelt névsorban.

A bizottság, az összes mozzanatok szorgos figyelembe vételével, hosszabb eszmecsere után, szótöbbséggel a következő két tanférfit:

I. *Sebestyén József* állami iskolai igazgató-tanítót Beszterczén, a ki 1855-ben született Szásznyíresen, Szolnok-Doboka vármegyében, ref. vallású, 1875-ben szerzett kitünő tanítói

oklevelet Kolozsváron, 1875 óta működik mint állami tanító, e vármegye területén 1878 óta, és a magyar nyelv sikeres tanításáért négy ízben részesült jutalomban, — és

II. *Uhrin Károly* ágost. evang. iskola-igazgatót Békéscsabán, a ki 1869-ben született, ág. evang. vallású, 1887-ben letette a gymnasiumi érettségi vizsgálatot és 1888-ban nyert tanítói oklevelet, mire atyja örökébe lépett és ugyancsak 1888 óta Békéscsabán működik és a magyar nyelv sikeres tanításáért két ízben részesült jutalomban —

a kik a nagyszámú jeles jelöltek sorában elsősorban mutatkoznak érdemeseknek, ajánlja a Magy. Tudom. Akadémiának az 1916. évi Wodianer-jutalommal való kitüntetésre.

Midőn a bizottság a többi megnevezett érdemes és jeles tanférfiakra is felhívja a Magy. Tudom. Akadémia és az illetékes hivatalos körök figyelmét, egyúttal kéri az Akadémiát, hogy

1. fejezze ki köszönetét a vallás- és közoktatásügyi magy. kir. miniszteriumnak, valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának a bírálati anyag beszerzéseért és azon becses felvilágosításokért, a melyeket képviselői a bíráló-bizottságnak adtak; Moussong Géza igazgató úrnak pedig a minősítési jelentésnek szakavatott és teljesen megbízható kidolgozásáért;

2. terjeszse fel a tanfelügyelők ajánlatait és a bizottságtól készített, illetve elfogadott minősítési táblázatot a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz esetleges további felhasználás végett, — oly kérelemmel: figyelmeztesse a nmgú miniszterium a tanfelügyelő urakat arra a feltűnő aránytalanságra, mely az évente beérkező jelentésekben az állami és nem-állami tanférfiak száma közt mutatkozik;

3. értesítse *Sebestyén József* és *Uhrin Károly* igazgatótanító urakat, hogy a Magy. Tudományos Akadémia őket a Wodianer-jutalomra érdemesítette; egyúttal kérdeztesse meg a kitüntetett tanférfiakat, hogy személyesen akarják-e f. é. április 10-dikén az Albert napjához legközelebb eső összes ülésen, a jutalmat átvenni, vagy pedig a jutalomdíjnak postai megküldését óhajtják.

Az összes ülés márczius 27-dikén mind ezeket a javaslatokat egyhangúlag elfogadta.

Magyarország és Ausztria nemzeti jövedelme.

(Kivonat *Fellner Frigyes* 1. t. 1916 márcz. 6-án tartott székfoglalójából.)

Magyarország és Ausztria nemzeti jövedelmének megállapításánál feladatunk annak számszerű kipuhatólása, mennyi a két ország népe által külön-külön évenként újonnan előállított javaknak és értékeknek összesége a termelési költségek levonásával, a mihez még a külföldről kamat, járadék és egyéb visszteher nélküli czímen befolyó értékek számítandók, az ugyanezen czímeken évenként külföldre kifolyó értékek levonásával. E szerint úgy a magyar, mint az osztrák nemzeti jövedelemnél három tényező veendő számba: 1. a belföldön évenként újonnan előállított nyerstermékek összesége, vagyis az őstermelés (mezőgazdaság és bányászat) hozadéka, az elemi költségek levonásával; 2. az az értékemelkedés, a melyet a nyerstermékeknek és a javaknak az ipar, kereskedelem és szállítás biztosít; 3. a külföldről évenként kamatokért, járadékokért stb. befolyó követelések, a külfölddel szemben fennálló belföldi tartozások levonásával. A nemzeti jövedelmet közvetlenül a háború előtti, vagyis normális viszonyok alapul vétele mellett fogjuk megállapítani.

I. *Az őstermelés hozadéka.* Magyarország nemzeti jövedelmének legjelentékenyebb alkotórészét a nyerstermékek szolgáltatják. Az 1911—1913. évben az évi termés átlagos értéke 5.085 milliárd korona. Ebből az évi terméshozadékból levonandók azok a termelési költségek, a melyek senkinél sem váltak jövedelemmé. Tehát a vetőmag, a mezőgazdasági gépek és eszközök kopási hányada, valamint a trágya és állati munkaerő előállítási költsége. A munkabérek magángazdasági szempontból termelési költségek, de közgazdasági szempontból nem, mert a munkásoknál jövedelmet képeznek. Ha több vagy kevesebb a munkabér, a nemzeti jövedelem mérvé nem változik, csak annak megszűlése. A vetőmagszükséglet évenként 294·837 millió korona. A mezőgazdasági gépek és eszközök értéke 462·352 millió korona, a melynek 10⁰/₀-a, vagyis 46·236 millió korona kopási hányad fejében lesz levonandó. A gazdaságokban hasznosított baromállomány évi trágyatermelése 560·168 millió q. Szakszerű számítások alapján az állati trágya értéke métermázsánként 1·50

koronára tehető, tehát az évi trágyatermelés 840·252 millió koronát képvisel. A mezőgazdasági üzemben hasznosított lóállomány 158·377 millió korona értékű zabot fogyaszt. Tehát a trágya és állati munkaerő termelési költsége fejében 998·629 millió korona vonandó le.

Kérdés, mennyi az állattenyésztés hozadéka? Az állattenyésztésnek többet kell hoznia, mint az évi takarmány értéke. Az a haszon, a melyet az állattenyésztés hajt, a takarmány értékesítésének tekinthető. Az évi takarmánynövény- és zabtermés értéke átlag 2·060 milliárd korona. Az állattenyésztés hozadékának egyik legfontosabb része a *tejtermelés*. A 3·134 millió darabból álló tehénállomány 2·655 milliárd liter tejet szolgáltat. Az 5·229 millió darab anyajuhból 148·5 millió liter tejet fejnek. A tehéntej literjét a gazdasági udvarból 15 fillérben, a juhtej literjét 16 fillérben számítva, az évi összes tejtermelés értéke 422 millió korona.

Az évi *hústermelés* a közfogyasztásra levágott állatok számából és az állatok átlagos súlyából állapítható meg. A hasznos házi állatok évi húsztermelése 4·138 millió q, 645·496 millió korona értékben. Ebben az eredményben az állati bőrök és zsíradékok értéke is bennfoglaltatik.

Az évi *gyapjútermelés* 14·533 millió koronára tehető.

Számbaveendő még a *méhészet* 3·313 millió korona és a *selyemtenyésztés* 3·188 millió korona hozadékkal.

Nagyjelentőségű hozadékot szolgáltat a *baromfitenyésztés*. A baromfiállomány 60·780 millió darabra tehető. A baromfitenyésztés évi hozadéka (hús, tojás, toll) 160 millió koronával gyarapítja a nemzeti jövedelmet.

A háziállat-tenyésztés nyers hozadéka tehát (a trágyatermelés értékével együtt) 2·247 milliárd korona. Ebből — minthogy az állattenyésztésnél termelési költséget képeznek a takarmánynövények, a melyeknek értékét a földmivelés hozadékának megállapításánál már számba vettük — levonandó a kettős számítás elkerülése végett a mezőgazdaságban talált baromfiállomány által fogyasztott (tehát nem az összes) takarmánynövények értéke, vagyis 1·851 milliárd korona.

A mezőgazdaság (földmivelés és állattenyésztés) nyers hozadéka 7·332 milliárd korona. Ebből levonandó termelési költség fejében 3·190 milliárd korona. A tiszta hozadék tehát 4·141,349,356 korona. Minthogy a mezőgazdaság egységes üzem, a tiszta hozadék megoszlása a földmivelés és állattenyésztés között a következő: az 5·085 milliárd korona évi terméshozadékból a vetőmag, kopási hányad és trágya értékének levonása után marad 3·745 milliárd korona. Ebből, mivel az állattenyésztésre fordított költség nagy részben a földmivelés hozadékában reprodukálódik, 1·851 milliárd koronányi takarmányt levonva, a földmivelés tiszta hozadéka 1·894

milliárd korona, a mihez a háziállattenyésztés 2·247 milliárd koronára rugó hozadékát adva, a mezőgazdaság tiszta hozadéka fejében 4·141 milliárd koronához jutunk.

A szőlő- és bortermelés 172·818 millió korona értéket képvisel. A gyümölcsstermelés és konyhakertészet évi hozadéka 110 millió koronára tehető. Az erdészet hozadékának, vagyis az évi fatermelés mennyiségének és értékének megállapítására megbízható adataink vannak. Az évi összes fatermelés 28·258 millió m³, a melyből 31·33⁰/₀ épület- és műfának használható, a többi tűzifa. Az évi fatermelés értéke 114·476 millió korona.

A vadászat 8·150 millió koronával járul a nemzeti jövedelemhez. A halászat 2·5 millió korona hozadékot ad.

A bánya- és kohótermelés mennyisége átlag évenként 109·386 millió q, 171·254 millió korona értékben. Ebből levonandó a felhasznált nyers anyagok, tüzelőszerek stb. értéke fejében 34·182 millió korona, úgy hogy a bánya- és kohótermelés tiszta hozadéka 137·072 millió korona. A sótermelés hozadéka, az egyedárúsági árak figyelmen kívül hagyásával, 8·348 millió korona.

Az őstermelés tiszta hozadéka Magyarországon tehát 4.694,915.252 korona.

Az őstermelés hozadéka az osztrák birodalomban ugyanazzal a módszerrel megállapítva, a következőképen alakul: az évi termés 4·255 milliárd korona nyers hozadékból levonandó vetőmag fejében 286·892 millió korona, a mezőgazdasági gépek kopási hányada fejében 821.486 millió korona, trágya és állati munkaerő termelési költsége fejében 897·410 millió korona. A hasznos háziállattenyésztés hozadéka 1·874 milliárd korona, a trágya értékével. Ebből tejtermelés 448·019 millió korona, hús, bőr és zsír 524·925 millió korona, gyapjú 4·336 millió korona. A méhészet hozadéka 11·077 millió korona, a selyemtenyésztésé 5·989 millió korona. A baromfitenyésztés hozadéka fejében 110·512 millió koronát állíthatunk a nemzeti jövedelem elemei közé. Az állattenyésztés nyers hozadéka tehát 2·002 milliárd korona értéket képvisel Ausztriában. Ebből, úgy, mint Magyarországon, a mezőgazdaságban hasznosított baromállomány által fogyasztott takarmány fejében 1·374 milliárd korona lesz levonandó.

A mezőgazdaság (földművelés és állattenyésztés) nyers hozadéka 6·257 milliárd korona, a tiszta hozadék 3·616 milliárd korona.

Egységes üzemnek tekintve a mezőgazdaságot, a földművelés tiszta hozadékára esik 1·614 milliárd korona, az állattenyésztés hozadékára 2·002 milliárd korona.

A szőlő- és bortermelés értéke évenként 156·075 millió korona. A gyümölcsstermelés és konyhakertészet évi hozadéka 270·524 millió korona. Az erdészet hozadéka Ausztriában is

elég megbízhatóan állapítható meg. A 31·188 millió m³-re rúgó évi fatermelés értéke 106·681 millió korona. Noha a fatermelés mennyiségileg több Ausztriában mint Magyarországon, értéke mégis azért kisebb, mert az értékesebb tölgyfatermelés nagyobb Magyarországon.

A vadászat évenként 10·019 millió koronával fokozza Ausztria nemzeti jövedelmét. Az édesvízi és tengeri halászat 8·962 millió koronát képvisel.

A bánya- és kohótermelés, a naphtha- és nyers kőolaj-, továbbá a sótermelés összes értéke 550·714 millió korona, a melyből termelési költség czímén (nyers anyag, féglyártmány, tüzelőszerek stb. fejében) levonandó 109·950 millió korona, vagyis a bánya- és kohótermelés tiszta hozadéka 440·764 millió korona.

Az osztrák őstermelés tiszta hozadéka 4.609,997.913 korona.

II. Az ipari termelés hozadéka. A nyers termék feldolgozásából keletkezik az ipar. A nyers anyagnak az ipari tevékenység által biztosított értékelkedése forrása az iparüző osztály jövedelmének. Meg kell állapítani tehát azt az érték-többletet, a mely az ipari termelés eredménye. Nem az ipari termékek összes értéke eleme a nemzeti jövedelemnek, mert ebben nemcsak az ipari tevékenység eredménye reprodukálódik, hanem benne van a nyersanyag értéke is, a melyet már az őstermelésnél számba vettünk. Az ipari termelés nyers értékéből levonandó a feldolgozott nyersanyag és féglyártmány értéke, még pedig a belföldi azért, mert azt már számba vettük, a külföldi azért, mert nem eleme a nemzeti termelésnek, miután nem itt állították elő. Levonandó lesz továbbá az ipari üzemekben használt munkagépek kopási hányada és a felhasznált tüzelőszerek értéke.

A rendelkezésünkre álló statisztikai anyag szempontjából külön fogjuk megállapítani az adóellenőrzés alá eső iparágaknak és a malomiparnak a termelési értékét és külön lesz kipuhatólandó a többi iparág termelési értéke.

Magyarországon a malomipar az 1911—1913. évben átlag 624·938 millió korona értékű őrleményt állított elő. Ebből levonandó a megőrölt 24·281 millió q gabona 499·198 millió korona értékben, továbbá 4·765 millió korona értékű tüzelőszér és 4·367 millió korona gépkopási hányad fejében. A malomipar tiszta termelési értéke 116,606,347 korona.

A sörfőzőipar 2·988 millió hl. sör termelt. 1 hl. sör adómentes átlagára a hektoliterfokmennyiségek tekintetbe vételével 18·98 korona. A termelt sör értéke 56·718 millió korona. Ebből levonandó a felhasznált komló és árpa értéke fejében

15·1 millió korona, a felhasznált tüzelőszerek értéke fejében 2·244 millió korona, gépkopási hányad fejében 2·083 millió korona. A sörfőzőipar tiszta termelési értéke 37,248.642 korona.

A cukoripar 5·075 millió q nyers cukrot termelt 131·768 millió korona értékben, a melyből levonandó a feldolgozott répa és egyéb nyersanyag 88·067 millió korona, a tüzelőszerek 9·8 millió korona, a gépkopási hányad 4·250 millió korona értékben. A tiszta hozadék 29,111.310 korona.

A szeszipar 1·249 millió hl. szeszt termelt a hivatalos adatok szerint, tényleg azonban 1·368 millió hl-t, mert az átalányozás útján beszédett termelési adó alá eső 47·495 hl. szesz tényleg $3\frac{1}{3}$ -szer több. A termelt szesz értéke 111·421 millió korona, a melyből levonandó 79·994 millió korona feldolgozott nyersanyag és félgyártmány, 6·7 millió korona gépkopási hányad és 3·512 millió korona elhasznált tüzelőszerek értéke fejében. A szeszipar tiszta termelési értéke 21,213.404 korona.

Az ásványolajipar összes termelése 2·917 millió q, 45·151 millió korona értékben. A feldolgozott nyersolaj értéke 23·269 millió korona, a tüzelőszerek értéke 1·479 millió korona, a gépkopási hányad 0·507 millió korona. A tiszta termelési érték 19,895.368 korona.

A dohánygyártás bruttó termelési értéke 49·064 millió korona, az egyedárúsági árak figyelmen kívül hagyásával és a termelési költségek levonása után a tiszta termelési érték 19,099.792 korona.

Ugyanígy kiszámítva, az osztrák sörfőzőipar által termelt 21·081 millió hl. sör nyerstermelési értéke 351·949 millió korona (à 16·70 korona), tiszta termelési értéke 197,378.267 korona.

A cukoripar termelt 9·158 millió nyers cukrot 141·165 millió korona értékben, a tiszta termelési érték 58,086.493 korona.

A hivatalosan kimutatott átlag 1·605 millió hl. helyett valóságban 1·642 millió hl-t kitevő szesztermelés bruttó értéke 113·542 millió korona, a tiszta termelési érték 27,994.181 korona.

Az ásványolajipar által előállított 10·307 millió q termelés értéke 207·117 millió korona. A tiszta termelés értéke 146,469.925 korona.

A dohánygyártás nyers termelési értéke 91·572 millió korona, nem egyedárúsági árakat számítva, tiszta termelési értéke pedig 27,954.190 korona.

A többi iparág tiszta termelési értékét az állami munkásbiztosító hivatal által iparágankint elkülönítve kimutatott munka-

bérek alapján úgy állapítottuk meg, hogy a munkabéreket iparágankint elkülönítve azzal az arányszámmal tőkésítettük, a mely kifejezi, hogy a munkabér hány százalékát képezi a kész termék értékének a gyártelepen. Ez alapon az ipari termelés értéke az egyes iparágakban a következőképen alakult:

	Magyarországon Ausztriában millió koronákban	
I. Fémmfeldolgozó üzemek	233·482	867·955
II. Gép-, szerszám- és műszeripar	285·459	859·820
III. Kő-, föld- és üvegipar	155·070	561·797
IV. A) Fa- és csontipar	236·505	443·818
B) Szőr-, sörté- és tollfeldolgozó ipar	6·896	2·948
V. Bőr- és ruggyantaipar	104·505	410·065
VI. Fonó- és szövő (textil)-ipar	182·821	2.084·115
VII. Ruházati ipar	70·439	277·544
VIII. Papiripar	59·391	293·863
IX. Élelmezési ipar	500·937	—
Élelmezési ipar malomiparral	—	1.878·442
X. Vegyészeti ipar	106·208	351·196
XI. Fűtő- és világítóanyagok gyártása	77·425	212·930
XII. Sokszorosító ipar	63·667	154·559
	<u>2.082·811</u>	<u>8.399·058</u>
ad IX. Malom-, sör-, szesz-, czukor- és do- hányipar	973·911	—
Sör-, szesz-, czukor- és dohányipar	—	698·230
ad XI. Kőolajfinomítás	<u>45·151</u>	<u>207·117</u>
Gyáripari termelés összes értéke	3.101·874	9.304·406

A magyar szent korona országaiban a gyáripari termelés bruttó értéke 3.101,874.694 korona. Ebből levonandó tüzelőanyag fejében 173·704 millió korona, gépkopási hányad fejében 53·368 millió korona, a feldolgozott nyersanyagok, félgyártmányok és készárúk értéke fejében az 1898. évi magyar gyáripari statisztikában foglalt adatok alapul vételével, minden egyes iparágra nézve külön megállapított arányszámok alapján, a mely az összes iparágaknál 52·13%-ot képvisel, 1·617 milliárd korona, úgy hogy a magyar gyáripar tiszta termelési értéke 1.257,717.780 korona. A mihez 436·661 millió koronát a kézműipar termelési értéke fejében adva, a magyar szent korona országai összes ipari termelésének tiszta értéke fejében 1.694,379.042 koronát nyerünk.

Ausztriában a gyáripari termelés bruttó értéke 9.304,406.478 korona, a melyből levonandó felhasznált tüzelőszerek értéke fejében 521·046 millió korona, a melyet úgy állapítottunk meg, hogy ugyanazt az 5·6%-os kulcsot alkalmaztuk, a mely Magyarországon a magyar gyáripari termelés nyers értékéhez viszo-

nyitva, a felhasznált tüzelőszerek értékét képviselte. A gépek kopási hányada fejében épp így 1.72%-os kulcs alkalmazásával 160.035 millió koronát nyertünk. Miután az osztrák és magyar gyáripárban az anyagkihasználási eljárás között lényegesebb eltérés nincs, a magyar gyáripari termelésnél pedig tudjuk, hogy minden egyes iparágnaál a felhasznált nyersanyag, félgyártmány és kész áru hány százalékát képviseli a kész termék értékének, ugyanezeket az arányszámokat alkalmaztuk az osztrák iparágaknál is, úgy hogy e czímen 4.430 milliárd korona értéket kaptunk, a mely Ausztriában az összes iparágaknál a nyerstermelési érték 47.61%-át képviseli. Az osztrák gyáripár évi tiszta termelési értéke 4.193,176.518 korona, a mihez a kézműipari termelés fejében 1.469,976.526 koronát adva, az osztrák birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok összes ipari termelésének tiszta értéke fejében 5.663,153.044 koronát kapunk.

III. *Kereskedelem és szállítás.* A nyers anyagoknak és ipari termékeknek forgalmát közvetítő kereskedelem és szállítás a javaknak további értékelkedést biztosít, a mely érték többletet a nemzeti jövedelem megállapításánál szintén számba veendő.

Magyarországon a 133.929 önálló kereskedéssel foglalkozó keresők jövedelme 259,520.473 korona. A forgalmat közvetítő szállítási tevékenység által létrehozott értékelkedést, mely a javaknak a termelés helyéről a fogyasztás helyére való szállításából áll elő, úgy állapíthatjuk meg, ha kinyomozzuk, hogy mennyi esik a vasutak és hajózás által lebonyolított áruforgalomból származó üzleti bevételre. Mert az árúk értékükben legalább annyit gyarapodnak, a mennyit az árúk után fizetett fuvardíj képvisel. A kereskedelem és szállítás által létrehozott értékelkedés évenként 722,335,799 koronára tehető.

Ausztriában a 399.412 önálló kereskedéssel foglalkozó keresők jövedelme 1.098,466.889 korona. A kereskedelem és szállítás által évenként létrehozott értékelkedés 1.941,005.068 korona.

IV. *Külföldi követelések és tartozások.* Minden ország nemzeti jövedelmének mérvére befolyással van a nemzetközi értékmozgalom alakulása. A külkereskedelmi forgalomból származó követelések és tartozások figyelembe nem jönnek, mert a belföldről kivitt árúk előállításuk alkalmával már számításba vétettek, a külföldről behozott árúk pedig nem elemei a nemzeti jövedelemnek, mert nem itt állították elő azokat, ellenben a kamatok, járadékok, osztalékok és egyéb czímeken teljesített fizetések már elemei a nemzeti jövedelemnek. Magyarország értékpapírállománya után 8.713 millió korona kamatot hűz; külföldi ingatlanokra nyújtott kölcsönökből 0.404 millió koronát. A nemzeti jövedelmet gyarapítják a kivándorlók által hazaküldött

összegek, a melyek átlaga évenként 175·971 millió korona; hozzáadandó a visszavándoroltak által magukkal hozott 39·014 millió korona, ellenben levonandó a kivándorlók által évenként kivitt 9·226 millió korona, továbbá kivándorlók után az országból küldött 8·586 millió korona és utazási költségük fejében 25·277 millió korona. Az idegenforgalom hozadéka 14·895 millió korona, ellenben a magyarok a külföldi utazási forgalomban 20·278 millió koronát költenek, vagyis az idegenforgalom 5·382 millió koronával passív. A vaskapu-illeték fejében külföldi hajók Magyarországnak fizetnek 0·362 millió koronát, míg a posta, távirda és távbeszélő nemzetközi forgalmából eredő illeték elszámolási egyenlege Magyarország javára 1·867 millió koronával zárul.

Magyarország összes követelése a külfölddel szemben 177,860,953 korona.

Magyarország tartozásai a külfölddel szemben jelentékenyen meghaladják követeléseit. Államadóssági címletei után Magyarország 136·621 millió koronát fizet a külföldnek, az osztrák államadósság kamatainak fedezésére (1867: XV. t.-cz.) évenként 58·339 millió koronát; záloglevelek, községi kötvények kamatai fejében 96·115 millió koronát; vasuti elsőbbségi részvények és kötvények szelvényei után 39·946 millió koronát; az ipari, részvénytársasági és hitelintézeti részvények osztalékai fejében 28·312 millió koronát; osztrák bankok által magyarországi ingatlanokra közvetlenül nyújtott jelzálogos kölcsönök kamatai fejében 19·948 millió koronát; az árúhitelezésből eredő váltókamatok fejében 36·159 millió koronát.

Az Ausztriával közösen viselendő külügyi és hadügyi költségekből vissza nem térülő hozzájárulás fejében 121·330 millió korona, a királyi udvartartás költségeinek egy része fejében 11 millió korona folyik Ausztriába. Magyarország a külföldnek 547,774,268 koronát fizet évenként, ebből Ausztriának 373,077,110 koronát. Ausztria követelése Magyarországgal szemben 373·077 millió korona; vámkülföldi értékpapírszelvényekből 18·305 millió korona; a kivándorlásból 154·697 millió korona, az idegenforgalomból 50·614 millió korona. Ausztria tartozása a vámkülföldnek értékpapírok szelvényei fejében 228·913 korona, továbbá a külügyi képviselő költsége fejében 8·557 millió korona, vagyis Ausztria a vámkülföldnek 237·471 millió koronával, Magyarországnak 8·649 millió koronával tartozik. Ausztria követelése a külfölddel szemben 596,695,682 korona, míg tartozása 246,120,815 korona.

Magyarország, Ausztria és a monarchia tiszta nemzeti jövedelme a következő elemekből áll:

	Magyarország		Ausztria		Osztrák-magyar monarchia	
	1000 K-ban	%	1000 K-ban	%	1000 K-ban	%
Östermelés . . .	4,694.915	64·40	4,609.997	35·99	9,304.913	47·19
Ipar	1,694.379	23·24	5,663.153	44·20	7,357.532	37·32
Kereskedelem és szállítás .	722.335	9·91	1,941.005	15·15	2,663.340	13·50
Követelések külfölddel szemben	177.860	2·45	596.695	4·66	392.829	1·99
	7,289.491	100	12,810.851	100	19,306.447	100
Tartozások külfölddel szemben	547.774	—	246.120	—	412.168	—
	6,741.716	—	12,564.730	—	19,306.447	—
Személyes szolgáltatásokból származó jövedelem	831.043	—	1,947.332	—	2,778.375	—

Magyarország tiszta nemzeti jövedelme 6·741 milliárd korona, úgy aránylik az osztrák tiszta nemzeti jövedelemhez, 12·564 milliárd koronához, mint 34·92 : 65·08-hoz.

Ausztria nemzeti vagyona 84·730 milliárd korona, Magyarország nemzeti vagyona 41·520 milliárd korona, a nemzeti vagyon tehát a nép munkája által Ausztriában 14·83% és Magyarországon 16·23% járadékot ad.

Magyarországon a fejenkinti átlagos tiszta jövedelem 325·03 korona, Ausztriában 443·58 korona, még pedig a lakáson felül. Az általános jóllét Ausztriában nagyobb.

Dacia határpere a két Moesiával.

(Kivonat Téglás Gábor I. tagnak 1915 május 10-iki előadásából.)

A trajanusi Dacia — az északkeleti Kárpátok forrongó szomszédsága ellen irányuló határbástyaként kiékülő homlokzatával ellentétben — a Marostól hirtelen szélesedő talapatával a déli Kárpátokon túl az Aldunára nehezedett.

Domaszewski Alfréd heidelbergi tanár azonban a két Moesia néhány, a Duna innenső partjára került légióemlékétől s néhány tévesen megállapított vámstatiótól bátorítatva Dacia délnyugati sarkát Moesia superiorhoz, a délkeleti nyulványokat pedig Moesia inferiorhoz osztva, Dacia déli felét csupán a kis-oláhországi keskeny földsávra korlátolja.¹

Ily módon azután nem csupán a két aldunai: t. i. a lederata-

¹ Alfred v. Domaszewski: Studien zur Geschichte der Donau-provinzen. I. Die Grenze von Moesia superior und der illyrische Grenzzoll. Archaeol.-epigr. Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn. XIII. 1890. H. 2. 129—15.

és dierna—tibiscumi útvonal illetné Moesia superior, de Sarmizegethusa s az aranytermő Érczhegység is annyira a szélső határvonalra¹ kerülnek, hogy hovátartozásuk kérdésessé is válhatna.

A várhelyi ásátások révén a Domaszewskit elsősorban tévútra vezető LEG · III · FF bélyegnyomatok jelentőségébe már az értekezés nyilvánosságra jutása idején mélyebb bepillantást nyerve, néhai gróf Kuun Gézával, mint a Hunyadmegyei Történelmi-Régészeti Társulat nagyérdemű elnökével magam is mozgatója valék annak a helyreigazítási kísérletnek, melyet Király Pál a társulat Évkönyvében² megkoczkáztatott.

Az a szokatlanul éles visszautasíttatás azonban,³ mely Király Pál rectificationalis kísérletével szemben megnyilatkozott, legott meggyőzött bennünket arról, hogy Domaszewski nagy tekintélyével szemben még eléggé meggyőző bizonyítékokkal nem rendelkezünk. Így aztán a felderítést okozó LEG · III · FF bélyegleletek helyrajzi vonatkozásai mellett a mai Orsovától (Dierna) állítólag Daciába haladó* vámvonal mibenlétére s a Domaszewskinek kedvezni látszó verestoronyi limes felderítésére irányítám fáradozásaimat, miglen végre e nagyfontosságú határper eldöntésének idejét eljöttnek látom.

Előadásomban Domaszewszki eszmemenetéhez alkalmazkodva dolgozatom első fejezete a Moesia superior kiterjesztésére alapul vett légióemlékek csoportosításával, azok múltó rendeltetésű katonái szerepét s az elhatárolásra bátorító vámstatiók tarthatatlanságát világítja meg. A második fejezet az Oltvölgyi limes és állítólagos vámsorozat megdöntése után a Domaszewski által is Daciához számított helyőrségi csapatoknak a Duna-torkolatig jelentkező emlékeivel igazolja a havasalföldi rónaságnak Alsó Daciához való tartozandóságát. Tanulmányom velejét a következőkben foglalhatom össze :

I. Moesia superior érintkezése Daciával.

Domaszewski Moesia superiorinak az Aldunán való átterjeszhetőségére az illyricumi vámszövetség (p(ublicum) p(ortorium)⁴

¹ Domaszewski : Die Grenze von Moesia superior című vázlata a 154. l.

² Király Pál : Dacia nyugati határai és a határvédelem. Hunyadm. Tört. Régész. Társulat VI. Évkönyve 1889/90-ről. 1891. 84—103. l. A kizárólag elméleti alapon mozgó dolgozat legfőbb gyengéje a Dacia elhatárolásától teljesen független római sánczok bevonása.

³ Fröhlich Róbert : Dacia délnyugati határa és a római sánczok. Arch. Ért. Új f. XI. 1891. 418—425. l. A kiváló szakember, kinek fáradozásai Alsó-Pannónia helyrajzát annyi becses adalékkal gazdagíták, szintén a római sánczokat tekintti a kérdés tengelyének.

⁴ CIL III. n. 7429. és 7434.

Illyricum) ama vámstatióiban találja a bizonyítékokat, melyek Dier-nától (Orsova)¹ kiindulva Ad Mediam (Mehádia)² Pons Augusti,³ Sarmizegethusa (Várhely),⁴ Micia (Veczel—Marosnémeti közt)⁵ és Zalatna (Ampelum)⁶ érintésével első tekintetre valóban osztó vonalként tárulnak az olvasó elé. Mert Domaszewski tanulmányának egyik nyomatékos eredménye éppen az, hogy az illyricumi vámstatiók a határszélekre esvén, egyúttal a szomszédos tartományok érintkezésének is legbiztosabb nyomjelzői.⁷

Csakhogy a Daciára oly sérelmes elhatárolást támogatni látszó feliratok s főleg azok localis vonatkozásainak bonczolgatásával a vámstatiók pusztá kombinációknak bizonyulván, a rájuk alapított következtetések is önkényt megdőlnék. Vizsgálatunk idevonatkozó eredményeinek foglalata t. i. így szól:

1. *A statio Tsiernensis.* Ez a statio már nevével a mai Orsovánál állott Dierna = Tsierna sajátja. Csakhogy a hitelesítő oltárkö az állomás nevének befoglalása nélkül mégsem ezt a statiót documentálná. Felix t. i., mint a *publicum portorium*-ot bérlő Rufus Saturninus *vilicusa* 157-ben az Orsovától 30 kilométer távolra eső Herculesfürdőben felgyógyulva, pusztá véletlenségből foglalta bele hálaáldozásába statióját is.⁸ E toldalék nélkül tehát épp úgy Ad Mediamhoz utalja vala ezt az oltárt is Domaszewski, mint teszi a következővel.

2. *A statio Ad Mediam.* *Synthrophus vilicus* szóbanforgó oltára szintén fürdőzési emlék s a vámszervezettel semmi kapcsolatban nem áll. Csakhogy *Synthrophus* már a Commodustól államositott vámkezelést szolgálván, *Caracalla* császárral annak mindenható anyját, sőt *Julius Paternus procurator Augusti*-t⁹ is merő servilismusból befoglalja fogadalmi emlékébe.

¹ CIL III. n. 1568.

² CIL III. n. 1561.

³ CIL III. n. 1351. = 7853.

⁴ CIL III. n. 7429. = 753.

⁵ Ismét CIL III. 1351.

⁶ Téglás G.: Neue Inschriften aus Dacien. Arch.-epigr. Mitth. XI. p. 237. n. 19. Januar CIL III. 7837.

⁷ A. v. Domaszewski: Id. m. 143. l. Das Eigenthümliche dieser Zolllinie liegt darin, dass sie in dem westlichen Theil des siebenbürgischen Randgebirges sind und die ganze Tiefebene an der Theiss und Temes von Dacien abtrennen.

⁸ CIL III. 1568. A Charyophilus által 1738-ban kiadott *De Thermis Herculaneis* című munkában közzétett oltár elveszvéen, nem vizsgálhattam felül. Az idevonatkozó passus sem elég világos. *Felix Rufi Saturnini c(onductoris) p(ublici) p(ortorii) tr p expr. iv stationis Tsiernensis.*

⁹ CIL III. 1565. Herculesfürdő. *Herculi pro salute imp(eratoris) M. Aurel(ii) Antonini pi Augusti et Juliae Dominae Aug(ustae) matri Aug(usti) et castrorum sub cura Jul(ii) Paterni proc(uratoris) Synthrophus vil(icus).*

E pusztán fürdőzési ereklyéknek bizonyuló oltárok a vámszervezet mikéntjére és helyrajzára teljességgel nem levén mérvadó, tulajdonképen még ad Mediamot sem képviselhetik, mert az 10 kilométer távolságban esik Herculesfürdőnek napjainkban is kerestett hévzeitől. A nagyhíri thermák azonban a Diernából Tibiscumba vezető hadiúttól is 5 kilométert oldalt maradvá, oly meredek sziklafalak közt rejtőznek, honnan tovább menni ma sem lehet s hol vámforgalmat még a római omnipotentia sem lesz vala képes életre hívni.

Önkényt következik tehát az is, hogy az a *Calpurnius Julianus*,¹ kit oltára itt valamelyik Moesia helytartójául igazol, szintén gyógyulását kereste ezen az áldott ponton s akár *superior*, akár *inferior*² jelző lappang a kikopott betűkben, Herculesfürdő hovatarozóságára nézve az merőben közömbös. De a Herculesnek, mint a hévforrások geniusának (*Genio Fontibus calidis*) szólo hálaemlék az idekövetelt vámstatiót már egymagában is megczáfolja.

3. *Pons Augusti*³ a Tibiscumból Sarmizegethusába haladó úton közvetlenül a Vaskapu küszöbét alkotja Márgánál. Az idevaló vámstatio forgalmi irányát azonban a *collegium utriculariorum*⁴ hivatása a Bisztrával a Temesbe haladó tutajkereskedelemmel nyugatra a Tisza felé demonstrálja. Temesvár felett a bázosi erdőben a Bisztra, Járkos, lejebb pedig a Kis-Temes (Temesac) s a Török-Béga nevű erek a Temest a Bégához fűzven, magas vizállásnál erre is átterjedhetett *Pons Augusti* tutajkereskedelme. Ilyenformán a behozatal is azokon a vonalakon Temesvár—Lugos felé vehette útját, a mint hogy az egész Temes-Béga-közt feliratilag⁵ Tibiscum (Zsuppa) körzetének igazolhatjuk. Ez a statio tehát a felsőmoesiai határnak igazolására legkisebb támpontot sem nyújt.

4. A sarmizegethusai statióval sem igazolhatjuk Domaszewskit. Erre t. i. más jogalapot nem idézhet azon határozaton kívül, melylyel *Julius Capito c(onductor) p(ublici) p(ortorii) [e]t r(ipae) T(hraciae)* nevű vámbérlőt több más város példájára sietet

¹ CIL III. n. 1566. *Herculi Genio Fontibus calidis Calpurnius Julianus v(ir) c(larissimus) leg(atus) leg(ionis) V Mac(edonicae) leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) prov(inciae) Moesiae [su]p(er)ioris* a Domaszewski olvasása szerint.

² Hirschfeld: Epigr. Nachlese zum CIL III. Sitzungsber. d. Akademie. Wien, Bd. 77. 1874. p. 363. 2. jegyzetében *[in]f(er)ioris*-t olvas.

³ CIL III. 7853. = 1351. Miciával együttes oltár feliratának záradéka: *Felix Caesaris n(ostri) se(r)vus vil(icus) stationis pont(is) Aug(usti)*.

⁴ CIL III. 1547. *Deae Nemesi | Ad Diogenes et Silia Valeria | pro salute sua et | filiorum suorum mater et pater | ex voto a solo | templum et suo fecerunt collegio utriculariorum.*

⁵ CIL. 12. 595. ad. n. 8064. és 8065. Aur(elius Faust)u(s) d[ecurio] mu[n]icipii Tib[isc]i nevezi magát a torontálmegyeyi Fényen.

megtisztelni. Sarmizegethusa is decurionalis¹ kítüntetést nyert. Lesz alkalmunk alább rámutatni, hogy Komula (Recko) alsódaciai városnak szintén érdekében állott a hatalmas pénzember lekötélézése, pedig vámstatiója nem vala. De vizsgálataim azt is kideríték, hogy a Dacián kívül Dalmatiáig² üzérkedő *servi-negotiatores*³ érdekköre sugalmazta ezt a kítüntetést. A Moesia superior fennhatóságára oly nagyjelentőségűnek hirdetett LEG · III · FF bélyegeg⁴ pedig, melyek éppen ásatásunk révén kerültek Sarmizegethusában elő, egyszerre elveszítik bizonyító erejüket, mióta sikerült kimutatnunk, hogy az Al-Duna mentén a legio VII. Claudiát illető positiókban⁵ le Orsováig,⁶ Drobetaeig (Turnu Severin),⁷ sőt Dacia belsejében Micia (Marosnémeti),⁸ Apulum (Gyulafehérvár)⁹ és a keleti Kárpátok bereczki szorosában¹⁰ is alkalmazva valának a legio III FF osztagai.

De Drobetaetól odább keletre a déli Kárpátok külső oldalán az alsó moesiai LEG · I · ITAL(ica) állomásjelzői sorakozván a Bodza hágóval érintkező Dragináig,¹¹ látnivaló, hogy a két Moesia saját érdekében a déli Kárpátok mindkét homlokterét jónak látta egy időben megszállani.

Ezek a rendkívüli intézkedések Julius Berenicianus parancsnoksága alatt következtek be, a kinek emlékköve világosan hirdeti: hogy a marcoman háborúk folyamán a legio I Italica és legio III Flavia élén¹² hadi expeditiót vezetett. M. Claudius Fronto,

¹ CIL III. 7429. — 753. idevonatkozó részlete: *item decurionalib(us) ornamentis honorati ab ordinib(us) coloniarum Ulpiae Paetoviensis ex Pannonia superiore, Ulpiae Ratiariae) ex Moesia superiore Traianae Sarmizegethusensium ex Dacia superiore.*

² CIL III. 2086. egy *neg(otiator) ex provincia Dacia* Salonában, (Dalmatia fővárosában) fejezte be életét. Egy másikat a CIL III. 2006. szerint Sirmiumban (Mitrovic) ért a halál.

³ CIL III. 7915. A lugosi görög kath. püspöki múzeum oltárán.

⁴ Téglás G.: *Archaeol.-epigr. Mitth.* VIII. p. 54. XI. p. 238. után legutóbb az amphitheatrum nyomataival. *Klio* X. 1910. p. 497. n. 10—25.

⁵ A legio törzse Singidunumban (Belgrád) feküdt. Onnan lefelé a balparton: *Kerevára, Pozsezsena*, a jobb parton: *Viminacium* (Kostolac), a *Gospodin* szirt, Izlas Tochtalia mellett Boljelenska reka voltak állomásai.

⁶ Téglás G.: *Hadtört. Közlemények* XIII. 1912. 3. füzet 393. l. a temesvári muzeumból. [L]EG III FF

⁷ CIL III. 14484².

⁸ CIL III. 1353.

⁹ CIL III. 14468. *Jung Jahresheft* III. Bech 183.

¹⁰ Turnu Severin CIL III. 8073. Celei CIL III. 14490. Novaeval szemben Petrosan CIL III. 12522. Galacz alatt Gerlina CIL III. 7514.

¹¹ CIL III. 12530. a.

¹² CIL VIII. n. 2588. Dessau, *Inscr. lat. sel. n. 1111.* idevonatkozó *passusa: praepositus legionis I Italicae et IIII Flaviae cum omnibus copiis auxiliariorum dato jure gladii.*

Dacia consularis helytartójának 169-ben a german-jazyg népszövetségtől történt eltiportatása¹ kényszeríthet rá Marcus Aurelius kormányát arra, miszerint a felső-moesiai leg. III F. f., az alsó-moesiai legio I. Italica által az Al-Dunára néző Kárpát-szorosokat hamarosan elzáratván, az elhatalmasodott népszövetségtől az Alduna vidékeit mentesíteni siessen.²

A Keveváratól és Viminaciumtól (Kostolác) a bereczki szorosig terjesztett LEG III FF lánczolat tagja Sarmizegethusának a védfalakon kívül eső amphitheatruma³ és közfürdője rekonstrukciójával is megörökítvén magát, itt és a többi pontokon, mint a Mommsent is megtévesztő Zsidovinban (Berzovia)⁴ csak olyan kisegítő szerepet⁵ töltött be, mint azok az osztagok, melyeket a pannoniai oldalon *Sirmium* (Mitrovica),⁶ *Cibalae* (Vinkovce),⁷ *Pilis-Csaba*⁸ és Aquincumból⁹ felmutathatunk.

És Moesia superior terjeszkedési jogigényeit a hátralevő vámstatiók sem igazolják.

A statio Miciát oltárával hitelesítő császári vilicus a *Terrae Daciae et genio p(opuli) R(omani) et commercii*¹⁰ szülő áldozása már határozottan daciai földnek hirdeti a Marosnak az Alföldre vezető nyílását. De Domaszewski figyelmét az az ellene bizonyító körülmény is elkerülte, miszerint Micia nem is esett bele a Diernából Apulumba vezető hadi útba. Ez az út t. i. eredetileg Viminaciumtól indult ki s Piski-Dédácsnál a Maros jobb partjára kerülve felfelé számítja a távolságot,¹¹ holott a Micia mérföld-

¹ CILVI. 1377. Dessau 1098. Roma. A 25. sortól: *quod post aliquot proelia adversum Germanos et Jazyges ad postremum pro r(e)publica fortiter pugnans cecidit.*

² Téglás G.: Julius Berenicianus hadtestének jelentősége Dacia történetében. Hadt. Közl. XIII. 1912. 1. füz. 1—261. l., 2. füz. 181—201. l., 3. füz. 342—416. l., 4. füz. 572—601. l.

³ Téglás G.: Klio X. 1910. p. 497. n. 26.

⁴ Mommsen CIL III. p. 1019. Addit. ad n. 1631. Herculesfürdő és Zsidovin LEG III FF bélyegnyomatait felső Moesia territorialis uralmára magyarázza.

⁵ Téglás G.: A két Moesia legioemlékeinek jelentősége Alsó-Pannonia történetében. Hadtört. Közl. XII. 1911. 2. füz. Külön leny. 1—41. l.

⁶ CIL III. 10.664. a zágrábi múzeumban.

⁷ CIL III. 13.360.

⁸ CIL III. 3631. és 3632.

⁹ CIL III. 3463., 3537. és 3753.

¹⁰ CIL III. 1351 = 7853. *J(ovi) o(ptimo) m(aximo) Terrae Daciae et Genio p(opuli) R(omani) et Commerci Felix Caesaris n(ostris) se[r](vus) vilicus stationis Pont(is) Aug(usti) promotus stat(ione) Micia ex vi...*

¹¹ A Peutinger tábla illető részlete Tiernából Tibiscumba s onnan Sarmizegethusán, Aquaen át *Petrae* (Arany) így halad a jobb parton felfelé. Petris VIII m. p. — *Germizara (Algyógy-Csigmó) VIII m. p. Blandiana (o Karna) VIII m. p. Apula.*

oszlopa Apulumot jelzi kiindulásnak s 46 római mérföld távolságával¹ a balparti Kenyérmezőn lefelé vezetett párhuzamos utat hitelesíti. S ez az út Bulcsón,² Óscesánadon³ át Szegedig folytatva hirdeti Daciának a Tiszáig terjedését.

De az aranyvidék központját képező Zalatuára egyik leletünk alapján feltételezett vámstatio sem állja ki a tűzpróbát. Az Isisnek áldozó Verus és Romanus császári rabszolgákat⁴ épp olyan *vilici aurariarum*oknak igazolhatjuk, a minőket éppen Domaszewski a dalmatai Brizevóról, a mai Bosznia Sanskimostja mellől *Mercurius*⁵ és *Jucundus vilicus ferrariarum*okban⁶ kiderített.

Egyébként a daciai aranyvidék elidegeníthetetlenységét azóta a *M(ilitēs) O(shroënorum) A(urariarum) D(acicarum)*ra⁷ magyarázható bélyegnyomatokkal is megerősíthetjük.

Vizsgálódásaink tehát a Domaszewski által Moesia superior határjelzőiül hirdetett hat vámstatiójának csakis felét hitelesítik s azok közül is egyedül Dierna érintkezett közvetlenül Moesia superiorral. Pons Augusti és statio Micia forgalma a Tiszához kapcsolódó folyókkal egyenesen nyugatra a Tisza-Duna között tanyázó jazygokra mutat. S betetőzésül a Moesia superior tartozékául hirdetett Temes-Duna közén is Palánkáról Temes-

¹ CILIII. 8061. Hirschfeld: Sitzungsab. d. Akad. Wien. Bd. 77. 1874, p. 396. Záródéka AB A[pulo] (m. p.) XLVI. Ez a távolság kerekben 70 kilométernek felel meg, vagyis a Kenyérmezőn haladó balparti utat jelzi, melynek hossza Gyulafehérvártól Miciuig 75 km. A Peutinger tábla Petraetól Apulumig 23 r. m., vagyis 36 km.-t mutat. Ehhez a Piskitől Miciáig terjedő 20 km.-t hozzáadva 56 km.-t nyerünk.

² CIL III. 7864/1. és a Nemzeti Múzeumban levő LEG XIII G bélyeg jelzi az őrséget.

³ CIL III. 8064. b. és c. a legio XIII. sem bélyeges. Téglás: Klio X. 505. n. XXI. és XI. 1911. p. 505. n. XII.

⁴ Téglás G.: Arch.-epigr. Mitth. XI. 1888. p. 237. n. 19. Erd. Múzeum. Új f. V. 1888. p. 61. Innen CILIII. 7837. [*Isi*]di [*pro salut*]e *M. Jul(ii) A[pol]linaris Verus Aug(usti) n(ostr)i Romanus Aug(usti) n(ostr)i vern(ae) [vil]ici posuit* (sic!). M. Julius Apollinaris egy új procurator aurariarum. Az érdekes oltár a petrosani gör. kath. templom oltárául szolgál.

⁵ CIL III. 13.239. Brizevo Stari Majdan mellett, a sanskimosti kerületben, Domaszewski a sarajevoi múzeumban így olvassa a csorbult oltárt: 1. sor talán [*Deo*] *Mar[ti]*. A 2—3. sor lehet *Valerianus* és *Gallienus* is. Azután *sup* (sic!) *cur[a]* *pro(curatoris) Merc[ur]ius vil[icus] [fe]rr[ariarum] XI Kal[endas] M[aias] vel M[arcias]*. 2. sor talán: [*p*]a[*t*]r[*f*]. 3. sor: [*pro* sa]l[ut]-(e) d[omi]ni n[ostri]. 6. sor: [*S*]e[verus] Aug[ustus] a név kivehetetlen, de a 4—5. sorból Philippus nevét vakarhatták ki. 7. sor: *Coss[iti]an(i)*. 8. sor talán: e[*gregi*] *procuratoris* Augg. nm. Végül: *Jucundus . . . vil[icus] fe[r]r[ariarum] XI Kal[en]d[as]* . . .

⁶ CIL III. 13.240. U. ott. Bizonytalan kezdet: [*He*]r[*culi*]. 2. sor talán: [*p*]a[*t*]r[*f*]. 3. sor: [*pro* sa]l[ut]-(e) d[omi]ni n[ostri]. 6. sor: [*S*]e[verus] Aug[ustus] a név kivehetetlen, de a 4—5. sorból Philippus nevét vakarhatták ki. 7. sor: *Coss[iti]an(i)*. 8. sor talán: e[*gregi*] *procuratoris* Augg. nm. Végül: *Jucundus . . . vil[icus] fe[r]r[ariarum] XI Kal[en]d[as]* . . .

⁷ Téglás G.: Klio. X. p. 500. n. 1. A bélyegnyomat ez: MOAD.

váron át Aradnak irányuló út¹ verseczi állomásán jelentkező *cohors II. Hispanorum*² mindjárt Kr. u. 108-ból, valamivel később pedig az *ala I Frontoniana Tung(rorum)*³ hirdetik ama vidék daciai kapcsolatát. Sőt Dentán⁴ és a torontálmegyei Fényen⁵ a *municipium Tibisci* tanácsurainak képviselvényén a helyhatóságot, bizonyos, hogy a *n(umerus) Tibiscensium*⁶ és *n(umerus) m(ilitum) Tibiscensium*⁷ védkerülete Tibiscumból a Temessel szintén a Tiszáig terjedt.

Sőt maga Domaszewski annyira felismerte utóbb Felső-Moesiára vonatkozó következtetései tarthatatlanságát, hogy a CIL III. supplementumának illyricumi részletszerkesztőjeként Denta, Fény, Zsidovin (Berzovia), Mehadia czimeit Dacia⁸ alá sorolja, jöllehet a Kiepert testvérek térképe⁹ az ő 1890-beli vázlatához ragaszkodva, a Tibiscumtól nyugatra eső alvidéket még mindig Moesia superiorhoz kapcsolja.

Vizsgálódásaimmal tehát Domaszewski határelmélete tarthatatlannak bizonyulván, Moesia superior a Duna mögé utalódik vissza s Dacia a Marossal a Tiszáig terjeszkedvén, a Maros-Dunaköznek is jogos urául igazolódik.

II. Alsó-Dacia és Alsó-Moesia elhatárolása.

Domaszewski Daciának a déli Kárpátokon túlterjeszkedő déli feléből csupán az Olt jobb partjáig számító Kis-Oláhországra korlátolja a 129-től¹⁰ kimutatható *Dacia inferior* s az Olton túl eső Havasalföldet Moesia inferiorhoz tartozó földnek hirdeti.

¹ Ortway Tivadar: Temes megye és Temesvár I. 77. l. és Mil-lecker Bódog: Délmagyarország a rómaiak alatt. Tört. rég. Ért. VIII. 183–184. l. már észrevették.

² CIL III. 6273. Ilië-Oriovčanin: Mitth. der Cent. Comm. X. 1866. p. XXXIV.

³ CIL III. 6274. Ilië-Oriovčanin: U. ott. Fájdalom, e két becses emlék elveszett.

⁴ CIL III. 12.590. ad n. 1553. *dec(urio) m(unicipii) II vir.*

⁵ CIL III. 12.595. ad n. 8064. és 8065. Cumont: Arch.-epigr. Mitth. XIV. p. 110. *rectificatiója. A párkányon: d(ec(urio) mu)nicipii Tib(isci)...*

⁶ CIL III. 1556. A CIL III. 7695. = 911. Potaissából: *dec. m(ilitum) M(auretanorum?)*

⁷ CIL III. 1343. *N(umerus) M(ilitum) T(ibiscensium)*ot és nem *N(umerus) M(auretanus) Tib(iscensium)*ot jelent.

⁸ Corpus Inscriptionum Latinarum. Voluminis tertii supplementum. Pars posterior MCMII. XXXIV. Német-Csanád. XXXV. XXXVI. Slatina. XXXVII. Ad Mediam.

⁹ CIL III. supplem. tab. V. Dacia.

¹⁰ CIL III. D. XLVI. (XXXIII.) a 129. esztendei elbocsátó diplomában jelentkezik először: *sunt in Dacia inferiore (sic!) sub Plautio Caesiano.*

Ezt a szintén elfogadhatatlan, de az irodalomban mégis általános tekintélynek örvendő feltevését elsősorban itt is egy oltmenti vámvonallal próbálja igazolni.

A Celeinél, a Dunán átérkező utat ott tényleg egy belépő állomás¹ fogadta. Ezenfelül Domaszewski Romulát (Recka) szintén vámstatiónak minősítvén, ezzel az Olt balparti területének elkülönültsége első tekintetre meg is volna pecsételhető.

Csakhogy, miként Sarmizegethusánál kimutattuk, a Julius Capito vámbérlőnek juttatott városi megtiszteltetések egymagukban nem jelentenek vámstatiókat. Romula, mint fontos útesomó, szintén a kereskedők érdekeinek pártfogóját tisztelte meg Julius Capitóban a diszpolgármesterséggel.² De azóta már sikerült azt is megállapítanunk, hogy a Domaszewski előtt ismeretlenül maradt belső izlasi út a Duna túlsó oldalán Nicapolis és Novae között Pelisatnál a *statio Dimumban*³ ahhoz a vámstatióhoz csatlakozott, mely egymagában döntő bizonyíték Domaszewski és követői ellen.

Erről a *statio Dimum*ról azután nem csupán Izláson át a Verestoronynak, hanem ÉK-re a Vede völgyén fel Pitestinek s onnan a Töresvárhágón a Barezaságra⁴ olyan útelágazást constatálhatánk, mely a havasalföldi rónaság daciai kapcsolatára egymagában is eléggé mérvadó. De Domaszewski figyelmét az a felettébb fontos körülmény is elkerülte, mely szerint az Olt osztó szerepének hitelesítésére idézett és valószínű limeshivatással felruházott verestoronyi vársorozat⁵ a Moesia inferiornak osztott balparton fekszik.

*Pons Alutin*ál Jonesti közelében ugyanis a völgyalakulás mostohasága a balpartra kényszeríté át a római utászokat. Így *Burridana*, *Castra Trajana*, *Arutela*, *Praetorium* statiók a magyar határ közelében Cainenihez határozódó *Pons vetus*ig mind az idegen területnek feltételezett oldalon haladván, csakis 58 római mérföld után tér vala Daciába vissza az út, a mi magá-

¹ CIL III. 8042. Commodus császár idejéből.

² CIL III. 7429 (= 753: *item II virulib(us) ab ordine municipii Romulensium*).

³ CIL III. 12.399. Pelisatból: *Aug(ustorum) trium n(ostorum) ser(vus) (contra) scriptor stal(ionis) Dim(ensis)*.

⁴ Téglás G.: Tanulmányok a délkeleti Kárpátok hadi szervezetéről. A rozsnyói táborhely. Ertek. a Történelem köréből. XIX. k. 5. sz. 1901. Négy rajzzal. 1—37. l.

⁵ Domaszewski, id. m. 137. l.: *Neuere Funde haben überdies gelehrt, dass die Adula, welche die grosse und kleine Walachei scheidet, die Grenze des von den Römern besetzten dacischen Landes bildet. Von Celei über Rusanesti, Slatina, Recka, Piatra bis nach Bivolari an den Karpathen 20 Kilometer nördlich von Rimnik werden die Ufer des Flusses durch Castelle vertheidigt.*

ban ellene mond a két parti rész tartományi elválaszthatóságának. A kinek pedig alkalmá volt az Olt erosiionalis mederfejlődésének kedvezőtlenységéről közvetlen szemléletből meggyőződni, az előtt sem az útáttétel, sem a Verestorony gyéren lakott s éppen azért szigorúbb biztonsági gondozást igénylő szirtfalai közé iktatott várak feltűnő sűrűsége bővebb igazolásra nem szorul.

De a helyőrségi beosztásról újabban rendelkezésünkre jutott leletek sem támogatják Domaszewski felfogását s a két part összetartozóságáról győznek meg.

Ime mindjárt a *su:i sagittarii* ama csapata, mely a Romulából a Dunához vezető mindkét úton Karakal¹ és Slaveni² leleteiből kitetszőleg őrséget tartott, 133-ban a Verestorony derekán: Bivolari castellumának szintén felavatója.³ Sőt az Olton túl jókora távolságban Radacienestinél szintén ennek emléktáblája⁴ hirdeti, hogy az ott Argesen Pitestinek vezető mellékút⁵ szintén az ő szolgálati körükhöz s ezzel Daciához és nem Moesia inferiorhoz tartozott.

A CIL III. supplementum eme részének szerkesztőjeként Domaszewski nem is zárja ki *Radocinestit* Daciából, sőt térképezője a felirat hatása alatt az Olt torkolatból felhaladó határvonallal Castra Trajanánál a Topologul mellé távozik az Olttól s úgy vonul a Surulig. Hogy ez a határolás a valóságban nem létezhetett, azt a Surul járhatatlan szikláiról tájékozottak előtt bizonyíthatni felesleges.

De a *n(umerus) surorum s(agittariorum)* szolgálati körét a havasalföldi róna legkeletibb széléhez eső *Jalomica torkolat*⁶ is megőrizvén, még teljesebb bizonyosságot ad arról, hogy Moesia inferiort ez a terület nem illethette.

És ugyanezt bizonyítja a *Cohors I. Flavia Commageno-*

¹ CIL III. 8074/28 = 1633/26. NS bélyeg s 8032 (= 1593) *imunis ex numero surorum) sagittariorum)* sirköve.

² CIL III. 8074/28. c) NS bélyeg. 14.216.²⁰ NS és 14.216.³¹

³ CIL III. 12.601. a—b) a be- és kijáró határbástyák *N(umerus) [S(urorum)]* emléktáblái. Záradék a SVRI SAG | SVB T C... E PROC AVG. b) táblái: suri SAG | SVB T CL... [proc aug.]. A 138. évben felavatott emléktáblán: CIL III. 13.975. *Flavius Constans proc. Aug.* neve meg lévén örökitve, itt is *sub Fl(avio) Constante proc. Aug.* állott.

⁴ CIL III. 12.604. Kicsorbult a suri *sagittarii* szópár. A 12.605. utolsó sorában: [suri sag]ITTARI jól kivehető.

⁵ CIL III. supplem. tab. V bizonytalan utat jelöl Pons vetustöl (Caineni) DK-re, Argesen Pitesti felé Radicentiig azonban biztosnak mutatja.

⁶ CIL III. 7493. *Genio centuriae | Fl. IJanuaris Fl. Avilanus sig(nifer) n(umeri) surorum s(agittariorum) eius voto libye (sic!) posuit.*

rum szolgálati elosztása is. Piatrától¹ lefelé az Olt-torkolat kettős útján Pini² Karakal mellett, s a belső út Slavenije³ képezték e cohors őrségeit. A Tocilescu által idemagyarázott cohors II Flavia Commagenorum ugyanis jó messzire ide, a felsődaciai *Micián* Hadrianustól⁴ Philippusig⁵ hirdeti magát.

Ennek a cohors I Flavia Com(magenorum)nak állomását képviselheti a Plojestitől északra Drajinánál oly nagy hirre jutott hegyi castellum COH CoM bélyegnyomata⁶ is. Ennek következtében az odáig közbeeső Campolung Jidova nevű vármaradványában előkerült névbetűs⁷ és számjeles⁸ bélyegnyomatokat is a cohors osztagai hagyhatták reánk.

Ezzel tehát önként megdőlnek azok a tetszetős következtetések is, melyeket Domaszewski Drajina havasi táborhelyének legiobélyegeihez⁹ fűz. Már érintve vala, hogy az ott jelentkező LEG · I · ITAL bélyegei akkor kerültek ide, a mikor Marcus Aurelius a germán-jazyg népek garázdálkodásaitól megriasztva, Julius Berenicianus parancsnoksága alatt az aldunai hajózás és a két Moesia érdekében a déli Kárpátokba s a Daciába vezető utakra a legio III Flaviát Singidunumból (Belgrád) és a legio I. Italicát Novaeből (Steklen Satow mellett) kirendelte.

Minthogy a LEG · V · MAC(edonica) 167/8-ban Daciába¹⁰ kebeleztetett, ennek osztagai a közeli Troesmisből (Jilica) a 167. nyár elején a verespataki aranyvidék¹¹ ellen intézett betörés

¹ CIL III. 8074/14. C. CoH · II · CoW téves másolás. Ezt már Hirschfeld COH · I · E COW másolva egész találólággal a Coh. I. Fl. Com(magenorum)nak tulajdonítja. Sitzungsber. d. Akademie. Wien. 77. p. 913.

² CIL III. 14.216.²⁶ a bucaresti múzeumban COH · I · COM találtam.

³ CIL III. 8074/14. a) ásatásunkból 8074/14. b) COH · II · FL CO[m]. Téglás G.: Arch. epigr. Mitth. IX. 244. sz. 10. l.

⁴ CIL III. 1371. a Hadrianusnak szóló hódolat.

⁵ CIL III. 13.791. Philippusnak szól.

⁶ CIL III. 12.533. d) két példányban.

⁷ CIL III. 12.531. XIII. XVI | AV | V | RC | XVIII.

⁸ CIL III. CoRCIVS | MSSISAS | PBI | CINEDV | CANDIDV | CASTR | [...] INI [...] XVI.

⁹ CIL III. 12.534. a) LEG · I · ITAL; b) LEG · V · MAC; c) LEG · XI CL; d) LEG · XI CL F F.

¹⁰ CIL III. 7705. Dessau 2311. T. Valerius a legio veteranusa 170-ben Troesmisben hagyott családjához visszatérve, elbocsátójául Cornelius Clemenset, Dacia akkori consularisát nevezi meg, s előtte M. Claudius Frontót és az eddig ismeretlen Cornelius Agricolát is úgy emlegeti, mint a kik alatt már ott harczolt a legio az expeditio Germanicában.

¹¹ CIL III. pars 2. Ceratae p. 921. n. XI. az utolsó viasztablekeltezés a Verespatak elfalazott rejtekekben. Domaszewski: Chronologie des bellum Germanicum et Sarmaticum cz. tanulmánya (Neue Heidelb. Jahrb. V. 1895. p. 113.) 167 május 28-ra olvassa ennek a ceratumnak a keltezését.

riadalma idején szállhatták meg az Ó-Sáncz és Bodza hágók kulcsául szolgáló havasi táborhelyet. A legio XI Claudia pedig a legio V Macedonicának Daciába költözése után vehette át itt az örökösödést, minthogy Durostorumból (Siliistra) a legio V Mac. korábbi védkerületét is neki kellett ellátnia.

Mindez azonban csak átmeneti jellegű s a rendkívüli hadi eseményektől követelt csapatelhelyezkedés vala, mert rendes viszonyok közt a felhozott példákából kitetszőleg az Olt torkolatba helyezett auxiliaris csapatok apró őrségei hálózák be a havasalföldi lapályt s gondozák a Töresvár hágó, Ó-Sáncz és a Bodza szorosain át az Aldunától Felső-Daciába irányult utak biztonságát.

Alig szorul tehát további bizonyítgatásra az Olt mindkét partjának tartományi összetartozósága s a Domaszewski által tanúságra idézett leletek szigorúbb vállalása íme éppen ellene bizonyítván, nyilvánvaló, hogy Alsó-Moesia sem lépte át soha az Aldunát.

A Domaszewski tekintélyére támaszkodó elméletek¹ ily módon hatályukat veszítvén, jövőbeli tanításainkban és térképeinken Dacia elválasztó határvonalául a Tiszatorkolattól a Pruth torkolatáig az Al-Dunát kell bemutatnunk. Minden egyéb állítás a valóság meghamisítása.

¹ CIL III. supplem. 5, tab. V. Dacia. Formam descripsit Henricus Kiepert, supplem. Richard. Kiepert, habár sokkal helyesebben ábrázolja Daciát, mégis elvetendő. Az általam kifejtettek értelmében most már helyesbitendő a Szilágyi S.: Magyar nemzet története. I. 1895. Magyarország térképe a római uralom idejében. LIV. Tervezte Kuzsinszky Bálint, valamint a Petz V. Ókori Lexicon II. kötetében Pannoniával együtt nyancsak Kuzsinszky B. terve szerint rajzolt Dacia (624. melléklet). Ugyancsak alapos átdolgozást igényel a Földrajzi Intézet által iskolai használatra szánt fali térkép Daciája: Forma partium imperii romani intra fines regni Hungariae. Invenit et delineavit Dr. Gabriel Finály de Kende. Budapest, 1911.

Folyóiratok szemléje.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE 1915. évi novemberi számában első helyen Mezey Lajos *Liefmann teóriája* címmel értekezik. Liefmann legfőbb tétele, hogy a gazdasági tevékenység célja a minél nagyobb nyereség. A nyereség az a különbözet, melylyel valamely haszon az érte hozandó áldozat nagyságát meghaladja. Liefmann szerint ezt a tételt egyik eddigi elmélet sem vitte következetesen keresztül. Az összes elméletek materialistikusak, mert jószágokkal érzékelhető, materiális tárgyakkal dolgoznak; pedig a gazdasági tevékenységnek úgy célja: az élvezet, mint eszköze: az áldozat (végső sorban: munkafáradtság) — merőben lelki, pszichikai elemek. Tisztán ezek segélyével, merőben subjectiv alapon kell a gazdaságtan rendszerét felépíteni. Ezt az alapvet igyekszik Liefmann az árelméletben is következetesen alkalmazni. Az ár nagyságát a vevők subjectiv értékelései határozzák meg. A kereslet egyes tagjai szükségleteik s vagyoni helyzetük szerint különböző árat volnának hajlandók fizetni. Minél nagyobb a kínálat, annál kevésbbé vásárcépes vevők is áruhoz jutnak. Az eladók tehát csak annyit termelnek, hogy oly vevők szerezhessék csak meg az árut, a kik által fizetett ár költségeiken felül az átlagos nyereséget (határnyereség) is biztosítja. A jövedelem az a plus, melylyel a termék ára a termelési áldozatokat meghaladja. Minden jövedelem forrása a termék ára s így végső sorban a kereslet értékelései. Föld, tőke és munka nem jövedelemforrások, mert esetleg akkor sem lesz jövedelem, ha mindezekből sokat fektetünk a termelésbe. Csak az és mindaz jövedelmező, a minek a vevők értéket tulajdonítanak. — Második helyen Fayer Pál *Anglia gondoskodása czukorszükségletéről a háborúban* címmel értekezik. Az angol kormány a czukorszükségletben jól átgondolt és sikeresen megvalósított actióval tudta pótolni azt a hiányt, melyet az európai continentális államok czukorbevitelének elmaradása okozott. Anglia ugyanis békeidőben finomított czukorban való bevitelének mintegy 70% -át a központi hatalmak országaiból fedezte. A cukorrépa termelése Angliában nem tud meghonosodni, főleg az éghajlati viszonyok miatt; csupán egy cukorrépa-finomítója van az országnak és emellett sok czukornád-finomítója. A háború kitörésekor mindenekelőtt gondoskodnia kellett a kormánynak arról, hogy az elmaradt czukormennyi-

séget pótolja, annál inkább, mert Németországban cukorkiviteli tilalom lépett életbe. A kormány állami bizottságot alakított, mely a legtekintélyesebb hat angol cukorbizományos czéggel érintkezésbe lépve, ezeket megbízta, hogy az ország cukorszükségletének fedezésére 900.000 tonna cukrot vásároljanak. Az angol gyarmatok a bevásárlás tekintetében csak kevés jelentőséggel bírtak és a cukorbevásárló bizottság főleg Jávában, Kubában és Amerikában vásárolt össze óriási mennyiségű nyers és finomított cukrot. A háború alatt a répacukor bevitelére csaknem teljesen megszünt, a nádcukorbevitel mennyisége azonban megháromszorozódott. A finomítást a hazai gyárakkal végeztették el; a gyárakat kibővítették, üzemüket fokozták. Mikor a kormány biztosítva látta a szükséglet fedezését, 1914 október vége felé megtiltotta a cukor bevitelét; csak az állami bizottság kötései alapján biztosított cukrot engedték be. Egyúttal a cukor maximális árát is meghatározták, úgy hogy az árak nem voltak sokkal magasabbak, mint békeidőben. — Harmadik helyen Bauer Albert Béla *Holland kikötők* (II.) című értekezését folytatja. A tanulmány második részében tárgyalt Amsterdam, mint Hollandia par excellence átmenő forgalomra berendezett kereskedelmi gyűpontja, forgalmának közvetítő jellege daczára is az igazi holland kikötő. Az itt összpontosított kereskedelmi, ipari és gyarmatkihasználási érdekeltségek erős munkája az idők folyamán lehanyaglott amsterdami kikötőt helyes érzéssel oly szerepkör betöltésére szemelték ki, a mely Rotterdamban megmásíthatatlan előretörése folytán egyedül kínálkozott lehetők: Amsterdam az anyaország és gyarmatai, továbbá Hollandia tartományainak egymásközötti export-import és reexport forgalmát bonyolítja le, azt lehetne mondani, mint az állam bankárja. A város Hollandia első városa, fekvése az államban centralisabb és szárazföldibb fekvésű, mint az estuary-k által szigetekre darabolt Dél-Holland szélén fekvő Rotterdam. A Zuider-Zee, Hollandia ezen beltengere hivatva van a város és a széles ivben partjain elterülő környék termék-cseréjét közvetíteni, addig is, a míg a kiszáritására vonatkozó szándékok concret tervet nem öltenek. Az államban elfoglalt fontos posztion kívül Amsterdam a holland kereskedelem, egyúttal gyarmatpolitika kifelé való képviselője. A keletázsiai gyarmatok, Hollandia féltve őrzött kínesei és független világpolitikájának kerékkötői Amsterdamban át vannak az anyaországgal a hajózás, pénzügy, birtokviszonyok, plantage-érdekeltségek ezer bonyolult szálával összekötte. Az amsterdami kikötő általában kis factor az Északi-tenger hatalmasságai sorában, de bizonyos szempontokból úgy Németország, Belgium, mint Anglia és Oroszország erősen vannak némely amsterdami special-cikk importjában érdekelve. Kávé, dohány, cacao, cukor, állati bőrök, a reexport számára is, gabona, liszt, faneműek, rizs, chinin főleg Hollandia szükségletének fedezésére — az amsterdami kikötő tengeri forgalmának legfőbb árúnemei. A Nood-Zee- és

Merwede-Kanal, — régebben a Noord Hollandsch-Kanal, — a várost a tengerrel és illetve a mögöttes országrészekkel összekötő szervek, melyek rendkívül költségesek voltak daczára is mindinkább fokozzák a város hajózási téren még nagyon kívánatos fellendülését. Úgy Németország, mint részben Ausztria és Magyarország sok érdekszállal volt már a háború előtti magas conjuncturájú években a holland kereskedelem és hajózás ezen kiváló és teljesítőképes centrumához fűzve. Kívánatos, de észszerűen szükséges is, hogy mi, a kiknek Triesztje és Fiuméja a háború után nem fog tudni — már hajós-társaságaink és vasutaink kétséges teljesítőképessége és forgalmi elasticitása miatt sem — a beözönlésre váró és nekünk igen szükségesen pótlendő árúk nagy tömegével a háború után megbirkózni, mi a német kikötők túlságosan igénybevett és igen erősen kifejtett üzleti érzékkel dolgozó közvetítése helyett czélszerűségi és sok más szempontból a holland kereskedelem háború alatt is kipróbált, tisztességes közvetítését vegyük igénybe. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában S. z. *Háború és közgazdaság* címén az utolsó hónapok a háborúra vonatkozó közgazdasági eseményeit és intézkedéseit ismerteti, melyek között a legfontosabbak a harmadik hadikölesön kibocsátása; a második hadikölesön végleges eredménye és statisztikája. Az élelmiszerellátás terén a legfontosabb intézkedés a gabona- és lisztkészletek requirálásának elrendelése, hasonlóképen a tengeri is zár alá helyeztetett, valamint maximáltatott a burgonya és fogyasztási cukor legmagasabb ára. — (p. p.) *India helyzetéről a világkereskedelemben* közöl érdekes adatokat, melyek az indiai piac óriási növekedését igazolják. — *A lyoni selyemszövő-ipar 1914-ben* a háború miatt lényegesen kisebb termelést tud felmutatni. — *A világ műtrágyatermeléséről* a római nemzetközi mezőgazdasági intézet adatai adnak felvilágosítást. — *A munkaközvetítés szabályozására Ausztriában* a Szemlében részletesen közölt alapelveket fogadtak el, melyek szerint a munkaközvetítés szabályozandó volna. — *Oroszország külkereskedelme 1915. év első felében* a háború jellegét viseli magán. A földrajzi elzártság folytán a be- és kivitel majdnem teljesen megszűnt. — (p. p.) *Az első háborús év államadosságait* a Bank-Archiv nyomán ismerteti. A központi hatalmakra 20·5 milliárd, az összesnek 24⁹/₁₀-a, az ententra 61·2 milliárd márka, 76⁰/₁₀ esik. — *A háború hatása Japán külkereskedelmére* különösen kezdetben igen érzékeny volt. — (p. p.) ezután *A háború és az európai országok jegybankjai* címén igen figyelemre méltó intézkedéseket és adatokat ismertet. — Kóhalmi Béla *A m. kir. közp. Statisztikai Hivatal nyilvános könyvtárának könyvjegyzékét* ismerteti. — *A Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény fejezi be a számot.

Ugyane folyóirat 1915. évi decemberi számában első helyen Ferenczi Imre *A rokkantak visszavezetése a német mezőgazdaságba* czimmal értekezik. A német rokkantpolitika közgazdasági,

népesedési és honvédelmi érdekből czéltudatosan arra törekszik, hogy valamennyi, a mezőgazdaság köréből származó rokkant ismét visszatérhessen a mezőgazdasággal kapcsolatos foglalkozási ágakba. Sőt a súlyosabb városi rokkantak, nevezetesen a belső betegek érdekében is a vidéki (város-környéki) viszonyok között kíván olcsó lakásügyi és ételmezési lehetőségeket teremteni. A rokkantak visszavezetését a mezőgazdaságba nagymértékben előmozdítják a rokkantokról való gondoskodás szervezete, szelleme, irányelvei és az idevonatkozóan tervbevett telepítő rendszabályok. A szervezet legfőbb elve a decentralisatio, a mely lenyúlik a legutolsó faluig. A tanácsadás az egész vonalon igyekszik a hivatalos színezetet kerülni és szabad socialis alapon sikerül is a rokkant bizalmát felébreszteni. A gondoskodás nem szorítkozik a vagyontalan elemekre, hanem minden gazdasági rokkantat igyekszik ismét munkaképesé és keresővé tenni, sőt lehetőleg a továbbképzés útján egy fokkal magasabbra emelni. Az eddigi tapasztalatok szerint az önálló gazdasággal bíró rokkantak mind visszatérhetnek a gazdálkodáshoz, mivel, ha családjaik nincsenek is, a viszonylag magas német rokkantjára — teljes rokkant havi 84, illetve 114 márkát, a féligrokkant havi 57 márkát kap — a szükség idejére alkalmazottakat fogadhat, esetleg kellő szakképzés után könnyebb munkát kívánó intenzívebb culturára térhet át. Csak különösen megokolt esetekben fordul elő Németországban, hogy mezőgazdasági rokkantakat arra a néhány mechanikai és ülő foglalkozásra képeznek ki, a melyeket esetleg falun is folytatni lehet. A német közvélemény nemcsak a volt falusi rokkantak, de a városi rokkantak számára is a legfontosabb rendszabályok egyikét a telepítésben látja. Minden rokkantnak a honi földből legalább annyi földet kíván tulajdonul vagy pedig közhasznú alapon biztosított béreltképen adni, a mennyi elégséges lakás és ételmezési szükségleteinek fedezésére. Úgy a gazdasági, mint a pusztán lakótelepítés kérdése Németországban hosszú eredményes multra tekint vissza. A rokkantügyben kibocsátott alapvető porosz miniszteri rendelet felhívja a tanácsadó szerveket, hogy a gazdasági rokkantak figyelmét idejekorán hívják fel a birtokszerzés ama könnyű lehetőségére, a melyet a három évtized alatt kifejlesztett járadékirtoktörvényhozás számukra is nyújt. A rendelet meglevő közhasznú telepítőszervezetekre kívánja bízni a rokkantak telepítését is és elvileg állást foglal külön rokkanttelepek létesítése ellen. Az állami járadékbank azonban Poroszországban is csak az ingatlan 75%-áig nyújt olcsó járadékkölcsönt és így a rokkantak közül csak azok juthatnának földhöz, a kik a szükséges saját tőke felett rendelkeznek. A rokkantak érdekében tehát egész sor reformjavaslat merült fel, a melyek közül a legfigyelemreméltóbb a telepítőtársaságok szövetségétől is (Gesellschaft für innere Kolonisation) az illetékes forumok elé terjesztett kívánság, hogy a törvényhozás olyan irányban módosítsa a fennálló katonai nyugdíjtörvényeket,

miszerint a járadék megfelelő részét a rokkant tőkésített formában fordíthassa járadékbirtok szerzésénél a maradékkölcson fedezésére. Ez a kívánság a birodalmi gyűlésben is visszhangot talált és a kormány egyik legutolsó hivatalos közleménye szerint már előkészítés alatt van. A járadékrendszerrel szemben felhozott aggályok, az eddigi kellő óvatosság mellett szerzett kedvező tapasztalatok megvilágításában, általában nem jogosultak, kényszerárverések alig fordultak elő. A legmesszebbmenő kívánságokat, úgy a területszerzés, mint a pénzügyi kérdés tekintetében a birodalommal szemben a Berlinben létrejött „Hauptausschuss für Kriegerheimstätten“ támasztja, a melyekhez nem kevesebb, mint 1730 közigazdasági és socialis szervezet, kerek három millió taggal csatlakozott. E javaslatok szerint a birodalomnak a többi közszervezettel karöltve kötelessége, hogy nemcsak a rokkantaknak, de minden hazatérő harczosnak a telepedésre módot nyújtson. A harczostűzhelyek vagy lakótűzhelyek kertes kis házak volnának, a melyért minden harczos folyamodhatik, vagy gazdasági tűzhelyek, kertészeti vagy földmívelési czélokra, a melyeket csak megfelelő előképzettségű harczosok szerezhetnének meg. E szervezettek messzemenő javaslatai még Németországban sem igen fognak megvalósulni, a nyugdíjtörvények tervbevett reformja azonban módot fog nyújtani arra, hogy a rokkantak és hátramaradottak telepítését Németországban nagyarányokban vegyék foganatba. E munkánál a fennálló telepítő társaságok, illetve lakásépítő szövetkezetek és közhasznú társaságok fognak elsősorban s meglévő telepek keretében rokkantakat elhelyezni. Nagy szerep vár az utóbbiak sorában a szó komoly értelmében vett kertvárosokra is, a minő Németországban már harmincegy van keletkezében. A német mezőgazdasági rokkantpolitika hazai tanulságaira nézve a szerző arra a kérdésre szorítkozik, vajjon a mi rokkantpolitikánk is nem marad-e csonka, ha egyes charitatív alapon létrejövő rokkantfalvakkal és illetve nyerészkedő vállalatok telepítőüzleteivel elégednék meg és nem tetéznék be munkáját az állam vezetése alatt elsősorban a rokkantak és hátramaradottak érdekében intézményesen kiépitendő közhasznú telepítéssel? — Második helyen dr Csé rer Lajos *Az erdélyi mezőgazdaságról* írt földrajzi vázlatot E nemben ritka kísérlet ez hazai szakirodalmunkban, pedig a közigazdasági megismerések ilyen úton is czélszerűen általánosíthatók, az ilyen irányú kutatások s kapcsolatok bő teret lelhetnek irodalmunkban. Szerző elsősorban madártávlatból geologiai, éghajlattani és más természeti tünemények szempontjából tekinti át az erdélyi fennsíkot; mindig csak mezőgazdasági (tehát földmívelési és állattenyésztési) jelenségeket állapít meg. Úgy találja, hogy Erdély gazdasági felszínén található művelési ágak (szántó, rét, legelő, erdő, kert, szőlő és használhatatlan területek) elterjedése a mai idők haladott gazdasági tudománya és gyakorlata daczára is e területen még erősen a természet tüneményeitől függ: erre mutatnak a szabálytalan vizek

területrongálása, talajsülyedések, szakadékok keletkezése, sós területek művelhetlensége stb.; de már az erdőpusztulások tüneményénél nem tagadhatja le a rövidlátó emberi gyarlóságot. Az erővel való haladni akarás viszont hiába akar erdőből legelőt, legelőből, kaszálóból szántóföldet teremteni; mert a természeti előfeltételek ennek nem kedveznek. Az értekezésben megállapítatnak üzemi (gyakorlati) szempontból: a havasalji legelőgazdasági, ösüzem. alább a legelőjavítás-rendszerű, hegyvidéki kétnyomásos, javított háromnyomásos üzemalakulások, s végül a népességgel, közlekedési eszközökkel, fogyasztó piacokkal jobban ellátott belterjes szabadgazdasági üzemrendszerek. Ezen fejtegetéseket mindenütt gazdasági, botanikai fejlődés-fokozatokkal igazolja szerző es eredeti statisztikai adatokkal. Hasonló módszerrel vezet végig az erdélyi állattenyésztési fokozatokon: kezdve a havasalji, télen-nyáron pusztázó tömeges állattenyésztési üzemtől az ígás állat, hústermő állat fokozatain le a városok környéki iparszerű tejtermelés belterjes fokáig; közben megjelöli, hogy különböző földrajzi és természeti zónákra milyen állatfaj való. Általán úgy látja szerző, hogy az erdélyi mezőgazdaság ma még nem igyekszik túltermelésre, és ha van is kivétel, ez csak úgy lehetséges, hogy az erdélyi gazdasági nép még erősen igénytelen. Mindenesetre figyelemreméltó kísérlete ez dr. Csérer Lajosnak, egyben egy új irány mutatása, hogy hazánkat a leíró gazdasági földrajz eszközeivel is ismertetni kellene. — Harmadik helyen N é m e t h J ó z s e f *Szerbia és Szerb-Macedonia erdeiről* közöl részletes leírást. Megemlíti, hogy az új török kormányzás kezdetéig az erdőkkel jóformán senki sem törődött. Az erdőkben, az erdők kivágására engedélyt nyert üzerek, maga a lakosság, később a komitádzsi bandák, majd pedig az ellenük küldött török katonai csapatok — ez utóbbiak meg akarták gátolni azt, hogy az erdők a komitádzsoknak menedékhelyéül szolgáljon — nagy pusztítást vittek véghez, anélkül, hogy ezen erdők újbóli befásításáról bárki is gondoskodott volna. Ennek tulajdoníthatjuk azt, hogy az erdei terület 75%-a kopár és csak 25%-a van fával vagy cserjével benöve. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában az első közlemény a *Német népesedéspolitikai társaság* megalakulásáról és programjáról szól. — *Svédország állami vizierőművei*, melyek nagy jelentőséggel bírnak, miután az ország szénbevitelre szorul, 1914-ben körülbelül 40.000 lóerővel gyarapodtak. — *Az angol áruárak emelkedése* a háborúval van összefüggésben; az indexszámok oly emelkedést mutatnak, mire 49 év óta nem volt példa. — *Új szénforrásra* a Spitzberga-szigeteken találtak, óriási mennyiségben. Minősége is a közönséges angol szén felett áll. — *Svájcz kereskedelmi oktatásügyéről* Schak Béla kis füzeté ad áttekintő képet. — Ezután a *Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemények következnek, és pedig az igazgató-választmány jelentése a társaság 1915. évi jelentéséről, az 1915. évi tag- és tagdíjforgalomról, a társaság 1915. évi

zárszámadásáról és vagyonmérlegéről, valamint a jövő évi költségvetésről. — E füzetet a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* 1915 július—szeptember havi száma zárja be.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály harmadik ülése.

1916 márczius 6-án.

CONCHA GYÖZÖ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, báró Forster Gyula t. tt. — Alexander Bernát, Csánki Dezső, Földes Béla, Gaal Jenő, báró Láng Lajos, Matlekovits Sándor, Ortway Tivadar, Zsilinszky Mihály r. tt. — *Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Bernát István, Buday László, Domanovszky Sándor, Eber László, György Endre, Illés József, Magyar Géza, Mahler Ede, Pauler Akos, Reiner János, Thirring Gusztáv l. tt.* — *A másik két osztályból*: Heinrich Gusztáv, Horváth Géza r. tt. — Déchy Mór, Gyomlay Gyula l. tt. — Jegyző: Fejérfpataky László osztálytitkár.

62. FELLNER FRIGYES l. t. (székfoglaló): „Magyarország és Ausztria nemzeti jövedelme“.

63. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére b. LANG LAJOS r. és FELLNER FRIGYES l. tagot kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS ELSŐ ÜLÉSE.

1916 márczius 7-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Plósz Sándor másodelnök, gróf Apponyi Sándor, Concha Győző, gróf Dessewffy Aurél, Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Goldziher Ignác, Szily Kálmán, Wekerle Sándor, Wlassics Gyula ig. tagok. — Távolmaradásukat kimentették: Beöthy Zsolt és b. Forster Gyula ig. tagok. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

1. Főtitkár jelenti, hogy a legutóbb megválasztott igazgató tagok: CSERNOCH JÁNOS bibornok-hercegprímás, herceg BATTYÁNY-STRATTMANN LÁSZLÓ orvosdoctor és gróf KÁROLYI GYULA főrendiházi tag meleg sorokban mondtak köszönetet megválasztatásukért. CSERNOCH JÁNOS bibornok egyúttal 10.000 koronát adományozott az Akadémiának. — Örvedetes tudomásul van, illetőleg meleg köszönettel fogadtatik.

2. Elnök úr meleg szavakkal emlékszik meg FEJÉRFPATAKY KÁLMÁN volt akadémiai ügyésről, a ki f. évi január 31-én elhunyt (l. fönt 148. l. 18. p) — A megemlékezés mély megilletődéssel fogadtatik.

3. Elnök úr jelenti, hogy az ügyész elhunytá után ideiglenes megbízásokkal (FEJÉRFPATAKY TIBOR és MEDVEZKY ANTAL) gondoskodott a sürgősebb folyó ügyek elintézéséről és fölhívja a Tanácsot, hogy az Ügyrend 201. §-a értelmében titkos szavazással töltsse be a megüresedett ügyészi helyet. — Egyhangúlag megválasztatik dr. MEDVEZKY ANTAL ügyvéd, a Magyar Földhitelezet ügyésze, a kit az

Elnök úr nyomban behív és meleg ajánlással bemutat. Az új ügyész megköszöni a beléje helyezett bizalmat és igéri, hogy tisztében az Akadémia érdekeit mindig lelkiismeretesen fogja képviselni. — A Tanács rokonszenvesen fogadja és üdvözli az ügyészt.

4. A M. Földhitelintézet jelenti, hogy a harmadik Hadikölesönből az Akadémia részére szabad darabokban 200.000 kor. névértéket jegyzett. — Tudomásul van.

5. A M. Földhitelintézet jelenti, hogy a letétünkben Fabriczy Sámuel emlékére tett alapítvány czímen őrzött hat darab Iglói műmalom-részvénytársasági részvényt, miután e részvénytársaság felszámolt, beváltás végett a Szepes-Iglói Takaréék és Hitelintézetnek Iglóra megküldötte s azok ellenértéke fejében a nevezett hitelintézet-től 330 kor.-t vett be, mely összeget a Fabriczy Sámuel-alapítványa javára könyvelt el. — Tudomásul van.

6. A M. Földhitelintézet jelenti, hogy gróf Csáky Albin 4000 koronás alapítványa 1915 nov. 29-én befizettetett. — Tudomásul van.

7. Főtitkár jelenti, hogy BORBÉLY LAJOS vezérigazgató úr az 1915. évi Wahrman-jutalom fejében nyert aranyérem költségeinek fedezésére 2000 koronát fizetett be az Akadémia pénztárába. — Köszönettel fogadtatik.

8. Főtitkár előterjeszti az akadémiai tisztviselők folyamodványát, melyben a f. évre is drágasági pótlékokat kérnek. — Az Igazgató-Tanács összesen 5597 koronát szavaz meg, mely a folyamodók közt családi állapotukra való tekintettel osztandó meg.

9. Főtitkár előterjeszti az akadémiai szolgák folyamodványát, melyben a f. évre hadi drágasági pótlékokat kérnek. — Az Igazgató-Tanács a mult évi drágasági pótlék (250 ill. 200 kor.) meghagyásával a szolgáknak egyenként a mult évre pótlólag nyomban kifizetendő 50 kor.-t és a f. évre két részletben kifizetendő 200 kor.-t szavaz meg. Együttal lakbérüket 340 kor.-ról 400 kor.-ra emeli föl.

10. A III. osztály kéri, hogy a Vályi Gyula-alap kamatait a f. évben saját céljaira fordíthassa. — Az osztály felhivandó, hogy az Ügyrend értelmében járjon el.

11. Főtitkár bejelenti özv. TÖRÖK BERTALANNÉ 250 kor. adományát (főnt 154. l. 35. p.). — Köszönettel fogadtatik.

12. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémia építésze, NAGY KÁROLY előterjesztést tett a villamosvilágításnak az Akadémia palotájának összes helyiségeibe bevezetése ügyében. Az összes költség 6385 kor. 94 fillért tesz ki. — Az Igazgató-Tanács most is pártolja a villamosvilágításnak bevezetését, de a f. évben fedezet hiányában mellőzendőnek találja.

13. Főtitkár jelenti, hogy az akadémiai gondnok rendkívül szükségesnek tartja az Akadémia lépcsőházában és egyéb helyiségeiben új szőnyegek beszerzését. Az összes költség 4095 koronát tesz ki. — Az összeg megzavasztatik.

14. Főtitkár javasolja, hogy az osztályok eddigi hozzájárulása (2400 kor.) a Nagy Szótár munkálataihoz az osztályok kérésére megszüntetessék és az akadémiai költségvetés terhére átvéssék. — A javaslat elfogadtatik.

15. Főtitkár jelenti, hogy a Széphalmi Mauzoleum és kert gondozója, EMÖDY LÁSZLÓ kir. törvényszéki bíró, tekintettel a drágaság folytán beállott folyó költségek emelkedésére, az eddig megállapított átalányösszegnek (700 kor.) 1000 kor.-ra fölemelését kéri. — Megszavasztatik.

16. EMÖDY LÁSZLÓ kir. törvényszéki bíró, mint Kazinczy Ferencz leszármazottja ösztöndíjat kér a sátoraljaújhelyi kegyesr. főgymn.

II. osztályába járó Zoltán nevű fia számára. — Az ezidőszerint Becske Bálint fiától élvezett ösztöndíj felszabadulása után kéréme teljesítő lesz.

17. Főtitkár jelenti, hogy ORTVAY TIVADAR r. t. akadémiai alapítványát újabb 10.000 kor.-val növelte. — Köszönettel fogadtatik.

18. Főtitkár előterjeszti az Akadémia 1915. évre szóló számadásait és 1916-ra szóló költségvetését, melyeket az Elnökök és Titkárok értekezlete, valamint a Pénzügyi Bizottság és az Összes Ülés is már részletesen átvizsgált és megállapított. — Az Igazgató-Tanács a költségvetést elfogadja és az ennek keretében javasolt segélyeket a mutatkozandó fedezethez képest megszavazza (l. fönt 209. l.). Együttal SZILY KÁLMÁN indítványára fölkéri az Elnököt, Főtitkárt és SZILY K. ig. tagot, hogy a M. Földhitelintézet könyvelőjének közreműködésével a költségvetés szerkezetének oly módosítása iránt tegyenek javaslatot, mely az egyes költségvetési tételek keretében való kezelésre nézve bővebb tájékozást nyújt.

19. Főtitkár előterjeszti a beérkezett számadásokat. — Elnök úr javaslatára fölkéretnek az Akadémia számadásainak fölülvizsgálására báró EÖTVÖS LORÁND és gróf SZÉCHENYI BÉLA, a gondnoki és széphalmi számadásokra báró FORSTER GYULA, az ügyészi számadásokra PLÓSZ SÁNDOR másodelnök, ig. tagok.

20. Főtitkár előterjeszti RADOS GUSZTÁV r. t. indítványát, hogy az Akadémia átalányfizetői évi járulékokat egyszersmindenkorra tőkében fizethessék le (l. fönt 193. l. 56. p.). — Elfogadtatik és az így beérkezett összegek az Akadémia tőkéjéhez lesznek csatolandók.

21. MEDVEZSKY ANTAL akad. ügyész a következő ügyekről terjeszti elő jelentéseit:

a) Néhai Szemző István hagyatéki ügyében a zombori kir. járásbíróóság a végrendelettel mindenben megegyező osztályegységét jóváhagyta és a jóváhagyó végzés pár nap mulva jogerőre emelkedik. A jogerőre emelkedés után a bíróság megkeresi a telekkönyvi hatóságot, hogy az Akadémiának hagyományozott kossuthfalvai és Bajsa községhez tartozó Duboka pusztai földbirtokra, melynek feltári becsértéke 426.814 korona, területe 460 katasztrális hold, legnagyobb részben szántóföldből álló birtokra az Akadémia tulajdonjoga telekkönyvileg bekebeleztesse. Továbbá elrendeli a végzés, hogy ugyan ezen ingatlanra az élethossziglani haszonélvezeti jog az özvegy szüil. Kuluncsits Teréz javára és a zálogjog 10.000 korona alhagyományi összeg erejéig az örökhagyó unokahuga, Szemző Aglája javára egyidejűleg bekebeleztesse. Ez az alhagyomány az alapítványt terheli. Fizetendő lesz az özvegy elhalálása után egy évre kamat nélkül, ha akkor a hagyományos életben lesz. Az egész hagyatékat terheli a feltár szerint 60.000 kor. árvapénztári törlesztéses kölcsön, mely után a kamatokat és törlesztési rátákat az özvegy köteles pontosan fizetni. Ha pedig abból az özvegy elhalálásakor még valamely hátralék állana fön, azt a hagyományosoknak az örökölt ingatlanok katasztr. holdak szerint számítandó arányában, de különösen az özvegy után maradó hagyatékból kell kifizetniök. Végre elrendelte a bíróság, hogy az utóöröklési jog a M. Tud. Akadémia javára a Zombor sz. kir. városnak hagyományozott 269.356 korona feltári becsértékű ingatlanokra is telekkönyvileg feljegyeztessék. Ezt az ingatlant Zombor sz. kir. város azzal a kötelezettséggel kapja, hogy annak értékéből és jövedelmeiből egy a kor igényeinek megfelelő kórházat tartozik felépíteni és fentartani. Ha azonban a kórházat az özvegy halála után öt év alatt nem építené fel, akkor ez az ingatlan is az Akadémiára száll, mely esetben a 120.000 koronában megállapított „Szemző István

dija" című jutalom 200.000 koronára emelendő fel. — Az ügyész javaslatához képest az Igazgató-Tanács az ekként most már telekkönyvi bekebelezés által is biztosított hagyományt végleg elfogadja és annak értékét az Akadémia vagyonállagába mint *activumot* felvenni rendeli azzal, hogy a vagyon felett az Akadémia szabad rendelkezési joga az özvegy halála után fog bekövetkezni. A Szemző-alapítvány ügye részletesebb tárgyalás végett az Elnökök és Titkárok értekezlete elé terjesztendő.

b) Néhai gróf Andrassy Dénes hagyatéki ügyében a hitbizományi uradalmak igazgatósága az egység és a hagyatékátadó végzés szerint az Akadémiának 1917 január 5-én fizetendő 110.644 kor. 30 fillér kifizetésére, az 5%-os kamatok további rendes fizetése mellett, a békekötéstől számítandó négy évi halasztást kér. A kérelmet azzal indokolja az urad. igazgatóság, hogy az új hitbizományi leltár a háború miatt eddig még nem volt felvehető és így nem szerezhette meg a hitbizományi hatóság jóváhagyását az egység szerint összesen 2,212.886 kor. 08 fillérben hasznos beruházások címén átvállalt hitbizományi teher kifizetésére szükséges kölcsön felvételéhez. A határozatlanul hosszú időre kért halasztás helyett az Igazgató-Tanács, tekintettel arra is, hogy az új leltár felvételét a háború nem akadályozza, 1917 január 5-től számítandó három évi halasztás megadását határozta el.

c) Néhai Rosenfeld Alfréd hagyatéki ügyében, melynél az Akadémia 40.000 korona hagyománnyal van érdekelve, az eddig megtartott hagyatéki tárgyalások folyamán megállapítást nyert, hogy az örökhatgyó a hagyatéki vagyon felerésze felett nem volt jogosítva végrendelkezni, mert az utóöröklési jog terheli. Ugyanezt a bíróság is megállapította, ezért újabb tárgyalás tartására s azon az ellentétes érdekű felek között az ügy békés elintézésének megkísérlésére utasította a kir. közjegyzőt. Az ügyész előzetes elvi felhatalmazást kér arra nézve, hogy az újabb hagyatéki tárgyaláson a felek közt esetleg létrejövő olyan egységhez, mely szerint az Akadémia javára hagyományozott összeg a kir. közjegyző információja szerint a már említett okból 15—18% reductiót szenved, az Akadémia képviselőtében hozzájárulhasson, ha a hagyomány többi része feltétlenül elismertetik. — Az ügyészek a felhatalmazás ily értelemben megadatik.

d) A Studinka Ottóné, előbb özv. Zichy Antalné ellen lakásszolgalmi jog megváltása iránt folyamatba tett perben a kir. ítélőtábla az elsőbíróság ítéletét az Akadémia előnyére megváltoztatta és a lakásszolgalmi jog megváltása fejében fizetendő évi életjáradékot 2000 koronában állapította meg, tehát ugyanazon összegben, melyet az Akadémia a peren kívüli egyességi kísérletek során is megajánlott az alperesnek. Az elsőbírósági ítélet 2750 korona évi járadék fizetésére kötelezte az Akadémiát. A kir. ítélőtábla megváltoztatta az elsőbírósági ítéletnek a perköltségekre vonatkozó részét is, a mennyiben a perköltségeket kölcsönösen megszüntette, míg az elsőbíróság az Akadémiát 324 korona perköltség megfizetésére kötelezte. A kir. ítélőtáblai ítélet az indokolásban hangsúlyozza, hogy az Akadémia lényegileg pernyertes lett, a perköltségek kölcsönös megszüntetése mégis indokoltnak mutatkozott a per körülményeinél fogva. — Az ügyész előterjesztésére elhatározta az Igazgató-Tanács, hogy a perköltségeknek egyedül az alperes által leendő viselése kérdésében ne éljen az Akadémia további felelősséggel, mert annak sikere a per körülményeire való tekintettel kétséges; azonban mivel az alperes a másodbírósági ítélet érdemi része ellen is felelősséget adott be, utasítja az ügyészt, hogy a pernek a kir. Curian leendő nyilvános elő-

adásán jelenjen meg és ott szükség esetén az ügynek az iratokban foglalt ténybeli és jogi állását a törvényben megengedett egy felzáróalással ismertesse. — Helyeslő tudomásul van.

22. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére WERERLE SÁNDOR és GOLDZSIHER IGNÁCZ ig. tagokat kéri föl.

TIZENEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály h a r m a d i k ülése.

1916 márczius 13-án.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: báró Eötvös Loránd, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Beke Manó, Buchböck Gusztáv, Bugarszky István, Déchy Mór, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Franzenau Ágoston, Hankó Vilmos, b. Harkányi Béla, Hoór-Tempis Mór, Istvánffy Gyula, Kertész Kálmán, Lörenthey Imre, Mauritz Béla, Onodi Adolf, Pálffy Mór, Preisz Hugó, Rátz István, Rejtő Sándor, Schafarzik Ferencz, 'Sigmond Elek, Tötössy Béla, Tuzson János, Wittmann Ferencz, Zimányi Károly l. tt. — *A másik két osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortvy Tivadar r. tt. — Gyomlay Gyula l. t. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

64. KONKOLY-THÉGE MIKLÓS t. t. †: „Jelentés az ó-gyallai astrofizikai observatoriumon végzett astrophotometriai megfigyelésekről“. Előterjeszti az osztálytitkár.

65. PÁLFY MÓR l. t. székfoglalója: „Az arany előfordulási viszonyairól az erdélyi Érczhegységben és Nagybánya környékén“.

66. HORVÁTH GÉZA r. t.: „Albánia Hemiptera-faunája“.

67. KERTÉSZ KÁLMÁN l. t.: „A Pachygastrinák nemeinek fejlődéstani kapcsolata“.

68. GEÖCZE ZÓARD részéről: „A felület területének Peano-féle definiójáról“. Előterjeszti RADOS GUSZTÁV r. t.

48. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HORVÁTH GÉZA és RADOS GUSZTÁV r. tagokat kéri föl.

TIZENKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály n e g y e d i k ülése.

1916 márczius 20-án.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Jánosi Béla, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Simonyi Zsigmond r. tt. — Császár Elemér, Divald Kornél, Gyomlay Gyula, Lehr Albert, Melich János, Négyesy László, Szinnyei Ferencz, Tolnai Vilmos, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — *A másik két osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Ortvy Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Nagy Gyula l. t. — Jegyző: Szinnyei József osztálytitkár.

70. SIMONYI ZSIGMOND r. t.: „A tárgyas ragozás kétes esetei“

71. Osztályelnök jelenti, hogy MELICH JÁNOS I. tagnak a mai ülésre kitűzött értekezése az idő előrehaladottsága miatt a jövő ülésre marad.

72. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND r. és MELICH JÁNOS I. tagot kéri föl.

TIZENHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Harmadik ö s s z e s ülés.

1916 márczius 20-án.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak : gróf Apponyi Sándor, Plósz Sándor t. tt. — Alexander Bernát, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, id. Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hegedüs István, Horváth Géza, Illosvay Lajos, Kherndl Antal, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József, Lóczy Lajos, Matlekovits Sándor, Ortvay Tivadar, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán, Szinnyei József, Zsilinszky Mihály r. tt. — Anyal Dávid, Beke Manó, Bugarszky István, Bodola Lajos, Császár Elemér, Déchy Mór, Divald Kornél, Eber László, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Fellner Frigyes, Gyomlay Gyula, György Endre, báró Harkányi Béla, Hoór-Tempis Mór, Hutyra Ferencz, Illés József, Krompecher Ödön, Lörenthey Imre, Magyar Gyéza, Mahler Ede, Marczali Henrik, Melich János, Nagy Gyula, Pauler Ákos, Pekár Gyula, Preisz Hugó, Rátz István, Reiner János, Rejtő Sándor, Schafarzik Ferencz, Sigmund Elek, Szarvasi Imre, Szinnyei Ferencz, Thirring Gusztáv, Tolnai Vilmos, Tötössy Béla, Váczy János, Vizota Gyula, Wittmann Ferencz I. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

73. ILLOSVAY LAJOS r. t. telolvassa emlékbeszédét néhai LENGYEL BÉLA r. t. fölött. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

74. Elnök úr rövid szünet után kegyelettel emlékszik meg Akademiánk első elnökéről, gróf Teleki Józsefről, a kitünő történetíróról, az akadémiai könyvtár és a nevére elnevezett drámai pályázat megalapítójáról, mire VÁCZY JÁNOS I. t. bemutatja az 1915. évi Teleki-pályazatról szóló jelentését. A bíráló bizottság (az Akadémia részéről: P. Thewrewk Emil, Herczeg Ferencz t. tt., Váczy János I. t., a Nemzeti Színház részéről: Gyenes László és Mihályfi Károly urak) a beérkezett 16 darab közül hatot kénytelen volt kizárni a pályázatból, mert prózában vannak írva, pedig az Akadémiai Ügyrend 137. §. 3. pontja szerint csak verses alakban írt tragédiák pályázhatnak. A jelentés bővebben tárgyalja mint figyelemre méltóbbakat „A legyőzött”, „Az északi fény” és „Az utolsó táltos” című szomorújátékokat, melyek közül az utóbbi költői szempontból dícséretet érdemel, de jutalomra nem volt ajánlható, mert könyvdrama, mely előadásra nem alkalmas. Szini hatásra nézve legkülönb a 13. számú „Vértanúk” című (jeligeje: „Hőskorban élünk, hőskről regélünk”) ötfelvonásos szomorújáték, melynek a bizottság a jutalom kiadását javasolja. — A bizottság javaslata elfogadotván, a felbontott jeligés levél szerint a darab szerzői SZÁVAY GYULA és GÉCZY ISTVÁN. (A teljes jelentést I. fönt 221. l.)

75. CSÁSZÁR ELEMÉR I. t. felolvassa jelentését az 1915. évi Bulyovszky-jutalomról. A bizottság (Császár Elemér, Endródi Sándor és Lehr Albert I. tt.) a beérkezett 17 pályamű között nem talált juta-

lomra méltót, de a 15. számú „Magyar óda“ cz. költeményt dicséretre ajánlja. — A bizottság javaslata elfogadtatván, a dicséretre ajánlott pályamű jeligés levele visszatartatik és fel fog bontatni, ha a szerző jelentkezik és nevének közhírré tételét óhajtja. (A teljes jelentést l. fönt 253. l.)

76. Elnök úr a jutalmat vagy dicséretet nem nyert pályaművek jeligés leveleinek elhamvasztására CSÁSZÁR ELEMÉR és VÁCZY JÁNOS l. tagokat kéri föl, kik még az ülés folyamán jelentik, hogy tisztökben eljártak.

77. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDÜS ISTVÁN és ILOSVAY LAJOS r. tagokat kéri föl.

TIZENNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Negyedik ö s s z e s ülés.

1916 márczius 27-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Plósz Sándor t. t. — Alexander Bernát, Badics Ferencz, Ballagi Aladár, Balogh Jenő, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, id. Entz Géza, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hegedüs István, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Krenner József, Lóczy Lajos, Matlekovits Sándor, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Rados Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, Szinnyei József, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal, Ambrus Zoltán, Angyal Dávid, Angyal Pál, Buday László, Csontos János, Eber László, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Fellner Frigyes, Ferdinandy Geyza, Ferenczi Zoltán, Gyomlay Gyula, György Endre, b. Harkányi Béla, Illés József, b. Kétly Károly, Kováts Gyula, Lörenthey Imre, Magyary Géza, Mahler Ede, Marczali Henrik, Melich János, Nagy Ernő, Pálffy Mór, Pauler Akos, Pekár Gyula, Rátz István, Reiner János, Sebestyén Gyula, Sigmund Elek, Szinnyei Ferencz, gr. Teleki Pál, Tolnai Vilmos, Vikár Béla, Voinovich Géza l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

78. KOVÁTS GYULA l. t. felolvassa emlékbeszédét néhai HAJNIK IMRE r. t. fölött. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

79. FERENCZI ZOLTÁN l. t. felolvassa jelentését az 1916. évi Karátsonyi-pályázatról. A bíráló bizottság (BERCZIK ÁRPAD és BADICS FERENCZ r., AMBRUS ZOLTÁN, FERENCZI ZOLTÁN, PEKÁR GYULA l. tagok) nem talált a meghosszabbított határnapig (december 31.) beérkezett tíz pályamunka közt jutalomra, sőt még dicséretre méltó darabot sem, miért is a jutalomnak ki nem adását javasolja. — E javaslat elfogadtatik. (A teljes jelentést l. fönt 241. l.)

80. NÉGYESY LÁSZLÓ l. t. jelentését az 1916. évi Farkas-Raskó-pályázatról, az előadó akadályoztatása miatt, bemutatja HEINRICH GUSZTÁV főtitkár. A bizottság (HEGEDÜS ISTVÁN r., KOZMA ANDOR és NÉGYESY LÁSZLÓ l. tagok) a meghosszabbított határnapig (decz. 31.) beérkezett 40 (illetve 38) pályamű közt nem talált jutalmazásra méltó költeményt; de dicséretre ajánlja a következő három pályaművet: 20. sz. *A magyar föld* (jeligéje: „Ez a föld, melyen annyiszor“ stb.); 25. sz. *Huszárok dalolnak* (jeligéje: „Fiaim csak énekeljetek“); 33. sz. *A magyar tanító* (jeligéje: „A magyarságért“). — A bizottság javaslata elfogadtatván, a jutalom nem adatik ki, de a dicséretre

méltatott költemények jeligés levelei megőriztetnek, hogy felbontas-
sanak, ha a szerzők jelentkeznek. (A teljes jelentést l. fönt 237. l.)

81. Elnök úr a jutalmat, illetve dicséretet nem nyert jeligés
levelek elhamvasztására FERENCZI ZOLTÁN és VIKÁR BÉLA l. tagokat
kéri föl, a kik még az ülés fol. amán jelentik, hogy tisztokban eljárak.

82. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti, hogy gróf TELEKI
SAMU tiszt. tag, a ki 1894 óta tartozott a M. Tud. Akadémia kötelé-
kébe, márczius hó 10-én elhunyt. Ravatalánál ILOSVAY LAJOS r. t. tol-
mácsolta az Akadémia őszinte részvétét. — Az összes ülés igaz
fájdalommal veszi tudomásul a nagyműveltségű főúr elhunytát és
főhívja az illetékes III. osztályt, hogy emlékbeszédről gondoskodni
sziveskedjék.

83. Főtitkár jelenti, hogy az idegen helynevek használatáról
beterjesztett és elvileg elfogadott bizottsági jelentésre (l. fönt 175—
179. ll.) vonatkozólag LOCZY LAJOS r. t. terjedelmesebb munkálatot
adott be, melyben a kérdéses ügynek néhány megfontolást érdemlő
vonatkozását a bizottság, ill. az Akadémia figyelmébe ajánlja.

Az összes ülés a beadványt mielőbbi letárgyalás, ill. jelentéstétel
végett az idegen helynevek használata ügyében kiküldött bizottság-
hoz utasítja.

84. Főtitkár jelenti, hogy a Wodianer-jutalmak ügyében kikül-
dött bizottság a f. évre ezen jutalmakra SEBESTYÉN JOZSEF állami
iskolai igazgatótanítót Beszterczén és UHRIN KÁROLY evang. iskolai
igazgatótanítót Békéscsabán ajánlja. — Egyhangúlag elfogadatik a
bizottságnak összes kapcsolatos javaslataival együtt. (A teljes jelen-
tést l. fönt 258. l.)

85. Főtitkár bemutatja FRANKÓI VILMOS igazgató- és tiszteleti
tagnak következő levelét:

„Tiszelt Akadémia! Erős meggyőződéseim, hogy a jelen súlyos
kötelességeink teljesítése és a jövő nagy feladatainak előkészítése
mellett, szüntelenül élesztenünk kell a nemzeti mult kultuszának láng-
ját, melynek heve a válságos küzdelmekben lelkesít, fénye eredmé-
nyek értékesítésében irányítani fog.

Ezért hön óhajtom, hogy történetünk némely kimagasló ese-
ményeinek emlékezetét éppen most örökítsük meg és pedig hazánk
határain túl, hol hőseink fegyvere országok hódításában dicsőségesen
részt vett és ott is, a hol el nem múló nagyrabecsülést küzdött ki
nemzetünk részére.

Tiszteletteljesen indítványozom, méltóztassék a Magyar Tudo-
mányos Akadémia elhatározni, hogy

1. *Belgrádban és Varsóban* az egykori királyi palotákon, *Ber-
linben* pedig követségiünk épületén magyar művészekről mintázott,
magyar márványban faragott dombormívű emléket helyez el, melyek

a) Hunyadi János kereszténységsszabadító belgrádi diadalát;

b) Báthory István erdélyi fejedelem meghívását a lengyel
trónra;

c) az osztrák-magyar-német szövetség létesítését Bismarck és
Andrássy által hirdessék;

2. az indítványozó ajánlatát, hogy az emlékművek összes költ-
ségeit maga fedezi, elfogadja;

3. az emlékművek föllállításának lehetővé tételére és elhelye-
zésük alkalmas időpontjának meghatározására a m. kir. Miniszter-
elnököt kéri föl;

4. az emlékművek létesítése ügyében a teendők intézésére az
Akadémia Elnökének elnöklété alatt az osztályok két-két tagjából
álló bizottságot alakít.

Midőn ezen indítvány elfogadását kérem, bejelentem, hogy a költségek fedezésének biztosítása érdekében, az Akadémia Elnökének hozzájárulásával, a Magyar Földhitelezetnél a szükséges intézkedést megtettem. — Budapest, 1916 márczius 20. — Mély tisztelettel *Fraknoi Vilmos* s. k., tisztt. tag.

Az összes ülés őszinte örömmel és elismeréssel fogadja nagyérdemű tagtársunk nemes elhatározását és fölhívja az osztályokat, hogy a további teendők előkészítése céljából az indítványnak 4. pontjában megállapított bizottságot megalakítani sziveskedjenek.

86. A II. osztály jelenti, hogy néhai **TEGLÁS GÁBOR** I. tagról emlékezésed tartására **KUZSINSZKY BÁLINT** I. tagot kérte föl. — Tudomásul van.

87. A III. osztály bejelenti a következő emlékezésedeket: **KONKOLY-THÉGE MIKLÓS** t. tagról **KÖVESLIGETHY RADÓ** r. tag, **AUWERS ARTUR** külső tagról báró **HARKÁNYI BELA** I. t., **KOSUTÁNY TAMÁS** I. tagról **SIGMOND ELEK** I. tag fog emlékezésedet tartani. — Tudomásul van.

88. Főtitkár jelenti, hogy a Magyar Országos Központi Takarékpénztár f. évi közgyűlése alkalmával 500 (ötszáz) koronát szavazott meg a M. Tud. Akadémiának. — Meleg köszönettel fogadtatik.

89. Meghívó érkezett a Szent-István-Akadémiának márczius 23-án megtartott ünnepélyes közgyűlésére, melyen a Magyar Tudományos Akadémiát több tag mellett az Elnök úr képviselte. — Tudomásul van.

90. Az Akadémia kiadásában márczius hóban megjelentek: Akadémiai Értesítő. 315. füz. (1916. évf. 3. sz.) — Történeti Szemle. V. évf. (1916.) 2. füz. — Darkó Jenő I. t.: Bölcso Leo taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból. (Székfoglaló.) (Nyelvtudományi Értekezések. XXIII: 4.) — Hegedűs István r. t.: Schesaeus „Ruinae Pannonicae“ című epikus költeménye. (Nyelvtud. Értekezések. XXIII: 5.) — Simonyi Zsigmond r. t.: Jelentéstani szempontok. (U. o. XXIII: 3.) — Mészöly Gedeon: Bécsi Codex. 1. füz. (Új Nyelvelméltár.) — Tudomásul van.

91. Az Akadémia márczius hóban a következő adományokat kapta: 1. Az egri egyházmegyétől: Schematismus. — 2. Solyomossy Sándortól: A vadász temetése. — 3. Milleker Bódogtól: Délmagyarország középkori földrajza. — 4. Kovács Andortól: Bevezető tanulmányok a büntetőjogi elévülés tanába. — 5. Dvorzsák Jánostól: A világbéke útja. Úr Jézus ajándéka (magyarul, latinul, németül és francziául). — 6. Thienemann Tivadartól: Goethes ungarischer Schüller. — 7. Kadič Ottokártól: A Szeleta-barlang kutatásának eredményei. — 8. Vorlese-Ordnung an der k. k. Leopold-Franzens-Universität zu Innsbruck im Sommerhalbjahr 1916. — Köszönettel fogadtatnak.

92. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére **ILOSVAY LAJOS** és **MATLEKOVITS SÁNDOR** r. tagokat kéri föl.

Nekrológok.

I.

Ilosvay Lajos r. t. beszéde gróf Teleki Samu t. t. ravatalánál 1916 márczius 12-én.

Gyászoló Gyülekezet! Kivételes tehetséggel megáldott, igazi egyéniség ravatalát álljuk körül. Nem zúgolódunk a végzet ellen, hogy őt elveszítettük, hiszen életében elég kegyes volt iránta. De azért erősen fáj elhunyt, mert megint kevesebb van egygyel azok közül, a kik meghódolnak minden eszmének, mely haladásunk útját készíti elő és ragaszkodnak azokhoz a hagyományokhoz, melyek a fényes névnek és nagy vagyonnak örökösét nagy és nemes czélok szolgálátára kötelezik.

Széki gróf Teleki Sámuel a közügy, a tudomány, az igazság szeretetét atyjától örökölte; e szeretetből bontakozott ki szilárd elhatározása: rendkívüli tettek által válni méltóvá őseihez. Űzte a vágy ismereteinek körét tágitani s ezért kelt felfedező útra 1887-ben. Rettenthetetlen bátorsággal, nélkülözésekre és szenvedésekre elkészülve indult el Afrika ismeretlen tájai felé. És a sötétséget, a mely e földrésznek ő előtte európaiától nem látott vidékeire borult, szerencsésen szétoszlatta. Minden átélt gyönyörűsége, minden halálmegvetéssel kiküzdött tapasztalata nemcsak neki, hanem a magyar névnek is dicsőséget szerzett.

Mikor hazatérőben volt, még nem sejtette, hogy azalatt a míg ő tűzhányókat, jégmezőktől csillogó hegyeket, terjedelmes tavakat rajzolt térképébe: itthon zokogó gyászmenet kísérte végső útjára a magyar szent korona várományosát, az ő fenséges barátját és magas pártfogóját, a kire hódoló tisztelettel gondolt felfedező munkája közben is.

Visszaérkezve, csendben, hivalkodás nélkül rendezte, feldolgozta és feldolgoztatta gazdag gyűjteményeit és megfigyeléseit, azután szerényen a sorba állott és meggyőződéssel teljesítette hazafiúi kötelelességeit.

Most az ő lelke is elszállott abba az ismeretlen végtelenségbe, a melynek rejtélyét megfejtteni balandó nem fogja soha. Az a láthatatlan varázserő, a mely őt ellentállhatatlanul vonzotta Afrika belseje felé, örökbecsű eredményekkel gazdagította a tudományt és nevének biztosította a halhatatlanságot.

A M. Tudományos Akadémia a milyen nagy büszkeséggel iktatta egykor sorába széki Gróf Teleki Sámuel, most éppen olyan mély fájdalommal vesz búcsút tőle.

Megdicsőült Tagtársunk! Állandó kegyeletünk jeléül helyeztem el a M. T. Akadémia koszorúját ravatalodra és az ő nevében kérem Isten áldását haló poraidra! Pihenj zavartalanul!

II.

**Concha Győző r. t. beszéde Hajnik Imre r. t. sirjánál
1902 augusztus 5-én.**

Kedves barátunk! Bocsáss meg, ha búcsúzó szavunkkal elálljuk utolsó utadat! Te, a munka, a tettek embere nem szeretted az érzelmek lyrájának pengését, Te, az Őnmagába szállt lélek, teljes életedben kerültél az ünneplés kirakatait.

S mégsem hallgathatunk! Bocsáss meg ezt szellemed megtestesülése: drága családod is.

Igen nagy, igen fényes, igen hatalmas oszlopa voltál Te a magyar tudománynak, hogy előtted végső utadon kitérni bírjunk. Midőn öregatyád, innen-onnan száz éve a budapesti Alma Materből ugyanazt az utat tette, melyet, sajnos, Te most, tanítványai négyheti gyászt öltöttek, és mi, kartársaid néma fájdalommal hallgassunk?

A hallgatás a nemeslelkű Lacordaire szerint a nagy eszköz, melyet Isten adott nekünk, midőn szépet nem mondhatunk a nélkül, hogy az igazság, sem igazat a nélkül, hogy a felebaráti szeretet ellen ne véténénk.

Rólunk is azt hihetnék, nem szerettünk, avagy megfeledtünk róla, a mivel neked tartozunk. Csak pár szót tűrj el hát tőlünk! Nem a te dicsőséged öregbítésére, hanem a mi szívünk megkönnyebbüléséül!

A magyar tudományban történelmi nevezetességű ősök sarjaként szálltál a nemzetnek legtávolibb, legmélyebb jogi bányáiba.

A bűvár önzetlen örömevel dolgoztál, idegen czélokra nem gondolva s kincseket, színaranyat hoztál napvilágra. Majd az európai jogtörténetben tükröt mutattál nemzetednek, melyben, magát az idegentől megkülönböztetve, annál inkább magára ismerjen.

De megmutattad remek műveiddel azt is, mire képes a magyar bűvár s hogy e nemzetnek olyan a régi joga, olyan a régi alkotmánya, melyért élni, küzdeni érdemes.

Fényes szellemednek energiájából olyan erőket szerzett nemzeted, melyeket tőle semmi földi hatalom el nem vehet, melyeket csak saját méltatlansága, önfeledtsége veszthet el.

Mint tanító a katedrán, a vizsgaasztal fáradalmai között valóságos önmagát emésztő lámpaláng valál, bár ne lettél volna annyira: még nem gyászolnánk!

Légy áldott, szeretet kartársunk, a nagy kincsekért, melyeket nekünk kibányásztál. Az örök tartozás, az örök hála érzetével s annak felemelő tudatával bocsátunk immár el, hogy alkotásaid fényét, termékenyítő erejét nem nyomhatja el a rög, mely porhüvelyedre száll, nem örli meg a véges idő, mert azok a végtelennek sugarai voltak és örökre fényeskedni fognak.

Még egyszer és utoljára áldásunk veled, szeretett barátunk!

Körlevél a Magyar Tudományos Akadémia tagjaihoz.

A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége az 1916. évi LXXVI. nagygyűlés napjait következően tűzte ki:

I.

Május 2-án, kedden d. u. 5 órakor az osztályok ülése. *Tárgyai:*

- a) A pályázatok eldöntése.
- b) Új pályázatok kihirdetése.
- c) Szavazás az ajánlott tiszteleti, rendes, levelező és külső tagokra.
- d) Szavazás az osztályelnökre és a bizottságok tagjaira.

Az II. osztály javaslatot tesz a Nagyjutalom és a Marczibányi-mellék-jutalom odaitélése iránt.

II.

Május 3-án, szerdán délután 5 órakor nagygyűlés. *Tárgyai:*

- a) Az ünnepélyes közülés programjának bemutatása.
- b) Az osztályok jelentései a pályázatok eldöntéséről, új pályakérdésekről és választásokról.
- c) A jutalmat nyert pályamunkák jelíges leveleinek felbontása, a többi levelek elégetése.

III.

Május 4-én, csütörtökön déli 12 órakor az Igazgató-Tanács ülése.

IV.

Május 4-én, csütörtökön d. u. 1/35 órakor elegyes ülés:
Elnök és másodelnök választása.

V.

Május 4-én, csütörtökön délután 5 órakor tagválasztó nagygyűlés. — *Tárgya:*

Az Akadémia tiszteleti, rendes, levelező és külső tagjainak megválasztása.

VI.

Május 7-én, vasárnap délelőtt 11 órakor ünnepélyes közülés.

Budapest, 1916 márczius 15.

Elnöki megbízásból:

Heinrich Gusztáv
főttkár.

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főttkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXVII. KÖTET.

1916. május 7.

5. FÜZET.

Jelentés

a M. Tud. Akadémia 1915. évi munkásságáról.

I. Ülések.

A M. Tud. Akadémiának 1915-ben egy ünnepélyes közülése, egy rendes nagygyűlése, 9 rendes összes ülése, 27 osztályülése, 4 rendes igazgatósági ülése, összesen tehát 42 ülése volt.

* * *

Az I. azaz Nyelv- és Széptudományi Osztály 9 nyilvános és 11 zárt ülést, összesen tehát 20 ülést tartott.

A nyilvános ülések tárgyai a következő felolvasások voltak:

Január 4-én: SIMONYI ZSIGMOND r. t.: „Történeti rokonság és elemi rokonság“. (Megj. a M. Nyelvörben.) — VIKÁR BÉLA l. t.: „India legyőzi Kínát“. (Részlet a georgiai eposzból.) — Február 1-én: VÁCZY JÁNOS l. t.: „Irodalmi és közállapotok a XIX. század elején“. (Kivonata az Akad. Értesítőben.) — VARGHA DAMJÁN (vendég): „Petrus de Natalibus és a kódex-irodalom“. — Márczius 1-én: JÁNOSI BÉLA l. t.: „Schedius Lajos esztétikája“. (Kivonata az Akad. Értesítőben.) — HUSZTI JÓZSEF (vendég): „Terentius és az olasz renaissance drámaelmélete“. (Főolvasza Hegedűs István r. t. Kivonata az Akad. Értesítőben.) — Márczius 22-én: AMBRUS ZOLTÁN l. t.: „Háború“. (Elbeszélés, székfoglaló.) — Május 3-án: LÉVAY JÓZSEF t. t.: „Lemegy a nap“. (Költemény. Főolvasza Kozma Andor l. t.) — HEGEDŰS ISTVÁN r. t.: „Schesaeus Ruinae Pannonicae-ja“. (L. alább.) — REXA DEZSŐ (vendég): „A Faust-dráma a magyar színpadon“. (Kivonata az Akad. Értesítőben.) — Május 25-én: SIMONYI ZSIGMOND r. t.: „Jelentéstani szempontok“. (Megj. az Értekezések közt.) — SCHMIDT JÓZSEF l. t.: „A glottogonia jogosultsága“. (Kivonata az Akad. Értesítőben.) — Október 4-én: MELICH JÁNOS l. t.: „Szófejtések és alaktani adalékok“. (Kivonata az Akad. Értesítőben.) — VIKÁR BÉLA l. t.: „A versközi hangképletekről“. (Kivonata az Akad. Értesítőben.) — November 2-án: STUMME JÁNOS k. t.: „A berber népekről“. (Székfoglaló. Megj. a Budapesti Szemlében.) — HEGEDŰS ISTVÁN r. t.: „Schesaeus Ruinae Pan-

nonicae-ja". (Befejező tanulmány. Az első részszel együtt megj. az Értekezések közt.) — November 22-én: SCHMIDT JÓZSEF I. t.: „Az indo-árja polyandria eredete". (Kivonata az Akad. Értesítőben.) — HELLER BERNÁT (vendég): „Az arab 'Antar-regényről". (Kivonata az Akad. Értesítőben.)

A zárt ülésekben az osztály a rendes folyó ügyeket intézte el, gondoskodott a pályamunkák és a kiadásra benyújtott dolgozatok megbirálásáról s az elhunyt tagokról mondandó emlékbeszédekről.

* * *

A II., azaz Philosophiai, Társadalom- és Történettudományi Osztály a nagygyűlési zárt ülésen kívül 9 nyilvános és 9 zárt ülést összesen tehát 19 ülést tartott.

A nyilvános üléseken a következő dolgozatok kerültek bemutatásra:

Január 11-én: BUDAY LÁSZLÓ I. t.: „Népünk műveltsége" (székfoglaló); HODINKA ANTAL I. t.: „Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai" (bemutatta Fejérpataky László r. t.). — Február 8-án: HORNYÁNSZKY GYULA I. t.: „A homerosi beszédek tömegpsychologiai vonatkozásokban"; PAULER ÁKOS I. t.: „A fogalom problémája a tiszta logikában". — Február 22-én: ALEXANDER BERNÁT I. t.: „Az örök béke problémája". — Április 12-én: FINÁCZY ERNŐ R. T.: „Az olasz renaissance paedagogiai eszménye" (székfoglaló); SEBESTYÉN GYULA I. t.: „A magyar rovásírás középkori emléke Bolognában". — Május 10-én: FÖLDES BÉLA R. T.: „List Frigyesnek Sieghart által felfedezett emlékirata Magyarország közlekedési ügyéről"; TÉGLÁS GÁBOR I. t.: „Dacia határperce a két Moesiával". — Június 7-én: ALEXANDER BERNÁT R. T.: „Magyar philosophia" (székfoglaló); FINÁLY GÁBOR (vendég): „Mestrianae pannoniai község helye"; CZEBE GYULA (vendég): „A veszprémvölgyi oklevél görög szövege" (bemutatta Áldásy Antal I. t.). — Október 11-én: THALLÓCZY LAJOS R. T.: „A jajczai bánáság története" (bemutatta Fejérpataky László r. t.); MAHLER EDE I. t.: „Ókori chronologiai kutatások". — November 8-án: FÖLDES BÉLA R. T.: „A nemzetközi kereskedelem elmélete"; KARÁCSONYI JÁNOS R. T.: „Szent László délvidéki hódításai". — Deczember 6-án: BR. FORSTER GYULA T. T.: „Zsigmond király 1409. évi adománya Hunyadváráról"; MARCZALI HENRIK I. T.: „A Botond-monda történeti kapcsolatai"; SZENTPÉTERY IMRE (vendég): „A borsmonostori apátság árpádkori oklevélesoportja". E szerint tehát a nyilvános üléseken 19 dolgozat került bemutatásra.

A zárt üléseken az osztály a rendes folyó ügyeket intézte el; bírálókat jelölt ki a körébe tartozó pályamunkákra, egyéb benyújtott kéziratok megbirálása felől intézkedett és gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékbeszéd tartassék. E kegyeletes feladat teljesítésére az osztály következő tagjait kérte meg: SEBESTYÉN GYULA I. tagot (Nagy Géza I. tagról), KUZSINSZKY BÁLINT I. tagot (Réthy

László I. tagról), SZENDREY JÁNOS I. tagot (Rónai Horváth Jenő t. tagról), KARÁCSONYI JÁNOS r. tagot (Bunyitay Vincze I. tagról), ÁLDASY ANTAL I. tagot (Lamprecht Károly k. tagról). Az osztály ezenkívül revisio alá vette a hátralékos emlékbeszédeket és gondoskodott, hogy azok megtartassanak.

* * *

A III., vagyis **Mathematikai és Természettudományi Osztály** 9 nyilvános és 10 zárt, összesen 19 ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken az osztály tagjai 48 munkát terjesztettek elő, a melyek közül 15-nek a szerzője volt akadémiai tag, egynek a szerzője volt akadémiai tag és vendég; 32-nek a szerzője pedig vendég volt. Az értekezések közül székfoglaló volt kettő.

Az értekezések sorrendje a következő volt: Január 18-án: KRENNER JÓZSEF r. t.: „Két új magyarországi ásvány“. Ifj. ENTZ GÉZA I. t.: „A Polytoma uvela cytologiai viszonyairól“. RICHTER ALADÁR I. t.: „A víztartó szövet és a physiologiai heterophyllia“. MAUTNER NÁNDOR: a) „A glukometaxocumarin és a glukoprotocatechusav synthesise“. b) „A gentisinsav depsidjeinek synthesise“. PÓLYA GYÖRGY: „Eisenstein tételéről“. SZ. NAGY GYULA: „Hurkolt és lánczolt algebrai térgörbék“. Vendl Aladár: „A Surián környékének amphibolitjai“. HEVESY GYÖRGY: „Az elektromosság vezetésének sebességéről folyadékokban“. GROSSCHMID LAJOS: „Négyszetes congruentiák algebrai testekben“. — Február 15-én: FRÖHLICH IZIDOR r. t.: „Átlátszó közegek elválasztó felülete közelében levő fénylő pontok elméletéhez“. HUTYRA FERENCZ I. t. és MANNINGER REZSŐ: „Bacteriumellenes specifikus fermentumokról“. SZ. NAGY GYULA: „Sík- és térbeli algebrai görbék realis meneteiről“. VITÁLIS ISTVÁN: „Adatok a Cserhát-hegység keleti részének geologiai viszonyaihoz“. — Május 15-én: SCHLESINGER LAJOS I. t.: „A linearis integro-differentialis egyenletek elméletéhez“. BODNÁR JÁNOS: „A zimáz és karboxiláz enzimek a burgonya és a cukorrépa raktározó szervében“. VITÁLIS ISTVÁN: „A Congeria dactylus Brus. rendszertani helyzete“. — Április 19-én: FARKAS GYULA r. t.: „Michelson negatív kísérletének magyarázata“. PEKÁR DEZSŐ: „Vizsgálatok a gravitációs csavarási mérleg zavarairól“. SZÁSZ OTTÓ: „Valós elemekből álló végtelen lánczörtek összetartásáról“. MAUCHA REZSŐ: „Adatok az Adria hydrographiájához“. DOBY GÉZA: „Növényi enzimek. 3. A burgonya levelének invertáza“. — Május 17-én: PREISZ HUGÓ I. t.: „Vizsgálatok az antipneumococcusserum hatása módjáról“. Székfoglaló értekezés. RADOS GUSZTÁV r. t.: „A magasabbfokú congruentiák elméletének egyik kérdéséről“. GEÖCZE ZÓÁRD: „A zérusterületű felületről“. KOCH NÁNDOR: „Jelentés a Magyar Adria-Egyesület által Ő Felsége „Najada“-hajóján végzett hydrographiai megfigyelésekről és ezek eredményeiről“. SUTÁK JÓZSEF: „A merev rendszerek kinematikája“. — Június 14-én: RADOS GUSZTÁV

r. t.: a) „Wilson tételének analogonja“. b) „A másodfokú binom congruenciák megoldhatóságának föltétele“. DIENES PÁL: „Tetszésszerűn függvény-tartományra értelmezett functionálok kifejtése integrálok szerint haladó sorba“. FEKETE MIHÁLY: „Vizsgálatok a Fourier-sorokról“. — Október 18-án: SCHLESINGER LAJOS I. t.: „A linearis integro-differentiálegyenletek elméletéhez“. Második közlemény. RICHTER ALADÁR I. t.: „A Marcgraviaceae néhány új tagjáról a származás és az összehasonlító alkattan alapján“. GEÖCZE ZOÁRD: „A rectificabilis felületről“. SZ. NAGY GYULA: „Másodfajú normalgörbéről“. SZEGŐ GÁBOR: „A Toeplitz-féle formákról“. — November 15-én: KROMPECHER ÖDÖN I. t.: „Az emlő tömlős megbetegedéseinek és rákjának kóroktanához“. Székfoglaló értekezés. ÓNODI ADOLF I. t.: „A gégebeidegzés problémái, harostéri esetek kapcsán“. FEJÉR LIPÓT I. t.: „Interpolatioról“. RIEGL SÁNDOR: „Légelektromos megfigyelések Kalocsán“. KÖNIG DÉNES: „A graphok és alkalmazásuk a determinánsok és a halmazok elméletére“. BAUER MIHÁLY: „Az algebrai számtestek elméletéhez“. MAUTNER NÁNDOR: „Adatok a trimethylgallusaldehyd és a syringaaldehyd ismeretéhez“. — Deczember 13-án: DIENES PÁL: „Kísérlet a functionál-számítás rendszeres megalapozására“. SUTÁK JÓZSEF: „A gördülő mozgás elmélete“. POGÁNY BÉLA: „Igen vékony fémrétegek elektromos vezetőképessége és optikai állandói“. KORDA DEZSÓ: „A statikai frequentia-átalakítók elméletéhez“. — Az értekezések csaknem kivétel nélkül a Matematikai és Természettudományi Értesítőben jelentek meg, illetőleg fognak megjelenni.

A zárt osztályüléseken a rendes folyóügyek elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és más tudományos munkák megbírálásáról és kiadásáról, továbbá, hogy az elhunyt tagok felett emlékbeszédek tartassanak.

II. *Állandó Bizottságok.*

1. A Nyelvtudományi Bizottság 1915-ben legfontosabb föladatának tekintette a fogolytáborokban végzendő finn-ugor és török-tatár tanulmányok lehetővé tételét. Ez hosszas utánjárással végre június havában sikerült. Azóta a bizottságnak három tagja, MUNKÁCSI BERNÁT r. t., KÚNOS IGNÁCZ és VIKÁR BÉLA I. tagok a kenyérmezei és az égeri fogolytáborokban votják, tatár és avar foglyokkal végeztek nyelvészeti tanulmányokat s ezeknek eredményéről ideiglenes jelentésüket az I. osztály fölolvasó ülésén adták elő.

A Nyelvtudományi Bizottság egyik kiküldött albizottsága elkészült az Akadémia helyesírásának újabb áttekintésével és közvetlen az Akadémiának nyujtotta be jelentését. Ennek lényege abban a javaslatban áll, hogy az Akadémia közeledjék a hivatalos iskolai helyesíráshoz. Az Akadémia a jelentést állásfoglalás végett áttette az I. osztályhoz.

A bizottság gondozta kiadványok közül elkészült és 1916 elején megjelent az *Új Nyelvelmléktár* első füzete MÉSZÖLY GEDEON bizottsági segédtag szerkesztésében. A füzet a Bécsi-kódex szövegét és latin eredetijét foglalja magában. (A készülő második füzetben lesz a tájékoztató tanulmány s a teljes szójegyzék.)

A bizottságnak egyéb kiadványai közül sajtó alatt van MUNKÁCSI BERNÁT r. tag Vogul népköltési gyűjteményének egy folytató kötete. Megjelent a Budai basák magyar levelezésének I. kötete, melyet TAKÁTS SÁNDOR l. tag közreműködésével ECKHART és SZEKFFŰ szerkesztettek.

A bizottságnak két folyóirata közül SZINNYEI JÓZSEF osztálytitkár szerkesztette *Nyelvtudományi Közlemények*-ből a háború okozta akadályok miatt csak egy füzet jelent meg BEKE ÖDÖN, SZEGEDY REZSŐ, FOKOS DÁVID, NÉMETH GYULA s a szerkesztő közleményeivel. — Az ASBÓTH ÖSZKÁR r. tag szerkesztette *Nyelvtudomány* cz. folyóiratból két füzet jelent meg, értekezései és ismertetései a szerkesztőtől, továbbá SCHMIDT JÓZSEF l. tagtól és másoktól valók.

2. Az Irodalomtörténeti Bizottság előadóját, SZILÁDY ÁRON r. tagot, megbetegedése miatt a múlt évben is CSÁSZÁR ELEMÉR l. tag, a bizottság rendes tagja helyettesítette; ugyanő szerkesztette, SZILÁDY ÁRON közreműködésével, a bizottság folyóiratát, az „Irodalomtörténeti Közlemények“-et.

A bizottság kiadványai során 1915-ben megjelentek:

1. Az *Irodalomtörténeti Közlemények* XXV. évfolyama.

2. HELTAI GÁSPÁR: *Háló*, kiadta TRÓCSÁNYI ZOLTÁN. (Régi Magyar Könyvtár 35).

Sajtó alatt vannak, nagyrészt már teljesen kiszedve, de a nehéz nyomdaviszonyok miatt nem jelenhettek meg:

a) *Régi Magyar Költők Tára* I. kötet; újra kiadja, a régi emlékek eredeti szövegének megóvásával, HORVÁTH CYRILL l. tag.

b) *Kazinczy Levelezése*, XXI. pótkötet, mely a nagy gyűjtemény befejezése óta előkerült leveleket tartalmazza; kiadja VÁCZY JÁNOS l. t.

c) GYÖNGYÖSY ISTVÁN Összes Munkáinak II. kötete; szerkeszti és kiadja BADICS FERENCZ r. tag.

d) KAZINCZY FERENCZ Tübingai Pályaműve a magyar nyelvtől (1808), eredeti német szövege és magának a szerzőnek magyar fordítása, az osztrák kormány hivatalos bírálatával; kiadja HEINRICH GUSZTÁV r. tag, R. M. K. 36.

e) *Dávidné zsoldтары*, Dalgyűjtemény a XVIII. századból, kiadják HARSÁNYI ISTVÁN és GULYÁS JÓZSEF, R. M. K. 37.

f) BARÓ PALOCSAY HORVÁTH GYÖRGY költeményes holmija; kiadják ugyanazok, R. M. K. 38.

Előkészületben van és valószínűen 1917-ben fog megjelenni: *Kazinczy Ferencz élete és kora*, II. (befejező) kötet, írja VÁCZY JÁNOS levelező tag.

3. A classica-philologiai Bizottság 1915. évi munkássága.

A háború okozta nyomdai zavarok miatt a bizottság ez évi munkásságának inkább csak a később megjelenhető kiadványok előkészítésére kellett szorítkoznia, s az évi dotatio e kiadványok írói díjai egy részének fedezésére fordított.

1. *Megjelent*: Commentarius Exegeticus ad Ovidii Epistulas ex Ponto, scripsit GEYZA NÉMETHY. Budapestini MCMXV (május havában).

2. *Szedés alá került, de megakadt*: PIRCHALA IMRE Ammianus Marcellinus fordítása.

3. *Kiadásra előkészítettett*: REVAY JÓZSEF-től a Petronius-féle Cena Trimalchionis latin szövege és fordítása; CSENGERT JÁNOS-tól: Euripides töredékeinek kétnyelvű kiadása; RÁBOLD GUSZTAV-tól; Cicero: De Oratore fordítása; INCZE BÉNI-től: a Plinius-féle levelek fordítása.

4. *Bírálat alatt van*: SZÖKE ADOLF-tól: Polybius II. könyvének fordítása; BENE KÁLMÁN-tól és GYIMÓTHY JENŐ-től: a Celsus f. De Medicina I. könyvéből való fordításmutatvány.

5. *Munkában vannak még*: Quintilianus Ékesszólástanának II. kötete, a Plinius-féle Naturalis Historia fordítása, és még több más, eddig csak mutatványban bíralt munka.

4. A Történelmi Bizottság az elmúlt 1915. évben rendes üléseit a következő napokon tartotta meg: jan. 8., márcz. 12., máj. 7., jún. 18., okt. 8., decz. 3-án. Ez üléseken a bizottság már korábban megállapított munkaprogramjának megvalósításával, az Akadémiától hozzáutasított kérdések megvitatásával és a történettudomány körébe vágó pályakérdések formulázásával foglalkozott. A még mindig dúló világháború, sajnos, lehetetlenné tette a bizottság évi munkaprogramjának teljes megvalósítását és megakadályozta a munkatervbe fölvetett művek nagy részének elkészültét, illetve megjelenését. Egyesek szerzőit a harctéren való elfoglaltságuk vonta el a tudományos munkásságtól, másokat itthoni hivatalos működésük a rendesnél nagyobb mértékben kötve le. akadályozta tudományos munkásságuk kifejtésében. Azonkívül a folytonos katonai behívások folytán a nyomdák személyzete is erősen megfogyatkozván, technikai akadályok is gördültek a megállapított munkaprogram megvalósítása elé. Örvendetes jelenség ezzel szemben az, hogy a bizottság az év folyamán mégis abba a helyzetbe jutott, hogy 1916. évi munkatervébe egyes új munkákat is fölvehetett, melyek egyike-másika rég érzett hiányt van hivatva pótolni.

Súlyos veszteség érte a bizottságot nagyérdemű tagjának Rónai Horváth Jenőnek halálával, kit a harctéren szerzett betegség ragadott el az év első hónapjaiban körünkéből. A hadtörténet és a katonai szaktudomány érdemes munkását veszítettük el benne, kinek emlékét a bizottság mindenkor kegyelettel fogja megőrizni.

A bizottság segédtagjai Domanovszky Sándor és Illés József az 1915. évi nagygyűlésen az Akadémia levelező tagjaivá választat-

ván meg, a bizottság rendes tagjai sorába választottak Darkó Jenő lev. taggal együtt, míg a bizottság segédtagjává dr. Szentpétery Imre egyet. magán- és főgimn. rendes tanár választott meg.

A bizottsághoz áttett szakkérdések között a Történelmi Bizottság mondott véleményt a Nagyjutalom és Marczibányi mellékjutalom pályázata szövegének megállapításáról, valamint a bizottság tett javaslatot a Bük László, Flór Gyula, Forster-Scitovszky és Fraknói Vilmos-féle alapítványok és jutalmak odaitélése, illetve az alapítványokból kiirandó pályakérdésekre nézve. A Fraknói Vilmos-féle alapítványra nézve, mely római levéltári kutatásokra és ezek eredményeinek közzétételére szolgál, a bizottság, miután a római történelmi intézet a háború miatt nem volt megnyitható, érdemleges intézkedést egyelőre nem tehetett.

A bizottság által az 1913. évben megindított két nagyfontosságú vállalat, az Árpádkori kir. oklevelek repertoriuma és diplomatikai feldolgozása, valamint a Történelmi Bibliographia munkálatai az elmúlt évben sem szüneteltek. Az előbbi munkálattal megbízott dr. Szentpétery Imre egyetemi magántanár lankadatlan buzgalommal folytatta az előmunkálatokat és a nyomtatott anyagok átkutatásával nem-sokára készen lesz. Egyidejűleg megindította az eredeti oklevelek tanulmányozását is és több vidéki levéltár — pannonhalmi főmonostori, kismartoni hercegi, heiligenkreutzi apátsági és soproni városi levéltár — Árpádkori okleveleit máris átvizsgálta. Kutatásainak egyik eredménye, a Borsmonostori apátság Árpádkori okleveleinek csoportja a M. Tud. Akadémia II. osztályában bemutatásra került és kiadása a bizottság 1916. évi munkatervében szerepel. A másik vállalat, a Történelmi Bibliographia munkálatai, nem haladhattak nagyobb mértékben előre, mert a szerkesztők egyikét dr. Lukinich Imre egyetemi magántanárt harcztéri szolgálata még mindig lekötve tartja és így szerkesztőtársa Hellebrant Árpád egymaga folytathatta csak az anyag gyűjtését.

A bizottság a múlt év folyamán egy albizottságot küldött ki a XVI. és XVII. századi magyar oklevelek szövegének, illetve egyáltalán az oklevél szövegek kiadásánál követendő irányelvek megállapítására. E bizottság javaslata a jövő év folyamán fog érdemleges tárgyalás alá kerülhetni.

A bizottság mint minden évben, tavaly is, kiváló gondot fordított hazai és külföldi levéltárakban őrzött magyar történelmi anyag felkutatására és lemásolására. A háború miatt ez sem járhatott oly eredménnyel a múlt évben, mint máskor. Így Csánki Dezső biz. elnök kénytelen volt a múlt évben is elhalasztani a Hunyadiak Kora érdekében évek óta rendszeresen végzett levéltári kutatásait. Komáromy András biz. tagnak ellenben sikerült a Flór-alap kamatának segítségével 14 új vármegyei levéltár anyagát átkutatni a bennök rejlő történelmi anyag föltárása és megismerése céljából. E levéltárak közül

Alsó-Fejér és Szilágy, kiváltképp pedig Besztercze-Naszód levéltára őriz nagyértékű és jobbára még ismeretlen vagy legalább is kiadatlan és feldolgozatlan középkori oklevélnyagot. Folytattatta a bizottság Velenczében a modenai Hippolyt codexek lemásolását is, a melyekből még az olasz háború kitörése előtt az 1494. és 1495. évek másolatai készültek el. Megvásárolta továbbá a bizottság Lakos Lajos biharmegyei főlevéltárnok „Bach-korszak” cz. kéziratát és anyagi támogatásban részesítette dr. Wallentinyi Dezső rimaszombati főgymnasiumi tanárt a Rákóczi László naplója kiadása érdekében végzett levéltári kutatásaiban.

A bizottság az elmúlt év folyamán megfelelő szakbírálat alapján kiadásra elfogadta és 1916. évi munkatervébe fölvetta a következő új munkákat: MARGALITS EDE Szerb repertorium, a melyre a szerző már régebb idő óta nyert megbízatást a bizottság részéről és a melynek kézírata 1915 folyamán készült el; HÓMAN BÁLINT Magyar pénztörténet cz. művét, a mely egy rég érzett hiányt lesz hivatva pótolni; RÁKÓCZI LÁSZLÓ naplójának dr. Wallentinyi Dezső által sajtó alá készített kéziratát és dr. SZENTPÉTERY IMRE a Borsmonostori apát-ság Árpádkori oklevélcsoportja cz. művét. A régebben folyó vállalatok folytatásaképp a bizottság 1916. évi munkatervébe fölvetta a Magyar Országgyűlési Emlékek XII. egész kötetét, valamint a Thallóczy—Hodinka tagtársaink szerkesztette Horváth Oklevéltár II. kötetét.

Elfogadta továbbá a bizottság kiadásra a Török Történetírók III. kötetét, a melyet még néhai Karácson Imre fordított le és halála után dr. Szekfű Gyula rendezett sajtó alá, a mely a Feridun bey-féle alapítvány terhére fog napvilágot látni.

A bizottság ez évben is támogatásban részesítette a Magyar Történelmi Társulat kiadványait, ugymint a Történeti Életrajzokat és Teleki Mihály levelezését, mely utóbbihoz a szerződésileg 12 évre megállapított hozzájárulásnak XII. és utolsó részlete nyert folyósítást.

Végül fölemlítjük, hogy a bizottság kezelése alatt álló temesmegyei monographia-alap terhére az elmúlt évben megjelent Ortvay Tivadar tagtársunk tollából Temes vármegye történetének I. kötete.

A bizottság gondozásában a lefolyt év alatt a következő kiadványok láttak napvilágot:

1. THALLÓCZY LAJOS és HORVÁTH SÁNDOR-tól: Jajcza (bánság, vár és város) története, oklevéltárral.

2. Bethlen Gábor és Illésházy Gáspár levelezése SZÁDECZKY LAJOS-tól. Magyar Történelmi Társ., III. sor. II. köt.

Sajtó alatt vannak a következő munkák:

1. HODINKA ANTAL-tól: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai.

2. ZÁVODSZKY LEVENTE szerkesztésében a Héderváry-család oklevéltárának II. befejező kötete.

3. TÓTH-SZABÓ PÁL-tól: A husszita uralom Magyarországon.

5. A Hadtörténelmi Bizottság 1915. évi munkássága.

A világháború eseményei sok tekintetben a bizottság működését is megbénították. A bizottság nagyérdemű elnöke, RÓNAI HORVÁTH JENŐ t. t., altábornagy, a harcztéren szerzett betegsége következtében márczius 2-án elhunyt. Helyébe báró FORSTER GYULA t. t. választatott meg. *

A bizottság ez évben folyó ügyeinek elintézése végett öt ülést tartott.

A Honvédelmi Miniszter az 1915. évben is 7000 koronával támogatta a bizottságot és 1270 koronával előfizetett a bizottság kiadványára, a Hadtörténelmi Közlemények-re.

Ezen folyóirat XVI. évfolyamában jelent meg, 37 ivnyi terjedelemben, 16 nagyobb tanulmányt és értekezést és 24 kisebb cikket közölt, számos illusztrációval és műmelléklettel.

Itt jelent meg, a harcztéren hősi halált halt THURZÓ KÁLMÁN tollából Fogarasi Nádasdy Ferencz gróf tábornagy, pályadíjat nyert élet- és jellemrajza is.

UJHELYI PÉTER százados a bizottság segédtagjauól választott meg.

6. Az Archaeologiai Bizottság az 1915. évben négy ülést tartott. A január 7-iki ülésén tárgyalta az 1916. évi költségvetését, a mely szerint a bizottságnak az elmúlt évben 22.277-04 korona állott rendelkezésre. Ugyanakkor ÉBER LÁSZLÓ-t és SEBESTYÉN GYULÁ-t rendes-, MÖLLER ISTVÁN-t és TÉREY GÁBOR-t segédtagjai közé választotta.

A február 8-án tartott rendkívüli ülés összehívását NAGY GÉZÁ-nak február 4-én történt elhalálozása tette szükségessé. A bizottság elnöke, báró FORSTER GYULA kegyeletes szavakkal emlékezett meg főleg arról a veszteségről, mely a bizottságot érte, melynek NAGY GÉZA nemcsak egyik legrégebb tagja volt, hanem a bizottság megbízásából HAMPEL halála után az Archaeologiai Értesítőt szerkesztette és ennek a legnagyobb ambícióval igyekezett megfelelni. A bizottság az Archaeologiai Értesítő további szerkesztéséről akkép vélt a legmegfelelőbbben gondoskodni, hogy VARJÚ ELEMÉR-re, a Nemzeti Múzeum érem- és régiségosztályának igazgatójára bízta, mert így az Értesítő továbbra is a legszorosabb kapcsolatban marad az érem- és régiség-tár és megvan a biztosíték, hogy a mennyiben az érem- és régiség-tár külön Értesítőt adna ki, az nem concurrál az Archaeologiai Értesítővel, ellenkezőleg mint ennek melléklapja jelenik meg. Szerkesztőtársa egyelőre és csak formailag az előadó lett, miután VARJÚ-t már a legközelebbi akadémiai nagygyűlés levelezőtárgyja közé választotta.

A harmadik ülésen, október 27-én előadó bemutatta az Arch. Értesítő első duplaszámú füzetét, melynek VARJÚ ELEMÉR a régi hosszúkás forma helyett quartszerű alakot adott, a mit a bizottság tudomásul vett. Tekintettel azonban a füzet enormis költségeire,

melyeket a nyomda megdrágulása mellett a képes mellékletek szokatlan nagy száma okozott, a bizottság arra kérte a szerkesztőt, hogy a hátralevő számok kiadásánál érje be a még rendelkezésre álló összeggel és ha másképp nem lehet, inkább adjon kevesebb ivszámot. Abba is belenyugodott a bizottság, hogy a hátralevő három szám egy füzetben, karácsonykor jelenik meg. Elhatározta továbbá a bizottság, hogy LÁNG MARGIT-nak „Ókori női öltözködési stílusok Görögországban és Itáliában” cím alatt megírandó műve kiadását az 1916. évben 400 koronával hajlandó elősegíteni. Egy másik elhatározása volt, hogy lemond programjának azon pontjáról (Akadémiai Értesítő 1914. évf. 269. l.), mely a magyarországi límeskutatás eredményeinek publicálására vonatkozik, mert viszonyainknál fogva azt tartja a leghelyesebbnek, ha a kutatások intézésével együtt a publicálást is a Műemlékek Országos Bizottsága veszi kezébe, a mely eddig is ebben a dologban a legkészségesebb hajlandóságot mutatta és ebben az értelemben előterjesztést tett a Vallás- és Közoktatásiügyi Miniszteriumnak.

Az utolsó ülésen, december 13-án mindössze a bizottság 1916. évi költségtervezetéről volt szó. A szükséglet volna 22.885'81 korona. Ebből a maradvány 1915-ről az Archaeologiai Értesítő 1915. évf. 3—5. füzetére 3855'81 korona. Az Archaeologiai Értesítő 1916. évf. folyamára és a bizottság adminisztratív kiadásaira kellene 13.030 kor. és az Archaeologiai Közleményekre 6000 korona. Ámde ez az utóbbi összeg sem állana már szabad rendelkezésre, mert az dr. SEBESTYÉN GYULA-nak időközben a bizottság megbízásából (Akadémiai Értesítő 1915. évf. 272. l.) elkészült „A magyar rovásírás hiteles emlékei” című munkájának nyomdai költségeire sem elég.

Így az Archaeol. Bizottság pénzügyi számadása a múlt évben nagyon szomorú eredménnyel záródott. Sokat kellett kifizetni még HAMPEL idejéből fennmaradt tartozásokra: 5069'95 koronát, az Arch. Értesítő 1914. évf. 4—5. füzeteinek nyomdai költségeire: 1558'40 koronát és régebben készített dúcokért 1053'12 koronát.

SEBESTYÉN GYULA l. tagnak „A magyar rovásírás hiteles emlékei” című munkájáról még csak annyit, hogy a könyv 22 nagy quartívbl áll és 52 szövegábra mellett 18 képes táblát foglal magában. A Bizottság szívesen belement abba, hogy kiállítása a tartalomhoz méltó legyen.

7. A Nemzetgazdasági Bizottság az elmúlt évben az Akadémia által rábizott teendőket ellátta, a pályakérdéseket különös tekintettel tudományos és gyakorlati különleges hazai viszonyainkra és feladatainkra formulázta és az Akadémia közgazdasági kiadványairól gondoskodott. A Közgazdasági Szemle rendszeren folytatott. A Közgazdasági Könyvtár számára elkészült és néhány hét alatt meg fog jelenni: LISZT FRIGYES eddig ismeretlen memoranduma Magyarország közlekedési ügyéről. Más dolgozat nem jelenhetett meg, mert a meg-

bizottak részben harcztéren vannak, részben más okokból nem készültek el munkáikkal.

Munkálatban vannak a következő dolgozatok :

1. A munkanélküliség problémája.
2. A II. József-féle népszámlálás.
3. Malthus és Ricardo agrárpolitikai dolgozatai.

8. A **Mathematikai és Természettudományi Bizottság** a lefolyt esztendőben három érdemleges ülést tartott, melyek alkalomával az alábbi ügyeket intézte el.

1. Január 25-én megvizsgálta az előadó által beterjesztett számadást s megállapította az 1915. évi munkaprogrammot és költségvetést.

2. Április 19-én a physikai pályázatok elbírálására kiküldött bizottság (br. EÖRVÖS LORÁND és FRÖHLICH IZIDOR r. tagok) véleménye jelentése alapján megbizta :

Dr. RYBÁR ISTVÁN egyetemi tanársegédet „a visszavert fény polározására“ vonatkozó kísérleteinek végrehajtásával, mely célra 1200 koronát helyez kilátásba s a kész munka benyújtásának határidejét 1918. évi december 31-ében állapítja meg ;

Dr. SELÉNYI PÁL egyetemi tanársegédet „az elektromosság atomistikus szerkezetére“ vonatkozó kísérleteinek megejtésével, mely feladat megoldására 800 koronát helyez kilátásba s a kész munka benyújtását ugyancsak 1918. évi december 31-ére kívánja.

Ugyanaz az ülés kiküldi KLEIN GYULA és MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR r. tagokat RICHTER ALADÁR I. tag „A víztartó szövet s a felemáslevelűség“ című munkájának megbírálására.

3. Október 18-iki ülésén a bizottság meghallgatja a RICHTER ALADÁR fentemlített munkájáról szóló bírálatot s elhatározza a munkának a Mathematikai és Természettudományi Közlemények során való megjelentetését.

Ugyanebben az ülésben elintézte a bizottság BERTALAN JÓZSEF, dr. BODNÁR JÁNOS, dr. BÁLINT ISTVÁN, dr. GAÁL ISTVÁN és PÉTERFY MÁRTON halasztást kérő ügyét.

*

A bizottság az 1915. évre a következő munkák kiadását tervezte :

1. Dr. SZÜTS ANDOR : A földi giliszta idegrendszerének finomabb szerkezete,
2. Dr. KERTÉSZ KÁLMÁN : A magyarországi Dorylaidák rendszeres áttekintése,
3. PÉTERFI MÁRTON : Magyarország tőzegmohái és
4. Dr. LÖRENTHEY IMRE : Crustacea-munkájának folytatása.

Sajnos, hogy a háborús viszonyok következtében a fentebb elősorolt szerzők közül csak dr. Szüts ANDOR, a Nemzeti Múzeumhoz beosztott gymn. tanár, nyújtotta be munkáját, mely a Mathematikai

és Természettudományi Közlemények XXXIII. kötetének 3. számaként hagyta el a sajtót.

Folyamatban van RICHTER ALADÁR I. tag „A víztartó szövet s a felemás-levellőség“ című munkájának szedése, mely nagyrészt a háború okozta nyomdai nehézségek miatt, csak a jövő év folyamán fog elkészülhetni.

Az 1915. évi költségvetésbe fölvevett, de be nem érkezett művek kiadását a bizottság remélhetőleg a jövő év folyamán fogja megvalósíthatni.

9. A Szótári Bizottság munkássága 1915-ben. A gyűjtések az elmúlt esztendőben az 1914. év medrében tovább folytak, bár erősen érzik, hogy legjobb gyűjtőink közül többen hadbavonulásuk miatt nem dolgozhattak. Gyűjtőink az elmúlt évben a következők voltak: Bacsó Gyula, Hársing István, Katona József István, Kosztolányi Zoltán, Kovács Dezső, Lehr Albert, Mészöly Gedeon, Putnoky Imre, Simai Ödön, Szidarovszky János, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Velledits Lajos, R. Vozáry Gyula, Zolnai Gyula.

Feldolgoztattunk 212 munkát; begyűlt 140,480 adat, melyekkel az adatok teljes száma 1.928,437-re emelkedett. Tizenegy rendes dolgozótársunk átlag 11,543 adatot szolgáltatott be egyenként.

A gyűjtés részletes számadatai a következők:

Év	Feldolgozott művek száma	Gyűjtők száma	Átlagos gyűjtés egyenként	Évi gyűjtés összege	A gyűjtések teljes végösszege
1899	65	36	2761	100,000	100,000
1900	293	107	1682	180,000	280,000
1901	259	150	1026	154,000	434,000
1902	189	71	1650	117,000	551,000
1903	129	46	1744	80,238	631,238
1904	99	38	2695	102,394	733,632
1905	80	40	3787	151,482	885,114
1906	128	38	3349	127,097	1.012,211
1907	56	24	3004	72,099	1.084,310
1908	65	9	7106	63,744	1.148,054
1909	129	12	6096	73,147	1.221.201
1910	111	11	7553	83,089	1.304,290
1911	120	12	8798	105,586	1.400,876
1912	80	11	6788	74,666	1.484,542
1913	191	12	12,996	155,952	1.640,495
1914	210	12	12,288	147,463	1.787,957
1915	212	15	11,543	140,480	1.928.437

A személyi ügyek közül fel kell említenünk, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1915 szeptember 3-án 75.944. V. 1915. szám alatt értesítette a M. Tud. Akadémiát, hogy Putnoky Imrét, a Szótári

Bizottság segédtagját, vidékről áthelyezte Budapestre, de a háború következtében mutatkozó tanárhiány miatt köteles óráinak csak egy része alól menthette fel, s ezért Putnoky Imre jóval kevesebb időt szentelhetett a gyűjtő munkának.

A gyűjtések most 1840 körül folynak, s minthogy az irodalmi termékek száma egyre nő, a gyűjtést egyre jobban az irodalmi nyelv jelenségeire kell korlátoznunk, míg a szaktudományok nyelvét szak-könyvekből és szakszótárakból fogjuk meríteni.

10. A Könyvkiadó Bizottság Vállalatának 1915. évi jelentése (1914—1916. ciklus második évi folyamata) a következő köteteket tartalmazza:

I—II. TAKÁTS SÁNDOR: Rajzok a török világból. Történeti és művelődéstörténeti tanulmányok.

III. FABRICZY KORNÉL: Művészettörténeti kisebb dolgozatok. (Képekkel.) Fordította RÓZSAFFY DEZSŐ, átnézte ÉBER LÁSZLÓ.

IV. Euripides drámái: Kyklops. Heraklidák. Hekabe. Andromache. Ótalonkeresők. Trójai nők. Fordította CSÉNGERI JÁNOS.

A bizottság, 1915. május 31-én tartott ülésében a bizottsági előadói tisztelet — melyet 1914 óta ideiglenesen HRINRICH GUSZTÁV töltött be nagy buzgalommal és teljesen önzetlenül — FINÁCZY ERNŐ r. tagra ruházta.

11. A Balkáni Bizottság, mely csak 1914-ben alakult meg, a lefolyt évben a következő két pályázati hirdetést tette közzé:

a) kívánta a Balkán-félsziget leírását föld- és néprajzi, gazdasági és művelődési tekintetben, esetleg egy-egy balkáni országnak egyetemes leírását;

b) kívánta a Balkán-félsziget egyes népei nyelvének szótárát.

A kedvezőtlen háborús viszonyok dacára az első fölhívásra négy, a másodikra három pályamű, ill. tervezet érkezett be.

a) Az első kérdésre beadott művek közül csak kettő volt elbírálásra alkalmas (a többiek voltaképp csak egy-egy megírandó munkának tartalomjegyzékét nyújtották): az egyik Albánia leírását mutatta be, a másik a modern Románia kialakulását tárgyalja. Az illetékes szakbírók nem javasolták, hogy a szerzők munkájuk megírására megbízást kapjanak. Minthogy azonban mind a két tervrajz és a csatolt mutatóanyagok alapos reményt nyújtanak arra, hogy a szerzők a velők közötti bírálatban emelt kifogások és kifejtett óhajok figyelembevételével érdemes művet alkothatnak, a II. osztály javasolta, hogy a nyílt pályázat újból hirdettessék, hogy a szerzők a bírálat alapján javított és kiegészített munkájukkal újból részt vehessenek. — A pályázat megújítása a f. évi nagygyűlésen megtörtént.

b) A második fölszólítás kedvezőbb sikerrel járt, a mennyiben az osztály dr. PRÖMLE VILMOS nyiregyházi főgymnasiumi tanárnak,

beadott tervezete és mutatványa alapján, megadhatta a megbízást egy török-magyar szótár kidolgozására.

E pályaműveken kívül a bizottsághoz még egy terjedelmes munka érkezett, mely a balkáni kérdés történetét 799 lapon részletesen és sok tudással tárgyalja. A munka a beható szakszerű bírálat szerint figyelmet érdemel, de egyelőre még különböző pótlásokat és módosításokat igényel, melyeknek eszközlése után a bizottság a pályaművet újból megfontolása tárgyává fogja tenni, de már most hangsúlyozza, hogy igen örülne, ha a helyesen javított munkában egy alaposan tájékoztató, vonzóan írt és a szó legtágabb értelmében korszerű munkát adhatna a magyar olvasóközönség kezébe.

12. A Római Magyar Történeti Intézet Bizottságának jelentése az 1915. évről.

A bizottság a lefolyt évben három ülést tartott, a melyeken a folyó ügyek elintézése mellett, különösen az intézet titkára által kidolgozott tudományos munkaterv megvitatásával foglalkozott. Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság nagylelkű adománya megadta a lehetőséget arra, hogy a bizottság egy nagyobb szabású kútfőkiadás megindításának előkészítéséhez hozzáfoghatott. Dr. Vári Rezső úrnak, az intézet titkárának erre vonatkozó előterjesztését a bizottság beható tárgyalás alá véve, elhatározta egy Corpus vagy Sylloge Tacticorum Graecorum megindítását, a mely első sorban az ú. n. Urbikios-Maurikios- és Böles Leó-féle és egyéb taktikai írókat foglalná magában. A vállalat szerkesztésével az intézeti titkárt bizta meg, a kit egyuttal megbízott az ú. n. Urbikios-Maurikios-féle taktiko-strategikus munkának, valamint Böles Leó ismeretes taktikájának és a Böles Leó neve alatt járó, jobbára kiadatlan, tehát ismeretlen Taktikának új kéziratok alapján eszközölt kiadásával.

A többi taktikusok kiadása tekintetében egyelőre — minthogy az intézet működését a háború miatt nem kezdhette meg — határozat nem hozatott.

Ennek alapján dr. Vári úr hozzáfogott a munkához és a folyó év január végén be is nyújtotta a Leonis imperatoris Tactica I. kötetét, a mely a prooemiumot és az I—IX. constitutiót tartalmazza. E munka előkészítésén dolgozott Vári úr már a múlt év első hónapjaiban még római tartozkodása alatt, valamint ennek érdekében az 1915. év november havában a müncheni Haus-, Hof- und Staatsbibliothek-ban is kutatott, mely alkalommal sikerült neki egy ottani görög kéziratban az orosz Kulakowskijtól 1908-ban először kiadott Praecepta Nicephori című taktikus munkának VIII. Konstantinos korabeli, eddig ismeretlen recensióját megtalálni, mely azért is fontos, mert míg a Kulakowskij-féle munka csonka, az a recensio teljesebb és így a bizottság által megindítandó vállalat egy újabb, eddig kiadatlan forrással fog gyarapodni.

A kész kéziratot a bizottság az akadémiai szabályok értelmében szakbírálatra adva ki, az erre fölkért dr. Pecz Vilmos egyetemi ny. r. tanár, akadémiai r. tag, a byzantológiának hazánkban legalaposabb ismerője, a legnagyobb elismeréssel szóló bírálatában e munkáról, a melynek megjelenése az év folyamán várható.

Ezen nagyszabású munka sajtó alá készítése mellett dr. Vári úr a múlt év első hónapjaiban, még olaszországi tartzkodása alatt Rómában és Velenczében, Oppianusra vonatkozó collatioit egészítette ki, valamint egy a római történeti és archaeologiai intézetekről szóló kalauzt készítet, a mely a nevezett intézetek rövid történetét, szervezetüknek és működésüknek ismertetését és kiadványaik pontos jegyzékét tartalmazza. Ennek a kisebb terjedelmű kézikönyvnek kiadását a bizottság a múlt év folyamán szintén elhatározta, de sajtó alá adása, tekintettel az időközben Olaszországgal kitört háborúra, egyelőre függőben tartatott, most azonban nyomdába adatván, megjelenése néhány hét múlva várható.

E tudományos munkálatokra nézve a bizottság — dr. Vári úr saját kértére — úgy határozott, hogy mindaddig, míg a titkár a háború miatt állomáshelyétől távol maradni kényszerül, ezt a munkát mint hivatalos munkát tekinti, a melyet titkári tiszteletdíja fejében végez és a melyért külön írói tiszteletdíj őt nem illeti meg. Jelenleg dr. Vári úr a taktikai írók gyűjteményének II. kötete kidolgozásával van elfoglalva.

*

Dr. Vári titkár úr az 1914. év őszén ment vissza Budapestről Rómába, a hol az 1915. év tavaszáig tartzkodott. Ekkor rövid idei tartzkodásra Budapestre jött, a mely alkalommal a fentebb ismertetett kiadvány ügyében a bizottságnak részletes előterjesztést tett volt. Tekintettel az ez időtájt mindinkább élesedő politikai helyzetre visszautazását Rómába függőben tartotta, majd a háború Olaszországgal kitörvén, visszatérése természetesen lehetetlenné vált. Rómából elutazása előtt az intézeti berendezésre, valamint a saját butoraira vonatkozó részletes leltárt a Szt. Széknél accreditált cs. és kir. nagykövetségnek adta át, valamint a kisebb folyó kiadások, mint világitás, kerti munkálatok stb. fedezésére bizonyos összeget adott át ugyancsak nevezett nagykövetségnek. Azóta a közvetlen érintkezés Rómával lehetetlenné válva, a bizottság a cs. és kir. külügyminiszterium útján a spanyol kir. nagykövetség közbenjárását több ízben vette igénybe, hogy az intézet sorsáról tudomást szerezzen. Az intézet sorsa felől megnyugtató válasz érkezett, a melyből kitűnt, hogy a múlt év végéig az intézet épülete, berendezése és könyvtára sértetlen volt.

Rómában tartózkodása alatt 1914. őszétől 1915. tavaszáig az intézeti titkár a folyó administratív teendők elvégzése mellett az intézeti könyvtár rendezése és katalogizálásával volt elfoglalva. A leltározási munkálatok 9 kézirat, 3154 kötet, 463 füzet, 8 album,

22 térkép és 67 fényképre terjedtek ki. Ezenkívül a titkár a könyvanyag konserválása érdekében nagyobb mértékű kötések is eszközöltetett, úgy, hogy a könyvtár, elutazása idejéig egészben véve használható és rendezett állapotba jutott. E mellett az intézeti butorozásnak kiegészítését és pótlását is eszközölte.

Az intézetnek bevételeiről és kiadásairól az 1915. év I. feléről az intézet a miniszteriumnak 1915. év őszén elszámolt. Az 1915/6. költségvetési évről szóló elszámolás folyó év őszén fog felterjesztetni. Természetes, hogy az intézet megnyitlának elhalasztása magával vonta a költségvetés megváltoztatását is, a mennyiben az abba felvett tételek egy része nem is került felhasználásra. Az intézeti portás fizetése, valamint az intézetet terhelő dologi kötelezettségek teljesítésére a római Nast, Kolb und Schumacher bankcég közreműködése ebben az évben is igénybe vétetett és a szükségelt összegek nevezett bankcégnek szintén a cs. és kir. külügyminiszterium, illetve a spanyol kir. nagykövetség útján küldettek el. Tekintettel a háború okozta drágaságra, a bizottság az intézet portásának ideiglenesen havi 25 lira pótlékot szavazott meg.

* * *

Az Akadémia az elmúlt 1915. évben kilencz összes ülést tartott: január 25-én, márczius 8-án, márczius 22-én, április 26 án, május 31-én, október 4-én, október 25-én, november 29-én és december 13-án.

Az összes üléseken emlékbeszédet tartottak: január 25-én RADOS GUSZTÁV r. t. König Gyula r. és ig. t. fölött; márczius 22-én RÁZS ISTVÁN l. t. Tormay Béla l. t. fölött; május 31-én ÉBER LÁSZLÓ l. t. b. Nyáry Jenő t. t. fölött; október 25-én GOLDZSIHER IGNÁCZ r. t. Vámbéry Ármin t. t. fölött; november 29-én RÉNYI MÓR r. t. Vályi Gyula l. t. fölött; december 13-án SZENDREI JÁNOS l. t. Rónai Horváth Jenő t. t. fölött.

Tagjaink sorából az év folyamán a következők haltak meg: január 19-én elhunyt KOSUTÁNY TAMÁS l. t., a kiváló chemikus, kinek ravatalánál az Akadémia részvétét Ilosvay Lajos r. t. tolmácsolta; január 24-én AUWERS ARTHUR kt., ki 1890 óta volt Akadémiánk tagja; február 4-én NAGY GEZA l. t., az Archaeologiai Értesítő buzgó szerkesztője, a magyar nemzet őstörténetének tudós és lelkes kutatója. A ravatalnál az Akadémia nevében Sebestyén Gyula l. tag intézett búcsúszavakat az elköltözöthöz; márczius 2-án RÓNAI HORVÁTH JENŐ t. t., a Hadtörténelmi Bizottságnak számos éven át volt elnöke, Zrinyi hadtudományi műveinek érdemes kiadója, a ki számos becses dolgozatban tárgyalta a magyar nemzet háborúit. A gyászszertartáson Ilosvay Lajos r. t. méltatta a váratlanul elhunyt tudósnek és kiváló katonának érdemeit s tolmácsolta az Akadémia fájdalmas részvétét; márczius 26-án elhunyt BUNYITAY VINCZE l. t., a váradi püspökség

történetének buzgó kutatója, a ki a váradi püspökség történetéről írott művében sok ismeretlen levéltári adatot hozott napvilágra és több homályos kérdésre derített fényt. A gyászszertartáson az Akadémia nevében Karácsonyi János r. t. búcsúztatta el az elköltözöttet; május 10 én elhunyt LAMPRECHT KÁROLY lipcei egyetemi tanár, a történettudománynak kitünő modern mestere. Az ötödik összes ülés mély megilletődéssel vette tudomásul a hírt s fölhevta az illetékes II. osztályt, hogy emlékbeszédről gondoskodjék; június 18-án BARSAY SÁNDOR dunamelléki ref. püspök, Akadémiánk t. tagja, a jeles író és műfordító, kinek ravatalánál az Akadémia mély fájdalomnak Beöthy Zsolt r. t. adott kifejezést; augusztus 16-án SZÉLL KÁLMÁN és szeptember 3-án VASZARY KOLOS ig. tt., kik mindketten nemcsak a magyar közéletnek, de az Akadémiának is díszei és büszkeségei voltak; november 21-én KLEIN GYULA r. t., a botanika jeles művelője, kinek gyászszertartásán Mogyosy-Dietz Sándor r. t. tolmácsolta az Akadémia fájdalmas részvétét.

Nyílt pályázaton nyert megbízatásukra halasztást kértek 1. január 25-én: KARÁCSONYI JÁNOS r. t. „A Szent Ferencz-rend története Magyarországon 1711-ig“ cz. és a Forster-Seitovszky-alapítvány kamataiból jutalmazandó művének megírására a megállapított határidő (1914-ig) helyett új határidőt kért (1917 decz. 31-ig), mihez az összes ülés a II. osztály pártoló javaslata értelmében készséggel hozzájárult. — GÁRDONYI ALBERT és BODNÁR ISTVÁN pedig, kik Bezerédy István életrajzának 1914 december 31-ig való megírására nyertek megbízást, e határidőnek 1915 december 31-ig való kitolását kérték, mit az Akadémia ugyancsak a II. osztály pártoló javaslata értelmében egyhangúlag megadott.

A „Gróf Széchenyi István élete“ cz. pályakérdésre FRIEDREICH ISTVÁN Széchenyi-kutató ily című műve beküldetvén, az Akadémia az illetékes II. osztályt kérte föl annak megbirálására. A II. osztály tagjai sorából BALLAGI ALADÁR r. és RÉZ MIHÁLY l. tagokat küldte ki bírálókul, kik közül az előbbi a díj kiadását, az utóbbi a díj ki nem adását javasolta. A bírálók ellentétes javaslatai miatt az osztály harmadik bírálólul GAAL JENŐ r. tagot kérte föl, a ki a mű jutalmazását egyes tagadhatatlan jó tulajdonságainak elismerése mellett sem találta javasolhatónak. A II. osztály, zárt ülésében a bírálatok fölolvassása után RÉZ MIHÁLY l. és GAAL JENŐ r. tagok javaslatát fogadta el s a jutalom ki nem adását javasolta az összes ülésnek. A márczius 8-án tartott összes ülés többek hozzászólása után úgy határozott, hogy a bírálatok az Akadémiai Értesítőben kinyomatandók s csak ezek ismerete után fog érdemleges határozatot hozni. A bírálatok megjelenése után a negyedik összes ülés elé került az ügy. BALLAGI ALADÁR r. t. előszóval is behatóan megokolta javaslatát, GAAL JENŐ r., FERENCZI ZOLTÁN l. és SZILY KÁLMÁN r. tagok pedig a munka megjutalmaztatása ellen érveltek. SZILY KÁLMÁN r. t. felszóla-

lásában rámutatott a mű jelességeire is és azt indítványozta, hogy a munka a Széchenyi-jutalomban ne, de mégis némi anyagi elismerésben részesíttessék. A vita befejeztével elnök úr elrendelte a szavazást, melynek eredménye az volt, hogy az összes ülés a jutalom ki nem adását határozta el, azonban SZILY KÁLMÁN r. t. kiegészítő indítványát indokoltnak találván, ennek értelmében fölkérte az Igazgató-Tanácsot, hogy 3—4000 K tiszteletdíjat utalványozzon az elhunyt szerző örökösének.

Az ötödik összes ülésen a főtitkár jelentése szerint több oldalról azzal a kéréssel fordultak az Akadémiához, hogy pályázatainak határidejét halaszssa el. Az összes ülés, tekintettel arra, hogy a háborús viszonyok kevésbé alkalmasak intenzív tudományos munkára, hogy a pályázók időt nyerjenek, a pályaművek beadási határidejét 1915 december 31-re halasztotta el.

Az egyes bizottságokban a következő személyi változások történtek: január 25-én a főtitkár bejelentette az összes ülésnek, hogy a Történelmi Bizottság az osztálytitkárrá választott FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. t. helyett ÁLDÁSY ANTAL I. tagot választotta meg előadójául. Márczius 8-án RÓNAI HORVÁTH JENŐ t. t., a Hadtörténelmi Bizottság elnökének halálát vette tudomásul az összes ülés és fölhívta az illető bizottságot, hogy az elköltözött örökének betöltéséről intézkedjék. Ugyanez az ülés a III. osztály javaslatára az Archaeologiai Bizottság tagjává választotta ÉBER LÁSZLÓ és SEBESTYÉN GYULA I. tagokat, segédtagokul pedig MÖLLER ISTVÁN műegyetemi tanárt és TÉREY GÁBORT, a Szépművészeti Múzeum osztályigazgatóját. Az ötödik összes ülés a II. osztály előterjesztésére DARKÓ JENŐ, DOMANOVSKY SÁNDOR és ILLÉS JÓZSEF I. tagokat a Történettudományi Bizottság, VARJÚ ELEMÉR I. tagot az Archaeologiai Bizottság r. tagjává, UJHELYI PÉTER honvédszázadost pedig a Hadtörténelmi Bizottság segédtagjává megválasztotta és helyeslően vette tudomásul az osztály jelentését, hogy Hadtörténelmi Bizottsága elnökévé az elhunyt RÓNAI HORVÁTH JENŐ t. t. helyébe báró FORSTER GYULA t. tagot választotta meg. A hetedik összes ülés a II. osztály javaslatára BUDAY LÁSZLÓ, FELLNER FRIGYES, GIESSWEIN SÁNDOR és JANKOVICH BÉLA I. tagokat a Nemzetgazdasági Bizottság tagjaivá, a nyolczadik összes ülés pedig FUCHS (FOKOS) DÁVID, KERTÉSZ MANÓ és TRÓCSÁNYI ZOLTÁN nyelvészeket, a Nyelv-tudományi Bizottság, — ALSZEGHY ZSOLT, GULYÁS PÁL, HORVÁTH JÁNOS, KÉKI LAJOS, PAPP FERENCZ és VERTESY JENŐ irodalomtörténészeket az Irodalomtörténeti Bizottság segédtagjaivá választotta meg. Ugyanez az ülés tudomásul vette, hogy a Könyvkiadó Bizottság előadójává a II. osztály részéről az 1915. évi nagygyűlésen kiküldött bizottsági tag, FINÁCZY ERNŐ választatott meg, valamint azt is, hogy a II. osztály a Szótári Bizottsági tagságról lemondott ALEXANDER BERNÁT helyére NAGY GYULA I. tagot küldte ki. A kilencedik összes ülés SZENTPÉTERY IMRE egy. m. tanárt a Történelmi Bizottság segédtagjává választotta.

A hadifoglyok nyelvi, néprajzi és anthropologiai vizsgálata ügyében az Akadémia már 1914-ben megtette a szükséges lépéseket. Az első összes ülésen ezek eredményeként jelenthette a főtitkár, hogy a hadügyminiszterium a fogolytáborok látogatását az Akadémia tagjainak megengedte s részükre az igazolványokat készséggel kiállítja. Az Akadémiának abbéli kérését, hogy egyes hadifoglyokat a tanulmányozás könnyebbége céljából Budapestre helyezzenek át, a hadügyminiszter úr elvi okokból nem teljesíthette, de a miniszterelnök úr kilátásba helyezte, hogy később, a fogolytáboroknak az Akadémia egyes tagjai által való meglátogatása után, szívesen közbe fog járni a szükséges könnyítések és kivételes intézkedések ügyében a hadügyminiszter úrnál. — A második összes ülésen az osztályok bejelentették a hadifogoly-tábor meglátogatására jelentkezett tagokat: az I. osztály részéről MUNKÁCSI BERNÁT, SIMONYI ZSIGMOND r. tt., KÜNÖS IGNÁCZ, VIKÁR BÉLA l. tt., a II. osztály részéről GIESSWEIN SÁNDOR és SEBES-TYÉN GYULA l. tt., a III. osztály részéről LENHOSSÉK MIHÁLY r. t. — A negyedik összes ülésen a főtitkár bemutatta gróf TISZA ISTVÁN átiratát, melyben mint miniszterelnök az Akadémiát, fölterjesztésére arról értesíti, hogy a tagok részére a szükséges igazolványokat azonnal kiállíttatja és megküldi, mihelyt a közegészségügyi viszonyok a tábor megtekintését megengedhetővé fogják tenni. — A nyár folyamán azután tagjaink közül többen el is jutottak a fogolytáborokba, gazdag anyagot gyűjtöttek s tudományos megfigyeléseikről, gyűjtéseikről jelentésüket még az 1915. év folyamán elkészítették, jelentéseik előterjesztése azonban a f. 1916. évre maradt.

A háború közelebb hozott bennünket Törökországához, melylyel a magyarságnak a történelem folyamán oly sok és tartós kapcsolata volt. Kiadványaink között csaknem minden évben jelenik meg török tárgyú vagy vonatkozású s ezért az Akadémia illőnek és alkalmoszerűnek találta, hogy e kiadványainkat őszinte rokonszenve és tisztelete jeléül a cs. ottomán kormánynak megküldje. A főtitkár ebbeli intézkedését a második összes ülésen, a kísérő levelet, valamint az erre ACHMED HIKMET bey török főkonzultól érkezett választ a negyedik összes ülésen mutatta be. Achmed Hikmet köszönőiratában annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a megküldött nyelvészeti és történeti kiadványokat a császári ottomán közoktatási miniszterium teljes megaláztatással fogja fogadni s egyben értesített, hogy ajándékunkat külön futárral juttatja el Konstantinápolyba. — A hatodik összes ülésen jelenthette is a főtitkár, hogy a török közoktatásügyi miniszter, A. CHUKRI, 1915 május 13-án kelt levelében igen meleg hangon köszönte meg ajándékunkat. Ugyanezen az ülésen jelentette azt is, hogy legújabbán megjelent török tárgyú kiadványunkból, a TAKÁTS SÁNDOR szerkesztésében megjelent „Budai basák magyar levelei I.“-ből két példányt megküldetett a budapesti török főconsulnak, hogy az egyiket saját könyvtára számára megtartani, a

másikat pedig Konstantinápolyba, a kormánynak megküldeni szíveskedjék.

Az **Ügyrend** egyes szakaszai az év folyamán a fölmerült szükséghez képest bizonyos módosulásokat szenvedtek; az 54. §-t, mely a Könyvkiadó-Bizottság szabályzatát tartalmazza, április 26-án tárgyalta az összes ülés, mely a bizottság által javasolt módosításokhoz és bő kiegészítésekhez hozzájárult s a kidolgozott új szabályzatnak az **Ügyrendbe** való beiktatását elrendelte.

Az ötödik összes ülésen főtitkár szóba hozta az Alapszabályok 20. §-át, mely a tiszteleti és külső tagok okleveleiről intézkedik. Mint-hogy a gyakorlat már évtizedek óta lényegesen eltért az idézett szakasz rendelkezéseitől, engedélyt kért arra, hogy ez ügyben ősszel, tekintettel okleveleink szövegére is, részletes javaslattal fordulhasson az osztályokhoz, melyeknek véleménye annakidején az Elnökök és Titkárok Értekezlete útján az összes ülés elé lesz terjesztendő. Az engedély egyhangúlag megadatott. — A főtitkár részletes javaslatát a decemberi összes ülésen terjesztette elő, mely szerint indítványozta, hogy 1. *a)* a külső tagok ne kapjanak oklevelet, hanem csak az elnöktől és főtitkártól aláírt díszes, kétnyelvű (vagy latin?) értesítést; *b)* tiszteletbeli tagok csak az esetben kapjanak oklevelet, ha nem voltak előbb akadémiai tagok. — 2. Minden akadémiai tag csak egy oklevelet kapjon, első megválasztásakor. Ha újból megválasztatik (rendes vagy tiszteleti vagy igazgatósági taggá), az elnöktől és főtitkártól aláírt díszes értesítést kapjon. — 3. Oklevelünk mai szövege („... az Akadémia tagjával választotta s ezen oklevél erejével *társának ismeri*“) lehetetlen. Javasolja, hogy a szöveg így alakuljon: „tagjává választotta és ennek bizonyítékául ez oklevelet kiállította“. — Az összes ülés helyesléssel fogadta a főtitkár javaslatát és fölhívta az osztályokat e javaslat tárgyalására.

A hetedik összes ülésen a főtitkár bemutatta a III. osztály javaslatát az 1913 október 13-án elhunyt Vályi Gyula I. tag alapítványát (10.000 K) szabályozó ügyrendi szakaszcól (140. § *a*). Eszerint az Akadémia háromévenként 1200 K jutalmat tűz ki matematikai pályakérdésre, esetleg, ha a pályázat eredménytelen, a nevezett összeget matematikai munka kiadására fordítja. Mindkét esetben a nyomtatásban kiadott munka címlapján feltüntetendő, hogy Vályi Gyula alapítványából jutalmaztatott, illetőleg adatott ki. Az alapítvány az 1916. évi nagygyűlésen lép életbe. — Az osztály javaslata egész terjedelmében elfogadtatott.

Ugyanezen az ülésen tárgyalatott a főtitkárnak a Nagyjutalomra vonatkozólag előterjesztett javaslata, melyet az osztályok megelőzőleg már letárgyaltak.

Mind a három osztály elfogadja a 83. § javasolt módosítását, t. i. az eddigi hétéves *cyclus* helyett a javasolt kilenczéves kört, az egyes szaktudományok elnevezését pedig a következőképen határozták meg :

az I. osztály évkörei: 1. Nyelvtudomány, 2. Széptudományok (aesthetika, irodalom- és művészettörténet), 3. Szépirodalom (vers és próza); — a II. osztályéi: 1. Történelem, beleértve az összes történelmi segédtudományokat, 2. Philosophia, 3. Társadalmi tudományok. A két osztályba is tartozó tudományokra nézve szükségesnek tartja az osztály a következő pontnak a szabályzatba iktatását: „A földrajz és néprajz (ethnographia és ethnologia), a mű jellege szerint, a II., ill. a III. osztály megfelelő évkörében jön figyelembe“; — a III. osztályéi: 1. Biológiai tudományok, ásvány- és földtan, 2. Matematikai és technikai tudományok, 3. Fizikai és kémiai tudományok.

A következő, nyolczadik összes ülés is foglalkozott a Nagyjutalom ügyrendi szabályzatával s a 88. §-t akképen módosította, hogy a jutalom több munka között meg nem osztható és hogy nagyjutalmat ugyanaz az író csak egyszer nyerhet, nem értvén ide az 1908 előtt megosztott nagyjutalmakat. A 89. § javasolt és elfogadott módosításai, valamint a 83. és 88. § szövegezése is elfogadtatott s az összes ülés az Ügyrendbe való iktatásukat határozta el. A Nagyjutalom szövegének módosulásával természetesen megváltozott a Kautz Gyula nevét viselő jutalom ügyrendje is, a mennyiben hét éves cyclus helyett kilenczéves cyclus után adható ki e jutalom is. — A Teleki-jutalomra vonatkozólag az határozatott, hogy e jutalom kiadásának napja a dicsőült nevenapjához (márczius 19.) legközelebb eső összes ülés, — a Vojnits-jutalomról szóló jelentést pedig a nyolczadik összes ülés határozata értelmében jövőre a januári összes ülésen kell előterjeszteni. — A Könyvtári Bizottság ügyrendjében is változás állott be. Főtitkár a nyolczadik összes ülésen terjesztette elő a Bizottság által készített módosítást, mely a következőképen hangzik:

178. §. „Ha a kölcsönvevő a 177. §-ban megszabott kötele ségének meg nem felel, a könyvtár tisztviselősege elküldi hozzá a könyvtár egyik szolgáját a kölcsönvett könyvekért. A kölcsönvevő minden térítvény után 40 fillért fizet a szolgának. A ki ajánlott levélbeli kétszeri felszólításra sem adja vissza a saját számára vagy jót állása mellett kölcsönvett könyvet, újabb kikölcsönzésre mindaddig nem tarthat igényt, a míg a könyv elvesztésével okozott kárt meg nem téríti. A könyvtári bizottság esetről esetre hozandó határozata alapján a kártérítésért per is indítható.“ — Az összes ülés e módosítást CONCHA GYÖZÖ, HEGEDŰS ISTVÁN és RADOS GUSZTÁV r. tt. felszólalása után elfogadta.

A második összes ülés zárt ülésében a költségvetés tárgyalásánál bejelentetett gróf SZÉCHENYI BÉLA 1000 K adománya, melyet a nagylelkű adományozó Széchenyi Istvánra vonatkozó becses levelezés anyagának Görgen döblingi orvos örökösaitől való megvételre ajánlott fel. — Április 26-án a főtitkár nagyobb tudományos célú adományt jelentett be. Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság

ugyanis fennállása félszázados évforduló ünnepén, 1907-ben 500.000 K tökésszegű közczélű alapítványt tett, mely alapítvány 1915. évi kamatjövödelmének felét (10.000 K-t) a társaság adományul a Magyar Tud. Akadémia igazgatása alatt Rómában működő magyar történeti intézetnek ajánlotta fel magyar történelmi vonatkozású kütfők kiadására. ORMÓDY VILMOS vezérigazgató meleg hangú átiratban örömmel hozta a Biztosító Társaság e határozatát az Akadémia tudomására, mert öök a háború folytán fölmerült sok emberbaráti és hadsegítő közczél mellett is szükségét érezték annak, hogy támogatásban részesüljön az a békés cultur-törekvés is, mely a magyarságot, küzdelmes multjának minél pontosabb feltárásával, a mai küzdelmes napokban tájékozottá, öntudatosá s a jobb jövő reményével csüggedetlenné kívánja tenni. — A negyedik összes ülés, melyen ez az adomány bejelentetett, igaz hálával adózott a nevezett Társaságnak nagylelkű, hazafias adományáért, a mely lehetővé fogja tenni a Római Magyar Történeti Intézetnek, hogy egyéb tervbe vett kiadványai mellett oly vállalatot is megindíthasson, a mely nemcsak a magyar történetírásnak fog elsőrangú anyagot használatra bocsátani, hanem a hazai történettudományi kutatásnak a külföld elismerését is meg fogja szerezni.

A bírálati jelentések sorát az év első összes ülésén január 25-én CSÁSZÁR ELEMÉR I. t. a Vojnits-bizottság jelentésével nyitotta meg. A bizottság szerint az 1914-ben előadott színművek között a legkiválóbb PEKÁR GYULA I. tagnak „A kölesönként kastély“ cz. vígjátéka volt. — Az összes ülés a bizottság jelentését egyhangúlag elfogadta s a jutalmat PEKÁR GYULÁNAK ítélte oda.

MÁRCZIUS 22-ÉN FERENCZI ZOLTÁN I. t. az 1915. évi Teleki-pályázatról tett jelentést. A bíráló-bizottság (az Akadémia részéről P. THEWREWK EMIL t. t., elnök, BERCEK ÁRPÁD t. t., FERENCZI ZOLTÁN I. t., a Nemzeti Színház részéről DEZSŐ JÓZSEF és GYENES LÁSZLÓ urak) a beérkezett 24 darab közül jutalomra egyhangúlag a 24. sz. „Lélekvásár“ cz. „Lélekvásár“ jelígejú tragédiát ajánlta. — A bizottság javaslata elfogadtatván, a felbontott jelíge levélből SOMLÓ SÁNDOR neve tünt el.

Ugyanezen az ülésen VIKÁR BÉLA I. t. előterjesztette a Farkas-Raskó-bizottság jelentését. A bíráló-bizottság (ENDRÖDI SÁNDOR, KOZMA ANDOR és VIKÁR BÉLA I. tt.) a beérkezett 11 pályamű közül nem talált jutalomra méltót, miért is a jutalomnak ki nem adását javasolta. — A bizottság javaslata egyhangúlag elfogadtatott.

Ugyanekkor HEINRICH GUSZTÁV főtitkár bejelentette, hogy a Wodianer-jutalmak ügyében kiküldött bizottság az 1915. évre ezen jutalmakra KISFALUDY MIHÁLY környei róm. kath. iskolai igazgató-tanítót és TÖRÖS SÁNDOR beregszászi állami iskolai igazgató-tanítót ajánlotta, a mi egyhangúlag elfogadtatott a bizottságnak összes kapcsolatos javaslataival együtt. A jutalmazottak a háború okozta közlekedési nehézségek miatt nem jelenhettek meg a jutalom személyes

átvételére s így a negyedik összes ülés a jutalmak postai megkül-
dését határozta el. A többi jutalmakat (I. lent 331. l.) a nagygyűlés
ítélte oda.

Bírálok az 1914 december 31-éig beérkezett pályaművekhez
az első összes ülésen január 25-én küldettek ki; a lemondott bírálók
helyének betöltéséről a második összes ülés intézkedett, mely már-
cius 8-án tartatott meg; — a harmadik összes ülés kiküldte a Pollák
Henrik-bizottságot, a Wahrmann Mór-bizottságot és a Forster János-
bizottságot. — A hetedik és nyolczadik összes ülésen az 1915 decz.
31-én lejáró pályázatok bíráló bizottságai állapítottak meg.

Személyes felolvasási engedélyt nyert a második összes
ülésen REXA DEZSŐ székesfehérvári megyei levéltárnok, — az ötödik
összes ülésen dr. FINÁLY GÁBOR középiskolai igazgató, — a hetedik
összes ülésen dr. HELLER BERNÁT budapesti főreáliskolai tanár és
dr. SZENTPÉTERY IMRE egy. m. tanár, — a nyolczadik összes ülésen
dr. CSEKEY ISTVÁN jogakadémiai tanár.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők még: az
első összes ülésen bejelentetett a debreczeni tudományegyetem egy
átirata, melyben a könyvjutalmak ügyében a bölcsészeti kar decanatus
oly kéressel fordult az Akadémiához, hogy nyelvészeti és történet-
tudományi hallgatói közül egy-egy szintén részesíttessék abban a
könyvadományban, melyben az Akadémia kegyességéből a budapesti,
kolozsvári és zágrábi egyetemi hallgatók már évek óta részesednek.
E kéréshez az Akadémia hozzájárult s az 1915-iki nagygyűlés az
egyetemi hallgatók számára kitűzött könyvjutalomban már debreczeni
egyetemi hallgatókat is részesített. — A második összes ülésen BEÖRNY
ZSOLT r. t. hosszabb indokolás után a következő javaslatot terjesz-
tette elő: „Határozza el az Akadémia 1., hogy kiadványaiban azokat
az idegen helyneveket, melyeknek az irodalomban és közéletben ma-
gyar alakja fejlődött ki és terjedt el, magyar szövegekben a magya-
ros alakjokkal nevezi meg; és 2. a hivatalos kiadványokra és szöve-
gekre nézve ugyanilyen értelmű kérdéssel fordul a nagyméltóságú
m. kir. kormányhoz.“ — Az összes ülés CONCHA Győző és KÖVES-
LIGETHY RADÓ r. tagok felszólalása után az általános tetszéssel fog-
adott indítványt tárgyalás és jelentéstétel végett az osztályokhoz
tette át.

E javaslat tárgyalására későbbi üléseken az egyes osztályok
részéről bizottságok küldettek ki, a melyek az indítványt előbb külön-
külön, majd együttesen tárgyalták s részletes javaslatot készítettek.
Az indítványnak az Akadémia teljessége előtt való tárgyalása a f.
1916-ik évre halasztatott. A bizottság tagjai voltak: az I. osztály
részéről (az indítványozón kívül): SIMONYI ZSIGMOND, SZINNYEI JÓZSEF
r. és MELICH JÁNOS, NÉGYESY LÁSZLÓ l. tt., a II. osztály részéről:
CSÁNKI DEZSŐ, NAGY GYULA, ORTVAY TIVADAR r. tt., BUDAY LÁSZLÓ
l. t., a III. osztály részéről: HORVÁTH GÉZA, LÓCZY LAJOS, MÉHELY

LAJOS és SZILY KÁLMÁN r. t. és DÉCHY MÓR l. t. — Ugyanezen az ülésen tárgyalatott az Akadémia 1914-iki elszámolása s 1915-iki költségvetése.

A negyedik összes ülésen, mely Körösi-Csoma Sándor emlékezetének volt szentelve, KÉNYOS IGNÁC l. t. előadást tartott „Nyugati hatások a török irodalomban“ czímmel, — ugyanekkor a főtítkár bemutatta JANKOVICH BÉLA cultusminiszternek BERZEVICZY ALBERT elnök úrhoz intézett átiratát, melyben a kisázsiai-törökországi ásatások ügyében a HEKLER ANTAL egy. m. tanártól készített javaslatra nézve kér tőle szakvéleményt. Elnök úr ez átiratot az Akadémia elé terjesztette, a mely az ő kivánságára szakbizottságot küldött ki tárgyalására.

A hatodik összes ülésen a főtítkár bejelentette, hogy az összes ülésnek április 26-án hozott határozata értelmében a törökországi magyar ásatások ügyében kiküldött szakbizottság (LANG NÁNDOR, DARKÓ JENŐ, ORTVAY TIVADAR, ÉBER LÁSZLÓ) behatóan foglalkozott az ázsiai-törökországi ásatások kérdésével, melyet először BERZEVICZY ALBERT vetett föl s a melynek megvalósítására már miniszter korábban megtette a szükséges előkészítő lépéseket, de a bekövetkezett politikai fordulatok és személyi változások miatt a dolog akkor annyiban maradt. JANKOVICH BÉLA cultusminiszter most újból fölkarolta az eszmét. Az Akadémia részéről kiküldött bizottság nevében dr. LANG NÁNDOR debreczeni egyet. tanár beható tanulmányok alapján részletes jelentést készített, a melyben a kisázsiai régi romvárosok közül, csatlakozva HEKLER ANTAL javaslatához, a leghálásabbnak Olba és Meriamlik föltárását tartja, az előbbit a hellenistikus művészet, az utóbbit pedig az ó-keresztény bizánczi építézet szempontjából. Az ásatások első évi költségét körülbelül 46,000 K-ra s a következő években a kiadásokat 31,500 K-ra teszi. A szakjelentés azonban nyomatékosan rámutat arra is, hogy az ásatások terén még itthon is számos megoldandó feladat van, melyeknek elvégzését a külföld tőlünk magyaroktól várja (Limes, Brigetio, Gredistye, Sarmizegethusa, Tibiscum, Admediam, Savaria, Mursa stb.) és fölötte óhajtandónak mondja, hogy a kisázsiai görög-földi ásatásokkal párhuzamosan hazánkban is nagyobb intenzitással történjék az emlékhelyek rendszeres föl kutatása. Végül az ásatásokkal kapcsolatban a Bizottság időszerűnek tartja, hogy megvalósíttassék BERZEVICZY ALBERT régebben fölvetett eszméje, mely szerint a görög-földi művészeti, archaeologiai, byzantologiai kutatások végzésére Athénben magyar intézet állíttassék föl. Ilyen intézet fölállítása szerény keretekben a bizottság szerint évi 10,000 K külön költséggel lehetséges. — A szakjelentéseket elnök úr terjedelmes átirat kíséretében JANKOVICH BÉLA cultusminiszterhez augusztus 26-án fölterjesztette.

Az ötödik összes ülésen a főtítkár bemutatta az Akadémia elnökének SZINYEI-MERSE PÁL úrhoz, Sáros vármegye főispánjához

intézett átiratát, melyben annak a gondolatnak pártolását kéri, hogy hazánk nagy küzdelmének lelkesítő emlékéül intézkedni kellene a határaink körül lefolyt harcokból hátramaradt védelmi és erődítési művek muzeális megőrzése iránt. A legalkalmasabbnak találja erre a Bártfa város és fürdő környékén épített erődítési és védelmi művek sorozatát, annyival is inkább, mert a bártfai múzeum különben is hivatva volna arra, hogy a vármegye területén lefolyt harcoknak egyéb emlékeit is összegyűjtse. — Az Akadémia elnökének e kezdeményezését helyeslően vette tudomásul.

Ugyanekkor a II. osztály bejelentette, hogy az „Athenaeum” cz. folyóiratot kiadásában megszüntette, ill. a Magyar Philosophiai Társaságnak 5000 K segélylyel átengedte.

A május 9-én tartott LXXV. ünnepélyes közülés Ő Felségéhez a következő hódoló táviratot intézte:

„A háború borzalmi közepett is csendes, tudományos munkásságát ernyedetlenül folytató, de a nemzettel mai élethalál küzdelmében inkább mint valaha együttérző Magyar Tudományos Akadémia, hetvenötödik ünnepélyes közlése alkalmából hódolattal és hú ragaszkodással fordul Felségednek, mint legfőbb védőjének trónjához s Isten áldását kéri nemzeti létiünkért is küzdő vitéz seregeire, óhajtván és remélve, hogy Felséged a háború diadalmas befejeztével a tartós béke áldásait még soká élvezze hű népével együtt.”

A főtítkár a hatodik összes ülésen jelentette, hogy az Ő Felségéhez intézett hódoló táviratra a következő legfelsőbb távirati válasz érkezett:

„Ő császári és apostoli királyi Felsége élénk meglepéssel fogadta a Magyar Tudományos Akadémia által hetvenötödik ünnepélyes közgyűlése alkalmából előterjesztett hódolatot s a részére kifejezett jókívánatokat s az Akadémiának a királylyal és nemzettel való együttérzése ezen nyilvánításáért legkegyelmesebben szíves köszönetet küldeni méltóztatik. Legfelsőbb parancsra *Daruváry*.”

Ugyancsak a hatodik összes ülés HEINRICH GUSZTAV főtítkár indítványára elhatározta, hogy az Akadémia beltagjainak irodalmi munkássága a jövőben ne az Almanachban, mely kis példányszámban jut el a közönséghez, hanem az Akadémiai Értesítőben, mely nagy elterjedtségnek örvend, tétessék közzé. — Ugyanezen az ülésen BALLAGI ALADÁR r. t. fölhívta az Akadémia figyelmét a felsőmagyarországi elpusztult helységek helyreállításának ügyére s egyszersmind a megindítandó tanácskozások alapjául, egy előkelő helyről kapott tervezetet terjesztett be, mely az elpusztult falvak helyreállításánál megfontolandó elvi szempontokat foglalta magában. Az összes ülés az indítványt rokonszenvvel fogadta és sürgős tárgyalás czéljából áttette a II. és III. osztályhoz, azzal a meghagyással, hogy jelentését mielőbb készítse el. Ezen osztályok jelentéseiket a következő, hetedik összes ülésre el is készítették s egyértelműen jelentették, hogy

tekintettel arra, hogy az ügyet hivatából már előbb a m. kir. kormány megindította, valamint arra is, hogy az ügy csak nagyon jelentéktelen részében tartozhatik az Akadémiára, nem tarthatják az indítványt arra alkalmasnak, hogy az Akadémia e tárgyban kezdeményezőleg fellépjen. Az összes ülés hozzájárult az osztályok véleményéhez s egyúttal kijelentette, hogy ha az Akadémiához akár a kormány, akár más, ez ügyben illetékes tényező valamely konkrét kérdéssel vagy felhívással fordul, az Akadémia minden egyes esetben készséggel tesz eleget kérésüknek vagy felhívásuknak. — Ugyanezen az ülésen bejelentetett SÁRÓI SZABÓ LAJOS alezredesnek, a Hadtörténelmi Bizottság tagjának, 1914 október 22-én bekövetkezett halála s 1915 október 19-én történt eltemetése. Az Akadémia, buzgó munkásának ravatalára koszorút tett le. — Majd a főtítkár három új igazgatótanácsi tag megválasztásáról tett jelentést.

A hetedik összes ülésen PEKÁR GYULA I. t. szólásra jelentkezett s az elnökségnél előzetesen bejelentett azt az indítványt terjesztette elő, hogy az Akadémia tegye meg a szükséges kezdeményező lépéseket báró Tóth Ferencz császári török brigadéros, a Dardanellák első megerősítője sírjának emlékkel való megjelölésére. Báró Tóth Ferencz Kurucz Tóth Andrásnak, Bercsényi adjutánsának volt a fia, Mémoires-jai korában nagy hatást tettek, sok külföldi nyelvre le vannak fordítva. Bár francziául irt s életét idegen országokban élte le, élete végén, mikor pihenni vágyott, Magyarországra jött s Tarcán egy régi barátjánál, a vendégszerető és nemes Batthyány grófnál halt meg. — Az összes ülés BEÖTHY ZSOLT pártoló felszólalása után az indítványt elfogadta s érdemleges tárgyalás végett a II. osztályhoz tette át.

A nyolczadik összes ülésen HOOR-TEMPIS MÓR I. t. a lánchíd átalakítási munkálatainak befejezése alkalmából azt az indítványt terjesztette az Akadémia elé, hogy az Akadémia irassa meg a régi lánchidnak, valamint az újnak kritikai történetét s nagyobb szabású monographiában tegye közzé a régi és új híd építésére vonatkozó gazdag műszaki és culturtörténeti anyagot. A régi lánchid megépítését idegen műszaki erőkre kellett bízni, a szerkezeti alkatrészek legtöbbjét külföldről kellett hozatni, — az új híd kizárólag magyar műszaki munkának gyümölcse és magyar mérnököknek, magyar munkásoknak és gyáraknak tudását hirdeti. Az új hídnek szerkezete, az építésnél alkalmazott módszerek és segédeszközök, szembeállítva a régi hiddal, tanulságos képét adják annak, hogy hazánkban a mérnöki tudományok hetven év alatt mekkorát haladtak. Indítványozó e munka megiratását annyival inkább ajánlja az Akadémia figyelmébe, mert nemcsak tanulságos, hanem az utókor számára nagyon becses forrásul is szolgálhatna az irodalomnak, halhatatlan alapítójának, gróf Széchenyi Istvánnak pedig ezzel újabb, méltó emléket állítana. — Az indítványt az összes ülés általános élénk helyesléssel fogadta s

további intézkedés czéljából a III. osztályhoz tette át. — Ugyancsak a nyolczadik összes ülésen terjesztette elő az I. osztály az Irodalom-történeti Bizottságnak a *Zrinyi-ünnepségek* ügyében készített javaslatát, mely azt indítványozta, hogy kéressék föl a II. osztály bizottság kiküldetésére, a mely az Irodalomtörténeti Bizottságból kiküldendő albizottsággal egy vegyes bizottsággá egyesülve, a gróf Zrinyi Miklós születése háromezázados fordulója megünneplése ügyében alapos megvitatás után határozott javaslattal lépjen a M. Tud. Akadémia elé. Az összes ülés a javaslatot elfogadta s fölkérte a II. osztályt, hogy kebeléből szűkebbkörű Zrinyi-bizottságot küldjön ki. — Majd a főtítkár terjesztette elő a Helyesírási Bizottságnak javaslatát, a mely csak akkor lesz érvényessé, ha az Akadémia és a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium egyképen és egyetértően elfogadják, mert nem az a czél, hogy új szabályok keletkezzenek, hanem hogy a mostan meglévő *kétféle* helyesírás helyébe egységes, a M. Tud. Akadémiára, az iskolákra és a hivatalokra egyaránt kötelező helyesírást állapítson meg s így az e téren nyilvánuló zavarokat megszüntesse. Az összes ülésen a javaslat hosszabb eszmecsereit idézett föl, melyben BEÖTHY ZSOLT, HEINRICH GUSZTÁV, ILOSVAY LAJOS, MÉHELY LAJOS és VÁRGHA GYULA r. tt. vettek részt. A felszólalások alapján az összes ülés úgy határozott, hogy a bizottság munkálatát érdemleges tárgyalás végett megküldi az I. osztálynak, melynek jelentése a II. és III. osztályljal közlendő s az Akadémia határozatot csak ezek véleményeinek meghallgatása után fog hozni. — A kilenczedik összes ülésen, a Rónai Horváth Jenő fölött tartott emlékbeszéd elhangzása után elnök úr üdvözlő beszédet intézett SZILY KÁLMÁN ig. és r. taghoz, a ki decz. 10-én akadémiai tagságának ötvenedik évfordulójához jutott el. SZILY KÁLMÁN az eltelt ötven év alatt kitörölhetetlen betűkkel írta be nevét hazai tudományosságunk történetébe és pedig úgy a természet-, mint a nyelvtudományok terén, ritka sokoldalúsággal egyesítve munkásságában e két heterogén tudománynak eredményes művelését nemcsak a bűvárlat és irodalmi tárgyalás, hanem a tudományos munka szervezése és népszerűsítése, új irányok kitzúzése és új kezdeményezések által is. E mellett azonban ő még különös érdemeket szerzett éppen Akadémiánk körül, melynek igazgatásába már 1883 óta befolyt mint az Igazgató-Tanács tagja, melynek tizenhat évig főtítkára volt, majd főkönyvtárnoka lett s melyben több fontos bizottság elnöki teendőit látja el. Az elnök úr hosszabb, meleg üdvözlő beszéde után SZILY KÁLMÁN meghatottan köszönte meg az Akadémia figyelmét, melyet magára nézve nagy megtiszteltetésnek mondott s az Akadémiának és társainak egyenként és összesen háláját fejezte ki érte. SZILY KÁLMÁN szavainak elhangzása után CONCHA Győző ig. és r. t. emelkedett szólásra s egy másik, időben kisebb, de annál fontosabb jubileumra hívta föl a jelenlévők figyelmét. Tíz év telt el azóta, hogy az elnök urat az Akadémia kormányzó székébe emelte. Az ország

kormányzatában kipróbált, széles látkörű, a nemzet culturájáért buzgó férfiú teljes odaadással, lelkiismeretességgel kezelte az Akadémia kormányrúdját, tudományos kutatásaival s búvárlatainak elért eredményeivel nagyban gyarapította tudományos kincsünket. A szónok az Akadémia igaz háláját tolmácsolta tízéves működésének szép eredményeiért s további akadémiai életéhez friss erőt és egészséget kívánt neki. Az elnök úr nagy hálával és megelégedéssel fogadta az Akadémia meleg üdvözlését s válaszában kijelentette, hogy eléggé változatos és már hosszúra nyúló életpályáján sehol, semmiféle körben és téren nem tapasztalta azt, a mit itt; sehol nem vallhatta működését annyira mentesnek minden zavaró összeütközéstől, ellenzéstől és kellemetlenségtől, mint az Akadémiában. Kötelességének érzi, hogy az Akadémia ügyét tovább is egész odaadással szolgálja s ezért a jövőben is kéri tagtársainak szíves bizalmát és barátságos támogatását.

* * *

A Magyar Tudományos Akadémia az elmúlt 1915-ik évben a következő tudományos ünnepekre küldötte ki képviselőit: a Kisfaludy-Társaság ünnepélyes közülésére (számos tag), — Vajda János síremlékének leleplezésére (május 30), melyen az Akadémia képviselőiben BERZEVICZY ALBERT t. t., elnök jelent meg. — A Konstantinápolyban 1911 május 2-án elhunyt KARÁCSON IMRE fiatal kutató emlékének leleplezésére Győrött szeptember 26-án. Ez ünnepélyen gróf KHUEN-HÉDERVÁRY KÁROLY t. t. vezetése alatt báró FORSTER GYULA t. t., CSÁNKI DEZSŐ, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, HEINRICH GUSZTÁV, THAL-LÓCZY LAJOS r. tt. és TAKÁTS SÁNDOR l. t. képviselték az Akadémiát. Az ünnepi beszédet gróf KHUEN-HÉDERVÁRY KÁROLY t. t. mondta, az Akadémia koszorúját HEINRICH GUSZTÁV főtitkár tette le. — A budapesti tudományegyetem (szeptember 24.) és a kir. József-műegyetem (szept. 29.) tanórájának megnyitására. Az előbbin a főtitkár, az utóbbin a főtitkár és főkönyvtárnok képviselték az Akadémiát. — A dunamelléki ref. Egyházkerületből néhai BAKSAY SÁNDOR püspök gyász-ünnepére (október 20.) és PETRI ELEK püspöki beiktatására (okt. 21.); mindkét ünnepélyen BALLAGI ALADÁR, HEGEDŰS ISTVÁN és ZSILINSZKY MIHÁLY r. tagok jelentek meg az Akadémia képviselőiben.

* * *

Az Igazgató-Tanács 1915-ben 4 rendes ülést tartott (márczius 16-án, május 6-án, május 25-én és október 8-án). Fontosabb tárgyai és határozatai a következők: az első ülésen a főtitkár bejelentette, hogy ORTVAY TIVADAR r. t. alapítványának növelésére újabb 10,000 koronát fizetett be az Akadémia pénztárába. Az Igazgató-Tanács az adományt a legmelegebb köszönettel fogadta s fölkérte az elnökséget, hogy a nemes adakozónak az Akadémia háláját tolmácsolja. Ugyanezen az ülésen — egy fölmerült eset kapcsán — az Igazgató-

Tanács határozatban kimondotta, hogy az akadémiai tisztviselők korpótléka 200 (kettőszáz) korona. Majd két segélyért folyamodó kérését intézte el, az egyiket, a Keleti Szemléét kedvezően, a mennyiben 1500 K segélyt szavazott meg számára, a másikat, a Turáni Társaságát — elvi okok miatt — nem teljesíthette, mert az Igazgató-Tanács már régebben kimondta, hogy társulatokat és egyleteket nem segélyez. Azonban a nevezett társaságot értesítette, hogy egyes tudományos vállalkozásokat jelentőségükhöz s az Akadémia erejéhez képest szívesen részesít támogatásban. Ezután az ügyészi jelentésekre került a sor. FEJÉRPATAKY KÁLMÁN akadémiai ügyész jelentést tett ROSENFELD ALFRÉD budapesti lakos végrendeletéről, melynek értelmében az Akadémia a hagyatékából 40.000 K-t kap pályakérdések kifizésére. Az alapítvány kamataiból kétévenként közegészségügyi pályakérdés tűzendő ki. A hagyomány 1917 január 20-án lesz esedékes. Az ügyész második bejelentése a SZEMZŐ LÁSZLÓ-féle hagyatékra vonatkozott; az Igazgató-Tanács beható megbeszélés után úgy határozott, hogy a hosszú és kilátástalan pörösködés mellőzésével elfogadja az örökösök által följánlott 5000 koronát s megbizta az akadémiai ügyészt, hogy az egyezségi összeg liquidálása és biztosítása érdekében tegye meg a szükséges lépéseket. Majd az Akadémia számadásainak beérkeztéről tett jelentést a főtitkár. Elnök úr javaslatára az Akadémia számadásainak felülvizsgálására báró EÖTVÖS LORÁND és gróf SZÉCHENYI BÉLA, a gondnoki és széphalmi számadásokra báró FORSTER GYULA s az ügyészi számadásokra PLÓSZ SÁNDOR kérését föl. Ez az ülés tárgyalta az Akadémia 1915. évi költségvetését, melyet jelentéktelen módosításokkal elfogadott s a Széchenyi-Múzeum tételénél örömmel vette tudomásul gróf SZÉCHENYI BÉLA 1000 (egyezer) korona adományát (Görgey orvos Széchenyire vonatkozó iratainak megszerzésére) s a nemeslelkű adakozónak meleg köszönetét fejezte ki. A második ülésen a főtitkár bejelentette, hogy a számadások fölülvizsgálására kiküldött igazgatósági tagok megbízatásuknak eleget tettek, a számadásokat fölülvizsgálták, azokat rendben találták. Az Igazgató-Tanács a megbízott igazgató-tanácsi tagoknak köszönetet mondott fáradozásaikért. Ugyanezen az ülésen a főtitkár jelentése alapján az Igazgató-Tanács köszönettel fogadta a Magyar Országos Központi Takarékpénztár 500 (ötszáz) korona, valamint az Első Magyar Általános Biztosító Társaság 10.000 (tízezer) korona adományát, mely utóbbi az adományozó intentioi értelmében teljes egészében a Római Magyar Történeti Intézetnek áll tudományos kutatásokra rendelkezésére. Majd Friedreich István Széchenyi-pályaművének ügyében az Igazgató-Tanács indokoltnak találta az összes ülés javaslatát, hogy a meg nem jutalmazott pályamű valamelyes tiszteletdíjban részesüljön s az elhunyt szerző örökösének 4000 (négyezer) K tiszteletdíjat szavazott meg. — Pósch Jenő főgimnáziumi tanár „Lelki jelenségeink és természetük“ cz. kétkötetes művének segélyezéséért

az Igazgató-Tanács elvben már 1914-ben elfogadta s most, a mű elkészültével fölkéri a II. osztályt, hogy a segélyösszeg nagyságára nézve tegyen javaslatot. — A Földtani Társulat Barlangkutató Osztálya ez évre is 500 (ötszáz) korona segélyt kért, mit az Igazgató-Tanács készséggel megszavazott. Majd az ügyészi jelentések során FEJÉRPATAKY KÁLMÁN előterjesztette 1914. évi ügyészi működéséről szóló, nyomtatásban megjelent beszámolóját, továbbá két újabb hagyományt hozott az Igazgató-Tanács tudomására, ú. m.: GYÖRGY (TAFFLER) KÁLMÁN 6000 (hatezer) korona s BUNYITAY VINCEZÉ I. t. végrendeleti hagyományát. Ez utóbbi tiszta hagyatékának $\frac{1}{15}$ részével emlékezett meg az Akadémiáról. — A harmadik ülés elnök úr indítványára a második hadikölcsönre az Akadémia részéről 200.000 (kétszázezer) K n. é. kötvény jegyzését határozta el. A raktár állományának rendkívüli megnövekedése miatt az Igazgató-Tanács a helyiségek szaporítását szükségesnek találta s elfogadta KÁROLYI GYÖRGY nyomdatulajdonos ajánlatát, a ki az általa bérelt helyiségekből a bérösszeg méltányos leszállítása ellenében három kisebb helyiséget a könyvraktár czélfajra felajánlott. Majd főtitkár bejelentette, hogy az 1915. évi WAHRMANN-jutalom nyertese a WAHRMANN-érem költségeire 2000 (kétezer) koronát ajánlott föl, illetőleg az aranyérem költségeit a sajátjából óhajtja fedezni. Az Igazgató-Tanács a bejelentést örömmel hallgatta meg s az Akadémia nevében meleg köszönetet mondott a nagylelkű adományozónak. — A negyedik ülés mely megilletődéssel vette tudomásul SZÉLL KÁLMÁN és VASZARY KÖLOS ig. tagok elhunytát. Diszei s büszkesége voltak az Akadémiának s elvesztésük az Akadémiát annál súlyosabban érinti, mert mind a ketten állandóan a legnagyobb érdeklődést tanusították az Akadémia ügyei iránt s működésében készséggel támogatták. A három üresedésben levő igazgató tagsági helynek betöltéséről, hogy az Igazgató-Tanács működésében fönnakadás ne álljon be, már ez az ülés gondoskodott. Megválasztottak: CSERNOCH JÁNOS hercegprímás, herceg BATHYÁNY-STRATTMANN LÁSZLÓ orvosdoktor és gróf KÁROLYI GYULA főrendiházi tag. Az új igazgatósági tagok nyomban értesítették megválasztatásukról, azzal a kéréssel, hogy az Akadémia meghívását elfogadni méltóztassanak. Majd az Akadémia tisztviselőinek kérelme tárgyalatott, kik — tekintettel a háború következtében beállott elviselhetetlenül nagy drágaságra — háborús drágasági pótlékért folyamodtak. Az Igazgató-Tanács méltányolva a kérelemnek mindenkép indokolt voltát, a tisztviselőknak együttesen 4100 (négyezeregyszáz) korona segélyt szavazott meg. Ugyanez az ülés — elnök úr indítványára — a harmadik kölcsönből is 200.000 (kétszázezer) korona n. é. kötvény jegyzését határozta el. Majd FEJÉRPATAKY KÁLMÁN ügyész bejelentette, hogy BUNYITAY VINCEZÉ hagyatékában 52.000 korona kerül felosztásra s ez összegnek $\frac{1}{15}$ része illeti meg az Akadémiát. Ismertette aztán SZEMZŐ ISTVÁN végrendeletét, melynek értelmében az Akadémia

SZEMZŐ ISTVÁN földbirtokaiból igen jelentékeny részt örököl, hogy annak jövedelméből időnként 120.000 (százhuszezer) korona jutalom adassék annak, a kinek bármily téren kifejtett működése, írásműve, vagy találmánya az emberiség haladását, vagy culturalis fejlődését eminenter előmozdította. Az ingatlanok haszonélvezete az özvegyet illeti meg s az Akadémia csak ennek halála után lép a hagyomány birtokába. Az Igazgató-Tanács e bejelentést örömmel vette tudomásul s felhatalmazta az ügyészt, hogy az alapítvány elfogadása tárgyában az illetékes helyen a szükséges nyilatkozatot megadhassa.

III. Az 1915. évben eldöntött pályázatok.

1. *Gróf Teleki-pályázat* (szomorújáték), 100 arany.

A harmadik összes ülés a jutalmat a 24. számú „Lélekvásár“ című ugyanilyen jeligéjű pályaműnek ítélte oda, melynek szerzője a felbontott jeligés levél szerint SOMLÓ SÁNDOR, a Színművészeti Akadémia igazgatója.

2. *Farkas-Raskó-pályázat* (hazafias költemény), 200 korona.

A harmadik összes ülés a jutalom ki nem adását határozta el.

3. *Wodianer-jutalmak* (néptanítói jutalom) 1000—1000 korona.

A harmadik összes ülés a jutalmakat KISFALUDY MIHÁLY környei róm. kath. iskolai igazgató-tanítónak és TÖRÖS SÁNDOR beregszászi áll. iskolai igazgató-tanítónak ítélte oda.

4. *Vojnits-jutalom* (drámai jutalom), 800 kor.

Az első összes ülés a jutalmat PERÁR GYULA „A kölcsonként kastély“ cz. darabjának ítélte oda.

5. *Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom.* 100, illetőleg 50 arany.

A nagygyűlés a nagyjutalmat LÉVAY JÓZSEF „A múzsa búcsúja“ című verskötetének, a Marczibányi-mellékjutalmat BERCEK ÁRPÁD Összegyűjtött színműveinek ítélte oda.

6. *Bródy-jutalom* (publicistikai művek), 6000 kor.

A nagygyűlés a jutalmat RAKOSI JENŐ-nek ítélte oda.

7. *Wahrmann-jutalom* (ipari érdemek), 2000 kor.

A nagygyűlés a jutalmat BORBÉLY LAJOS-nak, a Rima-Murány-Salgótarjáni Vasmű R. T. vezérigazgatójának ítélte oda.

8. *Sámuel-díj* (nyelvészeti értekezés), 15 arany.

A nagygyűlés a jutalmat dr. NÉMETH GYULA „Az ősjakut hangtan“ című művének ítélte oda.

9. *Gorove-pályadíj* (stilus a művészetben), 100 arany.

A nagygyűlés a jutalmat nem adta ki.

10. *Halmos Izor-pályázat* (a magyar kritika története) 1000 kor.

A nagygyűlés a jutalmat nem adta ki.

11. *Lukács Krisztina-pályázat* (mondattan), 2000 kor.

A nagygyűlés a jutalmat a 2. sz. pályaműnek ítéli oda, de a jutalmat csak a javasolt kiegészítések elkészítése után fizeti ki.

A pályanyertes mű szerzője a felbontott jelígés levél szerint SIMONYI ZSIGMOND.

12. *Lévay-pályázat* (jellemtan), 1000 kor.

A nagygyűlés a jutalmat a beérkezett pályaműnek odaítélte, de a díjat csak a mű teljes befejezése után fizeti ki.

A pályanyertes mű szerzője a felbontott jelígés levél szerint dr. KÉKI LAJOS áll. főgymn. tanár.

13. *Lukács Krisztina-pályázat* (erkölcsi értékfogalom), 4000 kor.

A nagygyűlés a jutalmat nem adta ki.

A *Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adománya* (kereskedelmi oktatásügy), 1000 magyar frank.

A nagygyűlés a jutalmat az 1. sz. pályaműnek adta ki, melynek szerzője a felbontott jelígés levél szerint VINCZE FRIGYES kolozsvári felsőkereskedelmi iskolai tanár.

15. *Bésán-pályázat* (közigazgatási eljárás), 1200 aranyforint.

A nagygyűlés a jutalmat a 3. sz. pályaműnek ítélte oda, melynek szerzője a felbontott jelígés levél szerint dr. BAUMGARTEN NÁNDOR közigazgatási bíró.

16. *Sztrókay-jutalom* (jogtudományi művek), 100 arany.

A nagygyűlés a jutalmat TARNAI JÁNOS curiai bíró „Sajtójogi dolgozatok” című és dr. ERDÉLYI ALADÁR „Régi magyar családi hitbizományok története és joga” című műveinek ítélte oda, illetőleg a jutalmat a két író között megosztotta.

17. *Lévay Henrik-alapítvány* (tápláló anyagok stb.), 1000 kor.

A nagygyűlés a két pályázót, dr. ZAITSCHEK ARTÚR kir. fővegyészt és dr. SZALÁGYI KORNÉL kir. segédvegyészt a benyújtott tervezetek kidolgozásával megbizta s a pályaművek teljes kidolgozására mind a kettőnek 3—3 évi határidőt engedélyezett.

18. *Vitéz József-pályázat* (növény-genus monographiája), 40 arany.

A nagygyűlés a benyújtott egyetlen pályaművet, mely a *Cephalaria-genus* monographiáját dolgozta föl, jutalomra érdemesnek találta. A pályanyertes mű szerzője dr. SZABÓ ZOLTÁN egyetemi növénykerti adjunctus.

19. *Forster János-pályázat* (hazai élelmiszerek) 3000 kor.

A nagygyűlés a beérkezett két pályamű közül a WEISER ISTVÁN kir. fővegyésztől beküldött tervezetet elfogadta, azzal a kikötéssel, hogy a bírálatban fősorolt hiányokat pótolja. A megirandó mű nagy terjedelmére való tekintettel a pályamunka kidolgozására három évi határidőt engedélyezett.

20. *A Matematikai és Természettudományi Bizottság pályázata* (physika), 2000 kor.

A nagygyűlés a beérkezett két tervezetet segélyezésre méltó-

nak találta s dr. RYBÁR ISTVÁN-nak a folyadékok felületéről visszaverődött fény ellipszisszerű polározásának vizsgálatára 1200 korona, dr. SELÉNYI PÁL-nak pedig az elektromosság atomistikus szerkezetére vonatkozó vizsgálataira 800 korona segélyt szavazott meg.

21. *Egyetemi hallgatók könyvjutalma.*

A nagygyűlés a jutalmakat az illetékes egyetemi hatóságok javaslata alapján KRUSCHÉ EMIL, KOSSÁNYI BÉLA budapesti, RAJKA LÁSZLÓ, GREGORICS IZIDOR kolozsvári. OLÁH SÁNDOR, TOKAJI LAJOS debreczeni, TARCAZ GIZELLA, MUŽA EMILJA zágrábi egyetemi hallgatóknak ítélte oda.

IV. *A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai* *1915-ben.*

**M. Tud. Akadémiai Almanach.* Polgári és csillagászati nappal 1915-re. 299 lap. Ára 2 kor.

**M. Tud. Akadémiai Értesítő.* Szerkeszti: HEINRICH GUSZTÁV főtitkár. XXVI. évf. 1–12. füzet. (301–312. sz.) XXIII és 746 lap. Az évfolyam ára 6 kor.

**Archaeologiai Értesítő.* Új folyam. XXXV. köt. 1–2. szám. Szerkeszti: VABJÚ ELEMÉR. — XXXVII, 192 és 24 lap. Egy arcképpel, 33 melléklettel és szövegábrákkal. Egyes füzet ára 2 kor. 40 f. Az évfolyam ára 12 kor.

Hadtörténelmi Közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti: PILCH JENŐ. XVI. évf. 1–4. füz. 581 lap. Képtáblákkal és szövegábrákkal. Az évfolyam ára 10 korona.

Irodalomtörténeti Közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti: SZILÁDY ÁRON és CSÁSZÁR E. XXV. évf. 1–4. füz. XIX és 496 lap. Egyes füzet ára 2 kor. 50 fill. Az évfolyam ára 10 kor.

**Mathematikai és Természettudományi Értesítő.* Szerkeszti: FRÖHLICH IZIDOR osztálytitkár. XXXIII. köt. 1–5. füz. 762 lap, 9 táblával és a szöveg között számos ábrával. A kötet ára 10 kor.

Nyelvtudomány. Szerkeszti: ASBÓTH OSZKÁR. V. köt. 3. füzet. 161–240 lap. Egyes füzet ára 1 kor. 50 fill.

**Nyelvtudományi Közlemények.* Szerkeszti: SZINNYEI JÓZSEF osztálytitkár. XLIII. köt. 4. füz. 397–476 lap; és XLIV. köt. 1. füz. 116 lap. Egyes füzet ára 1 kor. 50 fill., a köteté 6 kor.

Történeti Szemle. Szerkeszti: ANGYAL DÁVID. IV. évf. 1–4. füz. 640 lap. Egyes füzet ára 3 kor., az évfolyamé 12 kor.

A magyar helyesírás szabályai. A helyesírási bizottság javaslata. 99 lap. Ára 40 fill.

A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában még kapható *akadémiai kiadványok jegyzéke.* 1915. 82 lap.

A M. Tud. Akadémia *alapszabályai és ügyrendje.* 1915. 170 lap.

Al-Shakespear-i drámák. Szerkeszti: HEINRICH GUSZTÁV. III. köt. A tékozló fiú. Fordította: BENEDEK MARCZELL. 118 lap. Ára 2 korona. IV. köt. Merlin születése. Fordította: VÉRTESY JENŐ. 137 lap. Ára 2 kor. 60 fill.

**Berzeviczy Albert* t. t. Fabriczy Kornél tiszt. tag emlékezete. (Emlékbeszédék XVII. 1. sz.) 41 lap. Arczképpel. Ára 1 kor.

**Berzeviczy Albert* t. t., *Marczali Henrik* és *Nagy Géza* 1 tt. Pulszky Ferencz százados emléktünnepe. (Emlékbeszédék. XVI. köt. 14. sz.) 86 lap. Arczképpel. Ára 2 kor.

**Euripides drámái.* II. kötet. Fordította: CSENGERI JÁNOS. (A könyvkiadó-vállalat 1915-iki illetménye.) 365 lap. Ára füzve 5 kor. kötve 6 kor.

**Fabriczy Kornél* kisebb dolgozatai. Fordította RÓZSAFFY DEZSŐ. BERZEVICZY ALBERT bevezetésével. (A könyvkiadó-vállalat 1915-iki illetménye.) 439 lap. 16 képes melléklettel és 5 szövegképpel. Ára füzve 5 kor., kötve 6 kor.

**Földes Béla* r. t. A nemzetközi kereskedelem elméletéhez. (Philos. és társadalomtud. Értekez. I. köt. 6. sz.) 73 lap. Ára 2 kor.

**Giesswein Sándor* l. t. Egyén és társadalom. Székfoglaló. (Társadalomtudományi Értekezések. XIV. 10. sz.) 72 lap. Czimlappal. Ára 1 kor. 50 fill.

**Goldziher Ignác* r. t. Vámbéry Ármin tiszt. tag emlékezete. (Emlékbeszédék. XVII. köt. 6. sz.) 18 lap. Arczképpel. Ára 60 fillér. *Heitai Gáspár.* Haló. Kolozsvár, 1570. Kiadta TRÓCSÁNYI ZOLTÁN. (Régi Magyar Könyvtár 36. köt.) 142 lap. Ára 5 kor.

**Hornyánszky Gyula* l. t. A homerosi beszédék tömeglélektani vonatkozásukban. — Rhetorica Homerica. — (Történelmi Értekezések. XIII. 10. sz.) 92 lap és a kötet czimlapja. Ára 2 kor,

**Jenődrássik Ernő* l. t. Báró Korányi Frigyes lev. tag emlékezete. (Emlékbeszédék. XVII. köt. 2. sz.) 17 lap. Arczképpel. Ára 30 fill.

Melich János és Gombocz Zoltán. Magyar etymologiai szótár. 4. füz. Bori—Cenk. 482—640 lap. 5. füz. Cenk—Csajta. 641—800 lap. Egy-egy füzet előfizetési ára 5 kor. Bolti ára 6 kor. 50 fill.

Némethy Geyza. Commentarius exegeticus ad Ovidii Epistulas ex Ponto. 86 lap. Ára 3 kor.

**Pauler Ákos* l. t. A fogalom problémája a tiszta logikában. (Philosoph. és Társadalomtudományi Értekez. I. köt. 5. sz.) 46 lap. Ára 1 kor.

**Rados Gusztáv* r. t. König Gyula r. tag emlékezete. (Emlékbeszédék. XVII. köt. 3. sz.) 30 lap. Arczképpel. Ára 80 fill.

**Rátz István* l. t. Tormay Béla l. tag emlékezete. (Emlékbeszédék. XVII. köt. 4. sz.) 32 lap. Arczképpel. Ára 60 fill.

Szádeczky K. Lajos. Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz. 1619—1629. (Magyar Történelmi Tár. XXVII. köt.) XII és 132 lap. Ára 4 kor.

**Szinnyei Ferencz* 1. t. Jósika Miklós. (Székfoglaló.) (Nyelvtud. Értekezések. XXIII. köt. 2. sz.) 117 lap. Ára 2 kor. 40 fill.

**Ifj. dr. Szűts Andor*. A földi giliszta idegrendszerének finomabb szerkezete. (Mathemat. és Természettud. Közlemények. XXXIII. köt. 2. sz.) 61 lap, két kettőtábla rajzzal. Ára 3 kor. 50 fill.

**Takáts Sándor*. Rajzok a török világból. I. köt. VIII és 438 lap. — II. köt. 463 lap. (A könyvkiadó-vállalat 1915-iki illetménye.) A két kötet ára füzve 10 kor., kötve 12 kor.

Takáts Sándor, Eckhart Ferencz és Szekfű Gyula. A budai basák magyar nyelvű levelezése. I. köt. 1553—1589. — VI és 546 lap. Ára 12 kor.

Váczy János, Kazinczy Ferencz és kora. I. köt. IV és 639 lap. Ára 12 kor.

Összesen 35 munka 555¹/₄ iv.

* A *csillaggal jelölt munkákat az intézetek átalány fejében kapják.

V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével megjelent munkák és folyóiratok.

1. *Folyóiratok*: Budapesti Szemle, Ethnographia, Keleti Szemle, Közgazdasági Szemle, Egyetemes Philologiai Közlöny, Magyar Paedagogia, Matematikai és Fizikai Lapok, Athenaeum, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte, Ungarische Rundschau, Orvosi Hetilap, Hungary.

2. *Könyvkiadóvállalatok*: Természettudományi könyvkiadó-vállalat, Orvosi könyvkiadó-vállalat, Philosophiai Írók Tára, Közgazdasági Remekírók Tára, Magyar Közgazdasági Könyvtár, Jogtudományi monographiák, Nemzetközi matematikai és természettudományi katalogus.

3. *Munkák*: a) Magyar Történelmi Életrajzok, b) Id. Teleki Mihály levelezése. c) Gombos F. ALBIN: Középkori Krónikások. d) Akadémiák Szövetségének kiadványa: az Iszlám Encyclopaediája. e) Corpus Nummorum, f) Corpus de Musica, g) Philosophiai Bibliotheca, h) Euler Összes Munkái, i) Bibliothéque Hongroise.

Az Igazgató-Tanáctól megszavazott segélylyel készülnek: BOGDÁNYFY ÖDÖN: A vizierő, BALLAGI GÉZA: XIX. századi névtelen röpiratok, PETRIK GÉZA: Magyar Könyvészet, BIHARI KÁROLY: Eötvös József, „A XIX. század uralkodó eszméi“-nek méltatása, BÖHM KÁROLY: Philosophiai művei V. kötet.

VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják.

<i>Ács</i> , Kaszinó.	<i>Budapest</i> , Állatorvosi főiskola.
<i>Arad</i> , Kir. főgimnázium.	" Mezőgazd. Múzeum.
" Állami főreáliskola.	" Képzőművészeti főisk.
" Felsőkereskedelmi iskola.	" M. kir. Technologiai iparmúzeum.
<i>Arad</i> , Kölcsey-Egyesület.	" M. kir. chemiai intézet.
" Közs. polgári fiúiskola.	" VII. ker. ág. h. ev. főgimn.
" Tanítóegyesület könyvtára.	" Kegyesrendi főgimn.
<i>Aranyosmarót</i> , Áll. főgimnázium.	" I. ker. kir. áll. főgimn.
<i>Aszód</i> , Gimn. könyvtár.	" II. ker. kir. kath. főgimn.
<i>Baja</i> , Csisztercei főgimn.	" III. ker. állami főgimn.
" Áll. tanítóképző.	" IV. ker. piarista főgimn.
<i>Bánffy-Hunyad</i> , M. kir. áll. iskolák.	" V. ker. főgimn.
<i>Bártfa</i> , Állami gimnázium.	" VI. ker. áll. főgimn.
<i>Békés</i> , Ev. ref. főgimnázium.	" IX. ker. Mester-utcai áll. főgimnázium.
<i>Békés-Csaba</i> , Ev. Rudolf-főgimn.	" Angol kisasszonyok.
" Áll. fels. leányiskola.	" Bölcsészettan hallgatók segítő egyesülete.
<i>Belényes</i> , Gör. kath. főgimnázium.	" I. ker. Főgimn. Széchenyi önképzőkör.
<i>Beregszász</i> , Állami főgimnázium.	" VIII. ker. Főgimn. fiókja.
<i>Beszterce</i> , Ev. főgimnázium.	" Norbertinum kormányzósága.
<i>Beszterczebánya</i> , Ág. h. ev. gimn.	" VII. ker. főgimnázium.
" Áll. fels. leányisk.	" VIII. ker. főgimn.
" Áll. polg. fiúisk.	" Tanárképző-int. gimn.
" Állami főgimn.	" Ref. főgimnázium.
<i>Bonyhád</i> , Ev. főgimn.	" Ref. theol. akadémia.
<i>Brád</i> , Görög-keleti román algimn.	" II. ker. áll. főreálisk.
<i>Brassó</i> , Evang. gimnázium.	" IV. ker. közs. főreálisk.
" Görögkel. román főgimn.	" V. ker. áll. főreálisk.
" R. kath. főgimnázium.	" VI. ker. főreáliskola.
" M. kir. áll. főreáliskola.	" VII. ker. külső áll. főgim.
" Áll. fels. keresked. iskola.	" VIII. ker. főreáliskola.
<i>Budapest</i> , Fő- és szék. könyvtár.	" X. ker. köbányai áll. főgimnázium
" Tud. egyet. könyvtára.	" X. ker. tisztviselőtelepi áll. főgimnázium.
" Tud. egyet. philol. semin.	" IV. ker. kegyesr. Kalazantinum.
" Tud. egyet. tört. semin.	
" Tud. egyet. földr. semin.	
" Tud. egy. class. phil. sem.	
" Tud. egy. aesth. gyűjt.	
" Lipótvárosi Kaszinó.	
" Műegyetemi könyvtár.	
" Meteorologiai intézet.	
" Ludovika-Akadémia.	

<i>Budapest</i> , Keresked. Akadémia.	<i>Debreczen</i> , Keresk. tanintézet.
„ VI. k. áll. fels. leányisk.	„ Csokonai-kör.
„ Áll. felső keresk. iskola (VII. ker.).	„ Ev. ref. főgimnázium.
„ Áll. felső építőipariskola.	„ Ev. ref. fels. leányisk.
„ Iparostanoncziskola.	<i>Dés</i> , Kir. állami főgimnázium.
„ Kath. Sajtóegyesület.	<i>Detta</i> , Áll. polgári fiúiskola.
„ II. ker. tanítónő-képző.	<i>Déva</i> , Állami főreáliskola.
„ b. Eötvös-collegium.	„ Áll. főreálisk. ifj. könyvtára.
„ Orsz. izr. tanító-képző.	„ Áll. tanítóképző.
„ Pesti izr. elemi s polgári fiúiskola.	<i>Dicső-Szt.-Márton</i> , Olvasó- és tár- saskör.
„ Elemi isk. tanító-képző.	<i>Eger</i> , Érseki jogliceum.
„ Polgári isk. tanítóképző.	„ Kath. főgimnázium.
„ Cziszt. r. tanárképző.	„ Érsekmegyei könyvtár.
„ Kath. Sajtóegyesület.	„ Állami főreáliskola.
„ Magyar Gyermektanulm. társ.	<i>Eperjes</i> , Ág. ev. collegium.
„ Növendékpapság egy- házirod. iskolája.	„ Széchenyi-kör.
„ VII. ker. Erzsébet-nőisk.	<i>Érsekújvár</i> , Közs. kath. főgimn.
„ II. ker. polg. leányisk.	<i>Erzsébelváros</i> , Áll. főgimnázium.
„ I. ker. áll. elemi isk. Tanítóképző.	<i>Esztergom</i> , Szt. Benedek-rendi fő- gimnázium.
„ ref. Theologiai Akad.	„ Érsekmegyei könyvtár.
„ Orsz. nőképző-egylet leánygimn.	„ Érs. tanítóképző.
„ M. mérnök- és építész- egylet.	„ Városi könyvtár.
„ Országos Levéltár.	<i>Fehértemplom</i> , Áll. főgimnázium.
„ József-Műgyetem.	<i>Felső-Lövő</i> , Ev. tanint. igazg.
„ M. Nemzeti Múzeum.	<i>Fiume</i> , Áll. főgimnázium.
„ VII. k. áll. felső ker. isk.	„ Áll. felső keresk. iskola.
„ VI. ker. leánygimn.	<i>Fogaras</i> , Áll. főgimnázium.
<i>Csáktornya</i> , Áll. elemi népiskola.	<i>Gyergyószentmiklós</i> , Áll. főgimn.
„ Áll. tanítóképzőintézt.	<i>Gyöngyös</i> , Állami főgimnázium.
<i>Csik-Szereda</i> , Róm. kath. főgimn.	<i>Gyöngk</i> , Ev. ref. gimnázium.
<i>Csorna</i> , Premontr. könyvtára.	<i>Győr</i> , Kath. főgimnázium.
<i>Csurgó</i> , Ref. főgimn.	„ Áll. főreáliskola.
„ Áll. tanítóképzőintézet.	„ Városi közkönyvtár.
<i>Czegléd</i> , dr. Hübner Emil könyvt.	<i>Gyula</i> , Kath. főgimnázium.
„ Áll. főgimnázium.	<i>Gyulafehérvár</i> , R. kath. főgimn.
<i>Debreczen</i> , Főisk. anyakönyvtár.	<i>Hajdú-Nánás</i> , Ev. ref. főgimn.
„ R. kath. főgimnázium.	<i>Hátszeg</i> , Polg. iskola.
„ Állami főreáliskola.	<i>Hódmező-Vásárhely</i> , Ev. ref. fő- gimnázium.
	„ Kenéz Sándor-féle könyvt.
	<i>Igló</i> , Ág. h. ev. főgimnázium.
	<i>Ipolyság</i> , Áll. főgimnázium.

<i>Jászapáti</i> , Kath. főgimnázium.	<i>Kolozsvár</i> , Keresk. Akadémia.
<i>Jászberény</i> , Állami főgimnázium.	„ Magyar irodalomtörtén.
<i>Jászkarajenő</i> , Farkas László könyvtára.	„ seminárium.
<i>Kalocsa</i> , Érseki főgimnázium.	„ Áll. polg. fiúiskola.
„ Érs. főgimn. ifj. könyvt.	„ Áll. tanítóképzőintézet.
„ Főszékesegyh. könyvtár.	„ Áll. polg. leányiskola.
<i>Kaposvár</i> , M. kir. áll. főgimn.	„ Erdélyi múzeum-egylet.
„ Somogyvárm. könyvt.	„ Német philolog. sem.
<i>Karánsebes</i> , Áll. főgimnázium.	„ Egyet. class. phil. sem.
<i>Karczag</i> , Ev. ref. főgimnázium.	<i>Komárom</i> , Kath. főgimnázium.
<i>Kassa</i> , Kir. jogakad. könyvtára	„ Vármegyei könyvtár.
„ Prem. r. főgimnázium.	<i>Körmöczbánya</i> , Áll. főreáliskola.
„ Állami főreáliskola.	<i>Kőszeg</i> , Gymn. tanári könyvtára.
„ Püspökség könyvtára.	<i>Kotor</i> , Áll. elemi népiskola.
„ Állami felső leányiskola.	<i>Kúnszentmiklós</i> , Ev. ref. gimn.
„ Múzeum könyvtára.	<i>Léva</i> , Áll. tanítóképző.
<i>Keckemét</i> , Állami főreáliskola.	„ Kath. főgimnázium.
„ R. kath. főgimnázium.	<i>Liptó-Szt-Miklós</i> , Áll. polg. isk.
„ Városi könyvtár.	„ „ „ „ főgimn.
„ Ref. jogakadémia.	<i>Losoncz</i> , M. kir. áll. főgimn.
„ Felsőkereskedelmi isk.	„ Áll. tanítóképző.
<i>Késmárk</i> , Ág. h. ev. liceum.	<i>Lőcse</i> , Kir. főgimnázium.
„ Áll. polg. és fels. ker. isk.	„ M. kir. állami főreáliskola.
<i>Keszthely</i> , M. kir. gazd. tanintézet.	<i>Lugos</i> , Főgimnázium.
„ Kir. kath. főgimnázium.	<i>Magyar-Óvár</i> , M. kir. gazd. akad.
„ Balatoni múzeum-egyes.	<i>Makó</i> , Állami főgimnázium.
<i>Kézdivásárhely</i> , R. kath. főgimn.	<i>Máramaros-Sziget</i> , Helvét h. liceum.
<i>Kisbér</i> , Áll. Ménesbirtok igazg.	„ „ R. kath. főgim.
<i>Kiskun-Halas</i> , Ref. főgimnázium.	„ „ Áll. polg. fiúisk.
<i>Kiskun-Félegyháza</i> , Állami tanító- képző.	„ „ Áll. tanítókép.
„ Kath. főgimn.	„ „ Áll. elemi isk.
„ Városi múz.	<i>Maros-Vásárhely</i> , Ev. ref. Kolleg.
<i>Kismarton</i> , Áll. polg. isk.	„ „ Áll. polg. fiúisk.
„ Katonai főreáliskola.	„ „ R. kath. főgimn.
<i>Kispest</i> , Áll. polg. fiúiskola.	<i>Medgyes</i> , Ev. főgimnázium.
<i>Kis-Szeben</i> , Kegyesr. gimnázium.	<i>Mező-Túr</i> , Ev. ref. főgimnázium.
<i>Kisujszállás</i> , Ev. ref. főgimnázium.	„ Áll. fels. leányiskola.
<i>Kolozsvár</i> , Gazdasági tanintézet.	<i>Miskolcz</i> , Ev. ref. főgimnázium.
„ Egyetemi könyvtár.	„ Kir. kath. főgimnázium.
„ Ev. ref. theol. facultas.	„ Áll. felső-keresk. isk.
„ R. kath. főgimnázium.	„ Ev. ref. felső leányisk.
„ Ev. ref. Kollegium.	„ Borsodm. Múzeum.
„ Unitárius főgimn.	<i>Modor</i> , Áll. tanítóképző.
	<i>Munkács</i> , Állami főgimnázium.
	<i>Nagy-Bánya</i> , Áll. főgimnázium.

<i>Nagy-Becskerek</i> , Közs. főgimn.	<i>Pozsony</i> , Kir. kath. főgimnázium.
" Torontál vm. le-	" Ág. h. ev. liceum.
véltári könyvtára.	" Állami főreáliskola.
<i>Nagy-Enyed</i> , Bethlen-főiskola.	" Felső keresk. iskola.
<i>Nagyigmánd</i> , Lelkészi hivatal.	" Ev. theol. otthona.
<i>Nagy-Kálló</i> , Állami főgimn.	" Áll. felsőbb leányiskola.
<i>Nagy-Kamizsa</i> , R. kath. főgimn.	" Erzsébet-tudományegye-
<i>Nagy-Károly</i> , R. kath. főgimn.	tem könyvtára.
<i>Nagykikinda</i> , Áll. főgimnázium.	<i>Pozsony-Szt-György</i> , Gimnázium.
<i>Nagy-Körös</i> , Ref. főgimnázium.	<i>Privigye</i> , Kath. gimnázium.
" Közs. polg. leányisk.	<i>Rimaszombat</i> , Egyes. prot. főgimn.
" Ref. tanítóképző.	<i>Rozsnyó</i> , Ág. h. főgimnázium.
<i>Nagy-Röcze</i> , Áll. felső keresk. isk.	" Kath. főgimnázium.
<i>Nagy-Szalonta</i> , Áll. főgimnázium.	<i>Rutka</i> , Polgári isk.
" Közs. polg. leányisk.	" Vasúti tiszt. társaság.
<i>Nagy-Szeben</i> , Áll. főgimnázium.	<i>Sarajevo</i> , Magyar középiskola.
" " Ág. h. ev. főgimn.	<i>Sárospatak</i> , Ev. ref. főiskola.
<i>Nagy-Szent-Miklós</i> , Áll. pol. fiúisk.	" Áll. tanítóképző-int.
<i>Nagy-Szombat</i> , Érseki főgimn.	<i>S.-A.-Ujhely</i> , Kath. főgimnázium.
<i>Nagy-Várad</i> , Kir. jogakadémia.	<i>Segesvár</i> , Ev. gimnázium.
" " Kath. főgimnázium.	" Ev. tanítónőképző.
" " M. kir. áll. főreálisk.	<i>Selmeczbánya</i> , Kir. kath. főgimn.
" " Felső keresk. isk.	" Közkönyvtár.
" " Városi könyvtár	" Ev. kerületi liceum.
<i>Naszód</i> , Alapítványi főgimnázium.	<i>Sepsi-Szt-György</i> , Ev. ref. Koll.
<i>Nyíregyháza</i> , Ág. h. ev. főgimn.	" Székely nemz. múz.
<i>Nyitra</i> , Főgimnázium.	<i>Sopron</i> , Sz.-Benedek-rendi főgimn.
<i>Ó-Gyalla</i> , Csillagvizsgáló-intézet.	" Ág. h. evang. liceum.
<i>Ózd</i> , Gyári tiszt. Kaszinó.	" Ev. lyc. ifj. m. társaság.
<i>Pallag</i> , M. kir. gazdas. Akadémia.	" M. kir. állami főreáliskola.
<i>Pancsova</i> , Állami főgimnázium.	" Állami felső leányiskola.
<i>Pannonthalma</i> , Főapátsági liceum.	" Ev. tanítóképző-intézet.
<i>Pápa</i> , Ref. főiskola.	" Honvéd főreáliskola.
" Kath. gimnázium.	<i>Sümege</i> , Állami főreáliskola.
" Áll. tanítóképzőintézet.	<i>Szabadka</i> , Községi főgimnázium.
<i>Pécs</i> , Püspöki jogliceum.	" Közkönyvtár.
" Kath. főgimnázium.	" Felső leányiskola.
" Pius alapítv. főgimnázium.	" Keresked. iskola.
" Szent Pál-társulat.	" Milkó Izidor könyvtára.
" Áll. főreáliskola.	" Nemzeti Kaszinó.
<i>Petrozsény</i> , Áll. főgimnázium.	<i>Szokolcza</i> , Kir. kath. gimnázium.
" Kaszinó.	<i>Szamos-Ujvár</i> , M. kir. áll. főgimn.
<i>Poprád</i> : Kárpátgyegesület.	" Örmény muzeum-egyes.
<i>Pozsony</i> , Kir. jogakadémia.	<i>Szarvas</i> , Ág. h. ev. főgimnázium.
" Ev. theol. akadémia.	" Ev. tanítóképző.

<i>Szász-Régen</i> , Ág. hitv. ev. gimnáz.	<i>Szombathely</i> , Főgimnázium.
<i>Szász-Sebes</i> , Ev. gimnázium.	" Áll. főreál.
<i>Szászváros</i> , Ev. ref. Kún-kollegium.	" Kulturegyesület.
<i>Szatmár</i> , Ev. ref. főgimnázium.	<i>Tata</i> , Kegyesrendi gimnázium.
" Kir. kath. főgimnázium.	<i>Temesvár</i> , Kath. főgimnázium.
<i>Szatmárnémeti</i> , R. kath. tanítónő- képző.	" Áll. főgimnázium.
<i>Szeged</i> , Kegyesrendi vár. főgimn.	" Áll. főreáliskola.
" Városi főg. önképzők.	" Áll. felső leányiskola.
" Áll. főgimnázium.	" Áll. tanítóképző.
" Állami főreáliskola.	" Felsőkeresk. iskola.
" Kereskedelmi felső iskola.	<i>Torda</i> , Áll. főgimnázium.
" Áll. felső leányiskola.	<i>Törökbecse</i> , Állami polgári fiú- és leányiskola.
" Polgári fiúiskola.	<i>Trencsén</i> , Kir. kath. főgimnázium.
<i>Székely-Keresztúr</i> , Unit. gimn.	<i>Turócz-Szent-Márton</i> , Múzeumi tót társaság
" " Állami tanító- képzőintézet.	" Áll. polg. iskola.
<i>Székely-Udvarhely</i> , Ev. ref. Kolleg.	<i>Ujpest</i> , Áll. főgimn.
" " R. kath. főgimn.	<i>Uj-Verbász</i> , Közs. főgimnázium.
" " Áll. főreáliskola.	<i>Ujvidék</i> , Kir. kath. főgimnázium.
<i>Székes-Fehérvár</i> , Kath. főgimn.	" Gör.-kel. szerb főgimn.
" " Főreáliskola.	<i>Ungvár</i> , Kir. kath. főgimnázium.
" " Fels. keresk. isk.	<i>Vác</i> , Kegyesrendi főgimnázium.
" " Fejérvármegye. könyvtára.	<i>Vágújhely</i> , Áll. segély. izr. reálisk.
" " Múzeum.	<i>Versez</i> , Állami főreáliskola.
<i>Szekszárd</i> , Állami főgimnázium.	" Városi könyvtár.
" Tolnavárm. múzeum.	<i>Veszprém</i> , Kath. főgimnázium.
<i>Szentes</i> , Állami főgimnázium.	<i>Zágráb</i> , Magyar társaság.
" Kaszinó-egylet.	<i>Zala-Egerszeg</i> , Felső keresk. isk.
<i>Szent-Gotthárd</i> , Áll. főgimnázium.	" " Áll. főgimnázium.
" Olvasóegyesület.	<i>Zenta</i> , Községi főgimnázium
<i>Szepeshely</i> , R. kath. tanítóképző.	<i>Zilah</i> , Ev. ref. Wesselényi-kolle- gium.
<i>Szilágy-Somlyó</i> , R. kath. főgimn.	" Áll. Tanítóképző.
" " A főgimn. Vö- rösmarthy Ön- képzőköre.	<i>Zombor</i> , Állami főgimnázium.
<i>Szolnok</i> , Állami főgimnázium.	<i>Zombor</i> , Városi könyvtár.
" Felső keresk. iskola.	" Bács-Bodrogm. Történ.- társulat.
	<i>Zsolna</i> , Áll. főreáliskola.

VII. *Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek.**

<i>Aix</i> , Bibliothéque de l'Université.	<i>Békés-Gyula</i> , Békésmegyei mivélődéstörténeti egyeslet.
<i>Akron, Ohio</i> , Magyar közművelődési egyeslet.	<i>Belgrád</i> , Société Savante Serbe.
<i>Albany</i> , New-York State library.	<i>Bergen</i> , Bergens Museum.
<i>Alsó-Kubin</i> , Csaplovics-könyvtár.	<i>Berkeley</i> (California), University Library.
<i>Alleghany</i> , Observatory.	<i>Berlin</i> , Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften.
<i>Altenburg</i> , Geschichts- und Altertumsforschende Gesellschaft.	„ Gesellschaft für Erdkunde.
<i>Amsterdam</i> , K. Akad. v. Kunsten en Wetenschappen.	„ Kais. preuss. Stat. Bureau.
<i>Athén</i> , Biblioth. Nation. de l'Univ.	„ Physikalisch-technische Reichsanstalt.
„ Kais. Deutsches Archaeologisches Institut.	„ Bibliothek d. Seminars für orientalische Sprachen.
<i>Augsburg</i> , Histqr. Kreisverein.	<i>Bern</i> , Schweizerische Naturforschende Gesellschaft.
<i>Austin</i> , (Texas), Acad. of Sciences.	<i>Bologna</i> , Reale Accademia delle Scienze di Bologna.
<i>Baltimore</i> , John Hopkins Unvers.	<i>Bonn</i> , Verein der Altertumsfreunde im Rheinlande.
<i>Basel</i> , Naturforschende Gesellsch.	<i>Bordeaux</i> , Société des Sciences Physiques et Naturelles.
<i>Bécs</i> , Altertumsverein.	<i>Boroszló</i> , Verein für Geschichte u. Altertümer Schlesiens.
„ K. k. Hofbibliothek.	„ Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Altertümer.
„ K. k. Universitätsbibliothek.	<i>Brüm</i> , Mährische Landesbiblioth.
„ K. k. Geh. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv.	„ Bibliothek d. mähr.-schles. Landesausschusses.
„ K. u. k. Kriegsarchiv.	<i>Brüssel</i> , Acad. R. des Sciences et Belles Lettres.
„ Seminar f. öst. Geschichtsforschung.	„ Société Numismatique.
„ K. k. Geograph. Gesellsch.	„ Société d. Bollandistes.
„ Kais. Akad. der Wissensch.	<i>Budapest</i> , M. k. miniszterelnökség.
„ Kais. kön. Geol. Reichsanst.	„ Vallás- és közokt. min.
„ Zentralkommission zur Erhaltung d. Baudenkm.	„ Képviselőh. könyvtára.
„ Naturhist. Verein an d. Univ.	„ Egyetemi olvasókör.
„ „Nachrichten“ szerkeszt.	„ M. kir. földtani intézet.
„ Zoolog.-botan. Gesellsch.	„ Magyarhoni föld. társ.
„ Akadem. Verein der Naturhistoriker.	
„ Ungar-Verein.	
„ Pázmány-intézeti magyar irodalmi iskola.	
„ K. k. Naturhist. Hofmuseum.	
„ Bécsi magy. nemz. szövetség.	

* Az ellenséges államokban levők számára a cserepéldányok a szükséges mennyiségben félretétettek.

- Budapest*, Magyar Nemz. Múzeum. *Darmstadt*, Histor. Verein.
- „ M. N. Múzeum ásvány-*Déva*, Hunyadmegyei régészeti és
öslénytani osztálya. történ. társulat.
- „ M. Nemz. Múzeum érem-*Dijon*, Acad. des Sciences et Belles
és régiség-osztálya. Lettres.
- „ Magy. Nemzeti Múzeum *Dorpat*(Jurjev), Estnische Gelehrte
növénytan. osztálya. Gesellschaft.
- „ Műegyetemi olvasókör. „ Meteorol. Observatorium.
- „ MagyarTörtén. Társulat. *Drezda*, Kön. Sächsischer Alter-
tums-Verein.
- „ Népszerű főiskolai tanf. *Dublin*, Royal Dublin Society.
- „ Nemz. színház könyvt. *Edinburg*, Royal Society.
- „ Orsz. m. iparegyesület. „ R. College of Physicians.
- „ Földm. min. mezőgazd.-*Erlangen*, Physik. medicinische
statiszt. oszt. Societät.
- „ M. kir. országos levéltár. „ Kön. Universitäts-Bib-
hivatal. liothek.
- „ Föv. statisztikai hivatal. *Florenz*, Accademia della Crusca.
- „ Műemlékek országos Bi- „ Società Italiana di Antro-
zottsága. pologia e di Etnologia.
- „ Magy. mezőgazd. szöv. „ Bibl. Nationale centrale.
- „ Kereskedelmi múzeum „ R. Soprintendenza degli
tudakozó intézete. Archivi Toscani.
- „ Petőfi-ház könyvtára. „ R. Istituto di Studi Supe-
riori storico-pratici di Firenze.
- Bukarest*, Academia Romana. *Frankfurt a/M.*, Physikal. Verein.
- Calcutta*, Asiatic Society of Bengal. *Frankfurt a/O.*, Naturwissenschaft-
licher Verein.
- „ Indian Museum. *Genf*, Societé de Physique et
d'Histoire Naturelle.
- „ Department of Commerce *Giessen*, Grossherz. Univ.-Biblioth.
- and Labor. *Glasgow*, Library of university.
- Calcutta*, Indian Association for *Görlitz*, Oberlausitzische Gesellsch.
- the Cultivation of Science. *Göttingen*, Kön. Gesellschaft der
Wissenschaften.
- Cambridge*(Angolorsz.), Cambridge *Graz*, Hist. Verein f. Steiermark
Philosophic. Society. „ Akademischer Leseverein.
- „ Museum of Compara- „ Hist. Sem an. d. k. k. Univ.
tive Zoology. „ Bibliothek der k. k. Tech-
nischen Hochschule.
- Catania*, Accademia Gioenia di *Gyulafehérvár*, Batthyányi-könyv-
Scienze Naturali. tár.
- Cherbourg*, Societé des Sciences *Cincinnati*(Ohio U. S. A.), Office
Naturales et Mathématiques of the Lloyd Library.
- Christiania*, Societé des Sciences. „ Alsófehérm. tört.
Univ. R. d. Norvége. rég. és termé-
szettud. egyeslet.
- Colombo*(Ceylon), Museum.
- Danzig*, Naturforsch. Gesellschaft.

- Halle a/S.*, Bibliothek d. Deutschen Morgenländ. Gesellsch.
 „ „ Bibliothek der ungar. Studierenden.
Harlem, Société Hollandaise des Sciences.
 „ Fondation de P. Teyler van der Hulst.
Heidelberg, Grossherzogliche Bibliothek.
Helsingfors, Finnländische Societät der Wissensch.
 „ Finnische Literarische Gesellschaft.
 „ Societas pro Fauna et Flora Fennica.
 „ Finnische Altertums-Gesellschaft.
 „ Soumalais Ugrilainen Seura.
 „ Kotikielen Seura.
 „ Société de Géographie.
Herény, Observatorium.
Innsbruck, K. k. Universitäts-Bibliothek.
 „ Ferdinandeum f. Tyrol.
Irkutsk, Observatoire Magnétique et Météorologique.
Jena, Thüring. Verein f. Gesch. u. Altertumskunde.
 „ Statistisches Bureau der Vereinigten Thüring. Staaten.
 „ Bibliotheca Hungarorum.
Kasan, Société Physico-Mathémat.
 „ Société d'Archéologie, d'Histoire et d'Ethnograph.
 „ Séminaire Pédagogique.
Kassa, Felsőmagyarorsz. Múzeum-egylet.
Kharkof, Société Mathématique.
Kiel, Gesellsch. f. Schleswig-Holstein-Lauenburg. Geschichte.
Klagenfurt, Historische Gesellschaft für Kärnten.
Kolozsvár, Máv. műhely „Összhang“ önképző, dal- és zeneegylet.
Königsberg, Physikalisch-ökonomische Gesellschaft.
Konstantinápoly, Magy. egyesület.
Kopenhagen, Académie Royale.
 „ Société R. des Antiquaires du Nord.
Krakkó, K. Gelehrte Gesellschaft.
Laibach, Hist. Verein für Krain.
Lansing, Agricultural College.
Leiden, Musée néerlandaise d'Antiquités.
Lemberg, Ossolinskisches Institut.
 „ Universitäts-Bibliothek.
 „ *Svčenko*-Gesellschaft der Wissenschaften.
Liège, Institut Archéologique Liégeois.
Linz, Mus. Francisco-Carolinum.
Lipcse, Museum für Völkerkunde.
 „ Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.
Lisszabon, Académia Reale des Sciencias.
London, Society of Antiquaries.
 „ R. Inst. of Great Britain.
 „ R. Astronomical Society.
 „ R. Geographical Society.
 „ Royal Society.
 „ Anthropological Institut.
 „ „Jon“ a Journal of Electronics, Jonology, Radioactivity and Chemistry.
Losoncz, Közkönyvtár.
Lócse, M. orsz. Kárpát-egylet.
Lüneburg, Museums-Verein.
Luxembourg, Section Historique de l'Institut.
Lyon, Bibliothèque de l'Université.
Madrid, Acad. Reale de Sciencias exactas.
Magyar-Óvár, Mosonmegyei történelmi és régészeti társulat.

- Mainz*, Verein für Erforschung rheinischer Gesch. u. Altertüm.
- Manchester*, Literary and Philosophical Society.
- Manila*, Departement of the Interior. The Ethnological Survey for the Philippine Islands.
- Maros-Vásárhely*, Teleki-könyvt.
- Marseille*, Faculté des Sciences.
- Mecklenburg-Schwerin*, Verein für Mecklenburgische Geschichte u. Altertumskunde.
- Modena*, Archivio di Stato.
- Montana*, Biological Station.
- Montevideo*, Museo Nacional de Montevideo.
- Montpellier*, Acad. des Sciences.
- Montreal*, Natural History Society.
- „ Numismatic and Antiquarian Society.
- Moszkva*, Société d'Archéologie.
- „ Société Imp. des Naturalistes.
- „ Observatoire magnétique et météorolog. de l'Université impériale.
- „ Lazarevskij Institut.
- Mosztár*, Magy. kultúregyesület.
- München*, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.
- „ Histor. Verein von Oberbaiern.
- „ Kön. Technische Hochschule.
- Nagy-Szeben*, Verein f. Siebenbürg. Landeskunde.
- „ „ Siebenb. Verein für Naturwissenschaft.
- „ „ Szász nemz. levéltár.
- „ „ Erdélyi rom. irod. s népmiv. egyesület.
- „ „ Magy. kaszinó könyvtára.
- Nagy-Várad*, Biharmegyei régész. egyesület.
- Namur*, Société Archéol. de Namur.
- Nápoly*, Reale Accad. di Archeol.
- „ Grande Archivio di Stato.
- „ R. Accad. delle Scienze Fische e Mathematiche.
- „ R. Accad. delle Scienze morali e politiche.
- „ Bibliotheca Nazionale.
- „ Società Napoletana di Storia Patria.
- New-Haven*, Yale Univers. Library.
- New-York*, Academy of Sciences.
- „ „ Amer. Geogr. Society.
- „ „ New-York St. Library.
- „ „ Americ. Mathem. Society.
- „ „ Americ. Museum of Natural Sciences.
- Nürnberg*, Germanisches Museum.
- Nyitraújváros*, Róm kath. polgári főiskola.
- Odessa*, Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie.
- Oldenburg*, Altertumsverein.
- Ó-Szentanna*, R. k. elemi népiskola tanítói és ifjúsági könyvtára.
- Paderborn*, Verein f. Geschichte u. Altertumskunde Westphalens.
- Paris*, Bibl. de l'Institut de France.
- „ Annuaire Géolog. Universal.
- „ Museum d'Histoire Naturelle.
- Penango-Monferrato*, Deutsches Don Bosco-Institut S. Bonifacius.
- Philadelphia*, Philos. Society.
- „ Acad. of Nat. Scienc.
- „ Geographic. Society.
- Porto*, Academia Politechnica.
- Pozsony*, Természettudósok és orvosok egyesülete.
- Prága*, Museum des Königreichs Böhmen.
- „ K. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften.
- „ Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.

- Prága*, Verein böhm. Philologen.
 „ Česky Lid.
 „ Česka Akad. Cisare Fr. Joz.
 „ Historisches Seminar der k.
 k. böhm philos. Facultät.
Regensburg, Historischer Verein
 für die Oberpfalz.
Rennes, Faculté des Sciences.
Riga, Gesellsch. für Geschichte u.
 Altertumskunde der russischen
 Ostseeprovinzen.
Rock-Island, Illinois. Denkmann
 Memorial Library
Róma, Kais. deutsch. arch. Institut.
 „ Accademia dei Lincei.
 „ Bibliotheca Apost. Vaticana.
 „ Specola Vaticana.
 „ Società Geografica Italiana.
 „ Reale Società Rom. di
 Storia Patria.
 „ Direction générale de la
 Statistique.
 „ Società Italiana per il pro-
 gresso delle Scienze.
 „ Institut International
 d'Agriculture.
Rostock, Naturforschende Gesell-
 schaft.
Salzburg, Museum Carol.-August.
San-Francisco, Acad. of Sciences.
San-Louis, Academy of Sciences.
 „ „ Missouri botan. Garden.
São Paulo (Brazilia), Museo
 Paulista.
Sarajevo, Landesmuseum.
 „ Bosn.-Hercegov. Institut
 für Balkanforschung.
Sendai, Jahaku Imperial University.
Simla (India), Archaeolog. Survey
 Departn. of India.
Spalato, K. kön. Archaeologisches
 Museum.
Stanford University, Cal. U. S. A.
Stockholm, Académie des Sciences.
 „ Institut R. Géologique.
- Stockholm*, Kongl. Vitterhets His-
 torie och Antiquitets
 Akademien.
Strassburg, Kais. Universitäts- u.
 Landesbibliothek.
 „ Histor. Literarischer
 Zweigverein des Vo-
 gesenclubs.
Stuttgart, Königliche öffentliche
 Bibliothek.
Szeged, Somogyi-könyvtár.
Szent-Pétervár, Académie Imp. des
 Sciences.
 „ „ Comm. Imp. Archéol.
 „ „ Observ. Phys. Cent.
 „ „ Société Imp. Géogra-
 phique de Russie.
 „ „ Császári egyetemi
 könyvtár.
Szombathely, Régészeti egyesület.
Temesvár, Délmagyarországi Ter-
 mészettud. társulat.
 „ Délmagyarországi Tör-
 tén. és Régész. Társ.
Tokio, Imperial Univers. of Japan.
Torda, Magy. közművelődési ház.
Triest, Museo civico di Storie Na-
 turali.
Triest, Società Adr. di Scienze Nat.
Ujvidék, Matica Srpska.
Ulm, Verein für Kunst und Alter-
 tümer.
Upsala, Universitäts-Bibliothek.
Urbana, U. S. A. Library of the
 University of Illinois.
Varsó, Mathemat. - physikalische
 Abhandlungen.
 „ Société Scientifique.
 (Towarzystwo Naukowe
 Warszawskie.)
Velenceze, R. Archivio di Stato.
 „ Istituto R. Veneto delle
 Scienze ed Arti.
Vaskoh, Görög-keleti román
 esperesség könyvtára.

<i>Washington</i> , United States Geological Survey.	<i>Wiesbaden</i> , Verein f. Nassauische Altertumskunde u. Geschichtsforschung.
„ Department of Agriculture of the United States of America.	<i>Zágráb</i> , Akadémia könyvtára.
„ Smithsonian Institution.	„ Egyetem könyvtára.
„ Indian Museum Nat. History Section.	„ Múzeum könyvtára.
„ National Geographic Society.	„ Horvát arch. társaság.
„ Department of Commerce and Labor. Bureau of Standards.	„ Horvát-szlavon-dalmát országos levéltár.
<i>Weimar</i> , Statist. Bureau d. Vereinigten Thüringischen Staaten.	<i>Zombor</i> , Görög-keleti szerb tanítóképző.
	<i>Zürich</i> , Bibl. des Ung. Vereines.
	„ Concilium Bibliographicum.
	„ Naturforsch. Gesellschaft.

VIII. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára.

A)

A világháború eseményeit a lefolyt évben az Akadémia könyvtára is megérezte. Úgy a könyvtár gyarapodása, valamint a használata csökkenést mutat. A háborús viszonyok miatt a vidékre szóló könyvkölcsönzést is meg kellett szorítani. Egyebekben a könyvtári munkálatok a rendes mederben folytak.

I. A könyvtár rendezéséről a következő adatok tanuskodnak. A rendezett tudománysszakok száma 55; ezek 106,813 munkát foglalnak magukban, és pedig: Bibliographia 1514, Encyklopaedia 177, Philosophia 2267, Mythologia 167, Theologia 4991, Paedagogia 5405, Iskolai könyvek 9780, Széptudomány 1600, Anthropologia 825, Jogtudomány 1521, Magyar Jogtudomány 3118, Politika 3265, Magyar Politika 4651, Magyar Országgyűlések irományai 95, Történelem 7095, Magyar Történelem 4430, Életírás 4731, Földrajz 1183, Magyar Földrajz 937, Térképek 955, Utazás 1627, Statisztika 1010, Schematismusok 427, Hadtudomány 1231, Régészet 1790, Éremtudomány 264, Matematika 1917, Természettudomány 286, Természettan 1158, Vegytan 509, Természetrajz 146, Állattan 817, Növénytan 851, Ásvány- és Földtan 608, Gazdaságtan 5480, Orvostudomány 2802, Nyelvtudomány 3391, Classica-Philologia 1356, Görög irodalom 1007, Latin irodalom 1048, Új-latin irodalom 882, Magyar nyelvészet 814, Régi Magyar irodalom 700, Magyar irodalom 7201, Germán irodalmak 2485, Francia irodalom 1551, Olasz-spanyol irodalom 662, Szláv irodalmak 553, Keleti irodalmak 2142, Incunabulumok 476, Akadémiák és tudom. társulatok kiadványai 769, Magyar Tud. Akadémia kiadványai 440, Magyar folyóiratok 464, Külföldi folyóiratok 222, Bolyaiana 90.

A szakkatalogus áll 130 kötetből és 54 czéduletokból. Az általános czédula-katalogus 255 tokban van elhelyezve.

A könyvtár gyarapodása a járulék-napló kimutatása szerint a következő: Vétel útján 302 mű 385 kötetben, 186 füzetben. Kötelespéldányképen 244 nyomda 6124 művet 1220 kötetben, 5233 füzetben, 92 zeneművet 108 füzetben, 61 térképet 2 kötetben 65 laprészben küldött be. Magánosok ajándékából 50 mű 72 kötetben, 12 füzetben érkezett a könyvtárba. 157 tudományos társulattól és Akadémiától 1042 művel 340 kötetben, 911 füzetben gyarapodott a könyvtár. Az Akadémia saját kiadványaiból 30 művel 42 kötetben, 34 füzetben növelte a könyvtár állományát.

A könyvtár olvasóterme az elmúlt évben 225 napon volt nyitva, s ez idő alatt 2744 olvasó 4150 művet használt, míg házi használatra 132 kölcsönző 734 művet vett ki a könyvtárból.

II. A kéziratárban az elmúlt évben lajstromoztatott a *Régi és újabb írók kézirati művei* című szakban 12 kézirat és 6 iromány 47 katalogusczédulán, a *Könyvészet* című szakban 1 kézirat 1 czéduletán, a *Vegyes* című szakban 47 kézirat, 3 irod. levél és 119 iromány 316 czéduletán, a *Történelem* című szakban 3 kézirat és 165 iromány 265 czéduletán, az *Egyház és Bölcsészet* című szakban 12 kézirat 28 czéduletán, a *Mennyiségtan, Mértan és Építészet* című szakban 1 kézirat 1 czéduletán, az *Irodalmi levelek* című szakban 57 levél 27 czéduletán, a *Bolyai-szekrényben* 3 kézirat, 5 czéduletán. 17 látogató 73 kéziratot, 2533 irodalmi levelet és 140 oklevelet meg más iratot használt. Házi használatra 3 egyén 18 kéziratot, 2 intézet pedig 6 kéziratot és 27 irodalmi levelet kölcsönzött ki. A nevezetesebb gyarapodások közül különösen ki kell emelni Herman Ottó hagyatékából a könyvtárnak ajándékozott nagyértékű levelezést, mely 57 tokban van elhelyezve. Igen értékes az egyik lepecsételt tok, melyben Kossuth Lajosnak Herman Ottóhoz, és Herman Ottónak Kossuth Lajoshoz intézett levelei, valamint a Kossuth-Könyvtár megvételére vonatkozó iratok őriztetnek. E tok csak 1944 december 27-én bontható fel és hozható nyilvánosságra. Bodor Lászlótól Bodor Farkasnak 33 levele Bodor Pálhoz, özv. gr. Kun Gézánéól b. Kemény Simonra vonatkozó másolatok, *Máté Sándortól* Aranka Györgynek és Kazinczy Gábornak egy-egy levele, *Melich Jánostól* és *Gombocz Zoltántól* az Etymologiai Szótár kézírata, özv. *Ráth Györgynétől* Ráth György jegyzőkönyve, *Rexa Dezsőtől* Ipolyi Arnoldnak 7 levele, özv. *Szabó Péternétől* Arany Jánosnak 2, Bartók Györgynek 1, Brassai Sámuelnek 2, Endlichernek 1, Fáy Andrásnak 1, Gyulai Pálnak 23, Szász Domokosnak 1, Tompa Mihálynak 1, Tolnai Lajosnak 4, Wesselényi Krisztinának 1 levele, Gálfalvi Imrének 2 beszéde, 3 népdalnak angol fordítása Tisza Domokostól, Algebra Szász Károlytól; *Szily Kálmán* műve: Molnár Albert és a Nyelvtörténeti Szótár; ehhez járulnak még: Galgóczy János: Az ural-altáji és a sumir rokonság kérdéséhez; továbbá a

debreczeni egyetemi theologiai hallgatóinak jegyzéke, akik 1914-ben önként léptek a hadseregbe; Feridun beynek 11 levele Vámbéry Árminhoz. Vétel útján 1 Abel Jenő-féle levél jutott a kéziratár birtokába.

A könyvtárnokság több évvel ezelőtt fölkérte a M. T. Akadémia tagjait, hogy kisebb, különösen a külföldön megjelent értekezések különnyomatát küldjék meg a könyvtárnak megőrzés végett. E kisebb értekezések 78 tokban vannak elhelyezve. A felszólításnak eddig következő tagok tettek eleget: Angyal Dávid, Badics Ferencz, Ballagi Aladár (atyjának dolgozataiból is), Bánki Donát, Bernát István, Békefi Remig, Berzeviczy Albert, Bleyer Jakab, Bodola Lajos, Concha Győző, Császár Elemér, Déchy Mór, báró Eötvös Loránd, Fabriczy Kornél, Farkas Gyula, Fejér Lipót, Földes Béla, Fraknoi Vilmos, Fröhlich Izidor, Giesswein Sándor, Gombocz Zoltán, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Horváth Géza, Hoor Mór, Inkey Béla, Istvánffy Gyula, Kertész Kálmán, Kherndl Antal, Klupathy Jenő, Koch Antal, Konkoly Thege Miklós, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lengyel Béla, Lenard Fülöp, Lörenthey Imre, Mahler Ede, Márki Sándor, Méhely Lajos, Mikszáth Kálmán, Nagy Ernő, Pápay József, Rätz István, Réthy Mór, Richter Aladár, Schafarzik Ferencz, Schuchardt Hugó, Schuller Alajos, Stein Aurél, Szily Kálmán, Szinnyi Ferencz, Szinnyi József, Tangl Károly, Téglás Gábor, Thallóczy Lajos, Than Károly, Tolnai Vilmos, Tuzson János, Udránszky László, Vályi Gyula, Vári Rezső, Vécsey Tamás, Wartha Vincze, Winkler Lajos, Wlassics Gyula, Zemplén Győző, Zimányi Károly, Zolnai Gyula.

A M. T. Akadémia könyvtári bizottsága 1915 november 15-én tartott ülésén elhatározta, hogy az Akadémia tagjairól készített *érmekből* és *plakettekből* lehetőleg teljes gyűjtemény állíttassék egybe s a könyvtár dotációjából, a szükséghez képest egy-egy kisebb összeg fordíttassék e célra, továbbá, hogy a gyűjtemény a könyvtár nagy olvasó termében, zárt tárlókban, közszemlére tétessék ki. E határozatnak eleget tettünk. Az eddig összegyűlt érmei két tárlóban vannak elhelyezve. Eddig a következő érmei jutottak a könyvtár birtokába: id. gr. Andrassy Gyula ig. és tt. (2 péld.), Arany János főtitkár, ig. és rt., Arneht Alfréd kt., Balassa János tt., Bánki Donát lt., Bánóczi József lt., Bartakovics Adalbert igt. (2 péld.), Bene Ferencz tt., Beöthy Zsolt másodelnök, ig. és rt., Bókay Árpád lt., Chyzer Kornél lt., Concha Győző ig. és rt., Czuczor Gergely rt. (Fogarasi János rt.-gal együtt) (2 péld.), Deák Ferencz ig. és tt. (4 péld.), de Gerando Ágoston kt., Entz Géza ig. és rt., b. Eötvös József elnök és tt., hg. Esterházy Pál igt., Fayer László lt., Finály Henrik lt. (2 péld.), Fodor József rt., Fogarasi János rt. (Czuczor Gergely rt.-gal együtt) (2 péld.), Gausz Károly Frigyes kt., Genersich Antal rt., Helmholtz Hermann kt., Hermite Károly kt., Horváth Endre rt. (2 péld.), Hyrtl József kt., Jókai Mór ig. és tt. (4 péld.), József

főherczeg nádor, pártfogó (9 péld.), József főherczeg igt., Kállay Benjamin tt., gr. Károlyi István igt., Kazinczy Ferencz rt. (2 péld.), b. Kétly Károly lt. (4 péld.), Kisfaludy Sándor rt. (2 péld.), b. Korányi Frigyes lt., Körösi Csoma Sándor lt., Kunos Ignác lt., Lenhossék József rt., Lóczy Lajos rt., Matlekovits Sándor rt., Miklosich Ferencz kt., Mikszáth Kálmán tt., Mommsen Tivadar kt., Oppolzer Tivadar kt., Ormós Zsigmond lt., Pyrker László tt. (3 péld.), Pulszky Ferencz másodelnök, ig. és tt., Rudolf főherczeg trónörökös, tt. (3 péld.), Samassa József igt. (2 péld.), Schönherr Gyula lt., Schulek Frigyes lt., Scitovszky János igt., Simor János igt., Steindl Imre lt., gr. Széchenyi István másodelnök, ig. és tt. (7 péld.), Szendrei János lt., Szily Kálmán főkönyvtárnok, ig. és rt., Szilágyi Dezső tt., Szilágyi Sándor rt., gr. Teleki Géza igt. (2 péld.), gr. Teleki László tt. (5 péld.), Thaly Kálmán rt. (3 péld.), Tisza Kálmán ig. és tt. (2 péld.), gr. Tisza István tt., Toldy Ferencz titoknok, ig. és rt. (2 péld.), Trefort Ágoston elnök és tt. (3 péld.), Vámbéry Ármin ig. és tt., Vandrák András lt., Van't Hoff (Jakab Henrik) kt., Virchow Rudolf kt., Vörösmarty Mihály rt., Wekerle Sándor igt. (2 péld.), Wlassics Gyula másodelnök, ig. és tt., gr. Zichy Géza tt., gr. Zichy Jenő tt., Zipernowsky Károly lt.

II. A Goethe-gyűjteményt a háborús viszonyok miatt kevesen látogatták. Egy izben helybeli leányiskola növendékei tekintették meg. Vásárlás útján 10 kötet munkával gyarapodott. A könyvtárnokság vásárlás helyett a régebb idő óta összegyűlt könyveket (mintegy 80 kötetet) köttette be.

III. A Széchenyi-múzeum az elmúlt évben vétel útján és különösen gr. Széchenyi Béla t. tag és gr. Széchenyi Viktor ajándekából a következőkkel gyarapodott: 1 kép, 1 metszet, 1 fénykép, 2 darab 1860—61-iki ereklyetárgy, 49 darab eredeti Széchenyi-lévé, 8 idegen kézirat, 20 mű, 15 nyomtatvány és 32 ujságszám. A múzeumot hetvenen tekintették meg és 3 iskola növendékei.

B)

Diplomatariumok, melyek az Akadémia könyvtára számára 1915-ben vették:

Acta Tomiciana. Tomus XIII. A. D. 1531. Posnaniae, 1915.

Brătianu, Joan C. Anul 1848 în principatele Române. Acte și documente. Tom I—V. București, 1902—4.

Champollion-Figéac. Documents historiques inédits tirés des collections manuscrites de la bibliothèque Royale ... Tome 1—4. Paris, 1841—48.

Friedrich's des Grossen politische Correspondenz. 26. Band. Berlin, 1914.

Heidingsfelder Franz. Die Regesten der Bischöfe von Eichstätt.

1. Lief. Innsbruck, 1915.

Huber Alfons. Additamentum primum ad Böhmer, J. J. Regesta Imperii, VIII. Erstes Ergänzungsheft zu den Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV. 1346—1378. Innsbruck, 1889.

Karl Friedrich's von Baden politische Correspondenz. 1783—1806. Bearb. v. B. Erdmannsdörfer u. K. Obser. VI. Bd. Heidelberg, 1915.

Martens. Nouveau Rexueil général de traités. III. Sér. Tom. VIII. 3. livr. Leipzig, 1915.

Monumenta Boica. 48., 49., 53. Bd. München, 1912.

Muratori, L. A. Rerum Italicarum Scriptores. 128—134. Citt. di Castello, 1914.

Publikationen der Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde. 12. Erläuterungen zum geschichtlichen Atlas der Rheinprovinz. VI. Bd. 19. Übersicht über den Inhalt der kleineren Archive der Rheinprovinz. 21. Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter. IV. Bd. 1304—1332. Bearbeitet v. Wilhelm Kisky. 28. Redlich, Otto R.: Julich-Belgische Kirchenpolitik am Ausgange des Mittelalters und in der Reformationszeit. II. Bd. 29. Quellen zur Rechts- u. Wirtschaftsgeschichte der rheinischen Städte. Kurtrierische Städte. I. Trier. Herausgeg. v. F. Rudolph Bonn, 1915.

Quellen zur Geschichte des römisch-kanonischen Prozesses im Mittelalter. Herausgeg. v. Ludwig Wahrmund. II. Band 3. Heft.: Die Summa de ordine iudiciario des Ricardus Anglicus. Innsbruck, 1915.

Quellen zur Schweizer Geschichte. Neue Folge. IV. Abt. Handbücher. 2. Bd. Barth, Hans: Bibliographie der Schweizer Geschichte. 2. Bd. Basel. 1914.

Quellen und Darstellungen zur Geschichte Niedersachsens. 31. Bd. Moeller, Ernst u. Hermann Conring, der Vorkämpfer des deutschen Rechts. 1606—1681. Hannover, 1915.

Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der inneren Politik des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. I. Teil. Wolters, Friedrich: Geschichte der brandenburgischen Finanzen in der Zeit von 1640—1697. II. Bd.

Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. 21. Bd. Politische Verhandlungen XIII. Bd. Herausgeg. v. Ferdinand Hirsch. Berlin, 1915.

Urkundenbuch der Stadt und Landschaft Zürich. Bearbeitet von J. Escher u. P. Schweizer. X. Bd. 1. Hälfte. Zürich, 1915.

IX. A M. Tud. Akadémia pénztárának állása
1915-ben.

Az Akadémia 1914 december 31-én kimutatott vagyónából a szabad rendelkezésre álló alapítványok összege volt	K 4,645.245·22
míg a tiszta vagyon volt	„ 597.097·55
összesen	K 5,242.342·77

A K 597.097·55 tiszta vagyomból leiratott az 1915. évi vagyonkezelési hiány	
„ 31.402·68	
„ 565,694·87, ehhez járul az 1914. évi rendkívüli bevételek fejében	
„ 36.300—	

tehát K 601.994·87 tett az Akadémia tiszta vagyona 1915 december 31-én.

1915 december 31-én a szabad rendelkezésre álló alapítványok összege tesz	K 4,645.245·22
ehhez járul még az Akadémia tiszta vagyona	„ 601.994·87
úgy hogy összesen	K 5,247.240·09

vagyon felett rendelkezik az Akadémia 1915 december 31-én.

Ezenkívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következők határozott rendeltetésű alapok :

„A“ alapítványok,

melyeknek kamatai pályadíjakra, jutalmakra és segélyezésekre fordítandók vagy külön rendeltetéssel bírnak.

	Tökében	Kamat
	koronaértékben	
Bésán József	80.000—	
Bródy Zsigmond	40.000—	
Bulyovszky Gyula	4.000—	
Bük László	14.000—	
Dóra Szilárd	4.000—	
Duka Tivadar	2.000—	
Edl—Holczner	32.000—	
Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár pályadíj-alapítványa	8.000—	1.115·84

Átvitel . . 1,375.815·61 24.059·74

	Tőkében koronaértékben	Kamat
Áthozat	1,375.815·61	24.059·74
Dr. Elischer Gyula „Goethe-alap“	4.000—	
Első Magyar Általános Biztosító-Társaság	22.000—	
Fabriczy Sámuel emlékére tett alapítvány	277.000—	2.806·58
Farkas István	4.000—	
Feridun bey (akadémiai rész).	80.000—	5.834·30
Gróf Festetics László	21.000—	
Flór Ferencz és neje.	40.000—	
Forster János	24.000—	
Fraknói Vilmos	58.200—	133·09
Gorove László és István	22.000—	
Ipolyi Arnold	26.837—	
Kanizsai Károly	2.800—	
Gróf Karátsonyi Guidó	63.000—	
Kautz Gyula	4.000—	
Kóczán Ferencz	28.000—	
Körösi József alapítványa	8.000—	2.138·88
Lederer Béla	10.000—	
Lehr Albert	2.000—	92·88
Lévay Henrik	20.000—	
Lukács Móricz	40.000—	
Marczibányi nemzetség	8.400—	
Ifj. gróf Nádasdy Ferencz	10.500—	
Oltványi Pál	2.400—	840—
Ormódy Vilmos	10.000—	400—
Ortvay Tivadar	40.000—	
Péczeley József	10.500—	
Pollák Jakab	12.000—	
Rózsai József	8.400—	
Rökk Szilárd	20.000—	
Sámuel Alajos	2.100—	
Schossberger Zsigmond	20.000—	
Schreiber Ignác által néhai Kautz Gyula emlékezetére alkotott alapítvány	10.000—	1.698·60
Scitovszky János	31.000—	
Semsey Andor	200.000—	8.999·57
Székely kivándorlási alap	49.678·61	
Szilágyi István	4.000—	1.400—
Szitányi Ullmann testvérek	10.000—	
Szőnyi Pál	23.000—	2.871·87
Sztrókay Lujza	10.000—	
Gróf Teleki József	24.000—	
Tomori Anasztáz	20.000—	
Ullmann Imre és testvérei	6.000—	
Vályi Gyula	10.000—	
Bojári Vigyázó Sándor	76.340·72	
Vitéz-alap	2.100—	
Özv. Vojnits Tivadarné	20.000—	
Wahrmann Mór	20.000—	
Wodianer Albert	58.400—	
Gróf Andrássy Dénes alapítványa	108.000—	—71
„A“ alapítványok összege: 1,767.656·33		28.332·32:

Ezenkívül a Pesti Hazai Első Takarékpénztár kezelése alatt van:
 Pesti Takarékpénztár (Fáy-alap) K 40.000.—
 A Pesti M. Keresk. Bank alapítványa saját kezelésében „ 10.000.—
 mely utóbbi alapítvány kamatja minden öt évben a M. Föld-
 hitelintézetnél 2000 K összegben fizettetik be.

„B“ alapítványok,

melyeknek kamatai tőkésítendőek.

	Koronaértékben
Gróf Kuun Géza	11.687,43
Ordódy István	4.435,76
Udvardi Cherna János.	2.175,54
Hg. Czartoryski-féle alapítvány	5.249,90
Reguly-alap	4.096,82
Tisztviselők nyugdíjalapja	43.302,25
Kovács Ferencz pályadíj-alapítványa	14.068,35
Erzsébet királyné emlékmű-alap	29,19
Galgóczy Károly	2.213,69
„B“ alapítványok összege :	87.258,93

Bevétele volt az Akadémiának 479,625 kor. 32 fill. (ebből országos dotatio 136.000 kor.), *kiadása* pedig 474,728 kor., maradt 4897 kor. 32 fill., mely a tiszta vagyont gyarapítja.

Adományokból befolyt 2500 korona; pályadíjakra fordított 38,768 kor. 18 fillér.

Mindezekre nézve részletes kimutatás található az Akadémiai Értesítő f. é. 315. füzetében.

X. Az Akadémia halottjai 1915/1916-ban.

Igazgató tagok:

SZÉLL KÁLMÁN. *Meghalt 1915 augusztus 16.*
VASZARY KOLOS. *Meghalt 1915 szeptember 3.*

Tiszteleti tagok:

BAKSAY SÁNDOR. *Meghalt 1915 június 18.*
KONKOLY-THEGE MIKLÓS. *Meghalt 1916 február 18.*
GRÓF TELEKI SAMU. *Meghalt 1916 márczius 10.*

Rendes tag:

KLEIN GYULA. *Meghalt 1915 november 21.*

Levelező tagok:

MOCSÁRY SÁNDOR. *Meghalt 1915 december 26.*
TÉGLÁS GÁBOR. *Meghalt 1916 február 4.*

Külső tag:

LAMPRECHT KÁROLY. *Meghalt 1915 május 10.*

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés az 1916. évi Nagyjutalomról és Marczibányi-mellékjutalomról.

Az akadémiai nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom odaitélése tárgyában javaslatételre kiküldött bizottság az előző évkörökben működött bizottságokénál is sokalta nehezebb feladat előtt állott. Nemcsak azért, mert a lefolyt évkör tudományos munkássága az előzőkét számra nézve is nagy mérvben felülmulta, hanem azért is, mert az ügyrendnek a jutalmak odaítélésére vonatkozó határozmányai értelmében ezentúl a gyűjteményes vállalatokban és folyóiratokban megjelent tanulmányok is figyelembe veendőek. E körülmény magyarázza meg a jelentésnek terjedelmesebb voltát, a mely az előző évek jelentésének mintájára készült, az lévén a bizottság nézete, hogy a nagyjutalmi jelentésnek nemcsak az a feladata, hogy a jutalmak odaitélésénél számbajöhető kiválasztott munkákra terjedjen ki, hanem az is, hogy a lefolyt évek (1909—1915) munkásságáról legalább nagy vonásokban beszámoljon.

Az 1916. évi jutalmak odaitélésénél nem jöhet tekintetbe gróf Andrassy Gyula A magyar állam fennmaradásának stb. okai cz. műve, a melynek III., a Rákóczi-kort tárgyaló köteté ebben az évkörben jelent meg, minthogy e munkát az Akadémia a nagyjutalomban már részesítette. A bizottsági jelentés továbbá nem terjeszkedik ki oly munkákra sem, a melyek tárgyuknál fogva csak részben tartoznak a történeti tudományok körébe, voltaképen pedig más tudományszakok csoportjában jöhetnek elsősorban számba. Ilyenek, hogy csak néhányat említsünk fel, Hornyánszky Gyulának műve a görög felvilágosodás tudományáról, Fináczy Ernőé a középkori oktatás történetéről, Kaposi Józsefé Dante Magyarországon, Erdélyi Aladáré a régi magyar családi hitbizományok történetéről stb., melyek inkább a philosophia, illetve philologia, paedagogia, irodalomtörténet és jogtörténet körébe tartoznak. Ezek közül Erdélyi művét az Akadémia az elmúlt esztendőben a Sztrokay-díjjal jutalmazta, mely alkalmalmmal a bírálati jelentés bővebben méltatta annak érdemeit.

Mellőzte a bizottság azokat a munkákat is, a melyek egyes jelesebb régi íróink életét és működését ismertetik, mint pl. Ferenczi Zoltán Rimay Jánosét, Váczy János Kazinczy Ferenczét stb., a melyek az irodalomtörténeti évkörbe tartoznak. Szintúgy mellőzte a bizottság azokat az aránylag nem nagy számban megjelent munkákat, a melyek a képzőművészetek és képzőművészek történetével és életével foglalkoznak, ezek is más tárgykörben tartatván igényt megemlítésre. Nem terjeszkedik ki a jelentés a bizottság tagjainak munkásságára sem, minthogy a bizottság kijelentette, hogy tagjai munkáinak felemlítését, úgy a hogy az az előző évkörökben is történt, mellőzi.

I.

Az ügyrendben megállapított határidő elmultával csak egy beadvány tétetett át a bizottsághoz a főtitkári hivatal részéről, mint a nagyjutalomra pályázó. A beadvány minden melléklet nélkül érkezett, beadta dr. *Kacziány Géza*, a ki három művét jelöli meg, a melyekkel a jutalmak valamelyikére pályázik. Ezek: 1. Metternich és kora. Történelmi tanulmány, a mely a Politikai Magyarország II. kötetében jelent meg (17—64. lap, Budapest, 1913). 2. A magyar mémoires-irodalom. Megjelent a Könyvtári Szemle 1913. és 1914. évfolyamaiban. 3. Görgői. Történelmi tanulmány. Budapest, 1915, a mely eredetileg a Magyarország cz. politikai napilapban jelent meg és a melyet szerző beadványában történelmi lélekrajznak nevez.

E három munka közül a bizottság figyelemreméltónak csak a magyar mémoires-irodalomról szólót találta. Azzal a közkeletű felfogással szemben, hogy a magyar mémoires-irodalom alig két tucatsznyi ilyfajta munkát mutathat fel, kimutatja, hogy ez az irodalom korántsem ily sovány, sőt ellenkezőleg úgy számra, mint belső tartalomra nézve rendkívül sok értékes művet vallhat magáénak, a melyek között akad nem egy olyan is, a melynek létezéséről vagy nem volt tudomásunk, vagy csak szűkebb körök előtt voltak ismereteseek. A már nyomtatásban megjelent mémoiresoknak pontos bibliographiai indicatioja is bennfoglaltatik a tanulmányban, a kiadatlanoknál pedig hollétük, örözi helyük tekintetében is megadja a szükséges adatokat. A tanulmány mintegy 200 magyar naplóról és emlékiratról számol be, a melyek között vannak olyanok is, a melyek nem tekintetők a szó szoros értelmében vett mémoiresoknak, a mennyiben egyikök-másikuk regény, vagy kortörténet számba megy, de a melyeket mégis ide lehet sorolni, miután mások följegyzései és iratai felhasználásával készültek. Tanulmánya megírásával a szerző oly munkát végzett, a mely először ad összefoglaló áttekintést az újabbkori magyar emlékiratirodalom gazdagságáról.

II.

E beadvány után elsősorban egyes oly munkákról és értekezésekről kell megemlékeznünk, a melyek a történelem módszertanával, a történetbölcsélettel és egyes történétírók működésének ismertetésével foglalkoznak. *Márki Sándor* dolgozatát: *Történet és történetírás* (Budapest, 1914) említjük meg először, a mely a kérdésre vonatkozó főbb irodalmi művek pontos bibliographiáját is adja. *Hornýánszky Gyula*: *Tömegpsychologia és a görög történet* (M. Philosophiai Társ. Közleményei, 1912) című értekezésében a tömeg akaratának megnyilatkozása kérdését a görög történetre alkalmazva fejtegette. *Dékány Istvánnak* több dolgozata tartozik e csoportba. Az egyikben a természettudományi módszer befolyásáról a modern történelemphilosophiára értekezik, míg egy másikban (*Századok*, 1913) a művelődéstörténelem problémájához adott adalékokat. Harmadik dolgozata (Erzsébetvárosi főgymn. 1912/13. évi értesítője) a történeti kútfőtanulmányozást és annak jelentőségét méltatja. *Madzsar Imre* az egyének és tömegek szerepéről a történelemben értekezett (*Századok*, 1909). *Révész Imre* a protestáns tudományos egyházi történetírást vette tárgyalás alá (Kolozsvár, 1913. I. főrész), ismertetve a protestáns egyházi történetírókat Gieseler, Hase és Baur-ig. *Kornis Gyula* munkája: *Történetírás és psychologia* (Budapest, 1913) épp úgy tartozik a philosophia, mint a történettudomány csoportjába. Ugyanő ismertette Dilthey történetelméletét (*Tört. Szemle*, 1912). *Károlyi Árpád* Huber Alfonznak, a nagynevű osztrák historikusnak életét és történetírói működését méltatta akadémiai emlékezésében (Budapest, 1912).

Elhunyt historikusaink közül a lefolyt évkörben háromnak tért vissza születése százados évfordulója. Horváth Mihálynak történetírói jelentőségét *Békefi Remig* (*Századok*, 1909) és *Marczali Henrik* (Budapesti Szemle, 1910) méltatták. Pulszky Ferenczről az akadémiai Pulszky-ünnepélyen ugyancsak *Marczali* emlékezett meg és Pulszkyról szólnak még *Berzeviczy Albert*, *Concha Győző* és *Nagy Géza* megemlékezései is. Szalay László születésének százados évfordulója alkalmából báró *Szalay Gábor* terjedelmes életrajzi vázlattal és bő jegyzetekkel ellátva adta ki Szalay Lászlónak összegyűjtött leveleit (Budapest, 1913).

Pauler Gyuláról *Károlyi Árpád* és *Thallóczy Lajos* mondtak nagyobb szabású emlékbeszédet az Akadémia, illetve a Magyar Történelmi Társulatban (*Századok* és *Budapesti Szemle* 139. kötet). Thaly Kálmán történetírói egyéniségét és elévülhetetlen érdemeit a Rákóczi-kor földerítése körül *Ortway Tivadar* méltatta terjedelmes tanulmányában (Turul, 1911) és ugyanő

méltatta a hazai archaeologia nagyhirű művelőjének, Hampel Józsefnek tudományos érdemeit is (Budapest, 1915). Pór Antalról, az Anjou-kor e kiváló ismerőjéről *Karácsonyi János* emlékezett meg (Budapest, 1914), a ki azonkívül Borovszky Samu történetirói működését is méltatta (Budapest, 1914). Kazinczy leveleinek nagyérdemű kiadója és életirója, *Váczy János*, Kazinczy történetirói működéséről szólott (Budapesti Szemle, 1911. évf.), Bajza Józsefét pedig *Szücsi József* ismertette Bajza életéről szóló terjedelmes művében (Budapest, 1913). Debreczeni Bárány Ágostonról *Szentkláray Jenő* szólott (Budapest, 1915), míg Schwartner Márton életét és tudományos jelentőségét *Lukcsics Pál* ismertette a budapesti egyetem által pályadíjjal jutalmazott munkájában (Veszprém, 1914).

Az ebbe a csoportba tartozó kisebb terjedelmű értekezések közül csak néhányat sorolunk fel. *Sörös Pongrácz* Forgách Ferenczcel, a történetiróval és kortörténetének pécsi kéziratával foglalkozott (Pannonhalmi főisk. évkönyv 1912/13. és 1913/14). *Kujáni Gábor* Brodaries Istvánról értekezett (Századok, 1914), míg *Szekfü Gyula* Castaldo erdélyi seregében működő két historiographusról tett közzé egy tanulmányt (Századok, 1914), a melyben Gaillel Vitusnak Castaldo hadi titkárának az 1551—1553. évi erdélyi eseményekről szóló munkáját, valamint Centorio munkáját ismerteti, melyek mindegyike kéziratban maradt ránk. *R. Kiss István* Küküllői János munkájának kritikájához szólott hozzá (Századok, 1915).

Az elhunyt jeleseinkről szóló visszaemlékezések közül megemlítendőeknek tartjuk *Wlassics Gyula* tanulmányát Deák Ferenczről (Budapest, 1912), míg a báró Eötvös Józsefekre vonatkozó nagyszámú tanulmány közül kiemeljük *Berzeviczy Albert* azon tanulmányait, a melyekben báró Eötvös Józseffel mint kulturpolitikussal foglalkozik (Budapesti Szemle 154. kötet), valamint a báró Eötvös József és a nemzetiségi kérdéstről szólót (Budapesti Szemle 157. kötet). Ugyancsak *Berzeviczy Albert* báró Kemény Zsigmondnak is szentelt egy terjedelmesebb tanulmányt (u. o. 157. kötet). Trefort Ágostonról *Szalay Imre* szólott meglehangú visszaemlékezésében (u. o. 138. kötet).

III.

A lefolyt évkörben az egyetemes történettudomány terén is nagyobb szabású tevékenységet észlelhettünk, a melynek megindultát, talán nem alaptalanul, összeköttetésbe hozhatjuk egy az egyetemes történet művelését szolgáló folyóirat megindultával, a melyet Akadémiánk 1910-től kezdve jelentet meg. A Történelmi Szemle hasábjain megjelent tanulmányok tanúságot tesznek egy-

felől arról, hogy egy ilyen folyóíratra valóban szüksége volt a magyar történettudománynak, másfelől bizonyítják azt is, hogy az egyetemes történet művelésére az ifjabb történetírói gárdában is számos arra hivatott erővel rendelkezünk. Az egyetemes történet körébe vágó önállóan megjelent munkákban sem volt hiány, a melyek főleg annak ókori és újkori részére vonatkozó kérdéseket tárgyaltak.

Örvendetes jelenség, hogy az utóbbi években hazánkban is nagyobb érdeklődéssel találkozunk az őskori, történetelőtti korszak átkutatása iránt. A barlangkutatás mely eddig nálunk jóformán teljesen el volt hanyagolva, aránylag rövid idő alatt máris számottevő eredményeket tud felmutatni. *Lenhossék Mihálynak* és *Hillebrand Jenőnek* főleg a Természettudományi Közlönyben megjelent különböző tanulmányai az őskori emberrel, valamint a barlangok átkutatásából levonható eredmények megállapításával foglalkoznak. A földrajzi tudomány régi nagy érdemű munkása, *Platz Bonifác*, a palaeolith embert tette vizsgálat tárgyává (Budapest, 1914), míg egy másik művében (Budapest, 1909) az ősemlék kritikai méltatásával foglalkozott, valamint összefoglalta és ismertette az ember származására vonatkozó legújabb tudományos kutatások eredményeit (Budapest, 1914). A keleti népek története Kmoskó Mihályban és Mahler Edeben talált hivatott művelőkre. *Kmoskó Mihály* művei közül kiemeljük a Hammurabi és korára vonatkozó tanulmányt (Budapest, 1911), a mely megismertet Hammurabi korának jellemzésével a reánk maradt emlékek nyomán, valamint a Hammurabi dynastia fellépésének előzményeivel. Lefordította Hammurabi törvényeit is, a melyeknek első magyar fordítását Kmoskó előtt már Mahler Ede bocsátotta közre. Jogi szempontból a Hammurabi törvényekkel *Meltzl Balambér* dr. foglalkozott (Kolozsvár, 1911/12). A Történelmi Szemlében jelent meg Kmoskó értekezése (1914), az agadei dynastiáról, a melyben a sémi uralom kezdetével Mesopotámiában is foglalkozik. A keleti népek történetének másik szorgalmas művelője, *Mahler Ede*, a lefolyt évkörben a különböző tanulmányoknak és önálló műveknek egész sorát tette közzé, a melyek főleg a régi Egyiptom történetével, vallási, erkölcsi és bölcséleti kérdésekkel, valamint Egyiptom intézményeivel foglalkoznak. Az ókori Egyiptom (Budapest, 1909) cz. művében első sorban az egyiptomi nép erkölceinek és szokásainak, művelődési intézményei fejlődésének történeti sorrendjével ismerteti meg az olvasót. A Beöthy Zsolt-féle egyiptológiai gyűjtemény leíró katalógusában az ókori egyiptomiak művészet- és culturtörténetével foglalkozik. Kisebb tanulmányai közül megemlítjük az assuani és elephantinei aramaeus papyrusokmányokról szóló akadémiai értekezését (Budapest, 1911). Vizsgálódásai kiterjedtek az ókori

chronologia körére is (Ókori chronologiai kutatások. Budapest, 1915), a melyek főleg a zsidó chronológiának egyes homályos kérdéseit, így különösen az időbeosztást veszik tárgyalás alá.

Izrael történetének *Csengey Gusztáv* szentelt egy nagyobb tanulmányt (Eperjes, 1911), a melyben az újabb bibliai kritika eredményei alapján tárgyalja Izrael történetének, azt a részét, a melyet az ó-testamentomi kánon foglal magában, míg a makka-beusi korra, valamint Heródes korára kutatásai egyelőre nem terjedtek ki.

A görög történet körébe vágó tanulmányok köréből kiemeljük *Heinlein István* tanulmányait a marathoni csatáról, a görög történeti problémákról, Ionia gazdasági hanyatlásáról és az ión lázadásról, valamint Miltiades pöréről (Történelmi Szemle, 1912., 1913., 1915). Tanulmányai eredményeinek egyikéről-másikáról a külföldi szakkörök is elismeréssel nyilatkoztak. Az újabb delphii ásatásokról, azok eredményeiről, továbbá az ókori görög és római nő jogi és társadalmi helyzetéről *Láng Margit* egyes tanulmányai adnak tájékoztatást (Történelmi Szemle, 1913. és 1915. évf.)

Téglás Gábor Dácia megdőlésének történetéről szóló értekezésében (Budapesti Szemle, 1913) elveti azt a nézetet, a mely Dácia megbukását 256/57-ben történtnek mondja és kiutatni igyekszik annak a nézetnek tarthatatlanságát is, a mely a 271. évbeli gót invasionak a görög szigettengerig terjedhetőségéből Dácia elvesztését erre az időpontra következteti.

Az ó-keresztény symbolikával *Révész I.* tanulmánya foglalkozik. (Tört. Szemle, 1914. évf.)

Elhunyt tagtársunk, *Nagy Géza*, a skythák történetének szentelt egy nagyobb terjedelmű tanulmányt (Budapest, 1909), a melyben részletesen és új érvekkel támogatva adja elő régi álláspontját, mely a skythákat a turáni népcsaládhoz tartozóknak mondja. *Lukinich Imre* (Tört. Szemle, 1914) az avar görög háborúk történetéhez szolgáltatott adalékokat. A bizánczi történettel foglalkozó tanulmányok közül kiemelendőnek tartjuk *Darkó Jenő* értekezését Böles Leó taktikájának hitelességéről magyar szempontból (Budapest, 1915) és a Bizáncz utolsó történetírőiről szólót (Budapesti Szemle, 155. kötet), a melyben Laonikos Chalkondyles, Dukas, Phrantzes és Kritobulos műveivel foglalkozik. Laonikos Chalkondyles életrajzához *Miskolczi Gyula* is szolgáltatott adalékokat (Tört. Szemle, 1913), a ki e bizánczi historikus életének és műveinek behatóbb tanulmányozását tűzte ki céljául.

Molitorisz Károly a 955-iki lechmezei csatával foglalkozott (Kolozsvár, 1912), a melynek kérdése az utóbbi években a német irodalomban nagyobb-szabású vitára adott alkalmat. *Balanyi György* Assisi szt. Ferenczről szólott egy nagyobb könyvismertetés kere-

tében (Tört. Szemle 1915). Figyelemreméltók *Miskolczi Istvánnak* tanulmányai Anjou Károly politikájáról a tagliacozzói csata után (Tört. Szemle, 1913) és az Anjou-uralom megalakításáról Alsó-Itáliában (Budapesti Kegyesrendi Főgymn. Értesítője, 1912—13), a melyek a szerzőnek a vonatkozó irodalomban való nagy jár-tasságáról tesznek tanuságot és a melyek előtanulmányokul szolgáltak egy nagyobb, de év nélkül megjelent, Anjou Károlyról szóló dolgozatához. A középkori intézmények körébe vág *Hóman Bálint* tanulmánya az első állami egyenes adóról (Tört. Szemle 1912), a melyben az európai adótörténethez nyújt adalékok, tárgyalva a domaniális jellegű középkori kezdetleges államháztartás között található oly termény- és pénzszolgáltatásokat, a melyek az állami egyenes adó minden ismertető jellegét magukon viselik. Hóman értekezése nyomán egy egész kis polemikus irodalom támadt, a melyben főleg Erdélyi László vett részt, magyar szempontból tárgyalva e kérdést.

Nem mellőzhetjük hallgatással azokat a bevezető tanulmányokat sem, a melyek a *Gombos F. Albin* által szerkesztett Középkori Krónikások magyarnyelvű fordításai egyes köteteit kísérik és pedig a három Villani krónikáit, Rimbertus Anskariusát, János minorita és Monaci munkáját, valamint Freisingi Ottó krónikáját és az I. Frigyes császár tetteiről írt művét. E bevezetések szerzői, *Dékány István, Rácz Mihály, Domanovszky Sándor, Márki Sándor* és *Gombos Albin*, a mai kutatások eredményeit összefoglalva ismertetik az egyes források szerzőinek életkörülményeit és munkáik történelmi becsét és értékét.

Az újkori egyetemes történettel foglalkozó irodalmi termékek közül megemlítjük a korán elhunyt *Kassowitz Br. Tivadár* művét: *Szellemi áramlatok a XVI. század derekán, különös tekintettel az ellenreformációra* (Budapest, 1912), a melyben az ellenreformáció eredetével, annak alakulásaival, javarészt pedig a tridentini zsinat történet bölcséleti taglalásával foglalkozik. *Horváth Jenő*: *A nagyhatalmak megalakulása 1648—1715 cz. művében* (Budapest, 1910) a hatalmi kialakulások evolúciójával foglalkozik az európai szárazföldön és külön fejezetben a hatalmi alakulás természetrajzával a latin, a román és az északi szláv államokban, valamint a délkeleti és a peripherikus államfejlődésekkel, részletesen szólva Magyarországról is. A nemzeti államok kialakulásával és a nemzetiségi kérdésekkel foglalkozik *Nagy Miklós* is egyik tanulmányában (Tört. Szemle, 1914), míg egy másik értekezésében a nemzeti erő világtörténelmi hatásának problémáját veszi vizsgálat alá (Budapesti Szemle, 151. kötet).

Kálvin születésének négyszázados évfordulója a magyar irodalomban is nagyobb irodalmi tevékenység kifejtésére adott alkalmat. Az ezen alkalomból megjelent kisebb-nagyobb terje-

dclmü munkák közül *Pruzsinszky Pálnak* Kálvin János életéről szóló kétkötetes művét tartjuk megemlítendőnek (Budapest, 1909/12).

Néhai Kállay Benjamin hagyatékából *Thallóczy Lajos* adta ki a szerb fölkelés történetét (Budapest, 1909), a mely voltaképen folytatása a szerző a szerbek története 1790—1815. cz. műve első kötetének. Noha ez az újabb munka nem teljes, mert csak 1811-ig terjed, míg a többi befejező fejezetek csak vázlatban vannak meg, oly művet nyert benne a magyar tudományos irodalom, melynek nemcsak a történetíró veszi hasznát, hanem mindazoknak is becses vezérfonalat nyújt, a kik a keleti kérdésnek fejlődési menetéről kívánnak maguknak tájékoztatást szerezni. A legújabbkori történettel foglalkozó művek közül felemlítjük gróf *Tisza István*: *Sadowától Sedánig cz. akadémiai felolvasását* (Budapest, 1912), valamint *Halász Imrének* *Bismarck és Andrássy cz. művét.* (Budapest, 1913). A nagyszámú, az újabb és legújabbkori történettel foglalkozó, különböző folyóiratokban megjelent értekezések és tanulmányok közül, a melyek szerzői között számottevő történetíróink és politikusaink majdnem mindegyikének nevével találkozunk, *Réz Mihálynak* a *Magyar Figyelőben* megjelent tanulmányát emeljük ki (1912), a mely Bismarck politikáját a mai helyzet szempontjából tárgyalja, különösen kiemelve a Bismarck és II. Vilmos császár politikája közti ellentétet.

Végül meg kell még az egyetemes történet körébe vágó munkák között említenünk *Márki Sándornak* a *Műveltség Könyvtárában* megjelent kézikönyvét, a mely az ó-, közép- és újkor, valamint a legújabb kor történetét tárgyalja a művelt nagy közönség igényeire való tekintettel.

IV.

Átérve a szorosán vett magyar történetre, a bizottság örömmel konstataálta, hogy a lefolyt évkörben e téren kifejtett munkásság az előző évkörökhöz képest újabb növekedést mutat. A hazai történet minden egyes korszaka számottevő munkákat, feldolgozásokat és forráskiadványokat mutathat fel, a melyek között nem egy maradandó becsesel bír és a hazai történet-tudomány számottevő alkotása. A magyar történetírás régi érdemes munkásai mellett egy számra nézve is jelentős fiatal gárda működik a hazai történet felderítésén, a melynek nem egy tagja máris szép eredményt mutathat fel. A hazai történetre vonatkozó szinte áttekinthetetlen számú termékek felett számot tartva, e jelentés természetesen csak azokat emelheti ki, a melyek vagy az általuk tárgyalt kérdések, vagy elért eredményeik által a megemlézésre számot tarthatnak.

Marczali Henrik a magyar történetírás régi nagyérdemű munkásától ebben a cyclusban megjelent művek közül Magyarország történetének összefoglaló kézikönyvét kell felemlitenünk. Ez a munka nemcsak a politikai történettel, hanem a belállapotok beható ismertetésével is foglalkozik. A munka első sorban a művelt, nagy közönség részére készült (Műveltség könyvtára. Budapest, 1911), a mely benne a mai tudományos kutatás eredményeit összefoglaló, vonzóan megírt kézikönyvet nyert.

A középkori magyar történetnek különösen XIV—XV. százada terén találunk élenkebb munkásságra a lefolyt évkörben, de e mellett az Árpádkori történet egyes kérdései is behatóbb kutatás tárgyai voltak. *Fehér Géza* Atelkuzu területe és nevével foglalkozott (Századok, 1913), és Atelt egynek véve a Dneperrel, az Atelkuzu név alatt a Dneperközt, a Dnepertől a Szerethig terjedő területet érti. *Hóman Bálint* a honfoglaló törzsek megtelepedésének kérdésével foglalkozott (Turul, 1912), a források alapján megközelítő pontossággal törekedvén feltüntetni a nyolcz magyar törzs honfoglaláskori szállóhelyét és egyúttal vizsgálat alá véve azt a kérdést is, hogy a hazai források, Anonymus és a Krónika miért térnek el egymástól a letelepedés elbeszélése folyamán. *Nagy Géza* a honfoglalásról Zemplén vármegyében értekezett (Ethnographia, 1913), ismertetve a megye megszállását a honfoglalók által. *Koppány* lázadásának kérdésével *Balogh Albin* és *Karácsonyi János* foglalkozott (Katholikus Szemle 1913). Ugyancsak *Karácsonyi János* újból vizsgálat alá vette a Szent István anyjáról szóló adatokat (Turul, 1909), kimutatva Nagy Gézának erre a kérdésre vonatkozó régebbi tanulmánya hibáit.

Müller Frigyes a nagyobb Gellért-legenda forrásai és keletkezéséről értekezve (Századok, 1913), kimutatja, hogy annak főforrása Gellért életének kortársától valószínűleg magister Walther-től származó, 1083 előtt keletkezett leírása volt. Ezen életrajz alapján keletkezett 1083 után, de talán még a XI. században a legenda minor. A Walther-legendát ezenkívül a nemzeti krónika szerzője is felhasználta. A nagyobb legendát a főforrás és a későbbi átdolgozások felhasználásával a csanádi Máriakolostor egyik szerzetese szerkesztette 1381 és 1421 között. E szerzetes compilatiót készített, melynek főforrásai egyfelől a mai kisebb Gellért-legenda, másfelől pedig Gellért kortársaitól származó hosszabb életrajza. Munkáját valószínűleg 1421-ben újonnan átdolgozták a velencei Szent György-kolostorban ennek hagyománya alapján és ebben a formában maradt fenn a nagyobb legenda a bécsi udvari könyvtár kéziratában. Müller tanulmányával *Madzsar Imre* polemizált (Századok, 1913), a ki egyetért ugyan Müllerrel a legenda szerzőjének személyiségére nézve, valamint abban is, hogy az a XIV. század vége felé készült, de

a forrásokat illetőleg azon nézetének ad kifejezést, hogy irodalmi forrásul csakis a kisebb legenda tekinthető, míg a legenda legnagyobb része, csekély kivétellel, egy 1400 körüli író alkotása. Vele szemben Müller újabban is igyekezett megvédeni a maga felfogásának helyes voltát (Századok, 1915).

Gombos F. Albin az Ostarriichi 976-iki keleti határvonalához, az 1030-iki német-magyar háborúskodásokhoz és Péter király történetéhez szólott hozzá: Történetünk első századaiból (Századok, 1911) című tanulmányában. *Némethy Lajos* Árpád-házi boldog Margit születési helyét (Kath. Szemle, 1914), Znióváraljában véli megtalálni, míg születési idejét *Lovas Elemér* (u. o. 1915), 1242 november közepe és 1243 január közepe közé teszi, halála idejét pedig 1270-re.

Fraknoi Vilmos az Árpád-kori trónöröklés kérdésével foglalkozott (Katholikus Szemle, 1913) és vizsgálódásai eredményeképp kimondhatni véli azt, hogy az Árpád-ház fiágában a trónöröklés írott jogban volt megállapítva és pedig olyképen, hogy ha a királynak fiai voltak, utána ezek közül az idősebbet illette a trón, fiú nem léteben pedig az elhunyt király legközelebbi rokonára szállt az öröklés joga, vagyis az izbéli, nem ágbeli örökösödési joga volt érvényben. E kérdéshez *Fraknoi* fejtegetései kapcsán többen szólottak hozzá, így *Ferdinandy Geza* (Budapesti Szemle, 154. köt.), a ki szerint megállapított trónöröklési rend nem fejlődött ki, hanem a trón betöltése választás útján történt, a mely nem volt ugyan formaszerinti választás, illetve a választásnak jogi formák szerinti végrehajtása, de azért nem tekinthető nem létezőnek, vagyis a trónrajutás jogi alapja a nemzet szabad választása volt, de az Árpád fiutódai közé tartozás mellett csak az támaszthatott igényt a megválasztásra, a ki fiágon Árpádtól származott. Ebből pedig folyik, hogy az elsőszülöttség rendje csak mint erkölcsi momentum és csakis III. Bélától kezdve jut érvényre, de abhoz a nemzet magát jog szerint kötve nem érezhette. *Domanovszky Sándor* (Budapesti Szemle 156. köt.) szerint Magyarországon a testvérörökösödés elve a nemzet választójogán belül érvényesülő szokás vagy a királyi család részéről nyilatkozott törekvés alakjában sem érvényesült. A királyi családban az volt a szokás, hogy a meghalt király életben lévő legidősebb fiát tekintették a jogos trónörökösnek. Értekezésében még a Kinnamos-féle adatok birálatával és czáfolatával foglalkozik és ugyan-csak ezen adatok bonczolásával foglalkozik *Nagy Géza* tanulmánya is (Turul, 1914).

Árpád-kori történelmünk egyes kérdéseivel még *Wertner Mór* is foglalkozott, a kinek idevágó tanulmányai között nagyobb érdeklődésre tarthat számot az, a melyikben a Croy családnak az Árpád-házból való származása kérdését vette újból tárgyalás

alá (Turul, 1914). Megemlítjük itt még *Tagányi Károly* tanulmányát, a melyben vármegyénk eredetének kérdését vette vizsgálat alá (Tört. Szemle, 1913).

Fraknoi Vilmos Venczel királynak 1301-ben a magyar trónra történt megválasztásáról értekezve (Századok, 1914), a legújabbban Fínke által kiadott Acta Aragonensia vonatkozó adatai alapján igazoltnak találta azt az általa már régebben felállított nézetet, hogy 1301-ben a magyar rendek nem Venczel cseh királyt, hanem hasonló nevű 12 éves fiát választották meg a magyar trónra.

Az Anjouk történetével ebben az évkörben az azóta elhunyt *Pör Antal*, e korszaknak legalaposabb ismerője foglalkozott volt legbehatóbban. A halálát megelőző időben leginkább Opuli László nádor életével, családi körülményeivel, pecsétjeivel stb. foglalkozott. Tanulmányait összefoglalta egy nagyobb terjedelmű értekezésben (Századok, 1909), a melyben Opuli László életét és korának történetét ismertette a nála megszokott alaposággal.

Az Anjouk történetéhez *Fraknoi Vilmos* is hozzászólt. Ismertette Nagy Lajos házassági politikáját (Budapesti Szemle, 153. köt.), a királynak azt a törekvését, hogy házassági diplomatiájával családjá tagjait felhasználja európai politikájának nagyra-törő actióiban. Kisebb adalékokkal az Anjou-kornak főleg család-történeti ismeretéhez járult hozzá *Wertner Mór* a Turulban megjelent különböző közleményeivel. I. Károly pénzverési reformjához *Székfi Gyula* között értékes okleveles adalékok (Tört. Tár. 1911).

A XV. század történetével főleg *Fraknoi Vilmos* és *Thalóczy Lajos* foglalkoztak. *Fraknoi Vilmos* újabban a Magyarország és a Habsburgok közti összeköttetéseket a mohácsi vész előtt tette tanulmányai tárgyává. Ezeknek egyik eredménye az imént említett, Venczel megválasztásáról szóló értekezése, valamint az első Habsburg király trónrajutását Magyarországnak tárgyaló tanulmánya (Századok, 1913). Ebben Zsigmond király összeköttetéseit Albert osztrák herceggel tárgyalja, ismertette azt a szerződést, a melylyel Zsigmond Albertnek Magyarország trónját biztosította és azt a tervét, hogy Albertet Magyarországon helytartóvá tegye. Tárgyalja továbbá Zsigmond összeköttetéseit Albert hasonló nevű fiával, későbbi vejével és azokat az intézkedéseket, a melyeket Zsigmond oly célból tett, hogy halála esetére a magyar trón Albertnek biztosítsa, valamint Albert trónra-leptét. Az általa különlegesen művelt kornak, a Hunyadiak korának, *Fraknoi* szintén szentelt néhány nagybecsű tanulmányt. Aragon oklevelek alapján ismertette (Kath. Szemle, 1911) Hunyadiak azt a tervét, hogy Alfonz nápolyi királynak ajánlja fel a magyar trónt. Hunyadi Mátyás nagybátyjának, Szilágyi Mihálynak életével és szereplésével egy nagyobb tanulmányban foglal-

kozott, a melyben annak viszontagságteljes, tragikus életét behatóan tárgyalja. A dolgozathoz két függelék járul, a melyek közül az egyik Czillei Ulrik megöletésének kérdését tárgyalja, a vonatkozó források részletes és beható kritikájával. (Budapest, 1913.)

Mátyás király történetében, daczára a számos alapos tanulmánynak, melyeket Fraknoi már közzétett, még mindig találhatók egyes kérdések, a melyek tisztázásra várnak. Ezek közül Fraknoi újabban különösen Mátyásnak a császári korona megszerzésére irányuló törekvéseivel foglalkozott. Tárgyalta Mátyás örökbefogadását Frigyes császár által (Budapesti Szemle, 141. kötet), Mátyásnak arra irányuló törekvését, hogy Frigyes öt örökbefogadás által vegye föl családjába, a mivel, minthogy valóságos örökbefogadásról volt szó, Mátyás szeme előtt a császári korona elnyerése lebegett. Ennek a kérdésnek, Mátyás törekvéseinek a császári trón megszerzésére Fraknoi egy részletesebb külön tanulmányt is szentelt (Budapest, 1914), valamint külön értekezés keretében ismertette Mátyás diplomatai összeköttetéseit a Hohenzollernekkel (Tört. Szemle, 1914), a melyeknek célja volt a Hohenzollernek támogatását megnyerni Corvin János trónörökösödésének elismerésére és biztosítására. Az utóbb említett tanulmányokban Fraknoi nagy sikerrel folytatta azt a munkát, a melynek élete javarészt szentelte, a Hunyadiak korának különböző vonatkozásaiban való megvilágítását. Ezekkel is növelte a magyar tudományosság szolgálatában szerzett elévülhetetlen érdemeit, a melyeket az Akadémia már méltányolt volt akkor, a midőn öt Salamon Ferenczel együtt a nagyjutalommal tüntette ki.

A míg Fraknoinak a XV. század történetére vonatkozó tanulmányai főleg a nyugat felé irányuló magyar külpolitikára vetnek új világot, addig *Thallóczy Lajos* munkálatai a délfelé, a balkáni részek felé irányuló magyar imperialistikus politikát világítják meg. Annak a nagyszabású vállalatnak, a melyet Thallóczy évekkel ezelőtt megindított és a melynek célja a magyar királyok diplomatai összeköttetéseit a Balkán-államokkal megvilágítani, nehány újabb kötete jelent meg a lefolyt évkörben. Ezek közül az egyik az Una és Vrba mellett elterülő és a XVI. században megszűnt Alsó-Szlavon vármegyéknek, Dubicza, Orbász és Szanának okmánytárát tartalmazza, melyet Horváth Sándorral együtt szerkesztett (Budapest, 1912), míg a másik a Frangepán-család oklevéltárát foglalja magában, melynek szerkesztésében Barabás Samu működött közre (Budapest, 1909/13). Ez az oklevéltár az 1133—1527-ig terjedő időt öleli fel, azonkívül az 1209—1487. évekből származó hamis okleveleket, és nemcsak a Frangepánok családi történetére nézve fontos,

hanem beces anyagot nyújt a Frangepán-család birtokolta területek gazdasági és társadalmi vonatkozásainak történetéhez, és e mellett az általános politikai történet szempontjából is értékes. Különösen azok a részek tarthatnak e tekintetben igényt figyelemre, a melyekben szerző a Hunyadi János megindította actiót, az 1448. évi nagy balkánközi vállalkozást tárgyalja, a melyet szolgál Hunyadi János összeköttetése Alfonz nápolyi királlyal is. A magyar balkánpolitikának egy eddig kevésbé ismert része nyer ebben a munkában megvilágítást. A politikai történetre fontosak Thallóczy: Bosnyák és szerb nemzedékrendi tanulmányai is (Budapest, 1909), a melyek elsősorban a délszláv uralkodók családi történetére vonatkoznak, így a Brankovicsok nemzedékrendére, továbbá a Koszacsák családi történetéhez, de e mellett a XV. századbeli hercegovin történetre is számos beces adalékot nyújtanak. A Jajca története (Budapest, 1915.) cz. műve a magyar-délszláv összeköttetések földterítését célzó munkásságának egyik legértékesebb gyümölcse, a mely különösen a Mátyás korabeli magyar imperialis balkánpolitika történetét helyezi új megvilágításba.

A Jagellók korának történetét művelődéstörténeti vonatkozásaiban többen tették szakférfiaink közül vizsgálat tárgyává. Műveikről alább emlékezünk meg. A kor politikai történetével szintén többen foglalkoztak. *Berzeviczy Albert* Beatrix királyné második házassága történetéhez közölt újabb adatokat (Budapesti Szemle, 149. kötet), ismertetve azt a közjegyzői okmányt, a mely Beatrix királynénak II. Ulászlóval kötött házasságára vonatkozik, és a mely e házasságkötés pragmatikus történetét az összes források között a legbővebben mondja el. Beatrixról szóló már régebben megjelent nagy munkája kiegészítésekép egy oklevéltárat bocsátott közre (Budapest, 1913), a mely a Beatrixra vonatkozó okleveleket öleli fel és e kor politikai történetére is fontos anyagot tartalmaz. A Magyarországon a XVI. század első évtizedeiben működött velenezi diplomatákról *Fógel József* tanulmánya szól (Budapesti VI. ker. főgymn. értesítője 1911/12. évről). *Márki Sándor* újonnan átdolgozva adta ki Dózsa György életrajzát, melyben a magyarországi parasztháborúnak beható ismertetését nyújtja (Budapest, 1913). *Szabó Dezső* a II. Lajos korabeli országgyűlések történetével foglalkozott, sorra véve azok lefolyását, végzéseit, közölve néhány törvénycikkelyt és kiadatlan oklevelet is (Budapest, 1909).

Ortvay Tivadar munkássága Mária királyné, II. Lajos feleségének élete felé fordult. Több munkában foglalkozott Mária királyné történetével, tárgyalva Mária és férje, Lajos, igazhivőségének kérdését; összegyűjtötte és ismertette azokat az emlékeket, a melyek Máriának mint a németalföldi részek kormányzójának

nevét megörökítették és megírta Mária életrajzát, kormányzói és politikai tevékenységének figyelembevételével.

A magyar történetnek újabbkori időszakára különösen nagyobb számmal jelentek meg forráskiadványok, a melyek úgy a XVI., mint a XVII. század történetéhez gazdag és értékes anyagot nyújtanak. Ilyenek a *Veress Endre* szerkesztette *Fontes Rerum Transsylvanicarum* III. és IV. kötete (Budapest, 1913), a melyek közül az előbbi Possevino jezsuita Transsylvániáját tartalmazza 1584-ből, annak magyarnyelvű tartalmi kivonatával, valamint egyes leveleket, méltatva részletesen a munka történeti jelentőségét, írójának egyéniségét és szereplését. A másik kötet az Erdély és Magyarországnak Moldva és Havasalföldével való összeköttetéseire vonatkozó actákat és okleveleket tartalmazza 1468-tól 1540-ig. Ugyancsak *Veress Endre* adta ki két hatalmas kötetben Básta György levelezését 1597—1607-ig (Budapest, 1909/1913), a melynek bevezetésében részletesen szól Básta életéről és működéséről. Folytatást nyert a Teleki Mihály levelezése is, melyből az V. és VI. kötet jelent meg *Gergely Sámuel* szerkesztésében, az 1670—1674-ig terjedő levelezést tartalmazva. Elsőrangú fontosságú anyag látott napvilágot a Budai török basák magyarnyelvű levelezése I. kötetében (Budapest, 1915), a melyet *Takáts Sándor*, *Eckhart Ferencz* és *Szekfű Gyula* szerkesztettek, és a mely nemcsak köztörténeti és művelődéstörténeti, hanem nyelvészeti szempontból is kiválóan becses anyagot foglal magában. Bethlen Gábornak Illésházy Gáspárhoz intézett eddig ismeretlen leveleit *Szádeczky Lajos* adta ki (Budapest, 1915), a melyek Bethlen Gábor történetének egyes mozzanatait világítják meg.

Az újabbkori magyar történet számos becses tanulmányt mutat fel a lefolyt évkörben a XVI—XVII. század történetéhez is. A különböző szakfolyóiratokban és önállóan megjelent tanulmányok és munkák nagy számából kiemeljük *Komáromy András* tanulmányát Verbőczy és fiáról (Századok, 1910), mely Verbőczy Imre viszontagságos életét ismerteti. Berzeviczy Márton kancellár életét és politikai működését *Veress Endre* méltatta (Budapest, 1911). *Takáts Sándor* nagyobb számú, különböző szakfolyóiratokban megjelent tanulmányait csak megemlítjük itt, mert ezek — nagyjából kulturtörténeti, de részben politikai történeti tárgyúak — alább említendő nagy munkájában részben helyet foglalnak. Ugyancsak *Takáts Sándor* írta meg Szalai Barkóczy Krisztinának, a XVII/XVIII. század e nagy nőalakjának kimerítő életrajzát (Budapest, 1910). *Szádeczky Lajos* az Apaffyak síroltjáról és hamvaik feltárásáról adott részletes beszámolót (Századok, 1909). A szorosán vett erdélyi történettel foglalkozó tanulmányok között *Lukinich Imre* két dolgozatát említjük meg.

Az egyik az erdélyi fejedelmi czim kialakulásáról szól (Századok, 1913) és a czimkérdésen kívül még az azzal összefüggő közjogi vonatkozások körül forgó diplomatiái tárgyalásokat ismerteti, míg a másikban Bethlen István 1636. évi támadásáról értekezik (Századok, 1910).

Bíró Nyáry Albert a bécsi udvar képét a XVII. század végén Lovina Ignác naplója alapján rajzolta meg (Budapest, 1911), a mely, mint az udvarral közeli összeköttetésben álló egyén naplója, korának és az udvarbeli állapotoknak ismeretére nem mindennapi érdekléssel bír. A XVI—XVII. századra, de jórészt a XVIII. századra nyújtanak anyagot a török-magyar oklevéltárban közzétett levelek és iratok, a melyek néhai *Karácson Imre* gyűjtéséből származnak (Budapest, 1914). Ugyancsak az ő gyűjtésének gyümölcsei a Rákóczi-emigratio török okmányai, a melyek az 1707—1803 közötti éveket ölelik fel (Budapest, 1911). A Rákóczi-korra vonatkozó forráskiadványok között azonban a legjelentősebb De Saussure Césarnak, II. Rákóczi Ferencz udvari nemesének törökországi levelei és feljegyzései (1730—1739), a melyeket *Thaly Kálmán* tett közzé (Budapest, 1909). A bevezetésben Thaly részletesen elmondja Saussure életét és ismerteti munkáit, kiemelve az általa kiadott levelek és feljegyzések történelmi szempontból fontos adatait, a melyek azokat Rákóczi utolsó életéveire, halála körülményeire, a fejedelem hátrahagyott munkáira és a Rákóczi-emigratio törökországi történetére a jövőben a Mikes leveleit kiegészítő forrássá teszik.

II. Rákóczi Ferencz korával nagyobbszámú tanulmány, folyóiratban megjelent közlemény és önálló munka foglalkozott. Ezek közül néhány érdekesebbet és jelentősebbet kívánunk kiemelni. A löcsei fehér asszony személyiségéről szól *Thaly Kálmán* értekezése, az utolsó, a mely a Rákóczi-kor e nagyérdemű történetírójának tollából megjelent (Századok, 1909.). Terjedelmes munkásságot fejtett ki a Rákóczi-kor történetének terén a hazai történettudomány régi érdemes munkása, *Márki Sándor*, a ki műveivel mintegy Thaly Kálmán örökét vette át. Értekezett a lipői kuruczokról (Századok, 1909), szólott (Erdélyi Múzeum, 1911) Rákóczi legendájáról és koráról és nagyobb terjedelmű tanulmányban ismertette Rákóczi szövetségét Nagy Péter cszárral 1707-ben (Budapest, 1913), méltatva e szövetségnek az európai diplomacia szempontjából jelentős voltát és végül megírta három terjedelmes kötetben a fejedelem életrajzát (Budapest, 1908—1910). Az aránylag rövid idő, néhány év alatt elkészült munkában páratlan szorgalommal, aprólékos pontossággal gyűjtötte össze és használta fel azt az óriási irodalmat, a mely II. Rákóczi Ferenczre és korára vonatkozik. Felhasználta Thaly Kálmán irodalmi hagyatékát is, úgy a Thaly által összegyűjtött eredeti

okleveleket, valamint a jó néhány ezerre menő másolat- és jegyzetgyűjteményét. Rákóczi élettörténetének keretében kimerítően tárgyalja a korabeli Magyarországnak politikai, közművelődési, gazdasági stb. történetét, az ország belállapotait, kormányzati viszonyait, az igazságszolgáltatást, törvényhozást stb. Márki munkájának értékét talán a legáltalában jellemezhetjük azzal, ha azt mondjuk, hogy ez a munka II. Rákóczi Ferencnek első, tudományos alapon megírt életrajza.

A míg Márki Sándor munkája Rákóczi Ferenc egész életének és korának történetét adja, addig *Szekfü Gyulának*: A száműzött Rákóczi ez. műve (Budapest, 1913), a fejedelem életének utolsó két évtizedét tárgyalja, 1715-től kezdve Rodostóban bekövetkezett haláláig. Munkájában a szerző a már közismert és egyéb eddig kiadatlan, levéltári forrásokon kívül a történetírás által még fel nem használt két forráscsoportból meríthetett. Felhasználhatta D'Andrezelnak, a konstantinápolyi francia követnek Rákóczival váltott leveleit, valamint a Rákóczi rodostói udvarában élő egykori ágensnek, Vigourouxnak iratait, a kiről már Mikes is lenézőleg nyilatkozott és a kinek megbízhatatlan voltát Szekfü világosan kimutatta. Ismeretes, hogy a munka megjelenése után nemsokára a leghevesebb támadásokat váltotta ki és egy nagyterjedelmű irodalmi vitának keletkezésére vezetett. Kétségtelen, hogy a műnek vannak hibái és fogyatkozásai, de viszont az is kétségtelen — a mint erre egyik legkiválóbb bírálója, gróf Andrassy Gyula is reámutatott —, hogy határozott történetírói tehetség munkája és hogy szerzője megfelelő történetírói előkészültséggel rendelkezik, a kinek van érzéke az egyetemes és magyar események közti belső összefüggés iránt.

A szatmári békéről *Zayzon Sándor* értekezett egy nagyobb tanulmányban, a melyben különösen Károlyi Sándornak a béke létrehozása körül játszott szerepét és közreműködését méltatta (Századok, 1915/16). Az 1741: XI. törvényczikk történetét és közjogi jelentőségét *Csekey István* méltatta (Századok, 1915). *Marcza'i Henrik* tanulmánya a hadsereg ellátásának kérdését az 1788/89-iki háborúban tárgyalja, a mely a jelen viszonyok között bizonyos actualitással is bír, érdekes összehasonlítást engedvén az akkori és mai viszonyok között (Századok, 1915).

A XVIII. század utolsó évtizedeiben bekövetkezett visszahatás és nemzeti felbuzdulás ismeretébe vezet be *Váczy János* tanulmánya, a melyet „Az 1790 utáni visszahatás és Kazinczy“ czimen a Századok hasábjain tett közzé (1914). Ugyanő a nemzeti felbuzdulásról (1790) is behatóbban értekezett (Budapesti Szemle, 157. kötet) és megírta báró Wesselényi Miklós ifjúkorának történetét is (Századok, 1910). Wesselényi pörével *Pompéry Aurél* foglalkozott, a ki annak erdélyi és magyar-

országi pöréről Kossuth Lajos 1837/38-iki hűtlenségi pörének történetével kapcsolatosan emlékezett meg, kiterjeszkedve egyúttal az ifjak pörének történetére is. Munkája megírására az impulsust az atyjának, Pompéry Jánosnak hagyatékában talált iratok adták, de felhasznált egyéb forrásokat is. (Budapest, 1913). Atyjának leveleiből közöl néhányat az „Adalékok az emigratio történetéhez“ (Századok, 1914) cz. értekezésében. Mindkét munkája számos új adattal gyarapítja az eseményekre vonatkozó ismereteinket. *Pivány Jenő* Mann Dudley Ambrus 1849-iki küldetésének körülményeiről szólott (Századok, 1910), míg *Závodszy Levente* Szemere Bertalannak Magyarország világpolitikai feladataira vonatkozó nézeteit ismertette (Századok, 1915).

Rendkívül gazdag volt a lefolyt évkörben a Széchenyire vonatkozó irodalom gyarapodása. Szerzőik közül *Berzeviczy Albert*, *Gaál Jenő*, *Viszota Gyula*, *Friedreich István* és *Réz Mihály* neveit emeljük ki különösebben. *Berzeviczy Albert* akadémiai megnyitó beszédében megleghangú megemlékezéssel adózott a legnagyobb magyar emlékének. *Gaál Jenő* (Budapest, 1909) Széchenyinek a pesti hengermalom alapítása és szervezése körül kifejtett tevékenységét méltatta, amelylyel különösen behatóan *Viszota Gyula* is foglalkozott, a ki egyúttal Széchenyinek erre vonatkozó kiadatlan iratait is közzétette. (Századok és Tört. Tár, 1910). Ugyanő Széchenyinek szerepét a gyáralapító társaság keletkezése körül is méltatta. (Budapesti Szemle, 1909). Itt említjük meg továbbá *Viszotának* egy terjedelmesebb tanulmányát, a melyben az Akadémia működésének első éveiről emlékezik meg, részletesen szólva az 1833. évben az alapszabályok megváltoztatására irányuló mozgalomról, közölve az ebben a kérdésben Széchenyi és Vörösmarty között váltott leveleket és utóbbinak erre a kérdésre vonatkozó terjedelmes fejtegetéseit (Budapesti Szemle, 138. kötet), *Viszota* fáradhatatlan kutatásainak köszönhetjük Széchenyi egy ismeretlen művének a „Garat“-nak fölfedezését és közzétételét, a mely az utolsó évek Széchenyi-irodalmának legjelentősebb gyarapodása, a mely a Kelet népe körül Széchenyi és Kossuth között kitört polemiaiban résztvett hazafiak nyilatkozatára volt válasz (Budapest, 1912), a mely Széchenyi eszméinek, nézeteinek újabb megvilágítását adja. *Viszota* bevezető tanulmánya behatóan méltatja e mű jelentőségét Széchenyi működése megítélése tekintetében és ismerteti ezen 1842-ben írt mű keletkezése történetét is. Ugyancsak *Viszota* Kossuth Lajosnak egy 1846-ból származó, elkobzott vezércikkét tette közzé, a mely az úrbéri viszonyokkal foglalkozik. (Budapesti Szemle, 144. kötet). Több tanulmányban foglalkozott Széchenyivel *Réz Mihály* (Budapesti Szemle 1909. évf. és Magyar Figyelő, 1911.), a melyek közül különösen akadémiai

székfoglalója érdemel figyelmet, a melyben Széchenyi agitálási rendszeréről szól, egyéniségét jellemzi és kimutatja Byron befolyását Széchenyi érzelmi világára. Széchenyi történetéhez értékes adalékkal járult hozzá *Ferencki Zoltán* is, a ki közzétette Széchenyinek az 1839-iki országgyűlési, eddig kiadatlan beszédeit. (Akadémiai Értesítő, 1913). Megemlítjük még a hősi halált halt *Thurzó Kálmán* értekezését (Hadtörténelmi Közlemények, 1914), a mely Széchenyinek eddig kevésbé ismert szerepét a lipcei csatában helyezte kellő megvilágításba.

A Széchenyiről szóló művek között a legjelentősebb *Friedreich Istvánnak* gr. Széchenyi István élete cz. kétkötetes munkája (Budapest, 1914—1915), a mely a korán elhalt szerzőnek legterjedelmesebb és legkiforrottabb munkája, a mely bámulatos szorgalommal használja fel a Széchenyire vonatkozó irodalmat. *Friedreich* munkájának tudományos értékét és jelentőségét behatóan méltatták azok a bírálati jelentések, a melyek alapján e művet az Akadémia megfelelő külön jutalomban részesítette. Széchenyivel *Komlóssy Ferencz* is foglalkozott (Budapest, 1911), a kinek munkájáról az Akadémiai Értesítőben megjelent szakbírálat annak idején szintén részletesebben szólt.

A magyar történet legújabb korszakára vonatkozó irodalmi termékek épp úgy sorolhatók a publicistika körébe, mint a történettudomány csoportjába. E kor történetének terén is nagyobb-mérvű munkásságot észlelhetünk. *Halász Imre* művét: „Egy letűnt régi nemzedék“ (Budapest, 1911) említjük fel, valamint *Wertheimer Edének*, az újbabkori Magyarország ez alapos ismerőjének publicatiói közül kettőt emelünk ki, a melyek eddig ismeretlen anyagot tesznek közzé. Az egyik a magyar óconservatívok történetére vonatkozik (Tört. Szemle, 1915), a másikban pedig *Kállay Béninek* Bosznia annexiójáról szóló emlékiratát tette közzé. (U. ott, 1914). Munkásságának a lefolyt évkörben legkiválóbb terméke mindenestre gróf *Andrássy Gyula* nagyszabású életrajza (3 kötet, Budapest, 1910—13), a mely e nagy államférfiú korának és politikájának kimerítő és részletes történetét nyújtja és pedig nagyrészt oly levéltári anyag alapján, a minő eddig a legújabb kor történetével foglalkozó szakférfiak előtt teljesen el volt zárva. Munkájáról tüzetesen megemlékezett az a jelentés, a melynek alapján az Akadémia azt 1914-ben a Szilágyi-díjjal tüntette ki.

Végül néhány munkát kell megemlítenünk, a melyek a nemzetiségi kérdés Magyarországon vonatkoznak. Az oláh kérdéssel főleg *Karácsonyi János* foglalkozott, a ki hírlapi cikkekben is hozzászólt ehhez a kérdéshez. Szólt az oláhok bevándorlásáról a Duna balpartjára (Erd. Tört. Ért., 1912), valamint hozzászólt a horvát kérdéshez is, bírálva *Tomasics-*

nak a horvát királyság közjogáról irt könyvét. (Századok, 1910). *Szegedy Rezső* az illyrismszról és Gáj Lajosról szólott, ismeretve Gáj életét, levelezését, továbbá az illyrismsz keletkezését, culturális és politikai küzdelmeit. (Századok, 1912).

V.

A vármegyei és városi monographia-irodalom terén is több számottevő munka jelent meg a lefolyt évkörben. Közülök elsősorban kell kiemelnünk *Ortray Tivadarnak* két munkáját. Az egyik Pozsony város történetének IV. kötete első része (Pozsony, 1912), a mely a város politikai történetét a XVI. század első felében tárgyalja, a mohácsi vésztől egészen I. Ferdinánd haláláig. Szerző e kötetben többet ad, mint a mit a cím ígér. Pozsony város e korbéli története összeesik tulajdonképen az országnak ezidőbeli történetével úgy, hogy a város történetének keretében voltaképen Ferdinánd uralkodásának áttekintő története foglaltatik. Az események logikai összefoglalása, nagyterjedelmű forrásapparatus jellemzik ezt a kötetet is, a melynek legapróbb részleteiben is a szerző mindenkor a források adataira támaszkodik. Másik munkája Temes vármegye és Temesvár város története, a melynek I. kötetéből a régibb középkort tárgyaló rész jelent meg. (Budapest, 1914). Idő tekintetében e kötet a római hódítástól a magyar királyság megalapításáig terjedő kort foglalja magában. Különösen azokat a fejezeteket kell kiemelnünk, a melyek a római korról, valamint a népvándorlás korával foglalkoznak. Ortray e fejezetekben mint e korszakok egyik legkiválóbb ismerője mutatkozik be. A római és népvándorláskori rengeteg lelet ismeretében teljesen otthonos, azoknak alapos ismeretével, az archaeologia terén való teljes otthonosságával és tájékozottságával, a hazai és külföldi forrásoknak és irodalmi termékeknek lelkiismeretes és pontos felhasználásával oly munkát végzett, a mely e kötetet messze kiemeli a monographia-irodalom termékei között és maradandó értéket biztosít neki. A temesi bánsággal foglalkozik *Szentkláray Jenő* tanulmánya is, Mercy kormányzósága a temesi bánságban (Budapest, 1909), a mely Dél-Magyarország XVIII. századi történetéhez nyújt adalékokat, ismertetve Mercy működését a temesi bánság benépesítése körül, kiterjeszkedve a gazdasági és egyházi viszonyokra, valamint a bánságbeli közállapotokra is.

Borovszky Samu tollából Borsod vármegye történetének I. kötete látott napvilágot (Budapest, 1909), a mely a vármegye általános történetét egészen a szatmári békéig tárgyalja. Ezt a kötetet is a lelkiismeretes, gondos munka, a széleskörű levéltári kutatásokból összegyűlt anyag pontos felhasználása jellemzi, épp úgy, mint Borovszkynak többi munkáit, jelesül

Csanád vármegye történetét. Hódmezővásárhely monographusa, *Szeremley Samu*, két munkában foglalkozott a város történetével. Akadémiai székfoglalójában (Budapest, 1909), Hódmezővásárhely újabbkori lakosságának eredetéről és szaporodásáról szól, részletesen ismertetve a visszatelepítés munkáját Hódmezővásárhely pusztulása után. Nagy művének, Hódmezővásárhely történetének IV. és V. kötete jelent meg (1911/13), a melyek a város közművelődési állapotait tárgyalják az 1526-tól 1848-ig terjedő időben. E mellett a két kötet még a helységek külön történetével is foglalkozik. A szatmármegyei német telepítés kérdését a XVIII. században *Vonház Istrán* tárgyalta. (Századok, 1914). *Schönherr Gyula* hagyatékából Nagybánya történetének néhány fejezetét Morvay Győző bocsátotta közre, Schönherr életét tárgyaló munkája függelékében. (Budapest, 1910).

Szentes városa *Sima László*ban talált monographusra, a ki az eddig megjelent I. kötetben (Szentes, 1914), a város történetét annak őskorától egészen az 1837. évig tárgyalja. *Szendrei János* Miskolcz történetének V. kötetét bocsátotta közre (Miskolcz, 1911), a mely a miskolci színészet történetével foglalkozik 1797-től napjainkig, azonkívül ismerteti a város irodalmi és kulturális viszonyait. Veszprém város történetéről a török idők alatt *Erdélyi Gyula* adott egy kisebb terjedelmű munkát (Veszprém, 1913), a melyben a végbeli életről is szól. *Iványi Béla* Bártfa sz. kir. város levéltára 1319—1526. I. kötet, 1319—1501 (Budapest, 1910), munkájában a városi levéltár oklevélnanyagát tette hozzáférhetővé kimerítő regesták alakjában a kutatás számára, a mely nemcsak a szorosan vett városi történetre, hanem az országos eseményekre, a felvidék állapotaira, a lengyel összeköttetésekre és a határviszályok történetére is talál e kötetben becses anyagot. Végül felemlítjük *Fest Aladár* tanulmányát (Századok, 1912), a XV. századbeli Fiuméről.

VI.

A művelődéstörténet körébe vágó dolgozatok között első sorban *Békefi Remignek* munkáit kell fölemlitenünk. A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig cz. művének (Budapest, 1910) jelességeit már az a bírálat méltatta, a melynek alapján az Akadémia az Oltványi-díjjal tüntette ki. Másik munkájában (Budapest, 1909) a Nagy Lajos által 1367-ben alapított pécsi egyetem történetét tárgyalja annak — a mint azt Békefi az eddigi nézettel szemben meggyőzően kimutatja — 1465-ben történt megszűntéig. A forrásanyag gondos és lelkiismeretes összegyűjtése, a legapróbb adatok és körülmények szigorú mérlegelése Békefi e munkáját a középkori magyar

egyetemi oktatás történetére nézve valóban úttörő jelleggel ruházzák fel. A középkori magyar művelődéstörténetre vetnek világot továbbá *Erdélyi László* különböző dolgozatai. A Hóman Bálint által tárgyalt első állami egyenes adó kérdéséhez több értekezésben szólott hozzá. Az egyikben (Kolozsvár, 1912) kimutatni igyekeznek, hogy az Árpádok korában különböző néven ismert adók stb., földesúri jövedelmek voltak, nem pedig állami egyenes adók. Azonkívül az árpádkori társadalom világi részének rendszeres és szabatos schemáját igyekezett összeállítani. Erre vonatkozó vizsgálódásait kibővítette és mélyítette a Történelmi Szemleben (1915) megjelent terjedelmes tanulmányában, a mely árpádkori társadalmunk legkritikusabb kérdéseiről szól. Foglalkozott a társadalmi osztályokkal Szent István államában, valamint ismertette Anonymus korának társadalmi viszonyait. (Tört. Szemle, 1913—14). Nemrég megjelent nagy művében: Magyar művelődéstörténet, I. kötetben az ősi művelődést tárgyalja a Kr. u. 1000. évig (Kolozsvár, 1915). Bevezeteskép a történelem fogalmáról, az egyetemes, a nemzeti és a nyugat-európai, valamint Magyarország történelmének korszakairól, a társadalom és művelődésről, a művelődési államtörténelemről szól, végül pedig Magyarország művelődéstörténeke rendszerét próbálja megállapítani, megkülönböztetve a magyar művelődéstörténetben az ősi művelődés, a keresztyénség, a feudális rendiség, a vallási, a gazdasági reformatio és a parlamentarismus korszakait. A mű kézikönyv szerző egyetemi előadásaihoz; ő maga sem tekinti kézikönyvét tökéletesnek és igaza van, hogy Magyarország culturtörténetét majd csak évek szorgos munkájával lehet maradandóbb becsű kézikönyvben megírni, de addig munkája hézagpótló lesz.

A magyar középkori művelődéstörténet utolsó évtizedeinek ismeretéhez nyujtanak becses adalékokat *Fógel József* és *Divéky Adorján* művei. *Fógel József* a reánk maradt számadáskönyvek alapján II. Ulászló király udvartartásának képét rajzolja meg (Budapest, 1913) élénk színekkel. Munkája tudományos értékét kellőképp méltatta az a bíráló, a melynek alapján e művet az Akadémia a Gorove-jutalommal tüntette ki. *Divéky Adorján* Zsigmond lengyel herczeg budai számadáskönyveit adta ki (Budapest, 1914) és ezek alapján terjedelmes tanulmányban ismertette a lengyel herczeg budai udvartartását (Századok, 1914). *Császár Mihály* az Academia Istropolitana történetét írta meg (Pozsony, 1914), *Gulyás Pál* Mátyás király könyvtáráról adott egy terjedelmesebb tanulmányt (Budapesti Szemle 164. kötet).

A középkori magyar társadalomnak egy kevésbé méltatott osztályával, a familiarisok osztályával foglalkozik *Szekfü Gyula*

tanulmánya: Serviensek és familiarisok (Budapest, 1912), a mely osztály mintegy átmenetet képez a valódi szabadsággal bíró urak és a tisztára magánjogi kapcsolatban élő szolgák, parasztok osztálya között. A munka a maga nemében alapvető, a mely a középkor I. és II. feléről szóló fejezetében külön-külön tárgyalja az egyházi, királyi és magánfamiliára vonatkozó adatokat, a serviensek és officialisok jogviszonyait az Anjou-korig, a midőn az erőre jutott nagybirtok familiája lép az előtérbe. A II. rész arra az időre vonatkozik a midőn a nagybirtokos familiája és az autonomia veszik át az állami functiók nagy részét, a mivel szemben a királyi familia csak az ellenőrző szerepére szorítkozik. A III. részben jellemzi szerző a familiarisok magán- és közéletre egyaránt kiható működése folytán beállott sajátserű jogállapotokat, különösen Erdély történetéből vett példákat hozva fel, a mi alkalmat ad neki arra, hogy a középkori Erdély kormányzatának képét megrajzolja, a melyben az erdélyi vajdai hatalom eredetét és jelentőségét is részletesen tárgyalja. Munkájának főleg az a része értékes, a melyben az anjoukori familiaritas kialakulását és életét mutatja be.

Az újabbkori művelődéstörténetre vonatkozó irodalom termékei közül kiemeljük *Komáromy Andor* kiadványát: A magyarországi boszorkányperek oklevéltárát (Budapest, 1910), a mely a magyar művelődéstörténet egyik kevésé ismert fejezetét világítja meg. A kötet az 1565—1756-ig terjedő időt foglalja magában és a közölte anyagból kitűnik, hogy a magyarországi boszorkánypörök általában lényegesen különböznek a külföldi nagy boszorkányüldözési korszak pöreitől. A gazdaságtörténetre is becses anyagot nyújt *Szádeczky Béla* forráskiadványa I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása I. kötete, a mely Bornemissza Anna fejedelemasszony gazdasági naplóját tartalmazza (1667—1690. Budapest, 1911). A földbirtok és gazdaságtörténetre nézve értékes gyarapodást jelent *Éblye Gábor* és *Pettkó Béla* munkája is, A nagykárolyi gróf Károlyi-család összes jószágainak birtoklasi története (Budapest, 1911), a mely sorra veszi az ősi jószágból, a nagykárolyi uradalomból kiindulva a nemzetség birtokait, különösen Károlyi Sándor birtokszerzeményeit, melyekre nézve a munka kimutatja, hogy Károlyi nem részesült a szatmári béke létrehozásáért az elkobzott Rákóczi-javakban.

A művelődéstörténet, de részben a régészet körébe is tartoznak *Gyárfás Tihamérnak* lelkiismeretes és szorgalmas tanulmányai, a melyek főleg a brassai ötvösség történetével foglalkoznak. Különösen értékes nagy munkája: A brassai ötvösség története. (Művelődéstörténeti monographiák I. kötet, Brassó,

1912), a mely részletesen tárgyalja a brassai ötvösczéhek belső életét, kimerítően szól a brassai ötvösművekről és az ötvösművek jegyeiről. Munkája alapján közel 400-ra tehetjük a XV. században keletkezett ötvösművesség mestereit.

Szűdeczky Lajos Iparfejlődés és a czéhek története (Budapest, 1913) czímen gyökeresen átdolgozva és új formába öntve adta ki 1889-ben megjelent, a czéhek történetét tárgyaló akadémiai értekezését. *Munkás László* a kir. magyar posta történetét írta meg az 1528—1715-ig terjedő időben (Budapest, 1911). Érdeme e munkának főleg abban áll, hogy először ad nyomtatásban összefoglaló áttekintést a legrégebb magyar postaszervezetek felől a XVI—XVII. században. *Hodinka Antal* a tokaji görög kereskedők kiváltságának ügyét tette vizsgálat tárgyává 1725—1772-ig (Budapest, 1812). *Eckhart Ferencz* behatóan foglalkozott a főbányagrófi hivatal szervezésével (Századok, 1914). Megemlítjük még a kisebb értekezések között *Fest Aladár* cikkét a halászat és állattenyésztésről a középkori Fiumében (Századok, 1914). Inkább a nemzetgazdaságtörténet és pénzügytan körébe tartozik ugyan, de itt is fel kell említenünk *Engel Emilnek* és *Bartha Lászlónak* a budapesti tőzsde történetét tárgyaló terjedelmes művét (2 kötet, Budapest, 1914). Felemlítjük még *Ágoston Péternek* bizonyos egyoldalúsággal írt, a magyar világi nagybirtok történetéről szóló munkáját (Budapest, 1913), a mely a nagybirtok történetét első szerepétől az államéletben egészen a XVIII. századig tárgyalja.

A magyar művelődéstörténet felé különös előszeretettel fordultak az ifjú történetírói nemzedék azon tagjai, akik a tudományegyetemen bölcsészetdoktori szigorlatot tettek. Ezek a doktori értekezések különösen a XVI—XVIII. századbeli művelődési állapotokat, a czéhek életét, a családi és házi életet és a társadalmi élet különböző megnyilatkozásait tették vizsgálat tárgyává. Nagyrészt a már közzétett anyag feldolgozását adják, de egyikük-másikuk szerzője némi levéltári anyagot is felhasznál. Némelyikük arra az alapos reményre jogosít fel, hogy szerzője a magyar történettudománynak idővel hivatott munkása leend.

Az írástörténet körébe tartozik *dr. Sebastyén Gyulának* a magyar rovásírás hiteles emlékeiről szóló munkája (Budapest, 1915), mely nem az első műve szerzőnek, a mely a rovásírásról szól. Már 1909-ben jelent meg *Rovás és rovásírás* cz. munkája, a melynek főfontossága a bustrophedon magyarázatában rejlik, a mely a külföldi legtekintélyesebb szakkörök elismerésével találkozott és a melynek e körök is elsőrangú fontosságot tulajdonítottak. Most megjelent munkája három részre, könyvre oszlik, az első a magyar rovásírás irodalmával, a második a magyar rovásírás hiteles emlékeivel, a harmadik az írástörténeti elgazodással foglalkozik.

Ebben a harmadik könyvben szól a magyar rovásírás rendszeréről és a magyar rovásírásnak kapcsolatáról a középtenger-melléki írásrendszerrel. Itt vonja le és állapítja meg a fennmaradt hiteles emlékek alapján következtetéseit és határozza meg a magyar rovásírás helyét az egyetemes írástörténetben. Munkájának legbecselesebb része a második könyv, a melyben sorra veszi a magyar rovásírás reánk maradt emlékeit, azok mindegyikét behatóan méltatja, adja megfejtésüket és összeállítja a reájuk vonatkozó irodalmi adatokat. A mi ebben a második könyvben foglaltatik, az maradandó értékkel bír, a mely becstét és értékét meg fogja tartani akkor is, ha a belőlük vont következtetések egyikét-másikat a későbbi kutatások módosítani is fogják.

A tudományos intézményeink történetével foglalkozó munkák közül, a mennyiben azokról még nem volt szó a fentebbiekben, kettőt emelünk ki különösebben. Az egyik *Kollányi Ferencz* tanulmánya: Az Akadémia és a Nemzeti Múzeum (Budapest, 1910), a mely Miller Jakab Nándornak, a Múzeum igazgatójának azt a tervét ismerteti, hogy a Tudós Társaság a Nemzeti Múzeummal kapcsolatosan ennek keretén belül létesíttessék. A másik *dr. Gombocz Endre* műve: A budapesti egyetemi botanikus kert története (Budapest, 1914), a mely az 1770—1866-ig terjedő időszakot öleli fel és érdekesen világítja meg az egyetemi fűvészkert viszonyosságait a jelzett korban. Meg kell említenünk még a *Veress Endre* szerkesztésében megindult *Fontes Rerum Hungaricarum* I. kötetét, a mely a paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyvét és iratait tartalmazza (Budapest, 1915), összegyűjtve mindazokat az adatokat, a melyek e nagyhirű egyetem magyar tanulóiról az 1264—1864-ig terjedő időből reánkmaradtak.

A lefolyt évkörben megjelent művelődéstörténeti munkák között kétségkívül a legjelentősebb *Takáts Sándornak*: Rajzok a török világból című, eddig kétkötetes munkája (Budapest, 1915). Szerzője neve régóta ismeretes erős magyar-érzelmű, zamatos magyar stílusban, a tárgynak alapos ismeretével írt tanulmányai által, a melyek szakfolyóiratainkban és napilapjainkban már évek óta megjelennek. Ezek egy-kettő kivételével, teljesen ujonnan írva, új adatokkal bővítve jelentek meg e munkájában. A rajzok a XVI. és XVII. századi műveltségnek egyes kevésbé ismert részeit mutatják be, kivétel nélkül levéltári adatokra támaszkodva. Szerzőjük éveken keresztül végzett levéltári kutatásaiban a kezén megfordult okleveles anyagból kijegyzett mindent, a mi művelődéstörténeti szempontból fontosnak tűnt fel előtte. Ezeken az ezekre menő adatokon épülnek fel munkája egyes fejezetei, a melyek a török világbeli életet hazánkban az eddig ismerttől nagyon is eltérő kép-

ben mutatják be. Nagy lelkesedéssel mélyed bele a XVI. századbeli magyarországi török világba, a melynél lelkesebb és nemzetiebb korszakot hazánkban alig tud elképzelni. Reámutat arra, hogy a hazai törökség üdvös dolgokat is teremtett az országban, hogy a török nem volt az a pusztító és romboló pogány, aminőnek régebbi történetíróink feltüntették. A hódoltságának eddigi sivár és lehangelő képe helyébe Takáts egy csillogó, szinpompázó képet varázsol, helylyel-közzel költői lendülettel megírt munkája mozaikszerűen összeillesztett adataiban az olvasó szeme elé.

VII.

Az egyháztörténet terén a lefolyt évkörben szintén élénk munkásság volt észlelhető. Monografiákban, értekezésekben nem volt hiány, azonkívül összefoglaló kézikönyvek, forráskiadványok és bibliographikus repertoriumok is láttak napvilágot. *Karácsonyi János* második kiadásban jelentette meg Magyarország egyháztörténetét, a mely 970-től 1900-ig ismerteti annak főbb mozzanatait (Nagyvárad, 1915). *Lukcsics József* a veszprémi egyházmegye könyvészetét gyűjtötte össze (Veszprém, 1909) nagy gondnal és körültekintéssel, felébresztve a használóban azt az óhajt, vajha a többi magyar egyházmegye is rendelkezne hasonló bibliographikus segédkönyvvel. Folytatást nyert a pannonhalmi Szt. Benedek-rend nagyszabású monographiája, a melyben *Sörös Pongrácztól* a tihanyi apátság újabbkori története jelent meg, az 1701-től napjainkig terjedő korszakot tárgyalva. Ugyancsak ő ismert meg az elenyészett benzés apátságok történetével, míg a dömölki apátságét *Pacher Donát* írta meg (Budapest, 1911 és 1913). Mindkét kötet tudományos feldolgozás tekintetében méltóan sorakozik a vállalat előző köteteihez. A kolozsmonostori benzés-apátság történetét *Csomor Lajos* írta meg. (Kolozsvár, 1912).

A Jézus-társaság magyarországi provinciájának összefoglaló történetét, sajnos, még mindig nélkülöznünk kell, azonban az egyes korszakok történetével a rend tagjai közül többen foglalkoztak. *Jablonkay Gábor* a Monumenta Historica Societatis Jesu alapján Jézus társaságának első érintkezését Magyarországgal tárgyalta (Kath. Szemle, 1909), kimutatva azt, hogy a rendnek Magyarországra való bejövetele céljából már jóval 1558 előtt kezdődnek meg a tárgyalások. A fáradhatatlan *Velics László*, a kinek az egyházi művészetek népszerűsítése terén oly kiváló érdemei vannak, Vázlatok a magyar jezsuiták multjából című tanulmányában (3 füzet, Budapest, 1912—1914), a legkiválóbb magyar jezsuiták jellemképét törekszik megrajzolni az 1560—1773-ig terjedő időből. Az erdélyi jezsuiták történetéhez

túlnyomó részben ismeretlen okleveleket közölt *Veress Endre* a *Fontes Rerum Transsylvanicarum* I. és II. kötetében, a melyek az erdélyi jezsuiták levelezéseit és iratait tartalmazzák a Báthoryak korából 1571—1588-ig és a mellett a kor politikai történetéhez is szolgáltatnak értékes adatokat.

A ciszterczita-rend történetére vonatkozó tanulmányok között fölemlítjük *Bósz Egyed* művét, az egresi ciszterczita-apátság történetéről (Budapest, 1911) és *Lakatos Döme* munkáját a topuskói ciszterczita-apátságról az Árpádok korában. (Budapest, 1911). A kerezi apátság középkori történetével *Baumgartner Alán* foglalkozott (Budapest, 1915). A piaristákra vonatkozó irodalomból megemlítiük *Visegrádi János* tanulmányát a podolini piarista rendház történetéről 1642—1702-ig (Budapest, 1909) és *Friedreich Endrét* a budapesti rendház telkének történetéről (Budapest, 1914).

A Szent Ferenczrendiek nyitrai házának történetével *Czeizel Gábor* foglalkozott (Nyitra, 1909), míg *Nagy Béni* két tanulmányt szentelt a Marianus-ferenczesek történetének. Az egyik ezek történetét a XVI. században adja (Kath. Szemle, 1913), míg a másik 1790-től az 1822. évi nemzeti zsinatig terjed (Budapest, 1914). A kisebb terjedelmű tanulmányok közül megemlítiük *Frának Dömötör* tanulmányát a borsmonostori apátságról az Árpádok korában (Budapest, 1910), *Matics Dömét* a csornai prépostság történetéről 1180—1526-ig (Keszthelyi főgymn. értesítő, 1911—12), és *Szarka Gyulát* a váczy Domokos-conventről (Budapest, 1912). A per eminentiam magyar szerzetesrendnek, a pálosok rendjének történetével a középkorban *Zákonyi Mihály* foglalkozott szélesebbkörű levéltári kutatások alapján (Századok, 1911).

A Magyarország és a szentszék közti viszonyra vonatkozik *Scheffler János* munkája VIII. Sándor pápa és a bécsi udvar (Budapest, 1914), a melyet szerző javarészt a vatikáni levéltár okmányainak alapján írt meg és a mely az 1688—1691 közti évek magyar eseményeiről is érdekes adatokat tartalmaz. Ugyancsak a római levéltárakból merített *Luttor Ferencz* is Mária Terézia és a római curia czimű munkájához (Budapest, 1914).

A középkori egyházi lovagrendek magyarországi történetével *Patek Ferencz* és *Reiszig Ede* foglalkoztak. *Patek Ferencz* a magyarországi templárius rendtartomány felbomlásának kérdését tárgyalta (Budapest, 1912), míg *Reiszig Ede* a Jánoslovagok történetéről több értekezésében szólott. Az egyik a Jánoslovagok részvételéről Nagy Lajos király hadjárataiban szól, a másik a lovagok szerepét Zsigmond király korában méltatja (Hadtörténelmi Közlemények, 1911 és 1912). Egy harmadik tanulmánya a Jánoslovagok soproni rendházának történetére vonat-

kozik (Századok, 1910). Ezen négy évszázadon keresztül fennálló rendi convent kiadványai a rend magyarországi történetét rendkívül becses adatokkal gyarapítják, jóllehet a rendház működése a XV—XVI. század folyamán azáltal, hogy a város nagyon sokszor volt az ellenség kezén, erősen meg volt bénítva.

A forráskiadványok sorában meg kell említenünk két nagyszabású munkát, a melyek a magyar egyháztörténetre elsőrangú értékkel bírnak. Az egyik a *Karácsonyi-Kollányi* és *Lukcsics* szerkesztésében megjelenő Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából, a melynek IV. és V. kötete jelent meg, az 1542—1551-ig terjedő időbeli anyagot ölelve fel (Budapest, 1909—1912), a mely a magyar reformatio és ellenreformatio történetével foglalkozóra nézve nélkülözhetetlen forrásmunka. A másik Pázmány Péter leveleinek *Hannay Ferencz* által sajtó alá rendezett gyűjteménye, a ki nagy utánjárással és fáradhatatlan buzgósággal igyekezett összegyűjteni Pázmánynak reánk maradt leveleit (Budapest, 1910).

Hodinka Antal a munkácsi görög szert. püspökség okmánytárát bocsátotta közre (I. köt. 1458—1715. Ungvár, 1911), kiegészítve vele a munkácsi görög katolikus püspökségről szóló nagy munkáját (Budapest, 1909), a mely a püspökség belső és külső történetének ismertetése mellett a hazai rutének megtelepedésével, a csernekhegyi bazilikolostor alapításával és a rutének egyháztörténelmi irodalmával is foglalkozik.

A magyarországi egyházi vagyon eredetének és jellegének kérdésével *Erdélyi László* foglalkozott (Magyar Kultura, 1913), bizonyítani igyekezvén, hogy a katolikus egyházi vagyon lefoglalására irányuló törekvéseket történelmi alapon jogos színben feltüntetni nem lehet. *Sárkány Lajos* a katolikus papság fegyelmének történetével Magyarországon foglalkozott (Veszprém, 1915), az első fegyelmi intézkedésektől napjainkig.

A protestáns egyháztörténelem körébe vágó dolgozatok között megemlítendőnek tartjuk *Zoványi Jenő* művét a puritánus mozgalmakról a magyar református egyházban (Budapest, 1911), a mely a puritanus, presbiterianus, independens, antischolastikus eszméknek különösen a Tolnai Dali János nevével összekapcsolott nehéz küzdelmeit tárgyalja. *Ellend József* a sárospataki főiskola történetével foglalkozott különösebben, így a főiskola és az 1848—49-iki szabadságharc cz. értekezésében (Prot. Szemle, 1912), a mivel kapcsolatban a sárospataki főiskolának a szabadságharc utáni sorsát ismertette, továbbá egy másik értekezésében a főiskolának egy század előtti életéről szólott (Századok, 1914). Megemlítjük még, hogy a Protestáns Szemle egyes évfolyamaiban a magyar protestáns gályarabok történetéhez jelentek meg egyes értékesebb adatok.

VIII.

A hadtörténelem művelése az 1912-ben újból életre kelt Hadtörténelmi Közlemények megindulása után ismét örvendetesen fejlődött. A történelmi irodalom e részének tartalmi és terjedelmi tekintetben is legszámottevőbb alkotása *Ujhelyi Péternek*: Az állandó hadsereg története cz. műve (Budapest, 1914), a mely az I. Lipóttól Mária Terézia haláláig terjedő korszakot (1657—1780) öleli fel, visszapillantást vetve az állandó hadsereg eszméjének állapotára I. Lipót trónralépte előtt és ismertette eszméjének fejlődését Magyarországon és Ausztriában. E munka az Akadémia hadtörténelmi díjával kitüntetett pályamunka, melynek tudományos értékéről a bírálati jelentés annak idején részletesen megemlékezett.

Hunyady János török hadjáratairól szól *Miskolczi Gyula* tanulmánya (Hadtörténelmi Közlemények, 1913), a mely Laonikos Chalkondyles munkájának Hunyady Jánosra vonatkozó értesítéseit veszi forráskritikai vizsgálat alá, szól a többi egykorú forrás között fennálló kapcsolatáról és megvilágítja a források megbízhatóságát és fontosságát. A *Historiae libri decem*-re nézve kimutatja, hogy ez csak az 1444-től kezdődő eseményekre nézve elsőrangú forrás. *Mürki Sándor* az 1514. évi parasztháborút ismertette (u. o. 1914), míg a gyászos emlékü mohácsi csatával *Ortvay Tivadar* tanulmánya foglalkozik, a ki az ismert források alapján a csatának lefolyását, elvesztésének okait és következményeit tárgyalta (Budapest, 1910).

Fest Aladár báró Dévay Pál tábornagy életrajzában nemcsak életrajzot nyújtott, hanem különösen részletesen ismerteti Dévay szereplését a hétéves és a francia háborúban, és így e háborúk történetéről is behatóbban szól (Budapest, 1915). Az utolsó nemesi fölkelés százados évfordulója több alkalmi munka megjelenését eredményezte. Ezek közül megemlítjük *R. Kiss István* nagy munkáját az utolsó nemesi fölkelésről (Budapest, 1909), valamint *Viszota Gyula* értekezését József nádor és az 1809-iki nemesi fölkelésről (Századok, 1909). Vitézvári báró Simonyi Józseffel *Nagy Géza* foglalkozott (Hadtört. Közlemények 1911 és 1912). A most dúló világháborúban hősi halált halt *Thurzó Kálmán* Fogarasi Nádasdy Ferencz gróf tábornagy és jellemrajzát írta meg katonai pályafutásának részletes és beható ismertetésével (u. o. 1915). A hadtörténelmi pályadíjat nyert munka tanúságot tesz arról, hogy a szerző a hadtörténelemben alapos jártassággal és készséggel bírt, a kitől a hadtörténelmi irodalom még sok értékes munkát várhatott volna.

Az 1848—49-iki szabadságharc egyes csatái is vizsgálat tárgyát képezték. Velök *Gyalokay Jenő*, a 48-as események

katonai történetének alapos ismerője foglalkozott és pedig az erdélyi hadsereggel az oroszok betörése idején (Tört. Szemle, 1915) és a perlaszi tábor megvételéről szóló tanulmányban (Századok, 1915).

A Hadtörténelmi Közlemények, a Századok és más szakfolyóiratok hasábjain ezenkívül a kisebb-nagyobb tanulmányoknak és közleményeknek egész sora jelent meg, a melyek részint egyes hadtörténelmi epizódokat tárgyalnak, részben okleveles adalékokat nyújtanak a régibb és újabb magyar hadtörténethez. Hadtörténelmi kérdésekkel foglalkoztak ezenkívül egyes bölcsészeti-doktori értekezések is, a melyek különösen a későbbi középkor és a hódoltság köréből merítették tárgyukat.

IX.

A régészet terén kifejtett tudományos munkásság a lefolyt évkörben elsősorban azon néhány szakfolyóirat hasábjain nyilatkozott meg, a melyek ezen és a vele rokon szaktudományok művelését szolgálják hazánkban. Az Archaeologiai Értesítő, a Numismatikai Közöny és a Múzeumi és Könyvtári Értesítő hasábjain megjelent értekezések leginkább egyes leletek ismertetésével, vagy egyes, szűken körülhatárolt szakkérdések taglalásával foglalkoztak. Tárgyukra nézve kiterjedtek az ókori és középkori archaeológiának egyes kérdéseire, építészeti, szobrászati, festészeti stb. emlékeire és az azokkal összefüggő kérdésekre. Ezek a kisebb-nagyobb tanulmányok megannyi adalékot a hazai archaeologiai tudomány épületéhez. Kivülük egyes nagyobb terjedelmű munkák is gyarapították a régészeti tudományos irodalmat. Árpád-kori építészettünkkel *Szabó László* munkája foglalkozik (Budapest, 1913), a mely elsősorban az egyházi építészetet, így különösen a benzések, premonstreiek és ciszterciták egyházi építkezéseit tárgyalja részletesen, de e mellett a világi építkezésekre, így a várakra is kiterjed. *Gyárfás Tihámér* nagy munkáját a brassai ötvösségről már fentebb megemlítettük. E munkáján kívül még több más tanulmánya jelent meg Gyárfásnak különböző folyóiratokban, melyek legnagyobb részben brassai érdekűek. A hazai archaeologia és művészettörténet egy másik érdemes munkása, *Divald Kornél* is nagyobb tevékenységet fejtett ki egyes szakfolyóiratokban az elmúlt években. Tanulmányai közül kiemeljük a bártfai Szent Egyed-templomról szólót (Arch. Értesítő, 1911), valamint a Magyarország csúcsíveskori szárnyasoltáirairól szóló publicatióját (Budapest, 1909), a mely a Felső-Magyarországon található több száz ilyen emlékek pontos jegyzékét és leírását adja. *Éber László* a magyarországi XVIII. századi festményekről értekezett (Arch. Értesítő, 1910). Kiemeljük még tanulmányát

Schomberg György síremlékéről, továbbá a Donner pozsonyi műhelyéről szólót (Magyarország műemlékei, III. kötet. Budapest, 1913). *Roth Viktor* Erdély szárnyasoltárainak szentelt egy behatóbb értekezést (u. o.), *Möller István* pedig a vajdahunyadi vár építési korairól szólott (u. o.). Jelentős munka *Mihalik József* műve a kassai Szent Erzsébet-templomról (Budapest, 1912. I. rész), a mely a templom építésének történetét, felépítésétől kezdve egészen a restaurálásig tárgyalja. Terjedelmes tanulmányt szentelt a veszprémi székesegyháznak *Ádám Iván* (Veszprém, 1912), a mely eredetileg a Veszprémi Hírlap több évfolyamában látott napvilágot, a mely a templom építési történetét, a különböző munkálatok alkalmával előkerült sír- és egyéb leleteket, a templom egyes részeit, belső felszerelését, valamint a végrehajtott restaurálási munkálatokat ismerteti.

X.

A szorosabb értelemben vett történelmi segédtudományok közül az oklevéltan és pecséttanra vonatkozó tanulmányok egyes szakfolyóirataink hasábjain láttak napvilágot. *Karácsonyi János* újból vizsgálat alá vett egy rég vitatott kérdést a Sylvesterbulla koholójának kiletét (Századok, 1909), és a hamisítót Marnavich Tomkó János személyében találja meg, a kinek egy külön tanulmányt is szentelt (Századok, 1913). *Eckhart Ferencz* azt a hatást vizsgálta, a melyet a pápai és a császári cancellariai gyakorlat Árpádkori királyi okleveleink szövegezésére gyakorolt (Századok, 1910). Ugyanő a diplomatikai kritika kérdésével is foglalkozott a hazai okleveles anyag szempontjából (Tört. Szemle, 1913), valamint röviden összefoglalva ismertette egy azóta német nyelven is megjelent nagyobb tanulmányának eredményeit, a melyben hiteles helyeink eredetéről és jelentőségéről szólva a hiteles helyeknek a külföldi diplomatikában ismeretlen tevékenységét az oklevelek kiadása körül ismerteti. A sokat vitatott 1109. évi veszprémvölgyi oklevél hitelességének kérdésével *Hóman Bálint* foglalkozott (Turul, 1911 és 1912), a mely kérdés előreláthatólag még foglalkoztatni fogja szakköreinket továbbra is. *Kállay Ubul* az árpádkori oklevéltan módszertanának egyes kérdéseit vette vizsgálat alá (Turul, 1911). *Hajnal István* IV. Béla cancellariájáról értekezett (Turul, 1914). *Szentpétery Imre* tanulmányai közül kiemeljük, azokat, melyek actum és a datum jelentőségéről az oklevelek keltezésében, továbbá az oklevéldátumok hibáiról és ellenmondásairól szólnak (Századok, 1911 és Turul, 1912). Oklevéltári naptára a levéltárban bújárokodóknak kényelmes kézikönyvet nyújt használatra (Budapest, 1912). Budapest legrégebb kiváltságlevelével, valamint legrégebb pecsétjével *Gárdonyi Albert* foglalkozott (Turul, 1910 és 1911), a ki azonkívül a királyi

titkos cancellaria eredetének és kialakulásának kérdését Magyarországon is tanulmány tárgyává tette (Századok, 1914). *Barabás Samu* két hamis Frangepán-oklevél ismeretéhez nyújtott adalékot (Századok, 1914), míg az „átkos emlékü“ János deákkal *Kubinyi Miklós* tanulmánya foglalkozik (Századok, 1910). *Horváth Sándor* pedig a lipitói registrumot tette behatóbb tanulmány tárgyává (Századok, 1909).

A családtörténet és heraldika körébe vágó dolgozatok legnagyobb része a Turulban és a kolozsvári Genealogiai Füzetekben jelent meg. Szakfériaink főleg a családtörténet terén fejtettek ki élenk munkásságot, úgy önálló művekkel, mint kisebb folyóirati tanulmányokkal gazdagítva az irodalmat. A folyóiratokban megjelent tanulmányok között van nem egy, a mely értékes eredményeket is tartalmaz, de tárgyánál fogva szélesebbkörű érdeklődésre nem igen tarthat számot. A nagyobb terjedelmű, önállóan megjelent munkák közül néhányat említünk itt fel, a melyek az általuk tárgyalt családok közéleti és történeti szerepénél fogva nagyobb érdekekkel bírnak. A hazai családtörténet régi édesem munkása *Szerémi, Ernsey Józseffel* együtt: *A Majthényiak és a felvidék ez. művében* (I. kötet, Budapest 1913.), a hazánk felvidéke történetében oly kiváló szerepet játszó Majthényi-család történetét tárgyalja, a mellyel az ősz szerző már évtizedek óta foglalkozik. Az eddig megjelent I. kötet a család történetét 1520-ig viszi, elsősorban a családi levéltár gazdag anyagára támaszkodva. *Rudnay Béla* munkája az Ujfalussyak és Rudnayak által a Petrőczyek ellen folytatott nagy pörrel foglalkozik (Budapest, 1910), a mely érdekesen világít be a régi családi pörösködések szövevényeibe és jogtörténeti szempontból is számot tarthat megemlítésre. *Bártfai Szabó László* két terjedelmes művel gyarapította a családtörténeti irodalmat. Az egyik a Hunt-Pazman nemzetségbeli gróf Forgách-család történetével foglalkozik (Esztergom, 1910), a mely az idegenből bevándorolt nemzetség történetét egészen a legújabb korig tárgyalja. Másik munkája a legnagyobb magyar családjának a gróf Széchenyi-család történetének van szentelve, a melyből eddig két kötet látott napvilágot (Budapest, 1911—1913). Mindkét munka a mellett, hogy a család belső történetét, egyes tagjainak kimerítőbb életrajzát, a birtokviszonyokat stb. tárgyalja, részletesen méltatja a két család egyes tagjainak szereplését és tevékenységét a közélet terén is és ily módon a köztörténetre is értékkel bír.

A családtörténet körébe vágó oklevéltárak közül ki kell emelnünk a báró *Radvánszky Béla* és *Závodszy Levente* szerkesztésében megjelent Héderváry oklevéltár I. kötetét, a melynek anyaga az 1231—1526. évekre terjed ki (Budapest, 1909). *Kammerer Ernő* és *Döry Ferencz* szerkesztésében a gróf *Zichy-*

család okmánytárának XI. kötete jelent meg, a mely 1469-től 1490-ig terjed és úgy mint az előző kötetek főleg a Báthmonostori Töttösy és a Várdai családra vonatkozó leveleket tartalmaz (Budapest, 1915.). *Gárdonyi Albert* a felvidéken nagy szerepet játszott Péchy család levéltárának gazdag anyagát telte kimerítő regestákban hozzáférhetővé (Budapest, 1909). *Jedlicska Pál* a gróf Pálffyak történetéhez közölt okleveleket: Eredeti részletek a gróf Pálffy család okmánytárához stb. cz. művében (Budapest, 1910), a mely ezenkívül a gróf Pálffyak vázlatos életrajzát, főleg gróf Pálffy János nádorét adja.

A pecsétani tudomány csak egyes kisebb közleményeket mutathat fel a lefolyt évkörben, a melyek főleg a Turul évfolyamaiban láttak napvilágot és leginkább egyes pecsétek rövid ismertetésével foglalkoznak.

A heraldikai tudomány a már idézett két szakfolyóirat hasábjain megjelent tanulmányokon kívül, a melyek egyes, főleg középkori czimerek ismertetését tartalmazzák, vagy pedig egyes nyilvános levéltárakban őrzött czimereslevelek leíró és chronologikus jegyzékét adják, egy nagyszabásu munkát mutathat fel, a mely a magyar czimerek fejlődésének történetét világítja meg. E mű *Csoma Józsefnek* munkája: A magyar heraldika korszakai (Budapest, 1913.), a melyben a szerző több mint negyedszázadon keresztül végzett tanulmányainak eredményeit foglalja össze és végigvezeti az olvasót a magyar heraldika fejlődésén, kezdve a legrégebb korszaktól egészen 1848-ig, a nemesi kiváltságok megszűntéig. A mű kizárólag a magyar családi czimerek czimerművészetét tárgyalja. Súlypontja a magyar középkorra esik és ezek a részek maradandó értékkel bírnak. Szerző itt sorra veszi az e korszakból fennmaradt czimeresleveleket és egyéb czimeresemlékeket, megállapítja a czimerekből levonható tanulságokat, szól a festett czimerek és egyes alkotórészeik technikájáról, kiemeli és meghatározza műtörténeti jelentőségüket és kimerítően jellemzi az egyes korszakok czimeresemlékeinek sajátosságait. Művének egyes eredményeit a későbbi kutatások talán meg fogják részleteikben változtatni, így különösen a régi nemzetiségi czimerekre vonatkozó következtetéseket, de a XV—XVI. századi heraldikának általa megrajzolt képén nagyobb változást az újabb kutatások sem fognak előidézni.

Végül a történelmi földrajz körébe vágó művek közül fölemlítjük a Csánki Dezső Hunyadiak korának történeti földrajza nyomdokába lépő, *Milleker Bódog* tollából megjelent művet: Délmagyarország középkori földrajza (Temesvár, 1915.), a mely Torontál, Keve, Krassó és Temes megye földrajzát a Csánki-féle mű beosztása alapján tárgyalja.

Midőn a jelen cyclusba tartozó munkák ismertetése után a Nagyjuttalom és Marczibányi mellékjuttalom odaítélésére vonatkozó javaslatunkra áttérünk, előre kell bocsátanunk, hogy első sorban a munkák tudományos értékét tartottuk szem előtt, de e mellett nem zárkozhattunk el az írók egész tudományos pályájának tekintetbe vételétől sem.

A lefolyt évkörben kifejtett tudományos munkásságuk által különösen ketten vonták magukra a bizottság figyelmét. Ezek *Thallóczy Lajos* és *Ortvay Tivadar*, a hazai történettudomány nagyérdemű, régi munkásai, a kik az utolsó években is a különböző tanulmányoknak egész sorát bocsátották közre.

Thallóczy Lajos történetirói munkássága már évtizedek óta egy meghatározott czél szolgálatában áll. E czél a középkori magyar imperialis politika megvilágítása, annak beleillesztése a nemzetközi politika keretébe, Magyarországnak a délszláv, Balkán-államokkal szemben követett politikája földériteése. Erre irányuló munkásságával *Thallóczy* a nagyérdemű *Engel János Keresztély* nyomdokaiba lépett, folytatva annak hasonlóczélú munkásságát, természetesen sokkalta szélesebb terjedelemben, a modern történetírás minden segédeszközének igénybevételével. E czél elérését szolgálja az a nagyszabású vállalat, a melyet *Thallóczy* közel két évtizeddel ezelőtt megindított, a Magyarország melléktartományainak oklevéltára, a melynek az utóbbi években megjelent kötetéről a jelentés már megemlékezett. Ezt a czélt szolgálják azok a tanulmányai is, a melyek egyes folyóiratokban, vagy önállóan megjelentek, a bosnyák és szerb nemzedékrendi, szintén már említett tanulmányok, valamint a Bosznia történetére vonatkozó értekezések, a melyek Bosznia készülő történetének egyes fejezetei. *Thallóczy*nak mindezen munkái volta-képen egy szerves, összefüggő egészet alkotnak, a melyek egymással szoros összefüggésben állva, a maguk együvértartozásuk szempontjából ítélendők meg.

Az utolsó években megjelent dolgozatai között kétségkívül a legkiválóbb — a melynek a jelen viszonyok közepette bizonyos aktualitása is van — *Jajcza* (bánság, vár és város) története (Budapest, 1915.) cz. munkája, a melynek oklevéltárát *Horváth Sándorral* együtt szerkesztette. *Jajcza* történetének megírása már csak azért is fontos és érdemes feladat volt, mert a jajczai terület *Nándorfejevárral* együtt a középkori Magyarország történetének végső szakában sarkpontot képez. *Thallóczy* *Jajczának* az 1450—1527-ig terjedő időszaka történetében nemcsak *Jajcza* történeti szerepét világítja meg, nemcsak a bánságbeli közállapotokat és a bánság területi viszonyait ismerteti, hanem, és ebben rejlik munkájának különös becse, a középkori magyar balkánpolitikának is mélyen átgondolt és biztos kézzel megrajzolt

képét is megfesti. Főleg a Mátyás korabeli magyar balkánpolitika vezérlő eszméit helyezi kellő világításba. Ezt a politikát két alapgondolat irányította: az egyik az egyetemes európai érdek, a melyet a magyar királyok, mióta részesei voltak az európai politikának, már a saját létfenntartásuk érdekében is követtek, a másik a magyar terület délfelé való épségének a fenntartása. E két szempontnak figyelembevételével tárgyalja Thallóczy Mátyásnak balkánpolitikáját, a melyben Jajezának oly fontos szerep jutott. E területrésznek fontosságát a magyar balkánpolitikára már jóval Mátyás előtt is méltányolták a magyar uralkodók. Már Nagy Lajos is fölismerte a bosnyák részek jelentőségét Magyarországra, a bosnyák bánág megalapítása az ő nevéhez fűződik, míg Zsigmond idejétől kezdve Jajca válik a magyarság védvívárá a Boszniában mindinkább terjeszkedő mohamedánság ellen. Fénykorát és politikai jelentőségét e terület a Hunyadiak korában éri el, a kiknek balkánpolitikájában Jajca játsza a legelső szerepet. A Mátyás halálával beállott általános hanyatlás Jajczára nézve is a hanyatlás kezdetét jelenti és ettől az időtől kezdve a magyar királyok balkánpolitikájában is visszafejlődés áll be. A középkori magyar balkánpolitika méltatása, vezető gondolatainak szabatos kifejtése és e politika összekötésbe hozása, beleillesztése az európai politika keretébe, teszik Thallóczy e művének legkiválóbb tulajdonságait, a melyek azt a lefolyt évkör egyik legértékesebb termékévé teszik.

Ortvay Tivadár az elmúlt években szintén nagyobbarányú munkásságot fejtett ki. Nevével a jelentésben több helyt találunkunk. Különösen két irányban vonja magára működése figyelmünket. A Temes vármegye és Temesvár városról szóló monographiája jeles tulajdonságaira már reámutattunk, a melyek ezt a monographiát messze kiemelik a vármegyei történetek sorából. Igaz ugyan, hogy Magyarországnak csak egy vármegyéjével foglalkozik, de oly tudományos feldolgozásban, a minőre alig találunk példát a magyar monographiailrodalomban. E mellett a munkának azon részei, a melyek a népvándorlás korára vonatkoznak Magyarországnak e korbéli történetének ismeretére is fényt deríteni alkalmasak. Ha ez a munkája, tárgyánál fogva, szűkebb körök érdekeldésére tarthat elsősorban számot, akkor a II. Lajos feleségére Habsburgi Máriára vonatkozó tanulmányai szélesebb körök figyelmét kelthetik fel. Mária királyné életének megírása céljából Ortvay nagyobbszabású kutatásokat végzett. Ez irányban végzett tanulmányutjának eredményeit ismertette „Egy magyar királyné emlékének nyomozása külföldön“ című értekezésében (Történeti Szemle, 1913.). Egy másik dolgozatában Mária királyné és férje II. Lajos katolikus igazhivőségének kérdését vette vizsgálat alá (Budapest, 1913.). E munkálatok előtanulmányok Mária

királyné életét tárgyaló nagy munkájához (Budapest, 1914.). Ortvainak ez a munkája betölti azt a hézagot, mely a Mária királynéra vonatkozó irodalomban mutatkozott. Mária királyné történetével Ortvai előtt mások is foglalkoztak, hazai és németalföldi szakférfiak, de ezek munkái bizonyos egyoldalúságot mutatnak, a magyarok alig emlékeznek meg Mária németalföldi kormányzói működéséről és viszont, úgy hogy csak halvány képet alkothattunk magunknak a királyné kormányzói tehetségeiről, magyarországi szereplése oly időbe esvén, midőn a válságos helyzet és az ő fiatal kora nem engedték meg azok érvényesülését. Ez csak németalföldi kormányzósága alatt következett be, a mely részeken kifejtett működése úgy közigazgatási, mint culturalis téren méltán tarthat elismerésre számot. Ortvai műve egységesen tárgyalja Mária élettörténetét és noha a fősúlyt ő is a királyné magyarországi szereplésére helyezi, életének németalföldi korát is részletesen és kimerítően tárgyalja. Nem nyujt csupán életrajzot, ezt már csak azért sem tehette, mert a királyné személyisége elválaszthatatlan a kor politikai, culturalis és udvari történetétől. Ki kellett terjeszkednie hazánk e szomorú korszakának politikai történetére is. Ismerteti az ország akkori politikai helyzetét, culturalis és egyéb közállapotait, a királyi udvari életet stb. Épp így részletesen szól Mária németalföldi kormányzói működéséről, a királynénak a tudományos élet, a szépművészetek és a zene körül szerzett érdemeiről és megvilágítja Mária összeköttetéseit Magyarországgal élete e második időszakában, a melyben a királyné a távolság daczára sem szakította meg a kapcsolatot, a mely őt Magyarországhoz fűzte, itteni özvegyi birtokai miatt összeköttetésben állva régi híveivel, a kikkel sűrűn vált levelet és kifejezésre juttatva magyar királynéi voltát azzal, hogy külföldön is a magyar özvegyek viseletét hordja. Ortvainak ezt a munkáját is épp úgy mint műveit általában az irodalmi források gondos mérlegelése és felhasználása jellemzi.

A bizottság az itt elmondottak alapján azzal az egyhangú javaslattal járul az osztály elé, hogy a nagyjuttalommal *Thallóczy Lajos*: Jajcza története, a Marczibányi mellékjuttalommal pedig *Ortvai Tivadar*: Habsburgi Mária, II. Lajos felesége cz. munkáját tüntesse ki.

B. Forster Gyula t. t.,
elnök.

Áldásy Antal l. t.,
előadó.

Csánki Dezső, Fejérfataky László, r. t., *Angyal Dávid* l. t.,
bizottsági tagok.

*

Az osztály javaslata elfogadtatott.

II.

Jelentés a Sztrokay-jutalomról.

Akadémiánk LXXV. nagygyűlése 1915. évi május hó 5-én, osztályunk javaslatának elfogadásával, elhatározta, hogy a Sztrokay-jutalmat az 1914. és 1915-ik években megjelent jog- és államtudományi munkák legjelesebbjének utólagos jutalmazására fogja fordítani.

Ezen határozat következtében a Tisztelt Osztály 1915. évi november hó 8-án tartott zárt ülésében az alulírt bizottságot bízta meg a jutalmazás tekintetében teendő javaslat előkészítésével, a mely megbízás alapján tisztelettel a következőkben terjesztjük elő javaslatunkat.

A bizottság a jog- és államtudományi irodalom fejlődési állapotának megitélése szempontjából szerencsés véletlennek találja azt, a mely két egymásután következő évkör e szakokba vágó tudományos munkásságának figyelembevételét és vizsgálatát tette a Magyar Tudományos Akadémia feladatává azzal, hogy az 1912. és 1913-ik években megjelent jog- és államtudományi munkák vizsgálata és méltató szemléje után a közvetlenül következő két évnek tudományos termelésére nézve várja az állásfoglalást.

Mert ez az összefüggő vizsgálat lehetőséget nyújt annak a megállapítására, hogy az e szakbeli tudományos munkásság és irodalmi termelés határozott állandóságra mutat, a minek eredménye az, hogy a jog- és államtudományi munkásságnak az 1914. és 1915-ik években megjelent termése — a mult évi Sztrokay-jutalombizottság jelentésében foglalt megállapításhoz hasonlóan — számszerűleg eléggé gazdag és tartalmilag is eléggé értékes.

A világháború e részben is éreztette hatását, mert megszakította több értékes munka kidolgozását s megakadályozta másoknak befejezését és megjelenését; s kétségtelen az is, hogy az ezen években megjelent igen sok munka korábbi tanulmányoknak, kutatásoknak és munkásságnak az eredménye.

A mit maga a világháború, mint úgynevezett háborús irodalmat termelt, az nálunk éppen úgy, mint a tőlünk elérhető culturnemzetek ily jellegű irodalmi termése, — gyakran tudományos alapjai, tudományos háttere, írójuk tudományos gondolkodása daczára — módszere, feldolgozási formája, célzata, vagy csak a háború következményeitől várható igazoló anyag hiánya miatt — legnagyobb részében nem engedi meg s nem is teszi lehetővé ebben a pillanatban annak minden más szemponttól független tudományos mérlegelését.

Ezért ebből — a háborúval kapcsolatos minden problémára kiterjedő — vezető férfiakat, írókat, tudósokat foglalkoztató,

eszmékben s tanulságokban gazdag, s ható erő szempontjából is értékes actualis irodalomból csak jellemzésül, példaképen említjük Angyal Dávidnak. A világháború okai. Budapest, 1914. 59 l., gróf Andrássy Gyula. Kinek büne a háború? Budapest, 1915. 109 l. (l. ehhez Wlassics Gy. Budapesti Szemle 1915. 145—154 l.; Magyar Figyelő 1915. 146. s köv. l.), Hantos Elemér. A világháború gazdasági és pénzügyi hatásai. Budapest, 1915. 87 l. című tanulmányait, mint olyanokat, a melyekben a historikus, a közgazdász, az államférfi és külügyi politikai gondolkodás magasabb szempontokból s tökéletesebb eszközeikkel keresik a fejlemények okait s állapítják meg a jelenségeket, nem feledve, sőt részben egyenesen kiemelve, hogy „a történeti anyag ugyan e kérdésekre nézve hézagos s nagyjában célzatos...“ s írjuk „lelki nyugalma sem olyan, hogy biztosan számíthatna ítéletének tárgyilagosságára“ (Angyal i. m.), s hogy „a tömegesen elénk tóduló események sokkal újabb keletűek, sokkal kevésbé befejezettek, semhogy általánosításokra, messzemenő következtetésekre, avagy gazdasági törvényszerűségek lefejtésére alkalmasok volnának.“ (Hantos i. m.)

Vannak ugyan ennek a háborús irodalomnak oly termékei is, a melyek a jog- és államtudományoknak egyes positiv intézményeit tárgyalják, azonban egyes folyóiratok kisebb dolgozatait képezvén, nem voltak bevonhatók a bizottság mérlegelő vizsgálatába.

Az 1914. és 1915-ik év különben is több oly jellegű munkásságot mutat fel, a melynek eredménye oly gyűjteménybe van letéve, a melynek eredeti rendeltetése elzárja jelen jutalom elnyerhetésétől, azonban a jutalmazás tárgyát képező tudományszak ez években kialakult képének bemutatathatása szempontjából teljesen még sem mellőzhető.

Ilyen annak a munkásságnak gyűjteménybe foglalása, a melynek eredeti rendeltetése codificatorius feladatokban való közreműködés és ismertető cél, de a mely némely részében, illetőleg némely dolgozatában ezt a nagyrészben gyakorlati célt és feladatot tudományos alapon és alakban igyekszik megoldani.

Ebből a szempontból emlithető a Magyar Jogászegylet két kiadványa: A közigazgatás reformja. Budapest, 1914. és Biráló vélemények a polgári törvénykönyv törvényjavaslatáról. Budapest, 1914. és 1915., a melyek elsejének legtöbb része (a melyek közül külön is megjelent Ereky István előadása az alább említendő Tanulmányai között; Rábel László pedig A vármegyei igazgatás újjászervezése cím alatt Sopron, 1914. 94. l. rendszerbe toglalt, bár publicistikus jellegű, szép politikai és közgazgatási tanulmánynyá dolgozta át előadását); utóbbinak egy-két dolgozata (a milyen például Wittmann Ernő. Kártérítés. III. füzet, 165—185. l., Sebess Dénes. Jogközösség. IV. füzet, 223—230. l. s

A mezőgazdasági öröklés rendszere. V. füzet, 234—265. l.) tudományos szempontból is figyelembe jöhet.

Hasonló szempontból említhető fel a Büntetőjogi értekezéseknek az a fürete is, a mely Előadások a büntetőtörvénykönyv helyébe lépő jogszabályok tervezete felől. Budapest, 1914. címen jelent meg.

Ezekkel szemben tudományos jelleg és érték szempontjából még inkább felemlítést érdemelnek azok a gyűjtemények és gyűjteményes kiadványok, a melyeket gyűjtemény-minőségük ugyan kizár a jutalmazásból, a melyek azonban, mint Az Erdélyi Múzeum-Egyesület jog- és társadalomtudományi szakosztálya részéről kiadott 1912/13. évi szakosztályi előadások. Kolozsvár. 1914. 213 l. rendszeres tudományos célú és rendeltetésű munkásságnak eredményei, vagy oly dolgozatok foglaltatai, a melyek mint az Emlékkönyv Farkas Lajos tanárságának negyvenötödik éve alkalmából. Irták tanártársai. Kolozsvár. 1914. 470 l. tudományos becsüek; vagy legalább egy részükben esnek ily megítélés alá, mint A büntetőjogi dolgozatok Balogh Jenő születése ötvenedik évfordulójának ünnepére. Pécs. 1914. 328. l.

Ugyanitt lehetetlen hallgatással mellőzni azokat a gyakorlati célokra készült munkákat, a melyek a commentar alakjában tárgyukba való elmélyedéssel, nagy szakismerettel, az intézmények egyes részeinek bizonyos összefoglaló kezelésével dolgozzák fel az alapulvett törvényt és annak kapcsolatos positiv joganyagát; ezek köréből említjük Vaikó Pál könyvét. A sajtóról szóló törvény magyarázata. Budapest. 1914. 327 l. (l. ehhez Tarnai János. Bűnügyi Szemle. 1915. 231. s köv. l., s Doleschall Alfréd. A sajtóról szóló törvény magyarázata. Jogtudományi Közlöny. 1915. 10. és 11. sz.) és Tetétleni Ármintól Az országgyűlési képviselőválasztás jogrendje. I. köt. Budapest. 1914. X. + 545 l., a mely utóbbinak a törvény magyarázata s a commentar módszerére és rendszerére vonatkozó gondolatai azonban ebben a gyakorlati alkalmazásban — kilátásba helyezett rendszeres kifejtésük előtt — nem részesíthetők behatóbb méltatásban.

Ezeknek előrebocsátása után a bizottság — az 1912. s 1913-ik évről jelentést tett Sztrokay-jutalombizottság álláspontját magáévá téve — feladatának tekinti, hogy — habár csak vázlatosan is — tájékoztassa a Tisztelt Osztályt az 1914. és 1915-ik években megjelent azon jog- és államtudományi munkákról, a melyek akár anyaguk, akár feldolgozásuk, akár eredményeik, akár azoknak valamely része tekintetében kétségtelenül tudományos munkák és ebben a tekintetben hasonlóképen kizárólag az a szempont vezette, hogy az alkalmazott módszer, a feltárt vagy feldolgozott anyag s az eredmények és megállapítások tudományosak-e és nem mellőzött a felemlítésben s méltatásban valamely munkát vagy

dolgozatot azon okból, mert álláspontja vagy eredménye ellentétben áll a bizottságnak, vagy valamelyik tagjának tudományos álláspontjával és meggyőződésével.

Az itt jelzett álláspontjánál fogva, a bizottság a többi felemlített munka mellett s azok felemlítése keretében, méltatta volna Ferenczy Árpádnak Az angol parlamenti szólásjog és fegyelem történeti fejlődése és jelen állapota (1547—1913). Budapest. 1914. című, nagy terjedelmű (XIII. + 541 l.) munkáját is, a melyet szerzője a pályázati felhívásra beküldött s a melyet ekként mint ilyent kell megítélés tárgyává tenni.

Erre való tekintettel megállapítandó, hogy a munka tulajdonképen ismertető jellegű és nagy részében szorosan véve inkább anyaggyűjtemény, mint tudományos feldolgozás, a minek jellemzésére felemlíthetők az eléggé terjedelmes függelékek, — 316—366. l.; 375—388. l.; 432—538. l., vagyis a könyv végéig — a melyek kivonatok az angol képviselőház jegyzőkönyveiből fordításban és legtöbbször angol eredetiben is; éppen így említhetők azok a leírások, a melyekben ismerteti az egyes parlamenti javaslatok tárgyalásait, így példaképen a Gladstone-féle javaslat tárgyalását, Dillon és társai kizárását, a melyeket szerző a ház naplójából eredetiben, egész terjedelmében közöl és a szövegben ugyanígy ismertet.

Mindez nem érinti a munka értékét, ha azt nem tekintjük másnak, mint a mi; éppen azért nem is kell azt párhuzamba állítani az e könyvben is említett rendszeres és tudományos feldolgozásokkal, a milyen például Redlichnek, szintén a helyszinén és eredeti forrásokból s közvetlenül buvárlat alapján dolgozott, Lipcsében 1905-ben megjelent könyve, *Recht und Technik des Englischen Parlamentarismus. Die Geschäftsordnung des House of Commons in ihrer geschichtlichen Entwicklung und gegenwärtigen Gestalt.*

Ilyen szempontból tekintve a munkát, az kétségtelenül értékkel bír annyiban, a mennyiben az angol parlamenti jog és technika némely kérdésére vonatkozólag felvilágosító és tudományos is feldolgozható anyagot foglal egybe, a melyet — előszava szerint — ilyen szempontból maga is még fel akar dolgozni.

Ugyanitt említjük fel Kováts Andor. Bevezető tanulmányok a büntetőjogi elévülés tanába című könyvét. Budapest. 1915. 256 l., a melyre szerzője, könyvének megküldése mellett — bár a pályázati határidő lejártá után — felhívta az előadó figyelmét.

A munka helytelenítve az eljárási és büntetési — anyagi jogi — elévülés egységesítését, az elévülés vegyes természetét vitató felfogást teszi magáévá s ennek consequentiáit vizsgálva, tárgyalja a büntető eljárás és a büntethetőség előfeltételei közötti határ megvonás problémáját; az elévülés hivatalból való figye-

lembevétele kérdését; az eljárási elévülési idő és magánindítványi határidő közötti különbséget. Külön fejezetekben ismerteti és tárgyalja is a büntetőjogi elévülés indokaira vonatkozó elméleteket, valamint a jogtörténelmi fejlődés egyes adatait és a codexek szabályozásait s kiegészíti mindezt a 241—252. l.-ra terjedő bibliographiai összeállítással.

A könyv sok anyagot dolgoz fel; vizsgálja a kapcsolatos kérdéseket; törekszik megoldási kísérletekre; kár azonban, hogy a magyar jogfejlődés ismertetése túlságosan vázlatos s hogy — nemcsak az elméletek ismertetésénél —, hanem általában az ifjabb írók tartozkodásával azt a módszert alkalmazza, a mely tekintélyekhez alkalmazkodva, vagy azok elemzése, kritikája alapján vezeti le álláspontjait, fejtegetéseit és tételeit.

Ezeknek előrebocsátásával, a megítélésnél alapul vett s már felemlített szempontok alkalmazásával a következő munkákról és kisebb terjedelmű tanulmányokról teszünk jelentést a Tisztelt Osztálynak.

Helle Károly. Bartolus statutum-elmélete és a római jog. Budapest. 1914. 16. l., egy tervbe vett nemzetközi Bartolus-émlékkönyv részére határolt keretben készült, sajnos igen kis terjedelemben, azonban nagy irodalmi apparatussal s a jogfejlődés és jogirodalom történelmére — a glossátorok, commentátorok és közelebbről Bartolus „statutum-elméletére“, az interlocalis magánjogra — nézve nagy jelentőségű vezető és felvilágosító eszmék értékesítésével ad választ azokra a kérdésekre, hogy mily viszonyban van Bartolus statutum-elmélete a római joggal? adhat-e a római jog anyagot ennek a statutum-elméletnek problémájához? (a mely szerinte nem nemzetközi, hanem interlocalis magánjog, lévén a római jognak is több jogterülete, a melyek között felmerülnek az interlocalis magánjog kérdései) és végül miért helyezte el Bartolus itt szóban levő alapvető tanítását a „De summa trinitate“ titulus, illetőleg a „Cunctos populos“ rubrica alá? (a hol t. i. a glossa a statutum-összeütközés kérdését felvetette).

Báró Forster Gyula. A katolikus autonomia törvényhozási rendezésének kérdéséről. Budapest. 1914. 71 l., a katolikus autonomiáról irt munkák legértékesebbjeinek s legjobbainak egyike, a mely az autonomia szervezésére vonatkozó munkálatok megbízható s pontos ismertetése mellett, a célba vett szervezés iránti benső érdeklődéssel, az itt megoldásra váró kérdéseknek mélyreható ismeretével s az irodalomban felmerült felfogásoknak éles kritikájával tárgyalja az autonomia tartalmának, életbeléptetése mikéntjének és több ezzel kapcsolatos, előzetesen tisztázandó kérdés rendezésének problémáit. A tanulmányt sok éles és jellemző megítélést tartalmazó tétele, értékes adatai s az alapvető kérdé-

seknek tudományos megértése teszi értékké (l. Reiner János. Budapesti Szemle. 1915. 474—478. l.).

Kolosváry Bálint. Huszti András erdélyi jogtanár és munkássága 1734—1742. Kolozsvár. 1914. 46. l. (Különlenyomat az Erdélyi Múzeum-Egyesület említett szakosztályi előadásából). A tragikus sorsú tanárra vonatkozó vázlatos adatok közlése mellett, Husztinak 1742-ben Nagyszébenben megjelent, de elkobzott s eredeti alakjában nagyon ritka — *Jurisprudentia Hungarico-Transilvanica* című munkáját ismerteti. Ez az ismertetés önmagában véve, a jogi irodalom története szempontjából is elismerést érdemel, a mit fokoznak azok a párhuzamok — főleg Werbőczyvel — és magyarázó észrevételek — így pl. az alanyi jogokról, a szokás kriteriumairól, a kir. rendeletekről, a perjogról — a melyekben Kolosváry Huszti könyvének és egyes tanításainak a jogtudomány fejlődése szempontjából való értékét állapítja meg.

Királyfi Árpád. A nemzetközi szerződések hatálya Boszniára. Bpest. 1914. 57. l. (Különlenyomat a Jogállamból), nemzetközi és közjogi tanulmányok alapján megállapítja, hogy Törökország összes nemzetközi szerződéseinek érvénye Boszniára nézve az occupatióval megszűnt; Bosznia maga nemzetközi szerződések nem köthet — mert egyáltalában nincs nemzetközi-jogi cselekvőképessége —; Boszniára nézve ily szerződések csak Ausztria és Magyarország köthet, még pedig csak együttesen; Ausztriának és Magyarországnak nemzetközi szerződéseinek közül csak azok alkalmazhatók Boszniára, a melyeket arra kifejezetten kiterjesztettek, vagy közvetlenül Boszniára vonatkozólag kötöttek s Bosznia nem is csatlakozhatik saját nevében valamely nemzetközi szerződéshez. Királyfi az ellentétes álláspontok szem előtt tartásával, az államjogi gyakorlat pontos összefoglalásával, elvi álláspontját az elméleti és gyakorlati *consequentia*k feltüntetésével fejti ki.

Réz Mihály. Közjogi tanulmányok. Budapest. 1914. cím alatt — 208 l. — öt tanulmányt foglalt egybe, a melyekben közjogunknak néhány vitás kérdését tárgyalja. Ezek a tanulmányok külső alakjukban lényegileg inkább publicistikai jelleggel bírnak, holott azok, különösen A jogfolytonosság és a legalitás; A királyi ház törvényei és Bosznia közjogi helyzete című három dolgozata, tárgyuknál, újszerű szempontjaiknál és megállapításaiknál fogva még mélyebbre ható és minden oldalú tudományos feldolgozást követelnének meg. Főképen A jogfolytonosság és a legalitás címén írt dolgozatról áll ez, a mely sok értékes adatot és anyagot ad a jog lényegéről s a jogszabályról való elmélkedésnek és elmélyedésnek; ebbe a keretbe állítva megoldásra alkalmas elvi alapok megállapítására is vezethet. A királyi ház

törvényei című tanulmány szélesebb — tudományos keretekbe helyezve — így pl. az ú. n. Privatfürstenrechte, a házi törvények történelme, jogi természete és tartalmára vonatkozó gazdag irodalom és gyűjtemények értékesítésével s a nem egyenrangú házasság nálunk való érvényességének kérdésével kiegészítve — hasonlóképen teljesebbé tenné ezeket az érdekes fejtegetéseket s nemcsak újszerű gondolatokkal, hanem új tételekkel is gazdagítaná a magyar közjog tudományát.

Erekly István. Jogtörténelmi és közigazgatási jogi tanulmányok. Eperjes. 1914. 288. l. könyvéből A közigazgatási jog kütfőiről írt — be nem fejezett — tanulmány követel figyelmet. Kijelentése szerint tulajdonképen a közigazgatási jognak megismerése forrásait dolgozná fel, valósággal pedig a jogalkotó erő, a jogalkotó organumok kérdését is belevonja a tárgyalás körébe. Kiterjeszkedik a királyi ház házitörvényeire, a parlamenti házszabályokra — a melyekben szerinte a fejedelmi, illetőleg törvényhozói közigazgatás megy végbe —; a bírói ügyviteli szabályokra; a döntvényekre — a melyekben szerinte a bíróságoktól származó igazságügyi közigazgatás nyilvánul meg —; foglalkozik a világi eredetű jogforrások mellett az egyházi eredetű jogforrásokkal s azoknak kötelező erejével; a világi jogforrások körében a törvény, szokás, rendelet, szabályrendelet és kiváltság kérdései mellett, illetőleg azokkal kapcsolatban tárgyalja a horvát-szlavonországi jogforrások kérdéseit; a delegatiók határozatainak csak a két országgyűlést és az uralkodót kötelező erejét; külön kategoriákba foglalja az önálló, a pusztán becikkelyező — pl. nemzetközi szerződéseket becikkelyező —, a fenntartásra s receptióra irányuló jogforrásokat. Nehéz lenne még csak vázlatát is adni ennek a mindenre kiterjedő, habár túlságosan kategorizáló tanulmánynak, mely a jogforrások tanak önállósággal s tudással s olyképen tárgyalja, hogy — az általa is használt Grosse Schmidhez hasonlóan — a jogforrások tanának szokásos körét kiterjesztve törekszik közjogunknak s közigazgatási jogunknak sok nehéz vitás kérdését megoldani.

Kunecz Ödön. A részvény-bevonás (amortisatio) és az élvezeti részvény. Bpest. 1914. 143. l. a részvényjoggal, monographiai tanulmányaiban behatóan foglalkozó szerzőnek újabb tanulmánya, a melyben a részvénybevonásnak s az annak egyik alakjával kapcsolatos élvezeti jegyeknek, illetőleg részvényeknek tanát igyekszik irodalmunk és joggyakorlatunk részére bemutatni s annak alapján azok törvényi szabályozását célzó javaslatait kifejteni. A kissé talán túlságos elemzés és a legislatorius munkálatoknak a fejtegetésekbe való nagymértékű belevonása daczára, úgy a kérdés jelentősége, mint a tárgyalásban alapul vett általános és concret hazai gazdasági háttér: a külföldi

jogi szabályozások ismertetése s úgy a hazai, mint a külföldi irodalmi felfogások önálló mérlegelése, a munkának elismerést érdemlő sajátosságai.

A legtudományosabb alapon nyugvó törvényeink egyikéhez, a már is sok tudományos tevékenységre vezetett új polgári perrendtartási törvényhez kapcsolódó irodalomból ezekre az évekre esik A felülvizsgálati eljárás Bacsó Jenőtől. Bpest. 1915. 304. l. A könyv tulajdonképeni tárgyának, a felülvizsgálati eljárásnak feldolgozását megelőzik a perorvoslatokról s különlegesen a felülvizsgálatnak természetéről szóló fejtegetések, a melyeknek teljes kifejtése végett viszont visszamegy a perjogi alapfogalmaknak, a pernek mint jogvédelmi s mint jogérvényesítési eljárásnak vizsgálatába. S a míg a könyv tulajdonképi tárgyának előadásában — tudományos rendszerben és elemzéssel ugyan — tulajdonképen a törvényben szabályozott eljárásnak összefüggő s mindenestre tanulságos és gyakorlatilag is értékesíthető és alkalmazható magyarázatát adja; addig a felülvizsgálati eljárás ezen magyarázatához előrebocsátott s itt alaptanokként szereplő részekben, különösen a felülvizsgálat természetére, általános jellegére, körére vonatkozó fejtegetésekben a Plósztól a magyar irodalomba is belevitt s ma már nálunk is minden tudományos perjogi tárgyalásban s dolgozatban alapul vett perjogi fogalmak és tételek beható vizsgálata s alkalmazása s az intézmény egész belső természetének s ez alapon alkalmazása körének önálló megállapítási kísérlete áll előtérben. (L. még Gaár Vilmos. Jogállam. 1915. 715—721. l.)

Az újabb büntetőjogi irányok vizsgálatának terméke Irk Albert könyve, A büntetőjog átalakulása. Kolozsvár, 1915. 169 l., mint rendszerbe foglalt feldolgozása annak a fejlődési folyamatnak s tudományos és codificatorius eredményeinek, a melyre — a büntetőjogi classikus iskolájával s annak tudományos és gyakorlati alkotásaival szemben — a criminologia, a criminalitás tényezőinek előtérbe helyezése, a természettudományok újabb fejlődése és az emberiség és méltányosság szempontjai is vezettek és vezetnek, s a mely fejlődési folyamat és eredmények, a classikus büntetőjog intézményeinek és alapfogalmainak átalakítása, változtatása vagy módosítása mellett, a bűnelkövetés ellen specifikus eljárásokat s rendszereket — ez irányok képviselői szerint — czéltudatos taktikát, a kriminalpolitikát építik ki, a melyet a bűncselekmény keletkezésére alapítanak és a mely szintén befolyással van az anyagi büntetőjog átalakítására. A fejlődés ezen menetének és eredményeinek, az új nézetek és intézményeknek — ennek a hatalmas anyagnak — öntudatos, sok önállósággal végzett szép és értékes feldolgozása Irknek munkája, a mely a tárgy természeténél fogva, tisztán

jogi fogalmakon kívül más, különösen pszichologiai kérdéseket és ismereteket is kénytelen vizsgálatai és ismertetése körében értékesíteni. (A könyv részleteire nézve I. Angyal Pál. Bűnügyi Szemle IV. foly. 1. sz. 20—24. l.)

A classikus iskola egyik kiváló képviselője, Tarnai János. A becsületsértő cselekményekről írt tanulmányt. Pécs. 1915. 66 l. (Különlenyomat a Bűnügyi Szemléből.) A tanulmánynak a concret codificatorius munkálatra való vonatkozásait figyelmen kívül hagyva, ritka, sőt iskolaszerű példáját látjuk itt a gyakorlatilag jelentős és concret jogi szabályozás tárgyát képező kérdések tudományos tárgyalásának; az ember- és társadalomismeret; a történeti, törvénykezési és tantörténelmi előzmények; az intézmények változó alakulásának, az eltérő korok és népek gondolkodásából való magyarázata, mind sajátjai ennek a dolgozatnak, mely ritka kivételképen az 1880. év előtti magyar joggyakorlatot is értékesíti s még a törvényi és köznyelvhasználat felmerülő kérdéseit is a maguk tudományosan elismert forrásai alapján tárgyalja. Egészében a tanulmány, a megírása okául szereplő codificatorius munkálattól függetlenül tekintve, a becsületsértő cselekmények néhány lényeges alapkérdésének értékes tudományos feldolgozását képezi.

1914-ben jelent meg negyedik kiadásban Finkey Ferencztől A magyar büntetőjog. Bpest. XXIII. + 907. l. Ennek a munkának előző kiadása (XXIII. + 869 l.) 1909-ben jelent meg s jelenlegi alakjában több részében teljesen új; s habár ezek az új részek csak tartalmilag változtatták meg a munkát, a melynek ismert előkelő magas tudományos karaktere változatlan maradt, azért új kiadás minősége daczára, a jelzett tartalmi változások alkalmából, kiváló kvalitásaira való tekintettel fel kellett említenünk Finkey könyvét.

Ugyanezen szempont, vagyis a munka ismert tudományosan is magas színvonala követeli meg annak a magában véve eléggé terjedelmes, VIII + 481-től 842 lapig terjedő befejező füzetnek felemlítését, a mely Angyal Pál. A magyar büntetőjog tankönyvéből 1915-ben megjelent (II. köt. 3-ik befejező füzet. Budapest); ez azonban a több részből álló munkának nem lévén befejezett egésznek képező része, e helyen nem részesülhet behatódó méltatásban, habár viszont ezen formai okból nem is mellőzhető hallgatással. (L. azonban arra nézve a többek között Edvi Illés Károly. Jogállam. 1915. 591—594; 710—715 l.; Tarnai János. Jogtudományi Közlöny, 1915. 433. s köv. l.; Irk Albert. Bűnügyi Szemle, 1915. 425—429. l.)

A jogtudományi irodalom néhány munkájának ezen méltatása után, az államtudományok körébe vágó munkákra térve át,

előrebocsátjuk azt a kis tanulmányt, a mely szép bevezetés a magyar politikai tudomány tantörténelmébe.

Pasteiner Iván. A magyar politikai tudomány. Budapest. 1914. 36 l. (Különlenyomat a Budapesti Szemléből), feldolgozása a magyar politikai tudomány eredetének és fejlődésének, a mint az a rendszeres munkákban jelentkezik. A tanulmány elmélyedését, az egyes korszakoknak s azok általános hatásának megítélését s az eszmék fejlődését kifejezésre juttató s az egyes rendszereket magukban foglaló munkák legbensőbb szelleméig ható áttanulmányozását és megértését tekintve, politikai tudományunknak nagyértékű eszmetörténete — jegyzeteiben bibliographiai is —; a mely ezenfelül nagy önállósággal állapítja meg az egyes felfogások és rendszerek helyét a fejlődés menetében, egyéb tudományokhoz való viszonyában és magában a politika tudománya körében. (L. még Illés József. Történeti Szemle, 1915. 268—271. l.)

Szandtner Pál. Az alattvalói engedelmesség problémája. Nagyvárad. 1914. 366 l. Az alattvalói engedelmességre való kötelezettség és az engedelmességre való jog, mint alapul vett kérdés kifejtése kapcsán az erkölcsi és jogi szabályok különbségét és lehetséges ellentéteit, a jognak lényegét, a jogi normáknak, a jogparancsoknak, a subjectiv köz- és magánjogoknak tanát; a magán- és közjog közötti különbségre vonatkozó érdek- és imperium-elméletet; a jogi szabály nemismerésének, időbeli s területi kötelezésének, az állami akarat bírálataira vonatkozó jogosultságnak s az ellenállási jognak, az állam személyiségének s az állami szervek hierarchiájának kérdéseit s a problémának még számos vonatkozását teszi tanulmánya tárgyává és ezeknek széleskörű tárgyalása alapján vezeti le magára az alapul vett problémára vonatkozó felfogását és tétéleit. A munka, az itt kiemelt kérdésből láthatólag, sokban jogi is és mint ilyent is ki kell emelni akkor, a mikor a tudomány legújabbban különös elmélyedéssel, a legkülönbözőbb utakon és irányokban keresi a jog lényegének és alapproblemáinak felderítését és megoldását és Szandtner itt is, mint könyvében általában, nagy irodalmi ismerettel s erős kritikával vesz részt ebben a tudományos munkában.

Hatalmasabb és jelenleg még fokozottabb jelentőségű problémát ölel fel Krisztics Sándor könyve, A nemzet és állam a keletkezés, fejlődés, viszony szempontjából. Budapest. 1914. VIII + 344 l. Itt is az alapul vett kérdés szélesebb keretbe van beleállítva, a mennyiben nem szorítkozik arra, a mi a nemzetté alakulásra, a nemzet és állam kapcsolatára, ennek elemeire, kezdeteire s további fejlődésére, kialakulására s az ezzel szemben megnyilatkozó és érvényesülő erőkre és szellemi irányokra

vonatkozik, hanem kiterjeszkedik az állam keletkezését tárgyzó elméletek részletes ismertetésére is. Azonban a könyv nemcsak itt, hanem a többi kérdés tárgyalásánál is kellőleg értékesíti a tudomány elméleti eredményeit s megnyilatkozásait; a mi mellett az e kérdésben oly nagyjelentőségű történelmi materiát s az egyes nemzeti államok, valamint Svájc, az Egyesült-Államok, Németország, Ausztria és Magyarország reális viszonyainak anyagát is felveszi — habár néhol csak kismértékben és mások subjectivismusán át — fejtegetéseibe és feldolgozza azt. Kétség-telenül a könyvnek tárgyán kívül, annak figyelemreméltó kvalitásai magyarázzák egyfelől azt az irodalmi vitát, a mely Krisztics könyvéről támadt — l. Huszadik Század, 1914. 355—364 l., s válasz és viszonzás 702—710. l. —; másfelől azokat a részben tanulmányzámba menő ismertetéseket és bírálatokat, a melyek a munkát több oldalról is komoly vizsgálat alá vették és méltatták — így Wlassics Gyula: Nemzet és állam. Budapesti Szemle, 1914. 351—362. l.; Pasteiner Iván. Katholikus Szemle. 1914. 442. s köv. l.; Nagy Miklós. Történelmi Szemle, 1915. 426—434. l.

Értekes termékekkel gazdagította az államtudományok irodalmát az 1914. és 1915-ik évi nemzetgazdasági és statisztikai tudományos munkássága is.

Földes Béla. Közgazdasági értekezések. Új sorozat. II. köt. Bpest. 1914. 394. l. A Marczibányi-jutalommal kitüntetett Közgazdasági Értekezésekből újabb sorozatot nyújt a kötet, a melyben nagyszámú kisebb terjedelmű dolgozatokon kívül, leginkább a socialpolitikáról, socialis kérdésekről, kvótaügyről, a gabonárnak a munkabérekre való befolyásáról, a capitalismusról stb. találunk nagyobb tanulmányokat. Részben régebben, évtizedekkel ezelőtt írt, könyvalakban azonban csak most nyilvánosságra került munkálatok ezek, a melyek egy részénél a szerzőjük elégtétellel mutathat rá arra, hogy a gazdasági élet későbbi fejleményei hogyan igazolták utólag az ő megállapításait. Kautz Gyuláról írt tartalmas, mélyreható emlékbeszéde, valamint a Magy. Tud. Akadémia Nemzetgazdasági bizottságának működéséről készült gondos történelmi összeállítás, szintén ezt a kötetét gazdagítják, s teszik változatosabb tartalmúvá.

Czettler Jenő. Magyar mezőgazdasági socialpolitika. Budapest. 1914. 1061. l. Széles elméleti megalapozással készült gyakorlati célzatú könyv ez, vezérfonalul a magyar gazdaközön-séget irányító intelligencia számára. Felöleli, és kellő történelmi, elméleti és gyakorlati megvilágításban mutatja be a mezőgazdasági socialpolitikának minden számbavehető kérdését. Szól azokról az eszközökről, a melyek a kisbirtokos védelmére alkalmasak, s ennek során a birtokpolitika, hitel- és termelési politika

elveit fejtegeti, megemlékszik a gazdatársadalmi egészségügyről és munkaerejének védelméről, s lelkes, gondos fejezeteket szán a mezőgazdasági kulturpolitika kérdéseinek is. A kisgazdán kívül nem kerül ki figyelmét a mezőgazdasági munkások sem; ezek védelmét, jogviszonyait, s önálló termelésre való nevelésének lehetőségeit külön részben tárgyalja. Az óriási tárgykör mellett, a melyet felölel, s a minutiosus részletesség mellett, a melylyel themáit kidolgozza, nem tesz mindenütt egyöntetű hatást; tudományos tárgyalásai itt-ott publicistikai fejtegetésekké válnak, másutt tankönyvszerű ismeretközlésekbe lépnek át; mindenképen figyelemreméltó munka azonban, s dicsérendő a vállalkozás, a melylyel a magyar mezőgazdasági socialpolitikának alkotásait és jövő terveit egy egységes munkában tette áttekinthetővé és hozzáférhetővé.

Felszeghy Béla. A magyar földközösség igazgatásának összes szabályai. 1914. 472. l. tartalmas munkáját három részre osztja. Az első rész agrárpolitikai tanulmány a földközösségekről, ismertette azok történeti kifejlődését; a hazánkban, s külföldön jelenleg fennálló földközösségek rendszerét, s végül a földközösségek jövő szerepére és alakulatára mondva el nézeteit. A második és harmadik rész az erdő-, és a legelőközösségekre vonatkozó törvénycikknek (1898: XIX. és 1913: X. t.-cikk) gondos commentárja, az idevonatkozó rendeleti szabályoknak és irodalomnak bő ismertetésével. A szakirodalomban kevésbé tárgyalta igen fontos themának körülmélt¹ feldolgozását nyújtja e könyv.

Navratil Ákos. A járadék fogalma. Bpest. 1914. 22. l. (Különlenyomat a Farkas Lajos-Emlékkönyvből.) Tanulmányában a közgazdaságtanban többféle értelemben használt járadék szó valódi jelentését kutatja, s konstatálja, hogy a járadék a jövedelemmegoszlásnak a jelensége, s a kedvezményezettbb termelőhelyzet folytán előálló jövedelem-többlet. Birálja a járadék fogalma körül felmerült ellentétes méreteket, melyek jórészt abból erednek, hogy a járadék elmélet először a földjáradék kérdéseinek tárgyalásával kapcsolatban alakult ki. Figyelemreméltóak a vállalkozói nyereségre, s annak alkatelemeire vonatkozó fejtegetései is.

Kovács Gábor. A közgazdaságtan elemei. Debreczen. 1915. 291. l. A szerző készülő háromkötetes nemzetgazdasági tankönyvének első része ez, s bár előszava szerint az újabb kutatások eredményeit inkább a második és harmadik kötetben fogja előadni, ez az első rész is sok nyomát árulja el az önálló kutatásnak és egyéni felfogásnak. Az újabban általában elterjedt, különösen a német tudományban népszerű ethikai iskolával szemben a classikus angol elméleti irány híve. Ez a felfogás járja

át az elméleti alapfogalmakat ismertető, s a közgazdaságtan módszerét és történetét tárgyaló fejezeteit. A leíró rész a hazai anyagnak és adatoknak közgazdaságtani könyveinkben szokatlanul nagy bőségével lep meg örvendetesen.

Ferenczi Imre. A munkanélküliek első összeírása. Bpest. 1914. 235. l. A fővárosban az 1914. év elején jelentkezett nagy munkahiány alkalmából, Budapesten és 24 környékbeli községben összeírták a munkanélkülieket. Ennek a felvételnek, a mely hazánkban a munkanélküliek statisztikájának a népszámlálásokon kívül első és legfontosabb terméke, előzményeit, módszerét, eredményeit és tanulságait tárgyalja a szerző, a ki az egész műveletet tervezte és vezette. A bőséges és új statisztikai anyagon kívül a számlálás tanulságaira vonatkozó rész figyelemreméltó.

Illés Imre. Háztartási statisztika. Kolozsvár. 1914. 297. l. Az időközben hősi halált halt fiatal szerzőnek utolsó és legnagyobb munkája, a mely tizennégy pozsonyi hivatalnok- és munkáscsalád féléves háztartási számadásának feldolgozása kapcsán, a háztartási statisztika módszerkérdéseivel is behatóbban foglalkozik, s a Le Play és újabban Schnapper Arndt munkái alapján külföldön gyakorta művelt, a hazai irodalomban azonban csak szórványosan előforduló budget-szerű monographiákkal kívánta a gazdasági kérdéseket megvilágítani. Illésnek gondos munkája nemcsak alapos elméleti készületről tanuskodik, hanem igen szorgalmas és lelkiismeretes statisztikai munkálkodásról is. Abból a kegyeletos szempontból is figyelemreméltó, hogy egy törekvő és sokat ígérő fiatal tehetségnek utolsó munkáját ismerjük meg benne.

Bodor Antal. Délmagyarországi telepítések története és hatása a mai közállapotra. Budapest. 1914. 62. l. Történeti és statisztikai jellegű könyv, a mely nagy részletességgel és gazdag adatgyűjteménnyel világítja meg a délvidéki telepítéseket a XVIII. század elejétől kezdve, ideértve még a legújabbban történt állami telepítéseket is, s nyomon kísérve azok sorsát mind a mai napig, megállapítja a tanulságokat, a melyek további telepítéseknél irányadók lehetnek.

Hantos Elemér. A monarchia pénzügyi harczerakészültsége, mozgósítása és hadvezetése. Bpest. 1914. 154. l. című munkáját a háború előtt írta s az még a háború előtt elnyerte Akadémiánk Lévay-jutalmát; a közvetlen ezután erre a munkára nézve is bekövetkezett háborús actualitás — a maga rendkívüli méreteivel — sokban nem igazolhatta ugyan ennek a munkának megállapításait s az ezeknek megfelelő correctivumokat Hantos azóta megjelent tanulmányaiban meg is tette. A mi magát a felemlített munkát illeti, annak közelebbi méltatásától felment a Lévay-

jutalom-bizottságának jelentése, mely az Akadémiai Értesítő 1914. évi 322—325. l. foglaltatik. (L. még Fekete Miklós. Egy könyv a háborúról. Magyar Figyelő. 1915. 228—232. l.)

A bizottság előadója megjegyzi, hogy a nemzetgazdasági és statisztikai munkákról szóló méltatásokat Buday László bizottsági tag írta; azonban ezt a sorozatot a maga részéről ki kell egészítenie Magyarország vármegyéinek háztartásai és gyámpénztárai az 1909. évben cím alatt — Bpest, 1914. VII. + 80* + 239. l. — megjelent munka felemlítésével, a melynek szerkesztése és bevezető tanulmánya Buday László munkája; a miért is azt itt — szerzőjének bizottsági tagságára való tekintettel — nem méltathatja, azonban kötelessége arról felemlítenie, hogy egyenrangú kiegészítése, a Magyarország községi háztartása az 1908. évben címen írt munkának, a melyet a Sztrokay-jutalomról szóló múlt évi jelentés érdeme szerint méltatott.

Az 1914. és 1915-ik évi jog-, és államtudományi irodalom feletti szemle alapján, s a felemlített munkák és dolgozatok előrebocsátott méltatása után javasoljuk, *méltóztassék az 1914. és 1915-ik években a jog- és államtudományi szakban megjelent munkák utólagos jutalmazására kitűzött Sztrokay-díjat Angyal Pál. A magyar büntetőeljárásjog tankönyve című munkájának odaitélni.*

Bár az egyes kérdések feldolgozását tartalmazó monographiák között — mint jelentésünk tanusítja — kétségtelenül nem egy értékes és figyelemreméltó munkát mutat fel ez a két év, mégis ezt az összefoglaló rendszeres munkát kellett jutalmazásra ajánlani, mert az ezen években megjelent tudományos munkák között kiválik és mint a tudomány eredményeit összefoglaló munka bír azokkal a tulajdonságokkal, melyek a jutalom odaitélésére alkalmassá teszik.

Angyal Pálnak ezen — Budapesten 1915-ben megjelent, XXV + 415 l. — könyve, első kötete a tőle tervbe vett teljes magyar büntetőeljárásjognak; s annak általános részét dolgozva fel, önálló tartalmú befejezett munkát képez. Egész szerkezetét tekintve, a munka a büntetőeljárás jogának tudományos rendszerét kívánja adni, a minek következtében — fentebb felemlített anyagi büntetőjogi tankönyvétől eltérőleg nem veszi alapul a positiv törvényt —, illetőleg törvényeket, s azoknak a codificatorius szempontoktól vezetett kereteitől és berendezésétől függetlenül dolgozza ki rendszerét.

Ennek a tudományos eljárásnak természetes következménye az is, hogy a munka egyes részei tulajdonképen a büntetőeljárás jogának általános elvi alapokon felépített tanát tartalmazzák —, szerző szerint annak szövettenát képezik —, a melynek alapulvételével adja azután — az ilyenképen mélyebbrehatóvá is tehető

magyarozatát a pozitív jog szabályozásának — az elvi alapoktól való eltérések, kivételek s az elvi tételeknek a munka által ú. n. törései feltüntetésével; a mire nézve különösen jó példák a büntetőeljárás jog alapelveiről szóló fejtegetések. — Éppen így bővül ki a munka köre természetesen a tudományos feldolgozásnak szintén feladatát képező jogpolitikai részletek felvételével is — milyenek pld. az esküdtszék intézményének mikénti megítélésére és a jogrendszerbe illesztésére vonatkozó észrevételek.

Maga a rendszer a szorosán vett büntetőper körén túlmenve, az ezt megelőző — és követő eljárást is felöleli — ezt akarja a könyv — a büntetőeljárás jog névvel is kifejezni —; s ezenkívül a rendes büntetőeljáráson kívül, a fiatalkorúak bíróságai előtt —, a közveszélyes munkakerülők és büntetésekre nézve szabályozott —, továbbá a sajtó —, valamint a gyorsított és rögtönbírói eljárást is körébe vonja.

A rendszer alaptagozata szerint: 1. a büntetőeljárás szerveit és személyeit —, 2. az eljárási- és kényszercelemek felölelő részekből áll; az előbbiben tárgyalja a bíróságok szervezetét; a hatáskörrre, illetékességre, jogsegélyre bíróságok belső szervezetére, vádképviselőre, a terhelt jogi helyzetére, a védelemre s magánfélre vonatkozó kérdéseket; míg az utóbbi rész feldolgozza az eljáráscelemeknek tanát általában, s különösen a bizonyítás tanát; továbbá a terhelt személye elleni —, és egyéb kényszercelemek.

Ez utóbbi főrésznél szól a büntetőeljárás jog alelvei címén a büntetőeljárásnak s a büntetőpernek lényegét —, annak alapformáit elhatározó elemekről, alelvekről — a vád —, az officialitás —, az anyagi igazság —, az egyéni jogok biztosítása elvéről s az ezekkel kapcsolatos további —, valamint az általános processualis elvekről —, a melyeket mások — talán nem helytelenül — bevezető tanokként előre bocsátanak, pld. Glaser — *Der Strafprozess und die seine Gestaltung bestimmenden Elemente* fejezettel vezetve be a büntetőperről írt könyvét —, a mely alelveket — így a vádelvet, az inquisitorius és vegyes rendszert, az ügyfélegyenlőség elvét — ez a munka is, már az előző részben gyakran kénytelen a tárgyalásba belevonni.

Azonban úgy a rendszer, mint a munka tudományos álláspontjára s tételeire vonatkozó állásfoglalás —, s eredményeinek eldöntése nélkül megállapítjuk, hogy a munka a tudomány eszközeinek — elméletnek és gyakorlatnak —, a pozitív-jogszabályozásnak és a tudomány megnyilatkozásainak —, a történelem eredményeinek s új eszmeirányoknak — széleskörű ismeretével és teljes alkalmazásával; az általános magyar jogfejlődésnek nemcsak az egész eljárás tekintetében —, hanem az egyes intézményeknél külön figyelembevételével is; a perjogi tudomány

legújabb eredményeinek önálló értékesítésével úgy van megírva, hogy az mint értékes tudományos becsü munka méltóan sorakozik irodalmunknak hasontárgyú — feldolgozás, irány s rendszer tekintetében is sokban hasonló — alkotásaihoz. (L. még Vargha Ferencz. Bűnügyi Szemle. 1915. 108—111. l.)

Buday László l. t., *Wlassics Gyula* r. t., *Reiner János* l. t.,
biz. tag. biz. elnök. biz. előadó.

*

Az osztály javaslatát a nagygyűlés egyhangúlag elfogadta.

III.

Jelentés a Sámuel-díjról.

A bizottság tagjai (Szinnyei József r. t. elnök, Simonyi Zs. r. t., Asbóth O. r. t., Petz G. l. t. és Melich J. l. t. előadó) örömmel állapítják meg, hogy az ifjabb nyelvészgárdától, a melyet e díj odaítélésénél figyelembe kell venni, az elmúlt esztendőben is több értékes dolgozat jelent meg. E dolgozatok közül különösen kettő válik ki. Mindkettő a Magyar Nyelv cz. folyóirat 1915-diki év folyamában látott napvilágot. Az egyiknek czíme „Az óta névutó eredete“, írta *Mészöly Gedeon*. Ez értekezés a régi és a mai nyelv kiváló ismeretével, jeles okfejtéssel kimutatja, hogy az óta (eredetibb ólta) az -él, -ól ablativusi ragból és azon -ta, -te elemből áll, a mely megtalálható ilyen időhatározószókbán: *régente, hajdanta* stb. A másik dolgozat czíme: „Faludi hatása Sándor Istvánra“, írta *Simai Ödön*. Ez értekezést a nyelvújításról szóló dolgozatok terén egy bizonyos irányra nézve úgyszólván úttörőnek lehet nevezni. Simai főérdeme — a mint ennek már Zolnai Gyula is kifejezést adott, a kitől az alábbi sorok egy részét is veszszük — az, hogy Faludi nyelvújítói szellemét jellemezni tudja, írásművészetének titkát felfedi, jellemző vonásait felkutatja s találó példákkal megmagyarázza. Majd kutatja aztán azt, hogy Faludi irányának főjellemvonásait hogyan követték jezsuita moralistáink és drámaíróink, továbbá Molnár János, Simai Kristóf, Dugonics, Révai s különösen Sándor István. Az értekezésnek nem csekély érdeme az is, hogy jól van megírva.

A két jeles értekezés mérlegelésénél a bizottság úgy döntött, hogy mivel Mészöly Gedeon a Sámuel-díjjal már ki volt tüntetve, az idei Sámuel-díjat *Simai Ödön* „Faludi hatása Sándor Istvánra“ cz. dolgozatának javasolja kiadatni.

Melich János l. t., előadó.

*

Az osztály javaslatát a nagygyűlés egyhangúlag elfogadta.

IV.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról.

A)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a megbízásából készült Oklevélszótár, Kalevala, Ossián és Gyöngyösi István Murányi Venusának az Akadémia megbízásából készült tudományos kiadása egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári, debreczeni és zágrábi egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitélése (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

Az illető egyetemek bölcsészeti dékánjainak előterjesztése alapján e jutalmat 1916-ban

Losonczy Zoltán, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója,

Goriupp Alisz, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója és

Simon Károly, a debreczeni egyetem III-ad éves bölcsészeti hallgatója nyerte el.

B)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historicá“-nak egy-egy osztályát minden évben kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári, debreczeni és zágrábi egyetemnek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

Az illető egyetemek bölcsészeti dékánjainak előterjesztése alapján e jutalmat 1916-ban

Bartoniék Emma, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója,

Balás Margit, a kolozsvári egyetem III-ad éves bölcsészeti hallgatója és

Páti Ferencz, a debreczeni egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója nyerte el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1916 május 3-án tartott nagygyűléséből.

Heinrich Gusztáv,
főtítkár.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztottak :

Az I. osztályba :

Tiszteleti tagnak :

Berczik Árpád r. t., szépiró.

Levelező tagnak a *B)* alosztályba :

Pintér Jenő, irodalomtörténetirő.

A II. osztályba :

Levelező tagnak az *A)* alosztályba :

Kornis Gyula egyetemi tanár, philosophus.

Jancsó Benedek, ethnologus.

Külső tagnak :

Mayr György müncheni egyetemi tanár, statisztikus.

A III. osztályba :

Levelező tagnak az *A)* alosztályba :

Fényi Gyula S. J., csillagász.

Riesz Frigyes egyetemi tanár, mathematicus.

Rendes tagnak a *B)* alosztályba :

Schafarzik Ferencz egyetemi tanár, geologus.

Levelező tagnak a *B)* alosztályba :

Degen Árpád egyetemi magántanár.

Külső tagnak :

Bruns Ernő lipcsei egyetemi tanár, csillagász.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1916 május 3-án tartott nagygyűléséből.

Heinrich Gusztáv,
főtitkár.

A M. Tud. Akadémia jutalomtételei.*

1.

A M. Tud. Akadémia 1896. október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is gr. Széchenyi Istvánnak az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza, akár kéziratban, akár kinyomatva, benyújtani, ennek szerzője 8000 korona jutalomban fog részesülni. A kéziratban benyújtott munka kiadását az Akadémia készséggel elvállalja.

A pályaművek megbirálásában egy az Akadémia három osztályából kiküldött öttagú bizottság előterjesztése alapján a nagygyűlés dönt. E bizottság elnöke a II. osztály elnöke, vagy akadályoztatása esetén valamely ilyenül megválasztott tiszteleti tagja, tagjai közül kettőt a II., egyet-egyet az I. és III. osztály választ. A jutalom odaítélése vagy ki nem adása iránti véleményes jelentést a bizottsági tagok egyike szerkeszti és terjeszti elő a nagygyűlésen.

2.

A M. Tud. Akadémia *id. báró Wodianer Albert alapítványából* 1000—1000 korona jutalmat tűz ki Magyarország bármely népiskolájában működő két legérdemesebb néptanítónak, tekintet nélkül az iskolafentartó jellegére.

A jutalmat az Akadémia az 1917. márcziusi összes ülésén ítéli oda. A jutalmazottaknak a jutalmat az Albert napját követő áprilisi összes ülésen az Akadémia elnöke vagy helyettese adja át.

E jutalomra az Akadémiához nem lehet kérvényt beadni, mert csak a tanfelügyelőkötől a közoktatási miniszterium útján beérkezett jelentések szolgálhatnak a döntés alapjául.

3.

(Nyílt pályázat.)

A Balkán-félsziget leírása, föld- és néprajzi, gazdasági és művelődési tekintetben. (A Balkán egy-egy országának leírása is elfogadtatik.)

Egy, esetleg két kötet, a művelt közönség igényeihez szabva, hogy az Akadémia Könyvkiadó Vállalatában megjelenhessék.

* Az 1916 szeptember 30-ikára hirdetett összes pályázatok határideje 1916 december 31-re halasztatik el.

A munka tervrajza egy kidolgozott fejezet kíséretében bármikor beküldhető. Névtelenül, jelíges levéllel pályázó munkák nem fogadhatók el.

A legjobbnak ítélt tervrajz és mutatóvány szerzője megbízást nyer a munka megírására.

A jutalom, mely csak az egész munka beküldése és elfogadása után adatik ki, 3000 korona.

A megjutalmazott munkát az Akadémia, megfelelő tiszteletdíjjal, Könyvkiadó Vállalatában adja ki.

4.

Felhívás.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a Balkán-félszigeti népek nyelveinek szótárait kiadja. Hajlandó tehát szerb, bolgár, albán, újjörög, rumén szótárt közrebocsátani.

Ajánlkozások, illetőleg tervrajzok egy terjedelmesebb mutatóvánnyal bármikor küldhetők be a főtűkari hivatalhoz.

Az I. osztályból.

5.

A gróf Teleki József-jutalomért 1916-ban verses formában írt szomorújátékok pályáznak.

A legjobbnak ítélt pályamunka jutalma 100 arany.

Határnap: 1916 december 31.

A megjutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház tulajdona, kiadásra a szerzőé marad.

6.

A gróf Karátsonyi-jutalomért 1917-ben szomorújátékok pályáznak.

A legjobbnak ítélt pályamunka jutalma 400 arany.

Határnap: 1917 szeptember 30.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona; ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

7.

A Farkas-Raskó-alapítványból 200 korona jutalom hirdetik hazafias költeményre.

Határnap: 1916 december 31.

A jutalom csak önálló becsú műnek adatik ki. A megjutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Kívántatik a magyar szépirodalmi kritika története.

Jutalma Halmos Izor adományából 1000 korona.

Határnap: 1916 december 31.

A jutalom, mely meg nem osztható, csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

9.

Az özv. Vojnits Tivadarné-jutalomra (800 kor.) az 1916. évben Budapesten előadott irodalmi becsű és a színpadon sikert aratott magyar eredeti tragédiák, színművek, vígjátékok és népszínművek pályáznak. Olyan színmű, a mely bármely más jutalmat nyert, nem jön tekintetbe.

A jutalom az 1917. évi januári összes ülésben ítéltetik oda.

10.

Kívántatik színmű, a melynek tárgya II. József, II. Lipót vagy I. Ferencz korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák; a mondai alapon írt színművek éppúgy nincsenek kizárva, mint az olyanok, a melyeknek csak a hátterük történelmi.

A legjobbnak ítélt pályamű jutalma Túzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap: 1917 május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésben ítéltetik oda s december 3-án utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerúségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A megjutalmazott színmű a szerző tulajdona marad; ki is adhatja bármikor, azonban tartozik azt a „Magyar Történelmi Színműtár“ cz. gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

11.

Az összetett mondat a finnugor nyelvekben.

Jutalma a Marczibányi-alapítványból 40 arany.

Határnap: 1918 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A megjutalmazott munkát a szerző köteles kiadni; ha egy esztendő lefolyása alatt ki nem adja, akkor a tulajdonjog az Akadémiára száll.

12.

A népiesség elmélete Dugonicától Petőfigig (A népiesség kérdésére vonatkozó akkori magyar elméleti irodalomnak összeállítása és méltatása).

Jutalma Lehr Albert alapítványából 400 korona.

Határnap: 1917 szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt egy év alatt kiadni tartozik. Ha egy év lefolyása alatt ki nem adná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

13.

Kivántatik a sumir kérdés története és jelen állása, a sumir nyelvnek részletesebb ismertetésével.

A legjobbnak ítélt pályamunka jutalma a Pesti Első Hazai Takarékpénztár-Egyesület Fáy András nevére tett alapítványának kamataiból 2000 korona.

Határnap: 1919 szeptember 30.

(Már hirdetett jutalomtélétek.)

14.

A Péczely József alapította regény-pályadíjra az 1915-ben és 1916-ban megjelent, elsősorban magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályáznak, másodsorban pedig melyek a magyar társadalmi életből veszik tárgyukat, akár komolyak, akár humorosak vagy szatirikusak.

Pályaműnek tekintetik minden, az említett két évben nyomtatva akár önállóan, akár folyóiratban vagy hírlapban megjelent eredeti magyar történelmi vagy társadalmi regény. Minden munka azon évben megjelentnek tekintetik, a mely első kiadásának (külön nyomtatvány, folyóirat vagy hírlap) címlapján van. Kelet nélkül megjelent művek ki vannak zárva a pályázatból.

A pályadíj csak úgy adatik ki, ha a bíráló-bizottság a pályaművek között jutalomra méltót talál. A pályadíj meg nem osztható.

Felhivatnak az ily regények szerzői, hogy műveiket 1916 december 31-ig a főtitkári hivatalba küldjék be. Azonban e figyelmeztetésnek korántsem az az értelme, mintha be nem küldött munka, a melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatnék; sőt ha az Akadémia könyvtárába már beküldetett, hivatkozás történhetik arra, hogy a szerző a beküldött munkával pályázni akar.

A jutalom 1000 forint aranyban.

15.

Az Ormódi Ormódy Amélie-jutalomra az 1913—1915. évkörben könyvalakban vagy könyvalakú folyóiratban megjelent olyan eredeti magyar szépirodalmi művek (egyes költemények, egész verskötetek vagy regények, elbeszélések, szindarabok) pályáznak, a melyeknek általános becsükön kívül az a főerdemük, hogy az örök női eszményeket a költészet szép eszközeivel kiválóképen szolgálják.

A jutalom (1000 korona) csak magasabb színvonalú, irodalmilag becses műnek ítéltetik oda.

A jutalomra igényt tartó művek nyomtatott könyv-alakban 1916 szeptember 30-ig küldendők be a főttkári hivatalba, annak világos megjelölésével, hogy az Ormódi Ormódy Amélie-jutalomra pályáznak. Azonban az Akadémia oly művet is megjutalmazhat, a mely nem küldetett be. A jutalom az 1917. évi márcziusi összes ülésben ítéltetik oda.

16.

Kívántatik színmű, a melynek tárgya III. Károly vagy Mária Terézia korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák; a mondai alapon írt színművek éppúgy nincsenek kizárva, mint az olyanok, a melyeknek csak a háttérük történelmi.

A legjobbnak ítelt pályamű jutalma Túzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap: 1916 december 31.

A jutalom az 1917. évi márcziusi összes ülésben ítéltetik oda.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerúségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A megjutalmazott színmű a szerző tulajdona marad; ki is adhatja bármikor, azonban tartozik azt a „Magyar Történelmi Színműtár” című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

17.

(Nyílt pályázat.)

A fontosabb művelődéstörténelmi érdekű magyar szólásoknak és közmondásoknak művelődéstörténelmi szempontok szerint való magyarázata.

A munka tervezja egy-két kidolgozott fejezet kíséretében 1916 december 31-ig küldendő be. Névtelenül, jelíges levéllel pályázó munkák ki vannak zárva a pályázatból.

A legjobbnak ítelt tervezj és mutatvány szerzője megbízatik a munka megírásával.

A jutalom, a mely csak az egész munka elkészülése és elfogadása után adatik ki, a Marczibányi-alapítványból 40 arany.

18.

A XVIII. század lyrai és elbeszélő költészete, fűtekintettel a költők forrásaira és mintáira.

A legjobbnak ítélt pályamű jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona.

Határnap: 1916 december 31.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A megjutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni; ha ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

19.

(Másodszor.)

A stílus a művészetben és az irodalomban.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1917 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becses bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző köteles kiadni; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

20.

Az 1916-ban megjelent nyelvtudományi értekezések legjelesbiké *Sámucl Alajos* alapítványának kamataiból 15 darab cs. és kir. arany jutalomban fog részesülni. A jutalom odaitétele a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

E pályázaton az összes 1916-ban megjelent értekezések részt vesznek, melyekről a bírálóknak tudomásuk van.

21.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy nyelvészeti kiadványaiból egy-egy példányt kítüz jutalmul a budapesti, kolozsvári, debreczeni és zágrábi egyetem egy-egy (a magyar nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legkitünőbbet ajánlani fognak. A jutalom odaitétele a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A II. osztályból.

22.

Hunyadi János élete és kora.

Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 korona.

Határnap: 1919 szeptember 30.

A jutalomban csak abszolút becsű mű részesülhet. A jutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona; ha egy év alatt ki nem adná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

23.

Közgazdasági viszonyaink Mária Terézia korában.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 forint aranyban.

Határnap: 1918 december 31.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A mű a szerző tulajdona marad, a ki köteles ezt egy év alatt kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

24.

Az Árpád-házi királyok és királyi hercegek czímei, az illető országok és tartományok provenientiájának, határainak és kormányzatának ismertetésével.

Jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona.

Határnap: 1919 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

25.

A magyar humanismus története Oláh Miklós felléptéig.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1919 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A megjutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

26.

Az erdélyi boérság története.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határnap: 1919 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

27.

A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás története a mohácsi vésztől 1848-ig.

Jutalma a jogi monographia-segély fel nem használt összegéből 4000 korona.

Határnap: 1919 szeptember 30.

Csak oly munka részesül a jutalomban, mely az eredeti forrásokat teljes mértékben felhasználja és abszolút tudományos értékű.

28.

Magyarország gazdasági érvényesülésének feltételei a közeli keleten.

Jutalma a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy András nevére tett alapítványából 6000 korona.

Határnap: 1918 szeptember 30.

A jutalom csak oly kész munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli, vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnek díjtanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetetik ki.

29.

Magyarország városi és vidéki lakossága jelen viszonyainak feltüntetése.

Jutalma Körösy József alapítványából 1000 korona.

Határnap: 1918 szeptember 30.

A jutalmat csak abszolút becsű munka nyerheti el. A kiadás joga a szerzőé; de ha a munkáját egy év alatt ki nem adja, a kiadási jog az Akadémiára száll.

30.

Fejtessék ki, mennyiben lehetnek az egyedárúságok a háború után a közgazdasági és pénzügyi kibontakozás segédeszközei.

Jutalma az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár alapítványából 1000 korona.

Határnap: 1918 szeptember 30.

A pályanyertes mű tulajdonjoga a szerzőé, ki azt egy év alatt kiadni tartozik, különben a kiadás joga az Akadémiára száll.

A jutalom csak kész munkának adatik ki.

Ha a jutalmazott mű nyomtatásban megjelenik, annak négy példányát a szerző, esetleg az Akadémia, az alapító Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztárnak ingyen átengedni köteles.

31.

A kereskedelmi mérleg elmélete.

Jutalma a Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar frank.

Határnap: 1918 szeptember 30.

A pályadíj csak abszolút becsű műnek adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év lefolyása alatt közrebocsátani és egy példányt a Magyar Kereskedelmi Csarnoknak beküldeni. Ha azt a szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

32.

A nemzeti birtokpolitika követelményei hazánkban.

Jutalma a Lévy-alapítványból 1000 korona.

Határnap: 1918 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott mű a szerző tulajdona; de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

33.

Fejtsenek ki a közigazgatási jogtudomány alaptanai a mai tudomány eredményeinek figyelembevételével oly módon, hogy a mű a közigazgatási jogtudomány alaptételeinek lényegét felvilágosítva, a gyakorlati közigazgatásnak is hasznos szolgáltatást tehessen.

Jutalma a Sztrokay-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1917 december 31.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző tartozik kiadni; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

34.

A Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnek Fáy András nevére tett alapítványából kifizőtt 6000 koronás pályázat az 1915. évben eredménytelen maradván, a pályadíjból alkotott 4000 koronás jutalom egyenes megbízás céljaira fordítandó. A Nemzetgazdasági Bizottság javasolja, hogy e díj ily tárgyú dolgozat jutalmazására fordíttassék: „A belső telepítés kérdése“, a dolgozat megírásával pedig dr. *Czettler Jenő*, a földművelésügyi m. kir. miniszterium segédtitkára bízzassék meg.

(Már hirdetett jutalomtételek.)

35.

(Nyílt pályázat.)

A török uralkodás története hazánkban. (Ötödször hirdetve.)

Jutalma a Bük László-féle alapítványból 2000 korona.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1916 december 31-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

36.

(Nyílt pályázat.)

List Frigyes viszonya Magyarországhoz és munkásságának hatása hazánkban.

Jutalma a Schreiber Ignácztól Kautz Gyula nevére tett alapítványból 1200 kor.

A munka tervrajza valamely kidolgozott fejezet kíséretében 1916 december 31-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap.

A jutalom kedvező bírálat esetén csak a kész munkának adatik ki. Jeligés levéllel ellátott, névtelenül beküldött pályaművek nem vétetnek figyelembe.

37.

A valutaviszonyok alakulása a jelenlegi háborúban az érdekeltektől államokban.

Jutalma a Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar frank.

Határnap: 1916 december 31.

A pályadíj csak abszolút becsű műnek adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év lefolyása alatt közrebocsátani és egy példányt a Magyar Kereskedelmi Csarnoknak beküldeni. Ha azt a szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

38.

(Nyílt pályázat.)

Quetelet hatása a statisztika továbbfejlődésére.

Jutalma Kőrösy József alapítványából 1000 korona.

A munka tervrajza, valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1916 december 31-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak abszolút becsű, kész munkának adatik ki. A kiadás joga a szerzőé; de ha munkáját egy év alatt nem adja ki, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

39.

A jelenlegi háború befolyása a külkereskedelem alakulására.

Jutalma az Ullmann-alapítványból 800 korona.

Határnap: 1916 december 31.

A jutalom csak abszolút becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

40.

A vránai perjelség története.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 2000 kor.

Határnap: 1917 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott mű a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomtatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

41.

A magyarországi kisorosz (rutén) nép története betelepülésétől a legújabb időkig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 forint aranyban.

Határnap: 1916 december 31.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adható ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

42.

Hegel philosophiájának hatása az újabb műbölcséletre és kritikára, különösen a magyar irodalom terén.

Jutalma a Lukács Krisztina-alapítványból 2000 korona.

Határnap: 1918 szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el.

43.

(Nyílt pályázat.)

A szerémi püspökség és káptalan története 1526-ig.

Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 kor.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1916 december 31-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

44.

Kant etikájának és ez ethika történelmi hatásának kritikai tárgyalása.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany

Határnap: 1917 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda.

45.

A M. Tud. Akadémia a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítványából 2000 koronát tűz ki az 1912—1916. évi idő-körben magyar nyelven nyomtatásban megjelent oly munkák leg-jobbikának jutalmazására, a mely a közgazdasági életre vagy a pénzügyi gazdálkodásra gyakorlati fontossággal bíró valamely kérdést kellő tudományos készültséggel tárgyal. Ily mű nemléte-ben a jutalom oly munkának adatik ki, a mely a hazai köz-gazdasági és pénzügyi ismeretek előbbrevitelében számottevő irodalmi terméknek ismertetik el.

Felszólíttatnak mindazok, a kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett időszak alatt megjelent munkájukat az 1916. év december 31-ig a főtitkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban nem zárja ki azt, hogy oly be nem küldött munka is pályáz-hassék, a melyről a bírálóknak tudomásuk van.

46.

II. Lajos király udvartartása.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1916 december 31.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha azt egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

47.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában meg-jelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári, debreczeni és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hall-gatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitélése minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A III. osztályból.

48.

Az 1917. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és a Marczibányi-mellékjutalom (50 arany), az 1910—1916. évkörben megjelent biológiai, ásvány- és földtani munkák legjobbjainak lévén odaitélendő, az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szer-zőit, hogy műveiket 1916 december 31-ig a főtitkári hivatalba

küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájuk kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek korántsem az az értelme, mintha be nem küldött munka, a melyről a bíráló bizottság tagjainak tudomásuk van, nem pályázhatnak; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg vagy könyvtárába már be-küldetett, hivatkozás történhetik arra, hogy a szerző pályázní kíván vele.

49.

Nyílt pályázat

oly ajánlatok megtételére, melyek a természettudományok valamely fontosabb kérdésének megoldását czélzó észleletek és kísérletek tervezeteit tartalmazzák, egyszersmind annak is kijelölésével, hogy a pályázó kitűzött feladatát mily segédeszközökkel, mily nyilvános- vagy magánlaboratoriumban, vagy intézetben szándékozik megfejteni.

A pályamunkára vonatkozó tervezetek 1916. évi október hó 31-éig az Akadémia főtítkári hivatalába küldendők be.

A végrehajtással való megbízás az 1917. évi nagygyűlésen hirdettetik ki.

A megbízott észleleteinek és kísérleteinek eredményét összeállítva és írásban kidolgozva, 1918. évi február hó végéig az Akadémia főtítkári hivatalában benyújtja.

Csak saját észleleteken és kísérleteken alapuló oly önálló becsű dolgozatok tarthatnak számot a jutalomra, melyek a tudományt ténylegesen új ismeretekkel gazdagítják.

Jutalma a Rózsay-alapítvány kamataiból 1000 korona. †

A jutalmazás az 1918. évi nagygyűlésen hirdettetik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; tartozik azonban annak tartalmát a III. osztály Értesítőjében kimerítő kivonatban közzétenni.

50.

Nyílt pályázat.

Kívántatik oly munka, mely a szakirodalom gondos és módszeres felhasználásával a matematika valamely fontos, modern fejezetét rendszeresen tárgyalja.

Az Akadémia ezúttal önálló búvárlaton alapuló új eredményeket nem kíván, hanem inkább csak arra helyez súlyt, hogy a pályamű jól áttekinthető kézikönyv legyen.

A szerző nevével ellátott tervezetben, mely 1916 deczember 31-ig az Akadémia főtítkári hivatalában nyújtandó be, ki-teendő a határidő, melyre a pályázó megbízatása esetén a munka elkészítését ígéri.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricztól tett alapítványból 2000 korona.

A jutalmazott munkát a szerző a pályadíj végleges odaitélésetől számítandó egy év alatt tartozik kiadni. Ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

(Már hirdetett jutalomtélélek.)

51.

Adassék elő a physikai tudományok hazai irodalmának története és magyar műnyelvének fejlődése 1867-ig, az alkotmány visszaállításáig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 kor.

Határnap: 1919 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munkát szerző kiadni tartozik; ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

52.

A cholera és typhus elleni oltások statisztikája.

Kivántatik: 1. Az eddig közzétett külföldi statisztikák eredményei és kritikája.

2. Az újabb oltások eredményei a katonaság és a polgári lakosság körében, különös tekintettel Magyarországra és Ausztriára.

3. A védőoltások eredményei az oltóanyag különböző készítményei szerint.

Határnap: 1917 szeptember 30.

Jutalma a Pollák Henrik-alapítványból 1500 korona.

A jutalmat csak absolut becsű munka nyerheti el.

A jutalom csak abban az esetben fizethető ki, ha szerzője igazolja, hogy a jutalmazott munka könyv alakjában és legalább 200 példányban megjelent.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fõnn kitett *határnapokig* „a M. Tud. Akadémia fõtitkári hivatalához“ czimezve (tebát nem a fõtitkár neve alatt) küldendõ; azokon túl semminemû ily pályamunka el nem fogadtatik.

2. A pályamûnek külsõ borítékára, feltûnõ helyen, úgyszintén a jeligés levélre is ráírandó, hogy mely pályázatra küldetik be.

3. A pályamû *idegen kézzel, lehetõleg géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve* legyen. Terjedelmesebb pályamunkák, melyek e feltételeknek nem felelnek meg, nem fogadtatnak el, ill. mellõztetnek.

4. A szerzõ *nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétés levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamû homlokán. A pecsétés levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtõl fogva bevett szokásos eljárástól kívánt eltérések tekintetbe nem vétetnek.

5. *Álnév* alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

6. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzõnek, mûve a jutalomtól esetik.

7. *Nyílt* pályakérdésekre *zárt jeligés levéllel* beküldött pályamûvek nem fogadtatnak el.

8. A jutalmat *nem nyert pályamunkák kéziratai* az Akadémia levéltárában maradnak és nem adatnak ki; azonban engedély mellett lemásolhatók az Akadémia helyiségében.

9. A gróf Teleki- és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb mûnek a jutalom mindenkor kijár; a többi pályázatoknál csak absolut becsû munka nyerheti a jutalmat.

10. Mindezen föladatokra minden rendű akadémiái tagok is pályázhatnak.

11. Egyébiránt *bármely*, ha csak *formai kelléknek is elhanyagolása* elejti a szerzõt a jutalomtól.

Kelt Budapesten, 1916 május 3-án.

Heinrich Gusztáv, fõtitkár.

A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Vállalata.
(1875—1915.)

(A csillaggal jelöltek elfogytak.)

- Aischylos tragédiái. Ford. Csengeri János. Budapest, 1903. 5 kor.,
kötve 6 kor.
- *Alexander Bernát: Kant. I. köt. Budapest, 1881.
- *Arany János prózai dolgozatai. Budapest, 1879.
- Badics Ferencz: Fáy András életrajza. Budapest, 1890. Kötve 4 kor.
- Bain M.: Neveléstudomány. Ford. Szemere Samu. 2 köt. Budapest,
1912. 5 kor., kötve 6 kor.
- *Bánóczy József: Révai Miklós élete és munkái. Budapest, 1879.
- Bárczay Oszkár: A hadügy fejlődésének története. 2 köt. Budapest,
1895. 12 kor.
- Barthélemy-Sainte Hilaire: A philosophia viszonya a természettudo-
mányokhoz. Ford. Péterfy Jenő. Budapest, 1890. 3 kor.
- *Beöthy Leo: A társadalmi fejlődés kezdetei. 2 köt. Budapest, 1882.
- *Beöthy Zsolt: A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban.
2 köt. Budapest, 1886—87.
- Bernát István: Észak-Amerika. Budapest, 1886. Kötve 4 kor.
- Berryer válogatott törvényszéki beszédei. Ford. Tóth Lőrincz. Buda-
pest, 1887. Kötve 4 kor.
- Berzeviczy Albert: A tájképfestés a XVII. században. Budapest,
1910. Kötve 6 kor.
- *Bluntschli J. C.: Az általános államjog és a politika története. Ford.
Acsády Ignác. 2 köt. Budapest, 1875/6.
- Bodley, J. E. C.: Franciaország. Ford. Darvai Móricz. Budapest,
1899—1900. 7 kor.
- *Boissier G.: Cicero és barátai. Ford. Csiky K. Budapest, 1876.
- Boissier G.: Archaeologiai séták. Róma és Pompéi. Ford. Molnár
Antal. Budapest, 1883. 4 kor.
- Bourdeau J.: A jelenkori gondolkozás mesterei. Ford. Fredericz M.
és Irmei Ferencz. Budapest, 1907. 5 kor.
- Boutroux E.: Tudomány és vallás a jelenkori philosophiában. Ford.
Fogarasi Béla. Budapest, 1914. 5 kor.
- *Boyesen H. H. és Heinrich Gusztáv: Goethe Faustja. Budapest,
1888.

- *Bryce J.: A római szent birodalom. Ford. Balogh Ármin. Budapest, 1903.
- Burekhardt J.: A renaissancekori műveltség Olaszországban. Ford. Bánóczi J. 2 köt. Budapest, 1895/6. 8 kor., kötve 10 kor.
- *Carlyle T.: A francia forradalom. Ford. Baráth Ferencz. 3 köt. Budapest, 1875—78.
- Carlyle T.: Hősökről. Gyémánt nyakláncz. Ford. Végh Arthur. Budapest, 1900. 6 kor., kötve 7 kor.
- Carrara F.: A büntető jogtudomány programja. Ford. Beksics Gusztáv. 2 köt. Budapest, 1878/9. Kötve 3 kor. 60 fill.
- Cherbuliez V.: Művészet és természet. Ford. Geőcze Sarolta. Budapest, 1893. 3 kor., kötve 4 kor.
- *Concha Győző: Újkori alkotmányok. 2 köt. Budapest, 1885—88.
- Croiset M.: A görög eposz története. Ford. Kempf J. 2 köt. Budapest, 1897—8. 6 kor., kötve 8 kor.
- *Curtius E.: A görögök története. Ford. Fröhlich R., Lehr A., Szilasi M., Komáromy L. 6 köt. Budapest, 1876—80.
- *Dante: Isteni színjátékok. Ford. Szász Károly. I. A pokol. Budapest, 1885.
- *Dante: Isteni színjátékok. Ford. Szász Károly. II. A purgatorium. Budapest, 1891.
- Dante: Isteni színjátékok. Ford. Szász Károly. III. A paradicsom. Budapest, 1899. 4 kor., kötve 5 kor.
- Dacey A. V.: Bevezetés az angol alkotmányjogba. Ford. Tarnai János. Budapest, 1902. 6 kor.
- Emerson R. W.: Az emberi szellem képviselői. Ford. Szász Károly. Budapest, 1894. 3 kor.
- Escott T. H. S.: A mai Anglia. Ford. György Endre. 3 köt. Budapest, 1905—7. 13 kor., kötve 16 kor.
- Értekezések az angol és francia nemzetgazdaságtan köréből. Ford. Földes Béla. Budapest, 1882. 2 kor.
- Euripides drámái. Ford. Csengeri János. 2 köt. Budapest, 1911—15. 10 kor., kötve 12 kor.
- Fabrizy Kornél kisebb dolgozatai. Ford. Rózsaffy D. Budapest, 1915. 5 kor., kötve 6 kor.
- Fagnet E.: A XVIII. század. Irodalmi tanulmányok. Ford. Haraszti Gyula. Budapest, 1898. 6 kor., kötve 7 kor.
- Ferencki Zoltán: Deák élete. 3 köt. Budapest, 1904. 12 kor., kötve 15 kor.
- Földes Béla: A socialismus. 2 köt. Budapest, 1910. 10 kor., kötve 12 kor.
- Friedjung H.: Harcz a német hegemoniáért. Ford. Junius. 3 köt. Budapest, 1902—4. 15 kor.
- *Fustel de Coulanges: Az ókori község. Ford. Bartal Antal. Budapest, 1883.

- Gardner A. E.: A régi Athén. Ford. Schmidt Márton. 2 köt. Budapest, 1911—12. 10 kor., kötve 12 kor.
- Gide Pál: A nők joga. Ford. Tóth Lőrincz. 2 köt. Budapest, 1886. Kötve 7 kor. 60 fill.
- *Gneist R.: A jogi állam. Ford. Takács Lajos. Budapest, 1875.
- *Goldziher I.: Az Iszlám. Budapest, 1881.
Goldziher I.: Előadások az Iszlámról. Ford. Heller Bernát. Budapest, 1912. 5 kor., kötve 6 kor.
- *Göthe lyrai költeményei. Ford. Szász Károly. 2 köt. Budapest, 1875.
Gregorovius F.: Hadrián császár. Ford. Pászthory J. Budapest, 1897. 4 kor.
- Gyulai Pál: Kritikai dolgozatok. 1854—1861. Budapest, 1908. 5 kor. kötve 6 kor.
- Gyulai Pál: Birálatok. 1861—1903. Budapest, 1911. 5 kor., kötve 6 kor.
Haraszti Gyula: A naturalista regényről. Budapest, 1886. Kötve 4 kor.
Haraszti Gyula: Corneille és kora. Budapest, 1906. 4 kor., kötve 5 kor.
- *Heinrich Gusztáv: A német irodalom története. 2 köt. Budapest, 1886—89.
Homerosz Iliásza. Ford. Baksay Sándor. Budapest, 1901. Kötve 7 kor.
Hornvánszky Gyula: A görög felvilágosodás tudománya. Hippokratés. Budapest, 1910. 5 kor., kötve 6 kor.
- Huber A.: Ausztria története. Ford. Baróti Lajos. 3 köt. Budapest, 1899—1901. 14 kor.
- *Hunfalvy Pál: Magyarország ethnographiája. Budapest, 1876.
Hunfalvy Pál: Az oláhok története. 2 köt. Budapest, 1894. 12 kor.
Hüppe S.: A lengyel alkotmány története. Ford. Szathmáry György. Budapest, 1894. 6 kor.
- *Janet P.: A politikai tudomány története. Ford. Lőrincz Béla és Angyal Dávid. 3 köt. Budapest, 1891—92.
Jánosi Béla: Az aesthetika története. 3 köt. Budapest, 1899—1901. 11 kor., kötve 14 kor.
- Kállay Béni: A szerbek története. 1780—1815. I. köt. Budapest, 1877. 6 kor.
Kállay Béni: A szerb felkelés története. 1807—10. 2 köt. Budapest, 1909. 5 kor., kötve 6 kor.
- Kidd B.: Társadalmi evolúció. Ford. Geőcze Sarolta. Budapest, 1905. 4 kor.
- Koeppel E.: Byron. Ford. Esty Jánosné. Függelék: Byron Magyarországon. Irta Morvay Győző. Budapest, 1913. 5 kor., kötve 6 kor.
- *Krafft-Ebing R.: A törvényszéki elmekörtan tankönyve. Fordította Schwartzzer Ottó. Budapest, 1885.
- Krohn Gy.: A finn-ugor népek pogány istentisztelete. Ford. Bán Aladár. Budapest, 1908. 5 kor.

- *Lanciani R.: A régi Róma. Ford. Lubóczy Zs. Budapest, 1894.
- *Laveleye E.: Kormányformák az újkori társadalmakban. Ford. Tóth Lőrincz. Budapest, 1881.
- Laveleye E.: A tulajdon és kezdetleges alakjai. Ford. Bartha B. 2 köt. Budapest, 1907/8. 6 kor.
- *Lavergne L.: Az angol mezőgazdaság. Ford. Beksics Gusztáv. Budapest, 1884.
- Le Play: A munkásviszonyok reformja. Ford. Geöcze Sarolta. Budapest, 1903. 6 kor.
- Le Roy-Beaulieu P.: Pénzügytan. Ford. Láng Lajos. 4 köt. Budapest, 1879—80. Kötve 12 kor.
- *Le Roy-Beaulieu P.: Az új socialismus. Ford. Sasvári Ármin. Budapest, 1888.
- *Lewes: A philosophia története. Ford. Bánóczy József. 3 köt. Budapest, 1876—78.
- *Macaulay: Anglia története. Ford. Csengeri Antal és Zichy Antal. 6 köt. Budapest, 1875—77.
- *Mc Carthy: Anglia története korunkban. Ford. Szász Béla. 3 köt. Budapest, 1885—87.
- Mahler Ede: Babylonia és Assyria. Budapest, 1906. 4 kor., kötve 6 kor.
- Mahler Ede: Ókori Egyiptom. Budapest, 1909. 5 kor., kötve 6 kor.
- *Maine, S. H.: A jog őskora. Ford. Pulszky Ágost. 2 köt. Budapest, 1875.
- Marczali Henrik: Az 1790/1-iki országgyűlés. 2 köt. Budapest, 1907. 10 kor., kötve 12 kor.
- Mayr György: A társadalmi élet törvényszerűsége. Budapest, 1881. 3 kor.
- Medvezky Frigyes: Társadalmi elméletek és eszmények. Budapest, 1887. 3 kor.
- *Müller Miksa: Újabb fölolvásásai a nyelvtudományról. Ford. Simonyi Zs. Budapest, 1876.
- Némethy Géza: Vergilius élete és művei. Budapest, 1902. 5 kor., kötve 6 kor.
- Némethy Géza: A római elegia. Budapest, 1905. 4 kor., kötve 5 kor.
- *Nisard D.: Tanulmányok a renaissance és a reformatio korából. Ford. Vajda János. Budapest, 1875.
- *Nisard D.: A francia irodalom története. Ford. Szász Károly. 4 köt. Budapest, 1878—80.
- Pater Walter: Görög tanulmányok. Ford. Kőszegi László. Budapest, 1914. 5 kor.
- Pauler Gyula: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. 2 köt. Budapest, 1876.
- *Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. 2 köt. Budapest, 1893.

- Pauler Gyula : A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, 1900. 6 kor.
- Pauler Tivadár : Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. Budapest, 1878. 3 kor.
- *Payot Gy. : Az akarat nevelése. Ford. Weszely Ödön. Budapest, 1905.
- Pulszky Ferencz kisebb dolgozatai. Budapest, 1914. 5 kor., kötve 6 kor.
- Radó Antal : Az olasz irodalom története. 2 köt. Budapest, 1896. 8 kor., kötve 10 kor.
- Raleigh W. : Shakespeare. Ford. Czeke Mariánna. Budapest, 1909. 5 kor., kötve 6 kor.
- *Rambaud A. : Oroszország története. Ford. Laukó Albert. 2 köt. Budapest, 1890.
- *Ranke L. : A római pápák az utolsó négy században. Ford. Lehr Albert és Acsády Ignác. 3 köt. Budapest, 1886—89.
- Retzel Fr. : A föld és az ember. Ford. Simonyi Jenő. Budapest, 1887. 3 kor.
- *Ribbeck O. : A római költészet története. Ford. Csiky Gergely. 3 köt. Budapest, 1891.
- Ribot Th. : A lelki átöröklés. Ford. Holló István. Budapest, 1896. 3 kor.
- Ruskin : Velenceze kövei. Ford. Geőcze Sarolta. 3 köt. Budapest, 1896—98. 20 kor.
- Sainte-Beuve : Arczképek a francia újabbkori társadalomból. Ford. Wohl Janka. Budapest, 1888. 3 kor.
- Schuchhardt K. : Schliemann ásatásai. Ford. Öreg János. Budapest, 1892. 6 kor.
- *Simonyi Zsigmond : A magyar nyelv. 2 köt. Budapest, 1889.
- *Sorel A. : Európa és a francia forradalom. Ford. Szathmáry György. I. köt. Budapest, 1888.
- Southey R. : Nelson életrajza. Ford. Reményi Antal. Budapest, 1902. 5 kor.
- *Symonds J. A. : Renaissance Olaszországban. Ford. Pulszky Károly és Wohl Janka. 3 köt. Budapest, 1881—6.
- *Szász Károly : A világirodalom nagy époszai. 2 köt. Budapest, 1881—2.
- *Szekfű Gyula : A száműzött Rákóczi. Budapest, 1913.
- Szigetvári Iván : A komikum elmélete. Budapest, 1911. 5 kor., kötve 6 kor.
- Szücsy József : Bajza József. Budapest, 1914. 5 kor.
- *Taine H. A. : Az angol irodalom története. Ford. Csiky Gergely. 4 köt. Budapest, 1881—83.
- *Taine H. A. : A jelenkori Franciaország alakulása. Ford. Toldy László és Csiky Gergely. 4 köt. Budapest, 1881—90.
- Takáts Sándor : Rajzok a török világból. 2 köt. Budapest, 1915. 10 kor., kötve 12 kor.

- *Thierry A.: A római birodalom képe. Ford. Csiky Kálmán. Budapest, 1881. 3 kor.
- *Thierry A.: Elbeszélések a római történetből az ötödik században. Ford. Öreg János. Budapest, 1885.
- *Thierry A.: A nyugoti birodalom végső napjai. Alarik. Ford. Öreg J. Budapest, 1888.
- Thierry A.: A nyugoti birodalom végső napjai. Aranyszájú szt. János és Eudoxia császárné. Ford. Öreg J. Budapest, 1887. 3 kor.
- Thierry A.: A nyugoti birodalom végső napjai. Szent Jeromos. Ford. Öreg J. Budapest, 1888. 3 kor.
- *Todd A.: A parlamenti kormányrendszer Angliában. Ford. Dapsy László. 3 köt. Budapest, 1876—77.
- Váczy János: Berzsenyi Dániel életrajza. Budapest, 1895. 3 kor., kötve 4 kor.
- Váczy János: Tompa Mihály életrajza. Budapest, 1913. 5 kor., kötve 6 kor.
- *Vámbéry Ármin: A magyarok eredete. Budapest, 1882.
- *Vámbéry Ármin: A török faj etymologiai és ethnographiai tekintetben. Budapest, 1885.
- Vámbéry Ármin: Nyugat kulturája keleten. Budapest, 1906. 5 kor., kötve 6 kor.
- Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma. (1837—1850.) Budapest, 1913. 5 kor., kötve 6 kor.
- *Villemain: Pindar szelleme. Ford. Csiky Gergely. Budapest, 1887.
- De Vogué C. M.: Az orosz regény. Ford. Huszár Imre, 2 köt. Budapest, 1908. 10 kor., kötve 12 kor.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXVII. KÖTET.

1916. június 15

6—7. FÜZET.

A visszaható erő az anyagi büntetőjogban.

(Kivonat *Angyal Pál* I. tagnak, 1916 május hó 8-án tartott előadásából.)

Concha Győző, Akadémiánk II. osztályának érdemes osztályelnöke *A jelszavakról* 1904-ben írt értékes tanulmányát azzal a kijelentéssel végzi, hogy „a szavak játékpénzek, tantusok az okosoknak, igaz pénzek a bolondoknak“. Azt hiszem nem esalodom, ha ezt a tételt, mely tulajdonképen arra figyelmeztet, hogy a jelszavakkal, mert ezek igen gyakran megtévesztők, csinján kell bánni, a jelmondatakra, az ú. n. axiomákra is kiterjesztendőnek vélem. Nem egyszer sikerült ugyanis kimutatni, hogy némely — évszázadok, sőt évezredek óta forgalomban levő s mély gyökereket vert — jelmondat hamis, vagy ha nem is az, de állandó félreértésekre vezet s helytelen vágásba tereli a gondolkodást. Figyelemmel azokra a nemcsak elméleti, de igen gyakran a gyakorlati életet is érdeklően levont következtetésekre, melyek egy-egy ily téves vagy megtévesztő jelmondatból folynak, s a melyek tehát helytelen tudományos tételekhez, illetőleg hibás intézményekhez juttatnak: ezeknek kiküszöbölése érdekében, de azért is, hogy ily helytelen következtetések levonásának és elterjedésének útját vágjuk, — felette kívánatos, tudományos nézőszögből meg egyenest kötelesség: a jelszavakat és jelmondatokat időszakonként revízió alá venni s a vizsgálódás eredményéhez képest megállapítani, vajjon fenttarthatók-e azok vagy sem? A törlés követelése legtöbbször visszatetszést kelt, sőt érthetően fájdalmas érzést támaszt a lelkekben, mert a mihez hozzászoktunk, a mihez hozzászoktunk kereszttől beleéltük magunkat, azzal szakítani mindig nehéz. Ily — inkább érzelmi — mozzanatok mindazonáltal nem lehetnek akadályai a tudomány haladásának s az igazság érvényesülésének, miért is nézetem szerint bármily erős időgyökerekkel kapaszkodják is bele valamely kimutathatóan hamis jelmondat az emberiség gondolatvilágába, azt ki kell onnét tépnünk s be kell ültetnünk helyébe a helyesnek felismert tudományos

vagy gyakorlati tételt, azt, mely az igazság követelményeinek megfelel.

Röviddel ezelőtt a magyar törvényhozó került abba a mindeenesetre kényelmetlen helyzetbe, melyben számot kellett vetnie egy ily évezredes jelmonddal. El kellett döntenie azt a kérdést, vajjon annak a tételnek, melyet minden gondolkodás és elemzés nélkül úgy szoktunk megrögzíteni, hogy: *a törvénynek nincs visszaható ereje*, van-e csakugyan oly szilárd alapja, mely törést nem enged? összeegyeztethető-e az igazság és czélszerűség kívánalmaival? elősegíti-e az a jogszabályokat ama kétségtelen czéljuk minél tökéletesebb elérésében, hogy a társadalmi együttlét feltételeit megteremtve, az egyéni és közösségi feladatoknak lehető legsímább és zökkenés nélküli megoldását biztosítsák? A magyar törvényhozó tudvalevőleg a háború körülményeinek nyomasztó hatása alatt rést ütött e jelmondaton, midőn az 1915: XIX. t.-cz. egyes szakaszainak — szoros korlátok között ugyan, de — visszaható erőt tulajdonított.

Részemről eddigelé kétszer is alkalmam nyílt állást foglalnom a retroaktivitás problémájában: először akkor, a mikor az 1915: XIX. t.-cz. előkészítésében, mint a törvényjavaslat első szövegének szerkesztője részt vettem, majd abból az alkalomból, a mikor 1915-dik évi november hó 13-án a Magyar Jogászegylet teljes ülésén „A háború hatása büntetőjogunkra“ czímen szerencsém volt előadást tarthatni. Mindkét alkalommal csak röviden, a problémának csupán egyik részét érintve foglalkoztam a kérdéssel; nem tártam fel azonban sem a jogtörténeti adalékokat, sem a különböző — alkotmányjogi, büntetőpolitikai és dogmatikai oldalról is felette jelentős — elméleti álláspontok végső következtetéseit; — szóval valósággal incidentaliter tanulmányoztam a kérdést s beértem nézetemnek — behatóbb megokolással nem támogatott, egyszerű kinyilvánításával. Azóta a problema nem hagyott nyugton, s úgy éreztem, tartozom nemcsak a tudomány irányában, de magammal szemben is azzal, hogy azt — mint merőben tudományos kérdést — minden vonatkozásban megvilágítsam s megnyugtató megoldását elősegítsem vagy legalább is alkalmat nyujtsak arra, hogy a világirodalomból s a különböző törvényhozási munkálatokból leszűrt anyagnak kritikai bemutatásával megközelíthető legyen a problema magva, s bárkinek módjában álljon afelől véleményt alkotni a nélkül, hogy magát a dilettantizmus vádjának tenné ki.

Magam is kerülni óhajtom még csak a látszatát is a dilettantizmusnak, miért is mint büntetőjogász a retroaktivitás problémáját csupán a büntetőjogra vonatkozásában kívánom tárgyalni annál is inkább, mert mint Ernst Immanuel Bekker a heidelbergi egyetemnek volt híres tanára helyesen jegyzi meg: a

Kérdés megoldása nem folyik általában a jogszabályok természetéből s nem is lehet egységes azoknak minden nemére.

Az érdemi tárgyalást megelőzően szükségesnek tartom magának a visszahatásnak és vissza nem hatásnak fogalmát megvilágosítani. Visszahatás alatt nézetem szerint nem érthető más, mint az, hogy az új jogszabály nemesak a hatálybalépte után keletkezett, hanem azokra az életviszonyokra is alkalmazandó, melyek annak életbelépése előtt jöttek létre. Schwartz Gusztáv Parerga című munkájában ugyan úgy magyarázza a visszahatást, hogy midőn valamely jogszabály magának visszaható erőt tulajdonít, akkor az új törvény tulajdonképen azt mondja ki, „hogy mult tényállásoknak ezentúl olyan legyen a hatásuk, mintha a régiebb törvények már ugyanazt rendelték volna, a mit az új törvény rendel“, részemről mindazonáltal nem tudok e kifejtéshez hozzájárulni, mert ez tulajdonképen olyasmit imputál a régi törvénynek, a mi abban nincs benn, a mi tehát a valósággal ellenkezik, a mennyiben a régi törvény *tényleg* nem rendelte ugyanazt, a mit az új. Visszahatás esetében — ha jól látok — valósággal az történik, hogy valamely az új törvény érvényességének időpontja előtt létrejött tényállás, tekintet nélkül arra, származtak-e abból vagy sem, — s ha igen: mily jogi hatások a létrejöttelkor érvényes törvény értelmében, ezentúl összehatásában vagy ennek meghatározott részében az új törvény szerint igazodik. A visszahatás fogalma, illetőleg tétele két altételt foglal magában. Az egyik magából a fogalomból közvetlenül folyik s szembeszökően azt a negatív kijelentést tartalmazza, hogy az új törvény az ennek életbelépése előtti időben, tehát a régi törvény vagy vagy jogállapot érvénye idején keletkezett tényállásokra, életviszonyokra nem alkalmazható; a másik altétel pozitív tartalmú s arra utal, hogy az elbírálandó, illetőleg jogszabály alá vonandó tényállás vagy életviszony tekintetében az ennek létrejöttelkor érvényben volt törvény irányadó. E pozitív jellegű tételt a maga megjelenésében többen úgy fogják fel, hogy ilyenkor tulajdonképen a régi szabály „továbbhatásáról“ van szó. Így állította be e jelenséget már Reinhold Schütze, a kielii egyetemnek a mult század hetvenes éveiben volt tanára, a mi nem kifogásolható, ha a régi jogszabály alkalmazhatóságának erejét az új törvény engedélyére vagy parancsára alapítjuk, de nézetem szerint téves, ha azt — mint Schwarz Gusztáv teszi — úgy magyarázzuk, hogy „az ily rendelkezés nem újabb jogparancs, hanem csak önállóan, tagadó jogtétel“, és tehát hogy ilyenkor „a régi törvény azért alkalmazandó ezekre az új törvény alól kivett esetekre, mert az ő tekintetükben a régi szabály nincsen megszüntetve“. Ha nem tévedek, e most idézett tétel ellenkezik a való ténnyel, mert részemről úgy látom a helyzetet, hogy midőn

valamely új törvény életbelép, ezzel a régi törvény, melynek helyét az új elfoglalja, többnyire kifejezett rendelkezésnél fogva, ha pedig ú. n. abrogatióról van szó —, a mi codificatio esetében fog helyt — implicite elveszti érvényét, szóval a régi szabály — Schwarz terminológiáját használva — megvan szüntetve s ha mindazonáltal mégis alkalmazásba jön, ez csak annál fogva történhetik, mert az új törvény a régít, illetőleg ennek azokat a szabályait, melyek a kérdéses tényállás vagy életviszony keletkezésekor érvényben voltak, ismét — de csak ezekre a mult történésekre vonatkozással — életrekelti, azokat élő szabállyá teszi. Vagyis, mint *Grosschmid* helyesen kiemeli: „a régi törvényt mindig és mindenkor az új törvénynek akarattján keresztül alkalmazzuk“. A visszamenetesség ezeknél fogva — egész röviden szólva — azt jelenti, hogy az új törvény hatálybalépte előtt keletkezett tényállásokra nem az érvényben levő új, hanem a tényállás létrejöttékor életben volt régi törvény jön alkalmazásba, de nem ennek továbbhatása czimén, hanem az új törvénynek parancsából.

*

A régi és új jogszabályok összeütközésének kérdése a jogfejlődés kezdetleges időszakában nem merülhetett fel, és tényleg — legalább a mennyire ez irányban végzett kutatásaim negatív eredményeként megállapíthatom — nem is nyomult előtérbe. Nem pedig annál az egyszerű oknál fogva, mert e korszakban vagy a huzamos gyakorlaton alapuló és tehát a megelőzőleg netán érvényben volt jogszabály emlékét is eltörlő vagy legalább is elhomályosító szokásjogi szabály volt irányadó, a mely nem is jöhetett ellentétbe a lassú elmúlással észrevétlenül erejét veszített régi, szintén szokásjogi szabálylyal, — vagy a kezdetleges társadalmi berendezkedéseket — különösen a keleti népeknél — átható theokratikus felfogáshoz képest, minden jogszabályt felsőbb hatalomtól adott s az emberek által meg nem változtatható zárt tömegként tisztelték, mely tehát minden — bármikor létrejött — történésre feltétlenül alkalmazandó. Hiú fáradozás ezeknél fogva minden oly törekvés, mely a régi jogrendszerekben a visszaható erő problémáját illetően *elvi alapokon* nyugvó kijelentések, vagy felfogás után kutat. Nem osztom tehát *Ferdinand Lassalle*-nak azt a nézetét, mely szerint a visszamenetesség gondolata a szellem subjectiv szabadságának fogalmán alapulván, ott — mint a keleti népeknél — hol az egyénnek és szabadságának eszméje még nem erősödött meg: az absolut visszahatás elvének kell érvényesülnie. De nem fogadom el *Goepfert*-nek azt a véleményét sem, mintha a retroactivitás kérdésére a kezdetleges jogrendszerekben feleletet nem is találhatnánk. Felelet van s ez jóformán

meggegyező is a primitív államok valamennyiének jogrendszerében, a mennyiben mindmennyiben csakugyan *abszolút visszahatás* érvényesül, de nem principialis alapon, hanem a jogszabályok változatlanlanságának, avagy észre nem vett változóságának, tehát csupán vélt változatlanlanságának tényénél fogva.

Ily minden időkre szóló, tehát a tulajdonképeni életbelépést megelőző időben keletkezett viszonyokra is kiterjedő, szóval visszaható jogszabályokat tartalmazott — mint részletesen kimutatott — az emberiségnek felkutatott első codexe: a híres babyloni királynak, *Hammurabi*-nak Kr. e. 2250-dik évre datált törvénykönyve, — továbbá Kinának a Mandzsú-dynastia idején kiadott törvénykönyve, a *Ta Tsing Leu Lee*, — az indusok ősi törvénykönyve: a *Manava Dharma susrka*, a *zsidó* és az *islám jog*, sőt mint *Socrates*nek egy mondásából megállapítható, a *görög jog* is.

A *római jog* a császári kor kezdetéig szintén visszaható erőt tulajdonított a büntetőjogszabályoknak, a mire kétségtelen bizonyítékot szolgáltat *Cicero*-nak Verres praetor ellen tartott beszéde, melyben kijelenti, hogy a törvény oly ügyre visszahat, „*quae sua sponte tam scelerata et nefaria est*“; ez a felfogás kimutathatóan több köztársaságkorabeli törvényből is kiolvasható: így a *lex Sempronia*, *lex Cornelia*, *Pompeius* törvényei a *parri-cidium*, vis és *ambitus* tárgyában, a *lex Servilia repudantarum* mind visszahatnak az életbelépésük előtt elkövetett cselekményekre. A császárság korában lényegesen megváltozott a helyzet. Ebben az időben ugyanis a büntetőtörvényt úgy fogják fel, mint a korlátlan uralkodónak czélszerűségi szempontok szerint igazodó tilalmát, illetőleg parancsát: szóval a bűncselekmény elsősorban engedetlenség a tilalommal vagy parancscsal szemben, ámde akkor — minthogy a tilalom vagy parancs kibocsátása előtt az ellen véteni nem lehet — nyilvánvaló, hogy a tilalmakat és parancsokat magukban foglaló törvények csak a jövőre szólhatnak, más szavakkal: nem hathatnak vissza. Ennek a gondolatmenetnek vágásában áll különösen a visszaható erő tilalmát szabályként kimondó *I. Theodosius*-féle 393-ban hozott törvény, melynek értelmében: „*Omnia constituta non praeteritis calumniam faciunt, sed futuris regulam ponunt*“ — és számos későbbi császári *constitutio*. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy már *II. Theodosius*nak 440-ben kelt törvénye s azóta igen sok törvény oly sok esetben engedi meg az új jogszabályok visszahatólagos alkalmazását, hogy ezekből a kivételekből úgyszólván szabály lett.

A *kánonjogban* *Gratian* egyik decretuma nyomán, (melyre *Reiner János* t. tagtársam hívta fel figyelmemet) megállapítható, hogy a büntetőtörvény mint tiltó norma nem hat vissza. „*Nec ante legem ulla rei damnatio est, sed ex lege*.“ A büntetést rendelő új törvény visszahatólagos alkalmazása ellen azonban az

egyház sem tiltakozik, mert midőn a retroactivitás tilalmát felállítja, hozzáteszi: „nisi nominatim in eis de praeteritis caveatur“.

A *germán népjogok* álláspontja alig állapítható meg, de egyes törvényhelyek, így különösen *Rotharis edictuma* arra enged következtetni, hogy ebben a korban többnyire visszahatólag is alkalmazták az új törvényeket; sőt VII. Henrik német király és római császár 1312-ben kiadott constitúciója kifejezetten az abszolút visszaható erő mellett foglalt állást, midőn elrendelte, hogy: „Hanc autem generalem legem nostram extendi jubemus ad praeterita, praesentia et futura“.

Az *olasz praktikusok* véleményei eltérők. *Gandinus* kivétel nélkül az elkövetéskor érvényben volt törvény alkalmazását helyesli; *Connanus* és *Perez* mindig az új törvényt javasolják az ítélet alapjául venni; *Malumbranus* és *Farinacius* pedig mintegy előhírnökei a későbbi századokban mindjobban tért hódító ama nézetnek, mely szerint törvények találkozása esetében szabályként ugyan a régi, de ha az új enyhébb, úgy ez az utóbbi alkalmazandó.

V. Károlynak 1532-ben kiadott törvénykönyve: a *Constitutio Criminalis Carolina* még abszolút visszaható erőt tulajdonít a benne foglalt büntetőszabályoknak; — a XVII. és XVIII. sz. gyakorlata és irodalma — bár nem hiányoznak a retroactivitás képviselői sem, kik közül itt csak Berlichet, Treutlert s a lipcei egyetem jogi facultását említem — mindazonáltal úgyszólván egyértelműleg csak az enyhébb új törvény javára biztosítják a visszaható erőt, egyébként a cselekmény elkövetésekor érvényben volt törvény alapján szabják ki a büntetést.

A visszaható erő *elvi* kizárásához s ugyanakkor a nullum crimen et nulla poena sine lege tétel felállításához tulajdonképen a XVIII. században gyökeret vert s később *Feuerbach* által tudományos rendszerré kiépített *psychologiai kényszerelmélet* vezetett, melynek alap gondolata, hogy a büntetőjog célja nem egyéb, mint a bűnre indító vágyat a büntetéstől való félelemmel közömbösíteni. a miként ezt Dupont a francia nemzetgyűlésnek 1790-dik évi decz. 26-án tartott ülésén hangoztatta, hogy e cél: „balancer les penchans criminels de l'homme qui est prêt de se rendre coupable“. Ez az elmélet természetesen csak akkor enged büntetni, ha a bűncselekmény elkövetésekor megvolt már a törvény, mely a kilátásba helyezett büntetésből eredő félelemérzettel a bűnre indító inger ellensúlyozására törekedett, — s az is természetes, hogy a büntetést csak az általa megszegett törvényben meghatározott büntetés érheti s így a büntetőtörvény visszaható ereje ki van zárva annál is inkább, mert az ez időben nagy tekintélynek örvendő szerződési elmélet értelmében a büntetést az elkövetéskor érvényben volt törvényben megállapított bünte-

tésre, illetőleg legalább is arra jogot szerzett, hogy ennél súlyosabb büntetéssel ne sújtassék.

Ennek az elméletnek éppenséggel nem kedvezett a XVIII. századnak *államjogi felfogása* és különösen *Montesquieu*-nek az államhatalmak elválasztásáról szóló tana, mely szerint a bíró nem más, mint „la bouche qui prononce les paroles de la loi“, — mechanikus végrehajtója a törvénynek, valódi „Gesetzmaschine“, mint *Feuerbach* megjegyzi. A törvény nem lévén más, mint a bíróhoz szóló, ezt feltétlenül kötelező utasítás, minélfogva nyilvánvaló, hogy a bíró csak az érvényben levő szabályokhoz igazodhatik s nem is jöhet abba a helyzetbe, hogy két törvény közül választhasson, — szóval mindig a létező törvényt kell alkalmaznia, tekintet nélkül arra, mikor követett el a cselekmény; — az új törvény alapján tartozik tehát eljárni azokra a bűncselekményekre vonatkozással is, melyeket a tettes annak életbelépte előtt követett el. Ez nem egyéb, mint az abszolút visszahatas elve.

E két egymással homlokegyenest ellenkező elmélet a nullum crimen sine lege elv törvénybeiktatásával compromissumra jutott, egyebekben azonban különböző utakra terelte a XIX. század törvényhozóit, kik majd a visszaható erő mellett, majd az ellen foglaltak állást. Az elvi differentia daczára végső eredményben azonban annyiban még itt is ugyanahhoz a megoldáshoz juttatott e két szélső felfogás. A mennyiben az összeütköző törvények közül mindenik elmélet az enyhébb törvény alkalmazását biztosította, ezzel azonban az elvi kérdés elől kitérve, a doctrina s a legislatio oly szintelen principiumot fogadott el, melyről találóan jegyzi meg *Binding*, hogy az voltaképen „wissenschaftliche Bankerott-erklärung“.

A visszaható erő tilalmát egyébként erős hangsúlylyal, mert alkotmányjogi tételként elsőnek, a *francia forradalmi törvényhozás* állította fel és pedig — mint részletesen bizonyítom — nyilván az északamerikai constitutiók mintájára. Különösen *Guyot*, *Lafayette* és *Mirabeau* harcolnak a retroaktivitás ellen s el is érik, hogy 1789-ben a Déclaration, 1791-ben, 1793-ban s 1795-ben a Constitution, majd az 1795-ik évi Code des délits et des peines, végül ennek szavait ismételve, az 1810-dik évi Code pénal törvénybe iktatják úgy a nullum crimen sine lege elvet, mint a visszahatas tilalmát, ez utóbbit életbeléptető decret azonban az esetre visszaható erőt tulajdonít az új törvénynek, ha ez enyhébb annál, mely a cselekmény elkövetésekor hatályban volt. Nem érdektelen a további fejlődést illetően annak a kiemelése, hogy e tételeket az 1852-dik s 1875-dik évben hozott francia alkotmánytörvények már mellözik, minélfogva azok immár nem a törvényhozót, hanem csak a bírót kötik s így a helyzet

ma Franciaországban az, hogy a törvényhozás előtt nincs elzárva annak a lehetősége, hogy egyes törvényeket visszaható erővel ruházzon fel. Az alkotmánytörvények közül egyébiránt az észak-amerikai Egyesült-Államok 1787-diki vonatkozó törvényén kívül ezidőszerint csupán Norvégiának 1814-dik évi és Görögországnak 1827 dik évi alkotmánytörvényében szerepel a retroaktivitás tilalma.

A XIX. és XX. század büntetőtörvénykönyvei s javaslatai *a nullum crimen sine lege elvet mind felveszik*, egyebekben azonban az új törvény életbelépését megelőzőleg elkövetett bűncselekményre szabályként majd az elkövetéskor, majd az ítélelhozatalkor érvényes törvényt rendelik alkalmazni, de az első csoportba tartozók visszaható erőt tulajdonítanak az új törvénynek, ha ez enyhébb a réginél, a második kategóriába illeszkedők pedig viszont kivettelt tesznek a visszahatás szabálya alól a régi enyhébb törvény javára. Van azonban oly törvényhozási felfogás is, mint az angol jogé, a californiai és new-yorki büntetőtörvénykönyvé, mely a visszaható erő absolut tilalmához ragaszkodik. — és nem egyedülálló az az álláspont sem, mely majd teljességgel, majd bizonyos körben az új törvény visszahatását absolut szabály erejére emeli; erre az álláspontra helyezkednek: az 1903-dik évi orosz s a jelenleg érvényben levő török büntetőtörvénykönyv, továbbá Appenzell, Obwalden, Schaffhausen és Zug svájci cantonok büntetőcodexei: a magánindítvány s elévülés kérdésében az 1899-dik évi japán javaslat s az 1866-dik évi szt.-galleni törvénykönyv, végül a nevelő s biztosító intézkedések tekintetében a legújabb német és osztrák javaslat, melyhez a legutolsó magyar tervezetek is csatlakoztak.

Hazánkban egyébként Werbőczy Hármaskönyve kifejezetten megengedi a visszahatást, midőn a II. rész II. titulusának 7. §-ában azt mondja: „leges ac constitutiones hujusmodi traherentur etiam ad praeterita“. Ugyanezt a nézetet teszi magáévá a magyar joggyakorlat fejlődését olyannyira befolyásoló 1656-dik évi Praxis Criminalis 1. részének 2. articulusa is. Az 1792-dik évi s az 1843-ik évi javaslat, valamint Huszty István s Vuchetich Mátyás már erősen kidomborítják a nullum crimen sine lege elvet, viszont nem éreketlen, hogy az 1843 dik évi javaslat a büntetések nemeinek alkalmazhatósága tekintetében a visszahatás álláspontjára helyezkedik. Büntetőtörvénykönyvünk megalkotását megelőző idők irodalma s úgy a gyakorlat, mint különösen az Országbírói Értekezlet által 1861-ben kibocsátott ú. n. Ideiglenes Törvénykezési Szabályok a törvények időbeli összeütközése esetére mindig az enyhébb törvény prioritását biztosítják, s ezt a szabályt emeli érvényre a Btk. 2. §-a is, midőn elrendeli, hogy: „Ha a cselekmény elkövetésétől az ítélelhozásig terjedő időközben egymástól

különböző törvények, gyakorlat vagy szabályok léptek hatályba, ezek közül a legenyhébb intézkedés alkalmazandó“.

A jogtörténeti s jogösszehasonlító adatok egybevetésének eredményeként a következő tanulságokat vonhatjuk le: 1. hogy a büntetőtörvény visszaható erejének tilalma a XVIII. század utolsó évtizedéig mint általános és kivételt nem tűrő szabály sohasem nyer kifejezést; 2. hogy a nullum crimen sine lege elv s a retroaktivitásnak többé-kevésbé áttört kizárása mint a természetjogi bölcséleti iránynak terméke alig egy évszázad óta vonult be a törvénykönyvekbe; 3. hogy a mai büntetőtörvénykönyvek s az összes javaslatok mint principialis s egyben szabadságjogainkat biztosító tételt írják homlokzatukra, hogy csak oly cselekményért vonható bárki is büntetőjogi felelősségre, melyet elkövetése előtt valamely arra jogosított kűtfő annak nyilvánít; 4. hogy az utolsó évszázad codexei s javaslatai akármelyik alapelveket vegyék is alapul, csekély kivételtől eltekintve, az összeütköző törvények közül rendszerint a legenyhébbnek alkalmazását írják elő; s végül 5. hogy az ú. n. visszahatás, azaz a hatályban nem levő régi törvény alkalmazása mindig az új törvény kifejezett rendelkezésén alapul.

*

Mindezek előrebocsátása után immár merőben elméleti nézőszögből foglalkozom egyfelől a nullum crimen sine lege elv jelentőségével, másfelől a retroaktivitás problémájával.

Az első kérdést illetően e helyütt csak utalok részletes fejtegetéseimre s beérem végső conclusióm közlésével, mit annyival is inkább megtehetek, mert abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy tudományos vizsgálódásaim eredményeként ugyanazt a tételt vonhatom le, mely uralkodónak jelezhető. Szilárd meggyőződése, hogy a nullum crimen sine lege elv megdönthetetlen igazságot rejt magában, de nézetem szerint annak főerőssége nem az állítólagos garantialis alépitmény, hanem egy logikai s egy jogszempontú oszlop. E többször említett elv ugyanis igen könnyen elvesztheti erejét, ha kizárólag az alkotmányjog vizeiben evez, — elvesztheti különösen akkor, ha a mai criminalpolitikai felfogásnak éppenséggel nem kizárt megváltozása esetén a büntettesek irányában kialakult traditionalis kiméleti álláspont módosul. A mi — mondhatnám vértünkbe átment — alapelvünk erőssége első sorban ama *logikai megfontolásból* ered, mely szerint lévén a cselekményt büntetendővé kijelentő törvény első sorban az állampolgárokhoz intézett tilalom vagy parancs, figyelemmel arra, hogy a tilalom vagy parancs ellen, ennek kibocsátása előtt véteni logikai képtelenség, nyilvánvaló, hogy oly cselekmény, mely a tiltó vagy parancsoló jogszabály életbelépését megelőzőleg követ-

tetett el, ezzel a jogszabálylyal nem állhat ellentétbe s így jogi következményeiben sem vonható ennek rendelkezései alá. De *jogszempontú argumentum* is támogatja e nézetet, mert ha — mint legutóbb boldogult *Degré Lajos* nagy alaposággal kifejtette — „a jogtalanság nem előfeltétele, hanem eleme a bűncselekményi jellegnek“ akkor az a cselekmény, mely elkövetések or tiltó vagy parancsoló szabályba nem ütközik, nem jogtalan, tehát nem is büntetendő. Többen, így *Reinhold Schmid*, a berni egyetemnek volt tanára ugyan azt követeli, hogy a büntető törvényen kívül eső tilalmon alapuló ú. n. természeti bűncselekményekre az új törvénynek folytán okvetlenül visszahasson, részemről azonban még ily módon sem tartom lehetőnek az alapelv áttörését, mert a delitto naturale fogalma, melyet Garofalo is hiába kísérelt megconstruálni, homoktalajon épül, de ettől eltekintve, a mai körültekintően termékeny törvényhozó szorgoskodása mellett úyszólván ki van zárva, hogy valamely önmagában elvetendő s büntetést érdemlő cselekmény nélkülözze a büntető-sanctiót.

*

A mily — mondhatnám — egyhangú az irodalom álláspontja a nullum crimen sine lege elv helyessége tárgyában, oly szétágazók a nézetek abban a kérdésben, vajjon melyik törvény vétessék az ítélet alapjául abban az esetben, ha a cselekmény elkövetésekor érvényben volt s arra büntetést szabó törvény időközben hatályát veszítette s az ítélelhozatal idején érvényben levő törvény a kérdéses cselekményt szigorúbban, vagy enyhébban vagy talán éppenséggel nem is bünteti.

Keletkezésének idejét tekintőleg a legrégibb s követőinek számát véve figyelembe, a legelterjedtebb nézet az, mely szabályként az *elkövetéskor érvényben volt törvényben* meghatározott következmények levonását írja elő, kivételként azonban megengedi, sőt el is rendeli az új törvény alkalmazását, ha ez enyhébb következményekkel jár. Ennek az elméletnek gyökerei *Grotius*-ig nyúlnak vissza, ki mint a szerződési teoriának megalapozója, felállítja a tételt, hogy a büntettes szerződéses viszonyban lévén az állammal, cselekményének elkövetésével jogot szerzett arra, hogy csak azzal a büntetéssel sujtassék, melynek alkalmazásához szerződésileg hozzájárult, ez pedig az a büntetés, melyet a cselekményre annak elkövetésekor érvényben volt törvény állapít meg. E nézet, melynek tarthatatlanságára már *Kant* is reámutatott, nemcsak kiinduló tételének fictiosus volta miatt, hanem főleg azért helytelen, mert az állam — ha jól látok — nem azért hozza büntető törvényét, hogy polgárait az abban meghatározott ellenérték: a büntetés fejében a bűncselekmények elkövetésére rászabadítsa, hanem hogy a társadalmat a büntet-

tesekkel szemben védelemben részesítse. A büntetett a büntetőjogi viszonyban nem jogosított alany az állammal szemben, hanem kötelezett fél, ki tartozik az állam hatóságai által kiszabott büntetést kiállani. A jogosított, de egyben a büntetés alkalmazására kötelezett is egyedül az állam, mely magasabb érdekből kegyelmi úton enyhítheti vagy akár el is engedheti a büntetést, s ha ezt teszi, az elítélt még akarata ellenére is tartozik elhagyni a letartóztató-intézetet. Ezen az alapon tehát nem nyer igazolást ez az elmélet; de nem erősíti azt a megokolás sem, mely azzal érvel, hogy a büntettest nem szabad oly büntetéssel sújtani, melynek bekövetkezhetőségét a cselekmény elkövetésekor nem láthatta előre. Ez az argumentatio annál kevésbé foghat helyt, mert akkor minden büntetőjogi felelősségrevonásnak előfeltételül kellene megkívánni a vonatkozó törvénynek, illetőleg az ebben meghatározott büntetés nemének és mértékének ismeretét, mi nyilván a büntetőigazságszolgáltatás csődjével volna egyértelmű. Többen azzal védik e felfogást, hogy a büncselekményhez ennek elkövetésekor nyomban hozzáfűződnek a jogkövetkezmények és pedig az elkövetés idején érvényben volt törvény szerint s így a bíró, kinek feladata a declarálás, túllépné hatáskörét, ha az új törvény szerint szabná ki a büntetést, mert nem declarálna, hanem új jogviszonyt producálna. A magánjogi vonatkozásokban nem esik kifogás alá ez az okfejtés, mert a magánjog körében a jogilag jelentős tényállásokhoz csakugyan közvetlenül kapcsolódnak a jogkövetkezmények; már a büntetőjogban egészen más a helyzet, mert itt a bíróságnak az állami büntetőjogi igény léte s terjedelme tárgyában tett kijelentése kötelező jellegű s ha a büntetőigényt nem is az ítélet kelti életre, mindazonáltal tekintettel arra, hogy a büntetőigény csak ítéleti megállapítása után érvényesíthető, erősen kérdéses, vajjon nem terjeszkedhetik-e ki az új törvény az ítéleti határozottsághoz még el nem jutott összes büntetőigényekre. Részemről e kérdésre annyival is inkább igennel felelek, mert midőn a bíró az államnak büntetőigénye tárgyában ítélt, oly közjogias jellegű materia felett határoz, a melynek kereteit az egyedül jogosult állam van hivatva megállapítani, s míg az nem concretisálódott, addig e függő viszony kereteit közérdekből bármikor megváltoztathatja s ha ezt teszi, a bíró csak e szűkebbre vagy szorosabbra vont keretek között vonhatja le a jogi következményeket s állapíthatja meg a büntetést. Közjogi viszonyról lévén szó, épp úgy nem panaszkodhatik a büntetett jogsérelemről az új törvény alapján ellenében kiszabott súlyosabb büntetés miatt, mint az a védkötelezett, ki azután, hogy a hadseregbe belépett, valamely újabb rendelkezésnél fogva a törvényben megállapított szolgálati időn túl tartozik fegyvert forgatni. Alá kell vetnie magát az új szabálynak,

jöllehet súlyosan érinti a terhesebb kötelesség s több figyelmet érdemel, mint a büntettes.

Szemben a büntetőtörvény visszaható erejét tagadó, illetőleg csupán az enyhébb új törvény kivételes retroaktivitását megengedő nézetrel a másik elmélet épp ellenkezőleg azt vitatja, hogy az új törvény mindig visszahat, némelyek szerint mégis azzal a töréssel, hogy ha az elkövetéskor érvényben volt törvény enyhébb, úgy ez utóbbi alkalmazandó. E nézetet támogató egyik argumentum tengelye a büntetőtörvény alaptermészetét magyarázó azon a felfogáson fordul, hogy a törvény tulajdonképen nem egyéb, mint utasítás, instructió a bíróhoz, ámde akkor nyilvánvaló, hogy a bíró kizárólag az érvényben levő, tehát csak az új törvény rendelkezései értelmében járhat el, mert csak ez s nem a hatályon kívül helyezett törvény kötelezi őt. A második argumentum, melyet a retroaktivitás mellett fel szoktak hozni, abból a megállapításból szivja erejét, hogy minden új törvény haladottabb s az eddiginél mindenestre tökéletesebb felfogásnak lévén kifejezője, az abban meghatározott rendelkezések kétségtelenül megfelelőbbek, mint azok, melyek az immár hatályon kívül helyezett s úgy alapfelfogásában, mint részleteiben elavult törvényen alapulnak. Ámde akkor alig tételezhető fel a törvényről — ha csak magasabbrendű érdekek nem állanak útjában — hogy tovább tűrje a régi helytelennek felismert intézkedések alkalmazását.

Ez elméletek közül részemről némi módosítással az utóbbihoz csatlakozom, azaz ahhoz, mely elvileg a büntetőtörvénynek visszaható erőt tulajdonít. Teljességgel magamévá teszem ugyanis mindenekelőtt azt a megokolást, mely szerint a büntetőtörvény abban a vonatkozásában, a melyben előírja, hogy a tilalom vagy parancs megszegője mily feltételek mellett, mily keretek között s mily büntetéssel sujtassék: nem az állampolgárok, hanem saját szervei, azaz a bíróságok felé fordulva rendelkezik. A bíróságok azonban csak az életben levő törvénynek tartoznak engedelmesskedni. Az érvényét veszített régi törvény nem kötelezi a bíróságot, mely azt nem is veheti figyelembe, kivéve azt az esetet, a midőn az új törvény valamely okból a régibe bizonyos feltételek mellett mintegy erőt lehel, pl. a midőn a mi problémánkat érdeklően elrendeli, hogy az új törvény életbelépte előtt elkövetett s jogerejüleg még el nem bírált büncselekményre az elkövetéskor érvényben volt törvény alkalmazandó, ha az a vádlottra eredményében kedvezőbb, mint az új. Ilyenkor a régi törvény az újnak akaratából időlegesen életrekél, mintegy darabjává lesz az élő jognak épp úgy, a mint darabjává lesz a hazai jognak — szintén ennek akaratából — a nálunk nem érvényes külföldi jog, melyet a bíróság az illető külföldi jogterületen elkövetett bün-

cselekményre alkalmazni tartozik, ha enyhébb, mint a hazai jog. Az alkalmazás közvetlen oka itt sem a külföldi törvény tekintélye vagy saját ereje, hanem kizárólag a Btk. 12. §-a, mely előírja, hogy ha: „a büntett vagy vétség büntetése az elkövetés helyén enyhébb annál, a melyet ezen törvény megállapít: az előbbi alkalmazandó“.

A büntetőtörvény tehát nem ugyan mint a cselekményt büntetendővé tevő, hanem, mint arra a büntetés feltételeit s mértékét megállapító jogszabály formaliter mindig visszahat. E formalis visszahatás majd úgy érvényesül, hogy a törvény materialiter is visszahat, azaz saját magát rendeli alkalmaztatni az életbelépése előtt elkövetett cselekményekre, — majd úgy, hogy vagy általában, vagy bizonyos feltételhez kötötten az ily delictumokat a régi törvény szerint bíraltatja el, azaz materialiter nem hat vissza. A kérdés ezek után már most csak az, vajjon figyelemmel a büntetőjog céljára, a törvényváltozások jellegére, a gyakorlati szempontokra és a találkozó érdekek kívánatos kiegyenlítésére, mi a helyesebb s követésre ajánlatosabb megoldás?

A materialis visszahatás mellett tagadhatatlanul sok igen nyomós ok szól, így hogy a büntetőjog a társadalom minél fokozottabb védelmét óhajtván biztosítani, mihelyt az állam a multban alkalmazottaknál tökéletesebb, a védelmi célzt jobban szolgáló eszközöket fedez fel s foglal törvénybe, ezeket azonnal igénybe kell vennie minden büntetessel szemben tekintet nélkül arra, hogy ez bűncselekményét az új törvény életbelépése előtt vagy után követte-e el. Nem csekély értékű az az argumentum sem, mely a büntetőjognak praeventiv célokat szolgáló természetéből következtet, mégis azzal a bifurcatióval, hogy mint a generalis praeventio eszköze a büntetőtörvény nem hat vissza, mert nem áll módjában a büntetett lelkében a bűnözésre ösztönző, már a multban hatékony volt indítékokkal szemben visszatarató motívumokat hívni életre, — de mint a specialis praeventio közege, már oly büntettesre is lesujthat saját eszközeivel, ki a törvény életbelépte előtt hívta ki maga ellen a büntetőhatalmat, ilyenkor ugyanis oly célról — t. i. a büntetett megjavításáról, socializálásáról, ártalmatlanná tételéről, esetleg eliminálásáról — van szó, mely nem a múlté, hanem a jövőbe nyúló. A specialis praeventio tulajdonképen a bűncselekmény elkövetése után érvényesül, s így e területen nemcsak lehetséges, de egyenesen kívánatos is, hogy az új törvény visszahasson.

Ezekkel, az új törvény materialis visszahatását megokoló argumentumokkal szemben igen erős nyomatékkal esnek a mérlegbe azok, melyek a formalis visszahatás olyatén érvényesülését követelik, hogy általános szabályként a materialis visszahatás

vágásában az új törvény hatálybalépte előtt elkövetett cselekményekre az érvényét veszített régi törvény alkalmaztassék.

A cselekmény elkövetőjének, nem ugyan szerzett jogon, nem is méltánylást érdemlő igényen, vagy elismerést követelő várakozáson, hanem általános emberi vágyakozáson alapuló érdeke, hogy minél kevésbé súlyos következmények fűződjenek személyéhez elkövetett bűncselekménye címén. A büntetéstől való félelem s a bűncselekménykövetkezményeinek elkerülésére irányuló törekvés a büntetett lelkében oly erővel jelentkezik, mely rendszerint jelentékenyen felülmulja az emberi léleknek azt a bár szintén mélyen gyökerező, de többnyire szunnyadó vágyát, mely a bűnhődésre irányul. A büntetett, bár lelki nyugalma csak az igazságos büntetés elszenvedésével tér vissza, mégis minden erővel szabadulni törekszik az eljárás kellemetlenségeitől, a megbélyegzéstől s a büntetéstől, vagy legalább is odatörekszik, hogy minél enyhébb elbánásban részesüljön. A büntetettnek ezt az érdekét úgy az anyagi, mint az alaki büntetőjog általában figyelembe veszi, de — s ezen van a súly — sohasem a véletlentől, esetlegességtől függőleg, hanem mindig intézményesen. A törvény megengedi az enyhébb büntetés felé irányuló törekvést, de intézményesen engedi azt meg: a védelem útján: lehetővé teheti a súlyosabb következmények beálltát is, ha ezt vagy a vádlottnak, vagy a társadalomnak, vagy az államnak magasabb érdekei úgy követelik, s ekkor helyt engedhet a véletlennek is, de ezektől az esetektől eltekintve oda kell törekednie, hogy a véletlen minél kisebb területre szoríttassék vissza. Ámde ha szabályként az új törvény alkalmazását követeljük az ennek életbelépte előtt elkövetett bűncselekményekre s e materialis visszahatáshoz akkor is ragaszkodunk, ha a régi törvény enyhébb, úgy egyszerűen a véletlentől, a bíróság kisebb-nagyobb szorgalmától, esetleg az iratok expeditiójának lassúbb vagy gyorsabb voltától fog függni, hogy a törvények változása idején még a régi enyhébb vagy az új súlyosabb törvény uralma alatt hozza-e meg a bíróság jogerős ítéletét. Az ily lehetőségek kizárása kétségtelenül kívánatos, miért is — figyelemmel a vádlott érdekére s az in dubio mitius elvre — nem tehető kifogás az ellen, ha az új törvény formaliter visszahatva az életbelépése előtt elkövetett s jogerejűleg el nem döntött ügyekben a régi törvény alkalmazását írja elő, ha ez a vádlottra kedvezőbb.

A másik szintén figyelmet érdemlő megokolása a régi enyhébb törvény alkalmazandóságának a társadalom nyugalmi állapotának fenntartására irányuló igazolt törekvés. A büntetőjog ugyanis, közvetlen céljain kívül kétségtelenül azt a célt is szolgálja, hogy a bűncselekmény nyomán támadt társadalmi nyugtalanságot lecsillapítsa s ne csak a sértett bosszúérzetének tettekben való meg-

nyilatkozását vágja el, hanem az általános társadalmi felfogás szerint is igazságosnak vélt büntetés alkalmazásával a kedélyek nyugalmi állapotát helyreállítsa. Ha akár innen marad, akár túllő a célon az állam, a mikor büntet, az igazságosság valódi, sőt sokszor csak vélt kereteinek meg nem tartása kisebb-nagyobb zavart, nyugtalanságot idéz fel. Az elégtelen megtorlás a sértettet más kiegészítő eszközök igénybevételére sarkalja, mire kiáltó példa a becsületvédelem fogyatékosságát pótló párviadal, a túlzó, illetőleg a társadalmi felfogásnak meg nem felelő súlyos következmények beállítása viszont megingatja a törvények igazságos voltába vetett bizalmat. Figyelemmel ezek után arra a tagadhatatlan tényre, hogy az általános társadalmi felfogás a törvények összeütközésének kérdésében az enyhébb régi törvény mellett dönt, s figyelemmel arra, hogy az abszolút materialis visszahatásnak szabály erejére emelése széles rétegekben állandó nyugtalanságot keltene, kívánatos, ha a törvényhozó általában úgy rendelkezik, a mint ezt a társadalmi egyensúlyállapot fenntartásának érdeke követeli, azaz, ha a büntetőtörvények retroaktivitásának kérdésében a materialis visszahatás álláspontjára helyezkedik.

Részemről a büntetőtörvény materialis visszahatása mellett felhozott okokat az *általános szabály* megekonstruálása tekintetében döntőknek minősítem, mert az új törvény abszolút visszahatásának kimondását javasoló két argumentum rendkívül nyomatékos ellensúlyt talál a most vázolt megokolásban, — miért is helyesnek vélem, ha a törvényhozó a formalis visszahatás tényleges hatalmát általában olyaténkép gyakorolja, hogy szabályként ugyan az új törvény szerint rendelje a megelőzőleg elkövetett, jogerősen még el nem bíralt bűncselekményeket büntetni, — viszont az elkövetéskor érvényben volt, illetőleg a közbeni régi törvény alkalmazását írja elő, ha ez a vádlottra kedvezőbb.

Három esetben azonban kizárandónak vélem a régi törvény alapján való ítélkezést, így tehát az abszolút visszahatás mellett foglalok állást. E három eset a következő:

1. Ha az új törvény kizárólag vagy legalább is első rendben a *büntettes jól felfogott érdekét* szolgálja, a mi kiváltképen a fiatalok büntetésekre vonatkozó, ezeknek megmentését célzó rendelkezéseket magában foglaló új törvénynél fordul elő. Ily törvénynek visszahatólagos alkalmazása ugyanis olyannyira természetes, hogy behatóbb megokolást alig is igényel, lévén itt a felismerten célravezetőbb intézkedéseknek, a régi hatástalanok, sőt a fiatalokakat egyenesen a rossz útra terelők kedveért való mellőzése nemcsak a társadalmi, hanem az egyéni érdekekkel is ellenkező és észszerűtlen. Nem tudnék egyetlen okot sem felhozni idevágólag a materialis visszahatás tilalma mellett, mert

nem tudnék s velem együtt tán más sem belenyugodni abba, hogy a büntettes fiatalokért csak azért, mert különben is symptomatikus jellegű cselekményét a régi törvény uralmi ideje alatt követte el, az ugyan enyhébb színben feltűnő, de valószínűen továbbzülleszt eredményező megtorló büntetésnek vessük alá a helyett, hogy az új törvénynek netán szigorúbb, de hatályosabb intézkedését alkalmazzuk vele szemben.

2. Míg ezeknél a törvényeknél a büntettes érdekét szolgáló mentés szempontja, addig az ú. n. biztosító rendszabályokat bevezető új törvényeknél a *társadalom hatályosabb védelmének gondolata* okolja meg az ily törvényeknek visszahatólagos alkalmazását. Úgy hiszem, még az sem nehézményezné e biztosító intézkedések visszaható igénybevételét, ki egyébként a büntettes iránt érzett kíméletből ragaszkodik az enyhébb régi törvényhez. Mert ha az ilyféle méltányossági tekintet figyelembe is jöhet addig, míg szoros értelemben vett büntetésekről van szó, — nézetem szerint ki van zárva annak értékelése ott, hol merőben védekezünk, hol nem is büntetéssel, hanem védelmi intézkedéssel lépünk fel. Ebben a vonatkozásban az amúgy is túlzottan értékelt méltányossági gondolat teljesen elhomályosul a társadalomnak a közveszélyes büntettekkel szemben méltán követelt, fokozottabb biztonságot nyújtani hivatott eszközökre irányuló, igazolt igénye mellett. Jól mondja *Bar*, a göttingai egyetem tanára, hogy ha az új törvény jogot ad a bírónak arra, hogy a beszámítási képesség hiánya czimén felmentett, de közveszélyes büntettest elmeógyógyintézetbe utalja, egyenesen észszerűtlen volna e rendelkezést kizárni azért, mert az illető egyén cselekményét az új törvény életbelépése előtt követte el.

3. Indokoltnak és szükségesnek tartom végezetül a materialis visszaható erő érvényesülését oly körülmények között s oly büntető törvényeknél, a melyek *eminens állami érdekeket védenek*, — a melyeknek már megalkotását is az a parancsoló szükség okolja meg, melyet átérezve megállapítható, hogy nélkülök magának az államnak és tehát abban a társadalomnak s mindnyájunknak létezése forog kockán. Súlyos veszélyek idején az egyes ember is kivételes intézkedéseket tesz, jogtalan támadásokkal szemben védelmi czélból még büncselekmény elkövetésére is feljogosít a büntetőtörvény. Hát csak épp az állam legyen elzárva a különben is jogos, bár normalis körülmények között mellözni kívánatos súlyosabb büntetés kiszabását parancsoló új törvény visszahatólagos alkalmazásától, mint célravezetőnek felismert védelmi eszköznek igénybevételétől? ! Azt hiszem nem tévedek, ha azt állítom, hogy a háborús büntetőjog az egyébként antiquált elrettentési elven alapul: de ha ez igaz, úgy nem ütközhetik meg senki azon, ha a Magyar Jogászegyesületben tartott előadásom hatása

alatt a magyar védői karnak egyik neves harcosa: dr. Weisz Ödön, e kérdéssel foglalkozó legutóbbi tanulmányában így szól: „Ha az állam a büntetés súlyosságától, az abban rejlő fenyegetési erőtől alappal várhatja, hogy mások megrettenve a büntetéstől, a cselekmény elkövetésétől ezentúl vissza fognak riadni, és így a visszaélések könnyebben el lesznek fojthatók, akkor meg tudom érteni a politikust, ha ez a visszaható erőnek a Hvm. 24. §-a szerinti megalkotásától vissza nem ijed”. A magam részéről csak ismétlem, hogy a „salus rei publicae suprema lex esto” elv előtt még akkor is háttérbe kell vonulnia a „lex non reagit” jelszónak, ha ez utóbbi tudományosan is vitátlannak elismert alapon nyugodnék, a mi pedig — mint úgy hiszem, sikerült bebizonyítanom — éppen nem állítható. Szilárd meggyőződésem, hogy az, ki a problémával — menten minden politikai elfogultságtól — merőben tudományos nézőszögből foglalkozik, alig juthat más eredményre, mint a melyet megállapítanom szerencsém volt.

Jelentés a Kóczán-jutalomról.

(Felolvasta Viszota Gyula l. tag 1916 ápr. 10-én.)

Az 1915-dik évi Kóczán-jutalomra oly színművek pályázhattak, a melyek tárgyukat a kurucz-korból (1664—1711) vették. A jutalomra 1915 decz. 31-éig összesen nyolcz mű érkezett be (l. az Akadémiai Értesítő 1916-dik évf. 58. lapját), s ezek megbirálására a tek. Akadémia Heinrich Gusztáv rendes, Ambrus Zoltán lev. tagot és a jelentéstevőt küldötte ki.

Az egyik pályázó, *Csáky Lóra* (tört. színmű 3 felvonásban) nem ismeretlen a tek. Akadémia előtt, mert pályázott az 1913-dik évi Karátsonyi-jutalomért. A pályázó műről a bizottság most sem mondhat mást, mert a mű tényleg „két erőszakos és két passzív jellem drámaiatlan összeitkőzése, melyben szinte sértő cynismus és igaz érzés egyszerű kifejezése váltakoznak”.

Gyenge kísérlet a 3. számú pályamű: *Kuruczok csillaga* (tört. színmű 3 felvonásban). Az ismert történet sablonos előadása; a szerző nagy szeretettel dicsőíti a kuruczok csillagát, Rákóczit, de gyakran túloz és naiv. Egyik utasítása pl. így hangzik: „Rákóczi egyszerű, méltóságos és borongó. Különös vonzóerő van benne. A ki egyszer meglátja, soha el nem felejtí. Sokszor nagyon szomorú, de senkit sem bánt soha”. A történeti események közé szőtt szerelmi történet szintén sablonos; a versek gyakran döcögősek, a nyelvezet és helyesírás sem kifogástalan.

Ugyancsak gyenge próbálgatás a 8. számú pályamű is: *Az új báróság*, színmű 4 felvonásban, a melyben a szerző Tompa

költeménye alapján Szuhai Mátyás tréfáját önti nem sok leleménnyel drámai formába. A szereplők jelleme nem mindig következetes. A szerelmesek turbékolása émelygős és átragad a többi — még legöregebb — női szereplőre is és ekkor nem éppen izléses helyzetek fejlődnek.

Némileg sikerültebb az előzőknél a 4. számú pályamű: *Pekry grófné*, szomorújáték 4 felvonásban. A cím szerint Pekry grófné tragédiáját várjuk, de ő passiv szereplő a drámában, a hősnő voltaképp huga: Felsenau grófné, Székely Éva. Pekryné érzi, hogy férje elhidegült iránta, a mióta özvegy huga náluk lakik; tudja is, hogy miért: mert férjének jobban tetszik a fiatal és szép özvegy vig természetete, mint az ő komolysága. Tudja, hogy megszerették egymást, de büszkeségből nem tesz ellene semmit. Egyszer szemére hányja hugának eljárását, mire ez megígéri, hogy jóvá tesz mindent. A szemrehányásból megtudjuk azonban, hogy nem annyira az fáj Pekrynének, hogy Éva szereti férjét, mint inkább az, hogy a császár pártjára birta és labanczvá tette. Tényleg Pekryt a kuruczok kezére játssza, a mely hírre a császáriak fogságában levő gutaütött Pekryné teljesen visszanyeri egészségét. Éva, a kibe a császáriak tábornoka, Rabutin szerelmes, kieszközli — önmagát feláldozva, hogy Rabutin kiadja Pekrynét, de mielőtt Rabutin elvinné, megmérgezi magát, miután Pekrytől czigányzene mellett egy búcsúvacsorán elbúcsúzott. Drámai fejlődés, indokolás alig van, a helyzetek természetellenesek, a hang érzélgős; a párbeszéddek terjengősek, bár itt-ott erő is kicsillámlik belőlük.

Az 1. sz. pályamű (*A kancellár*, dráma 4 felvonásban) alaphibája az, hogy a hazafias érzés kerül benne ellentétbe a szerelemmel és lehetetlen helyzeteket idéz elő. Hocher miniszter cancellárságra törekszik, hogy leányát nagy polczra juttassa. A gyámoltalan cancellárt, Lobkowitzot megbuktatja, rábizonyítván, hogy a francia udvarral összeköttetésben áll. Az adatok megszerzésében segítségére van az ifjú Szepessy Vilmos testőr, a rebellis magyar fia, a kit már saját szellemében neveltetett fel és a ki a francia követ leányától, szerelmet színelve, megszerzi az adatokat. Hocher leánya, Erna szintén szerelmes lesz Vilmosba s Vilmos is szereti őt. De szereti őt *Ríza* is, gyermekkori játszótársa, a kit Vilmos a császár előtt megjelent magyar küldöttségben lát viszont. Hocher a magyar küldöttség hatása alatt rábírja a császárt a protestánsok üldözésére és a magyarok megrendszabályozására. Ríza pedig felidézi Vilmos előtt — ki érdemeiért kapitány lesz — a multat és atyja szenvedéseit, majd térdrehullva rábírja Vilmost, hogy a kuruczok mellé álljon. Elmegy színlag a magyarok ellen, de azért, hogy a császáriakat a kellő időben cserbenhagyhassa. Elmegy a harctérre Hocher is, hogy

lássá a magyarok összemorzsolását és lássa őket maga előtt térden. Elmegy vele leánya is, hogy Vilmost ismét megnyerje magának. Vilmos éppen jelt akar adni a magyaroknak, a mikor Erna megérkezik. Ereje elhagyja, kiejti a jelt, a zászlót kezéből. Erna szemére hányja hűtlenségét, mire Vilmos kijelenti, hogy nem lehet az övé, mert atyja ellensége hazájának és rosszul bánt az ő atyjával. Bosszút kell ezért állania s bosszúja az, hogy megveti őt — Hocher leányát. Rózsa is hallja a párbeszédet, megtudja, hogy Vilmos szerelme mégis másé, lemond róla s harczba indul, hogy meghaljon Vilmosért. Találkozik a megsebesült Ernával s őt is rábírja, hogy mondjon le Vilmosról. Rózsa hazafias érzésének és szerelmének láttára Erna haldokolva kéri atyját, legyen a magyarok iránt jóakarátú. Hochert azonban nem töri meg leányának halála, nem Lobkovitz megjelenése, nem a csatavesztés, ő vár, míg újra „hasad s megint a régi lesz, diktátor nemzetek felett, császára hű szolgája“. A helyzetek, mint látjuk, természetellenesek, valószínűtlenek: a jellemzés egyoldalú. A kuruczok pl. oly naivak, hogy a pusztán a francia követ egy levelére elhiszik, hogy jó baráttal állanak szemben s ott rögtön szövetséget kötnek vele Hocher ellen. Erna szerelme, halála mesterkélt, indokolatlan. Rózsa nem is leány, ő a megtestésített hazafiság. Csak Hocher alakjában van némi következetesség s a szerző azt éri el, a mit bizonyára nem akart, hogy műve tulajdonkép Hocher cancellárnak a dicsőítése.

A 7. számú pályamű (*Örök harcz*) ötfelvonásos drámai költemény. Alaphibája, hogy nem dráma, hanem drámai formában előadott költemény, a mely őt képben mutatja be Rákóczinak és a kurucz harcznak történetét. Drámai nyomok is vannak benne. Belcz nádorné szerelme Rákóczi iránt. Rákócziné feltékenysége, de a szerző azt nem használja fel. A szerző költeményével azt akarja kifejezni, hogy Rákóczi a szabadság hőse csupán, tudna ő koronát is viselni, ha avval a szabadság és a nemzet ügyét jobban előmozdítaná. Azt mondanák azonban, hogy uralomra törekedett, pedig ő holta után is küzdeni vágy szellemhatalommal nemzetéért például állva, hogy emléke is teremtsen erős, igazlelkű ivadékok, mely haló porában is áldja s melynél neve védelem lehet a kárhozat ellen és vigasz a küzdelemben. Élete vértanúság, vértanu lesz sírjában is és tiltakozás. Rákóczi nem is drámai, hanem epikai hős e műben, a ki elhatározott a halálra a szabadságért, nemzetéért. A hazafias költeménynek sikerültebb része az I. és III. kép; itt a nyelvezet és dicitio is figyelemreméltó.

Formájára nézve hasonló e pályaműhöz a 6-ik számú *Rákóczi* című (jeligéje: S bár Tempe völgyén stb.), de ez drámai szempontból mégis némi tekintetben figyelemreméltó. A legfőbb

hibája az, hogy egészében csak drámai költemény hat felvonásban es egy egész vaskos kötetre terjed. A cselekvény nem egységes, sok a felesleges, éppen nem rendszeres, gyakran épp ezért zavaros. Az egyes felvonások nincsenek jelenetekre osztva, de nem is lehetne, mert a szereplők egész tömege folyton jön-megy, változik. Inkább korrajz, mint dráma. Az egész mű szinte mozaikszerű s ezért nehéz is ismertetése. Az első felvonás színhelye a bécsi Burg, czélja a császári udvar könnyívériségének, szolgállelkiségének bemutatása. Az udvarnak pénze nincs, nem is ad a császár Eugénnek a spanyol örökösödési háborúra, lekicsinylik Károlyi figyelmeztetéseit is, azt hiszik, hogy a magyar már kezés bárány, megtört, s elvonják az országból a katonaságot. Ebbe az udvarba illeszkedik bele Rákóczi is, épp úgy kezét csókol a császárnak, mint a többi udvaronc, épp oly könnyelmű mint a többi. Most Sieniawszka lengyel grófné a szeretője, ezt viszont az orosz Dolgoruckij szereti és féltékeny Rákóczira; meg is fenyegeti Sieniawszkát, ha nem hagyja ott, elteszi Rákóczit láb alól. Rákóczinak a császár parancsára meg kell hallgatnia a kuruczok panaszait. Élénken ecsetelik nyomorukat, a kormány zsarolását és hívják haza. Rákóczi azonban kitérő választ ad: nem hallgat sem Bercsényire, sem Pekryré, sőt Sieniawszka sem képes őt rábírní arra, hogy a magyar úgy élére álljon. Válasza az, hogy rab nem válthat meg rabot. Békében akar élni. A 2. felvonás színhelye a Beszkidek. Itt gyülekeznek a kurucz vezérek, itt várják a hajduk Rákóczit. Egyik csoport váltja a másikat, megismerjük a kül- és belföldi helyzetet, mindenkinek gyarlóságát. Megtudjuk, hogyan fogták el Rákóczit s hogyan szökött meg fogságából felesége segítségével. E közben hajnallik. Megjelenik Rákóczi s egyszerre mindenki ott van előtte „minden rögből szép nő, katonák, hajduk, parasztok, tótok, székelyek, erdélyiek, egész Magyarország“. A nép térdel előtte, mindenki vele akar élni, halni, s Bercsényi kértére elfogadja a vezérséget, így szólván: „Fiat voluntas Domini. Hazámnak adom fáradságom, vérem; ne tulajdonítsatok nékem, ha megcsúfoltatom. Várhat rám börtön, verpad, rabság, te vagy vezérlő csillagom, apáim mártirkoronája és nékem mindenem: szabadság!“ A vezérek hűségesküje után a felvonás Rákóczi híres szózatával végződik: *Recrudescunt inclytæ gentis Hungariæ vulnera . . .* A 3. felvonás színhelye az ónodi határban az ország sátora. Botthyán gyalul, nagyot köp és káromkodik a hajdukkal, a kik Károlytól hozzákiváncznak s a kik a kurucz had diadalait mesélik el. A francia Alleurstól a külföldi eseményeket tudjuk meg s hogy a császár már békélne. Károlyi ajánlja Sieniawszkának, kössön békét s figyelmezteti, „ne csókoljon a csókba harczi lázat“, mire ezt a választ kapja: „ . . . hivatásom itt a nagy, szabadságos szerelmi

láz szítása, mely egy egész népet megtermékenyít. Rákóczi az országgyűlésen letesz minden hatalmat a nemzet kezére, úgy akar résztvenni benne, mint más főúr. Sieniawszka felajánlja neki itt a lengyel koronát. Az erre keletkezett lelkesedésben Bercsényi izgatottan a rendekhez fordul, megteszi trónvesztési indítványát és Rákóczit ajánlja királynak. Rákóczi a választást békességes időre kívánja halasztani, csillapítani akarja a tombolást, de ez lehetetlen s e közben lemészárolják a turóci követeket. Ez események után kitör a Sieniawszka és Károlyi közti régi ellentét. Sieniawszka Károlyi szemére hányja, hogy Pálffyval sunyítva szól, Károlyi pedig elismeri, hogy üti a békesség vasát, mert Rákóczi szabadságálmá folyami hab; a császár nem nyugszik bele, a szövetségesek pedig kétszínűek.

Rettentő szavakkal gúnyolja Sieniawszkat, mert ő az, a ki Rákóczit tüzeli. A magyarnak, kinek kenyérre sem jut, nem kell szabadság, nemzeti király. Ezután Rákóczi táborkarával lakomához ül. Rákóczi távozása után a vezérek borzalmas dorbézolást visznek végbe, mindenki részeg, s ez az állapot általános az egész seregben. Rákóczi viszont sátrában van Sieniawszkaival. Megzavarja őket Wratislau cancellár követe, mindent ígérve a békességért, de Sieniawszka belekiáltja a sötétségbe, még mielőtt Rákóczi szólna: nem békülünk meg! A 4. felvonás a majtényi síkságon történik. A kuruczság szomorú, a sereg állapota rossz, sok törtük az áruló! A császári sereg sincs jobb állapotban. Rákóczinak nincs pénze, a trencsényi csatában meg is sebesült. Mindenki a békére áhítozik, a had fáradt, de Rákóczi nem enged, elhatározza, hogy maga áll a had élére. Nem inog meg a császári békekövet ajánlatára, hogy a császár visszaadja vagyonát, kárpótlást ad neki; ő a szabadság biztosítását kívánja. Hiába kéri drámai jelenetben Sieniawszka, kössön békét bármi áron, válaszszon közte és a forradalom közt, Rákóczi a hazát választja. Eljön felesége is, kit nagy tisztelettel fogad a császár fehér lapjával, de ő sem tudja rávenni. Hiába kéri együtt, majd ismét Sieniawszka születendő gyermeke nevében is, Rákóczi nem enged, a sereg harcban van, marad vele, rohamra vezet s ha vesz, megy Lengyelországba.

Erre következik a drámai fordulat, Sieniawszka távozik. Rákóczi kis küzdelem után követi, átadván a főkommandót Károlyinak azzal: ígérje meg, hogy a haza szabadsága ellen nem békél, őt nem árulja el. Közvetlen távozása után érkezik a hír, hogy József császár meghalt, Czinka Panna nyargalna utána, hogy most ne legyen a tábor Rákóczi nélkül, de már késő. Károlyi félbeszakíttatja a harcot, hivatja Pálffyt és aláírja a békeponctokat, kikötvén azt, hogy Rákóczi visszakapja minden birtokát. Az 5. felvonás színhelye a brzezani vár lovagterme. Álarcos

bál van, valóságos zűrzavar, a párok jönnek, mennek s megtudják minden szereplőről, milyen csunyaságot követett el életében. Rákóczit Sieniawszka bátyja le akarja döfni nővére miatt. Dolgoruckij is fizet Rákóczinak, mert mint Wratislau embere rábírija a részeg czárt, hogy ne Rákóczinak menjen segítségére, hanem verje le a törököt. Amélie sajnálja férjét, Rákóczit, de a politika parancsol, kedvese Wratislau pedig elismeri Rákóczi előtt, hogy „szabadvágó lelke az Istenekhez ér“. Hiába marasztja magánál Rákóczit Sieniawszka, Rákóczi megy, elbocsátja testőrségét, de a szín egyszerre teli lesz kuruczokkal s hozzák a nemzet üzenetét. Rákóczinak azonban nincs nemzete, mert elszakadt tőle. A tömeg feljajdul erre s az egyik hajdu elmondja a sok szenvedést; a sok halott és sebesült is azt mutatja, hogy ők nem voltak hűtlenek, az volt a baj, hogy a vezér elhagyta őket, s ezért „megbódult a had“. Ennek hatása alatt új harezra határozza el magát s megy Párisba, a francia szövetségeshoz azzal, hogy a tavaszig visszajön. A 6. felvonás Rodostóban történik. Rákóczi kémeikkel van körülvéve. Megtudjuk az időközben történt eseményeket és megismerjük a bujdosók életét. A regős az előtte ismeretlen Rákóczit dicsőíti s Rákóczi tőle megtudja, hogy a haza várja, s megtudja, mi volt a hibája: vissza kellett volna jönnie. Sieniawszkával is találkozik Rákóczi s igazolja előtte, miért utasította el az orosz czár ajánlatát és miért jött Törökországba. Az orosz czár elnyomta volna szabadságunkat, míg a törökkel szemben pénzzel adózó lett volna a nép, de az ország megmaradt volna. Utolsó emlékezése dicső anyja. Azt kéri Sieniawszkától: „Ilonám, egyetlen, elvégeztem már én is. Temesetek... anyám mellé. Ilona, vedd drága kegyelmedbe a fiam. A fiam, talán...“ Sieniawszka: „Láttam a gyereket. Nem arravaló.“

A sok mellékcelekvényt figyelmen kívül hagyva, ez a mű eszmemenete. Láthatjuk, hogy a főhiba anyagának túltengésében, rendszertelenségében rejlik s ettől nem juthat érvényre az igazi drámai mag. A szerző kereste Rákóczi tragikumát, talál is drámai megoldást, de ez a cselekvény tömkelegében elvész. A szerző nemcsak az anyagban szertelen, szertelen a formában és igen gyakran a kifejezésekben. A helyzetekben, szavakban gyakran a legvastagabb realizmus felé hajlik. Lehet, hogy talán valamikor az ilyen realis festés és jellemzés lesz az írók ideálja, de ma így írni, legalább is nem izléses. Ilyen helyek, továbbá a szín gyakori változása, a szereplők sűrű váltakozása, a sok felesleges részlet, a cselekvény szerteágazása miatt ezt a művet színen előadni lehetetlenség. Nem is dráma ez, — bár van benne drámai mag, s bár nyelve is nagyon sokszor erővel teljes, zengzetes és drámai — hanem drámai párbeszédbe foglalt korfestés.

Az utolsó tárgyalandó pályamű, az 5. számú: *Kuruczvilág*, szintmű 3 felvonásból (jeligéje: Rákóczi) a legsikerültebb darabja a pályázatnak. Marsiglio olasz tudós elnyeri Csuzy rector-professor kegyét; voltaképeni célja az, hogy kikémlelje és elfoglalja Pápát, hogy gróf és tábornok lehessen. Szerelemre lobban azonban Csuzy leánya, Rózsa iránt, a kit viszont az atya a félszeg Tüskés tanárhoz szeretne feleségül adni; Rózsa azonban Tyukodyt, a választás alá kerülő papjelöltet szereti, a kinek Csuzy oda is ígérte, ha tényleg megválasztják. Megindul mindkét részen a szervezkedés. Rózsi huga, Esztike és a pajkos diák, Csinom Palkó meggyűlöli Tüskés tervét, Tyukody a választáson többséget nyer és tényleg elnyeri Rózsa kezét. Tyukody és Csinom Bottyán hívására nemsokára azután belépnek a kurucz seregbe s ez alatt sikerül Marsiglio csele, elfoglalja Pápát, gróf és a vár parancsnoka lesz. Igaz, hogy Bezerédy ostrom alá fogja a várat, de megnyeri Bezerédyt s vígan él a várban. Csak egy dolog bántja, hogy idős felesége mindenáron hozzá akar jönni. El akarja ezt hátrítani azzal, hogy a kuruczok rossz hírére esztelen, de nem lehet. Eufrozina és komornája Bottyán fogságába kerül, ki Tatát elfoglalva, Pápa alá vonult. Csinom Palkóval elküldi férjének. A legrosszabb időben jött, mert Marsiglio most akarja Rózsa szerelmét elnyerni. A pompás és mulatságos helyzetek egész sora fejlődik ki részben Tüskés és a hölgyek közt, mert Tüskés a philosphus, a komorna iránt szerelemre gyulladt; részben Esztike és Palkó és Esztike és a hölgyek között. Tanácsot tart a család s ekkor elhatározza Rózsa, hogy szerelmet fog színlelni Marsiglio iránt, hogy így a fortélyos katonát a vár védelmétől távol tartsa és az ostromlók munkáját megkönnyítse. Marsiglio megszabadul feleségétől s most már azt hiszi, hogy eléri célját, a melyet úgy sem ért el, hogy hűtlenséggel rágalmazta Tyukodyt. A vár ostroma megkezdődik, Rózsa színleli a szerelmet s ezzel eléri, hogy Marsiglio egyik hírnököt a másik után utasítja el. Végül Marsiglio megunja a hírnököket és bezárja az ajtót. Ekkor Rózsa halogatásképp dalba kezd, a dal végén a kuruczság betör a várba, s Tyukody betörvén az ajtót, elfogja Marsigliót. Azt hiszi, hogy Rózsa bűnös, azért elfordul tőle. Marsigliót Bottyán felelősségre vonja azért, hogy kémkedéssel foglalta el Pápát s hogy alattomos fortélyllyal hálózta be más feleségét. Marsiglio ekkor bevallja, hogy az asszony ártatlan s Palkó is megerősíti, hogy neki köszönhető a vár elfoglalása, mert a mit tett, uráért és hazájáért tette. Az áruló Bezerédy üldözéséből megérkezik Tyukody is, a kire dicsősége jeléül Csinom Palkó elkészítette és elénekelte a „Te vagy a legény“ cz. dalát. Szomorúsága is mulik, mert végighallgatja felesége és Marsiglio párbeszédét. Marsiglio drámai erővel így szól Rózsához: „Úgy,

hát azért jött, hogy vádoljon? Hogy megforgassa még egyszer a tört ebben a halálra szánt szivben (egyre fokozódó szenvedélyel), a melynek első tiszta dobbanása a magáé volt? . . . Elmondta vesztességét. Volt meleg fészke, szét van dülva. De azt a fészket újra lehet rakni. Volt szerető édesapja — elkergette, megátkozta. De visszaölelheti és megáldhatja. Volt szerelmes, édes párja — eldobta. De fölemelheti újra, és egy szavával minden baját, nyomorúságát öröme, boldogságra változtathatja. De hát én? Nekem nem volt semmim? Igaz, nem volt annyi kincsem, mint önnek, asszonyom. Nekem csak egy kincsem volt: a becsü-
letem!“

Rózsa : Micsoda becsület?

Marsiglio. Zsoldos-becsület, de becsület. Nekem éppen elég arra, hogy erőt, bátorságot és szárnyakat adjon, hogy fölszállhassak arra a magaslatra, a hol a hír, dicsőség és a hatalom vár . . . Már útban voltam fölfelé . . . Nos és hol vagyok most? Hol van a becsületem, hol a szárnyaim? A becstelenség saráiban . . . Hol van az a magaslat? Most faragják éppen odaát . . . És mindez miért? Mert egy virágszál akadt az utamba. Elhagytam esendes és biztos állásomat, el a hazámat. Eladtam ifjúságomat . . . Átvágtam magam két országon, minden poklokön keresztül — és ez a virágszál itt az utamat állta. Elbódított a szépségével, megrészegített az illatával . . . Ez a hideg szív veszes lángra gyult, ez a számító, éles szem elvakult és nem láttam azt, a mit most már világosan látok, hogy az a virágszál csak azért hajolt felém, hogy átfonja és összegubanczolja, megbénítsa a szárnyaimat . . . „Kiderülvén így Rózsa ártatlansága, minden kiegyenlítődik. Marsiglio Rózsa közbenjárására kegyelmet kap, ha elhagyja Magyarországot és — hü marad feleségéhez. Tüskés elnyeri a komornát, tehát igaza van: „a philosophus várt, a philosophus nyert“.

Friss, egészséges hang vonul végig a színműn, a nyelve könnyen folyó, zamatos magyarságú, párbeszédei ügyesek, élénkek. A cselekvény egységes és kerek, a helyzetek természetesek; henye. fölösleges részlet a műben alig van. Az egyes szereplők jellemzése is sikerült, valóságos élő emberek, kik ha tréfások, félszerek vagy komolyak is, egyaránt rokonszenvesek. Látszik, hogy a szerzőnek van tehetsége és tudja azt is, mit kíván a színpad. Bizonyos, hogy darabja a színpadon megfelelő és hatásos mű lesz.

Tekintetes Akadémia! A bizottság a jutalmazandó mű kijelölése tekintetében nem jutott egyhangú megállapodásra. Az egyik bíráló a 6. számú *Rákóczi* című (S bár Tempe völgyén stb. jeligéjű) műre adta szavazatát, a bizottságnak másik két tagja azonban szótöbbséggel az 5. számú *Kuruczvilág* című (Rákóczi jeligéjű) művet tartja megjutalmazandónak, nemcsak azért, mert

a pályázat határozott feltételei szerint „súly fektetendő a szín-szerűsége”, hanem azért is, mert formában, a tartalom és cselekvény kerekdedségében felülmúlja társait. Ugyanezért szótöbbséggel arra kéri a tekintetes Akadémiát, hogy az 1915. évi Kóczán-jutalmat az 5. számú *Kuruczvilág* című és „Rákóczi” jeligéjű pályaműnek méltóztassék odaitélni. A 6. számú *Rákóczi* című („S bár Tempe völgyén stb” jeligéjű) pályamű pedig némi dicséretet érdemel, mivel egyes részleteiből, drámai nyelvéből és korfestő czélnatából ítélve, még kiforrotlan és naturalista irányban tévelygő, de tehetséges szerző műve.

*

Az összes ülés a bizottság javaslatára, az 1915-dik évi Kóczán-jutalmat az 5. sz. „Kuruczvilág” cz., „Rákóczi” jeligéjű darabnak ítélte oda, melynek szerzője, a felbontott jeligés levél szerint, *Lampérth Géza*.

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

IV.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról.

A zágrábi egyetem bölcsészeti kara a magyar nyelvészeti jutalomra *Mikič Grigorije*, a történeti jutalomra *Vanino Miroszláv* bölcsészethallgatókat ajánlotta, mihez a május 29-én tartott összes ülés a nagygyűlés felhatalmazásából hozzájárult.

V.

Jelentés a Bésán-pályázatról.

1.

A középkori művészet története Erdélyben, a formák kialakulásának összehasonlító méltatásával.

Kivántatik a munka tervrajza, egy-két kidolgozott fejezet kíséretében.

A legjobbnak ítélt tervrajz és mutatvány szerzője megbizatik a munka megírásával.

Jutalom a Bésán-alapítványból 2400 korona.

Beérkezett egy pályamunka. Ez tervrajzból és egy kidolgozott fejezetből áll, melynek címe: „A csúcsíves kőszobrászat”. E szerint a formai követelményeknek megfelel. Szerzője dr. Roth Viktor evang. lelkész Nagyszébenben.

A pályatétel második részében megjelölt feladatot: a formák kialakulásának összehasonlító méltatását szerző aligha fogja kielégítően megoldani, általában nem várhatunk tőle irodalmi értékű művet.

Ezt következtetem a tervrajz egészéből és annak részleteiből, továbbá a Bevezetés és a kidolgozott fejezet gondolatmenetéből. A tervrajz leíró lajstrom jegyében született és apró részletekre kiterjeszkedő osztályozás keretében mozog, a mi sűrű ismétléssel jár, s inkább zavart okoz, akadályozza az összefoglaló műveletet és a fejlődésnek vele járó világos áttekintését. A Bevezetés, a kidolgozott fejezet, valamint a tervrajz azon helyei, melyek fejtegetésbe bocsátkoznak, nem nyújtanak figyelmet ébresztő olvasmányt. Szerző nyelvi gyakorlottsága hiányos, előadása darabos, gondolatmenete nem eléggé folyamatos, kitételei sokkal inkább híján vannak a hajlékonyságnak, semhogy a formák finomabb árnyalatú végbemenéseiről magát megértetni képes volna. Azonban a tárgyat apró részleteiben is legalaposabban ismeri. E tekintetben előzőit fölülmulja és a maiak közt is szinte egyedül áll, úgy hogy kár volna az ismeretei révén kínálkozó alkalmat nem hasznosítani. Eunnélfogva javaslom, hogy bizassék meg a szóban forgó munka megírásával.

Egyben figyelmébe kell ajánlani, hogy könnyebb érthetőség kedvéért egyszerűsítse a sokszavú kifejezéseket, továbbá, hogy a kitételek használatában következetességre törekdjék.

3. old. „A román stíli korszak előtti idő“. E kitétel a sok szó miatt nehézértelmű.

4. old. „A román stílus korszaka“. Egyszerűen: Román művészet.

Az előbbi kitételben a korszaknak van stílusa, a másodikban a stílusnak van korszaka.

32. old. Fejezet czime: „A gót izlésű festészet“. Mindjárt alatta a szöveg így szól: „A gót stílus korát“.

Vagy izlés, vagy stílus — vagy egyik sem. Helyette egyszerűen „A gót festészet“.

Szerző nagyon sűrűn használja a „stílus“ szót. Ha azt teljesen kiküszöbölné, előadása sokkal érthetőbbé válnék.

Kívánatos volna az épületek osztályozását egyszerűsíteni, 14-féle román templom, azután 4 főcsoportban 13-féle csúcsíves templom egy kicsit sok.

6. old. A román templomokat „tárgyi szempont“ szerint csoportosítja.

20. old. Hasonlóképen a csúcsíves templomokat. De az utóbbihoz hozzáteszi: „Az alaprajznak megfelelően vannak“.

Tehát az alaprajz a tárgyi szempont? Ha nem az, akkor mi a „tárgyi szempont“?

A román templomok csoportjában vannak egyhajósak, a csücsíves templomok csoportjában is vannak egyhajósak. Az utóbbiakat teremtemplomoknak nevezi. 20. old.

Az a kérdés merül fel: a román egyhajós templom miért nem teremtemplom és miért az a csücsíves egyhajós?

A 6. és 7. oldalon, a román templomok csoportjában kétszer fordul elő „árkádbazilika“, de nem mondja meg mi a bazilika. A 7. oldalon a román templomok 9. csoportjában „három hajós templomok“. A 10-ik csoportban ismét „árkádbazilika“. Ez érthetetlen. Hisz a román építészetben minden három hajós templom bazilika, a mi annyit jelent, hogy az oldalhajók felszerkeskenyebbek és alacsonyabbak a középhajónál. És a hajókat elválasztó pillérek vagy oszlopok rendjét félkörű ívek kötik össze. Tehát magától értetik, hogy arkádbazilika.

20. old. A csoport címe: „Bazilikaszerű tervezetek“. Ez tévétel, bizonytalan kitétel. Utána egymás után következnek „bazilikák“. Vajjon, mi a különbség a „bazilikaszerű“ és a „bazilika“ közt.

Miért nevezi a román háromhajós templomot arkádbazilikának és miért nevezi az alacsonyabb oldalhajójú csücsíves templomot bazilikának?

A szobrászat emlékeit anyag szerint csoportosítani nagyon is leltárszerű és egészen helytelen. Az anyag bizonyára nem mellékes a szobrászatban, annak fejlődésében, de a csücsíves művészetben nem az anyagról van szó, hanem arról, hogy e kor művészeti érzését miképpen fejezi ki. Így például kifejezi akként, hogy az épület diszeül külön építészeti emberiséget alkot, a valóságbeli embertől arány és forma tekintetében eltérő, s mozdulat tekintetében megkötöttet. Hogy ezek a szobrok kőből vannak, az magától értődik és másodrendű jelentőségű.

A csücsíves épülettel annyira együtt jár a szobor, hogy azt tőle elválasztani nem lehet. Épületet diszítő szobrászat. Ez egyik legfőbb jegye ama kor művészetének.

Csodálatos, hogy szerző ezt nem veszi észre és nemcsak „csücsíves kőszobrászat“ a címe a kidolgozott fejezetnek, mi több, előrebocsátja a siremlékeket és egyéb művészettörténetileg másodrangú, sőt semmis termékeket és csak aztán következik „a gót izlésű kőből faragott művek legközelebbi nagy csoportja“. Őt oldalon végez vele únott leltári hangulatban. Nem érdekli, mert nem tudja mi a művészeti jelentősége. A kidolgozott fejezet ennél fogva a pályátétel szempontjából egészen elhibázott, de kifogástalan leltár.

Budapest, 1916 márczius 20.

Pasteiner Gyula r. tag.

Azzal a megjegyzéssel, hogy a munka feladatát és problémáját bevezetésében a szerző igen találóan állítja föl; továbbá, hogy a munka fogatkozásai jó részben olyanok, a melyeken egy gondos átdolgozás segíthet: egészben hozzájárulok bírálótársam véleményéhez és javaslatához.

Budapest, 1916 április 10.

Beöthy Zsolt r. t.

2.

Müemlékeink és az ezekre vonatkozó adatok felkutatásával Magyarországon még sehol sem haladtunk annyira, mint Erdély szász vidékein. Az erős és szívós localpatriotismus, mely ezek lakosságát jellemzi, itt ugyancsak mélyen a mult hagyományaiban gyökerezik s első sorban ezekből meríti táplálékát. A nagy buzgóságból és szeretetből, a melylyel szász kutatóink, többnyire lelkészek, tanárok és tanítók, a ma is nagy elszigeteltségben élő szász nemzet multjával és régi culturájával foglalkoznak, az Erdély más vidékein ránk maradt emlékeknek is kijut. Ez az oka annak, hogy müemlékeink sorában eddig az erdélyiekről legszámosabbak adataink és ismereteink. Az Akadémia így bizonyára helyesen választotta meg a pályázat tárgyát, a mikor a Bésándíjat Magyarország műtörténete egyik fejezetének megírására tűzte ki. A nyílt pályázat tétele ez volt: *Írassék meg a középkori művészet története Erdélyben a formák kialakulásának összehasonlító méltatásával.* Erre mindössze egy pályázó akadt: Dr. Roth Viktor ev. lelkész, okleveles gimnáziumi tanár Nagyszebenből.

Erdélyi archaeologusaink sorában dr. Roth Viktor a legszorgalmasabbak és legszerencésebbek egyike. Magyar nyelvű folyóiratokban is szép számmal közölt tanulmányain kívül nálunk különösen az Orsz. Iparművészeti Múzeum helykiállításán és az erdélyi török szőnyegek kiállításán az anyag felkutatásával és összegyűjtésével tette ismertté nevét. Német nyelven, a strassburgi Heitz-féle Studien zur Deutschen Kunstgeschichte című vállalatban jelent meg 1905—1908-ban háromkötetes munkája az erdélyi szászok építészetéről, szobrászatáról és iparművészetéről. Bár Erdély müemlékeinek általános megítélésénél, mint már könyvei czíméből is nyilvánvaló,¹ téves szempontból indul ki s biztos ítéleten alapuló művészi méltatásuk helyett inkább régészeti leírásukat adja itt-ott széles culturhistóriai háttérrel: a

¹ Geschichte der Deutschen Baukunst in Siebenbürgen. Strassburg, 1905. — Geschichte der Deutschen Plastik in Siebenbürgen. Strassburg, 1906. — Geschichte des Deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen. Strassburg, 1908.

háromkötetes munkát, anyagának gazdagságánál és az erről szóló németnyelvű irodalom tüzetes felhasználásánál fogva dícséretes és hasznavehető vállalkozásnak kell tartanunk. Pályázatunk azonban ennél többet kívánt: Erdély középkori műemlékeinek összefoglaló s nem szinte egyenkint való ismertetésén kívül, formáik kialakulásának összehasonlító méltatását. Pályamunkájának bevezetése szerint, dr. Roth Viktor ebből a művészi méltatásából nem sokat nyújtana. A bevezetés szerint, a tényezők sorában, a melyek Erdélyben a művészet eredetére és kialakulására hatással voltak, két tünet különböztethető meg: 1. Erdély művészete, mint a középkori művészet része; 2. mint vidéki tünet Magyarország művészetével való összefüggésében. Azonkívül még azt a homályos kijelentést olvassuk a bevezetésben, hogy a forma problemájának Erdély művészetében nincs szerepe, mert közvetlenül a hagyományból vétetik. Az 1-ső tünetet, mint alább látni fogjuk, tévesen ítéli meg, a 2-ikkal csak felszínesen foglalkozik, a minek legtöbb oka az, hogy királyhágóninnyi műemlékeinket és az ezekről szóló magyar irodalmat nem ismeri vagy legalább is nem használta föl tüzetesen. A mi a forma problemáját illeti, azt, mint erre vonatkozó bevezető kijelentéséből is látszik, egyszerűen kikapcsolja s a pályázat ama feltételének, a mely a formák kialakulásának összehasonlító méltatását kívánja, úgy igyekszik megfelelni, hogy az emlékeket nem a fejlődésben gyökerező művészi jellemző vonásaik, de többnyire külső körülmények hatása alatt keletkezett elrendezésbeli esetlegességeik szerint csoportosítja. Anyagát ezzel szerfölött széjjel aprózza, a mi az áttekinthetőség rovására esik; azonfelül szinte lehetetlenné teszi, hogy az erdélyi művészet fejlődéséről legalább annyira összefüggő képet nyújtson, mint feljebb idézett három rendbeli munkájában. Ezekért a fogyatkozásokért kevés kárpótlás, hogy szerzőnk tervében nagyobb anyagot ölel föl, mint a minőt a pályázat kíván s külön fejezeteket szán a régibb középkor erdélyi emlékeinek, az építézet emlékeivel pedig szinte a XVII. század végéig foglalkozik. A XIV. századbeli kiváló két szobrászunknak, Kolozsvári Márton és György művészetének szánt fejezet szintén nem tartozik ide, mert alighanem apjuktól örökölt nevükön kívül egyéb nem igen kötötte őket Erdélyhez s prágai szent György szobruk művészetének összefüggését az erdélyivel sem lehet kimutatni.

Az írói oekonomia rovására esik, hogy szerzőnk, szinte tankönyvszerűen, élesen elválasztja a román, az átmeneti stílus és gótikus építézet korát s ezek keretében külön-külön tárgyalja a művészet különböző ágait és csak az iparművészetéről nyújtana munkája végén összefoglalást. A tagolásnak ez a külsőségeken alapuló módja nem egyszer forgatja föl ok nélkül a chronologiai sorrendet s egyéb logikátlanságokra is vezet. A románkori művé-

szetről szóló részben pl. többnyire olyan falképekről tárgyalna, a melyek legkorábban a XIV. századból valók s a melyek külsőségeikkel a román stílusra csak primitív voltuk miatt emlékeztetnek.

A románkori építészet tárgyalását a gyulafehérvári székesegyházzal kezdi ugyan, de olyformán, hogy az 1002-ben alapított épület a Királyföld építészetére hatással nem volt, mert ennek benépesítése is csak a XII. században történt. A XI. századbeli székesegyházból azonban csak egy domborművü töredék maradt ránk. A mai dóm viszont zömében véve a XII. század második felében épült, a mikor szerzőnk szerint a román építészetet Erdélyben a szászok is felkarolják. Ily stílű templomaik azonban a gyulafehérvári székesegyház elsőrangú művészetével össze sem hasonlíthatók. A többi kiválóbb erdélyi román és átmeneti stílű templomokra szerzőnk nem egy analógiát találhatott volna Magyarországon, főleg a Dunántúl s alighanem könnyebben, mint a Mosel melletti Frankenben vagy Luxemburgban, a honnan az erdélyi román stílű templomok művészetét származtatja. Itt csak a kerzi apátsági, a harinai és az ákosi templomot említjük föl.

A románkori templomokat szerzőnk többnyire esetleges elrendezésbeli sajátágaik alapján a-tól n-ig 14 csoportba osztja s ezek során a tizedik helyen szól a gyulafehérvári templomról, holott mint legrégibb és legművésziesebb erdélyi építészeti emléküinkről a szerkezetében érvényesülő csúcsíves elemek ellenére, ezzel kellett volna kezdenie Erdély középkori művészetének tárgyalását s csak ha már e köré csoportosítva végzett a többi műtörténelmi szempontból figyelemreméltó emlékekkel, kellene a másodrendű emlékekre áttérnie, a melyek provinciaális jellegüknél fogva inkább csak culturhistoriai szempontból véve érdekesek föl.

Az átmeneti stílű emlékeknek külön részben való tárgyalása, a mennyiben itt nem egyetemes műtörténelmi érdekű művészi alkotásokról van szó, s azonfelül még a románkoriaknál is több csoportban, szintén fölösleges és sok ismétlésre vezet. Például a gyulafehérvári templom kapcsán, a melyet itt folytatólagosan tárgyal. A szobrászat és festészet korszakok szerint való tárgyalása a munka első két részében jóformán csak negatív eredményekre vezet.

Erdély csúcsíveskori emlékeiről azt a meglepő következtetést vonja le, hogy provinciaális jellegük nincsen. Ha ez fogalomzavar, akkor szerzőnk talán arra gondolt, hogy localis iskolák nem keletkeztek a Királyhágon túl; azonban ez sem áll. Szerzőnknek ezt a felfogását abban a törekvésében véljük föltalálni, a melylyel a német művészetről Erdélyben szóló könyveit megírta. Ezek czíme csak akkor lenne helyes, ha a csúcsíveskori művészetet még ma is ó-német művészetnek tartanók. mint a

mult század első felének kutatói. Eltekintve attól, hogy a középkori művészetben nemzeti művészetről beszélni ugyancsak problematikus vállalkozás, szerzőnk felfogása téves, a mikor, ha németnyelvűek is voltak mesterei és pártolói, az erdélyi szász művészetet németországinak tartja vagy németországi iskolákkal hozza kapcsolatba. Magyarország királyhágóninenei részének középkori művészete közelebb áll a németországihoz, mint az erdélyi s különösen a szász királyföld művészete, mert kapcsolata ezzel közvetlenebb volt, mint az utóbbié. Bármily sok érzelmi és kulturális kapcsolat fűzte szász telepeseit Németországhoz, a nyugat-európai művészet áramlatai Erdélybe csak is Magyarország közvetítésével kerülhettek. Az emlékek is ezt bizonyítják, a melyek átlagban formáik fogyatékoságával még arra vallanak, hogy a szászok művészeti igényei jóval szerényebbek voltak, mint Magyarországnak többnyire szintén németajkú városaié a Királyhágón innen s művészi tekintetben azokkal az alkotásokkal, a melyeket itt s Erdélyben királyaink, főuraink, főpapjaink vagy szerzeteseink műpártolásának köszönhetünk, gyakran össze sem hasonlíthatók. Ez különösen a szobrászat és festészet emlékeire, jelesül a szárnyasoltárookra vonatkozólag áll.

Erdély elsőrangú építészeti emlékei: a gyulafehérvári székes-egyház, a kerezi monostor, a vajdahunyadi vár magyar főpapok, Magyarországból ideszakadt szerzetesek, magyar főúr jó ízlését hirdetik s bizonyára nem Erdélyben gyökerező mesterek alkotásai. A csúcsíves kőszobrászat kapesán szerzőnk Erdélyre vonatkozólag kiemeli, hogy jönnek, mennek a mesterek. Hasonló művészvándorlásnak azonban a középkorban szinte egész Közép-Európa színhelye. A különbség, a melyet ki nem emel, az, hogy Erdélyben kiválóbb idegen mester nem igen telepedett le s a szász községekben ideig-óráig is a külföldről és Magyarországról túlnyomóan csak legények dolgoztak. Ennek oka alighanem a szászok elzárkózottságában rejlik, a kik nem szívesen türtek meg falaik között idegent. Gyárfásnak a brassói ötvösségről írott munkájában találunk erre vonatkozólag érdekes adatokat. Nem nyilván itt versengésre tér, a szász mesterek kezén a Magyarországról és a külföldről átültetett formák egyaránt hamar laposodtak el. Ez ugyan még nem zárja ki azt, hogy helyi iskolák nem keletkeztek. Ezek azonban magukra hagyatva korán elcsenevészedtek s ha művészettörténelmi szempontból nagyobb figyelemre nem méltók is, alkotásaik nemcsak kulturtörténeti tekintetben érdekesek, de gyakran igen eredetiek is. Itt csak Erdély erősített templomaira utalunk, a melyek az ellenséges betöréseknek kitett vidéken, nagyrészt a XV—XVI. században keletkeztek s a helyi körülményekben gyökerező és ugyancsak sajátos építészeti alkotások, a melyeken, mellesleg szólva, a középkori várépítézet védelmi folyosói oly

következetes felhasználásának vagyunk tanui, mint a minővel Németországban csak elvéve s többnyire csak francia hatás alatt épült várakban találkozhatunk.

Munkájának tervéhez szerzőnk egy kidolgozott fejezetet is csatolt a csúcsiveskori kőszobrászatról, a melyről felemlíti, hogy jellege hasonlít a felsőmagyarországihoz. Erre vonatkozó analógiákat azonban nem közöl. Tüzetes művészi méltatásnak sem találkozunk itt nyomával. A hol az emlékek művészi értékének megállapítására kiterjeszkedik, ítélete ingadozó. A fejezet jóformán csak az emlékek chronologikus felsorolása; ám nem egyszer ezt is elvéti. Például a földvári templom érdekes históriás pillérfejezeteinél, a melyeket a templom átalakítására vonatkozó adatok alapján a XV. századba helyez, holott felfogásuk, előadásuk módja és az alakok viselete egyaránt a XIV. századra vall, a minek kiemelése a formák kialakulásának összehasonlító méltatásával foglalkozó munkában ugyancsak helyénvaló lett volna.

Eredendő hibája a pályamunkának, hogy szerzője a magyar nyelvben szerföltött járatlan s művét ebből a szempontból is alaposan át kellene dolgoztatnia.

Abban a reményben, hogy Roth Viktor dr. a tervezetének bírálataiban foglalkozásokat megszívleli, csatlakozom a javaslatához, hogy a munka megírásával megbizassék.

Budapest, 1916 április 10-én.

Divald Kornél l. t.

*

A nagygyűlés az osztály javaslatát elfogadva, megbizza dr. Roth Vikort tervezete kidolgozásával.

VI.

Jelentés a Nádasy-pályázatról.

A Nádasy-dijra, mely elbeszélő költeményre tüzetett ki beérkezett 13 pályamű, melyeknek megbirálására kiküldött bizottság tagjai voltak: *Jánosi Béla* r. t., *Bánóczi József* és *Tolnai Vilmos* l. tagok. Az előadói tisztet a bizottság *Tolnai Vilmos* l. tagra rubázta.

A nagymultú Nádasy-díj pályafeltételei önálló értékű elbeszélő költeményt kívánnak, melynek tárgya történeti, mondai vagy a jelen életből való lehet. Ha tárgyi szempontból nézzük a beérkezett műveket, nem mondhatjuk, hogy a pályázók nem használták ki eléggé ezt a szabadságot. Van a művek közt ó-germán monda, osztják hősi ének, magyar monda, történelmi esemény és adoma, a jelen társadalmi harcainak képviselője, a világháború, népies színezetű tárgy, sőt olyan is, mely az állatkert

lakói közé visz és a melyben Rostand Chantecler-jét a páva helyettesíti. Szóval, tárgyi gazdagság van bőven, de annál kevesebb az, a mi a tárgyat meglelkesíti: költői alakítás. Fogyatékos lelemény, szegényes vagy nagyon is kuszált meseszövev váltakozik lapos, krónikás felsorolással; külső és belső valószínűség hiánya, a megokolásban megható gyámoltalanság vagy vakmerő képtelenség: szóval mindannak hiánya, a mi a költői elbeszélés épületének egységet, szilárdságot, tagoltságot és áttekinthetőséget adhat. Még nagyobb szegénységet tapasztalunk a szereplő személyekben, kiknek jelleméről, mint a cselekvés megindító, irányító és döntő eleméről, csak szólni sem lehet. A költői alakítás egyéb sajátságainak kereséséről teljesen lemondva, említjük még a költői előadás gyarlóságát. Szürke szintelenség váltakozik rikitó dagálylyal, mindennapi próza kapkodó nyugtalansággal. Magának a nyelvnek mivolta is legtöbbször az iskolai dolgozatoknak javító piros tintája után vágyakozik. Hozzájárul az is, hogy a legtöbb pályázó verselni sem tud kellően; egy-kettő pedig, a ki tud, nem érzi, hogy nem akármilyen versforma való akármilyen tartalomhoz. Akad olyan is, a ki jól versel, de a rimet hajhászsa s egy-egy jó riméért feláldoz összefüggést, jelentést és értelmet, és, tréfás verstani műszóval: kinrímekeket sütöget.

Nyilvánvaló, hogy érett költő nincsen a pályázók közt; s ha szabad egyáltalán az *eredetiség* szót kiejteni, az is vajmi csekély, mert minduntalan fülünkben cseng valami Aranyból, Tompából és más költőkből.

Mínthogy azonban a bizottság a gyenge pályaművek közt mégis különbséget akar tenni, a kevésbbé gyengék közül fel- említi a *Mondák könyve* című sorozatot (6. szám), a *Gyerekcsinyt* (9. szám) és a *Hadik András ajándékát* (13. szám), mint olyanokat, melyektől egy vagy más irányban némi komolyabb törekvést elvitatni nem lehet.

A bizottság egyhangú megállapodással a beérkezett pályamunkák egyikét sem tartja méltónak a jutalomra s ennél fogva azt ajánlja a Tekintetes Akadémiának, hogy a Nádasy-díjat ez idén ne adja ki.

Jánosi Béla r. t.

Tolnai Vilmos l. t.
előadó.

Bánóczi József l. t.

*

A nagygyűlés a jutalmat nem adja ki.

VII.

Jelentés a Lehr Albert-jutalomról.

A kitűzött pályatételre (A népiesség elmélete irodalmunkban Dugonicstól Petőfiig) egy pályamunka érkezett be, mely öt fejezetre oszlik. A népiesség magyar irodalmi jelentősége című bevezetés után tárgyalja a népiesség hatását költői stílusunkra. azután a költői tárgyakban és végül a költői műformákban nyilatkozó népiességet, a tárgyalás eredményét az utolsó fejezetben foglalva össze.

Az anyagnak ilyenén beosztása nem szerencsés és nem természetes, sok fölösleges ismétlésre indítja az író és nem ad igazi áttekintést. A részletekben sok a hiba, a tárgyalásban sok a felszínesség és módszertelenség s általánosan ismert irodalomtörténeti megállapításoknak kritika nélküli ismételtetése.

Legfőbb hibája azonban a dolgozatnak az, hogy a pályázó félreértette a tételt és éppen a népiesség *elméletével* nem foglalkozott kellőképen és ennek nem adta kritikai történetét a külföldi hatások figyelembevételével.

A bizottság szótöbbséggel azt javasolja a tekintetes Akadémiának, ne méltóztassék a Lehr-jutalmat kiadni, hanem a tételt újra kitűzni és a sikerült munkát a mostani és a következő jutalommal, vagyis 400 koronával díjazni.

Újabb félreértés elkerülése céljából az új tétel a Lehr-jutalomra ilyen szövegezéssel volna kitűzendő: *A népiesség elmélete Dugonicstól Petőfiig.* (A népiesség kérdésére vonatkozó akkori magyar elméleti irodalomnak összeállítása és méltatása.) Jutalma Lehr Albert alapítványából 400 korona.

Voinovich Géza I. tag,
biz. tag.

Riedl Frigyes I. t.,
biz. tag.

Szinnyei Ferencz I. t.,
biz. előadó.

*

A nagygyűlés a jutalmat nem adja ki.

VIII.

Jelentés a Gorove-jutalomról.

A pályakérdés az értelmi és erkölcsi nevelés viszonyának tárgyalását kívánja. Beérkezett *hét* pályamű *nyolcz* kötetben, melyekről a következőkben van szerencsénk véleményes jelentésünket előterjeszteni.

Az I. számú pályamunka (Jelige: A jó ember teszi a jó cselekedetet s nem megfordítva: a jó cselekedet a jó embert)

rövid, mindössze nyolcvankét oldalra terjedő tanulmány, melynek fejtegetései értékük szempontjából nem egyenletesek. Vannak sikerült részei, ilyen pl. Kant etikájának jellemzése; viszont nagy számban találunk zavaros, tárgyi tévedésektől sem ment állításokat. Az egész mű gondolatmenete nem világos, egyes fejezetei csak lazán függenek egymással össze. Bajos volna megállapítani, hogy voltaképen szerző mikép felel a kitűzött kérdésre? A pályázónak van bizonyos filozófiai kulturája, de úgyszólván még az előleges tájékozódás stadiumában van. Ingadozó és zavaros álláspontját illusztrálja, hogy beszél „a végtelenség a priori elvéről“ (9. l.). „individualis kategóriák“-ról (19. l.). Értelmetlen kijelentés, hogy „A psychologia tanítása szerint az érzés és akarás visszavezetendő az érzékek (sic!) functionalis elemeire, az érzetekre“ (51. l.). Szűkebb értelemben vett paedagogiai megállapításai és tanításai nagyrészt közhelyek, melyeket a declamatorius előadás sem tesz becsesekké.

A 2. számú pályaművet (Jelige: Qui proficit in studiis sed deficit in moribus, plus deficit quam proficit) érett és nemes erkölcsi felfogás, valamint er's, bár nem mindig elfogulatlan kritikai törekvés jellemzi. A modern nevelés kemény bírálatával kezdi. Értelmi nevelésünk — úgymond — a gondolkodást inkább megnyomorítja, semmint fejleszti és demoralizál, mert ép erkölchiséghez ép ítélet is kell. Azonkívül felületességhez szoktat s túlterhelés révén az új nemzedékek egészségét is tönkreteszi. Mindenrendű iskolánk közös hibája, hogy túlbecsüli a gyermek értelmi képességeit s tőle túlsokat követel. Iskolai politikánk is elhibázott, mert a középiskolák túlságos szaporításával csak az úri proletárok számát növeltük, a helyett, hogy mint agrárállam, a földműves és ipariskolákat terjesztettük volna el. A positiv „építő“ részben szerző az oly tanítást helyesli, mely nem sokat tanít, hanem megkedvelteti a tanulást és a munkát. A tananyagot az egész vonalon csökkenteni kell: tankönyvre nincs szükség, csak olvasókönyvre. Sok szemléltetést, valamint jobb tanító- és tanárképzést sürget. A nevelés célja: az embert emberré tenni, miáltal boldogabb is lesz. Az erkölcsi nevelésre kell a fösúlyt fektetni, mely csakis vallásos, keresztény lehet. Ennek eszközei a személyes ráhatás és a szeretet. Az emberiség igazi tanítója Jézus, kinek jótékony hatását kell az új nemzedékekkel is éreztetni, a biblia olvastatása által.

Teljes elismeréssel adózunk e jól átgondolt s nemes inteniójú fejtegetéseknek. Ha pályatételünk exhortatiós czélnatú népszerű neveléstani elmékedést kívánna, talán a pályadíjat sem tagadhatnók meg tőle. De mivel tudományos mértéket kell reá alkalmaznunk, sajnálattal állapítjuk meg, hogy annak nem felel meg.

Már szerző erős subjectivitása sem engedi meg az elméleti vizsgálódáshoz szükséges elfogulatlanságot. Nemcsak politikailag szenvedélyes pártember — politikai vezérét „Übermensch“-nek nevezi! — de elfogult protestáns felekezeti álláspontot is vall. A katholicismust igazságtalanul és tájékozatlanul ítéli meg: a szentek *imádását* tulajdonítja neki s minden buzgalmában csak hatalmi törekvést lát (127., 162. lk.). Elfogult a közállapotok megítélésében is: kétségbevonja, hogy „csak egy meleg szív“ is található volna tanítóink között (121. l.) s a néptanítókat általánosságban azzal vádolja, hogy nem tartják magukhoz méltónak a néppel való foglalkozást (128. l.). Túlozza az újabb nemzedék testi elsatnyulását is (38. l.) s épp a testi nevelés örvendetes fellendülését meg sem látja. Gyakran oly állapotokat ostoroz, a melyek fenn sem állanak mint pl. midőn az állami iskolákat azzal vádolja, hogy az éneket egyáltalán nem tanítják (196. l.), holott mint rendkívüli tárgyat minden állami iskolában tanítják. Elavult az is, a mit az érettségiről mond.

Művének legnagyobb hibája azonban dogmatismusa, melynél fogva állításait nem alapozza meg kellőleg. Ennek oka szerző philosophiai iskolázatlansága, mely kitűnik mindannyiszor, ha ethikai kérdéseket tárgyal. A eudaemonismust egészen magától értetődőnek veszi; a szabad akarat problémáját teljesen félreérti, azaz nem érti meg. Ezért hiszi oly könnyen elintézhetőnek az autonom erkölcsstan kérdését is, mint ezt következő mondása mutatja. „Mikor a fent vázolt szellemű neveléstudomány elismer erkölcsiséget és megenged erkölcsi nevelést; azonban azt a vallás, illetőleg a vallás által közvetített természetfeletti Erő kizárásával, valami általános philosophiai morál segítségével akarja lehetővé tenni: szintén hazudik (sic!), csal és ámit és tudatlanságot árul el. Tudva hazudik (sic!) mert nagyon jól kell tudnia, hogy általános emberi morál még nem volt és nem lesz soha“ (114. l.). Szerző itt nyilván összezavarja a *tényleges* egyetemességet a morálban a *normatív* egyetemességgel. Nyilatkozatának hangja egyébként sajnosan mutatja, hogy fanatismusa mily, a tudományos irodalomban semmiképen sem megengedhető vitatkozási modorra ragadja. A nélkül, hogy szerzővel vitatkozni óhajtanánk, csak arra figyelmeztetjük, hogy független erkölcsi értékelés nélkül, Jézus tanítását sem mondhatná a legnemesebbnek a földön fellépett számos más vallással szemben, a mi világosan mutatja, hogy a vallási tanoktól független erkölcsi selectio nélkül, maga a vallásosság is homokon épül. Szerző, mint vérbeli theologus, mindig „a vallásról“ beszél (mialatt természetesen a maga felekezeti tanítását érti), holott a valóságban igen sokféle vallás van, melyek között épp az autonom erkölcsi értékelés állapít meg fokozatot értékesség szempontjából. Dol-

gozata népszerű paedagogiai irodalmunknak becses gyarapodását jelentené, de módszeres elméleti alapvetésen felépült műnek semmiképen sem mondható.

A 3. számú pályamű (*Jelige: Animo libero!*) szintén gondolkodó fő munkája, ki sokat elmélkedett tárgyán és nézeteit vonzóan adja elő. Itt is azonban a philosophiai megalapozás nélkülözi a mélységet. Egy bizonyos dogmatikus naturalismus vonul végig az egész művön, mely „a természettudományi gondolkodás“ dicsőítésében áll, a nélkül, hogy maga a szerző annak mibenlétéről és horderejéről világos fogalmat alkotna magának. Eléggé bizonyítja ezt ama körülmény, hogy oly paedagogiai nézetekről állítja, hogy „egyedül a természettudományi gondolkodásban gyökereznek“, a melyek bizony más természetű philosophiai praemissákkal is megférnek (pl. 60., 91. lk.). Megemésztetlen naturalismusa azonban lélektani nézeteiben tükröződik vissza legsajnálatosabb módon. Ezek közös vonása, hogy a tulajdonképeni psychologiai magyarázat helyébe erősen simplifikáló, önkényes anatómiai és physiologiai schemákat helyez az agykéregben végbemenő idegfolyamatokról. Így a legkisebb skrupulus nélkül azonosítja az associációs idegpályákon végbemenő physiologiai folyamatot a képzetkapcsolattal (66. l.), nem gondolva meg, hogy a „képzet“ igen complex és nagyon különböző természetű psychikai tartalmakról elvont, meglehetősen önkényes abstractio s így a képzetek kapcsolatát csak újabb önkénnyel lehet azonosítani az agykéreg ú. n. associációs pályáinak folyamataival. Psychologiai magyarázat helyett ilyen módon a legtöbbször épp a „természettudományos gondolkodás“ exactságával meg nem férő kalandos constructiókat kapunk. Sajnos azonban, hogy a hol szerzőnk távol tartja is magát pseudo-psychologiai (sőt bátran mondhatjuk: pseudophysiologiai) magyarázataitól s a hol sajátlag lélektani okfejtésre törekszik — ott is gyakran zavarosságot árul el. Így az érzet-et egy helyen (25. l.) „hit“-tel azonosítja, máshol szól „igazságérzetekről“, sőt „vallási“ és „erkölcsi érzetek“-ről (7. l.) s a philosophiát „az igazságérzetek tudományának“ mondja (15. l.).

Naturalismusa ethikai kérdésekben az eudaemonismus hívévé teszi s a paedagogiában is ezt az álláspontot foglalja el. „Természettudományi alapon nincs magasabb cél számunkra az ifjúság nevelésében, mint a boldogság“ (29. l.). Ez eudaemonismus azonban nincsen elméletileg megalapozva, hanem mint magától értetődő igazság van odaállítva. Nem csoda, hogy ily dogmatikus állásponthoz nem is tud következetes maradni, mert hiszen az csak kevéssé lehet öntudatos. Példa erre az akaratról szóló tanítása. „Az akarat olyan vágy — úgymond (120. l.) — a mely az egyidejű vágyaknak kölcsönös egymásrahatásából

erőre jutva, a szervezetet az értelem által az egyén létérdekeire kedvezőnek tartott irányban mozgásra indítja, vagy a már meglevő mozgásnak irányát, gyorsaságát megváltoztatja. " Azt hinnők ezek után, hogy csak önző akarat lehetséges, a mely t. i. „az egyén létérdekeire kedvező irányban“ nyilvánul; meglepetésünkre azonban, másutt (170. l.) beszél a közjó iránti kötelességről, mely az önzés „közvetlen, állatias mechanismusán“ túlteszi magát. Hasonló ellenmondás, hogy az erkölcsöt egyrészt mint a boldogságot biztosító eszközt fogja fel, tehát relativ értékűnek tartja — másrészt azonban szól az erkölcsi akarat *abszolút* értékéről (175. l.). Igen zavaros, a mit az erkölcsi szabadságról és a szabad akaratról mond, melyet seholsem definiál.

Történeti áttekintésében azon elmélete vezérli, hogy az emberiség csak úgy, mint az egyén, eleinte az aesthetikai érdeklődés hatása alatt áll (ókor), majd a vallási érdeklődés vezeti (középkor), míg végre a természettudományi érdeklődés irányítja (újkor). Hogy ezt a schemáját megmentse, azt az erősen vitatható állítást kockáztatja meg, hogy „a görög még nem érkezett el az igazság feltétlen tiszteletéig sem“ (14. l.). Nem tudjuk, szerző miképen magyarázza ez alapon Sokrates martyriumát egyéni meggyőződéséért, melyet igaznak tartott, vagy Aristoteles magasztaló szavait az igazságnak szentelt életről.

A műnek azonban vannak sikerült lapjai is. Igen találó a modern nevelés jellemzése szemben a régivel, a szemléltetés és az öntevékenység paedagogiai méltatása. Fejtegetéseiben lelkes és gondolkodó nevelői egyéniség nyilvánul meg, mely paedagogiai irodalmunknak még sok szolgálatot tehet. Sajnos, hogy a pályátételnek olyatén való felfogása, mely a kidolgozásban vezette, oly területre sodorta a szerzőt, melyen nem igazán otthonos. Különösen lélektani ismeretei fogyatékosak; úgy látszik néhány, nem szerencsésen megválogatott tankönyvből szerzte a lélektani kérdésekben való orientációját, mely ily módon semmiképen sem megfelelő pszichologiai álláspontot eredményezett. Művének tudományos értékét főleg ez a körülmény csökkenti oly mértékben, hogy jutalmazására nem gondolhatunk.

A 4. sz. *pályamű*. (Jelige: „Egyéniségből személyiség“) terjedelmes kétkötetes dolgozat Komoly és mélyreható munka, mely általában méltánylást és elismerést érdemel; annyira magán viseli azonban a kezdőnek és a még az önálló gondolkodás fokára nem emelkedett fiatal kutatónak jellemvonásait, hogy a pályadíjjal való jutalmazásra nem ajánlhatjuk.

Szerzőnk művét két kötetre: történeti és elméleti részre osztja. Az előbbiben nagy ecsetvonásokkal vázolja a paedagogiai felfogás fejlődését a görögöktől napjainkig. Sokrates, Platon, Aristoteles, Quintilianus, Comenius, Locke, Rousseau, Pestalozzi, Kant,

Herbart, Herbert Spencer — és Tolstoj paedagogiai reflexióit tárgyalja behatóan, mindenütt forrástanulmányok alapján s arra törekedve, hogy ismertetését a philosophiai gondolkodás fejlődésének hátterébe állítsa. Hiánya a történeti résznek, hogy nem használja fel az egyes gondolkodókra vonatkozó irodalom tanulságait: pl. Natorpnek Pestalozzira vonatkozó fontos kutatásait nem értékesíti. Már a történeti rész is magán viseli az egész műnek két sajnálatos jellemvonását: a nagy vonásokban haladó elszietett tárgyalási módot s — a mi ezzel talán összefügg — magának a pályakérdésnek túlságosan tág s így alapjában elhibázott felfogását. Mindkét vonás bizonyos fokig kínossá és nyugtalanítóvá teszi művének olvasását. Lépten-nyomon mentetetözik, hogy a szőnyegen forgó kérdést bővebben nem tárgyalhatja s a legtöbbször e fordulattal „például“ tovább siet, hogy a következő lapon megint csak *per summos apices* rohanjon tovább mindenütt inkább sejtetve, semmint kifejtve. Pedig e sietésre nem volt szükség: a pályatétel nem egy teljes neveléstörténeti áttekintést s egy teljes paedagogiai elmélet kifejtését kívánta, hanem egy neveléstudományi *részletkérdés* nyugodt és beható tárgyalását: hogy az értelmi és erkölcsi nevelés kölcsönhatása mikép biztosíthat igazi sikert. Ez alapjában *lélektani* kérdés, mely a legkülönbözőbb philosophiai és általános paedagogiai praemissák alapján is nagyjában egyformán oldható meg. A mélyítésnek abban az irányban kellett volna történnie, hogy az értelmi megismerés és az erkölcsi értékek felismerése s ezeknek a psycheben *activ energiákká* való átalakítása mily eszközökkel érhető el legcélszerűbben — nem pedig az általános paedagogiai alapvetés kiépítésére kellett volna törekednie, a mely figyelmeztetés egyébként az összes pályázóknak egyaránt szól. Nem esoda, hogy szerzőnk széleskörű alapvetése és nagy sietése közben sajátos tárgyaig el sem jut: magáról az erkölcsi és értelmi nevelés viszonyáról mint külön problémáról tulajdonképen sehol sem szól.

Ez a nagy keretek után való és szerzőnk fejlődése szempontjából korai kapkodás azután számos *tárgyi* tévedést is eredményez, mert nyilván nem volt ideje a részletekbe nyugodtan elmerülni. Így Sokratesnek tulajdonit oly logikai belátásokat, melyek csak Aristotelesnél merülnek fel. Aristoteles *σοφῆς ποιητικὸς*-át *teremtő* észnek gondolja s egész indokolatlanul az erkölcsiséggel hozza kapcsolatba (I. 47). Az aristotelesi *ἐνέργεια*-t a mai „energia“ értelmében veszi, holott az valami mást jelent. Az I. k. 100. lapján így szól: „Annyi bizonyos, hogy Locke követelte a direkt módszerrel való tanítást s így dr. Brassai elisik ezen elsőségtől, annak ellenére is, hogy dr. Gál Kelemeneki tulajdonította ezen elsőséget a keresztyény Magvetőben“. E mondat, mely egyúttal tyikus példája szerzőnk néhol hihe-

tetlen pongyola irányának és naiv idézési módjának, azon tévedést is involválja: hogy e prioritásnál csak Locke és „dr. Brassai“ jöhet számba, mintha a philanthropisták nem buzgólkodtak volna ugyancsak hathatósan a direkt módszer érdekében. Quintilianusnál már trivium és quadriviumról beszél (I. 55); nem veszi észre, hogy a „természet“ fogalma egészen mást jelent Comeniusnál mint Rousseau-nál (I. 103). Hogy fogalmazását pongyolasága néhol érthetlenné teszi, erre nézve álljon itt a következő példa: „Például, a ki ismeri a neveléstudomány mezejét, az nem esik abba a balhitbe, hogy például a kísérleti paedagogia magában foglalja a nevelésre vonatkozó összes kérdéseket (sic!) s így „a neveléstudomány“ névvel illethető, az azonnal tisztába jön azzal, hogy a kísérleti paedagogia csakis a módszernek kérdésével kísérletezik (sic!) (I. 2). Hasonló zavaros pongyolaságot még sokat idézhetnénk (pl. I. 9., II. 2. 15. 23. stb.)

Az elméleti részben is szembetűnő a pályakérdés félreismérésének ama sajnálatos következménye, melyet fönnebb jeleztünk.

E félreértés következtében szerző feladatának tartja egy teljes paedagogiai rendszer kifejtését, mely még az iskolafajok elméletét is jelöli. E vállalkozás azonban még messze túlhaladja erejét, bár elméleti fejtegetéseiben csak úgy mint történeti tárgyalásában találunk egyes sikerült lapokat, melyek szerző további munkássága iránt szép reményekre jogosítanak.

Szerzőnek még nincs önálló világnézete s így új önálló paedagogiai állásponttal sem rendelkezhet. A philosophiában teljesen Böhm Károly hatása alatt áll, a paedagogiában pedig Schneller István buzgó tanítványa, a mit a legnagyobb lelkiismeretességgel lépten-nyomon el is ismer. Műve, elméleti részében, Schneller „személyiség paedagogiájának“ gyorsan, pongyolán megfogalmazott vázlata. Hogy itt is nagy sietsége mily felületességekre vezet, eléggé mutatja, hogy pl. a középiskolai oktatás elméletét adja anélkül, hogy a matematikai és a természettudományi oktatást tárgyalná. Magáévá teszi Schneller definiíóját a nevelésről, mely szerint „A nevelés nem egyéb mint a kiskorú egyénnek személyiséggé való emelése a történeti hatalmakon keresztül, vagyis azok segítségével“ (II. 60). Egész műve úgy szólván e definitio commentárja és apologiája. Pedig szerzőről nem mondható, hogy önálló gondolkodásra képtelen, de nyilván korai volt vállalkozása s így elmélet helyett legtöbbször proselyta declamatiókat nyújt. Figyelemreméltó például az erkölcsiségről adott meghatározása (II. 179). Az önálló gondolkodás irányában philosophiai téren kísérletet is tesz: ennek egyik gyümölcse, hogy egy új alapfogalmat iparkodik kiindulópontul venni: az „organismus“ fogalmát. Sajnos, hogy e fogalom kidolgozása ingadozást s számos félreértést mutat. Így a logismust teljesen félreérti,

azaz álláspontját nem érti meg (II. 18. 19). Az „Ën“, „ész“, „személy“ „ember“ fogalmait azonosaknak veszi a következő állításban: „Az Ën, az ezt helyettesítő ész, a személy, az ember (vagy akár hogy nevezzük azt) csakis addig áll kölcsönhatásában a logika alapelemeivel (sic!), csakis addig állíthatja, hogy kétszer kettő az négy, a míg észtvörvénye ép, a míg személyisége tönkre nincs téve pl. bolondság vagy egyéb szerencsétlenség által. Maga a legegyszerűbb matematikai tétel is csak addig érvényes (örökérvényű, mert feltételezzük, hogy eszünk törvénye nem változik) akármennyit bizonyítsuk külsőleg (sic!) a míg az Ën jelen észtvörvényeivel rendelkezik, mikor azok meg vannak bomolva, se logika, se logikai elem, sem matematika semmi sincsen többé“ (sic!) (II. 20). Eme véglétszerű és fölöttébb naiv psychologissmussal azonban éles ellentétben áll, a mit már a következő oldalon állít, hogy „így az ész korántsem azonosítható magával a személylyel pl. de bizonyos szempontból a személy képviselőjéül szerepeltethető stb.“ (II. 21). A kinek philosophiája ily kimondhatatlan zavarosságba vész, annak bizony nem jól áll, hogy a következő mondatban már a logismust leczkérteti. Épp így ellentmondó, a mit Isten megismeréséről állít, a mennyiben e megismerést egyrészt a szó tudományos értelmében lehetetlennek mondja (II. 31), de már pár sorral alább az istenség mibenlétéről kockázat meg állítást. Ily körülmények között éppen nem meglepő, hogy az erköles és vallás viszonyát a következő zavaros mondatban intézi el: „Mikor valaki megértette az önállóságnak fogalmát, azt is be fogja látni, hogy nekünk önálló erkölesre és önálló vállalásra (személyiség) van szükségünk s az önállóság nem a függetlenségben áll, hanem a kölcsönös függésben és így a benső viszonyban“ (II. 187).

Visszatetsző a szerzőnek schematizáló hajlandósága is. Így szerinte az algymnasium a képzeletnek, a felgymnasium az értelemnek, a lyceum az észnek a foka s ehhez képest az algymnasium tanítása leiró, a felgymnasiumé logikus, a lyceumé genetikus. Mit szólnak a fejlődő lélek ily emeletszerű felépítéséhez a gyermekpsychologusok? E kategorizálási hajlandóság különös productuma szerző azon állítása is, hogy az „érzéki Ën“ fokán még szerepelhet a testi büntetés, ellenben a „történeti Ën“ fokán „már az ambióira adunk sokat“.

Mint minden „személyiség-paedagogus“ szerzőnk is erős a czélok kitűzésében, de gyöngé az eszközök kijelölésében: ez utóbbi szempontból alig van mondanivalója. Már pedig a paedagogia elvégre elsősorban a nevelési *eszközök* tudománya: czéljait a philosophiából meríti. Annak sem látjuk nyomát, hogy szerző lelki küzdelmek és önálló kritika útján jutott volna mestere tanainak elfogadására — e nélkül pedig csak vallási jellegű proselyta,

de nem tudományos értelemben vett tanítvány lehet. Seholsem kételkedik „a személyiség paedagogiájának“ állításaiban, hanem azokat dogmaként már kiindulópontul veszi. Nem vizsgálja, de fel sem veti azon kérdést, hogy mi ad a „személyiség“-nek jogcímet arra, hogy a nevelés végcéljaként szerepeljen? A személyiség feltétlen értékességének tanát seholsem próbálja megindokolni, pedig e nélkül álláspontja csak önkényes állítások összessége. Ez is mutatja, hogy szerző még a „jurare in verba magistri“ korát éli, s így új minden dicséretes vonása mellett is műve még korántsem oly érett alkotás, hogy jutalmazását ajánlhatnók.

Az 5. sz. pályamű. (Jelige: Amicus meus Plato, amicus meus Cicero, sed maxima amica mea: veritas) voltaképen töredék s így tüzetes bírálat tárgya nem lehet. Maga szerző jelenti (146. l.), hogy művének körülbelül két harmadrészét nem nyújtotta be, kívánatra azonban utólag pótolhatja e hiányt. Az előtünk fekvő fejtegetések alapján nem merjük szerzőt bátorítani művének folytatására. Elméleti módszeres fejtegetések helyett nagyrészt retorikai jellegű elmefuttatásokat nyújt; előszeretettel idéz költőkből — műve valóságos anthologia —, miközben nem alkalmaz szigorú mértéket kedvenc poétáinak megválogatásában. Éppen így oldalokon át idéz népszerű egyházi szónokok többé-kevésbé zavaros declamatióiból, melyeknek vajmi kevés közük van a tudományhoz. Világos fogalmakat művében hiába keresünk; nem jut el például még az erkölcs- és vallás fogalmainak elválasztásáig sem. Maga bevallja, hogy nem szereti e módszeres elméleti vizsgálatokat s többet vár az intuítiótól — feledvén, hogy az intuíto kétségtelen jogait is csak a logika methodikus megállapításaival lehet biztosítani.

A 6. sz. pályamű. (Jelige: Nagy kényelem a megnyugvás hitünkben: Nemes, de terhes önlábunkon állni — Madách) szerzője feladatát igen egyszerűen oldja meg. Azon nehéz problémát, hogy az értelmi és erkölcsi nevelés viszonya milyen legyen, úgy fejt meg, hogy az erkölcsi nevelést egyszerűen az értelmi nevelésbe olvasztja be, lévén szerinte az erkölcsiség merőben értelmi belátás dolga. Hivatottnak érzi magát arra, hogy mindössze negyvenhat oldalra terjedő fejtegetésében az erkölcsiség mibenlétét is kifejtse. Miután az erkölcsnek több definitióját hozza fel, ezeket elveti mint felleghősöket s helyettük „száraz és világos“ meghatározást kíván. Ilyennek a saját definitióját ajánlja, mely így hangzik: „Erkölc tehát azon társadalmi megállapodások (szokások, törvények) összege, melyek az emberek egymáshoz való viszonyát szabályozzák (13 l.)“. Száraznak talán elég száraz e meghatározás — de kétséges, vajjon egyúttal világos-e. Mert ez alapon összefolyik a *jog* és az *erkölcs* fogalma, a mi csak

eltávolít bennünket az erkölcsiség specifikus sajátságainak felismerésétől. Ez utóbbiak iránt szerzőnek nincs is érzéke: épp mert az erkölcsben csupán külső szabályozást lát, az erkölcsiség *érzületi* oldalát teljesen mellözi. Mintha sejtelve sem volna arról, hogy az erkölcs nemcsak a társadalmi békét, de az emberi szellem tökéletesedési törekvését is szolgálja. Az erkölcs eme félszeg, csupán külsőséges felfogásához természetesen nem is tud következetes maradni: beszél jellemképzésről is (16. l.) bár ezt nem tudja az erkölcsről szóló felfogásával szerves összeköttetésbe hozni. Szerző sokkal inkább dilettáns, semhogy az etikai és paedagogiai problémák complexitását felismerhetné s így dolgozata felületes elmefuttatásnál egyébbnek nem tekinthető.

A 7. sz. *pályamű*. (Jelige: Tamen est laudanda voluntas) szerző saját szavai szerint nem befejezett munka „hanem csupán egy, lelkünkben régóta motoszkáló gondolat töredékes és sebtében papirosra vetett kifejezése“. E gondolat — ha jól értjük — az, hogy az intellectualismus épp úgy kerülendő a nevelésben, mint az ellenkező véglet, mely az akaratot függetlennek tartja szemben az értelemmel. A nevelésnek az *egész* lélekre kell irányulnia, mert hiszen annak nyilvánulatai csak elvonásban szakíthatók el egymástól. Szerző szerint a modern paedagogia intellectualismusaért Herbart felelős, ki téves lélektanában a képzetéletet vette alapvető rétegnek; épp oly káros Herbart tana a sokoldalú érdeklődésről, melynek követése csak felületességet eredményezhet a növendékekben. Míg előbbi állításának van némi létjogosultsága, az utóbbi nyilvánvaló félreértés, mert hiszen a sokoldalú érdeklődés Herbartnál azt szolgálja, a mit ma *műveltségnek* nevezünk, ez pedig a pszichikai élet mindenoldalú fejlődésképességét jelenti s éppen nem áll ellentétben azzal, hogy azonfelül a hivatásszerű érdeklődés egyoldalúsága kifejlesztessék. A mű maga vázlatos és sokkal kevésbé kidolgozott, semhogy jutalmazását indítványozhatnók.

Sajnálattal állapítjuk meg, hogy a beérkezett pályaművek egyikének sem adható ki a pályadíj. Nem hiszszük azonban, hogy a szerzők munkája teljesen kárbaveszett volna: csaknem valamennyi dolgozat annyira komoly törekvést árul el, hogy megfelelő elmélyedéssel értékesebb eredményt is hozhat létre. Reméljük, hogy *ily értelemben* nem marad a pályázat meddő.

Pauler Ákos l. t.

Fináczy Ernő r. t.

*

A nagygyűlés a jutalmat nem adja ki.

IX.

Jelentés az ifj. Bojári Vigyázó Sándor-jutalomról.

A pályázatra (Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542-től 1690-ig) két érdemes munka jelentkezett, melyeknek mindenikében találtunk dicsérni és gáncsolni valót s egyiket *dícséretre*, másikat *jutalomra* tartjuk érdemesnek.

Örvendetes eredmény, kétszeres okból. Egyrészt a kegyelet érzetéből, hogy a genialis, nagy reményeket sirba vitt jeles ifjú, kinek emlékére az alapítvány tétetett, mint a kinek a történelem kedvelt tanulmánya volt, a szellemi téren újra éled. Másrészt realis okból, hogy történetírásunk két érdemes munkával gyarapodott.

Az egyik pályamű inkább közjogi alapon vizsgálja és világitja meg a kérdést s „magyarországi“ álláspontból indul ki; a másik inkább történeti alapon áll s „erdélyi“ szempontból tárgyalja a kérdést.

A két felfogás és ítélet nem új, történelmünk folyamán gyakran találkozunk velők. Forgách Ferencz és Istvánfi így állnak szemben Szamosközi és Bethlen Farkassal, Kemény János és Cserei Mihály a jezsuita történetírókkal. Így állnak szemben a politikusok közül Bethlen Gábor és Pázmány, Rákóczi György és Esterházy Miklós. Újabban ilyen ellentétes volt Toldy Ferencz és Szilágyi Sándor felfogása. Egyik gáncsol és kritizál, másik dicsér és lelkesül, ha Erdélyről ír vagy szól.

Cserei azt írja történetbölcseleti művében, hogy „Erdélynek romlása, pusztulása örökké Magyarországtól származott“. Toldy Ferencz Forgách történeti előszavában lekicsinyli az erdélyi államférfiakat. „A kis király (János Zsigmond) környezetében — úgy mond — *bármit mond is Szilágyi Sándor*, az egy Báthoryn kívül tiszteletét más nem bírhatta.“ Bethlent „álnok“, I. Rákóczi Györgyöt „sötétlelkű, önző“ és „zsarnok“ fejedeleme-nek nevezi gr. Esterházy Miklós életrajzában.

Minden túlzás igazságtalan. A történetírás lehetőleg objektivitást kíván.

Az előttünk fekvő két pályamű nem áll ily éles ellentétben a felfogást illetőleg. Nem mozog a végletekben. Mind a kettő elismeri az erdélyi fejedelemség jelentőségét és méltatja történeti hivatását, de különböző mértékkel mér. Mindkettő a fejedelemséget tartja Erdély hatalmas főbástyájának; de az egyik intézményeit lekicsinyli, gyengének itéli, — a másik ezeket is érdemök szerint méltányolja. Az egyikben meglátszik, hogy Erdély jogfejlődését eléggé ismeri, de köztörténetét kevésbé. Nem ismeri kellőleg történelmi forrásait, nem használja fel az utóbbi évtize-

dek gazdag történetiródalmát. Szellemes és érdekes tanulmányában mintegy csak átsuhan Erdély legkimagaslóbb életnyilvánulásain. A másik a jogfejlődést ismeri kevésbé, de annál jobban belemélyed köztörténelmének szellemébe, a minék annyira alapos ismerője, hogy itt-ott szinte letéved a kiszabott útról az adatok rengetegében. Amaz szárnyalóbb és szellemesebb; ez nehezkesebb, de alaposabb és megbízhatóbb. Amaz elmaradt a mai kortól, ez a történetírás és tudomány mai színvonalán mozog, ha tán nehezebb lépésekkel is.

De beszéljenek a pályamunkák önmagukról.

* * *

Az I. sz., „*életünket és vérünket*“ jeligéjű, kisebb terjedelmű tanulmány (111 gépirásos, ivrét alakú féloldal) három fejezetre osztja az erdélyi fejedelemség történetét s ezeket részekre és §-okra.

Az I. fejezet: Az erdélyi fejedelemség alakulása és küzdelmei a zsitvatoroki békéig (1542—1606). A II. fejezet: Erdély önálló fejlődése (1606—1629). A III. fejezet: A hanyatlás kora (1629—1690).

A fejlődés három phasisát eléggé helyesen különbözteti meg: az *alakulás*, a *fejlődés* és a *hanyatlás* korára; de a korhatárokat tévesen állapítja meg.

Már e felosztásban mutatkozik Erdély történetének kellőleg nem ismerése. Az a nagy tévedés, hogy I. és II. Rákóczi György korát már a hanyatlás korához számítja. „Mátyás politikája katasztrófájára, a *Bethlené lassú hanyatlásra vezetett*“ — úgy mond — (84. l.).

I. Rákóczi György uralkodása, a 30 éves háború végső szakában való szerencsés részvételével, a linczi béke nagyjelentőségű vívmányaival, sőt még II. Rákóczi György uralkodásának első tíz éve is, az ő nagyszabású törvényalkotásaival (egészen szerencsétlen lengyel hadjáratáig, 1657.) még határozottan Erdély aranykorához tartozik, tehát a *fejlődés* fejezetébe.

A *bevezetésben* a legújabb politikával foglalkozik: dícséri a nemzet jelenlegi egybeforradását, elítéli az obstructiót s merész ugrással azt mondja, hogy „Erdély fejedelmi hatalmának kifejlődése és története éppen e körülményre vezethető vissza“ (3. l.). A logikai kapcsolat hiányzik s nem tudhatjuk, mit akar mondani ezzel az író s mi köze van Erdélynek az obstructióhoz, vagy annak ellenkezőjéhez.

Erdély jogi helyzetét a mohácsi vészig tárgyalva, nem egy kitünő megjegyzést tesz a jogfejlődés terén, de néhány tévedést sem kerül el. A szász székek élén álló királybírák nem *comes*-ek

(olyan csak egy volt: a szebeni), hanem judices regii. Hogy már Apor (?) László vajda magát *princeps*-nek (?) nevezi (5. l.): azt azért sem fogadhatjuk el igazolás (forrásidézés) nélkül, mert tudvalévő, hogy a XIII. század eleji László vajda nem az Apor család, hanem a Keán nemzetiség tagja volt.

Az „irodalom“ felsorolásából (3. l.) kiténik, hogy nagyon fogyatékosan ismeri Erdély történetének forrásait, s főként az újabbakat ignorálja. Még szembetűnőbb ez alább, midőn: „Az erdélyi fejedelmi hatalom keletkezése“ cz. fejezetben főforrásául jelöli meg Szilágyi: Erdély országgyűlési emlékeit és gr. Mikó: Erdélyi történelmi adatait és az erdélyi törvényeket. De a többi egykorú forrásokat s a nagyszámú újabb feldolgozott műveket, okmánytárakat, életrajzokat nem ismeri, vagy nem használja. Fogyatékos történetkritikára vall, hogy Szilágyi országgyűlési emlékeit Mikó adattárával hasonlítja össze s azt mondja, hogy „Mikó művénel sokkal különb Szilágyi munkája“ (16. l.).

Történeti felfogása sok eredetiségre mutat, de ismeretének hiányai is szembetűnők.

A mohácsi vész okai szerinte „az egyenetlenség, a pór-lázadás folytán (!) előállott vérvesztés és a jobbágyság gyűlölete a nemesség iránt“ (6—7. l.). A pénzügyi zavarokról, a hadügy sülyedéséről nem szól.

Szapolyai Jánost „a kereszténység és ezzel a nemzeti genius árulójának“ nevezi (12. l.). „Fráter György politikája rossz volt s nem is ment az egyéni hiúságtól“ (13. l.). Ezekhez sok szó férhet. A mit azonban Erdély általános jelentőségéről ír, abban sok szép gondolat és megfigyelés mutatkozik.

Báthory Istvánt tartja az erdélyi alkotmány tulajdonképeni megteremtőjének. Az ő kora alkotmányos fejlődését szépen rajzolja s érdekesen jellemzi a fejedelem és az országgyűlés viszonyát.

„Némileg természetellenesnek találja Erdély politikáját“ — a mennyiben a török védelem alá helyezkedett. Feledi, hogy ez már előbb megtörtént s történeti szükség követelte.

Báthory Zsigmond kora vázolásában is sok szép megjegyzést találunk; de tévesnek hisszük azt a megállapítást, hogy „Erdélynek gazdaságilag alig voltak meg életföltételei“ (49. l.). Virágzó ipara és kereskedése volt s a jólét és gazdagság hazájának tartották abban a korban Erdélyt, melyben a lakosok úgy éltek, „mint nyulak a káposztás kertben“.

„E gyenge ország — írja szerző (49. l.) — jó volt arra, hogy védbástyáját képezze (!) két nagy hatalom hatalmi túltengésének, de önálló actióra képtelen.“ (49. l.)

Az önálló actióképességet nem lehet megtagadni Boesкаи, Bethlen és a Rákócziak korától.

Tévedés, hogy Mihály vajda mellett a székelyek *Székely Mózes vezetése alatt keltek fel* (50. l.), a mit alább ismétél. (57. l.) Székely Mózes mindvégig a Báthoryak híve volt. Ugyanő *nem Bástia*, hanem *Radul* oláh vajda ellen vívott csatában esett el 1603-ban. (59. l.)

Bocskai szerinte „*diplomatikus lángelme*“ volt (59. l.). A történeti tévedésekért bőven kárpótól itt is a jogi állapotok és alkotmányfejlődés pompás rajzaival.

Erdély önálló fejlődése szakaszában is a kitzinő jogász s a gyenge történetíró képei váltakoznak. Éles megfigyelései sokszor a túlzásba csapnak át.

A nyugati és keleti császárok között Magyarországot már az Árpád korban úgy tekinti, mint „a semleges nemzetek klaszikus példáját“. „Magyarország történelme bizonyítja, hogy a nemzet semleges volt a szó legszebb értelmében.“ (71. l.)

Szép semlegesség, midőn mindkét féllel szemben folytonosan harczolnunk kellett fenmaradásunk érdekében.

Erdélyt is semlegesnek tartja, „a mely annyiban különböző Magyarországtól, hogy kisebb és lazább alkotmányú lévén, kevésbé volt képes a maga szuverénitásának érvényt szerezni“. (71. l.) „Erdély elszakadásának oka — szerinte — sajátos, Magyarország többi részeitől eltérő jogfejlődésében rejlik“. (72. l.) Ezt „hosszabb időre megszilárdítja a bécsi béke 1605-ben“ (1606 helyett !)

Tévedés az is, hogy Bocskait „Erdély fejedelmévé az 1605 ápr. 17-iki *szerencsi* gyűlésen a szászok ellenzése ellenére (!) megválasztották“. (74. l.) A *megyesi* 1605 szeptemberi országgyűléssel zavarja össze.

„Az erdélyi országgyűlés — szerinte — a *székely*, magyar és szász rendekből (?) áll.“ (78. l.) Alább meg éppen a *szászt* teszi elsőnek a székely és a magyar nemzet elibe (81. l.). A diplomatikus sorrend: magyar, székely és szász!

A fejedelemséget a *székely ispánságból* kialakultnak mondja (81. l.) a vajdaság helyett. Bethlen Gábort nem 1613 okt. 25-én, hanem *23-án* választották fejedelemmé (83. l.).

Túlzás az (79. l.), midőn az erdélyi országgyűlést vagy a fejedelmek kritika nélkül való szócsövének, vagy polgárháborút okozó ellenzéknek mondja. Helyesebb, midőn az erdélyi alkotmány súlypontját a fejedelmi hatalomban keresi. De ismét túloz (82. l.), midőn Erdély állami életének föltételeit nem Erdély erejében, függetlenségében, hanem egyszerűen a fejedelmi hatalomban keresi. Könnyedén odavetett állítás, hogy gyöngye fejedelem nem tarthatta magát a trónon; hiszen pl. Apafi 30 évig uralkodott.

Bethlen Gábort (bár elismeri, hogy „az erdélyi fejedelemség

batalmának tetőpontján Bethlen alatt állott“, 83. l.) nem elég rokonszenvvel jellemzi és politikáját ferde világításba helyezi. „Épp oly kevéssé becsüli a nemzet békéjét, mint Mátyás. Politikájuk egyformán haszonleső“ (84. l.) Itt nyilván gróf Andrassy Gyula felfogását tette magáévá a szerző (idézi is). De míg Andrassy megokolni igyekszik erős, a történelmi közfelfogással (Horváth Mihálylyal is) ellenkező, szigorú megítélését, addig a pályamű írója nem igyekszik igazolni apodiktikus kijelentéseit.

A hanyatlás korát — mint láttuk — Bethlen halálától számítja. Brandenburgi „Katalin uralkodása — úgy mond — jöllehet csak egy évig tartott, elég volt arra, hogy *Erdély hatalmát teljesen aláássa*“ (87. l.) Brandenburgi Katalin csak magát compromittálta, nem Erdélyt. Ennek tekintélyét I. Rákóczi György csakhamar visszaállította. Ezt azonban az író nem úgy tudja. Szerinte „az 1631-iki kassai békepontok megszüntetik az erdélyi fejedelmek önálló hatalmi jogállását a külfölddel szemben“ (91. l.) Azért, mert Rákóczi magát a királylyal szemben békére kötelezte, s hogy Ónodba felényi kir. őrséget fogad be s magyarországi birtokai után adót fizet.

Mindez legkevésbé sem érinti Erdély közjogi állását. Minden békekötés békére kötelez új háborúig (a mit Rákóczi is vivott). Ónod magyarországi magánvára volt Rákóczinak, adót magyarországi birtokai után fizetett, mint a hogy fizet minden uralkodó más ország területén. Így fizettek Franciaországban hajdan adót az angol királyok francia birtokaik után. Így fizet most nálunk adót a bajor király sárvári, a bolgár király murányi stb. birtokai után. Erdély tehát nem jutott ezzel „Kréta, Samos vagy az újabb Albánia“ sorsára a kassai béke után (92. l.). Igazán különös a külfölddel szemben ettől fogva pusztá ezimnek mondani az erdélyi fejedelemséget, mikor Rákóczi György mint egyenrangú fél jelenik meg a 30 éves háborúban, bár szerzőnk ezt a szereplését meglehetősen devalválja (93. l.).

A linzi békében — szerinte — „*még a vallásszabadság sincs kellőleg garantálva*“ (93. l.) Sokkal messzebbmenőleg, mint a bécsiben, vagy a nikolsburgiban, mert abban a vallásszabadság még a jobbágyakra is kiterjesztetett. A következő lapon maga is azt mondja, hogy III. Ferdinánd „1645 szept. 16-án aláírta a *protestáns vallás teljes szabadságát biztosító oklevelet*“ (94. l.)

„Még az országban is hanyatlik a fejedelmi hatalom“, mert — úgymond — „törvény van, hogy ha a fejedelem másnak szóló levelet feltör, országgyűlés elé hivassék és úgy bűnhődjék, mint az, ki a fejedelem levelét bontja fel“ (96. l.) Idézi az erdélyi törvénykönyvet. Ha azonban ezt megnézzük: ennek épp az ellenkezőjét találjuk ott. Az Appr. III. 23. t. cz. I. §-ban ez áll: „Fejedelmek másoknak szóló leveleit ha kik intercipiál-

nák, vagy tudva felszakasztanák, a szerint büntetődjenek, mint a fejedelmeket diffamálók felől való Articulus tartja“. Ez épp a fejedelem leveleit védi.

Alább azt mondja: törvényt hoznak, hogy „a törvényellenesen cselekvő fejedelem ellen az ország felkelhet“ (95. l.) Ez is félreértése a törvénynek, illetőleg az I. Rákóczi Ferenc választási föltételeinek, aki mellé kiskorúsága idejére Kemény János gubernátorul választatván, az ő védelmére iktatják a föltételek közé, hogy ha az ifjú fejedelem a gubernátor ellen „valamit cselekedni igyekeznek . . . az ország . . . a gubernátor mellett tartozzék insurgálni“ és viszont. (Appr. II. I. 12. §.) Ebben tehát nincs benne a „jus resistendi Erdélybe való átültetése“ (96. l.); bár tudvalevőleg az sem szüntette meg a királyi hatalom tekintélyét Magyarországon.

Nem részletezzük a kisebb tévedéseket (a munkában oldaljegyzetekkel láttuk el) s véleményünket abban foglaljuk össze, hogy a történeti tévedések mellett, a források elégtelen felhasználása daczára, a jogi fejlődés és az államélet jellemzésében oly sok érdekes megfigyelést és megítélést találtunk, hogy ezeket kellő átdolgozásban, a történeti tévedések kiigazításával nyomtatásban megjeleníteni is tanulságosnak látnók, már csak az „audeatur et altera pars“ elvénél fogva is. Ennyi elismerést és *dicséretet* a munka megérdemel, de a jelzett fogyatkozások mellett a pályadíjra nem ajánlhatjuk.

A 2. számú pályamunka, „Csak törpe nép felelhet és nagyságot“ jelige alatt, vaskos kötetet tesz ki (nagy negyedrét, 270 írott oldal).

Rendszeres, alapos, a főbb történeti források, főkép az erdélyi országgyűlési emlékek alapos feldolgozásával készült munka, némi levéltári kutatással is kiegészítve.

Öt fejezetre oszlik. Az első, bevezetésül „A fejedelmi hatalom lényege és forrásai“ felől értekezik. Abból indul ki, hogy Erdély a fejedelemség korában alkotmányos monarchia, látszólag az országgyűlés vezet és intézkedik, de lényegében a fejedelem irányítja az ország sorsát, szabja meg politikáját. Összefoglaló képet nyújt a fejedelem jogköréről a törvényhozásban, a külpolitika, a hadügy, pénzügy, igazságszolgáltatás, vallás, ipar és kereskedelem terén. E mellett a fejedelem egyénisége és tekintélye szerint bővül, vagy szűkül a hatalom köre és jelentősége. E helyes expositio szerint előre jelzi, hogy az egyes korokon belül milyen szempontok és csoportosítás szerint kívánja tárgyalni a fejedelmi hatalom fejlődését és hullámzását.

Ő négy főkorszakot különböztet meg az erdélyi fejedelmi hatalom történetében, ú. m.: 1. a fejedelmi hatalom megalakulását János Zsigmond korában (1542—71); 2. fejlődését a Báthoryak

korában (1571—1613); 3. fénykorát Bethlen és a Rákócziak alatt (1613—1658); 4. hanyatlását Apafi korában (1658—1690).

Ez a felosztás már előre sejteti, hogy olyan íróval van dolgunk, a ki Erdély történetét jól ismeri s biztos kézzel tudja megszabni a korhatárokat, melyek a megalakulás, kifejlődés, hatalomrajtás és hanyatlás korait egymástól elválasztják. A mit ebben a jól meghatározott keretben, helyesen megszabott program szerint nyújt, az lelkiismeretes és szorgalmas munka, a tárgyba való elmélyedés, alapos történettudás és helyes megítélés gyümölcse. A jogfejlődés megítélésére kevesebb készsége és érzéke van, mint az előbbi munka írójának, de történettudása messze kimagaslik amaz föltt.

A korszakok bevezetéséül történeti összefoglalásokat nyújt s azok után a fejedelmi hatalom fejlődését a bevezetésben jelzett sorrend és csoportosítás szerint tárgyalja. Kisebb tévedéseire a kéziratban tettünk megjegyzéseket, itt csak a lényegesebbekre mutatunk rá.

A fejedelmi jogkör megalkotójának Fráter Györgyöt tartja. a kinek már „kezében volt a külügy, hadügy, pénzügy, az igazságszolgáltatás és adományozás joga“. Izabella még tovább fejlesztette, midőn fia helyett uralkodott. Fráter Györgynek talán a valóságnál tovább menő hatalmat tulajdonít és őt kellenél fennebb magasztatja. Az ellenkező véleményeknek, Kovacsóczy Farkas, Székely István ítéletének legfennebb a jegyzetekben ad helyet (63. l.).

A törvényhozó hatalom gyakorlása alkalmat ad az írónak az erdélyi országgyűlések szervezetét jól megvilágítani. úgy a tanács eredetét és rendeltetését. Hogy „a királyné mellé minden *rendből* 5—5 tanácsos választassék“ (58. l.): nem szabatos, mert a három *nemzetből* valók voltak. Hogy „János Zsigmondnak a lengyel királyságra pályázása komoly következményekkel nem járt“: annak oka az volt, hogy ő előbb halt meg (1571), mintsem nagybátyja, Zsigmond Ágost halálával a lengyel trón megüresedett (1572).

Többször hangsúlyozza, hogy „a fejedelem pénzügyi hatalma a *pénzkezelés* jogán sarkallik“ (711., 132. l.). A mit szabatosabban fejez ki (78. l.), midőn azt mondja, hogy a fejedelmek az állami pénzek felett korlátlanul rendelkeztek. Ez azonban nem teszi megokolttá azt, hogy az adóüggyel oly túlságos bőven foglalkozzék s majdnem minden év adófizetését elősorolja (83—90., 133—143., 205—224., 243—258. l.). a mi a főkérdésről a figyelmet eltereli és olvasmánynak száraz dolog. A részleteknek legfeljebb a jegyzetekben van helye.

Annál szűkebben bánik el a fejedelmeknek az iparra és kereskedelemre vonatkozó joggyakorlásával, miről a II. fejezetben

csak nyolcz sort ír, a többiekben még annyit sem. Pedig ez, főleg a XVII. században, nagy szerepet játszott; az országgyűlések sűrűn foglalkoztak az árszabásokkal (limitatiók) s Bethlen, I. Rákóczi György, Apafi maguk is nagyban kereskedtek s monopoliomokat alapítottak meg a főbb kiviteli czikkekre.

A tanügyet is teljesen mellőzi, pedig a fejedelmek erre is kiváló gondot fordítottak. Báthory István, Bethlen s a Rákócziak tanügyi politikája, iskola alapításai, egyházpolitikája nem mellőzhető ilyen széleskörű tanulmányban. Ezek pótlása a kinyomatás előtt nagyon ajánlatos, a munka teljességéhez tartozik.

Téves, vagy legalább is nem szabatos, hogy Báthory István lengyel királylány választása után bátyját, „Báthory Kristófot is *fejedelemmé* választatta“ (105. l.). Ő maga is 'akkor (1576) még a *vajda* czimet viseli, csak később nevezte magát fejedelemnek. Hogy a Báthoryak korát a fejedelmi hatalom korlátlansága kora gyanánt mutatja be: az túlzás és kevésbé indokolható. A kormányzóság kérdésében pl. Báthory István engedni kénytelen a rendeknek; úgy Báthory Zsigmondnak is a jezsuiták kitiltásában, s politikai irányváltztatását is (1594) csak államesínynyel (az ellenzék kiirtásával) vihette keresztül.

Báthory István jellemzése egyik legsikerültebb része a munkának; de már Báthory Zsigmond jellemzésében ingadozó és határozatlan. Azt mondja, hogy „*hibái* egyúttal alatta a fejedelmi hatalmat *mindenhatóvú* tették“ (107. l.); „a rettegtetés korát honosították meg“ 108. l.). Ez még nem mindenhatóság, csak zsarnokság, melynek végül trónja is áldozatul esett. Túlzás az is, hogy „az ő uralkodása érvényre emelte azt az elvet, hogy a fejedelem szabadon rendelkezik az országgal“ (108. l.). Igaz, hogy csereberélte, de mégis a rendek kénytelen-kelletlen hozzájárulásával. Ellenmondás, hogy egyszer *előrelátónak* mondja, midőn észrevette a török gyengülését s máskor *rövidlátónak*, hogy csalódott a magyar király erejében (120. l.).

A fejedelmi hatalom fénykorában igazolva látja azt a helyes felfogását, hogy Erdély gazdagságát s a külügyi sikereket első-sorban a fejedelmek idézték elő. De túlzásba esap át, midőn minden nagyságot, hatalmat, gazdagságot, tekintélyt a fejedelmeknek tulajdonít.

Az országgyűlések tárgyalásánál azt mondja, hogy „a nagy csoportosulással járó zsúfoltság miatt a városi lakók sok panaszszal állottak elő“ (165. l.). Nem a zsúfoltság volt a baj (hisz az pénzforgalmat idézett elő), hanem az elszállásolási és gazdálkodási kényszer. „A vendégeskedés a szászoknak nem volt kedvére“ (167. l.). A vendégséget a szászok is szerették; de azt nem, hogy az ő zsebükre ment.

Igen részletesen és érdekesen foglalkozik Bethlen és Pázmány

viszonyával, levelezéseik alapján; de annyira a részletekbe megy (176—195. l.), hogy messze túllépi a főkérdés keretét. Pázmány leveleiből vett idézetei nem annyira a fejedelemség mellett, hanem ellene polemizálnak. Tehát a megfestendő képnek éppen a visszaját mutatják. Ezt itt össze kell vonni, mert a fejedelmi hatalom fejlődésével semmiféle összeköttetésben nincsen. Másutt értékesíthető.

Annál rövidebben végez Bethlen és I. Rákóczi vallástügyi alkotásaival. A tanügygyel egyáltalán nem foglalkozik, pedig Erdély kulturális emelkedését éppen ez idézte elő. A Pázmánynyal folytatott polemianál ez sokkal lényegesebb.

A hanyatlás korát is szépen és plasztikusan rajzolja. Legérdekesebb részlete ennek is az országgyűlésekről, azok alkotórészeiről szól. Leírja néhány országgyűlés lefolyását is (az 1658—59. éveket, 225—228. l.) s ebben a fejedelem jogkörének meghatározását adja a rendekkel szemben. Többi részei is tartalmak, de az ipar, kereskedés s tanügy itt is hiányzik.

Ez a pályamű egészben véve megoldja a kitűzött feladatot. Széleskörű történetudással, nagy szorgalommal és lelkiismeretes gondnal írott munka, mely gyarapodására fog válni történetírásunknak. Egyik főereje az adatok gondos csoportosításában áll. Kívánatos lenne azonban kiadása előtt a túltengő részletezéstől, a száraz számadatoktól megkönnyíteni s a hiányos részekkel kiegészíteni. Kívánatos lenne az is, hogy a csoportosításokat alcímekkel és nagyobb tagozással tegye áttekinthetőbbé. Iránya sem elég könnyed, néhol nem eléggé szabatos. Hosszú mondatai rövidebbekre szabhatók és a hosszú kikezdések új kikezdésekkel tehetők áttetszőbbé.

A munka bevezető részéből az összefoglalás, a tanulmány végeredménye jobban illenék a könyv végére, mely mostani szerkezetében Apafi valláspolitikájának vázolásával szakad meg. A fejedelemség megszűnésének méltatása is ide tartoznék. E nélkül a munka a befejezetlenség látszatát kelti.

A két pályamű között az összehasonlítás határozottan az utóbbi javára dönti el a pályázatot. Amazt, az 1. számút, a történeti részben való fogyatékoságai daczára, jogtörténeti érdekes fejtegetéseieért *dicséretre*; emezt, a 2. számút, éppen a történelmi részben való kiválóságáért, felsorolt hiányai mellett is, *pályadíjra* érdemesnek ítéljük.

Kolozsvárt, 1916. évi márczius hó 28-án.

Márki Sándor r. t.

Szádeczky K. Lajos r. t.

*

Az osztály javaslata elfogadtatván, a nagygyűlés a jutalmat a 2. sz. pályaműnek odaitélte s az 1. számút dicséretben

részesítette. A jutalmazott pályamű szerzője *dr. Bíró Venczel* kegyesr. főgymn. tanár Kolozsvárt, a megdicsért pályaműé pedig *dr. Huszár Ferencz* székesfővárosi hivatalnok.

X.

Jelentés a Dóra-jutalomról.

1.

Kiirt pályakérdés: „Adassék elő az államvasuti rendszernek történeti fejlődése Magyarországon, különös tekintettel arra, mely okok és körülmények hozták létre az államvasutak mai rendszerét“.

A beérkezett munka összesen 85 foliolapra terjed. Alig találunk benne valami dicsérni valót, rövidségét nem is tekintve, mely már magában véve is kizárja, hogy a feladat kellően kifejtessék. Se szerkezet, se irány, se positiv adat, ellenben meglehetősen felesleges kitérések ide nem tartozó tárgyakra. A 85 lapból is a tulajdonképeni tárgynak csak a 37. lapnál kezdődő tért engedni át. Nem hallunk semmit az államvasuti rendszer körül nálunk is kifejlődött vitákról, legfeljebb egy-egy országgyűlési felszólalást. A szem fáradtan keres egy-egy tényt, egy-egy adatot — de hiába. Rari Nantes in gurgite vasto. Okoskodások történelem nélkül, hosszú vezércikkek. Általában túlsokat politizál szerző. Semmiféle forrástanulmány, irodalom.

Ezen hibákkal szemben nem esik latba, hogy itt-ott egy correct felfogással is találkozunk. Szerző kritikai szemmel nézi az államvasuti rendszert, melynek főjelentőségét a nemzeti jellegben látja. Ennek megvalósítására az államosítás eszköz. Az államosítás nem önczél és törvényeink nem is biztosítják neki a kizárólagos uralmat. Az államosítás keresztülvitelét, az elkövetett hibákat, egyes az államosítás mellett felhozott okok gyengeségét bíráló tárgyává teszi. Azt találja, hogy egy hanyatló politikai regime prestigeét akarta felfrissíteni. De ha úgy is volna, az államvasuti rendszerre való áttérésnek sokkal mélyebb és tárgyi, gazdaságpolitikai okai voltak. Igen nagyfontosságú gazdasági érveket hozott fel kezdettől fogva úgy az elmélet mint a gyakorlat az államvasuti rendszer előnyei mellett.

Teljesen hiányzik az analitikai, statisztikai tanulmányozása az államvasuti rendszernek, mely nélkül a kérdést megoldani nem lehet. Az államvasuti rendszer keletkezésének okait és körülményeit is nemcsak egy-egy miniszteri jelentésben kellett volna felkutatni, hanem a magánvasuti rendszer súlyos hibáiban. Az államvasuti rendszer kihatása a vasuti politikára, a vasuti tarifákra, a nemzetközi forgalomra, a közös vasutak államosítása

körül tett tapasztalatok főleg a nemzetközi forgalom és kiviteli érdekeink szempontjából, a benyújtott munkában egyáltalában figyelemben nem részesültek.

A munka ezen jellemzéséből következik, hogy a díj kiadását a Tekintetes Akadémiának nem javasolhatom.

Budapest, 1916 márczius 1.

Földes Béla r. t.

2.

A beérkezett egyetlen pályamű (jeligéje: Nemzetállam) sok előnyös tulajdonságai daczára nem tekinthető a pályázati kérdés megoldásának. Inkább rövid, bár eléggé érdekes, elmefuttatást tart arról, hogy az államvasuti rendszert Magyarországon nem elvi magaslatról, hanem a gyakorlati politika szükségletei szerint hozták be, mintha az lehetne másként, vagy másként történt volna más országokban is, és mintha nem éppen ezen okok és körülmények különös tárgyalása lett volna a pályakérdés lényege. Sőt szerző történeti elmefuttatásában éppen azért rója meg az 1836-ki, az 1848-iki és a kiegyezési vasuti politikát. --- már a mennyiben Deák, Kossuth és Széchenyi tervezetei ennek nevezhetők, mert a gyakorlati helyzettel nem számolnak.

Ez a főbaja a dolgozatnak.

Természetesen bőven vannak részleges hibák is. Még az csak elfogultságnak tudható be, ha Tisza Kálmán kormányzását folytonosan visszatérőleg természetlennek, vagy alkotás nélkülinek nevezi éppen e dolgozat keretében, a hol alapozó munkát végzett pl. a tiszavidéki vasut ügyében, a vasuti sanálások és államosítás. a szerző által csodálatosan lekicsinyelt osztrák államvasuti társaság megváltási kérdésénél stb., ugyanakkor, mikor Baross Gábert tele tődővel dicsőíti, holott teljesen lehetetlen e téren a minisztert elválasztani a kabinet fejétől: de a mellett teljesen csak elfut éppen a pályázatban kívánt azon okok és körülmények tanulmánya felett, melyek az egyes kérdéseknek éppen ily megoldását tették szükségessé és egyedül lehetségessé. A mellett igaztalan azok iránt, kik e kérdéseket irodalmilag, éppen a szerző által hangoztatott elvi alapok figyelembé vétele alapján hangoztatták; nem ismeri az Országos Gazdasági Egyesület emlékiratát, nem ismerteti az úgynevezett vegyes rendszer igényeit, s azon fő döntő okokat, a melyek azt az adott viszonyok közt feltétlen szükségessé tették a déli és a kassa-oderbergi vasutnál, s melynek tekinteten kívül maradását bizony ma is érzi vasuti politikánk a magyar nyugoti, a gácsországi és eperjes—tarnowi vasutaknak nem teljesen megfontolt államosításával. Elfogult szerzőnk a helyi érdekű vasutakról szóló törvénynél; elfogult, mikor azt állítja, hogy tisztán, vagy legalább is főleg népszerűségkeresés vezette

a kormány nagy actioját és nem egészen világos saját álláspontja a nemzeti vasúti politika hangoztatásával sem, mert hiszen azt lehetett megvalósíthatónak tartani a kamatbiztosítási, sőt az 1836-diki törvényben inaugurált módon is, — és legfelebb hatályosabban és gyorsabban volt elérhető az államvasúti rendszer mellett.

Nem említem az egyes kisebb fontosságú lapsusokat, a melyeket szerzőnk elkövet itt-ott a tények ellen, és a stílus fogyatékos voltát.

Végeredményben a pályadíjat, főleg mivel az egész munka inkább egyoldalú elmefutás, semmint tudományos feldolgozása a pályakérdésnek, nem vélem kiadhatónak.

Budapest, 1916 márczius 30.

György Endre l. t.

*

A nagygyűlés a jutalmat a jelentés értelmében nem adta ki.

XI.

Jelentés a Lukács Krisztina-pályázatról.

A M. Tud. Akadémia 1909. évi nagygyűlése óta évenként hirdette ki azt a matematikai pályakérdést, melynek czélzata a *Fourier*-féle sorok elméletének monographiaszerű tárgyalása volt: e pályázat utoljára 1915. évi nagygyűlésén mint 47. számú tétetet közzé.

E pályázatra az 1915. évi december hó 31-ére kitűzött határnapig egy pályamű érkezett. Czime: „*A Fourier-féle sorok elmélete*“. Jelígeje: „*Analysis infinitorum*“. Terjedelme IV + 293 gépirásos, félíves lap.

A munka főrészei: *Előszó* (III., IV. old.), *Bevezetés* (3—6. old.), *I. rész* (7—36. old.), *II. rész* (37—252. old.), *III. rész* (253—269. old.), *Függelék* (270—288. old.), *Tartalomjegyzék* (289—293. old.).

Az I. rész egyetlen fejezetből áll, melynek czime: *A Fourier-féle sorok elemi elmélete*.

A II. rész, a mű legterjedelmesebb része, négy fejezetre oszlik. Az egyes fejezetek czímei: 1. *A Fourier-féle sorok összetartásának vizsgálata*. 2. *A Fourier-féle sorok széttartásának vizsgálata*. 3. *A relatio Fourier- és trigonometrikus sorok között*. 4. *Műveletek a Fourier-féle sorokkal, az együththatók, a közeli-tölgörbék*.

A III. rész czime: *A Fourier-féle sorok története*; ez is négy fejezetre oszlik.

A „*Függelék*“ segéditételeket tárgyal három fejezetben.

*

A munka tanulmányozásánál csakhamar meggyőződünk arról, hogy a szerző az idevágó nagy irodalmat úgyszólván egész terjedelmében olvasta. Nagyon kevés azoknak a helyeknek száma e műben, hol további irodalom tekintetbevétele határozottan kívánatos volna. Tekintve, hogy e nagy irodalom annyi különböző önálló műben és gyűjteményben van szerteszórva a világirodalomban, a szerző nagy irodalmi tájékozottsága őszinte elismerést érdemel.

A monographikus feldolgozásra szánt anyag nagyjában szerencsésen van kiszemelve. Tekintve ismét az irodalmi termékek nagy számát, továbbá azt, hogy a mű nagy terjedelemben ölel fel olyan kutatásokat, a melyeket eddig a Fourier-sorra vonatkozó monographiákba még nem vontak be, a szerencsés anyagmegválasztásban tanusított önállóság és tapintat valóban tiszteletreméltó.

Sikerültnek tartjuk továbbá a mű tagolását és általában berendezését is. Ha nem értünk is e tekintetben mindig egyet a szerzővel, mégis elismerjük, hogy a keretek megállapításának munkájával a szerző sikerrel küzdött meg.

Ámde nézzük, vajjon sikerült-e szerzőnek az általa felölelt és annyira szerteágazó kutatási anyagot kielégítő rendszerbe sűriteni, és sikerült-e neki e rendszert érthetően és a szükséges matematikai szigorúsággal kifejtteni.

Ily munka sikere mindenesetre kötve van ahhoz, hogy szerzője, miután az idevágó kutatásokkal megismerkedett és azokat tanulmányozta, azokban elmélyedjen. Ekkor ismerheti csak fel azt a számos benső összefüggést, mely látszólag egymástól távolfekvő vizsgálati módszereket és eredményeket is összeköt, ekkor jön csak tudatára nagy összevonásoknak, egyszerűsödéseknek, míg végre megérlelődik benne a kielégítő és szigorú rendszer. Annyi bizonyos, hogy e hosszantartó és nehéz szellemi munkához elengedhetetlenül szükséges, mint annak egyik fontos tényezője, a *kritika*.

Sajnálattal kell kijelentenünk, hogy e pályamű igen számos és fontos helyén a kritika alacsony foka, sőt teljes hiánya nyilatkozik meg. Ebből a műnek annyi és olyan mélyen gyökerező tökéletlensége eredt, hogy kiigazítását alig tartjuk lehetségesnek.

Ez állításunkat az alábbi bíráló észrevételekkel megokoljuk. Megjegyzéseinknek csak egy *részét* közölhetjük. Kerültük az olyan helyeket, melyeknek bírálata annyira hosszadalmas volna, hogy e jelentés kereteit túllépné. A közölt megjegyzések mind az elméletre nézve fontos részekre vonatkoznak:

a) 5. oldal: „Lehetetlen arra gondolnunk, hogy páros függvényeket oly trigonometrikus sorokkal fejezzünk ki, melyekben sinusok is szerepelnek. Hiszen akkor ellenkező előjelű, de egyenlő abszolút értékű x -ek számára a sor cosinusai azonos értékeket adnának, míg a sinusok értékei ellenkező előjelűek lennének s a

sor összege pozitív x esetében más értéket adna, mint ugyanakkora abszolút értékű negatív x esetében — ez pedig ellenkező azzal, hogy a sor összege, a reprezentált függvény, páros.“

Az állítás helyes, a bizonyítás hibás. Állítás: ha az

$$(1) a_0 + a_1 \cos x + b_1 \sin x + \dots + a_n \cos nx + b_n \sin nx + \dots$$

trigonometrikus (nem szükségképpen Fourier-féle!) sor mindenütt convergens és összege $f(x)$ páros, akkor

$$b_1 = b_2 = \dots = b_n = \dots = 0.$$

Valóban, akkor minden x helyen

$$\frac{f(x) - f(-x)}{2} = b_1 \sin x + \dots + b_n \sin nx + \dots = 0,$$

tehát a trigonometrikus sorokra vonatkozó mély CANTOR-féle tétel szerint

$$b_1 = b_2 = \dots = b_n = \dots = 0.$$

A fenti bizonyításban nagy űr van, melyet éppen a CANTOR-féle tétel tölt ki. Szerző a CANTOR-féle tételre itt még csak nem is utal, tehát *bizonyítása hibás*.

b) 13. oldal: Itt szerző hallgatagon állítja, hogy egy integrálható páros $f(x)$ függvény Fourier-féle sinusállandói zérussal egyenlők. (E nélkülözhetetlen tételt, sajnos, meg sem fogalmazza.) E tétel, mint ismeretes, egyszerűen abból következik, hogy a $(-\pi, +\pi)$ közben páratlan függvény határozott integrálja a $(-\pi, +\pi)$ intervallumban zérussal egyenlő. Szerző e bizonyítást kihagyja, mert azt hiszi, hogy állítása közvetlenül az $a)$ alatti tételből (melyet hibásan bizonyított) következik. De ebben is téved. Ha tudnók, hogy az $f(x)$ Fourier-sora *convergens* és hogy *összege $f(x)$* , akkor tudnók, hogy az $f(x)$ Fourier-sora oly *convergens* trigonometrikus sor, melynek összege páros és e szerint *sinusegyűthetői $a)$* alapján eltűnnek. De ezt még nem tudjuk a 13. oldalon! E szerint a tétel bizonyításában legalább is óriási hézag van. De ha ez nem is volna, a szerző tárgyalása akkor is a legnagyobb mértékben kifogásolandó volna, mert ezt az úgyszólván evidens és teljesen általános érvényű tételt, mely szerint az integrálható páros függvény Fourier-féle sinusállandói zérussal egyenlők, a Fourier-féle sor esetleges *convergentiájára* alapítva bizonyítani — nagyon szerencsétlen gondolat.

c) 21. oldal: Itt a

$$(2) \quad \frac{\sin x}{1} + \frac{\sin 2x}{2} + \dots + \frac{\sin nx}{n} + \dots$$

sor összegének elemi meghatározását közli a szerző t komplex változó

$$-\log(1-t) = \frac{t}{1} + \frac{t^2}{2} + \dots + \frac{t^n}{n} + \dots$$

hatványsora segítségével.

Erre az ABEL-DIRICHLET-féle hatványsortételt alkalmazza. De nem mondja ki világosan, hogy evvel a (2) alatti sor összegének ez elemi meghatározásánál is föltételezi a (2) alatti sor *convergentiáját* az x pontban.

d) 23—26. oldal: Itt van a mű 10. §-a; czíme „A Dirichlet-és Jordan-féle feltétel“. Benne tárgyalja a szerző az elmélet egyik legfontosabb tételét. A bizonyítást, mint maga is megjegyzi, a következő forrásból veszi át: KRONECKER: Vorlesungen über Mathematik, I. Bd.: Vorlesungen über die Theorie der einfachen und der vielfachen Integrale, kiadja NETTO, Leipzig, 1894. (L. Fünfte Vorlesung, § 3, 68—70. oldal.)

Szerző nem veszi észre, hogy e bizonyítás, melyet átvesz, *súlyos hibában szenved*.

Bebizonyítandó, hogy

$$(3) \quad \lim_{n=\infty} I_n = \lim_{n=\infty} \int_0^h \varphi(z) \frac{\sin(2n+1)z}{\sin z} dz = \frac{\pi}{2} \varphi(+0),$$

ha $\varphi(z)$ a $0 \leq z \leq h$ közben véges és monoton függvény, h pedig fix positiv érték, melyre nézve $0 < h \leq \frac{\pi}{2}$.

A második középértéktétel szerint

$$(4) \quad I_n = \varphi(+0) \int_0^{\xi_n} \frac{\sin(2n+1)z}{\sin z} dz + \varphi(h-0) \int_{\xi_n}^h \frac{\sin(2n+1)z}{\sin z} dz,$$

hol $0 \leq \xi_n \leq h$, és a ξ -hez az n indexet azért tettük, mert az n minden egyes értékénél föllép egy alkalmas ξ_n közbülső érték.

Már most a

$$(5) \quad \lim_{n=\infty} \int_0^a \frac{\sin(2n+1)z}{\sin z} dz = \frac{\pi}{2} \quad \left(0 < a \leq \frac{\pi}{2}\right)$$

$$(6) \quad \lim_{n=\infty} \int_a^{\frac{\pi}{2}} \frac{\sin(2n+1)z}{\sin z} dz = 0$$

tételekből, a (4) alatti felbontás alapján, könnyen következtethetünk a (3) alatti tételre, ha tudjuk, hogy a

$$\xi_0, \xi_1, \xi_2, \dots, \xi_n, \dots$$

$$0 \leq \xi_n < h, \quad n = 0, 1, 2, 3, \dots, \infty,$$

számsorozat alsó ingadozási határa egy pozitív b szám $\left(0 < b \leq \frac{\pi}{2}\right)$.

KRONECKER-NETTO, mint kiemeljük, ragaszkodnak ahhoz, hogy a

$$\xi_0, \xi_1, \dots, \xi_n, \dots$$

számok elhelyezése alapján okoskodjanak a (4) alatti formulán és erre nézve kimutatják, hogy a ξ_n -ek végtelen sorozatában nem fordulhat elő a zérus érték. Ez azonban csak *elenyésző része* annak, a mit bizonyítani kellene, hogy (5) és (6)-ra alapított következtetési módjuk helyes legyen, azaz annak, hogy

$$\lim. \inf. \xi_n = b > 0.$$

Hiszen a KRONECKER-NETTO-féle bizonyítás nem zárja ki például azt, hogy alkalmas véges és monoton $\varphi(z)$ függvény, és alkalmasan választott h esetében $\left(0 < h \leq \frac{\pi}{2}\right)$,

$$\xi_n = \frac{1}{n^2}, \quad \left(n = 1, 2, 3, \dots, \infty\right)$$

legyen; pedig akkor

$$\lim_{n=\infty} \int_0^{\frac{1}{n^2}} \frac{\sin(2n+1)z}{\sin z} dz = 0,$$

$$\lim_{n=\infty} \int_{\frac{1}{n^2}}^{\frac{\pi}{2}} \frac{\sin(2n+1)z}{\sin z} dz = \frac{\pi}{2},$$

és (4) alapján a

$$\lim I_n = \frac{\pi}{2} \varphi(h - 0)$$

határérték következne, holott a (3) alatti (helyes) DIRICHLET-féle tétel szerint, melyet a szerző bebizonyítani akar, e határérték $\frac{\pi}{2} \varphi(+0)$.

Ilyen súlyos hibával terhelt bizonyítást vesz át a szerző munkájába a DIRICHLET-féle alaptétel kimutatására. Avval, hogy e bizonyítás hamis, több későbbi következtetés elveszti szilárd alapját.

Megjegyezzük, hogy a régiebb és újabb irodalomban számos műben található a DIRICHLET-féle tétel olyan bizonyítása, mely a második középértéktételre alapuló (4) alatti fölbontáson nyugszik, és hogy, különösen az újabb művekben, e bizonyítás kifogástalan. (Így például JULES TANNERY: Introduction à la théorie des fonctions d'une variable, Paris, 1910, második kiadás, II. kötet, 126. old. — E szerzők igen egyszerűen kerülnek el azt a complicatiót, melyet a ξ_n értékeknek itt fölösleges nyomozása előidéz.) Csodálkozunk kell tehát azon, hogy szerző éppen a kevés rossz bizonyítás között választott. (Végül fölemlítjük, hogy az átvételnél a szerző még rontott is az imént bírált KRONECKER-NETTO-féle bizonyításon.)

e) 28—29. oldal: Itt van a mű 12. §-a; czíme: „Feltétlenül összetartó trigonometrikus sorok“.

Ha $\sum_{n=0}^{\infty} (|a_n| + |b_n|)$ összetartó, akkor az (1) alatti trigonometrikus sor minden x értékre abszolút összetartó. Meg nem bocsátható fölületesség e tétel megfordítását magától értetődőnek állítani oda, mint ezt szerző e §-ban teszi. Szerinte ugyanis *evidens* a következő megfordítás:

Ha az (1) alatti trigonometrikus sor minden x -re abszolút convergens, akkor a

$$\sum_{n=0}^{\infty} (|a_n| + |b_n|)$$

sor is abszolút convergens.

E tétel igaz. Azonban nem *evidens*, hanem mély tétel, melynek első, újabb eredményeken alapuló bizonyítását P. FATOR doctori értekezésében találjuk: „Séries trigonométriques et séries de Taylor“, Stockholm, 1906, 399. oldal. (Megjegyzés: a $\sum_{n=0}^{\infty} |a_n|$ sor convergentiája *evidens*. A nehézség a $\sum_{n=0}^{\infty} |b_n|$ convergentiájának a bizonyításánál merül fel.)

f) 43. oldal: Itt van a 18. §; czíme: „Végtelenségi pontok“. A $\varphi(z)$ függvény a $0 < \alpha \leq z \leq c < \frac{\pi}{2}$ intervallumban a c végpont kivételével mindenütt véges, az $\alpha \leq z \leq c$ közben *abszolút* integrabilis. Szerző helyesen bizonyítja be, hogy akkor a

$$(7) \quad \int_{\alpha}^c \varphi(z) \frac{\sin(2n+1)z}{\sin z} dz$$

integrál létezik.

Ennek bizonyításánál szerző kiemeli, hogy $\varphi(z)$ abszolút integrális módon válik végtelenné a c helyen (holott a (7) integrál akkor is létezik minden n -re, ha $\varphi(z)$ RIEMANN szerint integrálható az (α, c) között, a nélkül hogy ugyanott abszolút integrálható volna).

Ezután áttér a

$$(8) \quad \lim_{n \rightarrow \infty} \int_{\alpha}^c \varphi(z) \frac{\sin(2n+1)z}{\sin z} dz = 0$$

egyenlet bizonyítására. Itt, bár mind a bizonyításra, mind a (8) tétel érvényességére szükséges, nem mondja, hogy $\varphi(z)$ abszolút integrálható (α, c) -ben. A nem avatott olvasó nem is fogja észrevenni, hogy a szerző az abszolút integrálhatóság feltételét itt felhasználja és hogy miképp használja fel, mert a szerző egyszerűen megelégszik a „tetszőszerinti csekély” emlegetésével.

Tudvalevőleg, ha $\varphi(z)$ nem abszolút integrálható (α, c) -ben, akkor a (8) alatti integrál tetszőszerinti nagy is lehet valamely alkalmasan választott $\varphi(z)$ függvényre.

Itt tehát a szabatosság elengedhetetlen.

g) 84. oldal: 28. §; czime: „RIEMANN tétele”. „A Fourier-féle sor összetartására, valamely x pontban, csak az bir befolyással, hogy miképpen viselkedik a reprezentálandó függvény e pont tetszés szerint kis környezetében.

Ez RIEMANN híres tétele.

A tételt RIEMANN-féle integrálokra is könnyű bebizonyítani.”

Ehhez a következő megjegyzésünk van. Ha a RIEMANN szerint integrálható $f(x)$ véges a $0 \leq x \leq 2\pi$ között, akkor a tétel helyes. Ha $f(x)$ végtelenné válik, akkor két eset lehetséges. Első eset: midőn $f(x)$ RIEMANN szerint abszolút integrálható. Ekkor a tétel szintén helyes. Második eset: midőn $f(x)$ RIEMANN szerint integrálható ugyan, de nem abszolút integrálható. Akkor a tétel nem helyes.

Mintthogy e tényállás a 28. §-ban sehol sincs tisztázva, e § könnyen hamis tételt suggerálhat az olvasónak.

h) 121. oldal: „... akkor, az $f(x)$, n -edik részletösszege tetszés szerint közel lehet abszolút értékben a ρ_n LEBESGUE-féle állandóhoz, bármilyen legyen is n ”. Súlyos tévedés! Ha a 2π szerint periodikus $f(x)$ mindenütt folytonos, akkor könnyű kimutatni, hogy

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{M_n}{\rho_n} = 0.$$

M_n itt az $f(x)$ Fourier-féle sora első $(n+1)$ tagja összegének a maximális abszolút értéke a $0 \leq x \leq 2\pi$ közben. Ez az egyenlet azonban azt mutatja, hogy szerző állítása hamis.

i) 126. oldal: „... föltétlenül — és tehát egyenletesen — összetartó”. Még merészebb logikai ugrás, mint az e) alatti! Ezzel különben szorosán összefügg. Szerző itt, minden bizonyítás nélkül, azt állítja, hogy egy bizonyos, trigonometrikus *polynomok* szerint haladó sor *egyenletesen* *convergál* a $0 \leq x \leq 2\pi$ közben, mert abszolút *convergens* ugyanazokra az értékekre. (E tétel, mint már említettük, az irodalomban be van bizonyítva arra az esetre, midőn az n -edik tag $a_n \cos nx + b_n \sin nx$. Ez FATOU előbb említett tételéből következik. Általánosabb tétel ez idő szerint nem ismeretes.)

Ha szerző a „tehát” szót kihagyja, a 126. lapon levő bizonyítás helyes. De a „tehát” szóval egy *bebizonyítatlan* tételre hivatkozik és így a *bebizonyítást* elrontja.

j) 139. oldal: Szerző az arithmetikai közepekre vonatkozó tétel *bebizonyításánál* kimutatja, hogy

$$(9) \quad \lim_{n \rightarrow \infty} E_n = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n\pi} \int_{\alpha}^{\frac{\pi}{2}} \varphi(t) \left(\frac{\sin nt}{\sin t} \right)^2 dt = 0,$$

$$\left(0 < \alpha \leq \frac{\pi}{2} \right).$$

Hivatkozik arra, hogy E_n középértéke a e_n integráloknak, hol

$$(10) \quad e_n = \frac{1}{\pi} \int_{\alpha}^{\frac{\pi}{2}} \varphi(t) \frac{\sin (2n+1)t}{\sin t} dt.$$

Mint hogy pedig a RIEMANN-LEBESGUE-féle alaplemma szerint

$$(11) \quad \lim_{n \rightarrow \infty} e_n = 0,$$

e szerint (9) be van bizonyítva (ha még tekintetbe vesszük, hogy $\lim_{n \rightarrow \infty} \eta_n = 0$ főnnállásából

$$(12) \quad \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{\eta_0 + \eta_1 + \dots + \eta_n}{n + 1} = 0$$

következik). Ez az okoskodás helyes és a szerző meg is jegyezhetette volna ezt könyvében valahol. De az által, hogy e helyen a RIEMANN-LEBESGUE féle lemmára [és (12)-re] támaszkodik, megfosztja az aritmetikai közepek tárgyalását teljesen *elementáris jellegétől*. Hiszen az *első* középértéktétel alapján

$$|E_n| < \frac{1}{n} \frac{1}{\pi \sin^2 \alpha} \int_{\alpha}^{\frac{\pi}{2}} |\zeta(t)| dt,$$

miből a (9) helyessége nyilvánvaló. Miért alkalmazta tehát szerző itt a kevésbé elemi RIEMANN-LEBESGUE-féle lemmát, még ha azt korábban le is vezette könyvében? Az irodalomban nem is találjuk szerző tárgyalási módját sehol sem.

Még megemlítjük, hogy szerző nem közli azt a pár szóból álló megjegyzést, mely szerint az aritmetikai közepet kifejező integrálban a tényező *nem negatív*, (míg a DIRICHLET-féle integrálban változó előjelű) és hogy ennek a körülménynek köszönhető, a közepekre vonatkozólag, annyi egyszerűség a módszerben és általánosság az eredményben. (A közepek tárgyalásánál ezt minden író kiemeli.) Kár, hogy szerző ilyen megjegyzést, mely oly nagy mértékben könnyíti a megértést, elhagy.

k) 266. oldal: E megjegyzés a történeti részre vonatkozik, melynek különben több sikerült és vonzó részlete van. A IV. fejezetben, melynek címe „Az új kor“, szerző a következőképpen nyilatkozik: „... Csak egy-két, részletkérdésre vonatkozó, értekezés jelent meg addig. ... Megemlítendő továbbá C. JORDAN értekezése, melyben a Fourier-sorokról való elmélkedés alkalmával találja meg a határolt ingadozású függvény fogalmát és adja meg a róla elnevezett összetartási feltételt. Meg kell emlékeznünk ARNOLD SACHSE Dissertatiojáról (1879), mely a Fourier-sorok történetét adja egészen a maga koráig...“

Nézetünk szerint a szerző, tekintve egyéb értékeléseit, itt, a történeti részben, rendkívül mostohán bánik el C. JORDAN fölfedezésével. Bár részben egyéni, hogy ki milyen magasra értékeli a JORDAN-féle fölfedezést, mégis kétségtelen, hogy nem lehet az ő művét közvetlenül SACHSE történeti munkája mellé állítani és annak a látszatát kelteni, mintha e két műnek bármi tekintetben összehasonlítható érdeme volna.

Mindezek után, bár a szerző olvasottságát és a tárgy fölött való jó áttekintését készségesen elismerjük, a díj kiadását nem indítványozhatjuk.

Budapest, 1916 április 10-én.

Kürschák József r. t.

Fejér Lipót l. t.

*

A nagygyűlés a jutalmat a jelentés értelmében nem adja ki.

XII.

Jelentés a Pollák Henrik-pályázatról.

A M. Tud. Akadémia ismételten hirdetett ki a fentnevezett alapból a matematikai statisztika elméletének monographiaszerű tárgyalására zárt pályázatot, de a mult év végéig terjedő határidőig e 46. számú pályázatra pályamű nem érkezett be. Az Ügyrend 128. §-a értelmében a díj két harmada a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium kezelése alatt álló, a felvidék közművelődési céljaira szánt *Körösi József*-féle alaphoz csatol-
tatik, egy harmada pedig a M. Tud. Akadémia alaptökéjének növe-
lésére fordítatik.

*

Az osztály javaslata elfogadtatik.

XIII.

Jelentés a Tomori-Theodorovics Anasztáz-alapból hirdetett matematikai pályázatról.

A M. Tud. Akadémia ismételten és utoljára az 1915-diki nagygyűlésen 48. szám alatt hirdetett zárt pályázatot a fent nevezett alapból a $p = 1$ genusú síkbeli és térbeli algebrai görbék elméletének monographiaszerű tárgyalására; de az 1915. évi december hó 31-ére kitűzött határnápig pályamű nem érkezett be.

E szerint érvényesül az Ügyrend 138. §-ának utolsó pontja: „A mennyiben a másodizben hirdetett vagy megkettőztetett jutalomra sem érkeznek érdemes munka, a III. Osztály javaslatot tesz az iránt, vajjon e jutalomösszeg más matematikai munkák kiadására fordíttassék-e vagy pedig az Akadémia alaptökéjéhez csatoltassék.“

Az Osztály, *Rados Gusztáv* és *Kürschák József* rendes tagok és *Fejér Lipót* levelező tag indítványára az így fenmaradt 2000 korona összeget *König Dénes* műegyetemi magántanárnak: „Analysis situs elemei“ czimű munkája kiadására kívánja fordítani, a mennyiben a megejtendő elbírálás után arra alkalmasnak

fog bizonyulni. Az Osztály hivatkozik az 1914-dik évi nagygyűlés alkalmával a *Tomory*-féle más, nyílt pályázat tárgyában a nevezett szerzőről és pályázat-tervezetéről az Értesítő 1914. évfolyama 362. lapján mondott véleményes jelentésére, melyben az egyik pályázónak, *Geöcze Zoárdnak*: „A halmazelmélet geometriai alkalmazása“ című munkája megírásával való megbízását ajánlotta ugyan, de annak a meggyőződésének is adott kifejezést, hogy a másik pályázónak, *König Dénesnek* tervbe vett munkája, annak idején, más alapból, az Akadémia szíves hozzájárulásával szintén méltó az erkölcsi és anyagi támogatásra.

Ily alap most rendelkezésre áll; azért az Osztály javasolja, bizassék meg *König Dénes* műegyetemi magántanár „*Analysis situs elemei*“ című munkája elkészítésével; a fentnevezett meddő pályázatról fenmaradt 2000 korona díjösszeg fordítassék e munka kiadására, ha ez, kellő elbírálás után arra érdemesnek mutatkozik.

*

A nagygyűlés megbizza *dr. König Dénest* tervezete kidolgozásával.

XIV.

Jelentés a Lukács-Krisztina-pályázatról.

Az 1915. évi nagygyűlésen 44. sz. a. a *Lukács-Krisztina-alapból* a *chemia* köréből hirdetett nyílt pályázatra beérkezett pályázati tervezetek elbírálására vonatkozó véleményes jelentésünket van szerencsénk az alábbiakban előterjeszteni:

Két pályázati tervet érkezett be. Az egyiket *dr. Mauthner Nándor*, budapesti egyetemi magántanár nyújtotta be a „*Glycosidok szintetikus előállítására*“ czímen, a másikat *dr. Ruzitska Béla* kolozsvári egyetemi ny. rk. tanár adta be, a ki „*A természetes festőanyagok absorptios spectrumáról*“ szülő munka tervetével pályázik a Lukács-Krisztina-díjra.

1. *Mauthner Nándor* már évek óta foglalkozik szép sikerrel a glycosidok szintetikus előállításával és ennek kapcsán az oxycarbonsavak glycosidjainak synthesisére egy czélszerű, új eljárást dolgozott ki, a mely abból áll, hogy az oxycarbonsavak észtereire lúgos közegben acetobromglycost enged hatni, a mikor a glycosidok tetraacetylszármazékai keletkeznek. Ha ezeket barytvízzel elbontjuk, nemcsak az acetylgyökök válnak le, hanem a carboxylgyökön levő alkylygök is elszappanosodik és a szabad glycosid áll elő. Ezzel a módszerrel pályázónak eddig a következő glycosidokat sikerült előállitania: a glycosyringasavat, a glycovanillinsavat, a glycoparaoxybenzoésavat, a glycopara- és glycometaoxybenzoésavat, továbbá a következő keton-, illetőleg aldehydglyco-

sidot: a glycoparaoxyacetophenont, mely mint természetes glycosid „picein“ néven ismeretes és a glycoparaoxybenzaldehydet. A benyújtott tervezet szerint pályázó a felsorolt glycosidoknak szintetikus előállítására kapcsán szerzett gyakorlati ismereteit mindennek előtt a következő új glycosidszintesisek eszközölésére akarja felhasználni: a *glycoacetovanillon*, a *gaultherin* nevű természetes glycosid, a *glycosyringaaldehyd*, a *glycoparacumarsav* és végül a *glycoferulasav* szintetikus előállítására. A felsorolt glycosidszintesisek viszont pályázó szerint lehetővé fogják tenni, hogy az említettekén kívül még több más, a természetben előforduló glycosidszerű vegyületet is szintetikusán előállítson.

Mint hogy a pályázati tervezetben felsorolt, tervbevett szintesisek a glycosidok szerkezeti képletére vonatkozó ismereteinket igen értékes adatokkal fogják bővíteni, minthogy továbbá pályázó eddig végzett kutatásainak eredményei, a melyeket magyar nyelven több ízben a III. Osztály Értesítőjében közölt, biztosítékot nyújtanak arra nézve, hogy megbízatás esetén Mauthner Nándor az általa megjelölt egy évi határidőn belül a maga elé tűzött feladatot sikerrel meg is fogja oldani, javasoljuk, hogy a tisztelt Osztály Mauthner Nándort a benyújtott pályázati tervezete kidolgozásával megbízni méltóztassék.

2. A másik pályázó, *Ruzitska Béla* a természetes festőanyagok absorptiós spectrumára vonatkozó, már évekkel ezelőtt megkezdett, de teljesen még be nem fejezett munkával pályázik, a melynek egyes részei már nyomtatásban is megjelentek. A benyújtott pályázati tervezetből az tűnik ki, hogy *Ruzitska Béla* a Zeiss-féle rácsos spektroskop mérőeszközüül való felhasználása mellett egészen hasonló módon szándékozik a természetes festőanyagok absorptiós spectrumát vizsgálni, a hogyan *Formanek* a mesterséges, organikus festőanyagok absorptiós spectrumait vizsgálta. *Ruzitska* tervbevett vizsgálatai módszertani tekintetben nem jelennek ugyan haladást, mégis tekintettel arra, hogy oly adatokat fognak szolgáltatni, melyek a természetes festőanyagok egyszerű, gyors és biztos felismerését fogják lehetővé tenni, bizonyos, hogy vizsgálatainak eredményei gyakorlati analitikai szempontból nagy jelentőségűek lesznek, még pedig azért, mivel főképen az élelmisszerekben és az élvezeti czikkekből előforduló, vagy azok hamisításához felhasznált természetes festőanyagok absorptiós spectrumára fognak vonatkozni.

A kifejtettek alapján azt javasoljuk a tisztelt Osztálynak, méltóztassék *Ruzitska Bélát* is megbízni benyújtott tervezete részletes kidolgozásával.

A tervbevett vizsgálatok végrehajtásához mind *Mauthner Nándornak*, mind *Ruzitska Bélának* méltóztassék oly módon erkölcsi és anyagi támogatást nyújtani, hogy a *Lukács-Krisztina-*

féle 2000 koronás jutalom két egyenlő részre osztassék s abban az esetben, ha az annak idején benyújtandó kész munkájuk jutalomra méltónak fog találtatni, mindegyik pályázó a rendelkezésre álló 2000 koronából annak a felét nyerje, mint Lukács-Krisztina-féle jutalmat.

Végül, minthogy Ruzitska Béla ajánlközásában nem jelölte meg azt a határidőt, a melyen belül a kész munkát be fogja nyújtani, s véleményünk szerint határidő nélkül szóló megbízás nem volna czélszerű, tisztelettel azt javasoljuk, hogy részére határidő gyanánt az 1919-dik évi febr. 1-jét kitűzni méltóztassék.

Budapecsten, 1916. évi április 3.

Bugarszky István, 1. tag.

Buchböck Gusztáv, 1. tag.

*

A nagygyűlés *Mauthner Nándort* és *Ruzitska Bélát* megbizva tervezetük kidolgozásával.

XV.

Jelentés a Rózsay-pályázatról.

A M. Tud. Akadémia 1914. évi nagygyűlése 54. sz. a. a *Rózsay*-alaphól nyílt pályázatot hirdetett az orvosi tudományok köréből: „*A felszínjelenségek élettani jelentősége*“ czimen. A benyújtás meghosszabbított határideje 1914. évi december hó 31-éig terjedt; de e napig pályázat nem érkezett be. Ellenben utólagosan, 1915 évi december hó 31-éig beérkezett dr. *Berczeller László* pályázati tervezete kíséző levelével együtt, melyben a benyújtó a harcztéren való szolgálatával okolta meg elkésett jelentkezését. A III. Osztály 1916. évi január hó 17-ikén tartott zárt ülésén e pályázat utólagos benyújtását elfogadhatónak találta s tervezete érdemleges elbírálására *Lenhossék Mihály* rendes és *Preisz Hugó* levelező tagot kérte fel, kik jelentésüket a következőkben terjesztették az osztály elé:

Tisztelt Osztály!

A tervezetből kitetszőleg a pályázó kísérletileg kíván foglalkozni a sejthártya és egyéb hárttyák physikai és chemiai tulajdonságainak megismerése szempontjából élettanilag fontos anyagok felszíni feszültségével, ily anyagok befolyásának vizsgálatával egymással nem keveredő anyagok felszíni feszültségében. Továbbá kiterjeszkedni kíván a megoszlási hányados és felszíni feszültség közötti összefüggésre, az adsorptio szerepére életjelenségek körül, a felszínek hatására vegyi reactiókban és arra, vajjon a colloidalis fémeknél észlelt reactiógyorsítás élettani folyamatoknál érvényesül-e.

E kísérleteknél elért eredményeit pályázó vonatkoztatni

óhajtja a van't Hoff-Arrhenius-féle osmotikus nyomásmélethez és a Meyer-Overton-féle lipid-elmélethez.

A tervezet ismerteti pontonként, hogy a fölvetett kérdések terén eddig mily vizsgálatok történtek és egyszersmind utal tervbe vett kísérleteinek berendezésére. Pályázó vörös véresejteken szándékozik tanulmányozni a különböző anyagok befolyását a felületi feszültségre és pedig a sejtek dimensio-változásából, a mennyiben a felszíni feszültség változása dimensio-csökkenéssel jár. Tekintettel az eddigi tapasztalatokra, a melyek szerint chemiailag hasonló szerkezetű és gyógyszerhatásilag egyező anyagok annál hatásosabbak a szervezetben, minél kisebb oldataiknak felületi feszültsége, pályázó ez irányban is kíván kutatásokat végezni abban a reményben, hogy ily módon egyszerű mérték lesz megállapítható a gyógyszerek hatóképességének fokára vonatkozólag. E tekintetben különösen a stereo-isomer anyagokat kívánja vizsgálatára tárgyává tenni, nemkülönben a Meyer-Overton-féle elméletet a megoszlási hányadosról. Szóval vizsgálatainak egyik főcélja megállapítani, vajjon a különböző körülmények között a felszínekben oldott anyag koncentrációja más-e, mint a folyadékok belsejében és vizsgálni a felszíneken lefolyó chemiai reakciókat.

Pályázó 24 negyedréti lapra kiterjedő tervezetében megvilágítja, hogy az általa kiszemelt témák terén mennyire terjednek ezidőszert ismereteink és hol, miként szándékozik az azokban mutatkozó hézagok pótlásához, illetőleg ellentmondások tisztázásához tervbe vett kísérleteivel hozzájárulni. Ezek végrehajtására a budapesti egyetem élettani intézetét fogja felhasználni.

Tagadhatatlan, hogy a Berczeller László pályázati tervezetében felvetett kérdések kiválóan tudományos érdekűek és hogy a velők való foglalkozás élettanilag fontos eredményeket ígér, a pályázó pedig ily vizsgálatokra való hivatottságát nemcsak magával e tervezetével, vagyis a maga elé tűzött feladatok szakszerű és a meglevő tudományos anyagban való teljes tájékozottsággal megvilágított, szabatos odaállításával igazolja, hanem a pályázathoz mellékelt 12 darab, nagyobbára a német irodalomban is közölt tudományos dolgozatai által is, a melyek mind a physico-chemia hasonló körébe vágnak és a melyek Berczeller László dr.-nak e téren való elméleti és gyakorlati képzettségéről tesznek tanúságot.

Ezekre való tekintettel tisztelettel javasoljuk, méltóztassék Berczeller László dr. tervezetét elfogadni és őt a pályamunka teljesítésével megbízni.

Budapest, 1916 márczius 28-án.

Preisz Hugó l. t.

Lenhossék Mihály r. t.

*

A nagygyűlés dr. Berczeller Lászlót megbizta tervezetének kidolgozásával.

XVI.

Jelentés a Szőnyi Pál-féle alapítványból történt megbizásról.

A M. Tud. Akadémia III. Osztálya a *Szőnyi Pál*-féle alapítvány életbeléptetése czéljából bizottsági tárgyalások és jelentés-tétel alapján, 1916. évi márczius hó 13-án tartott zárt ülésében a következő határozatot hozta :

Az Osztály ez alapítványnak első, az 1915—1920. évről szóló cyclusa kamatait, 14.400 koronát *Krenner József* rendes tag „*Magyarország ásványai*“ czimű, az 1908-dik évi nagygyűlésen *Semsey*-pályadíjat nyert kézirat munkájának kiadására fordítja, a mely nagy munkát, fedezet hiányában, eddig nem lehetett kiadni.

Egyben felkéri nevezett rendes tagtársát, hogy e műve kéziratát és műmellékeleit mihamarább készítse sajtó alá, hogy bizottsági elbírálás után mielőbb megjelenhessék.

Krenner József rendes tag, e megbízásáról hivatalosan is értesítettvén, 1916-dik évi márczius hó 17-én kelt, az osztálytitkárhoz intézett iratában mély köszönetét fejezi ki az Osztálynak e megtisztelő megbízásáért; igéri, hogy minden törekvése arra fog irányulni, hogy e művével méltó módon fejezhesse be tudományos pályafutását s végre biztosítja az Osztályt, hogy munkája első kötetét teljesen sajtókészen, minden műmellékletével együtt még a folyó év végéig fogja benyújtani. A másik, a *Szőnyi Pál*-bizottsághoz intézett iratában, nevezett rendes tag, ugyanennek az igéretnak ismétlése mellett ismerteti azokat az elvi megállapodásokat és technikai eljárásokat, a melyeket e műve végleges megalkotásánál szem előtt fog tartani.

E levél így hangzik :

„Tekintetes Bizottság!

A „*Magyarország ásványai*“ czimű munkámban az ásványfajok nem systematikus sorrendben lesznek közölve, hanem a szerint, a mint a kristályrajzok és a színes photographiák elkészülnek.

Minden ásványfajnál meg lesznek adva az azokat jellemző alaki, physikai és chemiai tulajdonságok. Azután felsorolom azokat, az egyes *magyarországi* termőhelyek szerint, melyeket nagyon behatóan tárgyalok, és ha az lehetséges, rajzokkal fogom megértetni a szöveget.

Különösen nagy gondot fordítok a magyar termőhelyekre és igen éles kritika alá veszem az irodalomba, sőt a főiskolai tankönyvekbe belekerült, a termőhelyekre vonatkozó hibás adatokat.

Bizonyos ásványokról, melyeket tévesen magyarországiaknak tartanak, kimutatom, hogy nem azok.

Az általam talált új ásványok ebben a műben lesznek először pontosan leírva, éppen úgy mint azok, melyek hazánkra nézve újak.

Természetesen az ásványok anyaközetét, a mennyiben lehetséges szintén ismertetem.

A munka minden kötetéhez csatoltatik egy appendix, melyben a magyar ásványok pontos ismerete érdekében, — a *külföldi* ásványokon általam véghezvitt vizsgálatokat közlöm.

Az ábrák részben a szövegbe lesznek beiktatva, részben pedig lithographiai táblákon a szöveghez csatolva.

Az első kötetét ez év végén biztosan be fogom nyújtani a tekintetes Akadémiának.

Budapesten, 1916 márczius 30.

Különös tisztelettel :

Dr. Krenner József,
r. tag.

Ezt a levelet a III. Osztály 1916. évi április hó 10-én tartott zárt ülése örvendetes tudomásul vette, mihez a nagygyűlés készséggel hozzájárul.

Folyóiratok szemléje.

Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi III. (márcziusi) füzetének élén P a p p F e r e n c z értekezése olvasható: *Báró Kemény Zsigmond Bécsben*. Kemény 1839 tavaszától 1840 őszéig tartózkodott Bécsben, hol orvostudományi előadásokat hallgatott s emellett kivette a részét azokból a társadalmi, művészeti, irodalmi élvezetekből, melyekkel a császárváros szolgált. Bécsi tartózkodása izlését finomította, ismereteit növelte s nagy hatással volt regényírói működésére is. Goethe, Schiller, Grillparzer s a német romantikusok költészetébe való belemélyedése közben látott mind mélyebben a költészet lényegébe. Orvostudományi tanulmányai is nagy hatással voltak írói egyéniségének s világnézetének kialakulására. — Révay József *Emendationum Petronianarum specimen* című dolgozatában beszámol arról, hogy az Akadémia kiadásában megjelenendő *Cena Trimalchionis*-ban, a mennyire lehet, a párisi *Codex Traguriensis*' lectioihoz ragaszkodik; sok helyet azonban az interpunctio megbízhatatlansága miatt kénytelen kijavítani. Ezután mutatóványképen tíz hely új lectióját közli. — S z e n t i r m a y G i z e l l a *Lenau és a tragikum* című értekezésének befejező közleményében az *Albigensek*' és a *Don Juan*' tragikumát fejtegeti. — C z e b e G y u l a *Egy bizánczi lovagi torna ekphrasisa* címén a Cod. Vat. gr. 1409 II. alapján, mely alkalmasint a XIII. századból való, kiadja egy meg nem nevezett bizánczi császár

lógai tornájának leírását; a szöveget a lectióra vonatkozó apparatus kíséri, a darabhoz fűződő problémák külön fejezetekben következnek. — A *Hazai Irodalom* rovatát Szegedy Rezsőnek Branko Vodnik *Povjest hrvatske književnosti* stb. (A horvát irodalom története) című művéről irt bírálata vezet be. A tárgyalt mű, mely a horvát irodalomnak a humanismus korától a XVIII. század végéig terjedő történetét ismerteti, a nagyközönség számára készült, de önálló kutatásaival, elterjedt tévedések helyreigazításával a tudománynak is nagy szolgálatot tett. Az első fejezetet V. Jagić írta, ez azonban a glagolit irodalomnak úgyszólván csak bibliographiáját adta. — Orsovai Fülöpnek *Mysteriumok Arnobiusnál* című dissertatiója, mint Marót Károly megállapítja, csak sikertelen szárnypróbálgatás. — Gorzó Gellértnek *Rádai Ráday Pál* című könyvét Böhm Dezső ismerteti, s megállapítása szerint a szorgalommal és nagy tájékozottsággal készült mű teljes képet ad a költőről és politikusról. — Fogarasi Béla a William Knight-féle *Aesthetika-történetnek* Husztiné Révhegyi Rózsától való fordításáról ír. A fordító érdeme a fordítás mellett az eredeti műnek a legújabb aesthetikai irányok rövid ismertetésével való kiegészítése; a kiegészítésül Jánosi Bélától hozzászatolt vázlat a magyar aesthetika történetéről pedig az első kísérlet aesthetikai irodalmunk rendszeres történetének áttekintésére. — Rudolf Hörter *Die mundartliche Kunstdichtung der siebenbürger Sachsen* című értekezésében — Bleyer Jakab megállapítása szerint — nem a szász nyelvjárásos költészet történetét adja, hanem egymásra következő állapotait rajzolja; munkája azonban így is értékes. — A *Külföldi Irodalom* rovatában első helyen Geréb József ad számot U. v. Wilamowitz-Moellendorff háborús szónoki beszédeinek 3. és 4. füzetéről. E beszédek közül a sphaerák harmoniájáról mondott érdekel bennünket leginkább, mert ennek az ókori gondolatnak röptét Pindarostól kezdve a mai napig kíséri végig. Rectori székfoglalójában az igazságnak félelem és gyűlölet nélkül való kutatására buzdít. E beszédek tudománya mellett tüzes hazafias érzése és nemes erkölcsisége teszi értékessé. — Révay József Einar Löfstedt *Tertullians Apologeticum* kiadványát ismerteti. Löfstedt kimutatja, hogy az eddig elhanyagolt Codex Fuldensis Tertullianus fogalmazványa s ennek lectiói adják a jó clausulákat. Löfstedt coniecturái megfontoltak és szinte kivétel nélkül helytállóak. — Bonaventura *Nachtwachen* című regényének Raimund Steinerttől való kiadásáról Trostler József szól. Ismerteti a regény tartalmát és a szerzőség kérdésének történetét. Steinert a Schultze-féle Bonaventura-Schelling-azonosság mellett foglal állást, de a kérdés ezzel még nincs eldöntve. — Huszti József elismeréssel ismerteti Eduard Norden *Ennius und Vergilius* című munkáját. Norden kimutatja, hogy az „Aeneis” VII. 540—571. soraiban érezhető zökkenés oka contaminatio. Vergilius beledolgozta eposzába az Ennius VII. könyvének elejéből

a Discordia-motívumot. Sikerült Nordennek Ennius VII. könyvét tartalmilag és szerkezetileg rekonstruálnia, valamint egyes fragmentumokat új összefüggésben megvilágítani. — Eckhardt Sándor Ludwig Schemann *Gobineau. Eine Biographie. I. B. és Quellen und Untersuchungen zum Leben Gobineaus* című terjedelmes könyveiről ad számot. Gobineau irodalmi és filozófiai jelentőségének fejtegetése és a németek 'gobinismus'-ának ismertetése után kiemeli a szerző nagy rajongását hőse iránt, majd vázlatosan ismerteti művei anyagát. — Révay József elítéléssel nyilatkozik Franz Fesslernek *Benützung der philosophischen Schriften Ciceros durch Lactanz* című dolgozatáról. — Hans Heckelnek *Das Don Juan-Problem in der neueren Dichtung* című művéről Sas Andor ír s néhány adattal járul a könyv anyagához. — A Vegyesek között Simon József Sándorról Cz. ír nekrológot. — Bayer József P. Horváth Lázárnak néhány baklövéséről szól, melyek az angol történetben és irodalomban való járatlanságából eredtek. — Huszti József azt a Catullus-ünnepélyt ismerteti, melyet Lacombe St. Michel tábornok rendezett 1801 pluviôse 2-án, az osztrák háború közben, a felsőitáliai Sirmio félszigeten, Catullus kedvelt lakóhelyén. — Weber Arthur gróf Mailáth Jánosnak egy Gyulaféhérvárott talált német kéziratnak (Hadamar v. Laber 'Jagd' című allegoriája) kiadása körül való fáradozását ismerteti s az ez ügyben Kopitarhoz írt két levelét közli. — Kádár Jolán Meisl Károly bécsi színműírónak 'Maria Szetsy od. Die seltene Brautwerbung' című, Mednyánszky adatai alapján készült drámájáról számol be, mely 1820-ban jelent meg. — Révay József válaszol Hanuy Ferencznek a könyvéről írt bírálatára, erre Hanuy Ferencz bírálói viszonzása következik. — A rovatot s a füzetet az *Új könyvek és beküldött könyvek* felsorolása rekeszti be, melyek között szintén találunk kisebb ismertetéseket.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály negyedik ülése.

1916 április 3-án.

CONCHA Győző osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Balogh Jenő, Csánki Dezső, Földes Béla, Gaal Jenő, Matlekovits Sándor, Ortway Tivadar, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Buday László, Domanovszky Sándor, Éber László, Fellner Frigyes, Giesswein Sándor, Illés József, Kuzsinszky Bálint, Magyary Géza, Mahler Ede, Marczali Henrik, Mihalik József, Nagy Gyula, Pauler Akos, Reiner János, Tagányi Károly, Varjú Elemér l. tt. — *A másik két osztályból*: Gr. Apponyi Sándor t. t. — Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Horváth Géza, Ilosvay Lajos r. tt. — Kertész Kálmán, Melich János, Tolnai Vilmos, Voinovich Géza l. tt. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

93. DOMANOVSKY SÁNDOR l. t.: „A harminczadvám eredete“.
(Székfoglaló.)

94. VARJÚ ELEMÉR l. t.: „A középkori magyar művészet problémája“.
(Székfoglaló.)

95. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére DOMANOVSKY SÁNDOR és VARJÚ ELEMÉR l. tagot kéri föl.

TIZENHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály negyedik ülése.

1916 április 10-én.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: báró Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Genersich Antal, Horváth Géza, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Mágocsy-Dietz Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Beke Manó, Buchböck Gusztáv, Bugarszky István, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Hankó Vilmos, b. Harkányi Béla, Hoor-Tempis Mór, Kertész Kálmán, báró Kétly Károly, Lörenthey Imre, Ónodi Adolf, Preisz Hugó, Rätz István, Rejtő Sándor, Richter Aladár, Schafarzik Ferencz, 'Sigmond Elek, Szarvasy Imre, Tötössy Béla, Tuzson János, Wittmann Ferencz, Zimányi Károly l. tt. — *A másik két osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Jánosi Béla, Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

96. MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR r. t. székfoglalója: „A lomblevelek alkalmazkodása“.

97. RADOS GUSZTÁV r. t.: „A binom congruentiák elméletének új alapozása“.

98. RICHTER ALADÁR I. t.: „Két ritka Norantea phylogeniájáról“.

99. BEKE MANÓ I. t.: „Adalékok a hatványsorok Hadamard-és Hurwitz-féle compositióihoz“.

100. POGÁNY BÉLA részéről: „Vékony fémrétegek dispersiójáról és absorptiójáról“. Előterjeszti Fröhlich Izidor r. t.

101. SZENT-GYÖRGYI ALBERT részéről: „Vizsgálatok az üvegtestről“. Előterjeszti Lenhossék Mihály r. t.

102. SZÁSZ OTTÓ részéről: „Complex elemekből álló végtelen láncztortek összetartásáról“. Előterjeszti Rados Gusztáv r. t.

103. HAAR ALFRÉD részéről: „A kettős integrálok variatiójáról“. Előterjeszti Kürschák József r. t.

104. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére LENHOSSÉK MIHÁLY és KÜRSCHÁK JÓZSEF r. tagokat kéri föl.

TIZENHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Ötödik ö s s z e s ü l é s.

1916 április 10-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: báró Forster Gyula, Plósz Sándor t. tt. — Badics Ferencz, Concha Győző, Csánki Dezső, id. Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Horváth Géza, Jánosi Béla, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József, Mágocsy-Dietz Sándor, Némethy Géza, Ortvay Tivadar, Pecz Vilmos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Simonyi Zsigmond, Szádeczky Lajos, Szily Kálmán, Szinnyei József, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal, Ambrus Zoltán, Bánki Donát, Beke Manó, Bodola Lajos, Buchböck Gusztáv, Bugarszky István, Divald Kornél, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Ferdinandy Géza, Giesswein Sándor, György Endre, Hoor-Tempis Mór, Hutyra Ferencz, Illés József, Kertész Kálmán, Lörenthey Imre, Melich János, Nagy Ernő, Nagy Gyula, Onodi Adolf, Rátz István, Reiner János, Rejtő Sándor, Richter Aladár, Sigmund Elek, Schafarzik Ferencz, Szinnyei Ferencz, Tolnai Vilmos, Tötössy Béla, Vizsota Gyula, Wittmann Ferencz I. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítká.

105. VIZSOTA GYULA I. t. fölolvassa jelentését az 1915. évi Kóczán-jutalomról, melyre mindössze nyolcz pályamű érkezett be. A bíráló-bizottság (Heinrich Gusztáv r. t., Ambrus Zoltán és Vizsota Gyula I. tt.) véleménye nem egyhangú, a mennyiben az tagja az 5. sz. pályaművet („Kuruczvilág“, színmű 3 felvonásban, jeligéje: „Rákóczi“) tartja megjutalmazandónak, míg harmadik tagja a 6. sz. pályaműre („Rákóczi“, jeligéje: „s bár Tempe völgyén még fiatal vagyok“ stb.) szavazott. Hasonlókép ajánlja a bizottság két tagja a 6. sz. pályaművet dicséretre, míg a harmadik tag ehhez nem járulhatott hozzá. Az összes ülés elfogadta a bizottság többségének első javaslatát, melynek értelmében az 1915. évi Kóczán-jutalmat az 5. számú pályaműnek ítélte oda, melynek szerzője a felbontott jeligés levél szerint LAMPÉRTH GÉZA. Ellenben a bizottságnak többségi javaslatát, hogy a 6. sz. pályamű dicséretben részesíttessék, nagy többséggel elvetette.

A jutalmat nem nyert jeligés levelek elhervasztására Elnök úr VISZÓTA GYULA és KERTÉSZ KÁLMÁN I. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán jelentették, hogy tisztökben eljárak.

106. Elnök úr átadta a Wodianer-jutalmakat (főnt 258. l.) a személyesen megjelent SEBESTYÉN JÓZSEF és UHRIN KÁROLY igazgatótanítóknak, kiknek az Akadémia f. é. márcz. 24-én odaitélte volt. Elnök úr kifejtette, hogy az Akadémia örvendetes és ünnepélyes cselekménynek tekinti, mikor a nemeslelkű alapítónak rendelkezéseihez képest átadhatja a jutalmat oly férfiakkal, a kik mint primi inter pares sok kiváló tanító között a legkiválóbbaknak és legérdemesebbeknek találattak. Az ország tanítóinak működésén rajta van az ország legelső tudományos testületének szeme, és az Akadémia kedves kötelességének ismeri, hogy a magyar nemzet nevelőinek érdemeit elismerje és jutalmazza. — E nagy tetszéssel fogadott szavakra a megjutalmazottak nevében Uhrin Károly mondott meleg köszönetet, kegyelettel emlékeztetve meg a jutalomnak nagylelkű, nemesszívű alapítójáról.

107. Főtitkár és SZILY KÁLMÁN bizotts. elnök jelentik, hogy az idegen helynevek használatáról közzétett javaslatra a mult ülésen megemlített különvéleményen kívül legújabbán még egy másik különvélemény is adatott be. Ez az oka annak, hogy az illetékes bizottság nem készülhetett el jelentésével, melyet a júniusi ülés napirendjére kér tüzetni. — Helyeslő tudomásul van.

108. Szóba kerülvén a f. évben esedékes pályázatok határnapja, az összes ülés, a mult évben is figyelembe vett rendkívüli háborús viszonyokra való tekintettel, az összes, 1916-ban esedékes pályázatok határidejét 1916 december 31-re halasztja.

109. Főtitkár jelenti, hogy a Fraknoi Vilmos ig. és t. t. javaslata ügyében (l. főnt 296. l.) alakítandó bizottságba a II. osztály báró FORSTER GYULA t. és CSÁNKI DEZSŐ r. tagot, a III. osztály ENTZ GÉZA osztályelnököt és SZILY KÁLMÁN r. tagot küldte ki. — Tudomásul van.

110. Főtitkár jelenti, hogy a f. évi nagygyűlés ügyében részletes körlevelet bocsátott ki (l. főnt 300. l.), mely az Akadémia belső tagjainak már megküldetett. — Tudomásul van.

111. Főtitkár bemutatja a vallás- és közoktatási m. kir. miniszteriumnak 1916. évi márczius 29-én kelt következő átiratát:

„A Magyar Tudományos Akadémiának. A bécsi császári tudományos akadémiának a Balkán természettudományi kutatása tárgyában a cs. és kir. hadügyminiszterhez intézett átiratát van szerencsém az Akadémiának tudomásvétel, esetleg a kutatásra vállalkozó és alkalmas magyar szakemberek névsorának bejelentése végett másolatban és fordításban megküldeni. — A miniszter helyett LOSVAY államtitkár.“

A bécsi császári tudományos akadémiának hivatkozott és csatolt beadványa a következő:

„A cs. és kir. hadügyminiszterium 1398. elnöki számához. A bécsi császári tudományos Akadémia 21/616. A cs. és kir. hadügyminiszteriumnak, Bécs. Bécs, 1916 január 15. A császári akadémiának matematikai és természettudományi osztálya, a mely már rég időktől kezdve a Keletnek, különösen a Balkán félszigetnek természettudományi kikutatását feladatai közé sorolta, a legutóbbi idők eredményeitől áthatva, indítatva érzi magát egy külön állandó bizottságnak, mint Balkán-bizottságnak felállítására, a melynek feladata minden előkészületet megtenni arra, hogy alkalmas időpontban a Balkán államok természettudományi kutatását utazásokkal, a földrajzi, geológiai, biológiai és anthropológiai viszonyok tanulmányozásával megkezdhesse. Miután a császári akadémia meg van győződve arról,

hogy hasonló vállalkozások csakis az okkupált területeken működő cs. és kir. hatóságok támogatásával, főkép elsősorban a hadvezetőség beleegyezésével végezhetők, már most szükségesnek tartja az állandó Balkán-bizottság felállítását a cs. és kir. hadügyminiszteriumnak bejelenteni azzal, miszerint a felmerülő kérdések megoldásához a maga részéről azzal is hozzájárulhat, hogy alkalmas szakembereket ajánl vagy megfelelő szakvéleménnyel szolgál. A császári tudományos Akadémia elnöksége. LANG S. K., F. BECKE S. K.

Elnök úr indítványára az összes ülés elhatározza, hogy a vallás- és közoktatási m. kir. miniszter úr előterjesztésben felvilágosítandó az iránt, hogy a M. T. Akadémia már néhány év előtt alakított egy Balkán Bizottságot, mely készséggel hajlandó ugyan rendelkezésére bocsátani szolgálatait a hadügyminiszter úrnak a katonailag megszállott balkáni területek tanulmányozása czéljából, mint azt a bécsi császári akadémia tette; de a magyar szakférfiak a magyar Balkáni Bizottság körében és ennek megbízásából vannak hivatva e téren közreműködni.

E határozat, illetőleg fölhatalmazás értelmében az Akadémia elnöke a következő fölterjesztést intézte a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz:

„Nagyméltóságú Miniszter Úr! Összes ülésünknek bemutattuk Nagyméltóságod mult hó 29-ről 2106. eln. sz. a. kelt nagybecsű leiratát, melyre az összes ülés megbízásából van szerencsém tiszteletteljesen a következőkben válaszolni.

Akadémiánknak már több év óta van szintén egy Balkáni Bizottsága, mely a különböző balkáni kutatások és tanulmányok intézésére leghivatottabb szakembereket egyesíti magában. E bizottságát, melynek névjegyzékét szerencsém van / alatt idemellékelni, Akadémiánk készségesen bocsátja a közös hadügyminiszter úrnak a katonailag megszállott balkáni területek tudományos föltárása szempontjából szintén rendelkezésére és tisztelettel felkérem Nagyméltóságodat, hogy ezt a hadügyminiszter úrnak szíves tudomására hozni méltóztassék.

Azonban magától értetődik, hogy e közreműködésünk csak közvetlen megbízás és érintkezés útján vehető igénybe; a bécsi császári akadémia a Monarchia közös organumai és a magyar Akadémia között közvetítő szerepet nem vihet, még kevésbbé vonhat magához magyar szakférfiakat a magyar Akadémia mellőzésével.

Fogadja Nagyméltóságod kitünő tiszteletem kijelentését. — Budapest, 1916 április hó 17-én. — BERZEVICZY elnök.

112. Főtítkáár jelenti, hogy a M. Néprajzi Társaság meleg köszönetet mond az Akadémiának, mely neki a mult évben előadó ülései számára fölolvasó-termét rendelkezésére bocsátotta és kéri e kedvezményt a f. évre is. — Helyeslő tudomásul van.

113. Meghívók érkeztek: 1. az „Otthon“ írók és művészek társulatától f. é. április 16-án tartandó közgyűlésére; 2. a Dunántúli Közművelődési Egyletnek Veszprémben f. é. május 2-án tartandó közgyűlésére. — Tudomásul van.

114. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CSÁNKI DEZSŐ és HORVÁTH GÉZA r. tagokat kéri föl.

TIZENNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály ötödik ülése.

1916 május 1-én.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Jánosi Béla, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Darkó Jenő, Divald Kornél, Gyomlay Gyula, Haraszti Gyula, Melich János, Négyesy László, Pápay József, Riedl Frigyes, Szinnyi Ferencz, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vári Rezső l. tt. — *A másik két osztályból*: Fejérpataky László, Ortway Tivadar r. tt. — Angyal Dávid, Hankó Vilmos, Mahler Ede, Pauler Akos l. tt. — Jegyző: Szinnyi József osztálytitkár.

115. JÁNOSI BÉLA r. t.: „A lélektani aesthetika úttörői Magyarországon“. (Székfoglaló.)

116. HARASZTI GYULA l. t.: „Molière és a középkori vígjáték“.

117. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére JÁNOSI BÉLA r. és HARASZTI GYULA l. tagot kéri föl.

LXXVI. NAGYGYÜLÉS.

Első nap.

1916 május 3-án.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: b. Forster Gyula, Plósz Sándor t. tt. — Alexander Bernát, Beöthy Zsolt, Berzók Árpád, Csánki Dezső, id. Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Hegedűs István, Illosvay Lajos, Jánosi Béla, Karácsonyi János, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Mágoosy-Dietz Sándor, Márki Sándor, Matlekovits Sándor, Némethy Géza, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József, Szily Kálmán, Wlassics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Pál, Böckh Hugó, Csontos János, Darkó Jenő, Domanovszky Sándor, Eber László, Fejér Lipót, Fellner Frigyes, Gyomlay Gyula, b. Harkányi Béla, Hodinka Antal, Hutyrá Ferencz, Illés József, b. Kétly Károly, Kollányi Ferencz, Lörenthey Imre, Mahler Ede, Reiner János, Schafarzik Ferencz, Szendrei János, Szinnyi Ferencz, Viszota Gyula, l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

1. Elnök úr az ülést megnyitja s bejelentvén, hogy STUMME JÁNOS kültag és VIKÁR BÉLA l. tag Lipcséből táviratilag üdvözlik az Akadémiát ünnepélyes közülése alkalmából, fölszólítja a főtítkárt, hogy az ülés tárgyait terjeszsze elő.

2. Főtítkár bemutatja a május 7-én tartandó közülés **programm**-ját: 1. Elnöki megnyitó. PLÓSZ SÁNDOR másodelnöktől. 2. Főtítkári jelentés. HEINRICH GUSZTÁV főtítkártól. 3. Baksay Sándor t. t. emlékezete KOZMA ANDOR l. tagtól. 4. Shakespeare. Költemény. HEGEDŰS ISTVÁN r. tagtól. 5. Shakespeare és a magyar költészet. CSÁSZÁR ELEMÉR l. tagtól. — Tudomásul van.

3. Főtítkár bemutatja a II. osztálynak a Nagyjutalomra és a Marczibányi-mellékjutalomra vonatkozó javaslatát. Az osztálytól kiküldött bizottság (b. Forster Gyula t. t. elnök, Áldásy Antal l. t. előadó, Csánki Dezső, Fejérpataky László r. tt., Angyal Dávid l. t.) megbízásából Áldásy Antal l. t., előadó beható szemlét tartva az

1909—1915. évek történeti irodalma felett, javasolja, hogy a Nagyjutalom THALLÓCZY LAJOS r. t. Jajeza (bánság, vár és város) története (Budapest, 1915) cz. munkájának, a Marczibányi-mellékjutalom pedig ORTVAY TIVADAR r. t. Habsburgi Mária, II. Lajos felesége (Budapest, 1914) cz. munkájának ítéltessek oda. — A Bizottság javaslatát az osztály egyhangúlag elfogadta, mihez a nagygyűlés is szintén egyhangúlag hozzájárult. (A teljes jelentést l. fönt 355. l.)

4. Az I. osztály javasolja, hogy a Sámuel-díj (15 arany), melyre az 1915-ben megjelent nyelvészeti értekezések pályáztak, dr. SEMAI ÖDÖN: „Faludi hatása Sándor Istvánra“ cz. értekezésének ítéltessek oda. A bírálati jelentés, melynek szerzője MELICH JÁNOS l. t. (l. fönt 405. l.), nagy elismeréssel emeli ki Mészöly Gédeon-nak az „Az óta‘ névutó eredete“ cz. értekezését is. — Elfogadtatik.

5. Az I. osztály jelenti, hogy a Nádasdy-jutalom (100 arany), melyre elbeszélő költemények pályáztak, a beérkezett 13 pályamű közül egyiknek sem javasolja kiadni. A bírálati jelentés szerzője (l. fönt 460. l.) TOLNAI VILMOS l. t. — Elfogadtatik.

6. Az I. osztály jelenti, hogy a Bésán-pályázat (2400 K), a mely „A középkori művészet története Erdélyben, a formák kialakulásának összehasonlító méltatásával“ cz. pályakérdésre volt kitézve, egy pályamű-tervezet érkezett. Javasolja az osztály, hogy a tervezet szerzője, DR. ROHN VIKTOR evang. lelkész, beadott tervezete kidolgozásával megbízassék. A bírálati jelentések (l. fönt 453. l.) szerzői PASTEINER GYULA, BEÓTHY ZSOLT r. tt. és DIVALD KORNEL l. t. — Elfogadtatik.

7. Az I. osztály jelenti, hogy a Lehr Albert-pályázatra (200 kor.), a mely a „Népiesség elmélete irodalmunkban“ cz. pályakérdésre volt kitézve, egy pályamű érkezett. Javasolja az osztály, hogy a beérkezett pályamű a jutalomban ne részesíttessék. A bírálati jelentés (l. fönt 462. l.) szerzője SZINYERI FERENCZ l. t. — Elfogadtatik.

8. Az I. osztály jelenti, hogy a Farkas-Raskó-jutalmat hazafias költeményre (fönt 409. l. 7. p.) javasolja kifizetni. — Elfogadtatik.

9. Az I. osztály jelenti, hogy a Kóczán-jutalomra oly történeti színművek pályáznak, melyeknek tárgya II. József, II. Lipót, vagy I. Ferencz korából veendő (fönt 410. l. 10. p.). — Elfogadtatik.

10. Az I. osztály jelenti, hogy a Lehr Albert-alapítványból kettős jutalmat (400 kor.) tűz ki a következő kérdésre: „A népiesség elmélete Dugonicstól Petőfiig“ (fönt 411. l. 12. p.). — Elfogadtatik.

11. Az I. osztály jelenti, hogy a Marczibányi-alapítványból 40 arany jutalmat tűz ki a következő kérdésre: „Az összetett mondat a finnugor nyelvekben“ (fönt 410. l. 11. p.). — Elfogadtatik.

12. Főtítkár jelenti, hogy a Sámuel-alap kamataira az 1916-ban megjelent nyelvtudományi értekezések pályáznak (fönt 413. l. 20. p.). — Elfogadtatik.

13. Főtítkár jelenti, hogy a Péczely József-alapította regény-pályadíjra az 1915-ben és 1916-ban megjelent regények pályáznak (fönt 411. l. 14. p.). — Elfogadtatik.

14. Főtítkár jelenti, hogy az Ormódy Amelie-jutalomra az 1913—1915. évkörben megjelent, a női eszményt dicsőítő magyar szépirodalmi művek pályáznak (fönt 412. l. 15. p.). — Elfogadtatik.

15. Az I. osztály jelenti, hogy a Gróf Teleki József-jutalomért 1916-ban verses formában írt szomorjátékok pályáznak (fönt 409. l. 5. p.). — Elfogadtatik.

16. Főtítkár jelenti, hogy az özv. Vojnits Tivadarné-jutalomra az 1916. évben Budapesten előadott színművek pályáznak (fönt 410. l. 9. p.). — Elfogadtatik.

17. Az I. osztály jelenti, hogy a gróf **Karátsonyi** kettős-jutalomért (400 arany) 1917-ben szomorújátékok pályáznak (főnt 409. l. 6. p.). — Elfogadtatik.

18. Főtitkár jelenti, hogy az I. osztály **Halmos Izor** adománnyából jutalmat tűz ki a következő kérdésre: „A magyar szépirodalmi kritika története“ (főnt 410. l. 8. p.). — Elfogadtatik.

19. Főtitkár jelenti, hogy az I. osztály a **Fáy András** nevére a Pesti Első Hazai Takarékpénztár Egyesület által tett alapítványból 2000 kor. jutalmat tűz ki a következő pályakérdésre: „A sumir kérdés története és jelen állása a sumir nyelvnek részletesebb ismertetésével“ (főnt 411. l. 13. p.). — Elfogadtatik.

20. A II. osztály jelenti, hogy a **Sztrókay**-jutalom (100 arany) az Akadémia határozatából az 1914. és 1915. évek folyamán a jog- és államtudományi szakban megjelent legjelesebb munka jutalmazására fordítottatik. A kiküldött bíráló-bizottság (Wlassics Gyula r. t., biz. elnök, Reiner János l. t., biz. előadó, Buday László l. t.) szemlét tartva a mondott két év alatt megjelent munkák felett, egyhangúlag javasolja, hogy a jutalom **Angyal Pál** l. t.: „A magyar büntető eljárásjog tankönyvé“-nek (Budapest, 1915.) ítéltessek oda. A bírálati jelentés szerzője **Reiner János** l. t. (főnt 390. l.). — Elfogadtatik.

21. A II. osztály jelenti, hogy a **Gorove**-alapítványból kitűzött pályakérdésre (Az értelmi és erkölcsi nevelés viszonya) hét pályamű érkezett nyolcz kötetben. Az osztály, a kiküldött bírálók jelentése alapján (**Finaczy Ernő** r. t. és **Pauler Ákos** l. t.) a jutalom ki nem adását javasolja. A bírálati jelentés szerzője **Pauler Ákos** l. t. (főnt 462. l.). — Elfogadtatik.

22. A II. osztály jelenti, hogy az ifj. **Bojári Vigyázó Sándor**-jutalomra kitűzött pályakérdésre (Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1512-től 1690-ig) két pályamunka érkezett. A kiküldött bírálók (**Szádeczky K. Lajos** és **Márki Sándor** r. tagok) a 2. számú pályaművet (jeligéje: „Csak törpe nép“ stb.) a történelmi részben való kiválóságáért, egyéb hiányai mellett is jutalomra, az 1. számút pedig (jeligéje: „Eletünket és vérünket“) a történelmi részben való fogyatékoságai daczára, jogtörténelmi érdekes fejtegetéseieért dicséretre ajánlják. A bírálati jelentés szerzője **Szádeczky K. Lajos** r. t. (főnt 472. l.). — A jutalmat nyert 2. számú pályamű szerzője, a felbontott jeligés levél szerint, dr. **Biró Venczel** kegyesr. tanár, Kolozsvárt.

23. A II. osztály jelenti, hogy a **Dóra**-alapítványból kitűzött pályakérdésre (Az államvasúti rendszer fejlődése Magyarországon) egy pályamű érkezett. A bírálók (**Földes Béla** r. t. és **György Endre** l. t.) és az osztály a jutalom ki nem adását javasolják (főnt 481. l.). — Elfogadtatik.

24. A II. osztály jelenti, hogy az **Ipolyi**-alapítványból a következő kérdésre óhajt pályázatot hirdetni: „Hunyadi János élete és kora“ (főnt 413. l. 22. p.). — Elfogadtatik.

25. A II. osztály jelenti, hogy a **Péczely**-alapítványból a következő kérdésre óhajt pályázatot hirdetni: „Közgazdasági viszonyaink Mária Terézia korában“ (főnt 414. l. 23. p.). — Elfogadtatik.

26. A II. osztály jelenti, hogy a **Vigyázó Sándor**-alapítványból a következő kérdésre óhajt pályázatot kitézni: „Az árpádházi királyok és királyi hercegek czímei, az illető országok és tartományok magyar birtokba jutásának, határainak és kormányzatának ismertetésével“ (főnt 414. l. 24. p.). — Elfogadtatik.

27. A II. osztály jelenti, hogy a **Gorove**-alapítványból a következő kérdésre óhajt pályázatot hirdetni: „A magyar humanizmus története **Oláh Miklós** fölléptéig“ (főnt 414. l. 25. p.). — Elfogadtatik.

28. A II. osztály jelenti, hogy a Vitéz-alapítványból az erdélyi boerság történetére óhajt pályázatot hirdetni (főnt 414. l. 26. p.) — Elfogadtatik.

29. A II. osztály jelenti, hogy a Jogi Monographia-segély fel nem használt összegéből pályázatot óhajt kitűzni a következő kérdésre: „A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás története a mohácsi vésztől 1848-ig“ (főnt 414. l. 27. p.) — Elfogadtatik.

30. A II. osztály jelenti, hogy a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnek Fáy András nevére tett alapítványából a következő kérdésre óhajt pályázatot hirdetni: „Magyarország gazdasági érvényesülésének feltételei a közeli keleten“ (főnt 415. l. 28. p.) — Elfogadtatik.

31. A II. osztály jelenti, hogy a Kőrösi József-alapítványból a következő kérdésre óhajt pályázatot hirdetni: „Magyarország városi és vidéki lakossága jelen viszonyainak feltüntetése“ (főnt 415. l. 29. p.) — Elfogadtatik.

32. A II. osztály jelenti, hogy az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár alapítványából a következő kérdésre óhajt pályázatot hirdetni: „Fejtsék ki, mennyiben lehetnek az egyedárúságok a háború után a közgazdasági és pénzügyi kibontakozás segéd-eszközei“ (főnt 415. l. 30. p.) — Elfogadtatik.

33. A II. osztály jelenti, hogy a M. Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából „A kereskedelmi mérleg elmélete“ cz. pályakérdést óhajtja kitűzni (főnt 415. l. 31. p.) — Elfogadtatik.

34. A II. osztály jelenti, hogy a Lévy-alapítványból „A nemzeti birtokpolitika követelményei hazánkban“ cz. tételre óhajt pályázatot hirdetni (főnt 416. l. 32. p.) — Elfogadtatik.

35. A II. osztály jelenti, hogy a Sztrokay-alapítványból a közigazgatási jogtudomány alapvonalait fejtegető munkára óhajt pályázatot hirdetni (főnt 416. l. 33. p.) — Elfogadtatik.

36. A II. osztály jelenti, hogy a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnek Fáy András nevére tett alapítványából 4000 koronás jutalommal dr. CZETTLER JENŐ min. segédtitkárt óhajtja a belső telepítés kérdésének tárgyalásával megbízni (főnt 416. l. 34. p.) — Elfogadtatik.

37. A II. osztály jelenti, hogy a Flór-alapítvány és a Forster-Scitovszky-alapítvány kamatainak hovaforrásáról a Történelmi Bizottság, az Első Magyar Általános Biztosító-Társaság- és a Schossberger-alapítvány kamatairól a Nemzetgazdasági Bizottság később fognak jelentést tenni. — Tudomásul van.

38. A III. osztály jelenti, hogy az 1914. december 31-én lejáró Rózsay-pályázatra, a mely „A felszínjelenségek élettani jelentőséget cz. pályakérdésre volt kitűzve, a jelzett határnápig pályámú nem érkezett. Ellenben utólagosan, 1915. december 31-én beérkezett dr. Berczeller László pályázati tervezete, kísérőlevéllel együtt, melyben a benyújtó a harcztéren való szolgálatával okolta meg elkésztettségét. Az osztály a pályaműtervezet megbírálására LENHOSSÉK MIHÁLY r. és PREIS HUGÓ l. tagokat kérte föl, s az ő birálatuk alapján javasolja a Nagygyűlésnek, hogy dr. BERCZELLER LÁSZLÓT bízva meg tervezete kidolgozásával (főnt 495. l.). — Elfogadtatik.

39. A III. osztály jelenti, hogy a Lukács Krisztina chemiapályázatra (2000 kor.) beérkezett két tervezet, úgymint dr. MAUTNER NÁNDOR egy. m. tanár a „Glykosidok synthetikus előállítására“ cz. és dr. RUZITSKA BÉLA egy. rk. tanár „A természetes festőanyagok abszorptió spectrumáról“ czímű tervezeteket a bíráló-bizottság jelentése

alapján elfogadhatóknak találta, s javasolja, hogy dr. MAUTHNER NANDOR és dr. RUVITSKA BELA tervezetük kidolgozásával megbizassanak. A pályadíj osztásuk között két egyenlő részben, s akkor fizetessék ki, ha kész művéket az Akadémiának benyújtották, s ez a jutalomra érdemesnek találta azokat. A pályaművek határidejéül az osztály 1919 február 1-ét javasolja. A bírálati jelentés szerzői BUGARSZKY ISTVÁN és BUCHBOCK GUSZTÁV I. tagok (főnt 493. l.). — Elfogadtatik.

40. A III. osztály jelenti, hogy a Lukács Krisztina-alapból kitűzött matematikai pályakérdésre (2000 kor.), a mely „A Fourier-féle sorok elmélete” czímen volt kitűzve, egy pályamű érkezett, melynek jeligeje „Analysis infinitorum”. A kiküldött bírálók (KÜRSCHAK JÓZSEF r. és FEJÉR LIPÓT I. tagok) jelentése alapján a pályaműnek jutalomban való részletetését *nem* javasolja (főnt 483. l.). — Elfogadtatik.

41. A III. osztály jelenti, hogy a Pollák Henrik-alap kamataiból a M. Tud. Akadémia ismételten hirdetett a matematikai statisztika elméletének monographiaszerű tárgyalására zárt pályázatot, de a mult év végéig terjedő határidőig e pályázatra pályamű nem érkezett be. Az Ügyrend 128. §-a értelmében a díj két harmada a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium kezelése alatt álló, a felvidék közművelődési céljaira szánt Körösi József-féle alaphoz csatoltatik, egy harmada pedig a M. Tud. Akadémia alaptőkéjének növelésére fordítottatik (főnt 492. l.). — Elfogadtatik.

42. A III. osztály jelenti, hogy a Tomori-pályázatra, mely a $p = 1$ genusú síkbeli és térbeli algebrai görbék elméletének monographiaszerű tárgyalására volt kitűzve, pályamű nem érkezett. Az osztály a RADOS GUSZTÁV, KÜRSCHAK JÓZSEF r. és FEJÉR LIPÓT I. tagokból álló bizottság indítványára kéri a nagygyűlést, hogy az alapítványnak kamatait (2000 K) engedélyezze KÖNYG DÉNES egy. m. tanárnak: „Az analysis situs elemei” című művének kiadására, a menyinyben a megejtendő bírálat után erre alkalmasnak fog bizonyulni (főnt 492. l.). — Elfogadtatik.

43. A III. osztály jelenti, hogy a Szőnyi Pál-féle alapítványnak 1915—1920. évre szóló kamatait (14,400 K) KRENNER JÓZSEF r. t.: „Magyarország ásványai” című, az 1908. évi nagygyűlésen Semsey-pályadíjat nyert kézirat munkájának kiadására óhajtja fordítani, a mely nagy munkát, fedezet hiányában, eddig nem lehetett kiadni. Szerző a mű I. kötete kéziratának benyújtását a f. év végére ígérte (főnt 497. l.). — Elfogadtatik.

44. A III. osztály jelenti, hogy az 1917-iki akadémiai Nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom biológiai, ásvány- és földtani munkák jutalmazására lesz fordítandó (főnt 419 l. 48. p.). — Tudomásul van.

45. A III. osztály jelenti, hogy a Rózsay-alapítványból nyílt pályázatot óhajt hirdetni oly ajánlatokra, melyek a természettudományok valamely fontosabb kérdésének megoldását célozzák (főnt 420. l. 49. p.). — Elfogadtatik.

46. A III. osztály jelenti, hogy a Lukács Krisztina-alapítványból nyílt pályázatot óhajt hirdetni, oly munkára, mely a matematikának valamely fontos, modern fejezetét rendszeresen tárgyalja (főnt 420. l. 50. p.). — Elfogadtatik.

47. Főtitkár jelenti, hogy az illetékes egyetemi hatóságok a nyelvészeti könyvjutalomra LOSONCZY ZOLTAN budapesti, GORIUPP ALISZ kolozsvári és SIMON KÁROLY debreczeni, a történetire pedig BARTONTEK EMMA budapesti, BALÁS MARGIT kolozsvári és PÁTI FERENCZ

debreczeni egyetemi hallgatókat terjesztették föl (főnt 406. l.). — Elfogadtatik

48. Főtitkár jelenti, hogy az egyik **Balkáni-pályakérdésre** beérkezett török-magyar és magyar-török szótár tervezetét, melyet **PRÖHLE VILMOS** nyiregyházi főgymn. tanár nyújtott be, az I. osztály elfogadhatónak találta, és kéri a nagygyűlést, hogy a nevezett pályázót tervezete kidolgozásával megbizhassa. — Elfogadtatik.

49. Elnök úr a jutalmat nem nyert jeligés levelek elhamvasztására **NEMETHY GÉZA** r. és **HODINKA ANTAL** l. tagokat kéri föl, a kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárak. — Tudomásul van.

50. Főtitkár jelenti, hogy a f. évre hirdetett pályázatok közül meddők maradtak: I. **Balkáni szótárak** (a török szótár kivételével). — II. **Fáy-alapítvány** (Az agrárvámok története). — III. **Vigyázópályázat** (Farsadalmi és családi élet). — IV. **Pollák-alapítvány** (Matematikai statisztika). — V. **Tomory-alapítvány** (a $p = 1$ genusú görbék). — Tudomásul van.

51. Az osztályok kéri, hogy a régebben kitűzött és még le nem járt jutalomtételek újra hirdettessenek. — Meg fog történni.

52. Főtitkár bemutatja az egyes osztályok tagajánlásait.

Az I. osztály részéről:

Tiszteleti tagnak:

Berczik Árpád r. t. 26 szavazattal 3 ellen

Levelező tagnak:

Pintér Jenő 25 „ 4 „

A II. osztály részéről:

Levelező tagnak:

Jancsó Benedek 38 szavazattal 12 ellen

Kornis Gyula 36 „ 12 „

Külső tagnak:

Mayr György 38 „ 1 „

A III. osztály részéről:

Rendes tagnak:

Schafarzik Ferencz l. t. 36 „ egyhangúlag

Levelező tagnak:

Fényi Gyula 33 szavazattal 4 ellen

Degen Árpád 31 „ 5 „

Riesz Frigyes 27 „ 11 „

Külső tagnak:

Bruns Ernő Henrik 26 „ 5 „

53. Főtitkár jelenti, hogy az osztályok újra megválasztották eddigi elnökeiket: az I. osztály **GOLDZSIHER IGNÁCZ** ig. és r. tagot egyhangúlag, a II. osztály **CONCHA GYÖZŐ** ig. és r. tagot szótöbbséggel, a III. osztály **id. ENTZ GÉZA** ig. és r. tagot egyhangúlag. — Tudomásul van.

54. Főtitkár jelenti, hogy az osztályok következőképen alakították meg állandó bizottságaikat:

I. OSZTÁLY.

I. Nyelvtudományi bizottság:

Asbóth Oszkár rt.	Kégl Sándor lt.	Sebestyén Gyula lt.
Bánóczy József lt.	Kúnos Ignác lt.	Simonyi Zsigmond rt.
Beöthy Zsolt rt.	Lehr Albert lt.	Szilády Áron rt.
Bleyer Jakab lt.	Melich János lt.	Szily Kálmán rt.
Császár Elemér lt.	Munkácsi Bernát rt.	Szinnyei József rt.
Goldziher Ignác rt.	Négyesy László lt.	P. Thewrewk Emil tt.
Gombocz Zoltán lt.	Pápay József lt.	Tolnai Vilmos lt.
Gyomlay Gyula lt.	Petz Gedeon lt.	Vikár Béla lt.
Heinrich Gusztáv rt.	Riedl Frigyes lt.	Zolnai Gyula lt.
	Schmidt József lt.	

II. Irodalomtörténeti bizottság:

Badics Ferencz rt.	Haraszi Gyula lt.	Sebestyén Gyula lt.
Bánóczy József lt.	Hegedüs István rt.	Simonyi Zsigmond rt.
Bayer József rt.	Heinrich Gusztáv rt.	Szilády Áron rt.
Beöthy Zsolt rt.	Horváth Cyrill lt.	Szily Kálmán rt.
Berezik Árpád rt.	Nagy Gyula lt.	Szinnyei Ferencz lt.
Bleyer Jakab lt.	Négyesy László lt.	P. Thewrewk Emil tt.
Császár Elemér lt.	Pasteiner Gyula rt.	Tolnai Vilmos lt.
Dézsi Lajos lt.	Pekár Gyula lt.	Váczy János lt.
Ferenczi Zoltán lt.	Petz Gedeon lt.	Viszota Gyula lt.
Fraknói Vilmos tt.	Riedl Frigyes lt.	Voinovich Géza lt.

III. Classica-philologiai bizottság:

Bódiss Jusztin lt.	Heinrich Gusztáv rt.	Pauler Ákos lt.
Csengeri János lt.	Hornyánszky Gyula lt.	Pasteiner Gyula rt.
Darkó Jenő lt.	Kuzsinszky Bálint lt.	Pecz Vilmos rt.
Fináczy Ernő rt.	Láng Nándor lt.	Schmidt József lt.
Goldziher Ignác rt.	Lehr Albert lt.	P. Thewrewk Emil tt.
Gyomlay Gyula lt.	Némethy Géza rt.	Vári Rezső lt.
Hegedüs István rt.	Ortway Tivadar rt.	

IV. Balkáni bizottság:

Asbóth Oszkár rt.	Kúnos Ignác lt.	Pecz Vilmos rt.
Goldziher Ignác rt.	Láng Nándor lt.	Schmidt József lt.

II. OSZTÁLY.

V. Történettudományi bizottság:

Áldásy Antal lt.	br. Forster Gyula tt.	Ortway Tivadar rt.
Angyal Dávid lt.	Fraknói Vilmos tt.	Szádeczky-Kardoss
Ballagi Aladár rt.	Illés József lt.	Lajos rt.
Barabás Samu lt.	Karácsonyi János rt.	Szendrey János lt.
Békefi Remig rt.	Károlyi Árpád rt.	Szentkláray Jenő lt.
Berzeviczy Albert tt.	Kollányi Ferencz lt.	Szilády Áron rt.
Csánki Dezső rt.	Komáromy András lt.	Tagányi Károly lt.
Csontos János lt.	Kováts Gyula lt.	Takáts Sándor lt.
Darkó Jenő lt.	Marczali Henrik lt.	Thallóczy Lajos rt.
Domanovszky Sándor lt.	Melich János lt.	Wertheimer Éde lt.
Féjérpataky László rt.	Nagy Gyula lt.	Zsilinszky Mihály rt.

VI. Archaeologiai bizottság:

Ballagi Aladár rt.	Láng Nándor lt.	Schulek Frigyes lt.
Éber László lt.	Mahler Ede lt.	Sebestyén Gyula lt.
br. Forster Gyula tt.	Mihalik József lt.	Szendrey János lt.
Fraknói Vilmos tt.	Ortvay Tivadar rt.	Varjú Elemér lt.
Kuzsinszky Bálint lt.	Pasteiner Gyula rt.	

VII. Nemzetgazdasági bizottság:

Ballagi Aladár rt.	Földes Béla rt.	Jankovich Béla lt.
Bedő Albert lt.	Gaal Jenő rt.	br. Láng Lajos rt.
Bernát István lt.	Galgóczy Károly tt.	Matlekovits Sándor rt.
Buday László lt.	Giesswein Sándor lt.	Thirring Gusztáv lt.
Fellner Frigyes lt.	György Endre lt.	Vargha Gyula rt.

VIII. Hadtörténeti bizottság:

Angyal Dávid lt.	br. Forster Gyula rt.	Szendrei János lt.
Ballagi Aladár rt.	Károlyi Árpád rt.	Tagányi Károly lt.
Békefi Remig rt.	Komáromy András lt.	Takáts Sándor lt.
Csánki Dezső rt.	Márki Sándor rt.	Thallóczy Lajos rt.
Fejérpataky László rt.	Ortvay Tivadar rt.	

IX. Könyvkiadó bizottság:

Fináczy Ernő rt.	Földes Béla rt.
------------------	-----------------

X. Szótári bizottság:

Ballagi Aladár rt.	Karácsonyi János rt.	Nagy Gyula lt.
Csánki Dezső rt.	Kováts Gyula lt.	Tagányi Károly lt.

XI. Balkáni bizottság:

Csánki Dezső rt.	Hodinka Antal lt.	gr. Teleki Pál lt.
Gaal Jenő rt.	br. Láng Lajos rt.	Thallóczy Lajos rt.
	Matlekovits Sándor rt.	

III. OSZTÁLY.

XII. Matematikai és természettudományi bizottság:

Bedő Albert lt.	Inkey Béla lt.	Preiszig Hugó lt.
Entz Géza rt.	Istvánffi Gyula lt.	Rados Gusztáv rt.
br. Eötvös Loránd rt.	Kövesligethy Radó rt.	Schafarzik Ferencz lt.
Fröhlich Izidor rt.	Krenner József rt.	'Sigmund Elek lt.
Galgóczy Károly tt.	Lóczy Lajos rt.	Szily Kálmán rt.
Horváth Géza rt.	Mágócsy-Dietz Sándor rt.	Tangl Ferencz rt.
Ilosvay Lajos rt.	Méhely Lajos rt.	

XIII. Balkáni bizottság:

Déchy Mór lt.	Lenhossék Mihály rt.	Schafarzik Ferencz lt.
	Horváth Géza rt.	Tuzson János lt.

55. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére WLAŠSICS GYULA és KÖVESLIGETHY RADÓ r. tagokat kéri fel.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS MÁSODIK ÜLÉSE.

1916 május 4-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Plósz Sándor másodelnök, Beöthy Zsolt, gróf Desseffy Aurél, Entz Géza, báró Eötvös Loránd, báró Forster Gyula, gróf Széchenyi Béla, Szily Kálmán, Wekerle Sándor, Wlassics Gyula ig. tagok, dr. Medvezky Antal akad. ügyész. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

Távolmaradásukat kimentették Concha Győző és Goldziher Ignác ig. tagok.

9. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémia számadásainak, valamint a gondnoki, széphalmi és ügyészi számadásoknak megvizsgálására felkért ig. tagok (l. fönt 291. l. 19. p.) eljártak tisztükben és beadták jelentéseiket, melyek szerint a kérdéses számadások mind kifogástalanok. — Tudomásul van, Elnök úr pedig báró EÖTVÖS LORÁND, báró FORSTER GYULA, PLÓSZ SÁNDOR és gróf SZÉCHENYI BÉLA ig. tag uraknak, a kik e számadásokat átvizsgálni szivesek voltak, az Akadémia meleg köszönetét fejezi ki. Ugyancsak meleg köszönetet mond az Igazgató-Tanács ez alkalommal is a Magyar Földhitelintézetnek az Akadémia vagyonának gondos és önzetlen kezeléséért, az Elnök úr pedig fölhatalmaztatik, hogy az e kezelés körül elfoglalt tisztviselőnek a múlt évben megállapított tiszteletdíjat folyósítsa.

10. Főtitkár bemutatja a f. hó 7-én tartandó LXXXVI. ünnepélyes közülés programját (l. fönt 505. l. 2. p.), mely helyeslő tudomásul van.

11. Szóba kerülve a negyedik hadikölcsön, elhatároztatik, hogy az Akadémia erre is a Magyar Földhitelintézetnél 200.000 (kettőszáz-ezer) korona hatszázalékos kötvényt jegyezzen.

12. A Magyar Földhitelintézet f. évi márczius 14-én értesít, hogy megterhelte a M. Tud. Akadémia folyószámadását az Akadémia letétjében néhai Fabriczy Sámuel emlékére tett alapítvány (elkülönítve kezelt) értékpapirjaihoz csatolt folyó szelvénynyel ellátott 1200 korona n. é. intézeti 4%-os szab. és talajjav. záloglevelét à 82 kor. 984 koronával és kamatát 21 kor. 73 fill., összesen 1005 kor. 73 fillérel. — Tudomásul van.

13. Főtitkár jelenti, hogy néhai Fogarasi János nagyérdemű rendes tagnak (megh. 1878 június 10.) siremléke a Kerepesi-út melletti temetőben igen elhanyagolt és roskadozó állapotban van. — Javitása és helyreállítása határoztatik.

14. Főtitkár jelenti, hogy a Magyar Országos Központi Takarékpénztár f. évi márczius 18-án megtartott közgyűlésén a M. Tud. Akadémiának szabad rendelkezésre 500 (ötszáz) kor. adományt szavazott meg, mely összeg az Akadémia pénztárába nyomban befolyt. — Meleg köszönettel fogadtatik.

15. A Magyar Földhitelintézet f. évi április 6-án jelenti, hogy dr. Medvezky Antal úr f. évi április 5-én lefizetett pénztáránál 600 (hatszáz) koronát, mely összeget „Kostyán Ferenczné szül. Kun Judith hagyománya“ czímen a M. Tud. Akadémia folyószámadása javára könyvezett. — Tudomásul van.

16. A Magyar Földhitelintézet f. évi április 8-án értesít, hogy az Első Budapesti Gőzmalmi R.-T. új részvényeket bocsát ki, és kérdést intéz az Elnökséghez, hogy a M. Tud. Akadémia letétjében lévő három darab ily részvény után az elővételi jogot bejelentse-e vagy e részvények elővételi jogát értékesítse-e. Az Elnökség e fölszólításra f. évi április 11-én fölkérte a Magyar Földhitelintézetet, hogy az elő-

vételi jogot értékesitse, az érte befolyó összeget pedig a M. Tud. Akadémia külön folyószámlája javára könyvezzze. — Helyeslő tudomásul van.

17. Főtítkár előterjeszti dr. Berde Mária kisasszonynak, Nagyenyed 1915 december 14-én kelt és az I. osztály részéről meleg pártolással áttett következő beadványát:

„Tisztelt Akadémia! Bacsányi János neje, Baumberg Gabriella osztrák költőnőnek egy kiadatlan versgyűjteménye hever a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában, két kézirat példányban. E példányok egyike sajtókész, de a sors nem adta meg a költőpárnak, hogy e gyűjteményt — úgyszólván közös alkotásukat, életük utolsó kincsét — kinyomva lássák, vagy hogy az, mint Bacsányi óhajtotta, már mindjárt haláluk után világ elé lépjen. A költőpár egyéb irományaival együtt a kézirat a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárába került, a hol mint néma kérelem húzódik meg mindmáig. E néma kérelemnek akarnak e sorok élő tolmácsaivá válni.

Néhány évvel ezelőtt a Magyar Tudományos Akadémia szíveségéből e sorok írójának módjában volt a Bacsányi-iratokat áttekinteni és ez alapon Bacsányiné versgyűjteményének az irodalomtörténethez való viszonyát bővebb értekezés keretében megállapítani.¹ Összefoglalva e megállapítások eredményét, azt mondhatni: a gyűjtemény kinyomtatása a magyar-, az összehasonlító- és az osztrák-német irodalomnak egyaránt szolgálatot tenne.

Magyar szemmel nézve a gyűjteményt, mely Bacsányiné egész életének kiválógatott munkásságát öleli fel, arra kell gondolnunk, hogy az Bacsányi szeme előtt, az ő keze alatt jött létre. Álljon itt például, hogyan tárgyalta meg Bacsányi feleségének egy, a gyűjteménybe szánt, de előbb másutt, más alakban megjelent ódáját. Egy leveléből vesszük az idézetet²: „Endlich komme ich nun zu deinen Oden, und zu dir, meine Liebe! Fürchte dich nicht, ich werde nicht gar zu streng seyn... Ich möchte gerne dich jetzt nur loben, da deine Muse es wirklich in solchem Grade verdient; aber der Tadel, die Kritik, zumal bey der Ode an S, wird mir zur unerlässlichen Pflicht, weil ich, aus Liebe zu dir und zur Kunst... wünschen muss, dass diese Ode jene letzte Vollendung und Vollkommenheit erhalte, deren sie fähig und in mancher Hinsicht so sehr würdig ist. Und aufschieben darf ich dieses Aristarchische Geschäft nicht, denn meine Stunden sind gezählt, und ich kann nicht mit Gewissheit hoffen, dass ich es einst noch mündlich thun könnte... — Hättest du auch sonst nie etwas gedichtet oder publiziert, so würde doch dieses einzige Stück mehr als hinlänglich seyn, bey deinen verständigeren Zeitgenossen und bey der Nachwelt eine hohe Idee von deinem geborenen Dichtertalent sowohl, als von der Grösse deines Charakters zu erwecken... Auch finde ich, dass du doch hin und wieder mit leichter Hand daran gebessert... hast, einen einzigen Vers ausgenommen, welcher vorhin ohne allen Vergleich besser war. Diese verunglückte Besserung ist in der Zeile: „Du liebes Bild, schwebst nun durchs trübe Leben — Mir leuchtend vor“. Dies darf hier umso weniger bleiben, weil es den Leser irremacht und ihn auf das wirkliche Bild oder Portrait erinnert, welches den Anlass zu diesem Gedichte gab und dessen eigentlicher Gegenstand ist, du aber hier von dem geistigen Bilde des grossen... Dichters sprichst... — In der unmittelbar

¹ Bacsányiné Baumberg Gabriella élete és költészete. Kolozsvár, 1912.

² Bacsányi János nejehez, 1816 januárius 16-án. M. T. A. kéziratára. Levelezés 40-40. sz. a. A tárgyalt költemény czime: Schillers Bild.

darauf folgenden Strophe wäre das „längst sprossen fern und nah“ — vielleicht besser umgekehrt „nah und fern“, doch dies ist eine wahre Kleinigkeit, ich bemerke sie nur, damit das Stück auch von kleinen Makeln ganz frey seyn möchte.“ — Az itt tárgyalt költemény az akadémiai gyűjteményben a Bacsfányi óhajtottá igazításokkal van fölvéve.¹ Bacsfányi e levele teljes világot vet feleségéhez való „aristarchi“ viszonyára, Gabriella mindig is „Mentorának, tanítójának“ nevezi Bacsfányit. — Épp azért Bacsfányi aesthetikai elveinek előbb demonstrációja nincs, mint felesége költeményeiben. A magyar irodalomtörténet a gyűjtemény és történetének ismerete nélkül Bacsfányi aesthetikájának hű képét nem adhatja. De Bacsfányi jellemének, emberi mivoltának megismeréséhez is forrás e mű, melynek a magyar költő nem csupán javítója, hanem gyakorta ihletője is volt.

Az összehasonlító irodalomtörténet itt egy ritka példára akad, mikor magyar-germán szellemi érintkezésnél mi vagyunk az adó és nem a kapó fél. Mert ihletet, tehetségeket nem ritkán adtunk a német kulturának, de művészi irányítást sokkal kevesebbet. A magyar öntudat, becsület emelését szolgáljuk, ha a morzsákra is, a miket adtunk, reámutatunk. Éppen azzal a felfogással találkozunk Bacsfányiék osztrák kortársainál, hogy Gabriella a nap, Bacsfányi a hold, mely fényét amattól nyeri. Csak Gabriella hangsúlyozza, és teszi ezt az akadémiai gyűjteményben is, hogy ő a megajándékozott fél.²

Igen jó szolgálát volna a gyűjtemény kiadása az osztrák-német irodalomnak is. Általában az újabb német irodalomtörténeti kutatás szívesen fordul a tizenyolczadik század vége és a tizenkilenczediknek eleje felé. Ez idő rendkívüli átalakulást hozott minden téren és a szellemi forrongások érdekes tagja volt Bacsfányiné, a ki költeményeiben a női lélek eladdig titkos fátylait kezdi föllebenteni, a ki talán első a német nőköltők között, a ki úgy irt, ahogy élt. Ez neki le nem tagadható, de kellően nem méltányolt érdeme. Bacsfányiné e versei már korában nyomtatásra kerültek.³ De az akadémiai gyűjtemény ez ifjúkori verseken kívül igen sok kiadatlan, de oly alakban befejezett költeményt is tartalmaz, a miket a költőnő a nyilvánosságra szánt, tehát műsájának méltó termékéül tekintett. De ha az irodalomtörténet nem is tartana számot egy kisebbrangú írónak minden kiadatlan művére, joggal tarthat oly műre, a mely megjelent és annakidején az izlésnek tükré volt, de a melynek nyoma veszett. Ez mondható pedig a gyűjtemény harmadik részét alkotó Hymen und Amor című hosszabb allegorikus költeményről, melynek első öt éneke önálló műként jelent meg 1807-ben. És éppen e művecske, mely Schindel szerint Gabriella legjobb műveként lön üdvözölve,⁴ vált az irodalomtörténet kutatói számára föllehetlenné.⁵ Az akadémiai kézirat őrizi azt csupán, legalább is egyedül hozzáférhető módon, mint azt e sorok írója megállapította.

De térjünk el az „utile“ hangsúlyozásától. A hasznosság elve itt a kegyeletessel párosul.

Bacsfányit felesége önként követte a száműzetésbe. A költőnő így kikapcsolódik köréből és az irodalmi életből. A linzi években a magányos pár Gabriella költeményeit tekinti életük, szerelmük zálo-

¹ A M. T. A. kéziratárában található rendezett gyűjtemény II. könyvében.

² Bacsfányiné férjéhez. (M. N. Múzeum kéziratára.) 1810 januárius 1. stb.

³ Wiener Musenalmanach 1785-1796, Sämtliche Gedichte 1800, Gedichte 1805 stb.

⁴ R. W. O. August von Schindel; Die deutschen Schriftstellerinnen etc. Leipzig, 1823. I. 35 l.

⁵ Auskunfts-bureau der deutschen Bibliotheken, Berlin, értesítése szerint.

gainak. A Bacsfányi ihlette, Gabriella világrahozta költeményeket gyermekeknek nevezik, együtt csinostíják, nyesegetik azokat. És nem annyira Gabriella, mint Bacsfányi az, a ki e gyermekeknek öröklétet akar. „... wozu auch meine wenigen Geisteskräfte überspannen, was hat es mich bisher genützt?“ sóhajt föl Gabriella. De Bacsfányi mint hajtóerő áll mögötte, így intve nejét¹: „Es wäre fast unverzeihlich, — tudniillik Bacsfányiné ellankadása — und ich meyne es sehr ernstlich damit, weil ich voraussetze, dass es ohne Nachteil deiner Gesundheit und deiner Geistesruhe geschehen kann, — nach und nach nähmlich, und ohne Anstrengung deiner Kräfte. Höre mich also und verstehe mich recht, damit du es weisst, wie ich es meyne. — In der kleinen, sehr kleiner Zahl meiner noch übrigen Wünsche, deren Erfüllung ich sehen möchte, wäre auch der einer der ersten: eine neue vollständige Ausgabe deiner Poesien zu erleben, und daher dieselbe so bald als möglich zu veranstalten. Dann wäre ich auch diesfalls viel ruhiger, und dann würde ich umso gefasster die Stunde abwarten, welche mir erlauben wird, die Last des Lebens abzuwerfen und mein müdes Haupt hinzulegen, wo man keinen Wunsch und keine Sorge mehr kennt.“ — Gabriella megtette a magáét, összeállította a gyűjteményt. De vágyuk be nem telt. Majdnem három évtizeden várt a beteljesülésre Bacsfányi. a hosszú idő alatt elrendezett, gyarapított gyűjteménynek azonban még ma is várnia kell.

A minden földi jóból kifosztott költőpár utolsó reményét az utókor igazságszolgáltatásába vetette. Lassan-lassan feléjük fordult az érdeklődés. A magyar szellemi világ eleinte csak mint a magyar költő hűségese nejét tanulta tisztelni Baumberg Gabriellát, így jelenik ő meg Szinyei és Horánszky idevágó műveiben; majd e sorok írója érdemesnek találta a költőnővel önállóan foglalkozni. De sem Bacsfányinak, ki tehetségével méltó lett volna rá, de szerencsétlen körülmények folytán nem lehetett élte fogytaig nemzeti művelődésünk egy oszlopa; sem Baumberg Gabriellának, kitől honfitársai jórészt a magyar költővel kötött szövetségeért vonták meg elismerésüket; nincs addig elégtétel adva, míg utolsó óhajuk nem teljesül. — A gyűjtemény kiadása még egyet demonstrálna a Gabriellával meglehetősen ridegen elbánó osztrák irodalomtörténetek: hogy a magyar költővel kötött szövetség, ha életében sok tekintetben szárnyát is szegte Gabriella, a „bécsi Sappho“ múzsájának, halála után segít az elfelejtettet föl-emelni, napfényre hozni.

A gyűjtemény sok tekintetben magyarázatra és méltánylatra szorul. Bacsfányiné irodalmi szereplésének, lelki életének híu képét kellene azért hozzácsatolni. E sorok írója, ki Bacsfányiné életének minden mozzanatával behatóan foglalkozott, már megjelent műve alapján óhajtana rövid, de másfelől a kérdés minden pontját érintő értekezést fűzni az esetleg kiadandó gyűjteményhez, úgy szerkesztvén azt, hogy tisztán előtérbe lépjen: mit nyert Gabriella férjében és milyen volt az a szellemi együttműködés, a mely az akadémiai kéziratossá gyűjteményt létrehozta. Ha szabad pusztá tények felhozását tendenciának nevezni, úgy azt mondhatnók: ez életrajz tendenciája lenne német nyelven tiltakozni azon felfogás ellen, hogy Bacsfányi Gabriellára csak romlást hozott.

A Magyar Tudományos Akadémia nyújtotta Bacsfányi életének utolsó — bárha elkészett — magyar kézből jövő elégtételét. Az igazi elégtétel az lenne, ha a Magyar Tudományos Akadémia,

¹ Bacsfányi nejéhez. 1814 december 24. M. T. A. kéziratára. Levelezés 40—141. sz. a.

úgy mint azt e sorok írójának tudomása szerint régen tervbevette, Bacsányi hő vágyának teljesülését, Gabriella gyűjteményének megjelenését anyagilag lehetővé tevén, megvalósítaná; és ezzel betetőzné a mauzoleumot, a mit a magyar utókor kegyelete lassan fölépített az életében testi száműzésre, lelki halálra ítélt Bacsányi párnak.“

Az Igazgató-Tanács BERDE MÁRIA doctornak a Bacsányi János és neje életének és munkásságának föl kutatása és ismertetése körül kifejtett fáradozásainak elismeréséül 600 (hatszáz) koronát szavaz meg.

18. BEÖTHY ZSOLT ig. tag fölhívja az Igazgató-Tanács figyelmét, hogy néhai Toldy Ferencz két leánya, Augusztá és Jolán, igen szűkös anyagi helyzetben vannak és szükségét szenvednek. — Az Igazgató-Tanács, tekintettel boldogult atyjuknak az Akadémia és a tudomány körül szerzett halhatatlan nagy érdemeire, leányainak évi 600 (hatszáz) korona segélyt szavaz meg.

19. Főtítkár jelenti, hogy a budapesti grafikai és rokoniparosok főnökegyesülete üzemei eddigi árait, a háborús viszonyokra való tekintettel, 60—80 százalékkal felemelte. — Tudomásul van.

20. Elnök úr jelenti, hogy a DIVALD KORNÉL l. t. készítette „Akadémiai Kalauz“ elkészült és nemsokára sajtó alá kerül; egyben javasolja, hogy az idegenek számára, a kik Akadémiánkat sűrűn látogatják, e kalauz német nyelven is bocsáttassék ki. — Elfogadtatik.

21. MEDVEZKY ANTAL akadémiai ügyész a következő ügyekről tesz rövid jelentést:

a) Kostyán Ferencz 600 koronát hagyományozott a M. T. Akadémiának, csupán azzal a kikötéssel, hogy „a hagyomány Kostyán Ferenczné, szül. Kun Judit nevét viselje“. A hagyományt az örökösök befizették az Akadémia pénztárába.

b) Gillming Ferencz 2500 koronát hagyományozott az Akadémiának „alapítványul“. A hagyományt a bíróság jogerős végzéssel már kiutalványozta és az összeg a hagyaték felosztásával megbízott kir. közjegyzőnél felvehető.

c) Bunyitay Vincze, volt nagyváradi kanonok és akadémiai l. t., tiszta hagyatékának $\frac{1}{11}$ -részét hagyományozta az Akadémiának, „neve alatt kezelendő külön alapítványként“. A hagyományi pénzértéke mintegy 3500 koronát fog tenni, melyet dr. Karácsonyi János, nagyváradi kanonok és akadémiai r. t., végrendeleti végrehajtó, a végzésnek jogerőre emelkedése után meg fog küldeni az Akadémiának.

d) Gróf Andrassy Dénes hagyatéki ügyében a bíróság az örökösök közt létrejött osztályegyezséget hagyatékátadó végzéssel jóváhagyta és a rozsnyói kir. adóhivatalnál letétben volt készpénzösszegeket, valamint a dr. Markó János rozsnyói kir. közjegyzőnél hivatalos letétben levő takarékpénztári könyveket az örökösök részére kiutalványozta. A bírói letétben levő készpénzösszegeből tőkében és letéti kamatokban 14,324 K 60 fillér, és a takarékbetéti könyvekből 15,364 K 94 fillér illet az Akadémiát. A készpénz már megküldetett az Akadémiának.

Ugyanez ügyben dr. Markó János rozsnyói kir. közjegyző a bíróilag megállapított hagyatéki tárgyalási díjakon kívül külön jutalom engedélyezését kérte az összes örökösöktől azokért a munkálatokért, melyeket az örökösök érdekében és felkérésére a hitb. uradalmakban a szabad vagyonnak és jövedelmeknek a hitb. javaktól és jövedelmektől való elkülönítése körül végeztet. Az akadémiai ügyész információjára szerint a kir. közjegyző ezen a téren valóban érdemes munkát végzett. Ezért az örökség arányában kért 1000 korona juta-

lom helyett 600 (hatszáz) korona engedélyezését javasolta akként, hogy ezt a nála levő takarékbetéti könyvek értékéből megtarthatja. A közjegyző a jutalmat köszönettel elfogadta.

e) Néhai Szemző István hagyatéka ügyében a zombori helyettes ügyvéd a hagyaték leltározása és tárgyalása körüli munkálatokért 600 korona ügyvédi díjat és 35 korona 90 fillér készkiadást számított fel. Tekintettel a hagyaték értékének nagyságára, a végzett munkára és azon körülményre, hogy egy megbízható és a helyi viszonyokkal ismerős helyettes-ügyvédre akkor is szüksége lesz az Akadémiának, ha majd az ingatlanok az Akadémia szabad rendelkezése alá kerülnek, a felszámított díj és költség kiutalványozását javasolta.

f) A néhai Zsivora György hagyatékából eredő, Márkus Ignác elleni követelés a Magyar Földhitelintézet kimutatása szerint

1915 decz. 31-én tőkében	25,162.76 K
hátralékos kamatokban	4,017.12 K

tett. Többszöri sürgetés után erre Márkus Miksa udvari tanácsos 1916 január 11-én 1000 koronát fizetett.

Márkus Ignác, az eredeti adós, 1913 aug. 19-én elhalt. Hagyatékaként egyedül az az alsórákosi (Kerepesi-út) 6537 □-öl telek leltározatott 59,759 K becsértékben, melynek vételárhátraléka az Akadémiára engedményezett követelés. Az osztályegyezség szerint a telek tulajdonjoga egyedül dr. Gáspár Arthurné, sz. Márkus Emma nevére és az özvegyi haszonélvezeti jog özv. Márkus Ignáczné, szül. Kohn Nina javára iratott át. A többi örökös lemondott örökrészéről és egyéb hagyatéki vagyon nem maradt.

Tekintettel arra, hogy az Akadémia előbb kimutatott követeléséből csak 17,233 K 42 fillér van első helyen bekebelezve, míg a mai tőkekövetelés többi része utóbb tőkésített hátralékos kamatokból származott és abból is csak 3714 K 72 fillér tőke és 6662 K 20 fillér hátralékos kamat van egy 1897-ben kelt kötelező nyilatkozat alapján mintegy 30,000 korona előző teher után bekebelezve, az akad. ügyész utasítást és felhatalmazást kér a további jogi lépésekre nézve és javasolja, hogy a hátralékos kamatok, valamint a tőke nem biztosított részének sürgős kifizetésére az örökösök azzal a figyelmeztetéssel hívassanak fel, hogy nem fizetés esetében ellenük a behajtási per meg fog indíttatni.

Az Igazgató-Tanács az ügyész jelentését és javaslatait jóváhagyólag veszi tudomásul:

22. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BEÖTHY ZSOLT és WEKERLE SÁNDOR ig. tagokat kéri föl.

LXXVI. NAGYGYŰLÉS.

Elegyes ülés.

1916 május 4-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr, majd SZILY KÁLMÁN ig. és r. tag elnökléte alatt jelen voltak: b. Forster Gyula, Darányi Ignác, gróf Khuen-Héderváry Károly, Plósz Sándor t. tt. — Badics Ferencz, Balogh Jenő, Beöthy Zsolt, Berczik Árpád, Csánki Dezső, id. Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Fejérfpataky László,

Földes Béla, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Károlyi Árpád, Kherndl Antal, Kövesligethy Radó, báró Láng Lajos, Matlekovits Sándor, Mágocsy-Dietz Sándor, Márki Sándor, Méhely Lajos, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortvy Tivadar, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Szinnyei József, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal, Fejér Lipót, Illés József, Magyary Géza, Mahler Ede, Pauler Ákos, Reiner János, Szendrei János, Thirring Gusztáv l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

56. BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr megnyitja az ülést és úgy a maga. valamint elnöktársa PLÓSZ SÁNDOR másodelnök nevében meleg köszönetet mond az Akadémia összes tagjainak a most letelt hivatalos működésük ideje alatt velük szemben tanusított jóakarattért és támogatásért, mire az üléstermet elhagyja.

57. SZILY KÁLMÁN legrégibb ig. t. az Ügyrend 37. §-a értelmében elfoglalja az elnöki széket és elrendeli a szavazást.

58. Beadatott összesen 30 szavazat, melyekkel BERZEVICZY ALBERT t. és ig. t. elnöknek egyhangúlag, ILOSVAY LAJOS r. t. pedig másodelnöknek 29 szóval 1 ellenében, mely id. ENTZ GÉZA ig. és r. tagra esett, megválasztottak.

59. A választás eredményének kihirdetése után SZILY KÁLMÁN h. elnök szívélyesen üdvözlí a terembe hívtott és lelkes éljenzéssel fogadott elnököket, kiknek nevében BERZEVICZY ALBERT, a ki ismét elfoglalta az elnöki széket, melegen köszöni úgy a maga, valamint új elnöktársa nevében a tagok bizalmát és kéri jövőben is jóakarattú támogatásukat.

60. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gr. KHUEN-HÉDERVÁRY KÁROLY t. és MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR r. tagot kéri föl.

LXXVI. NAGYGYŰLÉS.

Második nap.

1916 május 4-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Darányi Ignác, báró Forster Gyula, gróf Khuen-Héderváry Károly, Plósz Sándor t. tt. — Alexander Bernát, Asbóth Oszkár, Badiés Ferencz, Balogh Jenő, Beöthy Zsolt, Berczik Árpád, Csánki Dezső, id. Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Horváth Géza, Jánosi Béla, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Kherndl Antal, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József, báró Láng Lajos, Lenhossék Mihály, Mágocsy-Dietz Sándor, Márki Sándor, Matlekovits Sándor, Méhely Lajos, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortvy Tivadar, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Szinnyei József, Wlasics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal, Böckh Hugó, Fejér Lipót, b. Harkányi Béla, Illés József, Láng Nándor, Lörenthey Imre, Magyary Géza, Mahler Ede, Melich János, Négyesy László, Pauler Ákos, Preisz Hugó, Reiner János, Szendrei János, Thirring Gusztáv, Vári Rezső l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

61. Elnök úr az ülés megnyitása után sorshúzással megállapítja az osztályoknak sorrendjét. Az eredmény: I., III., II.

62. Titkos szavazással golyózás útján megválasztottak:

Az I. osztályba:

Tiszteleti tagnak:

Berczik Árpád r. t. 43 szavazattal 4 ellen

Levelező tagnak:

Pintér Jenő 46 „ 2 „

A II. osztályba:

Levelező tagnak:

Kornis Gyula 46 szavazattal 1 ellen

Jancsó Benedek 43 „ 3 „

Külső tagnak:

Mayr György 41 „ 1 „

A III. osztályba:

Rendes tagnak:

Schafarzik Ferencz l. t. 46 szavazattal 3 ellen

Levelező tagnak:

Degen Árpád 47 „ 1 „

Fényi Gyula 31 „ 5 „

Riesz Frigyes 34 „ 14 „

Külső tagnak:

Bruns Ernő Henrik 46 „ 1 „

63. Elnök úr a szavazás eredményének kihirdetése után a jegyzőkönyv hitelesítésére gr. KHUEN-HÉDERVÁRY KÁROLY t. és MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR r. tagokat kéri fel.

TIZENKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1916 május 8-án.

B. FORSTER GYULA t. t. elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Berzeviczy Albert, Plósz Sándor t. tt. — Csánki Dezső, Fináczy Ernő, Károlyi Árpád, Ortway Tivadar, Wlassics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Bernáth István, Csonotosi János, Domanovszky Sándor, Eber László, Fellner Frigyes, György Endre, Illés József, Kuzsinszky Bálint, Mihalik József, Magyary Géza l. tt. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

118. ANGYAL PÁL l. t.: „A visszaható erő az anyagi büntetőjogban“.

119. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére CSÁNKI DEZSŐ r. és ANGYAL PÁL l. tagot kéri föl.

HUSZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1916 május 15-én.

Id. MEZŐKOMÁROMI ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Genersich Antal, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krénner József, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Mágocsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Beke Manó, Böckh Hugó, Bodola Lajos, Buchböck Gusztáv, Bugarszky István, ifj. mezőkomáromi Entz Géza, Fejér Lipót, báró Harkányi Béla, Kertész Kálmán, Krompecher Ödön, Preisz Hugó, Rejtő Sándor, Schafarzik Ferencz, Tötössy Béla, Tuzson János, Zimányi Károly l. tt. — *A másik két osztályból*: Fejérpataky László, Heinrich Gusztáv, Ortvy Tivadar r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

120. LENHOSSÉK MIHÁLY r. t.: „Varratelesontosodások a gyermekkorban“.

121. RADOS GUSZTÁV r. t.: „Az algebrai egyenletek rationalis megoldhatóságának congruentia-feltételei“.

122. TUZSON JÁNOS l. t.: „A Déli-Kárpátok flórája“.

123. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére LENHOSSÉK MIHÁLY r. és TUZSON JÁNOS l. tagokat kéri föl.

HUSZONEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A I. osztály hatodik ülése.

1916 május 22-én.

GOLDZIHNER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Simonyi Zsigmond r. tt. — Császár Elemér, Ferenczi Zoltán, Gyomlay Gyula, Kúnos Ignác, Melich János, Szinnyei Ferencz, Tolnai Vilmos, Vikár Béla, Vízota Gyula l. tt. — *A másik két osztályból*: Fejérpataky László, Horváth Géza, Ortvy Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Szinnyei József osztálytitkár.

124. MELICH JÁNOS l. t.: „Fejezetek a magyar hangtörténetből“.

125. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND r. és MELICH JÁNOS l. tagot kéri föl.

HUSZONKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hatodik összes ülés.

1916 május 29-én.

PLÓSZ SÁNDOR akadémiai másodelnök úr elnöklete alatt jelen voltak: b. Forster Gyula, gr. Széchenyi Béla t. tt. — Beöthy Zsolt, id. Entz Géza, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hegedüs István, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortvy Tivadar, Rados Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, Szinnyei József r. tt. —

Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Beke Manó, Bleyer Jakab, Császár Elemér, Divald Kornél, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Fellner Frigyes, Ferenczi Zoltán, Gyomlay Gyula, György Endre, b. Harkányi Béla, Illés József, Lörenthey Imre, Mahler Éde, Marczali Henrik, Melich János, Nagy Gyula, Pekár Gyula, Reiner János, Szendrei János, Szinnyei Ferencz, Tolnai Vilmos, Vikár Béla, Viszota Gyula, Voinovich Géza l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

126. SZINNYEI JÓZSEF r. t. fölolvassa emlékbeszédét Jalava (Almberg) Antal k. tagról. — Az általános tetszéssel fogadott megemlékezés az „Emlékbeszédek“ során fog megjelenni.

127. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti, hogy GENETZ ARVID külső tag, finn-ugor nyelvész, volt egyetemi tanár és senator, még 1915 május havában elhunyt, de a háborús viszonyok miatt csak most értesültünk haláláról. — Az összes ülés a bejelentést részvétellel vette tudomásul és fölhívta az illetékes I. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt intézkedjék.

128. Főtitkár jelenti, hogy a f. évi nagygyűlésen megválasztott új akadémiai tagok megválasztatásukért őszinte köszönetüket jelentették. — Tudomásul van.

129. Főtitkár jelenti, hogy az Igazgató-Tanács f. évi május 4-én tartott ülésén a negyedik hadikölcsönre is 200.000 koronát jegyzett az Akadémia vagyonaából, úgy hogy az Akadémia eddigi jegyzése összesen 800.000 koronát tesz ki. — Helyeslő tudomásul van.

130. Az I. osztály jelenti, hogy a Fraknoi-reliefek ügyében kiküldendő bizottságba (l. fönt 297. l.) GOLDZIHÉR IGNÁCZ és SZINNYEI JÓZSEF r. tagokat jelölte ki. — Tudomásul van.

131. A III. osztály jelenti, hogy a Fraknoi-reliefek ügyében kiküldendő bizottságba id. ENTZ GÉZA és SZILY KÁLMAN r. tagokat jelölte ki. — Tudomásul van.

132. A III. osztály jelenti, hogy a gróf TELEKI SAMU t. t. fölötti emlékbeszéd tartására DECHY MÓR l. tagot kérte föl. — Tudomásul van.

133. Főtitkár jelenti, hogy a bizottságok megalakultak s eddigi elnökeiket és előadóikat újabb három évre megválasztották. — Tudomásul van.

134. A II. osztály felolvasási engedélyt kér HÖMAN BALINT és MEHELY KÁLMÁN szaktudósok részére. — Megadatik.

135. Főtitkár jelenti, hogy a zágrábi egyetem bölcsészettudományi kara f. évi május 10-én kelt átiratában az akadémiai könyvjutalmakra MIKÉ GRIGORIJE magyar irodalomtörténészt és VANINO MIROSLAV történészt terjesztette föl. A nagygyűlés kimondta, hogy az előzetesen bejelentett ajánlást utólagosan is elfogadja. — Helyeslő tudomásul van.

136. Főtitkár jelenti, hogy a köningsbergi áll. levéltárban régi, magyarnyelvű glosszákat találtak, a melyeket több példányban lefényképeztek, úgy hogy saját könyvtárunkon kívül a M. Nemz. Múzeumnak, a budapesti és kolozsvári egyetemi könyvtárnak, valamint több nyelvtudósunknak is juttathatott példányokat. — Helyeslő tudomásul van.

137. Főtitkár jelenti, hogy MITTAG-LEFFLER MAGNUS GÖSTA stockholmi egyetemi tanár, külső tagtársunk, nejével nagyszabású nemzetközi alapítványt tett a tiszta mennyiségtan művelésére. Az alapítvány részletes ügyrendjét később fogja közölni a tudományos világgal. — Tudomásul van.

138. Főtitkár jelenti, hogy két dícséretet nyert pályamű szerzője jelentkezett és kérte jelíges levelének felbontását. Az egyik BENEDEK JÁNOS orsz. képviselő, népfölkelő főhadnagy (pályaműve

„A magyar tanító“ cz., „A magyarsáért“ jeligéjű hazafias költemény), a másik dr. HUSZÁR FERENCZ székesfővárosi hivatalnok (pályaműve „Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542-től 1690-ig“ cz., „Ele-tünk és vérünket“ jeligéjű történelmi értekezés), a kik a Farkas-Raskó-, illetőleg a Bojári Vigyázó-pályázaton dícséretben részesültek. — Örvendetes tudomásul van.

139. Főtitkár jelenti, hogy özv. gr. KUN GÉZÁNÉ elhunyt kitünő férjének egy évtizedek előtt megírt, a török igét tárgyaló, kéziratban maradt terjedelmes német tanulmányát megőrzés végett az Akadémia levéltárában helyezte el. — Köszönettel fogadtatik.

140. Főtitkár jelenti, hogy a nyomdák áraitak újból további 20%-kal fölemelték. — Tudomásul van.

141. Főtitkár jelenti, hogy a vallás- és közoktatásügyi Miniszter úr megküldte az Éremkedvelők Egyesületének 1915. évi tagsági illet-ménye fejében kiadott, Telcs Ede-féle plakettnek egy ezüst példányát. — Köszönettel fogadtatik.

142. Főtitkár bejelenti a következő meghívókat: 1. Az Otthon Írók és Hirlapírók körének közgyűlésére április 16-án (képviselő: ILOSVAJ LAJOS r. t.). — 2. A Dunántúli Közművelődési Egyesület jubiláris közgyűlésére, Veszprém, május 2-án (Elnök). — 3. A Petőfi-Társaság Shakespeare-ülésére április 16-án (Főtitkár). — 4. A kassai Kazinczy-kör által a kassai színészet 100 éves működése alkalmából tartott jubiláris ünnepségekre május 13-án (VARGHA GYULA r. t.). — 5. A Petőfi-Társaság Cervantes-ünnepélyére, május 14-én (Főtitkár). — 6. A budapesti Tudomány-Egyetem Mária Terézia-ünnepélyére, május 13-án (Főtitkár). — 7. A tanárképző-intézeti Gyakorló Főgymnasium Kármán-ünnepélyére, május 16-án (NÉGYESY LÁSZLÓ l. t.). — Tudu-másul van.

143. Ajándékkönyvek érkeztek: Az Erdélyi Múzeum-Egyesü-lettől: 1. Manu törvényei. Mánava Dharmasátra. Szanszkritból fordította Büchler Pál dr. — 2. A török alkotmány alaptörvényei. Török eredetiből fordította Mészáros Gyula dr. — 3. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület szakosztályi előadásai 1909/10., 1910/12., 1912 13. évekből. — Mittag-Leffler Gusztáv k. tagtól: Mathematische Stiftung der Ehe-gatten Mittag-Leffler, Uppsala, 1916. — Fejérpataky Lászlótól: A há-ború irodalma németországi könyvtárakban. — Giesswein Sándortól: 1. Soziologische und geschichtsphilosophische Bemerkungen zur Orga-nisation der zwischenstaatlichen Beziehungen. — 2. Sprache. (Külön-nyomat a „Lexikon der Pädagogik“-ból.) — Szirbik: Az újmódi és régimódi költészet. Rákosi-Ady és táboraik a physiologia szögéből nézve. — Bericht über die Tätigkeit des Zentralbureaus der Inter-nationalen Erdmessung im Jahre 1915. — Bartók Antal: Viharban, napfényben. — Dr. Gürtler Alfréd: Österreich-Ungarn ein Schema für Mittel-Europa. — Köszönettel fogadtatnak.

144. Másodelnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére b. FORSTER GYULA t. és SZINNYEI JOZSEF r. tagokat kéri föl.

Értesítés az átalányfizetésről.

A M. Tud. Akadémia 1890 október hó 27-ikén hozott határozata értelmében:

A hazai iskolák, könyvtárak, egyesületek és társaskörök a M. Tud. Akadémia kiadásában évenként megjelenő kiadványok közül a következőket, ú. m. az

Akadémiai Értesítőt,

Almanachot,

Archaeologiai Értesítőt,

Archaeologiai Közleményeket,

Emlékbeszédeket,

Értekezéseket (Nyelv- és Széptudományi, Bölcsészeti, Történelmi, Társadalomtudományi),

Magyarországi Német Nyelvjárásokat,

Magyarországi Szláv Nyelvjárásokat,

Mathematikai és Természettudományi Értesítőt,

Mathematikai és Természettudományi Közleményeket,

Nyelvtudományi Közleményeket,

Magyar történelmi emlékeket: Okmánytárak, Írók, Országgyűlési emlékek,

Könyvkiadó-Vállalatból évenként négy kötetet

évi 20 korona átalányösszegért, vagy ha a Könyvkiadó-Vállalat most említett négy kötetét angolvásznon-kötésben kívánják, év 24 koronáért rendelhetik meg.

Mindezen iskolák, könyvtárak, egyesületek stb. a M. Tud. Akadémia többi kiadványait 25% engedménnyel szerezhetik meg a **M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalánál.**

Ha a fentebbi átalányösszeg az év első felében küldetik be a könyvkiadóhivatalhoz, a kiadványok portomentesen küldetnek meg; ellenkező esetben az évi 20 korona (esetleg 24 korona) átalányösszeg a Könyvkiadó-Vállalat négy kötetének megküldésekor, november végén, utánvétellel kéretik be, s ekkor a címzett a postaköltséget is viselni tartozik.

Eddigélé 357 hazai iskola, könyvtár és egyesület részesült az átalányfizetés kedvezményében.

Ez iránti jelentkezések a főtítkári hivatalhoz intézendők.

Magyar Tudom. Akadémia
Könyvkiadó-hivatala

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főtítkárr.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
HEINRICH GUSZTÁV.

XXVII. KÖTET. 1916. szeptember 15. 8—10. FÜZET.

A M. TUD. AKADÉMIA LXXVI. KÖZÜLÉSE

1916 május 7.

I.

Elnöki megnyitó beszéd.

— *Plósz Sándor* akadémiai másodelnöktől. —

Tekintetes Akadémia, tisztelt közönség! Midőn annak a megtisztelő feladatnak, a melyet Akadémiánk elnöke szíves volt nekem átengedni, megfelelek, hogy a mai ünnepélyes közülést megnyissam, szabadjon becses figyelmüket rövid időre a jog-tudomány részére igénybe vennem. A tárgy talán első pillanatra nem látszik nagyon időszerűnek. Mert hiszen ma még háborúban élünk és a háború nem a jognak, hanem az erőszaknak birodalma. Az a jog, a mely civilizált nemzetek között a háborúban is él, a béke rendjének maradványa és a háborúban csak menedékkajogot élvez, legalább addig, míg a hadiszükséggel nem kerül összeütközésbe.

A jog a béke rendje. Azonban mi a háborúban is folytatjuk a béke munkáját és készülünk a béke munkájára. Teszszük ezt fokozott bizalommal, a midőn látjuk, hogy nemzetünk minő csodálatos erkölcsi és anyagi erőt tanusít a harcztéren és a harcztér mögött. Mindnyájan ápolni és fejleszteni kívánjuk ezeket az erőket a békés munka céljaira is. E végből azonban nélkülözhetetlen a jog, a mely elejét veszi az egyesek közötti és a társadalmi osztályok közötti összeütközéseknek, megkíméli az erők felesleges pazarlását és lehetővé teszi azoknak gazdaságos kifejtését és felhasználását a cultura érdekében. Bármiként vélekedjék is valaki a jog értékéről, el kell ismernie, hogy társadalom nem létezik jog nélkül és hogy a cultura fejlődésével a jog is fejlődik. Maga a jog is a cultura egyik alkotó eleme és a társadalom és abban az egyesek boldogulásának elengedhetetlen feltétele. És a mi az egyesek társadalmára nézve áll,

az áll a nemzetek társadalmára nézve is. A ki a háborút és az azzal járó rettenetes erőpazarlást ki akarja küszöbölmi és az örök békét akarja megvalósítani, annak mindenekelőtt egy olyan jogrend megvalósítására kell törekedni, a mely a nemzetek közötti érdekösszeütközéseket az emberiség közös nagy érdekeinek irányadó mérlegelésével kiegyenlíti.

Van-e a jognak tudománya és mi annak feladata és melyek a módszerei. Nem gondolunk a jog történetének és a jog pszichológiájának tudományaira, hanem csak azt a jogtudományt tartjuk szem előtt, a mely nem léteznék, ha nem volnának esetek, a melyeket jogilag el kell intézni, tehát azt a jogtudományt, a mely az alkalmazandó jognak teoriáját akarja megállapítani.

Alig van tudomány, a melynek feladatai és az út, a melyen azt meg kell oldania, azaz módszere annyira vitás volna mint ezé a tudományé. Sőt vannak jogászörökben is, kik a jogtudománynak jelentőségét vagy elvétve még tudományos jellegét is kétségbe vonják.

A ki a jogtudomány feladatát csupán abban látja, hogy a törvénynek és a szokásjognak szabályait kiderítse és azok tömkelegében elgáztíson, az a jogtudományt legalább is nem fogja valamely magasabbrendű tudománynak tekinteni, sőt talán csodálkozni fog azon, hogy az emberek által alkotott jognak megismerése, hogyan lehet olyan nehéz tudomány. Ha azután a jogszabályokat még csupán csak parancsoknak tekinti, a melyek az egyéni szabadságot korlátolják, akkor a jogtudomány nem is lesz előtte valami nagyon rokonszenves.

Kétségtelen, hogy a tudományról alkotott fogalmunk szerint a jogtudománynak tudományos jellegét akkor sem lehetne megtagadni, ha annak feladata csupán abban állana, hogy a jogszabályok nagy tömegében általánosítás útján tájékoztasson és ez úton azok megismerését előmozdítsa. A jogtudomány nagy jelentőségét pedig tévedéseinek súlyos következményei bizonyítják. Részből rettenetesek azok a szenvedések, a melyeket a téves jogi teoriák az emberiségnek okoztak. A büntetés céljának téves felfogása válogatottan kegyetlen büntetéseket, az önvallo-
más jelentőségének túlhajtása pedig a tortura borzalmaival idézte elő, míg az elégetett hozsorkányok ezerei egyaránt áldozatai a jogtudomány és a természettudományok elmaradottságának.

Mindazonáltal ezzel még nem intézhetjük el a jogtudomány értékének kérdését. Ha az olyan kiválóan gyakorlati tudománynak, mint a jogtudománynak hasznosságát nem méltányolják kellően és nem méltányolják különösen azok, a kiknek számára ez a tudomány készül és a kiknek azt gyakorolniuk kell, akkor ez a jelenség gondolkodóba ejthet bennünket arra nézve, hogy nincs-e valamely hiba magában e tudománynak állapotában is.

Vessünk mindenekelőtt egy rövid pillantást a jelenlegi jogtudományra, a mely abból a nagy küzdelemből fejlődött ki, a melyet a történeti iskola a mult század elején az észjogi iskola ellen megindított és a mely az előbbinek győzelmével végződött. Az a felfogás, a mely szerint a jog valamely transcendentalis tünemény, a melyet úgynevezett aprioristikus úton fel lehet ismerni és kifejtteni, azt mondhatjuk, ma már a múlté. Nem akarjuk ezzel az észjogi iskolának a jog, különösen az akkori jog javítására irányuló törekvéseit lekicsinyelni, habár valódi eredményeit ez is többé-kevésbé öntudatos empirikus úton érte el.

A történeti iskola a létező jognak mint történeti fejleménynek megismerését tűzi ki feladatául. E végből felkutatja a jogintézmények eredetét és fejlődését, változásait. Ezt a módszert azután kiegészíti a systematikus, a mely elvonas útján magasabb és magasabb fogalmakat alkot és azután ezeket következményeire felbontja. E két módszer közül újabban különösen az utóbbi lép előtérbe.

E két módszer, a mely tudományos szempontból nem kifogásolható, kétségkívül nagy eredményekkel gazdagította ismereteinket. A történeti módszer rávezet a jogintézmények valódi alapjogulatára, a melyet más úton alig ismerhetnénk fel. Találó példa erre a sok közül a váltóforgatmány alapjogulatára. A forgatmánynak az a sajátos hatása van, hogy az adós az új hitelező ellen már nem teheti meg azokat a kifogásokat, a melyeket a forgató ellen ehhez való viszonyából megtehetett volna. A ki a forgatmány lényegét a jogátruházás gondolkörében keresi, menthetetlenül beleütközik abba az elemi jogtételbe, hogy senki másra több jogot nem ruházhat, mint a mennyije magának van. A rejtélyt, a melynek megoldására részben kalandos kísérletekkel törekedtek, Brunner jogtörténeti kutatásai oldották meg, a ki kimutatta, hogy a mi rendeletre és bemutatóra szóló papírjaink a követeléseknek germán jognézetek szerinti átruházhatatlanságából származnak, a mi ismét összefügg a régi germán perrel, a melyben a felperes az alperest jogtalansággal vádolja. Ezt a vádat az új hitelező, a kinek az adós semmit sem ígért és a kivel szemben ígérését nem szegte meg, nem emelhetette. Az élet a forgalom szükségletének nyomása alatt azután a kérdést úgy oldotta meg, hogy az adós ígérését már eredetileg nemcsak egy meghatározott személy részére, hanem egyebek közt a papíron kirendelt, vagy a papírt bemutató személy részére is tette meg. A forgatmány ezek szerint nem jogátruházás, hanem hitelező-kirendelés az adós ígérete értelmében és az új hitelező közvetlen hitelező, a ki ellen a korábbi hitelező ténykedéséből természetesen nem lehet kifogással élni.

Az is kétségtelen és számos példával volna megvilágítható,

hogy valamely jogintézménynek általánosabb, magasabb fogalom alá helyezése új világot vet arra és ismereteinket gazdagítja.

Mind a két módszerre még nagy feladatok várnak. Különösen az egyikre az általános vagy összehasonlító jogtörténet eredményeinek felhasználása, a másokra az általános jogtudomány kiépítése.

És mégis kétségtelen, hogy az uralkodó jogtudománynak, melyet nagy tudású férfiak nagy elmeélel művelnek és a melynek jóformán áttekinthetetlen irodalma van, eredményében nagy fogyatékokossáai vannak.

Az egyik a vitás kérdések nagy száma. Alig van kérdés, a mely vitás nem volna. Vitások az olyan alapkérdések, mint a jognak, a köteleességnek, a pernek, a perenkivüli eljárásnak, a keresetjognak, a jogügyletnek fogalmai stb. Jellemző, hogy Windscheid a jogügylet fogalma körül folyó vitában azt javasolja, hogy szorosán véve nem azt kellene mondani, hogy a jogügylet ez, és ez, hanem hogy a jogügylet alatt én ezt és ezt értem.

Bármennyire táplálják és élénkítsek is a controverziák a tudományos tevékenységet és bármilyen tág tér nyíljék is ezek folytán a jogtudományban a fogalmak tisztázására és a rossz fogalmak kiirtására irányuló fontos és hálás tevékenység számára, az egyetértés hiánya mégis nagy baj, különösen az olyan tudományban, a melyet sokan a matematikával szeretnek összehasonlítani és a formális logikai gondolkodás területének tekintenek. A fogalom jelentősége nemcsak abban áll, hogy annak segítségével a jelenségek tömkelegében tájékozódhatunk, hanem abban is, hogy abból következtethetünk, és az élet új jelenségeiben eligazodhatunk. A jó fogalomnak tehát nagy gyakorlati jelentősége is van. A gyakorlat azonban megállapodott fogalmakat követel, a melyek alapján biztosan elindulhat. Ha a különböző theoriák között a választást a gyakorlatra bizzuk, akkor tulajdonképen reábizuk a tudomány művelését, a mi magában véve ugyan nem volna baj, de az elméleti jogtudomány jogosultságát kétségessé teszi. Érdekes, hogy már a rómaiak, a kiknek főleg magánjoga túlnyomó részében a jogtudósok által alkotott jog volt, felismerték annak szükségét, hogy a controverziákkal szemben védekezzenek. A római jog fénykorában a császárok kiváló jogászokat az ő tekintélyükkel való véleményadás jogával ruháznak fel, majd a jogtudomány hanyatlásának korában, III. Valentinianus bizonyos régebbi jogászok iratait császárilag megerősíti és szabályozza, hogy a vélemények eltérése esetében, melyik legyen irányadó. Végül Justinianus a jogtudósoknak körülbelül 2000 iratából vett töredékekből egybeállíttatja a Pandektákat, a melyekben az ellenmondásokat ki akarja küszöbölni, és hogy a jövőre nézve is elejét vegye a controverziáknak, midőn e munkát törvényként

megerősíti, criminalis büntetés terhe mellett eltírtja annak comentalását, sőt egy bevezető tankönyvet is szerkesztet, hogy a mint mondja, a tanulók az alaptanokat a császári tekintély fényétől kapják meg. Milyen ironiája a sorsnak! Justinianus Pandektáin fejlődik ki a hatalmas német jogtudomány.

A másik nagy fogyatékosága a mai jogtudománynak, a melyet újabban élénken támadnak és példákkal elég bőven megvilágítanak, az, hogy fogalmai a gyakorlatban legalább nem mindig válnak be.

Ezek a most vázolt fogyatékoságok adnak tápot annak a szélteben elterjedt nézetnek is, hogy a gyakorlat és elmélet között ellentét van. Valóban ez az ellentét nem létezik és nem létezhetik, mert minden gyakorlat elméletet tételez fel. Az a ténykedés, a melyet gyakorlatnak nevezünk, mindig valamely elméletnek gyakorlása, habár lehetséges, hogy a gyakorlat kezelőjének ez az elmélet, mint olyan, nem is jutott öntudatára, hanem azt csak utánzásként, szokásból alkalmazza. Az ellentét csak a gyakorlati jogászok és az ú. n. elméleti jogászok, a jog tanítóinak elmélete között állhat fenn és áll fenn tényleg nagyobb mértékben, mint más gyakorlati tudományok körében. Hogy mennyiben terheli ezért a felelősség a gyakorlatot is, mely elavult vagy önalkotta felületes elméletet követhet, ezt itt nem vizsgáljuk. Bizonyos, hogy a jogtudomány eredményeiben is van hiba.

Hogyan kerüljük el e hibát, hogyan tegyük a jogtudományt gyakorlatiabbá? A törekvés erre, az ú. n. classikus jogtudomány legkiválóbb képviselőinél is, megvan.

Mi az oka a hibának?

Mindenekelőtt reá kell mutatnunk azokra a veszélyekre, a melyek a mai jogtudománynak már előbb vázolt módszereiben rejlenek.

A történeti módszernek ismeretes veszélye az, hogy a multat kellő megkülönböztetés nélkül a jelenre alkalmazza. Eppen olyan hiba ez, mint ha a történettudomány művelője, a multat a jelen szemüvegén keresztül akarja megismerni. A systematikus módszer veszélye pedig abban rejlik, hogy kellően meg nem alapozott, egyoldalú abstractiókból indul ki. Fokozza ezt a veszélyt, hogy az elméleti jogász a jogszabályokból, tehát abstractiókból indul ki, a melyek már fogalmilag nem fedik teljesen a valóságot. Ő, a mint némelyek előszeretettel mondják, a jog világában él. Érthető, hogy ebben a magaslatban, eltávolodva a realis élettől, elveszti érzékét, a valóság felismerésére.

Mind a két veszélyt a gyakorlati jogász már foglalkozásánál fogva elkerüli. Ő az élet tényeiből, a jogesetből indul ki és ahhoz keresi a megfelelő jogszabályt. Ezen az úton fejlesztették olyan nagyra a római jogot a római jogtudósok, a kik

élénk részt vettek a gyakorlati jogéletben. Az ő módszerüket, a melynek alkalmazását irataik is lépten-nyomon tanúsítják, Paulusnak az a remek rövid mondása jellemzi: non ex regula jus sumatur, sed ex jure quod est, regula fiat. Nem a szabályból kell a jogot levezetni, hanem a jogból, a mely van, kell a szabályt alkotni. A szabály, a mint mondja a dolgot, a mely van, röviden előadja, vagy mint már Sabinus mondja, quasi causae coniectio, mintegy az ügynek, a jogesetnek rövid összefoglalása, a mely ha valamiben hibásnak bizonyul, elveszti hivatását. A római jogot ma is tanítjuk, nemcsak mert mai jogunknak sok tekintetben alapja, hanem a római jogászok mintaszerű methodusa miatt is. A római jog forrásaiból tartott exegeticumok ennek a módszernek elsajátítását akarják közvetíteni. A helyes jogászi gondolkozást előmozdítani vannak hivatva az egyetemen a tételes jogokból még mindig nem elég nagy számban tartott gyakorlatok is. A római jogászoknak inductiv, mondhatnám természettudományi módszere azonban még mindig nem hatolt be eléggé jogtudományunkba. Pedig már Savigny utal arra a tapasztalatra, hogy egy jogeset valamely jogintézményt olyan élénk világitásba helyez előtünk, a minőt számos könyvnek elolvasása vagy csupán gondolkozás útján nem tudnánk elérni. Részemről azt merem mondani, hogy minden rossz theoria a jog tényleges alapjainak elhanyagolásából származik és minden jó theoria a tényeknek tüzetes, körültekintő és elfogulatlan megvizsgálásának eredménye. A feltétlen tisztelet a tények előtt, a melyekkel vitatkozni nem lehet, csirájában megfojtana nem egy új theoriát, megszüntetné a feles számú controversiát, a homályt és a bizonytalanságot a jogtudományban és egyben praktikusabbá tenné is azt.

Azonban, honnan vegye az elméleti jogász a tényeket? Hiszen a jogtudomány mégis nélkülözi a természettudományok leghatalmasabb segédeszközét, a tág körben tetszés szerint előidézhető kísérletet. A jogi theoriák próbaköve csupán a gyakorlat, a mely az elméleti jogász előtt ma különféle okokból el van zárva — bizonyos fokig ugyan ezen is lehetne segíteni — mindenesetre pedig nem idézhető elő tetszés szerint. Igaz. Azonban az élet tényleges jelenségeit az elméleti jogász is megfigyelheti. Mindenesetre pedig teljes mértékben rendelkezésére áll az elméleti jogásznak is a gondolatban véghezvitt kísérlet, az ú. n. Gedankenexperiment, a melynek a természettudományokban is nagy jelentősége van. Ehhez csak józan, az élet medrében mozgó phantasia kell, a mely különben minden tudomány művelésében nélkülözhetetlen.

Már az eddigi fejtegetések arra utalnak, hogy a jogtudomány nem lehet és nem is csupán a jogszabályok tudománya. ú. n. Normenlehre, hanem hogy annak egyúttal a jogesetek tudományának is kell lennie. Hasonlóan, mint a hogy az orvostudo-

mány nem lehet csupán a gyógyszerek tudománya, még ha ez kiterjeszkedik arra is, hogy az egyes gyógyszereket milyen betegségekben és milyen adagolással kell alkalmazni, hanem annak mindenekelőtt a betegségek tudományának kell lennie.

Hogy a jognak súlypontja az élet tényállásain, a szabályozandó viszonyokon nyugszik, ez egészen világos a törvényhozó előtt, a ki valamely jogszabályt akar alkotni. Ő a tényleges viszonyokból indul ki és szabályait azokhoz és — mondjuk egyelőre — az élet szükségleteihez alkalmazza. Ha tehát kimutathatjuk azt, hogy a jogtudomány feladata a törvényhozási tudomány feladatát is felöleli és hogy közöttük a szellemi munkát illetőleg jó részben nincs különbség, akkor azt is megállapíthatjuk, hogy a jó törvényhozó módszere egyúttal a jó jogtudomány módszeréhez is tartozik.

Az a kérdés, hogy vajjon a tudomány jogforrás-e, azaz van-e tudománynak jogalkotó ereje, régóta vitás. Újabbán ezt a kérdést abban az alakban teszik fel, hogy mi a bíró hivatása, csupán a létező jogot alkalmazni, vagy a jogot megtalálni, tehát új jogot is alkotni. Elfogadjuk a kérdést ebben az alakjában is, mert hiszen ha a bírónak feladata új jogot találni, akkor ez egyúttal a jogtudomány feladata is. Nem feszélyezhet bennünket az a körülmény sem, hogy a bíró az adott esetben kötelező erővel találhatja meg a jogot, a mit pedig a jogtudomány nem tehet; mert hiszen ha a bíró egyszerűen követi az elméleti jogtudományt, akkor a végén mégis nem ő, hanem az elméleti jogtudomány alkotta meg a jogot. Még az sem érdekel most bennünket, hogy az az új jogi felfogás, a melynek a bíró ítéletében érvényt szerez, valóban már jognak nevezhető-e. A ki abból indul ki, hogy a jog általában kötelező parancs, a mely a törvényhozó akaratából vagy a szokásban nyilvánuló népakaratból, közmegegyezésből származik, az azt a jogi felfogást, a melyet a bíró csak az illető esetre mondhat ki kötelezően, nem tekintheti még jognak, legkevésbé akkor, ha a bíró ítéletét, nézetem szerint is helyesen, nem is tartja parancsnak, hanem sentenciának. Mi itt megnyugszunk abban, hogy az állam a bírói ítéletet jogszolgáltatásnak minősíti és azt kötelező erővel ruházza fel, és csak azt a kívánalmat hangsúlyozzuk, hogy ennek az ad hoc alkotott jognak mindenestre jónak kell lenni.

Az a kérdés, hogy a bíró alkothat-e új jogot, sarkpontja annak a többé-kevésbé heves és többé-kevésbé általánosító támadásnak, a melyet újabbán az uralkodó jogtudomány ellen intéznek. A két szélső álláspont közül az egyik az, hogy a bíró csak a törvényből vagy szokásból fakadó és abból kifejtendő jogot alkalmazhatja. Ezzel szemben a másik álláspont, a melyet az ú. n. Freirechtsschule foglal el, az, hogy a bíró azokban az

esetekben, a melyeket a törvény kifejezetten eldönt, kötve van ugyan a törvényhez, azontúl azonban szabadon kell a jogot megtalálnia, ú. n. freie Rechtsfindungnak van helye.

A támadás első sorban az ú. n. Begriffsjurisprudenz és Konstruktionsjurisprudenz ellen irányul, a melynek visszasságait kiméletlenül leplezik le. Ez a támadás annyiban kétségkívül jogosult, a mennyiben az ellen az eljárás ellen irányul, a mely a jogot tüskön - bokron keresztül a fogalomból akarja levezetni. De messze túllő a czélon, a midőn a fogalmat és constructiót általában lekicsinyli. Egy tudomány sem lehet el fogalmak nélkül és minden tudomány jó fogalmakra törekszik, a melyek segítségével a valót megismerhesse és felismerhesse. Különbén a támadást ebben az általánosságban nem is tekinthetjük komolynak. Midőn az új irány egyik kiváló képviselője azt mondja, hogy az eddigi jogtudomány olyan alapot képez, a melyen most már az új irányú jogtudomány elindulhat, maga is elismeri az eddigi fogalmi jogtudománynak fontosságát és nagy következetlenségbe esik, midőn nem hangsúlyozza azt, hogy az új jogtudomány jobb, megfelelőbb fogalmakra szorul, a melyeket meg kell konstruálnia. Mások a mai jogtudománynak a jövőre nézve is meg akarnak ugyan kegyelmezni, de a mellé, mint alsó jogtudomány mellé egy másik felső jogtudományt kívánnak állítani. Ez a megosztás, látszólag hasonló a matematikának szokásos felosztásához. Azonban a két matematika igazságai nem ellenkezhettek egymással, holott a kétféle jogtudomány legalább részben ellentétes eredményekre vezetne. Nem lehetne kétféle jogtudományt azon alapon sem megkülönböztetni, hogy az egyiknek feladata a létező jognak megismerése a másiké pedig az új jog alkotása, mert a mint látni fogjuk, a megismerő és az alkotó feladat elválaszthatatlanul egybefolyik.

Hogy a két álláspont közül választhassunk, előbb azt a kérdést kell megoldanunk, hogy egyáltalában juthat-e a bíró abba a helyzetbe, hogy alkotó tevékenységet kelljen gyakorolnia.

A legszembetűnőbb, de korántsem egyedüli tere az alkotó tevékenységnek az ú. n. hézag. Sokat vitatott és ma is vitás kérdés, hogy vannak-e olyan esetek, a melyeket a bírónak el kell dönteni, és a melyekre a létező jogban nem található szabály.

Ez a kérdés nálunk nem is vitatható. Hiszen midőn 1861-ben a magyar törvényeket visszaállították, bíróságaink nap-nap mellett kénytelenek voltak a részben elavult és különben is hiányos magyar jognak hézagait az időközben keletkezett új viszonyoknak megfelelő új joggal kitölteni. Hogy e kiegészítésnél az osztrák polgári törvénykönyvhöz is folyamodtak, talán kellenél túl is, nem változtat a dolgon, mert hiszen az osztrák ptkv akkor már nem volt nálunk érvényben lévő jog. Valóban nem is azt, hanem

annak elméletét követték. Szabad lesz-e azonban a bíróságoknak ezt a jogalkotó tevékenységet az új magánjogi törvénykönyv hatályba lépése után is gyakorolniok? Mert, hogy az új törvénykönyv idejében is lesznek esetek és különösen, hogy keletkezni fognak olyan tényálladékok, a melyekben az érdekösszeütközések kiegyenlítésre szorulnak, a melyek azonban a törvényben szabályozva nincsenek, ez kétségtelen. Ezt a leggondosabb törvény-szerkesztés sem kerülheti el.

Azok, a kik a hégag lehetőségét tagadják, azt mondják, hogy ott, a hol a létező jogból nem lehet szabályt kideríteni, ott egyszerűen megszűnik a jog birodalma. A mit a törvény nem tilt, azt meg szabad tenni és a mit meg nem parancsol, azt nem kell megtenni. Tényleg ezen az állásponton állanak a büntető-törvénykönyvek, nevezetesen a mienk is. Itt ezt az álláspontot különösen a személyes szabadság védelmének érdekével is meg lehet indokolni. De még a büntetőjog körében is előfordult, hogy a Curia hégagot pótolta, a midőn a villamos erőt dolognak és annak eltulajdonítását lopásnak minősítette, másként mint a német Reichsgericht, a mely ennek a hégagnak a kiegészítésére nem tartotta magát jogosítottnak.

A magánjogi törvények nem szokták magukat ilyen hégag-menteseknek kijelenteni és nem teszik ezt más törvények sem. Sőt vannak törvények, a melyek utasítást is adnak a bírónak a hégag kitöltésére. Mindenesetre vannak a törvényben nem szabályozott esetek, a melyekre nézve magából a törvényből meg lehet állapítani, hogy abba a körbe tartoznak, a melyet jogilag el kell bírálni. Például vita támad arról, hogy kinek tulajdona a vadászó által elejtett vad, az értékes szarvasagancs. Hogyan döntsön ebben a kérdésben a bíró, ha a törvény arról nem rendelkezik? A vadászatra jogosított a szabadban uratlan vadat nem foglalta el, tehát a törvény szerint nem szerezte meg a tulajdonjogát, a vadászó tiltott módon sajátította el. Az sem megy jó módjával, hogy az agancs továbbra is uratlan, tehát most már bárki által elsajátítható dolog maradjon.

A most érintett ú. n. valódi hégagokon kívül vannak olyanok is, a melyeket a törvény szándékosan hagy nyitva. Teszi ezt azért, mert a szabályozandó tényállások annyira változatosak, hogy azokat nem tudja megfelelő általános szabály alá foglalni. Kénytelen tehát az esetre reá illő jognak megtalálását a bíróra bízni, bizonyos utasítással, vagy a nélkül. Így a büntető törvény több-kevesebb korlátozással a bíróra bizza a megfelelő büntetés kiszabását, a perjogi törvények a bíróra bizzák a bizonyítékok mérlegelését, a magánjog pedig reábizza annak a kérdésnek az eldöntését, hogy a ki másnak vétkesen kárt okoz, köteles-e azt és mennyiben megtéríteni.

Tágabb értelemben azonban hêzagot kell kitölteni a bírónak azokban az esetekben is, a midôn a törvényt csak analogia útján lehet valamely a törvényben eldöntött esethez hasonló esetben alkalmazni; sôt a bíró, ha nem is jogalkotó, de mindenesetre annak megfelelô szellemi tevékenységet fejt ki akkor is, a midôn a törvényt értelmezi. Pedig tudvalevôleg minden törvényt értelmezni kell, mert nem a törvény betûjét, hanem annak értelmét kell alkalmazni.

A különbözô értelmezési szabályok között, a melyeket a tudomány ajánl, van az is, hogy a törvényt úgy kell értelmezni, hogy az eredmény okos legyen, mert minden törvény okos akar lenni. Némelyek szerint ezt a szabályt csak kétség esetében kell alkalmazni. Valóban az okos, megnyugtató értelmet mindig keresni kell, mindaddig a mig meg nem találjuk, — a mi rendszerint sikerül is, vagy a mig kétségtelenül be nem bizonyul, hogy a törvény értelme más. Mindenesetre azonban annak, a ki a törvény okos értelmét meg akarja állapítani, tudnia kell azt, hogy mikor okos a törvény értelme, hogy pedig ezt megtudhassa, úgy kell eljárnia mintba új jogot kellene megtalálnia.

Már most az a kérdés, hogy honnan vegye a bíró azt a jogot, a melylyel a hêzagot ki kell töltenie, vagy a melynek mértékével megítéli, hogy helyes-e az analogia és okos-e az értelmezés eredménye. Talán jogérzetébôl? De mi ez a jogérzet? A gyakorlott jó bíró nem ritkán elsô hallásra, azonnal eltalálja, mintegy megérzi a helyes eldöntést. Ez a jogérzet azonban nem egyéb mint a külsô benyomásra megindult gondolatok nagyon gyors és ennélfogva öntudatra nem jutó associatiójának az eredménye. Hasonló ez a jogérzet ahhoz, mint a mikor a gyakorlott orvos csak reá néz a betegre és felismeri annak belsô baját. Az alapos bíró és orvos is, tüzetesen meg fogja vizsgálni az elsô benyomásra alkotott véleményének helyességét. Hogyan állunk azonban a laikusok jogérzetével. Mi sugalmazza ezek jogérzetét és általában a jogérzetet, a mikor az nem a jognak tudásából, vagy jogászokodó kontárkodásból indul ki. Bizonyára nem más mint az érdek, az önérdék vagy a rokonszenves érdek, az osztályérdek és fennköltebb gondolkozásuaknál a közérdek. Ebbôl ítélük meg, hogy valami jó, azaz jogos e vagy nem.

Hogy mennyire döntô az érdek a jogérzet alakulásában, ezt a most folyó háború is tanúsítja. Kétségtelen, hogy ellenségeink, a kik azt állítják és fel kell tételeznünk, hogy legalább részben érzik is, hogy az ô háborújuk a jogos, önzô érdekbôl okozták a háborút, habár, hogy állítólagos jogukat tetszetôsen megokolják, az emberiség és a civilisatio érdekeinek védôiként akarják magukat feltüntetni. De mi valamennyien a háború nagy érdekeinek uralma alatt, nem érzünk-e jogosnak sok olyan csele-

kedetet és intézkedést, a melyet a béke érdekeinek uralma alatt nem tudnánk jogérzetünkkel összeegyeztetni.

Csupán megemlíjtük itt, hogy van olyan nézet is, a mely a jogot természettudományi értelemben vett természettörvénynek tekinti és ennek felismerésével akarja a jogot megtalálni, a nélkül azonban, hogy megmondaná, hogy hogyan lehet ezt az állítólagos természettörvényt felismerni. Mellőzhetjük továbbá azt az irányzatot is, a mely a társadalomban és annak egyes körzeteiben élő, az állami, a hivatalnokoknak szóló joggal szembe helyezett jogot akarja felkutatni és felhasználni. Eltekintve attól, hogy ez a sociologikus jog valóban már jognak tekinthető-e, annak igénybevétele mindenesetre beleütköznék a jogegység és a jogbiztonság fontos társadalmi érdekébe.

Az osztrák ptkv. azt az utasítást adja a bírónak, hogy az ú. n. valódi házag esetében a szorgalmasan összeszedett és éretten megfontolt körülmények tekintetbe vételével a természeti jogelvek szerint döntsön, a legújabb svájci ptkv. pedig arra utasítja a bírót, hogy ilyen esetben azon szabály szerint járjon el, a melyet mint törvényhozó állítana fel, követve ebben a bevált doctrinát és jogtudományt. A két rendelkezés közül bizonyára az utóbbi szabatosabb. Jobb általános tanácsot alig adhatunk a bírónak, mint hogy úgy járjon el, a mint az eset felmerültekor a jó törvényhozó eljárna.

Hogyan kell azonban a jó törvényhozónak eljárni? Hogyan és miből kell pl. egy jó közegészségügyi törvénynek elkészülni. Természetes, hogy mindenekelőtt meg kell hallgatni a közegészségügyi szakértőit. Ezek részletesen ismerik a megvédendő érdeket és a védelem célravezető módját. Mondhatjuk, hogy ők adják meg a törvény lényeges tartalmát. Úgy látszik, csakis tőlük függ, hogy jó lesz-e a törvény, vagy nem. Szinte hajlandók vagyunk kérdezni, hogy mi dolga van ebben az egész törvényalkotásban a jogásznak. Talán csak a formát adja meg? Nem, sokkal fontosabb feladata van ennél. Nemcsak hogy ő szolgáltatja a törvény végrehajtásához szükséges intézkedéseket és tényleges megvalósulásának biztosítékait, különösen az ú. n. büntető határozmányokat, hanem bizonyos irányban hozzászólhat a szakértők javaslataihoz is. A társadalomnak ugyanis a közegészségügy feletre fontos érdekén kívül vannak egyéb érdekei is. Ezeket szem előtt tartani és a törvény minden intézkedésében gondosan mérlegelve lehetőleg megóvni és érvényre juttatni a jogász feladata. Csak így lesz a tervezett törvényből igazán jó törvény. Azt lehetne talán mondani, hogy nagyon is mesterkélten választottuk a példát és hogy vegyünk példa gyanánt egy tisztán jogi intézményt, mondjuk a tulajdont. A tulajdon szorosan összefügg a gazdálkodással. Vadászatból élő vándornépek nem ismerik a tulajdont,

legalább a földtulajdont. Valamely vadászterületnek egyesek által való kizárólagos lefoglalása beleütköznék a társadalom érdekébe. A földművelés kifejlődésével előtérbe lép a földművelés társadalmi érdeke és kialakul előbb a családi vagy a községi tulajdon, majd utóbb az egyéni tulajdon. Mindez lassankint fejlődik a társadalmi szükséghez képest. Még a régibb germán jog nem ismeri a római tulajdont, hanem Gewere-ről szól, hasonlóan mint a régibb magyar jog nemesi birtokról. Az ősi vagyonban még megvan a családi tulajdon jellege is. A családfo halála esetében nem örökösödésnek, hanem osztálynak van helye, a mely bizonyos más okokból is követelhető. Újabban azután egyéb társadalmi érdekek háttérbe szorítják az egyéni gazdálkodás eszméjének megfelelő merev egyéni tulajdonjogot. Közlekedési és egyéb érdekekből kisajátításnak van helye és más tulajdoni korlátozások is keletkeznek. Az elvileg a föld középpontjáig és bolygónk határáig terjedő kizárólagos tulajdonjog kénytelen a bányászat, majd a távbeszélő és a légi járművekkel való közlekedés érdekei előtt meghátrálni.

~~Hogy a jog ezéjja érdekvédelem, már régen ismeretes.~~ Különösen a büntetőjog körében. Egy új irányzat a jogot általában érdekmérlegelés eredményének tekinti. Azt hiszem, kénytelenek vagyunk elismerni, hogy ez a felfogás megfelel a valóságnak, de csak is akkor, ha az érdekek alatt, a melyekkel a mérlegelés történik, a társadalmi érdekeket, a közérdekeket értjük. A jog védi ugyan a magánérdekeket is, de csak annyiban, a mennyiben azoknak általában való védelme egyúttal közérdek is és ezért a magánérdekeket sohasem egymás között, hanem mindig a közérdekhez viszonyítva értékeli. Az, hogy a kölcsönadó a kölcsön visszafizetését követelhesse, forgalmi érdek, azaz közérdek, de már nem közérdek, hogy a kártyaadósságot megfizessék. Casinókban azonban lehet társulati közérdek, a melyet a casino saját eszközeivel megvéd. Közérdek, hogy a szerződések kötelezzenek, de ez a szabály csak a közérdek korlátai között érvényesül. Az a nagy horderejű szabály, hogy a forgalom ügyleteit a forgalomban divó szokásoknak megfelelően kell értelmezni és kiegészíteni, kétségkívül a forgalom érdekét védi, de éppen azért ez a szabály csak is addig terjed, a meddig a forgalom érdeke terjed és ezért nem lehet pl. a vendéglőben szokásos borraivalót jogilag követelni. És így tovább.

A társadalmi érdekek felismerése, kellő értékelése és harmonikus érvényesülésük biztosítása a jognak feladata. Azok a sokféle társadalmi érdekek, a melyeket a jognak szem előtt kell tartani, és a melyek nemcsak a társadalomnak és a társadalom alkotó elemeinek létét, hanem az általános jólétet is fel-

ölelik, a culturával szaporodnak és fejlődnek és azok felismerése és értékelése is a cultura mindenkori állapotától függ. Ezért a jog nagyjában véve a mindenkori culturának fog megfelelni. A böles törvényhozó azonban meg is előzheti korát a társadalom valódi érdekeinek felismerésében és értékelésében.

Ha igaz az, hogy a jogtudomány feladata a jogalkotásra is kiterjed, akkor mind ez a jogtudomány feladata is. Az újabb irány túlzásaival szemben azonban nyomatékosan ki kell emelnünk, hogy a jog maga is, nevezetesen egyenletessége és megbízhatósága is fontos társadalmi érdek, a melynek megóvása az elméleti és gyakorlati jogtudósok feladata. Fontos érdek ennél fogva, hogy a létező jognak egész tartalma, annak jól kifejtett okos értelme érvényesüljön. A jogszabályoknak analog alkalmazása, a lényegileg hasonló eseteknek hasonló eldöntése szintén nemcsak az emberi gondolkozás természetének felel meg, a mely az ismeretlent az ismerthez kapcsolja, hanem a társadalom érdekének is követelménye. Állandó igazolásául szolgál ez a mai jogtudomány módszereinek is, a melyeket kiegészíteni és javítani kell, de nem elvetni.

Már e rövid vázlatból láthatjuk, hogy milyen nagy és áldásos, de egyúttal nehéz feladatai vannak a jogtudománynak.

A jog Celsus szép meghatározása szerint a jónak és méltányosnak művészete, a jogtudomány pedig Ulpianus szerint az isteni és emberi dolgoknak ismerete, az igazságosnak és igazságtalannak tudománya. Erről az állásponttól azt hiszem, joggal mondhatta Ulpianus, hogy ők, a jogtudósok, ha nem csalódik, az igazi és nem az álphilosophiára törekszenek, veram, nisi fallor, philosophiam, non simulatam affectantes.

Az ülést megnyitom.

II.

Főtitkári jelentés.

(Heinrich Gusztáv akadémiai főtitkártól.)

Tisztelt Akadémia!

Másodízben tartja a Magyar Tudományos Akadémia rendes évi nagygyűlését a világháború izgalmai közepett és másod ízben jelenthetem, hogy az az embertelen vérontás, mely most már két éve óta szakadatlanul dühöng, semmikép sem zavarta meg az Akadémiának csendes és következetes tudományos munkásságát. Csak egyetlen külső mozzanat mutatja a háború hatását a mi körünkben is, hogy t. i. Akadémiánk most már 800.000 koronát jegyzett

az egyetemes emberpusztítás iszonyú költségeinek fedezését szolgáló hadikölcsönökre. Egyebekben osztályaink és bizottságaink zavartalanul folytatták tudományos munkásságukat: számos kiváló munka hagyta el a lefolyt évben is kiadásunkban a sajtót (l. fönt 333. l.), saját folyóirataink és az Akadémia segélyezte számos idegen folyóirat pedig, melyek évről évre jobban megizmosodnak és ma már bátran állíthatók a külföldnek legjelesebb közlönyei mellé, minden fönnakadás nélkül jelentek meg, értékes czikkekkal és alapos bírálatokkal szolgálva a tudományt.

De pályázataink a lefolyt évben sem vezettek nagyobb-számú sikerekre, a mi könnyen érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy mennyi értékes magyar munkaerő fáradozik a harcztéren, vagy senyved kórházban. Különösen feltűnő, hogy a szépirodalmi pályázatok nem feleltek meg szerény igényeknek sem és hogy az Akadémia csak azokat a költői jutalmakat szolgáltathatta ki, melyeket az alapítványok értelmében minden körülmények közt a legértékteleőbb terméknek is kénytelen kiadni. A közvélemény régen felismerte e költői pályázatok czéltalanságát és ismételten kívánta, hogy az Akadémia szüntesse meg. Ez természetesen, noha mi legjobban érezzük a czéltalan bírálatok súlyát, mind addig nem lehetséges, míg az alapítványok rendeltetése meg nem változik. Az Akadémia tett is ez irányban ismételve lépéseket az alapítók örököseinél, de, sajnos, eddigi törekvései nem vezettek célhoz, és így jövőre is megmarad a mai állapot, hogy t. i. évenként 10—12 tagtársunk kénytelen drága idejét és fontosabb ügyre fordítható erejét értéktelen szárnypróbálgatásoknak részletes bírálatára elfecsérelni. Ha vigasztalást keresnénk, legkényelmesebben abban a közismert tényben találhatnók, hogy másutt is, pl. Franciaországban, a hol még divnak ily költői pályázatok, az állapotok és eredmények épp oly kedvezőtlenek, mint nálunk.

Mai ünnepélyes ülése keretében az Akadémia is adózik szerény hódolattal Shakespeare emlékezetének, halálának háromszázados évfordulója alkalmából. Ez nemcsak azért jogunk és kötelességünk, mert Shakespeare, mint az egész emberiségnek, úgy a magyar nemzetnek is bámulatosan megtermékenyítette művelődését, hisz nincs a világnak még egy írója, kit a magyar nemzet annyi szeretettel keblére szoritott, mint az angol mester, a ki, egy-két hazai költőnket nem tekintve, nemzetünk legnépszerűbb, legolvasottabb, legismertebb költője, a ki a színpadon is nagyobb varázserővel vonzza a közönséget, mint a világirodalomnak bármely más nagysága. Jogunk és kötelességünk róla megemlékezni első sorban azért, mert a Magyar Tudományos Akadémia indította meg a magyar Shakespeare-cultust, mely közel egy század lefolyása alatt oly hatalmas irodalmat érlelt.

Alig hogy megalakult, Akadémiánk rögtön hozzáfogott a magyar színpadi repertoire megteremtéséhez, első sorban persze csak a világirodalom nagy drámai alkotásainak lefordíttatásával. Egyik legelső lépése e téren, hogy bizottságot küld ki, hogy az a magyar drámairodalom és színészet ügyét tanulmányozza és fejlesztésére javaslatokat terjesztszen elő. Ez a bizottság, melynek tagjai Döbrentei Gábor, Schedel (Toldy) Ferencz és Vörösmarty Mihály voltak, már az 1831-dik év május 16-án tartott ülés határozatából fölhívást bocsátott ki, melyben az akadémiai tagokat, de a tudós társaság körén kívül álló írókat is felszólította, hogy a magyar színpad repertoire-ja számára fordítsák le a külföldnek legjelesebb darabjait, melyeket részletesen felsorolt. E gazdag jegyzékben Shakespeare 37 darabja közül 22 színmű szerepel — tehát összes színművei, 15 darabnak (Coriolanus, Othello, Cymbeline, Antonius és Cleopatra, Titus Andronikus, Atheni Timon, Troilus és Cressida, Szentivánéji álom, Makranczos hölgy, A két veronai ifjú, Szeget szeggel, Téli rege, A hogy tetszik, Minden jó, ha jó a vége, Perikles) mellőzésével. Hogy e mellőzött, habár csak egyelőre mellőzött darabok sorában, oly elsőrangú remek is szerepelnek, mint Coriolanus, Othello és a Szentivánéji álom, mindenesetre igen feltűnő, de mivel a bizottság selejtezésének indokolását nem ismerjük, nem is sejtethjük javaslatának indító okait. Igaz, hogy az Akadémia közvetlen sikere nem volt túlságosan biztató, mert mindössze csak egy Shakespeare-fordítást tehetett közzé 1839-ben, Romeo és Juliát, Nárajai Náray Antaltól (Külföldi Játékszin XVII). Kétségtelen, hogy a föladatnak nemcsak nyolcz évtizeddel ezelőtt, de még ma is rendkívüli nehézségei riasztották vissza a magyar írókat, a kik csak idővel, főleg Arany János és Vörösmarty Mihály föllépésével edzettek meg annyira, hogy a fordító-művészetnek e legnehezebb föladatával is mertek és mernek, még pedig fokozódó sikerrel, megbirkózni. Utóbb az Akadémia a Shakespeare-fordítást teljesen átengedte a Kisfaludy-Társaságnak; de a nagy költőt sohasem tévesztette szem elől és számos alapos tanulmányral irányította, ösztönözte és fejlesztette a magyar Shakespeare-irodalmat, mely az angol és német nemzeteknek rokon fáradozásai mellett a művelt világban a harmadik helyet foglalja el. Legújában közzétette Akadémiánk az ál-shakespearei drámákat, melyeket több kevesebb joggal a nagy költőtől megtagadni szokás, sikerült magyar fordításokban és ezzel, az elődök és kortársak munkásságának hozzáférhetővé tételével nagy mértékben mélyebbé és többoldalivá tette a Shakespeare-tanulmányt, mely nem szorítkozhatik soha egyedül magára a színpadnak nagy mesterére, hanem mindig fölkarolni kénytelen a nagy Erzsébet királyné egész nagy korát.

Az Akadémia mult évi tudományos működéséről az „Értesítőnek“ a t. közönség kezében levő májusi füzete oly részletes és pontos tájékoztatást nyújt, hogy most elég, az idő rövidségére való tekintettel is, erre hivatkoznom. Inkább ráfordítom a t. hallgatóság figyelmét néhány kérdésre, melyek az Akadémiát a lefolyt évben hosszasan foglalkoztatták és a tudománynak szigorúbban vett körén kívül is számíthatnak nagyobb érdeklődésre. Különösen csak két ily kérdést akarok ezúttal néhány szóval röviden érinteni.

Első az idegen helynevek használata, mely nálunk is sok félremagyarázásra szolgáltatott alkalmat, de különösen osztrák és német földön teljesen indokolatlan idegességet eredményezett. Mert az Akadémia nem akarja ez ügyben sem a földrajzi tudományt, sem az idegen nemzetek jogait legkevésbé is érinteni. Csupán arról van szó, hogy itthon, hazánk területén jogunk legyen az idegen helyneveket oly alakban használni, mely nálunk idő folytában, részben századok óta, kialakult és a nemzetnek el nem tulajdonítható birtokává vált. És ebben a szellemben csak a nagy culturnemzetek példáján indulunk. Ha a francziák írhatnak Viennet és Londrest, Wien és London helyett, a németek Neapelt és Mailandot Napolí és Milano helyett, nekünk is jogunk van Bécsset és Boroszlót írni, sőt nemcsak jogunk, hanem kötelességünk is, mert e magyaros nevekhez nemzeti multunknak nem egy dicsőséges ténye kapcsolódik, mely elhomályosodik, idővel kivesz a nemzet emlékezetéből, ha a régi nemzeti elnevezés helyébe az idegen, a nemzet legszélesebb köreiben ismeretlen név lép. Történeti tudatunk romlását és gyöngülését akadályozzuk meg, ha egy téves szempontokra épített, áltudományos felfogás ellenében ragaszkodunk az idegen helyneveknek magyaros alakjához.

A másik kérdés, mely hosszasan foglalkoztatta és még sokáig fogja foglalkoztatni Akadémiánkat: viszonyunk a Balkán-félszigethez és a török Kelethez. A világháború ez országokat közvetlen érdeklődésünk köré hozta és mind politikai mind gazdasági érdekeink okvetetlenül szükségessé teszik, hogy déli és keleti szomszédainkkal tudományosan is foglalkozzunk. Mert az Akadémiában csupán tudományos czélokról és földadatokról lehet szó: munkásságunknak a politikai és gazdasági gyakorlat terén való alkalmazása és kihasználása az államférfiak dolga. E fölfogás értelmében alakította meg Akadémiánk már 1914-ben Balkáni, illetőleg Keleti bizottságát, melynek részletes ügyrendje most van munkában. De már ma is látjuk világosan ezen bizottság rendeltetését. Földadata lesz első sorban a Balkán félszigeten, de mielőbb Elő-Ázsiában is végzendő tudományos kutatások megindítása és irányítása, valamint az ottani tudományos körökkel való szorosabb érintkezésünk előmozdítása. E czélból Akadé-

miánk déli és keleti szomszédaink országaiban tudományos utazásokat és bűvárlatokat eszközöl; a magyar tudósoknak ily irányú munkásságát anyagilag és erkölcsileg támogatja; szorosabb összeköttetést létesít közöttünk és a Keleten működő tudományos szakkörök közt; végre arra is törekszik, hogy szomszédaink fiatal tudósai hazánkat minél sűrűbben fölkeressék és magukat országos intézeteinkben az önálló tudományos kutatás módszereiben továbbképezzék. E programm számos fontos föladat elé állítja Akadémiánkat, mely minden erejével azon lesz, hogy e föladatok megoldásával gazdagabbá és értékesebbé tegye tudományos irodalmunkat, de egyúttal a magyar szellem térfoglalását délen és keleten is töle telhetőleg előmozdítsa.

Mai nagygyűlésünk is, elődjének fényesebb példáját követve, az egyébként kedvezőtlen viszonyok ellenére, mégis abban a kellemes helyzetben volt, hogy kiváló szakembereinket jutalmakban részesíthette. Nagyjutalmát, mely az 1909—1915-dik évkörben megjelent legkiválóbb történeti munkának volt odaítélendő, az Akadémia a legilletékesebb szaktudósok véleménye alapján *Thallóczy Lajos* r. tagjának adta ki, első sorban Jajcza bánság, vár és város multját tárgyaló nagyszabású, becses új eredményekben gazdag munkájáért; a Marczibányi-mellékjutalom pedig *Ortvay Tivadar* r. t., a fáradhatatlan kutató és író kapta, szintén első sorban Habsburgi Máriának, II. Lajos magyar király feleségének érdekes és sokoldalú életét és politikai tevékenységét részletesen ismertető nagy munkájáért. A Sztrokay-jutalom, mely az 1914-ben és 1915-ben a jog- és államtudományi szakban megjelent legjelesebb munka jutalmazására volt fordítandó, jogi irodalmunk egyik legszorgalmasabb és legszerencésebb munkásának, *Angyal Pál* I. tagnak jutott a magyar büntető eljárást tárgyaló munkájáért. A Vigyázó-Sándor-féle jutalom a következő pályakérdésre volt kitűzve: „Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542-től 1690-ig“. Pályázatra két munka érkezett be, melyeknek egyike a jutalomra érdemesnek találtott, míg a másikat Akadémiánk díszéretben részesíthette. A jutalmazott pályamunka szerzője dr. *Bíró Venczel* kegyesrendi tanár Kolozsvárott. A Bésán-alapítványból kitűzött nyílt pályázat a középkori művészet történetét Erdélyben óhajtotta. E pályakérdésre egy pályamű-tervezet érkezett be, melynek szerzőjét, dr. *Roth Viktor* evang. lelkészt, az Akadémia benyújtott dolgozata alapján a kívánt munkának kidolgozásával megbízhatta. A Sámuel-díjat, melyre az 1915-ben megjelent legjelesebb nyelvészeti értékezések pályáztak, a szaktudósok dr. *Simai Ödönnek* ítélték oda, egyúttal meleg elismeréssel emelték ki *Mészöly Gedeont*, a ki ezt a jutalmat nem régen maga is elnyerte volt. A Rózsay-féle nyílt pályázatra, mely egy fontos élettani kérdésre volt

kitűzve, csak dr. *Berczeller László* küldött be a harcztérről tervezetet és mutatóványt, melyek alapján megbízást nyert tervezetének kidolgozására. Hasonlóképp megbízta az Akadémia dr. *Mauthner Nándor* egyetemi magántanárt és dr. *Ruzitska Béla* egyetemi rendkívüli tanárt benyújtott chemiai tervezeteik kidolgozásával. Ugyancsak a III. osztály javaslata alapján elhatározta az Akadémia, hogy a Tomori-pályázat kamatait *König Dénes* egyetemi magántanár egy matematikai művének kiadására fordítja, a Szőnyi Pál-féle alapítvány kamataiból pedig *Krenner József* r. tagnak Magyarország ásványairól írt és Semsey-jutalmat nyert nagyszabású művét fogja kiadni. Íme, a világháború nem tette lehetetlenné szakfériaink tudományos működését és nem fosztotta meg Akadémiánkat legkedvesebb tisztétől, hogy az igaz érdemet elismerésében és jutalmában részesítse.

Ez elismerés érvényesült folyó évi tagválasztásainkban is, melyekkel Akadémiánk a front mögött is könyörtelen halál okozta veszteségeit kipótolni törekedett. Mert a halál a lefolyt évben sem kímélte meg Akadémiánkat és kiragadott sorainkból oly férfiakat is, kiktől még számos éven át értékes társadalmi, tudományos és irodalmi munkásságot várhattunk volna. Ezúttal egyelőre e jeleseinknek csak száraz felsorolására kell szorítkoznom. Elhunytak az Igazgató-Tanács tagjai közül *Széll Kálmán* (1915-dik év augusztus 16-án) és *Vaszary Kolos* (1915-dik év szeptember 3-án), a kik e nagy tekintélyű testület büszkeségei közé tartoztak; — tiszteleti tagjaink sorából *Baksay Sándor* (1915-dik év június 18-án), a nemzeti lelkű mesélő és kiváló műfordító, kinek emlékezetét mai ünnepélyes ülésünk föleleveníti; — *Konkoly Thege Miklós* (1916-dik év február 18-án), a nagyérdemű természettudós, a csillagászatnak egyik lelkes úttörője hazánkban; — és gróf *Teleki Samu* (1916-dik év márczius 16-án), a nagyműveltségű főúr, a ki afrikai útjával a földrajzi tudománynak becses szolgálatakat tett; — rendes tagjaink közül *Klein Gyula* (1915-dik év november 21-én), a botanikának lelkes tanára és hivatott művelője; — levelező tagjaink sorából *Mocsáry Sándor* (1915-dik év december 26-án), a zoológiának, szorosabban a rovartanak egy hosszú életen át érdemes munkása, és *Téglás Gábor* (1916-dik év február 4-én), az ókori Erdélynek fáradhatatlan és szerencsés kutatója; — végre külső tagjaink sorából *Lamprecht Károly* lipcsei egyetemi tanár (1915-dik év május 10-én), a ki a történettudománynak modern fejlődésére az összes művelt nemzeteknél irányító hatást gyakorolt. — Jeleseink emlékét mindig hálás kegyelettel fogjuk őrizni, tudományos és irodalmi érdemeiket pedig részletesebb emlékbeszédekben az utókor számára megővni.

A megüresedett tagsági helyek betöltése az ideai nagygyűlésnek volt föladata.

De mielőtt e tisztét betöltötte, elismerése és nagyrabecsülése koszorúját nyújtotta két régi munkásának, a kiket örömnkre még az élők sorában látunk és évtizedek óta kifejtett nagyérdemű munkásságukat ma is folytatják. Ezek *Berczik Árpád* r. tagtársunk, a kedves humorral és szelíd szatírával megáldott termékeny színműíró, kit az Akadémia tiszteleti tagjai sorába emelt, és *Schafarzik Ferencz* l. t., a fáradhatatlan buzgalmú kiváló geologus, a kit rendes tagjává választott meg. Új tagtársaink lettek *Pintér Jenő*, a legteljesebb és legrészletesebb magyar irodalomtörténet szerzője, *Fényi Gyula* Jézustársasági tag, a jeles csillagász, *Riesz Frigyes*, egyetemi tanár, a matematika hivatott munkása, *Degen Árpád* egyet. magántanár, a budapesti m. kir. vetőmagvizsgáló állomásnak tudományos munkássága révén is érdemes igazgatója, *Jancsó Benedek*, az akadémiai Bródy-jutalom nyertese, történettudós, az ethnológiának nagyérdemű munkása, és *Kornis Gyula* egyetemi tanár, a ki a magyar philosophiai irodalmat már számos értékes dolgozattal gazdagította. Külső tagot az Akadémia ezúttal csak kettőt választott; ezek *Brunsz Ernő*, a lipcei egyetemen a csillagászatnak hazáján kívül is elismert tanára és művelője, és *Mayr György*, müncheni egyetemi tanár, a statisztikának európai hírű munkása.

E nagygyűlésen új választás alá kerültek az Akadémia elnökei is, kiknek hároméves cyclusa lejárt. Elnökké újból, most már ötödikben, egyhangú lelkesedéssel *Berzeviczy Albert* tiszt. és igazgató tagot választottuk meg, a ki már egy évtized óta áll sokoldalú tudományos és irodalmi műveltséggel Akadémiánk élén és szeretetreméltó, rokonszenves egyéniségével, minden tudományos és irodalmi ügy iránt érvényesülő érdeklődésével meg tudta nyerni az összes tagok osztatlan nagyrabecsülését és igaz rokonszenvét. A másodelnöki tiszttől, alapszabályaink értelmében, kénytelen volt visszalépni *Plósz Sándor*, Akadémiánknak egyik büszkesége, a kit három évi hivataloskodása alatt összes tagjaink tisztelete és szeretete környezett. Helyébe másodelnökünk lett *Ilosvay Lajos* r. tag, a ki már huszonöt esztendeje tartozik Akadémiánk kötelékébe és e hosszú idő alatt nemcsak tudományos munkásságával, hanem személyi jeles tulajdonaival is megnyerte tagtársaink őszinte nagyrabecsülését és meleg barátságát.

Szívesen üdvözljük elnökeinket és új tagtársainkat az Akadémiában, mely nem törődve a piac hangos lármájával és a tömeg olcsó tapsaival nyugodtan és ernyedetlenül folytatja munkásságát az egyetemes tudomány és a nemzeti szellem szolgálatában. E munkásságban való közreműködésre hívjuk meg új tagtársainkat, a kiknek eddigi munkássága biztos reményt nyújt arra, hogy nem csalódtunk, mikor körünkbe fölveztük. Legyenek szívélyesen üdvözölve!

III.

Baksay Sándor tiszteleti tag emlékezete.*Kozma Andor* 1. tagtól.

Megjelent az akadémiai „Emlékbeszédek“ során XVII. kötet, 9. szám.

IV.

Shakespeare.

Halálának háromszázados évfordulóján.

Hegedüs István r. tagtól.

Jó Prospero, add át varázsszavad,
 Ruházd te rám ma büvhatalmadat,
 Hogy Arielt, a tündért felidézsem,
 Ki enyhet adna ma e szörnyű vészben,
 Mely az egész világot fölzavarta,
 Belesodorva emberirtó harcza.
 Jőjj, Ariel, esengve kérek én,
 Lehelj ma békét, költőd ünnepén.

Hisz téged is láng lelke alkotott,
 S ha széttöré is a varázshotot,
 S tengerbe dobta Prospero a könyvét,
 Költője él, mert élte egy öröklét.
 Az emberélet minden fénye, árnya,
 A szent természet végtelen világa,
 Letűnt időknék ködlő távola,
 Varázsszavára mind föltámad.

Moh-lepte sir lakója nem pihen,
 A képzelem tükrébe' megjelen,
 S mit földi életébe' tartá zárva
 S szívébe rejtett, fölpattan a zára;
 Rugóit h'jába rejti el az óra,
 Titkát hogy vizsga szem elől megóvja:
 A költő látja s fölfedi nekünk,
 Mi némán rejtve sir-ölébe tünt.

Való világa széttör, szétomol
 S a multnak néma tengerébe foly,
 Szellemvilága fönnáll, él örökre,
 Felépül újra, azt ha összetörte

Az idő vészes, szörnyű forгатagja
 És megjelen való, igaz alakba :
 A földi létnek napja ha leszáll,
 Igazság napja örök fényben áll.

Kit az Igazság jóssá fölavat,
 A Sorskönyvének mély titkába hat.
 Hiába fény, hiába földi nagyság,
 Por és hamu előtted, szent Igazság,
 A kit a költő hogyha földidézett,
 Elhangzik ajkán a világitélet,
 Ki hallja, az szívébe' megremeg...
 Oh, hogy hazája nem értette meg!

Hősök, királyok serge tetet ölt,
 Léptök alatt megreszket, ing a Föld,
 Hatalmi vágnak átkos indulatja
 Lelkük' sodorja vészes forгатagba ;
 Lidércz-fény csalja poklok gyűrűjébe,
 Hol fokról fokra szállanak a mélybe :
 Az égbe rontó lélek ott alatt,
 Láthatja már az állat-Calibant.

Jago leszáll, de Macbeth és Richard
 Hősi tusán lel megváltó halált,
 De hajh, elébb lelküknek szárnya égett
 Poklok tüzének lángja perzselé meg.
 S Lady Macbeth a vért úgy látja éppen,
 A bomlott lélek széttört tükörében,
 Mint amaz éjjel, drága kis kezén
 S hiába mossa, mossa már szegény.

Poklok mélyével mérheted e kint,
 Honnét a lélek mennyre föltekint.
 De Lear, oh hol van bánatod határa,
 Ki ott bolyongsz viharzó éjszakába' ?
 Egyszerre tombol a vihar s az átok,
 Az örületben egymásra találtok.
 Az örület tán enyhét is ada,
 Nehéz szived, hogy meg nem szakada.

Bolondos fővel fente könnyedén
 Haragja élit lányai köszívén.
 Az örületnek láza eltűn, enged,
 Midőn Cordelia tégedet melenget.

Remegő kézzel tükröt tart elédbe
 S esengve les csak egy lehelletedre...
 Elég, oh élet, egy lehelleted,
 Ha egy egész világ már elveszett.

De lelke elszállt! Nem is ölthetett
 Szegény Lear gyászt, mert lelke szállt vele.
 Ám ontva ontja könnyét Arthur anyja,
 Arcza redőin foly a gyász patakja
 S a bús Richard órája könnybe' perg le,
 Idő óráján könny a perczenetje:
 Börtönbe vetve ő király marad,
 Búbirodalmán király lesz a rab.

A dán királyfi gyásza vaj' mi más!
 A téboly mesgyéjén egy látomás.
 Orozva ásott sír el nem temette
 Imádott atyját, följár bosszús lelke.
 A lét s a nem lét közt haboz a kétség,
 Halványul már a bátor lelki készség,
 De győz a szellem: Hamlet bosszút áll,
 Hőssé avatja őt a hős halál.

Halál, te szent megváltó hatalom!
 Lépted nyomán az élet puszta rom.
 Bátornak, hősnak diadalmi emlék.
 Késő utódnak örök drága szentség.
 De jaj! a földi boldogság az ára,
 Való világ helyett a nagyság álma.
 Falstaff kaczaghatsz, hogy bolond a hős,
 De él örökre s égbe törve győz.

Pedig mily édes ez a földi lét,
 Ha élsz csupán a percnek üdviért!
 Az édes szerelem az élet élte,
 Természet oltá mindnyájunk szívébe.
 Édes mosolya, édesebb a könnye,
 Lant zengzetébe' perg le drága gyöngye,
 Érezted, Shakespeare, Amor tűznyilát,
 S megnyilt előtted bűvös szép világ.

Egy nyári éjnek álma száll alá,
 Eltűn az élet árnya: a Halál.
 Virágnedvének csöppje hull a szemre
 És gyúl az ifjú égő szerelemre.

Szíve lobot vet egy szem sugarára,
 Bolyongva fut, a merre űzi álma;
 De végre ébred, megszűn a varázs:
 Édes valóság lesz a látomás.

De majd az álom zord valóra vál
 S az édenkertbe tör be a Halál...
 Ijedten rebben föl a kis pacsirta,
 Ki jelt adott a hosszú búcsúcsókra
 A boldog Romeo és Juliának,
 A kik nem tudták, hogy örökre válnak,
 De túl időn, de túl enyészeten
 Emléked él, halálos szerelem.

De hogyha léha a szív és ledér,
 Ha perzseli az izzó szenvedély:
 Antoniusban egy Caesari lélek
 A kéj ölén elszunnyadt, semmivé lett.
 S démonná mint lesz, megborzadva látod,
 Egy chrysolithból alkotott világot
 Széttör a Mór és hitvány életét
 Eldobja, mint gyerek játékszerét.

A sors szeszélye játszik mivelünk
 S komoly való a játék minékünk,
 A költő játszik, s látjuk azt egészben,
 Mit az életbe' láttunk töredékben.
 Bűn és erény, hazugság és igazság,
 Rút gyávaság, fenséges hősi nagyság
 Egészszé válik ott a színpadon,
 Mely észrevétlen büvkörébe von.

De egy pár deszkaszál, a mit jelent,
 Mint bírja meg e roppant végtelent?
 Ám halld, a költő maga esdve kérlel,
 Hogy ne törődj a színpad méretével:
 Képzelméd szárnyán szárnyalj véle szállva
 S eljutsz magad a képzelt szép világba,
 Korlátá nincs, a szintér végtelen:
 Való és álom képe megjelen.

„Varázsom megtört” — mondja Prospero —
 „Eltűnt örökre az illusio.”
 De Shakespeare él, de hat ma is varázssod,
 Szellem-világból nézz le: ime látod,

Örjögő harcok vad zaján keresztül,
 A mely üvöltöz, tombol, zúg veszettü
 Mint égi hang tör át költészeted
 És az egész föld meghódol neked.

V.

Shakespeare és a magyar költészet.

Császár Elemér I. tagtól.

Azon háromszáz év alatt, mely az 1616-dik év májusának harmadik napját, ezt a Shakespeare halálától örökre emlékezetes napot, mai ünnepi közülésünktől elválasztja, az emberi szellem legnagyobb hősei, költők és tudósok, hadvezérek és államférfiak, vetekedve magasztalták Avon édes énekesét, a költők fejedelmét, Shakespeare-t. És sajtáságos, még a XX. század szkeptikus gyermeke is, melynek szívében a hideg, bíráló szellem elfojtja a lelkesedést, mintegy varázsütésre megváltozik, ha Shakespeare nevét ejtik ki: gyönyörködve hallgatja és ismétli a csodálatnak dithyrambszerűen áradó szólamait. Nincs az a dicsőség, melyet méltatlannak tartana a nagy költőhöz, nincs az a hang, melyet túlzottnak érezne. A köznapi ember naiv lelkesülésénél egy szemernyivel sem áll hátrább igazságban az öregebb Dumasnak merész ítélete: Isten után Shakespeare az, a ki legtöbbet teremtett. Valóban egy egész világ az, a mi műveiben előttünk áll, maga az élet, oly gazdag, oly változatos. Költészetének sokszínű képei szemünk elé varázsolnak minden emberi helyzetet, s benne az emberi lélek minden mozgalma legigazabb hangján szólal meg. Nincs az az ember, a ki egyik vagy másik hőségben magára ne ismerne. Van-e ifjú, ki élte virágjában, mikor először dobogtatta meg szívét egy föl villanó leányarcz bája, ne érezte volna magát Romeónak s ábrándos szerelmében ne suttopta volna a veronai ifjúval:

Óh mily dicső a szerelem maga,
 Ha árnya is már ennyi üdvöt ad!

Van-e férfi, a ki az élet nagy forgatagában, mikor rázúdulnak a gondok, vagy a végzet durva kézzel belemarkol szívébe, ha csak egy pillanatra is, meg nem tántorodik, s a tépelődő, kétségeskedő dán királyfival nem kiált föl:

Akkor nemesb-e a lélek, ha tűri
 Balsorsa minden nyűgét s nyilait;
 Vagy ha kiszáll tenger fájdalomja ellen
 S fegyvert ragadva véget vet neki?

S van-e agg, a ki földi pályája alkonyán, midőn visszaéli emlékében az elröppent időt, ne idézné lelki szeme elé az ősz Leart és a maga sok csalódására, az embereknek, még szereteteinek is, ridegségére gondolva, ne sóhajtana föl Britannia viharverte királyával:

Hálátalanság! te márványszivű ördög!

Éppen ebben rejlik Shakespeare művészetének egyetemessége. Ő nemcsak az újkor legnagyobb költői lángelméje, hanem ezen túl a legegyetemesebb szelleme. Művészetével benngyökerizik nemzetében — mert minden, a mi szép, nagy, főséges, nemzeti érzéstől izzó lélekben fogan meg — de kiemelkedett belőle: hőseiben, fődözzé bár testüket angol vagy dán, olasz vagy római köntös, visszatükröztetvén az általános emberit, azt, a mi mindannyiunkban embervoltunknál fogva közös, ledönti a kor és faj korlátait. Shakespearet egy nemzet adta, de az egész világnak: ezt a fényes szellemet az Ocean ködös szigete szülte, de megosztozott rajta a művelt emberiséggel. Shakespeare, az ember, az angoloké, költészete mindazoké, a kik megértik és gyönyörködnek benne.

Ezt a gondolatot leghatározottabban bár kissé túlozva, egy magyar költő fejezte ki, Vörösmarty: „Nem tartózkodunk kimondani — írja — hogy Shakespeare jó fordítása a leggazdagabb szépliteratúrának is felér legalább felével“. Valóban Shakespeare drámáinak teljes, művészi fordítása nemcsak közvetlen gazdagodása az irodalmaknak, hanem átmenvén az írók vérébe, egyike az irodalom legértékesebb ható-erőinek. Valamint Egyiptom lapályait a Nilus gazdagon áradó hullámai, épp úgy megtermékenyíti a költők képzeletét a nemzetük nyelvén megszólaló Shakespeare.

Vizsgáljuk, mint valósul meg irodalmunkban ez a tétel.

*

Ha Shakespeare hatását nyomozva végigpillantunk a magyar költészet jelenségein, egy sajátos megfigyelés döbrent vissza: keressük az irodalom életében megszokott törvényszerűséget, de Shakespeare-re vonatkoztatva nem akadunk nyomára. Az irodalom — úgy tanultuk s úgy tanítjuk — élő organismus, s azok a szellemi áramlatok is, melyek táplálják, éltetik, az organismusok törvényének, a fejlődés elvének, hódolnak. Minden áramlat, minden hatás félénk kísérletek, bizonytalan tapogatódzások után megindul, majd erőre kapva kifejlődik, aztán vagy állandósulva némi hullámmás és ingadozás kíséretében hosszú ideig egy színvonalon marad, vagy elérve tetőpontját rövidebb-hosszabb virágzás után elhanyaglik s lassankint elhal. Gondoljunk a magyar romanticis-

musra, mely a fejlődésnek első, és a classicismusra, mely annak második formáját mutatja. Sőt még Shakespeare magyarországi szerepe, művészetének sorsa, külső története is hódol ennek a törvényszerűségnek: pályája gyönyörű, szabályos ívben lendül föl a síkról a tetőre. 1777-ben írja le először magyar író, Bessenyei, e nevet: Shakespeare; 1790-ben jelen meg az első shakespearei dráma magyar nyelven, Kazinczy *Hamletje*; a XIX. század elején föltámad költészete iránt az érdeklődés; 1834-ben Macbeth budai előadásával megindul dicsőséges színpadi élete, majd kialakul a közvélemény, hogy Shakespeare a legnagyobb modern drámairó, s 1858-tól 1878-ig megjelenvén a teljes Shakespeare magyar nyelven, Shakespeare nemcsak magyar classicussá vált, hanem belekapcsolódott a magyar műveltségbe, s cultusa olyan mértékben lett mélyebbé és egyetemesebbé, a mily mértékben a magyar cultura kimélyült és általánosult.

Oly természetes a gondolat, hogy Shakespearenek költészetünkre tett hatása ezzel a fejlődéssel párhuzamosan halad, s költészetünkön az imént említett törvényszerűség értelmében egy lépésről lépésre erősödő és kimélyülő Shakespeare áramlat vonul végig. A tapasztalás mást bizonyít: a ma irodalma nem tükrözi vissza jobban Shakespeare szellemét, mint a közelmúlté, a közelmúlté nem jobban, mint a régiebbé, szóval Shakespeare hatása irodalmunk egymást váltó szakaszaiban nem kapcsolatos az illető kor Shakespeare-cultusának állapotával. A magyarázat egyszerű. A Shakespeare iránti fogékonyság, íróvilágunknak és közönségünknek gyönyörködése a nagy drámairó művében, a magyar cultura függvénye: fejlődése, emelkedése nyomon követi emezét: a készség azonban idegen költői művek hatásának befogadására s a tehetség értékesítésükre egészen subjectiv, alapját egyedül az átvevő költői lélek sajátos természetében bírja. Amaz inkább tömegpsychologiai jelenség, így vannak bizonyos tárgyi föltételei, emez teljesen az egyéni psychologia körébe tartozik s a törvények merev korlátai közé nem szorítható. S ha az egyes költői egyéniségek kapcsolata Shakespeare művészetével ilyen esetleges, akkor nyilvánvaló, hogy az egész magyar költészetnek Shakespeare-től ihletett termékei minden rendszer nélkül, tarka összevisszaságban sorakoznak egymás mögé. A mai naptól visszafelé számítva majdnem pontosan száz évre tehetjük azt az időközt, a melyben Shakespeare ragyogó művészete, mint áldáshozó napfény, megtermékenyítette a magyar költészetet, de már az a költőnk, a ki megnyitja Shakespeare követőinek sorát, Katona József, mestérének oly mély tanulmányozásáról tesz bizonyosságot, hogy nemcsak időrendben, hanem értékben is első helyen áll. Rajta kezdve állandó a mozgás, hullám tolul hullámra, hol magasra csapva, hol elpihenve, minden szabályszerűség nélkül, nem mutatva semmi-

nemű tendenciát az erősödéésre vagy csökkenésre. Ha tehát a történelmen többet értünk, mint a tudománytól megállapított tényeknek pusztá időrendbe való sorakoztatását, ha megköveteljük tőle, hogy a jelenségeket ok és okozat rendjében fűzze egymáshoz s mint meghatározott erőknél nyilvánulását magyarázza, akkor le kell mondanunk arról, hogy Shakespeare hatását történeti keretbe foglalva mutassuk be. Más vezérfonálról kell gondoskodnunk: magát azt a hatást elemezzük, melyet Shakespeare költőinkre tett s ezen hatás eltérő jelentkezései szerint csoportosítjuk íróinkat. Ily szempont alkalmazása annál jogosultabb, mert maguk a kapcsolatok is, a melyeket keresünk, a költői lélek mélyében birják megfjtésüket.

*

Idegen költő követésének legkezdetlegesebb, legdurvább módja: műveinek vagy azok egyes részleteinek eltulajdonítása. Fejletlen vagy elmaradt irodalomban, mikor a nemzet költői tehetsége még szunnyad, vagy csak éppen ébred, szinte nélkülözhetetlen segítő eszköz az irodalom fejlődésének megindítására. Nagy dicséretére szolgál nyiladozó irodalmunk művelőinek, hogy még ebben a folyamatban sem igen nyúltak avatatlan kézzel Shakespearehez, s később, irodalmunk megerősödése idején, még kisebb költőink is inkább tanulni iparkodtak tőle, mintsem kifosztani virágos kertjét. Szerencsére nem ismerték Du Bellay szövegét, ki kora íróit arra buzdította, hogy költői anyagot a régi kor nagy szellemeinek műveiben keressenek, hanem Lessing szavára hallgattak: „Shakespeare will studirt, nicht geplündert seyn“. Shakespeare utánzatok egyáltalán igen csekély számmal vannak irodalmunkban s azok is igazi drámairodalmunkat megelőző korból. Mikor a meginduló színészet boldog-boldogtalannak kezébe adta a drámaírói tollat, a XVIII. század 90-es éveiben, két magyar író, Dugonics András és Mérey Sándor, átgúrta ugyan Shakespeare remekeit magyar drámává, de ez a művésziellen eljárás, mely Shakespeare műveit nem is bányának, hanem kész anyag raktárának tekintette, nem vert irodalmunkban gyökeret, Shakespearenek magyar plagisatora nincs. Ezóta csak kétszer szerepel drámában Shakespeareből átvett részlet, Tóth Lőrincz *Valójában* a VI. *Henrik*ből — de ő maga rámutat a forrásra — s Gaál *Peleskei notárius*ában Othello híres jelenete — de a komikum szolgálatába állítva. Ezen kívül csak egyes töredékes Shakespearei gondolatok csendülnek föl magyarul, jobbára Madách fjúkori színműveiben, s Hamlet nagy monologja, a *To be or not to be*, ismételt is, több-kevesebb szabadsággal tolmácsolva,

Kisfaludy Sándornál (*Kun László*), Bólyai Farkasnál (*Párisi per*). Szathmáry Király Antalnál (*Az oltovány*), Obernyik Károlynál (*Messziás*), Fogarasi Nagy Pálnál (*A véres örökség*).

*

A komoly, irodalmi jelentőségű Shakespeare-hatás azon a fokon kezdődik, a mikor az író tárgyat vagy indítékot keres a nagy drámaköltőnél, nem pedig anyagot, s a mit átvesz tőle, azt nem beleilleszti, hanem beledolgozza a maga művébe. Az átvétel önmagában nem hiba. A költő lelke nem kimeríthetetlen bánya, s még a leggazdagabb képzeletű író is rászorul külső támogatásra. Csakhogy illő forrásból kell meríteni: krónikákból, a történelemből, elavult vagy csekély becsű költői művekből, nem pedig kész, nagyértékű műalkotásokból, melyeket új földolgozás által megnevesíteni lehetetlen. Az irodalmi kölcsönzésnek gyakorlati szabálya éppen fordítottja a köznapi életben dívónak: költők között nem a szegényebb, hanem a gazdagabb fordul tárgyért a másikhoz. Igazi művészlélek tartózkodik nagyobb szellemek alkotásából indítékot átvenni, s ha elvétve találkozunk ily esettel, az vagy pályája kezdetén álló költővel történt, vagy öntudatlan hatás eredménye.

Drámaíróink közül egyes indítékokat nagyobb számmal Katona József, Madách és Vörösmarty vettek át Shakespeare drámáiból, am azok tudatosan, kezdő drámaíró korukban, költői munkájuk támogatására, ez, maga is egyike Shakespeare legnagyobb bálmulóinak, s a mi többet jelent, legalaposabb ismerőinek, egész pályája folyamán, de nagyjából öntudatlanul. Madáchot inkább egyes shakespearei helyzetek mélysége igézte meg, így a *III. Richárd*nak az a merész jelenete, melyben a véres herceg szerelmével ostromolja unokaöccsének, az ő kezétől elveszett Edvárdnak özvegyét (utánozza a *Csák végnapjaiban*). Katonát inkább a jellemző shakespearei mozdulaton kapják meg: Hamlet tettetés örültsége (*Luca széke*), Macbeth lelki zavara, révedező tekintete, értelmetlen viselkedése a kísérteties lakomán (*Ziska*), Lear Edmundjának cynikus pose-a, a mint büszkén emlegeti fattyú voltát (*A borzasztó torony*). Vörösmartynak majd minden drámájában találhatók kisebb jelentőségű kölcsönzések, nem szolgái átvételek, hanem szabadon, a maga költői egyénisége szerint megformált shakespearei indítékok. Merit a római tragédiákból, *Julius Caesarból* (*Salamon*) meg az *Antonius és Cleopatrából* (*Czillei és a Hunyadiak*), a *Romeo és Juliából* (*Kincskeresők*), s a *Hamlet* sírásó jelenetét értékesíti a *Czillei és a Hunyadiakban*. Egyetlen vígjátékát, *A fityol titkait* meg éppen Shakespeare vígjátéki motívumaiból szövi össze. A főcselekvény, a rejtőzködő szerelmesek története, a *Sok hűhó semmiért*

alaphelyzete, az azt kísérő epizódot, a női nem megalázására szerződő ifjak komikus sorsát, a *Fölsült szerelmesek* szolgáltatta, a részletekben a *Vízkereszt* mulattató fordulatai ismerszenek föl. Ennyi kölcsönzés ellenére sem másolat a vigjáték: Vörösmarty szabadon, igazi költő módjára bánt az anyaggal, úgy a mint Shakespeare szokta kiaknázni forrásait. Kölcsönzései nem is szándékosak, hanem a Shakespearet behatóan tanulmányozó, művészetéért őszintén lelkesedő költő öntudatlanul dolgozta föl a lelkébe gyűlt, fejében zsongó Shakespeare-indítékokat. Szintén változatos shakespearei motívumok összefűzése jellemzi Fogarasi Nagy Pálnak *Véres örökségét*, de míg Vörösmarty összeforrasztja, Fogarasi csak fölfűzi tragédiájának fonálára a Shakespearetől tudatosan átvett elemeket. Vörösmarty vigjátéka sem remekmű, de derék táblai ügyvéd tragédiája egy jóízű műkedvelőnek teljesen értéktelen kísérlete.

Szigligeti, a legtermékenyebb magyar drámaíró, szintén lelkes tisztelője volt Shakespearenek. követte is, de tudatos, becsvágyó író lévén, óvakodott mesterétől tárgyat kérni. Száznál több drámája közül csak kettőbe került Shakespeare-használat indíték, nyilvánvalóan szerzője tudta nélkül. A *Gritti* cz. tragédiáját egészen a *Romeo és Julia* szellemében indítja meg, első színei mintha csak Erdélybe tennék át a veronai tragédia cselekvényét. A magyar költő azonban megkísérelte a tragikus hangulatot fokozni: a két család gyűlöletét kimélyíti az által, hogy az ellenségeskedés magyarzataul realis, concret alapot vet. Az erdélyi vajda és Gritti nem két gyűlölködő család feje, hanem két ellentétes világfölfogás és erkölcsi álláspont megtestesítője. Az magyar, fajának minden nemes tulajdonságával, ez olasz, jövevény, álnok és gonosz, mint honfitársainak sőpredeke; az előbbi az erkölcs öre, a hazaszeretet bajnoka, az utóbbi hazátlan kalandor, a ki lábbal tapodja az erkölcsöt. A *trónkeresőt* viszont, mely költői alapeszméjével, a hazája ellen támadó hős tragikus bukásával, a *Coriolanus*-drámák sorába tartozik, végső jelenete kapcsolja Shakespearehez. Boricsot, mikor érzi, hogy elvesztette a nagy játékot, melyre életét föltette, s „kihívó daczczal“ vérig sérti szövetségeseit, hogy maga ellen ingerelvén őket, halálával váltsa meg, a mit hazája ellen vétett — Szigligeti akaratlanul is Coriolanusról mintázta.

*

Mélyebben rejlő kapcsok fűzik Shakespearehez a következő csoport drámáit. Azoknak az íróknak műveit foglaljuk most össze, a kik Shakespeare drámáiban még mindig képzeletüket fokozottabb működésre izgató eszközt láttak, de már nem kész elemeket vettek át, tárgyat, mesemotívumokat vagy részleteket,

hanem egy-egy dráma költői alapgondolatát s ezt igyekeztek a maguk erejéből kiépíteni. Változatos, tarka csoport verődött össze ez íróinkból, de közös bennük a komoly becsvágy. Vállalkozásuk, hogy Shakespeare költői eszméjét értékesítsék, nemcsak merész, hanem hiú is, de érthető. Shakespeare a maga csodálatos művészetével az emberi helyzetek egész sorát érzékítette meg drámai formában, a szív és elme vívódásait, az érdekek összeütközését, a lélek nagy kérdéseit, s oly megkapóan, hogy nem csoda, ha hatása alól az íróvilág épp úgy nem tudta kivonni magát, mint az olvasó közönség. Különösen a szerelem két tragédiája, a *Romeo és Julia* meg az *Othello*, büvölte el íróinkat; amaz a helyzet költőiségével: két fiatal léleknek az első pillanat hevében föllobbant szerelmét romlásukra fordítja családjuk viszálya, emez a szenvedély rajzának biztosságával: egy nagyszívű, forróvérű embernek nemes érzelmeit elfojtja, pillantását elhomályosítja az alaptalan gyanu. E két dráma, a *Learrel* mint harmadikkal, valóban a legeggyetemesebb érdekű Shakespeare művei között. Itt dolgozta föl a költő a legáltalánosabb emberi indítékokat. A viszonyok gátolta szerelmet, az örületbe kergető féltékenységet, a gyermeki hálátlanságot jóformán el sem tudjuk képzelni a nélkül, hogy Shakespeare képeit ne idéznők emlékezetünkbe. Költőink fülét sem védte viasz a csábító syren-hangok ellen.

Romeo és Julia, láttuk, igen népszerű volt íróink körében, igazi Romeo-drámánk mégis csak egy van, Bólyai Farkas *Párisi pere*. A nagy matematikusnak ezt a gyöngé kísérletét pusztán a Shakespeare-kapcsolat teszi érdekessé. Bólyai az alapeszmét megtartotta, de a cselekvényt az újkorba, modern milieube helyezte, s tragikus katastropha helyett boldog házassággal végezte — a mivel, úgy hiszszük, nem vétett Shakespeare szelleme ellen. Az *Othello*-tárgy több írónkat foglalkoztatta, köztük Garay Jánost, a kinek *Országkilonája* intő példa, milyen végzetes bukás várja az író, ha erejét meghaladó föladatra vállalkozik, Szigligetit meg éppen, már pályája elején, büvkörébe vonta s varázsa alól pályája végéig nem tudott szabadulni. Négy ízben kísérte meg azt a hatalmas, igazán emberi szenvedélyt, mely *Othello* lelki békéjét földülta, magaköltötte cselekvény rugójává tenni (*Gerő*, *Az egri nő*, *A cigány*, *Török János*), s költői leleménye oly gazdag, hogy nemcsak Shakespeare-t nem ismétli, de önmagát sem. Változik drámáinak háttere: egyik az Árpádok korában, kettő a XVI. század mozgalmas világában, egyik meg éppen a jelenben, a nép körében játszik; más-más motívumokból fejleszti a cselekvényt, eltérő a drámák fölépítése, s a megoldásuk is többféle. Egyszer a nőt teszi főhőssé, másszor mellőzi az intrikust, majd meg egész seregét lépteti föl a Jagóknak. Különbözik drámáinak szelleme és műfaja is: hol comédie larmoyante-tá vagy ármány-

darabbá süllyed, hol népdramává vagy pszichológiai tragédiává emelkedik, de közös mindegyikben a szinte lázas törekvés a minél tökéletesebb motiválásra. Már magát a problémát is rendszerint tisztán látja meg és nem egyszer mesterien ragadja meg, majd egész erejével ráveti magát a megokolásra. Egészen természetessé, az előzményekből szinte matematikai biztonsággal következővé akarja formálni a cselekvényt, egész sorát alkalmazza a fejlesztő mozzanatoknak, úgy a mint Shakespearenél látta. De nem vette észre, hogy Shakespearenél nem a külső motiváción van a súly, az eseményeken, hanem a belsón, Othello lelkivilágán, s így csak az előbbit tanulta el, a jellemalkotás és érzelemfejlesztés, s a mi legfontosabb, az emberi szenvedély rajza — ezek az egyébként sem elsajátítható adományai a költői léleknek — kiestek hatalmából. A cselekvény valóban egyenes mederben halad, mint az *Othellóé*, de Szigligetnél a költő akarata irányítja s nem a hősök szenvedélye ragadja a kifejtet felé. Pályája végén, utolsó Othello-dramája után, maga Szigligeti is belátta, hogy bennük megfeledkezett tehetsége korlátairól s rezignáltan mondta Beöthy Zsoltnak: „Tragediám már akkor meg volt bukva, mikor tárgya eszembe jutott. Badar gondolat volt Shakespeare után próbálkozni meg a féltékenységgel“.

A *Lear* hatása egyedül Kisfaludy Sándor egyik drámáján érzik meg, s annak is csak egy epizodján, mely a *Lear* mellék-cselekvényében bírja mintaképét, Dobsa Lajos viszont *I. István király*ának intrikusát, Péter herceget, formálta III. Richard képére. Valószínűleg már a dráma conceptiójában közrehatott Shakespeare tragédiája, abban hogy igazi hőssé, a borzalmas események mozgatójává Pétert tette, szerepe meg ugyanaz, mint a melyet Shakespeare az angol király öcsésére bízott. Egy a céljuk: megnyerni az őket joggal meg nem illető koronát; egy a tervük: eltávolítani mindazokat, a kik köztük és a király között a trónhoz jog szerint közelebb állanak; ugyanazok eszközeik: rágalmazás, árulás s végül tör. Shakespeare III. Richárd megteremtésében nagyot mert, a legnagyobbat egész drámairói pályáján: tragikus hőssé emelni a gonosztevőt. Hogy megtehesse, nemcsak gonosznak, hanem eszesnek, elszántnak, bátornak rajzolja, s hozzá külsejét visszataszítónak: így abban a vérszes iudulatban, melylyel Richard rokonai életére tör, érezni véljük a testi rútságtól megbélyegzett ember forrongását. Dobsa még ennyire sem enyhíti hősenek sötét jellemét: Pétertől megvetéssel és útalattal fordulunk el, mert ő nemcsak gonosz, hanem közönséges, szellemtelen ember, sőt gyáva is.

Tovább haladva föladatunkban, egy nagy lépéssel mélyebbre kell ereszkednünk. Azt szeretnők megállapítani, hogyan hatott Shakespeare *művészete* a magyar drámaírókra, az a mód, a mint drámáit *concipiálta*, megalkotta, a mint az anyagot formába öntötte. Nem az a kérdés már, mit *vettek át*, hanem mit *tanultak* költőink a dráma mesterétől. Nagyobbszabású, de sokkal veszedelmesebb vállalkozás, mert nem tényekkel, realitásokkal, anyagi jelenségekkel dolgozunk, melyeknek biztos kriteriumaik vannak, hanem szellemiekkel, a költői képzelet munkáját nyomozzuk, azt, miként igyekezett egyik költői lélek a másik lelki működését ellesni és követni. Nagy óvatosságra és önuralomra van szükség, mert a délibáb egyformán varázsolja kecségetető képeit a forráskutató elé, akár az Alföld pusztáin, akár az aesthetika mezein barangol az.

Mellözve a részletezést csak főbb vonásaiban akarom megállapítani azt a szellemi gazdagodást, melyet a magyar költészet Shakespeare drámai művészetének köszön. A könnyebb tájékozódás kedvéért Shakespeare sajátos műfajai szerint három, egymástól elváló irányban vetünk pillantást: vígjátékainkra, historiai drámáinkra és tragédiáinkra.

A magyar vígjátékra Shakespeare alig volt hatással, első-sorban azért, mert a vígjáték terén igen korán erős irodalmi hagyomány alakult ki nálunk. Kisfaludy Károly német minták után sajátos magyar vígjátéki formát és stílt teremtett, mely tőle hagyományként átszállt utódaira. Lényegében cselvígjáték volt ez: főcselekvénye egyszerű, igénytelen szerelmi történet, komoly és érzelmes hangnemben, s ezt a nem éppen vígjátéki tárgyat mulattatóan vagy satirikusan torzított mellékalakok emelték a komikum birodalmába. E forma idővel a francia szalonvígjáték hatása alatt módosult ugyan, de veszedelmesen közeledett a sablonná merevedés és a mindennapivá válás felé. Fejlődése folyamán két merész fiatal költői lélek, egy emberöltő távolától elválasztva, ki akarta téríteni vígjátékunkat eredeti pályájából, s mindketten az archimedesi pontot hozzá Shakespeare komédiáiban találták. E két költő Vörösmarty és Rákosi Jenő.

Vörösmarty keveselte Kisfaludy vígjáték-típusában mind a tiszta komikumot, mind az igazi költészetet. Az előbbi fogatkozáson *A fátyol titkaiban* akart segíteni: láttuk, egészen Shakespeare eszközeivel, az utóbbin tündérvígjátékában, a *Csongor és Tündé*-ben. Ez a mesejáték anyagában és szellemében teljesen magyar és mégis a *Szentivánéji álom* hatása alatt keletkezett. A két dráma között a hasonlóság kevés, mindössze annyi, hogy Vörösmarty a nemtők bájos játékát s a manókat Shakespeare nyomán formálta — de a hatás nyilvánvaló. Egyrészt az angol népmeséket és külföldi regéket romantikus színművekké formáló

Shakespeare példájára nyúlt Vörösmarty egy régi magyar regéhez, mely a ponyva közvetítésével eljutott a nép ajkára, másrészt a *Szentivánéji álom* pazar költőisége mutatta meg neki a célt, az ideált. Kifejteni a tárgyból mindazt a költőiséget, a mely benne rejlik, az idealistikus képek sorozatát változatosabbá tenni a mindennapi élet tréfás jeleneteivel, fellengző, légies érzelmeket nyers komikummal és derült humorral vegyíteni, ezt a tarka egyveleget elárasztani a csapongó képzelet üde virágaival, bevonni színes, a hangulatokhoz és hullámzó érzelmekhez simuló, bájos, zenei, lyrai nyelvvel: ez az, a mit Vörösmarty Shakespearenél látott, s a mit a maga gazdag képzeletével: páratlan nyelvgeniusával meg is valósított. Shakespeare varázsvesszeje fakasztotta föl Vörösmarty lelkében a költészet gazdagon buzgó forrását, de annak kristálygyöngyei a maguk erejéből törtek föl. Mesejátéka, ha másban nem is, költőiségben méltó párja a mintaképének.

A *Csongor és Tündében* föllobbant Shakespeare szelleme, de a láng menten hamvába halt. Mikor a 60-as évek közepén újra föllobbant, fénye drámairodalmunk életének egy évtizednél hosszabb útját világította be. Shakespeare új magyar prófétájának, Rákosi Jenőnek, osztályrészul jutott az, a mit elődétől megtagadott a végzet: vígjátékunkat egy időre egészen új pályára irányította. Azt a színehagyott palástot, mely egyik komédia-írónk válláról örökségként szállt a másikra, Rákosi egy merész mozdulattal eldobta s újat, színeset, csillogót keresett Shakespearenél. *Aesopus*át, majd *A szerelem iskoláját* külső kapcsok is fűzik Shakespearehez, főként a *Téli regéhez*, a *Viharhoz*, a *Cymbeline*hez: hangjuk, formájuk, Shakespeareen csiszolódott, képekben és színjátékokban gazdag dictiójuk. De mélyebbek is: stíljük és szellemük. Mesejátékok ezek is, mint amazok, a mindennapi élet fakó keretei között lepergő komikus eseménysorozat helyett Shakespeare példájára a mesék romantikus indítékaiból és sajtászerű hőseiből szönek csodálatos történeteket. Bennük és utódaikban, a Beöthy Zsolttól új romantikusoknak nevezett drámákban, a romantika fuvalmát éreztük, azt az örök poesist, mely együtt született és együtt vész ki az emberi nemmel.

A magyar historiai drámának legjellemzőbb vonásai a nemzeti érzés és az erős történeti szín. Egyiket sem Shakespeareától vették költőink. Az előbbi sajátos faji karakterünkhöz tartozik, s oly mélyről buzog föl, hogy nemcsak drámánkat, hanem egész irodalmunkat áthatja, s lyránk nemzetibb, mint bármely más nyugati nemzeté. A nemzeti mult iránti érzék is hagyományos vonása költészetünknek, s epikánk túlnyomó részben történeti tárgyakat értékesített. Első igazi drámáink meg éppen összeolvastva mutatják e két vonást: a nemzet multjának rajzával

s a nemzeti érzés hangoztatásával akarnak hatni. De ez volt a veszedelmük: a költői czél mellé egy hazafias járult, a honfi sziv megdobogtatása, s ez háttérbe szorította amazt. Szerencsére közbe lépett Shakespeare, s drámáinak hatása alatt megtanulták írónk a két elemet harmoniába hozni, szerepüket a dráma oekonomiájában megállapítani. Megértették, hogy a hazafiúi lelkesedés fölkelte nem czélja a drámának, s a költészet igazi hivatása más, mint a történet dicső képeinek fölvonultatásával, hangzatos szólamok declamálásával a nemzeti hiúságnak hizelegni. Megértették, hogy Shakespeare királydrámái *nemzeti* drámák, de nem *hazafias* drámák; hiányzik belőlük az, a mit a mi kezdőink oly nagy gyönyörűséggel alkalmaztak: a hazafias érzés görög tűzének sziporkázása. Ezt kellett írónknak észrevenniük Shakespearenél, s mikor észrevették, előbb a két Kisfaludy, azután Vörösmarty, rátaláltak a helyes útra. A nemzet multjából olyan eseménysorozatot ragadtak ki, mely önmagában hatott, a benne lévő költőiség által. Ekkor már a mult megelevenítése nem *eszköz* volt a költészet birodalmán kívül álló czél megvalósítására, hanem *czél*, a mult mint a magyarság törekvéseinek és vívódásainak, küzdelmeinek és szenvedéseinek megszólaltatója az ábrázolt történettel általános emberi, s nem hazafias megindulást keltett. Kisfaludy töredékes *Csákja* s Vörösmarty *Czillei és a Hunyadiak* című drámája a műfajt a maga tisztaságában mutatja be: ebből a szempontból a magyar dráma méltó tanítványa a brit költőnek.

Shakespeare legnagyobb remekei a történeti tragédiák. Ez a műfaj, mely a jellemekből fejlesztett s a megrendítő katastropháig vezetett cselekvénnyel a tragikum főséges érzetét kelti, irodalmunkban csak későn vert gyökeret, s akkor sem Shakespeare hatása alatt. A német és francia romantika borította lombba, de legszebb virágainak színét a shakespearai tragédiáik melege-fénye csalta ki. Ilyen Teleki László gróf *Kegyencze*. Igazi történeti tragédia, római tárgyú, mint Shakespeare tragédiának jó része. Noha szerzője állítólag nem rajongott Shakespeareért, a *Kegyencz* nemcsak korfestő részleteivel s hatalmas megrázó mondásaival, hanem egész szellemével hozzá csatlakozik. Ilyen Szigligetinek több tragédiája, főként egyike a legkiválóbbaknak, a szintén római tárgyú *Világ ura*. Kimutatható nyoma annak a hatásnak, melyet e drámákra Shakespeare tett, nincs, s azok a szálak is, a melyek hozzáfűzik e két tragédiát Shakespeare műveihez, épp olyan láthatatlanok, a milyen erősek, úgy hogy inkább érezhetők, mintsem megjelölhetők. Egész általánosságban, ha megelégednénk egy kifejező, de tartalomban szegényes szólammal, azt mondhatnók, hogy tragédiák levegője, szelleme shakespearai. Egy fokkal pontosabban: e tragédiák conceptiójában van valami, a mi Shakespeare-t hívja emlékezetünkbe. Teleki is,

Szigligeti is Shakespeare módjára képzeltek el drámájuk menetét, s mindketten tőle lesték el, hogyan lehet a történetet, a történelemtől megőrzött adatokat, karaktereket, korjellemző vonásokat a költészet szolgálatába állítani. Megtanulták Shakespeare-től, hogy a költő nemcsak anyagot merithet a történetből, hanem színt és fényt, jellemző és elevenítő vonásokat is, s ha elmerül a történeti forrásoknak, a múlt eseményeinek és jellemeinek, tanulmányozásába, ezzel nemcsak ismeretei gyarapodnak, hanem képzelőerejének tevékenysége is fokozódhatik. Shakespeare példája világossá tette előttük, hogy a történeti hűség és a költői szabadság nem egymást kirekesztő fogalmak, sőt az előbbi, ha korlátozza is, de támogatja is az utóbbit: egyrészt helyes irányba tereli a képzeletet, másrészt az által, hogy a cselekvény fő vonásait készen adja, a költő energiája nagyobb felé a részletek elmélyítésére, az események lelki rúgóinak föltárására fordíthatja. A források alapos búvárlata, a bennük való elmélyedés és ennek következtében a történeti szempont és igaz megvilágítás: dráma-irodalmunkban egyike a legbecsesebb Shakespeare-hagyományoknak, mely történeti tragédiánk életét két emberöltőn át, Katonától az újabb korig jellemezte.

Mélyebben a mi szemünk már nem hatolhat. Még a tengernek átlátszóan kék víztömege is lent a mélyben fénytelen, színt át nem bocsátó sötétség: mennyivel inkább az a mindig rejtélyes, más embernek hozzáférhetetlen költői lélek, hol a drámák megfogannak. A belső forma megteremtése, a szenvedélyek bemutatása a hősök tetteiben, a cselekvény fejlesztése a jellemekből, a lelki rúgók föltárása, a drámai motivatio annyira sajátos elemei Shakespeare művészetének s annyira hozzátartoznak a magyar drámáink egyéniségéhez, hogy ide, az alkotó psychébe bepillantani s e két titokzatos világnak, Shakespeare lelkének és magyar követőinek, kapcsolatát kimutatni jobban fölvertezt szem kell, mint az enyém. Egy föladat elől azonban nem térhetek ki, noha minden megelőzőnél nehezebb: megállapítani, mit köszön Katona *Bánk bánja* Shakespearenek. Szerencsére oly kitünő reflectorok világítják meg utamat, mint Gyulai Pál és Alexander Bernát tanulmányai.

Katona József és Shakespeare! Hányszor fordult meg ez a két név egymáshoz kötve művelt magyar olvasó agyában! A mi az angoloknak Shakespeare, az nekünk Katona: legnagyobb s egyben legnemzetibb drámáirónk. Sőt még szorosabbnak érezzük a kapcsolatot: nem ismerünk magyar drámát, mely annyira magán viselné a shakespearei szellem nyomát, mint a *Bánk bán*. S ha az őket összefűző kapcsolatok után kutatunk, a míg szemünk csak a dráma fölületén siklik végig, csalódottan állunk meg: a keresett kapcsok nincsenek sehol. Nem shakespearei a dráma

technikája, sem a szerkezete, nem a stilje, sem a dictiója. Nincs egyezés a szavakban s nincs az alakokban. Bánk habozik és keresi a bizonyosságot, de nem úgy, mint a dán királyfi, a kinek inkább ellentéte, mint mása; feltékeny nejjére és igazságtalanul bünteti az ártatlan asszonyt, de sem valójában, sem eljárásában nincs a legkisebb egyezés sem Othellóval. Más a két költő fölfogása is. Shakespeare csak nemzeti költő, Katona politikai eszméit is beleviszi drámájába: a tragikus multban nemcsak nemzete történetének egy érdekes darabját látja, hanem alkotmányos életének sajtó sebeit is, s kihallja belőle a szegény, megvetett jobbágy keservét.

Szándékosan éleztem ki az ellentéteket. Ha a *Bánk bán* ennyire független Shakespeare-től és mégis a shakespearei szellem termése, akkor az angol drámaíró hatásának nagyon mélyről kell feltörnnie és nagyon nemesen nyilvánulnia. Valóban Katona Shakespeare legértékesebb tanítványa, mert nem azt tanulta el, a mi Shakespeare-nél látható, hanem a mi láthatatlan. Az ő drámáiból értette meg, hogy a tragikum egy hatalmas embernek jelleméből és a viszonyokból következő megrendítő bukása, s az igazi tragédia olyan színjáték, mely a tragikus hatást következetesen fejlesztett cselekvénnyel éri el. A tragikus hatás megalapozásán fordul meg minden, s ezt tanulta meg Shakespeare-től Katona, azt, hogy a tragikum szilárd alapja a jellem, s a cselekvény csak annak functiója. A jellemrajzban tűnik ki Shakespeare igazi nagysága s egyben Katonáé, ki nyomában járt. Shakespeare az adott meséhez *embereket* teremtett, olyanokat, a kiknek lelki élete legtermészetesebben s épen azért a legnagyobb hatással érleli meg a történeteket. Képzeletének egész gazdagságát erre a föladatra szánta: életet lehelt a históriai alakokba, élő, igaz emberekkel népesítette be a színpad deszkáit. Emberei párjuk nélkül állanak a világirodalomban: mind egyének, lelkük egész szövedék, számos egymással kapcsolatos fonálból összeszöve; mind hatalmasok, értelemben, érzésben vagy akaratban magasan a többiek fölé emelkedők, mind következetesek, úgy cselekszenek, a mint értelmük vagy indulatuk hajtja. Ilyenek Katona hősei is, igazi emberek, hatalmas érzésektől hevített, szenvedélyeiktől üzött, nagyszabású egyének, szívükön az érzelmek egész skálája átviharzik, s a különböző motívumok egész sora hat rájuk. Legkülönb köztük a nádor; egy fejjel kiemelkedik sorukból, mint Szent László a seregéből. Királyi alak, sőt annál is nagyobb; shakespearei alak. Szíve, értelme, ereje nagyobb, mint bárkié a drámában, igazi férfi, a legnemesebb érczből, művész kezével kiverve. Shakespeare hősei ilyenek, Coriolanus, Macbeth, Brutus, III. Richard, vagy akár Talbot (*VI. Henrik*, 1. rész), bukásukkal egy világ omlik össze. A tragikumnak ezt a nagy titkát leste

el Katona mesterétől, mikor a monda Bánkjából ilyen nagy hőst formált. Bánk jelleméből azon az úton, a melyen haladnia kell, kikerülhetetlen kényszerűséggel következik a bukás s kél nyomában a tragikum érzése. Sőt megkoczkáztatok egy merész állítást, bár lehet, hogy része van benne a nemzeti elfogultságnak is: *Bánk* tragikumuma oly tiszta, mint Shakespeare nagy tragédiái közül is csak soknak, de nem mindnek.

Katona szeme az emberi nagyság számára, a mint Alexander megállapította, Shakespeare drámáin nyílt meg, de hogy embereit igazán nagyokká tudta tenni, a kiknek „lépése alatt a föld reng“, az már nem Shakespeare hatása, ezt a két költő lelki világának, s ezen az alapon tehetségüknek rokonsága magyarázza: érzelmi életüknek páratlan fejlettsége és gazdagsága, melylyel hőseik lelki mozgalmait át tudták élni. Érezte s kimondta ezt maga Katona is, így írván: „Én vagyok Bánk, kinek tenyerére koronák tétettek le, én Zách Felicián, a ki megfertőztetett magyar becsületéért egy királyi Ház-népet akar eltörölni“. Oly gondolat ez, melyet Shakespeare sem restelt volna a maga kéz-jegyével ellátni!

*

Vándorutunk végére értünk. Bejártuk irdalmunknak azt a területét, melyet a multtól Shakespeare ismerete határol el. Megkerestük benne a Shakespearei nyomokat s azokat a műalkotásokat, melyeket shakespeare költészete keltett életre. S az eredmény? Bármilyen gazdag és változatos az anyag, a Shakespeare-rel több kevesebb kapcsolatba hozható magyar költői művek száma elenyésző csekély azokéhoz képest, melyek teljesen függetlenek a nagy angol költőtől. Örvendéssel vagy panaszkodással kísérik-e ezt a megállapítást? Jusserand Shakespeare-ről írt nagy művében büszkélkedik azzal a tudattal, hogy a mint a művelt francia színházlátogató még ma sem érti meg Shakespeare művészetét a maga egészében, akként a francia költői szellemet sem tudta áthatni vagy éppen megváltoztatni Shakespeare szelleme. Mi magyarok legyünk szerényebbek, s lehetünk annál bátrabban, mert ez alkalommal a szerénységben az erőnek sokkal nagyobb érzete rejlik, mint a büszke francia nyilatkozatban. A mi bizalmunk nemzeti geniusunk erejében jóval szilárdabb. Nem tagadjuk, hogy drámairodalmunk tanult Shakespeare-től; hiszszük, hogy ha még jobban átjárta volna írónkat Shakespeare izlésnemesítő, műérzékfenomító hatása, drámairodalmunk még magasabbra emelkedett volna, a nélkül, hogy ezáltal költészetünk eredetisége bármi kis csorbát szenvedett volna. Viszont nemzeti irodalmunk emelt fővel követelhet helyet ebből a szempontból a nyugati irodalmi között, s a német után mindjárt az első sorban.

Két körülmény jogositja föl erre. Az egyik az, hogy a Shakespeare-től megilletett íróink között ott találjuk a legkiválóbb költőinket, a kikben a magyar lélek a legnagyobb erővel és legtisztábban jelentkezett. A másik az, hogy íróink, még a csekélyebb ragyogásúak is, majd mind az áhitatnak egy nemével nyúltak Shakespeare remekeihez s azt megszentelt hagyománynak tekintették. Tehetségük különböző foka szerint különböző mértékben érvényesítették Shakespeare hatását, de a mit átvettek, azt lelkükben nemesen földolgozva a nemzeti geniust legkisebb sérelme nélkül fordították költészetük emelésére.

Ebben van íróink Shakespeare-cultusának igazi jelentősége. Irodalmunk értékéről, a nagy nemzetekéhez viszonyítva, lehet vitatkozni — irodalmi törekvéseink értékéről nem. Azok a magyar költők, a kik távol minden nemzeti elfogultságtól és kicsinyeségtől, csodálattal tudtak adózni egy idegen költő nagyságának; a kik Shakespeare-t ideálul, maguk elé tűzött, de el nem érhető mintaképül állították; a kik külföldi nyomokon járva teljesen eredetiek tudtak maradni: fényes bizonyosságot tettek nemzetünk szellemi érettségéről, a lelki műveltségünk emelkedett voltáról, irodalmi törekvéseink tisztaságáról.¹

Bizottsági jelentés az idegen helynevekről.

(Felolvasta *Beöthy Zsolt* r. t. 1916 június 13-án.)

Az idegen helynevek magyaros alakjainak használata tárgyában Lóczy Lajos r. és Richter Aladár l. tagtársaink különvéleményt adtak be az indítvány, illetőleg a már elvben el is fogadott bizottsági javaslat ellen. Az akadémiai összes ülés, mielőtt a bizottsági jelentés részleteire nézve is, tehát az egész ügyre véglegesen határozná, a beadványokat az ez ügyben kiküldött osztályközi bizottságnak adta ki jelentéstétel végett. A tekintetes Akadémia e rendelkezésének törekszik a bizottság a következőkben röviden megfelelni.

Lóczy r. t. az egész kérdés történetének kimerítő előadásával azokra a nemzetpolitikai előnyökre mutat, melyekkel a Földrajzi Társulat által inaugurált gyakorlat a viszonyosság alapján a mi részünkre jár; továbbá azokra a nehézségekre, esetleg bonyaldalmakra és hátrányokra, melyekre külföldön, de különösen hazánk nem magyarajkú lakossága körében ez indítvány logikai követ-

¹ Ez az előadás részlete, illetőleg kivonata egy nagyobb dolgozatnak, mely az akadémiai ülés után ugyan ily czímmel megjelent a Budapesti Szemle folyó évi június—szeptemberi számaiban.

kezései vezetnének; végül saját, huszonöt éve követett álláspontját világítja meg. Richter l. t. véleménye ugyanebben az eszmekörben mozog, élesebben fejtegetvén, hogy magyar nemzeti-ségünk a külföldön és benn a hazában milyen hasznát látta és várhatja a most kifogásolt nyelvi engedménynek. „Ne akarjunk mi kis nemzet, írja, továbbra is magyarizálni ott, hol semmi jus-sunk (pl. Leipzigban), és ez esetben jogot formálhatunk a magyar határokon belül érvényesülni kívánó germanizálás ellen.“

A tudományos és hazafias álláspont iránt, mely e vélemények-ben kifejezésre jut, legteljesebb tisztelettel jelenti az akadémiai bizott-ság, hogy előterjesztett jelentésében nyilvánított felfogását nem vál-toztatja meg. A beadványok nyomtatásban közkezen forogván, részletesebb ismertetésök fölöslegesnek látszik. Engedje meg a tekintetes Akadémia, hogy csak két főargumentumukat vegyük szemügyre, mely a két ellentétes felfogás között a kérdés minden részletére nézve döntőnek látszik.

Az egyik tudományos jellegű: az 1891-diki berni földrajzi congressus határozata s ebben a törekvés a geographiai termi-nologia egységesítésére. Lóczy írja, hogy: „mivel arra nézve, hogy a latin betűvel író országoknak helynevei hivatalos alak-jokban alkalmaztassanak a térképeken, nem volt nézeteltérés, a congressus nem is domborította ki ezt a kívánságot, hanem inkább arra vetett súlyt, a mi a nem latin betűt használó vagy írással nem bíró vidékek helyneveinek miként való transscriptiójára vonatkozik“. Nem is tekintve azt, hogy congressusi határozatok csak kívánságokat fejeznek ki s még a tudományos körökre nézve sem kötelező erejűek, mikor a Földrajzi Társaság reformját az említett határozatra alapította vagy legalább e határozat hangoz-tatásával indította meg: kettős félreértésbe esett. Először is a szóban forgó határozat kimondottan csakis a térképekre vonat-kozik, másodsor nem a helyneveknek ilyen vagy olyan alakjára, hanem csak latin betűkkel jelölésére. A következő pont már a föld-rajzi nevek szótárának szerkesztéséről szól. Ennyit a mozaik eredetéről. Ami már az idegen alakoknak követelt használatát illeti, ezzel mi a tudományos terminologia egységén éppen nem lendítettünk. Bármerre tekintünk a nyugati tudományos és iro-dalmi életben: angol, francia, olasz, sőt német szövegek az idegen földrajzi neveket a nyelvükben használatos alakokkal jelölik. A mi magyar helyneveinknek eredeti alakjokban várt külföldi használata még a cartographiának is csak igen korlátozt területén jelentkezett, s ez is majdnem teljesen visszafejlődött, úgy hogy ezzel az eredménnyel vagy ezzel a fejlődéssel nehéz lenne szó-tárunk csonkítását vagy magyar stilusunk kétségtelen rontását indokolnunk.

A beadványok másik argumentuma: gyakorlati. Arra az

erkölcsi haszonra utalnak rá, melylyel egyfelől világszerte járna magyarországi helyneveink magyar alakjának elterjedése a külföldön s kizárólagos használata hazánkban. Erre vonatkozólag nyíltan és fenntartás nélkül kimondhatjuk, hogy javaslatunknak logikai és gyakorlati jelentőségével és követkevéseivel eleitől fogva számot vetettünk. A mint mi követeljük magyar beszédünkben és írásunkban magyar szókincsünk sértetlenségét hazánk határain túli vonatkozásokban is; éppen úgy meg kell adnunk ugyanezt a jogot az idegen nyelveknek is azokra a hazai helyekre vonatkozóan, melyeket külön sajátos, történetileg fejlett névvel jelölnek. Magunknak teljes mivoltunkban való értéklését csak másoknak teljes mivoltukban való értéklésével érhetjük el. Ebben az értéklésben, mely a kölcsönösség föltétele, kétségtelenül benne foglaltatik a tisztelet mások culturája s ennek körében nyelvök hagyományai és teljessége iránt.

Ezzel a tisztelettel és kimélettel többet érünk el, mint kis nemzet létünkre oly követeléssel, milyennel egymás irányában a nagy nyugoti nemzetek sem állanak elő: mi Kolozsvárt követelünk a némettől, míg neki alig jut eszébe Kölnöt követelni a francziától. Egyáltalában nem látunk veszedelmet sem nemzetközi súlyunkra, sem jogállásunkra, sem belső politikai helyzetünkre, ha a külföldiek a maguk nyelvén nevezik meg városainkat. Az ellenkező követelés a nélkül, hogy a tudományos nyelv egységének igazi szolgálatot tenne, érzelmi elkedvetlenedésekre, összehúzózkodásokra, visszavonásra vezethet, s ezek révén egészen az ellenkező eredményre, mint a melyet várunk tőle. E részben már kellemtelen példákat is említhetnénk, melyek közül talán elég utalunk a Lóczy társunk beadványában is említett ügyre, az 1903-diki bécsi nemzetközi geologiai congressus kelletlenségére. Ezek a nevek alig illetik törekvéseinket; a földolog az, hogy mindaz, a minek határainkon túl német vagy franczia neve van, határainkon belül magyar lelke legyen. Hála Istennek, sok városunknak használatos idegen neve harag helyett inkább büszkeséggel tölthet el, mert annak a bizonyossága, hogy idegenből magyarrá lett. A belső hivatalos nyelvhasználat maradjon meg az egységes hivatalos magyar nevek mellett, de magyarságunk érvényesítésére a külföld irányában ne úgy törekedjünk, hogy nemzeti birtokunknak, nyelvkincsünknek s ebben őrzött történeti hagyományainknak egy becses részéről eleve lemondjunk.

Mindezeknél fogva az akadémiai bizottság, teljes tisztelettel a különvélemények benyújtóinak tudományos és hazafiúi motívumai iránt, egész terjedelmében fenntartja benyújtott jelentését és kéri a tekintetes Akadémiát, hogy javaslataihoz most már a részletekben is hozzájárulni méltóztassék.

Az összes ülésnek 1916 június 13-án kelt tárgyalása után a fönt 175—179. lapokon közölt földrajzi névsorozat a következő javított alakban fogadtatott el:

I.

Városok, helységek.

Athén (Athénai)	Mantua (Mantova)
Bécs (Wien)	Monoszló (Moslavina)
Bécs-Újhely (Wiener-Neustadt)	Nándor-Fehérvár (Beograd)
Boroszló (Breslau)	Nápoly (Napoli)
Bréma (Bremen)	Német-Rétfalu (Njemačka Rétfala)
Bukarest (București)	Nikápoly (Nighebolu)
Diakovár (Djakovo)	Pádua (Padova)
Drezda (Dresden)	Páris (Paris)
Drinápoly (Edirné)	Párma (Parma)
Erdőd (Erdut)	Pétervárad (Petrovaradin)
Erdővég (Erdevik)	Prága (Praha)
Eszék (Osijek)	Regede (Radkersburg)
Filippopoly (Filibe)	Rodostó (Tekirrdagh)
Fokváros (Capetown)	Róma (Roma)
Génua (Genova)	Spárta (Sparta)
Göttinga (Göttingen)	Szabács (Šabac)
Hága (S' Gravenhage)	Szendrő (Smederevo)
Helsingfors (Helsinki)	Szent-Pétervár (Petrograd)
Ipek (Peč)	Sziszek (Sisak)
Jajeza (Jajcze)	Trapezunt (Tarabuzun)
Jászvásár (Jassy)	Trója (Troja)
Jeruzsálem (Elkudsz)	Turin (Torino)
Kairó (Masr el Kahira)	Tübinga (Tübingen)
Kaproncza (Koprivnica)	Ujlak (Ilok)
Karlócza (Karlovic)	Valpó (Valpovo)
Károlyváros (Karlovac)	Varasd (Varaždin)
Konstantinápoly (Stambul)	Varasd-Teplicz (Varaždinske Toplice)
Koppenhága (Kjöbenhavn)	Várna (Varna)
Kőrös (Križevci)	Varsó (Warszawa)
Krakkó (Krakow)	Velence (Venezia)
Krapina-Teplicz (Krapinske Toplice)	Verőcze (Virovitica)
Lipcse (Leipzig)	Zágráb (Zagreb)
Lisszabon (Lisboa)	Zengg (Senj)
Magyar-Rétfalu (Madžarka Rétfala)	Zimony (Zemun)

II.

Folyók, tavak, csatornák.

Dnyeper	Medve-tó	Szent-Lőrincz folyam
Dnyeszter	Moldva	Szent-György csatorna
Elba	Morva	Szajna
Etsch	Nilus	Szuez
Felső-tó	Odera	Themze
Lajta	Rabszolga-tó	Tiberis
Majna	Rajna	Visztula

III.

Tengerek.

Balti-tenger	Földközi-tenger	Keleti-tenger
Csendes-Óceán	Holt-tenger	Márvány-tenger
Északi-tenger	Jeges-tenger	Sárga-tenger
Fehér-tenger	Káspi-tenger	Veres-tenger
Fekete-tenger		

IV.

Fokok, szigetek.

Antillák	Karolinák	Szent-Ilona sziget
Északi fok	Keleti fok	Szent-Vincze fok
Fülöp-szigetek	Medve-sziget	Új-Hebridák
Jóreménység foka	Spitzbergák	Zöld-fok
Hebridák		

V.

Hegyek, erdők.

Alpesek	Ércz-hegység	Pirenéusok
Apenninek	Fekete-erdő	Szent-Bernát hegy
Ardennek	Himalája	Vezúv
Cseh-erdő	Óriás-hegység	Vogézek

VI.

Országok, vidékek.

Abesszinia	Kelet-India	Morvamező	Szerém
Aranypart	Khína	Perzsia	Szibéria
Egyiptom	Macsó	Rigómező	Túrmező
Fokföld			Tűzföld

Javasolja továbbá a bizottság, hogy a mely városoknál kétféle idegen elnevezés közt van választás, a megszokottabbakat fogadja el az Akadémia, ú. m.

Aleppo	(s nem Haleb)	Grác	(s nem Gréc)
Antivári	(„ Bar)	Löwen	(„ Louvain)
Antwerpen	(„ Anvers)	Lüttich	(„ Liège)
Brügge	(„ Bruges)	Mecheln	(„ Malines)
Buccari	(„ Bakar)	Milánó	(„ Mailand)
Carlopage	(„ Bag)	Nizza	(„ Nice)
Dorpat	(„ Jurjev)	Ragúza	(„ Dubrovník)
Dünkirchen	(„ Dunkerque)	Szerajevó	(„ Sarajevo)
Flórencz	(„ Firenze)	Szkutari	(„ Skadar)
Genf	(„ Genève)	Terzatto	(„ Trsat)
Gent	(„ Gand)	Üszküb	(„ Skoplje)

A 179. lap szövege változatlanul elfogadott s érvényben marad.

Bölcs Leo Taktikájának Vári-féle szövegkiadása.

Véleményes jelentés *Pecz Vilmos* r. tagtól.

Bölcs Leo Taktikáját először Meursius adta ki 1612-ben (Lugduni Batavorum) három kézirat (Palatinus, Pistorianus, Parisinus) alapján, redkívül sok hibával, különösen a munka első részében. Ez a kiadás Lamius által a legkiválóbb kézirat (Mediceo-Laurentianus) segítségével némileg megjavítva jelent meg 1745-ben Meursius összes művei VI. kötetének 536—920. columnáin, és a Lamius-féle javított kiadás újból napvilágot látott Migne görög Patrologiája 107. kötetének 672—1094. lapjain.

Ha már most Vári Rezső l. tagnak a római Magyar Történeti Intézet megbízásából és az Első Magyar Biztosító Társaság költségén készült munkáját szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy az nemcsak toronymagasságban áll a szerföltött gyöngö Meursius-Lami-féle kiadás fölött, de általában véve mint szövegkritikai mű a legkiválóbbak közé sorozható.

A Praefatióban ismerteti a Taktika kéziratait és számot ad a kiadásban követett elvekről; maga a szöveg laponként öt hasábra fog oszlan, t. i. az első (legfelsőbb) hasáiban lesznek a Taktika forrásai, ez alatt a második hasáiban jön a Taktika szövege, a harmadikban a hozzá való apparatus criticus a negyedikben a Taktikának Constantinus-féle recensiója, és az ötödikben az ehhez való apparatus criticus.

Vári Leo-kiadásában először tájékoztat az összes ismeretes

Leo-kéziratokról (szám szerint 86-ról), és felhasznál minden XV. századnál régibb kéziratot. Először ismerteti az általa felhasznált kéziratokat (1—8), melyeket három családba sorol, azután jönnek a Vári által először ismertetett kéziratok (9—38), szintén három családra osztva, majd a mások által ismertettek (39—70), továbbá az elveszett kéziratok (71—75), és végül a Constantinus-féle recensiónak kéziratai (76—86). Míg a Meursius-Lamiféle kiadás minden elv nélkül használja a rendelkezésére álló négy kéziratot, Vári értékeli a hagyományt, és tudomásunkra adja, mit hagyományoznak a három család fő kéziratai, t. i. az első családban az M(Mediceo-Laurentianus) és W(Vindobonensis), a másodikban az A(Ambrosianus), a harmadikban a P(Barberinianus), V(Vaticanus) és E(Escorialensis).

A Constantinus-féle Taktika teljes összevisszaságban van kiadva Laminál Leótól különválasztottan egy kézirat után, melynek Vári azonban az anyakéziratát használja fel, és a szöveget párhuzamosan adja a Leo-szöveggel és §-okra osztja be.

A Leo-szöveg §-beosztása a két legjobb kézirat §-beosztása szemeltartásával s a forrásokéra való tekintettel történik. Hasonló szempont mellett történt az interpunctio, továbbá a Pseudo Mauricius (vagy Urbicius vagy Rufus vagy Heraclius) §-beosztása is. Megjegyzem ugyanis, hogy a Mauricius-féle Taktika szerzőségének kérdése nincs eldöntve, a mennyiben Mauricius császáron kívül némelyek egy bizonyos Urbiciust, mások egy bizonyos Rufust tartanak szerzőjének, és legújabban Darkó Jenő nyomós érvekkel törekedett bebizonyítani, hogy a munka szerzője Heraclius császár.

A szöveg fölé helyezendő forrásokat azon autorok (Mauricius, Aelianus, Onasander, Polyaenus, Arrhianus) megfelelő helyei képezik, kiket Leo néhol szó szerint kiír, másutt saját szavaival tolmácsol. A főforrás, Pseudo-Mauricius, melyet Vári a legjobb kéziratok alapján tetemesen javított szövegben ad, Leo szövegének megértéséhez és kritikai megállapításához megbízható és nélkülözhetetlen kútforrás.

E források segítségével Vári számos helyen javítja Leót, valamint Leo hagyományának segítségével számos helyen javítja forrásait, különösen a főforrást, Pseudo Mauriciust, részint a latin vezényszavak megállapítása, részint tárgyi tekintetben, a midőn pl. kimutatja, hogy a római legiók „aquiliferi“-jei ὀρνιφόροι elnevezés alatt (az ὀρνιφόροι szó népies formája a classikus ὀρνιθοφόροι-nak) éltek tovább a VI. és VII. évszázad byzantiumi hadseregében (l. Fontes, p. 129 b).

Több helyen vannak Várinak tárgyi tekintetben is fontos conjecturái, melyeknek megokolása közben utal az összes görög hadügyi iratokra, glossographikus munkákra, lexikonokra és gram-

matikai munkákra. Így pl. XI. 50. következő helyén: καὶ τοὺς ἀστρατέτους ἐν τοῖς ἰσακκοῖς ἐπιφέρεισθαι τόξα az eddigi ὄσχοις vagy ὄχοις helyett ἰσακκοῖς-t ír (ἰσακκον = a Petronius Satirae 31, 9-ben előforduló bisacisum-mal és annyit jelent mint „kettős zsák, hátszák“; ezzel a szóval azonos a magyar, szintén hátszákot jelentő „iszák“), s így azután megkapja az illető hely a maga helyes értelmét, hogy t. i. „a nem harczolók is vittek iszákjaikban íjjakat“, holott az eddigi szövegekben érthetetlenül az állott, hogy „a nem harczolók is vittek házaikban (vagy házaikba) íjjakat“. Pseudo-Mauricius alapján Vári valószínűvé teszi, a latin „move“ vezényszónak VII. 26-ban való előfordulását (καὶ ὅτ' ἂν θέλῃ κινῆσαι, σκμαίνεῖν δέον move τῆ ζωνῆ), és ezzel egyszerűsíti azt is, hogy ez a latin vezényszó még Leo idejében is használatban volt a byzantiniusiaknál. Ugyancsak Pseudo-Mauricius segítségével VI, 2 ben (ἔχειν δὲ καὶ κοντάρια καβαλλαρικὰ μικρά) a μικρά-t μικρά-ra javítja, s így Leo szavaiból világossá válik, hogy azok a gerelyek, melyekkel a lovas katonákat felszerelték, nem „hosszúak“ (μικρά), hanem „rövidék“ (μικρά) voltak.

Végül megjegyzem, hogy Vári az összehordott kiadatlan anyag alapján a byzantiumi szókincset, alak- és mondattant is sok helyen új világlátásba helyezi.

Ezek Leo Taktikája Vári-féle szövegének jellemzetes tulajdonságai. Mondhatom, hogy élvezettel tanulmányoztam ezt a nagy és szép munkát, melyről meg vagyok győződve, hogy becsületére és diszére fog válni a magyar tudományosságnak.

Adatok a munkáskérdés megvilágításához.

Kivonat Méhely Kálmán vendégnek 1916 június 5-én tartott előadásából.

A munkáskérdés felfogásában tapasztalható félreértéseknek oka az, hogy exakt vizsgálatok hiányoznak. Az általános országos statisztikák anyagának tengerében az ilyen specialis beállítást igénylő körzet elvész, karaktere elmosódik. A munkáskérdés első exakt vizsgálója és nagymestere *Le Play* örök értékű munkát végzett egyes munkáscsaládok monographiáinak feldolgozásával, mely művét tanítványai közül különösen *Cheysson* és *Maroussem* érdemesen továbbfejlesztették. Hasonló ehhez a *Verein für Socialpolitik* tagjai közül *Schmoller* Gusztáv kezdeményezte enquéte, mely az „*Auslese und Anpassung der Arbeiterschaft*“ kiadványsorozatában egyes gyárakra kiterjedő több kitűnő monographiát eredményezett. E feldolgozásoknak azonban nagy hibája, hogy

nem mentesek szerzőjük subjectivitasától és mikroskopszerűen csak oly kis részleteket ölelnek fel, melyekből általánosabb érvényű következtetések nem vonhatók. Sokkal helyesebb iránynak tartom az *Ehrenberg-féle „Verein für exakte Wirtschaftsforschung“* törekvéseit, melyek a *Thünen Archiv*-ban consultálhatók, továbbá *Varlez* genfi ügyvédnek a belga textilipari munkások életviszonyait taglaló nagybecsű tanulmányait. A gyáripari munkáskérdés lényegére vonatkozólag azonban egyikben sem találtam megfelelő tájékoztatást.

Ennélfogva magamnak kellett a szükséges statisztikai anyagot összeállítanom. Módot nyújtott erre Egyesületem munkabérstatisztikai munkálata, melynek a gyári üzem szempontjából közvetlen hasznossággal bíró szorosán vett béradatait kiterjesztettem a munkások életkorának, származásának és egyéb demographiai adatainak vizsgálására, még pedig nem a szokásos népszámláláshoz vagy enqueteekhez hasonló egyetlen időpontban való exponálással, hanem félévről félévre folytatódó immár 8 félev átlagadatainak és tanulságainak összefoglalásával. Ez a szociálistatisztikai munkát már 1912 ősze óta tart és kerekén 30 budapesti gépgyárnak 30,000 munkására terjed. A legkisebb gyár 118, a legnagyobb 6006 munkást foglalkoztat, az átlag tehát 1000 munkás. Hangsúlyoznom kell, hogy a vizsgálat a tágas, jól szellőzött, világos műhelyekben, tehát a legjobb viszonyok között dolgozó gépgyári szakma munkásaira vonatkozik. Talán ezért jutottam oly derült következtetésekre. Kétségtelenül van sok oly iparág, melynél a helyzet sötétebb. Ámde a munkáskérdés irányadó előharczosai a legintelligensebb nyomdászszakma mellett éppen a gépgyári munkások. Számuknál és értelmiségük súlyánál fogva mindenütt a vasmunkások adják a munkáskérdés socialistikus felfogásának legerősebb támaszát, ők adják a munkásmozgalom szilárdságát és szabják meg annak irányait. A vas- és gépgyári munkások diktálják a munkáskérdésnek azt a felfogását, melynek helyessége felől e tanulmányom révén igyekeztem meggyőződést szerezni.

Mintthogy az 1913-dik év első feléig kitünő gazdasági conjuncturában állottunk, mely javarészt a balkáni háborúk miatt rohamos hanyatlással az 1914-dik év első felében legmélyebbé vált krízisbe süllyedt, továbbá az 1914 július 28-án kitört világháború a munkáskérdés terén is új helyzetet teremtett, a nyert adatokból egyúttal nemcsak a szóban lévő munkáscsoport kereseti és demographiai viszonyainak a gazdasági conjunctura szerint való változása tanulmányozható, hanem az egész munkálatnak publikálása egyúttal történelmi jellegű megörökítése ezeknek a munkásviszonyoknak, — a világháború küszöbén.

A statisztikai adatgyűjtés és feldolgozás módszerét, vala-

mint az eredményekből levezethető demographiai és munkabéripolitikai megfontolásokat táblázatokkal és graphikonokkal felszerelve egyidejűleg megjelenő munkámban részletesen ismertetem.

„*A munkáskérdés lényege*“ című könyvem első részében azokat a statisztikai eredményeket taglalom, melyek vasszerkezetként szolgálnak a könyv második részének társadalompolitikai jellegű következtetéseire. Az egész mű célzata a munkáskérdés szabadelvű felfogásának igazolása.

A gyáriparos munkájának természetéből folyik bizonyos titkolódzási hajlandóság, melylyel a gyári üzem belsejébe való betekintés elől féltékeny óvatossággal szeret elzárkózni. A *Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének* azt a szabadelvű elhatározását, melylyel nekem ily vizsgálatok végzésére és az eredmények publicálására módot nyújtott, azzal kívánom megköszönni és honorálni, hogy e könyvet az Egyesület fennállásának a folyó évben elérendő XXV. éves jubileumára emlékmű gyanánt szántam és a magyar vas-, fém- és gépipar ez idő szerint legkiválóbb egyéniségének, csepeli *Weiss Manfréd* főrendiházi tag úrnak dedicáltam.

Mint hogy ehhez hasonló jellegű statisztikai felvétel tudtommal még seholsem történt, könyvem első részének eredményeit köteles és átértett tiszteletből mindenekelőtt a nagytekintetű *Magy. Tudományos Akadémia* elé terjesztem és bölcs figyelmébe ajánlani bátorkodom. Ezek az eredmények a következő tételekbe foglalhatók össze:

A) *Demographiai megfontolások szempontjából.*

1. Téves az a közhiedelem, mely szerint a gyári munka az életkort megrövidíti. A gépgyári munkások átlagos életkora közel azonos a más polgári foglalkozásokéval. Vitalisztikai görbéjének esése a városi lakossáéhoz hasonló.

2. Gazdasági krízisek esetén a gyárak elsősorban általában nem az idősebb munkásokat bocsátják el, hanem a legfiatalabbakat, mert ezekben az állandóság, a megbízhatóság és szakképzettség általában csekélyebb. Minél állandóbb, minél régibb és minél gyakorlottabb, egyszóval minél megbízhatóbb és minél hasznavehetőbb valamely munkás, ezen egyéni értékei révén annál inkább biztosítja a maga számára alkalmaztatásának állandóságát.

3. A gépgyári munkások sorában a magyarság számaránya 88⁰/₀, tehát jóval kedvezőbb mint akár az országos 50⁰/₀ körül ingadozó számarány, akár a városoknak 74⁰/₀-os arányszáma. Nem kell tehát a külföldre menni, hogy a magyar ipari munkásnak becsületet szerezzünk, mert a nemzetiség szerint való

hazai megoszlás adatai is a magyar fajnak az ipari munkára elsőrangú képességeit bizonyítják.

4. Ez a fajmagyar ipari munkásság krízisek esetén is a legszívósabb. Vizsgálataim is azt az egyébként már az amerikai visszavándorlás természetéből ismert sajátosságot bizonyítják, hogy a lefelé menő conjuncturák iránt azok a munkások a legérzékenyebbek, kik a legtávolabbról jöttek és idegen nemzetiségűek, tehát a fővároshoz a legkevesebb érzelmi szálakkal fűződnek. Az 1913-ról 1914-re hirtelen lesüllyedő gazdasági krízis miatt aránylag a legnagyobb mértékben a határszéli vármegyékből fölkerültek létszáma csökkent.

5. A kisipar és a mezőgazdaság részéről gyakori az a panasz, hogy a gyáripar azoknak munkásanyagát magához szívja. A gépipar esetében ez a panasz nem bizonyul helytállónak, mert a gépgyárak által közvetlenül kiképezett munkásanyag mennyiségéhez képest a kisiparból és a mezőgazdaságból jött munkások arányszáma csekély.

6. Az iskolázottságot megfigyelve, túlnyomó arányban (80%) 1—4 elemi iskolát végeztek. Alig pár százalék az analfabéták száma. A polgári vagy középiskolák 2. és 4. osztályaiból származott contingens szintén figyelemreméltó. A középiskolák néhány osztályának végzése után a gyári munkaspályára áttértek száma egyik évről a másikra 1921-ről 2828-ra szaporodott.

B) *Munkabérlpolitikai megfontolások.*

1. Azzal a téves hittel szemben, mely szerint a gyáripari munkások keresőképessége a gyári munkának tulajdonított erő-kimerítő és idegsorvasztó jelleg folytán már a 30-as és 40-es évek körül rohamosan süllyed és a gyári munkás idősebb korára tehetetlen munkaképtelenné válik, statisztikai adataim minden szakmánál egyaránt azt bizonyítják, *hogy a gépgyári munkások átlagos keresete az életkorral nem csökken.* A mihez a fiatalabb években több testi munka szükséges, az a gyakorlat folyamán megszokássá válik. Az 50 évnél idősebb munkások a legerőteljesebb 30-as éveikhez viszonyítva csupán a maximális teljesítmények szempontjából vannak hátrányban. Rekordkereset elérésére természetesen csak a fiatalabb kor képes.

2. E felvétel alapján szerkesztett grafikonok továbbá a gyári üzem adminisztrációja szempontjából igen érdekesen világítják meg a munkadíjazás különböző rendszereinek hatását, a fix órabérben, másrészt az individualisztikus akkordban való díjazás sajátosságait.

3. A munkások keresetét előképzettségükkel, tehát iskolai végzettségükkel összehasonlítva azt találjuk, hogy az olyan gyári

munkás, ki csupán az elemi iskolák négy alsó osztályát végezte, általában nem keres kevesebbet, mint az a szaktársa, ki néhány osztály polgári- vagy középiskolát járt.

Ezek a szigorúan tárgyilagos statisztikai eredmények teljesen igazolják azt a meggyőződésemet, melyet a külföldi államok munkáskérdésének helyszíni tanulmányozásából merítettem és még a legszűkebbre tömörített általánosítással odaconcludál, hogy munkáskérdés — a szónak socialistikus értelmezésében — egyáltalában nem létezik. Mert semmi előjoga sem lehet az ipari munkásnak arra, hogy *munkásnak* csak kizárólag önmagát tartsa és mindazt az érdemet és elismerést, mely az alkotó, teremtő, közhasznú, culturértékű testi és *szellemi* munkát megilleti, egyedül a *Handkraft* kiváltságának tekintse.

A *munkáskérdés korszakát* az ipari forradalomnak 1776-al jelölt kiindulási évétől számítják (Smith Ádám: „*Wealt of Nations*“ megjelenésének éve), mert a gépészeti találmányok és a gyár-
ipar kialakulása okozta mélyreható társadalmi átalakulások különösen abban culmináltak, hogy egy új társadalmi osztály, a gyáripari munkásság alakult ki. Ez az osztály kezdetben rab-szolgaként volt elnyomva, később azonban a socialis érzés terjedése és magának a munkásosztálynak céltudatos szervezkedése révén a mérleg serpenyője kiegyenlítődött, sőt már a másik irányban túlbillenőben van. Mert nemcsak a testi munkás helyzete változott meg, hanem a szellemi foglalkozásoké is és a technika a kifejlődésnek és telítettségnek immár oly magas fokára emelkedett, hogy az ipari munkás helyzete a hivatalnokokéhoz hasonlóan stabilizálódott.

A gépgyártó - iparnak tömör munkaadószervezete pontos *munkabérstatisztikai* és *munkásközvetítői* nyilvántartások vezetése által minden anyagot a kezünkbe szolgáltatott arra, hogy a gazdasági conjunctura változásait a munkáspiacz viszonyainak mérlegelésével figyelemmel kísérhessük és a munkaadói politikát ehhez szabjuk. Be kell vallanunk minden ily igyekezetünk csődjét. Mert hiába ismerjük a munkanélküliek számát és a szakmák bérviszonyait, ebből például rationalis munkabérpolitikát, miként azt a híres új-zélandi kísérletek megtették, az ipari fejlődés leg-
elemibb sérelme nélkül nem követhetünk. Hiába állapítjuk meg a 30,000 munkásra kiterjedő pontos munkabérstatisztikai felvételünk alapján az átlagos bérviszonyokat, előállhatnak oly gazdasági körülmények, melyek szükségessé teszik, hogy éppen a legmagasabb béreket fizető gyárak munkásaik fizetését még magasabbra fokozzák, míg viszont a minimálisan fizető gyáraknak lehetővé válhat még alacsonyabb színvonalra helyezkedni.

A munkáskérdés megoldását nem is ilyenforma részletes szabályozások adják meg, hanem a tőke és munka egymásra

utaltságának philosophiai átérzése, a psyche egészségessé tétele. Ezt a czélt kívántuk szolgálni azzal, hogy munkabérstatistikai munkálataink eredményeit közzétettük.

Miként a háború tartama alatt a harezteren, úgy a háború után a gazdasági téren is csak úgy tarthatjuk fenn magunkat, ha az összes szellemi és testi erők teljes egyetértésével és összetartásával *mindenki többet és hasznosabban fog dolgozni*, mint eddig tette. Minden oly elmélet és jelszó, a mely a társadalom különböző osztályai közt ellentéteket keres és kiélez, a béke korszakának luxuszikke, melynek káros visszahatásai küzdelmes korunkra kritikus súlylyal nehezednének. Az a jelszó tehát, mely az ipari munkásosztály helyzetének megjavítására a háború előtti évtizedekben oly hasznosnak bizonyult: *Proletarier aller Länder, vereinig! Euch*, a háború után helyesen oda volna módosítandó: *Arbeiter aller Stände, vereinig! Euch*. Minden társadalmi osztály dolgos, szorgalmas, értékes tagjainak csak egyetlen közös érdeke lehet, mely a tudóst és a kézi munkást, mezőgazdát, iparost, kereskedőt egy táborba egyesítheti és ez a munka megbecsülése és érvényesülése akadályainak eltávolítása.

Fabriczy Kornél kisebb dolgozatai.

(Megjegyzések egy bírálatra.)

Az „Archaeologiai Értesítő“ 1915-dik évi folyamának folyó évi június hónapban megjelent 3—5. füzetében a 378—384. lapokon Gerevich Tibor megbírálta a M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalatában megjelent kötetet, a melyet dr. Rózsaffy Dezső fordított és én néztem át.

Az „Archaeologiai Értesítő“ szerkesztője nem közölte velem a bírálat kefelevonatát és így nem volt módomban arra egyidejűleg válaszolni, az „Archaeologiai Értesítő“ következő füzete pedig előreláthatólag csak jó sokára fog napvilágot látni. A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent műről van szó, tehát az „Akadémiai Értesítő“ szerkesztőjének szíves engedélyével itt teszem meg észrevételeimet.

A mai nyomdai inség idején szóra sem méltattam volna a bírálatot, ha ez nagy terjedelmével, szigorú ítéleteivel, a felsorolt hibák hosszú sorával és hivalkodó typographiai kiemelésével nem kelthetné azt a véleményt a kevésbbé óvatos olvasóban, hogy alapjában elhibázott munkáról van szó, a melyet arra hivatlanok végeztek. Ezért tehát, minthogy a M. Tudományos Akadémia engem bizott meg a fordítás átnézésével és minthogy a bíráló szerint a fordítás éppen az én közreműködésemet „sinylette meg“,

dr. Pózsaffy Dezső úr szíves beleegyezésével magamra vállaltam a teljes felelősséget és a válasz megadását. Mégis csak fel kell világosítanunk a gyanútlan olvasót a bírálat alaposágáról és értékéről, a bíráló jóhiszeműségéről és hivatottságáról! A magam részéről egyébiránt éppen a bírálatból a legteljesebb megnyugvást merítettem arra nézve, hogy valóban jó munkát végeztünk, a melyért a M. Tud. Akadémia könyvkiadó bizottságának nem kell restelkednie.

A bíráló is elismeri, hogy „a czikkek kiválasztása helyes elvek szerint történt“. Így tehát, noha — G. szerint — „az olasz s általában a külföldi művészet történetével tudományosan nem foglalkoztam“, mégis helyesen végeztem a feladat ama részét, a mely tudományos szempontból a legnehezebb volt: a fordító javaslata alapján én állapítottam meg a lefordítandó czikkek sorozatát, a melyet dr. Berzeviczy Albert elnök úr jóváhagyott. A bíráló szerint „függelékben röviden adni kellett volna az egyes dolgozatok tárgyának mai tudományos állását, mindenesetre azonban a vonatkozó újabb irodalmat“. Erre az Akadémiától nem nyertünk megbízást, de egyébként sem lett volna helyén, hiszen a Könyvkiadó Vállalat sorozatában oly kötet kiadása volt a czél, a mely magának Fabriczynak munkásságával ismerteti meg a művelt közönséget. Különben is az ő kutatásainak eredményei majdnem kivétel nélkül megállottak.

A Könyvkiadó Vállalat keretei és eszközei, a kötet terjedelme és méretei kényszerítettek az illusztrációban való takarékosagra is. Sok kép közléséről le kellett mondanunk és a megfelelő lépték szempontjából kellett kiválasztanunk a közlendő képeket. Ezért mutattuk be például az arezzói Misericordia-templom homlokzatát díszítő dombormű helyett annak kisebb stucco-modelljét és Orlando de' Medici egész síremléke helyett annak felső, leglényegesebb részét. „Bölcsen hallgattunk“ az eltérésről, mert mind a képből, mind a leírásból tisztába jöhet bárki, hogy nem az egésznek, hanem részletnek képével van dolga. A Bakócz-kápolna képét bizvást elhagyhattuk, hiszen azt mindenki ismeri, képét bárhol megtalálhatja, pl. legújabban még a Révai-féle Lexikonban is. Maga Fabriczy sem közölte, noha olasz folyóiratban írt róla. A sienai Spannocchi-palotának a szövegbe nyomott képe — sajnos — gyöngye. A dűcz jó, de a papiros — bizony a háború alatt nem lehetett benne nagyon válogatni — nem volt alkalmas autotypia nyomtatására.

Ezen érdemleges dolgok elintézése után az olvasó szíves elnézését kell kérnem azért, hogy ezután olyanokról is lesz szó, a minőket a mi Értesítőnkben nem szoktunk fejtegetni. „A fordító és átnéző sokszor a legegyszerűbb szakkifejezésekkel nincsenek tisztában, a mit első sorban az utóbbinak rovnunk fel.“

Súlyos a vád, tehát — ha restelkedve és az olvasó türelmét lehetőleg kimélve is — ki kell térnem a legelemibb dolgokra. G. szerint a „köpönyeges tájszólási forma tudományos dolgozatban . . . sérti a szemet“. Mi ebben a tájszólás? A „Magyar Helyesírás Szabályai“ szerint (a M. Tud. Akadémia helyesírási bizottságának javaslata, Budapest, 1915, 75. l.) *köpönyeg* a helyes forma, nem *köpenyeg*, a hogy a bíráló véli. Kár, hogy a bíráló nem ismeri azt a jó kis füzetet, különben nem követne el portyázás közben helyesírási baklövéseket. Komikus komolykodással tanít pl. arra, hogy „mint jelző nem *empoli templom*, hanem *empoli* vagy *empoli-i* t. irandó, mert a tö maga *Empoli*“. Lásd A Magyar Helyesírás szab., 15. l.: „Néha *minden nyom nélkül* elvész az alapszó végső magán- vagy mássalhangzója; ilyenkor szintén nem írjuk ki, . . . [magyar példák] . . . ez áll az *i*-végű, gyakran előforduló külföldi helynevekre is, pl. *Portici*: a *portici* néma (nem *porticiü*)“, stb. Van még más is: „A *szent*-et, földrajzi név esetén szokás Szt.-vel rövidíteni (pl. Szt. Ilona-szigete), egyszerű tulajdonnév esetén Sz.-szel [tehát nem Szt. Bernardinus, Szt. Anselmus]“. Honnan meríti a bíráló a bátorságot e határozott, de már nyelvészeti szempontból is absurd kijelentéséhez? A M. H. Sz. szerint, a rövidítések jegyzékében, *Szt. szt.* = *szent*, *Sz.* = *Szűz* (Mária, 49. l.). Ha tehát hibáról lehet szó, úgy a hiba a bíráló részén van, a ki különben nemcsak elméletben, hanem gyakorlatban is használja ezt az általános szokással és a szabályokkal ellenkező írásmódot, így számtalanszor „A krakói Czartoryski-képtár olasz képei“ cz. közleményeiben, az Archaeologiai Értesítő utolsó két füzetében. Gerevichnek ezt a dolgozatát kénytelen leszek még többször is idézni, most csak néhány helyesírási hibát sorolok fel belőle: igtatnók (81. l.), kevésbé (85. l. és többször), bellelt (86. l.), gyúladt (89. l.), menybevitelét (308. l.), menyezetre (300. l.) stb.

Nem szerencsésebb a bíráló akkor sem, midőn másféle hibákat keres. Nagy elégtételemmel szolgál, hogy például összesen öt „bántóbb sajtóhibát“ sorol fel a 28 íves könyvből. Nem vette észre azt, a mely engem legjobban bántott, hogy t. i. az első címlapon FORDÍTOTA áll. Ne csodálkozzunk ezen: a szigorú kritikusnak nincs jó szeme. Idézett dolgozatának néhány lapján hamarjában a következő „bántó“ sajtóhibákat találtam: Fancesco (80. l.), Lorenzeti (88), képes (e. h. kétés, 96. l.), Fabrizio (101. l.), seguaici (307. l.), ferrarrai (305. l.), Annunciazione (talán nem is sajtóhiba 296. l.), S. Cecilabeli (304. l.), Bardiniinél (302. l.), Gaytól (e. h. Gayetól, 299. l.), Spozalizio (talán nem is sajtóhiba 303. l.), hátrafésüit (u. o.), stb. — Támadásnál megbocsáthatatlan felületesség folytán az olvasó a könyv 59., 103., 195., 216., 237., 274., 406., 408. és 460. lapjain

(a kötet a 439. lappal véget ér) nem fogja a bíráló által idézett szavakat megtalálni.

Kövessük már most bírálónkat a magasabb nyelvi, stílusbeli és szaktudományos kritika mezejére. Rémitő sok hibát mutat ki. Nem untatom az olvasót azzal, hogy minden egyes incriminált helylyel külön foglalkozzam. Egy kis figyelemmel mindenki tisztába jöhet azzal, hogy bizony a bíráló sokkal többször és nagyobbakat botlott, mint a fordító, illetőleg átnéző. Csak a mulatságos eseteket emelem ki. Kifogásolja például az *anticamera* és *glacis* idegen szavak használatát. Fabriczy is amazt használta, nem *Vorzimmer*-t, miért ne lett volna tehát jogunk meghagyni, holott G.-nek is szabad a *guardaroba* szót (80. l.) használnia.¹ A *glacis* szót könnyebben érthetőnek találok az éppen nem elterjedt magyar kifejezéseknél. A bíráló óva int az idegen szavak használatától és megrovásként 15 ily idegen szót emel ki, közöttük valóban közkeletű, sőt nélkülözhetetlen kifejezéseket, pl. *catalogus*, *decorativ*, *chrisma*, *conceptio*, *phantastikus*. Mindannyian igyekszünk az idegen szavak nyüegtől megszabadulni és ha valaki fordításunkat az eredeti czikkkel összehasonlítja, meggyőződhetik arról, hogy ebbeli törekvésünk nem volt meddő. Csak a mi kritikuskunk prédikál vizet és iszik bort, még pedig jócskán. Íme egy kis sorozat az idézett dolgozatában derűre-borúra használt idegen szavakból: *historiographus* (80), *inventárumjai* (így! u. o.), *localpatriotistikus* (81, micsoda kores!), *proponálhat* (82), *korrigálja* (83), *reorganizálása* (84), *szignált* (86. l. és számtalanszor), *constans* (86), *akciójuk* (u. o.), *determinált* (u. o.), *sensibilitást* (89), *aureolák* (u. o. és sokszor), *kvalitásainak* (89.), *dekoratív* (90. l. nálunk megróttá!), *polyptychon* (91) és ennek olasz formája: *polittico* (u. o.), *spontán* (92), *compositiója* (93), *rutin* (93), *ideáltípus* (97), *poseának* (99), *vertikálisaihoz* (100), *horizontálist* (u. o.), *kompakt* (u. o.), *srafrozás* (u. o.), *atmosferikus* (u. o.), *morfológiai* (103), *delikát* (103), *komponens* (104), stb. Idegen szavai helyenkint zamatos jargont adnak. Például: „a datálás *ab quo* terminusainak megállapítását...“ (81. l.) Mi az idegen szavak írásánál következetességre törekedtünk, G. mégis „pittoreszk“ helyesírást vet szemünkre. Tessék a G. készletéből idézett példákat ebből a szempontból átnézni! Neki szabad egyszer *Rafaeleszk*-et (297), másszor *Leonardesque*-et (308), mindkét

¹ Azt hiszem, hogy Fabriczy szándékosan választotta az *anticamera* szót a Steinmannál előforduló *Vorzimmer* helyett, a mai szük, alárendelt és dísztelen előszobák képzetének mellőzése céljából. Az olasz paloták *anticamerá*-i nagyobbszabású, gyakran művészi díszítési helyiségek voltak. Így *Bellori*, Luca Giordano életrajzában: „... *arricchirone delle sue* (Luca) *le anticamere loro i mercatanti*...“ (Vite, Pisa, 1821., III. köt. 41. l.).

esetben helytelenül nagy kezdőbetűvel írni! *Mi kérdezhetnők: Milyen helyesírást használ, „akadémiai vagy Rákosi-félet?”* Észreveszi, hogy a fordításban *miniatur* mellett *miniatür* is előfordul, ő a helyes *miniator* (87) mellett a barbár *miniatüristát* (86) is használja. Szerinte éremvésőt kellett volna írni *médailleur* helyett, holott a *médailleur* szó az eredeti cikk címében is előfordul és *éremvésző*-t azért sem lett volna szabad használni, mert nem vert, hanem öntött érmek mestereiről van szó. Szerinte helytelen: „E. Müntz reprodukálta (*képét közölte* helyett)“, de ő maga bírálatában azt mondja, hogy „a kész művet kellett volna reprodukálni“ (380. l.)!

De a bíráló nemcsak az idegen szavak használatát gáncsolja nálunk, hanem magyarságunkat, magyar szakkifejezéseinket, mondatfűzésünket is. Első sorban a „Köpönyeges Mária“ ikonographiai megjelölést kifogásolja, nyilván azért, mert tudja, hogy azt én vittem be a magyar szakirodalomba az „Archaeologiai Értesítő“ 1912. dik évi folyamában közzétett értekezéssel. Ezt azonban — úgy látszik — G. nem olvasta, különben tudná, hogy az ily ábrázolások fő motívuma a védelem, illetőleg a közép-korban ezt jelképező köpeny. Azért az újabb német irodalomban szelvében „*Maria mit dem Schutzmantel, Schutzmantelbild*“ az ily ábrázolások elnevezése. Szűz Máriát mint a könyörületesség Anyját másképen is ábrázolták; itt a köpönyeg a fő, az ikonographiai szempontból jellemző sajátság. Ezért jó a „Köpönyeges Mária“ elnevezés, ha csak nem akarjuk a hosszabb „Mária a védőköppennyel“ kifejezést használni. Ez a kitételünk: „... a Madonnánál a sziklabarlangban“, a melyet G. kifogásol, csakugyan nem szabatos. Jobb lett volna azt írunk: „... a Madonna a sziklabarlangban című képnél.“ A bíráló által ajánlott *Sziklás Madonna* tűrhető, de a *Sziklabarlang-Madonna* ellen tiltakoznunk kell. *Madonna a lépcsőnél* (Michelangelo) helyett mondhatunk könnyebb szófűzés kedvéért *Lépcsős Madonnát*, *Madonna a hallal* (Ráfael) helyett *Halas Madonnát*, de *Lépcső-, Hal-Madonnát* nem. A bíráló kifogásolja „a művészet jelleme“ kifejezést, helyette „jelleg“-et ajánl. Az én nyelvérzékem szerint helyesebb, ha jellemet mondunk, midőn belső-, jelleget, midőn külső tulajdonságok összességéről van szó. Ez lehet vita tárgya, de gáncsá nem. A jogtalanul kifogásolt *kincstáros* helyett még jobb lett volna *kincstárnokot* írunk, míg a G. által ajánlott régi *kincstarti*; ma már nem használatos, archaikus ízű szó, melynek inkább költői, mint tudományos műben van helye. A jó és megszokott *íróbarát* írógépre emlékezteti, de nem gondol az írődeákra. Megrója, hogy *bőségszarvat* írunk *bőségszarú* helyett. Ha igaz lenne, sem volna hiba, de nem igaz: *bőségszarvak*-at írtunk. Talán ezt is hibásnak tartja a bíráló? A *táblakép* helyett,

a mely megszokott és érthető, a *függőkép*-et akarja reánk erőszakolni, vagy a *fára festett kép*-et. Hát ő hogyan használja? Idézett cikkében szó van egy festőről „a ki eredetileg miniatürista volt, s a ki a fán festve is mint ilyen gondolkodik! (87)”. Képzeljük el a fán festő és gondolkodó művészt! A *nyomíték* (Drucker) valóban rossz szó, pörbe is szállottam a fordítóval miatta, végtére is meghagytam, mert nem tudtam jobbal helyettesíteni. Bizony rossz, de semmivel sem rosszabb és legalább a kényszerűség által indokoltabb szó, mint a G. által használt *fésület* (91. l.). Egyébiránt G. is használja a művészeti irodalmunkban újabban kisértő *hajték* szót (298), a mely alig jobb a *nyomíték*-nál. A bíráló a *cszegely* szót csak érmészeti kifejezésnek ismeri; annak építészeti jelentését könnyű szerrel megtanulhatja akármelyik kézikönyvből (pl. Pasteiner, A művészetek története, 107. l.; Révai Nagy Lexikona III. köt. 493. l.). De ő az építészet nyelvében amúgy sem otthonos, különben nem írna „téglákból *összerött*” falról (93. l.). Neki nem tetszik fordításunkban a „mélyen *levő* mellek” kifejezés, ő perszæ „*túl*magasan *ülő*” *fülről* beszél (99). Ez nem felel meg a magyar nyelvhasználatnak, a mely az ülés szerepét a test egy bizonyos részének tartja fönn. Még kómikusabb, hogy a „mélyen *levő* mellek” helyett G. mélyen *fekvő* mellek-et mond (ad anal. mélyen fekvő szem). Nem nézte meg a Foulc-féle szobrocska közölt képét. Oculos suos clausurunt, ne quando videant oculis. A bírálónak nincs inyére a „*tollrajzot látunk*, ügyes, gyakorlott kézre valló *technikával*” mondat és kérdi: „mivel látjuk? *technikával*?” Naiv kérdés. Hátha mi kérdeznők, olvasván, „*kiálló* hassal és a csontrendszer hangsúlyozása nélkül *ábrázolt*” alakokról (87. l.), hogy hassal *ábrázolják-e* a művészek alakjaikat? Kifigurázza (csak a két utolsó szót nyomtatva le) a „csupa egyenlő vastagságban *fűzött fűzér*” kifejezést. Jobb-e ennél a „*gondosan képzett redőzet*” (87. l.), a melyet többször is emleget? Nem mi használtuk, a bíráló használja a *nyomdakész* (81), *discskorong* (95), *szükségnév* (95), *lestilizáltság* (101), *tájképképzés* (104), *legelejebeli* (304), *bő reflexek* (85), *aládolgozott* (u. o.), *sixtusi mennyezetek* (! 301) stb. kifejezéseket. Nem a mi fordításunkban fordul elő ez a mondat: „*Mária arcvonásai Vasari azt az állítását fődik*” (303. l., e. h. állításának megfelelnek), hanem a bíráló dolgozatában. „*Majd minden formulájában Giottóból indul ki, lemérsékli őt s plasztikai erélyének vehemenciáját is lehiggasztja.*” Nem mi irtuk ezt a tudakosan *kifejezett közhelyet, hanem ő (92. l.). Tőle való ez a mondat is: a művész, Andrea del Sarto, „*az alakot setét háttérből színesen a fény és árny hatásos játékától segítve képzelte kibontakozni*” (100. l.). A bíráló lelkünkre köti: „*Nem szavakat kell fordítani, hanem értelmet, ez a for-*

dítás legelemibb szabálya“. Ő maga így fordítja Vasarinak egy nagyon egyszerű mondatát: Berto Linaiuolo festményei „nagyon szépeknek tarttattak (igy!) s a királytól is dicséretben részesültek“ (95. l.), e. h. a festmények nagyon megtetszetek és még a király is megdicsérte azokat. Való-e tehát, hogy a Fabriczy-kötet fordítójának és átnézőjének „okozta a legnagyobb nehézséget az olasz eredetiek fordítása?“

Lássuk csak egyenkint az olaszból való állítólag rossz fordításokat, szemünk előtt tartva a bíráló elvét (a mely természetesen a miénk is): „Nem szavakat kell fordítani, hanem értelmet.“

1. „*Parecchio* nem = „több más“, hanem sok“, mondja G. igen helytelenül. A mi fordításunk: „A szóban levő mű *több más* becses szobrászati művel együtt...“ (286. l.). Ha a bíráló megnézte volna Courajodnak Fabriczy által idézett cikkét, akkor tudná, hogy a szóban levő szoborral együtt összesen nyolcz (tehát nem *sok*) műtárgy került Piot hagyatékából a Louvreba.

2. G. szerint „*Dilettante e antiquario* nem „műbarátot és gyűjtőt“, hanem *mükedvelőt* (v. dilettánst) és *régiségkereskedőt* jelent“. Mükedvelő az, a ki maga is, de nem bivatásosan művészkedik, — műbarát az, a ki a művészetet szereti, azt támogatja, de azt szükségképen nem gyakorolja. Az olasz *dilettante* szó, a melyet, mint a francia *amateur* szót, általában az első fogalom kifejezésére is használnak, eredetileg és főképen műbarátot jelent. Például az 1733-ban Londonban alapított Society of Dilettanti tagjai nem voltak mükedvelők, hanem műbarátok, köztük kiváló művészek is. Eugène Piot nem volt mükedvelő, hanem műbarát. Az *antiquario* szó, mint mindenki tudja, általában régiségekkel foglalkozó embert, tehát régészt, archaeologust, régiséggyűjtőt és régiségkereskedőt is jelent. Tudom, hogy Piot műtárgyakkal kereskedett is, — mint a gyűjtők legnagyobb része. „On a reproché à Eugène Piot, d'avoir fait des ventes“, — mondja Courajod. De azért tudatosan és helyesen fordítottuk az *antiquario* szót *gyűjtő*-vel.

3. „*Considerazione* jelentése nem „következtetés“, hanem *fejtegetés, megfontolás*“, mondja G. Mondatunk: „Következtetéseink arra indítottak, hogy a kérdéses müben... azt a szobrot ismerjük fel“, stb. (288. l.). Ugyan jól jártunk volna, ha *fejtegetést* írunk vala! Hiszen a szerző fejtegetései csak ezután következnek, előző következtetései, ha úgy tetszik, megfontolása alapján.

4. „*Se non* = nem „sőt talán“ épp ellenkezőleg: *ha nem is*“, mondja G. Mi ezt írtuk: „minden valószínűség szerint, sőt talán föltétlen biztonsággal...“ (u. o.). A *föltétlen* szó használata arra vall, hogy a szerző gondolata a biztonság felé hajlik. *Sőt talán* nem ellentéte a *ha nem is*-nek, hanem annak némileg optimistikus synonymája.

5. „...ok nélkül kimaradt a *purtroppo* = sajnos“. Mondatunk: „... a könyvtár igazgatójához fordultunk, azonban azt a választ nyertük, hogy a keresett kézirat nincs... stb.“ (290. l.). A sajnálat érzését kifejezi itt az *azonban* szó is. Mondhattuk volna: „sajnos, azt a v. ny.“, de a *sajnos* szót, a mely hat sorral feljebb előfordul, ismételni nem lett volna csinos.

6. „A Louvre sienai szobrának leírásánál az eredetitől eltérően nincs különbség téve lábszár (*gamba*) és láb (*pie*) között“, — vádol G. Fordításunk: „... a lábak könnyed, szabad mozdulatát és némileg keresett elhelyezését...“ (292. l.). A magyarban a *láb* szó a lábszárát (*gamba*) és lábfejet (*pie*) együttesen fejezi ki. Annál sajtáságosabb, hogy a bíráló itt hibát keres, mert éppen a test egyes részeinek megjelölésében (nem is fordításban) súlyos hibákat követ el. Így lehúzott *szíj-zél-t* ír *szíj-szöglet* helyett (i. h. 87. l.), *csonka* körmöket, *tompa* k. helyett (95. l.), boltozatos *felső szempillá-t*, *szemhéj* helyett (97. l.).

Ezek tehát a mi bűneink az olasz nyelvvel szemben, ezek a tudományos kritika észrevételei!

Nem akarok az olvasók ítélőszéke előtt szerepet cserélni, de védelem közben jogom és kötelességem volt a bíráló jóhiszeműségét és hivatottságát is megvilágítani. Így azután az elfogulatlan olvasó maga is eligazodik az összefüggésükből kiszakított, néhol írásjelek elhagyásával megcsonkított mondatok és egyes szavak megítélésében. Mindezek után — úgy hiszem — szinte felesleges ama vélemény merészségére utalnom, a melyet a bíráló egyrészt az én művészettörténeti munkásságomról, másrészt a Fabriczy-kötet fordításában való közreműködéséről nyilvánított. — Távorról sem állítom, hogy fordításunk hibátlan: ilyen alig van és Fabriczy nem tartozik a könnyen fordítható írók közé. A gondos átnézés után is maradtak még a könyvben egyes hibák, a melyek azonban elkerülték a bíráló figyelmét. Így tehát az ő célzatos beállítása ellenére sem sikerült egyetlen félreértést, tárgyi, értelembeli hibát reánkbizonyítania. Nem jól választotta meg fegyvereit. Egyébként támadásának módja nem új, sőt nagyon régi. Nem ok nélkül énekelte már Wolfram von Eschenbach:

Wer da mich raufet, wo kein Haar
Mir wuchs, in meiner flachen Hand,
Dem ist manch schnöder Griff bekannt.

(Parzival I., 26—28., Pannier ford.).

Éber László.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE januári füzetének tartalma. Fraknói Vilmos *Tanulmányok a hármasszövetség történetéhez* című cikkében ismerteti a hármasszövetségi szerződés utolsó meghosszabbítását 1912-ben, és a hármasszövetség tagjainak egymáshoz való viszonyát 1915 július havában. Az előbbiben különösen Olaszország és Ausztria-Magyarország viszonyával, az utóbbi fejezetben pedig a Szerbiával és ezzel kapcsolatosan Németország szerepével foglalkozik. — Marczali Henrik: *Lengyelországról* szóló tanulmány fejtegetésének tárgya: Hogyan ment tönkre a valaha annyira virágzó és hatalmas lengyel nemzet? Keresi az okokat, a melyek Lengyelországot enyészetéhez vezették. Azt találja, hogy az okok következők: a kizárólagos nemesi jog és féktelenség, másodsor a főurak páratlan önzése, igazságtalansága, harmadszor, a mi ebből következett, a középosztály hiánya, a parasztságnak teljes elnyomatása. Ezek azok a régi bűnök, a melyeknek a régi Lengyelország áldozatul esett. Másodsor igyekszik összeállítani Lengyelország állami megszűnése után azokat az eseményeket és jelenségeket, melyek odamutatnak, hogy a lengyel nemzet mit tett a maga erejéből, hogy ismét életképesse legyen, mit tett arra nézve, hogy azok a bűnök, a melyek végzetessé váltak multjára nézve, jövőjét többé ne zavarják. A felosztás után a lengyel nemzet mind a három részben fejlődött; anyagilag és szellemileg, legerősebben Posenben, azután Galicziában, de épp az elnyomás következtében erkölcsileg legmagasabban a muszka Lengyelországban. És mi az, a mi annyi viszontagság között, különböző uralom alatt, mégis egyesíti a lengyelt? A XVIII. század áldásos öröksége. Nemcsak a közös mult és a közös vallás, hanem a közös műveltség is alapiránya volt a nemzeti érzésnek. — Szász Károly a Szabad Lyceum mult évi közgyűlésén fölolvastott *A magyar dráma hagyományai* cz. tanulmányában szól azokról a hagyományokról, melyek a magyar dráma fejlődését, kialakulását, sikereit kísérték és biztosították. — Kéki Lajos *A jellemzés* címmel a jellemrajz a magyar szépirodalomban című munkájának bevezető fejezetét adja. — Divald Kornél *Műemlékeink és a háborúról* szóló cikkében számon veszi azokat a károkat, a melyek műemlékeinket a megszállás és harcok folyamán érték. Határszéli városaink közül Bártfa semmit sem szenvedett.

Kevésbé szerencsés volt Zboró és Homonna, de a veszteség itt sem rótolhatatlan. Végzetes csapás érte Makoviczát, Vízközön túl a Sztropkóra vezető út mentén Szorocsány és Bányavölgy r. k. kötemplomát rongálták meg az ágyúk lövedékei. A helyreállítható károk pótlása érdekében a Műemlékek Országos Bizottsága már megtette az első lépéseket. — Ezután Lovik Károly *A két öböl* című elbeszélése következik. A *költemények* között Vargha Gyula három eredeti versét közli. — A Szemlében Dékány István *A német imperialismus úban a Kelet felé* címmel az új német imperialismus vezéljáról ír, mely egy mezopotámiai gazdasági test felneveléséhez vezet. — Balkányi Béla *A jövő vámpolitikája és a cartellszabályozás* címmel a jövő gazdasági politika intézésének kérdésével foglalkozik. A Német-birodalommal való vámszövetség esetén a külön magyar vámterület felállítása alacsonyabb közbenső vámtételekkel a német és osztrák árúkkal szemben lehetséges. Másrészt a cartellpolitikát úgy kell irányítani, hogy az a magyar iparnak hatásos védelmet és új fejlődési lehetőségeket nyújtson. — Az *Értesítőben* Bleyer J.: Friedrich Schlegel am Bundestage in Frankfurt. (Weber Arthurtól), Krúdy Gy.: A vig ember bús meséi, Lakatos L.: A halhatatlan hercegnő, Chew S.: The Dramas of Lord Byron (Rózsa Dezsőtől) munkák vannak ismertve.

Ugyane folyóirat februári füzetében Fraknói Vilmos: *Tárgyalások az olasz neutralitásról* címmel az 1914 júliustól novemberig terjedő tárgyalásokat s a szerződés VII. czikke körül folyt tárgyalást ismerteti. — Papp Ferencz: *Báró Kemény Zsigmond, mint a rémuralom korának politikai írója* tanulmányában Kemény politikai nézeteinek fejlődését kutatja, s megállapítja hírlapi munkásságának terjedelmét. — Kúnos Ignác *Tatár foglyok táborában* végzett tanulmányokról szóló, s az akadémiában felolvasott jelentését közli. A mohamedán hadifoglyok két nagy csoportban nyertek elhelyezést birodalmunkban. Az egyik, a kisebbik rész, az Esztergom melletti Kenyérmező-táborban talált otthont, a nagyobbik tömeg a csehországi Eger mellett van elszállásolva. Elsőül a kenyérmezei fogolytáborban levő krimiek és Kazán vidékbeliek közül mindenekelőtt a krimi tatárságot vonta nyelvbeli vizsgálódásainak körébe. Másfél hónapi munkálkodás után az égeri fogolytáborban folytatta anyaggyűjtő tanulmányait. — Buday Dezső: *Magyarország honoratior-osztályairól* szóló cikkében a középosztály kialakulásával és helyzetével foglalkozik. Magyarországon olyan szűkkörű volt mindig a városi élet, hogy nem tudott anyagot szolgáltatni a középosztálynak. 1848 után a vagyonát elvesztett nemesi rend volt első magva a magyar középosztálynak. Akkor a német városi elem, az iparos és kereskedő, még annyira kispolgár volt, hogy nem lehetett a középosztály tagjának nevezni, sem vagyonánál, sem műveltségénél fogva. Később emelkedett a középosztálynak nevezhető színvonalra a német iparos és a görög kereskedőosztály helyére lépett a zsidóságnak egy része. De

nagy számszerű tartalmat adott aztán ennek az osztálynak a többnyire német városi elem sok-sok maradéka. A régi nemességből lefelé, a régi városi kispolgárból fölfelé így alakult ki a magyar középosztály. De ez a középosztály még egyoldalúságban szenved, még alig van közte iparos és kereskedő. Birtokos magyar középosztály nincsen. A középosztály tartalma minálunk csak a honoratior-osztály számára marad fenn. Ez a magyar honoratior-osztály teszi egyúttal a magyar középosztályt is. Ezután szerző ezt a nemzetföntartó honoratior-osztályt veszi szemügyre: mennyiben teljesíti hivatását, milyenek a jelen és jövő kilátásai. Azt látja, hogy olyan súlyos társadalmi eltolódások vannak, a melyek az egész osztályt lassú sorvadással fenyegetik. Nemesak gyors segítség, hanem az egész közélet mélyenjáró reformja szükséges. — Hegedűs Artur Perez Galdos *Misericordia* című spanyol regényének fordítását kezdi meg. — Jakab Ödön *Legenda* című költeményét közli. — A *Szemlében* Alexander Bernát az 1915-dik évi Greguss-jutalomról szóló jelentését közli. A színművészeti jutalom odaitéléséről ír, előbb a színművészet sajátosságáról, azután a magyar színészet karakteréről szól, hogy azután az utolsó két esztendő színművészetéről és végül a jutalom odaitéléséről mondja el a legszükségesebbet. — Az *Értesítőben* A budai basák magyar nyelvű levelezései, Bourget P.: *Le sens de la mort*, France A.: *Sur la voie glorieuse* (König Györgytől), Spies H.: *Deutschlands Feind*, Tönnies F.: *Englische Weltpolitik*, Révai Mór: A világháború végcélja (Rózsa Dezsőtől) című munkák vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat márcziusi füzetének tartalma Beöthy Zsolt *Shakespeare és Arany* czímmel a Kisfaludy-Társaság ez idei közgyűlésén felolvasott elnöki megnyitó beszédét közli. Ebben arra a találkozásra mutat rá, melyet geniusuk közösségénél fogva, költészetük fejlődését, irányait jellemző érzésviláguknak s ettől föltételezett világ-felfogásuknak alakulása tüntet fel. Shakespeare érzésvilágának jellemző elemeit és fejlődéseket drámaköltészetében kereshetjük, melyeket keletkezésök rendjében három csoportba oszthatunk. E beosztás Shakespeare lelki életének is három korszakát választja el: az ifjú optimismus-korát, a nagy tragédiák korát és a rövid búcsúkort. Arany lyrája híven tárja fel belső világát, az élet hatásait lelkére, nagy és kis változásait s bizton rávezet epikai alkotásainak érzésvilágából fakadó motivumaira, felfogására, hangjára. Ha ezzel a fonállal tekintjük végig költészetét, hangját, indítékait, életfelfogását, mindazon mozzanatait, melyek a maga érzéseiből szivárognak, úgy Shakespeare-hoz hasonlóan, ennek a költészetnek s Arany benne megnyilatkozó lelki életének is három korszakát választhatjuk el. Ez a három kor a forradalom előtti, a forradalom utáni és az öreg kor. E kort bátran jelölhetjük a Shakespearenél használt nevekkal. Aranynak forradalom előtti költői világa fölött szintén az optimismus tündöklök, mely legvilágosabban nyilatkozik a Toldiban. Aranynak a forradalom utáni

hangulatára s e hangulatnak legmélyebb forrására legjellemzőbb bal-ladaköltészete, geniusának különben is legcsodásabb hajtása. Arany munkássága utolsó idejében feltűnő rokonságot mutat a shakespearei búcsúdrámák hangulatával, s ez utolsó korszak legtanulságosabb alkotása az Öszikék. — Berzeviczy Albert *Shakespeare és a magyar nemzellek* című tanulmányában néhány adalékot nyújt Shakespeare magyarországi népszerűségének néplélektani kiszélesítéséhez. A Shakespeare-cultus nálunk a XIX. század első felében kezd fellendülni, melyet a romantikai irány felülkerekedése idéz elő. Néhány rokon vonást érint, mely a magyarság jellegzetes lelki tulajdonait és hajlamait a Shakespeare költői világának legsajátosabb jelenségeivel összekötni látszik. Már Shakespeare költészetének talaja többszörösen rokon a mienkével. Darabjaiban gyakran merít a népköltés oly motívumaiból, melyek a mi népköltésünkben is otthonosak. Shakespeare színműveinek igen nagy része az angol történelem talajából nőtt ki. Közhelylyé vált a magyar és angol történet hasonlatosságának hangoztatása. Való tény, hogy különösen azoknak a századoknak története, melyeket a Shakespeare historiái felölelnek, itt és ott nagyon sok rokonvonást tüntet fel. Rokonszenvenné teszi Shakespearet a magyar lélek előtt az is, hogy nemcsak a politikai szabadság-szeretet heve hatja át műveit, hanem egész világnézete az egyéni szabadság és egyéni felelősség szilárd alapján épül fel. Az erősebb pathos szintén egyike költészete férfias vonásainak, melyek rokonszenvenné teszik, épp úgy, mint néha a nyersségig menő szókimondó őszintesége. — Heinrich Gusztáv *Shakespeare János királyról* írt tanulmányt, melyben arra a kérdésre akar felelni: tulajdonítható-e a régi, 'János király' Shakespearenek? Vagy csakugyan oly botránosan értéktelen-e, hogy a nagy költővel kapcsolatba semmikép sem hozható? Ismertetvén a Shakespeare-kutatók véleményét, valamint a különböző történeti adatokat, részéről nem lát legkisebb okot sem arra, hogy a régi János királyt Shakespeare-től megtagadják, bár döntő bizonyítékot ő sem tud mellette felhozni. — Stoddard John L. amerikai publicistának *Amerika magatartásáról* szóló tanulmányát Rózsa Dezső fordította le. Szerző ismertetvén Angliának a jelenlegi háború folyamán elkövetett törvénytelenégeit, kutatja az okát annak, hogy Amerika miért tűri Anglia megalázó bánásmódját. Ennek többféle oka van. Az első a németellenes propaganda, melyet Anglia a német militarizmus ellen űz; a második az amerikai pénzembereknek az angol pénzülvilággal fennálló összeköttetése. Ezek befolyásukat az entente érdekében érvényesítik. A harmadik az ifjabb nemzedék, a gazdagok önhittsége, romlottsága, a snobbizmus. Nagy szerepe van a tudatlanságnak. Végül Wilson elnöknek személye, szolgálalkú és képmutató angolbarát politikája. — Br. Forster Gyula: *Hunyadi származása és családjáról* kezd nagyobb tanulmányt. — Kereszty István *Zenei közműveltségünk hiányosságáról* ír, melynek okát abban látja,

hogy nincsen czéltudatos vezetés, mely személyváltozás esetén is helyesen működhetnék. — Rubinyi Mózes *Jókai és Mikszáth* egymáshoz való viszonyának történetét mondja el. Életrajzi kapcsolatokon kívül sok egyéb köze is van a két nagy prózairó alkotásainak egymáshoz. Mikszáth egész pályája elképzelhetetlen Jókai nélkül. — Hegedűs Artúr folytatólagosan közli B. Perez Galdos *Misericordia* regényének fordítását. A *Kötemények* közt Vargha Gyula *Magyar katonáinkhoz*, és *Virághullás* című eredeti költeményeit, Takáts Edith-nek pedig *Katonatemetés* című versét találjuk. — A *Szemlében* Illés József *Concha Győző* jellemzését adja jubileuma alkalmából. — A *Színházi Szemlében* Strindberg: A kapocs, Shaw Bernhard: Candida, Schönherr: A nőstény ördög színművek ismertetését közli egy névtelen író (vg.). — Az *Értésítőben* Molnár Ferencz Egy haditudósító emlékei, Vasadi Balogh Gy.: A hol az ágyú szól, Kék vizek mellett, Frischeisen-Köhler: Geistige Werte, Versényi György: Sziveket újító bokréta, Kazinczy Ferencz: Az amerikai Podocz stb. (ez utóbbi Gálos Rezsőtől) című munkák vannak ismertetve.

2. Az ETHNOGRAPHIA 1915. évi 1. füzetében Mészáros Gyula értekezik *A nagy-szent-miklósi kincs rovásos feliratainak megfejtése* címmel. Az 1799-ben Torontálban felszínre került nagy aranylelet, az ú. n. „Attila kincse“, több darabján részint görög, részint rovásos jellegű felírások láthatók, melyek megfejtésével már előzetesen többen foglalkoztak. Részben régebbi útmutatás (Nagy Géza) alapján szerző e rovásosnak mutatkozó karczott jegyeket egyezteteti ama VII. századi ó-török sírfeliratok írásjeleivel, melyek Szibériában, az Orkhon és Jenissei folyók mentén tömegesen találhatóak s szövegeiket Thomsen és Radloff, mint ó-török vagy ujjur írásokat, megfejtették. Szerző szerint az aranyedényeken bekarcolt írás szintén ujjur eredetre vall s e nyelven legtöbbje helyes értelmet ad; pld. „Viznek való“, „Töltsd!“, „Igyál, tudj mértéket“, stb. A fennmaradt görög felírás értelme pedig, lényegesen eltérően Hampel magyarázataától: „A tiszai két géta-föld nagy fejedelme, Buda fia, a Tagro-föld, Etsiz-föld és Tisza fejedelme“. Az edények technikai kivitelük s ez adatok történeti tanúsága szerint a VI. sz. második feléből erednek s a mennyiben egyazon tulajdonos birtokában voltak, legnagyobb valószínűség szerint egy Buda-fia nevű, avar nemzetségű fejedelem kincsét alkották. — Utána Sebestyén Gyula közli *Ipolyi népmesegyűjteményéről* címen azt a cikkkét, melyet e gyűjtemény elé bevezetőnek írt a Kisfaludy-Társaság kiadta Magyar Népköltési Gyűjtemény XIII. kötetében. A Kisfaludy-Társaság 1846-ban kiírt magyar mitologiai pályázata Ipolyit részvételre serkentette, műve azonban csak 1854-ben készült el. Késlekedésének fő oka az anyag egybehordásának roppant nehézségeiben rejlett. Az egyebek közt hozzá szükséges 100 egynehány népmesét ismerőseivel gyűjtette, a kik ismervén munkája célját, nem szöveghű feljegyzéseket küldtek neki, hanem bő tartalom-

kivonatokat irodalmi feldolgozásban. Ipolyi nagy mythologiai műve, egy tiszteletreméltó kezdés minden erényével és hibájával, szerzőjét sem elégitette ki. Felbuzdulásából később csak a népmesék iránt való érdeklődése maradt tovább is mindvégig ébren. Kéziratossá gyűjtésének 1874-ben Abafi Lajoshoz került, ez ismét Kálmány Lajosnak adta a kiadásához szükséges szerkesztői munkák elvégzése végett. A kötetnek gyarló lejegyzései miatt folklórebecse nem sok, de annyi mégis van, hogy népmeséink tartalmát oly korból mutatja, t. i. a 40-es évek végéről, mikor még a Grimm-féle mesék sem irodalmi, sem ponyvafüzetek útján nem jutottak el a magyar nép közé; anyaga tehát a régi, sok ideig befolyásolatlan állapotot tükrözi. — Következő közlemény Bán Aladár *A kincskeresés a néphűben* című dolgozatának I. részét adja. Szerző az észti népepost: a Kalevipoeg-et fordítva, ennek XX. énekében a kincskeresés módjainak bő leírására talált. Ehhez kommentár gyanánt összeállítja az európai népek idevonatkozó babonáit, mondáit és népmeséit. Kitészik belőlük, hogy rejtett kincsek kiemelésének módjairól a hagyományos szokások európa-szerte bámulatos egyezéseket tüntetnek fel. Az egyező vonások következő képet adják: A kincskereső legyen rendkívüli körülmények között született s ártatlan, tehát fiatal valaki; próbáknak van alávetve: nem szabad szólnia, se visszatekinteni, rémalakok ijesztgetésétől sem megriadnia. A vállalkozás gyakran véráldozatot követel, a mi egykor nyilván emberáldozat volt, ma szelidültebb formában egy fekete kakas leölése lépett helyébe. — B. Nyáry Albert XVII. századi *Ráolvasásokat és kuruzsló szokásokat* közül egy birtokában levő olyan kéziratos könyvből, a mely tartalmában megegyezik több hasonló megmaradt szöveggel. A mutatóba nyújtott rész utasításokat ad, mit kell valakinek tennie, hogy őt, mint jelenlevőt, senkise lássa, vagy hogy fej nélkül lássák, továbbá miként lehet kincset lelni, gonosz ember vagy boszorkány ellen védekezni, végre hogyan és mit mindent lehet karácsony napján a következő esztendőre megjövendőlni. — V ar j ú E l e m é r *Balázsjáró verses följegyzést* közül 1650 tájáról. A szokást csak az ország nyugati területein ismerik, továbbá a cseh-tót nyelvterületen; máshol teljesen ismeretlen. A szöveg romlott latin nyelvű idézetekkel megtűzködve, a napjainkban is ismert Balázsjáró versekkel szinte szó szerint azonos, a mi az ilyfajta szövegek szívós megmaradásának egyik erős bizonyítéka. — S e p r ő d i J á n o s *Magyar hatások a kisorosz zenében* cím alatt kimutatja, hogy Galiczia keleti felében gyűjtött rutén vagy kisorosz népénekek között olyanok akadnak, melyek tiszta magyar hangsort, rövid hangsúlyos kezdést és choriambikus rhythmust tartalmaznak. Gyakori ugyanott valamely elterjedt magyar dallam ismerete is, máshol ismét nyers sorátvételekkel találkozunk. A kisorosz dalok egyébként sorismétlést nem ismernek, ezek pedig ott is épp úgy használják, mint a magyar népi énekek. Közölt példái alapján megállapítja, hogy bennük olyfokú magyar hatások

vannak, minők a velünk együtt élő nemzetiségek dalaiban sem találhatók. Gyűjtő útján tapasztalta, hogy a hazai kisorosz intelligencia minden divatos nótánkat ismeri és éneкли; ezek közvetítésével kerülhetett csak ki a magyaros zenei éneklőmód Galiczia művelt rétegeibe, ezek révén pedig az ottani nép közé. — Az *Irodalomrovat* kedvező ismertetést ad Czettler Jenőnek: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika című könyvéről. A füzetet végül apró *adatközlések, néprajzi hírek* és társulati *jegyzőkönyvek* szövegei zárják be.

Ugyane folyóirat 1915 márczius-áprilisi 2-3. számának közleményeit *Sebestyén Gyula* beszámolója kezdi meg *Északi tanulmányút* cím alatt. E tanulmányút tárgya és célja, folklorisztikai volt, de kiszélesítette az északi rokonnépek és skandinávok ethnographiai gyűjteményeinek, úgy szintén az útbaeső könyvtárak tanulmányozásával. Ismerteti első sorban a magyar Folklore Fellows-álosztály tagjai számára, másrészt a Nemzeti Múzeumban felállítandó kéziratós népköltési gyűjtésnek a külföldivel egyöntetű berendezése érdekében ama rendszereket, melyeket a Folklore Fellows nemzetközi egyesület északi középpontjain követett és megvalósított. Tapasztalatai arra a meggyőződésre vezették, hogy a bevált rendszer nálunk is megvalósítható, továbbá hogy a már-már befejezésükhöz közeledő finn észt és dán gyűjtések nemcsak igazolják, de égetően szükségesnek mutatják a mi országos folklore-gyűjtésünknek nagy arányokban való megindítását. — Következő cikkben *Trócsányi Zoltán Niemi dalelméletéről* értekezik. A finn Tudományos Akadémia kiadásában 1913-ban terjedelmes mű jelent meg A. R. Niemi tollából (*Forschungen auf dem Gebiete der litauischen Volksdichtung I.*), a mely az indogermán lettek és litvánok népköltészetéről szól. A litvánok saját dalaikat két nagy csoportra osztják: *giesme*-kre és *daina*-kra. Előbbiek szomorúhangú epikus, több énekestől előadott öt hang terjedelmű énekek, utóbbiak vidámabb lyrikus magándaok. Niemi szerint a főkülönbség e dalfajtáknak előadásában rejlik; giesme nem énekelhető solóban, mert kettős dallama van, a melyek egymás mellett párhuzamosan haladnak s a kontrapunkt törvényei szerint fonódnak össze. Négyesben énekelve tiszta zenei kánon benyomását teszik. Szerző azután példái alapján kiterjeszkedik általában a dalköltés legprimitívabb formájának kutatására. Ő e formát abban látja, hogy azok az ősidőkben nem lehetek egyebek a momentán érzésnek megfelelő, rhythmikus prosai kifejezéseknél. A kezdetleges dal túlnyomó részben indulathangokból állhatott egy-egy névvel kapcsolatban; a szöveg ősfórmája ilyen értelem nélküli kiáltozás volt, melyet a zenével kísért táncmozgás az abban résztvevőből kiváltott. Ehhez először valamely észrevett térszemléleti képzet kapcsolódott s ennek neve egy-egy hozzáfűzött tapasztalattal alkotta azt a csirát, melyből a népdalok ismeretes természetet emlegető első sora kialakult. Elmélete végeredményben egyezik Böckel régebbi magyarázatával (*Psychologie des Volksliedes*). — Bán Aladár

dolgozata: *A kincskeresés a néphitben* II. (befejező) részében csoportonként ismerteti az idevonatkozó magyar babonákat és népmeséket. Ezek is a mellett tanuskodnak, hogy a kincsásó szokások és hiedelmek nálunk épp úgy, mint egyebütt, egy közös középeurópai egységbe vannak olvadva s nemzetenkint külön sajátságokat rajtok felismerni ez idő szerint legalább még lehetetlen. — Berze Nagy János részletesen ismerteti és bírálja *Kálnány Lajos új mesegyűjteményét*. Voltakép két külön könyvről van szó, melyek „Hagyományok“ közös neve alatt mint ennek I. és II. kötete jelentek meg 1914-ben a Néphagyományokat Gyűjtő Társaság (Folklore Fellows magyar osztálya) kiadásában. Az I. kötet száznál több elegendő tartalmú hagyományt ad sok variánszal Szeged környékéről. Ismertetőnek feltűnik a mesék töredékes volta s az előadás száraz vértelensége, a mikor pedig hozzáértők előtt ismeretes, hogy az Alföld magyar népénél szebben alig tud más nép fia elbeszélni. A nevezetesebb mesetypusokhoz cikkező sok önálló jegyzetet és magyarázó toldalékot fűz; ilyenek: a vérivásról, mint a vértestvérség megpecsételésének ősi formájáról szóló excursio; a Jumercsák-mese fejtegetése, a mely nyilván Gárdonyi Géza regényének: az Egri csillagoknak egyik epizodjaként került ki mesealakban a nép közé. A II. kötet főérdekessége, hogy egy embernek Borbély Mihály fiatal napszámosnak elmondott meséit tartalmazza. Ez első ilyen jelenség a magyar meseirodalomban, bár az elmondó nem oly ős epikus tehetség, mint az a soproni hienez utczaseprő, kinek szájából Bünker Rajnald a világ egyik legszebb ilyenmű könyvét lejegyezte. A mesefa, ad normam nótafa, tud egy néhány nálunk még alig ismert typust, valamint ismeri azt a témát is, a mely eddig csak nálunk fordul elő (a világgá szaladt ember typusa). — Elek Oszkár *Népballadánk skót-angol megvilágításban* czímmel adalékokat szolgáltat ama népköltési tapasztalathoz, hogy népballadánk közül néhánynak tárgya épp oly nemzetközi epikus motívum, mint mesénk. A Molnár Anna-ballada külföldi megfelelőit 1876-ig Abafi Lajos állította össze a „Figyelő“-ben; ezekhez csatolja itt Child skót-angol gyűjteményéből a többi rokon tárgyút. A typust Grundtvig és Sophus Bugge fejtegették, kik szerint az a Judit és Holofernes történetnek egy módosult elágazása. Értekező, mint maga nézetét, ehhez azt fűzi, hogy szerinte a kéjgyilkosság pathologiai mozzanata is bennrejlík. Kádár Kata balladájából csak a halált jelentő, véresre változott keszkenő általános elem, a többi nyilván egy megtörtént eset énekbe foglalása, melybe amaz elem közbeiktatódtott. Pábeli Szép Antal-ballada tartalma: a leánynak szerelmese házához csalogatása ennek halála hírével, skót énekekben több megfelelőre talál; legközelebb áll hozzá a Motherwell-féle változat. — Mészáros Gyula a magyar *Csök* szónak megfelelőit taglalja a török-tatár nyelvekben. Alföldünkön e névvel a keresztelőkortartott lakomát jelölik. Ilyféle ünnepek keleten egy-egy búbajos samán jelenlétében és közreműködésével mennek végbe.

A samán áldozatbemutatáskor térdet-fejet hajt s a turk nyelv-kincsben a csök-csük szó ezt jelenti. Szerinte a magyar elnevezés nem egyéb, mint a mindig lakomával kapcsolatos ősi pogány áldozatnak máig fennmaradt eredeti elnevezése. — Harsányi István *Gulyás Józseffel* egyetemben folytatja cikksorozatát *A kurucz költészet forrásai* néven, melyből e füzetben a Süveggel hordott dombnak régi hagyomány voltát vitatják s bizonyítékul használják az Esztergom megvétele című ballada hiteles voltának kurucz korból való származásának igazolására a több oldalról felmerült kétségekkel szemben. — Jakubovich Emil XVIII. századi bakter-kiáltások teljes szövegeit közli Győr környékéről. Ugyancsak Harsányi István cikkez: *Adalékok a magyar népszokások történetéhez* czímen. XVIII. századi egyházi instructiókból közöl több emlékezőést, a melyek farsangolásra, tyúkverésre, Gergely- és Balázsjárásra vonatkoznak. — *A Népköltési Adalékok* közt székely házassító dalok és egy fonóban szokásos balladás ének szövege található. — Madarassy László ugyanitt megjegyzéseket fűz Kálmány Lajosnak az „Ethnographia“ tavalyi folyamában közölt Köblös nótájához, melyet közlő ősrégi állapotot jellemzőnek tartott. Ezt kétségbe kell vonni, minthogy a nóta célzásai oly viszonyokra vonatkoznak, melyek az alföldi ú. n. szilajpásztorzkodásban csak nem rég megvoltak; a nóta ezért lehet új keletkezésű is. — Az *Irodalom*-rovatban Rudnickyj Istvánnak: *Ukraina és az ukrainaiak* című könyvét ismerteti Munkácsy Mihály; a könyv célja az orosz tartomány faji és természetbeli önállóságának, a nagy-oroszszágtól elütő voltának kimutatása. Végül ismét Harsányi István szól a Régi Magyar könyvtár 35. számú publicatiójáról, melyben Sziveket újító bokréta czímen egy XVIII. századbéli dalgyűjteményt Versényi György adott közre s látott el összevető jegyzetekkel. Ismertető ezekhez pótlásul számos megfelelést csatol. — Hellebrant Árpád Néprajzi könyvészete, kisebb közlések és a Magyar Néprajzi Társaság közgyűlésének felolvasásai, hivatalos iratai töltik ki a kettős füzet hátralevő részét.

Ugyane folyóirat 1915. évi 4—6. sz. befejező hármas füzetében első helyen Lenhossék Mihály *Az anthropológiáról és teendőinkről az anthropologia terén* című akadémiai előadásának második fele van közölve, a mely előzetesen egész terjedelmében a Budapesti Szemle 463—4. számaiban jelent meg (I. ismertetését Akadémiai értesítő 1915, 627. és 680. ll-in). — Utána *Az Attila-kincs feliratainak ügye* czímen polemikus felszólalások következnek. I. helyen Németh Gyula bírálata *A nagyszentmiklósi feliratokhoz* van reprodukálva az Egy. Philolog. Közlönyből (1915. 495—7. ll-in); benne bíráló Mészáros Gyulának az *Ethnographia* ez idei 1. számában megjelent tanulmányáról kijelenti, hogy az aranyelet rovásos jeleinek egyeztetését a szibériai ó-török sírfeliratokkal maga is gyümölcsöző alapnak tartja, de a hozzáfűzött nyelvtörténeti fejtegetések és recon

struáló vállalkozások elfogadhatlanok. Az éleshangú bírálatra II. helyen Sebestyén Gyula felel *Sum cuique!* jelszó alatt. A vita nyelvészeti részét nem hivatása érinteni, de ellenőrizhette a rovásjelek összevetését, a kiegészítésben követett módszert; az epigraphikai részt kifogástalannak tartja s a komoly alapvető vállalkozás lekicsinylését elfogultnak, igazgátalannak jelenti ki. Harmadik felszólalás Mészáros Gyuláé, a ki *Válasz Németh Gyulának* felirással munkája nyelvészeti részét bővebb adatközléssel egészíti ki; az edényekre trébelt jeleket az orkhoni rovásbetűkkel azonosoknak vallja, a mivel a nyelvi összevetés jogosult volta is adva van; a kiderített hangkopásokat s a megfejtés értelmi részét illető eredményeit pedig fenntartja. IV. cikkben Sebestyén Gyula ez írásoktól függetlenül Supka Géza tollából megjelent írásmegfejtésre vonatkozóan annak kibetűző eljárásában epigraphikai hibákat talál s a megfejtést; ezért nem tartja elfogadhatónak. — Elek Oszkár befejezi *Népballadánk skót-angol megvilágításban* című munkáját egy tréfás magyar népballadánk külföldi rokonságának felsorolásával. „Hazajöttem a vásárról...“ kezdetű epikus énekünk egy megcsalt férj panaszát tartalmazza, ki az idegen látogatók holmijait sorra megtalálja házában, míg az asszony félremagyarázásokkal akar a gyanú alól szabadulni. Legtöbb változata francia és skót epikus dalokban található: meséjük félreismerhetetlenül ugyanegy. A Fejér László-ballada megfelelője pedig Itáliában bukkan fel Bella Cecilia néven D'Ancona gyűjteményében. — Következő közlemény Solyomossy Sándortól való. Benne egy elterjedt népies képnek: *A vadász temetésének* származástörténetét deríti ki. Nálunk a kép nemcsak országszerte ismert, de a nép át is másolja löportartókra, borotvatartókra, szóval ethnographikum lett belőle, bár kétségtelenül nyugatról került be hozzánk, a mit a régi kiadások német feliratai s ott kint való sűrűbb elterjedése igazolnak. Saját-szerűségei, hogy a vadász koporsóját kísérő állatok embermódra fölegyenesezve lépkednek, a farkas sebesült lábbal mankón biczeg velük, a medvén pedig az evangélikus lelkészi ornátus látható. Régi párképe a Vadász ébredését, feltámadását ábrázolja, a mint koporsójából kikel s a vadak szétfutnak. A bizarr ötlet értelme a képből nem derül ki. Értekező az ábrázolt jelenetek eredeti forrását megtalálja a XIV. sz. elejéről való verses francia állatmesegyűjteményben: a Roman de Renardban. Itt a rókat temetik hasonló módon; egyik kéziratán, a vatikáni N. manuscriptumon miniatürerajz is maradt róla, a mely azonos ábrázolást mutat a mai képpel. A rókaanedoták közül ez episod, mint aránylag késői termék, nem került át szövegalakban a németiség területére. Utóbbiak Reinecke Fuchs-ja régebbi francia szövegeket vett át, e miatt az episod a németiség előtt ismeretlen maradt. Átkerült mégis más alakban. A rókatörténetek a gotikus építészet apró szobordiszoinek kedvelt tárgyai voltak; a csúcsíves stílus grotesk domborművei között ez is áttelepült Németországba s a strassburgi dóm egyik

pillérének tetején ki volt a rókát temető menet faragva. E faragvány a reformatio idején állandó czéltáblája lett a gúnyos támadásoknak. Fischart röpiven rajzban és versben tette nevetségessé, mire az ellen-reformatio egy harczias barátja: Johannes Nasus 1577 körül a szokásos visszafordító eljárással, megrajzoltatta ugyane temetési menetet evangélikus ritus szerint, de nem az életre kelő rókával, hanem az erdei vadak ellenségével: a vadászszal. A néphagyományok vándorútjának e változatos sorsú példájához értekező számos rajzot és képet mellékel. — R ó h e i m G é z a *Adalékok a finn-ugorság varázserő fogalmához* czim alatt adatok tömegével tisztázni törekszik a varázserő fogalmköréhez tartozó elnevezések pontos jelentését. Őt, ily értelemben használatos elnevezést vesz vizsgálat alá, melyek a bővülő samánkodás rendes kifejezései. Megállapítja, hogy a Muträ szó a samánnak egyéni bővülő erejét jelenti, a Luonto és Voima természeti tárgyakból tűz vagy víz segítségével kivont ható elemet, Jumala a jó indulatú, áldáshozó erőt, šud pedig a szerencse-szellemet jelöli; közülök a Voima és Šud idegen, germán befolyást sejtető elnevezések, a hozzájuk kapcsolt cerimonia is nyilván ellesett eredetű; a többi ős finn-ugor szó és szokás, bár részleteikben a kelet-ázsiai varázslók és indiánus medicinmanek eljárás módjával sokban egyező mozzanatokat tartalmaznak. — Ezután L a m b r e c h t K á l m á n *Herman Ottó munkáiról* összeállított *bibliographiájából* adja a IV. vagy: *ethnographiai* részt; a jegyzék 119 könyv, értekezés és cikk czímét sorolja föl időrendben. — A N é p h i t és N é p s z o k á s o k tárgyköréből való közlések között elsőnek F e h é r v á r y D e z s ő *Lucza-nap a bajai bunyevácoknál* czim alatt ismerteti az idetartozó babonás eljárásokat; kétféle csoportját lehet e szokásoknak megkülönböztetni: szorosan Lucza-napra tartozókat és karácsony estéig terjedőket. Elsők szinte kizáróan boszorkányrontás ellen való védekezések, utóbbiak az ez idő alatt naponkint készülő Lucza-székével vannak kapcsolatban. Sem a város, sem a vidék magát a széklaragás szokását már nem űzi. — T é g l á s I s t v á n *A kőből kinövő kétélű kard* s hozzá szükséges *vasfűhöz* fűződő, Torda vidékén divó babonás mondákat és eljárás-módokat közli. A kétélű kard ott terem, a hol a kőben kigyók vasat fűjtak s csak az veheti ki onnan baj nélkül, a kit az Isten arra kirendel, vagy a kinek vasfűve van s a titkos szót tudja. Rendesen kincs is lelhető ugyanott. — S c h m i d t T i b o l t részletes tanulmányban számol be arról, mily szerepet játszik *A katona a hazai oláh népköltészetben*. Az oláh fajilag és foglalkozása szerint nem oly temperamentumos, mint a magyar. Értekező szerint a világháború előtt a katona az oláh népköltés legszánalomraméltóbb alakja volt. Mint pásztorkodó nép, kényelmeskedő s a katonáskodást csapásnak tekinti, német betegségeknek nevezi. Megbántódást érez, a miért haját levágják; haragszanak tisztjeikre, mert őket tartják a kötelező szolgálat okozóinak. Szerző a berukkolás mozzanatait, mindenkitől való

búcsúzkodásukat versidézetekkel világítja meg. Messze vetődve, később is dalban önti ki keservét; idegen helyek feltűnő jelenségeit megénekli, de főképp honvágyát. A kezdetben érzett irtózás lassan alább hagy, beletörődnek sorsukba. A mostani háború miatt beszólítottakat az asszony-nép dalokban búcsúztatta, elváláskor valóságos sirató énekeket rögtönöztek; ezekből is több jellemző példát hoz a közlemény. — R ó h e i m G é z a *A külső lélek és szynonymái a népmesékben* címmel a népmesék ama gyakori eleméről szól, mely a mesekutatásban: talizmán, vagy Delilah-motivum név alatt ismeretes, t. i. annak a titoknak kiderítése a tárgya, hol és miben rejlik valamely gonosz, kártékony, ellenséges lény ereje, lelke, élete. Ebben is rendkívüliek az egyezések európaszerte, legföljebb a beskatulyázás egyes tényezői változnak (fában kacsza, ebben tojás, ha feltörik, az illető megszünt élni!) Szerző szerint a részletek egyezéséből kétségtelen, hogy vándorlás útján elterjedt mesemotivummal van dolgunk. De az a körülmény, hogy mindenütt megragadt az emlékezetben, arra enged következtetni, hogy egykor előzetesen már minden egyes nép hitében meg kellett lenniök, s hogy átvételét ugyanazon lélektani törvények szabályozták, mint e fogalmak önálló keletkezését. — H a r s á n y i I s t v á n és G u l y á s J ó z s e f *A kurucz költészet forrásairól* szóló cikksorozat társszerzői IV. közleményként a *Mindenki* szövege régi előfordulását bizonyítgatják azokkal szemben, kik az Esztergom megvétele című kurucz balladában ezt nyelvújítási szónak minősítették. Főadatuk egy Bánfi Dénesről szóló gúnyvers, melyet szerintük kétségkívül Bánfi életében irtak, tehát 1674 előtt. — K o d á l y Z o l t á n *Három koldus-ének forrása* címmel a Stripszky Hiador gyűjtötte koldusénekek további nehányára nézve szintén valószínűvé teszi, hogy nyomtatott szövegből valók s az előadó vásáros koldusok meglévő verseket tanultak be és adtak elő. — Ugyancsak K o d á l y Z o l t á n az előző füzetben közzétett balladafélének: A hitetlen férjnek variánsait három változattal szaporítja; a szövegek ketteje tótnyelvű Barsból és Nyitrából, a magyar variáns Békésgyuláról való, valamennyi hangjegyes lejegyzés. — T ó t h V i l m o s hét drb. *régi székely éneket* közül hangjegyekkel. — A füzet I r o d a l o m rovatában L a m b r e c h t K á l m á n ismerteti meleg méltánylással *Herman Ottó* posthumus művét: *A magyar pásztorok nyelvkincese* című kötetet, mint összoglalozási nagy művének második és utolsó részét. — Ugyanott m. l. jelzés szól V á s á r h e l y i G é z a füzetéről: *A buda-esztergomvidéki magyarság és Budaváros nevének eredete*, melytől minden jogezimet megtagad arra nézve, hogy komolyan vétessék. S c h m i d t T i b o l t pedig *Al-George Floriánnak: A felső Nagy-Szamos völgyének román nyelvjárásáról* írt értekezéséből a folklorerészt teszi szóvá, rámutatva néhány elemi hibájára. — H e l l e b r a n t Á r p á d folytatja *Néprajzi könyvészet 1913-ról* cz. alatt a külföldön megjelent idevágó szakmunkák jegyzékének közlését. — K i s e b b k ö z l e m é n y e k között

Sebestyén Gyula kimutatja, hogy az a könyvészeti tévedés, mintha Telegdi Jánosnak a rovásírásról szóló, 1589-ből való kis latin irata: a Rudimenta, nyomtatásban is megjelent volna Leydenben, a lipcei Acta Eruditorum Supplementáinak 1721-diki VII. kötetéből ered; innen vette át a hibás adatot Wallaszky s tőle a többi bibliographus. — Heller Bernát Arany Hegedű-jének egy népi varianzára figyelmeztet, a mely az Ethnographia 1909. évfolyamában (166. l.) a rutének földéről jelent meg. — Ugyanő *Dähnhardt Oszkár halála* címen a német mesekutatók ez egyik legkiválóbbjának szentel kegyeletes emléksorokat. Dähnhardt a magyar nép folklóre-anyagát jól ismerte s felhasználta, sőt az Ethnographiában czikkezett is A természetrajzi mesékről (1911. évf. 173. l.). Mint a németiségnek már annyi szellemi kiválósá át, őt is a haza védelmében Ypern mellett vesztette el nemzete. — Társulati ügyek alatt Bán Aladár jelentése foglaltatik az F. F. (Folklore Fellows) *Magyar osztályának eddig elért gyűjtéséről*. Kiténik az összeállításból, hogy az osztály eddig 11 vidéki gyűjtőszövetséget teremtett, rendszeren egy-egy vidéki nagyobb tanintézet ifjúságának bevonásával. A gyűjtőtanárok és tanulók száma 149 volt, a kik 31,127 adalékot szolgáltatnak be; ezek között 309 népmesét, 336 balladát, 215 mondát, 18,901 népdalt, 100 dallamot és 324 sirató halotti éneket. Eddig a gyűjtés csupán magyarnyelvű termékekre s magyaroklakta vidékre szorított; a mint azonban a kedvező viszonyok megengedik, a nemzetiségeket is bevonja az osztály munkássága körébe. Az egész anyag a F. F.-nak Európaszerte egységes jellegű és rendszerű feldolgozása szerint a Nemzeti Múzeumban felállítandó külön kézíratosztályon fog őriztetni s a hazai és külföldi kutatóknak rendelkezésre állani. — Társulati jegyzőkönyvek és tagnévsor zárják be az évfolyam közleményeit.

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK f. évi II. füzetét Császár Elemérnek *Barcsay Ábrahám* című értekezése nyitja meg. Elmondja Barcsay élettörténetét, majd ennek alapján megrajzolja jellemét. Költeményei, melyek önkéntelenül öltöttek magukra a költői levél formáját, érzelmekre, elmélkedőkre és leírókra oszthatók. Költészetében nincs fejlődés. Érzelmi költeményei nem külső hatásoktól keltett érzelmek nyilvánulásai, az alkalmosság hiányzik belőlük. Leíró költeményei az elbeszéléshez közelednek, gyakran vegyül beléjük elmélkedés. Elmélkedő versei uralkodó gondolatainak, világnézetének kifejezései. Barcsay költőibb természet, mint előzői, a költeményeit alkotó motívumokban van költőiség, de összefűzésük nem művészi. Versformáiból hiányzik a változatosság, kevés költeményeiben a műgond, de stíluserzéke tagadhatatlan. Végül felsorolja Barcsay munkáinak kiadásait és a reávonatkozó forrásokat. — Heinrich Gusztáv *A Fortunatus mese eredete* című értekezésében a mese eredetére vonatkozó eddigi nézeteket (Schlegel Á. V., Görres, Grimm V., Tieck, Bobertag, Zacher, Lázár Béla, Günther) ismerteti, majd vázolja a tudomány mai

álláspontját a népregével szemben. E szempontból kétségtelen, hogy a Fortunatus-mese alapmotívuma (bűvös erszény, láthatatlanná tévő süveg) általános emberi, s a népkönyvről megállapítja, hogy mai alakjában eredeti, német termék, mely Augsburgban, a XV. század derekán keletkezett, idegen forrásai nincsenek, motívumai legnagyobb részben népregékből származnak, ezekhez csatolt a szerző szóbeli közlésből egyes nem népregei természetű elbeszéléseket, végül irodalmi anyag művében csupán az útirajzokban ismerhető vagy tétélezhető fel. — Bayer József *Vázlatok a magyar művészet multjából* czimen először Kazinczy Ferencznek magyar művészettörténeti adalékait ismerteti a költő 'Festés, faragás nálunk...' (Hazai és Külf. Tud. 1812.) című cikke alapján. Kazinczy leírja a pápai templom, a vácsi székesegyház, a győri, váradi és jászói templomokat, röviden áttekinti a hazai gyűjtők és gyűjtemények kincseit s megemlíti a szobrok kis számát; majd Kazinczy nézetét ismerteti a Ferenczy-féle Csokonai-szoborról, végül pedig Csató Pálnak a 'Századunk'-ban 1839-ben megjelent 'Művészet' című cikkét ismerteti, mely sentimentalitással vegyes túlzó loyaltással szól egy Herr nevű bécsi lithographus művéről, az 51 magyar királyt ábrázoló könyvmatáról. — Marót Károly *Arany műhelyéből* cím alatt a 'Toldi Estéjé'-nek azt a helyét commentálja, mikor Lajos király a haldokló Toldi előtt talán alkalmatlanul is, de mindenesetre tapintatlanul példázza éppen az öreg vitézre való hivatkozással a puskapor föltalálásának jelentőségét. Egy régibb kidolgozásból maradt meg ez a hely, a hol helyén való lehetett, de Arany, érezvén a szépségét, az utolsóban is bennhagyta. — Galamb Sándor *Kemény Zsigmond Alhikmetje* czimen Kemény e phantastikus novelláját elemzi, kiemelvén különösen a novella idegenszerű phantastikus elemét, mely E. T. A. Hoffmann novelláinak hatására s Balzacnak 'Le peau de chagrin' című regényének egy motívumára vezethető vissza. — Az *Adattár* rovatában Négyesy László *Laskay-féle Énekeskönyv (Laskai-Psalterium)* nincs című közleményében kimutatja, hogy a Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárában (I. 843) főlemlített, Laskai Jánosnak tulajdonított 'Szent Dávid százötven Soltári' Debreczen, 1651 című mű, melynek egyetlen példányát a pesti egyetem könyvtára őrzi, nem egyéb, mint Szenczi Molnár Albert szoltárainak egy eddig ismeretlen kiadása. — Ponori Thewrewk Emil közli, *Ponori Thewrewk József önéletrajza* czimen atyjának autobiographiáját, mely a mult század ötvenes éveinek első felében készült. A közlemény értékét a benne foglalt irodalomtörténeti, általános- és culturtörténeti adatok nagy száma adja meg. — Ferenczi Zoltán *Petrovay Miklós Énekeskönyve* czimen a kolozsvári ref. collegium könyvtárának egy énekeskönyvét ismerteti, melyet Petrovay Miklós másolt 1671—72-ben, többnyire nyomtatott könyvekből. A gyűjtemény 34 darabból áll, egyeseket, illetőleg szemelvényeket: belőlük közül is Ferenczi. — Morvay Győző befejezi *Zalár József leveleiből* című közleményét, melynek

második része nyolcz, a közlőhöz írott levelet vagy levéltöredéket ölel föl; az első Egerben kelt 1903 május 3-án, s az utolsó u. o. 1909 április 17-én. Négy eredeti és egy fordított költemény is van bennök. — Szücsi József *Bajza két levele anyjához* czímen a költőnek Pesten 1833 augusztus 24-én és 1838 április 11-én írt leveleit közli, melyek közül különösen a második fontos, Bajza házasságának külső körülményeihez nyújtván felvilágosítást. — *Hét levél Kazinczytól, kilencz Kazinczyhoz* czim alatt Harsányi István a sárospataki ref. főiskola birtokában levő Kazinczy-levelek közül első részletül hét levelet közöl, melyek közül egyet Kazinczy Ferencz írt valószínűleg Őri Fülep Gáborhoz (1780 nov. 19.), egyet Szalay Sámuel (1787 aug. 25.), négyet Verner Jakab (1789 aug. 24., okt. 2., 1790 febr. 1. és febr. 19.) és egyet Ivánkay Vitéz Imre (1790 április 30-án) írt Kazinczyhoz. Tartalmuk hivatalos, tanügyi dolgok. — Pitroff Pál *Vörösmarty két levele Kovács Pálhoz* czímen Vörösmartynak 1839 decz. 9-én és 1840 jan. 7-én Pestről keltezett levelét adja ki, melyek Kovács Pálnak akadémiai tagsága körül keletkezett küzdelemre és Kovács és Vörösmarty barátságára derítenek fényt. — Riedl Frigyes Bessenyei egy francia levele (a 'Geschäfte der Einsamkeit'-ben) alapján eldönti, hogy Bessenyei első drámája a 'Hunyadi László' volt. — A *Könyvismertetés* rovat élén Angyal Dávid számol be Voinovich Gézának *Madách Imre és Az Ember Tragédiája* című monographiájáról. Szerzőnek sikerült megoldania a feladatot, hogy Madách fejlődésében kikutatta azokat a mozzanatokat, melyek lassankint kifejlesztették hangulatát főműve megalkotására. Eszmékben és finom aesthetikai észrevételekben igen gazdag a könyv második része is, a tragédia irodalmi sorsának, tartalmának s aesthetikai értékének elemzése, s meggyőző az a rész, melyben a szerző a dráma conceptiójának és szerkezetének eredetiségét vitatja. — Váczy Jánosnak az Akadémia kiadásában megjelent *Kazinczy Ferencz és kora* I. kötetét Gálos Rezső bírálja. A monographia méltán sorakozik a levelek kiadása mellé, gondos utánjárás, Kazinczyhoz való erős ragaszkodás jellemzik e becses összefoglalást, de hibái is vannak: egyes fejezetei nem olvadnak össze, s e tagoltság miatt szenved Kazinczy alakjának plaszticitása is, nem mutatja be eléggé viszonyát íróbarátaival, a német aufklärismus nem részesül elegendő méltánylásban, elsősorban eseményeket mond el s hőse nem domborodik ki eléggé. — Gálos Rezső nyilatkozik Pitroff Pálnak *A győri sajtó története* című könyvéről, melynek adatai is, feldolgozása is tiszteletreméltók, kiállítása pedig szép. — Király György négy doktori dissertatióról számol be: Schiller István *Bogáthi Fazekas Miklós élete és vallásos tárgyú költészete* (érdemes dolgozat), Szántay Mária *Zrinyi és Marino* (egészen fölösleges munka), Helle Ferencz Hugó *Arany János Bolond Istókja* (legsikerültebbek az aesthetikai méltatás és a befejezetlenség okainak kutatása) és Patay Pál dr. *Székács József* (nincs benne egy-

séges szempont). — A füzet irodalomtörténeti repertoriummal fejeződik be.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE 1916. évi januári számában első helyen Matlekovits Sándor: *Iparunk a népszámlálás adatai szerint* címmel értekezik. *Kereső iparos volt* 1910-ben, 1.405,324. A kereső iparosok száma 1890-től 1910-ig, tehát 20 év alatt 38·6%-kal gyarapodott. Az ország különböző vidékein a kereső iparosok száma különböző módon fejlődött. A városokban van a legtöbb iparos. Budapesten a lakosság egynegyede iparos. Az egyes iparcsoportokban a *kereső iparosok* gyarapodását a szóbanforgó hús év alatt a következő számok mutatják: a vas- és fémiparban 200-al szaporodott a keresők száma (62·9%); a gépgyártásban 66·207-al (143%); a kő-, föld-, agyag- és üvegiparban 38.521-el (132·4%); a fa- és esontáruiiparban 57,221-el (79%); a bőr-, sörté-, tollárú-, viaszosvászon- és ruggyantaáruiiparban 3797-el (22·9%); a fonó- és szövőiparban 14,242-el, (59 4%), a ruházati iparcsoportban 110,629-el, (46·9%); a papiros iparcsoportban 8201-gyel (193%), az élelmezési iparban 49·291-gyel (41·6%); a vegyészeti iparcsoportjában 16,300-zal (210%al); az építőiparban 72,752-vel (77·9%), a sokszorosító iparcsoportban 15,109-czel (161·5%). A nők részvétele az iparban számszerűen nagyobbodik, aránylag inkább stagnál. Az utolsó 20 esztendő alatt az iparban foglalkoztatott nők száma 123,751-gyel növekedett, a mely gyarapodás 16·8%-kal emelkedett. Az ipari vállalatok és az alkalmazottak számainak egymáshoz való aránya, a mi az ipar intensivitásának és erősségének fejlődésére jellemző, — a következő: 1910-ben volt Magyarországon 533,195 iparvállalata, a melyek közül 891,706 segéddel, 333,975 segéd nélkül dolgozott. A vállalatok száma 20 év alatt 212,937-tel szaporodott. A segéd nélküli vállalatok 20 év alatt 71·3%-kal szaporodtak, a segédekkel dolgozók 65·5%-kal, a náluk foglalkoztatott segédek azonban 254·4%-kal. A 20 segédnél többet foglalkoztató vállalatok igen nagy gyarapodást tüntetnek föl. Húsznál több segéddel dolgozó vállalat volt 1910-ben 4023, a melyek 416,543 segéddel dolgoztak. A *nagy vállalatok* száma az 1890-től 1910-ig terjedő 20 év alatt 223%-kal a náluk alkalmazottak 271%-kal gyarapodtak. Az összes vállalatok számát arányba állítva a segédek számával, egy vállalatra esett 1890-ben 1·12, 1900-ban 1·25 és 1910-ben 1·64%. Az adatokból megállapítható, hogy a magyar ipar különösen a nagyobb vállalatokban gyarapodott. A vállalatok csökkenése kizárólag a kisiparra esik, holott az ipari keresők száma éppen úgy, mint a 20-nál több alkalmazottal dolgozók száma, még a fogyó iparcsoporthoz is erős emelkedést mutat. Összehasonlítva viszonyainkat Ausztria és Németország viszonyaival arra a megállapításra jut a közlemény, hogy Ausztriával szemben iparunk erősség dolgában majdnem minden csoportban tért hódított ezalatt a 20 év alatt. Németországgal szemben megállapítja, hogy a magyar ipar fejlődése a legtöbb iparcsoportban a német ipar haladá-

sával lépést tart és számos csoportban gyorsabban is fejlődik. Végeredményében megállapítja a szerző, hogy iparunk haladása viszonyainkhoz képest megnyugtató. — Második helyen Czettler Jenőnek *Közélelmezési kérdések a háború után* című, a magyar Közgazdasági Társaság 1915-dik évi november 27-diki gyűlésén tartott előadását közli. Előadó külön teszi vizsgálat tárgyává a kenyér, a hús és a kisebb gazdasági termények (zöldség, tej, tojás stb.) szükségletet, a mely a háború után kétségkívül még emelkedni fog. A külföldről való behozatal nehézségeire utalva, ezzel szemben a mezőgazdasági termelés általános fejlesztését jelöli meg, azon eszköz gyanánt, a melyeknek segítségével a közlelmezés a háború után biztosítható. A kérdést azután elemeire bontván, arra az eredményre jut, hogy a kisgazdaságokat kell közvetlenül bekapcsolni a közlelmezés szolgálatába, egyrészt az intenzívebb termelés gondolatát gyakorlatilag megismertetni a kisgazdákkal; javítani azoknak különösen üzemi hitelét, szervezni az anyagbeszerzést és főleg az értékesítést. A biztos és megfelelő áron való értékesítés nélkül a kisgazdát intenzívebb termelésre bírni jóformán lehetetlen, viszont a kisgazdaságok árütemelésének gyarapítása nélkül a hazai közlelmezés ellátása is bizonytalan. Viszont számtalan kül- és belföldi példa igazolja, hogy a *szövetkezeti értékesítés*, a mely a kisgazdaságok terményértékesítésének legmegfelelőbb szervezete, az elmaradt kisgazdaságokat is valósággal átalakítja a közfogyasztás számára termelő intenzívebb gazdaságokká. — A Közlemények és ismertetések rovatában a *Háború és közgazdaság* című közlemény elsősorban a valutaüggyel foglalkozik, melynek javítására irányuló intézkedések most vannak folyamatban. — A többi kormányrendelet az élelmiszerek és nyersanyagok lefoglalására, bejelentésére és ármaximálására vonatkoznak. Fontos rendelete a kormánynak, a melylyel a részvénytársaságok és szövetkezetek közgyűlésének határideje, a mérleg elkészítése és a nyereség felosztása dolgában intézkedik. *A gazdasági statisztika és a háború* című cikk szerint az egyénre vonatkozó élelmiszert statisztika nem létezett, a Németországban végzett statisztikai felvételek most a háború alatt történtek, és adatai csak támpontot nyújtanak, a pontos fogyasztási statisztika a háború után fontos közgazdasági feladat lesz. — Hegedűs Loránd ismerteti azután Naumann Frigyes: *Közép-európa* című inkább politikai, mint közgazdasági könyvét, mely a háború utáni állapotokkal foglalkozik. — Schlesinger ismerteti végül Feleky Géza: *India és a világháború* című esszé-ját, melynek egyik megállapítása, hogy az angol uralmat nem belső bajok, hanem egyedül Oroszország fenyegeti veszélylyel. — A Magyar Közgazdasági Társaságra vonatkozó közlemény fejezi be a számot.

Ugyane folyóirat 1916. évi februári számában első helyen Balás Károly *Inductio, valószínűség és statisztikai módszer* cz.

dolgozatában a statisztika tulajdonképeni kutatómódjának természetét veszi vizsgálat alá. Az az azelőtt meglehetősen általános nézet, hogy a statisztika módszere az inductio, szerző szerint tarthatatlanná válik, ha a statisztika eredeti kutatómódjának a számlálásnak, illetőleg universalis tömegmegfigyelésnek természetét közelebbről megfigyeljük. Ezt már Rümelin kimutatta. A számlálásnál nincsen már szükség inductióra. Az inductio alapja részleges megfigyelés csupán, a számlálásé ellenben az universalis, az egész sokaságot végigfigyelő megfigyelés. De különbözik a statisztikai módszer a valószínűségi számításól is. A valószínűségi számítás logikája egészen más, mint a számlálásé. A valószínűségi theoria a nagy számok matematikai valószínűség esélyeit alkalmazza az egyedre à posteriori, míg a számlálás inductiv következtetés és valószínűségi esélyek fontolgatása nélkül a concret egyedi jelenségeket constatálja végig az egész sokaságon keresztül. Az inductio vagy valószínűségi számítás szüksége csak ott léphet fel, a hol a számlálással már nem boldogulunk. Hogy ha tehát a számlálást tekintjük a Rümelin-féle értelem szerint a statisztika eredeti módszeréül, akkor úgy az inductiót, mint a matematikai valószínűségi theoriát nemcsak különálló, hanem a statisztikai kutatás szempontjából az eredetivel szemben csupán kiegészítő módszernek kell tartanunk. — Második helyen F e h é r G y u l a *Háborúkockázat az életbiztosításban* cím alatt rövid történeti visszpillantás keretében megemlékszik a góthai rendszerről, melynek hívei socialpolitikai szempontokat tartva irányadónak a háborúkockázat ellenszolgáltatása terhére a biztosítottak összességére hárítják, míg a stettini rendszer biztosítástechnikailag helyesen e riziko ellenértékét a hadbavonultak (hadkötelesek) között kívánja felosztani. Szerző kifejti, hogy e kockázat megtételezésénél a háború bekövetkeztének valószínűségét, a biztosítottaknak a háborúban való részvételi valószínűségét, és a háború halálozási valószínűségét kell vizsgálat tárgyává tennünk, de számolnunk kell a biztosítók gazdasági kockázatával is. E factorokat egyenként vizsgálva részletesen ismerteti és méltatja hazai viszonyainkat arra a meggyőződésre jutva, hogy e kérdés mai állása még nem jelenti a végleges megoldást. — A biztosítókat törvényileg kellene kötelezni, hogy minden (már a háború előtt fennállott) életbiztosítás érvényét a háborúkockázatra kiterjesszék, a mi legelőnyösebben úgy lenne megoldható, hogy a hadkötelesek biztosításaik egész tartama alatt csekély pótdíjat fizetnének (előlegeznének), mely pótdíjakat bizonyos feltételek mellett visszakaphatnák, a biztosítók pedig az életbiztosítások hadikockázatát egymás között megosztanák. Szükség szerint ezen felül a hadbavonultak a háború után kirovás alapján a díjtartalékkal csökkentett biztosított összegük arányában viselnék a háborús károkat. — A háború alatt kötött tulajdonképeni hadbiztosításoknak szerző kisebb jelentőséget tulajdonít. — Végül N é m e t h J ó z s e f *Az állattenyésztés Szerbiában és Szerb-Macedoniában* cím

alatt értekezést irt. Megjegyzi, hogy a török uralom az állattenyésztés fejlődésére is káros hatással bírt. Összehasonlítást tesz Szerbia és a volt európai Törökország állatállománya között. Állatnemenként csoportosítva részletesen leírja, hogy melyik vidéken mily fajtájú állattenyésztése van leginkább kifejlődve. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában *Klasz Paula* sikerülten jellemzi az *Egyesült Államok és az európai háború* czim alatt a háború hatását Amerikára, mely a gazdasági és pénzügyi fejlődés óriási, nem várt voltát eredményezte. Majd foglalkozik Amerikának a háború utáni gazdasági és politikai törekvéseivel, melyek az Európától való teljes függetlenséget tervezik. — (p. p.) az „Economist” czikke nyomán *A háború költségei és a hadviselő államok pénzügyi helyzetéről* értekezik. Ugyancsak (p. p.) röviden ismerteti *Bulgária közgazdaságát*. A mezőgazdaság, mely az ország fő kereseti forrása, szép fejlődésben van, az ipar és kereskedelem alárendelt szerepet játszik, de a kormány terszerűen dolgozik fejlesztésén. — *Japán ipara és a világpiac* czimű cikk kimutatja azon törekvéseket, melyek azt czélozzák, hogy a sok tekintetben a külföldtől függő ipar függetlenné váljon, és hogy sikerrel vehesse fel a versenyt. — *Kovács Jenő* ismerteti a Discontogesellschaft-tól *A háborús német közgazdaság* czim alatt kiadott füzetet, mely a háborúnak a gazdaság-, pénz- és hitelügyekre kifejtett hatását bonczolja. — *A Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény fejezi be e számot.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hatodik ülése.

1916 június 5-én.

CONCHA Győző osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Darányi Ignác, b. Forster Gyula t. tt. — Csánki Dezső, Gaal Jenő, Ortvy Tivadar r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Bernát István, Éber László, Fellner Frigyes, Illés József, Mahler Ede, Tagányi Károly l. tt. — *A másik két osztályból*: Heinrich Gusztáv, Ilosvay Lajos, id. Entz Géza r. tt. — ifj. Entz Géza, Melich János, Rejtő Sándor, Zipernovszky Károly l. tt. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

145. MÉHELY KÁLMÁN (vendég): „Adatok a munkáskérdés megvilágításához”.

146. HÓMAN BALINT (vendég): „A XI. századi pénzromlás és a magyar hercegek pénzverése”.

147. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére CSÁNKI DEZSŐ és GAAL JENŐ r. tagokat kéri föl.

HUSZONNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hatodik ülése.

1916 június 13-án.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: báró EÖTVÖS Loránd, Farkas Gyula, Ilosvay Lajos, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Mágocsy-Dietz Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schafarzik Ferencz, Schuller Alajos r. tt. — Beke Manó, Buchböck Gusztáv, Degen Árpád, Fejér Lipót, b. Harkányi Béla, Istvánffy Gyula, Jendrassik Ernő, b. Kétly Károly, Kertész Kálmán, Lörenthey Imre, Pálffy Mór, Rejtő Sándor, Wittmann Ferencz, Zimányi Károly l. tt. — *A másik két osztályból*: Fejérpataky László, Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

148. FRÖHLICH IZIDOR r. t.: „A physikai optika egy viszonyosági tételéről“.

149. LENHOSSÉK MIHÁLY r. t.: „A kigyók látóidegéről“.

150. PAAL ALFRÉD (vendég): „A phototropos inger vezetéséről“. Előterjeszti MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR r. t.

151. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére LENHOSSÉK MIHÁLY és MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR r. tagokat kéri föl.

HUSZONÖTÖKIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Hetedik ö s s z e s ü l é s.

1916 június 13-án.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Alexander Bernát, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, id. Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Finácsy Ernő, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Mágocsy-Dietz Sándor, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Schafarzik Ferencz, Schuller Alajos, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, Szinnyi József r. tt. — Angyal Dávid, Beke Manó, Bleyer Jakab, Buchböck Gusztáv, Buday László, Degen Árpád, Éber László, Fejér Lipót, b. Harkányi Béla, Jendrassik Ernő, b. Kétly Károly, Kunos Ignác, Lehr Albert, Lörenthey Imre, Magyary Géza, Mahler Ede, Melich János, Nagy Gyula, Pálffy Mór, Reiner János, Rejtő Sándor, gr. Teleki Pál, Tolnai Vilmos, Tötössy Béla, Tuzson János, Váczy János, Voinovich Géza, Wittmann Ferencz, Zimányi Károly l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főttkár.

Távolmaradásukat kimentették: b. Forster Gyula t. és Lóczy Lajos r. t.

152. Elnök megnyitja az ülést és kegyeletes szavakkal emlékezik meg gr. SZÖGYÉNY-MARICH LÁSZLÓ ig. tagról, a ki mindig a legnagyobb érdeklődéssel viseltetett az Akadémia működése iránt, noha külföldi hivatalos elfoglaltsága miatt személyesen az Igazgató-Tanács munkásságában nem vehetett részt. Elnök táviratban már kifejezte a családnak az Akadémia mély részvételét, a gyászszertartáson való képviseltetésünkre pedig PROHÁSZKA OTTOKÁR l. tagot kértük fel. — Az összes ülés a bejelentést mély megilletődéssel vette tudomásul.

153. BEÖRHY ZSOLT r. t. felolvassa az idegen helynevek használata ügyében kiküldött bizottságnak újabb jelentését (főnt 562. l.), melyben első ízben tett, az összes ülés által elvben már elfogadott javaslatát (főnt 175. l.) LÓCZY LAJOS r. és RICHTER ALADÁR l. tag különvéleményeivel szemben részletesebben megokolja. — A jelentés helyeslő tudomásul szolgál, s a javaslat véglegesen elfogadtatván, az idegen helynevek jegyzéke (főnt 177. l.) némely javításokkal és kiegészítésekkel újra közzéteendő (főnt 562. l.).

154. Főtitkár bemutatja a II. osztálynak f. évi május hó 8-án tartott zárt üléséből kelt átiratát, mely szerint „az osztály költségvetése, különösen annak Értekezések rovata, némely értekezésnek nagyobb terjedelme, de kivált a nyomdai árak nagymérvű emelkedése miatt előreláthatólag túlkiadással fog zárulni“. Főtitkár e jelentéshez hozzáteszi, hogy az Akadémia egyéb rovatainál is — ugyan ezen okokból — fog túlkiadás mutatkozni. — A jelentés tudomásul szolgál, az elnök úr pedig fölkéri az osztályokat és bizottságokat, hogy a költségvetés kereteit lehetőleg megtartani törekedjenek.

155. Az osztályok bejelentik a bizottságok által javaslatba hozott segédtagokat:

I. Nyelvtudományi bizottság:

Frecskay János	Fuchs Dávid
Horger Antal	Kertész Manó
Mészöly Gedeon	Trócsányi Zoltán.
Schmidt Henrik	

II. Irodalomtörténeti bizottság:

Gragger Róbert	Alszeghy Zsolt
Hellebrant Árpád	Gulyás Pál
Vargha Damján	Horváth János
Kéki Lajos	Bajza József
Papp Ferencz	Király György.
Vértési Jenő	

A bizottság rendes tagjául Pintér Jenő l. t., volt s. tag.

III. Classica-philologiai bizottság:

Cserép József	Pruzsinszky János
Förster Aurél	Révay József
Geréb József	Vértesy Dezső
Kallós Ede	Székely István
	Czebe Gyula
	Heinlein István.

A bizottság rendes tagjául Kornis Gyula megválasztott l. tag.

IV. Történeti bizottság:

Szentpétery Imre.

V. Hadtörténeti bizottság:

Breit József	Pilch Jenő
Gabányi János	Vágó Ignác
Gyalokay Jenő	Ujhelyi Péter.

A bizottság rendes tagjául Áldásy Antal l. tag.

VI. Archaeologiai bizottság:

Bella Lajos	Stehló Ottó
Möller István	br. Szalay Imre
Hg. Odescalchi Arthur	Téry Gábor.
Radisics Jenő	

A bizottság rendes tagjával Divald Kornél I. tag. — Megválasztatnak.

156. Az Akadémia kiadásában 1916 április hó 1-étől június 15-éig megjelentek: Akadémiai Értesítő. 316—317. füz. (1916. évf. 4—5. sz.) — Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XXXV. köt. 3—5. sz. — Nyelvtudomány. VI. köt. 1. füz. — Irodalomtörténeti Közlemények. XXVI. évf. 2. füz. — Mathemat. és Természettud. Értesítő. XXXIV. köt. 1. füz. — Bihari Károly: Báró Eötvös József politikája. — Csekey István: A magyar *pragmatica sanctio* írott eredetijéről. (Philos. és Társad. Értekezések. I. köt. 7. sz.) — Domanovszky Sándor I. t.: A harminczadvám eredete. (Történettudom. Értekezések. XXIV. köt. 4. sz.) — Fellner Frigyes I. t.: Ausztria és Magyarország nemzeti jövődelme. (Philos. és Társad. Értekezések. I. köt. 8. sz.) — Karácsonyi János r. t.: Szent László meghódítja a régi Szlavóniát. (Történettudom. Értekezések. XXIV. köt. 2. sz.) — Szentpétery Imre: A borsmonostori apátság árpádkori oklevelei. — Tudomásul van.

157. Ajándékkönyvek érkeztek: 1. Bogdánfy Ödön: Öntözéseink sikertelensége. — 2. Szalay László: A szibériai fogolytáborok éghajlata. — 3. Eöttevényi Nagy Olivér: Háború és diplomacia. — 4. Venetianer Lajos: Asaf Judaeus (magyar és német kiadás). — 5. Illeck J.: Richtiggestellte Theorie der Schwingungen. — 6. Méhely Kálmán: A munkáskérdés lényege. — 7. Oldenburger Jahrbuch für Altertumskunde und Landesgeschichte, Kunst und Kunstgewerbe. 1915. — Köszönettel fogadtatnak.

158. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BEÖTHY ZSOLT és SCHULLER ALAJOS r. tagokat kéri föl, s a nyári szünet előtti utolsó ülést abban a reményben és azzal az óhajtással zárja be, hogy az őszi ülészek megkezdésekor jobb és békésebb viszonyok között láthatunk ismét munkához, — mire az ülés az elnök lelkes éljenzésével véget ért.

Nekrolog.

Fejérpataky László r. tag beszéde Ortway Tivadar r. tag ravatalánál 1916 július 10-én.

Egy szót még, felejtethetlen kedves társunk, mielőtt fáradt tested az univerra carnis útjára tér. A dolgoz kézből, mely történelmi és régészeti munkák nagy számával gazdagította hazai tudományosságunkat, kihullott a teremtő toll. Temes vármegye monographiája, Pozsony városa története, a tartalmas emlékbeszéd a nagy Mommsen felett, a mikén életed utolsó napjáig dolgoztál, befejezetlen maradt. Tudományos üléseinken, melyeket oly lelkiismeretesen látogattál, s melyeknek tárgyalásaiban oly meleg érdeklődéssel vettél részt, üresen marad egy hely; de lelkünk megtelik egy tiszteletreméltó nemes alak

emlékével, a ki Tudományos Akadémiánk anyagi és szellemi javainak egyik nagy gazdagítója, tudományos törekvéseink legjobb megértője, nemzeti czéljaink buzgó és önzetlen előmozdítója volt.

Elköltözött társunk élete példát nyújt, miként kell e földi lét éveit eredményes munkában, páratlan szorgalomban, folytonos tanulásban, szereplési vágytól ment szerény visszavonultságban s e mellett új meg új szellemi alkotásokban, érdemekben gazdagon eltölteni, s ez által magának — akaratán kívül is — maradandó helyet biztosítani a nemzeti tudomány történetében. Egyházának hűséges szolgálója, Nemzeti Múzeumunk egykori kitűnő tisztviselője, kit a felejthetetlen Rómer lelkesítő hatása vezetett szaktudományának, az archaeológiának eredményekben gazdag művelésére; mint tanár kiváló, tanítványai szeretettel, igaz tisztelettel veszik körül; mint tudós lelkiismeretes, teljesen megbízható, a pontosságnak és szorgalomnak mintaképe; mint ember és jóbarát önfeláldozásig hű, szeretetet áraszt maga körül, szeretetet ébreszt maga iránt.

Csoda-e, ha e váratlan halál tudományos társulataink és jó barátok hosszú sorát borította mélységes gyászba; hisz Ortvay Tivadart mindenki szerette, mindenki becsülte, mindenki tisztelte; hisz csak az imént láttuk, sőt mintha még most is látnók őt megszokott helyén tudományos üléseinkben! Alig két hónapja, hogy Akadémiánk legszebb jutalmainak egyikével, a Marczibányi díjjal tüntette ki egyik kiváló munkáját. Ki hitte volna akkor, hogy a méltán kiérdemelt elismerés pálmáját ily hamar fogja követni a halálnak és a gyásznak babékoszorúja?

Búcsúszom Tőled, elköltözött kedves társunk, a magyar tudományos világ nevében. Leteszem Akadémiánk részéről, melynek negyvenegy esztendő óta hűséges tagja voltál, a köszönetnek, igaz hálánknak, kegyeletes érzéseinknek, mély gyászunknak adóját ravatalodra. Búcsút mondok a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság nevében is, melyeknek vezető tagja és ez utóbbinak másodelnöke voltál. Az üresség, melyet elhunytad köreinkben okoz, sokáig marad betöltetlen, jóságos lényed sokáig él bennünk el nem homályosodó kegyeletes emlékezetben, mert Te híven teljesítetted azt, a mit az egyház felkent szolgájától, ember embertársától, a tudomány a tudóstól, a haza hűséges polgárától elvár.

Áldás emlékedre!

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főtítkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
HEINRICH GUSZTÁV.

XXVII. KÖTET.

1916. november 15.

11. FÜZET.

A XI. századi pénzromlás és a magyar hercegek pénzverése.

(Kivonat *Hóman Bálint* vendégnek 1916 jún. 5-diki előadásából).

Nyugat-Európában a IX. század utolsó tizedeiben megindult pénzromlás a XI. században általánossá lett. A pénzverési jog eladományozásával kapcsolatban a nehéz pénzláb alapján vert, értékes Karoling-denárokat a francia és német királyok, hercegek és püspökök localis jelentőségű, értékben folyton esőkkenő pénzei váltották fel.

A pénzromlás nálunk kezdetben csak közvetve éreztette hatását. A XI. századi magyar pénzverésben világosan felismerhető az állandó, nehéz pénzláb fenntartására irányuló törekvés. A XI. századi magyar obolusok (féldenárosok) törvényes és szokásos pénzlába alapján az összes egykorú, 1038 és 1095 közt vert német és cseh pénzeknél értékesebb pénzt vertek. E nehéz pénzláb alapján verettek Péter, Aba Sámuel összes, Béla és Géza hercegekori pénzei, Szent László 10 éremfaja közül öt, I. András és Salamon egy-egy éremfaja.

A rendezett pénzverés és nehéz pénzláb eredményeképp a XI. századi magyar pénz jelentős szerephez jutott a nemzetközi piacon. A magyar obolus — a külföldi pénzleletek hosszú sorának bizonyossága szerint — egész Észak- és Északkelet-Európában elterjedt és a kereskedelmi forgalomban kedvelt fizetési eszközzé vált. Viszont Magyarországon minden külföldi pénznem meghonosodását meggátolta.

*

A XI. századi obolusoknak minduntalan visszatérő nehéz átlagsúlya bizonyítja, hogy uralkodóink feltve őrizték a magyar pénznek Szent Istvántól megalapított jó hírét. Mindamellett már a XI. században találkozunk a pénzromlás határozott tüneteivel.

A pénzláb fokozatos és czéltudatos megrontásának, a

forgalmi pénz értékesökkentésének kétes dicsősége hazánkban I. András nevéhez fűződik. Egyik éremfaját — időrendben a másodikat — eredetileg a XI. századi törvényes nehézsúlyban verték. A forgalomba azonban nem ebben a súlyban kerültek. A leletekben talált pénzek túlnyomó része körülnyirt, csonka példány. Tömeges előfordulást s egyéb jelenségeket is figyelembe véve, minden jel arra mutat, hogy ezeket az obolusokat már a királyi pénzverdében a kibocsátás előtt, még pedig határozott czéllal csonkították meg. A korábban teljes nagyságban forgalomba hozott pénzt is beváltották s azután megcsonkítva újra forgalomba hozták.

Ez az eljárás *lényegében* egy könnyebb pénzlábra való áttérést jelent. Célja a kincstár pénzverési hasznának szaporítása volt. A periodusonként való pénzkibocsátásnak első, primitív formában történt jelentkezése volt a pénzek körülnyírása.

A rendezett pénzverés mindenkor a jó pénz és nehéz pénzláb jegyében folyik, a pénzverés czéljául a forgalom könnyebb lebonyolítását tekinti s ezzel a gazdasági fejlődést szolgálja. A XI. században Európa nyugatán és főképp Csehországban divatos rendszer viszont a pénzverési jogot, mint az uralkodói jövedelem mértéktelen gyarapításának eszközét fogja fel. A jövedelemszaporítást gyakori pénzkibocsátásokkal érik el, a mikor is a régi pénzt bizonyos, illetékképpen szedett százalékos levonással váltják be. A jövedelem fokozásának czéljából gyöngé és kapzsi uralkodók az új pénzt a réginel könnyebb pénzláb alapján, sőt rosszabb ezüstből is verették, a mi az alattvalók teljes kizsákmányolására vezetett

I. András pénzcsonkítása e rendszernek kezdetleges, de egyszersmind nagyon erkölcstelen formája volt, mert tág teret nyitott a magánosok nyereszkeskedési üzelmeinek, mintegy királyi sanctiót adott a pénzhamisításhoz. Kétségtelen, hogy a tágabb lelkiismeretű kalmároknak nem sok biztatás és nem is sok leleményesség kellett ahhoz, hogy a kezükbe került pénzdarabokat, a királyi kincstár példáján indulva, maguk is körülnyírják s így a népet súlyosan megkárosítsák.

A pénzláb könnyebbitésének gazdasági jelentőségét, az alattvalók szolgáltatási képességének fokozatos kihasználását leginkább jellemzi az, hogy a kincstár pénzverési haszna Szent Istvántól I. András utolsó — körülnyirt — pénzkibocsátásáig *éppen nyolczszorosára* emelkedett.

Salamon pénzverése, apjáéhoz hasonlóan, a czéltudatos pénzrontás képét mutatja. Alatta azonban az Andrástól primitív formában megkezdett pénzűjtés rendszeressé lett. Kétévenként — tíz évi uralkodása alatt ötször — bocsátott ki új pénzt. A pénz minden kibocsátással értéktelenebbé lett. Első obolusai

a XI. századi törvényes nehézsúlyban verettek, utolsó pénzeinek értéke 25⁰/₀-kal alacsonyabb volt ezekénél.

*

I. András és Salamon királyok korának pénztörténeti szempontból különös jelentőséget kölcsönöz az a körülmény, hogy a királyllyal párhuzamosan más hatalom is veretett az országban pénzt. A pénzverési jognak nyugaton divó adományozási rendszere hazánkban sohasem honosodott meg. A XI—XII. századi erős centralis királyi hatalom egyenesen lehetetlenné tette a hűbériség e fajta kinövéseinek létrejöttét. Az ország területének az uralkodócsalád tagjai közt történt megosztása azonban magával hozta, hogy a herceg, az ország egyharmadának teljes királyi hatalmat gyakorló uralkodója pénzt is veretett.

I. András korában Béla, Salamon korában Géza herceg saját nevükkel ellátott pénzt verettek és pénzverésük teljesen önálló, sőt az általuk alkalmazott pénzláb is lényegesen eltérő volt a királyétól.

Béla herceg — szemben Andrásnak eléggé nem kárhöz-tatható pénzrontásával — az egészséges gazdasági fejlődés előfeltételéül szolgáló állandó, nehéz pénzláb és rendszeres pénzverés híve volt. A külföldi hatás alatt bekövetkezett pénzrontás idején Béla herceg volt Szent István és közvetlen utódai szolid alapokon nyugvó pénzrendszerének hagyományosa és folytatója. Hercegsége idején vert pénzei a XI. századi *nehézsúlyú obolusok pénzlába* alapján verettek. Trónralépte után azonban már nem ragaszkodott a hercegsége idején állandó, nehéz pénzlábhöz.

A királyi pénzláb 25⁰/₀-kal könnyebb volt a herceginél.

Béla pénzverésének charactere lehetetlenné teszi, hogy ezt az ő pénzlábkönnyebbitését azonos jelenségnek tekintsük András és Salamon nyereszkesedésre alapított súlycsökkentéseivel. Béla a pénzlábkönnyebbitéssel kapcsolatban a byzáncki arany és a magyar pénz értékviszonyát is újra szabályozta. I. Béla idejéig hazánkban is — mint Bajorországban — 30 denárt, vagyis 60 obolust számítottak a forgalomban egy aranyra. Béla a byzáncki arany értékét 40 denárban, vagyis 80 obolusban állapította meg. A régi számítási mód fenntartása — az ezüstpénz szinezüsttartalmának 25⁰/₀-os csökkentése mellett — a kincstárnak időlegesen nagy hasznot hajtott volna, de egyszersmind oly irreális értékarányra vezetett volna, a minek következménye szükséghképen a magyar ezüstpénz teljes elértéktelenedése lett volna. Béla pénzverési reformjának jóhiszeműségét, gazdasági politikájának realitását mi sem bizonyítja jobban annál, hogy az ezüstpénz értékének 25⁰/₀-os csökkentésével egyidőben a byzáncki aranynak magyar ezüstpénzben kifejezett ellenértékét 25⁰/₀-kal magasabban álla-

pitotta meg. Ez az intézkedés, a melynek emlékét a magyar krónikának I. Béla uralkodásáról szóló s a pénzek metrologiai adataival teljes összhangban álló fejezete őrízete meg, világosan bizonyítja, hogy Bélát a pénzlábkönnyebbitésnél nem nyereszke-
dési vágy vezette, hanem csupán czélszerűségi szempontok.

A királyság területén élő lakosság András idején hozzá-
szokott az új, könnyű pénzhez. Az árakat ehhez szabta, ezzel
számított és a nyugati részekben — a külföldi forgalomban is —
ennek a könnyű obolusnak megfelelő denárokkal találkozott. Ter-
mészetes tehát, hogy Béla — ez országrész birtokába jutva —
jónak látta a könnyebb pénzlábra való áttérést, a nélkül, hogy
előde gazdasági csapásszámba menő pénzrontását folytatta volna.
Hozzájárulhatott az a körülmény is, hogy a kezdetleges gazda-
sági viszonyok közt a királynak jóval több pénzt kellett veretnie,
mint a hercegnek, mert az ország culturáltabb része — a Dunántúl
és a nyugati megyék — a király országrészéhez tartoztak.

A byzáneci arany értékének 40 denárban történt megál-
lítása pénztörténetünknek igen nevezetes mozzanata volt. Alapját
képezi egy századokon át gyakorlatban volt és az összes szom-
szédos országokban divó számítási módoctól független, *specialis*
magyar számítási módnak.

A byzáneci arany — a *pensa auri* — forgalma sohasem
volt kiterjedt, ezért a pensa igen korán számítási pénzzé alakult.
Pensa alatt későbbi forrásaink — kivétel nélkül — 40 denár
összegét értik. A 40 denáros pensa épp oly jellemző és állandó
számítási pénz lett a XII—XIV. században hazánkban, mint a
12 denáros solidus az egykori frank birodalom területén vagy a
30 denáros hosszú solidus Bajorországban. A pensának számi-
tási pénzzé alakulása az önálló magyar pénztörténeti fejlődés
szempontjából igen nagyjelentőségű, mert meggátolta a frank
és bajor solidusok s ezekkel a 240 denáros számítási font
meghonosodását.

I. Béla egészséges gazdasági érzékének köszönhető, hogy
a magyar pénzverés, habár nagy küzdelem közepett, Szent István
halála után félszázadig ellen tudott állni a nyugat felől tért
hódító pénzrontó tendenciáknak. Béla két fia, Géza és László,
e téren is méltó utódai voltak apjuknak.

Géza herceg, apja halála után a hercegség birtokába
jutván, a régi, nehéz pénzláb alapján verette obolusait. Miként
apja I. Andrással, úgy ő Salamonnal szemben a hagyományos
nehéz és állandó pénzláb rendszerének híve s feenntartója volt.

Trónrakerülvén — apjához hasonlóan és valószínűleg ugyan-
abból az okból — ő sem ragaszkodott tovább a hercegsége
korában állandóan alkalmazott nehéz pénzlábhöz.

Szent László apja és bátyja nyomdokain haladt. Azonban ő már számolt a periodusonként való kényszerpénzüjtásnak a külföldön meggyökeresedett és András idején hazánkba is utat talált rendszerével. Tizenkilenczévi uralkodása alatt tíz éremfajt bocsátott forgalomba, tehát — mint Salamon — kétvévenként élt a pénzüjtásban rejlő jövedelmi forrás kihasználásával. A pénzüjtásból húzható váltási jövedelmet élvezte, de nem használta azt fel — legalább is rendszeresen nem — alacsony nyereszkesedési czélokra. Pénzeinek súlya és finomsága mutatja, hogy nemcsak megelégedett a kor felfogása szerint jogos pénzverési illetékekkel, hanem a kétévi pénzkibocsátás rendszerét a pénzláb megjavítására is felhasználta, ismét visszatérvén a régi törvényes nehéz pénzlábhoz. A magyar pénz még egyszer és utoljára régi hírének megfelelő tekintélynek örvendett, hogy azután rohamos súlyedésnek induljon.

Szent László uralkodása utolsó éveiben kénytelen volt letérni az általa addig következetesen járt útról. Utolsó pénzeivel eltért a nehéz pénzláb rendszerétől és megalkudott a pénz értékesökentésének Európaszerte divó szokásával. Nyolczadik éremfajánál találkozunk azzal a sajnálatos jelenséggel, a mit I. András idejében constatáltunk, a pénzcsonkítással. A csonkítás eredetét, mint I. András pénzeinél, a királyi pénzverőben kell keresnünk. Ha már most annak indokait kutatjuk, mi vezethette Szent Lászlót arra, hogy a pénzszerzésnek ily lelkiismeretlen és az ő pénzverésének általános irányával ellentétes módjához folyamodjék, mindenesetre oly a pénzveréstől távol álló külső körülményekre kell gondolnunk, a melyek következtében a királynak hirtelenében és bármi úton-módon nagyobb pénzösszeghez kellett jutnia. A pénzeknek a leletbizonyítékok alapján meghatározott chronologiai sorrendje alapján megállapíthatjuk, hogy Szent László uralkodása legháborúsabb, tehát legköltésesebb korszakában, 1091—92-ben vette a pénzcsonkítás csúf és káros jövedelmi forrását igénybe.

A zavarok elmúltával vissza akart térni a korábbi rendszerhez. A nehéz obolusok verése, a régi pénzláb visszaállítása azonban súlyos pénzügyi akadályokba ütközött, a kincstárnak nagy károsodásával járt volna. A kényes kérdést László — helyes gyakorlati érzékkel — a kincstár károsodása nélkül és a magyar pénz jó hírének megóvásával könnyebb pénzlábra való áttéréssel oldotta meg. Uralkodása utolsó éveiben kibocsátott pénzei súlyosabbak nemcsak az ő összes addig vert obolusainál, hanem Szent István obolusainál, sőt a legjobb Karoling-denárok félsúlyánál is. Ezek a pénzek azonban már nem obolusok voltak, mint a XI. századi magyar királyok összes addigi pénzei, hanem denárok. Átlagsúlyuk semmivel sem marad az egykorú német és cseh denárok átlagsúlya alatt.

Szent László — a szükségstől kényszerítve — szakított a nehéz pénzláb rendszerével, de hogy pénzét a teljes elérteketlenedéstől megóvja, többé nem obolusokat, hanem két obolus értékű denárokat veretett. Ezek voltak az első magyar denárok. Érdekes és véletlennek nem igen nevezhető találkozás, hogy törvényeink — s általában írott forrásaink — először Szent László korában említenek denárokat.

*

A XI. század a magyar pénztörténet classicus kora.

Szent István az önálló magyar pénzverés megalapításával az egészséges gazdasági fejlődés egyik alapfeltételét valósította meg. Működésének nagy jelentőségét leginkább az jellemzi, hogy a XI. században — oly korban, a midőn a magyarság alig nőtt ki a tiszta terménygazdaság korából s a gazdasági viszonyok még nem érték meg a pénzgazdaságra — a magyar pénz érték és állandóság tekintetében felülmulta a nyugateurópai pénzverőhelyek termelését s a nemzetközi piaczon is szerephez jutott. István akkor alkalmazta az állandó, nehéz pénzláb rendszerét egy kezdetleges gazdasági fokon álló országban, a mikor Európa magasabb culturájú államaiban már rendszerré lett a pénzrontás, az uralkodónak a pénzverés jogával üzőtt visszaélése és üzérkedése.

Szent István halála után a pénzrontás hazánkba is utat talált. A gyenge és rövidlátó uralkodók — I. András és Salamon — kapva-kaptak a királyi jövedelmet növelő káros gazdasági rendszeren. Gyakori pénzkibocsátással s a pénz értékének fokozatos csökkentésével gyarapították jövedelmüket, de egyúttal teljesen aláásták a magyar királyi pénz hitelét. A pénzrontásban rejülő veszedelmet, velük szemben, éles szemmel ismerték fel Béla herceg és fiai, a kik céltudatos gazdasági politikával igyekeztek annak gátat vetni.

XI. századi pénztörténetünk hatalmas gazdasági küzdelem képét tárja elénk. A nehéz pénzláb rendszerének fenntartásával az egészséges gazdasági fejlődés előmozdítására törekvő Béla-ágnak küzdelmét a nyugat felől tért hódító és András ágának pénzverésében időlegesen diadalhoz jutott pénzrontó tendenciákkal.

A „hercegi ág“, Béla, Géza és László pénzverésében világosan felismerhető az állandó, rendezett gazdasági és pénzügyi viszonyok teremtésére s fenntartására irányuló törekvés. Mindhármuknak első teendője volt a nehéz pénzlábnak és ezzel a két nemesfém realis értékarányának helyreállítása. Mindhármuk pénzét az érték stabilitása jellemzi. Sajnos, mindhármuk kénytelenek voltak uralkodásuk utolsó éveiben a viszonyokkal megalkudni és könnyebb pénzlábra áttérve, gazdasági és pénzügyi elveiken rést ütni.

Kétségtelen, hogy Szent István és a herczegi ág pénzverésének tendenciája — akárcsak a X. században a regensburgi, a XII-ben a kölni s a XIII. századtól a bécsi pénzverése — az állandó, nehéz pénzláb meggyökereztetésére s ezzel egy a nemzetközi forgalomban is számottevő fizetési eszköz teremtésére és fenntartására irányult. Szívós és kitartó kísérleteik — bár szép eredményeket értek el — nem vezettek tartós sikerre. Szent László denárverésével a nehéz magyar pénzláb, a mely — a XI. századi jó súlyú obolusok külföldi elterjedtségéből ítélve — hivatva lett volna a magyar pénzt a szomszédos országok és Északkelet-Európa uralkodó forgalmi eszközévé tenni, végleg a múlté lett. A törekvések sikertelenségét az ország culturalis és gazdasági színvonalában kereshetjük. A XI. század végén hazánkban a kereskedelem még bölcsőjében ringott. Az ország legnagyobb részének általános gazdasági színvonala még a terménygazdaságnak felelt meg. A pénzgazdaság inkább az uralkodótól tervbe vett, mint tényleg létező állapot volt. Ilyen körülmények közt csak természetes, hogy a kiváló gazdasági érzékkel bíró magyar uralkodók törekvései végeredményben meddőek maradtak.

A pénztörténeti kutatás positiv tényeken, száraz súly- és számadatokon, tehát kézzelfogható valóságokon nyugvó eredményei megfelelőbb világitásba helyezik a kor vezetőalakjainak működését és új szempontokkal bővítik az Árpád-ház két ága — az idősebb András-ág és az ifjabb Béla-ág — közt folyt küzdelem valódi képének ismeretét. Történetírásunk Bélát és fiait rendszerint mint a nemzeti iránynak és az ország függetlenségének előharczosait mutatja be, szemben az idegen érzelmű és az ország függetlenségét aláásó Andrással és Salamonnal. Ez ítélet alapján némileg hamis képet nyerünk a viszonyokról. A nemzeti és idegen, pogány és keresztény közti gyűlölet — kétségkívül a főszerepet játszotta Péter és Aba Sámuel, majd Péter és az Andrást trónra juttató reactiós forradalmi párt közt folyt küzdelmekben. Az egyrészről András és Salamon, másrészről Béla, Géza és László közt folyt küzdelmet és Béla ágának népszerűségét azonban evel az ellentéttel motíválni nem lehet. Igazságtalan volna ez Andrással szemben. Hiszen éppen ő volt az, a ki — Péterrel szemben — személyében szerencsésen egyesítette a magyar nemzeti irányzatot, a legalis örökösödés elvét és mindjárt első intézkedéseivel a pogány reactióval minden közösséget megtagadván, a keresztény udvari irányt. Ugyanez volt Béla helyzete. Mindkettő magyar volt, de mindkettő ellentétbe került a reactiós pogány magyarság fractiójával, a melyet mindketten fegyveresen voltak kénytelenek megfékezni. Nem változtat ezen az sem, hogy András és Salamon rokoni és szövetségi összeköttetésben álltak

a német-római császárokkal. Béla és fiai is idegen — lengyel és morva — segítségre támaszkodtak küzdelmükben. És ha Salamon bukásában hűbérül ajánlotta fel elvesztett országát a császárnak, ezt már a bukott és önérzetében sértett fejedelem végső kétségbeesése magyarázza meg.

A hercegi ág népszerűségének oka korántsem abban rejlik, mintha Bélát és fiait a kortársak jobb magyarnak tekintették volna, mint Andrást és Salamont, hanem egyrészt *jeles személyi tulajdonságaikban*, másrészt magában *a sikerben*, és végül, de nem utolsó sorban, *a hercegi ág helyes gazdasági politikájában*. A népre kétségkívül nyomasztó hatással volt András és Salamon kizsákmányoló pénzrendszere, a mivel szemben állt Béla és Géza hercegek realis gazdasági érzeke. Hogy a hercegi ág népszerűsége nem kis részben az ő czéltudatos és a nép javára szolgáló gazdasági intézkedéseiknek, állandó és rendezett pénzverésüknek eredménye volt, azt élénken illusztrálja a Krónika XII. századi írójának felfogása. A krónikás I. Béla uralkodásának jellemzésében *éppen a nép javát előmozdítí, üdvös gazdasági és pénzügyi intézkedéseket emeli ki*, bizonyosságot szolgáltatva arról, hogy Béla működésében a kortársak *éppen ezt turtották* a legfontosabbnak és legdicserendőbbnek.

A Karthausi forrásai.

(Kivonat Szinyei Ferencz I. tagnak 1916 október 2-án tartott előadásából.)

A Karthausi, mint tudjuk, a francia subjectiv regények magyar rokona. Ezt a rokonságot eddig többen megállapították s mind az általános vonásokat, mind a részleteket, illetőleg számos egyezést találtak Eötvös regénye és francia forrásai között.

A XIX. század első felének magyar novella- és regényirodalmát illető s évek óta folytatott tanulmányaim közben erre a kérdésre is sort kerítvén, csakhamar észre kellett vennem, hogy az eddigi megállapítások nem mind helyesek s így kénytelen voltam a Karthausi forrásairól szóló kis irodalmat bíráló alá venni, elválasztani a helyes eredményeket a helytelenektől s a helyeseket kiegészíteni a magam megfigyeléseivel. Ez az értekezés tehát főntemlített nagy munkámnak, vagyis e munka Karthausi-ról szóló fejezetének részlete.

A források kérdését a következő négy nagyobb tanulmány tárgyalta eddig: I. *Huszár Vilmos: Rousseau és iskolája a regényirodalomban* (1896), mely Brandes György Die Litteratur

des neunzehnten Jahrhunderts in ihren Hauptströmungen című munkája I. kötetének (1882) alapján tárgyalja a francia sentimentalis regényirodalmat s kimutatja hatását Kármánra és Eötvösre. 2. *Ferenczi Zoltán: Báró Eötvös József* című monográfiájának (1903) a Karthausiról szóló részlete, mely e hatásokkal czéljához képest inkább általánosságban foglalkozik. 3. *Berkovics Miklós: Báró Eötvös József és a francia irodalom* (1904), mely Chateaubriand hatását kutatja. 4. *Kastner Jenő: A Karthausi helye a sentimentalis regényirodalomban* (1913), mely Sainte-Beuve-hatást mutat ki a Karthausiban.

A Karthausi francia forrásait hol sentimentalis regényeknek, hol lyrai, hol én-regényeknek nevezték. Georges Sand monódiáknak mondta őket az Obermann előszavában („ces monodies mystérieuses et sévères où toutes les grandeurs et toutes les misères humaines se confessent et se dévoilent“). Egyik elnevezés sem fejezi ki egészen e regények lényegét, szerintem inkább subjectiv regényekről beszélhetnénk, mert ez magában foglalja a sentimentalismust, lyraiságot s az én uralkodó szerepét is.

A francia subjectiv regények őse Rousseau-nak angol hatás alatt álló *Julie ou la nouvelle Heloise* című világhírű levélregénye (1761), mely Goethe Wertherét (1774) is inspirálta s ennek közvetítésével nálunk Kármán Fanni hagyományait (1794).¹

Rousseau hatása alatt írta *Bernardin de Saint-Pierre* híres *Études la Nature-jét* (1783—88), melynek 4. kötetében jelent meg a *Paul et Virginie* (1788). Rousseau hatását mutatják a XIX. század elején *Mme de Staël Delphine*-je (1802) és *Corinne*-ja (1807), *Chateaubriand Atala*-ja (1801) és *René*-je (1802),² *Nodier Le Peintre de Salzbourg*-ja (1803), *Sénancour* (v. Sénancourt) *Obermann*-ja (1804), *Constant Benjamin Adolphe*-ja (1816) és a harmincas években *George Sand* első regényei (*Indiana* 1831. *Valentine* 1832. *Lélie* 1833. stb.), *Sainte-Beuve Volupté*-ja (1834) s *Musset La confession d'un enfant du siècle* című regénye (1836). Ezekkel természetesen nem soroltunk fel minden francia subjectiv regényt, hiszen magának a Renének számos utánczata volt a francia regényirodalomban. Ezek csak a leg-híresebbek, melyeket az eddigi forráskutatók is legjobban kiemeltek.³

¹ Kazinczy Bácsmegyey-je (1789), Barczafalvi Szabó Szigvártja (1787), Kisfaludy Sándor és Vitkovics Mihály sentimentalis regényei s néhány későbbi novellánk is Rousseau egyenes és nem egyenes hatásának eredményei.

² *Atala* másodsor a *Génie du Christianisme*-ban jelent meg (1802) III. 191—304., a *René* itt jelent meg először II. 169—218.

³ *Alfred de Vigny Stello*-ját (1832), noha ide sorozták, ki kell zárunk ebből a csoportból, mert ennek a három novellából álló

Rousseau regényének fő jellemvonásai, melyek a többi subjectiv regényben is megvannak, a lehető legrövidebben összefoglalva a következők: visszahatásként a XVIII. század rideg rationalismusára a szív, az érzelem jogának hirdetése az észszel s minden mással szemben, a melynek erős sentimentalismus az eredménye s ez a külső formában is megnyilatkozik: a nyelv szenvedélyessé, áradzóvá lesz s az előadáson sokszor a dagályig fokozódó lyraság ömlik el; a természet s az egyszerű erkölcsök szépségének és jóságának éles ellentétbe állítása a társadalom, a cultura hibáival, rosszaságával; az én mint a társadalom fölé emelkedő s ellene lázadó bíráló; erkölcsi irányzat; a mondotakból folyó jellemző vonások még: a subjectiv külső forma (levél); az író „való“ történetet ír, illetőleg csak „kiadója“ a történetnek; a természet képeibe olvadó lélekrajzok, a sok reflexió és elmélkedés a legkülönbözőbb kérdésekről, végül, hogy a történet az író saját lelki élményein alapszik.

Követőinek műveiben Bernardin de Saint-Pierrenek, de főképen Chateaubriandnak hatása alatt az erkölcsihez keresztény vallásos irányzat is járul. Chateaubriand a keresztény vallás mysticismusát, fenségét, vigasztaló voltát emeli ki erősen s nála az érzelmesség világfájdalommá, sötét mélabúvá alakul. Ugyanezt látjuk Nodier-nál (kire Werther is erősen hatott), Sénancournál, kinek Obermannjában a melancholia teljes lemondássá, akaratnélküliséggé válik s ehhez még vallási kételkedés, sőt hiteltlenség járul (ez utóbbi tekintetben egyedül áll a subjectiv regények között). Constant a sentimentalismust már finom lélekrajzi elemzéssel párosítja, Sainte-Beuve szintén, kinél a keresztény vallásos irányzat újra igen erősen lép előtérbe. Sandnál, kinek Mme de Staël az előzője, inkább a társadalom ellen lázadó hang, a rendkívüli egyénnek mindenek fölé emelése s a kínzó kétely az uralkodó. A subjectiv forma (levél, napló, önéletrajz, lyrai elbeszélő hang) mindeniket jellemzi.

A Karthausiban a subjectiv regények mindeme jellemző vonásait megtaláljuk: az érzelem uralmát, a mélabút, kételkedést és világfájdalmat, a társadalom bírálatát, a természethez menekülést, az egyszerű, természetes élet magasztalását, az erkölcsi és keresztény vallásos tendenciát, az előadás lyrai és reflexiósvoltát s a subjectiv önéletrajz-formát az író kiadó-voltának fictiójával. Ezek annyira feltűnő vonások, hogy a Karthausinak rokonságát a franczia subjectiv regényekkel minden kétséget kizáró módon megállapítják.

keretes munkának nem sentimentalis, hanem inkább kesernyésen humoros az alaphangulata, melyet Stellanak a „docteur Noir“ elbeszéléseit megszakító ironikus megjegyzései keltenek, valamint egymással való komoly és trefás vitáik.

Már most az a kérdés, találunk-e hatásokat a részletekben is? Az eddigi kutatók sokat találtak, de ezek közül több nem állja ki a bírálatot. Lássuk először ezeket.

Berkovics említett tanulmányában azt a hibát követi el, hogy Chateaubriand Renéjének hatását túlozza s mindent Chateaubriand-hatásnak tulajdonít, a mi a subjectiv regények közös vonásai közé tartozik. Szerinte a René a Karthausi vázolata, Eötvös csak kiszélesítette Chateaubriand elbeszélését s pontról pontra ráruházza Gusztávra René csalódásait. Ez óriási túlzás, melyet részletesen bizonyítani, azt hiszem fölösleges a két mű ismerői előtt. Gusztáv a vauclosei völgyet keresi fel, René Caledoniát, Gusztáv klastromba vonul, René Amerikába megy, Renét nővére szereti, Gusztáv pedig rokonát Juliát. Ilyen eljárással a világirodalom bármelyik regényének hatását ki lehetne mutatni a Karthausira. Az sem igaz, hogy a Karthausiban Eötvös „éppen annyira“ rajzolja önmagát, mint Chateaubriand Renében, mert Chateaubriand életéből és jelleméből sokkal több van a Renében, mint Eötvöséből Gusztávban s a subjectiv regényeknek ez különben is közös vonása. Az aztán már valóságos furor comparandi, mikor magának Chateaubriandnak életét is kapcsolatba akarja hozni a Gusztávval (pl. Chateaubriand öngyilkos akart lenni, Gusztáv is!)

Kastner viszont majdnem mindent Sainte-Beuve-hatásnak tulajdonít, pl. hogy a hősök általánosítják egyéni tapasztalataikat, és lelkiállapotaikat általános reflexiókkal magyarázzák, ez azonban megvan más subjectiv regényekben is, valamint az is, hogy túl vannak terhelve kitérésekkel, s általános igazságokat hirdetnek igen részletesen, tehát ez sem okvetlenül Sainte-Beuve-hatás. A Karthausi vallásos irányzatának forrását sem szabad csak Sainte-Beuve Voluptéjában keresnünk. Kastner továbbá Wertherhatást lát Gusztávnak az öngyilkosság jogosultságáról való elmélkedésében, csakhogy ezt az állítását is megingatja annak az általánosan ismert ténynek figyelembe vétele, hogy hasonló helyzetből és lelkiállapotokból hasonló gondolatok fakadnak, tehát nem szabad hatást keresnünk mindenütt, a hol hasonlóságot látunk. Wertherre emlékezteti őt az is, hogy a Karthausi naplószerű része lapidarisabb, rövidebb mondatokban van írva, s főként a Gusztáv haláláról szóló tudósítás hasonlít nagyon a Wertheréről szólóhoz. Csakhogy az ilyen befejező, függelékszerű tudósítások más regényekben is ugyanilyen vázaltszerűek szoktak lenni. Végül Werther, úgymond, szeret kis történeteket elmondani, melyeket a maga lelkiállapotával, sorsával hoz kapcsolatba, a Karthausiban szintén vannak ilyenfélék. Ez megint olyan „hatás“, a mi nemcsak Wertherből, hanem tömérdek más regényből is kimutatható volna.

Fülöp Adorján is összevetette a Karthausit a Wertherrel (Báró Eötvös József költői jellemzése. Figyelő. IX. 1880) s naiv párhuzamának az a meglepő eredménye, hogy Eötvöst magasztalja s Goethét vele szemben szigorúan lebirálja. Ezt csak mint furesaságot említettem meg.

Musset Confession-jának hatását látja Berkovics abban, hogy hőse, Octave két nőt szeret, mint Gusztáv, az egyikben ő csalódik, a másik őbenne. Kastner továbbfüzi ezt az eröltetett egyeztetést azzal, hogy Brigitte Pierson Octave szeretője lesz, mint Betty a Gusztáv, azután mind jobban sülyed becsülésében stb., de nem veszi észre, hogy Octave viszonya nem hasonlít a Gusztávéhoz, legföljebb annyiban, hogy itt is igazságtalan a férfi a nő iránt s itt is a szerelem csökkenése, megromlása van rajzolva, de Octave szerelme nem szűnik meg, mint a Gusztáv Betty iránt, hisz ő a regény végén is szereti Brigittet, ki elhagyja és mással lesz boldog.

Huszár Vilmos Obermann-hatást lát a Grande Chartreuse leírásában s nem jut eszébe, hogy Eötvös járt a híres kolostorban s a maga tapasztalatait írta meg.

Ezek az egyeztetések tehát kiküszöbölendők a Karthausi magyarázatából.

Lássuk már most azokat a megállapításokat, melyek megállhatják helyüket, vagy legalább is igen valószínűek. Ezeket mindjárt ki fogom egészíteni a magam megfigyeléseivel.

Berkovics szerint *Chateaubriand*-hatásra mutat Eötvös elitélő véleménye a francia forradalomról, keresztény vallásos felfogása s hogy Gusztáv lelkében körülbelül ugyanazok a mélabús gondolatok támadnak a mult idők emlékeinek látásakor utazásai közben, mint a Renéében.

A mi azonban a keresztény irányzatot illeti, a *Chateaubriand*-hatás mellett nem szabad felednünk a *Sainte-Beuvét*, a többi subjectiv regényekét és *Montalembertét* sem.¹

Gusztáv indokolatlan világfájdalmával, sötét és eleinte vigasztalan életuntságával Renének közeli rokona. Renét minden lehangolja és semmi sem elégíti ki, mint Gusztávot.

Ezt Obermannban is megtaláljuk ugyan, de kétségtelen, hogy Eötvösrre *Chateaubriand* világhírű művei hatottak elsősorban főként alaphangulatukkal.

Constant *Adolphe*-ja is hatott a Karthausira. *Adolphe* és *Eleonora* viszonya sokban emlékeztet a Gusztávéra és a Bettyére.

¹ L. Concha Győző: *Montalembert és Eötvös*. Budapesti Szemle 1916., melyben ismerteti a M. és Lamennais-féle mozgalmat a katolikus egyház érdekében a harminczas években s E. felfogását ezzel hozza kapcsolatba.

Ezt már Huszár észrevette és Berkovics fejtette ki bővebben. Adolphe kedvtelésből, hiúságból hódítja meg Eleonórá, Gusztáv fogadásból Bettyt, később igazán szerelmesek lesznek mind a ketten, vagy legalább hiszik, hogy azok. Mind a ketten megúják azután kedvesüket és részint gyöngédségből, részint gyöngeségből nem tudnak velük szakítani.

Kastner megállapításai Sainte-Beuve *Volupté*-jének hatását illetőleg többnyire értékesek, de itt-ott helyreigazitandók, vagy kiegészítendők.

A *Volupté* meséjének kerete leginkább hasonlít a Karthausiéhoz: Amaury, a regény hőse szerelmi csalódásai után seminariumba lép, pappá lesz s Amerikába megy hittérítőnek. Életét egy portugáliai kolostorba s útközben a hajón írja meg egy barátjának. Hozzátehetjük, hogy Nodier regényének egyik epizod-alakja s hősnője is kolostorba vonul s hogy *Constant* Adolffal szintén utazása közben találkozik, mint Eötvös Gusztávval s mind a ketten azután jutnak kézírataikhoz, melyeket kiadnak.

Kastner szerint Sainte-Beuve hőse élettörténetének politikai és társadalmi háttérét is megrajzolja más subjectiv regényekkel ellentétben, Eötvös szintén. Ez igaz, de túlzás azt mondania, hogy hőseik lelki fejlődésében a szerelem „csak epizod“ (Gusztáv szerelmét Julia iránt csak nem nevezhetjük epizodnak!) és hogy míg pl. Werther, René mindig ugyanazok, Amaury és Gusztáv az események hatása alatt „egészen“ megváltoznak. Bizony sok tekintetben ugyanazok ők a regény végén is.

A kételkedést, melancholiát mint a kornak betegségét tárgyalják mind a ketten,¹ és Gusztáv, ki vallásos volt, kételkedő lett s újra visszatért a valláshoz, e tekintetben hasonlít Amauryhoz, sőt abban is, hogy mindkettejük pappá lételét siettetí egy nő iránt való igazságtalanságuk, s lelki megnyugvásukat előmozdítja a mások szenvedésének látása is. Gusztáv véletlenül lesz tanuja hosszas távollét után Betty halálának, mint Amaury a Mme Couaënének, ki éppen úgy hal meg, mint Betty, jó keresztényhez illően, lelki felemelkedéssel, mindenkinek megbocsátva, mindenkit vigasztalva. Itt azonban helyesen jegyzi meg Kastner, hogy a vallásban megnyugvó haldokló alakjával más subjectiv regényekben is találkozunk (így a *Nouvelle Heloise*-ben, *Delphine*-ben, *Adolphe*-ban, *Atalában*) s ezek is hathattak a Karthausinak erre a jelenetére. A *Volupté* hatásának tulajdonítja Kastner az önösségnek a keresztényi szeretetben való felolvadását s Eötvösnek azt az alapeszmeszerű gondolatát, hogy csak a másoknak való élés tehet boldoggá s csak az önösnek nincs boldogsága a földön. Ez a gon-

¹ Musset „la maladie du siècle“-nek nevezte s finom lélekrajzi magyarázatát adta (Confession. I. 2. fejt.).

dolat valóban megvan a *Volupté*-ban is, de hozzá kell tennem, hogy megvan a *René* végén is Souel atya szavaiban, megvan *Adolphe*-ban a szerzőnek záró soraiban, Musset hősenek önvádjaiban s a *Nouvelle Heloïse* kifejlődésében is, hiszen a szerelem önzése itt is meghajol az erkölcsi törvények előtt s az önző örömeiket kötelesség-teljesítés és megnyugvás váltja fel. Ez a főgondolat különben a legtöbb subjectiv regény s így a Karthausi keresztény irányzatának természetes következménye.

Már Gyulai Pál rámutatott arra, hogy a Karthausiban nemcsak a főalakok, hanem a mellékalakok is legtöbben megnyugvást találnak csalódásaik után, Kastner ugyanezt emeli ki a *Volupté* meséjében is, de talán ez sem egyenes hatás, hanem csak az említett keresztényi felfogás folyománya. Még Valmontné és a *Volupté* Madame R.-je közt talál hasonlóságot. A regények hőseihez való viszonyukban valóban találunk is több egyezést, de talán több és lényegesebb különbséget is, s azt sem szabad felednünk, hogy Valmontné aránylag jelentéktelen és keveset szereplő mellékalak, ki Gusztáv életében nem játszik nagyon fontos szerepet.

Megjegyzem még, hogy *Sainte-Beuve* a *volupté* szóval nem érzéki gyönyört akart kifejezni, mint általában gondolják, hanem a *volupté* szerint „une sorte de langueur rêveuse attendrie, énervé“ (a regényhez csatolt *Appendice*-ében).

Kastner megemlíti, hogy Musset *Confession*-jának hőse is rossz társaságba keveredik, mint Gusztáv, majd később undorral fordul el tőle. „Mindен egyéb — úgymond — típusbeli hasonlóságra vezetendő vissza“. Talán mégsem minden. A materialista, kiélt, koravén és száraz *Desgenais* keserűen józan és cinikus életnézeteivel mintha a Karthausi *Wernerének* s már megromlott *Arthurjának* lett volna a mintaképe,¹ *Octavenak* távol élő s fia lépteit szerető gonddal kíséző atyja pedig a Gusztávéra emlékeztet. Mindaketten atyjuk halála után ébrednek tudatára, hogy azok mennyire szerették őket. Az orgia rajzából (*Confession*. II. 4. fej.) is mintha került volna néhány vonás a Karthausi hasonló jelenetének leírásába (48. fej.),² (valamint *Sand Léliájának* a játékos lélektanát adó hosszas fejtegetéséből (I. k. 8. és 10. fej.) Gusztávnak a játékszenvedélyről való elmélkedésébe (35. fej.).

Meg kell még jegyeznem, hogy csak a *Confession* elejének hangulata emlékeztet a Karthausiéra. mert csak az rajzolja a *maladie du siècle*-t hőse meddő panaszaiiban, kétségbeesésében, energiátlanságában és folytonos siránkozásában („les larmes me

¹ Ferenczi Zoltán *Faust*-hatást lát benne valószínűleg *Mephistóra* célozva, azonban ez kissé távoli rokonságnak látszik.

² Bár erre *Balzac* *La peau de chagrin*-jának (1832) orgialeírása is hathatott.

coupaient parfois la parole“, „et je versai un torrent de larmes“ stb.), mert a regény főrésze külön, finom analysáló szerelmi történet, mely különbözik a Karthausi meséjétől és alaphangulatától.

Mint *Faust*-hatásra mutatott rá röviden Ferenczi Zoltán arra az analógiára, hogy Gusztávot éppen úgy gátolja meg az öngyilkosságban a szerzetesek éneke (26. fej.), mint Faustot az ünnepélyes husvétii ének.

A Karthausi meséjének bonyolítása s egyes motívumai¹ a *francia romantika* hatását mutatják.

Az előtte megjelent néhány magyar sentimentalis novella (pl. Fanni hagyományai, Szalay László: Alphonse levelei 1832., Bajza: Ottilia 1833) s a Karthausi között legfeljebb annyi kapcsolatot találunk, hogy azok is ugyanazokból a külföldi forrásokból merítettek hangulatot. Fáy Bélteky házának legfeljebb reflexiókkal túlterhelt volta és formátlansága emlékeztet a Karthausira, Jósika regényeivel semmi lényeges rokon vonása sincs. *Kölcsey* érzelmesen reflexiós szónoklatainak hatása azonban meglátszik nemcsak Eötvös beszédein, hanem a Karthausi előadásának szónokiasságán is.

Nagyon egyoldalú volna a Karthausiról adott rajzunk, ha csak ezekről a forrásairól szólnánk s nem emlitenők meg legfőbb forrását, a fiatal Eötvösnek lelkét, mely már akkor átment néhány csalódáson s melyet bizonyára eltöltött egy időre a Gusztáv sentimentalismusa és világfájdalma.² (Utazási közben Párisban és a Grande Chartreuse-ben szerzett tapasztalatai és élményei³ is nagyon hozzájárultak, mint tudjuk, regényének kialakulásához.)

Eötvös sokat merített, mint láttuk, idegen forrásokból, de sokkal többet adott hozzá ehhez az anyaghoz a magáéból. Ezt végül nyomatékkal kell megállapítanunk, hogy ne essünk az idegen hatások kutatóinak egyoldalúságába.

A mese alapváza hátterében a júliusi forradalommal és igen sok részlete önálló, finoman kidolgozott és új. Sok újat és finom megfigyelést ad alakjaiban is: Julia atyjában, az öreg aristokratában, az elégedetlen és lázadó plebejusban, Armandban, az ábrándos, erélytelen s később elzüllő Arthurban, Lafardban, a vén kéjenczben, Rogerban, az öreg tisztviselőben, Bettyben stb.

¹ Pl. Julia cserélt gyermek, Arthur az orgia alatt lesz öngyilkossá, Betty eltűnik, halottnak tartják s végül meglepetésszerűen újra felbukkan, Armand ugyanígy és mind a ketten éppen azon a helyen, a hol Gusztáv él stb.

² Szépen adja az ifjúkori világfájdalom lélektani magyarázatát Szontagh Gusztáv a Figyelmezőbe írt bírálatában (1839. 8. sz.)

³ L. főleg Molnár Aladár nagyérdékű feljegyzéseit (Pesti Napló. 1871. 295.), melyeket Ferenczi is részletesen ismertet monographiájában.

A Betty szerelmét rajzoló rész telve van lélekrajzi részletekkel, melyeknek sokszor művészi volta nem magyarázható meg csakis az Adolphe hatásával, mint Berkovics véli. Leírásai telvék a maga hangulataival és megfigyeléseivel.

Lyrái előadása sokban rokon forrásaiéval, de mégis más, és éppen úgy különbözik Constant és Saint-Beuve éles és sokszor hideg analysisétől, mint Musset művészi hangulatfestéseitől, vagy Rousseau szenvedélyes ékesszólásától. Eötvös előadásának legjellemzőbb vonása a szónokiasság. A Karthausinak és ünnepi beszédeinek stílusa rokon. Regényében is ugyanaz az ünnepélyes, emelkedett hang az uralkodó, mint amazokban, ezen a hangon beszél el legtöbbször, ezen a hangon fest érzelmet, tájat, mond el reflexiót s ezen a hangon beszélteti alakjait. Ez ilyen mértékben s úgyszólván ilyen következetességgel nincs meg francia mintáiban. Ez a maga egyéni stílusa, melynek hasonlatokban való túltengése és körmondatossága is eredeti sajátosság. Tömerdek gondolata és elmélkedése, mely regénye kereteit szinte szétfeszíti, bizonyára nem mind eredeti. Sokat közülük elmondtak már mások is ő előtte, de a hogyan kifejezi őket, a hogyan tovább fűzi, tovább gondolja, a hogyan a maga megfigyeléseivel és tapasztalataival kiegészíti, nem egyszer elmélyíti, a hogyan a maga hangulatain, érzelmein átszűrűri őket, eredetiekké, sajátjaivá lesznek.

A fiatal Eötvös lelkét regénye megírása közben sok hatás érte, de ezeket egyéniségébe tudta olvasztani és Karthausija, bármennyi idegen hatást látunk is benne, a maga egészében mégis csak Eötvös kiváló szellemének eredeti alkotása marad.

Teleki Mihály levelezése.¹

Hatszázhuszonhat lapon 438 kiválogatott levelet találunk Teleki Mihály Levelezése legutóbb megjelent hetedik kötetében. A 438 levélből 253-at különböző személyek — összesen 58 — irtak Teleki Mihálynak, a Teleki Mihálytól eredő 185 levél pedig 55 címzett között oszlik meg. A Teleki Mihálytól származó 185 levélből 94 az 1677-dik év második felére esik és tiznek kivételével azon 284 levélből van kiválogatva, melyek az 1677-dik évről Teleki Mihály leveleskönyvének elején vannak bejegyezve. A közölt levelek becsét az adja meg, hogy kivétel nélkül hazánk

¹ A Széki gróf Teleki-család és a M. Tud. Akadémia költségén kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti *Gergely Sámuel*. VII. kötet 1675—77. Budapest, 1916. LVII + 626 lap.

történelmére vonatkoznak, e tekintetben eddigi tudásunkat sok esetben kibővítik, eddigi felfogásunkat lényeges kérdésekben módosítják, a becsúszott hibákat kiigazítják.

Ez ideig a magyar bujdosók vágyai, törekvései, a bécsi udvar ellen viselt harcrai az országnak belügye, kihatás nélkül volt Európa történetére; a jelen kötettel azonban elérkeztünk ahhoz az időhöz, a melyben a magyar nemzet története az európai történettel szorosabb kapcsolatba került.

Francia részről történt az első lépés még 1674 őszén, a mikor Beaumont Miklós francia ezredes a bujdosók céljairól, törekvéseiről, erőforrásairól tájékozásszerzés végett Teleki Mihályt Kővárban megkereste. Ezt követte 1675 elején Forbin-Janson marseillei érsek és lengyelországi rendkívüli francia követ levele Telekihez, valamint szóbeli izenete, melyet Giski János Kázmér Szobieszki János lengyel királynak Apafyhoz küldött követe hozott meg. Mikor Giski 1675 tavaszán másodszer jött Erdélybe, mint Szobieszki követe, kíséretében volt Akahia Roger francia ügynök is Forbin-Janssonnak Telekihez címzett újabb levelével. Akahianak alkalma volt nemcsak Telekivel, hanem utasításához képest a bujdosók főbjeivel is találkozni és a dolgokat megbeszélni. E megbeszélés eredménye volt a fogarasi megállapodás, melynek értelmében a magyar ügyek vezetése az Apafy kezében marad, a hadak fővezére Teleki Mihály lesz, a francia király pedig júliustól kezdve 40,000 forinttal segíyezi a felkelőket.

Teleki Mihály azt írja ugyan Apafynak, hogy a francia követ sehol magát nem nevezi, csak a lengyel király követe nevezet alatt jár, hogy a dolog titkosabban legyen, mindamellett ez az érintkezés a magyar elégületlenek és a francziák közt nem kerülte ki a bécsi udvar figyelmét s hogy ezt ellensúlyozza, békésebb hírokat kezdett pengetni. Ilyen békekereső hangon kereste meg levelével Telekit 1675 június 19-dikén Spankau, július 7-dikén Perényi Gábor és október 27-dikén Hartyányi András. Mind a három arra akarta reá bírni Telekit, hasson oda, hogy a bujdosók fogadják el a császár gratiáját és térjenek vissza a császár iránti hűségre. Perényi anyagi haszon csillogtatásával is akart hatni Telekire, kinek válasza mind a három megkeresésre egyformán akképpen hangzott, hogy szivesen szolgálja a béke ügyét, csak ne legyen az nemzete oppressiójával, vallásának, urához, hazájához való kötelességének sérelmével, mert ezzel ellenkező dolgokra magát nem bírhatja.

Minthogy a fogarasi megállapodást francia részről tett nem követte, XIV. Lajos e megállapodásokat sohasem ratificálta, a várt segély nem érkezett meg, csakis a levél útján érintkezés Forbin-Janssonnal maradt meg továbbra is: Apafy és tanácsosai nem látták czélszerűnek egészen szakítani Béccsel; a maguk

részéről is szükségesnek látták béke iránti hajlandóságot mutatni. Ez okból előbb Baló Mátyást küldték Bécsbe, ennek visszatérte után gróf Csáky Lászlót. Egyik követségnek sem volt sikere.

Csáki László grófnak Bécsbe küldése még nehezítette a bujdosóknak különben sem könnyű helyzetét. Ezeknek a fővezér Bihar megyében jelölt ki kvártélyt. De ezt hamar kiélték és az ott elhelyezett magyar katonák nagy nélkülözéseknek voltak kitéve. Attól lehetett tartani, hogy a nyomorúságban élő hadak megunva sanyarú helyzetüket, vagy eloszolnak, vagy pedig átmennek a németekhez. Wesselényi Pálnak, Kendi Gábornak és Kubinyinak Teleki Mihályhoz írt leveleik tele vannak keserű panaszokkal. Helyzetük nehézsége felett, a felett, hogy a váradi pasák mennyire zaklatják őket; több levelökben sürgetik a zsoldot, a mit a fejedelem azért ígért a hadaknak, hogy együtt tartsa őket. Apafy 1675 október végén küldött ugyan e célra 10,000 koronát, de ez nem volt elég, Debreczenből akartak kérni hozzá 6000-et, a debreczeniek azonban nem adtak. Így a pénz kiosztása heteken által késett a szükség és nyomor pedig fokozódott, mert a váradi pasa kvártélyokból is kituszkolni akarta őket. Mikor a törökök értesültek gróf Csáki László bécsi követségéről, még ellenszenvesebben léptek fel a bujdosókkal szemben, mert Kendi Gábor szerint „valamelyik pribékes erdélyi ember“ a törököknek besúgta, hogy gróf Csáki Bécsben a békesség útját járja. „Ebek — mondta Husszain aga a magyaroknak — elárultátok a császárt; az fejedelem pápista követet küldött fel a ti akaratotokból az békesség járni, de az követeteknek is elütik az portán Szepesinek az fejét. Mind fejedelem, mind ti rosszul vagytok“. Husszain szidta Telekit is, mocskolta a fejedelmet is, a ki Erdélyben rosszul látta őtet, enni sem adott neki, és készült a portára vádat emelni Apafy ellen, hogy a némettel traktál a török ellen. Kende Gábor és Wesselényi Pál kéri is Telekit, küldjenek valakit a portára, a ki Husszain tökéletlen rosszakaratú vádjait megzáfolja.

Sérelme volt a törököknek a bujdosókkal szemben, hogy ezek a jobbágyokat is befogadták katonának. A mikor a váradi pasa ezért szemrehányást tett nekik, Kende Gábor azt felelte, ha harmincezer jelentkezik is, mind beveszi. E nyilatkozat még jobban elrontotta a törökök és magyarok közti viszonyt. Mint Kubinyi László írja, soha eddig ilyen embertelenül velök nem bántak: ebezték, kutyázták, hamisolták a magyarokat, megmondották, akárhová ördögbe legyenek, mert hatalmas császárnak nem kellene.

1675 végén a bujdosó magyarokat érzékeny csapás érte, A németek horvátokkal és a „hamislelkű magyarokkal“ mintegy hatezeren beszállottak Debreczenbe, az ott talált bujdosó magya-

rokat fogságba vetették, feleségüket, gyermekeiket elfogatták, odavitt javaikat lefoglalták. Csak Baxa Istvánnak kedveztek, a ki most a németekhez pártolt, Debreczenben szabadon járt. Wesselényi Pál és Kubinyi László Telekihez írt leveleikben attól félnek, hogy Baxa mindent tudván, mindent elárul a németeknek. De féltek attól is, hogy ez a csapás megingathatja a katonák állhatatosságát már csak azért is, hogy az Apafytól megígért zsold fizetése még mindig késett. Pernyeszi Zsigmond és Imrédi Mátyás eleinte azért maradtak Somlyóban a pénzzel, mert kevés volt s nem tudták, melyiket hagyják ki a fizetésből, mert tartani lehetett, hogy a kik nem kapnak zsoldot eloszolnak vagy a némethez állanak át; azután pedig azért nem mertek megindulni, mert tartottak attól, hogy a német neszét veszi, rajtok üt és a pénzt elrabolja. A zsold nélkül maradt vitézlkö rend pedig kezdett ingadozni; főleg a kállaiak mutattak idegenséget az igaz ügyhöz: némelyek házoknépét a Debreczenben ülö ellenséghez közelebb vitték. „Ezt pedig independens kapitány Jaksó csak elnézi és sem nem orvosolja, sem akadályozza, sem az úrnak generalis uramnak megorvoslásra értésére nem adja“. Jaksó Dénes és mellette Kende Márton különben is rosszul egyeztek a generalissal Wesselényi Pállal: kölcsönösen vádolták egymást. De Jaksónak és Kende Mártonnak az Apafy udvarában is voltak pártfogói, a kik megakadályozták, hogy a mikor Höresök Mátyás a mezei hadak kapitánya meghalt, helyét Wesselényi önállóan Apagyi Sámuellel töltsse be, a mint azt Wesselényi Telekihez írt levele szerint igényelte volna; sőt Naláczy István és Szeley László generalisi tisztéből is szerették volna kimortificálni. Talán leginkább azért, hogy Wesselényi Pál veje volt Béli Pálnak.

Béli Pál Bánffy Dénes bukása után a legsúlyosabb embernek hitte magát az országban. Szerencsétlenségére ezt a nagy súlyt nem tudta másokkal is éreztetni. Az Apafy tanácsában most sem foglalt el olyan helyet, a melyet mint az ország főgeneralisa is várhatott volna. Azért hát félrevonult és mellőztetése feletti fájdalomát a sértett önérzet hangján sokszor keserü kifakadásokban fejezte ki. De nyilatkozatai nem voltak mindig megfontoltak. Erre mutat Telekinek már 1675 januárius 21-dikén Bélihez írt levele, melyben értésére adja, hogy Bélihez közel álló ember mondta volna, hogy Telekinek, a két Hallernak, Bethien Farkasnak és Gergelynek, Mikes Kelemennek, a szebeni királybírónak meg kellene halni, csak úgy lehetne csendesség az országban. Teleki „temondád“-nak nevezi az egészet, melynek czélja volna ötöt, Béli, Kapit, Haller Jánost összeveszíteni. Ő nála ördög uram ezt véghez nem viszi. Szeptember 6-dikán Béli sógorasszonyát Belényi Zsigmondnét emliti Teleki Bélihez írt levelében, hogy úgy nyilatkozott volna, hogy Béli rendelkezni

akarja a székelyeket Teleki ellen, mivel igen lator ember, a kin előbb túl kell adni; jobb egy ilyen embernek, mint Teleki, elveszni. Teleki e levelében is kijelenti, hogy nem hiszi, hogy ez Béditől eredeti volna.

Valószínűleg Teleki mendemondának tartotta az ilyes értesítéseket, a mit bizonyítani látszik az, hogy kettőjük közt a levélváltás nem szakadt meg; egymásnak híreket írnak, egyik a másik szolgálatjával kíván élni sok esetben; de még is indokolt volt, ha Teleki ilyes értesülések után résen volt, hogy Béli működéséről megbízott emberei által értesülést szerzett. Erre mutat Nemes János levele Várhegyről 1675 szeptember 9-dikén, eme Székely László 1676 januárius 6-án Balásfalván kelt levelének ez a része: „Béli uram felől ki mit írt, ő tudja, de bezzeg én ha lehet senki kedvéért hazugságot nem írok, mivel nem igyekeztem az olyan scholának a küszöbét nyomni, meg sem szokom, ha lehet“. Székely László ezen kijelentése, melyet bizalmasnak kell tekintenünk, bizonyítja, hogy mennyire alaptalan az a régi felfogás, hogy Teleki Mihálylyal élén az udvari párt, melyhez Székely Lászlót is számították, előre kiszámított tervével, fondorlatokkal igyekezett volna Bédit megbuktatni. Nem található egyetlen bizonyíték sem, a mi azt a felfogást támogatná. Teleki 1676 április közepéig Kővárban volt, ekkor is csak Naláczy és Székely László ismételt sürgetéseire ment sietve a fejedelmi udvarhoz, a hová igyekezése úgy Bédit, mint Bethlen Miklóst meglepte, a mint április 18-dikán Telekihez írt leveléből olvashatjuk. Hogy milyen magatartást mutatott Teleki Fogarasban Béli és Bethlen Miklós letartóztatása, Bethlen János internálása alkalmával, a közlött levelekből nem tudjuk meg, de alig egy pár nap mulva Bethlen János levelében köszöni meg Telekinek ezen alkalommal hozzá és az övéihez megmutatott jó akaratját. E jó akarat később is megnyilatkozott annak daczára, hogy Béli barátai és Teleki ellenségei nem szüntek meg hāngosan hirdetni, hogy a három úr szabadságának Teleki Mihály az oka. Mikor csaknem egy év mulva szabadságukat visszakapták, mind a hárman siettek Telekinek jóakarátú működését megszabadításukban levelben megköszönni s ez alkalommal tőle kértek tanácsot arra is, mikor és hol köszönjék meg személyesen Apafynak a gratiáját.

Béli és Bethlen Miklós letartóztatásának hire mély benyomást tett országszerte, Kornis Gáspárt és gróf Csáky Lászlót pedig nagyon megriasztotta. Mindkettő halálos aggodalomba esett; Kornis a méltatlan rabsággal sanyargatástól félt, gróf Csáky Lászlót a Bánffy Dénes sorsa rettentette és a rendetlen mézárólástól irtózott, csak nehezen sikerült az a végett Teleki által hozzájuk küldött Macskási Boldizsárnak őket az iránt megnyug-

tatni, hogy a fejedelemnek nincs semmi nehézsége reájok. A harmadik, kinek megnyugtatózásában Teleki sokat fáradott, Lázár István volt.

1676 tavaszra esik Jósa István, vagy mint közönségesen nevezték: pater Jósa erdélyi követsége. Strasoldo megbízásából a béke ügyében járt volna, de Teleki inkább kémnek nézte; a fejedelemhez vivő útjában az étekgogót rendelte melléje, hogy vigyázzon reá, hol jár, kikkel miformán beszél; a fejedelmi udvarba pedig két levélben is megírta, hogy igen megfontolva, tanácsból sok discursus után adjanak Jósának választ. De Jósa mielőtt választ kapott volna, május másodikán éjjel megszökött. Teleki május 30-diki levele szerint úgy hallotta, a várból adták volna eszére, hogy távozzék Fogarasból, mert török kézbe szándékoznak adni. Megszökése után sok gyujtogatás történt az ország különböző részeiben. Bornemissza Áron szerint pater Jósa fogadta fel a gyujtogatókat, Teleki értesülése szerint Strasoldo és Barkóczy István. Teleki különben is bizalmatlan volt Strasoldo iránt, egy betörést német részről akár Somlyóra, akár Kővárra nem tartott lehetetlennek, a mi az országban nagy zavarokat idézett volna elő; tanácsolta tehát Apafynak, hogy rendeljen, ha kicsiny hadat is, Apahidára, az országnak pedig parancsoljon készenlételről.

Ez az intézkedés az ország lakosainak nagyobb része előtt népszerűtlen volt. Bethlen Miklós már 1676 április 18-dikán azt írta Telekinek, hogy popule hirül hallotta, a német fenyegetőzésére nézve sibongván az emberek, közönségesen beszéltek, hogy, ha hadi insurrectio leszen, aligha az statusok meg nem kérdezik, miért kell hadakozni? ki kérte a töröktől az amnesziát? ki miatt nem lehet békesség? A popule sibongásához járult a főbkek közti egyenetlenség. Mint Naláczy és Székely László írták Telekinek, „Erdélyben a nagy emberek és a tanácsi rend oly egyesek, mint a visszaszegzött kaszák“. Az egymás elleni torzsalkodásba a bujdosókat is belevonni igyekeztek. Kende Gábor szerint „innen odabe vesztegetik a dolgokat, onnan belől meg ideki“. Legtöbbbet Teleki szenvedett ezen áldatlan viszonyok közt. Keserűen panaszkodott Baló Lászlónak 1676 máj. 30-dikán írt levelében: „Az én dolgom mindenképpen baj s gyötirelem. Olyan vagyok, mint a ki a semmi szigetében lakik; az törökösök németnek, a német és adhaerensei éppen töröknek tartnak, engem okoznak minden rossz dologgal; akármi dolog essék jól, affélében nekem legkisebbet sem tulajdonítanak... ha azt írom, ő nagysága az ország hadaiban ültessen fel, tudom, mindjárt kígyót békát kiáltanak reám... ha azt írom, csendességben legyünk, történnék oly dolog, kitől akárki is félhet, úgy is én vádoltatnám“. Néha képtelen gyanúsításoknak volt kitéve. Így

a mikor Akahia 1675 tavaszán Erdélybe jött, Teleki ellenségei azt hirdették, hogy a francia a bujdosóknak sok pénzt hozza, de Teleki Mihály ellopta tőle; később meg azt terjesztették róla, hogy Magyarországon megfelelő értékű birtokrész Husztot és Kővárt a császár kezére akarja játszani.

A bujdosók nem szüntek meg a portát járni segély végett, de egyebet nem értek el biztatásnál, intésnél a kitarásra, váromlásra, mert a míg ők egy országgal háborúban vannak, addig más ellen hadat nem indítanak; Apafynak pedig a fővezér egyenesen megtiltotta a bujdosók ügyébe való elegyedést. Azért ezek 1676-ban sem kezdhettek nagyobb vállalkozást. De 1676 második felében a béke Lengyelországgal létrejött s ez Apafyban is reményt keltett, hogy most már a porta sem fogja ellenezni a magyarok ügyének felkarolását. Apafy Telekit Kővárba küldte, hogy addig is, míg a portáról az engedély megérkeznék, a hadjáratra szükséges intézkedéseket megtegye, Absolon Dánielt pedig pénzért és segélyesapatokért de Béthunéhez Lengyelországba. Teleki ámbár elsietettnek mondta a dolgot, két levélben is írta Baló Lászlónak, hogy ötlet idő előtt küldötték ki, mindazonáltal erélyesen hozzálátott a hadi készülétekhez: de ezen működése közben váratlanul a fővezér halálának hírére vették s miután utódjának álláspontját a magyar ügyekben még nem ismerték, az egész vállalatnak félbe kellett maradnia. Teleki az egész dolognak csak kellemetlen oldalát érezte. Nem egy levelében panaszkodott, hogy ámbár még komolyan semmit sem tett, Erdélyben már is sententiázzák, a magyarok pedig ötlet szidják, hogy a változott viszonyok mellett nem akar élökre állani.

1677 elején úgy látszott, hogy a bujdosók kívánságai a megsegítésre nézve teljesednek. XIV. Lajos január 7-dikén levelet írt Telekinek, melyben tudatja, hogy de Béthune marquistól, Franciaország lengyelországi rendkívüli követétől Teleki megérti a dispositiókat, a miket ő, a király tett, Teleki adjon teljes hitelt de Béthunenek. Májusban létrejött a megegyezés egyfelől Apafy és a bujdosók, másfelől XIV. Lajos között a háború folytatására nézve, júliusban pedig Radnóton kitűzték a határidőt az actio megkezdésére. Augusztus 8-dikán kellett a hadaknak összegyűlni. A megállapodás szerint az ügyek vezetése Apafynak volt fenntartva, a fővezérség pedig Telekinek.

Teleki nem felelte el, hogy az 1672-dik évi szerencsétlen hadjáratát ellenségei az ő megbuktatására akarták volt felhasználni és megmenekülését a fejedelmi pár mellett csak néhány jó barátjának köszönhette. Most tehát nemcsak biztosítást kért arra nézve, hogy a hadjáratban való részvételéért jövőben neki és családjának nem lesz semmi bántódása, hanem e mellett azt is kívánta, hogy az urak közül is néhányan vegyenek részt mellette

a hadjáratban. A kijelöltek nem mindenikének tetszett a kijelölés és igyekeztek kibujni alóla. Nemes János július 21-dikén irt levelében vonakodása okául azt is felhozta egyebek közt, hogy tart tőle, nagyobb alkalmatlanság lesz később az ő elmeneteléből, mint haszon elmenetelében; mert a tanács assecuratióját kicsinynek tartja, miután az ország nem authorálta ő nagyságát s ő kegyelmeket.

A bujdosók követei Kende Gábor és Keczer Menyhért a nyár folyamán a portán mindent elkövettek a vállalat érdekében, melyet a császári residens minden áron megakadályozni akart. A residens vádat emelt a fővezér előtt Apafy ellen, hogy idegen országokkal szövetkezik, francia pénzt fogadott el és lengyel hadakat hoz az országba. Annyit elért, hogy a fővezér megígente Apafynak, hogy küldje egy főemberét a portára, a kitől az igazat megtudhassa. Apafy Székely Lászlót küldte azzal a kijelentéssel, hogy a porta engedelme nélkül semmit sem tesz; augusztus 6-dikán kelt levelében pedig megrendelte Telekinek, hogy a míg Székely Lászlótól nem jő tudósítás, addig maradjon Kővárban, az összegyűlt hadakat küldje kvártélyba, de Béthunenek pedig és a lengyel segédhadak vezérének írja meg, hogy a magyar hadakkal egyesülésnek későbbre kell haladnia, egyelőre maradjanak Lengyelországban.

Apafy azt írja fent idézett levelében, hogy ezen dispositója az udvarában tartózkodó két francziának — Reverendnek és Forvatnak — is tetszett, valamint tetszett az is, hogy ezek a most fogadott hadaknak a fejedelem neve alatt fizessenek meg: de a mikor Forvat Kővárba ment Telekihez, mind erről semmit sem akart tudni. Teleki több leveléből arra lehet következtetni, hogy a fejedelmi udvarban Reverend és Forvat a Teleki ellenségei befolyása alá kerültek s ezek szemén át látták a dolgokat. Sikerült elhíttetni velük, hogy az egész halasztás a Teleki ármányos mesterkedésének a kifolyása,¹ sőt azt is kezdték hirdetni, hogy Teleki a bécsi udvartól 25,000 aranyat kapott s ezért nem akar indulni. Telekinek az volt több helyen kifejezett álláspontja, hogy ha a fővezér üzenete a hadjárat megkezdése után jött volna, ő bátran maradhatott volna a hadak élén, folytathatta volna a háborút, de ha már ez nem így történt, a fővezér beleegyezése megérkezésének előtt további lépést tenni lehetetlen.

Forvat dúlt fült-mérgében, hogy Telekit elhatározásától el nem térítheti, eleinte a hadaknak sem akart megfizetni, főleg

¹ Ez a gyanu van kifejezve abban a levélben, melyet 1677 augusztus 17-dikén Forvat irt de Béthunenek. (Francia külügyminiszterium levéltára, Hongrie vol. II. 149. db.)

nem úgy, hogy az Apafy nevében kapják a pénzt, utoljára is úgy fizetett, hogy egy francia magyar ruhába öltözve a fizetésnél jelen legyen.

Forvat és Reverend Telekinél czélt nem érhetvén, az ifjú gróf Thököly Imrere vetették szemüket, őt akarták reabírni, hogy a hadak élére álljon, mert azt forgatták, hogy így Erdélytől függetlenül folytathatják a dolgokat. Thökölynek hízelt az a gondolat, hogy a hadaknak élére állhat; e lépés által a porta iránt való engedetlenség bűnébe sem eshetett, mert Radics András azzal a kijelentéssel érkezett meg a portáról, hogy a fővezérnek nincs ellenére, ha a bujdosók a császár ellen valamit kezdenek; mindamelllett Thököly Imre Apafytól akart kapni megbízást a vezérségre; Thököly a hibát abban követte el, hogy mikor Apafytól a megbízást kérte, azt mondotta, hogy ez Telekinek is akarata s ennek beleegyezésével kéri a vezérséget. Apafy ki is állította a patenst, melyben Thökölyt ruhazza fel a vezérséggel addig, míg a portai engedély megérkezése után Teleki a vezérséget átvehetné, mikor azonban arról értesült, hogy nem a Teleki akaratából, sőt annak ellenére történt a dolog, a megbízást Teleki által Thökölytől visszakérette.

Ez volt az első összeütközés Teleki Mihály és Thököly Imre között. Teleki annál kevésbé hatalmazhatta fel Thökölyt, hogy az ő akaratára hivatkozással kérje Apafytól a vezérséget, mert két levelében is írta, hogy vannak olyanok a bujdosók közt, a kik arra igyekeznek, hogy az Apafy kezéből vegyék ki a dolgot, Thököly megbízása erre az első lépés lett volna; Teleki pedig ezt úgy Erdélyre, mint a bujdosókra nézve károsnak tartotta. Sokáig ellenezte az egyesülést a lengyel segédhadakkal is, melyet a bujdosók szeptember 20-ára tüzték ki, de mikor látta, hogy meg nem akadályozhatja, maga tanácsolta Apafynak, hogy ha nem segítheti az ügyet, ne is akadályozza. Az egyesülés szeptember végén történt meg; első eredménye volt október 10-dikén a nyalábvári győzelem Schmidt szatmári német generalison.

Az 1617-dik év utolsó két hónapjában Apafynak és kormányának figyelmét e bujdosók ügyéről magára vonta a Béli Pál ügye.

A Béli-ügy második periodusában sem találunk adatokat arra, a mik Cserei Mihály és Bethlen Miklós vádjait Teleki ellen igazolnák. November 4-dikén Naláczy István burkolt kifejezésekben hívja fel Teleki figyelmét a Béli-ügyre. Levele kifejezi az aggodalmat, a félelmet, a tanácsalanságot. Teleki másoktól is kaphatott leveleket e tárgyban és talán nagyobb részletességgel is, erre vall november 8-dikán Kővárból írt levele, mely többeknek szól és a mely alkalmas volt a Béli mozgalma hírére

megriadtaknak a nyugalmit visszaadni és a mozgalom ellen teendő lépéseknek irányt szabni. E levelén kívül az év végéig még mintegy 16 levelet találunk Telekitől a Béli mozgalomra vonatkozólag, melyeknek gondolatmenete a következő: Nem hiszi, hogy a fejedelem ellen akarnának valamit tenni; sok kell ahhoz, hogy egy már megállapodott fejedelmet székéből kiforgatni sikerüljön; azt sem hiszi, hogy a porta a mostani körülmények között Erdélyben fejedelmet akarna változtatni. Azt tudja, hogy neki sok ellensége van, kik rajta szívesen bosszút állának, de hogy a fejedelem és haza ellen olyan bolondul és vakmerőképen cselekednének, nem mindenike felől hiheti el, a kikről hirdetik. Nem hitte azt a többi között Kapy Györgyről, a kinek az utolsó időben is jóakarátú levelet írt. Azért elébb arra gondolt, hogy talán meg sem kellene jelenteni a fejedelemnek a dolgot, attól tartva, hogy a fejedelem hirtelenkedni fog, a miből baj származhatik; de, mint írta, csalódhatik ő is, az országot nem szabad kitenni véletlennek, azért tanácsolta, hogy össze kell hívni az urakat, alaposan végére kell járni a dolognak, azután gyökeresen orvosolni a bajt, véget vetni a sok temondádnak, az egymás közötti bizalmatlanságnak, nyakát szakítani a sok alkalmatlanságnak, „rút állapot levén keresztény fejedelem alatt levő országban ennyiféle dissensióknak, egymástól való félelmeknek az embereknek lenni“. Teleki Kővárból írta ezen leveleit, csak a fejedelem november 24-dikén kelt határozott parancsára jött Erdélybe, hogy a Béli által támasztott bonyodalmak kibonyolításában tényleges részt vegyen. A kibontakozás azonban csak 1678 elején következett be.

Gergely Sámuel.

Kazinczy Ferencz levelezéséhez.

Közli: *Kemény Lajos*, főlevéltárnok Kassán.

I.

Amplissime Magistratus, Perillustres ac Generosi, necnon Prudentes ac Circumspēcti Domini, Domini singulariter colendisimi, observandissimi.

Insinuavit mihi dominus *Boesz*, artis musices in praecipuis liberae ac regiae hujus civitatis domibus institutor praetitulatus Dominationes Vestras motu proprio eo inclinare, ut idem in locum domini *Lechki*,¹ qui artem hanc in schola regia normali *Cassoviensi* ita volentibus Praetitulatis Dominationibus Vestris

¹ Lechki a kassai normalis iskola zenetanítója volt.

huedum instituerat, applicetur; nec aliud restare videri mihi asseruit, quam ut hujus intuitu ego sensum meum adaperirem.

Non quidem mihi constat memoratum dominum *Lechki* officio suo praegesto decessisse; sed nec in credere possum, quod Amplissimus Magistratus eum sine consolatione dimittere meditaretur: hinc, cum dies, quo scholae normales ex altissima ordinatione regia aperiendae sunt, ita appropinquet, ut interjacentes dies, vix ad fovendam eam, quae in negotio hoc necessaria est, cointelligentiam, sufficere videantur, utut hac de re non interrogatus, officiose insinuo, me contra meditatam memorati domini *Boesz* in classe musices applicationem nihil omnino habere; nec tamen quaqua ratione in votis mihi esse, ut dominus *Lechki* ex statione eadem, nisi ab ea ultro recesserit, amoveatur. Caeterum aestimatissimis favoribus et benevolentiae commendatus, debito cum cultu persisto. In Promontoriis Submontanis, 22-a Octobris 1790.

Amplissimi Magistratus servus obligatissimus

Franciscus de Kazincz.

Kivül: Amplissimo Magistratui liberae ac regiae civitatis Cassoviensis titulatiss, dominis singulariter colendissimis, observandissimis Cassoviae.

Ex offo.¹

II.

Löblicher Magistrat! Bey Gelegenheit der den 15-ten Jenner gehaltenen öffentlichen Prüfung der königlichen Normal Schule habe ich denen bey derselben angestellten Lehrern die Weisung ertheilt, das die durch den Herren Stadt-Pfarrern zum ministriren anverlangende Anzahl von ihren Zöglingen sowohl an Werk, als an Feyer und Sonntägen in die Pfarrn abgeschicket werden sollen; nur müsse man mit aller Sorgfalt darauf bedacht seyn, das diesetwegen von der Schule nicht mehrere Zöglinge entzogen werden mögen, als es die zahl der offernden Priestern anverlangt, und es der Fortgang in den Lehrgegenständen erlaubet. Welches ich dem löblichen Magistrat rücksichtig auf Dero an mich noch untern 28-ten December verflossenen Jahres erlassene geschätzte Schreiben zu erwiedern hatte.

Des löblichen Magistrates
Kaschau den 30-ten Jan. 1788.

verbundenster Diener
Franz v. Kazinczy.

¹ Eredetije Kassa város levélt. az 1790. évi 2477. tanácsi sz. a.

Kivül: Dem löblichen Magistrate der königlichen freyen Stadt Kaschau.

Ex offi
in negotio scholarum
nationalium.¹

III.

Amplissime Magistratus, Domini singulariter colendissimi.

Professor delineationis apud scholam normalem regiam hujatem dominus *Erasmus Schrött* in porrecta mihi relatione domini *Caroli Diethofer* directoris eiusdem scholae, insinuat a praedecessore suo admodum reverendo patre *Christophoro Simay* 6 tomos *Architecturae Civilis Peutheri* in folio cum delineationibus aeri incisis in fl. 20 ea sub spe, quod amplissimus magistratus expensas has in emolumentum iuventutis tendentes non difficultabit, erga recepisse transumsisse; atque me interpellavit, ut exsolutionem hujus summae apud amplissimum hunc magistratum sollicitare vellem.

Facio ego hoc tanto quidem alacrius, quod praeterquam, quod opus hoc in arte haec classicum, ad progressum juventutis omnino utile et necessarium fore noverim, munificentiae amplissimi magistratus, qua museum hoc ditare intendit, nova iudicia per dominum directorem mihi indicata, cum voluptate cernam: atque ita plena cum fiducia rogo eundem amplissimum Magistratum, ut intuitu exsolvendorum horum 20 florenorum idonea disponere dignetur. Qui caeterum aestimatis favoribus commendatus persisto. *Also-Regmecz* die 12 Januarii 1791.

Amplissimae Magistratus

servus obligatissimus,
obsequentissimus
Franciscus Kazinczy.

Kivül: Amplissimo magistratui liberae regiaeque civitatis Cassoviensis, dominis singulariter colendissimus Cassoviae.

Ex offo.²

IV.

Löblicher Magistrat!

Mit dem Anfange des verflossenen Monathes Novembris war es, als ich diesen löblichen Magistrat dienstfreundlich ersucht hatte, für die Vermehrung des dem Katecheten der hiesigen Königlichen Normal Schule festgesetzten jährlichen Gehaltes von

¹ Eredetije Kassa város levéltárában az 1788-dik évi 1056. sz. a.

² Eredetije Kassa v. lvt. az 1791-dik évi 138. sz. a.

150 fl. so wie auch der ihm auszuweisender Wohnung, (die er nach der Aufhebung des hiesigen Franziskaner Convents schlechterdings nöthig hat) zu sorgen, und mir darüber, zufolge der für gleiche Fälle ergangenen Normativen Verordnungen, die schriftliche Zusicherung in 4. authentischen Exemplare einzuschicken.

Da aber dieses heute noch nicht erfolgt ist, so sehe ich mich nach der Ordnung meiner Manipulation genöthiget, denselben neuerdings anzugehen. Sollte sich aber der löbliche Magistrat hiezu nicht befugt fühlen, so bitte ich mein Schreiben nicht länger unbeantwortet zu lassen; damit ich dieserwegen die höhere Stellen zur zweckmässigen Mitwirkung herbeyrufen kann.

Kaschau, den 15 Decembris 1787.

Franz v. Kazinczy.

Kivül: Dem löblichen Magistrate der Königlichen Freyen Stadt Kaschau

Ex offo

in negotio Scholarum
Nationalium.¹

V.

Kazinczy Ferencz első hivatalos átirata Kassa város tanácsához.

Amplissime Magistratus, Domini singulariter colendissimi!

Conventu patrum Franciscanorum hujate altissimo nomine regio sublato, siquidem catecheta scholae normalis localis, in obsequium intimati de dato 7-ae Novembris 1786 numero 47253 e gremio patrum horum delectus, amissa taliter habitatione et victu (quae durante conventu libera habuerat) — 150 florenis contractualiter appromissis subsistere ulterius non possit: requirendum habeo tandem amplissimum magistratum, ut super exasignanda ei competenti habitatione libera et sallario ad sallarium reliquorum dominorum professorum adpromptando, consvetum instrumentum contractuale in 4. exemplaribus authentice expediendis mihi transmittere non gravetur. Caeterum consveto cum cultu persisto.

Ejusdem Amplissimi Magistratus Cassoviae die 2-a Novembris 1787

obligatissimus servus

Franciscus Kazinczy.

¹ Kassa város levéltárában az 1787-dik évi 568. iktatói sz. a.

Kivül: Amplissimo magistratui liberae regiaeque civitatis Cassoviensis, dominis singulariter colendissimis.

Ex offo

in negotio Scholarum
Nationalium.¹

VI.

Löblicher Magistrat!

Da es Seiner Majestät allerhöchste Wille ist, das in Örtern, wo eine beträchtliche Anzahl von Schulunterrichtsfähigen Kindern sich befindet, National-Schulen errichtet werden sollen und folgende Ortschaften, Forró, Kassaujfalú, Mislóka und Béla² ohne allen Zweifel solche sind; so nehme ich mir die Ehre einen löblichen Magistrat dienstangelegentlich zu ersuchen, derselbe wolle mir, indem ich durch die Einführung derley Schulen in diese Örter die oberwähnte Absicht Seiner Majestät zu erreichen mich bestrebe, gütigst beytreten und daran seyn, das diese Schulen mit Anfang des zukommenden Schul-Jahre, das ist den 1-ten September laufenden Jahres eröffnet werden mögen.

Kassaujfalú, Mislóka und Béla hat mit einem Lehrer meinem Erachten nach genug; und in diesen drey Örtern, wo nur eine Triwial-National-Schule seyn soll, wird es immer genug sein, wenn der Lehrer auser seinen hinlänglichen Holz und Heu-Deputat, theils am baaren Gelde, theils aber in Naturalien 140 fl. erhält. Hingegen fordert die grössere Anzahl der Schulunterrichtsfähigen Jünglingen in Forró die Anstellung mehrerer Lehrern, und dieses dann einen besseren Gehalt von ohngefähr 160 fl. auser den Heu und Holz-Deputate.

Und da über solche Besoldungen, die, wenn die Gemeinde selbst zur gänzlichen Unterhaltung unvermögend wäre, nach der Normativen Verordnung vom 18-ten December 1780 Numero 6204, aus der Kasse der grundherrschaft erlegt werden müssen: ein schriftlicher Vertrag aufgesetzt in 4 gleichlautenden exemplarien, authentisch expedirt, und durch das k. Oberstudien Direktorat der höchlöblichen k. ungarischen Statthalterey zur Begnehmigung eingesandt werden soll: so bitte ich einen Löblichen Magistrat, eine Deputation anzuordnen, die nachdem ich selber, wegen ämtlichen Geschäften in die Jazigische und Klein-Kumanische

¹ Eredetije Kassa város levéltárában az 1787-dik évi 98. iktatói szám alatt.

² Kassa-Béla; mind a négy abaujtornavármegyei község.

Gegend meines Bezirkes verreisen werde, sich an den Direktor der königlicher Normal-Schule Herrn Karl Diettenhofer verwen-
de, einverständlich mit demselben was ein jedes, dieser Örter zur
Unterhaltung der Lehrer beytragen kann und will, festsetze,
dann aber die Contracte anstosse, und mit thätiger Verwendung
die Sache dahin zu bringen trachte, das ein geräumiges Haus
unterdessen, bis eine Schule aufgebauet wird, zum Lehr Zimmer
ausgewiesen werden solle. Kaschau den 12-ten Julii 1788.

Eines löblichen Magistrats

gehorsamer Diener

Franz von Kazinczy.

Kivül: Dem Löblichen Magistrat der Königlichen Stadt
Kaschau.

Ex offo

in negotio Scholarum

Nationalium.¹

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE áprilisi füzetében Concha Gyözö
Montalembert és Eötvös a harminczas években című tanulmányt irt,
melyben azt bizonyítja, hogy akár tudott Eötvös Montalembetről,
ennek 1836-ig nyúló élete és működéséről, akár nem, a később egy-
máshoz annyira vonzó két férfiú törekvései, lelkiállapota közt
1836-ban bizonyos hasonlóságot lehet felismerni. — P r o h á s z k a
O t t o k á r *Faragott képet ne csinálj magadnak* czímmel ír, hogy a
lelkiemberek ezidőszerint valami sajátos, mély bánatban szenvednek.
A lelkiembert manapság a lélekvész bántja. Okát abban a hibában
látja, hogy fényes, ragyogó fogalmakat alkotunk magunknak az em-
berről, s az emberiségről, a culturáról s az általános testvériségről.
Pedig e fogalmunk mesterséges, faragott kép, melyet abstract elvek-
ből, elvont, általános jellegekből alkottunk. Ebből ki kell ábrándul-
nunk s eldobnunk az emberről s az emberiségről alkotott hamis farag-
gott képet. Igazi haladásról, lényegesen új culturafokról kell gondos-
kodnunk: azonban ezt csak akkor tehetjük, ha az erkölcs isteni
mértékei szerint alakulna az egyedek élete s az erőszak kizárásával
a nemzetek egymáshoz való viszonya. Míg ezt a fokot el nem érjük,
addig a haladás többé-kevésbé külsőséges; addig a cultura dics-
énekei phrasisok s az öntelt korszellem eszményei „faragott képek”.
— Br. Forster Gyula befejezi *Hunyadi János származása és*

¹ Eredetije Kassa v. lvt. az 1788-dik évi 2834. iktatószám alatt.

családjáról szóló tanulmányát. — Sebestyén Károly *A háborús irodalom lélektanához* című tanulmányában azzal a kérdéssel foglalkozik: mi lett a háború viharában ideáljainkkal? Azt látja, hogy a háborús irodalom pszichológiájának főjellemzője, hogy benne elhomályosul a tudományos lelkiismeret, a tiszta tárgyilagosság, a látás élessége, az ítélet nyugodtsága, a logikai gondolkodás szoros és szerves kapcsolatossága. És felülkerekedik az indulat, a szemrontó szenvedély, a faji ösztön. A tudós egy csodálatos illusio és hallucinatio áldozatává lesz. — Csengeri János *A homerosi kérdés multja és jelene* című cikkében ismerteti a philologusok fejtegetéseit a homerosi költemények keletkezéséről Wolf Fr. Á. Prolegomenái óta (1795), majd behatóan ismerteti Bethe Erichnek 1914-ben *Homer: Dichtung und Sage* nagy művét, melynek főtétele, hogy az Ilias nem eredeti ősköltésnek köszöni egységességét, hanem különböző eredetű régibb költemények együvéeröltetésének. — Petri Mór *A világ-háború tanulmányai a népnevelés és népoktatás terén* címmel a háború utáni teendőkről ír. Az egész oktatásnak egy mindent átható eszmére van szüksége. Ez a magyar nemzeti gondolat. Ennek fenntartása, a magyarság megerősítése az első feladat. A tanító munkáját támogatni kell a családnak, sőt a hatóságnak is. Több súlyt kell vetni az egészségtan tanítására. Legfontosabb azonban az iskolák jó hatása szempontjából egyrészt az állami ellenőrzés, másrészt a tanítóképzés. De sok pótolni való van a tanfelügyeletnél. Az iskola azonban csak akkor felel meg valóban hivatásának, ha a nemzeti műveltség terjedését előmozdítja s a nemzeti életbe kapcsolódik. Az iskola ily hatékony működését segíti többek közt a jó felszerelés, a szemléltető eszközök gyűjteménye. Az iskolák tanításának anyaga nagyjában a háború után sem kíván változást, csupán egyes tárgyak az illető vidék életviszonyai szerint behatóbban tanítandók. — Kardos Lajos *A „falu bolondja” Aranynál* címmel Arany e töredéke és Bolond Istókja közti viszonyáról ír. — Hegedűs Artur Pérez Galdos *Misericordia* regénye fordításának folytatását adja. — *A Költemények* közt van Vargha Gyula *Fiannek* című eredetije. Kozma Andor Goethe Faustjának első részéből *Mephistopheles megjelenése* jelenetét fordította le. — *A Szemlében* Szöllősy Lajos Bárány Róbertnek, az orvosi Nobel-díj magyar nyertesének munkásságát méltatja. König György *Romain Rolland* francia írónak irodalmi érdemeit jellemzi. — Az *Értesítőben* Heckel H.: *Das Don Juan-Problem in der neueren Dichtung* (Heinrich Gusztávtól), Huck R.: *Wallenstein* (Berde Máriától), Az *Athenaeum* folyóirat új folyama (Rózsa Dezsőtől), Claparède: *Gyermekpsychologia és kísérleti paedagogia*, ford. Weszely Ö. (Révész Gézáttól) című munkák vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat májusi füzetében Berzeviczy Albert *A küszö virágok hónapja* címmel 1914-iki sicíliai utazásá-

ban szerzett benyomásait írja, s különösen Palermo, Girgenti, Taormina építészeti remekeiről emlékezik. — Fraknói Vilmos *Az olasz képviselőház állásfoglalása és a nemzeti aspirációk-ról* szóló cikkében a Salandra-kormány programjával foglalkozik, melynek legfontosabb pontja, hogy a világháború válságait kihasználva, az olaszoktól lakott osztrák területeket Olaszországhoz csatolja, ha kell, háború árán is. Szerző tejedelmesen ismerteti Olaszország, Ausztria-Magyarország és Németország tárgyalásait. — Marczali Henrik *Culturpolitikánkhoz* címmel a világháború hatását a földrajz és történet oktatására tárgyalja. Szerinte a földrajzot és történetet ezentúl még behatóbban kell tanítani, mint eddig. A földrajzot elterjedése, a történetet anyaga által gazdagította a világháború és eddig is számos fontos tanulást szűrhattünk le az eseményekből mindkettőre nézve. — Huszár Vilmos *A magyar irodalom helye az európai irodalomban* címmel tanulmányt kezd, melyben irodalmunk képét európai távlatból vázolja; új szempontból óhajtja a magyar irodalom ismert jelenségeit megvizsgálni, illetőleg ezeket az európai irodalom keretébe beilleszteni. E vázlatban a magyar irodalom fejlődési mozzanatai közül főleg azokat érinti, amelyek a nagy európai eszme- és érzésáramlatokkal kapcsolatosak. Az idegen hatásokra is súlyt vet, de csak ott, ahol ezek az európai irodalom fejlődésében való részvételünk igazolására szolgálhatnak. Fejtegetései során különös figyelmet fordít irodalmunk azon vezéralakjaira, akik a műfajt, melyben kiváltak, európai színvonalra emelték. Így irodalmunk helyét az európai irodalom történeti és esztétikai szempontból világítja meg. — Kékylajos *Élmények és emlékek Baksay Sándor elbeszéléseiben* arról ír, hogy Baksay elbeszéléseiben mily nyomokat hagytak élményei és emlékei. — Hegedűs Artur Pérez Galdos *Misericordia* regényének fordításából a negyedik közleményt adja. — *A Költemények* közt két eredeti van. Léva József-től az *Élőhalottak*, Jakab Ödön-től *Shakespeare* című verse. A *Szemlében* *Eötvös Károly* és *Marie von Ebner-Eschenbach* írói jellemzését találjuk, ez utóbbit Heinrich Gusztávtól. Az *Értesítőben* Szabolcska Mihály: Háborús versek könyve, Radó A.: Háborús strófák, Wlassics Tibor: Világok tusáján, Tormay Cecile: Emberek a kövek között és A régi ház (Horváth Jánostól), Gomperz II.: Philosophie des Kriegeres (Nagy Dénestől) című munkák vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat júniusi füzetének tartalma: Marczali Henrik *Görgei Arthur*-ról írt rövid jellemzést. Görgei egyéniségét három vonás jellemezte. A spártai nevelés, az egyszerűség és erő, a mély vallásos érzés, melyet megfinomított az akkori német classicus irodalom lélekiemelő, érzelmes hatása. E két jellemvonáshoz járult egy harmadik kiegészítő és harmóniát létesítő: a tudományos gondolkodás. — Kozma Andor *Baksay Sándor*-ról szóló és a M. T. Akadémia ez idei nagygyűlésén felolvasott emlékbeszédét közli. —

Fra knói Vilmos *Tárgyalások az olasz neutralitás biztosítása érdekében* címmel Burián külügyminiszternek Sonninoval folytatott tárgyalásairól ír. Arra a következtetésre jut, hogy a neutralitás fenn-tartása czéljából, területi engedmények alapján, Olaszország és Ausztria-Magyarország között „utógondolatok nélküli“ barátság-hoz vezető egyezséget hozni létre, megvalósíthatatlan feladat volt. — Alexander Bernát *Shakespeare a világirodalomban* címmel Shakespeare világirodalmi szerepéről elmélkedik. Nem pusztá tehetség, a művészi formálásban való rendkívüli készség, ügyesség magában nem elegendő. Három mozzanat az, mely értéket ad a világirodalmi műnek. Az első a nemzeti, a második a korszakbeli, a harmadik a művészfórmái szempont. Magyary Géza *Közigazgatási tisztviselőink továbbképzése a háború folytán előálló feladatokról* írt tanulmányt. A háború mélyreható változásokat idézett elő életviszonyainkban s új eszméket és új életfelfogást fog felszínre vetni. A továbbképzés tanulmányi anyagát tehát az életben legsürgősebben megoldandó feladatok határozzák meg. A legsürgősebb feladat most a háború által okozott szenvedések és nyomor enyhítése és a nagy physikai és anyagi veszteség pótlása. A háború folytán előálló közigazgatási feladatok szélesebbkörű tanulmányokat kívánnak meg. Mindenekelőtt a tanulmányok élére általános jellegű bevezetés volna szükséges. A háború egészen új nemzetközi helyzetet fog teremteni s egészen új nemzetközi politikának lesz a szülője. Ezekbe a közigazgatási tisztviselőket összefoglaló előadások által kell bevezetni. Ezután következéne a különös socialis vonatkozású közigazgatási tanulmányok. Ilyenek a rokkantügyi igazgatás, a hadiárvaügy és a hadiellátás ügye, gazdasági igazgatás, népesedési igazgatás. Szerző ezután a továbbképzés módszerére vonatkozó javaslatát adja elő. — Császár Elemér a M. T. Akadémia ezidei nagygyűlésén felolvasott *Shakespeare és a magyar költészet* című tanulmányának első közleményét adja. Szerző ebben Shakespeare szerepét az európai irodalmakban, Shakespeareet hazánkban és a magyar Shakespeare-utánczókat ismerteti. — Huszár Vilmos folytatja *A magyar irodalom helye az európai irodalomban* című értekezését, s ebben a renaissance, a reformatio, az olasz irodalom európai hegemoniájáról, a spanyol irodalom európai uralmáról kapcsolatban a magyar irodalommal szól. — Hegedűs Artúr B. Pérez Galdos *Miseriordia* regényének fordításából az ötödik közleményt adja. — Hegedűs István *Shakespeare* című költeményét közli. — A *Szemlé*-ben Berzeviczy Albert *Shakespeare emlékezetéről* szóló s az ápr. 30-iki Shakespeare-ünnepélyen tartott megnyitóbeszédét adja. — Beöthy Zsolt *Mária Terézia emlékünnepe* címmel rectori beszédét közli. Ebben a legszembetűnőbb szálakat ismerteti, melyek nemzeti közfejlődésünknek legfontosabb mozzanatait és jelenségeit fűzik össze Mária Terézia királyné egyetemi reformjával. — Az *Értesítő*-ben Malonyai Dezső: A virtus, Petőfiéve pjesme,

Preveo Béla Horváth (Szegedy Rezsőtől), Szóval s tettel a hazáért, Klein Fr.: Amerika und der europäische Krieg (Rózsa Dezsőtől) című munkák vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat júliusi füzetében Wlassics Gyula *Közjogi röpiratok* címmel néhány külföldi munkát ismertet, melyek az Ausztria és Magyarország között fennálló kapcsolatot tárgyalják. Végül Csekey Istvánnak a *pragmatica sanctio* irott eredetijéről szóló munkáját méltatja. — Pekár Gyula *Cervantes-ről* írt tanulmányt halálának háromszázadik évfordulója alkalmából. — Heinrich Gusztáv *Lope de Vega Magelona drámájáról* írt értekezésében a Magelona-mondának legelső drámai feldolgozását, a spanyol színpadnak egyik érdekes és jellemző termékét ismerteti bővebben. — Finkey Ferencz *Háborús büntetőjogunk és bűnügypolitikai feladataink a háború után* címmel először a háborús idő anyagi büntetőjogát ismerteti; mily változások és újítások létesültek a háború folytán az egyes büntetendő cselekményekre és a büntetésekre vonatkozólag, majd a büntetőeljárásról szól. Végül körvonalozni iparkodik bűnügyi politikai feladatainkat a háború utánra. — Császár Elemér *Shakespeare és a magyar költészet-ről* szóló tanulmányát folytatja, s e közleményében Shakespeare indítékairól a magyar irodalomban szól. Továbbá azoknak az íróknak műveit foglalja össze, a kik Shakespeare drámáiban ugyan még mindig képzeletüket fokozottabb működésre izgató eszközt láttak, de nem kész elemeket vettek át, tárgyat vagy annak részleteit, mesemotívumokat vagy valamelyik shakespearei hős jellemvonását, hanem egy-egy dráma költői alap gondolatát s ezt így akarták a maguk erejéből kiépíteni. — Huszár Vilmos *A magyar irodalom helye az európai irodalomban* című értekezéséből a harmadik közleményt adja. Ebben a francia, angol, a német irodalom európai hegemoniájáról és a magyar irodalomról szól. Rousseau és hatását ismerteti. — Hegedűs Artúr B. Pérez Galdos *Misericordia* regényének fordítását folytatólag közli. — A *Költmények* rovatában Vargha Gyulától *Múkvirág, Szénagyűjtés, Nyári déi* eredeti költemények vannak. — A *Szemlé*-ben Berzeviczy Albert *A Magyarországi Bajtársi Szövetség megalakulásakor tartott üdvözlőbeszédét* közli, melyben a Szövetség célját ismerteti. — Kéký Lajos *Sebők Zsigmond-ról* írt jellemzést. Az *Értesítő*-ben Dąbrowski J.: a lengyel légiók, Balzer: Aus Problemen der Verfassungsgeschichte Polens, Dartique H.: L'influence de la guerre de 1870 dans la littérature française (ez utóbbi König Györgytől) című munkák vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat augusztusi füzetében Takáts Sándor *Zrinyi Miklós nevelőanyja* címmel tanulmányt kezd, melyben Lobkovitz Poppel Éva életét írja meg. — Kovács Gábor *A közgazdaságtan és a világháború* egymással való szoros kapcsolatáról ír. Azt a kérdést tárgyalja: van-e és lesz-e hatása ennek a

világháborúnak arra az elméletre, a mely a közgazdasági élet törvényeit keresi, valamint arra a közgazdasági politikára, a mely a gazdasági élet irányát a lehetőség határai közt megszabni törekszik? Megváltoztatja-e a háború egyfelől a közgazdasági elmélet eddigi tételeit, a melyek tudományunk szilárd alappilléreiként szerepeltek? S nem léptet-e másfelől közgazdasági politikánkban is újat az eddigi irányzat helyére? — Császár Elemér folytatja *Shakespeare és a magyar költészet*-ről szóló tanulmányát. E közleményében szerző azt akarja megállapítani, hogyan hatott Shakespeare művészete a magyar drámákra, vagyis hogyan követték költőink azt a sajátos módot, a mint Shakespeare drámáit megalkotta, a mint a nyers anyagból művészi drámát formált. Azt a kérdést világítja meg, mit tanultak költőink a dráma nagymesterétől. — Huszár Vilmos *A magyar irodalom helye az európai irodalomban* című értekezésének befejező részét adja. E részben a romanticismus hatásáról ír. A romanticismus nálunk is, mint minden országban, a nemzeti megújódás forrásait nyitotta meg. A magyar lyra és epika, a magyar regény, sőt részben a magyar dráma fellendülése kapcsolatos azokkal a mozzanatokkal, a melyek az európai romanticismus révén jutottak irodalmunkba. A romanticismus uralomrajutására vezethető vissza Európaszerte a népköltészet felkarolása is. A magyar népköltészetet Petőfi Sándor emelte európai jelentőségűvé. A népköltészet talajából nőtt nagygyá Arany János is. A romanticismus hatása a magyar politikai életben is nyilvánult. Főleg két név világít: Széchenyi és Kossuthé. Mindkettőt magával ragadja a romanticismus nyomán kerekedett politikai eszmék áramlata, főleg a liberalismus és a demokratia. Azt tapasztalja, hogy mi sokat tanultunk az európai culturától és hogy a nyugat eszméi és érzései a magyar észjárásra átszűrődve, hozzásimultak a mi viszonyainkhoz. Az, a mit mi adhattunk az európai irodalomnak, noha kevesebb volt, mégsem mondható jelentéktelennek. — Hegedüs Artur B. Pérez Galdos *Misericordia* regényének fordításából a hetedik közleményt adja. — A *Költemények* közt van Oláh Gábor *A budapesti diákok* eredeti költeménye. Kúnos Ignác Aka Gündür *Szövetegeseinkkel* című versét fordította le prózában törökből. A *Szemlé*-ben Dékány István *Háborús környezet — háborús szellem* címmel, Ruttkay Vilmos *A Világháború német-angol versengés és Olaszország, a Balkán és Ausztria-Magyarország* című két munkájáról írt ismertető tanulmányt. — Az *Értécsítő*-ben Hantos Elemér: *A monarchia pénzügyi harcokkészültsége, a világháború gazdasági és pénzügyi hatásai és Volkswirtschaft und Finanzen im Weltkrieg* munkái (Fekete Miklóstól), Thallóczy L.: *Johann Christian v. Engel und seine Korrespondenz* című munkája vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat szeptemberi füzetében Viszota Gyula *Széchenyi Hitel* című művének keletkezéséről szóló cikké-

ben arról ír, hogy Széchenyi alig egy hónappal „Lovakról“ című művének megjelenése után egy új mű irásának tervével foglalkozott, melynek czime, mint írja, már kész, s az Emberekről vagy Boldogság alapja lenne. Kutatásai alapján arra a meggyőződésre jutott, hogy ebből alakult ki második magyar műve, a *Hitel*. — T a k á t s S á n d o r folytatja *Zrinyi Miklós nevelőanyja* című tanulmányát. E részben különösen a XVI. és XVII. században híres első Batthyányak udvartartásáról értekezik. Főuraink azon voltak, hogy fiaik, leányaik ott nevelkedjenek. Ez udvartartásokban támadt legjobb nemzeti szellemű és magyarosító iskolánk, a magyar-horvát testvéri viszony ápoló dajkája, a hazafias szellem terjesztője. II. Rákóczi Ferencz küzdelmei után a magyar főúri udvartartások megszűnnek és így a Batthyányaké is. A XVIII. században már őket is a bécsi udvar körében találjuk. A XVI. század egyik legnagyobb magyarja Batthyány Boldizsár, Zrinyi Dorica férje volt. A tudománynak lelkes maccenása s buzgó művelője. Hatalmas levelezést folytat a külföldi tudósokkal s hazai írókkal, jóllehet hadvezér volt. 1590-ben halt meg, három gyermeket hagyva hátra. Fia, Batthyány Ferencz, korának legderekabb fia, kitűnő hadvezér, lelkes magyar. 1607-ben Lobkovitz-Poppel Évát vette feleségül. Udvarán szegény árva gyermekeket neveltet. — B ú z a L á s z l ó *A magyar szent korona igényei a volt mellékkországotokra* czimvel Bernatsik bécsi tanárnak „Neues über die pragmatische Sanction“ műve kapcsán kimutatja Bernatsik tévedéseit, másrészt megállapítja a királyi hitlevél 3. pontjának helyes értelmét és a régi ú. n. mellékkországok szerepét és jelentőségét a mai magyar közjogban. — C s á s z á r E l e m é r befejezi *Shakespeare és a magyar költészet-ről* szóló tanulmányát. Ebben Shakespeare költői előadásának hatását, valamint Shakespeare hatását a magyar lyrára és epikára mutatja ki. — H e g e d ű s A r t ű r B. Pérez Galdos *Misericordia* regényének folytatását közli. — A *Költemények* közt van Szabolcska Mihály *Tünődés*, ifj. Wlassics Gyula *Szorongás* című eredeti verse. — A *Szemlé*-ben Dékány István *Naumann és Középeurópa történetphilosophiája* czimvel Naumannak szempontokban gazdag „Középeurópa“ című munkájáról ík tanulmányt. — Az *Értesítő*-ben Fischer M.: Heinrich Heine der deutsche Jude, Pitroff P.: A győri sajtó története című munkák vannak ismertetve.

2. AZ EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi III. (márcziusi) füzetének élén P a p p F e r e n c z értekezése olvasható: *Báró Kemény Zsigmond Bécsben*. Kemény 1839 tavaszától 1840 őszéig tartózkodott Bécsben, hol orvostudományi előadásokat hallgatott s e mellett kivette részét azokból a társadalmi, művészeti, irodalmi élvezetekből, melyekkel a császárváros szolgált. Bécsi tartózkodása izlését finomította, ismereteit növelte s nagy hatással volt regényírói működésére is. Goethe, Schiller, Grillparzer s a német romantikusok költészetében

való belemélyedése közben látott mind mélyebben a költészet lényegébe. Orvostudományi tanulmányai is nagy hatással voltak írói egyéniségének s világnézetének kialakulására. — Révay József *Emendationum Petronianarum specimen* című dolgozatában beszámol arról, hogy az Akadémia kiadásában megjelenendő 'Cena Trimalchionis', a mennyiben lehet, a párisi 'Codex Traguriensis' lectióihoz ragaszkodik; sok helyet azonban az interpunctio megbizhatatlansága miatt kénytelen kijavítani. Ezután mutatóványképen tíz hely új lectióját közli. — Szentirmai Gizella *Lenau és a tragikum* című értekezésének befejező közleményében az 'Albigensek' és a 'Don Juan' tragikumát fejtegeti. — Czébe Gyula *Egy bizánczi lovagi torna ekphrasisa* címűen a cod. Vat. gr. 1409 II. alapján, mely alkalmasint a XIII. századból való, kiadja egy meg nem nevezett bizánczi császár lovagi tornájának leírását; a szöveget a lectióra vonatkozó apparatus kíséri, a darabba fűződő problémák külön fejezetekben következnek. — A *Hazai Irodalom* rovatát Szegedy Rezső-nek Branko Vodnik *Povjest hrvatske književnosti* stb. (A horvát irodalom története) című művéről írt bírálatára vezeti be. A tárgyalt mű, mely a horvát irodalomnak a humanizmus korától a XVIII. század végéig terjedő történetét ismerteti, a nagyközönség számára készült, de önálló kutatásaival, elterjedt tévedések helyreigazításával a tudománynak is nagy szolgálatot tett. Az első fejezetet V. Jagić írta, ez azonban a glagolit irodalomnak úgyszólván csak bibliográfiáját adja. — Orsovai Fülöpnek *Mysteriumok Arnobiusnál* című dissertatiója, mint Marót Károly megállapítja, csak sikertelen szárnypróbálgatás. — Gorzó Gellértnek *Rádai Ráday Pál* című könyvét *Böhm Dezső* ismerteti, s megállapítása szerint a szorgalommal és nagy tájékozottsággal készült mű teljes képet ad a költőről és politikusról. — Fogarasi Béla a William Kinght-féle *Aesthetika-történet*nek Husztiné Révhegyi Rózsától való fordításáról ír. A fordító érdeme a fordítás mellett az eredeti műnek a legújabb esztetikai irányok rövid ismertetésével való kiegészítése; a kiegészítésül Jánosi Bélától hozzácsatolt vázlat a magyar esztetika történetéről pedig az első kísérlet esztetikai irodalmunk rendszeres történeti áttekintésére. — Rudolf Hürlér *Die mundartliche Kunstdichtung der siebenbürger Sachsen* cz. értekezésében, Bleyer Jakab megállapítása szerint, nem a szász nyelvjárás-költészet történetét adja, hanem egymásra következő állapotait rajzolja; munkája azonban így is értékes. — A *Külföldi Irodalom* rovatában első helyütt Geréb József ad számot U. v. Wilamowitz-Moellendorff háborús szónoki beszédeinek 3. és 4. füzetéről. E beszédek közül a sphaerák harmonijáról mondott érdekel bennünket leginkább, mert ennek az ókori gondolatnak röptét Pindarostól kezdve a mai napig kíséri végig. Rectori székfoglalójában az igazságnak félelem és gyűlölet nélkül való kutatására buzdít. E beszédek tudománya mellett tüzes hazafias érzése és nemes erkölcsisége teszi értékessé. — Révay

József Einar Löfstedt *Tertullians Apologeticum* kiadványát ismerteti. Löfstedt kimutatja, hogy az eddig elhanyagolt Codex Fuldensis Tertullianus fogalmazványa, s ennek lectioni adják a jó clausulákat. Löfstedt coniecturái megfontoltak és szinte kivétel nélkül helytállóak. — Bonaventura *Nachtwachen* című regényének Raimund Steinertől való kiadásáról Trostler József szól. Ismerteti a regény tartalmát és a szerzőség kérdésének történetét. Steinert a Schultz-féle Bonaventura-Schelling-azonosság mellett foglal állást, noha a kérdés ezzel még nincs eldöntve. — Huszti József elismeréssel ismerteti Eduard Norden *Ennius und Vergilius* című munkáját. Norden kimutatja, hogy az *Aeneis*, VII. 540—571. soraiban érezhető zökkenés oka contaminatio: Vergilius beledolgozta eposába az Ennius VII. könyvének elejéből a Discordia-motívumot. Sikerült Nordennek Ennius VII. könyvét tartalmilag és szerkezetileg rekonstruálni, valamint egyes fragmentumokat új összefüggésben megvilágítani. — Eckhardt Sándor Ludwig Schemann *Gobineau. Eine Biographie*. I. B. és *Quellen und Untersuchungen zum Leben Gobineaus* című terjedelmes könyveiről ad számot. Gobineau irodalmi és philosophiai jelentőségének fejtegetése és a németek „gobinismus”-ának ismertetése után kiemeli a szerző nagy rajongását hőse iránt, majd vázlatosan ismerteti művei anyagát. — Révay József elítéléssel nyilatkozik Franz Fesslernek *Benützung der philosophischen Schriften Ciceros durch Lactanz* című dolgozatáról. — Hans Heckernek *Das Don Juan-Problem in der neueren Dichtung* című művéről Sas Andor ír s néhány adattal járul a könyv anyagához. — A *Vegyések között Simon József Sándorról* Cz. ir nekrológot. — Bayer József P. Horváth Lázárnak néhány baklövéséről szól, a melyek az angol történetben és irodalomban való járatlanságából eredtek. — Huszti József azt a Catullus-innépélyt ismerteti, melyet Lacombe St. Michel tábornok rendezett 1801 pluviöse 2.-n, az osztrák háború közben, a felsőitáliai Sirmio félszigeten, Catullus kedvelt lakóhelyén. — Weber Arthur gróf Mailáth Jánosnak egy Gyulafehérvárott talált német kéziratnak (Hadamar v. Laher „Jagd” című allegoriája) kiadása körül való fardozását ismerteti s az ez ügyben Kopitarhoz írt két levelét közli. — Kádár Jolán Meisl Károly bécsi színműírónak „Maria Szetsy oder Die seltene Brautwerbung” című, Mednyánszky adatai alapján készült drámájáról számol be, mely 1820-ban jelent meg. — Révay József válaszol Hanuy Ferencznek a könyvéről írt bírálatára, erre Hanuy Ferencz bírálói viszonzválasza következik. — A rovatot s a füzetet az *Új könyvek és beküldött könyvek* felsorolása rekeszti be, melyek között szintén találunk kisebb ismertetéseket.

Ugyane folyóirat f. évi IV. (áprilisi) füzetének élén Ferenczi Zoltán-nak a Philologiai Társaság közgyűlésén felolvasott emlékbeszéde olvasható: *Baksay Sándor emlékezete*. Baksay tanítómesterei Homeros és az élet. Realista, de nem Zola követője,

hanem hű festője a természet és az élet szépségeinek. A kis emberek életét ismerte és szerette legjobban, s tollát a magyar faj- és ember-szeretet vezette, innen ered oktató czélzata is. Noha módszere nem a pszichológiai elemzés, mégsem a mese fő nála, hanem az előadás játékos szellemessége. Művei hű tükrei a magyar kálvinizmusnak, de nincs benne semmi papos vagy elfogult. Oktató czélzata hozza magával, hogy elbeszéléseiben sok a kitérés. Vallásos hitéből fakad erős hite az erkölcsi világrendben, mely felett Isten örködik, s ebből, meg a vele párhuzamos emberi jogrendből fakad költői igazságszolgáltatása. Optimizmusát nem vesztette el: egy igazságos világot rajzolván, vigasztal és bizalmat kelt az isteni bölcsességgel kormányzott világrendszerben. Végül műfordításait ismertet. — **Marót Károly** *Thomas Mann és a klasszikusok* című dolgozatában Mann epikus egyéniségét elemeztén, jellemző vonásaiban eredeti egyszerűsége, primitív természetességre törekvő és ezekkel ható elbeszélési módot lát, bennök a primitív epika jellemző vonásainak anyagszerűsége és örök igaz jogosultsága hangsúlyozódik. — **A Hazai Irodalom** rovatát **Trócsányi Zoltán**-nak *Kis Erős Ferencz A magyar nyelv rendszeresen vizsgálva* stb. című terjedelmes könyvéről irt bírálata vezetibe. A munka nagyrészt nagyobb nyelvészeti kézikönyveink és monographiáink összeolvasztása, s a mit innen vesz át, az jórészt elfogadható és használható, azok a fejezetei azonban, melyeknél a szét-szórta n megjelent czikkekre és értekezésekre van utalva, nem sikerültek. Ha szerző kéziratban valamely szaknyelvésszre bízta volna műve átdolgozását, a könyv is használható lett volna. — **Richard Csaki** *Anthologie siebenbürgisch-deutscher Dichtungen* című gyűjteményéről **Kristóf György** ad számot. A bevezetésben szerző vázlatát adja az erdélyi szász irodalom történetének, melyet hét korszakra oszt fel. Állítása, hogy ezen az irodalmon idegen (nem német) hatás nem állapítható meg, képtelenség; a határkérdésekben elfoglalt álláspontját is kritikával kell fogadnunk. — **Kerekes Emil** elismeréssel szól **Szinnyei Ferencz**nek **Jósika Miklós** című akadémiai székfoglaló értekezéséről s kiemeli Szinnyei állásfoglalását a Jósika leírásairól a köztudatban élő, alaptalanul kárhoyztató nézetről. — **Hankiss János**nak *Diderot mint realista elbeszélő* című értekezéséről **Eckhardt Sándor** számol be. A dolgozat nem szorítokzik Diderot realizmusára, hanem összefoglalja az eddigi kutatások eredményeit. Stilisztikai fejtegetései, ha itt-ott következetlenek is, önállóak és érdekesek. — **Ralbovszky Endre Péter**nek *Nazianzosi Szent Gergely költészete* című dolgozata, **Czebe Gyula** megállapítása szerint, a legjobb akarat-tal és buzgalommal készült, de a tárgyválasztás lehetetlenségén és a nehézségek lebirhatatlanságán meghíusult a szerző minden jó törekvése. — **A Külföldi Irodalom** rovatának élén **Heinrich Gusztáv** ismerteti **Dr. R. Schacht**-tól sajtó alá rendezett *Emanuel Geibels Werke* cz. kiadványt. Nem helyesli a kiadó eljárását, a ki úgy szemelte ki Geibel

lyrai darabjait, hogy a költő érett, tartalmas költészetéből csak néhány tuczatot kapunk, míg az ifjúkori költeményeit mind együtt találjuk. Jellemzi ezután Geibel epikai töredékeit és drámáit, beszámol a naturalismus híveinek a költő ellen intézett támadásairól, melyek azonban végelemzésben nem ártottak Geibel hírnevének. — Paul Dittrich *Plautus und Terenz in Pädagogik und Schulwesen der deutschen Humanisten* cz. dolgozatában, mint Révay József megállapítja, óriási anyagot halmoz fel, nagyrészt széleskörű levéltári kutatások alapján, emellett anyagába elevenséget is tud önteni, az irodalomtörténeti szempontokat pedig mindenütt kellően kidomborítja. — Gálos Rezső véleménye szerint G. A. Gerhard *Der Tod des grossen Pan* című értekezésében valószínűleg helyes nyomon jár, midőn a Pan-legendában tisztán görög mythost keres, a nagy Pannal függ össze s benne a természet vegetatiójáról van szó, melybe csak később vittek bele symbolikus tartalmat. Hypothesis a mythosnak a tragédiával való kapcsolatára vonatkozólag érdekes, de még bizonyítékokra szorul. — Heinrich Müllernek *Suetons Verhältnis zu der Denkschrift des Augustus* cz. dolgozatát Révay József ismerteti. Müller megállapítja, hogy Suetonius tudott a „Monumentum Ancyranum” alapjául szolgáló Indexről, azonban nem olvasta, csak valamely közvetítés révén dolgozta fel. — U. ő. szól Joseph Stiglmayrnek *Kirchenväter und Klussizismus* cz. művéről, melynek végső megállapításai nem újak ugyan, de ügyesen vannak előadva; az ő-szegyűjtött anyag lehető teljessége mellett feltűnő a szerző philologiai iskolázatlansága. — Andreas Heusler *Die Heldenrollen in Burgundenuntergang* cz. művében, melyről Bleyer Jakab ad számot, a burgund monda fejlődésében négy fokot különböztet meg s megállapítja, hogy a monda egész fejlődése folyamán a húnok egyre háttérbe szorulnak dicsőség dolgában a germánokkal szemben, s így kénytelen elismerni a fajis az ebből adódó történeti tudat jelentőségét a mondák fejlődésében. — A *Vegyesek* során Endrei Gerzson Wendland Pálról ír nekrológot. — Bayer József II. Richard-ból való pontatlan idézést állapít meg P. Horváth Lázár egy felolvasásában. — Vértessy Dezső arról a jelentős hatásról ír, melyet Berzeviczy Albertnek A humanisztikus gimnázium hívei bécsi egyesülete 1915. évi június hó 6-án tartott közgyűlésén „A humanizmus és a világháború” czímen tartott előadása keltett. — Hartváni Zoltán adalékokat közöl a „Cena Trimalchionis” exegesiséhez és szövegkritikájához. — Tolnai Vilmos kimutatja, hogy Fóti József Lajos Bolyai *Párisi per* című darabjáról szólván, nem alaposan nézett utána Bolyai szövegének és előszavának, mert különben nem vonta volna kétségbe, hogy Bolyai ismerte Shakespearet. — Schwartz Elemér ismerteti a bécsi Tudományos Akadémiai Phonogramm-Archívját, mely 1904 óta a bécsi egyetem physiologiai intézetében van elhelyezve. — A szerkesztők felelnek id. R. Vozáry Gyulának, ki a „Magyar Nyelvőr” márcziusi számában megrója a „Köz-

löny't az idegen szavak használata és egyik-másik magyartalansága miatt. — A rovatot s a füzetet az *Új könyvek s a beküldött könyvek* felsorolása rekeszti be; közöttük szintén olvashatunk rövidebb ismeretéseket.

Ugyane folyóirat f. é. V. (május) füzetének élén Bayer József értekezése olvasható: *Magyar színészeti kuriozum 1802-ből*. Felemlítvén a magyar színészet multjának azon furcsaságát, hogy 1799 óta gyakran játszottak magyar színészek német nyelven, németek pedig magyarul, részletesen ismerteti Nouseul (Nussöl) Jánosnak, a bécsi Burgtheater tagjának magyar színészkedését, ki 1802-ben Győrött, Komáromban s még négy más helyen, végül Pesten és Pozsonyban játszott színtársulatával, s ennek tagjait ő maga vezette be a színtársulatba s a magyar nyelv titkaiba. Schedius Lajos tudósít e dolgról, s a tőle említett előadások közül kettőnek színlapja is ránk maradt. Majd Nouseul életét és működését ismerteti. — Révay József *Ad Minucium Felicem* című dolgozatában Minucius Felixhez szolgál szövegkritikai magyarázatokkal. — Eckhardt Sándor *Ramus és a Pléiade viszonyához* című értekezésében Ramus franczianyelvű 'Dialectique'-járól ír, mely 1554-ben jelent meg. Ramus, ki egész életében hevesen támadta az Aristoteles nyomán megcsontosodott logikát, franczia dialektikájához a latin classikusok franczia fordításából, Ronsard, Belleau, Pasquier, Denisot stb. műveiből veszi a példákat. Néhányan e költők közül active is szerepeltek a könyv szerkesztésében. Ugyanaz a nemzeti szempont vezette Ramust, mint Ronsard-é. — Benigny Gyula *A jelentésváltozás egy faja a görögben* czímen értekezésének ötödik közleményében a szárazföld, vidék, hegy, szikla stb. és a tenger, folyam, öböl, stb. jelentésű szavak jelentésének változásait állítja össze. — Czébe Gyula *Ungria helynév Boeotiában a középkorban* című értekezésében a Sagmatas tetején álló zárda egy 1106-ból keltezett okleveléből indul ki, melyben *Θγγρζια* helységnev fordul elő; a helynév a XVII. és XIX. században i nélkül fordul elő, csak Ross, az említett oklevél első kiadója, hallott 1837-ben *Θγγρζια* alakot. A Mustoxydes oklevéltani érvek alapján kétségbe vonta az oklevél hitelességét, s nézetét az értekező főleg historiai és lélektani érvekkel támogatja és azt a feltevést veti fel, hogy a hamisítás a XIII. század derekán történt. — A *Hazai Irodalom* rovatát Gombocz Zoltán-nak Simonyi Zsigmond *Jelentéstani szempontok* című, az Akadémia kiadásában megjelent értekezéséről irt bírálata vezeti be. Megállapítja, hogy a füzet nem rendszeres jelentéstani dolgozat, hanem részben ismertető jellegű cikkek gyűjteménye, hét semasiológiai kérdésekkel foglalkozik, a nyolczadik az alaki jelentéstani egy fejezete. Majd Simonyi egyes megállapításait fogja bírálat alá. — Berde Mária Hollaender Rózsának *Déry Julianna élete és költészete* című értekezéséről is a dolgozat előnyeit az aprólékosságba nem terjedő szerkezetben, az írónak művéhez viszonyának helyes megállapításá-

ban, főhibáját pedig Déry Julianna önállóságának túlbecsülésében látja. Stílusában van szín és lendület, de néhol nem magyaros. — Paál Antalnak *Saint Amant élete és művei* című értekezése, Fogarasi Béla ítélete szerint, gondos és a források alapos fölhasználásával készült munka, mely közép helyet foglal el az összefoglaló monographia és a kutatás között, mint olvasmány, vonzó és érdekes. — Schwartz Elemér Irene Thirring-Waisbecker-nek *Volkslieder der Heanzen* című anthológiáját értékes gyűjteménynek tartja, csak a nyelvjárási dalok helyesírása ellen tesz kifogást. — Karl Heinemannnak *Die klassische Dichtung der Römer* című művéről Révay József ad számot; a mű, mint népszerűsítő munka, értékes, de fogyatkozása, hogy Ribbeck és Schanz művein kívül mást alig használt, így egyes helyeken nem megbízható, a német irodalommal való párhuzamai sem mindig helytállóak. — Ugyanő ismerteti Angelo Firmani *La patria di Cornelius Nepos* című értekezését s elhibáztattnak tartja a munkát, amelynek czélja volt Mommsen-nal szemben kimutatni, hogy Cornelius Nepos nem Paviában, hanem Hostiliában született. — Ugyanő Maximilianus Zeizner-nek *Le carmine Licentii ad Augustinum* című művéről megállapítja, hogy szövegkritikai megjegyzései lényegtelenek, a levél keletkezésének megállapítása csak részben önálló, a költemény interpretációja azonban igen alapos. — Ugyanő beszámol M. Riba *Neuauufgedene römische Inschriften* cz. dolgozatáról; a 20 latin feliratnak, melyeket a Portensis Via melletti zsidó katakombában találtak, kiadása kifogástalan s a dolgozat ismereteinket is gyarapította néhány adattal. — Ugyanő ír a Franz Bücheler *Kleine Schriften* I. Band című műről, melyet O. Hense és L. Lommatzsch szerkesztettek. A chronologiai sorrendben közölt 61 cikk a görög és latin philológiának hatalmas területét öleli föl s tanulság és nevelő erő dolgában megbecsülhetetlen értékű. — Ugyanő bírálja G. L. Bisoffinak *Il Contra Symmachum di Aurelio Prudenzió Clemente* cz. munkáját s megállapítja, hogy Bisoffi nem dolgozott ugyan teljes apparatussal — nem ismeri a bíráló idevágó munkáját sem — de derekasan oldotta meg feladatát. Helyesen ismerte fel Symmachus megítélésének szempontjait s jelentőségét. Apróbb tévedések, túlzások akadnak művében. — J. J. Jusserandnak *Ronsard Les Grands Écrivains Français* című monographiájáról Birkás Géza számol be s megállapítja, hogy minden tekintetben sikerült műnek tekinthető, félreismerhetetlen azonban Jusserand ama törekvése, hogy Ronsard egyéniségét kissé eszményítse. — A Theodor Gottlieb-től összeállított *Mitteralterliche Bibliothekskataloge Österreichs* I. kötetéről, mely Alsó-Ausztria középkori könyvtárjegyzékeit közli, Gragger Róbert ír, kiemelve a közlés diplomatikus hűségét és teljes tudományos apparatusát. — Paul Wiegler *Geschichte der Weltliteratur* című művének a nem német anyagot tárgyaló kötetéről Zolnai Béla szól s a magyar irodalomról szóló részét elé; jó tájékozottnak itéli. — A *Vegyések*

között V é r t e s y J e n ő dicsérettel szól Arany ,Tetemrehívás'-ának Janovics Jenőtől és Garas Mártontól való filmre-alkalmazásáról. — F e s t S á n d o r kimutatja, hogy Mikes kétségtelenül vett át a ,Spec-taton'-ból egyes helyeket. — T r o s t l e r J ó z s e f az ,Igen hasznos... recepton' német eredetijéről ír. — K r o p f L a j o s a ,félkező leány' középkori mondáját és Salamon magyar királynak a néphistóriában való szereplését ismerteti. — S z e n d r e y Z s i g m o n d megállapítja, hogy Gyulai Pál, ,Éji látogatás'-ának élményi hátterét Horváth Ferencz már 1910-ben kimutatta. — K ú n o s I g n á c z helyreigazítja Schwartz Elemérnek azt az állítását, hogy a budapesti keleti kereskedelmi akadémia fonetikai laboratoriuma magánzézlokat szolgál, a mire Schwartz rögtön felel. — Az *Új könyvek* és a Beküldött könyvek felsorolása után, melyek között olvashatunk rövidebb könyvismertetések is, az 1915-diki philologiai tárgyú doktori dissertatiók lajstroma zárja be a füzetet.

U g y a n e f o l y ó i r a t folyó 1916. évi VI—VII. (június—júliusi) kettős füzetét Wilhelm D ö r p f e l d értekezése vezeti be: *A halottak temetése Homerosnál*. Helle F. Hugónak ,A halottégetés homerosi adatai' című értekezésével szemben, mely szerint Homeros a görögöknél csak a halottak teljes elégetését ismeri, Dörpfeld azt vitatja, hogy Homeros achaiosai, valamint a későbbi görögök is halottaikat rendszeren csak kevéssé égették, a tűz által konzerválták, ennek végeztével eltemették; erősebb égetés csak néhány esetben volt szokásos, pl. ha valaki idegenben halt meg s otthon akarták eltemetni. E kétféle temetési módra számos példa van Homeros eposaiban, melyek értekező szerint még a dór vándorlás előtt, tehát még a II. évezredben keletkeztek. Ennek a kétféle temetési szokásnak csak látszólag mondanak ellen a mykenaei ásatások, mert az itteni sírokban talált halotti maradványok is gyenge égetésen mentek át, nem pedig égettelenül temették el. Thukidydes is, Xenophon is szolgáltatnak bizonyítékokat a kétféle eljárás mellett, s a Trója alatt táborozó görögök, épp úgy mint az V. századbeli athéniek az idegenben elesetteket annyira megégették, hogy csak néhány csontjuk maradt; a máglya fölé sirdombot emeltek, a maradványokat pedig hamvvederbe gyűjtve hazavittek s ott egy másik sirdomb alá temették. — P u t n o k y M i k l ó s *Arany János Toldi-trilógiája és Densusianu Áron Negriadája* című dolgozatában a román költőnek és nagy eposzának rövid jellemzése után megállapítja, hogy a Toldi-trilógiának és a ,Negriada'-nak egyezései nem véletlen találkozások, hanem világosan megállapítható hatások, melyek részben a hősök jellemének és testi erejének rajzolásában nyilatkoznak, részben pedig külsőségekben állapíthatók meg. A két mű között legnagyobb és legjellemzőbb különbséget a csodás elem alkotja, melylyel a ,Negriada' tele van. Siker és hatás tekintetében is nagy az eltérés a két epikus alkotás között. — M ó d i M i h á l y O i τ ρ ó π ο ι

των Ὀμηρικῶν ὁμῶν καὶ ἐπιγραμμάτων, τῆς Βαυαρικῆς Βασιλείας καὶ τοῦ Ἡσίοδου című értekezésében, melyet Pecz Vilmos fordított görögre, a homerosi hymnusok, epigrammák, a ‚Békaegérharc‘ és Hesiodos tropusait vizsgálja. — Pollák Dezső Voltaire „des Guèbres ou la tolérance“ című drámájának hatása Lessing „Nathan der Weise“-jére című dolgozatában kimutatja, hogy e két dráma úgy az alapeszmében, az emberszeretet, humanitás és vallási türelem hangoztatásában, mint számos motívum közösségében is rokonságot mutat, s ezt az állítását a két színműből vett idézetekkel bizonyítja. — A Hazai Irodalom rovatának vezető helyén Hegedűs István ismerteti és bírálja Schröder Imrének *Propertius hatása Ovidiusra* és Letics Péternek *Tibullus hatása Ovidiusra* című értekezését. Mindkettő a Némethy Gézától inaugurált módszert követi. Az előbbi, noha a végső összefoglalás és az értekezés egész menete között ellentét áll fenn, értékes munka, komoly kutatás eredménye, Letics dissertációja is szorgalmas kutatás eredménye, melynek legértékesebb része a czélzásokra vonatkozó fejezet, de itt tűnik ki leginkább a módszer modorosságából eredő hiány, stílusa pedig gyakorlatlan. — Pápay József Szinnyei József *Magyar nyelvhasznításának* ötödik kiadásáról ad számot s főleg a főbb változtatásokat jelöli meg. — Szögyén Jolán *Louise Lobé* stb. című doktori értekezését Haraszti Gyula sok tudással és szorgalommal irt dolgozatnak tartja, a mely egy fontos pontban előbbre vivén a tárgyra vonatkozó ismereteinket, tudományos értékkel bír, de úgy stílusán, mint módszerén meglátszik a kezdő író gyakorlatlansága. — Gálos Rezső dicsérettel fogadja *A Gyöngyösi Irodalmi Társaság évkönyvét*, melyben történeti, szép-irodalmi és alkalmi műveken kívül hat irodalomtörténeti tárgyú dolgozat is olvasható. — A *Külföldi Irodalom* rovatát Heinrich Gusztávnak Werner Lippert *N. D. Giseke, der Bremer Beiträger* című doktori dissertációról irt ismertetése vezeti be. A becses és nem is érdektelen dolgozat csupán az életrajzi részt tartalmazza, nem száraz biographiai adatok egymásutánja, hanem elég gazdag irodalomtörténeti anyagban és megállapításokban. — Gyomlay Gyula Axel W. Perssonnak *Zur Textgeschichte Xenophons* című művét ismerteti. Persson szövegtörténeti vizsgálódása a Xenophonra vonatkozó egész direkt és indirekt ókori hagyományt felhasználja s a Leo-inaugurálta módszerrel különösen az Anabasisra és a Kyrupai-deiára vonatkozólag meglepő eredményekre jutott. — Hermann Dielsnek *Antike Technik* című kis könyvéről, mely hat, a tárgyra vonatkozó előadás foglalata, Finály Gábor nagy elismeréssel ír. — Franz Schnassnak *Der Dramatiker Schiller* stb. című nagy terjedelmű művében, mint Kádár Jolán megállapítja, van sok mélyen járó gondolat és komoly fejtegetés, de sok oda nem való anyag is, s a Schillerért való rajongás sok helyütt elfogultságba csap át. — Rózsá Dezső A. W. Verralnak *Lectures on Dryden* című könyvé-

ről ír. — A *Vegyesek* során Bayer József figyelmeztet, hogy Györy Vilmosnak *„Gyula szerelme”* és Kisérinek *„Egy frakk kevés”* című két kis vigjátéka az Othello-motivumon alapul. — Hornyánszky Gyula kimutatja, hogy az ókori görögöknél divó lampadedromia, a fáklyafutás ünnepi versenye a vallás szolgálatában megismételt harezi gyakorlatnak tekinthető. — Weber Arthur rámutat, hogy a Nibelungenlied eddig ismert XVII. századi említésein kívül Martinus Kelpius, egy erdélyi ember is felhasználta a Laziusból ismer. Nibelungen-idézetet. — Trostler József a budai basa tárgy történetére vonatkozólag megállapítja, hogy K. A. Varnhagen von Ense *„Kriegsabentheuer”* című novellája időrendben megelőzi H. Zschokke elbeszélését és C. Pichler regényét. — Németh Gyula, ki az EPHK-ben írt Mészáros Gyulának az *„Attila-kincs”* feliratának olvasásáról szóló dolgozatáról, felel Mészárosnak az *„Ethnographia”*-ban megjelent czáfolataira s bővebben megokolja előbbi ítéletét. — Az Új könyvek és a beküldött könyvek között kisebb könyvismertetések is találunk. — A füzetet az 1915. évi magyar philologiai irodalom repertoriuma zárja be.

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK f. évi harmadik füzetének élén Bayer József *Vázlatok a magyar művészet multjából* cz. értekezésének befejező közleménye olvasható. Bayer az 1839-ben megalakult Pesti műegyletet ismerteti s kimutatja, hogy a sietség s a kellő szakértelem hiánya következtében nem volt az óhajtott hatással a magyar művészet kialakulására. Első kiállítása (1840) javarészt művészi, értéknélküli tárgyak szibvására volt, a műkritikusok reánkmaradt tudósításai (Novák, Parlagi) naiv és általános-ságban mozgó kritikák. 1840-ben a műegylet Trefort helyett Fáy Andrászt állította élére. Ezután az 1841-ben rendezett „Műkiállítás”-t ismerteti. összeállítván a magyar művészek betűrendes jegyzékét, a kiállítás hatását az irodalomra, különösen Henszlmann Imre bírálatát, s *„Párhuzam”* című művének idevágó részét, melyben Henszlmann a magyar művészet jövőjével foglalkozik. — Zsigmond Ferencz *Jókai írói munkássága a szabadságharczig* című dolgozatában a regényírónak 1843—1849 között írt műveit foglalja vizsgálat alá s ennek alapján megállapítja, hogy themái nagyon szertelének, a valóságból pedig elég az írónak egy vékony fonál. Ez a módszer — először a *„Nepeau-sziget”*-ben — kétféle úton jelentkezik: az elbeszélés forrásául egy meg nem nevezett krónikát emleget, másfelől holmi földrajzi és természetrajzi adatokat olvaszt össze a phantastikus cselekvénnyel. E módszer, mely annyira megfelelt Jókai tehetségének, még későbbi műveiben is visszatér. Az e korbéli műveinek elrendezése és előadás-beli technikája is egészen sablonos. Hatottak első műveire magyar elődei is: Vajda Péter, Kuthy, Nagy Ignác, sőt Petőfi is, főleg a *„Helység kalapácsa”* révén. Egyik legjellemzőbb vonása. humora, szintén nyilvánul már, főleg humoros életképeiben.

Telhetőségének épp azon vonásai jelentkeznek már első műveiben is, melyek értékességük miatt legkevésbé avultak. — Dézsi Lajos folytatja a *Régi magyar verseskönyvek jegyzékét*. Ezúttal a „Lipcei codex” anyagáról ad számot, megjelölván a verseskönyv anyagát alkotó 44 verses mű egyéb előfordulását, illetőleg kiadását, 17-et teljes szövegükben is közöl. — Az *Adattár* rovatában Harsányi István befejezi a *Hét levél Kazinczytól, kilencz Kazinczyhoz* című közleményét. A most kiadott nyolcz levél, melyeknek eredetije a sárospataki ref. főiskola levéltárában van, 1814 és 1828 között kelték s részint Kazinczy magánügyeire vonatkozó adatokat, részint a ref. egyházra vonatkozó dolgokat tartalmaznak. — Vértesy Jenő *Madách egy drámái töredéke* czimen Madáchnak a Nemzeti Múzeum Könyvtárába került hagyatékából közli a *II. Lajos* című dráma pár lapnyi töredékét, mely 1855-ből van keltezve. — Kardos Lajos *Arany János egy ismeretlen levele* című közleményében Aranynak Kain-Borsos Rózához 1865 jún. 1-én írott levelét teszi közzé Debreczen város múzeumából. A levél Aranynak, mint szerkesztőnek, pontosságára és lelkiismeretességére vet fényt. — Szücsi József *Szentmiklóssy Alajos levelei* czimen 21 levelet közöl, melyeket Szentmiklóssy Horváth Isvánhoz, Helmeucz Mihályhoz, Szemere Pálhoz, Döbrentei Gáborhoz és Berzsenyi Dánielhez írt. E levelek Kazinczy Ferenc korának ismeretéhez nyujtanak adalékokat. — Kristóf György közzéteszi *Helmeucz levelét Sipos Pálhoz*, mely Pesten, 1813-ban kelt. — A *Könyvismertetések* között Király György Prém Lorándnak *Kövér Lajos élete és drámáiról pályája* és Vnutsch Bertának *Jókai Mór drámái munkássága* című doktori értekezését ismerteti. Az előbbi gonddal és igyekvéssel készült kis monographia, de hiányos a francia és a magyar irodalmi hatások rajza, jobb az egyes darabok tárgyalása. Vnutsch Berta műve szintén dicséretes buzgalommal készült, különösen az egyes drámák fejtegetése, de az összefoglalás elsiertett. — Zuber Mariannának *A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig* című értekezése, Jaulus Ilona megállapítása szerint, tudományos színvonalon áll, ügyesen tekinti át az anyagot, alaposága is elismerésreméltó. — A *Magyar Shakespeare-Tár* VIII. kötetéről K. E. ad számot, kiemelvén Berzeucz Albertnak és Beöthy Zsoltnak a Kiszfaludy-Társaság Shakespeare-ünnepén felolvasott tanulmányát. Berzeucz (Shakespeare és a magyar nemzet-lélek) azokat az okokat, melyekben a britt költő magyarországi népszerűsége gyökerezik, főkép a néplélektani rokonságban találja, s e rokonságot részletesen elemzi; Beöthy Zolt, Shakespeare és Arany között von párhuzamot s a két nagy költő egyénisége fejlődésének hasonló alakulását kutatja. A kötet többi — részben nem magyar vonatkozású — közleménye értékes irdalomtörténeti részlettanulmányokkal szolgál.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik ö s s z e s ü l é s .

1916 október 2-án.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak :
Gr. Széchenyi Béla t. t. — Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Concha Győző, id. Entz Géza, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Horváth Géza, Illosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Matlekovits Sándor, Munkácsi Bernát, Pecz Vilmos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán, Szinyei József, Wlassics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Bleyer Jakab, Császár Elemér, Éber László, ifj. Entz Géza, Fellner Frigyes, Ferdinandy Géza, Gyomlay Gyula, b. Harkányi Béla, Hodinka Antal, Hoor Mór, Illés József, b. Kétly Károly, Kuzsinszky Bálint, Magyar Gyéza, Mahler Ede, Melich János, Négyesy László, Pálffy Mór, Rátz István, Reiner János, Szendrei János, Szinyei Ferencz, gr. Teleki Pál, Tolnai Vilmos, Tötössy Béla, Viszota Gyula, Voinovich Géza l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

159. BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr az ülést a következő beszéddel nyitja meg:

„Tekintetes Akadémia! Midőn a szokásos nyári szünet leteltével munkásságunk fonalát újból fölveszszük, fájdalommal s aggodalommal tölt el a gondolat, hogy körülöttünk még mindig, nemcsak nem csökkenő, hanem fokozódó, mert mindig tágabb körökbe hatoló hévvel dúl a világháború, szedi áldozatait és tartja tőlünk távol a béke áldásait. Ellenségeink száma egyre nő s a mi véreink száma hősiségük mértékében fogy, úgy hogy már-már fölsóhajtunk költőnkkel:

„Teremt-e Isten több magyart,
Míg a világ, míg napja tart,
Ha mink is elfogyánk? . . .“

Ezt a sóhajt ma annál kevésbbé akarjuk magunkba fojtani, mert a háború áldozatai sorában immár egy kiváló társunkat is siratjuk: Zemplén Győzőt. Ő sorainkban valóban tipikus képviselője volt a magyarság rátermettségének a tudomány művelésére. Szellemének mélyreható s egyúttal magasröptű ereje, munkavágyának üdesége már ifjú korában fényes eredményekre képesítette őt s e mellett lelkének nyíltsága és fiatalos vidámsága méltó közkedveltséget szereztek neki társai között. És a mit különösen ki kell emelnem: buzgó, hű tagja volt Akadémiánknak, szerette az Akadémiát, nem tartozott azok közé, kik viszonyukat tudós társaságunkhoz a választás elfogadásával és a cím viselésével elintéztettek tekintik. Gyászunkat, melynek a boldogult ravatala fölött kifejezést nem adhattunk, mert a

temetés a harczterén ment végbe, mai összes ülésünk jegyzőkönyvében fogjuk megörökíteni s fölhívjuk a III. osztályt, hogy emlékbeszéd megtartásáról gondoskodjék. Azonban én úgy érzem, hogy a harczterén a hazáért elvérzett nemes társunk emlékének nem elég a kegyelet e megszokott formáiban áldoznunk. Szíves megfontolásába ajánlom az illetékes III. osztálynak, vajjon nem volna-e illő és méltó, hogy az első magyar akadémikusnak, ki a haza védelmében küzdve esett el, arczképét lefestessük, illetőleg ez iránt a legközelebbi nagygyűlésnek javaslatot tegyünk?

Utolsó összejövetelünk óta Akadémiánkat egy másik, súlyos veszteség is érte. Mai ülésünk tárgysora is tanuskodik arról az utolsó lehelletig fáradhatatlan munkásságról, melyet Ortvy Tivadar Akadémiánk körében és általán történelmi és régészeti irodalmunk terén kifejtett, s mikor a ma megtartandó emlékbeszéd czíménél az ő nevét olvassuk, tekintetünk fájdalommal keresi őt azon a megszokott helyen, a melyen, ha csak betegség vissza nem tartotta, kivétel nélkül, minden akadémiai ülésen megjelenni láttuk. Mint Zemplén a fiatalok között, ő az öregek között volt egyik mintaképe a hű és buzgó akadémikusnak; emlékéit hálás kegyelettel fogjuk őrizni. Ravatala fölött annak idejében Fejérpataky László tagtársunk mondott búcsúszavakat; most fölhívjuk a II. osztályt az emlékbeszéd iránti intézkedésre.

A háború e hosszú tartama igazolja csak teljes mértékben az Akadémia állásfoglalását, melylyel úgyszólván összes culturintézményeinket megelőzve kimondta, hogy tevékenységét a háború közepett is ernyedetlenül folytatni kívánja. Ezt az elhatározást nemcsak a nemzeti tudományosság érdekei iránti köteleességérzetünk sugalta, kifejezése volt az annak a ma is, minden gyászszal és aggodalommal daczolva, törhetetlenül élő hitünknek, melyet Magyarország tudósai épp oly szilárdan táplálnak, mint hőseink a lövészárkokban és politikusaink a legellentétebb párttáborokban: annak a hitnek, hogy e háború csak igaz ügyünk győzelmével végződhetik s minden fájdalmas veszteségei ellenére végeredményében nemzetünknek csak megerősödést és fölvirágzást hozhat!

160. Főtítkár az általános, élénk tetszéssel fogadott elnöki szózat után bemutatja néhai Ortvy Tivadar r. tagnak MOMMSEN TIVADAR külső tagról írt és kéziratban hátramaradt emlékbeszédét, mely az akadémiai Emlékbeszédek során fog megjelenni.

161. Főtítkár mély megilletődéssel bejelenti az Akadémiának az utolsó összes ülés óta szenvedett veszteségeit: június 29-én elhunyt ZEMPLEN Győző I. tag és július 8-án ORTVAY TIVADAR r. tag, kikről az elnöki megnyitó megemlékezik; június 29-én FERFIE LAJOS nyug. főiskolai tanár, az erdő- és mezőgazdaság jeles munkása, a ki 1910 óta volt Akadémiánk levelező tagja; július közepén SIR WILLIAM RAMSAY kültag, a physika világhírű művelője és szeptember 20-án LESKIEŒ AGOST kültag, a kitünő nyelvtudós. — Az Akadémia őszinte fájdalommal veszi tudomásul e bejelentéseket és fölhívja az illetékes osztályokat, hogy emlékbeszéd iránt intézkedni sziveskedjenek.

Továbbá jelenti a főtítkár az irodalom két érdemes munkásának, a kik nem tartoztak közvetlenül az Akadémia körébe, elhunytát: június 16-án hosszas szenvedés után, élete delén meghalt VERTESY JENŐ, irodalomtörténész és műfordító, Irodalomtörténeti Bizottságunk segédtagja, a ki az Akadémia körében is értékes munkásságot fejtett ki, és szeptember 2-án SOMLÓ SÁNDOR, az Orsz. Színművészeti Akadémia igazgatója, a termékeny drámaíró, a ki ismételten nyert akadémiai jutalmakat. — Az összes ülés emlékképet jegyzőkönyvében örökíti meg.

Végül jelenti főtitkár, hogy szeptember 27-én váratlanul elhunyt dr. MEDVEZCKY ANTAL, Akadémiánk ügyésze, a ki f. évi márczius 1. óta szaktudással és lelkiismeretesen intézte el az Akadémia jogi ügyeit. Az Elnökség nyomban táviratban fejezte ki az elhunyt családjának fájdalomra részvétét, melyet ezen jegyzőkönyvben is kifejezésre juttat. — Az összes ülés a főtitkár ezen jelentését is igaz részvétellel veszi tudomásul.

162. Főtitkár ezen szomorú jelentéseivel kapcsolatban előterjeszti a m. kir. József-műgyetemnek az Akadémia Elnökségéhez intézett átiratát, melyben arról értesít, hogy Zemplén Győzőnek, „a ki tündöklő mintaképe volt a férfias bátorságnak és kötelességérzetnek, azzal véli a legméltóbb és legmaradandóbb emléket állítani, hogy tanártársai körében megfelelő alap létesítésére gyűjtést indít, a melynek jövedelme arra szolgálna, hogy a kiváló tehetségű férfútnak öt árvája — az apa szellemében felnevelve — derék és hasznos polgárai lehessenek a hazának és bennük a most kialudt fényes elme megújulásának lehetősége megalapoztassék“. Egyúttal fölkéri az Akadémiát, hogy ezt az eszmét a maga részéről is fölkarolni sziveskedjék. — Az Akadémia átteszi a Műgyetem átiratát a III. osztályhoz és felhívja összes tagjait, hogy a Műgyetem nemes kezdeményezését tegyék magukévá, a maga részéről pedig az Igazgató-Tanács útján fog a felhívás értelmében intézkedni.

163. Főtitkár bejelenti, hogy Ó Felsége BERZEVICZY ALBERT t. tagnak a M. Tud. Akadémia elnökévé és LOSVAY LAJOS r. tagnak másodelnökévé az 1916—1919. évi hároméves cyclyusra történt megválasztását legkegyelmesebben megerősíteni méltóztatott. — Örvendetes tudomásul van.

164. Főtitkár jelenti, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr a Balkán-kutatás czéljaira 10,000 koronát adományozott, és hogy ennek alapján útra kelt egy már régebben tervezett tudományos expedítio, melynek tagjai Cholnoky Jenő, gr. Teleki Pál, Pécsi Albert, Csiki Ernő és Andrasovszky József. — A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ajándéka köszönettel fogadtatik és az expedítio útra kelése örvendetes tudomásul van.

165. Főtitkár bemutatja a szerbiai katonai kormányzóságnak f. évi július 30-án Belgrádban kelt következő átiratát:

„Weiland Seine Majestät König Alexander I. von Serbien liess im Jahre 1897 auf eigene Kosten die Reproduktion jenes handschriftlichen Evangeliums herstellen, welches ihm die Mönche des serborth. Klosters Hilandar am Berge Athos bei Höchstdessen Besuch während der orient.-orth. Ostertage 1896 zum Geschenk gemacht haben.

„Dieses Evangelium, welches nach der Ermordung des Königs in der Nacht zum 11. Juni 1903 aus dem königlichen Palast spurlos verschwand, stammt aus dem XII. Jahrhundert und trägt den Titel: „Evangelijeli velikoslavnoga kneza Miroslava, sina Zavidina Pisa grješni Gligorije dijak“ (Evangelium des hochgepriesenen Fürsten Miroslav, des Sohnes Zavids. Geschrieben vom sündigen Geheimschreiber Gligorius).

„In der Vorrede zu der Ausgabe vom Jahre 1897 wird ausgeführt:

„Fürst Miroslav, ein Bruder des serbischen Herrschers Stephan Nemanja, sei um das Jahr 1197 gestorben. Sowohl nach Alter, als auch nach der künstlerischen Ausführung in Schrift und ornamentalem und figuralem Schmuck stehe dieses Evangelium einzig da in der zeitgenössischen slavischen Literatur und habe es hohe Bedeutung für die Geschichte der kirchlichen Kunst und für die Sprachforschung.

„Von der Reproduktion dieser Handschrift fand sich im Gange der vom Militärgeneralgouvernement veranlassten Bergung der hierortigen staatlichen Archiv- und Bibliothekbestände ein unverbraucht gebliebener Vorrat, aus welchem das Militärgeneralgouvernement ein Exemplar nebenliegend für die dortige Bibliothek mit dem Ersuchen übermittelt, den Empfang gefälligst bestätigen zu wollen.“ — Az értékes adományért az Elnökség már kifejezte az Akadémia meleg köszönetét.

166. Főtitkár jelenti, hogy a Duna-conferentián, mely szeptember 4-én ülésezett az Akadémia palotájában, tagtársaink sorából az Akadémia képviselőiben résztvettek: BERZEVICZY ALBERT t. t., elnök, FÖLDES BÉLA, MATLEKOVITS SÁNDOR, NAGY FERENCZ r. tt. és DÉCHY MÓR l. t. Együttal megemlíti, hogy a conferentia vezetősége nevében a székesfőváros polgármestere a terem átengedéseért legmelegebb köszönetét juttatta kifejezésre. — Tudomásul van.

167. Főtitkár jelenti, hogy 630. sz. a. körlevelet bocsátott ki, melyben a tagokat személyi adataik és irodalmi munkásságuk jegyzékének beküldésére kéri föl. — Tudomásul van.

168. Főtitkár jelenti, hogy a bolgár tudományos Akadémia megküldte Akadémiánknak legújabb kiadványait annak kifejezésre juttatásával, hogy az Akadémiával csereviszonyba öhajt lépni. — Helyeslő tudomásul van.

169. Temesvár szab. kir. város tanácsa f. évi július 15-én kelt átiratában őszinte részvétellel és mély sajnálattal veszi tudomásul, hogy dr. ORTVAY TIVADAR r. t., Temes vármegye és Temesvár sz. k. város monographiájának szerzője elhunyt és kéri az Akadémiát, hogy a befejezetlenül maradt nagy munka folytatására és befejezésére hivatott szakférfiút javaslatba hozni szíveskedjék. — Kiadatik a Történelmi Bizottságnak.

170. Főtitkár jelenti, hogy BRUNS ERNŐ és MAYR GYÖRGY, kiket a f. évi nagygyűlés külső tagokká megválasztott, e kitüntetésükért meleg köszönetüket juttatták kifejezésre. — Tudomásul van.

171. Főtitkár bemutatja Mikszáth Kálmánnak „Mátyás párbaja“ című novelláját, melyet néhai Akantisz Viktor festőművész igen szép ornamentális és figurális miniature-rajzokkal díszített s melyet az Elnökség a Mikszáth-szoba számára megvásárolt. — Helyeslő tudomásul van.

172. Főtitkár jelenti, hogy a nyomdák a papír árát ismét tetemesen fölemelték, pedig az osztályok és bizottságok az ismételt árdrágítások miatt a költségvetés kereteit már most sem képesek megtartani. A túlkiadások ügyében az Igazgató-Tanács van hivatva intézkedni, elnök úr pedig most is — már másodízben — kéri az osztályokat és bizottságokat, hogy a költségvetés tételeihez szigorúan alkalmazkodni szíveskedjenek.

173. Meghívók érkeztek a kir. m. Tudományegyetem és m. kir. József-műegyetem ünnepélyes tanévmegnyitó ülésire (szept. 30., ill. okt. 1.). Az előbbin a főtitkár, az utóbbin a főtitkár és főkönyvtárnok képviselték az Akadémiát. — Tudomásul van.

174. Az Akadémia az utolsó összes ülés óta a következő könyvadományokat vette: Keszler, Karl (Wien): Zur Kenntnis der Pilzflora von Ober-Steiermark. — Lesat, Maurice: Bibliographie du calcul des variations — Schuchardt, Hugo (Graz): Verzeichnis der Druckschriften von Hugo Schuchardt. — Hacker Ervin (Pozsony): A szabadságszentesbűntetések differenciálása. — Nagy Olivér (Eöttevényi): Háború és diplomácia. — Thallóczy Lajostól: Richter, A. F. Der vollständige schnelle Ungar. Wien, 1835. — Wetterhoff, Friedr.

(Berlin): Finnland im Lichte des Weltkrieges. — Bresslau, H. (Strassburg): Internationale Beziehungen im Urkundenwesen des Mittelalters. — Serkowski, St. (Varsó): Über den Einfluss gewisser physikalisch-chemischer Faktoren auf Präzipitation. — Dabrowski, Jan. (Krakkó): Z. Czasow Lokietka. — Sachnowski, Anton (Varsó): Der „Fäulnistiter“ als Indicator der Verunreinigung. — Weiss Emil (Budapest): a) Védekezési útmutató. b) A venereás betegségek elleni védekezés új rendszeréről. — Morávek, G. (Prag): Allgemeine Beweise der Gültigkeit des letzten Fermatschen Satzes. — Szandner Pál (Nagyvárad): A jog- és államtudományi továbbképzés jövő szervezése. — Reininghaus, Fritz (Zürich): Eine „Staatszeitung“. — A török cs. egyetem szépirodalmi és jogtudományi karának havi közlönye. (A török cs. közoktatási miniszter ajándéka.) — Komáromy Mihály: A magyar csuda. A szimmetrikus alfabet csodái etc. Budapest, 1909. — Navrátil, Bohumil: Jesuité olomoučti za protireformace. I. V Brně, 1916. — Miethe, A., Seegert, B., Weidert, F.: Die totale Sonnenfinsternis vom 21. August 1914, beobachtet in Sandnessjón auf Alsten (Norwegen). Braunschweig, 1916. — Moltke, Siegfried: Was Friedrich List dem deutschen Volke war und heute noch ist. Leipzig, 1914. — Meisel-Hess, Grete: Das Wesen der Geschlechtlichkeit. I., II. Jena, 1916. — Mahler Ede: Handbuch der jüdischen Chronologie. — Urkunden und Akten des kgl. württ. Haus- und Staatsarchivs. I. Altwürttemberg. Erster Teil. Stuttgart, 1916. — Köszönettel fogadtatnak.

175. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gr. SZÉCHNYI BÉLA t. és MATLEKOVITS SÁNDOR r. tagokat kéri föl.

HUSZONHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály hetedik ülése.

1916 október 2-án.

GOLDZIHER IGNÁC osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Pecz Vilmos r. tt. — Bleyer Jakab, Gyomlay Gyula, Melich János, Négyesy László, Szinnyi Ferencz, Tolnai Vilmos, Viszota Gyula, Voinovich Géza l. tt. — A másik két osztályból: Berzeviczy Albert t. t. — Concha Győző, Fröhlich Izidor. Illosvay Lajos, Nagy Ferencz, Szily Kálmán r. tt. — Ifj. Entz Géza, b. Harkányi Béla, Mahler Ede, Reiner János l. tt. — Jegyző: Szinnyi József osztálytitkár.

176. SZINNYEI FERENCZ l. t.: „A Karthausi forrásai“.

177. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BEÖTHY ZSOLT r. és SZINNYEI FERENCZ l. tagokat kéri föl.

HUSZONNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hetedik ülése.

1916 október 9-én.

CONCHA GYÖZŐ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, Darányi Ignác, b. Forster Gyula t. tt. — Balogh Jenő, Csánki Dezső, Fináczy Ernő, b. Láng Lajos, Matkovits Sándor, b. Wlassics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Buday László, Domanovszky Sándor, Éber László, Fellner Frigyes, Ferdinandy Géza, Illés József, Kornis Gyula, Kovács Gyula, Kuzsinszky Bálint, Magyary Géza, Mahler Ede, Nagy Gyula, Reiner János, Szendrei János, gr. Teleki Pál l. tt. — *A másik két osztályból*: Beöthy Zolt, Heinrich Gusztáv, Ilosvay Lajos r. tt. — Pekár Gyula l. t. — Jegyző: Fejérfataky László osztálytitkár.

178. ILLÉS JÓZSEF l. t.: „A magyar czimer jogtörténete az 1804. évtől kezdve“. (Székfoglaló.)

179. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére b. Wlassics Gyula r. és Illés József l. tagokat kéri föl.

HUSZONKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hetedik ülése.

1916 október 16-án.

MEZŐKOMÁROMI ENTZ GÉZA r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: b. Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Generich Antal, Horváth Géza, Ilosvay Lajos másodelnök, Kherndl Antal, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József Sándor, Lenhossék Mihály, Mágocsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Schafarik Xavér Ferencz, Schuller Majos, Tangl Ferencz r. tt. — Beke Manó, Buchböck Gusztáv, Buday Kálmán, Bugarszky István, Degen Árpád, ifj. Entz Géza, b. Harkányi Béla, Hoór-Tempis Mór, Hutyra Ferencz, Istvánffy Gyula, b. Kétly Károly, Krompecher Ödön, Lörenthey Imre, Ónodi Adolf, Preisz Hugó, Rátz István, Rejtő Sándor, Schaffer Károly, Sigmund Elek, Tóttösy Béla, Tuzson János, Wittmann Ferencz, Zimányi Károly l. tt. — *A másik két osztályból*: Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Simonyi Zsigmond r. tt. — Áldásy Antal, Pauler Ákos, Vikár Béla l. tt. — Távollétüket indokolták: Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor r. t. osztálytitkár.

180. LENHOSSÉK MIHÁLY r. t.: „Anthropologiai vizsgálatok a finn-ugor nyelvcsaládkhoz tartozó orosz hadi foglyokon“.

181. TUZSON JÁNOS l. t.: „Trisetum baregense a Délkeleti-Kárpátokban“.

182. SCHAFER KÁROLY l. t.: „Az ép és kóros neurogljáról“.

183. GEÖCZE ZOÁRD részéről: „Az általános felületről“. Előterjeszti Rados Gusztáv r. t.

184. SCHILLER ZSIGMOND részéről: „Ranunculus binatus Kit.“ Előterjeszti Tuzson János l. t.

185. FEKETE MIHÁLY részéről: „Summabilitási factor-sorozatok“. Előterjeszti BEKE MÁNÓ I. t.

186. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére LENHOSSÉK MIHÁLY r. és TUZSON JÁNOS I. tagokat kéri föl.

HARMINCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály nyolczadik ülése.

1916 október 23-án.

GOLDZIEHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Badiés Ferencz, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Simonyi Zsigmond r. tt. — Császár Elemér, Ferenczi Zoltán, Gyomlay Gyula, Horváth Cyrill, Kúnos Ignác, Melich János, Négyesy László, Pintér Jenő, Szinnyei Ferencz, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vikár Béla I. t. — *A másik két osztályból*: Fröhlich Izidor, Ilosvay Lajos, Lenhossék Mihály, Szily Kálmán r. tt. — Nagy Gyula I. t. — Jegyző: Szinnyei József osztálytitkár.

187. VIKÁR BÉLA I. t.: „Újabb jelentés fogolytábori tanulmányairól“.

188. HORVÁTH CYRILL I. t.: „A Régi Magyar Költők Tárának új kiadása“.

189. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VIKÁR BÉLA és HORVÁTH CYRILL I. tagokat kéri föl.

HARMINCZEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Kilenczedik ö s s z e s ü l é s.

1916 október 30-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: b. Forster Gyula, gr. Széchenyi Béla t. tt. — Beöthy Zsolt, id. Entz Géza, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Hegedüs István, Ilosvay Lajos, Karácsonyi János, Kövesligethy Radó, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, Szinnyei József, Zsilinszky Mihály r. tt. — Aldásy Antal, Bugarszky István, Császár Elemér, Eber László, Giesswein Sándor, Gyomlay Gyula, b. Harkányi Béla, Illés József, Kollányi Ferencz, Kuzsinszky Bálint, Mahler Ede, Melich János, Nagy Gyula, Pintér Jenő, Preisz Hugó, Rátz István, Reiner János, Sigmund Elek, Szinnyei Ferencz, Vikár Béla I. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

190. KARÁCSONYI JÁNOS r. t. felolvassa emlékbeszédét Bunyitay Vincze I. tagról. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

191. Főtitkár bejelenti, hogy a már 1914-ben megalakult Balkáni bizottság szükségessé látja, hogy érdeklődését és kutatásait kiterjessze Kis-Ázsiára s esetleg Ázsiának egyéb részeire is s új feladatának megfelelően címét „Keleti bizottság“-ra változtatta és megállapította ügyrendjét. A Bizottság által megállapított ügyrend, melyet javaslatként terjeszt az összes ülés elé, a következő:

„A Keleti bizottság feladata a Balkán-félszigeten és Elő-Ázsiában, esetleg a távolabbi Keleten is végzendő tudományos kutatások megindítása, támogatása és irányítása, valamint az ottani tudományos körökkel való szorosabb érintkezésünk előmozdítása.

„A Bizottságnak e feladata tisztán és kizárólag tudományos: a balkáni és keleti országok történelmi, föld- és néprajzi, gazdasági, természettudományi és művelődési (nyelvészeti, régészeti, irodalmi stb.) viszonyainak alapos tanulmányozása és tudományos földolgozása.

„Ezen feladatát a Bizottság a viszonyokhoz képest pályázatok, megbízások, kiküldetések és kiadványok útján oldja meg; az ily módon létrejött magyar munkákat kiadja. sőt, a mennyiben ez kívánatosnak mutatkozik, készséggel gondoskodik azoknak idegen nyelven való kiadásáról is.

„A Bizottság akadémiai tagjainak száma legalább húsz. Ezekhez járulhatnak az Ügyrend 44. § c) pontja értelmében az Akadémián kívül működő szakférfiak sorából segédtagok, kiknek száma azonban a bizottsági tagok számának felét meg nem haladhatja.

„A Bizottság elnöke a Magyar Tud. Akadémia elnöke, előadóját háromévenként maga választja meg.

„Üléseit a Bizottság a szükséghez képest, időhöz nem kötve, tartja. Ez ülések jegyzőkönyvei az Akadémiai Értesítőben közzéteendők.“

Az összes ülés a Bizottság javaslatát egyhangúlag elfogadja s az Ügyrendbe iktatását elrendeli.

192. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti, hogy Akadémiánk legrégibb és legöregebb tagja, a közgazdaságtan és statisztika buzgó és érdemes munkása GALGÓCZY KÁROLY t. tag, életének 94-ik, akadémiai tagságának 58-ik évében, f. évi október hó 23-án elhunyt. Temetésén az Akadémia képviselőtében számos tag jelent meg s fájdalmas részvétünknek a ravatalnál Tűzson JÁNOS l. t. adott kifejezést. — Az összes ülés a bejelentést igaz meghatottsággal veszi tudomásul s fölhívja az illetékes III. osztályt, hogy emlékezéséről megtartása iránt intézkedjék.

193. Főtitkár jelenti, hogy az I. és III. osztály emlékbeszédek tartására a következő tagokat kérték föl: Genetz Arvid k. t. fölött VIKÁR BÉLA l. tagot, Leskien Ágost k. t. fölött ASBÓTH OSZKÁR r. tagot; — Zemlén Győző l. t. fölött WITTMANN FERENCZ l. tagot, Fekete Lajos l. t. fölött MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR r. tagot, Ramsay Vilmos k. t. fölött BUGARSZKY ISTVÁN l. tagot. — Tudomásul szolgál.

194. Főtitkár jelenti, hogy a II. osztály felolvasási engedélyt kér dr. IRK ALBERT kolozsvári egyetemi magántanár számára. — Megadatik.

195. Főtitkár jelenti, hogy a Keleti bizottság segédtagjainul ajánlja dr. JUNGERTH MIHÁLY közös pénzügyministeri titkárt és NÉMETH JÓZSEF ministeri osztálytanácsost. — Megválasztatnak.

196. Főtitkár jelenti, hogy a Keleti bizottság előadójává gróf TELEKI PÁL l. tagot választotta meg. — Tudomásul van.

197. Főtitkár jelenti, hogy a Szótári bizottság újra megválasztásra ajánlja eddigi biz. segédtagjait: PUTNOKY IMRE és SÁGI ISTVÁN tanárokat. — Megválasztatnak.

198. Főtitkár bemutatja a bécsi cs. Akadémia átiratát, melyben arról értesít, hogy a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi ministerium fölkérésére kiadványait ezentúl díjtalanul megküldi a magyar

egyetemek könyvtárainak és viszonzásul kéri, hogy a M. Tud. Akadémia is díjtalanul engedje át saját kiadványait az osztrák egyetemek könyvtárainak. — Az összes ülés örvendetes tudomásul veszi a bécsi es. Akadémia elhatározását és készséggel teljesíti azt az óhaj-tását, hogy Akadémiánk az osztrák egyetemek könyvtárainak megküldje kiadványait.

199. Meghívók érkeztek: 1. A debreczeni egyetem évmegnyitó ünnepére, melyen Akadémiánk több tagja volt jelen, és 2. Zichy Mihály síremlékének leleplezési ünnepélyére, melyen BERZEVICZY ALBERT elnök úr tette le Akadémiánk koszorúját. — Tudomásul van.

200. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére b. FORSTER GYULA t. és KARÁCSONYI JÁNOS r. tagokat kéri föl.

Nekrolog.

Tuzson János l. t. beszéde Galgóczy Károly t. t. ravatalánál 1916 október 25.

A Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és nevében mely megilletődéssel teszem le *Galgóczy Károly* ravatalára ezt a koszorút. Legyen ez a mi őszinte elismerésünk, mely tiszteletünk és egyúttal fájdalmas búcsunk kifejezője.

Akadémiánknak elhunyt jeles társunk 57 esztendőn át volt tagja és ebből 8 esztendőig legidősebb tagja. Irodalmi munkássága pedig, 1845-től kezdve, 60 esztendőre terjedt ki, úgyszólván megszakítás nélkül.

Munkái a hazai mezőgazdaságnak alapvető művei közé tartoznak, de nemcsak, hanem nemzetgazdasági és társadalmi vonatkozásaikkal nemzeti művelődésünknek általában is számottevő tényezői. E mellett pedig szabadságharcunk küzdelmeiből feyyverrel is kivette a maga részét.

Páratlan szorgalom és odaadó tudományszeretet jellemzik hosszú életét, melynek legutóbbi éveiben is a legbuzgóbban érdeklődött Akadémiánk tevékenysége iránt.

Mintha most is ott látnám üléseinken, a hol munkában és eredményekben dús, hosszú életének alkonyán a szerénység és rokonszenves természet aranysugaraival behintett egyéniségét mindnyájan szeretettel és tisztelettel vettük körül.

Akadémiánk iránti benső ragaszkodásának nemcsak érdeklődésével, hanem anyagi áldozattal is kifejezést adott, mikor is a legutóbbi években, a mint önmaga az adománylevelében írja, „az isteni kegyelem hálás emlékezetére“ alapítványt tett le Akadémiánkon.

Ezt a tagját és ezt az őszinte barátját vesztette el Akadémiánk *Galgóczy Károlyban*, a kitől utolsó útján fájo szívvel veszünk búcsút.

Keleti kéziratok és könyvek Vámbéry könyvtárából.

A Magyar Tud. Akadémia Vámbéry Ármin igazg. és tisztt. tag hagyatékából fiának, dr. Vámbéry Rusztem úrnak őszinte hálaára kötelező rendelkezése szerint, a következő kéziratosokat és munkálatokat vette át:

A) Kéziratok.

- Abuska, csagatáj szótár.
Ázeri Áteskedeh. (Perzsa kéziratos.)
Bá'zi kelimát min dsild ul-evvel min tárih-i Rásid Efendi. (Török kéziratos.)
Bedá-i ul lughat. Szótár Mir Ali Sir Nevái műveihez. (1128-ban írt perzsa kéziratos.)
Behá ed-din, Nán u helvá. (Perzsa kéziratos 1264-ből.)
Devletsáh. Tezkereh-i. (Perzsa kéziratos 979—1571-ből.)
Dsámaszp náme. (Török kéziratos.)
Dsámi Abdurrahman Divánjából szemelvények. (Perzsa kéziratos.)
Diváne-i Mesreb. (Keleti-török kéziratos.)
Fázil, Khubán náme és Zenán náme. (Török kéziratos.)
Fere ds ba'd us siddeh régi oszmani versiója. (Török kéziratos.)
Ferbád ve Sirin. (Keleti-török költemény. Kéziratos 1533-ból.)
Ferid ed-din Attár. Mantik ut tair keleti-török fordítása. (Kéziratos.)
Ghazavat-i Kapudán Haszan pasa. (Török kéziratos 1192-ből.)
Háfiz, Semsz ed-din — Diván. (Kéziratos.)
Háfiz, Semsz ed-din — Diván.
Hikáját türki. (Török elbeszélések. Másolta Vámbéry.)
Hikájeh-i Júszuf Bég. (Keleti-török kéziratos.)
Insá. (Török kéziratos.)
Insá-i Latif török levelező könyv. (Kéziratos.)
Insá-i marghúb. (Török levelező. 1229-ben másolt kéziratos.)
Insá-i marghúb. (Évszám nélküli török levélmintakönyv. Kéziratos.)
Insá-i marghúb. (Török levelezőkönyv. Kéziratos.)
Insá-i marghúb. (Török levelező. Kéziratos.)
Insá. (Török levélminták. Török kéziratos.)
Jeszavi, Hikmet. (Keleti-török kéziratos.)
Kéziratos, csonka. (Török és perzsa versek különböző szerzőktől.)
Kiszkin Neszimi Nevái és mások költeményei. (Török kéziratos.)

- Kitáb arba'in vezirve Khátun-i szultán. (Török kézirat.)
 Kitáb behdset ül lughat. Eszád Efendi szótára. (Török kézirat.)
 Korán-magyarázat arabul. (Magyarországban maradt török emlék.)
 Kázizádeh. Kitáb-i makbúl fi hál al khujúl. (1247-ben másolt török kézirat.)
 Mabda-i núr. (Keleti-török költemény. Kézirat.)
 Mahbúb ul kulúb. (Keleti-török elbeszélések kézírata.)
 Mehemmed Khaji. Khulászei Abbászi. (Dsagataj kézirat.)
 Mír Huszejn Sarh-i mu'emmá. (Török kézirat.)
 Mirza Szádik Dakhmeh.
 Miscellanea I. (Európai kézzel írt kivonatok török szövegekből. Ibn Khaldún török fordításáról és a Kábusz náméről írt ismertetés német nyelven stb.)
 Mohammed Halím. A próféta életrajza. (Keleti-török kézirat.)
 Mohammed Juszuf Tezkerehi Mukím kháni és 'Abdullah náme. (1281-ben írott török kézirat.)
 Mohammed Nisánsi. Tárikh. (Török kézirat 1083-ból.)
 Mulla Ali Riza Tedselli. Mírádsul khejál. (Perzsa kézirat.)
 Munsá'át-i-Kaáni. (Török kézirat 1224-ből.)
 Naszr ed-dín Khodsa Letáif. (Török kézirat.)
 Orvosság-könyv. (Középázsiai török nyelvű kézirat.)
 A próféta története keleti török versekben. Perzsából fordítva. (Kézirat.)
 Sarh-i ebdse. (Török elemi tankönyv. Kézirat.)
 Sarh ul 'aká'id. (Arab kézirat.)
 Seibáni náme. (Keleti török kézirat.)
 SzeFINEH-i Mahmúd. Mahmúd Kádsar műve a Feth'Alí idejebeli költökről. (Perzsa kézirat 1244—1828-ból.)
 Szejjid Rákim. Tárikh. (Török kézirat.)
 Szejjádi Divánja (Keleti török kézirat.)
 Szúfi vallásos irat keleti-török nyelven. (Eleje és vége csonka.)
 Tárikh-i Nisánsi. (Török kézirat.)
 Teváríkh-i Futuh-i Sirván. (Török kézirat.)
 Timúr náme. (Perzsa kézirat.)

B) Nyomtatványok.

- Abdul Quader. The new school of Urdu literature. Lahore, 1898.
 Abdulláh Anszári. Mebáligh ul-hikem. Arabból fordította Nevresz Efendi. Sztambul, 1304.
 Abdulláh Djevdet. Kahláríjât. Sztambul, 1315.
 Abdulláh Djevdet bey dr. La lyre turque. Vienne, Paris, 1902.
 Abdurrahím. Kitáb-i Ahmed. Sztambul, 1908.
 Abdurrahím Tebrízi. Izáhát der khuszusz ázádi. Teheran, 1324.
 Abdurrahím Nedsár Tebrízi. Meszálik-ul muhszinín. Kairo, 1323.
 Abdurrahím Tebrízi. Mükhtaszar tárikh-nebevi. Baku, 1325.

- Abdurrahman. Ücs ajlik szijâhet. Orenburg, 1905.
- Abdurrahman. Mikjász ul lizzân kiszâtász ul beján. Sztambul, 1300.
- Abdürrahman Fehmi. Madraszat ul 'arab. Sztambul, 1304.
- Abdurrahman b. Mohammed. Elfâz ul esbâh va en-nazair. Sztambul, 1306.
- Abdurrahmán Nádsim. Defter-i kitâb khâneh-i Râghib pasa. Sztambul, 1285.
- Abdurrahim. Meszáil ul hajât. Tiflis, 1906.
- Abel, Dr. Karl. Gross- und Klein-Russisch. Leipzig, Berlin, 1885.
- Abel, Carl. Koptische Untersuchungen. I. Hälfte. Berlin, 1876—77. II. T. 2. Hälfte.
- Abel, Carl. Über einige Grundzüge der lateinischen Wortstellung. 2. Aufl. Berlin, 1871.
- Abel-Rémusat. Observations sur l'histoire des Mongols orientaux, de Sanang-Setsen. Paris, 1832.
- Abú Bakr Ibn Tufâil Al Ishbili. Philosophus autodidactus, sive epistola Abi Jaafar Ebn Tophail de Hai Ebn Yokdhan in qua ostenditur quomodo ex inferiorum contemplatione ad superiorum notitiam ratio humana ascendere possit. Ex Arabica in Lingvam latinam versa ab E. Pocockio Oxonii. (1671 ?)
- Abu Bekr Muhammed ibn Zakariya Al-Razi. Traité sur le calcul dans les reins et dans la vessie. Traduction accompagnée du Texte par P. de Koning. Leyde, 1896.
- Abú 'l-Mahâsin ibn Taghri Birdi's Annals entitled An-Nujûm Az-Zâhirâ fi Mulûk Misr wal-Kâhirâ. Edited by William Popper. Vol. I. II. part. 2. Nr. 23. Berkeley, 1909—12.
- Actes du X. congrés international des orientalistes. Session de Genève. 1894. II. IV. partie. Leide, 1895—97.
- Adler, Cyrus. Report on the section of oriental antiquities in the U. S. National Museum, 1888. Washington, 1890.
- Adler, Cyrus and Casanowicz, I. M. Descriptive catalogue of a collection of objects of Jewish ceremonial deposited in the U. S. National Museum by Hadji Ephraim Benguiat. Washington, 1901.
- Adriszof Aljef tidsâret khanesziniñ Eszâmi-ül kutubi. Kazan, 1908.
- Ahlquist, dr. August. Ueber die Sprache der Nord-Ostjaken. I. Abt. Helsingfors, 1880.
- Ahmed Dsevdet. Muhît ül me'ârif. I. köt. Sztambul, 1318.
- Ahmed Dsevdet. Riszâle-i kozmografija. Sztambul, 1274.
- Ahmed Dsevdet. Takvîm ül edvâr. Sztambul, 1300.
- Ahmed Fevzi. Khazineh-i eszmâ-i türkije. Beirut, 1308.
- Ahmed Midhat. Müsâhadât. Sztambul, 1308.
- Ahmed Mukhtâr. Iszlâh ut-Takvîm terdsümeñ lilârabijja. Kairo, 1307.
- Ahmed Riza. La crise de l'Orient. I. partie. Paris, 1907.
- Ahmed Riza. Tolérance musulmane. Paris, 1897.
- Ahmed Rüsdi. Terdsümei hikmet-ül beján. Sztambul, 1305.

- Ahmed Sza'ib. Abdul-Hamid evvelő szaltanati. Sztambul, 1326.
- Ahmed Sza'ib. Rehnümáji inkiláb. Egyiptom, 1318.
- Ahmed Sza'ib. Táríkh-i szultán Murád khámisz. Kairo, 1322.
- Ahmed Vefík. Lehdseh-i 'Oszmanije. 1. 2. köt. Sztambul, 1293.
- Akesura Oghli. Din münázerelerinde. Kazan, 1906.
- Akesura Oghli. 'Ulúm ve táríkhí. Kazan, 1906.
- Akhtal. Nuszkhat dsadidat min si'r ul Akhtal. Beyruth, 1903.
- Ákif Pasa. Müharrarát khuszúszije-i. Sztambul, 1301.
- Al-Baċri. The Fotooh Al-Shám; being an account of the moslim conquests in Syria. Ed. by Ensign N. N. Lees. (Bibliotheca Indica.) Calcutta, 1854.
- Alberts, Otto. Linguistisch-medizinischer Beitrag zur Culturgeschichte der Türken. Berlin, 1890.
- 'Ali Aziz. Múkhajjalát ledün iláhi. Sztambul, 1311.
- Ali Riza. Jeñi jázi. Sztambul, 1326.
- Alishan, Leonce M. Léon le magnifique, premier roi de Sissouan, ou de l'Arménocilie. Traduit par George Bayan. Venise, 1888.
- Allen, T. W. Notes on Abbreviations in greck Manuscripts. Oxford, 1899.
- Al-Wákidy. Wákidy's history of Muhammad's campaigns. Ed. by Alfred v. Kremer. Fasc. 2—5. (Bibliotheca Indica.) Calcutta, 1855—56.
- Al-Wáqidi, Aboo 'Abd Allah Mohammad b. 'Omar. The conquest of Syria. Ed. by W. Nassau Lees. Vol. I. (Bibliotheca Indica.) Calcutta, 1854.
- Amir Timur. Obsztojateljova ego žizni, pochodija ostanovki, sraženiya i Mirij. Tjurskij tekst. Taskent, 1890—91.
- Anatomie arabe. Lásd Traités trois alatt.
- Anderson, Nikolai. Studien zur Vergleichung der ugrofinnischen und indogermanischen Sprachen. I. Dorpat, 1879.
- Annual Report of the Pan-Islamic Society. 1903—4. London.
- Anvár-i Suheili, or lights of Canopus, being the Persian version of the Fables of Bidpai by Husain Váiz Káshifi. Editnd by J. W. J. Ouseley. Hertford, 1851.
- Arakeljanca, A. Ekonomičeskve položenie turečkich Armjan. Moskva, 1880.
- 'Árif. Diván. Bulak, 1258.
- The Asiatic Quarterly Review. Vol. 1—4. 7—10. New ser. 1—10. III. ser. 1—12. 13. (No. 26.) 14—17. 18. 19—34. New ser. Vol. 1. London, 1886—1913.
- 'Aszr kitáb khaneh szí Eszámí kutub. Sztambul, 1306.
- 'Aszr kitáb kháneszi. Sztambul, 1309. (Könyvjegyzék.)
- Aubert, Hippolyte. A Brousse. Genève, 1894.
- Atti del IV. congresso internazionale degli orientalisti tenuto in Firenze, settemb. 1878. Vol. 1. 2. Firenze, 1880—81.

- Baber, Zahir-ed-din Mohammed. Mémoires. Traduits par A. Pavet de Courteille. 2 tomes. Paris, 1871.
- The Bábar-Náma, being the autobiography of the emperor Bábar, . . . Now reproduced in facsimile . . . and edited with a preface and indexes by Annette S. Beveridge. Leyden, 1905.
- Bacher, Dr. Wilhelm. Die grammatische Terminologie des Jehúdá b. Dávid (Abu Zakarjá Jahjá Ibn Dáud) Hajjúg. Wien, 1882.
- Bacher, Dr. Wilhelm. Die hebräische und arabische Poesie der Juden Jemens. Strassburg, 1910.
- Bacher, Wilhelm. Ein jüdisch-persischer Dichter des vierzehnten Jahrhunderts. (Különnyomat.)
- Bacher, W. Les juifs de Perse au XVII. et au XVIII. siècle. Paris, 1907.
- Bacher, Wilh. dr. Memoir of the life and writings of the persian poet Nizami. Translated. London, 1873.
- Bacher, Dr. Wilhelm. Nizámi's Leben und Werke. Göttingen, 1871.
- Bacher, Dr. Wilhelm. Zwei jüdisch-persische Dichter, Schahin und Imrani. 1. 2. Strassburg, 1907—8.
- Baker, Samuel W. Christ in the Korán. Newton Abbot, 1888.
- Ballhorn, Friedrich. Alphabete orientalischer und occidentalischer Sprachen. 7. Aufl. Leipzig, 1856.
- Bang, W. Beiträge zur Erklärung des komanischen Marienhymnus. Göttingen, 1910.
- Bang, W. Über die köktürkische Inschrift auf der Südseite des Kül Tägin-Denkmal. Leipzig, 1896.
- Bang, Willy. Ueber einen komanischen Kommunionshymnus. Bruxelles, 1910.
- Bang, W. Zu den köktürk-Inschriften der Mongolei. Leiden, 1896.
- Bang, W. Zu der Moskauer polowzischen Wörterliste. Bruxelles, 1911.
- Bang, W. Zur Kritik des Codex Cumanicus. Louvain, 1910.
- Barb, H. A. Die Transscription des arabischen Alphabetes. Wien, 1860.
- Basset, René. Notice sur les dialectes Berbères des Harakta et du Djerid Tunisien. Woking, 1892.
- Basset, René. Rapport sur les études Berbères, Éthiopiennes et Arabes, 1887—1891. Woking, 1892.
- Bayram Khán. The persian and turki díváns. Ed. by E. Denison Ross. (Bibliotheca Indica.) Calcutta, 1910.
- Behá-ed-Din Zoheir. The poetical works of —. With a metrical english translation by E. H. Palmer. Vol. I. Cambridge, 1876.
- Behá ed-Din. Evrád kádirije. Sztambul, 1304.
- Beltrame, Al. G. Il Fiume bianco e i Dénka. Verona, 1881.
- Beltrame, Al. G. Il Sennaar e la Scingállah. Vol. 1. 2. Verona, Padova, 1879.

- Beregszászi, Paulus. Ueber die Aenlichkeit der hungarischen Sprache mit den Morgenländischen. Leipzig, 1796.
- Bérésine, E. Chrestomathie turque. Tom. III. Casan, 1876,
- Berg, L. W. C. Van den, Le Hadhramout et les colonies arabes dans l'Archipel Indien. Batavia, 1886.
- Bergé, Adolph. Dichtungen transkaukasischer Sänger des XVIII. und XIX. Jahrhunderts in Adserbeidshanischer Mundart. Leipzig, 1868.
- Besse, Jean-Charles. Voyagen en Crimée, au Caucase, etc. . . en 1829 et 1930. Paris, 1838.
- Beveridge, Annette S. The Babar-Nama Description of Farghana. London, 1910.
- Beveridge, A. S. The Haydarabad codex of the Babar-Nama. Hertford, 1906.
- Bianchi, T. X. et Kieffer, J. D. Dictionnaire Turc-français. Tome I. Paris, 1801.
- Biblioteka vrstočnjich istorikov. Izdav. I. Berezin. Tom I. Šeibanide. II. Sbornik ljetopicei. Kazan, 1849.
- Bibliotheca Buddhica XII. Tišastvastik, ein in türkischer Sprache bearbeitetes buddhistisches Sutra. I. Transcription und Übersetzung von W. Radloff, z. St. Petersbourg, 1910.
- Bilguer, Dr. Macedonisch-türkische Wörtersammlung. Berlin, 1889.
- Bilik bälälär okur uesun esikarlıghan kitáb. Kazan, 1872.
- Blau, Dr. Otto. Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler. Leipzig, 1868.
- Boissevain, Charles. Open letter to the Duke of Devonshire. Amsterdam.
- Bonelli, Luigi. Appunti grammaticali e lessicali di turco volgare. Firenze. (Az „Actes du XII. congrés orient.“-ból különyomat.)
- Bonelli, Luigi. Del movimento dell' Accento nel Turco-Osmanli. Roma, 1893.
- Bonelli, Luigi. Della iterazione nel turco volgare. (Különyomat.)
- Bonelli, L. Della lingua e letteratura turca contemporanea. Venezia, 1892.
- Bonelli, Luigi, Di una cronaca turca del 1500. Roma, 1901.
- Bonelli, Dr. Luigi. Elementi di grammatica turca osmanli. Milano, 1899.
- Bonelli, Luigi. La moderne letteratura ottomana. Roma, 1903.
- Boutroue, Alexandre. En Crimee. Paris. 1897.
- Bouvat, L. Les Barmécides d'après les historiens arabes et persans. Paris, 1912.
- Bouvat, Lucien. Notice bio-bibliographique sur Athir ad-Din Mohamad ibn Jousouf Aboú Hayyán Al-Gharnati. Paris, 1893.
- Bouvat, Lucien. Une grammaire turque du huitième siècle de L'Hégire. Paris, 1906.
- Brown, John P. The dervishes ; or oriental spiritualism. London, 1868.
- Browne, Edward G. A catalogue of the Persian manuscripts in the library of the University of Cambridge. Cambridge, 1896.

- Browne, Edward G. A Hand-list of the Muhammadan Manuscripts, including all those written in the arabic character, preserved in the library of the University of Cambridge. Cambridge, 1900.
- Browne, Edward G. A Hand-list, . . . of the turkish and other printed and lithographed books presented by E. J. W. Gibb to the Cambridge University Library. Cambridge, 1906.
- Browne, Edward G. A literary history of Persia. 1. 2. London, 1902—6.
- Browne, Edward G. A traveller's narrative written to illustrate the episode of the Báb. Vol. 1. 2. Cambridge, 1891.
- Browne, Edward G. Biographies of persian poets. Hertford.
- Browne, Edward G. Description of an old persian commentary on the Kurán. 1894.
- Browne, Edward G. Some remarks on the Bábi Texts edited by Baron Victor Rosen etc. London.
- Brun (Braun) F. Obitj soglašenija protibupolo žnjich mnje nij o herodotovoj skithij i smežnjcij s neju Zemljach. St. Petersburg. 1869.
- Brunnhoffer, Dr. Hermann. Iran und Turan. Leipzig.
- Bruszeli Mohammed Táhir. Akhlák kitáblarimiz. Sztambul, 1325.
- Bruun, F. K. O poselenijach italijanskich v Gazarii, topografičeskija i istoričeskija zamjelki. Moskva, 1872.
- Budagov, Lazar. Sravniteljnii slovar turečko-tatarskich narječij. Tom 1. 2. S. Peterburg, 1869—71.
- Budenz József. Magyar-ugor összehasonlító szótár. Budapest, 1873—1881.
- Bukin, I. M. Russko-kirgizskij i kirgizsko-russkij slovar. Taskent. 1883.
- Bulletin du congrès international des orientalistes. Session de 1876 à St. Pétersbourg. No. 2—12. St. Pétersbourg, 1876.
- Carra de Vaux. L'abrégé des Merveilles. Traduit de l'Arabe. Paris, 1898.
- Carra' de Vaux. La langue étrusque, sa place parmi les langues. Paris, 1911.
- Cataloghi dei codici orientali di alcune biblioteche d'Italia. Fasc. V. Firenze, 1892.
- Catalogue des livres publiés par l'Académie imp. des Sciences. I. Publications en langue russe. St. Pétersbourg, 1902.
- Catalogue of the arabic and persian manuscripts in the oriental public library at Bankipore. Persian poets. Vol. I. Firdausi to Háfiz. Vol. II. Khujandi to Faydí. Vol. III. 17—19. century. Calcutta. 1908—12.
- Chauvin, Victor. Bibliographie des ouvrages arabes, ou relatifs aux Arabes publiés dans l'Europe chrétienne de 1810 à 1884. I. Liège, 1892.
- Chronicon Aadae de Usk. a. D. 1377—1421. Edited with a translation and notes by Edward Maunde Thompson. 2. ed. London, 1904.

- Cobham, Claude Delaval. *Ilm-i-hál*. A manual of the doctrine and practice of Islam. Nicosia, 1889.
- Coleridge, Samuel Taylor. *Christabel* By textual and other notes by E. H. Coleridge. London, 1907.
- Cosquin, Emmanuel. *Le prologue-cadre des Mille et une Nuits. Les légendes Perses et le livre d'Esther*. Paris, 1909.
- Coursions, V-te R. des —. *La rébellion Arménienne. Son origine — son but*. Paris, 1895.
- Cowell, E. B. *Two Kasidahs of the Persian poet Anwari*. (Különnyomat.)
- Csukesk reszmlí tatár gazetaszi. 1906. 1. sz. Orenburg.
- Czoernig, Carl Frh. v. *Die alten Völker Oberitaliens*. Wien, 1885.
- Daf' ul vahm. H. n. 1314.
- Darmesteter, James. *The Mahdi. Past and present*. London, 1885.
- Myr-Dávoud-Zadour de Melik Schanhazar. *Notices sur l'état actuel de la Perse*. Paris, 1818.
- Déchy, Moriz v. *Das Massiv des Adai-Choch im zentralen Kaukasus*. Gotha, 1889.
- Déchy, Maurice de. *Ascension de L'Elbrous. (Minghi-Tau)*. Paris, 1885.
- Deszátir. Bombay, 1888.
- Deutsch, Emanuel. *Literary remains of the late —*. London, 1874.
- Divan-i Mlake, ποιητικη συλλογη του Μlακκi. Μεταφραζ. απο Μ. Τζακωρογλου. Ev. Venetia, 1907.
- Doghrú szösz. Szerkeszti Ahmed Kemál. Kairo, 1906.
- Donner, O. *Wörterverzeichniss zu den Inscriptions de l'Jénissei*. Helsingissä, 1892.
- Donner, O. *Sur l'origine de l'alphabet ture du Nord de l'Asie*. Helsingfors, 1896.
- Dsáfer. Fársz náneh. Teheran, 1276.
- Dschámi, Mewlana Abdurrahman. *Joseph und Suleicha; historisch-romantisches Gedicht. Aus dem Persischen übersetzt von Vincenz Edlen v. Rosenzweig*. Wien, 1824. (I. Jami alatt is).
- Dschelaleddin, Rumi Mewláná, *Auswahl aus den Diwanen des —*. Aus dem Persischen von Vincenz v. Rosenzweig. Wien, 1838.
- Dser Dser ile szejr. Kazan, 1905.
- Duka, Dr. Theodore. *An essay on ugor languages*. 1889.
- Ebu Zija. *Kitáb kháneh-i mesáhir*. 1—3. Sztambul, 1300—3.
- Ebu Zija. *Rebí-i-márifet*. (Naptár.) Sztambul, 1299, 1300, 1302, 1305.
- Ebu Zija. *Medsmu'eh-i Ebu Zija*. 1—5. Sztambul, 1297—1300.
- Ebu Zija *Takvim*. Sztambul, 1303.
- Ebu Zija. *Takvim Ebu Zija (134. évre szóló naptár.)* Sztambul.
- Ebu Zija *Takvim*. *Nev szál ma 'rifet*. Sztambul, 1306.
- Ed-din vel edeb. Kazan, 1907. No. 5—14. 1908. 1—7.
- Edebiját medsmu'aszí. Orenburg, 1907.

- Edlinger, August v. Erklärung der Tier-Namen aus allen Sprachgebieten. Landshut, 1886.
- Ekrem Bej. Tulú'át. Sztambul, 1308.
- Edriszi és Khalil ben Sáhín el Zahiri. Sziria leírása. Rosenmüllernek a Bodleiana codexei alapján szerkesztett szövege szerint. (Kiadta Máder Béla) Budapest, 1894.
- Elfakír U. U. Talfik ul ákbbár va talkih ul ászár fi vaká'í Kazan va l Bulgar. 2 köt. Orenburg, 1908.
- Emin, N. Moisej Chorenszki i drevnij epos armanskij. Moskva, 1887.
- Enis El-Djelis, ou histoire de la belle Persane. Conte des mille et une nuits. Traduit de l'Arabe par A. de Biberstein Kazimirski. Paris, 1847. (Csonka.)
- Erödi Béla dr. Gyakorlati török nyelvtan. Budapest, 1877.
- Eszád Efendi. Lehdset ül lughat. Sztambul, 1210.
- Etfál khaszte-kháne-i hamidija. Sztambul, 1318.
- Evlja Cselebi. Szijáhet námehszi. 1. 2. 6. Sztambul, 1314—18.
- Fakhri: Jeni 'oszmanliler kongreszi. Genf.
- Farid uddin Attár. Mantic uttair ou le langage des Oiseaux. Publié en Persan par Garcin de Tassy. Paris, 1857—63.
U. a. Part I of the Tadhkiratu 'L-Awliyá of Muhammad ibn Ibráhim —. Edited by Reynold A. Nicholson. London-Leide, 1905.
- Fath al-Quarib. La Révélation de l'omniprésent. Texte arabe, publié et traduit . . . par L. W. C. Van den Berg. Leide, 1895.
- Fázil Beg. Defter-i 'Isk. Khúbán Némeh. Sztambul, 1253.
- Fenáji. Táríkh. Bécs, 1199.
- Feyerabend, Dr. Karl. Taschenwörterbuch der hebräischen u. deutschen Sprache. Berlin-Schöneberg.
- Fikri Pasa, 'Ömer Latifi-Zádeh. Tedsribeh-i intikád Dokhter-i Hind. Kairo, 1910.
- Finzi, Felice. Il Brahuí. Firenze, 1870.
- Firdusi. Szileh súr náme. H. év n.
- Firdusi. The epic of kings. Stories retold from —. by Helen Zimmern. London, 1883.
- Firdusii liber regum, qui inscribitur Schahname. Ed. Jo. Aug. Vullers. Tom. 1—3. Lugduni Batavorum, 1877—84.
- Firdusi. Jussuf und Szuleicha. Aus dem Persischen zum ersten Male übertragen von Ottokar Schlechta-Wsehrd. Wien, 1889.
- Firúzabodi Abul Tahir. Mumteha ul 'arab fi-lughat-il 'arab. Fordította Abdurrahim. 1—4. köt. Calcutta, 1824.
- Fitger, E. Der englisch-russische Wettstreit um Persien. Berlin, 1903.
- Fitnet. Diván. Sztambul, 1264.
- Florenz, Dr. Karl. Nihongi, oder japanische Annalen. Übersetzt und erklärt. III. Teil. Tokio, 1894.

- Foltin János. A besnyők sirhalmai Szihalom mellett és a magyar pogánykori leletek. Eger, 1887.
- Foy, Karl. Azerbajjanische Studien mit einer Charakteristik des Süd-türkischen. Berlin, 1903.
- Foy, Karl. Die ältesten osmanischen Transscriptionstexte in gothischen Lettern. I. II. Berlin, 1901—2.
- Foy, Karl. Studien zur osmanischen Syntax. Berlin.
- Friederici, Karl. Bibliotheca Orientalis. III. Jahrgang. Leipzig, 1878.
- Funk, Dr. S. Die Juden in Babylonien 200—500. II. Teil. Berlin, 1908.
- Fuzúli. Menzúme-i Fuzúli. Sztambul, 1263.
- Gasparinszki. Kutub kháneh-i dsedídeh. Bakhcsiszeráj, 1902.
- Gasteiger, Albert Ritter v. Die Handelsverhältnisse Persiens in Bezug auf die Absatzfähigkeit österreichischer Waren. Wien, 1862.
- Germanus Gyula. Evlija Cselebi a XVII. századbéli törökországi czéhek-ről. Budapest, 1907.
- Gibb, E. J. W. A history of ottoman poetry. Vol. 1—5. Edited by Edward G. Browne. London, 1900—7.
- Gibb, E. J. W. Verses and translations. Glasgow, 1902.
- Glaser, Eduard. Südarabische Streitfragen. Prag, 1887.
- Gobineau, Le Comte de. Les religions et les philosophies dans l'Asie Centrale. Paris, 1865.
- Goldenthal, Dr. Jacob. Ausführliches Lehrbuch der türkischen Sprache. Wien 1865.
- Goldziher, Ignaz. Abhandlungen zur arabischen Philologie. I—II. Theil. Leyden, 1896—99.
- Goldziher, Dr. Ignaz. Beiträge zur Geschichte der Sprachgelehrsamkeit bei den Arabern. Három rész. Wien, 1872—3.
- Goldziher, Dr. Ignaz. Beiträge zur Literaturgeschichte der Sí'á und der sunnitischen Polemik. Wien, 1874.
- Goldziher, I. Kitáb ma'áni al-nafs. Buch vom Wesen der Seele. Berlin, 1907.
- Goldziher, Ignace. Le culte des ancêtres et le culte des morts chez les Arabes. Paris, 1885.
- Goldziher, Ignace. Le culte des saints chez les Musulmans. (Különnyomat)
- Goldziher, Ignaz. Muhammadenische Studien. I. Theil. Halle, 1889.
- Goldziher, Dr. Ignaz. Der Mythos bei den Hebräern. Leipzig, 1876.
- Goldziher, Ign. Das Patriarchengrab in Hebron nach Al-'Abdari.
- Goldziher, Ignaz. Studien über Tanchúm Jeruschalmi. Leipzig, 1870.
- Goldziher, Ignaz. Vorlesungen über den Islam. Heidelberg, 1910.
- Goldziher, Dr. Ignaz. Die Zahiriten. Ihr Lehrsystem und ihre Geschichte. Leipzig, 1884.
- Goltz, Von der ---. Millet müszlihe. Ford. Mohammed Táhir. Konstantinápoly, 1305.

- Gombocz, Zoltán. Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache. Helsinki, 1912.
- Grammatika altaiskago jezika. Sostavlena ĩenanu altajskoj missii. Kazan, 1869.
- Grimm, Arno. Ueber die Stellung, Bedeutung und einige Eigenthümlichkeiten der osmanischen Sprache. Ratibor, 1877.
- Grzegorzewski, Jan. Z sidzyllatow Rumelijskich epoki wyprawy wie-deńskieĳ. Akta Tureckie (Tekst Turecki polski.) W Lwowie, 1912.
- Habib. Khatt ve khattátán. Sztambul, 1306.
- Hádi Atlaszi. Szibir tárikhi. Kazan, 1912.
- Háfiz, The Diván, written in the fourteenth century by —. Translated by H. Wilberforce Clarke. Vol. 1. 2. 1891.
- Háfiz, Die Lieder des —. Persisch mit dem Commentare des Sudi. Herausgegeben von Hermann Brockhaus. I. Bd. Leipzig, 1854.
- Háfiz Ahmad Alikhán. Sahinsáh dsarmáni szafar Konstantíja. Bany-ner. 1899.
- Halláds, Abú Iszhák Mevlána. Diván-i Atímeħ. Sztambul, 1308.
- Harcourt, Le due de L'Égypte et les Égyptiens. Paris, 1893.
- Hartmann, Martin. Der éaghataische Diwan Hüweĳda's. Berlin, 1902.
- Hartmann, Martin. Ein türkischer Text aus Kašgar. Budapest, 1905.
- Haszan 'Ata. Müfesszel Tarikh-i kaúm-i türki. Ufa, 1909.
- Haszan Fehmi. Talkhísz hukúk-i düvel. Sztambul, 1300.
- Heidborn, Adolf. Eine moslimische Universität.
- Hilmí. Khotba. Sztambul, 1317.
- Hirth, Dr. Friedrich. Sinologische Beiträge zur Geschichte der Turk-völker. I. Die Ahnentafel Attila's nach Johannes v. Thuróc. St. Petersburg, 1900.
- Hirth, Friedrich. Ueber Wolga-Hunnen und Hiung-nu. München, 1900.
- Hommel, Dr. Fritz. Eduard Glasers historische Ergebnisse aus seinen südarabischen Inschriften. München, 1889.
- Hopkins, F. L. Elementary grammar of the turkish language, Lon-don, 1877.
- Houtsma, M. Th. Ein türkisch-arabisches Glossar. Leyden, 1894.
- Houtsma, Th. Recueil de textes relatifs à l'histoire des Seldjoucides. Vol. III. 1. partie. Lugduni Batavorum, 1891.
- Huart, Clément. Textes persans relatifs à la secte des Hourouífis publiés . . . par —. Leyden, 1909.
- Hubbard, Elbert. Little Journeys to the Homes of English Authors. Thomas B. Macaulay. N.-York, 1899.
- Huth, Georg. Die Entzifferung der Makaban-Inschriften. Berlin.
- Huth, Dr. Georg. Die tungusische Volkslitteratur und ihre ethnolo-gische Ausbeute. St. Petersburg, 1901.
- Ibn Abdul-hakk al-Iráki. Al makszúd min manszab ul khiláfat val-imámat.

- Ibn Hajar. A biographical dictionary of persons who knew Mohamad edited in arabic by Mawlawies Mohammad Wajyh, 'Abd-Al-Haqq, Gholám Quádír and Dr. A. Sprenger. Fasc. 1—12. (Bibliotheca Indica.) Calcutta, 1853—55.
- Ibn Hadjar, al-Asqaláni, the Nokhbat al-fikr and Nozhat al-nazr. by Ed. W. Nassau Lees and Mawlawies 'Abd-Al-Haqq and Gholam Qadir. Calcutta, 1862.
- Ibn Ja'ís Commentar zu Zamaehsári's Mufassal. Herausgegeben von Dr. G. Jahn. Leipzig, 1877.
- Ibn Khallikán. Tardsümeh-i Vefaját al-a'ján. 1., 2. kötet. Sztambul, 1280.
- Ibrahim Hakki. Hukúk ül idäre. Sztambul, 1307.
- Ibrahim Hakki. Madkhal-i hukúk bejn eldüvel. Sztambul, 1303.
- Ibrahim Hakki. Mukhtaszar Iszlám tárikhi. Sztambul, 1306.
- Ibrahim Hakki. Tárikh-i hukúk bejn el düvel. Sztambul, 1303.
- Ibrahim Hakki. Tárikh 'umúmi. I. II. köt. Sztambul, 1305.
- Ibrahim Hilmi. Mirát-ül marájá. Sztambul, 1314.
- Ibrahim Hilmi. Müszavver szál-i-nev mesáhira. Sztambul, 1314.
- Idjtihád. (Libre Examen.) Revue sociale et litteraire de l'Orient et de l'Occident. I. année 1905. No. 1—7. 9. 10. II. année 1906. No. 1. Genève.
- Idstihád. Kairo, 1908. 1. sz.
- Illingworth, J. R. Personality human and divine. London, 1905.
- Ilm tedbir-i menzil. Sztambul, 1268.
- Insá. Sztambul, 1227.
- Inscriptions de l'Orkhon. Recueillies par l'Expédition finnoise. 1890 et publiées par la Société Finno-Ougrienne. Helsingfors, 1892.
- Ipsilanti Terdsümán-i zebán. Sztambul, 1791.
- Isfandiyár, Muhammad B. Al-Hasan. An abridged translation of the history of Tabaristán. By Edward G. Browne. Leyden, 1905.
- Iszmail Hakki. Dsidál. Kairo, 1908.
- Iszmail Hakki. Vatan oghurinda. Kairo, 1326.
- Jacob, Dr. Georg. Vorträge türkischer Meddáh's. Zum ersten Male ins Deutsche übertragen. Berlin, 1904.
- Jadrinčev, N. M. Sibir kak kolonija. Sanktpeterburg, 1882.
- Jami. Analysis and specimens of the Joseph and Zulaikha. London, 1873.
- Jami, Mulla. Tuhfatul ahrár, the gift of the Noble. Edited by Forbes Falconer. London, 1848.
- Johnson, Francis. A dictionary, Persian, Arabic, and english. London 1852.
- Journal de la Société finno-ougrienne. 28. Helsinki, 1912.
- Kaghám. Nízám es-Su'ara. Sztambul, 1307.
- Kaghám bin Kirkúr. Mirát es-Su'ará. Sztambul, 1308.
- Kaghám bin Kirkúr. Mizán es-Su'ara. Sztambul, 1308.

- Kalthrunner, D. *Notices sur le manuel du voyageur*. Edité par J. Wurster. Paris, 1879.
- Kánoun (The law). 1890. 1—19. sz. London, 1308.
- Karabacek, Dr. Joseph. *Beiträge zur Geschichte der Mazjaditen*. Leipzig, 1874.
- Karabacek, Dr. Jos. *Das angebliche Bilderverbot des Islam*. Nürnberg, 1876.
- Karabacek, Dr. Jos. *Die Bedeutung der arabischen Schrift für Kunst und Gewerbe des Orients*. Nürnberg, 1877.
- Karabacek, Dr. J. *Ein damascenischer Leuchter des XIV. Jahrhunderts*. Stuttgart.
- Kassem-Amin. *Les Égyptiens. Réponse a M. Le Duc d'Harcourt*. Le Caire, 1894.
- Kazem-Beg, Mirza A. *Derbend-Námeh, or the history of Derbend*. St. Pétersbourg, 1851.
- Kégl Sándor. *Kamál al-Din Damiri Haját al-Hajwán*. Budapest, 1889.
- Kej Khuszrev bin Kávúsz. *Gulsen-i ferheng*. Bombay, 1287.
- Kelly, William. *In the beginning, and the Adamic Earth: An exposition of Genesis I., II. 3.* Glasgow, 1894.
- Khajrulláh. *Tárikh I. köt.* Sztambul, é. n.
- Khákáni. *Diván*.
- Kháumlara makhszúsz gazetta. Sztambul, 1311.
- Khazrejjiyy, Aliyyú bnú l-Hazan. *The pearl-strings; A history of the Resúliyy dynasty of Yemen*. Translation. By J. W. Redhouse. Vol. I—III. Leyden, 1907—8.
- Kheyam. *Les Quatrans de — Traduits de Persan par J. B. Nicolas*. Paris, 1867.
- Khuda Bukhsh, S. *Is Islam hostile to Progress?* Calcutta.
- Khuda Bukhsh. *The Islam of Mohammed*. 1909.
- Kiazim. *Isztíláháti reszmije*. Sztambul, 1311.
- Kidwai, Shaikh M. H. *The miracle of Muhammad*. London, 1906.
- Kidwai, Shaikh M. H. *Pan-Islamism*. London, 1908.
- Kisver derún. (s. l. e. a)
- Kitáb Hakáik-i míel. Bécs, 1268.
- Kitábkháneh-i 'umúmi. Sztambul. 130.
- Kitáb ul ahd al-atik. Paris, 1827. (ó-testamentum török nyelven.)
- Kohut, Dr. Alexander. *Über die jüdische Angelologie und Daemonologie*. (Abhandl. f. d. Kunde d. Morgenlandes. IV. 3.) Leipzig, 1860.
- Korabinsky, Johann Matthias. *Versuch eines kleinen türkischen Wörterbuchs*. Pressburg.
- Košut, Dr. Jaromir. *Fünf Streitfragen der Basrenser und Kúfenser über die Abwandlung des Nomen aus Ibn-El-Anbári*. Wien, 1876.
- Krauss, Dr. Friedrich S. Orlović der Burggraf von Raab. *Freiburg*. i/Br. 1889.

- Kresmárik János. A török népdalról. Budapest, 1879.
- Kremer, Alfred Frh. v. Studien zur vergleichenden Culturgeschichte, vorzüglich nach arabischen Quellen. 3. 4. Wien, 1890.
- Kremer, A. v. Ibn Chaldun und seine Culturgeschichte der islamischen Reiche. Wien, 1879.
- Kremer, A. de. Molláh-Sháh et le spiritualisme oriental. Paris, 1869.
- Kremer, A. v. Ueber die grossen Seuchen des Orients nach arabischen Quellen. Wien, 1880.
- Kúnos, Ignác dr. Chrestomathia Turcica. Budapest, 1899.
- Kúnos Ignác. Naszreddin hodsa tréfái. Budapest, 1899.
- Kúnos, Ignace. Orta-Oyounou. Théâtre populaire turc. Budapest, 1888.
- Küntzer, Karl. Abdul Hamid II. und die Reformen in der Türkei. Dresden u. Leipzig, 1897.
- Landberg, Dr. C. Graf v. Dr. K. U. Nylander's Specimenschrift Daláil el-Nubuwwa. Kritisch beleuchtet. Leiden, 1802.
- Landberg, Le Comte de, Arabica. No. III. Leyde, 1895.
- Lebedev, O. S. Kabus Nam Perevedeno s tatarskago na Russkij. Kazan, 1886.
- Le Chatelier, A. L'Islam au XIX. siècle. Paris, 1888.
- Leclercq, Jules. La Golconde Africaine. Bruxelles, 1894.
- Le Coq, A. v. Dr. Stein's turkish Khuastuanift from Tun-Huang. 1911.
- Lenormant, François. Études Accadiennes. Tome I. Paris, 1873.
- Lincke, Dr. Arthur Alex. Bericht über die Fortschritte der Assyriologie in den Jahren 1886—1893. Leipzig, 1894.
- Lindner, Dr. Friedr. Ludw. Skythien und die Skythen des Herodot. Stuttgart, 1841.
- Literaturnji Sbornik. Izdanie Redakcii „Vostočnago Obozrenija“. S. Peterburg. 1885.
- Löbel, Teofil. Contribuțiuni la stabilirea originii orientale a unor cuvinte românești. București, 1908.
- Löbel, D. Theophil. Deutsch-türkisches Wörterbuch. 2. verm. Aufl. Constantinopel, 1894.
- Löbel, Theophil. Elemente turcești arabești și persane în limba română. Constantinople, 1894.
- Löwy, Dr. Albert. Die Echtheit der Moabitischen Inschrift im Louvre. Wien, 1903.
- Lutfi Bey Fikri, O. Essais de critique. Les désenchantées de Mr. Pierre Loti. Caire, 1907.
- Lutsch, A. Kirgizkaja Chrestomatija. Taškent, 1883.
- Lüttke, Moritz. Aegyptens neue Zeit. 1. 2. Bd. Leipzig, 1873.
- Lynch, H. F. B. The importance of Persia. London (év n.).
- Lyon, Harold L. I. and Tigrane, E. Proposed scheme for a new Turkish grammar. Cairo, 1888.
- Máhir Mehdi. Badraka-i Zefer. Sztambul, 1314.

- Mahler, Ludwig. *Praktische Grammatik der amharischen (abessinischen) Sprache.* Wien, 1906.
- Makhdúm Kuli. *Diván.* Taskent, 1329.
- Makhdúm Kuli izdal. *Osztroumov.* Taskent, 1907.
- Makhszan Urdu adab ki dilcasaszpiou ká ek máhvár madsmúah. Bombay, 1907.
- Marquart, Dr. J. *Die Chronologie der alttürkischen Inschriften.* Leipzig, 1898.
- Martinović, H. H. *Turečkajaskazka „ob ugadčekj ponevolj“.* St. Peterburg, 1909.
- Martinović, N. *Pojezdkov Brusu.* St. Peterburg, 1908.
- Martinović, N. *Turečkij Teatr. „Karagöz“.* St. Peterburg, 1910.
- Massignon, Louis. *Les Medresehs de Bagdad. (Extrait.)*
- Materialji dlja etnographii Rossii. *Kazanskaja gubernija. XIV-taja. Čast. 1. 2.* Kazan, 1870.
- Máverdi, El-Akham Es-Soulthaniya. *Traité de droit public musulman. Traduit et annoté par Le Comte Léon Ostorog. 1. 2.* Paris, 1900—1.
- Mavlaví Insa allah. *Biszt száleh-ahd-i hukumet. Amrítzir, 1900. (Abdul Hamid élete. Angolból fordítva.)*
- Ma'zúm jákhod i'tiráf. Kazan, 1905.
- Mehmed der Zweite. *Der Divan Sultan —. Zum ersten Male herausgegeben von Dr. Georg Jacob.* Berlin, 1904.
- Mehmed Emin. *Türkdse sírleri.* Sztambul, 1316.
- Mehmed Táhir. *Mü'errikhin 'oszmánijeden. 'Ali ve Kátib 'Oslebiñ terdsüimeh-i hállari.* Szaloniki, 1322.
- Mélanges (nouveaux) Orientaux. *Mémoires, textes et traductions publiés par les professeurs de l'école spéciale des langues orient. vivantes.* Paris, 1886.
- Mevlevi Insáullah Mohammed. *Tárikh-i khándán 'Oszmanije.* Lahore, 1899.
- Meyer, Gustav. *Türkische Studien. I.* Wien, 1893.
- Midhat pasa oghlú 'Ali Hajder. *Láihe Midhat pasa vaká'i-szi ve müsár ilejhiñ vaszizet námeht-szi.* Kairo, 1317.
- Mihalovits Béla. *Az ó- és a jelenkori perzsa nevelés.* Zalaegerszeg, 1901.
- Miklosich, Dr. Franz. *Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen. 1. 2.* Wien, 1884.
- Minhádj at-Tálibin. *Le guide des zélés croyants. Texte arabe, publié par L. W. C. Van den Berg. Vol. 1—3.* Batavia, 1883—84.
- Mir Abú Turáb Valí. *A history of Gujarat. Ed. by E. Denison Ross. (Bibliotheca Indica.)* Calcutta, 1908.
- Mirádj-Námeh. *Publié... pour la première fois d'après le manuscrit Ouigour de la Bibliothèque Nationale, traduit et annoté par A. Pavet de Courteille.* Paris, 1882.

- Neváji, Mir 'Alí Sir. Mahbúb ul-Kulúb. Sztambul, 1289.
- Mirát-i 'ulúm. Kairó, 1907. 2. 3. sz. (Török folyóirat.)
- Mirchondi historia Seldschukidarum. Persice. Ed. dr. Jo. Aug. Vullers. Gissae, 1838.
- Mirkhond. Rauzet usz Szefa. II. köt. Teheran, 1857.
- Féth 'Alí Ákhóndzádé, Mirzá. Monsieur Jourdan, le botaniste parisien dans le Karabágh et le derviche. Mést 'Alí cháh. Comédie au 4. actes. Traduit du Ture Azéri par Lucien Bouvat. Paris, 1906.
- Mehdi khán Mirzá. The Mabáni-l-Lughat; being a grammar of the Turki language in Persian. Edited by E. Denison Ross. (Bibliotheca Indica.) Calcutta, 1910.
- Mirzá Muhammad. Al-Mu'jam fi Ma'ayiri ath'ári 'l-'ajam. A treatise on the prosody and poetic art of the Persians ed. by Shamsu 'D-Dín Muhammad ibn Quays Ar-Rázi. Edited by —. Leyden, 1909.
- Mirzá Ralá. Diván. Tebriz, 1273.
- Mizán ul szarf. Teheran, 1273.
- Modi, Jivanji Jamshedji. Asiatic papers. Papers read before the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society. Bombay, 1905. (2 példány.)
- Mohammed Iszábet. I. rész. Kazan, 1910.
- Mohammed 'Arif bej. Basimize gelenler. Kairo, 1321. (Az orosz-török háború története.)
- Moohunmud bin Omr bin Khalid. Soorah, The. A dictionary of arabic words, explained in Persian, by Aboul Fuzl. Vol. II. Calcutta, 1815.
- Mohammed Fátih. Krim szijáhet. Kazan.
- Mohammed Fátih. Krim szijászset. Orenburg, 1904.
- Putszikovics. Mohammed Fátih. Jahudilar. Orenburg, 1905.
- Afghanilar. Kazan, 1905.
- Mohammed Izzet Efendi. Gülsen-i 'isk. Sztambul, 1265.
- Mohammed Resid. Dünjâde müszülmánleriñ háfí. Kairo, 1324.
- Mohammed Semí. İlâve-i eszmár üt tevârih. Sztambul, 1200.
- Mohammed Tâhir. Ajdin vilâjetine meszub mesaikh 'ulema so'âra mü'erikhin ve etibbâniñ terâdsim-i ehvâl. Azmir, 1324.
- Mohammed Tâhir. Delil-i tefâszír. Sztambul, 1324—25.
- Mohammed Tâhir. Hadsí Bajram. Sztambul, 1329.
- Mohammed Tâhir. Müntekhabât meszâri' ve eljât. Sztambul, 1328.
- Mohammed Tâhir b. Ref'at. Kiâtib cselebi. Sztambul, 1331.
- Mohammed Tâhir. Terdsüme-i hál ve fezáil Muhji ed-Dín ibn 'Arabí. Sztambul, 1329.
- Mohammed Teki Liszán ul Mulik. Tárih Kadsárije. Teheran.
- Mohammed Ubejdullah. Gidsid doghru jola. Kairo, 1323.
- Molla Kászim. Szamarkand firdevszmanendiniñ bejâni. Taskent, 1884.

- Montet, E. Aperçu des progrès accomplis depuis 1886 dans le champ des études orientales. Branches Hébraïque et Araméenne. Woking, 1893.
- Moody, Andrew. „Buy the Truth!“ and other addresses. Paisley, 1909.
- Morrison, M. A. The geographical distribution of the modern túrki languages. London.
- Moustapha Fázil Pascha. (le feu Prince.) Lettre adressé au feu Sultan Abdul Aziz. Par — 1866. Caire, 1897.
- Muhammad 'Awfi. Part II of the Lubábu 'l-alláb. Edited by Edward G. Browne. London, Leide, 1903.
- Mukimi. Iz divana — ferkanszkago poeta. Izdal Osztromourov. Tas-kent, 1907.
- Müller, F. W. K. Uigurica. Berlin, 1908.
- Munisz. Díván. Khiva, 1296.
- Murtaza el-Rázi. Nihájet-i ta'lim. Teheran, 1318.
- Musztafa Kjánil. Meszeleh-i sarkije. Kairo, 1316.
- Musztafa Refik. Ein kleines Sündenregister Abdul-Hamid's II. Genf, 1899.
- Mutájjábát-i túrkije.
- Mü'allimlere nümúne. Kazan, 1906.
- Mü'allim Nádsí. Eszámi. Sztambul, 1308.
- Müszulmanlar kongreszi. Bagesiszeraj. 1908.
- Müszulman kongreszi. Baghesiszeraj, 1909.
- Nachrichten über die von der kais. Akademie der Wiss. zu St. Petersburg im Jahre 1898 ausgerüstete Expedition nach Turfan. Hft. 4. St. Petersburg, 1899.
- Nádai Gyula. Török írárok. Budapest, 1889.
- Nakhsabí. Túti námeH. Bulak, 1252.
- Nalivkin, V. Russko-Persidski slovar. Kazan, 1889.
- Nalivkin. Kitáb intikháb-i tevárikh. Fergana, é. n.
- Nalivkin, V. Sartovsko-persidskaja Chrestomatija. Taskend, 1887.
- Naszr-ed-dín sah. RúznámeH-i veká 'i hálet. Teheran, 1308.
- Navavi, lásd Minhádj at-Tálibin alatt.
- Naville, Edouard. La question du Transvaal. Genève, 1899. — U. a. 6. édit. Genève, 1899.
- Nedsib 'Ászim. 'Oszmanli szarfi. Sztambul, 1313.
- Nedsib 'Ászim. Tertib dsedid 'Oszmánli szarfi. Sziambul, 1310.
- Nedsib 'Ászim. Türk tárikhi. Kajró, 1316.
- Neler oladsak. Kairo, 1314.
- Némáti Kálmán. Nagy-Magyarország ismeretlen történelmi okmánya. Budapest, 1911.
- Neumann Ede. A muhammedán József-monda eredete és fejlődése. Budapest, 1881.
- Nigjár Khánum. Afszúsz. Sztambul, 1304.
- Nijázi, Sarh 'ala Sarh-ül Birgevi. Bulák, 1269.

- Ninet, John. Au pays des Khédives. Plaquettes Égyptiennes. Paris, 1890.
- Nizám-ed-dín Mahmúd. Diván-i elbisze. Sztambul, 1303.
- Obermüller, Wilhelm. Die Abstammung der Magyaren. Wien, 1872.
- Obrazec sovremennago literaturnago izloženiija na szartoszkom narjecsij.
- D'Ohsson, C. Des peuples du Caucase... ou voyage d'Abou-Elcassim. Paris, 1828.
- Ömer Khán. Diván. Sztambul, 1300.
- Ömer Latifi. Erkekler arasinda. Kairo, 1907.
- Ömer Latifi. Simidigi izdivádslar. Kairo, 1905.
- Ömer Pasa dr. Ebelik. Sztambul, 1322.
- Oppenheim, Dr. Max Frh. v. Bericht über eine im Jahre 1899 ausgeführte Forschungsreise in der asiatischen Türkei. Berlin, 1901.
- Oppenheim, Dr. Max Frh. v. Rabah und das Tschadseegebiet. Berlin, 1902.
- Ostroumov, N. P. Sartji, Etnographiceskie materialji, vip. I. Taskent, 1890.
- Ostroumov, N. P. Znančenie nazvanija „Sarti“. Taskend, 1884.
- Ostroumov, Szarjám sehri khuszús ide riszáleszi. Taskent, 1884.
- Oszmán Núri. Krim genseleri. Orenburg, 1900.
- Paasonen, H. Über die türkischen Lehnwörter im Ostjakischen. Helsingfors, 1902.
- Palmer, E. H. A descriptive catalogue of the arabic, persian and turkish manuscripts in the library of Trinity College, Cambridge. Cambridge, 1870.
- Palmer, E. H. A grammar of the arabic language. London, 1874.
- Palmer, E. H. An adress to the people of India, on the death of Mir Syud Mohummed khan Bahadoor. Cambridge, 1868.
- Pantusov, N. N. Tarančinskija Pjesni. Sanktpeterburg, 1890.
- Parvij opit slovarja narodno-tatarskago jezika etc. Kazan, 1876.
- Patrubány Lukács. Örmény tanulmányok. Budapest, 1884.
- Paulitschke, Philipp. Die geographische Erforschung des afrikanischen Continents. Wien, 1879.
- Pavet de Courteille. Dictionnaire Turk-Oriental. Paris, 1870.
- Pecsevi. Târih. Sztambul, 1283.
- Petherick, Edward Augustus. Catalogue of the York Gate library formed by William Silver. 2. ed. London, 1886.
- Polak, Dr. J. E. Die österreichischen Lehrer in Persien. Wien, 1876.
- Pott, Dr. Aug. Friedr. Allgemeine Sprachwissenschaft und Carl Abels Aegyptische Sprachstudien. Leipzig, 1886.
- Potto, V. Kavkazkaja Voina v otdjeljnich Očerkach, episodach, legendach i biografiach. Tom. I. vip. 2. St. Peterburg, 1885.
- Pozder Károly. „A tudomány rózsaviránya.“ Budapest, 1878.

- Précis des travaux, publiés au Caucase sur la géographie de ce pays depuis 1875. Tiflis, 1875, 1881.
- Pröhle Frigyes Vilmos. Kemál bej drámái. Budapest, 1895.
- Quatremère. Chrestomathie en turk oriental, contenant plusieurs ouvrages de l'Émir Ali-Schir. Paris, 1841.
- Radloff, W. Chuastuanit, das Bussgebet der Manichäer. St. Petersburg, 1909.
- Radloff, Dr. W. Das türkische Sprachmaterial des Codex Comanicus. St. Peterbourg. 1887.
- Radloff, W. Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. I. Neue Folge. Zweite Folge. St. Petersburg. 1844—99.
- Radloff, Dr. W. Die jakutische Sprache in ihrem Verhältnisse zu den Türksprachen. St. Pétersbourg, 1908.
- Radloff, Dr. W. Phonetik der nördlichen Türksprachen. Leipzig, 1882.
- Radloff, Dr. W. Vorläufiger Bericht über die Resultate der . . . ausgerüsteten Expedition zur archäologischen Erforschung des Orchon-Beckens. Aus d. Russ. übers. v. O. Haller. St. Pétersbourg, 1892.
- Radloff, Dr. W. Atlas der Alterthümer der Mongolei. St. Petersburg, 1892.
- Redhouse, J. W. On the history, system, and varieties of turkish poetry. London, 1879.
- Rieu, Charles. Catalogue of the persian manuscripts in the British Museum. Vol. 1—3. London, 1879—1883.
- Rieu, Charles. Catalogue of the turkish manuscripts in the British Museum. London, 1888.
- Rittich, A. F. Materialji dlja etnografij Rossij. Pribaltyskij kraj. XV, XVI, XVII. Sanktpeterburg, 1873.
- Riza dr. Makálat. Sztambul, 1323.
- Rizá ed-din. Til járisi. Orenburg, 1910.
- Rizá ed-din b. Fakhr ed-din Iszmá'il szijáheti. Kazan, 1903.
- Rosedale, H. G. Queen Elizabeth and the Levant company. London, 1904.
- Ross, E. Denison. A polyglot list of birds in Turki, Manchu and Chinese. Calcutta, 1909.
- Rudimenta lingvae coptae sive aegyptiacae ad usum collegii Urbani de Propaganda Fide. Romae, 1778.
- Rudnev, A. D. Materialji po govoram vostočnoj mongolij. S. Peterburg, 1911.
- Ružicka-Ostoić, Camilla. Transscription der ins Türkische übersetzten „Evangelisten“, d. h. Wiedergabe der arabischen Schrift durch lateinische Buchstaben. I. Matthäus. Wien, 1883.
- Sa'dy. The Gulistan of —, edited in Persian . . . by A. Sprenger. Calcutta, 1851.

- Sa'di of Shiráz, *The Gulistán*. A new edition by Ivan Platts, London, 1874.
- Sa'di, Gulisztan. Kairo, 1289.
- Sa'di Muslicheddin's Aphorismen und Sinngedichte. Zum erstenmale herausgegeben von dr. Wilhelm Bacher. Strassburg, 1879.
- Sákir pasa. Jefi 'oszmanli tárikhleri. 1. 2. Sztambul, 1911.
- Sákir Pasa. Solnečnoe ljetosčislenie v Musulmanskom mir. Moskva, 1897.
- Salahuddin Khuda Bukhsh. *The islam of Mohamed*. 1909.
- Salemann, C. Noch einmal die Seldschukischen Verse. St. Petersburg, 1891.
- Samarquandi. *Chahár Maquála of Ahmad ibn Umar ibn 'Ali an-Nizámi al-'Arúdi as* —. Ed. by Mirzá Muhammad. Leyden, 1910.
- Sarijat-i hem zemán. Kazan, 1904.
- Sayuty's Itqán on the exegetic sciences of the Quorán. Ed. Mowlawies Basheerood-Deen and Noorool-Haqq. Fasc. 1—3. 5, 9. Suppl. to 10. (Bibliotheca Indica.) Calcutta. 1853—57.
- Shoeb, Vasilja. *Izljedovanija ob inorodčach Kazanskoj gubernij*. Kazan, 1856.
- Schiefner, A. Versuch über das Awarische. St. Petersburg, 1862.
- Schiefner, A. Versuch über die Sprache der Uden. St. Petersburg, 1863.
- Schlechta-Wssehrd, Ottokar v., *Fethali Schah und seine Thronrivalen*. Wien, 1864.
- Schlechta-Wssehrd, *Manuel terminologique français-ottoman*. Vienne, 1870.
- Schlegel, G. *La stèle funéraire du Teghin Giogh*. Helsingissá, 1892.
- Schmidt, I. J. *Grammatik der mongolischen Sprache*. St. Petersburg, 1831.
- Schmidt, I. J. *Mongolisch-deutsch russisches Wörterbuch*. St. Petersburg, 1835.
- Schmitz du Moulin, M. A. *Die Urheimat unserer Väter*. Leipzig.
- Schmitz du Moulin, M. A. *Ritter des Lichtes*. II—IV. Bd. Leipzig.
- Schneider, Dr. Oskar. *Muschelgeld-Studien*. Nach dem hinterlassenen Manuskript bearbeitet von Carl Ribbe. Dresden, 1905.
- Schott, W. *Altajische Studien oder Untersuchungen auf dem Gebiete der tatarischen (turanischen) Sprachen*. 5. Hft. Berlin, 1872.
- Schott, W. *Einiges Ergänzende zur Beschreibung der chinesischen Litteratur*. Berlin, 1888.
- Schott, W. *Einiges zur vergleichenden Etymologie von Wörtern des s. g. Altaischen Sprachengeschlechts im weitesten Sinne*. Berlin, 1887.
- Schott, W. *Etwas über neu-türkische Romantik*. Berlin, 1884.
- Schott, Wilhelm. *Ueber die echten Kirgisen*. Berlin, 1965.
- Schott, W. *Zur Uigurenfrage*. Berlin, 1874.

- Schreiner, Márton. Adalékok a bibliai szöveg kiejtésének történetéhez. Budapest, 1885.
- Schreiner, Martin. Le Kitâb al-Mouhâdara Wa-l-Mouhdâkara de Moïse B. Ezra et ses sources. Paris, 1892.
- Schreiner, Martin. Zur Geschichte des Aš'aritentums. Leide, 1890.
- Schwartzter Géza. Török közmondások. Budapest, 1876.
- Sulejman Efendi Sejx, Çağataj-osmanisches Wörterbuch. Verkürzt. mit deutscher Übersetzung versehene Ausgabe. Bearb. von Dr. Ignaz Kúnos. Budapest, 1902.
- Semsz ed-din. Hâlimizden sikâjet. Kazan, 1903.
- Semsz ed-din Mohammed. Köjli imân. Kazan, 1904.
- Seref ed-din dr. Szijâhet khâtireleri. Kairo, 1908.
- Shakspeare. Venedik Tâdsiri. Müterdsimi H. S(zirri). Sztambul, 1301.
- Shaw, Robert Barkley. A sketch of the túrki language as spoken in Eastern Túrkistân. Part. I. Lahore, 1875.
- Shurman, J. A. Târfkh mutaqqaddimîn u mutaakkhirkîn kí. Hissa I. Allahabad, 1851.
- S—i. Vszjerosszijszkij musulmanszkij. Szjerd. Kazan, 1906.
- Sinászi és Kemâl. Müntekhabât-i taszvîr-i-efkjâr. (Kitâbkhâneh-i Ebuzija. I.)
- Smith, R. Bosworth. Mohammed and Mohammedanism. 2. ed. London, 1876.
- Soliman (Sultan) des Grossen Divan. In einer Auswahl mit sachlichen und grammatischen Einleitungen und Erläuterungen. Herausgegeben von Dr. Georg Jacob. Berlin, 1903.
- Speight, E. E. The temple reader. London.
- Srednjaja Azia. Nauëno-literaturnij sbornik statej po srednej Azii. Redakc. E. T. Smirnov. Taskend, 1896.
- The statutes of the Royal Victorian Order, 1899.
- Stein's (Dr. M. A.) Mss. in turkish „runic“ script from Miran and Tun-Huang. Translated by Vilhelm Thomson. 1912.
- Stékoulis, Dr. C. Le pèlerinage de la Mecque et le choléra au Hedjaz. Constantinople, 1883.
- Stuart, C. E. The old faith or the New; which? Teachings from the epistle to the Hebrews. London.
- Stusev, J. V. Sovjeti doktora musulmanam kak nado žitj, ètožji zdarovim bjit. St. Peterburg, 1899.
- Sukin. N. Polzdka v. Jakutsk. Izdanie 2. S. Peterburg, 1844.
- Sura. 10—13. 15. 16. sz. Orenburg, 1913. (Tatár folyóirat.)
- Sykes, Molesworth. Anthropological notes on Southern Persia. London, 1902.
- Syrian anatomy, pathology and therapeutics of „The book of Medicines“. The syriac text, edited by E. A. Wallis Budge. Vol. 1. 2. Oxford, 1913.
- Szabáh Küttübhânesziniñ Kataloghi. Kazan, 1908.

- Szábit. Zefer námeħ. Sztambul, 1299.
- Szádi Gulisztán vagy Rózsáskert. Ford. dr. Erödi Béla. Budapest, 1889.
- Szádik Bej. Mas'al ul mahmal. Kairo. 1298.
- Szákizli Ohanesz. Funün nefisze tärikhí madkhali. Sztambul, 1307.
- Számi Bej. Kámúsz-i türki. 1. 2. Sztambul, 1317.
- Számi Bej. Fraschery, Ch. Dictionnaire ture-français. Constantinople, 1885.
- Számi Bej. Fraschery. Dictionnaire français-ture illustré de 3000 gravures. 3. édit. Constantinople 1901.
- Számi Sákir Szubhi. Tärikh. (Sztambul, 1198.)
- Szarjám sehri Rhuszusz-íde riszáleszi. Taskent, 1884.
- Szeid Reisz. Mirátül memálik. Sztambul, 1313.
- Szeneh-i 1274. Sztambul.
- Szizahet námeħ-i Londra. Sztambul, 1852.
- Szúfi Alláhjár. Fevz-ül nedsát. Sztambul, 1299.
- Szulejmán Efendi Bokhári. Lughati Csagataj ve türki oszmani. Sztambul, 1298.
- Szulejmán Kázizáde. Padisah aldandimi aldandimi. Sztambul, 1324.
- Szulejmán Sükri. Szizahet-ül kubra. Szentpétervár, 1907.
- Szulejmán Szúdi. Defter muktaszid. Sztambul. 1306.
- Szulejmán Szúdi. Defter-muktaszid. Sztambul, 1307.
- The Tabakát-i Násiri of Menháj-i-Seráj Abu 'Omar-i-'Usmán. Translated from the Persian by H. G. Raverty. Fasc. 1—8. (Bibliotheca Indica.) Calcutta, 1873/6.
- The Tabaqáti-Násiri of Aboo 'Omar Minháj Al-dín Othmán, ibn Siráj Al-dín Al-Jawzjani. Ed. by W. Nassau Lees. 1—4 fasc. (Bibliotheca Indica.) Calcutta, 1863—64.
- Takvim. Sztambul, 1294.
- Ta'limat Sejtánije jákhod Sákir sákird. Kazan, 1905.
- The Tärikh-i Baihaki containing the life of Masaud, son of sultán Mahmúd of Ghuznin. Ed. by W. H. Morley. (Bibliotheca Indica.) Calcutta, 1862.
- Tärikh-i Feroz-Sháhi (The) — of Zia al-Din Barni, commonly called Zia-i Barni. Ed. by Saiyid Ahmad Khán. (Bibliotheca Indica.) 1862.
- Taronski, Stepan. Vseobšaja istorija. Pereved. N. Emin. Moskva, 1864.
- Taylor, Isaac. The origin and primitive seat of the Aryans. London, 1888.
- Terentjev, Michail. Chrestomatii turečkaja, persidskaja, kirgizkaja i uzbekskaja. Knj. 2. Sanktpeterburg, 1876.
- Tezkereh-i-Evliá. Le Mémorial des Saints. Traduit... par A. Pavet de Courteille. Paris, 1889.
- Tezkereh-i-Evliá. Manuscrit Ouigour de la Bibliothèque Nationale. Reproduit par l'héliogravure typographique. Paris, 1890.

- Thomsen, Vilh. Déchiffrement de l'Orkhon et de L'Jénissei. Notice préliminaire. Copenhague, 1894.
- Thomsen, Vilh. Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées. Helsingfors, 1894—96.
- Thúry József. A Zrinyiász. Budapest, 1894.
- Traités (trois) d'anatomie arabes par Muhammed ibn Zakariyyá Al-Rázi, 'Ali ibn Al-'Abbás et 'Ali ibn Siná. Texte inédit de deux traités. Traduction de P. de Koning. Leide, 1903.
- Transactions of the Royal Society of Literature. II. Ser. Vol. 28. Part. II. IV. Vol. 29. Part. I. II. London, 1908—9.
- Túsys liste of Shy'ah books and 'Alam Al-Hoda's notes on Shy'ah biography. Ed. by Dr. A. Sprenger & Mawlawy 'Abd Al-Haqq. Fasc. 1—4. (Bibliotheca Indica.) Calcutta, 1853—55.
- Türk derneji. Sztambul, 1324.
- Ücs terz-i szijászet. Kairo, 1907.
- 'Umúm Roszija müszulmánlerin 3 esí reszmi nedveszi. Kazan, 1906.
- Umúmi müszülmán kongresszin da'vetnáme.
- Uszúl ul hikem fi nizám ul umem. Sztambul, 1144.
- Vakit ghazetasziniñ Edebiját. 2—4. 6. 7. 9. rész. Kazan, Orenburg. 1906.
- Vaká'eh-i Franza. II. é. n.
- Valló Albert Nándor. Tót elemek a magyar nyelvjárásokban. Keszthely, 1897.
- Vámbéry Ármin. A török-tatár nyelvek etymologiai szótára. Budapest, 1877.
- Vardem Veliki. Vscobsaja istorija. Pereved N. Emin. Moskva, 1861.
- Vászif Enderumí. Diván. Bulak. 1257.
- Vehbí, Töhfeh. Sztambul, 1213.
- Veit, Friedrich. Platens Nachbildungen aus dem Diwan des Hafis. Berlin, 1908.
- Verhandlungen des VII. internationalen Orientalisten-Congresses. Gehalten in Wien im Jahre 1886. Semit. Arische Section. Wien, 1888.
- Verzeichniss der Bücher in der Bibliothek der k. k. Geographischen Gesellschaft in Wien. Wien, 1899.
- Vièle, Teresa. Turkey and the religion of Islam. Liverpool, 1893.
- Vincenti, C. v. Arabische Frauentypen. Wien, 1879.
- Vincenti, C. v. Das Pilgerwesen im Islam. Wien, 1879.
- Vincenti, C. v. Beduinenleben. Wien, 1876.
- Vostočnij Sbornik. Tom. I. vip. 1. St. Peterburg, 1872.
- Wagner, Max Leopold. Los Judios de Levante. Kritischer Rückblick bis 1907.
- Wákidi. Kitáb ul magházi. I. füzet. Kalkutta.
- Watan (The) Lahore. 1907. (Hindusztani njság egy száma.)
- Wiedemann, Dr. Max. Bagdad und Teheran. Berlin, 1911.

- Wüstenfeld, Dr. Ferdinand. Vergleichungs-Tabellen der muhammedanischen und christlichen Zeitrechnung. Leipzig, 1854.
- Youssof, R. Dictionnaire turc-français. Tome II. Constantinople, 1888
- Youssof, B'. Grammaire complète de la langue ottomane. Constantinople, 1892.
- Zach, E. v. Lexicographische Beiträge. I. Peking, 1902.
- Zach, E. v. Weitere Beiträge zur richtigen Würdigung Prof. Schlegels. Peking, 1902.
- Zajdán, Jurji. Umayyads and 'Abbásides being the fourth part of — history of islamic civilization. Translated by D. S. Margoliouth. Leyden, 1907.
- Zapiski orenburgskago otdjela imper. russkago geograph. obscestva. Vip. 1. Kazan, 1870.
- Zeitschrift (Wiener) für die Kunde des Morgenlandes, 1—5. 7—11. (I—III.) 12—16. 17. I. II. Wien, 1887—1902.
- Zijá. Burds-i Zeváhir. Teheran, 1274.
- Zijá. Medsma' ul evszáf. Tebriz, 1276.
- Zijá ed-dín Kiamil. Felszefe-i 'Oszmánije. Ufa, 1910.
- Zija Pasa. Inkviziszion tárikhí. Sztambul, 1299.
- Zolotnicki, N. J. Kornevoj čuvašsko-ruskij Slovar. Kazan, 1875.
-

Értesítés az átalányfizetésről.

A M. Tud. Akadémia 1890 október hó 27-ikén hozott határozata értelmében :

A hazai iskolák, könyvtárak, egyesületek és társaskörök a M. Tud. Akadémia kiadásában évenként megjelenő kiadványok közül a következőket, ú. m. az

Akadémiai Értesítőt,

Almanachot,

Archaeologiai Értesítőt,

Archaeologiai Közleményeket,

Emlébeszédeket,

Ertekezéseket (Nyelv- és Széptudományi, Bölcsészeti, Történelmi, Társadalomtudományi),

Magyarországi Német Nyelvjárásokat,

Magyarországi Szláv Nyelvjárásokat,

Mathematikai és Természettudományi Értesítőt,

Mathematikai és Természettudományi Közleményeket,

Nyelvtudományi Közleményeket,

Magyar történelmi emlékeket: Okmánytárak, Írók, Országgyűlési emlékek,

Könyvkiadó-Vállalatból évenként négy kötetet

évi 20 korona átalányösszegért, vagy ha a Könyvkiadó-Vállalat most említett négy kötetét angolvásznon-kötésben kívánják, évi 24 koronáért rendelhetik meg.

Mindezen iskolák, könyvtárak, egyesületek stb. a M. Tud. Akadémia többi kiadványait 25% engedménnyel szerezhetik meg a M. Tud. Akadémia főttkári hivatalánál.

Ha a fentebbi átalányösszeg az év első felében kúldetik be a könyvkiadóhivatalhoz, a kiadványok portomentesen kúldetnek meg; ellenkező esetben az évi 20 korona (esetleg 24 korona) átalányösszeg a Könyvkiadó-Vállalat négy kötetének megkúldésekor, november végén, utánvétellel kéretik be, s ekkor a címzett a postaköltséget is viselni tartozik.

Eddigélé 357 hazai iskola, könyvtár és egyesület részestül az átalányfizetés kedvezményében.

Ez iránti jelentkezések a főttkári hivatalhoz intézendők.

Magyar Tudom. Akadémia
Könyvkiadó-hivatala

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főttkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
HEINRICH GUSZTÁV.

XXVII. KÖTET.

1916. deczember 15.

12. FÜZET.

A finn-ugor nyelvcsaládhoz tartozó orosz hadifogyokon végzett anthropologiai vizsgálatok.

(Felolvasta *Lenhossék Mihály* r. t. 1916. október hó 16-án.)

Mindjárt a háború első idejében, a mint szaporodott a központi hatalmak foglyainak száma, felvetődött tudományos körökben Németországban, Ausztriában és minálunk is az a közelfekvő gondolat, hogy a háború orkánja által messze idegenből hadifogyóként hozzánk sodort egyéneket, különösen pedig azokat, a kik ritkább, érdekesebb, kevésbé ismert, nehezebben megközelíthető népfajokhoz tartoznak, nyelvészeti, néprajzi és ember-tani szempontból meg kellene tudományosan vizsgálni. A mi az anthropologiai szempontot illeti, tudtommal *Buschan*,¹ az ismert stettini anthropologus volt az első, a ki ezt az ügyet szóvá tette s ő volt az első, a ki, bár szűkebb keretben, valóra is váltotta a gondolatot a stettini tábor foglyain. Ausztriában a bécsi egyetem jeles és tevékeny anthropologusa, *Pöck* tanár foglalkozott hónapokon keresztül ily vizsgálatokkal négy társának közreműködésével és a bécsi cs. tudományos akadémiának és a bécsi anthropologiai társulatnak igen bőséges anyagi támogatásával. Nagyarányú vizsgálatairól, melyeket négy fogolytábor (Eger, Reichenberg, Theresienstadt és Bruck-Királyhida) foglyain végzett, már három ízben számolt be: egyszer a tudományos akadémiában és két ízben a bécsi embertani társulatban.²

A mi szempontunkból az ilyen vizsgálatok még sokkalta érdekesebbek és fontosabbak, mint akár a német, akár az osztrák tudomány szempontjából. Mert hisz az orosz foglyok százezrei

¹ *G. Buschan*: Krieg und Anthropologie. Deutsche Mediz. Wochenschrift. 1915. 773. oldal.

² *R. Pöck*: I. Bericht über die von der Wiener Anthropolog. Gesellschaft in den k. u. k. Kriegsgefangenenlagern veranlassten Studien. Mitteil. d. Anthrop. Gesell. in Wien. 45. kötet, 1915, 219. old. — U. a., II. Bericht über die etc. Ugyanott, 46. kötet, 1916, 107. old.

között ott vannak azoknak az öntudatos nemzeti létükben szunynyadó, sőt mindenek szerint lassan kimúló népeknek a fiai is, a mely népek az európai Oroszország keleti részét, a Volga tájékát, a Volga-Ural-közt, Szibéria északnyugati területeit s a Kaukázust népesítik be, erősen összevegyülve már most a mind sűrűbben közéjük települő s őket nyelvükben, szokásaikban, gondolkodásukban mindinkább áthasonító orosz elemmel. Ezeknek a népeknek a köréből áradhatott ki, több mint egy évezrede, — hogy honnan, azt pontosan aligha fogjuk valaha tudni —, a vándorútjára térő s viszontagságok után végre is a négy folyó és három bércz honában maradandó új hazát találó ősi magyarság. Ott vannak közöttük a magyar faj legközelebbi nyelvrokoni, a keletoroszországi finn-ugor népek, s megtaláljuk közöttük azoknak a délkeletoroszországi török-tatár és kaukázusi fajtáknak a fiait is, a mely fajták, habár nyilván csak távoli rokonai a magyarságnak, a hagyomány, a történelmi adatok s különösen a nyelvtudomány tanúsága szerint az ősi magyarsággal már az őshazában s később vándorútján is szoros összeköttetésbe jutottak s nyelvére és eredeti culturájára nagy hatással voltak. Megkapó gondolat, hogy azok a magyarral rokon nyelvet beszélő távoleső népek, a melyek az irántuk érdeklődő tudomány részéről különben csak fáradságos és költséges tanulmányutakkal érhetők el, íme, most idevetődtek hozzánk, kezünk ügyébe, kényelmes vizsgáló eszközeink körébe, még pedig nemcsak egyik vagy másik közülük, hanem idekerültek valamennyien valóságos anthologiaszerű összeállításban, a csoportosításnak olyan mintagyűjteményszerű tökéletességében, a minőt egy-egy expeditio e népeknek óriási területre és jórészt apró szigetekben való elszórtsága miatt aligha tehetne tanulmánya tárgyává.

Nyelvészeink a magyar nyelvnek e népmozaik nyelvével való összehasonlítása terén a külföld által is méltányolt nagyszabású működést fejtettek ki s nagy virágzásra juttatták a nyelvtudománynak ezt az ágát. Ethnographusaink sem maradtak tétlenül: ők is kivették, bár kisebb mértékben, a részüket a magyar nemzettel közelebből és távolabbról rokon népek kutatásából, s *Reguly, Pápay József* és *Pápay Károly, Jankó János, Mészáros Gyula, Pröhle Vilmos* és mások a hely színén végzett kutatásaik alapján értékes adatokkal gazdagították e népekre vonatkozó néprajzi ismereteinket. Íme, most alkalma nyílik az anthropologusnak is, hogy kivegye a maga részét a magyarság eredetét, rokoni kapcsolatait kutató tudományos búvárkodásból, a mi azért fontos, mert elvégre a népek rokonságának, fajbeli összetartozásának, közös alapokból való eredésének megállapításában a dolog természete szerint az anthropologus az utolsó szó. A nyelv, a cultura változhat, egész népek nyelvet cserél-

hetnek, a mire a történelem számos példát nyújt, de a somatikus tulajdonságok, a mennyiben a népkeveredés nem homályosítja e őket, szívósan megmaradnak.

Akadémiánk már 1915 elején foglalkozott a hadifoglyok tudományos megvizsgálásának tervével. A III. osztály 1915. évi február hó 15-dikén tartott zárt ülésében e vizsgálatok anthropologiai részével engem bízott meg.

E megtisztelő feladatnak a mult évben, midőn szeptember 1-jéig egyetemünk rectori tisztét viseltem, nagy elfoglaltságom miatt nem tehettem eleget. Csak a jelen évben láthattam hozzá megbízatásom teljesítéséhez. Hiszen a munka, sajnos, nem látszott nagyon sürgősnek s, fájdalom, még ma sem látunk olyan biztató reménysugarat, a mely a feladat gyors befejezését tenné szükségessé.

Vizsgálataim vezérlő gondolata, mint már az eddigiekben jeleztem, nem annyira az általános anthropologiai szempont, mint inkább az az igyekezet volt, hogy megtaláljam ama népegyveleg körében somatikus vizsgálatok segélyével a magyarság rokoni vonatkozásait, fajbéli összefüggéseit. De nem tagadom, hogy e vizsgálat sikeréhez eleinte nem fűztem nagyon fellengző reményeket. Világosan állottak előttem ugyanis azok a nehézségek, a melyek e feladat elé tornyosulnak s a melyek sikerét bizonytalanná teszik. A minket legközelebbről érdeklő népfajokból, a melyek valamennyien többé-kevésbé csekély számúak, aránylag csak kisebb számú egyén állhat a foglyok közt rendelkezésünkre, holott az embertani típusoknak megbízható, szigorúan tudományos mérték szerint kifogástalan megállapítása nagy anyag felhasználását, széleskörű vizsgálatokat kíván. Azután előttem állt az a másik nagy fogyatkozás, hogy voltaképen a magyar faj physikai jellemvonásait sem ismerjük még eléggé, hogy ebbeli ismereteink még kisszerűek, töredékesek, nem ölelik fel a magyarság teljességét s ezért nem engedik meg a mai magyarság általános közép-typusának a megrajzolását; hiányzik tehát még e részről is a megbízható alap az összehasonlításra. S végül számba kellett vennem, hogy az, a mit eddig tudunk a magyarság szervezeti tulajdonságairól, nagyon valószínűvé teszi, hogy a magyarság, vagy legalább is a magyarságnak tetemes része az új hazában töltött évezred során physikai tulajdonságai tekintetében gyökeres változáson esett át, különösen a már előbb ittlelvő és a szomszédságból betelepülő népekkel való összekeveredése folytán s mai általános típusában talán épp olyan távol esik a honfoglaló magyarság eredeti anthropologiai arculatától, mint a mai haza az őshazától. Így tehát e részben sem fűzhettem nagy reményt a végzendő összehasonlításhoz fajunk eredésének, rokonsági kapcsolatainak a megállapítása tekintetében.

Ámde közben egy olyan mozzanat merült fel, a mely vál-

toztatott a helyzeten s reménnyel kecsegtetett és kecsegtet az iránt, hogy valamelyes értékesebb tudományos eredménye mégis lesz e vizsgálatnak a mondott irányban. Az anthropologiai intézet gyűjteményében egy 334 koponyából álló sorozat van, mely mindenek szerint az *első megbízható nagyobb ősmagyar csontlelet*. 1882-ben ásta ki dr. Pósta Béla, jelenleg a kolozsvári egyetemen a régészet ny. r. tanára, a főváros közelében, Rákospalota község határában, a Fóth felé vezető út kezdete mellett. A csontokkal talált mellékletek és különösen az érmekek tanúsága szerint itt *egy árpádkori, XI—XII. századbeli békés magyar falu temetkezési helye* tárult fel sok évszázados nyugalma után a késői utódok előtt. Ezt a nagyérdékű koponyasorozatot — a hozzá tartozó egyéb csontok, sajnos, hiányzanak — az utóbbi időben, különösen pedig az elmúlt nyári hónapokban tüzetes kraniologiai vizsgálatnak vettem alá. Vizsgálataim végükhöz közelednek és remélem, hogy néhány hónap mulva beszámolhatok eredményeiről az Akadémiának. Ezúttal vizsgálataimnak csak azt a főeredményét óhajtom kiemelni, hogy e koponyák legnagyobb része, csaknem $\frac{2}{3}$ -a egy, a mai középeurópai tyrustól nagyon elütő, igen jellemző, egységes tyrust tüntet fel. Nekem az a meggyőződés — persze csak egyéni vélemény ez —, hogy ezzel megtaláltam a bevándorolt *ősi magyarságnak*, még pedig közelebből a magyarság magvát tevő *finn-ugor népelemnek eredeti koponyatypusát*. Íme, kaptam itt tehát egy alapot a finn-ugor hadifoglyokkal való összehasonlításra és hozzátehetem, hogy alapul szolgálhat ez a vizsgálati sorozat a jövőben a magyarság körében végzendő anthropologiai vizsgálatokhoz is abban az irányban, hogy megállapíthatjuk már most ezen az alapon, hogy hazánk milyen vidékein s milyen arányban maradtak meg és mutathatók ki az ősi typrus maradványai.

A mondottakból könnyen érthető, hogy figyelmem először is a finn-ugor nemzetiségű foglyok felé irányult. Az orosz foglyosereg tarka mozaikjából, a melyben néha egy-egy kisebb csoportban is képviselve vannak az európai Oroszország változatos népfajai, eddigelé csak ezeket válogattam ki és vizsgáltam meg. Itt is egyelőre figyelmen kívül hagytam az anthropologiai szempontból már nagyon bőven megvizsgált nyugati finneket és észteket, hasonlóképen az alkalmasint be sem sorozott s tőlünk fajbeli tekintetben úgysis nagyon távolálló lappokat, hanem egyedül a *keleti finn-ugor népcsalád fiait vettem vizsgálat alá*, idesorozva a casuvasokat is, a kik, bár tudvalevően nyelvükben már régóta teljesen eltörökösödtek, fajbelileg a legtöbb történettudós, régész és anthropologus véleménye szerint,¹ finn-ugor eredésűek. Való-

¹ J. Talko-Hrynczewitz, Notes anthropologiques sur les Tschou-

szinüleg egyenes utódai a volgai bolgároknak. A csuvas az én eddigi, igaz, hogy csekélyszámú egyénre kiterjedő vizsgálataim szerint keveréknép, vannak közöttük finn típusok és határozott török típusok. Ellenben figyelmen kívül hagytam egyelőre a mescserjákat, a kik egyesek, pl. *Weissenberg* nézete szerint szintén elta'arosodott finn-ugorok; különben is alig hiszem, hogy sok mescserjék legyen foglyaink között, mert hisz az egész kis nép csak 54,000 emberből áll (*Troinitzky*).¹ Vizsgálataimból kirekesztettem egyelőre a baskirokat is, a kiket egyes szerzők, pl. *Ujfalvy*,² szintén így ítélik meg; igaz, hogy a szerzők többsége és éppen a legújabb szerzők, mint *Nasarov*³ és *Nikolszky*,⁴ fajbelileg egészen török népeknek minősítik őket.

De tudjuk, hogy a baskir néphez magyar szempontból valami különös nimbus fűződik. Van egy olyan mozzanat, amely ezt a népet és e népnek földjét bekapcsolja a mi közelebbi érdeklődésünk körébe. A XIII. században, IV. Béla király uralkodása idején, egy domokosrendi magyar szerzetes, Julián, a Körösi Csomák és Zichy Jenők őse, kezébe vette a vándorbotot és útnak indult három társával északkelet felé, hogy megtalálja a magyarok őshazáját s az őshazában maradt magyar testvéreket, a kiknek a létezéséről hír jutott hozzá. Micsoda hatalmas elhatározás lehetett ez az akkori időben! Én elhiszem, hogy ennek az elhatározásnak a főrugója az volt, a mit Julián jelentése említ, hogy a távoleső pogány testvérek is részesüljenek a keresztség áldásában, de ismerve a magyar psychét, a mely alapvonásában már akkor is olyan lehetett, mint ma, erős a gyanum, hogy ebben az elhatározásban a hittérítő buzgósága mellett a fajtát szerető magyar rajongása is szerepelhetett. A vándor utódjainál szerencsésebb volt, mert 1237-ben Julián, kinek két társa már előbb visszafordult, a harmadik pedig útközben meghalt, a mai baskirföldön talált magyarokat, a kikkel magyarul beszélhetett. Az ő jelentésével bizonyos tekintetben megegyeznek két ugyancsak XIII. századbeli missionáriusnak, a szt. ferencz-

waches de Volga. Bull. Internat. Acad. des Sciences de Cracovie, 1909. pg. 877.

¹ N. *Troinitzky*: Relevé général pour tout l'empire des résultat du depouillement des données du premier recensement de la population. 2. Vol. St. Pétersbourg. 1905. Kivonatát a Jahresbericht für Anat. und Entwicklungsgeschichte, Abt. II. 1905. 992. oldalán hozza.

² Ch. E. *Ujfalvy* de Mezőkövesd, Les Bachkirs, les Vépse et les antiquités finno-ougriennes. Paris. 1880.

³ P. S. A baskirok anthropológiájáról. A moszkvai Természet-tudományi Társ. anthropologiai szakosztályának folyóirata. 12. kötet, 1890, 350. oldal. Referatúmat lásd: Arch. f. Anthr. 26. kötet. 1900, 825. oldal.

⁴ D. P. *Nikolskyj*: A baskirokról. 1900. (Orosz nyelven.)

rendi francia Jean du Plan Carpinnak és a minorita hollandi Rubruquisnak a feljegyzései, a kik szintén baskirföldi magyarokról, sőt baskirföldi Magna Hungariáról szólnak. Ismeretes, hogy ezeknek az adatoknak az értékelésében történetíróink és régészeink nagyon eltérnek egymástól. Legnagyobb jelentőséget kiváló, nagyemlékű historikusunk, *Pauler Gyula*¹ tulajdonított nekik, a ki ezekből az adatokból nemcsak azt következtette, hogy a magyarok őshazáját a mai baskirföldön kell keresnünk, hanem hogy „a magyar és baskir egy és ugyanazon nemzet“ vagyis hogy a mai baskirok nem mások, mint az őshazában maradt, csak nyelvükben eltörökösödött ősmagyarok. A másik véleletet, vagyis a teljes negatiót, a helyszínen szerzett tapasztalatainak hatása alatt *Mészáros Gyula* képviseli, a ki „Magna Ungaria“² című művében minden rokoni vonatkozást tagad a mai baskir és a magyar nép között, sőt Julián és a két szerzetes adatainak a hitelességét is kétségbe vonja. S vannak azután a középútnak hívei s talán ez a középút a legvalószínűbb. Bár bevallom, az eredeti kútforrásokat nem ismerem, mégis *Nagy Gézával*,³ *Munkácsi Bernáttal*⁴ és másokkal együtt én is azt hiszem, hogy teljesen koholtnak a három különböző és egymástól független helyről származó s lényegükben megegyező adatokat mégsem vehetjük, valami igazság talán mégis van bennük, legalább is annyi, hogy a XIII. században a baskirok között voltak magyar telepések. De Juliánnak e magyarjai nem az őshazában visszamaradt testvérek lehettek, ezt ma már senkisé is hiszi, hanem akár az őshazából, akár pedig a nyugat felé vándorló magyarság valamely állomáshelyéről elszakadt s a baskirok közé vetődött fiai a magyar népek. De ha csak ennyi is a valóság, már ez is érdekessé és érdemessé teszi a baskirok vizsgálatát, mert feltehetjük eszerint, hogy ezek a magyar telepések beleolvadtak a baskir népségbe és így a baskirok ereiben valami magyar vér is folyik. De a baskirok kutatása vizsgálataim későbbi szakaszának lesz a feladata; remélem, hogy e vizsgálathoz elég anyagot fogok kapni, mert baskir e század elején végzett népszámlálás szerint 1·13 millió van.

A keleti finn-ugor népekről szóló irodalom igen nagyterjedelmű, különösen ethnographiai részében, nem szólva természe-

¹ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest. 241. l.

² *Mészáros Gyula*: Magna Ungaria. Budapest, 1911. — U. a. Ethnographia. 1911, 277. l.

³ *Nagy Géza*: Nagy-Magyarország. Ethnographia 1911. 1. l. — U. a. Még egyszer a baskir-magyar kérdéstről. Ethnographia. 1911, 342. l.

⁴ *Munkácsi Bernát*: A magyar őshaza kérdése. Ethnographia 1905, 65. l.

tesen a nyelvészeti irodalomról. De anthropologiai tekintetben, ha csak a szoros értelemben vett tudományos jellegű adatokat vesszük, a közlések nem nevezhetők kielégítőeknek, a mi elég csodálatos, tudva azt, hogy Oroszországban az anthropologia tudományos ápolása már a 70-es évek, különösen Bogdanow óta nagy virágzásnak örvend s hogy az orosz anthropologusok főképez az oroszországi népek embertani viszonyaival foglalkoznak. Szt. Pétervárott két anthropologiai társulat van, Moszkvában egy, mind a három külön embertani folyóiratot ad ki. Ily viszonyok között az úgvis kiháló finn-ugor népre vonatkozólag bővebb, kimerítőbb, nagyobb anyagot felölelő anthropologiai vizsgálatokat, nagyobb összefoglaló műveket várhatnánk. Az ethnographusok csaknem kivétel nélkül említést tesznek az illető nép physikumáról: termetéről, bőre, haja, szeme színéről is, de az ilyenfajta adatok, bár korántsem nevezhetők értéknélkülieknek, a szakanthropologust nem elégíthetik ki, mert nincs meg az emberbúvár által megkívánt széles statisztikai és metrikai alapjuk. Leginkább olyanféle hozzávetőleges, impressionistikus adatok ezek, mint a mikor minálunk valaki egyéni benyomásai alapján a törzsökös magyar ember typusát ilyennek vagy amolyannak mondja. Ennek a bizonyos magyar typusnak a képe többé-kevésbé másképez alakul ki minden emberben. Igaz, hogy a két dolog mégsem hasonlítható egészen össze, mert a mai magyarság ethnikai tekintetben bizony meglehetősen kevert eredésű nép, holott azok a finn-ugor népek elszigeteltségükben tisztábban és szembeötlőbben óvhatták meg egységes, eredeti vonásaikat. Hogy az ilyen adatok absolut értékkel nem bírnak, az leginkább a különböző szerzőknél olvasható, egy-egy népfajra vonatkozó jellemzés eltéréseiből tűnik ki.

A keleti finn-ugor népekre vonatkozó szigorú tudományos dolgozatok közül a következőket említhetem, természetesen csak a mondott fajokra szorítkozva: *Maliev* (1874 votyákok, 1880 mordvinok, 1887 permjások, 1901 vogulok); *Mainov* (1878, 1891 mordvinok, 510 egyénen); *Nosszilov* (1884 vogulok); *Zograf* (1879, 50 csuvas koponya); *Sommier* (1887 osztjások, 1888 cseremiszek, 1889 mordvinok); *Szmirnov* (1889 cseremiszek, 1890 votyákok, 1891 permjások, 1894 mordvinok); Pápai Károly¹ (1894, 130 vogul, 144 osztják, 51 zürjén) *Nikolszky* (1894 cseremiszek, 35 ♂ és 5 ♀); *Kondratovics* (1895 osztjások); *Anucsín* (1889, valamennyi finn-ugor nép termete);

¹ Pápai Károly dolgozata (Der Typus d. Ugrier, Ethnolog. Mittheil. aus Ungarn, 1894. 256. oldal) igen értekes közlemény. Rendkívül sajnálatos, hogy a kézirat többi része, úgy látszik, elkallódott. A közzölt rész csak utolsó fejezete az egész műnek.

Szilínics (1894, 1907, 56 vogul koponya); *Ivanovszki-Csugurov* (1906 osztyákok); *Talko-Hrynczevicz* (1911, 80 csuvas); *Szevasztyanov* (1912 zürjének, 258 egyén); *Csepurkovszky* (1913, összefoglaló dolgozat Oroszország valamennyi népfajáról); *Rakovszky* (1915, 24 cseremiszt csontváz).

Sajnos, dolgozatok, *Sommier* olaszul írt közléseinek s Pápai dolgozatának a kivételével, egytől egyig orosz nyelvűek és nehezen hozzáférhető oroszországi folyóiratokban jelentek meg. Hogy ezeket az értékes közléseket eredetiben, a maguk teljességében olvassam el, arról orosz nyelvismereteim teljes hiánya miatt le kell tennem. Szerencsére nagyrészükről elég bő ismertetések jelentek meg a német és francia szaklapokban, különösen az Archiv für Anthropologieban, a hol az orosz származású, azelőtt Königsbergben működő, most már nyugalomba vonult *Stieda* tanár több ízben közölt az egész orosz anthropologiai irodalmat felölelő beható ismertetést. Elég részletesek azok a referátumok is, a melyek az anatomiai Jahresberichtben¹ látnak már hosszabb ideje évről évre napvilágot. Egészen persze nem pótolhatják az eredeti dolgozatok elolvasását, de a főbb eredményeket mégis szemünk elé állítják.

A keleti finn-ugor népek az eddigi jellemzések szerint egyik-másik vonásban eltérnek ugyan egymástól, de nagyjában mégis közös typust tüntetnek fel, a mi a közös eredés, az egyseges törzsből való szétágazás mellett szól. Typusuk nagyon különbözik a magas termetű, inkább brachykephal vagy mesokephal, szőke vagy vöröshajjú, halvány bőrű, félig-meddig germán-svéd jellegű nyugati finnétől vagy szuomiétől s még inkább a, bár finn-ugor típusú nyelvet beszélő, de szervezetbeli tekintetben szintén egymás világból való, a törpeségig alacsony, karrikaturaszerűen széles, lapos arcú, erősen brachykephal lappokétól. A keleti finn-ugorok alacsonyabb középtermetű, de karsú, helyes testarányú, nem éppen erőteljes emberek. Fejük idoma, s ez lényeges különbség, inkább a közép- és hosszúfejűség felé hajlik, alacsony fejtetejűek (chamaecephalok), hajzatuk leginkább világosbarna, de igen gyakran szőke vagy vöröses, szemük barna vagy kék. Bőrük színe világos, ha nem is olyan világos, mint az észak-európai teuton fajé, testük s arcuk is feltűnően csupaszszerű, bajuszuk, szakáluk igen gyérnövésű, gyakran egészen hiányzik; ha jelen van, mindig világosabb a hajzatnál. Arcuk széles, pofacsontjaik mérsékelten szétállók, szemek vízszintesek, de keskeny metszésűek, kicsinyek, egymástól aránylag távol állanak, vagyis az orr gyöke széles, maga az orr alacsony, lefelé szélesedő, de nem nevezhető piszének. Ez az általános típus, de ebbe nagyon gyakran

¹ Jahresberichte über die Fortschritte der Anatomie und Entwicklungsgeschichte, herausg. v. G. Schwalbe. Jena, G. Fischer.

van beoltva egy idegen elem, még pedig vagy egy mongol vonás, vagy pedig, a délibb népeken, egy tatár árnyalat. A mongol typus, mely mindenek szerint legerősebben a mi legközelebbi nyelvrokonainkon, a magas északon lakó vogulokon és osztyákokon fejeződik ki, sohasem jelenik meg a finn-ugor arczokon a maga összes jellegeivel, hanem mindig csak egy-egy alig felismerhető halk vonás képében, leginkább a szemek körül, a felső szemhéj némi nehézkességében, a belső szemzúgnak egy csaknem észrevehetetlen, gyenge fejlődésű mongol redőjében, vagy a szemrés kisfokú ferdeségében; más esetekben a szem rendes európai typusú s a mongol vonás inkább az orr töve és a pofák körül jelentkezik. Az arcznak ez a gyenge mongol árnyalata kétségtelenül nem őseredeti finn-ugor jelleg, hanem idegen hozzákeveredés, idegen elem beoltásának az eredménye. *Winkler*¹ nagyon téved, mikor ezt a mongol arczvonást a keleti finn-ugor arc általános jellemző tulajdonságaként említi, a miben *Deniker*² is követi őt. Állandónak korántsem nevezhető, csak hébe-korba jelenik meg, legritkábban, úgy látszik, a mordvinokon, a kik valamennyi keleti finn-ugor nép között anthropologiai tekintetben legközelebb állanak a nyugati finnekhez, különösen a leginkább nyugatra lakó, gyakrabban szőke erzá-mordvin fajta, kevésbbé a keleti moksa-mordvin népség. A mongol vonás, úgy látszik, rendkívül szívósan tartja magát az arczokon s mint dominans jelleg átöröklődik hosszú időken át nemzedékről nemzedékre; néha meg sem lehet ragadni, számat sem adhatunk róla, hogy miben áll, pedig ott van és felismerhető. Hogy milyen mongol faj volt az, a mely a finn-ugor népekkel ilyen közeli vonatkozásba jutott s mikor történt a kereszteződés, arról mit sem tudunk. A csuvasoknál a finn typus erősen kevert a tatár elemmel. Csuvas földön, Kazán körül, a Volga könyökénél van a három nagy népelemnek, a finn-ugornak, a mongolnak és tatárnak ütközőpontja és keveredési kohója.

A mellett, hogy a finn-ugor népek Ázsiából vándoroltak volna be Európa területére, anthropologiai és ethnographiai részről semmi helytálló bizonyítékot sem lehet felhozni. A finn-ugor népeknek és velük együtt a magyarságnak is ázsiai eredése mondákból és regékből szövődött, de igazi érvekkel nem támasztható hiedelem, nem szólva természetesen a legrégebb praehistorikus időkről, a mikor nem lehetetlen, hogy Ázsia, az officina gentium szolgáltatata más európai népekkel együtt a finn-ugor fajt is. Ellenkezőleg, bizonyos tapasztalatok és körülmények arra

¹ *H. Winkler*: Uraltaische Völker und Sprachen. Berlin. 1884.

² *J. Deniker*: Races et peuples de la terre. Paris. 1900. pg. 414. „à face légèrement mongoloide“.

látszanak utalni, hogy a finn fajok mai elhelyeződése inkább nyugatról keletre való eltolódásnak az eredménye, hogy egész Oroszországot eredetileg finn népek lakták, sőt van olyan nézet is, a mely szerint e népek elterjedésének határai hajdanta még sokkal inkább nyugatra, a mai Poroszország területére nyúltak. *Bogdanow*-nak, a 70-es, 80-as évek kiváló orosz anthropologusának az érdeme, hogy kimutatta, hogy Oroszország egész területén a régi, VIII. századbéli és korábbi kurganokból — így nevezik az oroszok az ő tumulusaikát — hosszúfejű koponyák kerülnek elő, olyan formájúak, mint a minők a mai keleti finn népcsoportra jellemzők, holott a mai orosz nép nagyjában brachykephal. Csak a X. századbéli kurganokban jelennek meg az első szláv brachykephal koponyák; ez az az idő, a mikor a vitás eredésű, némelyek szerint a Kárpátokból származó szlávság nagyobb arányban áramlik a finn-ugor népek lakta orosz területre s szorítja őket mindinkább kelet felé, egy részüket pedig — a szuomi és észtt elemet — a Balti-tenger partjaira és később a mai Finnország területére. Az ú. n. Nestor-krónikában, a mely a 850—1110-ig terjedő idők oroszországi történetét tartalmazza, még szerepelnek ezek a középoroszországi finn törzsek: a merják, muromák, mecserek. Oroszország központi részeiben, Moszkva, Vladimir kormányzóságban és a Dnyeper völgyében még máig is fennmaradt finn helynevek utalnak az őskori finn lakosságra. Mint már említettem, egyes szerzők, *Europaeus*¹ nyomán, a finn-ugor népfaj ősi multját még sokkal nagyobb területre, földrészünk középső részeire terjesztik ki, s ismeretes az az élénk polémia, a mely ebben a kérdésben a 70-es években folyt a francia *de Quatrefages* és a német *Virchow Rudolf* között. Virchow a francia anthropologusnak azt az állítását, hogy a poroszok voltaképen nem is germánok, hanem a régente ott székelt finn-ugorok elnémetesedett utódai, szinte sértésnek vette és hevesen kikelt ellene. Az újabb szerzők közül különösen *Ripley*² híve annak az elméletnek, hogy a finn-ugor népfaj valaha ilyen nagy területet foglalt el Európában. Annyi bizonyos, hogy valaha számbelileg s lakóhelyének terjedelmét tekintve sokkal nagyobb szerepet játszott földrészünk képén mint most és hogy a szláv elem szorította ki mindinkább Európa keleti szegélye felé. A térfoglalásnak ez a folyamata most is folytatódik még,

¹ *E. D. Europaeus*: Die Verbreitung der Finnen in älterer Zeit und die russischen Lappen. Verh. Berl. Ges. f. Anthr. 1875, 228. oldal. — U. a.: Schliessliche Bestimmung über den afrikanischen, dolichocephalen Schädeltypus der Ostjaken und Wogulen, der reinsten Nachkommen der über Nord-Europa einst weit verbreiteten Ugrier. Zeitschr. f. Ethnologie, 6. kötet, 1876, 81. o.

² *W. Z. Ripley*: The races of Europe. London, 1900. 366. o.

de már nem tömeges eltolás, hanem lassú átszűrődés és áthasonítás alakjában.

De újabb szerzőknél, különösen *Csepurkorszky*-nál¹ az a felfogás szólal meg, hogy az ethnikai különbség a finn-ugor népek és a szlávok között talán nem is olyan nagy, mint eddig hitték és hogy különösen az európai Oroszország keleti területén és főkép a Rjazan kormányzóságban lakó nagy-oroszok, a kik szintén mérsékelten dolichocephalok, állanak a keleti finnekhez közel, különösen a moksa-mordvinokhoz, s — már valamivel kisebb fokban — a cseremiszekhez és csuvasokhoz.

De mind e kérdések részletes fejtegetése és megvilágítása majdan befejezett vizsgálataim eredményeinek előadásakor lesz esedékes. Most még vizsgálataim elején állok és még az eddig gyűjtött anyagot sem volt időm feldolgozni. Mai előterjesztésem tehát csak előzetes bejelentés jellegével bír.

Vizsgálataimban, a melyekhez augusztus 9-én fogtam hozzá, eddigelé csak a fővárosi üzemekhez beosztott hadifoglyokra szorítkoztam. Később szándékozom majd a fogolytáborokat s az orosz foglyokat foglalkoztató nagyobb vidéki üzemeket felkeresni. A budapesti gyárakban és katonai építkezéseknél igen sok hadifoglyot foglalkoztatnak és ezek között legkevesebb 120-ra becsülöm a bennünket érdeklő keleti finn-ugor egyéneket. Ezek közül eddig 61-et volt alkalmam megvizsgálni. Hogy ehhez a vizsgálati anyaghoz hozzájuthattam, abban nagy része van igen tisztelt barátomnak, Teleki Pál grófnak, a keleti culturközpont elnökének, a ki értékes tanácsaival és fáradhatatlan közbenjárásával a magam elé tűzött feladat megvalósíthatását nagy fokban elősegítette, a miért őszinte köszönetemet nyilvánítom neki. Hálásan kell megemlékeznem tisztelt barátom, Vikár Béla közreműködéséről is, a ki a finn-ugor foglyok kiválasztásában volt nagy segítségemre.

Sajnos, az eddig rendelkezésemre álló finn-ugor egyének között nem akadt zürjén, pedig *Troiniczky* szerint a zürjének száma 150,000-re rúg, s még sajnosabb, hogy nem akadt köztük annak a két népfajnak a fia sem, a mely bennünket leginkább érdekel: a hozzánk nyelvi tekintetben legközelebb álló vogul és osztják nép. Ezen különben nem is csodálkozhatunk. A kiháló vogul fajnak e század elején már csak 7600 egyéne élt és osztják sincs több 20,000-nél. Azonfelül azt hiszem, hogy az oroszok e két faj fiait a legutóbbi időkig be sem sorozták, az ú. n. ázsiai nomád népek közé osztályozva őket, a kiknek a

¹ *E. Tchepourkovsky*: La distribution géographique de la forme du crâne et des teintes des cheveux et des yeux des paysans russes en rapport avec la colonisation slave. A moszkvai Természettudományi Társulat anthrop. szakosztályának folyóirata, 28. kötet, 1913, 954. o. Referatumat lásd: Jahresber. f. Anat., 1913. 954. o.

besorozását az ujsághírek szerint csak a legutóbbi időben határozták el. Vogulra és osztjákra a bécsi anthropologus, *Pöck* tanár sem akadt az általa meglátogatott négy fogolytáborban, sok ezer fogoly között.

Miut említettem, eddig 61 finn-ugor foglyot vizsgáltam meg, a mi elég szép számnak nevezhető ahhoz képest, hogy bécsi kollegám az ő 3500 megvizsgált foglya között csak 175 keleti finn-ugor egyént talált s csak ennyit mért meg. Remélem, hogy további vizsgálataim során a fentebbi számot még tetemesen növelhetem. Az 61 egyén között a különböző finn-ugor népfajok a következőképen oszlanak meg:

permjék	2
votyák	17
cseremisiz	3
csuvas	20
mordvin	19

E népek megvizsgálása nemcsak különleges magyar szempontból értékes munka, hanem általános embertani szempontból is, mert, a mint *Pöck* is megjegyzi (II. jelentés, 131. oldal), itt kihaló, nemzetiségüktől erőszakosan megfosztott népekkel van dolgunk, a melyeket talán már egy félszázad mulva hiába fog keresni a maguk tisztaságában az anthropologus.

A mi a vizsgálataimban alkalmazott *módszereket* illeti, mondanivalómat röviden foglalhatom össze. Az anthropologiai vizsgálati eljárásokra vonatkozólag 1914-ben kiváló munka jelent meg: *R. Martin* tanár anthropológiája,¹ melyben az embertani vizsgálat methodikáját kimerítően, szabatosan, kellő kritikával egybeállítva találjuk. E könyv nyomán haladtam én is, épp úgy, mint *Pöck*. Csak arról kellett gondolkodnom, hogy a kimerítően összeállított túlsok méret közül hányat alkalmazzak és melyeket. *Pöck* tanár jelentését csak jóval vizsgálataim megkezdése után vettem kézhez és örömmel láttam, hogy ő is nagyjában ugyanazokat a méreteket alkalmazta mint én, csak valamivel kevesebbet, eleinte 32-öt, később csak 26-ot, szemben az én 44 méretemmel.

A vizsgálatot kényelmesen az anthropologiai és anatómiai intézetben ejthettem meg, minthogy a gyárigazgató urak készségesen rendelkezésemre bocsátották, különösen a vasárnapi délelőttökön, tudományos vizsgálatok céljából az illető gyárnál foglalkoztatott, már előzetesen kiszemelt orosz hadifoglyokat. A *személyi adatok* megállapításához tolmács segítségére volt

¹ *R. Martin*: Lehrb. d. Anthropol. in syst. Darstellung, mit bes. Berücks. d. anthropol. Methoden. Jena, 1914.

szükségem. Feljegyeztem a megvizsgálandó egyén vezeték- és két keresztnévét (a második keresztnév az apa neve), továbbá vallását, családi állapotát, foglalkozását, hogy milyen nyelven beszél odabaza, milyen nemzetségűnek érzi magát, milyen nemzetiségűek és milyen nyelven beszélnek szülei és nagyszülei. Kikérdeztem továbbá születés- és lakóhelyére, és pedig a falura (dirjevnya), járásra (voloszt), kerületre (ujezd) és kormányzóságra (guberni) vonatkozólag. A csuvasok közül ketten azt állították, hogy nincs vezetéknevük, csak a keresztnévüket tudták bemon-dani. A foglyok mind görögkeleti vallásúnak (pravoszlavi) mon-dották magukat, kivéve két meg nem keresztelt, az ősi sámán-vallásnak hódoló votjákot (Achmadiza Jandusov és Galyamsi Galyam) és kivéve Ilja Szemjanov Kirilov ufai erzä-mordvint, a ki szombatosnak (szobotnik) vallotta magát. Hogy kizárjak minden félrevezetést, a megvizsgálandó egyéneket rendszerint egy votyák és mordvin szójegyzék segítségével próbára tettem finn-ugor nyelv-ismereteikre vonatkozólag. Erdeklődtem az iránt, hogy kivétel nélkül orosz hangzású vezetéknevüket családjuk mióta viseli. A legtöbben nem tudtak erre felelni, egy páran azt állították, hogy a nevet az apjuk kapta, egy csuvas pedig, hogy családjá egy évvel a háború előtt vette fel orosz nevét. Oroszul az isko-lában vagy a faluban tanultak meg. Egytől egyig beszélnek oroszul, legtöbben folyékonyan. Az orosz államhatalom úgy látszik ugyan-csak erélyesen terjeszti az orosz culturát az orosz birodalomban lakó nem orosz nemzetiségek között s céltudatosan fojtja el a kis népek saját nyelvét és ethnikai sajátságait.

A most következő *somatometriai vizsgálat*hoz az egyéneket levetkőzésre készítettük, a mi egyik-másiknál csak bizonyos ellent-állás legyőzésével sikerült. Különösen a votyákoknál észleltem a szeméremérzés szokatlan fejlettségét, a mi annál meglepőbb, mert az ethnographusok, különösen *Buch*,¹ és Pápai, Jankó² éppen a votyákok erkölceiről festik valamennyi keletoroszlországi nép közül a legsivárabb képet.

1. Testmagasság. Ennek a megállapítását egy fából készült angol anthropometer (T. P. Howksley, London) segítségével végeztük, a melynek vízszintes szára vízlibellával van ellátva. Az eszköz nem rossz, de minden hasonló függőleges helyzetben szilárdan be nem állítható eszköz hibájában szenved, abban t. i., hogy az eszköz függőleges tartása éppen csak a szemmérték alapján nem egészen megbízható, pedig a legkisebb eltérés is

¹ *M. Buch*: Die Wotjaken. Eine ethnologische Studie. Stutt-gart, 1882. 45. o.

² Munkácsi-Jankó: A votjákok közt. *Ethnographia*, 3. évf. 1892, 93. oldal.

az eszköz tartásának centimétereket kitevő ingadozást okoz a vízszintes kar helyzetében. — 2. A szegycsont felső szélének; 3. a jobb emlőbimbó közepének; 4. a köldök középpontjának; 5. a symphysis felső szélének; 6. a hetedik nyakcsigolya tövisnyúlványának távolsága a talajtól. Ezt az utóbbi pontot legkönnyebben úgy találjuk meg, ha profilban szemügyre vesszük a nyak és hát határának vonalát: a hetedik nyakcsigolya egy különböző fokban kifejlődött, rendszerint alacsony kiemelkedésnek a csúcsára esik. — 7. Vállmagasság, a talajtól a jobb akromion oldalsó széléig. — 8. A jobb orsócsont-fejecske felső szélének távolsága a talajtól, éppúgy mint valamennyi eddig említett méret, anthropometerrel mérve. — 9. A jobb orsócsont processus styloideusa alsó szélének; 10. a függőlegesen lebocsátott jobb felső végtag kinyújtott középuja csúcsának távolsága a talajtól. E két utóbbi méretet fém-mérőszalaggal állapítottam meg. — 11. A farkcsont csúcsának távolsága a talajtól; anthropometer. — 12. A jobb csipőtaréj legmagasabb pontjának s a jobb elülső felső csipőtövis medialis szélének távolsága a talajtól. Anthropometer. A csipőtaréj helyzetét erősebb zsírpárnával bíró egyéneken néha nem könnyű pontosan megjelölni. Itt megjegyzem, hogy a nehezebben megállapítható pontokat a vizsgálat megejtése előtt megjelöltem megnedvesített ténaczeruzával vagy dermatográfal az egyén bőrén, a mérőeszköz könnyebb alkalmazhatása céljából. Eleinte a trochanter majornak a földtől való távolságát is igyekeztem megállapítani, de azt tapasztaltam, hogy ennek a felső szélét pontosan kitapintani a legtöbb egyénen egyáltalában nem lehet, ezért ezen méretet a továbbiakban mellőztem. — 13. A sípcsont felső szélének távolsága a talajtól. Zsinórmérték. A csont felső szélét könnyen kitapinthatjuk a térdkalács alsó csúcsa közelében, tőle medialiter s kissé lefelé, a térdkalácsszalag mellett. A megvizsgált egyének egy részén megállapítottam a szárcapocs felső fejecskéjének a távolságát is a talajtól. — 14. A medialis boka alsó csúcsának távolsága a talajtól; mérőszalag. — 15. A lábfej legnagyobb hossza és szélessége megterhelt láb mellett (a jobb lábon való álláskor). Nagy tolókörcső (Stangenzirkel). — 16. Vállak szélessége, a két akromion oldalsó szélei közt mérve. — 17. Distantia cristarum = a csipőtaréjok közti távolság. — 18. Distantia spinarum = az elülső felső csipőtövisek közti távolság. Mindhárom utóbbi méret a nagy tolókörcsővel mérve. — 19. Ülőmagasság, a szék ülökéjétől a fejtetőig mérve, a vizsgálandó egyén egyenes testtartása mellett. Anthropometer. — 20. A kinyújtott felső végtagok végei közti távolság, a két középuj csúcsa közt mérve. E méretnél igen ügyeltem, hogy a karok lehetőleg vízszintesen, a törzsök homlokirányú síkjában álljanak. A mérést az anthropometerrel végeztem, a falhoz állítva az egyént. Legtöbb egyénen ez a méret jóval többet tett ki a ter-

met magasságánál, holott a közönséges nézet szerint¹ átlag csak 4 cm-rel szokta azt meghaladni. A megvizsgélt finn-ugor egyének közt e szerint sok a hosszúkarú és szélesmellű. — 21. Mellbőség, a mell nyugalmi állapotában és maximális belégzéskor, *Martin* utasítása szerint közvetlenül a hónalj-árok színvonalában mérve. Erre nézve csak azt említem meg, hogy e két méret ingadozása centimétereket tesz ki a szerint, hogy mennyire szorítjuk össze a mérőszalaggal a mellkas lágyrészeit. Méréseimben mérsékelt nyomást alkalmaztam az izmokra.

A *kephalometriához* (fejmérésekhez) leginkább a *P. Hermann* zürichi czég által gyártott, legutóbb beszerzett kitünő eszközöket használtam, a melyek *Martin* és *Mollison* utasításai nyomán készültek.

I. Agykoponya. 1. Legnagyobb hosszúság (glabella-epithokranion). Tekintettel e méret fontosságára, azt nemcsak a tolókörzővel állapítottam meg, hanem utána még a tapintókörzővel is. 2. Legnagyobb szélesség (euryon-euryon). Ugyancsak e két eszközzel mérve. 3. Legkisebb homlokszélesség, a homlokot a szemek felett kétoldalt határló két lécz legbeljebb eső pontjai, a fronto-parietale-k közt. Tapintókörző. 4. Csecsenyűványok távolsága, a nyűlványok legdomborúbb pontjai között. Tapintókörző. 5. Koponyamagasság, a bal poriontól a fejtetőig mérve, projectióban, tolókörzővel. E méret a kephalometria gyenge pontja. Bizonytalan a méret mindkét végpontja. Alul úgy jártam el, hogy a tolókörző hátrahúzott alsó szárát a sulcus trago-helicinus-ra, illetőleg a járomnyűlványnak ott kítapintható gyökerére helyeztem. Csakhogy néha e két pont nem egyezik teljesen egymással; a járomnyűlvány magasabban, vagy mélyebben lehet; ilyenkor a járomnyűlvány gyökere szolgált kiinduló pontul. A mi a felső pontot illeti, itt kivihetetlennek találtam a monacoi nemzetközi megegyezés azon utasítását, hogy a mérőeszköz felső végét a bregmára helyezzük, mert e pont az élő emberen nem tapintható ki. Czélszerűtlennek tartom *Martin*-nak azt a megjelölését is, hogy „zur Stelle des Schädels, die dem Bregma entsprechen dürfte“ (i. m. 163. oldal) — semmiféle támaszpontot nem ismerek arra nézve, hogy a nagyon különböző elhelyezésű bregma hol fekszik. Ennek folytán úgy jártam el, hogy a fejet lehetőség szerint a német vízszintesbe állítottam be s a méret felső pontja gyanánt a fejtetőnek a porion felett függőlegesen álló pontját választottam, mely pont legtöbbször a koponyaboltozat legmagasabb helye is. 6. Ívméreték, szalagmérővel mérve: a) nyilírányú, a nasiontól az inionig; b) harántírányú, a két fülkagyló felső

¹ *A. Bertillon et A. Chervin: Anthropologie métrique. Paris, 1909. pg. 19.*

tapadása közt függőlegesen, a német vízszintesnek megfelelő fejtartás mellett; c) vízszintes, a glabellán és az opisthokranionon keresztül. E méretekre nézve a következő két megjegyzésem van: a) A szoros értelemben vett nasion (sut. nasofrontalis közepe) a lágyrészes fejen egyáltalában nem tapintható ki s így nem járhatunk el máskép, mint hogy azt a kevéssel alatta fekvő pontot használjuk fel a mérés kiinduló pontja gyanánt, a hol a homlok és orr közti bemélyedés a legmélyebb. Áll ez a megjegyzés a többi méretekre is, a melyekben a nasion szerepel. b) A koponyatető homlokirányú ivméreténél kényelmesebbnek találtam a méretet, mint említettem, a két fülkagyló basisának, vagyis a fejhez odanőtt részének felső szélei közt, s nem a két porion közt felvenni. A porionnál ez a pont átlag 25 milliméterrel fekszik magasabban. Legutóbb különben megállapítottam már a porionok közti ivméretet is.

II. Arcz. 1. Teljes physiognomiai arczmagasság, a hajzat szélétől (trichion) az állcsúcs alsó széléig tolókörzővel mérve. Itt egy megjegyzésem volna. Nagyon gyakori eset, hogy a hajzat elülső széle a homlok középvonalán egy kis csücsök alakjában kissé lenyomul a homlokra. Ilyenkor ezt a csücsköt nem vettem figyelembe, hanem a basisától indultam ki a mérésnél. 2. Morphologiai arczmagasság, a nasiontól (l. feljebb) az állcsúcs alsó széléig. 3. Physiognomiai felső arczmagasság, a nasiontól a szájrés közepéig. 4. Morphologiai felső arczmagasság, a nasiontól a prosthionig, vagyis a felső metszőfogak közti foghús-széléig. Itt megemlítem, hogy az egyének fogait is megvizsgáltam. Leginkább az tűnt fel, hogy a legtöbb egyén felső metszőfogai alacsonyak, szélesek, a mely alak azonban nem kopásnak a következménye, hanem úgy látszik, faji jelleg. A legtöbb egyén fogát a koronának a nyak felé eső felében sárgás-barna árnyalatúnak találtam, a fogkefe használatának teljes hiánya miatt, a mit tulajdonképen az emberre vonatkozólag a rendes, típusos állapotnak kell tekintenünk, minthogy a fogkefe használata bizonyára nem áll a természet eredeti tervében. 5. Orrmagasság, a nasiontól az angulus naso-labialisig. Tolókörző. 6. Orrszélesség, a két orrszárny távolsága egymástól, összenyomás nélkül mérve; tolókörző. 7. Orrbasis, az orr és felső ajak közti szöglettől (subnasale) az orrcsúcsig mérve, tolókörzővel, a fejet a német vízszintesben tartva. 8. Szemrések közti távolság, a belső és külső szemzúgok közt tapintókörzővel mérve. E két méret különbsége megadja a szemrés szélességét is. 9. Járomívszélesség, a két arcus zygomaticus legtávolabb eső pontjai között, tapintó körzővel mérve. 10. Pofagumózsélesség. E méret hiányzik *Martin* könyvében. Abból az okból alkalmaztam, mert a járomívszélesség megfigyeléseim szerint nem ad helyes képet

az arcz szélességéről. Van olyan egyén, a kinek a járomívei erősen kifelé görbülve, nagy méretet adnak, holott az arcza nem is olyan nagyon széles típusú. Nem a járomívek szabják meg az arcz pófai tájékának a szélességét és e szélesség physiognomiai hatását, hanem a pofacsontok gumóinak a távolsága. E méretnél az a baj, és nyilván azért is nem vette fel *Martin* tankönyvébe, hogy nehéz az e mérethez felhasználandó pontot a pofagumó domborulatán szabatosan megállapítani. A két gumónak lehetőleg a legkimagaslóbb pontjait kerestem a méréskor, de bevalom, hogy még így is meglehetősen bizonytalan e méret. Ámde mégis szükségünk van reá a fentebb mondott okból. 11. Az állkapocs szélessége, az állkapocsszögletek (gonionok) közt mérve.

Somato- és kephaloskopia. Ez alatt a testnek, illetőleg fejnek nem mérés, hanem rátekintés, megfigyelés által megállapítható descriptiv tulajdonságait értjük. A leírást a termet egész típusával kezdettem (zömök, karcsú, szélesvállú stb.), majd a bőr színére tértem át. Ezt a törzsökön és az arczon külön vizsgáltam meg és írtam le, hivatkozva *Luschan* bőrszín-táblájára, melynek 36 mustrajában azonban korántsem található meg az emberi bőrnek minden árnyalata. Következett a törzsök és végtagok szőrössége vagy csupasztsága, forradások a testen — a legtöbb megvizsgált egyén testén kisebb-nagyobb forradásokat vettem észre, melyek keletkezéséről az egyének maguk sem tudtak, vagy nem akartak felvilágosítást adni; némelyek a gyermekkorban elszenvedett kiütést említettek. A hegek egy része valószínűleg furunculosisból, traumából, égésekből származik, kisebb pigmentes hegek pediculosisból. Két csuvason igen feltűnő volt a külső nemi szervek igen erős, majdnem sötétbarna és a test egyéb részeinek világos színétől elütő pigmentációja. Leírtam azután a koponya idomát, a homlok, halánték, fejtető és nyakszirttájék alakulását, továbbá az arcz egész jellegét és formáját (szögletes, tojásdad, kerek stb.), a szemek tulajdonságait, és pedig úgy magának a szivárványhártyának a színét (*Martin* műszem-sorozatának az alkalmazása mellett) mint a szem környezetének, a szemhéjaknak viselkedését, különös figyelemmel a felső szemhéj alakulására (fedő-redő, mongol-redő, plica-semilunaris). Következett az orr alakjának, nagyságának a jellemzése (orrgyök, orrhát, orrszárnyak), a pófák, a száj, az áll minősége, alakja, erőssége, stb. A hajak leírásában jó hasznát vettem *E. Fischer* hajszin-mustráinak, ezeknek valamelyik számára hivatkoztam a haj színének és minőségének szavakkal való jellemzése után. Feljegyeztem a hajörvény vagy örvények helyzetét. Azután leírtam a szemöldök, a bajusz és szakál viselkedését, színét. A megvizsgált egyének kevés kivétellel csupasz arcúak vagy igen gyenge szőrzetűek voltak. A bajusz és szakál, ha jelen

volt, majdnem mindig világosabb volt a haj színénél, igen gyakran vöröses színű vagy szőke, barna hajzat mellett. A szemöldök színe legtöbbször a haj színéhez állt közelebb, annál csak kevésbé volt világosabb. A hajzat a halántéktájon legtöbbször kissé világosabbnak mutatkozott a többinél. A fül méreteinek megállapításától eltekintettem, minthogy tudjuk, hogy a fülnek nagyon kevés jellemző karaktere van anthropologiai tekintetben; ezért idomának és állásának szavakkal történő rövid jellemzésére szorítkoztam. Feltűnő gyakran fordult elő tökéletlenül fejlődött, vagy a pófához odanőtt fülcimpa.

Az anthropologiai vizsgálatot a megvizsgált egyének egy részén, körülbelül a felén, a photographiai felvétel fejezte be. Előlről és profilban vettük fel a jellemzőbb példányokat. Az első felvételek 28 : 23 cm, a többiek 18 : 13 cm nagyságú lemezeken készültek.

Tisztelt Akadémia! Első jelentésemet befejezve, úgy érzem, hogy szinte menteketőznom kell, hogy e jelentésben positiv eredményekről még alig szólhattam. Mai jelentésemnek célja csak az volt, hogy rövid előzetes közlést tegyek csak nemrég megindított vizsgálataim megkezdéséről, irányáról, eszközeiről, a követett módszerekről, s különösen, hogy felhívjam szavaimmal a közfigyelmet ezen nemzeti szempontból is érdekes vizsgálatokra s ezzel elősegítsem folyamatban levő vizsgálataim sikeres folytathatóságát. Remélem, hogy majdan, nagyobb anyag birtokában s ez anyagnak tudományos feldolgozása alapján, olyan eredményekről számolhatok be, a melyek kárpótolni fognak e vizsgálatokra fordított időért és fáradságért s kapcsolatban jelentésem elején említett, folyamatban levő kranologiai vizsgálataimmal, talán közelebb hoznak egy lépéssel a magyarság fajbéli viszonylatainak a megismeréséhez.

Jelentés fogolytábori tanulmányaimról.

(Felolvasta Vikár Béla lt. 1916 október 23-án.)

I.

Tekintetes Akadémia! Miként ismeretes, engem főképen irodalmi érdek vitt a fogolytáborokba. Még a háború előtt befejeztem a georgiai eposnak, Rusztaveli remekművének fordítását¹ és midőn alkalmam nyílt az Akadémia megbízásából a grúz hadifoglyokkal érintkezni, szándékom előbb csak az volt, hogy

¹ „Tariel, a párduczborös lovag.” Zichy Mihály 26 képével. Budapest, Athenaeum (sajtó alatt).

a munkámban itt-ott kétesnek maradt helyek felől szerezzek tőlük útbaigazítást. Ez könnyen ment. Magában Georgiában is alig találhattam volna ehhez jobb segítséget a fiatal Dsereteli Giorgo-nál, a ki hadifogoly a kenyérmezei táborban. Olyan családból való, a mely a legnépszerűbb és legnagyobb költők egyikét adta Georgiának s a melyből legújabban is Georgia szellemi életének nem egy kiváló tényezője került ki. Ő maga szintén író s az epost szinte könyv nélkül tudja. Az irodalmi kérdéseken kívül leginkább népe őshagyományai s általában a grúz folklore körül foglalkoztattam.

De csakhamar azután, hogy ezzel a feladattal elkészültem, fölébredt bennem a nyelvész s mindjobban előtérbe nyomult. Nem csoda, hiszen a magyar szókincsnek jó részét kaukázusi nyelvekkel rokonították összehasonlító nyelvészeink: ez magában elég ok volna a behatóbb érdeklődésre e legeslegrégibb kaukázusi nyelv iránt. Különösen egy körülmény vonzott, hogy ez irányban magam is kutassak. Kenyérmezőn ugyanis nemcsak tulajdonképi, szorosabb értelemben vett grúzok, hanem különféle grúz tájszólásokat és a grúzzal rokon nyelveket beszélő más hadifoglyok is akadtak. Köztük egy rendkívül értelmes, Toloraja Dávid nevű önkéntessel, a ki a georgiain és oroszoknál kívül a *mingrélt*, mint anyanyelvét beszéli, egy teljes magyar-mingrél-grúz szótár elkészítésére szövetkeztem.

A mingrél nyelv, habár egytestvér a grúzzal, attól mind szókincsében, mind pedig mondatában annyira elüt, hogy a kettő egymást meg nem érti. Még a számnevekben sincs teljes egyezés. A szótári és folklore-gyűjtemény, a melyet részint magam, részint embereim által buzgón és állandóan gyarapítunk, remélhetőleg bővebb világot fog vetni a két nyelvnek kölcsönös viszonyára. Azt máris látom, hogy ez rendkívül sok tanulságot nyújt. Itt csak egy-két érdekesebb hangtani sajátyságot említek. Gyakori eset, hogy a grúz, vagy amint ők nevezik: khartvél nyelvben valamely szó két, három, sőt négy mássalhangzóval is kezdődik s hogy ily szónak a mingrélben magánhangzós alak felel meg;¹ pl.: khartvél *χma*, m. *χuma* hang; kh. *thma*, m. *thuma* haj; kh. *dsma*, m. *dsima* fitestvér; kh. *kbili*, m. *kibiri* fog; kh. *thvati*, m. *thōi* szem; kh. *thredi*, m. *thorondži* galamb; kh. *ghmerthi*, m. *ghoronthi* (? *ghomorthi* > *ghoromthi*) isten stb.

További kutatás fogja megállapítani, hogy ezek a jelenségek miben lelik magyarázatukat: a rövidebb alakok-e az eredetiek, vagy a hosszabbak; és ha az előbbi eset forog fenn, a

¹ Az átírásban Drill A. eljárását követem (Gramm. der modernen georgischen Spr.).

hangsúly megváltozására vagy más körülményre mennek-e vissza a rövidülések.

A khartvél nyelvek körében egy eddig csupán nevérol ismert hegyi tájszólásról, a *radšá*-ról megtudtam, hogy éppen a hangsúly szempontjából különleges helyet foglal el a többi tájszólások között s e részben állítólag igen sok tanulsággal szolgál.

Nevezetes a mingrél nyelvben az a reducált magánhangzó — *a*-vel jelölöm —, a mely ott lépten-nyomon előfordul, pl. *toĉu* (gr. *thbili*) meleg; *pathani* (gr. *batoni*) úr; *kadari* (gr. *nikerdi*) mell; *ghala* (gr. *ghele*) erecske, patakocska; *nake* (gr. *nikapi*) áll, das Kinn; *ma vorokha* (gr. *me var*) én vagyok; *thandə* világosodik; *valunsə* villámlik stb.

Másrészt azonban megjegyzem, hogy a mingrélben is gyakran találunk olyan szókat, a melyekkel szemben a tulajdonképi grúz nyelv magánhangzós alakokat tüntet fel; pl.: m. *brelī*, gr. *bevri* sok; m. *dšgiri*, gr. *kargi* jó; m. *čkhimi*, gr. *čemi* enyém stb.

A khartvél nyelvek csoportjába az imént említett *radšá*-val és a Törökországban élő mohammedán grúzok *ađšara* nevű tájszólásával együtt mindössze 13 nyelvet számítunk. Ezek között a grúzon és mingrélen kívül a *szván*, az *abkház* és a *tus* anyyira elűtnek egymástól, hogy külön nyelvekül tekinthetők. A többi — a mennyire mostanáig módomban volt őket megismerni — csak tájszólása a grúz irodalmi nyelvnek.

Tanulmányaim közben önként jelentkezett nálam D š a m a l Edin Š a m i l orosz főhadnagy és azt kérdezte, vajjon nem érdeklődöm-e az avar nyelv iránt. Meg voltam lepve, mert a Šamil nevet a történelemből, a kaukázusi népek nagy oroszellenes mozgalmával kapcsolatosan, mint a cserkeszek főhősének nevét ismertem volt. Most arról győződtem meg, hogy ez a felfogás helytelen. Új ismerősöm, a ki a világhírű történeti alaknak egyenes leszármazója, mint erről hamar meggyőződtem, nagy elődjével egyetemben nem cserkesz, hanem avar. A tévedés onnan eredt, hogy az oroszok nem tettek különbséget a két nép között. Mind a kettő ellenség volt, s egymással azonosították őket, még pedig a cserkesz ruha miatt. Ez a cserkesz ruha ugyanis mind a polgári, mind a katonai életben általános a Kaukázus népeinél. Viselik khartvél népek is, valamint a khartvél nőknél a cserkeszka nevezetű női öltözék szintén otthonos. Nyelvileg azonban, noha közel rokonok, a cserkesz és avar mégis két különböző nép, a melyeket Oroszország ellen Šamil a maga híres harcában épp úgy egyesített, mint a Kaukázus többi mohammedán népeit. A vezető tulajdonképp az avarság volt és az egész mozgalomnak 'avar' ¹megjelölése helytállóbb lett volna, mint a cserkesz jelzés.

Örömmel fogadtam Šamil főhadnagy jelentkezését.* Hogyne ragadtam volna meg az alkalmat, a mely ennek a magyar őstörténeti szempontból olyannyira fontos nyelvnek tüzetes tanulmányára ily váratlanul kínálkozott. Hiszen a mit eddig az avar nyelvből Schiefner és mások közlései nyomán tudhattunk, bizony édeskevés volt. Innen kezdve az avarra vettem a fősúlyt. Kár, hogy nyelvmesterem, különben fájának mindenkép méltó képviselője, hazájától 10 évnél hosszabb ideje távollévén, annak nyelvéből már sokat elfelejtett. Mindazonáltal így is nagy hasznát vettem előzékenységének. Ő benne új, hűséges munkatársra találtam.

A nyár folyamán itt Kenyérmezőn értesültem arról, hogy az egeri (csehországi) fogolytáborban avarok nagyobb számmal vannak együtt. Erre odautaztam, s ott egy hónapon át egy kis orosz-német szótár, valamint képeskönyvek és más hasonló eszközök segítségével, különösen két avar embertől: Radšab és Mahamad beg nevű hadifoglyoktól nagyobb szótári gyűjtést, valamint népköltési adalékokat szereztem s a nyelvet, a mennyire lehetett, gyakorlatilag is iparkodtam elsajátítani. Legnagyobb sajnálatomra az említett szótárt nem dolgozhattam fel tovább a P betűnél. Időm és egyéb körülményeim kényszerítettek, hogy a folytatást későbbre halaszsam. Remélem, a jövő nyáron végigmehetek a szótárnak többi részén, s addig Kenyérmezőn is gyarapodni fognak avar följegyzéseim.

Már az eddigiek alapján is megállapíthatók egyet-mást az avar kérdésben. Tanulmányaimnak ezt a részét rendkívül megkönnyítette az, hogy az avar a többi, ú. n. lezg nyelvekkel együtt — a melyekkel egy nyelvcsoporthoz tartozik — szintén *rokon a georgiaival*. Nemcsak a szókinés, hanem a nyelvtan is — a mint már Schiefner észrevette — oly egyezéseket mutat, a melyek a rokonságot kétségtelenné teszik; pl. a többesszámnak négyféle ragja közül kettő azonos. Mind mássalhangzói, mind magánhangzói a nyelvnek, a Schiefnertől alul megjelölt *χ* és *az'*-val jelzett hangnak — a mely voltaképp az arab *ain* — kivételével ugyanazok. A megakadó lélekzettel képzett vocalist, mely a mingréiben megvan, az avarban is megtaláljuk. Ellenben annak okát, hogy tkp. miért lezg nyelv az avar, nem tudtam fölfedezni. Avarjaim szerint a lezgek külön nyelv és nép, bár az avarokkal együtt laknak s mint több más kaukázusi, az avar érintkezési nyelvül használják.

Feltűnő, hogy az avarban, a mit Schiefner éles szemé szintén megfigyelt, a nemeket is kifejezik némely igei, névmási, melléknévi és határozói alakokban; pl. *vas vugu* der Bruder ist; *jas jigu* die Schwester ist; *limer bugu* das Kind ist; *lįjan, lįjai, lįjab* jó (er, sie, es); *hun, hai, hab* dieser, diese, dieses; *hanıve, hanıje, hanıbe* itt, ide (er, sie, es) stb.

Ezek részben talán összetételek, részben pedig analogiás alakok és aligha adnak okot arra a következtetésre, melyet belőlük az avar nyelvnek indogermán jellege iránt levontak.

Érdekes, hogy az avarban sok a török elem. Mint mohamedán népnél s a földrajzi közelség miatt is természetes, hogy a török hatás mély, nemcsak a szókincsben, hanem az avarság egész lelki habitusában. De a nyelv maga nem török. Mutatják ezt többi között nagyszámú r kezdetű szavai, melyek sorában különös figyelmet érdemel a mi *réz* szavunk mása, a mely az avarban *rez*-nek hangzik és sárgarezet jelent. (L. Munkácsi Bernát: Káukázusi és árja-elemek. 527.)

Az is érdekes, hogy az avar épp úgy kerülí szókezdetben a mássalhangzó-bokrokat, mint a magyar. Ezt a kölesönszókból lehet látni; pl. az orosz *kruška* az avarban *kuruška*. A török törzsszók végéről a *k* hangot éppúgy elenyészteti, mint a magyar; pl. *ghapu*, magyar *kapu*. Népnevei szintén olyan hangalakot mutatnak, mint a magyar népnevek; pl. *urus* = ,orosz', *ermeni* = ,örmény', *cigan* = ,czigány'. Hangutánzó szavaiban különösen a magyarral, de más finnugor nyelvekkel is feltűnő hasonlóságot mutat; pl. *dšami* = enni, *dšamdšami* = csámcsogni, *χorχondi* = horkolni, *pue* = fujni stb.

Kérdés azonban: egy és ugyanazon nép-e a mai avar, melyből a mi hadifoglyaink valók, a kiknek hazájuk Daghesztán hegyes vidéke és az a régi, a mely kb. 250 éven át Magyarországon és Európának egyéb részein, a Dontól az Ennsig uralkodott. Evvel a kérdéssel majd más alkalommal bővebben foglalkozom. (L. Magyar Nyelv, XII. 5. sz.: A pannoniai avarok nemzetisége cz. cikkemet.)

A mi avar tanulmányaimat illeti, remélem, hogy ha majd módomban lesz közzétenni az idevágó bizonyítás teljes anyagát, be fog igazolódni két tétel, a melyet már most előzetesen kimondhatok:

1. hogy az avarságnak az a része, a mely hazánkban honfoglaló volt, nem törökül, hanem a mai daghesztáni avarokkal rokon nyelvet beszélt;

2. hogy ennek a nyelvnek a magyarban, még pedig nemcsak közszavainkban, hanem helyneveinkben is számos emléke maradt meg.

Ezek után legyen szabad még csak hálámat és köszönetemet kifejeznem a tekintetes Akadémiának megbízatásomért, a mely ezt a lelkemhez szóló tanulmányt lehetővé tette, s vitéz hadseregünknek, hogy e szép östörténeti feladat kutatására ilyen rendkívül kedvező alkalmat szerzett. Különös hálám illeti meg Kubes Ottó főhadnagy barátomat, a ki fáradhatatlan odaadással s kiváló orosz nyelvtudásával mindenben segítségemre volt.

- Neki köszönhetem, hogy mellesleg az orosz folklóre mezejéről is tarolhattam egy-egy szép virágot, köztök ukrainai játékdalokat és egy kisorosz elbeszélő költeményt: a híres bilinek közül.

II.

Első jelentésem óta, melyet folyó évi január 3-án terjesztettem elő, fogolytábori tanulmányaimnak mind kerete, mind iránya meglehetősen nagyot változott, ezért illendőnek tartottam, hogy újabb jelentéssel álljak a tekintetes Akadémia elé.

Mint a multkor említettem, én csupán a szorosabb értelemben vett georgiai (oroszosan grúz) irodalmi nyelvben való tájékozottságomat kívántam e tanulmányaim során kibővíteni; azonban a kínálkozó anyag bősége rávitt, hogy a helyzetet lassankint nyelvészeti szempontból is mind jobban kiaknázzam. A tájszólásokban olyannyira gazdag georgiai nyelvnek tanulmányára ily kedvező alkalom, mint ez, talán még a helyszínén sem kínálkozhatnék. Hiszen a háború fürgetege, mint az özönvíz Noé bárkájába, boldog-boldogtalant egy fődél alá sodor. Egymástól száz meg száz mértföldnyire lakó, sokszor nagy hegyektől és vizektől elválasztott, csak nyelvilag és fajilag összetartozó népelemek képviselőit van módunkban egy asztal mellett kihallgatni s ekként nyelvük szerkezetébe, rokonsági viszonyaiba minden nagyobb fáradság nélkül belehatolni. A grúzoknak több mint egy tuczat tájszólása közül csaknem valamennyit megtaláljuk a fogolytáborokban. Ehhez a csábító körülményhez rámnézve újabban még egy rendkívüli könnyebbítés járult. Azokat a grúzokat, a kikkel a kenyérmezei táborban foglalkoztam, Hege d ü s Loránt barátom szíves közbenjárására, a Ganz-Danubius-társaság Budapestre hozatta, s itt báró Kornfeld Móricznak ügyszerető figyelmessége minden lehetőét megtett arra, hogy grúz tanulmányaimat teljes kényelemmel folytathassam. Szabad legyen ezért a meg nem becsülhető segítségért őszinte köszönetemet nyilvánítanom.

Grúz-mingrél szótári gyűjtésem révén, a melyet állandóan folytattam, meglehetősen gyakorlati készségre tettem szert a nyelv használatában s ennek rendkívül nagy hasznát vettem a nyáron, a midőn a csehországi Egerben levő mohammedán és kaukázusi fogolytábort meglátogattam, hogy ott tavaly nyáron félbeszakított tanulmányaimnak fonalát ismét fölvegyem. Itten ugyanis a tulajdonképeni grúzon és testvérnyelvén, a mingrélen kívül, a melyeket ekkor már jól ismertem, a velük szintén közel rokon szvánok közül is többen voltak találhatók. Ezekről addig vajmi keveset tudtam s így természetesen nagy érdeklődéssel fordul-

tam feléjük. Szerencsémre a grúz irodalmi nyelvet szóban és írásban jól birják. Ez volt tehát érintkezésünk diplomáciai nyelve.

A szván épp úgy különbözik a grúztól, mint a mingréltől. Körülbelül ezer szóra, továbbá dalokra és közmondásokra terjedő itteni — grúz-mingrél-szván — gyűjtésem ismét megerősítette azt a benyomásomat, a melyet már előbb is kifejeztem, hogy a grúz nyelvnek mássalhangzós jellege, a mely első tekintetre oly szembeötlő, talán nem is eredeti, hanem nyelvtörténeti úton keletkezett másodlagos fejlemény. Szabad legyen ezt egy példával illusztrálnom. Első jelentésemben összeállítottam a grúz nyelvben istent jelentő *ghmrthi* > *ghmerthi* szót a mingrél *ghoronthi*-val, a mi ugyanazt jelenti. Abból indultam ki, hogy a grúz alak eredetileg **ghemerthi* volt, ebből hangátvetéssel *gheremthi* s a magánhangzó megváltozásával *ghoromthi*, melyből a mai *ghoronthi* már könnyen érthető. S íme, a szván *gherthem* 'isten' még teljesebb *gherethemi* (< *gheremethi*) alapalakra utal s nem kevésbé magánhangzós jellegű, mint a m. *ghoronthi*. A szó valószínűleg azonos a törökök *Keremet*-jével, a melynek eddig nem tudtuk kielégítő magyarázatát adni: grúz kölesönszó a törökben, v. megfordítva.

Ugyanilyen hangviszony tükröződik a grúz és mingrél *zyva* és a szván *dzuɣva* 'tenger' szóban, valamint ezekben is: gr. *ghvino*, m. *ghvini*, szv. *ghvino* 'bor'; gr. *švidi*, m. *škhvithi*, szv. *iškhvith* 'hét'; gr. *rva*, m. *bruo*, szv. *ara* 'nyolcz'; gr. *mze*, m. *bža*, szv. *miž* 'nap', Sonne stb. Az utóbbi, tekintve a mingrél alakot, talán összefügg az avar *baq*, ud *beg* = *bey* 'Sonne' szóval. olyan *g* > *ž* (> *z*) hangváltozás alapján, mely a szláv és román nyelvekben közönséges, úgy hogy **bege* alapalakra gondolhatunk.

Igaz, hogy az ellenkező jelenség is gyakori, hogy t. i. a szvánban mássalhangzós alakot találunk a teljesebb grúz és mingrél alakokkal szemben; pl. gr. *guli*, m. *guri*, szv. *gvi* szív; gr. *kedeli*, m. *kida*, szv. *dšvad* házfal (avar *ged* id.) stb.

A tájszólásokkal úgy van az ember, mint magukkal a tájakkal: mindenik egy-egy új magasabb pont, a melyről messzebbre láthatunk. A szván igen sok régiséget őrzött meg, szemben a grúzzal és mingréllal, pl. olyan képzőtelen főalakokat, a melyekkel szemben a grúz és mingrél csakis képzős alakot mutat, pl.: gr. *thaphli*, m. *thopuri*, szv. *thvi* (t. i. *thphi* > *thbi* > *thvi*) 'méz'; gr. *dzaghli*, m. *džgori*, szv. *žegh* 'kutya'; gr. *thrali*, m. *tholi*, szv. *the* 'szem'; gr. *malli*, m. *munturi*, szv. *mut* 'féreg'; gr. *dedali*, m. *daduli*, szv. *daD* 'tyúk'; gr. *kramli*, *kamli*, m. *kuma*, szv. *kvam* 'füst' stb.

E mellett a szván sokszor feltűnően rövid, összevont alakokat mutat, mind a szótőben, mind a képzésben és rago-

zásban; pl. gr. *cremli* (**clermi*), m. *člamuri*, szv. *khim* (**khilim*); gr. *ena*, m. *nina*, szv. *nin* ,nyelv'; gr. *khveqana* (khve-qana), m. *khiana*, szv. *qhweqan* ,világ'; gr. *meore*, m. *mažia*, sz. *merme* (**merc*, ad analogiam *mesme*) ,harmadik' stb.

Nagyon érdekes, hogy a szván nyelv számos igetöt képez -*li* (annyi mint ,van') igekötővel, pl. gr. *ga-zomva*, m. *zəmna*, szv. *li-zme* ,mérni' (innen *lazma* mérték, mérleg); gr. *lokva*, szv. *li-loke* ,nyelni'; gr. *da-dsera*, m. *džarua*, szv. *li-ri* ,írni' (innen *lair* könyv, írás); gr. *qidva*, m. *qidiri*, szv. *li-qdi* ,vásárolni' stb.

A régiektől *Cimberi*, *Kimmeroi* néven emlegetett ókori scytha népvét *Cimbiri* alakban találjuk meg a grúzoknál, még pedig mint a mai Szibéria nevét.

Egy másik ősi népvét: *Sind*, *Sindon* (Σινδοι, Σινδών) tartott fenn a mingrél *Səndəri*, a mely szintén Szibériát jelent. A mai *zend* és *ind* vagy *hindu* név ezzel függ össze. Már most, a mint *Sindoi*-ből *Indoi* és ebből *hindoï*, *hindu* lett, úgy származott szerintem a *cimberi* népnévből előbb *simberi*, majd *siberi* és az *s* elmaradtával *Iberi* > *Hiberi*, a mely Georgiának régi nevében; *Hiberia*, *Iberia*, s a grúzok főtörzsének *imer* (*imer-eli*) nevében szintén ma is él még.

Azt sejttem, hogy ezen -*eri* végzetű népvétek mindegyike összetétel: -*eri* ugyanis a grúzban és mingrélben (*eri*) meg a szvánban (*er*) népet, illetőleg embert jelent. Ugyanez a szó megvan a török nyelvekben is: *er*, ,Mann, Gatte'. A régi magyarban *erj* (**fi-erje* > férj) alakban találjuk meg. A finn nyelvben *yrkä* legény, voltaképp ,emberke'. De mit jelenthetett vajjon az a *cimb*, vagy *simb* > *sib*, a melylyel ez az -*eri*, nép, ,ember' össze volna téve? Oly kérdés, a melyre más helyen kívánok feleletet adni.

Megjegyzem itt, hogy magában a *scytha* népnévben és a rejtélyes *savarthoi* elnevezés utolsó szótagjában egy grúz képzőt sejttek. Ugyanis ezen a nyelven minden népnévből országnévet lehet képezni *thi*, -*ethi* képzővel. Pl. *Imereli* : *imerethi*; *kaxeli* : *Kaxethi*; *somexi* ,örmény' : *Somxethi*; *osi* ,oszét' : *Osethi*, *Savarthoi* pedig **Savarethi* lett volna, vagyis annyi mint ,Szavarszág'. Ezt olvashatták görögös átalakítással a régiek *Savarthoinak*.

A *skythoi*, *Scythae* népnév tehát tulajdonképen országnev, a *sik* vagy *sikx* régi népnévből, melyen kiválókép a grúzokat is értették, evvel a -*thi*, -*ethi* képzővel: *Sikethi*, *Sikxethi*. Ma is van Georgiában *Sixi* nevű falu, a mely talán ezt a népvét örzi. Boldogult Zichy Jenő grófot ez a név csábította Georgiába, hogy ott a Zichyek őseit keresse, holott a név — a mint láttuk — nem *zics*, hanem *six* (*szik*), s a kettőnek egymáshoz semmi köze.

Nem térhetek itt ki ezen ötleteim tüzetes nyelvészeti bizonyítására. Csak a végett hoztam fel őket, hogy íme, mily általános érdekű kérdések vetődnek fel a kaukázusi philologia körében mindjárt első intrádára.

Az oszéteket grúzul *osi* néven hívják, ugyanaz a szó, melylyel orosz közvetítés útján (*jasi*) mink a mi jászainkat nevezzük. Van azonban a grúzban *osi* mellett *osuri* teljesebb alak is. Ha azt akarjuk mondani: 'oszétül', ezt csakis a teljesebb *osuri* töből képezhetjük: *osurad, osurath*.

Ebben az *osuri* szóban a régi *assir, assur*-t ismerjük föl. Nem mond ellent ennek a föltevésnek a nyelv sem, mert hiszen ez csakugyan a régi assirral rokon. Az is talál ide, hogy az oszétek magukat *iron* népnek nevezik, többesben: *iradda*, vagyis *irániak*. Nagy öröömre az egeri fogolytáborban egész sereg ilyen iránit találtam. Mivel a grúz nyelvet nemcsak szóban, hanem — grúz betűkkel — írásban is tökéletesen tudó ember nem egy akadt köztük, meg nem állhattam, hogy magyar szempontból különben is nagyon érdekes nyelvüket be ne vonjam tanulmányaim körébe. Hiszen, a mint ismeretes, nem egy magyar szónak eredetijét éppen az oszétből mutatták ki nyelvészeink. A grúz és mingrél mellett tehát oszét szavakra is kiterjesztettem, a gyűjtést és pár heti munka után annyira voltunk, hogy a szomszédos Szászországban szintén fogolytábori tanulmányokat végző Stumme professor barátommal és akadémiai tagtársammal oszét nyelvű levelezőlapon közölhetjük iránta való tiszteletünk kifejezését:

Khalak Egiri asdam iradda axsaz ama sadz ladži; azaz: Eger városában vagyunk irániak hat és hús (26) ember. Aláírások.

Az a tájszólás, a melyet Ciscaucasiai oszétjeim beszélnek, nem mindenben ugyanaz, mint a melyet az eddigi tudományos kutatás feldolgozott. Nem egyenes őse annak, melyből a mi rokon magyar szavaink eredtek s a mely alkalmasint a mi jászaink eredeti nyelve volt.

Az *axsin*, 'asszony' szót például nem ismerik; ellenben a már oszét alakokkal hasonlított többi magyar szók innen is előkerültek. Sőt olyanok is találkoztak, a melyeket eddig az oszétből nem ismertünk, vagy a melyeknek másai csak finnugor nyelvekből vannak kimutatva. Felsorolok közülök néhányat vegyest, a nélkül, hogy a hangbeli egyezés helytállóságát vizsgálni kívánám: *ary* m. ár; *alyanən* vásárolni, m. *alkudni*; *avzist* m. *ezüst*; *bogiri* m. *bürü* (alapszó szv. *bog* híd); *dzidzi* (külesönszó a grútból, a hol *dzidzi* van; vö, gr. *dzu*, emlő s innen nőstény, pl. *dzu-dathvi*, nőstény medve) m. *cici*; *is* m. *hisz*; *χid* m. *híd* (a grúzban *χidi*, m.-ben *χide*); *khard* 'kés', m. *kard*;

khuds (a grúzból, a hol *kuca* van) m. *kutya*; *lag* ,ember' m. *leg-ény* ,emberke' stb.

Igen tanulságos az oszétnek és grúznak egymáshoz való viszonya. Legtöbb esetben a grúz mint kölcsönadó fél jelentkezik. Ez fontos azért, mert nem egy ilyen szó a magyarba is átment, nyilván oszét vagy esetleg avar közvetítéssel. Például a grúz *khila* (40 font), oszét *čala* (**čila*), magyar *kila* gabonamérték; gr. *kitri*, m. *kintiri*, szv. *kintri*, oszét *džitri* ugorka (magy. *csitri*); gr. *khliavi*, oszét *čliavi* ,szilva'; gr., m., szv. *kiri* oszét *džer* ,méz'; gr. *dsigni*, oszát *činig* ,könyv' stb. (Vajjon az oszét *či*, ,ki' nem ugyanilyen hangváltozáson ment-e keresztül (*ki* > *či*) s a magyar *ki* nem azonos-e vele?)

Grúz, mingrél és oszét gyűjtéssel egyidőben az egeri fogolytábor abkházaival is el kezdtem foglalkozni. E szándékom azonban egyelőre füstbement. Nyelvük ugyanis hangtanilag olyan nehézségeket gördít a kutató elé, hogy pár hét alatt nem igen sokra mehettem volna benne. Azonkívül abkházaim a magukén kívül semmiféle más nyelvet nem tudtak, s így a félreértések elé tág kapu nyílt volna. Értesültem azonban arról, hogy a Budapesten foglalkoztatott hadifoglyok közt abkházok is vannak, módomban lesz tehát a mulasztást könnyűszerrel pótolni. Oszétet is találtam Budapesten, s remélem, hogy egeri gyűjtésemet oszét szókkal és szövegekkel most már itthon is gyarapíthatom. Egyébiránt az egeri fogolytábort, mihelyt lehet, újból fölkeresem s az ott megkezdett munkát továbbfolytatom.

Még avar tanulmányaimról néhány szót. Egerben most csak egy *A b r a h a m o v* nevű öreg invalidust találtam. A tavalyi avarok mind szanaszét voltak munkára és semmi kilátás, hogy még valaha összekerüljünk. Ez az egyetlen avarom állandóan betegállományban lévén, csak keveset foglalkoztattam. Baku vidékéről való, az avaron kívül valamieskét törökül és oroszul tud. Tájszólása nem sok eltérést mutat az eddig előttem ismert alakoktól: *beče* h. *meče* ,borjú'; *bargič* h. *margič* ,gyűrű'; *łimer* h. *łimar* ,gyermek'; *gurde* h. *gorde* ,ing'; *hoi* h. *hoe* ,kutya' stb. Némely szóban *š* hangot vettem észre, pl. *qurəšši* ,csukló', *ššag* ,fazék' stb. Az avarra különösen jellemző *ł* vegyeshang egy új, előttem eladdig ösmeretlen *šL*-félével cserélődik föl, pl. *łabgo*, *łabgu* : *šLabgu* ,három', *łebergu* : *šLebergu* ,harmincz'. Megakadó lélekzet: *dsa* h. *ds'a* ,tűz, láng'. Érdekes, hogy az oszétben kimutatott *ki* > *či* hangváltozatra itt is kaptam biztos példát: *činižke* ,könyv' (**kinižke*; vö. or. *книжка*, ,Büchelchen').

Avar gyűjtésemnek itten elért gyarapodását messze felülmulják a kenyérmezei táborban ezidén is többször ismételt látogatásom eredményei. Hála vitéz hadseregünknek, az Egerben elszalajtott avarokért itt egy új és igen értékes acquisitíóhoz

jutottam Hadžiau Arslan Ali személyében. Ez a vitéz avar, a ki testében 7 golyóval került fogságunkba, Daghestánból, Ištari Cirkejből való. Rendkívül értelmes ember s a kórházban már magyarul is megtanult némileg. Fölgyógyulása után otthoni foglalkozását gyakorolta kicsiben nálunk: őrizte a kórház kecskéit. Most az én kérésemre Fliglschuster ezredes, táborparancsnok, beosztotta őt az avar Šamil főhadnagy mellé; mindketten együtt segédkeznek avar gyűjtésében. Ali Arslan a nélkül, hogy valaha csak hírét is hallotta volna holmi avar-magyar nyelv hasonlításnak, örömmel újságolta nekem, hogy némelyik magyar szó az ő nyelvükben is ugyanaz; pl. *azar* 'ezer' (tkp. az). E szerint az avar számnevekben levő *-go* vagy *-gu* utórészt még külön szónak érzi. Šamil főhadnaggyal, Arslan Alival és a szintén Daghesztánból, Temirhan Šura-ból való lezg anyanyelvű öreg A g a i K u r b a n o v-val sikerült örvendetesen gyarapítanom avar szótári gyűjtésemet.

Az utóbbtól egy kis lezg szógyűjteményt is szereztem. A nyelvnek tiszta török volta ebből egészen nyilvánvaló. Pl. a számnevek: *bir*, *eti*, *uĉ*, *dört*, *beš*, *altı* (de *altmuš*!), *jeti*, *segiz*, *toĝuz*, *on* (1—10), *igirma* (20), *gırk* (40), *elli* (50), *jetmuš* (70), *toysan* (90); *ot* 'tűz'; *ımak* 'enni'; *γiz* 'leány'; *gun* 'tag'; *gondermak* 'küldeni'; *tırmen* 'malom'; *anam* 'anya'; *men* 'én' stb.

Igazam volt tehát, midőn első jelentésemben rámutattam arra, hogy az avarokat tévesen számítják a lezgekhez, mert az utóbbiak törökök. A tévedést Schiefner követte el, s utána, kellő támaszték nélkül, a nyelvtudományban állandóan ismételték. De az is kitetszik ebből, mily gyengén állunk még egyáltalán a kaukázusi philológiával. Egész népek vannak ott, a melyeket csak névről ismerünk, holott A. D r i l l, a kaukázusi nyelvek és népek egyik legbuzgóbb kutatója, méltán utalt e tudomány nagy fontosságára nemcsak nyelvészeti, hanem őstörténeti szempontból is.¹ A nagy idők, a melyeket élünk, megfordították a világrendet; nem mi megyünk a hegyhez, hanem a hegy jön el hozzánk, az egész Kaukázus. Vajha többen is lennénk, a kik e fordulatot tudományosságunk javára felhasználnák!

¹ Grammatik d. modernen georgischen Spr. Vorwort u. Einl. VI—VII. II.

Leibniz és Magyarország.

Rácz Lajos sárospataki tanártól.

Most, a midőn Leibniz halálának november 14-én bekövetkezett kétszázéves fordulója alkalmából az egész művelt világ figyelme a nagy német bölcselő felé fordult s lélekben nemcsak a német nép ünnepelte meg az önálló német bölcsélet megteremtőjének, az universális ismeretű és teremtőerejű tudósnak emlékezetét, hanem a többi művelt nemzetekkel együtt mi magyarok is kegyelettel borultunk le az ő fényes elméje, nagyszerű s nem egy ponton a jövő fejlődésének irányát kijelölő munkássága előtt, — önkéntelenül fölmerül előttünk az a kérdés: vajjon miesoda viszonyban, vonatkozásban állott Leibniz Magyarországgal és a magyarsággal? ismerte-e hazánk nyelvét, földjét, történetét?

Annyit, ismerve Leibniznek a tudományok minden ágára, a gyakorlati élet, ipar, technika minden mozgalmára, actualis kérdésére kiterjedő figyelmét, s ismerve különösen — előbb a mainzi választófejedelmi udvarban (1668—1672), majd 4 éven át (1672—1676) Párisban, azután 40 éven át (1676—1716) a hannoveri fejedelmi udvarban kifejtett — politikai és diplomatiái tevékenységét, e minőségben szerzett széleskörű politikai tájékozottságát: előre föltehetünk, hogy Európa többi országai és népei közt hazánk sem maradt előtte ismeretlen, hazánknak az európai nemzetközi politikában megnyilatkozó szerepe, jelentősége is magára vonhatta figyelmét. Előzetes föltevésünk még erősbül, ha — tanulmányozva Leibniz életét és működését — látjuk, hogy a török hódításokkal Európát és az európai kultúrát fenyegető veszedelem és a törököknek Magyarországból való kiszorítása mindig élénken foglalkoztatta őt s ez az eszme szolgált alkalmul Párisba, XIV. Lajoshoz történt diplomatiái kiküldetéséhez is, a kit egy Egyiptom ellen indítandó hadjárat gondolata számára szeretett volna — de sikertelenül — megnyerni. Várakozásunk még magasabb fokra emelkedik, ha életrajzából értesülünk róla, hogy Leibniz *öt* ízben járt Bécsben (1688—89-ben, 1690-ben, 1700-ban, 1702-ben s 1712—14-ben) s ott két ízben hosszabb ideig (első látogatásakor egy fél évig, utolsó

látogatásakor több mint másfél évig) tartózkodott, az egész udvar részéről szíves fogadtatásban, több kitüntetésben részesült, Savoyai Jenő hercegnek, a híres hadvezérnek, kedvelt embere és barátja volt, — nem is említvén azt, hogy a berlini, londoni, szentpétervári és drezdai udvarokkal, Rómával, Hollandiával, Svéd- és Lengyelországgal is összeköttetésben állott s így módjában volt — az európai politika szálai mellett — minden tudományos kérdéstről, fölmerülő nyelvészeti, történeti vagy archaeologiai problémáról a legszélesebbkörű információt szerezni.

Várakozásunkban csakugyan nem csalódnunk, Leibniz részint nyelvészeti, jogi és történelmi tanulmányaiból, részint a politikai és diplomáciai ügyek terén szerzett tájékozottságából, illetőleg a török háborúk iránti érdeklődéséből, részint a kath. és prot. egyház reuniójára vonatkozólag a császári és hannoveri udvar közt folyó tárgyalásokból kifolyólag kiváló érdeklődéssel fordult hazánk nyelve, történeti múltja, jelenkori politikai szerepének s vallásos viszonyainak megértése és helyes megítélése felé, hasonlóképen igyekezett tájékozást szerezni hazánk lakosága, földje, termékei felől. Bámulatos széleskörű tudományos ismereteiből, alapos jogi, politikai és diplomáciai tájékozottságából, kiváló éles elméjéből és erős judiciumából következett, hogy minden téren, a mihez hozzászólt: a magyar nyelv rokonságának, a magyar politikai és vallási viszonyoknak megítélésében a legjobbat és legalaposabbat nyújtotta, a mit egy külföldi ember ez időben egyáltalában nyújthatott, s ha tekintjük azt, hogy hazánkra vonatkozó információi tekintélyes részét Bécsben nyerté, s tudjuk azt, hogy mennyire törekedett a bécsi udvar kedvében járni, — bámulnunk kell azon a magasfokú objectivitáson, a mely hazánkra vonatkozó nyilatkozatait, ítéleteit jellemzi.

Átnézegetve nyomtatásban megjelent műveit (sajnos, kézirati művei s közöttük levelezése ezidőszerint hozzáférhetetlenek, azoknak az Akadémiák nemzetközi szövetsége részéről tervezett kiadását a világháború ismét hátravetette), a mint itt-ott lapozgattam, nem egy helyen találtam bennök Magyarországra, a magyar nyelvre és történelemre, hazánk azon korbéli viszonyaira, vezéremberekre vonatkozó észrevételeket, nyilatkozatokat. Itt közlöm őket, öt csoportba foglalva; közlésem nem tart igényt a teljességre, de valószínű, hogy fontosabb nyilatkozatai közül kevés került el figyelmemet.

I. *A magyar nyelv rokonsága és a magyarok eredete.*

Leibniz egyike a legelsőeknek, a ki a magyar nyelvnek a finn-ugor nyelvekkel való rokonságát észrevette. Mikor itthon Magyarországon senkinek sejtelve sem volt e felől, senkinek

eszébe sem jutott eziránt érdeklődni, vagy ha igen, ez az érdeklődés hamis irányba fordult (így Szamosközy I. történetíró tiltakozott az ugor és magyar nyelv rokonsága ellen, Otrokócsi Fóris Ferencz — a Leibniz kortársa — pedig 1693-ban megjelent *Origines Hungaricae* cz. művében a magyar-zsidó nyelv-rokonság mellett foglalt állást), — Leibniz az 1650—54. években Sárospatakon működött Comenius, továbbá Miechow és Scheffer által helyes nyomra vezetve, több művében hirdeti a magyar nyelvnek a finn nyelvvel való összetartozását. A magyar nyelvtudomány és irodalomtörténet Fogel Márton hamburgi orvost teszi első helyre e nyelvrokonság fölfedezői közt; a második hely, mint az alábbiakból kitetszik, Leibnizet illeti meg. De Leibniz nem elégszik meg a nyelvrokonság vizsgálatával. Hanem a nyelvrokonság alapján a népek s így a magyarok eredetére is igyekszik világot deríteni. A magyarok eredetének megvilágításánál a régi, hitelt érdemlő írók nyomán indul el. Egyetlen tévedése, hogy 1668-ban a hunokat és avarokat még szláv eredetű népeknek tartja, de már 1696-ban a hunokat a kalműkökkel hozza kapcsolatba. Ide vonatkozó nyilatkozatai a következők:

A Brevis designatio meditationum de originibus gentium (1668) cz. művében ezeket írja: „Alia ingens Septentrionis natio *Finni* habendi; Lapponum gentes originem cum Finnica communem habere dudum nos Schefferus¹ et lingua docuit . . . Cujus manifestum indicium *Hungari* praebent, cognatus Finnis populus, quos ab interiore Scythia, ex, ut nunc loquimur, a regionibus Siberiae propioribus venisse ex *Jornande*² constat. Et Rubruquius³ a *Ludovico S.* ad Tartaros missus, didicit antiquam Hungariam tunc dictam *Pascatir*, quam credo esse quae hodie *Baskiriae* nomine sub magnis Russorum Monarchae ditione est.“

„Porro nulla linguarum Europaearum Hungariae aequae ac Finnicae accedit, quod Comenius, quantum sciam, primus notavit. — Hungari ex Scythia Asiatica serius in Pannoniam venere, partemque ejus planam implevere, cum Avars incolae Magni *Caroli* armis fracti, tueri se non possent. Exinde Pannonia . . . *Hungariae* nomen ab occupatoribus novissimis acce-

¹ Scheffer János upsalai egyetemi tanár (1621—1679), idevonatkozó műve: *Lapponia*, 1673.

² Jornandes, helyesebben Jordanes gót történetíró, a népvándorlás korának történetírója.

³ *Rubruquis* (Guillaume) ferenczrendi barát, a kit IX. vagy Szent Lajos francia király 1253-ban Sartach tatár fejedelemhez küldött, a ki a Volga és a Don mentén uralkodott a XIII. században (L. Morery, Grande Dictionnaire historique, IV. 339).

pit: incolae ex Avaribus . . . et Hungaris misti mansere, Hungari scriptoribus Graecis inferioribus *Turcarum* nomine censebantur.“ (G. G. Leibnitii opera omnia, nunc primum collecta . . . studio Ludovici Dutens, Genevae 1768, tom. IV. p. 192.)

Lettre à Mr. Sparvenfeld (Qui avait le soin de servir les Ministres étrangers, qui étaient à Stockholm. Anno 1696). „On m' assure que la langue des Hongrois se trouve encor proche de la mere Caspienne. Quand je considère les descriptions que les Anciens faisaient des Hunnes, et celles que les Voyageurs nous font des Kalmucs, il semble que c'est un même peuple. Car on donne aux uns et aux autres un visage plat et large, et des yeux extrêmement petit, et la situation se rapporte aussi. Je ne sais, si la langue de ces Kalmucs se rapporte à la langue du Turquestan, comme celles des Tartares de la Crimie, dont la langue, comme je crois, a assez de convenue avec celle des Turcs.“ (Leibnitii opera ed. Dutens, t. V. p. 545).

Tom. VI. p. 105: „In Iuhra Hungaricas reliquias esse, Mechovius¹ scripsit. Ipse Kochanskius² memorat Jesuitam quendam Hungarum, captum a Tartaris et ad Caspium mare delatum, patrium idioma agnovisse“.

*Litterae ad Ludolfum*³: „Rubruquius idem videtur nobis veram Hungarorum in Scythia sedem indicare trans Volgam scilicet non procul a Caspio mari, vocat magnam Hungarium. Ego plurimum tribuo hujus viri auctoritati; nam et ipse transiit per illas gentes et conscientia admodum loquitur, tum inter se, tum aliorum narratis fide dignus. Multosque apud Tartaros vidit Hungaros captivos, ut ait ipse, quorum judicio videtur rem cognovisse.“ (L. opera, ed. Dutens, tom. VI. p. 111.)

Nouveaux Essais sur l'entendement humain: „Le langage des *Finnois*, ou du nord-est de notre continent, qui est encore celui des Lapons, s'étend depuis l'Océan germanique ou norvégien plutot, jusque vers la mer Caspienne (quoiqu'interrompu par les peuples esclavons qui se sont fourrés entredeux), et a du rapport au hongrois, venu des pays qui sont maintenant en partie sous les Moscovites. Mais la langue tartaresque, qui a rempli le nord-est de l'Asie avec ses variations, paraît avoir été celle des Huns et Cumans, comme elle l'est des Usbecks ou Turcs, des Calmucs et des Mugalles. Or, toutes

¹ *Miechow* Mátyás, doctor medicinae és kanonok Krakóban, I. Zsigmond lengyel király udvari orvos; meghalt 1523-ban. Ide vonatkozó műve: *Tractatus de duabus Sarmatiis* 1517.

² A lengyel király matematikusa, a kihez Leibniz fordult.

³ *Ludolf* Hiob (1624—1704) kiváló orientalista, az aethiopiai philologia megalapítója.

ces langues de la Scythie ont beaucoup de racines communes entre elles . . .“ (livre III, chap. II.).

Theodicea: „C'est pourquoi le mercredi, ou le jour de Mercure, a été appelé . . . jour de *Zerdust* par les Asiatiques, puisqu'il est nommé *Zarschamba* ou *Dsearschambe* par les Turcs et par les Persans, *Zerda* par les Hongrois venus de l'Orient septentrional, et *Sreda* par les Esclavons . . ., les Esclavons l'ayant appris aussi des Orientaux“ (préface).

II. Belállapotok, fölkelések, török háborúk.

Magyarországnak egykorú politikai és vallási viszonyairól Leibniz eléggé jól van értesülve, s azokat helyesen ítéli meg. Ha a bécsi udvarra való tekintettel kijelenti is, hogy a protestánsok elnyomásáról szóló vádak nem nagyon igazolja az a körülmény, hogy a Bécsűjhelyben lefejezett négy gróf mind katolikus volt és a magyarországi lázadások inkább csak a főnemesek nagyravágyásából származtak, — de azért jól látja, mik a magyarországi forrongás és elégedetlenség igazi okai, t. i. a bécsi kormány igazságtalan elbánása a magyarok alkotmányos és vallásos szabadságával. Nagyon érdekesek a gróf Zrinyi Miklósról szóló megjegyzései; egyformán előadja felőle a magyar és a bécsi felfogást; ő is megerősíti Zrinyinek vadászaton, vadkan által való megöletését. Íme észrevételei:

Einige politische Gedanken (1668—70): „Die Konspiration in Ungarn betreffend, ist solche vom Wesselini, dem vorigen Palatin, angesponnen worden, der liberandae patriae falsa opinione et odio Germanorum zu diesem so wichtigen Werk den Grund gelegt. Serini, Frangipani und Rakotzi haben's verdorben, des Wesselini Tod ist des Kaisers Glück gewesen; denn dieser hat alles mit grossem Bedacht geführt, nach seinem Tod ist man zu weit ausgebrochen. Gott hat der Ungarn unenschliche consilia gestürzt. Sie haben vorgehabt, mitten in Deutschland einen Angriff zu tun, und alles weit und breit zu massakrieren, so gross war der Hass Hoher sagte einem guten Freunde: der Herr glaubt nicht, was Deutschland und dem Reich an Hintertreibung dieses Werkes gelegen gewesen. Die Zeit wird's öffnen. Man sagt, bei den Ungarn seien Briefe von Brandenburg, Bayern und andren deutschen Fürsten gefunden worden, incentoria . . . Ungarn kann sich der Kaiser sehr zunutze machen, denn alles ist in Ungarn schön und gross. Und wenn der Kaiser das tut, ist er fast so mächtig als der König von Frankreich.“ (G. W. Leibniz: Deutsche Schriften, Bd. II, S. 9—10).

Reflexions (le 28 Aoust 1682): „Cette manière indirecte

de contribuer à la gloire du conquérant (Louis XIV.) vient premièrement de n'avoir pas songé assez tôt à contenter les protestants de Hongrie, qui par ce moyen manquant de chef, n'en eussent pas rendu à la Porte le chemin si facile, particulièrement si on eut ôté au comte de Teckeli tout sujet de révolte, en lui accordant au delà de ce qu'il pouvait souhaiter; car les avances qu'on eût fait en ce rencontre, eussent été de nulle importance au prix des glorieux avantages, qui eussent résulté à l'Empire . . .“

„La seconde faute qu'on a faite, est de n'avoir pas envoyé plutot un Ambassadeur à Constantinople pour amuser le grand vizir, ce qui eut été très facile en commençant la négociation pour gagner le Bacha du Buda, qui conjointement avec l'autre eut facilement dissipé l'orage, en persuadant le grand seigneur qui est plus voluptueux que guerrier de ne donner point de secours aux rebelles de Hongrie, qu'on ne fut assuré de leur général que ces ministres ne connaissaient pas encore assez pour se fier à sa conduite. De la il est aisé d'inférer de quelle conséquence il est de ne pas gener les consciences en certaine rencontre dont le succès puisse être fatal à l'État“ (Leibniz' Werke, herausg. von O. Klopp 1864—1884. Bd. V, S. 168).

Quelques reflexions sur la présente guerre de Hongrie:

„Le témoignage des Turcs est crû contre les Chrétiens et celui des Chrétiens contre les Turcs ne sert de rien, comme l'on peut voir par une lettre qu'un savant Ministre Hongrois a écrit autrefois sur l'état des Hongrois somis aux Turcs. Nos gens traitent cela de bagatelle et n'ont en tête que les reformatations de l'Empereur en Hongrie ou Silésie . . . Dans la guerre passée de Hongrie, ils publiaient que les Impériaux avaient exposé malicieusement les troupes de l'Empire, que Montecucoli ne voulait pas combattre, que les Français seuls ont eu la gloire d'avoir repoussé les Turcs. On croyait que l'Empereur n'avait fait la trêve avec les Turcs que pour mieux opprimer les protestans en Hongrie . . . Ils devraient considérer que les quatres comtes decapités à Vienne ont été tous catholiques et que les rébellions de Hongrie viennent plus de l'ambition de quelques grands et de la haine que les Hongrois portent aux Allemands que de la religion, dont un Tekely qui vendrait son âme pour une principauté, s'est servi pour animer le peuple ignorant et pour couvrir ses desseins criminels. Je crois donc qu'on ne saurait peutêtre disconvenir à Vienne même, d'avoir trop poussé les Hongrois du coté et de la religion et de leur privilèges; on le voit assez par les Actes et Memoires de la dernière Diète d'Oedenburg; et à remonter jusqu' à la source, il semble que la guerre passée mit les Hongrois au désespoir,

car ils se voyaient entre les Allemands et les Turcs comme entre l'enclume et le marteau. Les Ministres et Généraux de l'Empereur les traitaient avec trop d'indifférence et trop de défiance quoique peut-être alors ils fussent bien intentionnés. Les Hongrois commençaient à croire que l'Empereur aurait de l'aversion pour eux; et je me souviens d'un bon mot du comte Adam Forgatsch, qui dit un jour que l'Empereur n'avait que trois mots à dire pour contenter cette nation, et quand on le pressa là-dessus, il répondit, que l'Empereur n'avait qu' à dire avec effet : *Ego amo Hungaros*. Quant au comte Nicolas Serini qui se plaignait, c'est une question problématique, car d'un côté il semble que l'on a souvent dégoûté, qu'on n'a pas assez secondé son zèle, et qu'on a avancé la perte de son Serinvar; mais de l'autre côté, il faut avouer aussi que ce comte en a un peu trop fait, affectant de l'intelligence avec les étrangers, prenant de pensions, s'attribuant la gloire de bons succès, blamant partout la conduite des ministres impériaux, et faisant ou proposant des entreprises difficiles où son intérêt était visible, comme était le siège de Canisa. On laisse à décider aux mieux informés, s'il est vrai comme disent les partisans du comte, que les impériaux n'y ont pas agi avec assez de vigueur. Les Hongrois se plaignirent surtout de la paix qu'on fit avec les Turcs sans leur participation; ils soutenaient que c'était le Turks propre à repousser cet ennemi et à tirer la Hongrie chrétienne de la misère, au lieu que par cette paix, les Turcs relevant Neuheusel et d'autres places, ils voyaient leur chaînes renforcées, et ils jugeaient que leur misère ne finirait jamais, puisqu'ils ne seraient que ballotés entre les Allemands et les Turcs, jusqu' à ce que peu à peu ces derniers les engloutiront entièrement. Ces considérations les mirent dans le désespoir . . . C'est pourquoi les grandes raisons que l'Empereur avait de faire la trêve ne les touchaient point . . . Il semble donc que depuis ce temps-là une partie des Hongrois principaux songea à se tirer du joug des Autrichiens, voyant l'exemple de la Transylvanie, que les Turcs traitaient assez doucement. Si le comte Nicolas en a été, c'est ce que je ne dirai pas; sa mort fut attribué à un coup d'Etat; mais il est certain que ce fut le coup de la dent d'un sanglier, et je l'ai des personnes non suspectes, qui ont été de cette chasse. D'ailleurs il était trop haï des Turcs pour que je puisse croire qu'il aurait osé se fier à eux, et entrer en négociation, mais son frère le comte Pierre se laissa entrainer par son mauvais destin. L'orbite de l'Empereur y contribua beaucoup, et s'il est vrai qu'ils ont eu dessein sur sa vie, c'est qu'ils le voyaient alors sans enfants mâles, et par conséquent leur prétendue

délivrance plus aisée, puisqu'il n'y aurait selon leur opinion d'autre obstacle que sa personne. Leur entreprise était aussi extravagant que criminelle car ils manquaient d'appui ; et puisqu'on n'a rien produit pour prouver ce qu'on a imposé au chevalier de Gremonville, il faut croire qu'il ne s'est pas mêlé dans une telle conspiration. L'issue fut telle quelle devait être, c'est-à-dire malheureuse ; mais ce ne fut que l'ouverture de la tragédie dont nous voyons approcher la catastrophe. Car les Hongrois aigris de plus en plus commençaient à prendre des résolutions désespérées ; de l'autre côté la cour de Vienne acheva de les pousser dans le précipice, confisquant les biens de bien des gentilshommes, enlevant les églises aux protestants, et faisant le procès à leur ministres comme à des criminels de lèse-majesté, dont un très grand nombre fut condamné sans avoir eu égard à leur défense, et plus de 80 personnes dont il y avait que le grand âge rendait digne de compassion, ou la jeunesse exemts de soupçon, accouplées comme des bêtes et traités depuis les monts Carpathiens jusqu'au Royaume de Naples, où ceux qui n'étaient pas périés en chemin furent mis aux galères, mais délivrés bien à propos par l'Amiral Ruyter. La France qui profite de tout, étant engagée en guerre avec l'Empereur, et voyant plusieurs des principaux Hongrois animés à tout entreprendre, ne fit point scrupule de les encourager par de l'argent et par des secours du côté de Pologne, qui pourront être funeste à ce Royaume. Il était aisé à prévoir que les Turcs en tiraient de l'avantage, mais les Français sont en possession de sacrifier l'intérêt du Christianisme au leur . . . Il y avait un Seigneur Hongrois nommé le comte de Töckeli, qui s'était réfugié en Transylvanie : les Français le jugeant propre à leur desseins, lui donnèrent quelque argent, ce qui le rendit capable de se faire chef de parti, de faire des courses dans les terres de l'Empereur, d'attirer tout ce qu'il y avait de mécontents, exilés, mal accomodés, d'enlever l'argent tiré des mines. Ces succès le mirent en état de subsister quand les Français ne voulurent ou n'osèrent plus le porter ouvertement, et la fin de la trêve entre l'Empereur et les Turcs approchant, ceux-cy ne manquèrent pas de l'attirer, et lui ne manqua pas de pousser le Grand vizir à la guerre, tandisqu'il amusait la cour de Vienne par des traités en l'air. Les entreprises insupportables de la France, honteuses à toute la nation Allemande, ayant une fois ému l'Empereur et quelquesuns des plus généreux princes de l'Empire, on ne songeait pas assez au danger qui menaçait du côté de la Hongrie, et on se flattait de conclure la paix avec la Porte à des conditions tolérables. Car on croyait que la grandeur de la France et ce que Du Quêne avait osé faire à

Chio, donnait de la jalousie aux Turcs. Mais ordinairement les vœux présentes remportent sur les futures, et le Sultan ne jugea pas à propos de perdre la belle occasion que les rebelles de Hongrie lui offraient. Quand on sut cette résolution à Vienne, il semble qu'on ne s'appliqua pas assez à en considérer l'importance, car le souvenir de l'issue tolérable de la guerre précédente et de quelques autres qu'on avait eues avec le Turc, qui s'étaient toutes terminées à la prise de quelque place de Hongrie, sans que les terres héréditaires en eussent fort pati, diminuait assez l'idée des maux qu'on devait craindre“ (O. Klopp. Bd. V, S. 175—181).

Bedencken wegen der unglücklichen Retirade der Kayserl. Hauptarmee in Ungarn 1683 (u. o. 182—188. l.) és *Über den Entsatz von Wien 1683*, — mindkettőben van szó Magyarországról; ez utóbbi így végződik: „Nun wird dafür gehalten, dass man Gran belagern werde, nach dessen Eroberung es auch Pest und Ofen gelten dürfte; könnte man also das Corpus von Ungarn, nehmlich das Land, so an der Donau lieget, behaupten, und würden die Flügel, nehmlich Canisa auf der rechten, und Neuheusel auf der linken Seite, desto leichter folgen“ (O. Klopp, Bd. V, S. 193).

Lettre au comte de Windischgrätz (ministre d'état et ambassadeur extraordinaire de l'Empereur à la Haye. Septbr 1691). Leibniz talált egy kéziratot, a melynek tárgya Franciaország viszonya a portához, a francia követek tárgyalásai a törökökkel I. Ferencz óta; szeretné azt Hollandiában kiadni s a követől kér kiegészítő adatokat: „Je ne doute point que les dispositions obtenues dans les procédures d'inquisition, et les dépouilles des Grands Visirs et de Teckeli, dont on a eu les papiers plus d'une fois, aussi bien que les relations faites à l'Empereur, et les secretes correspondances n'ayent fait avoir beaucoup de lumières sur ce point . . . Cependant il n'y faudrait pas meler des pieces contrefaites . . .“ (O. Klopp, Bd. VI, S. 28).

Lettre à Weselow (1691 jan. 13—22): „Je crois que desormais à Vienne on s'attachera bien plus aux affaires de Hongrie, et qu'on laissera à l'Empire la plus grande partie du soin de s'opposer à la France. Je crois même qu'on se repent d'avoir trop degarni la Hongrie pour l'amour du Rhin“ (Bd. VI, S. 58).

Lettre à Schütz (1692 april): „J'espère que nous serons bientôt rejouis par la prise de Grand-Wardin, et que les Turcs se repentiront de l'obstination que la France leur a inspiré, pour continuer la guerre. Ils s'imaginent de ne pouvoir plus perdre grande chose. Mais ils se pourront tromper (Bd. VI, S. 64).

II. Rákóczi Györgyről és Drabitus morva prófétáról két helyen is emlékezik. Így a XIV. Lajos elé terjesztett javaslatban ezt írja: „Rákóczi (Raogotzi) csalódott abbéli bizakodásában, hogy az ázsiai zavarokból új világosság fog számára fakadni“ (Oeuvres de Leibniz, éd. p. Foucher de Careil, t. V, p. 167); s alább: „Kérdezték meg a lengyeleket, a magyarokat, az erdélyieket, Kolozsvár (Claudiopolis) és Nagyszében (Hermannstadt) lakosait s ők igazat fognak nekem adni. Balgák, de nagy beszélők: Costérus, Poniatovius és Drabitus próféták (a kit legutóbb végeztek ki) a sötétségbe ragadtatva ama homályos világosság által, a mely őket vezérelte, a törökök valamelyes megterése segélyével a protestánsokkal együtt az osztrák ház bukását jósoltgatták . . .“ (u. o. 246. l.). S a *Nouveaux Essais*-ben: „Poniatovia, Drabitus és mások jövendölései, a melyeket a jó Comenius tett közzé az ő *Lux in tenebris*-ében és a melyek hozzájárultak a császár örökös tartományaiban a zavargásokhoz, hamisaknak bizonyultak és azok, a kik azoknak hitelt adtak, szerencsétlenül jártak. Rákóczi (Ragozky) erdélyi fejedelmet Drabitus a lengyelek elleni hadjáratra ösztönözte, a melyben hadserege elveszett, minek következtében országait életével együtt elvesztette, és a szegény Drabitus, jóval ezután, 80 éves korában, a császár parancsára lefejeztetett. Azonban nem kételkedem, hogy ma is ne akadnának oly emberek, a kik ezeket a jövendöléseket, Magyarország jelenlegi belzavarainak véletlenül fennforgó körülményei közt,¹ ne igyekeznének egész oktalanul újra életre kelteni“ (IV. könyv, XIX. fejezet).

A *Mars Christianissimus*-ban (1683) is megemlíti a Tökölnnek és a magyar lázadóknak — bár protestánsok voltak — nyújtott francia segítséget (O. Klopp, t. V, p. 221); hasonlóképen a *Réflexions sur la déclarations de la guerre que la France a faite à l'Empire* cz. dolgozatában is többször említi magyarországi dolgokat, különösen a törökkel folytatott háborúkat és a magyar fölkelők támogatását (u. o. p. 525—634).

A magyar protestánsok iránti érdeklődéséből folyt, hogy Leibniz nemcsak otthon, Hannoverben vett buzgó részt a német katolikusok és protestánsok reuniója tárgyában Spinola bécsi-újhegyi püspök és Molanus lokkumi apát közt folyó tárgyalásokban, hanem az egyesülés ügyét Magyarországon is szeretne volna előmozdítani. Erre vall *Foucher de Careil* francia Leibniz-kutatónak a bécsi tud. Akadémia elé terjesztett munkálatában előfordul s a hannoveri Leibniz-kéziratokra vonatkozó követ-

¹ Leibniz a *Nouveaux Essais*-t 1703—04-ben írta s így a II. Rákóczi Ferencz fölkelésére gondol. Drabitiust 1671 július 10-ikén Pozsonyban végezték ki.

kező passus: „Müssen wir einige Urkunden erwähnen: das sind alle diejenigen, welche unter dem Namen *Ungarica* von der Vereinigung der Ungarn mit der Kirche handeln“ (Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe, Bd. XXV, S. 134).

A *Catalogus Librorum ab illustribus autoribus circa finem anni 1688 et initium anni 1689 editorum* című jegyzékben a következő magyar műveket találjuk:

Comitis Tököli Tract. de Ubiquitate.

Comitis Tököli liber unicus de conservanda sanitate per iuge corporis exercitium.

Tököli dissertatio Astronomica de stellis erraticis (O. Klopp, t. V).

III. Erdély.

Erdélyről, Erdély lakosairól két helyen találunk Leibniz-nál adatokat. Az első: *Epistola ad Amicum, de originibus Transylvaniae* a különböző erdélyi nemzetiségekről szól: „Germanos hospites a Regibus Hungariae iam Christianis privilegiis datis fuisse allectos. Diploma Andreae Regis non Saxones, sed Teutonicos nominat“. Azután szól a székelyekről, oláhokról, czigányokról. „Semper mihi suspicio fuit, posse in aliquis Daciae angulis aliquas superesse reliquias *linguae Cumanae*. Nam Cumano saeculo XIII. Rex Hungarorum recepit, habitationemque iis concessit, etsi postea, cum bellum Tartaricum ingrueret, pro maxima parte fuerint deleti, *Cumania* autem videtur sese ab Hungaricis ditionibus ad Pontum Euxinum porrexisse“ (Leibnitii Opera, ed. Dutens, tom. IV. p. 206—208).

Sokkal fontosabb a másik adat, Leibniz folyamodása az erdélyi kancellárság elnyeréseért. Ezt O. Klopp a következőleg adja elő: „Damals (1713 nyarán) war das Kanzleramt von Siebenbürgen erledigt Leibniz brachte an die Kaiserin Amalie (I. József özvegye) durch das Hofräulein von Klenck die Bitte, ihn zum Kanzler von Siebenbürgen vorzuschlagen. Nachdem so die Sache in Gang gebracht war, reicht er am 26. September 1713 dem Kaiser selbst sein Gesuch ein. Er stützt sich für dasselbe auf folgende Gründe:

Das Kanzleramt komme einem Protestanten zu, der am kaiserlichen Hofe lebe. Es komme ferner einem Deutschen zu, denn es sei das Interesse des kaiserl. Hauses, der sächsischen Nation in Siebenbürgen, die sich seit den Zeiten Ferdinands I. als die treueste dort erwiesen, und die selber keinen Bewerber aufstelle, mit der Ernennung eines Deutschen entgegen zu kommen. Ein Lutheraner verdiene den Vorzug vor einem Reformierten wegen des geringeren Abstandes von den Katholiken, und

ihm besonders, als der in den Reunions-Angelegenheiten so lange thätig gewesen sei, dürfe man eine milde Behandlung der etwa auftauchenden Fragen zutrauen. Dies sei um so wichtiger, da in Siebenbürgen nicht bloss wie im Reiche die drei Religionen anerkannt seien, sondern daneben auch die arianische Glaubenspartei. Endlich habe er vor den etwaigen Mitbewerbern voraus die Kenntnis des für Siebenbürgen so ganz besonders wichtigen Bergbaues. Genehmige der Kaiser dies sein Gesuch, so werde Leibniz sofort sich ganz seinem Dienste widmen können.“

„Karl VI. erwiederte indessen der Kaiserin Amalie auf ihr Fürwort: er könne nicht glauben, dass die Ernennung von Leibniz der sächsischen Nation in Siebenbürgen angenehm sein würde. Bei dieser Ansicht beharrte er“ (Archiv für österreichische Geschichte, Bd. XL, S. 196—197).

IV. Magyarország lakói, földje.]

Magyarország lakóiról *Brevis designatio meditationum de originibus gentium* czimű, már fent idézett dolgozatában ezeket írja: „Ex Turcorum genere et Comanos fuisse, qui tunc cum primum Tartari ingruerent inter Tanaim et Danubium sedes habebant, certis indiciis comperi. Eorum reliquiae ni Hungaria supersunt (quo Tartarorum metu confugerant) sed lingua in fallor amissa.“

„Ad Sarmatos, vel si mavis, Slavos, etiam Hunnos refero et Avars quoque, qui tenuere quae nunc Hungariae, olim Pannoniae appellazione censebantur . . . Successere Slabini quorum pars serius superveniens, Avars appellabantur, inde nunc quoque omnis ille tractus Slavonicis gentibus habitatur, nisi ubi Hungari (alterius gens originis) interrupere. Sane in ipsa Hungaria, Rascios, Servios, Croatos et Ziculos et plerosque Hungariae superioris, Slavonici generis esse, ex lingua constat . . . Ex Prisci Rhetoris legatione constat, duas tantum Linguas in aula Attilae usitatas fuisse, Gothicam et Hunnicam“ (L. Opera, ed. Dutens, t. IV, p. 190—191).

Bécs világítására, 1689 elején, Magyarország felszabadult földjein, karórépa-olaj (Rübsamen-Öl) termelését hozza az uralkodónak javaslatba (*Vorschlag zur Beleuchtung Wiens*): „Es wird bei K. M. in allerg. erinnerung schweben, dass unter andern zur erhebung der landes-nahrung dienlicher vorschläge, auch die introduction verschiedener nützlicher alhier ungebräuchlicher vegetabilium zumahl in den anbauenden hungarischen Feldern an unsrer allerunterthänigsten seite vorkommen. Dazu sich denn anjezo ein herrlich specimen ereignet“.

„. . . K. M. uns eine zu dero eignem sonderbaren vernügen gereichende gnade wiederfahren lassen köndte durch anweisung eines neu anzubauenden Feldstückes in Ungarn, welches zu billiger furnirung des bey der Wienerischen beleuchtung nöthigen öls allergdst zu privilegiren, und in einem nicht grossen bezirk dessen zur genüge dargeben kan . . .“ (O. Klopp, Bd. VI, S. 24—26).

Járt-e Leibniz Magyarországon?

Fischer Kuno a Leibniz életrajzában ezt írja: „Er hatte von Wien aus die Goldbergwerke in Ungarn besucht“ (Geschichte der neueren Philosophie, II. Band, III. Aufl., S. 200); ugyanígy írja az *Allgemeine Deutsche Biographie* Leibniz-cikkelye: „Er unternahm auch einen Ausflug in die ungarischen Bergwerke“ (XVIII, S. 187). Egyik mű sem hivatkozik forrásra, ezt az adatot mind a kettő a legnagyobb valószínűség szerint Guhrauer G. E. Leibniz-életrajzából merítette, a mely erre vonatkozólag a következőket mondja: „Während seines Aufenthaltes in Wien machte Leibniz übrigens auch einen Ausflug nach den reichen Goldbergwerken in Ungarn, um seine bergmännischen Kenntnisse zu erweitern“ (Gottfried Wilhelm Freiherr v. Leibnitz, Breslau 1846, II. Teil, S. 87). Mikor tette Leibniz ezt a kirándulást, sem Guhrauer, sem a két előbbi életrajz írója nem mondja meg, de abból a körülményből, hogy azt Leibniz első bécsi tartózkodásának eseményei közé szövik be, arra lehet következtetnünk, hogy szerintök Leibniz 1688 december, vagy 1689 január havában rándult ki a magyar bányavárosok megtekintésére. Guhrauer, állításának támogatására, hivatkozik ugyan adatokra és forrásokra, de azok e kérdésben semmi pozitív felvilágosítást nem nyújtanak.

Állításuknak van némi alapja, Leibniznek tényleg szándékában volt a magyar bányavárosokat meglátogatni, s azok üzemét tanulmány tárgyává tenni, mint azt a következő 1668. év vége felé de Grote báróhoz intézett sorai tanusítják: „J'ai cependant grande envie de faire un tour aux mines de Hongrie, les plus fameuses de l'Europe, avec quelques personnes qui feront compagnie bientot“ (Leibniz' Werke, herausg. von O. Klopp, Bd. V, S. 425), — de már néhány nap mulva, december végén azt írja ugyanennek: „J'avais crû de pouvoir encor voir les mines de Hongrie, mais je crains que cela ne me soit maintenant défendu, à cause d'air froid et perçant de ce pays, et je ne songe qu'au retour“ (u. o. 426. lap). A következő hónapban, 1689 január havában már elhagyta Bécset, így tehát akkor aligha járhatott a magyar bányavárosokban.

Honnan merítette hát akkor Leibniz a magyar bányavárosok üzemeről való ismereteit? E kérdésre megkapjuk a feleletet egy korábbi, ugyancsak de Grote báróhoz intézett levelében: „J'ai quelque connaissance avec les députés des villes montaines de la haute Hongrie, particulièrement de Schemnitz, qui se trouvent ici. Et j'ai appris qu'ils souhaiteraient fort de pouvoir avoir du plomb du Harz; car ils ont besoin d'acheter environ 5000 centners de plomb par an. Jusqu'ici ils l'avaient des Polonnais, mais ceuxci en ont trop haussé le prix. Ils disent que, s'il y avait moyen d'avoir le plomb en sorte que le quintal ou centner ne leur coutât que 7 écus, ou quelque peu de plus, ils s'en accommoderaient. Je tiens cela difficile. Mais peut-être que la quantité qu'ils employent, pourrait faire songer à des expédiens, comme p. e. que le plomb mené à Magdebourg pourrait remonter l'Elbe jusqu'en Bohême . . . Quoiqu'il en soit, j'en ai voulu donner avis. Car ils ont déjà fait écrire par quelque marchands et ils se pourrait faire que ces marchands y aient des intérêts particuliers ou se fussent adressés à d'autres“. (O. Klopp, Bd. V. S. 11. Leibniz à Mr. de Grote, Vienne le $\frac{30 \text{ d'Aout}}{9 \text{ de Sept.}}$ 1688.).

A magyarországi bányavárosokra vonatkozik 1714 szept. 30-án Schmid udvari tanácsoshoz intézett levelének következő részlete is: „Il y a une personne attachée à Son Excellence, qui a des bons desseins pour des Machines propres à puiser des eaux des Mines de Hongrie; j'ai vu en mon retour le modèle d'une machine qui me parait de très grande importance pour cet effet, et je crois qu'un concours des deux inventeurs serait utile à l'un et à l'autre“ (Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften, Bd. XIII. S. 51).¹

*

¹ E felfogásomat közöltem dr. Ritter Pál tanár úrral, a porosz tudományos Akadémia Leibniz-bizottságának vezetőjével, Leibniz kiadott és kiadatlan műveinek alapos ismerőjével, a ki erre f. évi november 26 án kelt levelében következőleg válaszolt: „A mi Leibniznak állítólagos magyarországi tartózkodását illeti, osztozom Önnek ama felfogásában, hogy ő sohasem látta személyesen Magyarországot. Guhrauer, hőse iránti tiszteletreméltó lelkesedésében, egyebütt is kissé könnyelműen bánik a forrásokkal, Fischer K. mindig csak a korábbi adatokat állítja össze, Prantl cikke pedig az Allgemeine Deutsche Biographie-ban a leghanyagabb dolog, a mi Leibniz életrajzára vonatkozólag valaha a világ színe elé került. Hiszen lehetséges éppen, hogy Guhrauer sejtelmeit más, előtte még nem ismert források meg fogják erősíteni. De ezt nem hiszem. Mert miután az 1903—05. években az egész Hannoverben rejlő életrajzi anyagot átvizsgáltam, egy ilyen tény, hogy Leibniz Magyarországra is eljutott, bizonyára az emlékezetemben maradt volna, — de nem tudok reá visszaemlékezni . . .“

Leibniz kézirati hagyatékában, különösen kiadatlan levelei közt, kétségkívül még nagyon sok, a magyar nyelvet, politikai és műveltségtörténetet közlő érdekes adat rejlik s így azok közzététele a magyar irodalmat is nagy mértékben érdekli.

Folyóiratok szemléje.

1. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY 1916. évi VIII—IX. (okt.—nov.) kettős füzetét Csengeri Jánosnak *Euripides töredékei és Hypsipyle* című dolgozata nyitja meg, mutatványul szerzőnek az Akadémia kiadásában megjelenendő bilinguis kötetéből, mely Euripides összes töredékeit magában foglalja. Bevezetésül a töredékek jelentőségét méltatja Csengeri, kiemeli fontosságukat a drámaíró világnézetének pontosabb megismerése szempontjából. De utal a nehézségekre, melyekkel az elveszett drámáknak a töredékek alapján való rekonstruálása jár, e téren ő Fr. G. Welcker véleményét mindenütt figyelembe veszi. Majd beszámol a szöveg kezelése, az egyes töredékek elrendezése, a használt publicatiók, a jegyzetek s a már meglevő, korábbi fordítások használata körül való eljárásáról. Ezután a „Hypsipyle”-monda ismertetése után következik e töredék fordítása. — Binder Jenő *Stendhal-hatás Jókaira* című cikkében megállapítja, hogy Stendhal írói egyéniségének egy vonása, a szeretlennek, a bizarrnak kedvelése, megragadta Jókai figyelmét s fel is használta Stendhal „Le rouge et le noir” című regényét a „Szerelm bolondjai”-ban, de a kölcsönvett motívumokat annyira a saját képére alakította át, hogy csak a figyelmes olvasó jön rá. — Hornyánszky Gyula *Demotionidai* című értekezésében a D.-felirat eddigi magyarázóitól teljesen eltérő magyarázatát adja e feliratnak. Megállapítván az athéni phatriák igazi jelentőségét, kimutatja, hogy az atya gyermekeit hétéves korukban vezette be a phatriába, s ilyen bevezetés minden gyermek életében csak egyszer történt, nem pedig kétszer. A felvételt az egész phatria titkos szavazattal eszközölte, de néhol, mint a Demotionidoinál is, megelőzte ezt a phatria egy töredékének véleményező szavazása, a melytől a phatria összességéhez lehetett felelőssé. Az a felfogás, hogy az egész phatria szavazását ismét az egész phatriához lehetett megfeleltetni, tévedésen alapul. Az οἶκος csak helyi kapcsolatot jelent a phatria körén belül, a feliratban előforduló Δεκελειῶν οἶκος a Dekeleióban lakó Demotionidai helyszövetkezése. Tévedés, hogy a thiasosok és az orgeones közjogi testületek voltak; a Demotionidai nem tagozódott thiasosokba, hanem azok a véleményező szavazásnál felhasználták azt a körülményt, hogy a phatria egyes tagjai más-más thiasosoknak, magántársulatoknak, tagjai voltak. — Fest Sándor *Pope és a magyar költőkről* ír.

Íróink a XVIII. században a francziák, főleg Voltaire közvetítésével ismerkednek meg Pope-pal. Elsőnek Orczy Lőrincz ismerkedik meg műveivel, de philosophiai irányának első öntudatos követője Besse-nyei, ki az „Essay on man”-t kétszer is lefordítja. Ismerte Ányos is, az említett mű fordításával többen is megpróbálkoznak (Kreskay Imre, Pápai István, Héczei Pál), részint francziából, részint az eredeti-
ből. Az utolsó fordítás, egy ismeretlentől, 1837-ből való. Az „Eloisa to Abelard” első fordítója, természetesen francia közvetítéssel, Czirjék Mihály, a második Dayka. E költői levelet nálunk széltségben olvasták: hatása Kisfaludy Sándorra is megállapítható. Elsőkül Péczeli és Kis János ismerték eredetiben Pope költeményeit, általában még a 90-es években is francia közvetítéssel fordítják műveit magyarra, így francia szöveg felhasználásával készült a „Windsor forest”-nek az Uránia III. k.-ében olvasható fordítása is. — Módi Mihály befejezi *Oi τρόποι τῶν Ὀμηρίκων ὕμνων καὶ ἐπιγραμμάτων, τῆς Βατραχομομαχίας καὶ τοῦ Ἡσιόδου* cz. értekezését. — Schwartz Elemér *Kísérlet felnémet nyelvjárású népdalok és mondák egyöntetű lejegyzésére* czimen egy egyetemes írásmódot ajánl a czimben említett népköltési termékek megörökítésére, mely pontossága és egyszerűsége mellett a nyomdák berendezésének is megfelelő lenne. — A *Hazai Irodalom* rovatának vezető helyén Melich János bírálja Wertner Mórnak *Névmagyarázatok. Férfi- és helységnevek* című értekezését; a dolgozatnak azon részei jók, melyek a genealogia körébe vágnak, azok ellenben, melyeknek megfejtéséhez nyelvtörténeti ismeretek szükségesek. kevésbbé sikerültek. — Berzeviczy Albertnek *Fabriczy Kornél emlékezete* című emlékbeszédét és a Rózsaffy Dezsőtől magyarra fordított *Fabriczy Kornél kisebb dolgozatai* című művet Csermelyi Sándor ismerteti nagy elismeréssel. — Sebestyén Gyulának *A magyar rovásírás hiteles emlékei* című művét, mely az Akadémia kiadásában jelent meg, Németh Gyula bírálja, ki az író stílusát nehézkesnek tartja, megbízhatóságát pedig azzal jellemzi, hogy nem philologus munka; behatóan csak Sebestyén írástörténeti kutatásaival foglalkozik s részletesen czáfolgatja a könyv állításait. — Révayné Zuber Marianne Pitroff Pálnak *A gyűri sajtó története* című művéről megállapítja, hogy nagy szorgalommal készült, de nem elég kimerítő. — Seraphin Vilmosnak *Euripides trimeteralkotása* című dissertatiója, Förster Aurél ítélete szerint, a szerző komolyságáról és hivatottságáról tett tanubizonyságot. — A *Külföldi Irodalom* rovatát Birkás Géza Pierre Championnak *François Villon. Sa vie et son temps* című kétkötetes művéről írt ismertetése vezet be. E mű nem egyszerű életrajz, hanem részletes korrajz, s különösen azok a fejezetek értékesek, melyekben a szerző Villon költészetét elemzi, kimutatván, miben gyökeredzik eredetisége, minő hatások érvényesülnek költészetén s mennyiben tekinthető az első modern francia lyrikusnak. — Ida Koppnak *Callimachi Hecale fragmenta* című latinnyelvű

dolgozatáról V é r t e s y D e z s ő számol be. A dissertatio nagy részében kivonat jellegű az előző kutatók műveiből, de megmarad a töredékek plausibilis elrendezésének és egybegyűjtésének érdeme. — Venetianer Lajos szerint Emil Berger *Das Problem der Erkenntnis in der Religionsphilosophie Jehuda Hallewis* című értekezésében igen érdekes munkát végzett, bebizonyítván, hogy az általános vallásbölcészet történetében először Jehuda Hallewinél jutott határozott kifejezésre az a gondolat, mely egész rendszerének középontjává lett, hogy a vallásfilosóphiában nincs helye a speculativ módszernek. — Gragger R ó b e r t nyolcz, a Platen-jubileum alkalmából megjelent munkáról ad számot: Rudolf Schlosser, *August Graf von Platen; Der Briefwechsel des Grafen A. von Platen* (hg. von L. v. Scheffler und P. Bornstein); *Graf von Platens sämtliche Werke* (hg. von M. Koch und E. Petzet); *Die Gedichte des Grafen A. von Platen* (hg. von R. Schlösser); August v. Platen, *Venetianische Sonette*; August v. Platen, *Gaselen aus Neapel*; Heinrich Renk, *Platens politisches Denken und Dichten*. — Huszti J ó z s e f elismeréssel ismerteti Carolus Hosiusnak *P. Vergilii Maronis Bucolica* című kiadványát. — Max Morrisnak *Goethes und Herders Anteil an dem Jahrgang 1772 der Frankfurter Gelehrten-Anzeiger* című műve, mint Trostler J ó z s e f megállapítja, az újabb Goethe-philologia legbecsesebb és legtanulságosabb művei közé tartozik, noha nem egy részletében még kiegészítésre és helyreigazításra szorul. — Carl Wesselynek *Aus der Welt der Papyri* című műve — Endrei Gerzson szerint — érdekes kivonata és népszerű összefoglalása a szerző több évtizedes munkásságának. — Heinrich Rickertnek *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft* című művéről Koszó János ad számot s a könyvet érdekesnek és gondolatkeltőnek ítéli, noha vannak támadható helyei is: a lélektan lebecsülése és „az értékekre való vonatkoztatás“ teoriájának kifejtése. — Az 1915/16. évi programm-értekezések között Tolnai Vilmos Réthei Prikkel Mariánnak *A süveg őscink életében és gondolatvilágában* (értékes adalékok a magyar régiségtanhoz) és Osváth Gedeonnak *Petőfi és az aszódi gimnázium* (rövid, de világos és velős fejtegetések), F in á l y G á b o r Augustin Calianinak *Urmele domniei romane in Ardeal* (fejezetei különböző értékűek), Szegedy R e z s ő Tarozay Erzsébetnek *Gundulté „Osman“-ja és a magyarok* (egyszerű összeállítás és méltatás), C z e b e Gyula Fejér Lajosnak *Quintus Cicero levele bátyjához, Marcus T. Cicerohoz a consul-választásról* (friss, önálló, közvetetlen fordítás), K i r á l y György Horváth Cyrillnek *Három „középkori“ verszet* (kimutatása, hogy három középkori versünk későbbi eredetű) és Vékony Istvánnak *Koháry István gr. élete, tekintettel a kecskeméti kegyesrendi társház és gimnázium alapítására* (alkalmi értekezés, beható kutatások eredménye), K r i s t ó f György Kováts Antalnak *Petőfi a filozófus* (sok naiv állítás, vázlatos fejtegetések), Z o l n a i B é l a Vezér Mórnak *Háborús költé-*

szetünkről, Vézner Károlynak *Háború és irodalom* (tanulságos elmefuttatás) és Horváth Györgynek *Széljegyzetek háborús költészetünkről* (elfogulatlanságra és őszinteségre való törekvés) Dráganu Miklós Const. Laceónak *Cercetări filologice* (pár sikerült szófejtés), végül Budó Jusztin Dobai Jánosnak *A latin nyelvi tanítás reformkérdései* (elfogulatlan, ügyes és világos fejtegetések) című értekezését ismerteti, illetőleg bírálja. — A *Vegyesek* között Szücsi József Vértesy Jenőről ír nekrológot, Weber Arthur Grillparzer egy levelét közli, Bleyer Jakab Glossy Karlnek *Zur Geschichte der Theater Wiens* című közleményéből, mely az egykori bécsi 'Polizei- und Zensurhofstelle' 1800—1820-i színházi aktáit közli, kiemel és tovább követ néhány magyar vonatkozást. A rovatot és a füzetet a beküldött könyvek jegyzéke rekeszti be.

2. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE 1916 márczius havi számában első helyen Matlekovits Sándor *Vámelőnyök (préférence) a német-magyar-osztrák gazdasági közeledés tervezett eszköze* címmel értekezik. A szerző fölveti a kérdést: Lehet-e a mai nemzetközi kereskedelmi viszonyok között keresztülvinni azt, hogy Németország Ausztria-Magyarországnak és viszont oly vámelőnyöket nyújtson, amelyeket más államoknak nem adna meg? Ezek a vámelőnyök harmadik állammal szemben kizárják a legnagyobb kedvezés jogát, pedig az a jog 50 év óta sarkköve a világ vámpolitikájának. Hogy a vámelőnyöket alkalmazni lehessen, a kötetendő békébe föl kellene venni azt a kikötést, hogy a német, illetőleg az osztrák és magyar vámelőnyökre az entente államai igényt nem tarthatnak s ugyanezt a kikötést föl kell venni a semleges államokkal utóbb kötetendő vám-szerződésekbe is. Ámde akkor az entente hatalmak is a maguk közt nyújtandó vámelőnyökre is ugyanazon elv alkalmaztatását követelnék, vagy ha nem, később a kedvezőtlenebb bánásmód ellen retorziókat alkalmaznának, szóval örökös vámháború folyna. Gyakorlatilag véve a dolgot, Németország és Ausztria-Magyarország mint erős iparral rendelkező államok kénytelenek a világ összes országaiban piacokat fölkeresni és így ott nem tehetik ki magukat annak a veszélynek, hogy magasabb vámokat fizessenek, mint más államok, azaz, hogy ne élvezzék a legnagyobb kedvezést. Németországnak épp úgy, mint Ausztria-Magyarországnak kiviteli érdeke megköveteli, hogy más államok számukra legalább is a legnagyobb kedvezést megadják és ha ezt követelik, meg nem tagadhatják azt másoktól. A vámelőnyök rendszerének legnagyobb nehézsége az, hogy megköti vámpolitikai tekintetben a szövetséges államok szabad mozgását. A vámelőny ugyanis abban áll, hogy más államokkal szemben nagyobb vámok alkalmaztatnak; épp ezért a vámelőny csak akkor biztos, ha a nagyobb vám nem változik. Ha tehát más államokkal szerződések köttenek, a magasabb vám leszállítása csak a szövetségestárs beleegyezésével lehetséges, mert különben a lekötött vámelőnyt veszélyeztetik. A vám-

előnyök rendszerének nehézségei még fokozódnak a mai vámpolitikai hangulat által. Mind Németországban, mind Ausztriában, mind Magyarországon a védővámok fenntartását, sőt részben emelését követelik s így a szándékolt vámelőnyök csak azáltal érhetők el, ha harmadik államokkal szemben a mai vámok fölemeltetnek. Ez pedig okvetlenül retorziókra adna okot. Mindezekből kitűnik, hogy a vámelőnyök rendszerre a vámháborúk korszakának megnyitása volna és a békességes vámpolitika fejlődését lehetetlenné tenné. — Második helyen Schlesinger Károly *A pénzérték háborús változása* czímen a háborús árképződést legegyszerűbb elemeiből rakja össze. Ez elemek közül három drágítóan hat: a) a termelési képesség háború közben csökken; b) az állam a hadviselésre szükséges árút újonnan teremtett pénzért vásárolja és kereslete a piacon új tényezőként lép fel, anélkül, hogy általa civil kereslet viszont csökkenne; c) a drágulás nyomán a civil lakosság bevételei, tehát pénzköltési képességei is megnőnek, úgy hogy a drágulás is csak korlátolt mértékben csökkentheti a civil fogyasztást. A háborúnak ama hatásai, a melyek e tényezőkkel szemben nyomást gyakorolnak az árakra, csak a drágulási folyamat lassítására elegendők, nem pedig megakasztására. A belföldi piacon végbemenő árúdrágulás a leglényegesebb oka a külföldi váltóárfolyamok emelkedésének. Minthogy a belföldi árniveau a külföldihez képest emelkedett, a fennálló áruforgalmi akadályok és tilalmak mellett is sokkal nagyobb árumennyiségre nézve hasznothajtó a behozatal, mint a kivitel, és ennek következtében a semleges fizetési eszközök iránt való kereslet nagyobb, mint a kínálat. Schlesinger ezenfelül azzal a kérdéssel is foglalkozik, hogy honnan származnak azok a nagy összegek, a melyek hadikölcsönre jegyeztettek, hogy mily rendeltetéstől vontuk el tulajdonképen a háborúban elhasznált rengeteg árumennyiséget, és hogy mennyiben okozza a háború a reális nemzeti vagyon csökkenését. A mi az utóbbi kérdést illeti, csak az az áruvagyon csökkentette a nemzeti vagyont, a mely árukészletekből, külföldi hitelek alapján vásárolt behozatali többletekből, vagy pedig azzal fedeztetett, hogy hadianyagot termeltünk, a helyett, hogy rongálódó termelési berendezéseinket felújítottuk. Ezzel szemben a nemzeti jólétre nézve nem jelent csökkenést, hanem legfeljebb lucrum cessans-t a háború anyagfogyasztásának az a része, a mely azzal fedeztetett, hogy a drágaság a lakosság széles rétegeire bizonyos mértékben „takarékosági kényszert“ gyakorolt és azzal, hogy új termelési berendezések létesítése elmaradt és ehelyett hadianyag termeltetett. A nemzeti vagyon effectiv csökkenését a békeévekben tapasztalt tőkeképződéssel összehasonlítva, arra a következtetésre jutunk, hogy a közgazdaság hamarabb fogja kiheverni a háborút, semmint azt általában hiszik. — Harmadik helyen Vágó József *Németországgal való gazdasági viszonyunk jövője* cím alatt azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a szerződéses vámterület határait milyen

feltételek mellett lehetne fegyverszövetségeseinkhez való kereskedelmi és vámpolitikai téren megszabni, anélkül, hogy a magyar termelési érdekek veszélyeztetve lennének. Felsorolja mindazokat az okokat, a melyeknél fogva a vámunio Németország és Ausztria-Magyarország közt czélszerűtlen lenne és a melyeknél fogva helyesebb, ha a háború esetére való politikai, katonai és gazdasági szövetségen kívül, Németország és Ausztria-Magyarország egymásnak minden olyan gazdasági előnyt biztosítana vámpolitikai téren is, a mely a legtöbb kedvezményre való jogrendszeren belül és úgy lehetséges, hogy egymás termelési, forgalmi, nyersanyagbeszerzési érdekei sértetlenek maradjanak. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában dr. Kircz Andorné ismerteti *Naumann közép-európai conceptiója* cz. alatt actualis könyvét. Nagy államfeletti szervezetek alakulnak, Közép-európának is ilyenné kell alakulni, különben vagy az angol, vagy az orosz-szláv gazdasági szervezet elnyomja. Ezen szervezet a Németbirodalom és Ausztria-Magyarország között csak vámunióval és egyéb gazdasági szerződésekkel létesülhet. — *Oroszország jövő kereskedelmi politikája* az orosz pénzügyminiszter hivatalos lapja szerint arra fog irányulni, hogy megszűnjön a Németországtól való függés. — *A háború hatása az Atlanti-óceán személyforgalmára* a „Journal of commerce“ statisztikai adataiból világosan kitünik. — A *Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény után a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* 1915 október—december havi füzeté zárja be e számot.

Ugyane folyóirat 1916. évi április havi számában Horváth János *A magyar szövetkezeti rendszer* czímmel első helyen értekezik. A különleges magyar szövetkezeti rendszer történeti fejlődés eredménye. Hazánkban az első szövetkezet 1840-ben létesült. Azóta négy évtizedig szövetkezeteink külföldi, főleg német és osztrák minták szerint alakultak. A magyar szövetkezeti rendszer első alapjait az 1867. évben *Csengery Antal* rakta ugyan le *Népbank és ezzel összekötött takarékpénztár terve* című értekezésében, mégis a rendszer megalapozásának története Pest vármegyének az 1886. évi április 12-én tartott közgyűlésén kezdődik. Ez ugyanis gróf *Károlyi Sándor* indítványára elhatározta, hogy a vármegyebeli gazdák és iparosok részére vidéki hitelszövetkezeteket és egy központi megyei szövetkezetet alakít. Az 1886. évi július 12-én tartott közgyűlésen, midőn azok alapszabályait is megállapította, a megyei, a központi hitelszövetkezet részére 80 ezer koronát szavazott meg. Ehhez a megyebeli nagybirtokosok és néhány község, melyek a szövetkezet segélyét nem vették igénybe, még 100 ezer koronát jegyzett és így ezzel az alaptőkével jött létre az 1886. évi decz. 19-én tartott alakuló közgyűlésén a *Pestmegyei Hitelszövetkezet*, a vármegye kezdésére és tisztviselőinek további közreműködésével. Ezzel megalakult az alakítandó vidéki hitelszövetkezetek központja, mely előbb létesült, mint az ennek tagjaiként hivatott vidéki községi hitelszövetkezetek. Ez a tény, valamint

az a körülmény, hogy a vármegyei intézmény a szövetkezetek kezdeményezője, erkölcsi és anyagi támogatója, alkotják a magyar szövetkezeti intézmény legfeltünőbb sajátosságát. A Pestmegyei Hitelszövetkezet mint központ, maga alakítja az 1887. évtől kezdve először Pest vármegyében, az 1890. évtől fogva pedig az egész országban a községi hitelszövetkezeteket. Ezek szervezésénél a német Raiffeisen-rendszerű szövetkezeteket fogadták ugyan el mintául, de ehhez éppen nem ragaszkodtak, mert a községi hitelszövetkezetek rendszerébe Schulze-Delitzsch-féle elveket is fölvettek, sőt az *egyetemes felelőség* elvét is elvetették, s ezzel szemben a központ az egyszeres, a vidéki szövetkezetek pedig a kétszeres felelőséget vették alapul; de ez utóbbit is úgy, hogy csak a jegyzett üzletrészek egyszeres névértékét, mely 40—100 korona közt váltakozott, tartoztak heti vagy havi apró részletekben öt év alatt befizetni. Az üzletrészek értékét másodszer csak súlyos veszteségek esetén kellett pótolni; azért ezt pótbefizetésnek, kezességi összegnek tekintették. Mivel pedig ékként a községi hitelszövetkezetek alaptökéjét a tagok által apránként befizetett üzletrész-összegek alkották, a szövetkezetek működésüket csak úgy kezdhették meg, hogy a központi hitelszövetkezet látta el őket a szükséges és a jegyzett üzletrészek arányában álló központi hitellel. A mennyiben pedig a Pestmegyei Hitelszövetkezet, majd az 1894. évi átalakulása után a *Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézete* fokozatosan az 1898. év végéig 465 községi hitelszövetkezetet alakított hazánkban, ezeket csak úgy birta pénzzel ellátni, hogy ez szintén egy másik nagyobb pénzintézetre támaszkodott. Ilyen volt kezdetben az *Első Magyar Általános Biztosító Társaság*, az 1894. évtől fogva pedig a *Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület*. Ez a pénzügyi centralisatio maga után vonta a vidéki községi hitelszövetkezetek központosítását is. A vidéki hitelszövetkezetek tagjai voltak ugyan a központi hitelszövetkezetnek, ennek felügyelete és ellenőrzése alatt állottak, sőt ez beavatkozási joggal is birt, mégis önálló szövetkezetként szerepeltek nemcsak alakilag, hanem lényegileg is, mert önkormányzati joggal bírtak és a tagok költségeit önállóan alakítást igazgatóságuk szavazta meg. A Pestmegyei Hitelszövetkezet mintájára némely vidéki vármegyében keletkezett megyei központok nem bírtak sokáig fennállani, azért a magyar szövetkezeti rendszer a legmerevebb centralisatió alapszik. Ezt a rendszert az 1898. évi XXIII. t.-cz. construalta meg és ez az Országos Központi Hitelszövetkezetben és a kötelékébe tartozó szövetkezetekben jelenleg állami segélylyel és az együttes önszegély alapján áll fenn. Emellett azonban főleg a fogyasztási szövetkezetek, mint pl. a Hangya, szintén a szövetkezeti központ felállításával és vezetésével létesültek, de azért kizárólag az önszegély elve alapján működnek. A magyar szövetkezeti rendszer lényegét tehát akként állapíthatjuk meg, hogy e rendszerben először megalakul a központ, azután ez alakítja és szervezi, irányítja és ellen-

örzi köteléki szöveteit. Eme szervezetek egy része az önségély alapján működik. Mindezen szervezetek tagjai csak korlátozott felelősséggel tartoznak és kezességük csupán az üzletrészek névértékének egy-szeres, kétszeres, vagy legfeljebb ötszöröséig terjed. — Második helyen K o v á c s G á b o r közöl egy hosszabb tanulmányt *A világháború közgazdasági háttere* címen, a mit eredetileg a debreczeni tudományegyetem népszerű főiskolai tanfolyamán mutatott be. E dolgozat első részében szerző ismerteti II. Miklós czár 1898-iki békemanifestumát, a mely tulajdonkép Bloch János orosz bankár és államtanácsos, a luzerni béke- és háborúmúzeum alapítója nagy munkájának köszöni létrejövetelét. Bloch volt az, a ki a háború technikája teljes átalakulására először tette figyelmessé az embereket, s a ki már 1898-ban megjósolja, hogy a jövődők háborúja oly véres, pusztító, oly hosszú tartamú lesz, s oly óriási operációs területre terjed ki, hogy az egyenlően felfegyverzett európai államok közti jövő háború öngyilkosság, mivel nem lesz győztes fél. Csak a semlegeseknek előnyös a háború, a résztvevőket ellenben évtizedekig megbénítja a fejlődésben. Bloch fejtegetéseinek vizsgálatán eredményét a katonai szakírók is hajlandók voltak elfogadni, s a mikor gróf Witte e munkára felhívta a czár figyelmét, II. Miklós leszerelési gondolatokkal kezdett foglalkozni. Bloch jövődöléseit az angol-búr és a japán-orosz háború betűről-betűre beigazolta. Ime, a világ tudta, mily óriás veszedelmet zudít az emberiségre egy nagyobbszabású háború s 1914-ben minden rationalis meggondolás ellenére is kitört a Monarchia és Szerbia közt a háború s csakhamar világháborúvá fejlődött. Mélyebben fekvő okoknak kellett tehát e háborút előidéznie, mint a minők működését a kormányok észszerű meggondolása csirájában elfojthatott volna. Szerző épp annak igazolására vállalkozik, hogy a világháború kikerülhetetlen, szükségszerű módon bekövetkező esemény volt. A világháború okai tisztázásakor szembe kell kelyezkedni a nagyközönség felfogásával, a mi az okok helyett csaknem kivétel nélkül a felelősség kérdését kutatja. Ez a jövődők történetírására tartozik, ha ugyan az tud majd e kérdésben ítélni. De a nagyközönség a háború okát rendszeren összetéveszti a háborút közvetlenül megelőző eseményekkel is. A szerajevói gyilkosság csak az utolsó csepp volt, a mi miatt a víz kifolyik a pohárból, de nem volt az oka a háborúnak. Épp ily felszínes magyarázat a német militarismus letörésének s közönséges parasztfogás a kis államok védelmezésének szüksége. A világháború összes indító okait azonban szerző nem veheti figyelembe. Csak egy okcsoportot vizsgálhat. Ez a tény bizonyos egyoldalúságot eredményez. De a tudományos vizsgálatok mindig egyoldalúak. Épp az a főerősségük, hogy a jelenségeket egy nézőpontból szemlélik. A világháborúnak van politikai, nemzeti, erkölcsi, katonai stb. oka egyszerre. Ezek sorából szerző csak a közgazdaságiakat vizsgálja. Véleménye szerint a világháború egy hatalmas, eddig nem látott gazdasági küz-

delem, s e háborút *elsősorban* gazdasági okok idézték elő. Gazdasági a háború lefolytatásának módja is és hatása is elsősorban gazdasági téren észlelhető. E felfogás illusztrálására hivatkozik a sociológiára, a mely a háborút és a közgazdaságot, mint egymást feltételező történeti kategóriát fogja fel s behatóan ismerteti a capitalistikus közgazdaság világában azt a két tényt, hogy 1. a háború tulajdonképen egyik leghatalmasabb emeltyűje a mai capitalistikus közgazdaságnak, 2. hogy a capitalistikus közgazdaság végsőleg háborús tendenciákat fejleszt, vagyis háborúkat idéz elő, ha t. i. más expediense a nemzetközi versenyben áru elhelyezése végett nem akad. Bőséges történeti adalékokkal igazolja mindkét állítását. Főleg az utolsó húsz év háborús tendenciáinak a külpolitika eseményein való átcillámlása bemutatásával igazolja a mai világháború lépésről-lépésre megfigyelhető szükségszerű előzményeit. A külpolitika eseményeinek e felvázolásából levonja eredményül a háborúra ható tényezők megállapítása céljából azt a tényt is, hogy a hatalmak valamennyien történelmileg adott, fix helyzetben voltak minden nemzetközi politikai kérdésben, az egyetlen Anglia kivételével. De hát miért lépett közbe Anglia, miért hagyta el a „splendid isolation“-t? Ha erre a kérdésre megfelelünk, tulajdonképen az egész világháború gazdasági okát is felderítjük. Statisztikai adatokkal illusztrálja a Németbirodalom és Nagybritannia népszaporodására, kiviteli kereskedelmére, ipari termelésére, nemzeti vagyonára vonatkozó fejlődést, a mi igazolja, hogy Nagybritannia mellett a közelmúlt folyamán egy óriás expansió erejű gazdasági közösség támadt, s ez a Németbirodalom. 1870-ig Anglia versenytárs nélkül állt a világpiacon ipari és kereskedelmi tekintetben. Azóta a tengeren túl az Unio, Európában pedig a Németbirodalom teszi egyeduralmát mindinkább kétségessé. A két állam ipari capitalismusa azonban különböző alapokon fejlődött. Anglia gyarmatbirtoka alapján már gazdag volt 1870-ben is. De hogy Németország iparos állam lehessen, kényszerítve volt minden felhasználható kis tőkét, elsősorban a takarékbetéteket megszerezni. Ez a banktechnika fejlődését segítette elő: így lettek a német bankok iparfejlesztő intézményekké, mert ők finanszírozták az ipari vállalatokat. Az angol iparos a saját tőkéjére van utalva, vagy legfeljebb a barátaiéra, a német iparos mögött ott áll a bank, a melynél támogatást talál. De viszont a német ipari vállalatok erősödésével a hiteligenyek is nagyobbak lettek s így a hitelforrásoknak is erősebbeknek kellett lenniök. Így a nagybankok kezébe került az ipari vezetés. A continens német, és német hatás alatt álló részén a fejlett capitalismus ezért egyúttal bankokrátiát is jelent, a mit Anglia tulajdonképen nem ismer. A német iparnak az angollal szemben való sikeres versenyében nem kicsinylendő szerep jut a tudomány és a technika szoros kapcsolatának is. A német ipari capitalismus gyors fejlődésének egyik leghatalmasabb emelője volt még a védővám, a mi a nagyszabású kartellalakításra

vezet. Mindezek a tények: a védővamos rendszer a maga kartelljeivel; a bankokratia a maga tőkebeli segítségével így alakította ki azt a német capitalismust, a mely nagyon félelmetes versenytársa lett a világpiacon Angliának. E német verseny letérésére való törekvés vonta be a történelmileg adott helyzetben nem levő Angliát a világháborúba. Ez volt az oka annak, hogy körülbelül egy évtizede Anglia minden követ megmozgatott, hogy a német versenytársnak árthasson. Miután Németország a Monarchiára, mint természetes szövetséges társra, reá van utalva, el kellett szigetelnie, körül kellett kerítenie, vagyis gazdaságilag legyűrnie a Monarchiát is. Ezt a balkáni politika terén érthette el. Itt Oroszország van velünk természetes érdekelletben, ezt a francia-orosz szövetség útján könnyű volt az angol érdekkörbe bevonnai. De a balkáni politika terén s az Adria kérdésében Olaszország és Monarchia érdeke sokban ellentétes, így Olaszországot is be kellett vonni a bekerítő ellenfelek sorába. Mindez a világháború szükségszerűségét igazolja, vagyis azt, hogy ennek a világrengető küzdelemnek be kellett előbb vagy utóbb következnie. És bár oly sok nép vesz is részt e küzdelemben, tulajdonképp Anglia és Németország az ellenfél; a többi csak segítőtárs. Az alkalom azután a háborúra megvolt a szerajevói gyilkossággal. — Végül Székely Artúr *A készletgazdálkodás* kérdésével foglalkozik Hermann Levy könyvének kapcsán. A háború alatt a csere problémáját, melyben a behozatal és kivitel jut kifejezésre, a készletproblema váltotta fel, az a kérdés, hogy az eddigi behozatal megszűnte után a meglevő készlettel a háború alatti szükséglet mikép elégíttessék ki. A készletproblema tágabb értelemben mindazokra a rendszabályokra is kiterjed, melyek bizonyos árukból való belföldi szükségletet a hazai termeléssel igyekeznek biztosítani. A tulajdonképeni készletproblema mégis oly anyagoknak béke idején való felhalmozásában jut kifejezésre, melyekkel a belföldi termelés a hazai szükségletet ellátni nem tudja. A készletgyűjtés a nemzetvagyon állandó megterhelését jelenti, egy előre meg nem határozható időszak javára, a mikor e készlet a gazdasági folytonosság fenntartására és a más államoktól való gazdasági függetlenség biztosítására szolgál. A cikk foglalkozik a háború alatt a készletgyűjtésre irányuló kísérletekkel és rámutat a kérdés nagy fontosságára. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában (p. p.) *New-York kikötőjének forgalma 1913/14-ben* cím alatt részletes statisztikai adatokat közöl. — Ugyancsak (p. p.)-től való azon rövid ismertetés, mely a csilei hivatalos kereskedelmi statisztika nyomán *Csile 1914. évi külkereskedelmével* foglalkozik. — *Anglia külkereskedelme 1915-ben* megint erősen passiv volt, mely passivitás az előző évekhez képest jelentékenyen fokozódott. A külkereskedelem főbb jelenségei a háborúval és a nagy áremelkedéssel vannak okozati összefüggésben. — *Amerika gyapottermelése és ipara a háború első hat hónapjában* a háború hatása alatt állottak és kedvezőtlen irány-

ban befolyásoltattak. — A Nemzetközi áremelkedésről az „Economist”-ben közölt 1915. évi december havi árak indexszámai szolgáltatnak szemléltető tanúságot. — A Magyar Közgazdasági Társaságra vonatkozó közlemény fejezi be a számot.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1916 november 6-án.

CONCHA Győző osztályelnök távollétében b. Forster Gyula t. t. elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Balogh Jenő, Földes Béla, Gaal Jenő, Károlyi Árpád, b. Láng Lajos, Matlekovits Sándor r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Bernát István, Fellner Frigyes, Giesswein Sándor, Illés József, Magyary Géza, Mahler Ede, Reiner János, Sebestyén Gyula, Szendrei János l. tt. — *Az I. osztályból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Melich János l. t. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

201. BUDAY LÁSZLÓ l. t.: „Népünk halandósági viszonyai”. Bemutatja FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ osztálytitkár.

202. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KÁROLYI ÁRPÁD r. és ÁLDÁSY ANTAL l. tagokat kéri föl.

HARMINCZHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1916 november 13-án.

Id. MEZŐKOMÁROMI ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: b. Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Genersich Antal, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József Sándor, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Lóczy Lajos, Mágocsy-Dietz Sándor, Méhelő Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schafarzik Ferencz r. tt. — Beke Manó, Bodola Lajos, Buday Kálmán, Degen Árpád, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, b. Harkányi Béla, Hoór-Tempis Mór, Istvánffy Gyula, Kertész Kálmán, Krompecher Ödön, Ónodi Adolf, Pálffy Móricz, Preisz Hugó, Riesz Frigyes, Schaffer Károly, 'Sigmund Elek, Zimányi Károly l. tt. — *Az I. osztályból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

203. BUDAY KÁLMÁN l. t.: „A vaslerakodások jelentősége a Banti-kóros lépnagyobbodásokban”. (Székfoglaló.)

204. RIESZ FRIGYES l. t.: „Megadott tagokkal kezdődő hatvány-sorokról”. (Székfoglaló.)

205. RADOS GUSZTÁV r. t.: „Kummer egyik nevezetes számelméleti tételéről”.

206. FARKAS GYULA r. t.: „Egyenlőtlenségi tételek”.

207. ÓNODI ADOLF l. t.: „A gégebeidegzés problémái“. Második rész.

208. SUTÁK JÓZSEF vendég részéről: „A merev rendszerek mozgásának geometriai képe“. Előterjeszti FARKAS GYULA r. t.

209. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FARKAS GYULA r. és ÓNODI ADOLF l. tagokat kéri föl.

HARMINCZNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály kilenczedik ülése.

1916 november 20-án.

GOLDZIHNER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Négyesy László, Pekár Gyula, Pintér Jenő, Szinnyi Ferencz, Tolnai Vilmos, Váczy János, Voinovich Géza l. tt. — *A második osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Jegyző: Szinnyi József osztálytitkár.

210. HEGEDŰS ISTVÁN r. t.: „A sententia Senecánál és Shakespearenél.

211. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDŰS ISTVÁN és BADICS FERENCZ r. tagokat kéri föl.

AZ IGAGATÓ-TANÁCS HARMADIK ÜLÉSE.

1916 november 20-án.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Ilosvay Lajos másodelnök, Beöthy Zsolt, gróf Dessewffy Aurél, báró Eötvös Loránd, báró Forster Gyula, Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Szily Kálmán, Wekerle Sándor ig. tagok. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

Távolmaradását kimentette báró Wlassics Gyula ig. t.

23. Elnök úr megnyitja az ülést és jelenti, hogy Ő Felsége Bécsben 1916 június 19-én kelt legfelsőbb elhatározásával BERZEVICZY ALBERT-nek a M. T. Akadémia elnökévé és ILOSVAY LAJOS-nak másodelnökévé az 1916—1919. évkörre történt megválasztását legkegyelmesebben megerősíteni méltóztatott. — Örvendetes tudomásul van.

24. Elnök úr mély megilletődéssel jelenti, hogy az Igazgató-Tanács kiváló tagja, gróf SZÖGNYEN-MARICH LÁSZLÓ folyó 1916 június 11-én elhunyt. Hivatalos nagyjelentőségű működése távol tartotta a nagyérdemű diplomatát hazánktól; de a távolban is mindig meleg érdeklődéssel viseltetett az Akadémia ügyei iránt. — Az Igazgató-Tanács a jegyzőkönyvében örökíti meg jeles társának emlékezetét.

25. Elnök úr továbbá őszinte részvétellel jelenti, hogy Akadémiánknak csak néhány hónapja (f. évi márczius óta) derék ügyésze, dr. MEDVEZKY ANTAL f. 1916 szeptember 27-én váratlanul kidőlt az élők sorából. — Az Igazgató-Tanács fájdalmas részvétellel fogadja az érdemes férfiú megdöbbentő tragédiáját.

26. Elnök úr jelenti, hogy az eddigi szokást követve, fölkérte a Magyar Földhitelezet, hogy ügyészei sorából ajánljon az Akadémiának jogi ügyeinek elintézésére alkalmas egyént. A nevezett intézet dr. BÁNSZKY JÁNOS ügyészt ajánlotta az Akadémia figyelmébe.

Elnök úr fölszólítja az Igazgató-Tanács megjelent tagjait, hogy az Ügyrend 201. §-a értelmében az akadémiai ügyészt titkos szavazással megválasztani szíveskedjenek. A szavazás eredménye dr. BÁNSZKY JÁNOS egyhangú megválasztása volt. Elnök úr a terembe hívott megválasztott ügyészt a maga és az Igazgató-Tanács nevében üdvözlí, mit BÁNSZKY JÁNOS meleg köszönetének kifejezésével és lelkiismeretes hivataloskodás ígéréstével viszonzoz.

27. Főtitkár bemutatja a kir. József-Műegyetem tanácsától a M. Tud. Akadémia Elnökségéhez érkezett következő átiratot:

„A kir. József-Műegyetem Tanácsa által kiküldött bizottság nevében bátrak vagyunk bizalomteljesen a következő kérelemmel fordulni a tek. Elnökséghez:

„Dr. ZEMPLEN Győző, Műegyetemünk nagytehetségű fiatal professora, a kinek tudományos nevét hazánk határain messze túl is a legkiválóbb physikusok között emlegették, igaz bánatunkra 1916. évi június 29-én az olasz fronton mint tüzerfőhadnagy hősi halált halt.

„A kir. József-Műegyetem Tanácsa a megboldogultnak, a ki tündöklő mintaképe volt a férfias bátorságnak és kötelességérzetnek, azzal véli a legméltóbb és legmaradandóbb emléket állítani, hogy tanártársai körében megfelelő alap létesítésére gyűjtést indít, a melynek jövedelme arra szolgálna, hogy a kiváló tehetségű férfiúnak öt árvája — az apa szellemében fölnevelve — derék és hasznos polgárai lehessenek a hazának és bennük a most kialudt fényes elme megújulásának lehetősége megalapoztassék.

„E gondolatlól áthatva, mély tisztelettel kérjük a tek. Elnökséget, hogy a vezetése alatt álló intézet (melynek a megboldogult jeles és lelkes tagja volt) részéről felajánlandó anyagi támogatással az említett magasztos czél elérésében közreműködni kegyeskedjék.

„A nemes ügy nevében fogadja a tek. Elnökség már előre is a Műegyetemi Tanács leghálásabb köszönetét. — Budapesten, 1916. augusztus 7. — KOVÁCS S. ALADÁR, a kir. József-Műegyetem e. i. rektora, SÖRKÉZ SÁNDOR, a mérnöki és építészeti szakosztály e. i. dékánja.“

Az Igazgató-Tanács a legmélyebb meghatottsággal veszi az Akadémia egyik legkitünőbb tagjának a haza szolgálatában bekövetkezett megdöbbentő elhunytát és a rendkívüli esetre való tekintettel, a kérdéses nemes czélra három évi részletekben megalványozandó hat-ezer koronát szavaz meg.

28. Főtitkár jelenti, hogy gróf SZÉCHENYI BELA ig. t. az akadémiai Széchenyi-Múzeum céljaira folyó 1916. évi június 8-án ötven koronát adományozott. — Meleg köszönettel fogadtatik.

29. Főtitkár jelenti, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszterium a Balkán-félszigeten occupált ellenséges országok tudományos kutatására az Akadémiától kiküldött expedíció költségeire 10,000 (tízezer) korona támogatást engedélyezett és utalványozott. — Örvendetes tudomásul szolgál.

30. Főtitkár jelenti, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter a Keleti Bizottság kiadványai költségeinek fedezésére évi 10,000 koronát engedélyezett s az 1916/17. költségvetési év első felére 5,000 (ötezer) koronát kiutalványozott. — Örvendetes tudomásul szolgál.

31. Főtitkár jelenti, hogy a nyomdák újból felemelték áraikat. (Például felhossa, hogy az akadémiai Könyvkiadó-Vállalat a múlt évben 108¼ ivre terjedt és előállítási költsége 11,769 kor. 64 fillér volt. A Vállalat idei kötetei csak 93 ívet tesznek ki, nyomdai költségük pedig 17,521 kor. 43 fillér.) E kedvezőtlen helyzet következménye, hogy az osztályok és bizottságok esetleg kénytelenek lesznek költségelőirányzatukat túllépni. Erre vonatkozólag határozottatik:

1) Az osztályok és bizottságok esetleges folyó évi túlkadásai a jövő évben az illető osztály vagy bizottság normalbudgetjéből levonandók.

2) Az Igazgató-Tanács a főtitkár kivanatára megújítja abbeli határozatát, hogy a főtitkár nincsen jogosítva bármi természetű túlkadást utalványozni s erről az osztályokat és a pénztárt értesíti.

32. Főtitkár szóba hozza az ötödik hadikölcsönt, mire az Igazgató-Tanács erre a hadikölcsönre is 200,000 korona névértékű 6%-os kötvény jegyzését határozza el.

33. Főtitkár jelenti, hogy festményeink állapota részben aggodalomra adván okot, az elnökség felkérte a Szépművészeti Múzeumot, hogy megvizsgálásukat s kijavításukat közvetíteni sziveskedjék. A Szépművészeti Múzeum igazgatósága e czélra főrestaurátorát, BEER KONSTANTIN urat küldte ki, a ki a szükséges javításokról részletes jelentést adott be, melynek alapján az elnökség őt a munka elvégzésével megbízta. — Helyeslő tudomásul van.

34. A M. Földhitel-Intézet jelenti, hogy a Fabriczy-féle alapítvány 20 darab Borsod-Miskolezi és Debreczeni „István“ gőzmalom-részvényén alapuló elővételi jogot az Igazgató-Tanács határozata értelmében értékesítette. — Tudomásul van.

35. A M. Földhitel-Intézet jelenti, hogy az Akadémia letétjéből kivett 200,000 korona névértékű negyedik hadikölcsön kötvényeit 1916 november 1-i szelvényvel letétünkbe helyezte. — Tudomásul van.

36. A M. Földhitel-Intézet jelenti, hogy az Akadémia letétjében őrzött három darab Első Budapesti Gőzmalmi r.-t. részvényén alapuló elővételi jogot értékesítette. — Tudomásul van.

37. Főtitkár jelenti, hogy a f. évben meddőn maradt Pollák-alapítvány kamataiból az Ügyrend 128. §-a értelmében a felszabadult összeg kétharmadát befizette a vallás- és közoktatásügyi miniszterium pénztárába, egyharmadát pedig az Akadémia számára lefoglalta. — Tudomásul van.

38. Főtitkár bemutatja az Akadémia tisztviselőinek kérvényét, melyben — tekintettel az elviselhetetlen drágaságra — megállapított drágasági pótlékuknak az állam intézkedése (1916. XXV. t.-cz.) értelmében megfelelő kiegészítést kéri. — Az Igazgató-Tanács méltányolva a kérést, a tisztviselőknek a drágasági pótléknak kért fölemelését 1917 január 1-től kezdve (a családi állapot tekintetbe vételével) megszavazza. Egyúttal elnök indítványára elhatározza, hogy bár a főtitkár és főkönyvtárnok nem folyamodtak, az Akadémia e régi és érdemes főtisztviselőit is a háború idejére évi 1500—1500 kor. drágasági pótlékban részesíti.

39. Főtitkár előterjeszti az akadémiai szolgák kérését, kik drágasági pótlékuknak felemelését kérvényezik. — Az Igazgató-Tanács folyamodóknak 1917 január 1-től drágasági pótlékukat fejenként 150 (százötven) koronával felemeli.

40. Főtitkár jelenti, hogy az elnök úr a Könyvkiadó-Hivatal jelenlegi főnökét, Tiringer Bélát állandó súlyos betegeskedése folytán 1917 január 1-én nyugdíjazza és helyébe Kottaun Nándor könyvkereskedőt nevezte ki. — Tudomásul van.

41. Főtitkár bemutatja EMÖDY LÁSZLÓ úrnak, a Széphalmi Muzoleum gondnokának levelét, a ki a Kazinczy-féle alapítvány megüresedett ösztöndíját (400 kor.) Zoltán nevű fia számára kéri. Az elnökség az ösztöndíjat Emödy Zoltánnak az 1916/17. iskolai évre kiutalványozta. — Helyeslő tudomásul van.

42. Főtitkár jelenti, hogy néhai Kont Ignác nővérei, Grete Meisel-Hess (Berlin) és Görgey Kornél segély iránt adtak be folya-

modványt. — Az Igazgató-Tanács a kéréseket — az alapszabályok értelmében — nem találta teljesíthetőnek.

43. Főtitkár bejelenti az Igazgató-Tanácsnak utolsó ülése óta befolyt hagyatékokat: 1. néhai Bunyitay Vinceze hagyatékából 4182 kor. 86 fill.; — 2. gr. Széchenyi Pál alapítványa kamatosztul 21,431 kor. 50 fill.; — 3. Lányi József lovrini néptanító 100 kor. hagyatékát, melyet az Igazg.-Tanács a harcztéren elesett nemes tanférfiú hamvai hazaszállításának költségeire enged át; — 4. gróf Andrássy Dénes hagyatékából 14,324 kor. 70 fill.; — 5. Györgyei Kálmán hagyatékából 6212 kor. 48 fill.; — 6. Gillming Ferencz hagyatékából 2500 kor.; — 7. Zsivora György hagyatékából 3017 kor. 12 fill.; — 8. Losonc város alapítványának kamatai 100 kor.; — 9. gróf Andrássy György hagyatékának kamataiból 2828 kor. 78 fill. — Tudomásul szolgál.

44. BÁNSZKY JÁNOS akadémiai ügyész jelenti, hogy SZEMZÓ ISTVÁN hagyatéki ügyében az osztályegyezséget jóváhagyó végzés jogerőre emelkedvén, a telekkönyvi hatóság — a beszerzett telekkönyvi kiadványok igazolása szerint — az Akadémiának hagyományozott ingatlanokra, az özvegyi élethossziglani haszonélvezet és a haszonélvezet megszünte után egy évre Szemző Aglájának fizetendő 10,000 korona alhagyomány zálogjogával az Akadémia tulajdonjogát bekebelezte. Továbbá feljegyeztetett az Akadémia utóöröklési joga a Zombor sz. kir. városnak hagyományozott ingatlanokra, arra az esetre, ha Zombor város a végrendelet értelmében a kórházat az özvegy halálától számított öt év alatt fel nem építené. — Tudomásul van.

45. BÁNSZKY JÁNOS akad. ügyész jelenti, hogy néhai RÁCZKEVI NAGY MIHÁLY összes ingó és ingatlan vagyonát — köztük egy pozsonyi házat — kiskorú leányára hagyta, akként, hogyha leánya leszármazók és végrendekezés nélkül halna el, az összes hagyaték haszonélvezete, ha az anya még akkor életben lesz — arra szálljon, az anya halála után pedig a hagyatéki vagyon készpénzzé teendő s a befolyandó összeg $\frac{2}{20}$ -ad része illesse az Akadémiát. A hagyaték letárgyalásával megbízott kir. közjegyző értesítése szerint a kiskorú képviselője az egész hagyatékra vonatkozó feltételes öröklési jogot a köteles rész sérelme miatt nem ismerte el, s minthogy ez törvényes alappal bír, az Akadémia feltételes öröklési joga a többi feltételek beállta esetén is csupán a hagyaték $\frac{1}{20}$ -ad részére marad érvényben. A kir. közjegyző a feltárt még nem küldötte meg s ennelfogva a hagyatékából várható összeg még nem tudható. — Tudomásul van.

46. BÁNSZKY JÁNOS akad. ügyész jelenti, hogy a STUDINKA OTTÓNÉ, előbb ferj. ZICHY ANTALNÉ ellen folyt perben beérkezett a m. kir. Curriának a II. bírósági ítéletet helybenhagyó ítélete. E szerint a lakásszolgalmi jog megváltási összege véglegesen. alperes élete fogytáig negyedévi előleges részletekben fizetendő évi 2000 koronában állapíttatik meg. Alperes köteles ezen életjáradék fizetési kötelezettség telekkönyvi biztosítása és az első negyedévi részlet kifizetése ellenében felév alatt a lakást elhagyni és a lakásszolgalmi jog telekkönyvi kitérlését tűrni. — Tudomásul van.

47. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére b. EÖTVÖS LORÁND és WEKERLE SÁNDOR ig. tagokat kéri föl.

RENDKÍVÜLI ELEGYES ÜLÉS.

1916 november 24-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: b. Forster Gyula, Plósz Sándor t. tt. — Alexander Bernát, Beöthy Zsolt, id. Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hegedüs István, Ilosvay Lajos, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Mágocsy-Dietz Sándor, Matlekovits Sándor, Nagy Ferencz, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, Vargha Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Bernát István, Bleyer Jakab, Buday László, Bugarszky István, Császár Elemér, Fejér Lipót, Fellner Frigyes, Giesswein Sándor, Gyomlay Gyula, Illés József, Kertész Kálmán, Lehr Albert, Négyesy László, Ónodi Adolf, Pauler Ákos, Petz Gedeon, Rejtő Sándor, Sebestyén Gyula, Váczy János, Vári Rezső, Voinovich Géza l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

Elnök úr megnyitja az ülést és a következő beszédet intézi a jelenvolt tagokhoz:

„Tekintetes Akadémia! Összegyűltünk, hogy elszorult szívünk bánatos szavával csatlakozunk a gyászhoz, melylyel a magyar nemzet királyának ravatalát környezi.

A ki azon a ravatalon fekszik, az országunknak hatalmas uralkodója, Akadémiánk különös oltalmazója volt, kinek hosszú élete a sors csodálatos végzése szerint egyszerre indult meg az Akadémiánkéval; seregeknek és népeknek ura, a kinek keze intésére milliók mozdultak meg, a kinek gondolata milliók sorsát irányította s a kinek kimúltánál mégis, a földi hatalom mulandósága fölötti megdöbbenésnél erősebb az emberi tulajdonai és emberi sorsa fölötti megindulás s az osztályrészeiül jutott történelmi szerep betöltésének módja iránt tartozó tisztelet és csodálat.

Csak néhány hónap előtt történt, hogy midőn hosszú idő után ismét színe elé járulhatván, ajkamra tolt a korral daczoló, egészséges, szinte viruló kinézése fölötti örömeink s annak a — fájdalom! — nem teljesült reménynek a kifejezése, hogy őt a gondviselés még soká fogja e viharos, nehéz időkben hazánk trónján megtartani, ő jóságos kézlegyintéssel így szólt: „Kérem, én nagyon öreg ember vagyok, már nem soká élhetek, de legyen nyugodt: utódom derék, jeles ifjú, benne örömem telik, benne bizhatnak!“

E szavakra visszaemlékezve e perczben, bennök nem a mindnyájunk reményével megegyező biztató rámutatás egy várható jövőre ragad meg; engem megragad az a magasztos uralkodói kötelesség-érzet, mely a sír szélén csak arra gondol, hogy utódjának, kihez nem szülői kötelek csatolja, útját egyengesse alattvalóinak szívében, hogy a hódolatból és bizalomból, melyet ő maga kiérdemelt, rakjon lépcsőt nehéz rendeltetése örökösének emelkedése számára.

És ilyen volt ő élete minden tetteben, lénye minden ízében. A „történet komoly szavú műzsája“, ha márványlapjához nyul, hogy „örök betűivel fölvesse“ arra tetteit, tétovázni lesz kénytelen, feladatának nagyságát látva. Mert ebben a most lezárult életben minden fölülmulni látszik a történelmi megismerés megszokott méreteit. A patriarchák korát meghaladó volt a király életideje, szinte példátlanul áll uralkodásának időtartama; nagy volt a birodalom, melyet őseitől örökölt, nagy az, melyet utódjára hagyott; világrendítők az események és változások, melyeket életét betöltöttek, szédítően nagyok a feladatok s a felelősség, melyeket vállain hordozott, közönséges emberi erőre nézve megsemmisítőek voltak a sorsapások, melyek

érték, de mindeneket felülhaladó volt az a lelki nagyság, melyet ez a lényében oly igénytelen uralkodó a sorstól neki jutott osztályrész viselésében tanusított.

Nagy lelkének erejét nem tántoríthatta meg tartósan a már alig fölszédült korában kezeibe letett korlátlan hatalom, nem törheték meg a bekövetkezett csalódások, az elszenvedett fájdalmas vesztések; az daczolt a kötelességek és megpróbáltatások minden terhével, elviselte a legnehezebben elviselhetőt is, az önmegtagadások ama lánczolatát, melyet egy, fiatal korában a körülményektől rákényszerített, saját bölcsességétől elhibázottnak fölismert rendszerrel való teljes szakítás követelt tőle; azt még késő aggságában is edzette az ádáz harc, melyet éppen neki, a béke híű örenek, az armány és rablásvágy minden poklai ellen fölvennie kellett; az a lelki erő, úgyszólván utolsó órájáig népei szolgálatának munkájában állva, csak a halálos ágyon vallotta magát fáradtnak!

E nagy emberi és uralkodói tulajdonok méltatása mellé a történelem föl fogja jegyezni azt is, a miért híű magyarjainak szívei oly rajongó szeretettel dobogtak elhunyt királyukért, a miért a mi gyászunk mindenek fölött fájdalmas és a miért emlékezetét leghálásabban fogjuk áldani, hogy ő, fenkölt szellemű, feledhetetlen hitvesének sugalmazásával találkozó bölcsességével és igazságosságával megalapítója lett nemzetünk egy új, szebb korszakának, mely a polgári és politikai szabadság, a nemzeti önállóság szilárd alapjain egyesíti az anyagi fejlődés és szellemi haladás minden föltételeit s népünknek multjához méltó tisztos helyet szerzett az emberiség legmagasabb javaiért versenyző művelt nemzetek társaságában.

Kérem tisztelt Tagtársaimat, hogy e szózatomhoz hozzájárulva, jelen ülésünk tényével adják át utódaink emlékezetének Akadémiánk évkönyveiben Ferencz József királyunk iránti hálánkat, halála fölötti fájdalomunkat és áldott emléke iránti kegyeletünket.

Egyszersmind kérem, méltóztassanak az elnökséget fölhatalmazni, hogy az Akadémia gyászát a kormány útján a legfelsőbb helyen tolmácsolhassa. (Helyeslés.)

Ezeket határozatképen kimondván, a mai ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Plósz Sándor és Bróthy Zsolt t. tagtársainkat kérem fel s ezzel az ülést bezárom.

A tagok Elnök úr szózatát mély megindultsággal, állva hallgatták végig.

HARMINCZÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály kilencedik ülése.

1916 december 5-én.

B. Wlassics Gyula r. t. elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Gaal Jenő, Matlekovits Sándor r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Domanovszky Sándor, Giesswein Sándor, Illés József, Mahler Ede, Nagy Ernő, Nagy Gyula, Reiner János, Tagányi Károly l. tt. — A másik két osztályból: Heinrich Gusztáv, Kürschák József, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

Távolmaradásukat kimentették: Berzeviczy Albert és b. Forster Gyula t. tt.

212. MAHLER EDE I. t. : „Naptáraink újjáalakítása és a husvét-kérdés“.

213. IRK ALBERT (vendég): „A büntetőjogi okozatiság kritikája“. Előterjeszti ANGYAL PÁL I. t.

214. Osztályelnök-helyettes a jegyzőkönyv hitelesítésére ANGYAL PÁL és MAHLER EDE I. tagokat kéri föl.

HARMINCZHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály kilenczedik ülése.

1916 december 11-én.

Id. MEZŐKOMÁROMI ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Ilosvay Lajos másodelnök, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Lenhossék Mihály, Mágocsy-Dietz Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Beke Manó, Bodola Lajos, Bugarszky István, Degen Árpád, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Franzenau Ágoston, báró Harkányi Béla, Hoor-Tempis Mór, Istvánffy Gyula, Kertész Kálmán, Lörenthey Imre, Pálffy Móricz, Preisz Hugó, Rátz István, Rejtő Sándor, 'Sigmond Elek, Szarvasy Imre, Zimányi Károly I. tt. — *A másik két osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. elnök. — Fejérpataky László, Heinrich Gusztáv r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor r. t. osztálytitkár.

215. DEGEN ÁRPÁD I. t. : „A búzának egy új, vadontermő fajvegyülete“. (Székfoglaló.)

216. MAUTHNER NÁNDOR vendég részéről: „Az elemicin és isoelemicin szerkezete“. Előterjeszti BUGARSZKY ISTVÁN I. t.

217. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR r. és BUGARSZKY ISTVÁN I. tagokat kéri föl.

HARMINCZHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Tizedik összes ülés.

1916 december 11-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: id. Entz Géza, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Ilosvay Lajos, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Lenhossék Mihály, Mágocsy-Dietz Sándor, Munkácsi Bernát, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán, Szinnyi József r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Beke Manó, Bernát István, Bodola Lajos, Buday László, Bugarszky István, Császár Elemér, Degen Árpád, Divald Kornél, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Fellner Frigyes, Franzenau Ágost, Gyomlay Gyula, György Endre, b. Harkányi Béla, Hoor-Tempis Mór, Kertész Kálmán, Kollányi Ferencz, Kovács Gyula, Kuzsinszky Bálint, Lörenthey Imre, Magyar Gyéza, Mahler Ede, Pálffy Móricz, Preisz Hugó, Rátz István, Reiner János, Rejtő Sándor, Schuller Alajos, 'Sigmond Elek, Szarvasy Imre, Tagányi Károly, Viszota Gyula, Zimányi Károly I. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

218. FÖLDES BÉLA r. t. fölolvassa emlékbeszédét Engel Ernő k. tagról. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

219. Elnök úr öt percz szünet után az ülést újból megnyitja s a következő szavakkal emlékezik meg az Akadémia legutóbbi súlyos veszteségéről:

„Fájdalommal kell a T. Akadémiának jelentést tennem Thallóczy Lajos r. tagtársunknak mult hó 30-án egy megrendítő vasuti katastropha alkalmával váratlanul és tragikus módon bekövetkezett haláláról. Thallóczyban rendkívüli tehetségek csodálatos munkaerővel és nagy tudással egyesültek s különös szerencsénkre munkássága, a mily mértékben terjedt szét pályájának emelkedésével, oly mértékben koncentrálódott is céljai szolgálatában. A Balkánra is vonatkozó történelmi kutatásai, tanulmányai tették értékesekké szolgálatait, az ott általunk régebben és újabban elfoglalt tartományok kormányzata terén s e kormányzat terén elfoglalt nagy posztója tette rá nézve könnyebbé, hogy az ama területekre vonatkozó tudományos ismereteket minden irányban hathatósan előbbre vigye. Csak így érhetne el azokat a nagy eredményeket, melyek ma általános elismerés tárgyai. Azt mondják, hogy mindenki pótolható, tehát Thallóczy is pótolva lesz, mert hiszen minden körülmények között se expedít mundus. De az bizonyos, hogy egy ember nem fogja pótolni Thallóczyt, legfőlebb több s még több se könnyen. Jelentem, hogy a tőmetesen az Akadémia nevében Csánki Dezső intézett búcsúszavakat elköltözött tagtársunkhoz s Ő Felsége is küldött koszorút a ravatalra. Indítványozom, hogy emlékét mai jegyzőkönyvünkben örökítsük meg; az illetékes II. osztályt pedig fölhívjuk, hogy emlékezésed megtartása iránt intézkedjék. — Elnök úr indítványai egyhangúlag elfogadtnak.

219. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti, hogy GEÖCZE ZÓLARD egyetemi magántanár. jeles matematikus, népfőlkelő főhadnagy, katonai szolgálata alatt szerzett súlyos betegsége következtében f. évi nov. 26-án elhunyt. Akadémiánknak nem volt ugyan tagja, de számos értekezése mutatott be a III. osztály ülésain, jelent meg a Matematikai és Természettudományi Értesítőben s pályázatainkon is eredményvel vett részt. Indítványozza, hogy emléke jegyzőkönyvünkben megörökíttessék. — Az összes ülés az indítványt egyhangúlag elfogadja.

220. Főtitkár jelenti, hogy KRENNER JÓZSEF r. taghoz, a ki f. évi november 30-án ünnepelte nemzeti múzeumi szolgálata 50-ik évfordulóját, az Elnök úr az Akadémia nevében a következő levelet intézte:

„Méltóságos Uram! E perczben értesültem róla, hogy Méltóságod f. évi november 30-án tölti be múzeumi működésének ötvenedik évét.

„Kedves kötelességemnek tekintem, hogy e ritka alkalomból a M. Tud. Akadémia nevében, melynek Méltóságod évtizedek óta egyik legérdemesebb tagja, őszinte tisztelettel üdvözöljem Méltóságodat s annak a kívánságunknak adjak kifejezést, hogy Méltóságod abban a tisztben, melyet — különböző fokozatokon — félszázad óta oly páratlan szaktudással, nemes odaadással és fáradhatatlan buzgósággal tölt be, még sokáig örömet találhassa. Isten áldása legyen működésén a jövőben is, koszorúzza azt oly ritka szép siker és dús eredmény, a minőnek a multban voltunk szemtanúi. Budapest, 1916 november 29. — BERZÉVICZY, elnök.“ — Általános helyeslő tudomásul van.

221. Főtitkár jelenti, hogy az Igazgató-Tanács a f. évi szept. 27-én váratlanul elhunyt Medveczky Antal ügyészünk helyébe dr. BANSZKY JÁNOS ügyvédet, a M. Földhitel-Intézet ügyészét választotta meg az Akadémia ügyészévé. — Helyeslő tudomásul van.

222. Főtitkár jelenti, hogy Elnök úr a hosszas betegeskedése miatt 1917 január 1-én nyugalomba vonuló könyvkiadóhivatali főnök, Tiringer Béla helyébe KOTTAUN NÁNDOR könyvkereskedőt nevezte ki könyvkiadóhivatalunk vezetőjévé (1916 november 15-től). — Tudomásul van.

223. Főtitkár előterjeszti az 1917. évi ülőssort, a mely a tagoknak már előzőleg megküldetett. — Változtatás nélkül egyhangúlag elfogadjatik.

224. Főtitkár bejelenti a képeink javítása ügyében az elnökség részéről tett intézkedéseket (l. fönt 740. l. 33. p.). — Helyeslő tudomásul van.

225. Az I. osztály jelenti, hogy SIMONYI ZSIGMOND r. t. benyújtotta a bírálat (l. Akad. Ert. 1915. 371. l.) értelmében módosított és kiegészített „Magyar mondattan“ cz. pályaművét, melylyel tavaly a Lukács Krisztina jutalmat feltételeesen elnyerte. Az osztálytól kiküldött bírálók (SZINNYEI JÓZSEF r., NÉGYESY LÁSZLÓ és TOLNAI VILMOS l. tt.) a pályadíj kiadását javasolták, mihez az osztály egyhangúlag hozzájárult. — Elfogadjatik.

226. Az I. osztály személyes felolvasási engedélyt kér FEST SANDOR főgymn. tanár számára. — Megadatik.

227. A II. osztály jelenti, hogy néhai ORTVAY TIVADAR r. tagról SZENTEKLÁRAY JENŐ l. t. fog emlékbeszédet mondani. — Tudomásul van.

228. A II. osztály a Történelmi Bizottság rendes tagjául ajánlja HODINKA ANTAL l. tagot, segédtagokul pedig ugyanebbe a bizottságba IVÁNYI BÉLA, LUKINICH IMRE és HÖMAN BALINT történétírókat. — Megválasztatnak.

229. Főtitkár előterjeszti a III. osztály következő indítványát:

„Nagyméltóságú Akadémiai Elnök Úr!

A III. osztály f. hó 13-án tartott zárt ülésén, elnöke és titkára indítványára egyhangúlag elhatározta, hogy néhai Zemplén Győző levelező tag arczképének megfestetése és ennek az Akadémia palotája termeiben leendő elhelyezése tárgyában javaslatot tesz a következő nagygyűlésnek.

Bár az osztály kebelében már néhány évvel ezelőtt megnyilatkozott az a kívánság, hogy ily indítványok rendszerint az illető elhunyt tagtársnak halála után csak jelentékeny időköz — tíz év — múlva tétessenek, a mikor az elköltözött működése már időbeli távlatánál fogva is elfogulatlanabban megítélhető: mégis az osztály ebben a kivételes esetben, ily rendkívüli körülmények között, e megállapodásától eltért és egyhangúlag hozzájárult a fentemlített indítványhoz.

Indokolására az Osztály sem találhat nemesebb és hatásosabb érveket, mint azokat, a melyeket a nagyméltóságú Elnök úr a f. évi október hó 2-án tartott összes ülésen Zemplén Győző halálának bejelentése kíséretében oly lendületes és megható módon juttatott kifejezésre.

Mély tisztelettel kérjük Nagyméltóságodat, kegyeskedjék az Osztály e javaslatát a következő évi nagygyűlés elé terjesztani.

Fogadjja Nagyméltóságod megkülönböztetett nagyrabecsülésünk őszinte kifejezését, melylyel maradtunk készséges szolgálói

Budapest, 1916 november 18-án. — ENTZ GÉZA osztályelnök. FRÖHLICH IZIDOR osztálytitkár. — Az indítvány az 1917. évi Nagygyűlés elé pártolólág fog terjesztetni.

230. A III. osztály jelenti, hogy a f. évi Rózsay-pályázatra beérkezett öt pályamű bírálóiul id. ENTZ GÉZA, FRÖHLICH IZIDOR, LENHOSSEK BIRÁLY r. és ISTVÁNFY GYULA, SZARVASY IMRE l. tagokat

küldte ki, továbbá, hogy a Galgóczy Károly i. t. fölötti emlékbeszéd megtartására ISTVÁNFY GYULA I. tagot kérte föl. — Tudomásul van.

231. Főtitkár bejelenti az Igazgató-Tanácsnak a túlkiadások ügyében hozott határozatait (l. fönt 739. l. 31. p.) — Tudomásul van.

232. Főtitkár bejelenti, hogy körlevelet bocsátott ki, melyben az osztályokat és bizottságokat 1916. évi számadásaik s 1917. évi költségvetéseik 1917. január közepéig való beküldésére fölszólítja. — Tudomásul van.

233. Főtitkár jelenti, hogy Thallóczy Lajos tagtársunk megdöbentő elhunytá fölött számosan fejezték ki az Akadémiának őszinte és meleg részvétüket; így Krobotin Sándor hadügyminiszter, Jireček Konstantin egyetemi tanár, Hörmann Szilárd osztályfőnök és a bosznia-hercegovinai Országos Múzeum intendánsa és mások. — Tudomásul van.

234. Meghívók érkeztek: A Californiai Tudományos Akadémiától Múzeumának fölavatására (szept. 22-én; de csak november 25-én érkezett hozzánk) és Ó Felsőge elhunytá következtében rendezett számos gyászünnepélyre, melyeken az Akadémia képviseltette magát. — Tudomásul van.

235. Az Akadémia kiadásában 1916. június 15-étől november végéig megjelentek: Akadémiai Értesítő. 318—323. sz. (1916. évf. 6—11. füz.) — Irodalomtörténeti Közlemények. XVI. évf. 3—4. füz. — Nyelvtudományi Közlemények. XLIV. évf. 2—3. füz. — Matematikai és Természettudományi Értesítő. XXXIV. évf. 2—4. füz. — Hadtörténelmi Közlemények. XVII. évf. 1—2. füz. — Történeti Szemle. V. évf. 3—4. füz. — Áldásy Antal i. t.: Zsigmond császár koronázása és a német szidóság megadóztatása. (Történettud. Értekezések. XXIV. évf. 5. sz.) — Angyal Pál i. t.: A visszaható erő az anyagi büntetőjogban. (Philosophiai és Társad. Értekez. I. évf. 9.) — Czebe Gyula: A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. (Tört.-tud. Értek. XXIV. évf. 3. sz.) — Fournier Agoston: I. Napoleon életrajza I. köt. (A Könyvkiadó-Vállalat 1916. évi illetménye.) — Fruin Róbert: Tíz év a németalföldi szabadságharcból. I. köt. (A Könyvkiadó-Vállalat 1916. évi illetménye.) — Id. Görgey István: Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig. — Hodinka Antal i. t.: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai „Az Orosz Évkönyvek teljes gyűjteménye“ kötetéből. — Dr. Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000—1325. — Jánosi Béla i. t.: Schedius Lajos esztetikai elmélete. (Nyelvtudom. Értekezések. XXIII. évf. 6. sz.) — Kováts Gyula i. t.: Hajnik Imre r. tag emlékezete. (Emlékbeszédek. XVII. évf. 8. sz.) — Kozma Andor: Baksay Sándor t. tag emlékezete. (Emlékbeszédek XVII. évf. 9. sz.) — Lichtenberger-Haraszti: I. Wagner Richard. II. Wagner Richard és Magyarország. (A Könyvkiadó-Vállalat 1916. évi illetm.) — Morley J.: Tanulmányok. (A Könyvkiadó-Vállalat 1916. évi illetm.) — Ugor (finn) füzetek. 19. sz. (Fokos D.: Zürjén füzetek.) — Vári Rezső: Történeti intézetek Rómában. — Tudomásul van.

236. Az Akadémia könyv- és levéltára újabban a következő adományokat vette: Wass Rezső: Kulturpolitikai Abc. — Baumgarten Sándor: Jogerő a közigazgatási eljárásban. — Hacker Ervin: A rabunkra. — Wester Gyula: 1. Pöstyénben. 2. A háború és az iskola. — Meisel-Hess, Grete: Das Wesen der Geschlechtlichkeit. — Köszönettel fogadtatnak.

237. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére FÖLDES BÉLA és KÖVESLIGETHY RADÓ r. tagokat kéri föl, mire boldog ünnepeket és újévet kívánva, a tagok lelkes éljenzése közben bezárja az utolsó ülést 1916-ban.

Nekrolog.

Csánki Dezső r.-t. beszéde Thallóczy Lajos r.-t. ravatalánál a M. T. Akadémia palotájának oszlopcsarnokában 1916 december 4.

Tisztelt gyászoló Gyülekezet! A megdőbbenés és fájdalom jajszavával lépek e koporsó: a Thallóczy Lajos koporsója elé.

Hát csakugyan örökre távozott, a kit mindig és mindig visszavártunk. Ki fog bennünket ezután úgy szeretni, a mint ő szeretett? S ki lép azokra a helyekre, a melyeket ő oly híven betöltött, s a melyek oly kínzóan üresen tátonganak utána?

S miféle végezet az, mely egy ily nagytehetségű és tudású, az emberekhez mindig meleg, szerető s őszinte szívvel közeledő férfit, eredeti, senki által nem utánoszható egyéniséget, a saját erejéből a legmagasabb polczok egyikére enged följutni, fejedelmek és nemzetek bizalmának letéteményeséül, állami érdekek és hatalmak tényezőjéül, s aztán ily váratlanul, ily kérlelhetetlenül sujt le.

De mégis! Mintha a végzet megmásíthatatlan döntése az ő utolsó utazásának két végső pontjára mutatna. Királya koporsójától jó, a kinek haláláig hű támasza volt s egy elfoglalt Balkán-királyságnak magyar néven is oly régóta ismert fővárosába siet vissza, hazája iránt való, erőt emésztő új kötelességeinek színhelyére.

Az a nyugati és az a déli végső pont s közben a haza imádott földje, a hol lelkét kilehelte, jelképezi halálának pillanatában az ő kezdettől végig egységes pályáját.

A magyar politika, a magyar történelem útja évszázadok óta Bécsen visz keresztül. A földrajzi helyzet s a mohácsi végzet rendelte így. Sok, hazáját szerető magyar hűségesen behódolt e végzetnek. Ő is ez úton képzelte és munkálta hazája nagyságát.

Mint történetvizsgáló elevenen látta és átérezte ezt a nagyságot, az Árpádoknak, Nagy Lajosnak és a Hunyadiaknak egykori dicső, a magyar haza szűkebb határain is messzre túlterjedő imperiumában.

Változott viszonyok között, ennek a régi magyar imperiumnak eszméjét akarta szolgálni, a nagy célhoz mérve kicsiny

emberi erővel, de nagy magyar érzéssel és hűséggel. Bécsbe ment, de nem hogy magyarságából kivetközzék, hanem hogy hazája nagyságát szolgálja, a magyarság látókörét szélesítse, erejét gyarapítsa, befolyását növelje. Meggyőződése volt, hogy történelmünk mai folyásának emez évszázadok óta változott viszonyai között minél több magyarnak, minél több tehetséges magyarnak kell hazáját Bécsben és a Balkánon szolgálnia, hűséges őrállásban, érdekeink képviselőletében s jóra való alkotásokkal.

Bécsi lakása is ezt a nagy gondolatot szolgálta. Az ő kifogyhatatlan jósága, az ő nagy bölcsessége, találékonysága, türelme és fáradhatatlansága kellett ahhoz, hogy e helyen kis eszközökkel nagy dolgot műveljen, magyar czélokot kitűzzön és megvalósítson, hűségre és összetartásra neveljen.

A vonzásnak különös törvényei nyilvánultak itt meg s a főtörvény az ő egyéniségének gyakran különös, de mindenki által elfogadott vonzása volt. Oh, a földi élet oly szegény ilyenekben, oh, hogy ő vele együtt ennek is örökre el kell mulnia. Pedig hányan és hányan vágyódtunk ide vissza, még a vele egykorúak is, mint a szülői házba.

Thallóczy, a történettudós is ezen a nyomon haladt. Főleg az Árpádok, Anjouk és Hunyadiak hatalmas és a Jagellók fogyó Magyarországához tartozó országok, és a Törökországgal való viszonyaink történelmi emlékeit kutatta s e történelmi emlékek nagyszabású kiadásait indítványozta, tervezte és munkálta. Segítő társaival, a magyar historikus gárda választottaival ekként, Akadémiánk kebelében, ez országok és tartományok történetére vonatkozó kútforrások bőséges sorát nyitotta meg, ki sem mondható értékkel gazdagítván s nemzetünk nagy multjához méltó magaslatra segítvén ezzel a magyar történettudományt.

Számára ez a rettentő világháború is csak újabb és újabb alkotásokra való ösztönzés volt. A magyar tudományt olykor úgyszólván erőszakkal vonszolta a régi magyar imperium területe felé. Legújabbban Albániáról állított össze két vastag kötetet s még a mult hetekben is nagyszabású, csupán az ő akaratával és energiájával megvalósítható kiadást tervezett, Szerbiának a Hunyadi-kori Magyarországához tartozott várairól. Neki nagy eszméje megvalósítására minden alkalom csak munkaalkalom volt s ha maga nem bírta — és hogyan bírhatta volna oly sokoldalú és fárasztó kormányzási gondok közepette — annak másokkal való végzését indítványozta, sőt erőszakolta. Megmutatva a mult szélesebb távlatait, mai politikai látókörünk kiszélesítésére czélozott. Mily szörnyűség, hogy sok évszázados tartományi mivoltunkban elszoktunk e messze távlatoktól s nem neveltünk elég számmal magyarokat, a kik a jövő magyar imperium feladatainak végzésében az ő nyomdokaiba lépjenek.

Pedig ő rá, az ő kifogyhatatlan erejére nem számíthatunk többé. A kit főleg az utóbbi időkben nagyszabású történelmi munkálkodás középpontjában, messzelátó magyar czélokért hevülni, buzdítani, tervezni és dolgozni láttunk, most itt fekszik elöttünk hideg-mereven; elmegy és nem jön vissza többé soha.

Thallóczy Lajos! Te elárasztottál bennünket szerető szived és értelmed, teremtő képzeleted és szorgalmad sokféle áldásaival. Mi, a kik itt koporsódot körülálljuk s a kiket a szeretet és becsülés, a kiket a hűség és hála hozott ide, ez érzelmeket mélyen lelkünkbe zárva távozunk el innen s ezekre neveljük, a míg élünk, utódainkat. S földi halhatatlanságodat alkotásaidra bizzuk.

Leteszem ravatalodra a Magyar Tudományos Akadémia koszorúját, a melynek munkásságod legjavát szentelted, a Magyar Történelmi Társulatét, melynek — mint elnöke — nevét és javát öregbítetted s a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaságét, melynek szintén buzgó munkása voltál.

Búcsúzunk . . . Válnunk kell. Isten veled. Pihenj csendesesen a magyar főváros ölében, melyet minden városnál jobban szeretnél, szived és szereteted minden melegével körülvevettel, büszkén nevezted szülővárosodnak, a hová nyugalomra visszavágytál s a mely íme, most örök nyugalomra örök lakosául fogad. S álmodj a magyar haza nagy jövőjéről, melynek szent hited és a mi tanuskodásunk szerint oly rendíthetetlen munkása voltál. Kedves barátunk, társunk, Isten veled!

A M. T. Akadémia beltagjainak irodalmi munkássága 1916-ban.

Angyal Pál l. t.

- A magyar büntetőeljárás jog tankönyve. Budapest, Athenacum, 1915.
I—XXVI és 1—416 l. Sztrokay-díjjal jutalmazva.
- Irk Albert: A büntetőjog átalakulása. Könyvbírálat. Bűnügyi Szemle, IV. évf. 20—24. l.
- Hirlapi közzététel a nem sajtó útján elkövetett becsületsértésnél. Bűnügyi Szemle, IV. évf. 37—38. l.
- Általános jogismeret. 30 előadás a Missiótársulat szocialis iskolájában.
- A rokkantügy és a társadalom. Előadás a Szabad Lyceumban Budapesten, 1915 okt. 28-án.
- Törvénytervezet az árdrágító visszaélésekről. Az igazságügyminiszter megbízásából. A m. kir. igazságügyminiszterium levéltárában.
- A háború hatása büntetőjogunkra. Ünnepi előadás a Magyar Jogászegylet teljes ülésén 1915 nov. 13-án. M. J. É. Új folyam 75. füzet. Budapest, 1916. 1—30 l.
- A védő feladata, jogi helyzete, jogai és kötelességei. Ügyvédek Lapja, 1915. évf. 44. sz.
- A gyülekezet fogalma. Ügyvédek Lapja, 1915. évf. 47. sz.
- Megjegyzések a jövedéki büntető eljárás első tervezetére. A m. kir. igazságügyminiszterium levéltárában.
- Megjegyzések az árdrágító visszaélésekről szóló törvényjavaslatra. A m. kir. igazságügyminiszterium levéltárában.
- Kötelességeink a rokkantakkal szemben. Előadás a Nemzeti Szabadtanítás Pécsi Egyesületében 1915 nov. 27-én.
- Megjegyzések a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről szóló törvényjavaslatra. A m. kir. igazságügyminiszterium levéltárában.
- Vajkó Pál. Nekrológ. Bűnügyi Szemle, IV. évf. 156—157. l.
- Hans Gross. Nekrológ. Bűnügyi Szemle, IV. évf. 157. l.
- A fiatalok kримinalitásáról. Bűnügyi Szemle, IV. évf. 283. l.
- Megjegyzések a csődönkívüli kényszeregyezésről szóló törvényjavaslatra. A m. kir. igazságügyminiszterium levéltárában.

- Véleményes jelentés és bírálat dr. Bencsik Jánosnak „A büntető-bíráskodás eljárásának alakja vagy a büntető gyakorlat” című fordítása (az eredeti: III. Ferdinándnak 1656-ban kiadott ú. n. Praxis Criminalis-a) tárgyában. Előterjesztve a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1915 decz. 6-án tartott zárt ülésén.
- A legenyhébb törvény kérdéséhez. Büntető Jog Tára, 68. köt. 119—129. l.
- Lady Macbeth mint felbujtó. A Shakespeare-Tárban és különnyomatban. Budapest, 1916. 41—59. l.
- A rokkantak és a patronage. A Magyar Kultura 1916. évf. 1. és 2. számában.
- A Büntetőtörvénykönyv tervezete. Az igazságügyminiszter megbízásából. Dr. Degré Miklós, dr. Finkey Ferencz és dr. Angyal Pál együttes munkálata. A m. kir. igazságügyminiszterium levéltárában. 1916 márczius.
- Teendőink a rokkantügy terén. Előadás a Váci Kath. Kör lyceumi bizottságában 1916 jan. 26-án.
- Tízéves patronage-történelem. Előadás a Szocialis Missiótársulat 1916 jan. 30-án tartott díszülésén.
- A rokkantügy és a társadalom. Budapest, 1916. Különnyomat 37—50. l.
- La criminalité et la guerre. Revue de Hongrie, 1916. évf. júniusi szám 1—11. l.
- Die Entwicklung des ungarischen Strafrechtes in den letzten zehn Jahren. Jogállam, 1916 júniusi Festnummer 106—121. l.
- A gyermekvédelem és a háború. Elnöki megnyitó a Magyar Gyermektanulmányi Társaság jogi szakosztályának 1916 május 27-én tartott ülésén.
- A hadviselés érdekei ellen elkövetett bűncselekményekről stb. szóló 1915: XIX. t.-cz. magyarázata. A B. J. Törvénytára 10. füzet. II. kiadás. Budapest, 1916. 1—126. l.
- A visszaható erő az anyagi büntetőjogban. Bemutatva a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1916. évi május 8-iki ülésén.
- Százhuszonnyolcz közlemény a Révai-Lexikon XIV. kötetében.
- Szerkesztette a Bűnügyi Szemle (1915/16. IV. évf.) című folyóiratot.
- Szerkesztette a Bűnügyi Szemle Törvénytárát (7—10. füzet).
- Irányítása. mellett jelenik meg dr. Bogsch Árpád szerkesztésében az „Angyal-Seminarium kiadmányai” című füzetes gyűjtemény, melynek eddig megjelent dolgozatai:
- a) Ifj. Szabó Sándor: A katonai büntetőtörvénykönyv a magyar jogforrástan szempontjából.
 - b) Réti Illés Elemér: A büntetőjog codificatiójának első kísérletei Magyarországon.
 - c) Dr. Horváth Dániel: A fiatalkorúak wittlichi fogháza.
 - d) Dr. Weiss Ödön: Visszaható erő és a Kat. Btk. 327. §-a.

Asbóth Oszkár r. t.

- Ritka hangjelenség. (Zöngés mássalhangzó zöngétlen előtt. — *Vall és vádol*. — *Język polski i jego historia I.* (Ism.) — *Rozsnyai gyors nyelvmesterei: Bolgár*. — *Nándorfejérvár. Nyelvtudomány V.* 4. f.
- Bércs és Kázla*. — *Język polski i jego historia II.* (Ism.). — *Brók. Nyt.* VI. 1. f.
- Szerkeszti a „Nyelvtudomány“ ez. folyóiratot (megjelent a VI. kötet 1. füzeté) és a „Magyarországi szláv nyelvjáráások“-at.

Ballagi Aladár r. t.

Az igazi Rákóczi. Budapest, 1916. Rényi Károly kiadása. 204 l.

Bánki Dónát I. t.

- A földgázszakértők. Levél. A Bánya, 1913. 40. szám.
- Der Energiesatz der kreisenden Flüssigkeit. Zeitschrift des Vereines deutscher Ingenieure, 1913. 1648. l.
- Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1913. évf. „Szemle“ rovatában: Repülőgépek igénybevétele és szilárdsága (682. l.). — Differentialgörbék szerkesztőmódja (685. l.). — Gőz áramlásának vizsgálata actió turbina-esatornákban (752. l.).
- A Mechwart-szobor avatása. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közölnye, 1913. 737. l.
- Über Zusammenhang von Druck und Geschwindigkeit bei Flüssigkeitsströmung. Zeitschrift für das gesamte Turbinenwesen, 1914. 22. l.
- Beitrag zur Kenntnis der Sekundärströmungen in gekrümmten Kanälen. Zusehrift. Zeitschrift für das gesamte Turbinenwesen, 1914. 416. l.
- Jelentés a Wahrmann Mór-jutalomról. Akadémiai Értesítő, 1915. 325. l.
- Hosszú földgázvezetékek tervezése. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közölnye, 1915. 50. sz.
- Höheregler für Aeroplane. Österreichische Flugzeitschrift, 1916. 5. l.
- Gyászbeszéd Nagy Dezső felett. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közölnye, 1916. 67. l. Magyarország, 1916 márcz. 23.
- Erdgasdrucktafel. Zeitschrift des Vereines deutscher Ingenieure, 1916. 512. l.
- Energia-átalakulások folyadékokban. Bevezetés a hydrogépek, kompressorok, gőzturbinák és aeroplánok gépszerkezetébe. Franklin-Társulat kiadása. 1916.
- Neue Wasserturbine. Franklin-Társulat kiadása 1916.

Bayer József r. t.

- Rossini Othello-zenéjének és első előadásának magyar nyomai. Egyet. Philologiai Közlöny, 1915. 672. l.
- Nő mint zöldszemű szörnyeteg Kazinczy G. egyik novellájában. U. o. 1915. évf. 775. l.
- Dumas Othello novellája magyarul. U. o. 1916. évf. 68. l.
- Petricsevich Horváth Lázár néhány angol irodalmi baklövése. U. o. 1916. évf. 205—6. l.
- Téves idézet II. Richardból. U. o. 1916. évf. 279. l.
- Vázlatok a magyar művészet multjából: I. Kazinczy Ferencz adalékai a magyar művészet történetéhez. 158—167. l. — II. Kazinczy Ferencz a Ferenczy-féle Csokonay-szoborról. 167—168. l. — III. Loyaltás és művészet. 169—170. l. Irodalomtörténeti Közlemények, 1916. évf. II. füzetében.
- Magyar színészeti curiosum 1802-ből. Egyet. Phil. Közlöny, 1916. 289—298. l.
- Egy magyar beszély Romeo és Julia motivuma. Magyar Shakespeare-Tár, 1916. VIII. k. 110—118. l.
- Vázlatok a magyar művészet multjából: IV. A „Pesti Műegylet“ és első kiállítása 1840-ben. 257—263. l. — V. A második műkiállítás Pesten és annak közhatása az irodalomban. 263—274. l. Irodalomtörténeti Közlemények, 1916. évf. III. füzet.
- Othello-motivum két magyar vígjátékban. Egy. Phil. Közlöny, 1916. 415. l.

Békefi Remig r. t.

- Apáti körlevél. VI. sz. 1—5. l. 1916 febr. 26.
- Dr. Divéky Adorján: Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. (1500—1502., 1505.). Magyar Történelmi Tár, XXVI. A harmadik sorozat első kötete. A Magy. Tud. Akadémia kiadása. Budapest, 1914. VI + 260. Könyvismertetés. Történeti Szemle, 1916. 386—387. l.

Berzeviczy Albert t. t.

- Iskolai testnevelés és katonás nevelés. Az Általános Közjótékonsági Egyesület „A háború és a jövő“ című 1915 őszén megjelent könyvében, 11 l.
- Shakespeare és a magyar nemzetlélek. A Budapesti Szemle 1916 márcz. füzetében, az 1916-iki Magyar Shakespeare-Tárban és a Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban, 11 l.
- Im Lande der blühenden Schlingpflanzen. Bevezetés a sicíliai útirajzokhoz. Tárcazikk a Pester Lloyd 1916 ápr. 6-iki számában.

- A kúszó virágok hónapban. Siciliani útirajzok 1914 tavaszáról. Budapesti Szemle 1916 májusi számában, 32 l.
- Megnyitó elnöki beszéd a rokkantügyi előadások II. sorozatához. A hadirokkantak, özvegyek és árvák ügye. A Szabad Lyceum előadásai második sorozatában, 1916.
- Shakespeare emlékezete: Megnyitóbeszéd a Nemzeti Színház és Magyar Shakespeare-Bizottság április 30-iki Shakespeare-emlék-ünnepélyén. Budapesti Hirlap május 2-iki számában.
- A Dunántúl kulturai hagyományai: Ünnepi beszéd a D. M. K. E. május 21-iki veszprémi jubiláris közgyűlésén. Budapesti Hirlap, május 23.
- Üdvözlőbeszéd a Magyarországi Bajtársi Szövetség alakuló közgyűlésén. Németül a Pester Lloyd pünkösd utáni számában és a Szövetség német kiadványában, magyarul a Budapesti Szemle júliusi füzetében.
- Die Gesetzentwürfe über den Gymnasial- und Bürgerschulunterricht. Czikk a Pester Lloyd július 9-iki számában.
- Munkában: Az absolutismus kora Magyarországon (1849—1865.).

Bódiss Jusztin l. t.

- Vaszary Kolos. Orsz. Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1915/1916. 6. sz. 225—230. l.
- Visszapillantás. Adalék előző dolgozataimhoz. Pannonhalmi Főiskola Évkönyve, 1915/1916. 231—410. l.

Dr. Buchböck Gusztáv l. t.

- Physikai-chemiai mérőműszerek. A Magyar Chemiai Folyóirat melléklete. Az 1916 szeptemberig megjelent rész terjedelme 14 iv.

Buday Kálmán l. t.

- Kórboncolóstan. Veszprémi Dezső dr.-nak, a kolozsvári egyetem ny. r. tanárának közreműködésével írta Buday Kálmán, egyet. ny. r. tanár. I. rész 384 oldal, 247 eredeti ábrával. II. rész 415 oldal, 224 eredeti ábrával. Universitas könyvkiadó-társaság, Budapest, 1915.
- A balassagyarmati különös fertőzésekről sebesülteken. Orvosi Hetilap, 1915.
- Endemisch auftretende Leberabszesse bei Verwundeten, verursacht durch einen anaeroben Bazillus. Zentralblatt für Bakteriologie, Parasitenkunde u. Infektionskrankheiten, I. Abt. Orig. 77. Bd., 1916.

Császár Elemér I. t.

- Kármán Mór ravatalánál. Népművelés, 1915. 11. füzet.
- Szomaházy István új regényei. Budapesti Szemle, 164. k. 1915.
- Madarász Flóris. Egy. Philológiai Közöny, 1916. 2. füzet.
- Barcsay Ábrahám. Irodalomtörténeti Közlemények, 1916. 2. füzet.
- Jelentés a Bulyovszky-jutalomról. Akadémiai Értesítő, 1916. 4. füzet.
- Bárd Miklós lyrája. Kisfaludy-Társaság Évtapjai, 1914—1916. — U. a.
A Gyöngyösy Irodalmi Társaság 1912—1915-iki évkönyvében.
- Shakespeare és a magyar költészet. Előadás a M. Tud. Akadémia
LXXVI. nagygyűlésén. Egész terjedelmében, mint négy folyta-
tásos közlemény, megjelent a Budapesti Szemle 166. és 167.
kötetében. 1916.
- Vértesy Jenő. Irodalomtörténet, 1916. 7—8. füzet.
- Bírálatok. Friedreich István: Gróf Széchenyi István élete. I. k. Iro-
dalomtörténeti Közlemények, 1915. 4. füzet. — Magyar Könyv-
szet. 1901—1910. Szerk. Petrik Géza. U. o. 1916. 1. füzet —
Berczellényé Gajári Böske: Mardocheus. Budapesti Szemle, 164.
kötet. 1905. — Gajary István: Az utolsó Drághfily és egyéb
történetek. U. o. — Gubányi Károly: Tengerentúli történetek.
U. o. — Erdősi Dezső: Emberi írások. U. o. — Krúdy Gyula:
A vig ember bús meséi. U. o. 165. k. 1916. — Lakatos László:
A hallhatatlan hercegnő. U. o. — Malonyay Dezső: A vir-
tus. U. o.
- Irodalomtörténeti cikkek a Révai Nagy Lexikona XIV. kötetében.
Szerkesztette az Irodalomtörténeti Közlemények 1916. évfolyamát.

Csengeri János I. t.

- Euripides töredékei az Akadémia Class.-Phil. Bizottságának kiadvá-
nyai közt. Sajtó alatt.
- Euripides Hysipyléje. Egyet. Phil. Közöny, 1916. 7.
- A homerosi kérdés multja és jelene. Budapesti Szemle, 1916.
- Prologus az ifjúsági színelőadások megnyitójául. Kolozsvári Hirlap,
1915 szept.
- Levél a harsztérre. Színházi Újság.
- A humanistikus gimnázium és a németek. Magyar Paedagogia,
1916 nov.
- Classica-philológiai cikkek Révai Nagy Lexikonában.

Degen Árpád l. t.**1883.**

- Einige Mittheilungen aus meinen botanischen Excursionen im Laufe des Jahres 1883 und theilweise aus dem vorigen Jahre. Oesterr. botan. Zeitschr. XXXIII. 1883. p. 293—295. Ref.: Just, XI. II. 1883. p. 361.
- Correspondenz aus Pressburg. (Androsace maxima.) Oesterr. botan. Zeitschr. XXXIII. 1883. p. 308. Ref.: B. C. XVI. 1883. p. 86. — Just, XI. II. 1883. p. 361.
- Correspondenz aus Pressburg. Oesterr. botan. Zeitschr. XXXIII. 1883. p. 339. Ref.: Just, XI. II. 1883. p. 361.

1887.

- Correspondenz aus Orsova. Oesterr. botan. Zeitschr. XXXVII. 1887. p. 257—259. Ref.: Just, XV. II. 1887. p. 470.

1888.

- Weiterer kleinerer Beitrag zur Kenntnis der Pressburger Flora. Oesterr. botan. Zeitschr. XXXVIII. 1888. p. 118—121. Ref.: Just, XVI. II. 1888. p. 428.
- Botrychium virginianum (Linné) O. Schwartz im südlichsten Ungarn. Oesterr. botan. Zeitschr. XXXVIII. 1888. p. 230—232.

1889.

- A préselve száritott növény színének megtartása. (Ueber die Erhaltung der Farbe der gepressten Pflanzen.) Term.-tudom. Közl. XXI. 1889. p. 572.
- Asplenium lepidum Presl. in Ungarn. Oesterr. botan. Zeitschr. XXXIX. 1889. p. 137.

1890.

- Zwei neue Arten der Gattung Asperula L. Oesterr. botan. Zeitschr. XL. 1890. p. 13—17. Ref.: B. C. XLIII. 1890. p. 208. — Just, XVIII. II. 1890. p. 392.

1891.

- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. I. Arenaria rotundifolia M. B. und Arenaria transsylvanica Smk. Oesterr. botan. Zeitschr. XLI. 1891. p. 153—154. Ref.: B. C. Beihefte, 1892. p. 345. — Just, XIX. II. 1891. p. 179, 292.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. II. Campanula epigaea Janka n. sp. Oesterr. botan. Zeitschr. XLI. 1891. p. 194—195. Ref.: B. C. Beih. 1892. p. 345.

- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. III. Fünf neue Bürger der europäischen Flora. Oesterr. botan. Zeitschr. XLI. 1891. p. 231—232. Ref.: B. C. Beih. 1892. p. 345.
- Ergebnisse einer botanischen Reise nach der Insel Samothrake. Oest. botan. Zeitschr. XLI. 1891. p. 301—306, 329—338. Ref.: B. C. Beih. 1892. p. 345—346. — Just, XIX. II. 1891. p. 334—335. — Engler: B. Jahrb. XV. 1893. Litt.-Ber. p. 60—61.

1892.

- A növénygyűjtemény épentartásáról. (Ueber Conservierung der Pflanzensammlungen.) Term.-tud. Közl. XXIV. 1892. p. 158—159. Pótfüz. 1292. p. 90—93. Ref.: B. C. XLIX. 1892. p. 269.
- A *Helleborus Kochii* Schiffner Európában (in Europa). Term.-tudom. Közl. XXIV. 1892. p. 216. Pótfüz. 1892. p. 178—179. Ref.: B. C. LI. 1892. p. 146. — Just, XX. II. 1892. p. 201.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. IV. *Helleborus Kochii* Schiffner in Europa. Oesterr. botan. Zeitschr. XLII. 1892. p. 365—366. Ref.: B. C. LIV. 1893. p. 21. — Just, XX. II. 1892. p. 142, 201.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. V. *Cleome aurea* Čelak. Oesterr. botan. Zeitschr. XLII. 1892. p. 366. Ref.: Just. XX. II. 1892. p. 201.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. VI. *Campanula lanata* Friv. Oesterr. botan. Zeitschr. XLII. 1892. p. 401—403. Ref.: B. C. LIV. 1893. p. 21. — Just, XX. II. 1892. p. 201.

1893.

- (Ref.) „Wettstein: Beitr. z. Flora Albaniens“ (ismertetés). Term.-tud. Közl. XXV. 1893. p. 46—47. Pótfüz. XXVI. 1894. p. 92—94. Ref.: B. C. LV. 1893. p. 361—363. — Just, XXII. II. 1894. p. 196—197.
- (Ref.) „Velenovsky: Flora bulgarica“ (ismertetés). Term.-tudom. Közl. XXV. 1893. p. 381. Ref.: B. C. LV. 1893. p. 395.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. VII. *Centaurea affinis* Friv. Oesterr. botan. Zeitschr. XLIII, 1893. p. 53—54.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. VIII. *Linum Thracicum* (Griseb.). Oesterr. botan. Zeitschr. XLIII. 1893. p. 55. Ref.: Just, XXI. II. 1893. p. 76.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. IX. *Cytisus Frivaldszkyanus* n. sp. Oesterr. botan. Zeitschr. XLIII. 1893. p. 422—423. Ref.: Just, XXI. II. 1893. p. 77.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. X. Zwei für Europa neue *Cytisus*-Arten in Bulgarien. Oesterr. botan. Zeitschrift XLIII. 1893. p. 423—424.

1894.

- Az *Abies-félék* leveleinek megtartásáról herbáriumban. (Ueber Conservierung von Blätter der Abietinen für das Herbar.) Term.-tud. Közl. XXVI. 1894. p. 395.
- Néhány magyar Ricciaról. (Ueber einige ungarische Riccien.) Pótfüz. Term.-tud. Közl. XXVI. 1894. p. 170—174. Ref.: Oesterr. botanische Zeitschr. XLIV. 1894. p. 463. — Just, XXIII. I. 1895. p. 230.
- Adicea microphylla* (L.). Európának új bevándorolt növénye. (*Adicea microphylla* (L.), eine neu eingewanderte Pflanze in Europa (bei Saloniki). Pótfüz. Term.-tud. Közl. XXVI. 1894. p. 230—232. Ref.: Oesterr. botan. Zeitschr. XLV. 1895. p. 113. — Just, XXII. II. 1894. p. 198.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XI. *Senecio* (*Cineraria*) *Wagneri* n. sp. Oesterr. botan. Zeitschr. XLIV. 1894. p. 19—20.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XII. Ueber das Vorkommen von *Nigella orientalis* L. und *N. sativa* L. in Europa. Oesterr. botan. Zeitschr. XLIV. 1894. p. 60—61.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XIII. *Aquilegia aurea* Janka. Oesterreichische botanische Zeitschr. XLIV. 1894. p. 104—105.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XIV. *Centaurea Kanitziana* Janka. Oesterr. botanische Zeitschrift. XLIV. 1894. p. 138—139.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XV. Vier für die bulgarische Flora neue Pflanzen. Oesterr. botan. Zeitschr. XLIV. 1894. p. 216—217.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XVI. Zwei neue Pflanzen des westlichen Theiles der Balkanhalbinsel. Oesterr. botan. Zeitschr. XLIV. 1894. p. 302—304. Ref.: Just, XXII. II. 1894. p. 194—195.
- Ueber die systematische Stellung der *Moehringia Thomasiana* Gay. Oesterr. botan. Zeitschr. XLIV. 1894. p. 445—448. und im Sitzungsber. der 66. Vers. deutscher Naturf. u. Aerzte in Wien, 1895. p. 165—167. Ref.: Oesterr. botan. Zeitschr. XLIV. 1894. p. 438. — Just, XXII. II. 1894. p. 185.
- Eine Bemerkung zu Velenovskys „Dritten Nachtrag zur Flora von Bulgarien“. Sitzungsber. d. k. böhm. Gesellsch. d. Wiss. Prag. V. 1894.
- Plantes à protéger en Orient. Bullet. de la soc. de protection des plantes. Genève, 1894. p. 11.
- Dianthus diutinus* Kit. Schedae ad Dörfler herb. norm. 1894. p. 8. No. 3017.

1895.

- Stipa Szovitsiana Trin. (in Bulgarien). Term.-tud. Közl. XXVII. 1895. p. 50. Ref.: B. C. LXIV. 1895. p. 76.
- Hazánk homokpusztáinak egy bennszülött szegfűve (*Dianthus diutinus* Kit.). Ueber eine endemische Nelke unserer Sandpuszten (*Dianthus diutinus* Kit.). Term.-tud. Közl. XXVII. 1895. Pótfüzet p. 24—27. Ref.: Just, XXIV. II. 1896. p. 214.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XVII. *Achillea Baldaccii* nov. spec. Oesterr. botan. Zeitschr. XLV. 1895. p. 25.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XVIII. Ueber *Peucedanum macedonicum* Janka und seine Verwandten. Oest. botan. Zeitschr. XLV. 1895. p. 63—67.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XIX. *Malabaila obtusifolia* (Sibth. Sm.) Boiss. und einige Notizen zur Strandflora des Schwarzen Meeres. Oesterr. botan. Zeitschr. XLV. 1895. p. 67—68. Ref.: Just, XXIII. II. 1895. p. 159.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XX. *Galium Degenii* Baldaccii in lit. nov. spec. Oesterr. botan. Zeitschr. XLV. 1895. p. 131.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XXI. Ueber *Saxifraga pseudosancta* Jka. und *Saxifraga „juniperina* Ad.“ Velen. Oesterr. botan. Zeitschr. XLV. 1895. p. 213—215. Ref.: Just, XXIII. II. 1895. p. 238.

1896.

- A budapesti m. kir. állami vetőmagvizsgáló-állomás jelentése az 1895. évi működéséről. (Jahresbericht der kön. ung. Samencontrol-Station in Budapest 1895.) Budapest (Rigler J.), 1896. 8°. 14 pp.
- Egy új *Ajuga*-fajról. (*Ajugae species nova.*) Budapest (Kilián), 1896. 8°, 3 pp.
- A *Prangos carinata* Grsb. morphologiai és biologiai tulajdonságairól. (Ueber die morphol. u. biol. Eigenschaften von *Prangos carinata* Grb.) Term.-tud. Közl. XXVIII. 1896. p. 44. Pótfüzet XXVIII. 1896. p. 8—13. Ref.: B. C. LXIX. 1897. p. 203. — Just, XXIV. II. 1896. p. 211.
- Előzetes jelentés az *umbelliferák* egy új nemének felfedezéséről. *Cicuta orientalis* Degen et Bald. (Vorl. Bericht über die Entdeckung einer neuen *Umbellifere.*) Term.-tud. Közl. XXVIII. 1896. p. 159. Pótfüzet Term.-tud. Közl. XXVIII. 1896. p. 38—41. Ref.: B. C. LXIX. 1897. p. 204. — Just, XXV. II. 1897. p. 355.
- Újabb adatok délkeleti Magyarország flórájához. (Neuere Beiträge zur Flora des südöstlichen Ungarns.) Term.-tud. Közl. XXVIII. 1896. p. 159. Pótfüzet XXVIII. 1896. p. 36—38. Ref.: B. C. LXIX. 1897. p. 204. — Just, XXIV. II. 1896. p. 211—212.

- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XXII. *Ptilotrichum Baldaccii* nov. spec. Oesterr. botan. Zeitschr. XLVI. 1896. p. 413—414.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XXIII. *Ajuga Piskoi* Degen et *Baldaccii* nov. spec. Oesterr. botan. Zeitschr. XLVI. 1896. p. 414—415.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XXIV. *Astragalus Baldaccii* nov. spec. Oesterr. botan. Zeitschr. XLVI. 1896. p. 415—416.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XXV. *Verbascum Baldaccii* nov. spec. Oesterr. botan. Zeitschr. XLVI. 1896. p. 416—417.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XXVI. *Scorzonera Doriae* Degen et *Baldaccii* nov. spec. Oesterr. botan. Zeitschr. XLVI. 1896. p. 417.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XXVII. *Crepis Turcica* Degen et *Baldaccii* nov. spec. Oesterr. botan. Zeitschr. XLVI. p. 417—418.
- Sur une nouvelle espèce du genre *Zygis* Pers. Bull. de l'herb. Boissier. (Avec planche.) IV. 1896. p. 521—524. Ref.: Oesterr. botan. Zeitschr. XLVI. 1896. p. 365. — Just, XXIV. II. 1896. p. 210.

1897.

- A budapesti m. kir. állami vetőmagvizsgáló állomás jelentése az 1896. évi működéséről. (Jahresbericht der k. ung Samencontrol-Station in Budapest 1896.) Budapest (Rigler J.), 1897. 8°. 58 pp. Ref.: Mezőg. Szemle XV. 1897. p. 432.
- Wulfenia Baldaccii*, egy új *Wulfenia*-faj a Balkán-félszigetről. Budapest (Kilián F.), 1897. 8°, 7 pp. Ref.: Oesterr. botan. Zeitschr. XLVII. 1897. p. 439.
- Új növények Albániából. (Neue Pflanzen aus Albanien.) Term.-tud. Közl. XXIX. 1897. p. 208. Pótfüzet Term.-tud. Közl. XXIX. 1897. p. 86—87.
- Spitzbergai és szaharai érdekes növények. (Pflanzen aus Spitzbergen und der Sahara.) Term.-tud. Közl. XXIX. 1897. p. 209.
- Néhány Magyarország flórájára nézve új növényről. (Ueber einige für die ungar. Flora neue Pflanzen.) Term.-tud. Közl. XXIX. 1897. p. 317. Ref.: B. C. LXXII. 1897. p. 388. — Just, XXV. II. 1897. p. 356.
- Ainsworthia* Európában. (Ueber die Gattung *Ainsworthia* in Europa.) Term.-tud. Közl. XXIX. 1897. p. 433. Pótfüzet. Term.-tud. Közl. XXIX. 1897. p. 171—172. Ref.: B. C. LXXII. 1897. p. 391. — Just, XXV. II. 1897. p. 354.

- (Ref.) „Maw A.: Monogr. of the genus *Crocus*.“ (Ismertetés.) Term.-tud. Közl. XXIX. 1897. p. 433. Ref.: B. C. LXXII. 1897. p. 392. — Just, XXV. II. 1897. p. 354.
- et Borbás: Új *Verbascum* a Balkán-félszigetről. (*Verbascum agrimoides* Degen et Borbás. Eine neue *Verbascum*-Art der Balkan-Halbinsel.) Pótfüzet Term.-tud. Közl. XXIX. 1897. p. 85.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XXVIII. Noch ein Wort über *Peucedanum obtusifolium* Sibth. Sm. (*Malabaila obtusifolia* Boiss.) Oesterr. botan. Zeitschr. XLVII. 1897. p. 52—53.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XXIX. *Asperula setulosa* Boiss. Oesterr. botan. Zeitschr. XLVII. 1897. p. 195—199. Ref.: Just, XXV. II. 1897. p. 293.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XXX. *Echinops orientalis* Trautv. in Europa. Oesterr. botan. Zeitschr. XLVII. 1897. p. 313—316.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XXXI. *Forsythia europaea* Degen et Baldaccii spec. nov. Oesterr. botan. Zeitschr. XLVII. 1897. p. 406—408. Ref.: Just, XXV. II. 1897. p. 353.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XXXII. *Wulfenia Baldaccii* nov. spec. Oesterr. botan. Zeitschr. XLVII. 1897. p. 408—409.
- et Dörfler: Beitrag zur Flora Albaniens und Macedoniens. Ergebnisse einer von J. Dörfler im Jahre 1893 unternommenen Reise. Denkschr. d. math.-nat. Kl. d. Akad. d. Wiss. Wien. LXIV. 1897. p. 701—748. Ref.: Oesterr. botan. Zeitschr. XLVIII. 1898. p. 68—69.

1898.

- Kerner Antal. (Anton v. Kerner. Ein Nachruf.) Term.-tud. Közl. XXX. 1898. p. 394—407.
- A szerbtövis (*Xanthium spinosum*) szaporodásáról. (Über die Vermehrung von *Xanthium spinosum*.) Term.-tudom. Közl. XXX. 1898. p. 443.
- Vadon tenyésző növényeinkről való művek. (Werke über wildwachsende Pflanzen.) Term.-tud. Közl. XXX. 1898. p. 443.
- Megjegyzések az amerikai luczerna és lóhere elleni czikkre. (Bemerkungen über einen Artikel über amerikanische Luzerne und Rotklee.) Mezőgazd. Szemle. XVI. 1898. p. 176—177.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XXXIII. Über die systematische Stellung des *Alyssum Dörfleri* m. Oesterr. botan. Zeitschr. XLVIII. 1898. p. 105—108. Ref.: B. C. Beih. 1898, 99. p. 218.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XXXIV. *Seseli*

- Lehmanni n. sp. Oesterr. botan. Zeitschr. XLVIII. 1898. p. 121—122. Ref.: B. C. LXXVII. 1899. p. 35.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XXXV. Seseli serbicum n. sp. Oesterr. bot. Zeitschr. XLVIII. 1898. p. 122—124.
- Magvizsgálatoknál alkalmazandó módszerek. (Die Methoden der Samenprüfungen.) A m. kir. földm. miniszter kiadványai. 14. szám. (Publ. des k. ung. Ackerbauministers. Nr. 14.) Budapest, 1898. 8°. 14 pp.

1899.

- A budapesti m. kir. állami vetőmagvizsgáló állomás jelentése az 1897. évi január hó 1.-től 1898. évi június hó 30.-áig terjedő másfél-évi működéséről. (Jahresbericht der k. ung. Samencontrol-Station zu Budapest, 1897—98. Budapest (Rigler J.), 1899. 8°. 72 pp. Ref.: Köztelek. IX. 1899. p. 973.
- Az amerikai illatos aranka Magyarországon. (Die amerikanische wohlriechende Kleeseide in Ungarn.) Köztelek. IX. 1899. p. 473.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XXXVI. Rheum Rhaponticum L. in Europa. Oesterr. botan. Zeitschr. XLIX. 1899. p. 121—127, 183—186. Ref.: Just, XXVII. I. 1899. p. 324.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XXXVII. Ranunculus millefoliatus Vahl und R. garganicus Ten. Oesterr. botan. Zeitschr. XLIX. 1899. p. 261—262.
- Aus dem botanischen Nachlasse Franz Fiala's. Из ботаничке оставленине Фране Фяла. Wissenschaft. Mitth. aus Bosnien und der Herzegovina. VI. 1899. p. 744—745 und „Гласника“ XI. 1899. 2. u. 3. p. 317—320.
- Bemerkungen in A. v. Kerner's Schedae ad Floram exsiccataam Austro-Hungaricam. Fasc. VIII. 1899. Cytisus leucanthus W. K. (p. 4, No. 2820), Prangos carinata Grb. (p. 28, No. 2916), Ferula Heuffelii Grb. (p. 30, No. 2920), Asperula tenella Heuff. (p. 43, No. 2974), Mulgedium sonchifolium Vis. Panc. (p. 49, No. 3001).
- Hogyan távolították el régi egyiptomi orvosok a követ? Gyógyászat, 1899.

1900.

- „Magyar füvek gyűjteménye“. I. Gramina Hungarica. I. (Exsiccatenwerk.) Budapest, 1900.
- „Magyar királyi magvizsgáló állomások“ a „Mezőgazdasági kísérletügyi intézmények Magyarországon“ cz. műben. Les Station royales hongroises d'essais de semences. In „Le service des stations agronomiques hongroises“. Budapest, 1900.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XXXVIII. Aconitum Pantocsekianum Deg. et Bald. Oesterr. botan. Zeitschr. L. 1900. p. 241—242.

- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XXXIX. *Astragalus Fialae* n. sp. m. Oesterr. botan. Zeitschr. L. 1900. p. 242—244.
- Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XL. *Bornmüllera Dieckii* n. sp. Oesterr. botan. Zeitschr. L. 1900. p. 313—314.

1901.

- A budapesti m. kir. állami vetőmagvizsgáló állomás jelentése az 1898. évi július hó 1-től 1899. évi június hó 30.-áig terjedő egy évi működéséről. (Jahresbericht der k. ung. Samencontrol-Station zu Budapest, 1898—99. Budapest (Hornvánszky V.), 8°. 52 pp.
- Die Flora von Herkulesbad. Eine Vegetationsskizze. (Separatabdr. aus „Dr. Pártos S.: Herkulesbad und seine Thermen“). Budapest (Pallas), 1901. 8°. 29 pp. Ref.: B. C. LXXXIX. 1902. p. 697. — Növ. Közl. I. 1902. p. 111—112.
- Nevezetesebb botanikai felfedezések a Balkán-félsziget területéről. (Wichtigere botan. Entdeckungen auf dem Gebiete der Balkan-Halbinsel.) Term.-tud. Közl. XXXIII. 1901. p. 312. Pótfüzet Term.-tud. Közl. XXXIII. 1901. p. 216—223. und Math.-naturwiss. Berichte aus Ungarn. Ref.: M. B. L. I. 1902. p. 91—94. — B. C. XC. 1902. p. 453—454.
- (Ref.) „Magyar füvek gyűjteménye“. (Ismertetés.) Term.-tud. Közl. XXXIII. 1901. p. 312, 676—677.
- et Flatt K.: A magyar rétek és legelők megjavításának kérdése és a budapesti m. kir. áll. vetőmagvizsgáló állomás által kiadott „Magyar füvek gyűjteménye“. (Die Frage der Melioration der ungarischen Wiesen und Weiden und die von der kgl. ung. Samencontrol-Station herausgegebene Gräserammlung „Gramina Hungarica“.) Kisérl. Közl. IV. 1901. p. 28—42.

1902.

- Magyar Botanikai Lapok. (Ungarische Botanische Blätter.) Herausgeber der Ungarischen Botanischen Blätter. Budapest, I. (Müller K.) 1902. Ref.: Mezög. Sz. XX. 1902. p. 141. — Közt. XII. 1902. p. 170.
- „Magyar füvek gyűjteménye“. Gramina Hungarica II, III. Budapest, 1902. Ref.: B. C. XCIII. 1902. p. 155—156.
- (Ref.) „Mágocty-Dietz S.: Borbás V. A Balaton növényzete“. (Ism.) Magyar Bot. Lap. I. 1902. p. 31.
- ((Ref.) „Klein Gy.: Újabb adatok a keresztes virágok alkatáról. (Neuere Beitr. zur Kenntnis d. Cruciferen-Blüte.“) (Ism.) U. o. p. 31—32.
- A *Poa violacea* Bell. egy új termőhelye Szerbiában. (Ein neuer Standort der *Poa violacea* Bell. in Serbien.) U. o. p. 89. Aut.-ref.: B. C. XC. 1902. p. 426.

- A *Carex rupestris* All. Magyar Bot. Lap. I. 1902. p. 90. Aut.-ref.: B. C. XC. 1902. p. 426.
- (Ref.) „Mágoesy-Dietz S.: Dr. Jurányi L. élete és működése. (Das Leben und Wirken Dr. L. Jurányi's.)“ (Ism.) Magyar Bot. Lap. I. 1902. p. 91.
- (Ref.) „Borbás V.: Salviáink bővebb ismertetéséhez. (Zu weiteren Kenntn. unserer Salbei-Arten.)“ (Ism.) U. o. p. 121—122. — B. C. XC. 1902. p. 424.
- (Ref.) „Bernátsky J.: A lokvai hegység növényformációi Bázias és Fehértemplom vidékén. (Die Pflanzenformationen des Lokva-Gebirges in der Gegend von Bázias und Weiskirchen.)“ (Ism.) Magyar Bot. Lap. I. 1902. p. 122—123.
- (Ref.) „Woloszczak E.: Flora polonica exsiccata. IX.“ (Ism.) U. o. p. 125—126.
- Megjegyzések néhány keleti növényfajról. Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XLI. *Sempervivum Simonkaianum* n. sp. U. o. p. 134—138. Ref.: B. C. 1902. p. 334. — Aut.-ref.: B. C. XC. 1902. p. 426.
- (Ref.) „Rikli M.: Die Gattung *Dorycnium*“. (Ism.) Magyar Bot. Lap. I. 1902. p. 153—156.
- (Ref.) „Bernátsky J.: A harasztok és mohok az Alföldön, meg az alföldszéli hegyeken. Die Farne u. Moose im Tieflande u. in den umgrenzenden Bergen“. (Ism.) U. o. p. 186—187.
- (Ref.) „Mágoesy-Dietz S.: A honi botanika múltja, jelene és jövője. Die Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft der Botanik in Ungarn“. (Ism.) U. o. p. 187—190.
- (Ref.) „Entz G.: Adatok a Peridineák ismeretéhez. Beiträge zur Kenntn. der Peridineen“. (Ism.) U. o. p. 22.
- (Ref.) „Pantocsek J.: Die Bacillarien des Klebschiefers von Kertsch“. (Ism.) U. o. p. 223.
- (Ref.) „Moesz G.: Brassó állóvizeinek mikroszkopikus növényzete. Die mikroskopische Vegetation der stehenden Gewässer in Kronstadt“. (Ism.) U. o. p. 223.
- (Ref.) „Guido Depoli: Supplemento alla Flora Fiumana di A. M. Smith“. (Ism.) U. o. p. 253.
- (Ref.) „Richter A.: Az új királyi botan. kert Berlin-Steglitz mellett Dahlemben. Der neue botan. Garten in Dahlem bei Berlin-Steglitz“. (Ism.) U. o. p. 280—283.
- (Ref.) „Fanta A.: Adatok Székesfehérvár növényzeti viszonyaihoz. (Beitr. z. Kenntn. d. Veget.-verhältnisse v. Stuhlweissenburg.)“ (Ism.) U. o. p. 283.
- (Ref.) „Fialowski L.: Fügefácskák a Gellérthegyen. (Feigenbäumchen auf dem Bloksberg.)“ (Ism.) U. o. p. 283.
- (Ref.) „Hollós L.: A hazai *Scleroderma*-fajok szétválasztása. (Unter-

- scheidung der einheimischen Scleroderma-Arten.)“ (Ism.) U. o. p. 283—284.
- (Ref.) „Wagner J.: A *Crocus reticulatus* Stev. új termőhelye. (Neuer Standort d. Cr. s. Stev.)“ (Ism.) U. o. p. 284.
- (Ref.) „Thaisz L.: Floristikai adatok Csanád megyéből. (Floristische Beiträge aus dem Csanáder Comitате.)“ (Ism.) U. o. p. 284.
- (Ref.) „Péterfi M.: Újabb adatok hazánk lombos mohainak ismeretéhez. (Neuere Beitr. zur Kenntnis der ungarischen Laubmoosflora.)“ (Ism.) U. o. p. 284—285.
- (Ref.) „Tuzson J.: Adalékok Magyarország fosszil-flórája ismeretéhez. (Beitr. z. Kenntn. d. fossilen Flora Ungarns.)“ (Ism.) U. o. p. 285.
- (Ref.) „Staub M.'s Referat: Pax, Grundzüge d. Pflanzenverbreitung in den Karpathen I. B.“ (Ism.) U. o. p. 285—287.
- (Ref.) „Francé R.: A rozsda-kérdés. (Die Getreiderostfrage.)“ (Ism.) U. o. p. 288.
- (Ref.) „Hollós L.: Gasteromyceten betreffende Korrekturen“. (Ism.) U. o. p. 288.
- (Ref.) „Jablonowski J.: A szőlő liztharmatjának telelése. (Überwinterung des Mehlthaus der Rebe.)“ (Ism.) U. o. p. 288—289.
- (Ref.) „Ostenfeld C. II: Flora arctica“. (Ism.) U. o. p. 289—290.
- (Ref.) „Borbás V.: A Tátra flórájáról. (Über die Flora der Tátra.)“ (Ism.) U. o. p. 318—320.
- (Ref.) „Bäumler J. A.: Beiträge zur Cryptogamen-Flora des Pressburger Comitates. — Die Pilze“. (Ism.) U. o. p. 320—322.
- Lepidium virginicum* L. Magyarországbán (in Ungarn). U. o. p. 349—350. Helyesbítés. (Berichtigung.) U. o. p. 356.
- et Tangl F.: Vizsgálatok a különböző rostaaljokról. I. közlemény. A heremagrostaaljokról. (Untersuchungen über verschiedene Ausreuter. I. Die Kleesamenausreuter.) Kisérl. Közl. V. 1902. p. 141—157.
- (Ref.) „Thaisz L.: *Festuca dalmatica* Magyarországbán* (in Ungarn). (Ism.) Botan. Centralbl. XC. 1902. p. 398.
- (Ref.) „Waisbecker A.: Vasvármegye harasztjai. (Die Farne des Eisenburger Comitates in Westungarn.)“ (Ism.) U. o. p. 423.
- (Ref.) „Borbás V.: *Salix silesiaca* Willd.“ (Ism.) U. o. p. 424.
- (Ref.) „Borbás V.: *Sesleria varia* (Jacqu.) v. *pseudelongata* Murr.“ (Ism.) U. o. p. 424.
- (Ref.) „Borbás V.: *Scabiosa calcarea* Toel.“ (Ism.) U. o. p. 424.
- (Ref.) „Bernátsky J.: Pflanzengeogr. Beobacht. in d. Nyírség“. (Ism.) U. o. p. 424.
- (Ref.) „Borbás V.: *Torilis heterophylla* Guss. in Flora Hungariae mediterranea“. (Ism.) U. o. p. 424—425.
- (Ref.) „Borbás V.: A *Crepis setosa* var. *glabrata* Porc.“ (Ism.) U. o. p. 425.

- (Ref.) „Borbás V.: Varietates *Crepidis conyzaefoliae* binae“. (Ism.) U. o. 425.
- (Ref.) „Borbás V.: A hazai *Melilotus ismereteiből*. (De *Meliloto Hungariae*).“ (Ism.) U. o. p. 425.
- (Ref.) „Borbás V.: Varietates *Galeopsidis pubescentis* Bess.“ (Ism.) U. o. p. 425.
- (Ref.) „Borbás V.: *Gentiana Reussii* Toel.“ (Ism.) U. o. p. 425.
- (Ref.) „Borbás V.: *Hypericum elegantissimum* Crantz“. (Ism.) U. o. p. 425.
- (Ref.) „Borbás V.: *Alectorolophus melampyroides* Borb. et Degen“. U. o. p. 426.
- (Ref.) „Borbás V.: *Adenophora Richteri* Borb. ap. Freyn.“ (Ism.) U. o. p. 426.
- (Ref.) „Borbás V.: *Linaria strictissima* Schur“. (Ism.) U. o. p. 426.
- (Ref.) „Borbás V.: De *Erechthitidis hieracifoliae* locis“. (Ism.) U. o. p. 426.
- (Ref.) „Borbás V.: *Stachys ambigua* Sm.“ (Ism.) U. o. p. 426.
- (Ref.) „Hackel E.: Ueber *Alopecurus laguriformis* Schur.“ (Ism.) U. o. p. 427.
- (Ref.) „Hackel E.: *Phleum alpinum* subsp. *subalpinum* var. *nudiusculum* Hack.“ (Ism.) U. o. p. 427.
- (Ref.) „Hackel E.: *Atropis pannonica* n. sp., eine neue Grasart Ungarns“. (Ism.) U. o. p. 427.
- (Ref.) „Holuby J.: *Asperula odorata* L. v. *angustifolia* m.“ (Ism.) U. o. p. 427.
- (Ref.) „Murr J.: *Chenopodien-Beiträge*“. (Ism.) U. o. p. 429.
- (Ref.) „Thaisz L.: *Salsola Soda* L., *Solanum alatum* Mch., *Carex elongata* L.“. (Ism.) U. o. p. 430.
- (Ref.) „Thaisz L.: *Melampyrum barbatum* W. K. Békés megyében (im Békéser Komitate)“. (Ism.) U. o. p. 430.
- (Ref.) „Torday Gy.: Az illatos aranka (*Cuscuta suaveolens* Sér) terjedése Magyarországon. (Die Verbreitung der *C. suaveolens* in Ungarn)“ (Ism.) U. o. p. 432.
- (Ref.) „Thaisz L.: *Plantago maxima* Juss.“ (Ism.) U. o. p. 459.
- Bemerkungen in A. v. Kerner's *Schedae ad Floram exsiccataam Austro-Hungaricam*. Fasc. IX. 1902. *Vicia picta* F. M. (p. 1, No. 3201).

1903.

Magyar Botanikai Lapok (Ungarische Botanische Blätter). II. (Herausgeber der Ungarischen Botanischen Blätter.) Budapest (Pallas), 1903.

A budapesti m. kir. állami vetőmagvizsgáló állomás jelentése az 1899/1900., 1900/1901., 1901/1902. és 1902/1903. években kifejtett működéséről. Budapest. (Jahresbericht der k. ung. Samen-

- control-Station in Budapest, 1899—1902.) Hornyánszky V. 1903. 8p. 144 p. Ref.: *Mezőg. Sz.* XXII. 1904. p. 238.
- Gagea Reverchonii* nov. spec. Magyar Bot. Lap. II. 1903. p. 37—38. Ref.: *Botan. Centralbl.* XCIX. 1905. p. 596. — Just, XXXI. I. 1903. p. 543. — Just, XXXI. II. 1903. p. 211.
- et F.: Fekete József jubileuma. (Das Jubileum J. Fekete's.) Magyar Bot. Lap. II. 1903. p. 52—53.
- A *Schoenus ferrugineus* L. egy új termőhelye Magyarországon. (Ein neuer Standort von *Schoenus ferrugineus* L. in Ungarn.) U. o. p. 96—97. Ref.: Just, XXXI. II. 1903. p. 173.
- (Ref.) „Simonkai L.: A *Nonnea* fajai, fajváltozatai és fajtái hazánkban. — Die Arten, Unterarten und Formen der Gattung *Nonnea* in Ungarn“. (Ism.) Magyar Bot. Lap. II. 1903. p. 130.
- (Ref.) „Péterfi M.: A magyarországi *Weisia*-fajokról. — Über die ungarischen *Weisia*-Arten“. (Ism.) U. o. p. 131.
- (Ref.) „Györffy I.: Magyar növénynevek. — Ungarische Pflanzennamen“. (Ism.) U. o. p. 131.
- Pedicularis Grisebachii* Wettst. Szerbiában. — Ped. Gr. in Serbien. U. o. p. 163.
- (Ref.) „Wagner J.: Magyarország virágos növényei. — Die Blütenpflanzen Ungarns“. (Ism.) U. o. p. 195--197.
- A *Sinapis dissecta* Lag.-nak egy negyedik termőhelye Magyarországon. — Ein vierter Standort von *Sinapis dissecta* in Ungarn U. o. p. 220—222. Ref.: *Botan. Centralbl.* XCIX. 1905. p. 596.
- Vulpia ciliata* (Danth.) az Alduna mellett. — *Vulpia ciliata* (Danth.) an der unteren Donau. Magyar Bot. Lap. II. 1903. p. 222—223. Ref.: *Botan. Centralbl.* XCIX. 1905. p. 596.
- Terem-e *Carex lagopina* Wahlenbg. Erdélyben? — Wächst *Carex lagopina* Wahlenbg. in Siebenbürgen? Magyar Bot. Lap. II. 1903 p. 223—224. Ref.: *Botan. Centralbl.* XCIX. 1905. p. 596.
- (Ref.) „Hollós L.: *Geasteropsis* nov. gen“. (Ism.) Magyar Bot. Lap. II. 1903. p. 224.
- Lolium subulatum* Vis. a flumei flóra területén (bei Fiume). U. o. p. 224. Ref.: *Botan. Centralbl.* XCIX. 1905. p. 596.
- (Ref.) „Borbás V.: Balatonmellék örökzöldjei. — Die Immergrünen der Umgebung des 'Balatonsees“. (Ism.) Magyar Bot. Lap. II. 1903. p. 225.
- (Ref.) „Hollós L.: Két új *Lycoperdon*-faj. — Zwei neue *Lycoperdon*-Arten“. (Ism.) U. o. p. 225.
- (Ref.) „Schilberszky K.: Növényteratologiai közlemények. — Pflanzenteratologische Mitteilungen“. (Ism.) U. o. p. 225.
- (Ref.) „Thaisz L.: Adatok Csongrád megye növényzetének ismeretéhez. — Beitr. z. Kenntnis d. Flora d. Csongrader Kom.“ (Ism.) U. o. p. 225.

- (Ref.) „Borbás V.: A Rariorum aliquot stirpium per Pannoniam etc. appendixének kétféle kiadása. — Über die zwei Ausgaben des Appendixes der Rar. al. st. p. Pann. etc“. (Ism.) U. o. p. 226.
- (Ref.) „Györfly I.: Népies magyar növénynevek. — Volkstümliche ungarische Pflanzennamen“. (Ism.) U. o. p. 226.
- Centaurea reichenbachii* Schur Versecz mellett. — *Centaurea reichenbachii* Schur bei Versecz. U. o. p. 256—257.
- Megjegyzések néhány keleti növényfajról. — Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XLII. Két új *Solenanthus*-faj Európában. — Über zwei neue *Solenanthus*-Arten in Europa. U. o. p. 311—318. Ref.: Just, XXXI. II. 1903. p. 230.
- Mi a *Hesperis dauriensis* Amo? — Was ist *Hesperis dauriensis* Amo? Magyar Bot. Lap. II. 1903. p. 346—347.
- (Ref.) „Pantocsek J.: Beschreibung und Abbildung der fossilen Bacillarien des Andesittuffes von Szliács in Ungarn“. (Ism.) U. o. p. 347—348.
- (Ref.) „Bartal K.: Adatok a Baba-hegycsoport és környéke növényzetének ismeretéhez. — Beitr. z. Kenntnis d. Flora d. Baba-Gebirgsgruppe und ihrer Umgebung“. (Ism.) U. o. p. 348.
- (Ref.) „Simonkai L.: Újabb adatok Budapest növényzetének ismeretéhez. — Neuere Beitr. z. Kenntn. d. Flora von Budapest“. (Ism.) U. o. p. 349—350.
- (Ref.) „Hollós L.: Homokpusztáink jellemző gombáiról. — Die charakteristischen Pilze unserer Sandpusten“. (Ism.) U. o. p. 350—351.
- (Ref.) „Péterfi M.: Bryologiai közlemények. — Bryolog. Mitteilungen.“ (Ism.) U. o. p. 351.
- Előterjesztések a botanikai nomenklatura ügyében. (Vorschlag in Betreff der botanischen Nomenclatur.) Term.-tud. Közl. XXXV. 1903. p. 529. — Növ. Közl. II. 1903. p. 190—191. Ref.: Magyar Bot. Lap. II. 1903. p. 226—229.
- (Ref.) „Magyar füvek gyűjteménye“ II. et III. (Ism.) (Gramina-Hungarica II. and III.) Term.-tud. Közl. XXXV. 1903. p. 529. — Növ. Közl. II. 1903. p. 191. Ref.: Magyar Bot. Lap. II. 1903. p. 229—230.
- Szabályzat a vetőmagvak ólomzárolásáról. (Statuten für Sackplombierungen von Saatwaren.) A m. kir. földm. miniszter kiadványai. 40. sz. (Publikationen des k. ung. Ackerbauministers. No. 20.) Budapest, 1903. 8°. 19 pp.
- Utasítás a vetőmagvak állami ólomzárását (plombozását) teljesítő szakközlegeknek. (Vorschrift zur Durchführung der staatlichen Sackplombierungen.) A m. kir. földm. miniszter kiadványai. 21. sz. (Publicationen des k. ung. Ackerbauministers. No. 21.) Budapest, 1903. 8°. 22 pp.

1904.

- Magyar Botanikai Lapok (Ungarische Botanische Blätter). III. (Herausgeber der Ung. Botan. Blätter III.) Budapest (Pallas), 1904.
- Gentiana austriaca* A. et J. Kerner, forma *Grundliana* m. Magyar Bot. Lap. III. 1904. p. 9—18.
- Viola suavis* M. B. hazánkban. *Viola suavis* in Ungarn. U. o. p. 48. Ref.: Oesterr. Bot. Zeitschr. LIV. 1904. p. 225.
- (Ref.) „Bernátsky J.: Adatok a *Ruscus*-genus vegetatív szerveinek ismeretéhez. — Zur Kenntnis d. Vegetationsorgane der Gattung *Ruscus*“. (Ism.) Magyar Bot. Lap. III. 1904. p. 53—55.
- (Ref.) „Bernátsky J.: A *Majanthemum bifolium* szerveiről. Beobachtungen an *Maj. bif.*“ (Ism.) U. o. p. 55.
- (Ref.) „Futó M.: A *Hepatica transsylvanica* anat.-phys. és rendszertani viszonyairól etc. Ueber die anat.-phys. u. system. Verhältn. d. *H. tr.* etc.“ (Ism.) p. 55—58.
- (Ref.) „Ifj. Entz G.: Adatok a Balaton planktonjának ismeretéhez. Zur Kenntnis des Planktons des Balaton-(Platten)-Sees“. (Ism.) U. o. p. 58—59.
- (Ref.) „Hollós L.: *Gasteromycetes Hungariae*. Magyarország gasterom.“ (Ism.) U. o. p. 59—61.
- (Ref.) „Győrffy I.: A *Rhododendron myrtifolium* és *Rh. ferrugineum* phys.-anat. viszonyairól etc. — Ueber die phys.-anat. Verhältn. d. *Rhod. myrtif.* u. *Rh. ferrug.*“ (Ism.) U. o. p. 167—169.
- (Ref.) „Woloszczak E.: *Flora polonica exsiccata*. X., XI.“ (Ismertetés.) U. o. p. 171.
- Terem-e *Saxifraga biflora* All. Magyarországon? — Wächst *Saxifraga biflora* All. in Ungarn? U. o. p. 215—216. Ref.: Növ. Közl. III. 1904. p. 188.
- A *Ranunculus polyphyllus* W. K. Budapest mellett. — *Ran. polyph.* W. K. bei Budapest. Magyar Bot. Lap. III. 1904. p. 216—217.
- Bulbocodium ruthenicum* Bge. a Duna és a Tisza között. — *Bulb. ruth.* Bge. zwischen der Donau und der Theiss. U. o. p. 218—219.
- (Ref.) „Moesz G.: Brassó vidékének levegőn és folyó vízben élő moszatai. Die an der Luft und in den fließenden Gewässern Brassó's lebenden Algen“. (Ism.) U. o. p. 288—289.
- (Ref.) „Kümmerle J.: Jelentés németországi és dániai tanulmányútról. Bericht über Reise nach Deutschl. u. Dänemark“. (Ism.) U. o. p. 289.
- (Ref.) „Holuby J.: Reise von Nemes-Podhragy zum Kleinen Kriván mit beigemischten nebensächlichen Bemerkungen“. (Ism.) U. o. p. 289—290.
- (Ref.) „Holuby J.: Az *Erigeron acer* s válfajai etc. Er. ac. und seine Varietäten etc.“ (Ism.) U. o. p. 290.
- (Ref.) „Hegyi D.: Konyhakerti növényeink élősdi gombák által oko-

- zott betegségek etc. Die wichtigsten, durch parasit. Pilze u. Bakterien verursachten Krankheiten etc.“ (Ism.) U. o. p. 290—291.
- (Ref.) „Linhart Gy.: Jelentés az új lóherebetegségről etc. Bericht über eine neue Krankheit d. Rotklee etc.“ (Ism.) U. o. p. 291.
- (Ref.) „Győrffy I.: A magyarföldi flóra új *Gymnadenia*-faja. Eine neue Gymn.-Art. d. ung. Fl.“ (Ism.) U. o. p. 291—292.
- (Ref.) „Borbás V.: A növényzet alakulása a hegység magasságövein. Die Entwickel. d. Veget. in den Höhenregionen“. (Ism.) U. o. p. 292.
- (Ref.) „Bernátsky J.: A deliblati homok harasztjai etc. Die Farne d. deliblater Sandes etc.“ (Ism.) U. o. p. 292—293.
- (Ref.) „Péterfi M.: Hunyad megye lombosmohái. Die Laubmoose des Hunyader Comitatus“. (Ism.) U. o. p. 293.
- (Ref.) „Pösch K.: A dinnye, tök és uborka egy új betegségéről. Ueber eine neue Krankheit der Melone, Kürbis etc.“ (Ism.) U. o. p. 296.
- (Ref.) „Filarszky N.: Magyarország moszatai. Ungarns Algen“. (Ism.) U. o. p. 296—297.
- (Ref.) „Tuzson J.: A gombák meghatározása. Bestimmung d. Pilze“. (Ism.) U. o. p. 297—300.
- Megjegyzések néhány keleti növényfajról. Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XLIII. *Saussurea Porcii* nov. spec. U. o. p. 311., 320. Ref.: Növ. Közl. IV. 1905. p. 35.
- (Ref.) Term.-tud. Társ. növ. szakosztály ülése. Sitzung d. bot. Sect. (Ism.) Magyar. Bot. Lap. III. 1914. 360—363.
- Brandza Dimitrie egyik hátrahagyott cikkéről. Ueber einen posthumen Artikel Dim. Brandza's.) Term.-tud. Közl. XXXVI. 1904. p. 404. — Növ. Közl. III. 1904. p. 92. Ref.: Magyar Bot. Lap. III. 1904. p. 62—63.
- A gyujtoványfűről. *Linaria Linaria* (L. sub. *Antirrhino*). Term.-tud. Közl. XXXVI. 1904. p. 198.
- A szagos vagy kék lóheréről. (*Trigonella coerulea* [L.] Sér.) Term.-tud. Közl. XXXVI. 1904. p. 557. Ref.: Növ. Közl. III. 1904. p. 187.

1905.

- Magyar Botanikai Lapok. (Ungarische Botanische Blätter.) IV. (Redacteur der „Ungarischen Botanischen Blätter“ IV.) Budapest (Pallas), 1905.
- Magyar füvek gyűjteménye. *Gramina Hungarica* IV. és V. Budapest, 1905.
- Az 1905. évi wieni nemzetközi botanikai congressus programja. (Programm des intern. bot. Congr. in Wien, 1905.) Magyar Bot. Lap. IV. 1905. p. 2—4.

- Budapest flórájának új vendégei s néhány réGINEK új termőhelye. Neue Ankömmlinge in der Budapester Flora und neuere Standorte einiger älterer. U. o. p. 21—24.
- (Ref.) „Szabó Z.: Ueber eine neue Hyphomyceten-Gattung“. (Ism.) U. o. p. 38.
- (Ref.) „Schur F.: Phytographische Mittheil. über Pflanzenformen aus verschiedenen Florengebieten der Oest.-ung. Monarchie“. (Ism.) U. o. p. 38—39.
- et K.: (Ref.) Term.-tudom. Társ. növ. szakosztály ülése. Sitzung d. Bot. Sect. (Ism.) U. o. p. 39—41.
- (Ref.) Term.-tudom. Társ. növ. szakosztály ülése. Sitzung d. Bot. Sect. (Ism.) U. o. p. 42—43.
- (Ref.) „Hayek A.: Flora stiriaca exsiccata“. (Ism.) U. o. p. 43—45.
- Megjegyzések néhány keleti növényfajról. Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XLIV. Verbasum Dieckianum Borbás et Degen n. sp. U. o. p. 82—88.
- A *Heliosperma alpestre* (Jacq.) Rb. a Tátrában. (in der Tátra.) U. o. p. 90—92.
- (Ref.) „Péterfi M.: Magyarország tőzegmohái. Die Torfmoose Ungarn's“. (Ism.) U. o. p. 92.
- (Ref.) „Rapaics R.: Az *Aster pannonicus*ról. Ueber *Ast. pann.*“ (Ism.) U. o. p. 92—93.
- (Ref.) „Ernyei J.: Növénytani bibliographiánk szláv adatai. Slavische Beiträge in der botanischen Bibliographie“. (Ism.) U. o. p. 93.
- (Ref.) „Borbás V.: *Delectus seminum etc. Rev. Knautiarum*“. (Ism.) U. o. p. 93—94.
- Az új nomenklatura-szabályzat. Die neue Nomenclaturregeln. U. o. p. 102—106.
- A *Grafia Golaka* (Hacqu.) Rchb. felfedezése flóraterrületén. Ueber die Entdeckung von *Grafia Golaka* (Hacqu.) Rchb. auf unseren Florengebiete. U. o. p. 106—109.
- Verzeichnis der Herrn Custos Othmar Reiser gelegentlich seiner Reisen in Serbien in den Jahren 1899 und 1900 gesammelten Pflanzen. Jegyzéke azon növényeknek, a melyeket Reiser Othmar múzeumi ör úr Szerbiában az 1899. és 1900. évben tett utazásai alkalmával gyűjtött. U. o. p. 117—134. Ref.: Növ. Közl. IV. 1905. p. 108.
- A *Trisetum macrotrichum* Hackel két új termőhelye. Zwei neue Standorte des *Trisetum macrotrichum* Hackel. Magyar Bot. Lap. IV. 1905. p. 143—145.
- A *Plantago Weldenii* Rchb. Fiume mellett. *Plantago Weldenii* Rchb. bei Fiume. U. o. p. 146—148.
- (Ref.) „Staub M.: A *Cinnamomum* nem története. Die Geschichte des Genus *Cinnamomum*“. (Ism.) U. o. p. 150.

- (Ref.) „Moesz G.: A szászhermányi láp. Das Szászhermányer Moor“. (Ism.) U. o. p. 150—151.
- (Ref.) „Lejthényi S.: Növényészótár etc. Pflanzenwörterbuch etc.“ (Ism.) U. o. p. 151.
- (Ref.) „Moesz G.: Brassó legelső virágai. Die ersten Blumen Brassó's“. (Ism.) U. o. p. 151.
- (Ref.) „Rehm H.: Contributiones mycologicae ad Fl. Hung.“ (Ism.) U. o. p. 152.
- (Ref.) „Moesz G.: Brassóban előforduló virágos növények összefoglalása etc. Zusammenfassende Uebers. d. um Brassó vorkomm. Blütenpfl.“ (Ism.) U. o. p. 152.
- (Ref.) „Cserey A.: A mohák higroszkopos természete. Ueber die Hygroskopicität der Moose“. (Ism.) U. o. p. 152—153.
- (Ref.) „Roth R.: Különös fenyőalak a Magas-Tátrában. Eine eigentümliche Fichtenform in der Hohen Tatra“. (Ism.) U. o. p. 153.
- (Ref.) „Tomek J.: Az *Ozonium stuposum* Pers. összefüggése az *Agaricus velutipes* termőtestével. Ueber den Zusammenhang von *Ozonium stuposum* mit dem Fruchtkörper d. *Agaricus velut*“. (Ism.) U. o. p. 153.
- (Ref.) „Wolcsánszky J.: Adatok Magyarország lombos mohainak ismeretéhez. Beitr. z. Kenntnis d. Laubm. Ungarns“. (Ism.) U. o. p. 153.
- (Ref.) „Szabó Z.; Mykologische Beobachtungen“. (Ism.) U. o. p. 153.
- Deétéri Borbás Vincze. Dr. Vincenz Borbás von Deéter. (Nachruf.) U. o. p. 165—244.
- Megjegyzések néhány keleti növényfajról. Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XLV. Ueber das spontane Vorkommen eines Vertreters der Gattung *Sibiraea* in Südkroatien und in der Herzegovina. A *Sibiraea* nemzetség egy képviselőjének adon való előfordulása Horvátországban és Herzegovinában. U. o. p. 245—259. Ref.: Oesterr. Botan. Zeitschr. IV. 1905. p. 441.
- A *Sibiraea croatica* terméséről. Ueber die Frucht der *Sibiraea croatica*. Magyar Bot. Lap. IV. 1905, p. 284.
- (Ref.) „Bernátsky J.: Virágos növények együttélése gombákkal. Ueber die Symbiose von Blütenpfl. mit Pilzen“. (Ism.) U. o. p. 285.
- (Ref.) „Bernátsky J.: A magy. Alföld sziklakő növényzetéről. Ueber die Halophyten-vegetation d. ung. Tieflandes“. (Ism.) U. o. p. 285—287.
- (Ref.) „Prodán Gy.: Adatok Eger és környéke flórájához. Beiträge zur Flora von Eger u. Umgebung“. (Ism.) U. o. p. 287.
- (Ref.) „Győrffy I.: Növényteratologiai adatok. Pflanzenteratologische Daten“. (Ism.) U. o. p. 287.
- (Ref.) „Szabó Z.: A *Knautia*-nemzetség monográfiája. Monographie d. Gatt. *Knautia*“. (Ism.) U. o. p. 287—290.

- (Ref.) „Ormándy M.: Növénynevek etymológiája. Etymologie von Pfl.-namen“. (Ism.) U. o. p. 290.
- (Ref.) „Römer Gy.: Die Flora des Schuler's. A keresztényhavas flórája“. (Ism.) U. o. p. 290—291.
- (Ref.) „Römer Gy.: Die Lebensgeschichte eines Veilchens“. (Ism.) U. o. p. 291.
- (Ref.) „Römer Gy.: Unsere wichtigsten essbaren u. giftigen Pilze“. (Ism.) U. o. p. 291.
- (Ref.) „Tuzson J.: Anat. u. mykol. Untersuchungen über die Zersetzung u. Konservierung d. Rotbuchenholzes“. (Ism.) U. o. p. 291—292.
- (Ref.) „Bezdek J.: Adatok Szentgyörgy növényeihez. Beitr. z. Flora Szentgyörgy“. (Ism.) U. o. p. 292.
- (Ref.) „Szabó Z.: Néhány növény a Kaukázusból. Einige Pflanzen aus d. Kaukasus“. (Ism.) U. o. p. 293.
- et B.: (Ref.) „Pösch K.: Magyar gazdasági növényvédelem“. (Ism.) U. o. p. 293—294.
- (Ref.) Term.-tud. Társ. növ. szakosztály ülése. Sitzung d. bot. Sect. (Ism.) U. o. p. 294—296.
- (Ref.) „Pax F.: A gánóci kövült növényzet. Die fossile Flora von Gánóc“. (Ism.) U. o. p. 340—342.
- (Ref.) „Mágoesy-Dietz S.: A luczfenyő eltorzult toboza. Ein monströser Fichtenzapfen“. (Ism.) U. o. p. 342.
- (Ref.) „Gyórfly I.: Hymenostylum curvirostre (Ehr.) Lind. var. scabrum Lindb. etc.“ (Ism.) U. o. p. 342.
- (Ref.) „Pantocsek J.: Beiträge z. Kenntnis d. fossilen Bacillarien Ungarns“. (Ism.) U. o. p. 343.
- (Ref.) „Károly R.: A Cuscuta suaveolens anatomiai alapon vett általános biológiája. Die auf anat. Basis gegründ. Biologie d. Cusc. suaveolens Sér.“ (Ism.) U. o. p. 343—344.
- (Ref.) Term.-tud. Társ. növ. szakosztály ülése. Sitzung d. bot. Sect. (Ism.) U. o. p. 345—346.
- Jos. Hervier, Excursions Botaniques de M. El. Reverchon dans le massif de la Sagra et a Velez Rubio. Bull. de l'Acad. intern. de géogr. botanique. Le Mans, 1905 (munkatársa).
- Magyar füvek gyűjteménye VI. Gramina Hungarica exsiccata VI. Budapest, 1905.

1906.

- Magyar Botanikai Lapok (Ungarische Botanische Blätter). V. (Redacteur der Ungar. Botan. Blätter Jahrg. V.) Budapest (Pallas), 1906.
- Diagnoses de quelques espèces nouvelles de la Flore espagnole et portugaise. Magyar. Bot. Lap. V. 1906. p. 2—11.
- (Ref.) „Tökés S.: Temesvár környékének edényes növényzete. Die Gefässpfl.-flora d. Umg. von Temesvár“. (Ism.) U. o. p. 39—40.

- (Ref.) „Györfly I.: *Grimmia leucophaea* Grev. var. *latifolia* Lindb.“ U. o. p. 40.
- (Ref.) „Stankovits R.: Adatok a hazai *Quercus*-termések anatómiájának ismeretéhez. — Beiträge z. Kenntn. d. Anatomie d. ung. *Quercus*-Früchte“. (Ism.) U. o. p. 40—41.
- (Ref.) „Quint J.: Adatok a Római fürdő *Bacillaria*-flórájához. — Beitr. z. Bacillarien-Flora d. Budapester Römerbades“. (Ism.) U. o. p. 41.
- (Ref.) „Schneider C. K.: Illustriertes Handwörterbuch der Botanik“. (Ism.) U. o. p. 42—43.
- Alföldi Flatt Károly. — Karl Flatt von Alföld. U. o. p. 50—62.
- Az *Elyna Bellardi* (All.) C. Koch felfedezése a Magas-Tátrában. — Über die Entdeckung von *Elyna Bellardi* (All.) C. Koch in der Hohen-Tátra. U. o. p. 109—113.
- Megjegyzések néhány keleti növényfajról. Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XLVI. — Über *Crocus banaticus* Gay., *Crocus Heuffelianus* Herb. und dessen var. *scepusiensis* Rehm. u. Wol. — A *Crocus banaticus* Gay., *Crocus Heuffelianus* Herb. és annak var. *scepusiensis* Rehm. és Wol. változatáról. U. o. p. 113—121.
- Az *Orlaya Daucorlaya* Murb. Olaszországban. — *Orlaya Daucorlaya* Murb. in Italien. U. o. p. 138.
- (Ref.) „Bernátsky J.: A magyar fehér szappangyökér meghatározása. — Über die Untersch. d. ung. weissen Seifenwurzel“. (Ism.) U. o. p. 136—142.
- (Ref.) „Gombocz E.: Sopron vármegye növényföldrajza és flórája. — Die Pflanzengeogr. u. Flora des Soproner Komitates“. (Ism.) U. o. p. 142—147.
- (Ref.) „Thaisz L.: Kritikai megjegyzések némely magyarországi Graminea-fajhoz. — Kritische Bemerkungen über einige ung. Gramineen“. (Ism.) U. o. p. 148.
- (Ref.) „Lengyel G.: Florisztikai adatok Heves megye északi részéből. — Floristische Beiträge aus dem nördl. Teile d. Heveser Komitates“. (Ism.) U. o. p. 148.
- (Ref.) „Istvánffy Gy.: Flore mycologique des thermes de l'île Margitsziget“. (Ism.) U. o. p. 149.
- (Ref.) „Bezdek J.: A Máramarosi Havasokról. — Aus dem Marmoroser Gebirg“. (Ism.) U. o. p. 149.
- (Ref.) „Györfly I.: Az *Acaulon triquetrum* Magyarországon való elterjedési viszonyairól. — Über das Vorkommen von *Acaulon triqu.* (Spruce) C. Müll. in Ungarn.“ (Ism.) U. o. p. 149.
- Remarques sur quelques plantes rares. (*Sibiraea croatica* Deg., *Centaurea crithmifolia* Vis., *Centaurea Haynaldi* Borbás, *Crepis Kitaibelii* Froel., *Gentiana austriaca* A. et J. Kern. forma *Grundliana* Degen.) Bulletin de l'Association Pyrénéenne, XVI-e année 1905—1906. Quimper, 1906. p. 10—12, 17—18.

- Vizsgálatok különböző rostaaljakról. II. A lenmagrostaaljról. (Untersuchungen über verschiedene Ausreuter. II. Über Leinsamen- ausreuter. Kísérletügyi Közlemények. IX. 1906. p. 513—516.
- Megjegyzések néhány keleti növényfajról. — Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XLVII. Aconitum hunyadense n. sp. Magyar Bot. Lap. V. 1906. p. 196—197.
- (Ref.) „Hirc: Hymenophyllum tunbridgense (L.) Sm. in Croatia“. U. o. p. 310.
- (Ref.) Mauritz Győző: „Adatok az alsó Gölniczvölgy növényzetének ismeretéhez“ cz. dolgozatáról. (Referat über die gen. Arbeit.) U. o. p. 311—312.
- (Ref.) Staub Móricz dr.: „A balatonvidéki növényphaenologiai megfigyelések eredményei“ cz. dolgozatáról. (Referat über die gen. Arbeit.) U. o. p. 312—313.
- (Ref.) Péterfi Márton: „Bryologiai Közlemények II.“ cz. dolgozatáról. (Ref. über den gen. Artikel.) U. o. p. 313.
- (Ref.) Brancsik K.: „Sechs Wochen durch Dalmatien, Hercegovina u. Bosnien“ cz. dolgozatáról. (Referat über die genannte Arbeit.) U. o. p. 314.
- (Ref.) Tuzson J.: „A növényanatomia mai állásáról“ című czikkéről. (Ref. über den gen. Artikel.) U. o. p. 314—315.
- (Ref.) Bezdek József: „Adatok Szentgyörgy edényes növényeihez“ cz. czikkéről. (Ref. über d. gen. Artikel.) U. o. p. 315—316.
- (Ref.) Pantocsek József: „Új Bacillariák leírása“ cz. dolgozatáról. (Ref. über d. gen. Arbeit.) U. o. p. 316.
- (Ref.) Dr. A. Zahlbruckner: „Neue Beiträge zur Flechtenflora des Pozsonyer Komitates“ cz. dolgozatáról. (Referat über die gen. Arbeit.) U. o. p. 316—319.
- (Ref.) „Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1905. évi állapotáról“ cz. könyvről. (Ref. über den gen. Bericht.) U. o. p. 319—320.
- (Ref.) Ignaz Dörfel: „Botaniker-Portraits“ cz. művéről. (Referat über das gen. Werk.) U. o. p. 320—321, — VI. 1907. p. 193.
- (Ref.) Valentini E.: „A mohok állatélettani viszonyairól, különösen pedig néhány erdélyföldi faj leveleiről“ cz. dolgozatáról. (Ref. über die gen. Arbeit.) Magyar Bot. Lap. V. 1906. p. 387—388.
- (Ref.) Hollós L.: „Magyarország földalatti gombái“ cz. művéről. (Ref. über das gen. Werk.) U. o. p. 388.
- (Ref.) Hollós L.: „Új gombák Kecskemét vidékéről“ cz. dolgozatáról. (Ref. über die gen. Arbeit.) U. o. p. 388—390.

1907.

- Baranyánadasdi dr. Feichtinger Sándor. (Nachruf.) Magyar Bot. Lap. VI. 1907. p. 2—7.
- Az *Euphorbia maculata* L. (*E. thymifolia* Auct. Europ. non Burm.) hazánknak egy új bevándorolt gyomja. — *Euph. maculata* L.,

- ein neues eingewandertes Unkraut unseres Landes. U. o. pag. 47—50.
- Über Kleeseide. Jahresbericht der Vereinigung für angewandte Botanik. IV. 1906. Berlin, 1907. p. 289—318.
- A magvizsgálóknak Hamburgban 1906. év szept. hó 9—14. éig tartott első nemzetközi konferenciájáról. — Bericht über die am 9—14. Sept. 1906 in Hamburg abgehaltene erste internat. Konferenz der Samencontrol-Stationen. Magyar Bot. Lap. VI. 1907. p. 51—85.
- A magyar királyi állami vetőmagvizsgáló állomások. (Die kgl. ung. staatlichen Samencontrol-Stationen.) Budapest, 1907.
- (Ref.) Dr. Tuzson J.: „A balatoni fossilis fák monografiája“ cz. művéről. (Ref. über das gen. Werk.) Magyar Bot. Lap. VI. 1907. p. 86—90.
- (Ref.) Dr. Györfy I.: „Bryologische Beiträge zur Flora der Hohen-Tátra“ cz. cikkéről. (Ref. über den gen. Artikel.) U. o. p. 90.
- (Ref.) Dr. Hollós L.: „Pöfötegeken termő új gombák“ cz. cikkéről. (Ref. über den gen. Artikel.) U. o. p. 90.
- (Ref.) M. Péterfi: „A mohok ökológiája“ cz. cikkéről. (Ref. über den gen. Artikel.) U. o. p. 91.
- (Ref.) Quint J.: „Pótló adatok a Római-fürdő Bacillaria-flórájához“ cz. cikkéről. (Ref. über den gen. Artikel.) U. o. p. 91—92.
- (Ref.) Györfy István: „Megjegyzések a Polytrichum ohioense és P. decipiens faji önállóságának ismeretéhez“ cz. cikkéről. (Ref. über den gen. Artikel.) U. o. p. 92.
- (Ref.) Péterfi Márton: „Adatok az Oligotrichum incurvum anatomiájához“ cz. cikkéről. (Ref. über den gen. Artikel.) U. o. p. 92.
- (Ref.) Bernátsky J.: „A Polygonatum-félék rendszertani anatomiája“ cz. dolgozatáról. (Ref. über die gen. Arbeit.) U. o. p. 93—94.
- (Ref.) Péterfi M.: „A tőzegmohok ökológiája“ cz. cikkéről. (Ref. über den gen. Artikel.) U. o. p. 94.
- (Ref.) Györfy I.: „A Pterygoneurum cavifolium anat. szerkezete élet-tani viszonyaira való tekintettel“ cz. cikkéről. (Ref. über den gen. Artikel.) U. o. p. 95.
- (Ref.) Simonkai Lajos: „Éghajlati növényváltozatok“ cz. cikkéről. (Ref. über den gen. Artikel.) U. o. p. 95—96.
- (Ref.) Mágocsy-Dietz S.: „Secale stachyrrhizon Sándor“ cz. cikkéről. (Ref. über den gen. Artikel.) U. o. p. 96.
- (Ref.) Pax F.: „Beiträge zur fossilen Flora der Karpathen“ cz. dolgozatáról. (Ref. über die gen. Arbeit.) U. o. p. 96—98.
- (Ref.) F. Pax: „Interessante Pflanzenfunde aus Ungarn“ cz. közleményéről. (Ref. über die gen. Publikation.) U. o. p. 98—99.
- (Ref.) Dr. A. Zahlbruckner: „Neue Flechten“ cz. cikkéről. (Referat über den gen. Artikel.) U. o. p. 99.
- (Ref.) Harald Lindberg: „Iter Austro-Hungaricum“ cz. dolgozatáról. (Ref. über die gen. Arbeit.) U. o. p. 99—100.

- Cuscuta arvensis* Beyr. var. *Capsici* Degen et Linhart. Kísérletügyi Közlemények. X. 1907. p. 445—446. (Megjelent még a „Zeitschrift für Pflanzenkrankheiten“ XVII. köt. (1907) p. 267—270.)
- A magyar korona országainak tizenkét új növénye. — Zwölf neue Pflanzen der Länder der ungar. Krone. Magyar Bot. Lap. VI. 1907. p. 122—139.
- A *Viola aetolica* Boiss. et Heldr. új termőhelyei Montenegróban. — Neue Standorte der *Viola aetolica* B. et H. in Montenegro. U. o. pag. 176—177.
- (Ref.) „Die Pflanzengeographischen Verhältnisse der Balatonseegegend“ cz. műről. (Ref. über das gen. Werk.) U. o. p. 182—184.
- (Ref.) Szabó Zoltán dr.: „*Index criticus specierum atque synonymorum generis Knautia* (L.) Coult.“ cz. dolgozatáról. (Ref. über die gen. Abhandlung.) U. o. p. 184—185.
- (Ref.) Szabó Zoltán dr.: „A Szudetak növényföldrajzának vázlatos foglalata stb.“ cz. dolgozatáról. (Ref. über die gen. Arbeit.) U. o. p. 185.
- (Ref.) Cserey Adolf dr.: „Növényhatározó“ cz. művéről. (Ref. über das Csereysche Bestimmungsbuch.) U. o. p. 186.
- (Ref.) Simonkai Lajos: „Magyarország korongpárvirágai (*Biscutellae Regni Hungarici*)“ cz. dolgozatáról. (Ref. über die gen. Abhandlung.) U. o. p. 186—187.
- (Ref.) Bernátsky J.: „Staub M.: A balatonvidéki növényphaenologiai megfigyelések eredményei cz. művéről“ ezimen közzétett cikkről. (Ref. über den gen. Artikel.) U. o. p. 188—191.
- (Ref.) Simonkai Lajos: „*Species Rhamnorum in Regno Hungarico spontaneorum cultarumque*“ cz. dolgozatáról. (Ref. über die gen. Abhandlung.) U. o. p. 191—193.
- (Ref.) Hollós L.: „Új gombák Kecskemét vidékéről II.“ cz. dolgozatáról. (Ref. über die gen. Arbeit.) U. o. p. 193.
- (Ref.) Dörfler: „Herbarium normale Centuria XLVII et XLVIII“-ról. (Referat über den Text zu diesem Exsiccatenwerk.) U. o. pag 197—201.
- (Ref.) Hollós L.: „Új gombák Kecskemét vidékéről III.“ cz. dolgozatáról. (Ref. über den gen. Artikel.) U. o. p. 272—273.
- (Ref.) Hollós L.: „Pöffetegeken élő új gombák II.“ cz. dolgozatáról. (Ref. über den gen. Artikel.) U. o. p. 273.
- (Ref.) Moesz Gusztáv: „Adatok az *Aldrovanda vesiculosa* L. ismeretéhez“ cz. dolgozatáról. (Ref. über die genannte Arbeit.) U. o. p. 273—275.
- (Ref.) „Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1906. évi állapotáról“ cz. könyvről. (Ref. über den gen. Bericht.) U. o. p. 275—276.
- (Ref.) Weber S.: „Dr. Genersich Sámuel“ cz. cikkéről. (Ref. über den gen. Artikel.) U. o. p. 276.
- (Ref.) Wünschendorfer K.: „Das Herbarium des Camaldunenser Mön-

- ches Cyprianus von Roth-Kloster vom Jahre 1764“ cz. czikkéről. (Ref. über den gen. Artikel.) U. o. p. 276.
- (Ref.) Bubák Fr.: „Ein Beitrag zur Pilzflora von Ungarn“ cz. dolgozatáról. (Ref. über die gen. Arbeit.) U. o. p. 277.
- (Ref.) Lengyel Géza: „Az európai Corispermum- és Camphorosma-fajok anatómiája“ cz. dolgozatáról. (Ref. über die gen. Arbeit.) U. o. p. 278.
- (Ref.) A. Engler: „Syllabus der Pflanzenfamilien“ 5. kiadásáról. (Ref. über die gen. Ausgabe.) U. o. p. 278.
- (Ref.) Dr. K. Domin: „Monographie der Gattung Koeleria“ cz. művéről. (Ref. über dieses Werk.) U. o. p. 278—280.
- (Ref.) Rapaics R.: „A sisakvirágnemzetség rendszere“ cz. dolgozatáról. (Ref. über das gen. Werk.) U. o. p. 311—315.
- (Ref.) Szilády Z.: „Nadányi kertész-könyve“ cz. czikkéről. (Ref. über den gen. Artikel.) U. o. p. 316.
- (Ref.) Dr. Hollós L.: „Új gombák Kecskemét vidékéről IV.“ cz. dolgozatáról. (Ref. über die gen. Arbeit.) U. o. p. 316.
- (Ref.) Dr. B. Augusztin: „Historisch-krit. u. anatomisch-entw. gesch. Unters. über den Paprika“ cz. dolgozatáról. (Ref. über die gen. Arbeit.) U. o. p. 317.
- (Ref.) Julius Römer: „Die Flora des Schulers“ cz. dolgozatáról. (Ref. über die gen. Abhandlung.) U. o. p. 317.
- (Ref.) J. Römer: „Die Ausstreuung der Samen von Viola Joóí Jka“ cz. czikkéről. (Ref. über den gen. Aufsatz.) U. o. p. 318.
- (Ref.) Linhart Gy.: „Cuscuta arvensis Beyr. var. Capsici Deg et Linh.“ cz. czikkéről. (Ref. über die gen. Abhandlung.) U. o. p. 318.
- (Ref.) Alfr. Lehmann: „Unsere Gartenzierpflanzen“ cz. művéről. (Ref. über das gen. Werk.) U. o. p. 319—320.
- Kiadta és szerkesztette a Magyar Botanikai Lapok VI. (1907.) évfolyamát. Herausgeber u. Redakteur des VI. Bandes (1907) der „Ungarischen Botanischen Blätter“.

1908.

- (Ref.) Tuzson J.: „A Nymphaea Lotus csoport morfológiája és rendszertani tagolódása“ cz. dolgozatáról. (Referat über die Arbeit Tuzson's „Morphologie und system. Gliederung der Gruppe Nymphaea Lotus.) Magy. Botan. Lap. VII. 1908. p. 78—84.
- Jos. Hervier: Excursions Botaniques de M. Elisée Reverchon dans le massif de la Sagra de 1904 à 1905. Bullet. de l'Acad. intern. de géographie botanique. Le Mans, 1907 (munkatársa).
- Megjegyzések néhány keleti növényfajról. — Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. XLVIII. *Primula Baumgarteniana* Degen et Moesz. — XLIX. *Artemisia Baldaccii* nov. spec. — L. *Campanula Poscharskyana* n. sp. — LI. *Asperula Beckiana* n. sp. — LII. *Galium constrictum* Chaub. a magyar flórának

- új polgára. (Ein neuer Bürger der ungarischen Flora.) Magyar Bot. Lap. VII. 1908. p. 92—108.
- (Ref.) Dr. Filarszky: „Botan. Ergebnisse der Forschungsreisen M. v. Déchy's im Kaukasus“ című dolgozatának ismertetése. U. o. p. 250—251.
- (Ref.) Tuzson J.: „Adatok Magyarország fossilis flórájához“ című cikkének ismertetése. U. o. p. 254—255.
- (Ref.) Györffy I.: „Dicranum Sendtneri Limpr. a magyar flórában“ cz. cikkének ismertetése. U. o. p. 255.
- (Ref.) Quint J.: „A trencséntepliczi tó kovamoszatai“ cz. cikkének ismertetése. U. o. p. 255.
- (Ref.) Zala J.: „Adatok Magyarország zuzmóinak ismeretéhez“ című cikk ismertetése. U. o. p. 255.
- (Ref.) Tuzson J.: „A berlini új botanikus kert és intézet“ cz. cikk ismertetése. U. o. p. 255.
- (Ref.) Bernátsky J.: „A Convallaria- és Ophiopogon-félékről“ cz. cikk ismertetése. U. o. p. 256.
- (Ref.) Kümmerle J. B. és Nyárády E. Gy.: „Adatok a magyar-horvát tengerpart, Dalmácia és Isztria flórájához“ cz. cikk ismertetése. U. o. p. 256.
- (Ref.) Budinszky K.: „A protoplasma mozgására vonatkozó ismereteink jelen állásának áttekintő összefoglalása“ cz. cikk ismertetése. U. o. p. 257.
- (Ref.) Moesz G.: „Székely és csángó növénynevek“ cz. cikk ismertetése. U. o. p. 257.
- (Ref.) F. Pax: „Die Tertiärflora des Zsiltales“ cz. cikk ismertetése. U. o. p. 262—264.
- (Ref.) Gombocz Endre: „A Populus-nem monografiája“ című cikk ismertetése. U. o. p. 297—300.
- (Ref.) Dr. Lovassy S.: „A keszthelyi Hévíz tropikus tündérrózsái“ cz. cikk ismertetése. U. o. p. 300—301.
- Degen, E. Janchen és B. Watzl: „Ein Beitrag zur Kenntnis der Flora der Dinarischen Alpen“ cz. dolgozatánál. (Mitarbeiter.) Oesterr. Bot. Zeitschrift 1908. pag. 100—111, 161—168, 204—209, 244—250, 288—304, 351—363, 392—396.
- (Ref.) Veres M.: „Adatok a Stratiotes aloides L. ismeretéhez“ cz. cikkének ismertetése. Magyar Bot. Lap. VII. 1908. p. 305.
- (Ref.) Weber D.: „Beitr. z. Anat. einiger pharm. wichtiger Samen u. Früchte“ cz. cikkének ismertetése. U. o. p. 305—306.
- (Ref.) Bernátsky J.: „Egy ritka Euphorbia-fajunkról“ cz. cikkének ismertetése. U. o. p. 306—307.
- (Ref.) M.-Dietz S.: „A fenyő feletti bükk régió magyarázata“ cz. cikk ismertetése. U. o. p. 307.
- (Ref.) Rapaics R.: „A sisakvirágnemzetség növényföldrajza“ cz. cikk ismertetése. U. o. p. 307.

- (Ref.) Simonkai L.: „Magyarország és a vele délnyugaton kapcsolatos területek őshonos, valamint cultivált Acer-einek foglalatja“ cz. dolgozat ismertetése. U. o. p. 307—308.
- (Ref.) Moesz G.: „Brassó vidékének és a Réti nyír Cyperaceai“ cz. cikk ismertetése. U. o. p. 308—309.
- Szerkeszti és kiadja a „Magyar Botanikai Lapok“ VII. (1908.) évfolyamát.
- The Royal Hungarian Seed-Testing Stations. Budapest, 1908. (Pallas-nyomda.)

1909.

- Megjegyzések néhány keleti növényfajról. — Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. LIII. A Lesquerella-nemzettség egyik képviselőjének a Velebit-hegységben történt felfedezéséről. Über die Entdeckung eines Vertreters der Gattung Lesquerella im Velebit-Gebirge. Magyar Bot. Lap. VIII. 1909. p. 3—24.
- Jelentés a „Vereinigung für angewandte Botanik“-nak 1908 augusztus hó 4—7-ig Strassburgban tartott gyűléséről. U. o. p. 81—92.
- (Ref.) Dr. Zemplén G. és Roth Gy.: „Adatok az erdei fák nitrogénfelvételéhez“ cz. dolgozatának ismertetése. U. o. p. 99.
- (Ref.) Schullerus J.: „Zur Blütenbiologie des Gartenmohnes“ ismertetése. U. o. p. 103—104.
- (Ref.) Pax F.: „Beitrag zur Tertiärfloora Siebenbürgens“ ismertetése. U. o. p. 104.
- (Ref.) Ungar K.: „Ein botan. Ausflug in das Rodnaer Gebirge“ ismertetése. U. o. p. 104.
- (Ref.) Ungar K.: „Florian v. Porcius“ ismertetése. U. o. p. 104.
- (Ref.) Pax F.: „Bambusium sepultum Andrä“ ismertetése. U. o. pag. 104—105.
- (Ref.) Pax F.: „Über Tertiärpflanzen aus Siebenbürgen“ ismertetése. U. o. p. 105.
- (Ref.) Forenbacher A.: „Vegetacione formacije Zagrebacke okoline“ ismertetése. U. o. p. 105.
- (Ref.) Hirc D.: „Revizija Hrvatske Flore Revisio Florae Croatiae I“ ismertetése. U. o. p. 105—106.
- (Ref.) Kronfeld E. M.: „Anton Kerner von Marilaun“ ismertetése. U. o. p. 106—107.
- (Ref.) Diels L.: „Pflanzengeographie“ ismertetése. U. o. p. 107—108.
- (Ref.) Janchen E.: „Eine botan. Reise in die dinarischen Alpen und den Velebit“ ismertetése. U. o. p. 109—110.
- (Ref.) Janchen E.: „Die europäischen Gattungen der Farn- und Blütenpflanzen nach dem Wettsteinschen System“ ismertetése. U. o. p. 110—111.

- (Ref.) Hollós L.: „Új gombák Kecskemét vidékéről VI.“ ismertetése. U. o. p. 250—251.
- (Ref.) Hirc D.: „Iz proľjetne flore topuskoga i njegose okoline“ ismertetése. U. o. p. 251.
- (Ref.) Mágoesy-Dietz S.: „Hazslinszky Frigyes hagyatékából I.“ ismertetése. U. o. p. 251.
- (Ref.) Pax F.: „Grundzüge der Pflanzenverbreitung in den Karpathen II. Band“ ismertetése. (Dr. Lengyel G.-val.) U. o. p. 252—258.
- (Ref.) Pax F.: Die Archieracien der Centalkarpathen“ ismertetése. U. o. p. 258.
- (Ref.) Schoenichen-Kalberlah „B. Eiferths: Einfachste Lebensformen des Tier- und Pflanzenreiches IV. Aufl.“ ismertetése. U. o. p. 258—259.
- (Ref.) Vandas C.: „Reliquiae Formanekianae“ ismertetése. U. o. pag. 259—260.
- (Ref.) „Dörfleria“ ismertetése. U. o. p. 260.
- (Ref.) Rapaics R.: „Az Aquilegia-génusz“ ismertetése, U. o. p. 342. Lojaco-Pojero, Flora Sicula III. köt. Palermo, 1909 (munkatársa a Gramineae feldolgozásában).
- Szerkeszti és kiadja a „Magyar Botanikai Lapok“ VIII. (1909.) évfolyamát.

1910.

- Dr. Simonkai Lajos. Magyar Bot. Lap. IX. 1910. p. 2—26.
- A *Pinus Pseudopumilio* (Willk.) Beck hazai előfordulásának egyik régebbi adata. — Eine ältere Angabe über das Vorkommen der *Pinus Pseudopumilio* in Ungarn. U. o. p. 65.
- (Ref.) Moez G.: „Gombák Budapestről és környékéről“ ismertetése. U. o. p. 66.
- (Ref.) Szalóki R.: „Adatok Szepes vármegye flórájához“ ismertetése. U. o. p. 66—67.
- (Ref.) Tuzson J.: „Magyarország néhány növényéről és ezek rokonságáról“ ismertetése. U. o. p. 67—75.
- (Ref.) Kümmerle J.: B. „Index generum, varietatum etc. novarum vel e Hungaria hucusque ignotarum“ ismertetése. U. o. p. 75—76.
- (Ref.) „Múzeumi füzetek“ ismertetése. U. o. p. 76.
- Megjegyzések néhány keleti növényfajról. — Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. LIV. *Leontodon Rossianus* Degen et Lengyel. U. o. p. 91—93.
- (Ref.) Hermann F.: „Einige Pflanzenfunde aus den Südkarpathen“ ismertetése. (Dr. Lengyel G.-val.) U. o. p. 136—137.
- Szerkeszti és kiadja a „Magyar Botanikai Lapok“ IX. (1910.) évfolyamát.
- Bilsenkrautsamen im Mohne. Zeitschr. f. Untersuchung der Nahrungs- und Genussmittel, Band 19. Heft 12. p. 705—720.

- Beléndekmag a mákban. Orvosi Archivum, 1910. 3. füzet, p. 1—27.
 Az arankakérdéshez. Köztelek, 1910. 1. sz. p. 20.
 (Ref.) Tuzson J.: „A növényország phyletikai és palaeont. fejlődés-
 történetének alapvonalai“. (Ism.) Magyar Bot. Lap. IX. 1910.
 p. 282—285.
 (Ref.) Hirc: „Iz Bilinskoga svijeta Dalmacije I. (Ism.) U. o. p. 285.
 (Ref.) Forenbacher: „Voda kao ekolojski faktor“. (Ism.) U. o.
 p. 285.
 (Ref.) Forenbacher: „Izvjese i ekskurzijama“. (Ism.) U. o. pag.
 285—286.
 (Ref.) Nyárády E. Gy.: „A Magas-Tátrában fekvő Menguszfalvi-völgy
 stb.“ (Ism.) U. o. p. 289—291.
 Ref.) Zahlbruckner: „Neue Flechten V.“ (Ism.) U. o. p. 300.
 Európa flórájának egy új harasztfaja. (Ism.) U. o. p. 378.
 (Ref.) Bartal: „Adatok Szekszárd flórájához.“ (Ism.) U. o. p. 379.
 (Ref.) Hollós: „Új gombák Kecskemét vidékéről VII.“ (Ism.) U. o. p.
 384—385.
 (Ref.) Zahn: „Die ungarischen Hieracien etc.“ (Ism.) U. o. pag.
 358—386.
 (Ref.) Szabó: „Linné legritkább nyomtatványa“. (Ism.) U. o. pag.
 387—391.
 (Ref.) Fodor: „Adatok Szatmármegye flórájához.“ (Ism.) U. o. pag.
 396—397.
 (Ref.) Schullerus: „Beziehung zwischen Coniferen und Hydrophyten.“
 (Ism.) U. o. p. 400.
 Caryophyllaceae in Fritsch, Neue Beiträge zur Flora der Balkanhalb-
 insel insbesondere Serbiens, Bosniens und der Herzegovina.
 Mitteil. des Naturwiss. Ver. für Steiermark, Bd. 46. Graz, 1910.
 p. 305—321.

1911.

- A bruxellesi 1910. évi nemzetközi botan. kongresszusnak a nomen-
 klaturára vonatkozó határozatai. Magyar Bot. Lapok X. 1911.
 p. 67.
 Megjegyzések néhány keleti növényfajról. LV. *Viola delphinantha*
 Boiss. subsp. *Košanini* Deg. — LVI. *Anthyllis Košanini* n. sp. —
 LVII. *Chondrilla Urumoffii* n. sp. — LVIII. *Parnassia lingulata*
 (WK.) DC. var. *calva* Deg. et Urum. — LIX. *Parnassia palustris*
 L. var. *incumbens* Deg. et Urum. — LX. *Hippocrepis comosa*
 L. var. *macedonica* Deg. et Urum. — LXI. *Arabis muralis* Bert.
 var. *macedonica* Deg. et Urum. — LXII. *Berberoa incana* var.
bulgarica Deg. et Urum. — LXIII. *Veronica Kellereri* Deg. et
 Urum. n. sp. — LXIV. *Saxifraga coriophylla* Grb. var. *Karad-
 žicensis* Deg. et Koš. — LXV. *Saxifraga Rocheliana* Sternb.
 subsp. *velebitica* Deg. — LXVI. *Trifolium velebiticum* n. sp. —

- LXVII. *Centaurea velinacensis* Deg. et Lengy. — Magyar Bot. Lap. X. 1911. p. 108—114.
- Über die Entdeckung von *Dichiton calyculatum* in Kroatien. U. o. p. 224.
- Allium Ampeloprasum* L. var. *lussinense* Har. Horvátországban és Dalmáciában. U. o. p. 315.
- (Ref.) Pillitz B.: „Veszprém vármegye növényzete“ cz. munka ismertetése. U. o. p. 86.
- (Ref.) Wagner J.: „A magyarországi *Centaureák* ismertetése. U. o. p. 250.
- (Ref.) Adamović L.: „Die Vegetationsverhältnisse der Balkanländer“ cz. munka ismertetése (Dr. Lengyel G.-val). U. o. p. 258.
- (Ref.) Giesenhagen K.: „Lehrbuch der Botanik“ cz. munka ismertetése. U. o. p. 264.
- (Ref.) „Gärtner-Neuzeit, Zentralblatt für den freien Fortschritt im Gartenbau“ cz. folyóirat ismertetése. U. o. p. 265.
- (Ref.) Wettstein R.: „Handbuch d. system. Botanik“ cz. munka ismertetése. U. o. p. 349.
- (Ref.) Rapaics R.: „Törzsfeljöldéstani tanulmányok stb.“ cz. munka ismertetése. U. o. p. 443.
- (Ref.) Rapaics R.: „A boglárka-nemzetség tagolódása“ című munka ismertetése. U. o. p. 443.
- (Ref.) Forenbacher A.: „Otok Lastovo“ cz. munka ismertetése. U. o. p. 444.
- (Ref.) Römer: „Ein beachtenswertes pflanzengeogr. Gebiet des Burzenlandes“ cz. munka ismertetése. U. o. p. 447.
- (Ref.) F. Pax: „Einige neue Funde aus der Hohen-Tátra“ cz. munka ismertetése. U. o. p. 449.
- (Ref.) F. Pax: „Einige neue Pflanzenfunde aus den Karpathen“ cz. munka ismertetése. U. o. p. 449.
- Degen und Schribaux: Antrag betreffs Massnahmen zur Ermittlung der Fehlerquellen der Samenprüfungen. Jahresbericht des Ver. für angewandte Botanik. VIII. 1910. Berlin, 1911. p. 214—216.
- Szerkeszti a Magyar Botanikai Lapok X. (1911.) évfolyamát.
- Regie ungariche Stazioni di Saggio per gli esami dei semi. Budapest (Pallas-nyomda), 1911.
- Tanulmányok az arankáról. Kísérletügyi Közlemények XIV. p. 493.
- Munkatársa „L. Marret: *Icones Florae alpinae plantarum*“ Paris (L. Marret) cz. munkának. Fascic. 2—5. 1911—12.
- A Magyar füvek gyűjteménye (*Gramina Hungarica*). VII. kötet. Budapest, 1911.

1912.

- Studien über *Cuscuta*-Arten. Die landw. Versuchsstationen. LXXVII. p. 67—128.

- Megjegyzések néhány keleti növényfajról. Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. LXVIII. *Silene regis-Ferdinandi* Deg. et Urum. Magy. Bot. Lap. XI. 1912. p. 2.
- Megjegyzések néhány keleti növényfajról. Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. LXIX. *Inula Urumoffii* nov. spec. — LXX. *Crepis Blavii* Aschers. Horvátországban (in Kroatien). U. o. p. 36—39.
- A Wolffia arrhiza Wimm.-nek egy második hazai termőhelyéről. U. o. p. 79.
- Brassica armoracioides* Czern. Fiume mellett. U. o. p. 80.
- (Ref.) Tuzson: „Magyarország fejlődéstört. növényföldrajzának főbb vonásai“ cz. munka ismertetése. U. o. p. 81.
- (Ref.) Blattny T.: „Az erdei fatenyészet határai Magyarországon“ cz. munka ismertetése. U. o. p. 90.
- (Ref.) Ciesielski: „Quomodo fiat, ut mox proles masculina mox feminina oriatur apud plantas, animalia et homines“ cz. munka ismertetése. U. o. p. 98.
- Amarantus crispus* (Lesp. et Thév.) N. Terrac. Magyarország egy új behurczolt gyomja. (*Amar. crispus*, eine neue eingeschleppte Unkrautpflanze Ungarns.) U. o. p. 238—241.
- Trisetum macrotrichum* Hackel a Csiki havasokban. (*T. macrotr.* in den Csiker Karpathen.) U. o. p. 280.
- Deschampsia media* (Gouan) RS. Horvátországban. (*D. media* in Kroatien.) U. o. p. 280.
- (Ref.) Bernátsky J.: „A magyar Alföld pusztai és erdei növényzetéről“ cz. dolgozatról. U. o. p. 282.
- (Ref.) Bernátsky J.: „A hazai Iris-félék“ cz. munkájáról. U. o. p. 284.
- (Ref.) Zapalowicz: *Conspectus Florae Galiciae* critus-ról. U. o. p. 287.
- (Ref.) Adamović: *Die Pflanzenwelt Dalmatiens* cz. műről. U. o. p. 288.
- (Ref.) R. T. Günther: *Oxford Gardens* cz. műről. U. o. p. 289.
- (Ref.) A. Thellung: *La flore adventive de Montpellier* című műről. U. o. p. 290.
- (Ref.) Zapalowicz: *Ze strety roslinnoci Karpackej VII.* cz. dolgozatáról. U. o. p. 290.
- Levélváltás „Az erdei fatenyészet határai Magyarországon“ ügyében. U. o. p. 340—346.
- (Ref.) Dr. Pantocsek József: „A Fertő-tó kovamoszat-viránya“ című művéről. (Ref. üb. die gen. Arbeit.) U. o. p. 347.
- (Ref.) Dr. D. Czekelius: „Neuer Standort von *Pinus Cembra*“ cz. cikkéről. U. o. p. 348.
- (Ref.) Ernst Graf Silva-Tarouca: „Unsere Freiland Laubgehölze“ cz. művéről. (Referat über das gen. Werk.) U. o. p. 351—352.
- Szerkeszti és kiadja a „Magyar Botanikai Lapok“ XI. (1912.) évfolyamát.

1913.

- Two new species of Clover in the Seed-market. Mark Lane Express. London, 1913. vol. 109. No. 4246. p. 183—185.
- L. Marret: *Icones Florae alpinae plantarum* (Paris) cz. vállalat munkatársa.
- Ascherson Pál. Paul Ascherson. Magyar Bot. Lap. XII. 1913. pag. 3—20.
- Megjegyzések néhány keleti növényfajról. — Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten LXXI. *Viola Paxiana* Deg. et Zsák. U. o. p. 21—24.
- (Ref.) Wagner J.: „Észrevételek Tuzson ‚A *Fritillaria tenella* alakjai‘ cz. cikkéről“ cz. értekezéséről. U. o. p. 131.
- (Ref.) Tuzson J.: „Válasz az előbbi cikkekre“ cz. értekezéséről. U. o. p. 132.
- (Ref.) Tuzson J.: „Növényföldrajzi megjegyzések“ cz. cikkéről. U. o. p. 132.
- (Ref.) Blattny T.: „Megjegyzések Pax ‚Grundzüge etc.‘ című munkájához“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 132—133.
- (Ref.) D. Hirc: „Iz bilinskoga svijeta Dalmacije III. Oko Bakeljskoga zaliva“ cz. művéről. U. o. p. 134.
- (Ref.) Bornmüller: „Notizen aus der Flora der südlichen Karpathen“ cz. értekezéséről. U. o. p. 135.
- (Ref.) Magnus: „Zur Kenntnis der parasitischen Pilze Siebenbürgens“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 135.
- (Ref.) Rouppert: „Grzyby, zebrane w Tatrach, Beskidze zachodnim i no Pogórze“ cz. cikkéről. U. o. p. 136.
- (Ref.) A „Flora polonica exsiccata“ ismertetése. U. o. p. 149.
- (Ref.) A növények szárításának egy új módszere. U. o. p. 150—151.
- (Ref.) J. Szücs: „Über einige charakteristische Wirkungen des Aluminiums auf das Protoplasma“ cz. dolgozatáról. U. o. pag. 202—203.
- (Ref.) F. Petrak: „Der Formenkreis des *Cirsium eriophorum* (L.) Scop. in Europa“ cz. munka ismertetése. U. o. p. 203—204.
- (Ref.) Stebler und Volkart: „Die besten Futterpflanzen. Erster Band. IV. Aufl.“ cz. művéről. U. o. p. 204—205.
- (Ref.) Istvánffy Gy.: „A szőlő peronosporájának lappangási idejéről, tekintettel a védekezésre“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 268.
- (Ref.) Textoris B.: „Floristikai adatok Turóc vármegyéből“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 268—269.
- (Ref.) Blattny T.: „Újabb adatok a *Syringa Josikaea* Jacq. fil. elterjedéséhez“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 269.
- (Ref.) Borza S.: „*Cerastium*-tanulmányok“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 269—270.

- (Ref.) Gáyer Gy.: „Viola Szilyana Borb.“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 270.
- (Ref.) Schweitzer J.: „A Cymbalaria muralis peloriás virága“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 270.
- (Ref.) Moesz: „Egy ritka gomba újabb termőhelye az Alföldön“ cz. cikkéről. U. o. p. 270.
- (Ref.) Moesz: „A Crocus variegatus újabb termőhelye az Alföldön“ cz. cikkéről. U. o. p. 270.
- (Ref.) Schilberszky K.: „Adatok a növények parthenocarpiájához“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 271.
- (Ref.) Pantocsek J.: „A Balatonfenék alatti mederfúrások sorozati mélységi próbákban talált Bacillariák táblázatos kimutatása“ cz. művéről. U. o. p. 272.
- (Ref.) Schilberszky K.: „A házigomba építő és hatósági szempontból“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 275.
- (Ref.) Pantocsek J.: „A lutillai ragpalában előforduló Bacillariák vagy kovamoszatok“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 275.
- (Ref.) G. Lindau: „Die Flechten“ cz. művéről. U. o. p. 276.
- (Ref.) H. Laus: „Botan. Streifzüge in Siebenbürgen“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 277.
- (Ref.) E. Graf Silva-Tarouca: „Unsere Freiland-Stauden“ cz. művéről. U. o. p. 277—278.
- (Ref.) J. Szűcs: „Exper. Beiträge zu einer Theorie der antagonistischen Ionenwirkungen I.“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 278—279.
- Szerkeszti és kiadja a „Magyar Botanikai Lapok“ XII. (1913.) évfolyamát.
- Gomborka a herevetés között. Köztelek. XXIII. (1913) p. 1347.
- A budapesti m. kir. állami vetőmagvizsgáló állomás jelentése az 1903/903—1909/910. években kifejtett működéséről. Budapest (Pallas-nyomda), 1913.
- Über eine bemerkenswerte Form des Himantoglossum hircinum (L.) Spr. — A Himantoglossum hircinum (L.) Spr.-nek egy feltűnő alakja. Magyar Bot. Lap. XII. (1913.) p. 308—311.
- A Salvia pinnata L. újabb európai termőhelyei. — Über neuere europäische Standorte der Salvia pinnata L. U. o. p. 333.
- (Ref.) Tuzson J.: „Jelentés oroszországi utamról“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 336—337.
- (Ref.) J. Tuzson: „Grundzüge der entwicklungsgeschichtlichen Pflanzengeographie Ungarns“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 337—338.
- (Ref.) Fucsó M.: „Néhány kétszikí növény sziklevelének regeneráló sarjadzása“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 338.
- (Ref.) Langer S.: „Spirogyra proavita n. sp.“ cz. dolgozatáról. (Győrffy I.-nal) U. o. p. 338—339.
- (Ref.) Blattny T.: „Adatok az ezüsthárs (Tilia tomentosa Mnch.) északi határának megállapításához“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 339.

- (Ref.) Viski J.: „Az aleuron szineződésének és az anthocyanak ismeretéhez“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 339.
- (Ref.) D. Hirc: „Proletna flora otoka Raba“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 340.
- (Ref.) D. Hirc: „Graia za floru otoka Cresa“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 340.
- (Ref.) Rapaics R.: „Adatok Debreczen flórájához“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 345—346.
- (Ref.) Györfly I.: „Lőcse környékének nevezetes és rendellenes fái“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 346.
- (Ref.) G. Depoli: „Guida di Fiume e dei suoi monti“ cz. munkájáról. U. o. p. 346.
- (Ref.) E. Issler: „Der Pflanzenbestand der Wiesen und Weiden des hinteren Münster- und Kasperbergtals“ cz. munkájáról. U. o. p. 348—349.
- (Ref.) A „Flora Sibiriae et Orientis extremi“ cz. vállalat 1. fasciculáról. U. o. p. 349.

1914.

- Halácsy Jenő. — Eugen von Halácsy. Magyar Bot. Lap. XIII. (1914) p. 3—17.
- Szerkeszti és kiadja a „Magyar Botanikai Lapok“ XIII. (1914.) évfolyamát.
- (Ref.) Szabó Z.: „Útmutató növények gyűjtésére, konzerválására stb.“ cz. munkájáról. U. o. p. 139—141.
- (Ref.) Tuzson J.: „Adatok a délorosz puszták összehasonlító flórájához“ cz. munkájáról. U. o. p. 144—148.
- (Ref.) Greguss P.: „A suriáni tengerszemek kovamoszatai“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 148—149.
- (Ref.) Augustin B. és Schweitzer J.: „Az *Althaea officinalis* és a *Lavatera thuringiaca* levele közti különbségről“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 149.
- (Ref.) Moesz G.: „Mykologiai közlemények“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 149—150.
- (Ref.) Moesz G.: „Szépligeti Győző herbariuma“ cz. czikkéről. U. o. p. 150.
- (Ref.) Tuzson J.: „A *Dianthus polymorphus* szisztematikai tagolódása“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 150—151.
- (Ref.) Jávorka S.: „Kisebb megjegyzések és újabb adatok“ cz. czikkéről. U. o. p. 153.
- (Ref.) Hollendonner F.: „Rendellenes *Cyclamen persicum* Mill.“ cz. czikkéről. U. o. p. 154.
- (Ref.) Szandovics R.: „A Rákosvidék flórájának főbb jellemvonásai“ cz. értekezéséről. U. o. p. 155—156.

- (Ref.) J. Römer: „Biologische Beobachtungen und Bemerkungen zur Flora des Bades Baassen“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 156.
- (Ref.) K. Ungar: „Die Alpenflora der Südkarpathen“ cz. munkájáról. U. o. p. 157.
- (Ref.) Gombocz E.: „A budapesti egyetemi botanikus kert és tan-szék története“ cz. munkájáról. U. o. p. 158.
- (Ref.) Nyárády E. Gy.: „Marosvásárhely és környékén élő tavaszi és nyárelei növények meghatározó könyve“ cz. munkájáról. U. o. p. 158—160. (Győrffy I.-nal.)
- (Ref.) A. Forenbacher: „Die Fortpflanzungsverhältnisse bei der Gat-tung Potentilla“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 160.
- (Ref.) A. Forenbacher: „Visiani's Vorläufer in Dalmatien“ cz. dolgo-zatáról. U. o. p. 161.
- (Ref.) A „Flora exsiccata Austro-Hungarica“ IX—X. sorozatáról. U. o. p. 164—165.
- A löheremagvak származása. Mezőgazdasági Szemle XXXII. 1914 p. 92—95.
- A háború és a magkereskedelem. Köztelek XXV. 1915. p. 100—103.
- Alp- und Weidewirtschaft im Velebitgebirge. Jahrbuch über neuere Erfahrungen auf dem Gebiete der Weidewirtschaft. Heraus-gegeben von Dr. F. Falke und Dr. Th. v. Weinzierl. Ergän-zungsband zum 2. Jahrg. Hannover, 1914. p. 1—96.
- Magyar sásfélék, szittyófélék, gyékényfélék és békabuzogányfélék gyűjteménye. — Cyperaceae, Juncaceae, Typhaceae et Spar-ganiaceae hungaricae exsiccatae. I—III. Budapest, 1914.
- A budapesti m. kir. állami vetőmagvizsgáló állomás jelentése az 1910/11. és 1911/12. években kifejtett működéséről. Budapest, 1914.
- (Ref.) Jávorka S.: „A Carduus candicans W. et K. hazai rokonai“ cz. dolgozatáról. Magy. Bot. Lap. XIII. 1914. p. 153.
- (Ref.) Budai J.: „Új hybridék Borsod megye flórájában“ cz. dolgoza-táról. U. o. p. 153—154.
- (Ref.) Dr. Győrffy István: „A Magas-Tátra növényvilága“ cz. dolgo-zatáról. U. o. p. 158.
- Megjegyzések néhány keleti növényfajról. LXXII. Sempervivum Bo-risii Degen et Urumov n. sp. — LXXIII. Dianthus Pumilio Degen et Urumov n. sp. (táblával). — LXXIV. Melampyrum dinaricum n. sp. U. o. p. 175—183.
- Ein Beitrag zur Kenntnis der Moosflora des Berges Bucsecs in Sie-benbürgen. — Adatok a Bucsecs mohaflórájának ismeretéhez. U. o. p. 209—217.
- (Ref.) Tuzson J.: „A Magyar Alföld növényformációi“ cz. dolgoza-táról. U. o. p. 275—277.
- (Ref.) Bihari Gy.: „Rumex pseudonationatus Borb.“ című czikkéről. U. o. p. 277.

- (Ref.) Gáyer G.: „A magyar flóra *Pulmonaria stiriaca*” cz. dolgozatáról. U. o. p. 277.
- (Ref.) Szabó Z.: „Néhány elnevezés tisztázása” cz. cikkéről. U. o. p. 277.
- (Ref.) Gomboz E.: „Adatok az újabkori magyar botanika történetéhez” cz. dolgozatáról. U. o. p. 278.
- (Ref.) Jávorka S.: „Emlékezés Csató Jánosról” cz. dolgozatáról. U. o. p. 278.
- (Ref.) Kupcsok S.: „Adatok az Alaacsony-Tátra flórájához” cz. dolgozatáról. U. o. p. 279.
- (Ref.) Gomboz E.: „Az árvalányhaj mint betegségokozó” cz. dolgozatáról. U. o. p. 280.
- (Ref.) m. g.: „Egy amerikai növény újabb megjelenése Budapest flórájában” cz. cikkéről. U. o. p. 280.
- (Ref.) Dr. Karl Ungar: „Die siebenbürgischen *Aconiten*” cz. dolgozatáról. U. o. p. 282.
- (Ref.) Andrasovszky József: „Adatok *Galatia* és *Lycaonia* flórájához” cz. művéről. U. o. p. 283.
- Beiwinkler Vilmos †. U. o. p. 294—295.
- A háború és a tudósok szolidaritása. Magyar Figyelő IV. 1914. pag. 225—261.
- Megjegyzések néhány keleti növényfajról. — *Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten*. LXXV. A *Viola chelmea* Boiss. et Heldr. egy alfajának előfordulása Dalmáciában és Horvátországban. — *Über das Vorkommen einer Rasse von Viola chelmea Boiss. et Heldr. in Dalmatien und in Kroatien*. — LXXVI. A *Viola aetolica* Boiss. et Heldr. előfordulása Hercegovinában. — *Über das Vorkommen von Viola aetolica Boiss. et Heldr. in der Herzegovina*. *Magy. Botan. Lap.* XIII. (1914) p. 309—311.
- (Ref.) Rossi Lj.: „Floristička istraživanja po jugoistočnoj Hrvatskoj” cz. dolgozatáról. U. o. p. 339.
- (Ref.) Tuzson J.: „Képek a magyar Alföld növényvilágából” cz. dolgozatáról. U. o. p. 339.
- (Ref.) Dr. Schweitzer I.: „A peloriás virágokról” cz. dolgozatáról. U. o. p. 339.
- (Ref.) Dr. Forenbacher A.: „Istorijski prijedlog botaničkih istraživanja Kraljevine Dalmacije od Visianija do danas” cz. dolgozatáról. U. o. p. 340.
- (Ref.) Buja S.: „Adatok Erdély halophyton-formatiójának kialakulásához és néhány halophytonjának összehasonlító alak-alkattani szerkezetéhez” cz. dolgozatáról. U. o. p. 340.
- (Ref.) Ivo Pevalek: *Vegetaciona Snimka Sjevero-Dalmatinskog Otoka Silbe u Mjesecu Svibuju*” cz. dolgozatáról. U. o. p. 357.

- (Ref.) Dr. Aug. v. Hayek: „Die Pflanzendecke Oesterreich-Ungarns“ cz. művéről. U. o. p. 357.
- (Ref.) Dr. A. Ginzberger: „Der Schutz der Pflanzenwelt in Niederösterreich“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 358.
- (Ref.) Zapalowicz H.: „Revue critique de la flore de Galicie XXX-e partie“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 359.
- (Ref.) Dr. Lujo Adamović: „Führer durch die Natur der nördlichen Adria mit besonderer Berücksichtigung von Abbazia“ cz. művéről. U. o. p. 360.
- (Ref.) A „Menthotheca austro-hungarica“-gyűjteményről. U. o. p. 366.

1915.

- Centaurea Vatevii Deg., Urum. et Wagn. Magy. Bot. Lap. XIV. 1915. p. 76—78.
- Megjegyzések néhány keleti növényfajról. — Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. LXXVII. Achillea Prodani (coarctata \times collina) nov. hybr. U. o. p. 80—81.
- (Ref.) Dr. Tuzson J.: „A magyar Alföld növényföldrajzi tagolódása“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 85—91.
- (Ref.) Wagner J.: „A deliblati kinestári homokpuszta növényvilága“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 91—92.
- (Ref.) Dr. Lengyel G.: „A királyhalmi m. kir. külső erdészeti állomás területe növényzetének ismertetése“ cz. dolgozatáról. U. o. pag. 92.
- (Ref.) A „Botanikai Közlemények“ XIV. 1915. 1—2. füzetében megjelent dolgozatokról. U. o. p. 93—96.
- (Ref.) Dr. Aug. Schulz: „Die Geschichte der phanerogamen Flora und Pflanzendecke Mitteleuropas, vorz. des Saalebezirkes, seit dem Ende der Pliozänzeit“ cz. dolgozatáról. U. o. pag. 96—97.
- (Ref.) Dr. F. Pax: „Die Flora des Siebenbürgischen Hochlandes“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 97—98.
- A csirázóképesség szavatolása. Köztelek. 1915. p. 11.
- (Ref.) Rétmívelési kérdések. A nemzetközi mezőg. int. közlem. 1915. p. 50—51.
- (Ref.) Luczernatermesztési kísérletek Svalöfben. U. o. p. 61.
- (Ref.) Rétyjavítási tapasztalatok. U. o. p. 133.
- (Ref.) Luczernatermesztési kísérletek Ausztráliában. U. o. p. 132.
- (Ref.) A vöröslóhere megtermékenyítése. U. o. p. 133.
- (Ref.) A talaj megmunkálása bokrosítja a luczernát. U. o. p. 136.
- (Ref.) Műrétek létesítésére szolgáló fűmagkeverék. U. o. p. 140.
- (Ref.) Az árpaszem szerkezete. U. o. p. 140.
- (Ref.) Tarackos vöröshere. U. p. p. 144.
- (Ref.) Jávorka S.: „Kisebb megjegyzések és újabb adatok“ cz. czik-kéről. Magyar Bot. Lap. XIV. 1915. p. 284—286.

- (Ref.) Trautmann Róbert: „Ökologiai megfigyelés a Potamogeton perfoliatuson“ cz. cikkéről. U. o. p. 286.
- (Ref.) Jul. Römer: „Mutation der Zwerghyazinthe“ cz. cikkéről. U. o. p. 288—289.
- (Ref.) Dr. A. v. Hayek: „Die Pflanzendecke Österreich-Ungarns“ cz. művéről. U. o. p. 289.
- (Ref.) Zmuda A. J.: „Fossile Flora des Krakauer Diluviums“ cz. dolgozatáról. U. o. p. 290.
- Magyar füvek gyűjteménye. — Gramina hungarica. VIII. fasc. Budapest, 1915.
- Magyar sásfélék, szittyófélék, gyékényfélék gyűjteménye. — Cyperaceae, Juncaceae, Typhaceae et Sparganiaceae hungaricae exiccatae. IV. fasc. Budapest, 1915.
- Szerkesztette a „Magyar Botanikai Lapok“ XIV. (1915.) évfolyamát.

1916.

- (Ref.) „A legelők természetes helyreállítására“ cz. dolgozatról. A nemzetközi mezőgazd. intézet közlem. 1916. p. 4.
- (Ref.) „A növények táplálkozásának új elmélete“ cz. dolgozatról. U. o. p. 4—5.
- (Ref.) A „Botanikai Múzeumi Füzetek“ cz. kiadványról. Magy. Bot. Lap. XV. 1916. p. 92—93.
- (Ref.) Dr. László Gábor: „A tőzeglápok előfordulása Magyarországon“ cz. művéről. U. o. p. 93—94.
- (Ref.) Kövessi F.: „Sur l'assimilation de l'azote par les poils des plantes“ és „De l'assimilation de l'azote de l'air“ etc. cz. dolgozatáról. U. o. p. 101.
- Útmutatás a rézgálicczal való takarékoskodásra. A m. kir. közp. szőlészeti kísérleti állomás és ampelologiai intézet kiadványa. 1916 márcz. 5.
- Konkolymergezés. Kísérletügyi Közlemények, XIX. 1916. p. 11—22.
- A permetezőszerek és a közegészség. Borászati Lapok, XLVIII. 1916. 36. sz. p. 370—371. (Ugyanez rövidített szöveggel megjelent a „Gyógyászat“ 1916. évi szept. 2.-án megjelent 36. számában.)
- Vizsgálatok különböző rostaaljakról. III. A trieur- vagy malombüköny és a malomkonkoly. — Über die Trieur- oder Mühlenwicke und über die Mühlenrade. Kísérletügyi Közlemények XIX. 1916. p. 323—352.
- Szerkeszti a „Magyar Botanikai Lapok“ XV. (1916.) évfolyamát. Flora Velebitica. Vol. I. (Kézirat.)

Id. Entz Géza r. t.

A biologia fogalma. Állattani Közlemények, XV. köt. 1—2. fiz. 1916.

Ifj. Entz Géza l. t.

A *Polytoma uvella* cytologiai viszonyairól és osztódásáról. Matematikai és Természettudományi Értesítő, 1915. 33. k. 611—652. l. Szövegrajzokkal és két táblával.

Különleges lélekezési módok. Nemzeti nevelés, 1916. 1—18. l.

Világító tengeri szervezetek. A tenger, 1916. 1. sz. 3—11. l.

A véglények színéről. Állattani Közlemények, 1916. 15. k. 65—200. l.

A tengerre vonatkozó biológiai ismeretek tanítása. A tenger, 1916. 335—341. l.

Farkas Gyula r. t.

Grundlegung zu einer Kontinuitätstheorie der Elektrizität und des Magnetismus. Math. u. Naturw. Berichte aus Ungarn, XXXI. kötet 1. füzet.

Fellner Frigyes l. t.

Az egyenesadók reformja Magyarországon. Különlenyomat az Adó- és Illetékügyi Szemle 1914. és 1915. évfolyamából. Budapest, 1916. Kiadja Ráth Mór. 83 l.

Ausztria és Magyarország nemzeti jövedelme. Székfoglaló. Budapest, 1916. Értekezések a philosophia és társadalomtudományok köréből, I. köt. 8. sz. 152 l. és VII táblázat.

Die Kriegslasten und die wirtschaftliche Kraft Österreichs und Ungarns. Neue Freie Presse. 1916 jun. 22.

A haditerhek és Magyarország és Ausztria gazdasági ereje. Adó- és Illetékügyi Szemle, 1916 okt. havi szám.

Fényi Gyula l. t.**Önálló kiadványok.**

A Nap protuberantiái 1886-ban. Sonnenprotuberanzen im Jahre 1886. (Német és magyar szöveggel.) Kalocsa, 1888. 60 l.

Protuberanzen, beobachtet im Jahre 1887 am Haynald-Observatorium. 78 l. Budapest, 1892.

A Nap protuberantiái 1887-ben. (Az előbbinek fordítása.)

Meteorologische Beobachtungen, angestellt am Haynald-Observatorium in den Jahren 1886—1888. Kalocsa, 1891. 142 l.

Meteorologiai észlelések Kalocsán 1886—1888. (Ugyanaz mint az előbbi, magyar kiadásban.)

Meteorologische Beobachtungen, angestellt zu Boroma in Süd-Afrika von P. L. Menyhárth S. I. im Jahre 1891 u. 1892. Bearbeitet und herausgegeben von Julius Fényi S. I. Kalocsa, 1896. Folio 74 l.

Gewitterregistrator, construiert von P. Schreiber. Kalocsa, 1901. 21 l. Protuberanzen, beobachtet in den Jahren 1888, 1889, 1890. Kalocsa, 1902. 4-r. 132 l.

Meteorologische Beobachtungen, angestellt von P. Lad. Menyhárth zu Boroma in Süd-Afrika in den Jahren 1893—1897. Kalocsa, 1904. Folio 93 l.

Protuberanzen, beobachtet in den Jahren 1891, 1892 am Haynald-Observatorium. Kalocsa, 1911. 4-r. 144 l.

—
Már 1914 óta kiadásra teljesen kész: Protuberanzen, beobachtet in den Jahren 1893, 1894, 1895, 1896, 1897.

**Folyóiratokban és Akadémiákban megjelent
közlések és értekezések.**

Memorie della società degli Spettroscopisti italiani.

Grande éruption solaire du 1 juillet 1887 observée a l'observatoire Haynald à Kalocsa. Vol. XVI, p. 102—5.

Sull' eclisse del agosto 1887. Lettera. Vol. XVII, p. 98—99.

Quelques phénomènes remarquables du soleil observées à l'observatoire Haynald en été 1887. Vol. XVII, p. 171—177.

Deux éruptions solaires considérables le 5. et 6. sept. 1888 observées à l'observatoire Haynald. Vol. XVIII, p. 73—79.

Una eruzione metallica solare in latitudine elevata, osservata all' osservatorio Haynald. Vol. XVIII, p. 189.

Sur la ligne sombre observée pendant l'occultation du Jupiter par la lune le 7. août 1889. Vol. XIX, p. 20.

Eruption métallique observée le 2. mai 1890. Vol. XIX, p. 91.

Ueber die gegenwärtige Zunahme der Sonnentätigkeit. Vol. XIX, p. 202.

Protuberances solaires extraordinaires observées à l'observatoire Haynald. Vol. XX, p. 65 (en août 1890).

Métallische Eruption, beobachtet am 2. Mai 1891. Vol. XX, p. 105.

Protuberances observées sur le disque solaire. Vol. XX, p. 161.

Ascension rapide d'une protubérance solaire. Vol. XX, p. 163.

Phénomènes observées sur le grand groupe de taches en fevrier 1892. Vol. XXI, p. 34.

Sur une protubérance d'une hauteur énorme observée le 5. mai à Kalocsa. Vol. XXI, p. 75.

Rapport sur les mouvements aussi singulière qu'extraordinaires d'une protubérance observée à l'observatoire Haynald le 17. juin 1891. Vol. XXI, p. 127.

- Note sur une protubérance excessivement grande observée le 3. oct. 1892 à l'observatoire Haynald. Vol XXI, p. 174.
- Sur deux grandes protubérances du sept. 1893 observées à Kalocsa. Vol. XXIII, p. 28.
- Rapport sur une grande protubérance observée le 24. decembre 1894. Vol. XXIV, p. 37.
- Relation concernant deux protubérances observées le 15. juillet et le 30. sept. 1895. Vol. XXV, p. 45.
- Protubérance et Facole solare. Nouvelle interprétation des phénomènes des protubérances solaires. Vol. XXV, p. 113—124.
- Protubérances du 8. août 1896. Vol. XXV, p. 225.
- Sopra la grande macchia solare del settembre 1898. Vol. XXVIII, p. 109.
- Aufstieg einer grossen Protuberanz am 1. Juni 1900. Vol. XXIX, p. 54.
- Zur magnetischen Störung am 31. Okt. 1903. Vol. XXXIII.
- Ueber den grossen Sonnenfleck vom Februar 1905. Vol. XXXV, p. 35.
- Ueber die Beobachtung der niedrigen Protuberanzen. Vol. XXXVII, p. 19.
- Ueber das Vorkommen der Protuberanzen auf den Polarcalotten der Sonne. Vol. XXXVII, p. 107.
- Beobachtung einer Eruption auf der Sonnenscheibe. Vol. XXXVII, p. 181.
- Erwiderung auf eine Widerlegung. Vol. XXXIX, p. 35.
- Ueber die Höhe der Sonnenatmosphäre. Vol. I, Ser. 2, p. 21.
- Erscheinungen auf der Sonne und magnetische Störung am 25. Sept. 1909. Vol. XXXVIII, p. 190.

Astronomische Nachrichten.

- Ueber das Aufleuchten des Kometen Saverthal, 1888. I. Nr. 2844.
- Ueber die gegenwärtige Zunahme der Sonnentätigkeit. Nr. 3008.
- Todesanzeige Sr. Eminenz Cardinal Ludw. v. Haynald. Nr. 3049.
- Beobachtung der totalen Mondfinsternis 15. Nov. 1891 auf dem Haynald-Observatorium. Nr. 3049.
- Beobachtung der partiellen Mondfinsternis 11. Mai 1892 auf dem Haynald-Observatorium in Kalocsa. Nr. 3106.
- Ueber eine am 3. Okt. 1892 beobachtete grosse Protuberanz. Nr. 3133.
- Ueber die Sonnenfinsternis am 16. April 1893. Nr. 3166.
- Ueber zwei grosse Protuberanzen am 19. und 20. September 1893. Nr. 3208.
- Ueber eine grosse Protuberanz am 24. Dezember 1894. Nr. 3279.
- Ueber die am 15. Juli und 30. Sept. 1895 beobachteten Protuberanzerscheinungen. Nr. 3335.
- Ueber einen neuen Gesichtspunkt und neue Erklärungen der Erscheinungen auf der Sonne. Nr. 3355.

- Die Leoniden in Kalocsa 1899. Nr. 3613.
 Todesanzeige von P. Karl Braun S. J. Nr. 4185.
 Mercur's Durchgang am 14. Nov. 1907. Nr. 4216.
 Mondfinsternis am 16. Nov. 1910 (Kleine Mitteilung). Nr. 4460.
 Ueber schwebende Protuberanzen. Nr. 4516.
 Eine ausserordentlich hohe Protuberanz (am 23. Dez. 1915). Nr. 4833.

Astronomy et Astrophysics, később Astrophysical Journal.

- The enormous velocity of a solar prominence observed June 17. 1891.
 Vol. XI, p. 63.
 Phenomena observed on the great Sunspot of February 1892. Vol.
 XI, p. 430.
 On a prominence of extraordinary height observed May 5. 1892. Vol.
 XI, p. 609.
 An enormous prominence seen at Haynald-observatory Oct. 3. 1892.
 Vol. XII, p. 37.
 On two great protuberances (19. et 20. Sept. 1893). Vol. XIII, p. 122.
 On a very large solar protuberance observed Dec. 24. 1894. Astro-
 physical Journal. Vol. I, p. 212, 1895.
 A new point for regarding solar phenomena and a new explanation
 of the appearances on the surface of the Sun. Vol. IV, p. 18.
 On two solar protuberances observed Juli 15. and Sept. 30. 1895.
 Vol. I, p. 192.
 Prominences observed on Aug. 8. 1896. Vol. IV, p. 263.
 The great Sunspot of September 1898. Vol. X, p. 333.
 Prominences observed at Kalocsa May 28. 1900. Vol. XII, p. 24.
 Rise of a large prominence on June 1. 1900. Vol. XII, p. 215.
 (W.) Michelson's Theorie of the displacement of spectral lines. Vol.
 XIX, p. 70.
 The large prominence of May 21. 1907. Vol. XXVII, p. 78.

Meteorologische Zeitschrift (v. Hann et Hellman, Wien).

Kleine Mitteilungen:

- Lichtsäulen bei der Sonne 1886. Band 21, p. 508.
 Beobachtung des Sonnenscheines auf der ungarischen Tiefebene 1889
 Bd. 24, p. 231.
 Windhose in Gajdobra bei Neusatz 1889. Bd. 24, p. 318.
 Sonnenringe u. Nebensonnen 1892. Bd. 27, p. 193.
 Zum Orkan auf St. Mauritius am 29. April 1892. Bd. 28, p. 38.
 Resultate der 20-jährigen meteorologischen Beobachtungen in Kalocsa.
 Bd. 30, p. 26 (u. Staubfall am 25. III. 1896.

Abhandlungen:

- Anemometrische Beobachtungen in Kalocsa 1890. Bd. 25, p. 85—94.
 Resultate der meteorologischen Beobachtungen in Boroma 1891/2.
 Bd. 31, p. 81—89.
 Haloerscheinungen in Kalocsa am 19. Nov. 1896—Dez. Bd. 31,
 p. 468.
 Die tägliche Periode des Luftdruckes in Kalocsa. Bd. 31, p. 271.
 Ueber die Verwendbarkeit des Hypsometer als Standbarometer. Bd. 33,
 p. 55—58.
 Sonnenschein und Bewölkung in Kalocsa 1898. Bd. 33, p. 352.
 Ueber einen Gewitterregistrator 1901. Bd. 36, p. 321.
 Ein Resultat des Gewitterregistrator in Kalocsa 1901. Bd. 36, p. 534.
 Zur Theorie des Gewitterregistrator 1901. Bd. 36, p. 536.
 Signalapparat. 1902. Bd. 37, p. 240.
 Einige Ergebnisse des Pluviographen in Kalocsa. Bd. 37, p. 389.
 Neue Form des Gewitterregistrator. Bd. 37, p. 371.
 Ueber Construction u. Function eines einfachen Gewitterregistrator.
 Bd. 38, p. 464.
 Meteorologische Beobachtungen in Zumbo am Zambesi. 1904. Bd. 39,
 p. 527.
 Ueber Temperaturerniedrigung infolge erhöhter Insolation. Bd. 40,
 p. 311.
 Meteorologische Beobachtungen in Boroma. Bd. 40, p. 170.
 Ueber Winddrehungen in Kalocsa. Bd. 41, p. 351—359.
 Zur Erklärung der grossen Inversion. Bd. 42, p. 355.
 Ueber Luftspiegelungen in Kalocsa. Bd. 37, p. 507.
 Ueber den täglichen Gang des Luftdruckes in Kalocsa. 1896—1905.
 Bd. 28, p. 451.

Időjárás:

- A felhőzet megfigyelése. 1898. p. 263—271.
 A napsütés napi menete Kalocsán. p. 298—302.
 Az 1899. évi időjelzések sikereiről. 1900. p. 42—46.
 Zivatarjelző-készülék. 1901. p. 230—234.
 A zivatarok napi periodusa a kalocsai zivatarjelző alapján. 1901.
 p. 256—260.
 A zivatarjelző elméletéhez. 1901. p. 351.
 Zivatarjelző-készülék. 1902. p. 130—132.
 A csapadék napi periodusa Kalocsán 1899—1901-ben. 1902. p. 160.
 Új zivatarjelző. 1902. p. 217.
 Levél a szerkesztőhöz. 1902. p. 313—315.
 Zivatarok július havában és a kalocsai zivatarjelző. 1902. p. 378.
 Az egyszerű zivatarjelző szerkesztéséről és működéséről. 1903. p. 341.
 Nagy napfolt (1915 febr.). 1915. p. 78—80.

A szél napi fordulása Kalocsán. 1906 szept. füzet.

Magyar órának járása.

A hőmérsékleti inverziók meteorologiai és csillagászati jelentőségéről. 1907 júliusi füzet.

Jégesőmérő. 1906. p. 252.

Rivista di Fizika, Matematica et Scienze naturali.

Sopra un registratore dei temporalì 1901 luglio p. 15—19.

Risultati della registrazione dei temporalì in Kalocsa. 1901. nov. p. 396—400.

Supplemento al registratore dei temporalì 1901. dec. p. 534—535.

Apparato indicatore dei temporalì 1902. mai, p. 380.

Sopra un nova semplicissima forma del registratore dei temporalì 1902. agosto, p. 707—715.

Sopra la constructione et il funzione di un semplice registratore dei temporalì 1904, p. 709—713.

Katholikus Szemle (Szt. István-Társulat).

Mercur bolygónak saját tengelye körüli forgása. V. köt. p. 123.

Haynald-observatorium alapítása. 1895. II. füzet, p. 268.

„Das Wetter“, von Abereromby. Recension. 1896. III. füzet.

A Haynald-observatorium berendezése. 1898, p. 62, 98 és 262.

A Haynald-observatorium működése. 1898. p. 814.

Hittani Folyóirat (sz. dr. Kis János).

„Megállának a nap és hold“, írta Hufnagl. Bírálat. 1893. p. 527.

Natur und Offenbarung.

Apparate zur Beobachtung der Gewitter. Bd. 49, p. 433.

Ueber Construction u. Function eines einfachen Gewitterregistrators. Bd. 49.

Physikalische Zeitschrift.

Bemerkung über die Helligkeitsunterschiede auf der Sonnenscheibe. 1910. p. 517.

Akademia Polificia Dei Nuovi Lincei.

De nova quadam explicatione transpositionis linearum spectralium in sole observatae. Annal. Vol. XXI.

Magyar Tudományos Akadémia.

Anemometer-észlelések a Haynald-observatoriumon Kalocsán, 1885—1888. Értesítő VII. köt.

- A Haynald-observatoriumon 1887-ben tett protuberancia-észlelések általános eredményei. Ért. XI. köt.
 Menyhárh László meteorologiai megfigyelései Boromában. Ért. XIII. k.
 A légnyomás évi és napi menete Kalocsán. Ért. XXIX. köt.

Akademie der Wissenschaften in Wien.

Ergebnisse der Beobachtungen der Temperatur und des Luftdruckes in Boroma (Südafrika). Bd. CXXI, Abth. II a.

Academie des Sciences à Paris (Comptes-rendus).

- Deux éruptions observées sur le soleil en sept. 1888. Tom. CVIII, p. 889.
 Deux éruptions sur le soleil. Tom. CIX, p. 132.
 Deux protubérances solaires observées à l'observatoire de Haynald à Kalocsa. Tom. CXI, p. 564.
 Vitesse énorme d'une protubérance solaire observée le 17. juin 1891. Tom. CXIII, p. 310.
 Phénomènes observées à Kalocsa sur le grand groupe de taches en février 1892. Tom. CXIV, p. 524.
 Nouvelle interprétation du phénomène des protubérances solaires. Tom. CXXI, p. 931.
 Considération sur la nature des protubérances ordinaires. Tom. CXXII, p. 72.
 Sur un appareil pour l'enregistrement automatique des décharges de l'atmosphère. Tom. CXXXIV, p. 227.
 Sur la nature du cohéreur. Tom. CXXXV, p. 30.
 Theologische Zeitschrift (Innsbruck). Recension des Schriftchens: Die Anschauungen der Kirchenväter über Meteorologie von Immanuel Hoffmann. 1908. XXXII. p. 574. (Ügyanaz magyarul a „Religio“-ban.)

Finkey Ferencz l. t.

- A magyar büntetőperjog tankönyve. Teljesen átdolgozott IV. kiadás. 1—756 l. Budapest, Grill Károly kiadása.
 Emlékszó Degré Lajos felett. Pozsony, 1916. 1—41 l.
 Jog és igazság a háborúban. Budapesti Szemle, 1915. évf. 349—387. l.
 Háborús büntetőjogunk és bűnügypolitikánk a háború után. Budapesti Szemle, 1916. évf. 475. sz. 45—87. l.
 Degré Lajos: Necrolog. Bűnügyi Szemle, III. köt. 324—325. l.
 Kérdésfeltevés a jogos védelem és annak túlhágása esetén. Büntetőjog Tára, 67. köt. 258—260. l.
 Az általános jogtudomány és a nemzetközi jog az új jogi tanulmányi rendben. Jogállam, XV. évf. 83—94. l.

- Az árdrágító visszaélésekről szóló 1916. évi IX. t.-cz.-ról. Jogállam, XV. évf. 153—167. l.
- A büntetőjog haladása és a háború. Jogtudományi Közlöny ünnepi kötete, 1916.
- Adatok a tettazonosságához. Büntetőjog Tára, 68. köt. 113—118. l.
- A magyar büntetőtörvény különös része. Törvénytervezet az igazságügyminisztérium megbízásából. Az ig.-min. levéltárában.
- Ellenvélemény a sárospataki akadémia áthelyezésének kérdésében. Sárospataki Ref. Lapok 1915. évi 15. sz.
- Zárszó a sárospataki akadémia áthelyezésének kérdésében, Sárospataki Ref. Lapok, 1916. 19. sz.
- Felhívás a volt sárospataki diákokhoz. Sárospataki Hirlap, 1916. évi 1. sz.

Földes Béla r. t.

- List Frigyes emlékirata a magyar közlekedésügy reformjáról. Magyar Közgazdasági Könyvtár. XVIII.
- Közeledés Németországhoz. (Világpiacz, január.)
- Das Annäherungsproblem. (Wirtschaftszeitung der Zentralmächte, Berlin, 4. sz.)
- Háború, drágaság, fogyasztási socialpolitika. (Munkanélküliségi Egyesület közleményei.)
- Munkaerőnk a háború után. (Magyar Kultura.)
- Gazdasági közeledésünk Németországhoz. (Új Nemzedék, május.)
- Individualismus és háború. (Eszmetöredékek.) (Athenaeum, június.)
- Our economical approach to Germany. (Hungarian Review, augusztus.)
- Szerkesztés: Magyar Közgazdasági Könyvtár I—XVIII.

A tavali kimutatás kiegészítése.

- A nemzetközi kereskedelem elméletéhez. (Értekezések a philosophiai és társadalmi tudományok köréből.)
- Der Umbildungsprozess im Wirtschaftsleben und unsere Handelspolitik. (Die Zeit, október 24.)
- Die Lebensmittelfrage in Ungarn. (Die Zeit, december 2.)
- Wirtschaftlicher Zusammenschluss von Österreich, Ungarn und Deutschland. (Neues Wiener Tagblatt, karácsonyi szám.)
- Handelspolitik nach dem Kriege. (Fremdenblatt, karácsonyi szám.)
- Gestaltung des internationalen Handels nach dem Kriege. (Kelet Népe, XI—XII.)

Fraknói Vilmos ig. és t. t.

I. Önálló kiadványok :

- Die Hohenzollern und Matthias Corvinus König von Ungarn. München und Leipzig, 1916.
Mikor kell és miképen lehet békét kötni. Budapest, 1915. (Ugyanez német fordításban is megjelent. Wien, 1915.)

II. Értekezések :

A Budapesti Szemlében (1915/16).

- Tanulmányok a hármasszövetség történetéhez.
Tárgyalások az olasz neutralitásról.
Tárgyalások az olasz neutralitás biztosítása érdekében.
A monarchia területi ajánlatai Olaszország részére.
Haynald Lajos emlékezete.

A stuttgarti Deutsche Revueben (1916).

- Zur Entstehungsgeschichte des Dreibundes.
Kritik des Dreibundvertrages.
Die letzte Erneuerung des Dreibundvertrages.
Die Stellung Serbiens zwischen dem Dreibunde und dem Dreiverbande vor dem Kriegausbruch.
Andrássy, Bismarck, Crispi.
Das englisch-französische Übereinkommen im Jahre 1912.
Die Haltung Englands auf der Botschafterreunion in London. 1912/13.

A berlini Nord und Süd cz. folyóiratban (1915).

- Die Bundesverpflichtungen Italiens im Weltkrieg.

Giesswein Sándor l. t.

- Mit akar a Szent István-Akadémia? Egyházi Közlöny, 1915 nov. 26. 48. sz. 537—8. l.
Amerikai testvéreinkhez. Amerikai Magyar Népszava, 1915 decz. 24. sz.
Mit akar a berni kongresszus. Nemzetközi Élet, 10—12. sz. 89—91. l.
Múlt és jövő. Népmvelő, 1916. 1. sz. (jan. 2.) 1. l.
A kereszténység testvérisége. Egyházi Közlöny, 1916. 1. sz. (jan. 7.) 1—2. l.
Rokkantügy és beltelepítés. Külügy-Hadügy, 1916. 2. sz. (jan. 9.) 4—5. l.
Kereszt és feltámadás. Népmvelő, 1916. 9. sz. (ápr. 23.) 59. l.
A szent önzés munkája. Igaz Szó, 1916. 9. sz. 1. l. (Vezércikk).

- Offener Brief an das Präsidium des Nied. Anti-oorlog-raad. Holländische Nachrichten. Haag, 15. nov. 1915. 10. sz. 5—6. l.
- Soziologische und Geschichtsphilosophische Bemerkungen zur Organisation der Zwischenstaatlichen Beziehungen. (Diplomatie). A Recueil de Rapports sur les différents points du Programm-Minimum. La Haye, 1916. II. k. 229—240. l. (Mint különlenyomat is.)
- Ugyanez magyarul: Mit mond a Sociologia és Történelembölcselet az államközi viszonylatok szervezkedésére nézve. A tartós béke központi szervezete számára készített előadás. Religió, 1916. VI. füz. 441—447. l.
- Középeurópa. A Társ. Társaságban 1916 febr. 22—ápr. 2-ikáig tartott vita. Hozzászólás. Huszadik Század, 6—7. sz. 428—431 l.
- The Peace Society of Hungary. The Hung. Review. 1916. July—Aug. 160—163. l.
- Megbomlott-e a culturvilág egysége? A Nő februári számában és Nemzetközi Élet 1—3. sz. 1—2. l.
- Elnöki megnyitó a M. Sz. Kor. Orsz. Békeegyesületének közgyűlésén. Nemzetközi Élet 6—7. sz. 57—59. l.
- A világháború belső okai. U. o. 9—10. sz. 93—97. l.
- Elnöki megnyitóbeszéd a Szent István-Akadémia I. ünnepi ülése alkalmával. A Szent István-Akadémia Értesítője. 1916. 1. sz. 1—10. l.
- Könyvismertetések és szerkesztés a Nemzetközi Élet 1916. évf.-ban. Könyvismertetés a Katholikus Szemle novemberi füzetében.
- Miért van háború és mi hozza meg a békét? Sz. István-Társulat Naptára az 1917 évre. 38—43. l.
- Szent Domonkos rendjének 700 éves jubileumán. Szentbeszéd-vázlat. Alkotmány okt. 30. sz.
- Lengyelország feltámadása. Szentbeszéd-vázlat. Alkotmány nov. 13. sz. Előszó Damaschke A. Földreform cz. könyvének magyar fordításához.

Goldziher Ignác r. t.

Irodalmi munkásság (1915—1916):

- Vámbergy Ármin emlékezete. Akad. emlékbeszédek, 1915. 18 l.
- Streitschrift des Gazālī gegen die Bātinijja-Sekte. (A „De Goeje-alapítvány“ kiadásában.) Leiden, 1916. 113+81 l.
- Stellung der alten islamischen Orthodoxie zu den antiken Wissenschaften. (Abhandlungen der k. Preussischen Akademie d. Wiss.) Berlin, 1916. 4°, 46 l.
- Hellenistische Einflüsse auf mutazilitische Chalifatstheorien. Der Islam, 1915. évf. 173—177. l.
- Das entblösste Haupt. U. o. 1916. évf. 301—316. l.

- Über *igmā*. Nachrichten der K. Gesellsch. d. Wiss. Göttingen. Phil. Hist. Kl. 1916. 81—85. l.
- Zauberkreise. Ernst Kuhn-Festschrift. Boroszló, 1916. 83—87. l.; ehhez: Nachträge zu meinem Artikel „Zauberkreise“. Zeitschr. d. D. Morgenl. Ges. 1916. évf. 272. l.
- Das muslimische Recht und seine Stellung in der Gegenwart. A bécsi Urániában tartott felolvasás. (Megjelent a Pester Lloyd 1916 okt. 31. számában)
- Kleine Mitteilungen. Zeitschr. d. D. Morgenl. Ges. 1915. évf. 451. l.
- Chatm al-Buchārī. Der Islam, 1915. évf. 214. l.
- Abuğad. Zeitschr. für Assyriologie, 1915. évf. 106. l.
- Trinkbare Flüssigkeit im Kamelmagen. Orient. Literaturzeitung, 1916. évf. 6. sz.
- Az „Előadások az iszlámról“ angol fordítása (a Yale-University kiadásában). New-Haven, 1916.
- A háború és a tudósok szolidaritása. Levél a szerkesztőhöz. Magyar Figyelő, IV. évf. 250—254. l.

Bírálati czikkek:

- Ibn Hazm: Tauk al-hamāma ed. Pétróff. Zeitschr. d. D. Morgenl. Ges. 1915. évf. 192—207. l.
- R. Hartmann: Kuscheiris Darstellung des Sufitums. Deutsche Literaturzeitung, 1915. évf. 3. sz.
- Seybold: Fleischers Briefe an Hassler. U. o. 12. sz.
- Doutté: Missions au Maroc. U. o. 23. sz.
- Guttman: Die religionsphilosophischen Lehren des I. Abravanel. U. o. 1916. évf. 22. sz.
- Bäumker: Alfarabi über den Ursprung der Wissenschaften. U. o.
- Canaan: Aberglaube und Volksmedizin in Palaestina. Theol. Literaturzeitung, 1915. évf. 16/17. sz.
- Davidson: Saadias Polemic against Hivi al-Balkhi. U. o. 1916. évf. 6. szám.
- E. Sachau-Festschrift. U. o. 9. sz.

Heinrich Gusztáv r. t.

- Kazinczy F. Tübingai pályaműve a magyar nyelvről. Kiadta (német és magyar szövegben). Régi Magyar Könyvtár XXXVII. Budapest, 1916. Akadémia.
- Shakespeare: János király, fordította Arany János. Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadta. Franklin-társulat. (Sajtó alatt.)
- Budapesti Szemle: Shakespeare János királya. — Lope de Vega Magelona-drámája. — A Don Juan-monda. — Marie von Ebner-Eschenbach. — Heine végzete.
- Magyar Shakespeare-tár VIII: Ayrer és Shakespeare.

- Egyetemes Philologiai Közlöny: Az Armer Heinrich-legenda. — Shakespeare ‚Szeget szeggel‘ cz. drámája. — Emanuel Geibels Werke. — Giseke Detre Miklós. — ‚Lear király‘ forrásai.
- Irodalomtörténeti Közlemények XXVI: A Fortunatus-mese eredete.
- Akadémiai Értesítő: Főtitkári jelentés. — Jelentés a Wodianer-jutalmakról.
- Szerkesztés: Akadémiai Értesítő, Ungarische Rundschau, Olesó Könyvtár, Régi Magyar Könyvtár, Ál-shakespearei drámák.

Horváth Géza r. t.

- Monographia Coreidarum generis Pternistria. Annales historico-naturales Musei Nationalis Hungarici. XIII. köt. 1915. 19 ábrával.
- Monographie des Mésovéliides. U. o. 9 ábrával.
- Novum genus peculiare Acanthiidarum. U. o. 1 ábrával.
- A Saga serrata Fabr. elterjedése hazánkban. Rovartani Lapok, XXIII. köt. 1916.
- Adalék a nagyvárad Püspökfürdő faunájához. Állattani Közlemények, XV. köt. 1916.
- Albánia Hemiptera-faunája. Annales historico-naturales Musei Nationalis Hungarici, XIV. köt. 1916.
- Note sur les deux Microvelia d'Europe. U. o. 2 ábrával.
- Revisio Cyrtocorinarum. U. o. 5 ábrával.
- Szerkesztette a Magyar Nemzeti Múzeum természetrajzi osztályainak „Annales historico-naturales Musei Nationalis Hungarici“ című alatt megjelenő folyóiratát.

Illés József l. t.

- West und Ost. Pester Lloyd, 1916 jan. 29. (63. évf. 29. sz.)
- Concha Győző. Budapesti Szemle, 1916. 471. sz. 453. l.
- A magyar társadalom és állam szervezete a honfoglaláskor. Olesó Könyvtár, 997—998. sz. 1916. 48. l. (Megjelent a Csánki Dezső szerkesztette „Árpád és az Árpádok“ című díszmunkában 1908-ban.)

Istvánffy Gyula l. t.

- A szőlő peronosporája. Természettudományi Közlöny, 48. köt. 13—14. sz. 1916 jul. 15. 426—446. l. 8 eredeti ábrával.
- Adatok a lombritkítás ismeretéhez. L. Ravaz idevágó kísérleteinek részletes ismertetése. „Homoki Gazda“, IX. évf., 1915. 10. sz. 2—7. hasáb.
- A szőlő filoxerájának élettana. B. Grassi tanulmányainak ismertetése. A Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet Közleményei. V. 1916. 1. sz. 5—7. hasáb.

Jendrassik Ernő l. t.

A háborús neurózisról. Orvoskepzés, 1916.

Einige Bemerkungen zur Kriegsneurose, Neurologisches Centralblatt, 1916.

Néhány megjegyzés a háborús neurózis tanához. Orvosi Hetilap, 1916.

Karácsonyi János r. t.

A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez a Kárpátoktól le az Adriáig. Nagyvárad, 1916.

Szent-László meghódítja a régi Szlavóniát. Budapest, 1916. Kiadja a M. T. Akadémia.

A csodálatos gyónás éve. Katholikus Szemle, 1915, 911—16. l.

Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. Ismertetés. Századok, 1916. 168—169. l.

Kornis Gyula l. t.

A magyar bölceleti műnyelv fejlődése. Magyar Nyelv. 1907—1908. évf. (Kl. 50 lap.)

Az ismerés a priori elemei Platonnál. Athenaeum. 1907—1908. évf. (Kl. 88 lap.)

Esztétikai nevelés a középiskolában. Magyar Középiskola. 1909. évf. Psychologia és energia. Athenaeum. 1910. évf. 1—82. l.

Filozófia a középiskolában. Magyar Paedagogia. 1910. évf. 1—18., 84—91. l.

A psychologia jelen állása. Alexander-Emlékkönyv 1910.

Ostwald és a középiskola. Magyar Középiskola. 1909. évf. 575—583. l.

William James. Népművelés. 1910. évf. 385—392. l.

Modern nyelvek tanulása. Parainesis az ifjúsághoz. (A kegyesrendiek budapesti főgimnáziumának 1909/10-iki Értesítője. 40 l.)

Schopenhauer. (Halálának félszázados évfordulójára.) A Cél. 1910. 37—42. l.

Feminismus és coeducatio. A Cél. 1910. 95—102. l.

A pszichológia és logika elemei. 1911. (Franklin.) VIII + 148 l. — 2. kiadás. 1914. 180 l.

Elemi pszichológiai kísérletek. 1911. (Franklin.) 56 l.

W. Rein. Magyar Középiskola. 1910. évf. 556—562. l.

Tolsztoj mint pedagógus. Magyar Paedagogia. 1911. évf. 1—10., 77—84. l.

A pszichológia és pedagógia viszálya. Magyar Középiskola. 1911. évf. 4—14., 93—103. l.

Okság és törvényszerűség a psychológiában. 1911. (Franklin.) 204 l. Psychologia a tanítóképzőben. Népművelés. 1911. évf.

- Physikai és pszichikai okság. Magy. Filozófiai Társaság Közleményei. 1911. évf.
- W. Dilthey. Történeti Szemle. 1912. évf. (Kl. 1913. 48 l.)
- A lelki élet ismertetése. 1912. 148 l. (Franklin.)
- Упознавање душевног живота. Написао : Kornis Gyula. Превео : Павле Терзич. Zombor, 1914. 144 l.
- Suták József. A kegyesrendiek budapesti főgimnáziumának 1911/12. Értesítője. 4—12. l.
- Értékelmélet és paedagogia. Magyar Paedagogia. 1913. évf. (Kl. 44 l.)
- A sociologia, mint socialis psychologia. Magyar Társadalomtud. Szemle. 1913. évf. májusi szám.
- Paedagogiai Könyvtár. Magyar Középiscola. 1913. évf. 385—391. l.
- Történelem és psychologia. Athenaeum. 1914. évf. (Kl. 118 l.)
- Medveczky Frigyes emlékezete. Athenaeum. 1915. évf. 190—218 l.
- Medveczky Frigyes paedagogiai törekvései. Magyar Paedagogia. 1915. évf. 241—253. l.
- Tudomány és háború. Magyar Figyelő, 1915 ápr. 80—95. l.
- A háborús filozófia. (Főtitkári jelentés a M. Filozófiai Társaságban.) Athenaeum. 1916. évf. 97—140. l.
- A lelki élet. Két kötet. (Kéziratban.)

Bírálatok és ismertetések :

- Atkinson—Pearce : First Latin Book. Magyar Paedagogia. 1907. évf. 299—305. l.
- De Garmo : Principles of secondary education. New-York, 1908. Két kötet. Magyar Paedagogia. 1908. évf. 488—494., 555—559. l.
- M. W. Keatinge : Suggestion in education London, 1907. Magyar Paedagogia. 1908. 607—611. l.
- J. W. Harper : Education and Social Life. London, 1907. Magyar Paedagogia. 1909. 242—248. l.
- H. Ebbinghaus : Abriss der Psychologie. 1908. Magyar Filoz. Társ. Közlem. 1909. 120—125. l.
- W. Ostwald : Grosse Männer. 1909. Magyar Filoz. Társaság Közlem. 1909. 278—280. l.
- W. James : Psychologie. 1909. Athenaeum, 1909. 460—464. l.
- Ranschburg Pál : A gyermeki elme.³ 1908. Magyar Középiscola. 1908. 250—254. l.
- Bourdeau : A jelenkori gondolkozás mesterei. 1907. U. o. 1908. 255—256. l.
- Kropotkin : A kölcsönös segítség mint természettörvény. U. o. 1908. 300—304. l.
- Sarbó A. : A beszéd. 1906. U. o. 1908. 503—508. l.
- L. F. Ward : A haladás lelki tényezői. 1908. U. o. 1908. 634—642. l.
- H. Spencer : Alapvető elvek. 1909. U. o. 1909. 495—497. l.
- Jehlicska F. : Társadalmi kérdés és etika. 1908. U. o. 1909. 189—193. l.

- Székely István: Középiskolai oktatásunk az egyetem és a gyakorlati élet szempontjából. 1908. U. o. 1909. 447—451.
- W. Jerusalem: Unsere Mittelschule. 1907. U. o. 1909. 517—521. 1.
- F. Klein, P. Wendland, A. Brandl etc.: Universität und Schule. 1907. U. o. 1909. 582—586. 1.
- Education in Hungary. 1908. U. o. 1909. 196—197. 1.
- A. Gyulai: Shakespeare in Hungary. 1908. U. o. 1909. 197. 1.
- Loos: Enzyklopädisches Handbuch der Erziehungskunde. U. o. 1910. 110—112. 1.
- Guyau: A vallás sociológiája. 1909. U. o. 1910. 182—185. 1.
- Imre Sándor: A nevelés sorsa és a socialismus. 1909. U. o. 1910. 185—190. 1.
- J. Finot: A fajok problémája. 1909. U. o. 1910. 492—495. 1.
- W. James: Lélektani előadások. 1910. U. o. 1910. 234—236. 1.
- Lázár Szilárd: A methodus foka a didaktikai elmélet történetében. 1910. U. o. 1910. 269—270. 1.
- Westermarck: Az emberi házasság története. 1910. U. o. 1910. 584—588. 1.
- Thorndike: Educational Psychology. 1910. U. o. 1910. 651—653. 1.
- Medveczky Frigyes: Tanulmányok Pascalról. 1910. Magyar Paedagogia. 1910. 295—297. 1.
- J. Welton: The logical bases of education. 1908. U. o. 1910. 507—508. 1.
- E. B. Titchener: Lectures on the elementary psychology of feeling and attention. 1909. M. Filoz. Társ. Közlem. 1910. 146—148. 1.
- W. Windelband: Der Wille zur Wahrheit. 1909. U. o. 1910. 212—215. 1.
- G. Jakoby: Der Pragmatismus. 1908. Athenaeum. 1910. 155—159. 1.
- O. Lipmann: Grundriss der Psychologie für Juristen. U. o. 1910. 200—203. 1.
- M. Verworn: Die Frage nach den Grenzen der Erkenntnis. 1908. Budapesti Szemle. 1910. (Október.)
- J. Baumann: Der Wissensbegriff. 1908. Népművelés. 1910. 3. kötet. 255—257. 1.
- Th. Ribot: Problèmes de psychologie affective 1910. M. Filoz. Társ. Közlem. 1911. évf.
- Körösi H. és Szabó L.: Az elemi népoktatás encyklopaediája. I. köt. 1911. Magyar Középiskola. 1911. évf. 279—283. 1. — II. kötet. U. o. 1912. évf. 284—288. 1.
- Mackenzie: Hegel's educational theory and practice. 1909. Magyar Paedagogia. 1911. 450—455. 1.
- K. Marbe: Die Bedeutung der Psychologie für die übrigen Wissenschaften (für die Philologie). 1912. Egyet. Philologiai Közlöny. 1912. 876—880. 1.
- W. Stern: Die differentielle Psychologie in ihren methodischen Grundlagen. 1911. M. Filoz. Társ. Közl. 1912. 44—50. 1.

- Heymans: Das künftige Jahrhundert der Psychologie. 1911. Magyar Paedagogia. 1912. évf.
- Hornvánszky Gyula: Zeller Eduárd. 1912. Magyar Középiskola. 1912. 488—490. 1.
- Leopold L.: A presztizs. 1912. U. o. 1912. 346—348. 1.
- Zivuska Jenő: A filozófia története Thalestől Platonig. 1912. U. o. 1912. 611—615. 1.
- W. Wundt: Elemente der Völkerpsychologie. 1912. U. o. 1912. 432—435. 1.
- H. Münsterberg, Th. Ribot, Janet etc.: Subconscious Phenomena. 1909. M. Filoz. Társ. Közlem. 1912. 37—40. 1.
- W. Stern: Der Student und die pädag. Bestrebungen der Gegenwart. 1913. Magyar Paedagogia. 1913. 501. 1.
- Ranschburg Pál: Pszichológiai tanulmányok. Két kötet. 1914. U. o. 1914. 234—238., 578—581. 1.
- J. Dewey: Az iskola és a társadalom. 1912. Magyar Középiskola. 1913. 235—238. 1.
- W. Wundt: Die Psychologie im Kampf ums Dasein. Budapesti Szemle. 1913. (Augusztus.)
- K. Marbe: Die Action gegen die Psychologie. 1913. Athenaeum. 1913. 4. füzet.
- Schmied—Kowarzik: Umriss einer analytischen Psychologie. M. Filoz. Társ. Közlem. 1913. 64—69. 1.
- H. Berr: La synthèse en histoire. 1909. U. o. 1913. 125—129. 1.
- G. Auschütz: Spekulative, exacte und angewandte Psychologie. 1912. U. o. 1913. 269—272. 1.
- H. Münsterberg: Grundzüge der Psychotechnik. 1914. U. o. 1914. 126—130. 1.
- W. Windelband: Die Hypothese des Unbewussten. 1914. U. o. 1914. 221—225. 1.
- C. Siegel: Methodik des Unterrichts in der philosophischen Propädeutik. 1913. Magyar Paedagogia. 1914. 145—146. 1.
- E. Molnár: Une nouvelle méthode en psychologie religieuse. 1915. U. o. 1916. 374—375. 1.
- H. Maier: Das geschichtliche Erkennen. 1914. Athenaeum. 1915. 127—135. 1.
- O. Külpe: Die Ethik und der Krieg. 1915. U. o. 1915. 135—141. 1.
- K. Bühler: Die Gestaltwahrnehmungen. 1913. U. o. 1915. 327—332. 1.
- Claparède E.: Gyermekpszichológia és kísérleti pedagógia. 1915. U. o. 332—336. 1.
- K. Koffka: Zur Analyse der Vorstellungen und ihrer Gesetze. 1912. U. o. 1915. 462—467. 1.
- Fináczy Ernő: A középkori nevelés története. 1914. Magyar Középiskola. 1914. 398—404. 1.
- J. Locke: A tanulásról. Ford. Mutschenbacher Gy. 1915. U. o. 1915. 236—238. 1.

- Máday Andor: A háború és béke sociológiája. 1913. Történ. Szemle. 1915. 119—122. l.
- A. Binet: Az iskolásgyermek lélektana. 1916. Magyar Középiskola. 1916. 254—259. l.
- W. Stern: Psychologie der frühen Kindheit bis zum sechsten Lebensjahre. 1914. U. o. 1915. 45—49. l.

Szerkesztés:

- Magyar Filozófiai Társaság Közleményei. 1914. évf.
- Pedagógiai Könyvtár: I. köt. Az 1777-iki Ratio Educationis. (Előszó a Pedagógiai Könyvtárhoz. Kornis Gyula szerkesztőtől. 4—8. l.) Ford. Friml Aladár. 1913. (A kath. Középiskolai Tanáregyesület kiadása.) -- II. köt. Montaigne Pedagógiai Tanulmányai. Ford. Birkás Géza. 1913. — III. köt. Erasmus: A gyermekek neveléséről. A tanulmányok módszere. Ford. Péter János. 1913. -- IV. köt. Locke: Gondolatok a nevelésről. Ford. Mutschenbacher Gyula. 1914.

Kováts Gyula l. t.

- Az izlamita vallásfelekezet elismerése. A Budapesti Hirlap 1915. évi december 5-iki és 1916. évi január 9-iki számában.
- Az izlam elismerése Horvátországban és Szlavóniában. A Budapesti Hirlap 1916. évi február 13-iki számában.
- Rajner Lajos püspök. Pappászentelésének ötvenedik évfordulójára. A Budapesti Hirlap 1916. évi július 24-iki számában.
- Hajnik Imre emlékezete. A M. Tud. Akad. elhunyt tagjai fölött tartott emlékezésdek XVII. köt. 8. szám.

Kúnos Ignác l. t.

I. Önálló munkák:

- Forty-four Turkish Fairy Tales. Collected and translated by dr. Ignác Kúnos, with illustrations by Willy Pogány. George G. Harrap. London, 1914.
- A nyugati kultúra hatása a török irodalomban. Előadás Körösi Csoma Sándor emlékezetére. A M. T. Akadémia kiadása. Budapest, 1916.
- Török nyelvkönyv. I. rész. Nyelvtan. Olvasmányok. Az Athenaeum kiadása. Budapest, 1916. A II. rész sajtó alatt.

II. Nagyobb értekezések:

- Tatár foglyok táborában. Jelentés a mohamedán fogolytáborokban végzett tanulmányokról. Különlenyomat a Budapesti Szemle CLXV. kötetéből. Budapest, 1916.

Horologium Turcicum. Budapesti Szemle. CLX. 1914.

Irán és Turán. Magyar Figyelő, 1915.

Lenhossék Mihály r. t.

A fejlődés problémájáról. A budapesti kir. Orvosegyletben tartott Balassa-előadás. Orvosi Hetilap, 58. köt. 1914.

A piltdowni koponyaleletről. Der Piltdowner Schädelfund. Barlangkutatás, 2. köt. 1914.

Az ember helye a természetben. Budapest, Franklin-Társ, 1914. 130. l.
Törekvéseink és a háború. Elnöki megnyitó. Barlangkutatás, 1915. 3. kötet.

Az anthropológiáról és teendőinkről az anthropologia terén. Az Akadémia ünnepi ülésén 1915 május 9-én tartott előadás. Franklin-Társulat. Budapest, 1915.

Ueber Anthropologie im Allgemeinen und über die Aufgaben Ungarns auf dem Gebiete der Anthropologie. Archiv f. Anthropologie, 1916. p. 142.

A háború és az egyetem. A budapesti egyetem aulájában 1914-ben tartott háborús előadás. Franklin-Társulat. Budapest, 1915.

A háború és a létért való küzdelem. Természettud. Közöny, 1915. Der Krieg und der Satz vom Kampfe ums Dasein. Umschau 1915. p. 701.

Elnöki megnyitó a Földtani Társulat Barlangkutató Szakosztálya 1915. évi évvzáró gyűlésén. Barlangkutatás, 1916. 4. kötet 1. l.

A háború és az eugénika. „A háború és a jövő“ cz. kötetben. Grill Károly. Budapest, 1916.

Varratelesontosodások a gyermekkorban. Az Akadémia III. osztályának Értesítője. 1916. Sajtó alatt.

Ueber Nahtverknöcherungen im Kindesalter. Archiv f. Anthropologie, 1916. p. 164.

A kigyók látóidegéről. Az Akadémia III. osztályának Értesítője, 1916. Sajtó alatt.

Ehrlich Pál. Budapesti Szemle, 1915. 132. l.

Lőrenthey Imre l. t.

Adatok északi Albánia eocenképződményének kifejlődéséhez és faunájához. A m. kir. Földtani Intézet Évkönyve XXIII. köt.

A magyar korona országai deteapoda-rákjainak monographiája. Geologica Hungarica II. köt.

Magyary Géza l. t.

A végrehajtási jogsegély Magyarország és Németország közt. Magyarország Középeurópai Közgazdasági Egyesületének kiadványa, 1916. 1—49. l.

- Der Zwangsausgleich ausserhalb des Konkurses in Ungarn. Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht LXXIX. (1916.) kötetében, 280—296. l.
- A jog- és államtudományi továbbképzés fejlesztése. A Felsőoktatási Egyesület véleményes jelentése. Budapesti Szemle 1916. évi júniusi füzetében és különnyomatban.
- Jogi feladataink Keleten. Elnöki megnyitó a Magyar Keleti Gazdasági Központ jogi szakosztályának 1916. évi január 21-én tartott ülésén. A Központ kiadványa.
- A választott bírósági eljárás az új polgári perrendben. Jogtudományi Közlöny. Emlékkönyv.

Márki Sándor r. t.

- Chartresi Fulcher. Tört. Szemle. 575—582. l.
- Történelmi visszatekintés a kolozsvári egyetem multjáról. Egyetemi Almanach. 3—7. l.
- A háború első éve és a kolozsvári egyetem. Kolozsvár, 1916. 8-r. 206 lap.
- Az iskola és a háború. Tanáregy. Közl. 425—428. l.
- Rákóczi adriai tervei. Budapest, 1915. Kis 8-r. 52 lap.
- Régi és Új élet. Kölesegy-Egy. Évk. 6—16. l.
- Magyar hatás a román állameszme fejlődésére. Földr. Közl. XLIV. kötet és különny. Budapest, 1916. 8-r. 13 l.
- Közép-Európa szervezkedése és hazánk. Magy. Kultura. 153—157. és 201—208. l.
- Doktoravató beszédek. Estilap. 42., 49., 56., 63., 70., 77. sz.
- Pór Antal emlékezete. Századok. 337—368. l.
- Magyar adatok Mazepparól. Ukrania. 7—10. sz.
- A tenger történetének tanítása. Tenger. 209—221. l.
- Elnöki megnyitó. Kuncz Elek Emlékezete. 5—7. l.
- Magyar tört. cikkek Révai Nagy Lexikonában. XIV—XV. k.

Matlekovits Sándor r. t.

- Iparunk a népszámlálás adatai szerint. Közgazdasági Szemle. 1916. januári füzet.
- Vámelőnyök a német, magyar, osztrák gazdasági közeledés eszköze, Magyar Ipar 1916 február 27. sz. — Közgazdasági Szemle 1916 márcziusi szám.
- Die Vorzugszölle als Mittel der wirtschaftlichen Annäherung. Pester Lloyd 1916 február 25. sz.
- A jövő kereskedelmi politika alakulása. A Monarchia 1916 aug. sz.

Méhely Lajos r. t.

A zoologia helye tudásunk rendszerében. Elnöki megnyitó a Term.-tud. Társ. állattani szakoszt. 200. ülésén. Állattani Közlemények, 1916.

Mihalik József l. t.

Szerkesztette a „Múzeumi és Könyvtári Értesítő“ X. évfolyamát. —
Ebbe irt cikkei és tanulmányai:

Reformok. II. 1—9. l.

Régi fa-műemlékeink megmentése. 10—40. l. (Külön könyvalakban is megjelent. Budapest, 1916. Stephaneum-nyomda. 112 l.)

Az emberi művelődés korszakai. 41—53. l.

A Főfelügyelőség hatáskörébe tartozó közgyűjtemények új csoportosítása. 61—66. l.

Két évi munkásság eredményei. (Beszámoló a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsa és Orsz. Főfelügyelősége munkálkodásáról a háború két éve alatt.) 66—79. l.

A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége hatáskörébe tartozó közgyűjtemények működése és fejlődése az 1915. évben. 80—162. l.

Munkácsi Bernát r. t.

Jelentés az esztergomi fogolytáborban végzett votják nyelvi és néprajzi tanulmányairól. Akadémiai Értesítő XXVII. 61—77. l.

Zu ‚ingeny‘. Keleti Szemle, XVI. 268. l.

Ismertetések: W. Bang: Geschichte der Gutturale im Osttürkischen. U. o. 252—4. l. — Hans Stumme: Türkische Lesestücke und Türkische Lesestoffe. U. o. 254—5. l.

Szerkesztés: Keleti Szemle (Revue Orientale). Közlemények az uralaltaji nép- és nyelvtudomány köréből, XVI. évfolyam. (1915—1916.) Szerkeszti dr. Kunos Ignác társaságában.

Sajtó alatt: Vogul népköltési gyűjtemény. II. kötet, 3. füzet. Hősköltészet és hőselet. Tárgyi és nyelvi magyarázatok.

Pálfy Mór l. t.

1895. A pyrrhodit előjövetele Borévnél. Orv. term.-tud. értesítő XVII. k. p. 54—57. Kivonatban németül is.

— — A Hargita andezites kőzeteiről. U. o. p. 157—178. Németül is.

1897. A Hideg- és Meleg-Szamos környékének geológiai viszonyai. A m. kir. földtani intézet évi jelentése 1896-ról, p. 59—81. Németül is.

1898. A Gyalui havasok nyugati részének geológiai viszonyai. A m. kir. földtani intézet évi jelentése 1897-ről, p. 52—61. Németül is.

1899. Adatok Székelyudvarhely környékének geológiai és hydrologiai viszonyaihoz. Földtani Közlöny, XXIX. k. p. 6—12. Németül is.
- Erdélyrészi múzeumaink és az oláh betörés.
A Pulszky—Rómer—Hampel-emlék felavatása.
A fém tárgyaknak hadi célokra való beszolgáltatása és mentesítése.
A Debreczeni Városi Múzeum kurzusai.
Kadiő Ottokár: A Szeleta-barlang. (Könyvbírálat.)
1900. Geológiai jegyzetek a szkerisorai mészterületről és a gyalui-havasok déli és délkeleti részeiről. A m. kir. földtani intézet évi jelentése 1898-ról, p. 59—72. Németül is.
- — Újabb adatok a Cserhát geológiájához. Földtani Közlöny XXX. k. p. 137—140. Németül is.
1901. Az Aranyos-folyó völgyének geológiai viszonyai Albák és Szkerisora között. A m. kir. földtani intézet évi jelentése 1899-ről, p. 39—58. Németül is.
- — Szászcsor és Sebeshely környékének felsőkrétarétegeiről. Földtani Közlöny, XXXI. k. p. 22—28. Németül is.
- — Geológiai jegyzetek néhány dunamenti kőbányáról. U. o. p. 150—155. Németül is.
1902. Az Aranyos-folyó völgyének bal oldala Topánfalva és Offenbánya között. A m. kir. földtani intézet évi jelentése 1900-ról, p. 51—60. Németül is.
- — Alvincz környékének felsőkrétakorú rétegei. A m. kir. földtani intézet évkönyve, XIII. k. p. 205—302. Egy geol. térképpel és nyolcz kövülettáblával. Németül is.
1903. Geológiai jegyzetek az Aranyos-folyó völgyéből. A m. kir. földtani intézet évi jelentése 1901-ről, p. 52—70. Németül is.
- — Geológiai jegyzetek az Abrudpatak és Fehér-Körös között levő területről. A m. kir. földtani intézet évi jelentése 1902-ről, p. 52—59. Németül is.
- — Két új óriási inoceramus-faj az erdélyi részek felsőkréta rétegeiből. Földtani Közlöny, XXXIII. k. p. 445—451. Két táblával. Németül is.
- — Előzetes jelentés az erdélyrészi érczhegység andezitjeinek viszonyáról. Földtani Közlöny, XXXIII. köt. p. 463—470. Németül is.
1904. Geológiai jegyzetek a Fehér-Körös völgyéből. A m. kir. földtani intézet évi jelentése 1903-ról, p. 96—99. Németül is.
1905. Az erdélyrészi Érczhegység nyugati részének geológiai viszonyai. A m. kir. földtani intézet évi jelentése 1904-ről, p. 88—91. Németül is.
- — Borszékfürdő és Gyergyóbélbor geológiai és hydrologiai viszonyai. Földtani Közlöny, XXXV. köt. p. 1—12. Egy geol. térképpel. Németül is.

1905. Néhány megjegyzés Semper: Beiträge zur Kenntniss des siebenbürgischen Erzgebirges című munkájához. U. o. p. 277—288. Németül is.
- — Adatok a verespataki Kirnik kőzetének pontosabb ismeretéhez. U. o. p. 314—318. Németül is.
- — A kovásznai Pokolsár-fürdő. Természettud. Közlöny, XXXVII. k. p. 274—279.
1906. Az erdélyrészi Érczhegység középső részének geológiai viszonyai. A m. kir. földtani intézet évi jelentése 1905-ről, p. 63—67. Németül is.
1907. A Csetráshegység nyugati és déli része. A m. kir. földtani intézet évi jelentése 1906-ról, p. 108—116. Németül is.
- — Magura környéke. 1: 75000-es geológiai térkép és hozzá magyarázatok. Kiadja a m. kir. földt. intézet, p. 1—26. Németül is.
- — A Marosvölgy jobb oldalának geológiai alkotása Algyógy környékén. Földtani Közlöny, XXXVII. k. p. 468—481. Németül is.
- — Néhány megjegyzés ifj. Aradi Viktornak: Utazási jegyzetek a Csetráshegység déli vidékéről című közleményére. Bányászati és Kohászati Lapok, 1907.
- — A telérek mellékkőzetének befolyása a telérek nemesércz-kitöltésére. U. o.
- — Das Goldvorkommen im siebenbürgischen Erzgebirge und sein Verhältniss zum Nebengestein der Gänge. Zeitschrift für praktische Geologie, XV. Jahrg. p. 144—148.
- — Bemerkungen zu Herrn Tills Mitteilungen: Der fossilführende Dogger von Villány. Verhandl. d. k. k. geolog. Reichsanstalt, Jahrg. 1907, p. 131—134.
- — Erwiderung auf Herrn Tills Entgegnung. U. o. p. 361—364.
1908. Abrudbánya környéke. 1: 75000-es geológiai térkép és hozzá magyarázatok. Kiadja a m. kir. földtani intézet, p. 1—32. Németül is.
1909. A Maros völgyének jobb oldala Algyógy környékén. A m. kir. földtani intézet évi jelentése 1907-ről, p. 81—87. Németül is.
- — Jelentés külföldi tanulmányutamról. U. o. p. 188—191. Németül is.
- — Nagysuri Böckh János. Nekrológ. Bányászati és Kohászati Lapok, XLII. évf. I. köt. p. 653—656.
- — A termális vizek felszínre emelkedéséről. Előzetes jelentés. Földtani Közlöny, XXXIX. köt. p. 16—17. Németül is.
1910. Felvételi jelentés 1908-ról. A m. kir. földtani intézet évi jelentése 1908-ról, p. 127—128. Németül is.
- — A szarvaskői wehrlittömzs. Földtani Közlöny, XL. k. p. 480—486. Németül is.
1911. Verespatak és Bucsum környéke. A m. kir. földtani intézet évi jelentése 1909-ről, p. 118—121. Németül is.

1911. (Szontagh T. és Rozlozsnik P.-al): A Kodru-Móma mezozoós területe. U. o. p. 113—117. Németül is.
- — Az erdélyrészi Érezhegység bányáinak földtani viszonyai és érzetelerei. A m. kir. földtani intézet évkönyve, XVIII. köt. p. 205—464. Nyolcz geol. térképpel és 78 ábrával. Németül is.
- — A magyar köiparról. Magyar kö-, beton- és márványujság 1911. évf. áprilisi szám.
1912. (Szontagh T. és Rozlozsnik P.-al): Geológiai jegyzetek a Biharhegységből. A m. kir. földtani intézet évi jelentése 1910-ről, p. 80—93. Németül is.
- — (Szontagh T. és Rozlozsnik P.-al): Adatok a Biharhegység középső részének földtani ismeretéhez. A m. kir. földtani intézet évi jelentése 1911-ről, p. 98—105. Németül is.
- — Az újvidéki próbafúrások. Földtani Közlöny, XLII. k. p. 521—529. Németül is.
- — A medenczék gyűrődéséről, tekintettel az erdélyi medencze antiklinálisaira. Koch-émlékkönyv. — Kivonatban és németül is: Földtani Közlöny, XLII. k. p. 574 és 657.
- — Válasz Inkey úr megjegyzéseire. Földtani Közlöny, XLII. köt. p. 913—920. Németül is.
1913. Geológiai jegyzetek a Béli-hegységből. A m. kir. földtani intézet évi jelentése 1912-ről, p. 94—103. Németül is.
1914. Geológiai jegyzetek a Biharhegységből. A m. kir. földtani intézet évi jelentése 1913-ról, p. 207—230. Németül is.
- — A kőbányászatról és kőbányaiparról. Az igazságügyi és köz-igazg. tisztviselők részére 1913. évi okt. 1—15. napján tartott továbbképző tanfolyamon tartott előadások. Budapest, 1914. p. 353—362.
1915. Geológiai jegyzetek a Biharhegységből és a Vlegyásza keleti oldaláról. A m. kir. földtani intézet évi jelentése 1914-ről, p. 293—302. Németül is.
- — A pálházakörnyéki riolitterület Abauj-Torna vármegyében. U. o. p. 312—323. Németül is.
- — A nagybányai bányaterület geológiai viszonyai. U. o. p. 385—398. Németül is.
1916. Az erupeziós kőzetek zöldkövesedése. (Földt. Közl., XLVI. k. 4—6. füzet. Németül is.
- — Az arany előfordulási viszonyairól az erdélyrészi Érezhegységben és Nagybánya környékén. Math. és term.-tud. ért. XXXIV. k.

Pecz Vilmos r. t.

Módi—Pecz: Οι τρόποι των Ὀμηρικῶν ὕμνων καὶ ἐπιγραμμάτων, τῆς Βατραχομομαχίας καὶ τοῦ Ἡσιόδου. Egyet. Philol. Közl. 40. (1916.) 374—390.

Pintér Jenő l. t.**I. Önállóan megjelent művek. Különlenyomatok.**

- A historiás énekek művelődéstörténeti vonatkozásai. Budapest, 1903. Bölcsészettudományi értekezés.
- Szent Adalbert. I. Szent Adalbert élete. II. Szent Adalbert a magyar történelemben. A budapesti királyi magyar tudományegyetemi Pasquich-alapból első díjjal jutalmazott pályamunka. Budapest, 1913. Különlenyomat a Katholikus Szemle 1903. évfolyamából.
- A Magyar Tudományos Akadémia és geographiai irodalmunk Hunfalvy János felléptéig. Budapest, 1903. Különlenyomat a Földrajzi Közlemények 1903. évfolyamából.
- Akadémiai törekvések a nyelvtudomány terén 1831-től 1850-ig. Jászberény, 1906. Különlenyomat a jászberényi áll. főgimnázium 1905—1906. évi értesítőjéből.
- Listius László Mohácsi Veszedelmének forrásai. Budapest, 1906. Különlenyomat az Irodalomtörténeti Közlemények 1906. évfolyamából.
- Petőfi Sándor. Jászberény, 1907. Különlenyomat a jászberényi áll. főgimnázium 1906—1907. évi értesítőjéből.
- A hadtörténelem rendszeres művelése és a hazai történetírás. A hadtörténelem elmélete. Budapest, 1908. Különlenyomat a Magyar Katonai Közlöny 1908. évfolyamából.
- A magyar nemzet évlapjai a királyság megalapításáig. Kortani átnézet. Jászberény, 1908. Különlenyomat a jászberényi áll. főgimnázium 1907—1908. évi értesítőjéből.
- Jegyzetek a régi magyar irodalom történetéhez. I. Egy középkori magyar nyelvű verses találós mese. II. Magyarországi Mihály és Magyar Mihály. III. A vitéz Francziskó meséjének egyik változata. Jászberény, 1909. Különlenyomat a jászberényi áll. főgimnázium 1908—1909. évi értesítőjéből.
- A magyar irodalom története a legrégebb időktől Bessenyei György fellépéséig. A Magyar Tudományos Akadémia által a Semsey-pályadíjjal jutalmazott mű. Budapest, 1909. Rényi Károly kiadása. Ára 30 korona. I. és II. kötete szerző tüzetes magyar irodalomtörténetének.
- Nagyköpcsényi gróf Lisztius László. Budapest, 1911. Különlenyomat a budapesti VI. ker. áll. főreáliskola 1910—1911. évi értesítőjéből.
- Nyelvtudományi törekvések a megújulás korában. 1772—1831-ig. Budapest, 1911. Különlenyomat a Magyar Nyelvőr 1911. évfolyamából.
- A magyar irodalom története. A középiskolák VII. és VIII. osztálya számára. I. kötet: A legrégebb időktől Kazinczy Ferencz haláláig. II. kötet: Kazinczy Ferencz halálától Arany János

A tagok munkálatai.

- haláláig. Budapest, 1911—1912. Lampel-Franklin könyvkiadóvállalat. Ára 8 korona.
- Kármán József. Budapest, 1912. Stephaneum. Különlenyomat a Békefi-
emlékkönyvből.
- Műveltség Könyvtára XI. kötet: A magyar irodalom története 1900-ig.
Képes diszmunka a művelt nagyközönség számára. Ferenczi
Zoltán szerkesztése mellett írták Simonyi Zsigmond, Pintér
Jenő, Kardos Albert, Endródi Sándor és Ferenczi Zoltán.
Budapest, 1913. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-társulat
kiadása. Ára 24 korona. E kötetbe a következő részeket írta:
A középkori magyar irodalom története —1526. Az ellen-
reformáció korának irodalma 1664—1711. A hanyatlás korá-
nak irodalma 1711—1772. A megújulás korának irodalma
1772—1825.
- A középkori magyar irodalom története. A művelt közönség számára.
Illusztrációkkal. Budapest, 1913. Athenaeum. Különlenyomat
a Műveltség Könyvtára XI. kötetéből.
- A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy
Ferencz haláláig. 1772—1831. Két kötet. Budapest, 1913.
Szerző kiadása. Ára 30 korona. III. és IV. kötete szerző tüze-
tes magyar irodalomtörténetének.
- Időmutató a megújulás korabeli magyar irodalom történetéhez.
1772—1731. Budapest, 1913. Különlenyomat a budapesti VI.
ker. áll. főreáliskola 1912—1913. évi értesítőjéből.
- Idősb Szinyei József emlékezete. Emlékbeszéd a Magyar Irodalom-
történeti Társaság 1914. évi közgyűlésén. Budapest, 1914.
Különlenyomat az Irodalomtörténet III. évfolyamából.
- Irodalomtörténeti olvasókönyv. A középiskolák VII. és VIII. osztálya
számára. I. kötet: A legrégebb időktől Kazinczy Ferencz halá-
láig. II. kötet: Kazinczy Ferencz halálától Arany János halá-
láig. Budapest, 1914—1916. Lampel-Franklin könyvkiadóvállala-
lat. Ára 8 korona.

II. Kisebb dolgozatok.

- Eszmék a hazai orvostudomány ügyében, főként Győry Tibor egye-
temi m.-tanár cikkeire vonatkozólag. Orvosi Hetilap. 1903.
évfolyam.
- Hibák a földrajz tanításában. Gyakorlati Paedagogia 1906. évfolyam.
A középiskolai történeti olvasmányok. U. o.
- II. Rákóczi Ferencz fejedelem. A jászberényi áll. főgimnázium 1906—
1907. évi értesítője.
- Jászberény multja. A Jászberény város levéltárában levő kiváltság-
levelek és oklevelek gyűjteménye. Jászberény, 1907.
- A legrégebb magyar naptár. Természettudományi Közlöny 1908. évf.

- Földrajzi és történelmi tankönyveink elterjedése. Magyar Középiskola 1908. évf.
- A földrajzi oktatás reformjának kérdéséhez. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 1908—1909. évf.
- Buzdító beszéd az ifjúsághoz. A jászberényi áll. főgimnázium 1908—1909. évi értesítője.
- Az első történelmi óra. A jászberényi áll. főgimnázium 1909—1910. évi értesítője.
- Toldy Ferencz, Imre Sándor, Arany János. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 1910—1911. évf.
- Régi magyar írók. Kultúra, irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat 1911—1912. évf.
- Pekár Károly. A budapesti VI. ker. áll. főreáliskola 1911—1912. évi értesítője.
- A Magyar Irodalomtörténeti Társaság alapszabályai. Irodalomtörténet 1912. évf.
- Előszó Hangay Sándor költeményeihez. Szemiramisz csodakertje. Gyoma, 1912.
- Vidéki folyóiratok. Kultúra-almanach. Sopron, 1913.
- Jókai Mór: A magyar király és házatája. Bevezetéssel és jegyzetekkel a Révai Testvérek Olcsó Jókai cz. vállalatában. Budapest, 1913.
- Történelmi olvasmányok a középiskolai tanításban. A budapesti VI. ker. áll. főreáliskola 1913—1914. évi értesítője.
- Kisebb cikkek az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 1908—1914. évf.-ban. Nagyobbára név nélkül.
- Kisebb cikkek az Irodalomtörténet 1912—1914. évf.-ban. Nagyobbára név nélkül.

III. Ismertetések. Bírálatok.

- Folyóiratok szemléje az Irodalomtörténet I—III. évfolyamában. Budapest, 1912—1914. Baros Gyulával és Horváth Jánossal.
- Könyvismertetések és bírálatok az Irodalomtörténet I—III. évfolyamában. Budapest, 1912—1914. Nagyobbára név nélkül.

IV. Szerkesztés.

- Békefi-émlékkönyv. Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére. Budapest, 1912.
- Irodalomtörténet. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság havi folyóirata. I—III. évfolyam. Budapest, 1912—1914.

Platz Bonifác I. t.

- Energetika. Magyar Kultúra. 1915 október 5.
- A weimári ősember. U. o. 1915 december 5.

- Apologiai vitatkozások. 318 lap. Szent-István-Társulat. 1915.
Földrajzi Szemle. Katholikus Szemle. 1916 január.
Egyháziroldalmi iskolák. Alkotmány. 1916 január 29.
Az Istenudat keletkezése. Magyar Kultúra. 1916 február 20.
Milyen volt az ősember? U. o. 1916 június 5.
A szabadgondolkodó tudomány. U. o. 1916 július 5.
A Szentírás és a természettudomány. Katholikus Szemle. 1916 október.

Könyvbírálatok és ismertetések.

- Cholnoky Jenő: Földrajzi képek. 1914. Magyar Kultúra. 1916 jan. 5.
Gubányi Károly: Mukdeni sírok. 1915. Katholikus Szemle. 1916 ápr.

Rácz István I. t.

- Új Sparganum-faj. 3 szövegrajzzal. Állattani Közlemények. XV. k. 1916. 1—2. füzet.
A közéletmezés és a baromfikolera. Az Ujság, 1916 november 1.
Kisebb közleményeket irt az Állatorvosi Lapok, Állattani Közlemények és Természettudományi Közlöny cz. folyóiratokba és a Révai Nagy Lexikon-ba.
Szerkeszti az állatorvosi Könyvtárt, továbbá az Állatorvosi Lapok és a Közlemények az összehasonlító élet- és kórtan köréből cz. folyóiratokat (az utóbbi kettőt dr Zimmermann Ágostonnal); tagja a The Journal of Parasitology és az Oesterr. Wochenschrift für Tierheilkunde szerkesztő-bizottságának; állandó referense a Jahresbericht über die Leistungen auf dem Gebiete der Veterinärmedizin és a Jahresbericht über die Fortschritte auf dem Gebiete der Lehre von den pathogenen Mikroorganismen cz. évkönyveknek.

Reiner János r. t.

- Az utólagos házasság általi törvényesítés. Jogtudom. Közlöny. 1911. 28. sz.
Jelentés a Sztrókay-jutalomról (1912—13. évről). Akad. Ért. XXVI. k. 329—341. l. (A büntetőjogi rész 335. l. Angyal Páltól.)
Jelentés a Sztrókay-jutalomról (1914—15. évről). Akad. Ért. XXVII. k. 390—405. l. (A nemzetgazdasági és statisztikai rész 400—402. l. Buday Lászlótól.)

Rejtő Sándor I. t.

- Az elméleti mechanikai technologia alapelvei és a fémek technologiaja. I. (A melegség hatása a szilárd anyagok mechanikai tulajdonságaira.)

Réthy Mór r. t.

- Ueber ein Dualitätsprincip in der Geometrie des Raumes. 1873. I. 8. Nachrichten d. K. G. d. W. z. Göttingen.
- A diffractio elméletéhez. 1875. M. T. Akadémia. Értekezések. Német átdolgozásban megjelent. Nachrichten d. K. G. d. W. z. Göttingen, 1877. II. 21.
- A kerületre redukálható felület-egészletek elméletéhez. 1875. M. T. Akadémia. Értekezések.
- Az eleven erőről szóló tétel milyen mozgásra nézve érvényes? 1874. Erdélyi Múzeum.
- A nem-euklidesi tér siktani trigonometriája. 1876. M. T. Akadémia. Értekezések. Német átdolgozásban megjelent Grunert, Archiv, LVIII.
- A propeller- és peripeller-felületek elméletéhez. 1876. M. T. Akadémia. Értekezések.
- A propellercsavar elméletéhez. 1877. Műegyetemi Lapok.
- Adalékok a hőelmélet második főtételének levezetéséhez mechanikai elvekből. 1877. U. o. II. köt.
- Clausius és Boltzmann thermodynamikai tételének általánosítása, ha a potenciál a sebességnek is függvénye. 1878. U. o. III. köt.
- Állana-e a Boltzmann-Clausius-féle tétel akkor is, ha a potenciál az időtől explicite is függene? 1878. U. o. III. köt.
- Az általánosított Boltzmann-Clausius-féle tétel bebizonyítása az érvényesség körének bővítésével. 1878. U. o. III. köt.
- A sarkított fényrengés elhajlító rács által való forgatásának magyarázata. 1880. M. T. Akadémia. Értekezések. Lényegesen bővített átdolgozásban németül: Ueber die Polarization des gebeugten Lichts. 1880. Wiedemann Annalen der Phys. u. Chem.
- Megjegyzések Fröhlich Izidor lev. tag dolgozatához: Kritikai megjegyzések az elhajlított fény elméletéhez. 1880. M. T. Akadémiai Értekezések. Németül 1885. U. o.
- A fény törése és visszaverése. 1880. M. T. Akadémia. Értekezések. Ugyanaz németül 1880. U. o.
- Elméleti vizsgálatok a rezgésttan köréből. 1880. Orvos-Term.-tud. Értesítő, Kolozsvár.
- A dispersio és absorptio elméletéhez. 1880. U. o.
- A hydrodinamikai nyomás képlete lapra és ékre levezetve Kirchhoff módszere szerint. 1879. U. o.
- A kötélsurlódásról. 1900. Polytechnikai Szemle 1. sz.
- Végszerűen egyenlő területek. 1890. Math. és Term. Ért. VIII. köt. — Végszerűen egyenlő területekről. 1893. U. o. XI. köt. — A végszerű egyenlőség főtételének bebizonyításához. 1894. U. o. XII. köt. — Ugyanezek németül Math. und Naturw. Berichte aus Ungarn VIII., XI., XII. köteteiben 1890—1894 és

- Math. Annalen XXXVIII, XLII. kötetekben. Ugyane kérdések új átdolgozásban megjelentek a Math. és Phys. Lapokban 1893-ban, II. köt. 1—16, 118—129, 241—253. l.
- A Wiener-féle kísérletek magyarázata, Poincaré szerint U. o. I. köt. 1891. 115—122. l.
- A surlódás elméletéhez. U. o. 1894-iki évfolyamban 4 közlemény, 5—11, 111—117, 224—229, 274—285. l.
- Folyadéksugarak. 1894. M. T. Akadémia. Értekezések. Ugyanaz németül Strahlenformen in compr. reibungsloser Flüssigkeiten. Math. und Naturw. Berichte aus Ungarn XII. köt. és Math. Annalen XLVI. kötet.
- Súlyos folyadéksugarokról. 1897. Math. és Term. Értesítő. Ugyanaz németül Über schwere Flüssigkeitsstrahlen, 1898. Math. und Naturw. Berichte aus Ungarn XV. köt.
- A legkisebb actio elvéről. 1895. 1—15, 290—310. Math. és Term. Értesítő. Német átdolgozásban Math. und Naturw. Berichte aus Ungarn, 1896. XIII. köt.
- A legkisebb actio elvéről és a Hamilton-féle elvről. 1896. Math. és Term. Értesítő. Ugyanaz németül 1897. Math. und Naturw. Berichte aus Ungarn és Math. Annalen XLVIII. kötet.
- Az actio elvéről és a mechanikai elvek azon osztályáról, melyhez tartozik. 1902. Math. és Term. Ért. Ugyanaz németül. Math. Annalen LVIII. kötet.
- Az actio elvének általánosításáról. 1903. Math. és Term. Ért.
- Bemerkungen zur Note des Herrn Philip E. B. Jourdain über das Princip der kleinsten Action. Math. Annal. LXIV. köt. 1907.
- Ostwald elve az energiaforgalomról. 1903. Math. és Term. Ért. és Phys. Lapok, 1904. 111—127. l. Németül Math. Annalen LIX. köt.
- Über meine Modifikationen des Ostwaldschen Principis und über den zweiten Hauptsatz der mechanischen Wärmetheorie. Math. Annalen. LXIII. kötet (1907.) Math. und Term. Értesítő XXIV. kötet (1906.).
- Dirichlet elve és Weierstrass megjegyzései ez elvre. 1898. Math. és Phys. Lapok 269—277. l.
- Néhány tényről a tizenkilencedik százév matematikai kutatásában. Fuchs Immanuel Lazarus rectori beszéde a berlini egyetem megnyitásánál 1900-ban. Math. és Phys. Lapok X. kötet. 1901. 64—70. l.
- Bolyai János „ujj, más világának“ ismertetése 1902. évben a Math. és Phys. Lapok XII. kötetében, 1—29, 303—320. l.
- Az analytikai mechanika alapvéről. U. o. XIII. köt. 205—227. l.
- Anyagi pont stabilitásáról és labilitásáról ellenálló közegben; két közlemény a Math. és Phys. Lapok XVI. kötetében, 1907-ben. Német átdolgozásban a Crelle Journal CXXXIII, CXXXIV. kötetekben (1908. évfolyam).

- A fémek eröltetési vonalairól; két közlemény 1908 és 1909-ben a Math. és Term. Értesítő XXVI. és XXVII. kötetében. Németül a Berichte aus Ungarn XXVII. kötetében.
- Vályi Gyula lev. tag emlékezete. Emlékbeszéd a M. T. Akadémia 1915 nov. 29-iki ülésén.
- A M. T. Akadémia megbízásából Bolyai „Tentamen“-jének új kiadásában mint egyik kiadó vett részt.

Schaffer Károly I. t.

- A homlokagyvelő jelentősége. Természettudományi Közlöny. 1916. 643—644. füz.
- Az ép és kóros neurogliáról. (Kézirat.)

Schmidt József I. t.

- A glottogonia jogosultsága. Akadémiai felolvasás. Akad. Ért. XXVI. 469—477. l.
- Az indo-árja polyandria eredete. Akadémiai felolv. Akad. Ért. XXVII, 10—17. l.
- Az idg. flexió genesisének problémája. Nyelvtud. V. 247—270. I. VI. 28—42.
- K. Meister, Lateinisch-griechische Eigennamen. I. Nyelvtud. VI. 74—80. l.
- A. Zimmermann, Etymologisches Wörterbuch der latein. Spr. Nyelvtud. V. 311—318.
- Büchler P., Mānava Dharmaśāstra. E. Ph. K. XXXIX. 738—743.

Schuller Alajos r. t.

- Megváltoztatja-e az ágyúzás az időjárást? Term. Közlöny. XLVII. 1915. 445. l.
- Harmonikus mozgás lefolyása külső erő hatása alatt. Math. és Phys. Lapok 1916. XXV. évf. 1. l.
- Elektrostatikai transformáló. U. o. 8. l.

'Sigmund Elek I. t.

- A talajismeret szempontjából fontos mesterséges zeolithok előállítása, összetétele, sajátságai és jelentősége. Székfoglaló értekezés. Megjelent a Math. és Term.-tud. Értesítő 1916. évfolyamában, XXXIV. kötet 279. l.
- A kémiai talajvizsgálati módszerek tanulmányozása. III. közl. A mesterséges zeolithok kémiai és physikai sajátságairól. Megjelent a Magyar Chem. Folyóirat 1916. évfolyamában. XII. k. 129. l.

- Vuk Mihályllyal közös dolgozat: Adatok élelmiszereink és ételünk táplálóértékének megismeréséhez. II. közl. U. o.
- A denevérguánó trágyázóértékéről és jelentőségéről. Term.-tud. Köz-
löny 1915. évf. 642. l.
- Néhány hazai denevérguánó összetétele és trágyaértéke. U. o. 1916.
évf. 391. l.
- A levegő nitrogénje mint trágya. U. o. 1915. évf. 693. l.
- A nitrogéntrágyák jelentősége a többtermelés szempontjából. Szak-
előadás az O. M. G. E. földművelésügyi és növénytermesztési
szakosztály 1915. évi december hó 2-iki ülésén. Megjelent a
„Köztelek“ 1916. évf. 13—26. sz. füzetében.
- A mésznitrogén mint trágya. Mezőgazdasági Szemle, 1916. évfolyam,
81. lap.
- Az emberi fekáliák értékesítése. U. o. 117. l.
- A levegő nitrogénjének jelentősége mezőgazdaságunk és honvédel-
münk függetlenítése szempontjából. Köztelek, 1915. évf. 1542.
és 1571. l.
- A nitrogéntrágyák, különösen a levegőből készült trágyák jelentősége
a többtermelésnél. U. o. 1763. l.
- A levegő nitrogénjének és a szárított sörélesztőnek értékesítése táp-
lálkozásunk céljaira. Term.-tud. Közlöny, 1915. évf. 701. l.
- A takarmány- és tápláló-élesztő gyártása nagyban. U. o. 1916. évf.
512. l.
- A mezőgazdasági kémiai ipar a többtermelés szolgálatában. Szak-
előadás a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet gépészeti, bányá-
szati és vegyész-mérnöki szakosztályának 1916. évi márczius
hó 11-iki együttes ülésén, továbbá az O. M. G. E. mezőgazda-
sági, ipari és kereskedelmi szakosztályának 1916. évi márczius
hó 17-iki ülésén. Megjelent a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet
Közlönye 1916. évf. 85. és 93. l.
- A középeurópai blokk és a mezőgazdasági kémiai iparok. Vegyészeti
Lapok, 1916. évf. 84. l.
- Az olaj- és zsírttermelés Magyarországon a középeurópai blokk néző-
pontjából. U. o. 116. l.
- Termeljünk tököt és napraforgót. Köztelek, 1916. évf. 627. l.
- Állítsunk fel mezőgazdasági olajgyárakat. U. o. 1059. l.
- Mezőgazdasági olajgyártás és az újabb kormányrendeletek. U. o.
1326. l.
- Über die Zusammensetzung und den Kalorienwert einiger Speisen.
Vuk Mihályllyal közös dolgozat. Megjelent a Zeitschr. f. Unter-
suchung d. Nahrungs- und Genussmittel 1916. évf. 216. l.
- A római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet Közleményeiben (Köz-
telek melléklete) a talajjavítások és vízügy rovatának folytató-
lagos vezetése és az idetartozó francia közlemények magyar
ismertetése.

- A Révai Nagy Lexikon mezőgazdasági chemia és technologia körébe vágó czímszavak folytatólagos feldolgozása.
- Elnöki megnyitó a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet vegyész-mérnöki szakosztályának 1916 április hó 26-iki ülésén.
- A mezőgazdasági chemia és technika újabb vívmányai a többtermelés szempontjából. Megjelenik Kovácsy Béla Mezőgazdasági többtermelés cz. könyvében.
- A sziktalajok javítása a többtermelés szempontjából. U. o.
- A kisüstök rekvirálása és a bortermelés melléktermékeinek czéltudatos értékesítése. Borászati Lapok, 1916. évf. 300. l.
- A kukoricza-csirátlanítás és a vele kapcsolatos kukoriczafeldolgozás gazdasági előnyei. Budapest, 1916. Orsz. Közp. Hitelszövetkezet kiadása.

Sörös Pongrácz l. t.

- Vaszary Kolos. Magyar Középiskola. 1916. 196—205. l.
- Oláh Miklós győri kanonoksága. Századok. 678—679. l.
- Statileo János életéhez. A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve az 1915—1916-iki tanévre. 3—56. l.
- Kardinal Klaudius Vaszary O. S. B. Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner-Ordens und seiner Zweige. N. F. VI. 161—176. l. Megjelent különnyomatban is Vaszary kardinális arcképével. Salzburg, 1916. Anton Pustet. 8-r. 16 l.
- A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. VI. A) K.: A pannonhalmi főapátság története. A Rend új kora, új munkaköre. 1802-től napjainkig. Budapest, 1916. Stephaneum. 4-r. 627 l.

Szendrei János l. t.

- Hadtörténelmi Közlemények. Évnegyedes folyóirat a magyar hadi történetírás fejlesztésére. A Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottságának megbízásából szerkesztve. 1912. évf. 697. l. és 1913. évf. 672 l. Képekkel. Szerkesztve.
- Egykorú hírlaptudósítások a francia háborúk idejéből. Hadtörténelmi Közlemények 1912. évf. 104—109. l.
- A magyar lovasság regulamentuma 1722-ből. U. o. 1912. évf. 138., 310., 476., 646. l.
- Régi magyar hadvezérek arcképcsarnoka. I. Gróf Eszterházy Miklós. U. o. 1912. évf. 279—281. l.
- — II. Hadadi gróf Wesselényi Ferencz nádor. U. o. 1912. évf. 630—631. l.
- Ismertetések. R. Kiss István. Az utolsó nemesi fölkelés. Közlemények a Dunántúl történetéhez. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. Külföldi folyóiratok. U. o. 1912. évf. 113—118. l.

- A Magy. Tud. Akadémia Hadtörténelmi Bizottságából. U. o. 1912. évf. 148., 652. l., 1913. évf. 163. l. és 1914. évf. 166., 501. és 691. l.
- Hadi segedelemkérés a hétéves háborúk s a francia háborúk idejéből. 1756—1815. U. o. 1913. évf. 297. l.
- A Khevenhüller-féle hadi utasítás. U. o. 1913. évf. 150., 310., 490., 638. l., 1914. évf. 164., 333., 498., 683. l. és 1915. évf. 266., 435. és 546. l.
- Szeged szab. kir. város nemzeti őrserege betanításánál előforduló vezérszavak. U. o. 318. l.
- Könyvismertetések. Szekfü Gyula: Serviensek és familiárisok. Szentpéteri Imre dr.: Oklevéltári naptár. Czimer Károly dr.: Az árpád-házi királyok apródjai. A Sigray-alapítvány emlékkönyve. Hain Gáspár lőcsei krónikája. Szentkláray Jenő dr.: Temes vármegye és Temesvár sz. kir. város története. Békefi-emlékkönyv. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. U. o. 1913. évf. 136—137. l.
- Adatok Vitézvári báró Simonyi József életéhez. U. o. 1913. évf. 458. l.
- Az érsekújvári kapitányságban összeírt hadak 1620-ban. U. o. 1914. évf. 155. l.
- Magyar Képzőművészek Lexikona. Magyar és magyarországi vonatkozású művészek életrajzai a XII. századtól napjainkig. Szentiványi Gyulával együtt. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium támogatásával. I. k. Abádi—Günther. Budapest, 1915. Nagy 8-r. 617 l.
- Rónai Horváth Jenő. Nekrológ. Századok. 1915. 227—228. l.
- Egy magános ember történeteiből. Szegedi Napló. 1915. 207. sz.
- Rónai Horváth Jenő tiszteleti tag emlékezete. Előadta 1915 decz. 12-én. Arczékkel. Budapest, 1916. 8-r. 11 l. A Magy. Tudom. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XVII. k. 7. szám.

Szily Kálmán r. t.

- Czikk a „Magyar Nyelv”-ben: Leveléng. XI. 363. l. — A helyesírás hatása az irodalmi nyelv fejlődésére. XI. 450. l. — Nyelvtörténeti adatok. XI. 459. l. — Egy régi magyar prédikáció. XII. 4. l. — Népfölkelő. XII. 31. l. — Az idegen helynevek a magyar nyelvben. XII. 337. l.
- Szerkesztette a „Magyar Nyelv” XII. évfolyamát Melich Jánossal.

Szinnyei Ferencz l. t.

- Egy „történelmi” vígjáték. Irodalomtörténet, 1916.
- Jelentés az 1915. évi Vojnits-jutalomról. Akad. Értesítő, 1916.
- Jelentés a Lehr Albert-jutalomról. U. o.

Legújabb magyar drámai nyelv. Néhány kisebb közlemény. Magyar Nyelv, 1916.

A Karthausi forrásai. Akad. Értesítő 1916.

Szinnyei József r. t.

Finn-magyar szójegyzék. Második, javított és bővített kiadás.

Finn olvasókönyv. Ötödik kiadás.

Jalava Antal k. t. emlékezete. Emlékbeszédok XVII. k.-ben és Budapesti Szemle 479. sz.

A Magyar Tájszótárhoz. Magyar Nyelv.

Fából vaskarika. U. o.

Vélemény a Königsbergi Szójegyzék koráról. U. o.

Kisebb közlemények a Magyar Nyelvben.

Szerkesztés: Nyelvtudományi Közlemények.

Ponori Thewrewk Emil t. t.

„Ponori Thewrewk József önéletrajza“ című közlemény az Irodalomtörténeti Közlemények XXVI. évf. 186—201. lapján. (Lásd az Akadémiai Értesítő 1916 aug.—okt. sz. 595. l.)

Ponori Thewrewk József emlékkönyve. Az Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztőségétől elfogadott ismertetés.

Apró nyelvészeti cikkek: Széchenyi—lánczhíd.“ — „Buda, Pest, Budapest.“ A Magyar Nyelv 1916 január havi füzeté 20—21. lapján.

Naplómnak 1916. évi folytatása. Három kötetre oszlik. Egészben véve 400 + 407 + 400 = 1207 lapra terjedő kézirat.

„Magyar hölgyek naptára.“ 363 névmagyarázó epigramma. Kézirat.

Tolnai Vilmos l. t.

Elefánt. Magyar Nyelv, XI. 364. l.

Sulyom. (Rajzzal.) U. o. 419. l.

Heltai Hálójának új kiadásáról. U. o. 443. l.

Ályos — aljos. (Zrinyi: Szig. Vesz. XI. 1.) U. o. XII. 11. l.

Nemes gróf. U. o. 25. l.

Elefánt. U. o. 26. l.

Kétely. U. o. 26. l.

Félreértett szavak: ildomos, iromba, padmaly, ural. U. o. 27. l.

Szulák. U. o. 96. l.

Adatok az Etymol. Szótárhoz. U. o. 133. l.

A budai basa történetéhez. Egyet. Philol. Közöny. XL. 68. l.

Gyulai „Éji látogatás“-a. U. o. 142. l.

Bolyai Farkas és Shakespeare. U. o. 233. l.

- Jegyzetek Csokonaihoz : Dorottya kiadásai ; Cs. versei az Urániában ; Cs.-búcsúztató ; aszú-fügécskék. Irodalomtörténet, IV. 253. l.
- Arany : Szondi két apródjához. U. o. V. 107. l.
- Arany : Szibinyáni Jank forrásaihoz. U. o. 288. l.
- Jelentés a Szótári Bizottság munkásságáról. Akadémiai Értesítő XXVII. 312. l.
- Kis-Erős Ferencz : A magyar nyelv. Ism. Nyelvtudományi Közlemények XLIV. 323. l.
- Kortesnóták a Kubinszky—Pecsovics-világból. Irodalomtörténeti Közlemények. XXV. 471. l.
- M. Shakespeare-Tár. VIII. Ism. U. o. XXVI. 381.
- Megjegyzések az irodalmi tanításhoz. Nemzeti Nénevelés. XXXVII. 372.

Váczy János l. t.

- Sajtó alá készíti a „Kazinczy Ferencz Levelezése“ pótlékkötetét és a „Kazinczy Ferencz és kora“ czímű műve II. kötetének első felét.
- Ismertetéseket és bírálatokat írt az Irodalomtörténet és E. Philologiai Közlöny cz. folyóiratokba és az Akadémiai Értesítőbe.

Báró Wlassics Gyula r. t.

- Oesterreich und das ungarische Staatsrecht. Pester Lloyd. 1915 október hó 17.
- A húsz év előtti egyházpolitika. Egyenlőség. 1915. október 31.
- Weltherrschaft und deutsche Weltpolitik. Pester Lloyd. 1915 november hó 7.
- L'Hégemonie universelle et la politique mondiale de L'Allemagne. Revue de Hongrie. 1915 december hó 1.
- A mult kötelez. A Jogtudományi Közlöny ötvenedik évfordulója alkalmából. Jogtudományi Közlöny. 1915 december hó 27.
- England und der Erschöpfungskrieg. Pester Lloyd. 1916 január 4.
- Fürst Bülow und die deutsche Weltpolitik. Kelet Népe. 1915. IX—X. füzet.
- Világuralom és a német világpolitika. Magyar Szalon. 1916 január.
- Az ausztriai közjogi irodalom és Magyarország. (Jäger : Tezner és a közös intézmények czímere.) Jogállam. 1916 január—februári szám. Önálló kiadásban is megjelent. (Kilián bizománya.)
- A címerkérdésről. Előadva a főrendiház bizottságában. Közzététetett a Pester Lloyd február 27-iki számában.
- Holland heute und morgen. Egy Hollandiában megjelent röpiratról. Pester Lloyd. 1916 január 23.
- La Holland d'Aujourd'hui et de Demain. Revue de Hongrie. 1916 február 15.

- L'Angleterre et la guerre d'usure. Revue de Hongrie. 1916 márcz. 1.
Évnyitó elmékedések. Írta és elmondta a közigazgatási bíróság tel-
jes ülésén. A bíróság fennállásának 20. éves évfordulója alkal-
mából. Jogállam 1916 márczius—áprilisi füzete.
- Concha Győző. Jellemrajzi vázlat. U. o.
- Die Kriegsgefangenen und das internationale Recht. Zeitschrift für
Völkerrecht. IX. köt. 3. füz.
- Hungary and Germany. The Hungarien Review. 1916 május.
- Magyar társaság. (Gondolatok a magyar társaság kialakulásáról.) Tár-
saság című lap 1916 április 23.
- Deutschland und Ungarn. „Nord und Süd“ 1916 áprilisi füzete.
- Emléksorok a sárosi Emlékalbumba.
- Ungarns Gruss an die Waffenbrüder. Pester Lloyd 1916 június 11.
és „Nord und Süd“ 1916 augusztusi füzete.
- Die Kriegsgefangenen und das Völkerrecht. Jogállam 1916 júniusi
német kiadása. (Azonos a „Zeitschrift für das Völkerrecht“
német folyóiratban közzétett tanulmányval.)
- Közjogi röpiratok. Budapesti Szemle júliusi füzete.
- Weltherrschaft und deutsche Weltpolitik. Deutsche Revue 1916. év-
folyamában.

Zimányi Károly I. t.

Adatok Rozsnyó ásványainak ismeretéhez. Annales Musei Nationalis
Hungarici. 1915. XIII. köt. 559—576. I.

